

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILAGYI SÁNDOR

TITKÁR.

1893-DIK ÉVI FOLYAM.

I. FÜZET.

BUDAPEST,

NYOMATOTT AZ ATHENA EUM R. TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1893.

TARTALOM.

János küküllei főesperes. Irta: Pór Antal. I. közl. 4
Szent-Erzsébetfalva — Pest mellett. Irta: Csánky Dezső 4
Ugocea vármegye levéltárából. Irta: Komáromy András. I. közl. 4

Történeti irodalom.

Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Ism. Tagányi K. 4
A szerbek története. Irta: Dr. Heim József. Ism. —a —a 4
Geschichte des romanischen Schrifthums. Irta: Rudow. Ism. dr. Réthy L. 4
Studien zur Geschichte des fünften Kreuzzuges. Irta: Röbricht. Ism. 4
M—a S—r. 4
Kurfürst Joachim II. Irta: H. Traut. Ism. Récey Viktor 4
Három évtized Esztergom multjából. Irta: Villányi Sz. Ism. —I —I 4
Adatok hazánk Archaeológiájához. Irta: Lehóczky Tivadar. Ism. Crescens. 4
Aus Oesterreichs stillen und bewegten Jahren. Irta: Kronos. Ism. Mangold L. 4

Tárca.

Flegler Sándor necrologja 4
Magyar Történelmi Társulat 4
A besztercei Vocabularium. Ism. Pettkó Béla 4
Új könyvek 4
Iskolai programmok. I. közl. 4
Vegyes közlések 4
Történeti könyvtár 4

Hivatalos rovat.

A M. Történeti Társulat jan. 5-én tartott ülésének jegyzőkönyve 4

Tagtársainkhoz!

Hogy a SZÁZADOK pontos szétküldésében fenakodás ne történjék, kérjük tagtársainkat az esetleges lakás-változtatásokról, a címekben történt változásokról ideje korán értesíteni a titkári hivatalt, valamint a reclamatiókat is oda intézni.

Még egy más kérésünk is van: legyenek tagtársaink ösmerőseik körében Társulatunk érdekeinek képviselői, ügyének előmozdítói. Jóakaratu támogatásuk, közreműködésük nélkül nem tághatjuk működésünk körét. Kérjük vegyék ezt tekintetbe, s igyekezzenek ismerősük közül legalább egyet megnyerni társulatunknak s azt mennél előbb bejelenteni a titkári hivatalba (Budapest, Egyetemi könyvtár, Ferencziek-tere 5.)

SZILÁGYI SÁNDOR, titkár.

H I R D E T É S.

A M. Tört. Társulat folyó évi rendes közgyűlése február-hó 16-án d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia I. emeleti üléstermében fog megtartatni. A közgyűlés tárgyai a hivatalos rovatban (jk. 4. p.) vannak felsorolva.

Tagdíjak: 5 frt, előfizetés a Magyar Történelmi Életrajzokra: 5 frt, a Történelmi Tárra: 2 frt 80 kr, valamint a megrendelések Házi történetünk Emlékeire 2 frt 40 kr egyenesen a társulat pénztárnoki hivatalába (Budapest, Egyetemi könyvtár) küldendők. A befizetés legkönnyebben postautalvány által eszközölhető.

Karasszon József, pénztárnok.

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR
TITKÁR.

1893. ÉVI FOLYAM.

(XXVII. ÉVFOLYAM.)

BUDAPESTEN, 1893.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

51593

Budapest, 1893. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

TARTALOM.

I. Történeti értekezések.

	Lap.
BÁRCZAY OSZKÁR.	
A régi magyar konyháról	403
BERWERTH VILMOS	
Egy sírkő a nagyszőlősi csatatéren	743
DR. CSÁNKI DEZSÓ.	
Szent-Erzsébetfalva — Pest mellett	16
Ajnárdfiak és Matucsinaiak	217
DÉCSÉNYI GYULA.	
Olaszországi történelmi kutatások. (Harmadik és bef. közl.)	123
DEDEK CRESCENS LAJOS.	
Jelentés néhány külföldi levéltárról	760
FRAKNÓI VILMOS.	
A dömösi conflictus V. Miklós pápa és Hunyadi János között	385
A magyar kegyúri jog kezdetei Magyarországon	850
HARMATH KÁROLY.	
Egy érdekes emlékkönyv a XVI. századból	694
DR. KARÁCSONYI JÁNOS.	
Trencsényi Csák Máté nádorsága	398
KIRÁLY PÁL.	
A rómaiak aranybányászata Dáciában. (I és II. bef. közl.)	227, 328
DR. KOMÁROMY ANDRÁS.	
Ugocsavánmegye levéltárából. (I. és II. bef. közl.)	27, 114
Egy hamis pénzverő a XVI. században. (I. és II. bef. közl.)	648, 748
A szentjánosi monostor Biharban	875
LEHOCZKY TIVADAR.	
Koriatovich Tódor herceg és 1409-ki pöre	107
MÁRKI SÁNDOR.	
Haan Lajos emlékezete	289

	Lap.
ÓVÁRY LIPÓT.	
Nápolyi Johanna. (I, II. és III. bef. közl.)	491, 585, 669
PÓR ANTAL.	
János kükkülei főesperes. (I. és II. bef. közl.)	1, 97
A történeti jelenetek korhű rekonstruálásáról. (1. 2, 3, 4)	421, 505, 680, 862
PULSZKY FERENCZ.	
Elnöki megnyitó beszéde	193
B. RADVÁNSZKY BÉLA.	
Gróf Thurzó Szaniszló lakomái 1603-ban	197
SZITNYAI JÓZSEF.	
A Bányavidék veszedelme	133
TAGÁNYI KÁROLY.	
A besztercei szószedet kulturtörténeti jelentősége	305
Egy hamisítvány	512
TÉGLÁS GÁBOR.	
Az erdélyi medencze őstörténetéből	594
THURY JÓZSEF.	
A török hódítás kezdete Magyarországon	559
Ki volt a vak török császár	840
DR. WERTNER MÓR.	
A Csukárdiak	211
A Logar-féle családi krónikából.	339
Középkori magyar orvosok és gyógyszerészek	599
WÉBER SAMU.	
A boszorkányság, különös tekintettel a Szepességre	879

II. Könyvismertetések és bírálatok.

<i>Arneth Alfred.</i> Aus meinem Leben. Ism. B. R.	791
<i>Ballagi Géza.</i> Zemplénmegye. Ism. Crescens	538
<i>Dr. Békefi Remig.</i> A zirczi, pilisi, pásztói és szentgothárdi cist. apát- ságok története. II. kötet. Ism. Pór Antal.	146
<i>Borovszky Samu.</i> A honfoglalás története a művelt közönség számára. Ism. M. H.	812
<i>Brady Mazière.</i> Anglo-Roman Papers. Ism. Á. A.	906
<i>Bunyitay Vincze.</i> A gyulafehérvári székesegyház és egy magyar humanista. Ism. Crescens.	448
<i>Cogo Brunoro</i> dalla Scala e l'invasione degli Ungari del 1411. Ism. Dr. Áldásy Antal	805
<i>Csúnyi Dezső.</i> Kőrösmegeye a XV. században. Ism. —1 —1.	810
<i>Czimer Károly.</i> Temesvár megvétele 1551—1552. Ism. M. S.	804

	Lap.
<i>Dankó József.</i> Vetus Hymnarium ecclesiasticum Hungariae. Ism.	
Pór Antal.	341
<i>Décsényi Gyula.</i> A nagybányai Szent-István-templom maradványai.	
Ism. Zs.	267
<i>Domján István.</i> A sepsiszentgyörgyi collegium alapítása ...	724
<i>Éble Gábor.</i> Károlyi Ferencz gróf és kora 1705—1758. Ism. Pettkó Béla.	352
<i>Érdújhelyi Menyhért.</i> Péter és Bánk-Bán összeesküvése. Dudás Gyula.	708
<i>Von Falke Jakob.</i> Geschichte des Geschmacks im Mittelalter. Ism.	
Pór Antal.	255
<i>Dr. Farkas Róbert.</i> Kassa árumegállító joga. Ism. Crescens ...	534
<i>Ferrendžin.</i> Acta Bosnae stb. Ism. —Ll. —L.	609
<i>Gregorovius.</i> Römische Tagebücher. Ism. BV.	149
<i>Gömöri Havas Sándor.</i> Budapest régiségei. IV. füzet ...	267
<i>Dr. Havass Rezső.</i> Magyar Földrajzi Könyvtár. Ism. ** ...	525
<i>Horvát Árpád.</i> Oklevélhasználatok gyűjteménye ...	266
<i>Huber Alfons.</i> Studien über die finanziellen Verhältnisse Oesterreichs unter Ferdinand I.	163
<i>Dr. Jahr Richard.</i> Die Wahl Urbans VI. 1378. Ism. Pór Antal ...	358
<i>Dr. Jankó János.</i> Kalotaszeg magyar népe. Ism. Gyarmathy Zsigáné	709
<i>Kaindl Rajmund Frigyes.</i> Beiträge zur älteren ungarischen Ge- schichte. Ism. —l. —l.	632
<i>Káldy Gyula.</i> Kurucz dalok a XVII. és XVIII. századból. Ism. P. B.	155
<i>Kálmány Lajos.</i> Világunk alakulásai nyelvhasználatyainkban ...	634
<i>Karge.</i> Kaiser Friedrichs III und Maximilians I. ungarische Poli- tik. etc. Ism. Dr. Áldásy Antal ...	807
A katolikus clerus sérelmei 1848 előtt és után. Ism. Crescens ...	705
<i>Katona Mór.</i> Magyar családi hitbizomány. Ism. Pettkó Béla ...	911
<i>Ifj. Kemény Lajos.</i> Száz év Kassa legrégebb történetéből ...	363
<i>Dr. Klamarik János.</i> A magyarországi középiskolák újabb szerve- zete. Ism. Sz. S.	268
<i>Krones Ferencz.</i> Zur Geschichte der nachbarlichen Beziehungen Steiermarks und Ungarns. Ism. Mangold Lajos ...	162
<i>Krones Ferencz,</i> Aus Oesterreichs stillen und bewegten Jahren 1810—1812 und 1813—15. Ism. Mangold Lajos ...	76
<i>Dr. Kronthal Berthold</i> és <i>Dr. Wendt Henrik.</i> Politische Correspon- denz Breslaus im Zeitalter des Königs Mathias Korvinus. Ism. F. V.	348
<i>Kudora Károly.</i> Könyvtárta. Ism. Crescens ...	360
<i>Kuun Géza gróf.</i> Relationum Hungarorum cum Oriente etc. Vol. I. Ism. Szádeczky Lajos ...	786
<i>Langlois-Stein.</i> Les archives de l'histoire de France. Ism. Á. A. ...	905
<i>Dr. Lázár Gyula.</i> Angolország történelme. Ism. —A. —R. ...	629
<i>Lehoczky Tivadar.</i> Adatok hazánk archaeológiájához, különös tekin- tettel Beregmegyére. I. kötet. Ism. Crescens ...	75

	Lap.
<i>Dr. Marczali Henrik.</i> A legújabb kor története 1825—1880. Ism. * * *	529
<i>Dr. Márki Sándor.</i> Péró lázadása. Ism. YS.	531
<i>Márki Sándor.</i> Amerika és a magyarság. Ism. Cr.	540
<i>Márki Sándor.</i> Egy magyar humanista. Ism. YS.	541
<i>Mika Sándor.</i> Visszapillantás történeti irodalmunkra 1892-ben (I. és II. bef. közl.)	429, 513
<i>Milleker Bódog.</i> Délmagyarország a rómaiak alatt.	634
<i>Moldován Gergely.</i> Ungaria. Folyóirat. Ism. Veress Endre.	160
Nuntiatúrberichte aus Deutschland III., IV. B. Legation Aleanders.	
Áldásy Antal	902
Páduai egyetemi hallgatók Magyarországról 1592—93. Ism. Crescens.	164
<i>Pauler Gyula.</i> Párhuzam Szent László és Kálmán közt.	771
Pauler Gyula könyve az Árpádokról	884
<i>Récsey Viktor.</i> Az esztergomi sz. Lőrincz templom maradványai.	
Ism. Pór Antal	536
<i>Röhricht Reinhold.</i> Studien zur Geschichte des fünften Kreuzzuges.	
Ism. M—A S—R.	67
<i>Röhricht.</i> Regesta Regni Hierosolymitani. Ism. Dr. Áldásy Antal ...	623
<i>Dr. Rudow W.</i> Geschichte des rumänischen Schritttums bis zur Gegenwart. Ism. Dr. Réthy László ...	63
<i>San Clemente Vilmos.</i> Marquis de Ayerbe. Ism. Dr. Áldásy Antal ...	717
<i>Strakosch-Grossmann.</i> Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa. Ism.	
Dr. Áldásy Antal.	720
<i>Dr. Szádeczky Lajos.</i> Fogaras vára és uradalma tört. emlékei.	251
<i>Dr. Szádeczky Lajos.</i> Kovacsóczy Farkas levelezése. Ism. * * * ...	251
<i>Szederkényi Nándor.</i> Hevesmegye története. IV. k. Ism. Acsády Ignác.	887
<i>Seemüller.</i> Ottokars oesterreichische Reimchronik. Ism. Pór Antal.	711
<i>Szerémi.</i> Emlékek Barsvármegye hajdanából. Ism. Komáromy András.	241
<i>Szitnyai József.</i> Történelme az alsómagyarországi kénlőintézet egyesületének stb. Ism. Crescens.	702
<i>Thaly Kálmán.</i> Rákóczy-emlékek Törökországban és II. Rákóczy Ferencz hamvainak föltalálása. Ism. Dr. Acsády Ignác.	237
<i>Dr. Thim József</i> ismertetése az újabb szerb irodalomról. 154, 159, 160, 261, 263, 355, 814, 815	
<i>Dr. Thim József.</i> A szerbek története a legrégebb kortól 1858-ig.	
Ism. A—a.	57
<i>Thuasne,</i> Djem sultan, fils de Mohamed II. ism M—A S—R.	795
<i>Tolomei Hector.</i> La nunziatura di Venezia etc. Ism. Áldásy Antal.	626
<i>Dr. Traut Herman.</i> Kurfürst Joachim II. von Brandenburg und der Türken Feldzug vom Jahre 1542. Ism. Récsey Viktor.	72
<i>Ujhegyi Béla.</i> Budavár keletkezése s hadtörténelmi multja. Ism.	
A—a.	247

	Lap.
Igazítás benne	379
<i>Vajda Emil.</i> Komárom hőse. Ism. Jakab Elek	913
<i>Vasilich Giuseppe.</i> A quarneroi szigetek elszakadása Magyarországtól. Ism. Feszt Aladár.	893
Venetianisehe Depeschen vom Kaiserhofe (Stich és Sturbtól) Ism. Dr. Áldásy Antal	623
<i>Villányi Szaniszló.</i> Három évtized Esztergommegeye és város multjából (1684—1714). Ism. —1—1—.	75
<i>Wertheimer Eduard.</i> Die drei ersten Frauen des Kaisers Franz. Ism. M. S.	307
<i>Dr. Wertner Mór.</i> IV. Béla története. Ism. —1—1—.	533
<i>Wilcek Eduard Graf.</i> Historische Genrebilder Ism. M. S.	909
<i>Dr. Wurm H. J.</i> Cardinal Alborno. Ism. Pór Antal.	715
<i>Zenker B. W.</i> Geschichte der Wiener Journalistik während 1848. Ism. K - B.	445
<i>Zimmermann Ferencz és Werner Károly.</i> Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Ism. Tagányi Károly.	41
<i>Zsilinszky Mihály.</i> A magyar országgyűlések vallási tárgyalásai a reformatiótól kezdve. Ism. Acsády Ignác	777
<i>Dr. Zsindely István.</i> A lovagi intézmény.	704

III. T á r c z a.

Necrológok.

Fleger Sándor †. Sz. S.-tól.	81
Kaczvinszky Viktor.	179
Taine Hyppolit †.	273
Dr. Teutsch György †. Sz. S.-tól.	634

Önálló cikkek.

A beszercezi levéltár rendezése	640
Az aradi szabadságharczi muzeum megnyitása márcz. 15-én. A.-tól.	367
Bars megye rég. és tört. bizottsága. Sz. J.-tól.	272
Szabályrendete (I. és II. bef. közl.)	364, 453
<i>Dr. Erdélyi László.</i> Szerémi emlékiratának függeléke, az »epistola fleblis« még sem Szerémi munkája. (I. és II. közlemény)	544, 731
<i>Szádeczky válasza.</i> (III. közl.)	819
<i>Dr. Illéssy János.</i> Egy érdekes történet a XVI-ik századból.	456
A »Szeget-Szeggel« eredete. (A fenti történetre vonatkozik)	543
A »Szeget-Szeggel« meséjének eredetije. (K. L. közlése)	636
<i>Dr. Schullerus Adolf és H. G.</i> közlései ugyane tárgyban	728, 729
<i>K. L.</i> Hazánkat érdeklő angol irodalom.	547
A kolozsvári »Báthory-Ház«	366
A krakói akadémia 1892-ki jelentéséből	173
<i>Harmath Károly.</i> Mikor lett Listhy János győri püspökké	544
<i>Pettkó Béla.</i> A beszercezi vocabularinm.	82
<i>Pettkó Béla.</i> A Bodon-család levelesládája	726

	Lap.
<i>Pettkó Béla.</i> A Chernel-család levelesládájából.	817
<i>Pór Antal.</i> Az »ayancha« szó értelmezése	167
<i>Pulszky Ferencz</i> üdvözlése	725
<i>Dr. Rodiczky Jenő.</i> Az indus tyúk származásáról.	637
<i>Bárczay Oszkár</i> válasza.	638
<i>Tagányi Károly.</i> A magyar gazdaságtörténet főbb forrásai.	915
A Zrínyi-könyvtár. Z.-től	461

Állandó rovatok.

A Magyar Történelmi Társulat.	81, 269
A milleniumi kiállítás	451
Történelmi kiállítás	730
Apró nyomtatványok	463, 547, 828
Füzetes vállalatok	374, 641, 828
Folyóiratok szemléje	372, 733
Iskolai értesítők	86, 168
Repertorium.	175, 369, 460, 824
Történelmi könyvtár.	90, 182, 276, 380, 464, 554, 644, 738, 834, 916
Új könyvek.	84, 177, 374, 463, 547, 641, 828
Vegyes közlések.	88, 179, 274, 552, 642, 736, 831, 914
Vidéki Társulatok és azok Évkönyvei	271, 456, 640, 733

IV. Hivatalos értesítő.

A M. T. Társ. 1893. január 5-ki r. vál. ülés jegyzőkönyve	91
— » jan. 24-ki rk. » » »	183
— » február 4-ki r. » » »	183
— » febr. 16-ki r. közgyűlés »	277
— » márcz. 2-ki r. vál. ülés »	283
— » ápril 6-ki r. » » »	381
— » május 4-ki r. » » »	465
— » június 7-ki r. » » »	555
— » szept. 7-ki r. » » »	645
— » októb. 5-ki r. » » »	739
— » nov. 2-ki r. » » »	835
— » decz. 7-ki r. » » »	917
A M. T. Társ. elnöksége, tisztkara, ig. választmánya és bizottságai 1893-ban.	287
Elhalt tagtársak névsora	96
Felhívás néhai Salamon F.-nek állítandó mellszobor ügyében. 558, 646, 838	
Felhívás tagtársak lakhelyére vonatkozólag	95, 288, 383, 646, 742
Pénztári zárszámadás 1892-ről	188
A M. Tört. Életrajzok zárszámadása	188
Értékpapírok kimutatása	190
Az 1893-ki költségvetése	191
A M. T. Életrajzok költségvetése	192
Titkári jelentés	279

Pályázati hirdetés.

A honfoglalás története Geiza fejedelem koráig. Határidő 1895. május 31.	288, 383
--	----------

JÁNOS, KÜKÜLLEI FŐESPERES,
NAGY LAJOS KIRÁLY TÖRTÉNETIRÓJA.

(1349-1397.)

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Nagy Lajos király krónikája, helyesebben: életrajza,¹⁾ melyet János, küküllei főesperes írt, középkori krónikáink közt az első helyet foglalja el mind hitelességére, mind szerkezetére nézve; és annyira figyelemreméltó kútfőnk, hogy immár nem kis számmal megjelent anjoukori okirataink mellett is, melyek a küküllei főesperes előadását kibővítik ugyan, de egyszersmind megerősítik, e napig nélkülözhetetlen a magyar történetíróra.

Érdeemes tehát e mű szerzőjével éppúgy, mint művével törődnünk; szerzőjével, kinek személyéről eleddig vajmi keveset tudunk; művével, melyet behatóbban még senki se bírálgatott.

Ehhez képest a jelen értekezés két részre oszlik: az egyikben összegezzük mindazt, a mit kiadott és kiadatlan okiratokból a főesperes személyes viszonyairól érdekest tudunk; a másokban bírálólat alá vesszük művének ez időben használt kiadásait, mint-hogy annak eredeti példányáról tudomásunk nincsen.

I.

Kanonok társai az esztergami egyházban egyszerűen »néhai Küküllei János«-nak hítták a férfit,²⁾ ki önmagát történeti műve előszavában így nevezi: »én János, most az erdélyi egy-

¹⁾ Helyesen jegyzi meg *Huber* Alfons (*Archiv für Österr. Gesch.* LXVI/I. 7.), hogy a küküllei főesperes »hat nicht so sehr eine Geschichte, als ein Lebensbild des König Ludwig in grossen Zügen geschrieben«.

²⁾ *Batthyány*, *Leges*, III. 330.

házban küküllei főesperes és a lelkiekben esztergami általános helytartó, előbb (Lajos) király méltatlan titkos jegyzője (suorum secretorum notarius);¹⁾ voltaképen pedig *nemes Tót-Sólymosi Apród János* volt a neve.

Nagyatyját, valószínűleg birtokáról, *Kávási Mátyás*nak nevezték.²⁾ Kávás több van Magyarországon: Zalában, Szilágyban, Biharban, sőt a kási pusztát, a ságvári egyház fiókközségét a veszprém-egyházmegyei karádi kerületben akkor, a XIV. században tudniillik, szintén Kávásnak hitták.³⁾ Hogy itt azonban a biharmegyei Kávást (ma Kávásd, a tenkei járásban) kell értenünk, hozzá vethetjük abból, mert Jánosunk, vitéz *Toldi Miklóssal* egyetemben, éppen a biharmegyei Kávás birtokosai, úgy tetszik: rokonai, közt végzi mint békebíró az osztályt az esztergami káptalan előtt.⁴⁾

Atyja *Apród Miklós*nak nevezte magát — alig lehet kétség benne — azért, mert Károly király udvarában apródképpen, mint *aulae regiae iuvenis* szolgált.⁵⁾

Mint ilyen részt vett az Aba Amadéiak s a velök szövetekezett Trencsényi Csák Máté ellen indított hadjárathban. Midőn pedig a rozgonyi csata (1312. június 15.) után I. Károly király

¹⁾ *Schwandtner*, SS. rer. Hung. I. 172.

²⁾ *Fejér*, CD. VIII/I. 536.

³⁾ *Nagy Imre*, Magy. egyház földleírása, 302. l.

⁴⁾ *Anjouk. Okmt.* VI. 356.

⁵⁾ Az *Apród* vezetéknev nem volt ritka nálunk. Így:

1300-ban III. Endre *Apród János*nak (dictus *Opród*), Csák Máté hívének, barsmegyei Vezekény nevű birtokát eladományozza. (*Hazai Okmt.* VI. 461.)

1318. Károly király *Fel-Bokra* nevű birtokot *Stephano dicto Oproud* adja. (*Anjouk. Okmt.* I. 462.)

1320. Dózsa erdélyi vajda tanúsítja, hogy *Mihályfia Mihály*, ki a király szolgálatában táborba szállott, meghatalmazta servienseit: *Oproud Miklóst* és *Székeley Domokost*, hogy őt peres ügyeiben helyettesítsék. (*Anjouk. Okmt.* I. 574.)

1333. Szent-Andrási *Apród István* leányának, *Kanichának* és férjének, *Eleke Györgyfia Pócsnak*, zakolyai várnagynak *Forrói János*, *Kanicha* mostoha testvére, *Fanchal* nevű birtokát adja. (*Anjouk. Okmt.* III. 56.)

1340. *Mocsi Apród István* fia *András* ügyét *Csór Tamás* ellen l. *Anjouk. Okmt.* IV. 10.

1345. *Apród Miklós* fia *Kereszturi Tamás* megveszi Erdélyben *Pókatelek* negyedét. (*Anjouk. Okmt.* IV. 487.)

1357. Említetik Erdélyben, *Ósön Apród János* fia *László*. (*Anjouk. Okmt.* VI. 531.)

megbízta Rikoffia Henriket, a Berzeviczyekkel egy tőből sarjadt, de már kihalt Tárczay család őseit, hogy a Domokosfia Daues mester által védett Sárosvárt visszafoglalja: Apród Miklós is vitéz részt vett e vár ostromában és megvételeiben. Vére hullásával és Péter nevű testvérének halálával szerzett ez alkalommal a királyság megerősítése körül érdemeket, melyek jutalmául fölkerlte ugyancsak a sárosi várhoz közvetlenül tartozó, *Tót-Sólymos* nevű sárosmegyei birtokot a királytól.

I. Károly király meggyőződésén e kérés méltányosságáról, kiküldötte a Thekule nemzetségből való Andrásfia Pétert, hogy a jászai convent bizonyossága mellett igtassa Apród Miklós urat Tót-Sólymos birodalmába, a mi 1313. évi május végén meg is történt. — Ez alkalomból értesülünk, hogy Tót-Sólymos a Feketeerdő, Konyavize, a Thekule nemzetség és Lengyel Jakab birtokai közt feküdt. Később nevét *Tót-Selymesre* változtatták, ma *Csipkés-Tolcsemes* puszta Kis-Szeben mellett.¹⁾

A jászai convent jelentése alapján állította ki utóbb (1314. április 16.) János mester, fehérvári prépost és küküllei főesperes (kit nem szabad összetéveszteni történetírónkkal) ²⁾ mint alkan-czellár, I. Károly királynak kettős pecsétjével ellátott adományos levelét.³⁾

Apród Miklós tehát, ki inmentül Tót-Sólymosi előnevet használt, megtelepedett új birtokán; ennek azonban egyelőre nem sokáig örvendhetett.

I. Károly király ugyanis, miután trónján — ellenzékét, a rakoncátlan oligarchiát levervén — megerősödött, az ország minden vidékére biztosokat nevezett ki, hogy a fejtelenség idején jogtalanul elfoglalt királyi javakat visszaporöljék. — Tót-Sólymos, mint előbb királyi várbirtok, szintén vizsgálat alá került, de új birtokosának nem lett volna mitől tartania, ha el nem mulasztja a királyi adományos levelet, miután I. Károly király első pecsétje elveszett s az alatta kiadott levelek erejét veszítették, a második, utóbb harmadik pecséttel megerősítettetni. Ebbe a formaságba

¹⁾ *Csánki*. Magyarorsz. tört. földrajza, I. 313.

²⁾ Mint *Szvorényi* (Hist. eccl. r. Hung. amoen. fasc. I. p. 46.) tette.

³⁾ *Fejér*, CD. VIII/I. 536.

kapaszkodott a királynál is királyiabb Nagy-Martoni Pál ország-bíró, és Apród Miklóst becsületes szerzeményétől elütötte.

Történt ez 1321 előtt, minthogy midőn Károly király ez évben Krakóban tartózkodék ipjánál, Lokietek Ulászló lengyel királynál, elkérte tőle Tót-Sólymost a lengyel Turiánfia Jeskó, szandeczi gróf. Károly király — úgy látszik — hajlott e kérésre és kegyelmét azzal toldotta meg, hogy megengedte, miszerint Jeskó Tót-Sólymost el is idegenítheti. De mert kancellárja nem volt vele, valamely jegyző által iratták az adományos levelet. A lengyel jegyző azonban nemcsak a magyar kancellária író-modorában nem volt járatos, de — alighanem — tévedésből Sólymos helyett Somlyót írt a levélbe és tudatlanságában vagy gondatlanságában a datumot is kifelelte.

Jeskó gróf aztán Abajdócz Gál nevű magyar cselédjének, tekintetbe véve ennek hűségese szolgálatait is, Tót-Sólymost kétszáz márka garasért, vagyis nagy denárért csakugyan eladta. De bizony nem hasznot, hanem kárt tett hű emberének, mivelhogy Apród Miklós se hagyta annyiban a dolgot, hanem mihelyt tudomására jutott, hogy Tót-Sólymos kevésbbé hatalmas embernek van keze közt, azonnal pert indított ellene.

Az országbíró elé, ki akkor még mindig Nagy-Martoni Pál vala, jutott az ügy elítélés végett. És ha már az adományos levél szokatlan, tévesztett alakja baj volt az alperesre, önmaga súlyosbította baját azzal, hogy az oklevelen a hibás Somlyót kivakarta és Sólymost írt helyébe, a befejezés után pedig Visegrádról keltezve oda ígtatta a datumot is.

Ez nyilván okmányhamisítás volt, ha nem is talán rossz-hiszemű; de az alperest miatta el kellett marasztalni. Hanem ebből még nem következett, hogy a per tárgyát, Sólymost visszakapja Apród Miklós. Ellenkezőleg: a király kezére került volna az, ha az ítéletet szigorúan végrehajtják vala. Azonban megelégedtek — úgy látszik, a lengyel származású Erzsébet királyné iránti tekintetből — azzal, hogy az oklevelet nem adták vissza a feleknek, hanem azokat valamilyen kalapha, melyet Trentel Miklós mester és Vörös Tamás csejtei várnagy (az Apponyiak őse) lepecsételt, rejtették s a királyi levéltárba tették.¹⁾

¹⁾ *Fejér*, CD. IX/III. 648.

Közben I. Károly király is meghalt. Nagy-Martoni Páltól is elvették az országbírói méltóságot, Apród Miklós János nevű fia pedig bekerült a királyi nagy kancelláriába ¹⁾ íródeáknak (literatus), a hol jó hasznát vették az ügyes, szolgálatkész és szorgalmas legénynek. Az urak, első sorban főnöke, Vásári Miklós esztergami érsek, jó indulattal voltak iránta ; még a király szeme is megakadt rajta.

Valószínűleg a főurak biztatására történt, midőn Lajos király 1349. évi október hava 21. napján Gyulafehérvárt tartózkodék, esennen járult eléje János deák és előadta keservét, amiért elkobozták atyjától, családjától a jól megérdemlett Tót-Sólymost, melyet alázatosan visszakért, minthogy az most Abajdócz Gálfia Mihálytól, állevelek bemutatása miatt a királyi fölségre visszaszállott.

A jelenlevő főurak és vitézek nemcsak megerősítették János deák előadását, de még szószólói lettek. Lajos király, tehát tekintetbe revén deákjának példás szorgalmát és hűségét, új adomány czímén visszaadatni rendelte neki, atyjának és testvéreinek Tót-Sólymost, melynek birodalmába a szepesi káptalan ujólag bevезette őket.²⁾

A háborítatlan beigtatás daczára nyugta csak nem lehetett Tót-Sólymos új urának, minthogy Abajdócz Gálfia Mihály a királyi fölség előtt csempességgel vádolta János deákot, ki hamis, valótlán előadásával elámítván, birta ő felségét Tót-Sólymos visszaadására, mely jog szerint őt, a vádlót illeti, hisz benne is ül.

Lajos király e panaszra az ügyet elbírálás végett átadta az új országbírónak, Szécsényi Tamásnak, ki a mondott kalapból azonnal elöszedte a pöriratokat, megvizsgálta, aztán tisztességesben egy darab szövetbe takarta, gyűrűjével lepecsételte és törvényszéke elé terjesztette.

A törvényszék nem állott kisebb emberekből, mint Vásári Miklós esztergami érsekből, Geletfia Miklós nádorból, ennek öcsese : Jánosból, fia : László, császmái prépost, a királyi kápolna ispánja, titkos kancellárból és számos más nemes urból.

¹⁾ »Cancellaria maior«, melynek főnöke a királyi kancellár volt.

²⁾ *Fejér*, CD. IX. I. 655.

Az országbíró mintaszerű indokolással megbizonyította az urak előtt, hogy Abajdócz Mihály hamis okiratokat terjesztett a törvényszék elé, s ezekkel akarja Apród János igaz ügyét megdönteni. Ez azonban neki nem hogy sikerüljön, de fejvesztésre kell őt itélni s ezenfölül az ügyben örök hallgatást parancsolni. A törvényszék osztozott az országbíró előterjesztésében, s azt ítéleterőre emelte. Lajos király pedig az ítéletet, anyjának, Erzsébet királynénak is tetszésével, megerősítette és jeles alakú levélben kiadatta.¹⁾

Hogy ezen, 1351. december 8-án hozott halálos sentenciát végrehajtották az alperesen, nem valószínű; hanem annyit elértek vele, hogy Abajdócz többé nem zavarta Apród Miklós birtokjogát Tót-Sólymoson. Effelől legalább mitsem olvasunk, de arról igen, hogy a szomszédok: Roskoványi Osánkfia Dobó és Keve hosszabb határigazító pert viseltek Apródek ellen.²⁾

Mindenből az érzik ki, hogy főleg az esztergami érsek és a nagy kanczellária feje, Vásári Miklós volt pártfogója Apród János deáknak, s így nem valószínűtlen, hogy neki köszönhette János deák az aradi káptalan lectorságát, milyenül Lajos király őt 1352. április 20-án említi.³⁾ minék következménye az volt, hogy a királyi kanczelláriában viselt hivataláról lemondott, minthogy a lectorság nem igen fért össze az írődeáki, vagyis literatusi hivattal. A lector ugyanis nem csupán a prépostnak volt helyettese, a káptalani oskolák igazgatója, hanem egyúttal a hiteles helyi oklevelek szerkesztője és kiállítója.⁴⁾ Tarthatott ugyan a lector helyettesét, sublectort és notariust a maga költségére, de erre a szerény aradi káptalan jövedelméből nem telt.

Hogy Apród János lectorrá választatván, csakugyan megvált a kanczelláriától, kitűnik Lajos királynak imént idézett leveléből, melyben őt aradi lectornak, de literatusnak, mint előbb vagy notariusnak nem nevezi.⁵⁾

¹⁾ *Fejér*, CD. IX/III. 662.

²⁾ *Fejér*, CD. IX/IV. 63.

³⁾ *Fejér*, CD. IX/III. 663. — Ez annál valószínűbb, minthogy Miklós, az akkori aradi társas-káptalan prépostja egyúttal esztergami kanonok is volt.

⁴⁾ *Bunyitay*, A váradi káptalan legrégibb statutumai, 90. l., melyek keletkezése Nagy-Lajos király idejébe esik. V. ö. *Batthyány*, Leges, III. 310. Officium lectoris.

⁵⁾ Jól vette észre *Steinherz*, kit megillet az érdem, hogy legelőbb for-

Az aradi lectorságban jól forgolódhatott Jánosunk, mint-hogy nemsokára, 1353. márczius 17-én,¹⁾ nemkülönben akkor, midőn a küküllei főesperességre előlépett, affelől értesülünk, hogy innár az egri székesegyházi káptalanban viselte volt a lectorságot; ugyanott, valamint az erdélyi, a zágrábi, nemkülönben a székesfehérvári káptalanokban kanonoki javadalmakat élvezett.

Egri lectorsága idejéből egy levele maradt fenn, melyben atyjával és testvéreivel egyetemben arról intézkedik, hogy erdejökben, a Volya földén falut telepítsenek. A szerződés a földesuraság és a települő jobbágyok közt Jánosunk tollára vall, amiért annak egyes pontjait érdekességök miatt is röviden közöljük. A telepítő ügynökök (ketten vannak) kapnak egy ingyen-telket és a soltészszágot örök időre. Mint ilyeneket egyedül őket illeti a molna (örlési) jog; kívülök senkinek se szabad malmot építeni. Ők egyúttal bírói a községnek, ők kapják a bírságokat egy fertó (negyed márka) erejéig; az ennél nagyobb bírságokból kétharmadrészt a földesuraságnak adnak. A jobbágyok ugyanazon jogokat élvezik, melyeket a (szomszéd) kis-szebeni polgárok; sört is főzhet mindegyikök. Az első tizenhat évben nem fizetnek semminemű bért (collecta), kivévén a püspököt megillető tizedet. Eltelvén a tizenhat esztendő, egy-egy telk után egy fertó, négy kenyér, négy pár csirke jár a földesúrnak. A fizetség ideje sz. Miklós napja (december 6.) és husvét. Telkét és házát a »jobbágy« szabadon eladhatja és a soltész engedelmével távozhatik. Ha a jobbágyok közül valaki emberölést követ el, feleség és gyermekei rajt ülhetnek a telken, de csak egy évig; ha ezalatt a meggyilkoltnak szüleivel kiegyezni nem tudnak, el kell adniok telküket, a rajta levő épületeket és mehetnek a hova akarnak, mert a gyilkos a helységben nem türetik azután sem, hogy a soltész törvényt látott fölötte.²⁾

E szerződés, melyet János mester az egri lectorság pecsét-

dított gondot Jánosunk életrajzára (l. Mittheil. d. Instit. f. ö. Geschichtsforschung, 1887. évf. 253—6. lap: Zur Biographie des Johannes archidiaconus de Kükullew), hogy Küküllei János történetének egyik legjobb (?) forrása, a királyi oklevelek, melyekhez a kancelláriában férhetett, 1352 körül elszikkad.

¹⁾ *Fejér*, CD. IX/IV. 63.

²⁾ *Fejér*, CD. IX/II. 752.

jével erősített meg, Tót-Sólymoson Vizkereszt körül (feria quarta proxima post festum Epiphaniarum) kelt, de semmi esetre sem 1358-ban, mint kútfőnk jelzi, minthogy 1355. évi június 14-én jelentik VI. Incze pápának Lajos magyar király részéről, hogy Simonfia István halálával régebben megüresedvén a küküllei főesperesség, András erdélyi püspök azt főpásztori jogánál fogva Miklósfia Jánosra, akkor egri olvasó kanonokra ruházta, minek következtében János az egri lectorságról le is mondott. Jóllehet semminemű baja se volt új hivatala elnyerésében, és békésen, senki ellenkezésével ült a mondott főesperességbe, — utóbb azonban, mert valakitől azt hallotta, hogy püspöke akkor, midőn őt kinevezé, méltóságától föl volt függesztve és ki volt közösítve,¹⁾ kétsége támadt az iránt, ha vajjon kineveztetése e végett, vagy talán azért, mert a pápa a főesperesség adományozását netán föntartotta magának, vagy azt talán már másnak is adta: nem támadható-e meg?

Alázatosan esedezik tehát Lajos király a pápának: ha a püspök nem volt fölfüggesztve és ha semminemű föntartás nem állott a küküllei főesperességre, hagyja annak adományozását helyben, vagy pedig ha szükséges volna, új kegyelemképpen adja a nevezett főesperességet kedves eselédjének, János volt egri olvasó-kanonoknak, nem tekintvén arra, hogy a nevezett az erdélyi, egri és zágrábi egyházakban, nemkülönben a székesfehérvári társas káptalanban javadalmas kanonikákat élvez.²⁾

¹⁾ András püspök már 1345-ben excommunicatio alatt állott. (*Theiner*, Monum. Hung. I. 714.)

²⁾ *A vatikáni levéltárban: Regesta supplicationum Innoc. VI. ann. III. pars III. fol. VI. XV. (135.):* »Significat S. V. devotus filius vester Lodovicus rex Hungarie, quod dudum vacante archidiaconatus de Kukulleu in ecclesia Albensi alias Transilvana per obitum Stephani Simonis, ultimi archidiaconi de Kukulleu in eadem ecclesia, qui extra curiam romanam decessit . . . Andreas episcopus Albensis ipsum archidiaconatum auctoritate ordinaria contulit Johanni Nicholai tunc lectori ecclesie Agriensis . . . propter quod idem Johannes lectoratum predictum resignavit . . . postquam predicti archidiaconatus possessionem fuit pacificam assecutus; et licet idem Johannes predictum archidiaconatum pacifice obtineat et quiete, quia tamen postmodum ab aliquibus audivit, quod idem episcopus tempore collationis seu provisionis huiusmodi erat quibusdam suspensionis et excommunicationis sententiis innodatus . . . dubitat, quod huiusmodi collatio seu provisio tum propter hoc, tum etiam si forsan esset dictus archidiaconatus per V. S. aut alias donationi apostolice specialiter reservatus, valeat impugnari, humiliter supplicat eidem sanctitati prefatus rex, quod predicto Johanni, dilecto suo

A pápa készséggel teljesítette a magyar király kérését; sőt néhány nap mulva arról rendelkezett, hogy az egri lectorság, melyről Miklósfia János a kü küllei főesperességre előmozdította (promotus), Sándorfia Imrének adassék.¹⁾

Kérdés támad az iránt, minthogy Lajos király ez alkalommal a kü küllei főesperest kedves cselédjének (dilecto suo servitori) nevezi, mily szolgálatot végzett nála: vajon jegyzőt-e, minek Jánosunk utóbb magamagát vallja; avagy káplánit, minek szintén utóbb a király őt szólítja?

Nem valószínűtlen, hogy Apród János ez időben volt a király titkos jegyzője. Azaz, hogy elnyervén a kü küllei főesperességet, mely personatus levén, nem járt helyhez kötött hivattal, visszatért a király szolgálatába és ott a nagy kancelláriában dícséretesen működött, mit Nagy Lajos király elismeréssel tudott be érdemeül. E mellett szól az, hogy csaknem egyidőben, vagyis 1355. július 6-án Miklós esztergami érsek jegyzőjének is nevezi őt az esztergami káptalan.²⁾ A mi körülbelül egy és ugyanaz, minthogy az érsek — mint már érintettük — a királyi korlátnok volt s mint ilyen a kancellária feje, tehát a királyi jegyzők volta-képen az ő jegyzői valának.

Ez is arra mutat, hogy Vásári Miklós érsek kegyeiben mély gyökeret vert Jánosunk, ha ugyan nem is arra, hogy a többi négy kanoniához ekkor már az esztergamit is elnyerte, miről azonban csak később nyerünk biztos tudomást.

Egyébiránt az esztergami kanonia ez időtájt nem volt valami nagyon kivánatos jószág, levén a *nem* helyben székelő kanonok évi jövedelme három márkánál, vagyis mai osztrák

servitori specialem gratiam faciendo, collationem et provisionem de predicto archidiaconatu . . . auctoritate apostolica dignemini decernere perinde valeres ac si dictus episcopus nullis fuisset tempore collationis excommunicationis sententiis innotatus, nullaque de ipso reservatio facta foret, aut prefato Johanni de ipso archidiaconatu de novo si expediat providere, non obstante quod in eadem et Agriensi et Zagrabiensi nec non Albensi regali collegiata ecclesiis canonicatus et prebendas noscitur obtinere.

Fiat. G.

Datum Avinioni XVIII. kalendas Julii, anno tertio.◄

(*Fraknoi* püspök szíves másolata.)

¹⁾ *Theiner*, Monum. Hung. II. 20. l.

²⁾ *Anjouk. Okmt.* VI. 356.

értékű pénzünkben 63 forintnál nem több.¹⁾ Sőt ennyi sem egészen, mert nem ezüstben mérték, de denárookban fizették a márkát.

Mint küküllei főesperes, mely hivatalát élete végeig megtartotta Apród János, hol az esztergami érsek megbízásából, hol az erdélyi egyház érdekében ismételve és hathatósan működött. Így például 1359-ben július 3-án Frankói (de Franklo) Miklós esztergami érsek kinevezte őt bírónak a pozsonyi prépost és kincsőrző közt megindított pörben,²⁾ miből kitetszik, hogy Vásári Miklós érsek utóda is kiterjesztette reá jóakarátát. Még inkább kitetszik ez abból, hogy Küküllei Jánost helytartójának is kinevezte, milyenül már 1359-ben, aztán 1363-ban, 1364-ben és 1365-ben előfordul, midőn önmagát így czímezi: *Nos Johannes archidiaconus de Kykelleu, venerabilis in Christo patris et domini domini Nicolai, dei et apostolice sedis gratia archiepiscopi Strigoniensis locique eiusdem comitis perpetui vicarius in spiritualibus et temporalibus,*³⁾ miből joggal következtethetjük, hogy e díszes állást Frankói Miklós esztergami érseknek 1366 végén bekövetkezett haláláig viselte.

Magától értetik, hogy mint érseki vicarius a királyi jegyzőségről le kellett mondania. Amint hogy Lajos király 1364. jan. 25-én kelt oklevelében őt esztergami helytartónak és kedves káplánjának igen, de titkos jegyzőjének nem nevezi.⁴⁾

Frankói Miklós utódai az esztergami érseki széken valának: a Csanád-nemzetségheli Telegdi Tamás (1367–1375) és a piacenzai származású Siket (Surdus, de Surdis) János (1376–1378), kik alatt Küküllei János aligha viselte az érseki helytartói hivatalt. Legalább ennek nyomát fel nem fődöttük; ellenben tőle birunk egy, Gyula-Fehérvárt, 1371. évi július 6-án kelt ítéletet, melyben magát Demeter erdélyi püspök helytartójának czímezi.⁵⁾

Demeter erdélyi püspök az 1376. évben átment a zágrábi

¹⁾ *Batthyány, Leges.* III. 326.

²⁾ *Fejér, CD.* IX/III. 99., továbbá ugyanott 201., 245. IX/V. 252.

³⁾ *Memoria Consecrationis Basilicæ Strigon.* 124. l. *Országos levélt.* DL. 5179. — *Fejér, CD.* IX/III. 367., 516.

⁴⁾ *Orsz. Utár.* DL. 5179.

⁵⁾ *Szabó Károly, Az erd. Muzeum eredeti okleveleinek kivonatai* 144. registája.

püspöki székre, melyen 1378-ig ült. Vajon magával vitte-e Küküllei Jánost is, ki — mint emlékszünk — a zágrábi káptalan egyik kanonoki javadalmát is élvezte: arra nincs adatunk. Valószínűnek tartjuk, hogy visszatért a királyi udvarba, hol mint a király *kedves, hű és benső* (specialis) káplánja annál szívesebben látott egyén lehetett, minthogy krónikájának egy része alighanem már ekkor kézen forgott. Míg másrészt az udvari köröktől ő se kívánt elszakadni, de sőt a jó viszonyt a királyi udvarral föntartani iparkodott. Megerősít e fölvétünkben, hogy Visegrádon háromszáz arany forintért curiát vásárolt;¹⁾ hogy mint a királyi udvarban tartózkodott erdélyi kanonokot őt bízták meg kartársai az erdélyi káptalanban, hogy az enyedi határjárásról szóló oklevelöket átírassa és megerősíttesse, mit a király *kedves és hűségese káplánjának* szívesen meg is tett.²⁾ De leginkább megerősít főntebbi állításunk helyességéről, hogy Lajos király *kedves káplánjának* és hívének érdemes szolgálatai jutalmául, Diósgyórt, 1378. évi januárius 13-án kelt adományos levelével Rikolfalvát és Mátéfalvát, új adomány czímén ajándékozta.³⁾

Pénzen, negyven arany forinton is szerzett a szepesmegyei Milajban egy részbirtokot.⁴⁾ Birtokpöre is volt Malcho nevű fekvősége miatt; de azt Poháros Péter mester, Lajos király egy-

¹⁾ *Fejér*, CD. IX/III. 367.

²⁾ *Fejér*, CD. IX/V. 252. de dato 1378. márcz. 16.

³⁾ *Orsz. ltár*, DL. 6497.: Ludovicus . . rex . . Quod nos consideratis fidelitatis et fidelium servitiorum laude dignis meritis fidelis et dilecti nostri capellani honorabilis viri domini Johannis archidiaconi de Kykellew, filii videlicet Nicolai dicti Aprud de Tot-Solmus nobilis comitatus de Sarus . . . Costrofew, alio nomine Rykolffalva prope fluvium Harnad (mely a magtalanul elhalt Tóbiás deáké volt) . . . Mathefalva alio nomine Bela (Szepesmegyében, mely néhai Nagy Máté birtoka vala) új adomány czímen a főesperesnek, továbbá testvérének Baláznak, valamint Pouch fiai: Ferencznek és Lászlónak adományozza. (Dr. *Kömüromy* András szíves másolata.)

Nyoma van *Fejérnél* (CD. IX/V. 426.), hogy Lajos király Küküllei János panaszára: miszerint mátéfalvi birtokába többek ellenkezése miatt még be nincs igtatva, a szepesi káptalannak meghagyja, hogy a beigtatást teljesítse; hanem a káptalan új ellenmondással találkozott (1380. május 1.). Úgy látszik azonban, ezen akadály is elhárult, mert Lajos ez adományát Somogyi faluban, 1382. szept. 2. János főesperes, továbbá testvére Balázs, nemkülönbön unokaöccsei: Ferencz és László részére átírta és megerősítette. (*Orsz. ltár*, DL. 6498.)

⁴⁾ A bécsi állami levéltár 246. Codexében az 50. lapon *Steinherz* szerint.

kori nevelője, aztán abaujvármegyei ispán ellenében Garai Miklós nádor előtt elvesztette.¹⁾

Időközben, 1379 elején Demetert a volt erdélyi, azután zágrábi püspököt az esztergami érseki székre mozdították elő, ki a küküllei főesperest, mint régi barátját ismét magához vette és megtette a lelkiekben érseki helytartójának, milyenül Lajos királynak 1380. évi április hava 8. napján kelt levelében szállíttatik.²⁾

Átköltözött tehát Esztergamba, hol a káptalan egy, a héviz közelében fekvő curiát, melyet néhai Miklós aradi prépost és esztergami kanonok a rajta levő házakkal és szent Erzsébet-kápolnával végrendeletében a káptalannak hagyott, élte fogytáig, illetve a meddig Esztergamban tart residentiát, »a tiszteles férfiúnak, János urnak, küküllei főesperesnek, helytartónak és kanonok-társának« lakásul átadott 1380. május 10-én.³⁾

Még 1383-ban is előkerül, már nem ugyan mint vicarius, de még mindig mint Demeter érsek és bíboros meghatalmazottja, hogy a nógrádmegyei Vadkert meghatárolásánál képviselje.⁴⁾

Aztán már nem hallunk felőle. Ugy tetszik, teljes visszavonultságában könyveinek élt. De még sokáig élt. Meddig? Pontosán meghatározni nem tudjuk. Hogy az 1397. évi május 24-én, az esztergami káptalanban tartott kánoni szemlélet (canonica visitatiót) már nem érte meg, kétségtelen; a minthogy ezen alkalommal a visitor azon kérdésére: nincs-e az esztergami káptalan előtt végrendelet, melyet még végre nem hajtottak? előállott Gergely kántor, jelentvén, hogy néhai Küküllei János végső rendeletét, melyet sajátkezüleg irt és melylyel különböző jó könyveket és egyebeket hagyott az esztergami egyháznak, másoknak is, még nem hajtotta végre. Jelenté egyúttal, hogy az érintett könyvek ez idő szerint Régeni László mester és felesége kezén vannak.⁵⁾

1) *Féjér*, CD. IX/V. 366.

2) *Féjér*, CD. IX/V. 426.: »dominus Johannes archidiaconus de Kykellew, vicarius Strigoniensis ecclesie.«

3) *Féjér*, CD. IX/V. 412.

4) *Féjér*, CD. X/I. 103.

5) *Batthyány*, Leges, III. 330.: »libros illos eos esse circa magnificum Ladislavum Regeny et eius consortem«, *Knauz* püspök e tételt az eredetiből mindenesetre pontosabban így olvasta: »libros illos esse circa *magistrum* Ladislavum Regeny et eius consortem.«

Mint hogy a visitatornak Gergely kántor jelentésére nem volt megróvó észrevétele, különben is a pontosság az esztergami káptalan ügykezelésénél nem hiányzott, föltehető, hogy nemes Tót-Sólymosi Apród János a történetíró 1397-ben, vagy kevéssel előbb hunyt el.

Mily könyvek voltak, melyekről rendelkezett? — sajnos — nem értesülünk. Ő maga Lajos király életrajza előszavában kettőt idéz: *Aristoteles*, de secretis secretorum és *Vegetius*, de re militari című műveit. — Arról sem értesülünk, ki ama Régeni? Valószínűleg rokona volt, s ez esetben unokaöccse, nővérének fia lehetett annak második házasságából.

A mi Küküllei János családi viszonyait illeti, ezekről a következőkben számolhatunk be:

Apród Miklósnak, az atyának, 1349-ből öt fiát ismerjük; ezek: János literatus, vagyis a későbbi főesperes, Jakab, István, László és Balázs, kikhez Klára nevű leánya járul. 1354-ben, midőn János egri olvasókanonok vala, atyja még élt; utoljára akkor hallunk felőle, midőn Volya földét megtelepítik; de fiai közül ez időben már csak hármat említ a király levele: Jánost, Istvánt és Balázst; Jakabról és Lászlóról már nem történik emlékezés. István és Balázs még 1364-ben is előfordulnak, sőt Balázs még 1382-ben is előkerül.

Volt-e mind ez Apródoknak ivadékok? — arról az előttiünk fekvő XIV. századi oklevelekből nem értesülünk. 1486-ban azonban, tehát egy teljes évszázad után, a szepesi káptalan bizonyítja, hogy vitézlő Frichy Márton bizonyos, Ragyolcz, Szent-Lőrincz és Szent-György helységekben levő birtokrészeit, melyeket Tót-Selymesi Apród Mihály, néhai Apród Miklósfia zálogban tartott, a huszonöt arany forint zálogösszegben Anna leányának, Jekelfalusi Fias Istvánnénak átengedte.¹⁾

Mint hogy az általunk ismert Apród Miklósnak Mihály nevű fia nem volt, különben is a nagy időköz miatt — mindent egybe vetve — föl kell tennünk, hogy a mondott Mihály Apród Balásznak volt unokája, vagy talán már dédunokája, mint hogy

¹⁾ *Orsz. Utár*, DL. 19155.: per nobilem Michaellem filium eandem Nicolai Aprod de Toth-Selmis . . . impignoratas (possessiones).

azon felsővidéki egyház- és országnagyok, valamint a vármegyék és városok képviselői közt, kik Terebesen, 1451. november 22-én tartott tanácskozásukban elhatározták, miszerint véget vetendők a pusztításoknak, melyeket az ország ellenségei okoztak, Rozgonyi Osvát vezérlete alatt benszülettekből sereg alakuljon, — van Nicolaus Apród de Tothzelmes.¹⁾

Klára, János főesperes nővére a Görgeyek szepesi előkelő családjába házasodott, feleségül menvén Görgey Konrád fia Györgyhez, kitől János nevű fia született. E gyöngye testalkatú ember, ki minthogy nem reméltet ivadékot, s úgy látszik, papi pályára szánta magát, minden birtokát: Milajt (a mai Pusztavítköz és Körtvélyes vidékén), Harasztot (Markusfalva közelében), Kufurbachot (ma Kotherbach) és Lendernow (ma Lendva) felét anyjának és nagybátyjainak: Apród János küküllei főesperesnek, Apród Istvánnak és Balásznak adta, olyképpen, hogy anyja a birtok egyik felét, nagybátyjai a másik felét kapják. (1360. márczius 11-én.) Lajos király e rendelkezést Pozsonyban, 1364. januárius 25-én kelt levelében, tekintve János főesperesnek érdemeit, megerősítette, biztosítván őt és testvéreit, hogy ha a nevezett Görgey János fiu örökösök nélkül hal meg, vagy az egyházi rendbe lép, a felsorolt birtokokat új adomány czímen neki adja és testvéreinek.²⁾ — Klára asszony ekkor már másodízben

¹⁾ *Hazai Okmt.* VII. 471. — *Nagy Iván* szerint (Magyarország Család. I. 63.) a XVI. században tűnnek föl a biharnegyei Zsadányban és Mező-Gyánon Apród Ferencz és György. Nem valószínű azonban, hogy ezek a Küküllei János testvéreinek ivadéka. — *Szirmay* szerint (Cottus Zempl. 43.) Tárcazi és Tót-Selymesi Tárcazy János a Tót-Selymesi Apródok ivadéka. Meglehet, de bizonyára csak leányágon.

²⁾ *Orsz. Utár*, DL. 5179., de dato Pozsony, 1364. jan. 25. Lajos király előtt megjelent »vir honorabilis dominus Johannes archidiaconus de Kykwlew, venerabilis in Christo patris domini Nicolai archiepiscopi Strigoniensis in spiritalibus et temporalibus vicarius generalis, capellanus noster specialis« és fölmutatta a szepesi káptalan pátenlevelét »super donatione possessionaria per Johannem filium Georgii filii Corradi de Gargow sibi et fratribus suis et nobili domine Clara vocate matris ipsius Johannis. filie scilicet Nicolai dicti Aprod facta emanatas« kérvén, hogy az abban foglalt adományt erősítse meg. A király a kérést teljesítve, mindenekelőtt átírta a szepesi káptalannak 1360. márczius 11-én kiadott oklevelét következőképpen:

Nos capitulum ecclesie b. Martini de Scepus memoria commendantes tenore presentium significamus, quibus expedit, universis, quod Johannes filius Georgii filii Corradi de Gargow ad nostram personaliter accedendo presentiam, confessus existit ministerio vive vocis, quod quia ipse unicus heres a predicto patre suo remansisset, et herede ac hominibus generationis,

volt férjénél, bizonyos Pouch-nál, kitől két fiut szült: Ferenczet és Lászlót.

Ezek után átmehetünk Küküllői János történeti művének bírálatára.

PÖR ANTAL.

quibus possessiones sue ipso mortuo devolvi deberent, penitus carens, spe etiam habendi prolis propter corporis sui imbecillitatem quodammodo destitutus existeret, nisi divina providentia adesset eidem, ut nullum aliam seu alios, quam nobilem dominam Elenam (*Égy*) vocatam, matrem suam, filiam videlicet Nicolai dicti Aprod de Toth-Solmus ac honorabilem virum Johannem, archidiaconum de Kykwlew, Stephanum et Blasium avunculos suos, filios eiusdem Nicolai dicti Aprod, quia tempore mortis patris sui predicti usque nunc ipsum in possessionibus suis contra quoslibet impeditores defendissent et conservassent, proximiorum seu proximiores haberet: idcirco ne possessiones sue, ipso sine herede decesso, per manus diriperentur alienas, universas possessiones suas et possessionarias portiones ubilibet et quibuslibet in comitatibus existentes, tam apud manus suas, quam etiam alienas occupative et titulo impignoratico habitas, specialiter vero Mylay, Harazth, Kusfurbach ac medietatem possessionis Lendernow vocatas, si ipsum sine herede masculino decedere contingeret, dedisset, donasset et contulisset eidem domine matri sue et predictis filiis Nicolai dicti Aprod, fratribus suis, ita quod recta medietas ad ipsam dominam matrem suam, necnon filios eiusdem nunc procreatos et in futurum procreandos, alia vero medietas ad eosdem filios Nicolai Aprod devolveretur perpetuo et irrevocabiliter possidendas, tenendas et habendas etc. etc.*

Lajos király tehát tekintetbe véve a fősperesnek a királyi nagy kancellárián s egyéb országdolgaiban szerzett érdemeit az adományt meg erősíti, consensusával ellátja, biztosítván őt és testvéreit, hogy ha nevezett Görgei János fia örökös nélkül hal meg, vagy az egyházi rendbe lép, felsorolt jószágokat nova donatióképpen neki és testvéreinek adományozza. (Dr. Komáromy András szives másolatából.)

SZENT-ERZSÉBETFALVA — PEST MELLETT.

Egy történelmi hazugságot szeretnék kiküszöbölni a középkori főváros topográfiájából. Hogy t. i. a Gellért-hegy alján egy Szent-Erzsébetfalva nevű helység feküdt.

Ki fedezte föl először, a dologra magára nézve mellékes. Rupp, »Budapest és környéke helyrajza«-ban ¹⁾ az első, a ki tudományos apparatussal megteremtette, könyvének egy külön czikében. Utána írja Rómer, »Régi Pest« című művében; ²⁾ Salamon pedig »Budapest Történeté«-ben, mint a ki különben e dologról nem sokat tart, mellékesen pár sorban, szószerint idézett két kútfő alapján, ³⁾ valószínűnek tarja létezését; végül Némethy Lajos, kinek az adatokon pusztán magukon alapuló józan előadása alapítá meg számunkra a régi Buda város helyrajzát, ezzel a kérdéssel önállóan nem is foglalkozik, hanem ismétli Ruppot, ⁴⁾ valamint ismétlem jó magam is e szaktekintélyek nyomán, »Magyarország tört. földrajza« cz. munkám I. kötetében. ⁵⁾

Legújabbban egy véletlen újra elém állítá Szent-Erzsébetfalva kérdését, olyan formában, hogy nem térhettem ki az eredeti kútfők vizsgálata elől, a minek végén aztán kitűnt, hogy bizony mindnyájan tévedtünk s hogy a monográfusok a nagy, a főtárgy: Buda és Pest városa mellett ezt a kis falut úgy szólván semmibe se vették s csak amúgy mellékesen mutattak neki helyet a régi főváros közelében.

Én ez alkalommal mindnyájunk hibáját helyre akarom ütni ebben a máskülönben csekély kérdésben, mert azt tapasztaltam, hogy Sz.-Erzsébetfalva maga nem egyszer országos eseményekkel áll kapcsolatban s a régi Buda és Pest közvetlen környékén, sőt e városokban magukban is könnyen eltévedhetünk, ha ezt a kis falut nem részesítjük kellő figyelemben

¹⁾ 166. l.

²⁾ 58. l.

³⁾ Bpest Tört. II. 213. l.

⁴⁾ Archaeol. Ért. 1889. évf. 206. l.

⁵⁾ 15. l.

I.

Annak bizonyítása, hogy Szent-Erzsébetfalva nevű helység sohasem volt a Gellérthegy alján, egyáltalán nem kerül nagy fejtörésbe vagy fáradságba. Csupán utána kell néznünk a kutfőknek, melyeket a monográfusok e helységhez idézni szoktak.

Egyik fő kutfő a Margit-legenda. »Esmeeg vala egy jffy, ky lakozyk zent ersebet azzonnak ispitalyaban, zent gelyert hegye alat« — írja a legenda, mikor a Margit szűz csodatételeit sorjában elbeszéli.¹⁾ E néhány szóban falunak vagy helységnek nyomát sem találjuk, s csupán annyit tanulunk azokból, hogy a Gellérthegy aljában egy Szent-Erzsébetről nevezett kórház vagy ispotály állt fönn a Margit szűz idejében. Ugyanezt az ispotályt említi egy oklevél 1346-ban: »hospitalis ecclesie S. Elisabeth«,²⁾ — egy másik, a IV. Jenő pápáé, 1433-ban: »hospitalis S. Elisabeth opidi in Buda Vesprimiensis diocesis«,³⁾ — egy harmadik⁴⁾ 1459-ben: »hospitalis S. Elisabet« — s egy negyedik 1495-ben: »hospitalis B. Elizabeth« néven.⁵⁾

Van azonban a Margit-legendának egy másik passusa is, melyet a budai Szent-Erzsébetfalvához idézni szoktak.⁶⁾ »Vala zent ersebet azzon falvaban pest mellet egy nemes ember . . .« — írja a legenda szintén a csodatételek között. E helyütt tehát világosan *Szent-Erzsébetfalváról* történik említés; csak hogy mint határozottan *Pest mellett* feküdt faluról. A kik megszokták, hogy Pest alatt a XIII. században esetleg Budát is értsék (aminthogy olykor értik is, bár magyar szövegű kutfőben soha), könnyen csinálhattak ebből a faluból egy Buda melletti, Gellérthegy alatti helységet. Csak hogy e helyütt semmi szükség sincs Buda és Pest város középkori nomenclaturájának utvesztőjébe lépnünk; egyszerűen csak azt kell megállapítanunk, hogy nevezi a Margit-legenda Pestet és hogy nevezi Budát.

Egy helyütt⁷⁾ ezt a sort találjuk a legendában: »Lakozyk vala pesten (egy tyztelendev zevz) zent antálnak clastroma mellet.« Ez alatt a Pest alatt kétségtelenül a mai Pest értendő, mert ebben állt a domonkosok híres, Szent-Antalról nevezett kolostora, a mai angol kisasszonyok zárdájának helyén.⁸⁾ Más

¹⁾ Nyelveléktár, VIII. kötet 53. l.

²⁾ Zichy okmt. II. 212.

³⁾ Orsz. levéltár. Dl. 12520.

⁴⁾ Hazai okmt. I. 358. l. — V. ö. Römer, Régi Pest. 56. l., Salamon, i. m. III. 248. l.

⁵⁾ Orsz. levéltár. Dl. 20319.

⁶⁾ Salamon, i. m. II. 213. l. — A kérdéses hely a legendában i. h. 70. l.

⁷⁾ I. mű 89. l.

⁸⁾ Az id. művekben, főleg Bél után hitelesen bebizonyítva.

helyütt¹⁾ ezt olvassuk a legendában: »Vala nemely tyzteleudev hazy atya *budanak* mellette fel hevuizet . . .« Alább pedig: » . . . es vala Bela kyral kepeben valo byro az *nagy ouagy vybudaban* . . .« Ez a Buda, vagy Nagy- avagy Uj-Buda a mai Budával, Budavárával ugyanegy, melynek szomszédságában észak felé, a mai Császárfürdő táján feküdt a középkorban Felhéziv városa.

Röviden: Pest alatt a Margit-legenda a mai Pestet, Buda alatt a mai Budát érti. Az a Szent-Erzsébetfalva tehát, a melyet ugyancsak a legenda oly világosan Pest városa mellé helyez, nem a Gellérthegy alján feküdt, a hol csupán egy Szent-Erzsébetről nevezett ispotály állott, hanem a balparton: Pest városa mellett. Ime magok a monográfusok által idézett kutatók átszállítanak hennünket a Gellérthegy aljából, a Szent-Erzsébet kórházától a pesti partra, hogy ott keressük Szent-Erzsébetfalva helységeit.

Csodálatosképen ez oldalon egy: Szentfalva nevű helység bukkan fel a XV. században, melyről olykor szintén világosan mondják az oklevelek, hogy Pest város mellett (*iuxta civitatem Pestiensem*) fekszik.²⁾

Ezzel a Szentfalvával egyáltalában nem tudtunk hová lenni eddig. Pedig egy kis utánjárással még az állítólag a Gellérthegy alatt feküdt Szent-Erzsébetfalva igazi helyét és sorsát is meghatározhattuk volna belőle.

1394-ben Pest- és Pilis-megyék nádori közgyűlésén Szent-Erzsébet (Zenthelsebeth) helység lakói (Péter fia Mihály bíró, az esküdtek és a többi hospesek) megjelentek Jolsvai Leusták nádor előtt s panaszt emeltek a nyulszigeti apácák ellen, hogy tőlök, kiváltságaik ellenére, a budai és pesti vámhelynél vámot követelnek.

A szent-erzsébetiek, hogy kiváltságukat bizonyítsák, a nádor elé terjesztették IV. (Kun) László egy dátumtalan levelét, mely Szent-Erzsébetfalván (in villa S. Elisabeth) kelt s átírja V. István királynak szintén dátumtalan oklevelét. Utóbbi szerint, tehát 1270--1272 táján a Szent-Erzsébet királyi faluból való vendégnépek³⁾ azt a kiváltságot kapták V. István királytól, hogy sehol az országban vámot ne fizessenek, de különösen ne a budai és pesti vámnál,⁴⁾ midőn vásárok alkalmával e városok valamelyikébe lépnek vagy onnan visszatérnek.

A nyulszigeti apácák elismerték Jolsvai Leusták nádor előtt, hogy ők csakugyan szednek vámot az említett két városban

¹⁾ Legenda, i. h. 57. és 66. l.

²⁾ L. az alábbi idéz.

³⁾ Hospites de Zenthersebeth regali.

⁴⁾ Tributariis Budensibus et de Pesth.

a szent-erzsébetfalvi királyi népektől,¹⁾ de épen nem jogtalanul hanem (IV.) Béla király 1255. évi kiváltságlevele alapján, melyel e király (»tributum fori solemnus seu cottidiani in castro Pestyensi necnon extra districtum eiusdem castri« azaz) a Pest vári és Pest vár vidéki vásárvámot, mint királyi jövedelmeket, a nyulak-szigeti apácák fentartására engedte át.²⁾

A nádor az apácáknak adott igazat. Ámbár, úgymond, V. István és IV. László királyok a szent-erzsébetfalviaknak vámmentességet adományoztak, főleg a budai és pesti vámokra nézve, ez az adományozás azonban kétségtelenül az apácák sérelmével járt. Aminthogy utóbbiak e vámkedvezmény daczára is állandóan benne maradtak a vámszedés teljes birtokában s a szent-erzsébetfalviak egyáltalában nem bírták kimutatni, ki által s mikor zárattak ki említett vámmentességi kiváltságukból, s azért több mint egy évszázad múlva vissza sem nyerhették azt.

Ebből az egész perből azonban bennünket főleg az érdekel, hol feküdt ez a Szent-Erzsébet vagy Szent-Erzsébetfalva. E kérdésre maga ez az ítéletlevél megfelel, még pedig magyarul. Hátára ugyanis, valamely XV. századi kéz — bizonyosan az apácák részéről — szép kerek betűkkel följegyezte az oklevél rövid tartalmát következőképen: »*Hogí zentfalvajak vammal tartoznak.*«³⁾

Ime tehát a Margit-legenda, V. István, IV. László és Jolsvai Leusták nádor idejében *Szent-Erzsébetfalva* vagy *Szent-Erzsébet* néven előforduló falu — melynek még utczáit is oly szépen felrajzolta Rupp a Gellérthegy déli aljában — *nem más, mint a XI. századi Szentfalva*, melyről kétségtelenül tudjuk, hogy *Pest mellett* feküdt.

II.

E nyomokból egyszersmind Szent-Erzsébetfalva vagy Szentfalva helység legkorábbi sorsáról is értesülünk. Látjuk, hogy már IV. Béla, V. István és Kun László idejében fömállt s királyi birtok volt.

Van ezenkívül egy terjedelmes, eddig még egyáltalában nem használt oklevelünk,⁴⁾ melyből e falu története tovább, egész a XV-ik század közepéig fonható.

¹⁾ A *populis de Zenthelsebethfalva*.

²⁾ Orsz. ltár. Dl. 7918.

³⁾ E hátíratot Tagányi Károly barátom fedezte fel s közölte velem. Ez alapon indítottam meg jelen kutatásimat. Szentfalva kérdésének megoldását tehát első sorban nevezett t. barátomnak köszönhetem.

⁴⁾ Orsz. levéltár. Dl. 2932.

E szerint e helységet (possessionem Scenersebeth, Scenelsebeth) I. Károly király korában Horhival és Tárnokkal együtt szintén mint pestmegyei falut már Ulving buda városi polgár birta, a ki 1335-ben, mivelhogy családja fiágon kihalóban volt, e birtok tulajdon-jogát leánya Margit és ennek utódai¹⁾ számára is kieszközölte I. Károly királytól. Ez óta — mint látszik — állandóan az Ulving polgár leányági (nemes) utódai birták Szent-Erzsébetfalvát. 1403-ban azonban Zsigmond király e falu felét, mint a hűtlenségbe esett Tarkói (Henrik-fi) Péter és Csetneki (Gyöngy-fi) Zsigmond *nejőknek* birtokát, udvari katonájának s budai várnagyának: Nassis-i Zoellusnak és testvérének Jánosnak adományozta, kiket a felerész birtokába menten be is igtattak. A falu másik felét ekkor bizonyos Mihály fia Mihály budai polgár birta, a kinek pontos neve azonban az e helyütt elmosódott oklevélből nem olvasható ki.

A Tarkói vagy Berzeviczi Péter örökösei, mint a néhai Vulving leányági utódai azonban megperelték ezt az adományt, azt állítván, hogy Zsigmond királynak semmikép sem állt jogában e falurészt eladományozni, minthogy ez az ő ősatyjuknak Vulvingnak — *szerzett* birtoka volt. S bár egy ízben Rozgonyi György országbíró ellenök hozott ítéletet, 1449-ben Pálóczi László országbíró végkép visszaitélte Szentfalvának ezt a felét a serkei Lorántfi György felesége Hedvig asszony és az agárdi Tőke Péter leányai — mint az emlegetett Ulving egyenes leányági leszármazói — részére.²⁾

Ettől fogva a serkei Lorántfiak állandóan jogot tartottak e helység részeinek³⁾ birtokához, jelesül 1467-ben (a Szapolyaiakkal szemben, kik úgy látszik Berzeviczi-réven követelték); 1492-ben (a mikor Hássági Imrének vetették zálogba); 1504-ben, 1505-ben, 1506-ban (a mikor részeit Tomori Pálnak és Tornallyai Jánosnak zálogosították el) és 1508-ban is. Ez az utolsó nyom e családnak szentfalvai birtoklására nézve.⁴⁾

Másik részét a XV. század első felében — mikor s mily czímen? nem tudom — a Rozgonyiak szerezték meg⁵⁾ s birták

¹⁾ Ekkor, 1335-ben a Margit asszony férje (Polyán fiának, Andrásnak fia) Péter mester, fiai pedig: János és Péter.

²⁾ Alperesek ekkor Földvári Iván fia Simon, Zuborius (Zukerius) fia János és Dénes fia János — az említett Nassis-i Zoellus (avagy Zwellus Svan, Swan) utódai. (A pörnek többi részleteit e helyütt mellőzhetőnek véltem.)

³⁾ Egyszersmind Horhi és Tárnok részeihez is, melyeket az Ulving-utódok szintén kaptak 1335-ben.

⁴⁾ 1467: Dl. 16509; 1492: Dl. 19916; 1504: Muzeumi ltár; 1505: Dl. 21488; 1506: Dl. 21604; 1508: Dl. 21840.

⁵⁾ Birtoklásukra nézve l. 1446: Dl. 13967; 1447: Dl. 14052, 14096;

már 1446-ban és később egész a mohácsi vészig, jelesül még 1525-ben is. Tőlök kapták vagy vették egyes részeit: a fejérmegyei Lab(o)dásvarsányiak (zálogban 1489-ig); Bakocs Tamás egri püspök, majd esztergomi érsek és rokonai: az Erdődiek (zálogban, majd örökös vétel útján 1496 — 1509.); a Héderváriak (zálogban, 1500.); Ráskai Balázs (feltételesen, zálogban, 1509.); női ágon pedig a Bátoriak. (1509. 1523. 1525.)

A XVI. század első felében kívülök még más két családnak volt birtoka e helységben (bár hogy mily czímen, nem tudom, tán a Lorántfiak után), u. m. a szabolcsmegyei Kisvárdaiaknak, 1516-ban;¹⁾ és a nagylucei Dócziaknak 1520-ban, a mikor is Dóczi Ferencz királyi főkamarásmester Szentfalvának általa már birt részeit új adományul kapta II. Lajos királytól.²⁾ Az ő utódai³⁾ tartottak hozzá jogot 1563-ban is.⁴⁾ Ez egyezsersmind az utolsó okleveles nyom, mely tudtomra Szentfalváról emlékezik.

Mindez oklevelek⁵⁾ a XIV. században állhatatosan: Szent-Erzsébetfalva vagy Szent-Erzsébet, a XV-ikben és később pedig hasonló kitarással: Szentfalva néven ismerik helységünket. Magában a nagy pörös okiratban I. Károly — mint láttuk — Szent-Erzsébetfalva néven adja az Ulving leányának, a kinek utódai aztán a XV. században: Szentfalva néven pörlik a Nassis Zoellus utódaitól, a kinek Zsigmond király már szintén: Szentfalva néven adományozta. Különben maga ez a: Szentfalva elnevezés is mutatja, hogy itt egy rövidített helynévvel van dolgunk, melyből a mi a legfőbb: a szentnek neve maradt el, a melyet tehát a Szent-Erzsébetfalva elnevezés egyszerűen eredeti teljes alakjába állít vissza, a Szent-Erzsébet elnevezés pedig helyesebb rövidítéssel mutat be.

1449: Dl. 14252, 14253, 14273, 14274, 14284, 14117, 14118, 14097; 1462: Dl. 15687; 1473: Dl. 17407; 1477: Dl. 17936; 1484: Dl. 18916; 1489: Dl. 19573; 1493: Dl. 20062, 20055; 1495—6: Dl. 20255; 1496—1509: Dl. 20406; 1500: Dl. 20941, 20942; 1509: Dl. 25004; 1519: Dl. 23284; 1523: Dl. 23799; 1525: Dl. 24181.

¹⁾ Dl. 22784.

²⁾ Dl. 23406.

³⁾ Nagylucei Dóczi Miklós és Gábor s Lipcsei Orbán és László.

⁴⁾ Ez oklevelet n. Dóczi András 1609-ben iratja át. (Orsz. ltár. Neoreg.

Act. f. 1666. n. 46.)

⁵⁾ Szentfalváról e helyütt még azt is föl kell említenünk, hogy *vámhely* is volt (azaz a ki e faluba be és onnan ki akart menni. vámot kellett fizetnie az itteni földesúrnak vagy földesuraknak); s hogy a XIV. és XV. században rendszerint *e falu mellett tartotta gyűléseit* Pest és Pilis megye a nádor, mint e megyék ispánjának elnöklete alatt. (V. ö. még 1394: Muzeumi levéltár; 1399: Dl. 8400; 1438: Dl. 13194; 1499: Hazai okmt. I. 384. l.)

III.

De talán túl a rendén is bizonyítgatok már. Hanem az óvatosság nem árt, midőn oly kérdéstről van szó, melynek szabatos megoldása esetleg más, szintén valóságnak vett hipotézis megdöntésére is alkalmas.

Azt tehát már tudjuk, hogy Szent-Erzsébetfalva vagyis Szentfalva helység Pest város *mellett* feküdt. De hol? mely ponton? még érdekesebb volt kutatni.

Észak felé e várostól nem igen lehet elhelyezni, mert e tájon Uj-Bécs vagy Bécs és Jenő helységek terültek el, a város közvetlen közelében. Tehát csupán kelet vagy dél felé feketett.

Maradt fenn a XVI. századból egy magyar nyelvű kutfőnk, mely e két világtáj kérdésében nyomra vezet. 1515-ben ugyanis, a pórlázadás után, midőn a parasztok ellen hozott törvényt fel akarták vinni a királyhoz, többen az országgyűlésen résztvett nemesek közül Pesten csónakra szálltak, hogy Budára átkeljenek. De nagy köd ereszkedett a Dunára, úgy hogy a csónakban ülők elvették az irányt s ez alatt a víz sodra alá vitte őket »Szentfalva felé Pestnek fölöle az molnokra«. Csónakjok e malmokba ütődve fölfordult s a benne ülők közül többen a Dunába veszték.¹⁾

E rövid elbeszélésből elég világosan kitűnik, hogy keresett falunk Pesten alul (azaz dél felé) a Duna mentén feküdt, mert csakis így sodorhatta le feléje a ködben Budára igyekvő csónakot a folyó vize.

A Rupp-, Rómer- és Salamon-féle monográfiák szerint, mivelhogy Pest ez idő tájban a Duna-part mentén nagyjából a vámházig terjedt, és Salamon szerint a mai Bástya-, Magyar- sat. utcák mentén vonuló kőfallal volt körítve: Szentfalvát csakis a mai Ferenczvárosnak a vám-palota és az összekötő vasuti híd közti részében lehetett keresnem.

Hogy meg is találhassam, a fővárosi mérnöki hivatalban — régibb térképek és újabb magasságmérések alapján — a Pestet körülvevő árok irányát igyekeztünk meghatározni, és sikerült is kiderítenünk,²⁾ hogy ez árok ezen a tájon nagyjából a mai népszínház vidékétől kezdve a Bodzafa-, Serfűző- és a Rákos-utca mentén, esetleg már az Almássy-tértől kezdve az Aggteleki-, Conti-, Déry-, Német- és Kisfaludy-utcákon át az üllői-uti kaszárnya mögött nyúló alacsony fekvésű Angyal-utca mentén

¹⁾ E kutfőre, valamint némely más, Szentfalvára vonatkozó adatra dr. Pauler Gyula orsz. levéltárnok úr tett figyelmessé. Fogadja érte e helyütti is hálás köszönetemet.

²⁾ Ezért Markusovszky Béla barátomat és a fővárosi mérnök urat illeti hálás köszönetem.

haladt, minden esetre azonban *a mai Boráros-tér táján torkollott a Dunába.*¹⁾ Ugyancé célra átnéztem az orsz. képtárnak a régi fővárosra vonatkozó összes metszeteit is, de semmi utbaigazító nyomra nem akadtam.

Mialatt ekként a Pest város Mátyás-kori kőfalain kívül a vánház és összekötő vasuti hid közti vidéken, a régi nagy árok mentén bolyongtam képzeletemben, akadt kezembe véletlenül kutatásaim közben a fentebb idézett Ulvingus-féle oklevél, mely egy csapásra áthelyezte kutatásom színhelyét a mai Belvárosba, a vélt XV. századi kőfalak mögé. Ez oklevélben ugyanis az a kivonat, mely szerint Zsigmond király Szentfalva felé 1103-ban budai várnagyának adományozza, a levél közepére boruló vizfoltok szélén Szentfalva fekvését is szabatosan meghatározza, ilyképen: »possessio Zenthfalwa vocata, in fine civitatis Pestiensis, ubi esset claustrum fratrum predicatorum, existens«, azaz: *Szentfalva feküdt Pest város végén, a hol a domonkosok kolostora áll.*

A felfedezés tehát megtörtént. Szerencsére kommentár sem igen kell hozzá.

Be van bizonyítva, hogy a domonkosok kolostora nagyjából *a mai angol kisasszonyok házának* felel meg s hajdan talán csupán közelebb vonult, legalább kőfallal körített telkével, a Duna partjához.²⁾ Ettől délre, *a mai vám-palota felé, a Lipót-és Molnár-utcák helyén, a Duna-part mentén feküdt tehát a sokat emlegetett Szent-Erzsébetfalva vagy Szentfalva* helység, mely idáig a Gellérthegy déli lejtőjéről, a deszkások telepéről mosolyogta a mi bölcseségünket.³⁾

IV.

A ki Buda és Pest helyrajzi történetével ezután foglalkozik, e körülmény alapján néhány megfigyelést tehet.

Pest városának közepén, a mai Belváros területén, a középkorban egy falu áll, mely még Mátyás, sőt II. Ulászló király ide-

¹⁾ Kezdeté a Margit-sziget végével szemközt levő partszakaszon lehetett s a Pannonia és Sziget utcák mentén a mai VI. kerületi Csengery-(előbb Rákos-árok-) és Vörösmarty-utca táján az Almássy-térig haladt, honnan az Almássy-utcán a Dohány-utczába kanyarodott, innen a Népszínház homlokzata felé vonult, de esetleg már az Almássy-tértől az Aggteleki-utca felé tartott. (L. fönt.)

²⁾ A XIV. század első tizedében: Locus fratrum predicatorum iuxta flumen ipsum (Danubium) situs. (Monum. Vatic. I. 2. 116. l.)

³⁾ Szentfalva fekvésére nézve e helyütt még fölemlíthetjük, hogy mikor 1449-ben egy Rozgonyi (Rajnáld) egy másik Rozgonyinak (Györgynek) szentfalvi részén hatalmaskodott, az elfogdosott itteni jobbágyokat *Buda várába* hurczolta s ott tartá fogságban. (Dl. 14273, 14274.)

jében ¹⁾ 1492-ben és 1500-ban is tulajdonkép csak »iuxta vagy penes civitatem Pestiensem« fekszik, ²⁾ s melynek még a mohácsi vész táján is külön neve és előljárósága van. ³⁾

A Pest »mellett« való fekvés igen alkalmas arra, hogy ledöntse a Mátyás-kori Bástya- és Magyar-utca sat. menti kőfalakat, melyek 1471 táján ugyis csak igen ingatag hipothezisekre vannak alapozva. ⁴⁾ Részemről a több évtizeddel később élt és irt Tubero abbeli állítását is kétségbe merem vonni, hogy Pest város 1490 táján kőfallal volt körülkerítve, vagy pedig ez a kőfal nem a mai Bástya-, Magyar-, Ujvilág-, Hajó- sat. utcák mentén, hanem beljebb vonult. A II. Ulászló királylyá választása alkalmával e tájon végbement országos eseményekről szóló diplomáciai tudósítások ugyanis — melyeket Budapest régi topográfiajához eddig még nem használtak fel — Pest kőfalait sohasem említik, még az Albert lengyel herceg itteni táborozása alkalmával sem, ⁵⁾ pedig az olasz diplomaták ily dolgokban igen pontosak. S részemről nem is tudok képzelni oly falut, melyről azt lehetne mondani, hogy egy város *mellett* feküdt, a mely városnak tulajdonképen kőfalain és kapuin *belül* terült el. ⁶⁾

Másik megfigyelésünk arra az időre vonatkozik, midőn Szent-Erzsébetfalva keletkezhetett: a tatárjárás korára. Ép e nagy veszedelem előtt egy évtizeddel (1230 táján) kerülnek ide a domonkosok ⁷⁾ s — hihetőleg, mivel a városban már nem kaptak helyet, mert mindig szerettek *emberek közé* telepedni, annak — közvetlen közelében építettek erős kolostort. Kétségtelen, hogy ez idő tájt Pest (a város magva: a Boldogasszony temploma körül) ez oldalról, azaz dél felől, csupán a mai Kalap-utczáig terjedt, a többi oldalon pedig — szintén hozzávetőleg — a mai Korona-herceg- és Régi-posta-utca vidékeig. Ennek a Pestnek határát jelölik azok a fal-, árok- és bástya-maradványok, melyekről Jan-kovich a Tudományos Gyűjtemény 1817. évi folyamában ír, mely falak sat. azonban a tatárok itt létekor még semmi szín alatt sem állhattak. ⁸⁾

Ugyanez idő tájt jött létre a Gellérthegy alján a Szent-Erzsébetről nevezett kórház, még pedig ⁹⁾ II. András király

¹⁾ Orsz. ltár. Dl. 19916. és 20942.

²⁾ Később e kitéltet nem használják.

³⁾ Dl. 32685. fol. 3. a.

⁴⁾ L. Salamon id. m. II. a »Pest Mátyás korában« cz. fejezetet.

⁵⁾ Tubero ugyanis ekkor említi. (Schwandtnernél. II. 147. 1.)

⁶⁾ Pest kőfalait teljes bizonyossággal először Oláh Miklós említi.

(V. ö. Rómer, i. m. 153. 1.)

⁷⁾ Rupp, i. m. 244. 1.

⁸⁾ V. ö. Spalatói Tamás elbeszélését. (Schwandtnernél, III. 607—8. 1.)

⁹⁾ Mert van más Szent-Erzsébet is.

leányáról: Magyarországi vagy Thüringiai Szent Erzsébetről elnevezve, a ki, mint tudjuk, férje halála után 1229-ben Marburgban kórházat építtetett, itt a szegény betegek gyógyításának szentelte életét s 1231-ben történt halála után — 1235-ben kanonizáltatott.

Ez idő szülte a mi falunkat is, a Pest városa s a domonkosok kolostora és telke mellett üresen álló, bár kissé mély, de Pest közelsége miatt mégis alkalmas területen. S a tisztelet, mely a IV. Béla király szent nővére: Erzsébet asszony iránt a külföldön oly gyorsan emelkedett és itthon is a Gellérthegy alján az ő neve emlékére ispotályt teremtett, emelt egyházat vagy legalább kápolnát e területen egyszersmind nevet adván a körülte épült falunak is. Ezt az egyházat vagy kápolnát maga IV. Béla király építtethetné. Nem sokkal később ugyanis az ő utódai (V. István és IV. László királyok) birtokában találjuk Szent-Erzsébetfalvát, ők voltak tehát ennek patronusai is. Bár templomnak avagy kápolnának — tudtommal — Szentfalván soha legkisebb nyoma sincs. De ugyancsak IV. Béla királyról tudjuk, hogy 1244-ben engedélyt adott bizonyos Farkasnak és Dávidnak, a kik Erzsébet királykisasszonnyal együtt (1212.) Thüringiába vándoroltak, halála után pedig hazájokba visszatértek, — hogy a pozsonyi vár területén levő birtokon, szentté avatott úrnőjük tiszteletére egyházat építtethessenek.¹⁾

Harmadik és utolsó megfigyelésünk visszavezet bennünket oda, a honnan kiindultunk: a Gellérthegy alján feküdt Szent-Erzsébet ispotályhoz, melynek szabatosabb elhelyezésével fentebb szándékosan adós maradtam.

Rupp a -- mint láttuk - Pest mellett elterült Szent-Erzsébetfalvát, másutt nem találván számára helyet, a Gellérthegy déli lejtőjén, a mai deszka-telepek vidékén helyezé el s természetesen ugyanitt építé föl a Szt.-Erzsébetről nevezett kórházat is. Nekünk azonban, ha a falut magát elveszük innen s Pestre plántáljuk át, semmi okunk sincs többé, hogy a magára maradt ispotályt itt hagyjuk ezen a féreeső ponton, ép a fonákján a Gellérthegy hatalmas testének.

Ha a mai plebánia-templom előtt a Duna-partra állunk s látjuk a Kalap-utczától a görög templom melletti Régi-posta-utczáig terjedt IV. Béla-kori Pestnek picziny terjedelmét s áttekintünk a tulsó partra: semmikép sem fogjuk elhinni, hogy a miniature-városok eme korszakában, midőn ezt a kicsinyke Pestet gazdag és nagy német városnak lehetett mondani,²⁾ — Buda

¹⁾ Hazai oklt. 11. l.

²⁾ Rogerius mondja annak.

város a mai Ó-Budától le a Gellérthegy aljáig s azon túl a Gellérthegy lejtőjét is oly sűrűn be tudta volna népesíteni, hogy másutt mint a déli lejtőn nem találtak volna már helyet a király nővérének szent nevéől nevezett ispotály számára. Dehogy nem; találtak volna bőven 250 esztendő múlva, a II. Ulászló király idejében is; a midőn még mindig több szállós-kert állt egymás mellett a mai Tabán hévizei környékén is.

Nem is állt e kórház soha ily távol és ily fére az alakulóban levő központtól: Budavár városától.

A főntebb már egyszer idézett 1459. évi oklevél, mely e kórházat is említi, bizonyos pesti házakkal foglalkozik, melyek Pesten a Széna-piaczon állanak, »ex opposito hospitalis sancte Elisabeth ultra fluvium Danubii (t. i. Pestről nézve) circa calidas aquas inferiores«. E néhány szó a mi kórházunkat az említett Széna-piaczczal átellenben a Duna tulsó (budai) partjára, az alsó-hévvizekhez helyezi. A Széna-piacz nem más mint nagyjából a mai Hal-tér, mely déli oldalával már a Kalap-utca vonalát szakítá meg, tehát a város legszélén feküdt, ép szemközt állt a mai Rudas-fürdővel s lehet mondani a mai Rácz-fürdővel is. Ezek hát azok az alsó hévvizek, a melyeknek közvetlen közelében állt Szent-Erzsébet asszony ispotálya.

Allításunkat egy másik, 1495-ből való oklevél is bőségesen igazolja. Ez oklevélben bizonyos házról van szó, mely *Buda elővárosában* (in suburbio castris Budensis), szintén *az alsó-hévvizeknél* (circa calidas aquas inferiores), telkével és szőlőjével együtt a *Gellérthegy alján és oldalán* (in latere montis Sancti Gerardi) feküdt, *szomszédságában az ugyane hévvizek mellett fönállt Szent-Erzsébet kórháznak.*¹⁾

E nyomokból kétségtelen először az, hogy alsó-hévvizek alatt²⁾ nem csupán — mint eddig — a mai Sáros-, hanem a mai Rudas- és Rácz-fürdő is értendő; másodsor pedig, hogy a sokat emlegetett Erzsébet-kórház: Buda külvárosában (IV. Jenő pápa 1433-ban mondhatta: Buda városában), a mai Tabán vagy Ráczváros délkeleti táján állott.

¹⁾ Hospitalis B. Elizabeth de *eisdem* inferioribus calidis aquis. (Orsz. levéltár. Dl. 20319.)

²⁾ E helyütt egy másik oklevél kivonata közölhető. 1479-ben *Buda város bírája előtt* »Kállay« Mihály »domum suam ad Alhewyz« (a Horváth Pál és Faber Pál házának szomszédságában) »Pinkóczy« László kir. al-lovászmesternek eladja. (Kismartoni hg. Eszterházy lt. 47. K. 40.)

UGOCSAVÁRMEGYE LEVÉLTÁRÁBÓL.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A kis Ugocsavármegye levéltára nem sok anyagot szolgáltat ugyan a történet-íráshoz, mindazonáltal a kutató fáradozásait némileg még is jutalmazza.

Az iratok két középnagyságú, elég világos és szellős szobában vannak elhelyezve, de a mohácsi vész előtti időkből nem maradt fenn semmi emlék, sőt az egész XVI. századból s a következő század első feléből is mindössze csak két jelentéktelen oklevelet sikerült fölfedeznem. Az egyik Rudolf királynak Bécsben 1577. szeptember 2-án kelt meghívója a jövődő pozsonyi országgyűlésre, a másik Perényi Ferencz Abauj vármegyei örökös főispán és felső magyarországi főkapitánynak Nagy-Idán 1628. szeptember 18-án kiadott patens levele bizonyos szászfalusi jobbágyaitól ellopott lovak ügyében. Bethlen Gábor és a két Rákóczy György fejedelem korszaka tehát egyáltalában nincs képviselve; pedig Ugocsavármegye a vallás- és alkotmányos szabadságot vívott harcokban tevékeny részt vett.

A megye-gyűlési jegyzőkönyvek 1670. június 14-ével kezdődnek Perényi Gábor fő-, Hartyáni János és Ilosvay István alispánsága alatt és szakadatlanul meg vannak egész a legújabb időkig, de a levéltár összefüggő iratai csak a XVIII. században a Rákóczy-forradalom, illetőleg a szathmári béke után veszik kezdetüket. A mutató könyvek 1685-től meg vannak ugyan, de minthogy a levéltárt több ízben rendezték s az aktákat új lajstromozó számokkal látták el, a kutató nagyon kevés hasznát veheti azoknak s kénytelen egyenként átnézni az összes csomókat, ha boldogulni akar.

Minthogy a jelenlegi vármegyeháza csak a múlt század végén a költészet terén is kitűnt *gróf Teleki József* koronaőr főispánsága alatt épült s annak előtte az iratok hol egy hol más helyen, jobbára a fő- vagy alispánok által őriztettek: a zavaros időkben bizony sok megsemmisült, még több elkallódott azokból,

a minthogy a báró Perényiek nagyszőlősi levéltárában, sőt egyes családok birtokában is szétszórva eleget találhatunk.

II. József császár alatt, majd ismét a közel mult absolut korszakban a vármegye Bereggel egyesítettvén, a levéltár az 1848, 49-iki események után, minden gond, kimélet és elővigyázat nélkül, szekerekbe rakatva, Beregszászba szállítottatott. Az átadáskor senki számba nem vette, jegyzékbe nem foglalta, és szakértelem nélkül, sőt a legnagyobb könnyelműséggel kezeltetett. Egy részét — beamter felfogás szerint bizonyára a hasznavehetetlen, tehát a legrégebb leveleket — a megyeház folyosóján helyezték el, a hol éveken keresztül nemcsak a penész és rothadás emésztette, de szentanuk bizonyosága szerint, a kályha fűtésre kirendelt rabok télvíz idején tüzet gerjesztettek vele. Ez a körülmény magyarázza meg első sorban az ugocsavármegyei levéltár szegény voltát; ez az oka, hogy a régebb iratok olvashatatlan papirrongyokká lettek, melyek az ember kezei között ugyszólván első érintésre szétmállanak. Tíz-húsz csomóban is alig találunk épségben maradt levelet s ritka eset, hogy helylyel-közzel is kibetűzhették azon iratokat, melyek a jegyzőkönyvekből itélve, gyakran nagyon érdekes és fontos dolgokat tartalmaztak.

A Wesselényi-összeesküvés emlékei jobbra mind így jártak, ami elég sajnós dolog, mert tudjuk, hogy a nagy nemzeti mozgalom Ugocsavármegyét sem hagyta érintetlenül. Mikor követei: Ráthonyi István és Göcze András a beszterczebányai gyűlésről visszatértek, és Rákóczy Ferencz gr. *Stharemburg Rüdiger* tokaji várparancsnok elfogatásával az általános felkelésre jelt adott, a nemesség szívvel-lélekkel csatlakozott a szent ügylőz. melynek apostolai a szomszéd Szatmár megyében Gyulaffy László, Várady Jónás, Serédy Benedek, Kende Gábor stb. voltak, Ugocsában pedig a Ráthonyi, Fancsikay, Ujhelyi család tagjai állottak a mozgalom élére. A főispán *Perényi Gábor* s úgy látszik vele együtt az egész tisztikar óvatosan kerülték ugyan a nyílt föllépést, de a rendek a felkelő nemességen s a gyalogságban harczoló parasztságon kívül 100 lovast küldöttek a szatmáriak segítségére, (holott a jóval nagyobb Szabolcs- és Beregvármegye sem állított ki többet) a kik diadalmasan hurczolták meg a szabadság zászlaját és a gombási erdőn vívott csatában úgy vágták a szatmári németeket, mint a káposztát.¹⁾ Lőn erre nagy vigasság és öröm-riadalom a Tisza mentén, mely azonban csakhamar siralomra, gyászra változott. Mert kevés napok multával híre futott, hogy Zrinyit és Frangepánt Bécsben elfogták s Rákóczy Ferencz,

¹⁾ Pauler Gyula, Wesselényi Ferencz és társainak összeesküvése II. k. 24. l.

várait megnyitván bűnbocsánatért, kegyelemért könyörgött az udvarnál; a felső-magyarországi nemesség gyáván megfutott a császári sereg előtt, mely *Spork János* generális vezérlete alatt ellentállás nélkül nyomult előre s tavasz nyitásával már a Szepességben táborozott.

Mikor Ugocsavármegye 1670. június 14-én Tekeházán gyűlést tartott, már a Tiszán túl is minden lecsendesedett és gr. *Strassoldó Károly* szatmári várparancsnok visszafoglalván az erősségeket, a körül fekvő tartományt Leopold hűségére hajtá. Megrémültek erre az ugoicsaiak s tartván a császári hadak bosszújától, nyakra-főre küldözgették követeket az udvarhoz és a vezérekhez, könyörögvén, hogy német katonaságot ne hozzanak ellenük, mert ők alattvalói hűségüket soha meg nem szegték, különben is a szegénység nem volna már képes eltartani a kvártélyos hadakat, mert ő felsége szatmári vitézei mód nélkül sanyargatják a megnyomorodott községet. Elsőben *Keviczky Miklóst* választották követségre, különösen meghagyván neki, hogy Pálffy Tamás kancellár nyitrai püspök és Szelepcsényi György primás jóakarátát igyekezzék megnyerni, hogy ezek aztán közbenjárának érettkül a királynál. Majd Perényi István abaujvármegyei örökös főispán mellé *Solnay Jánost* rendelték, hasonló tartalmú utasítással s 20 frt uti költséggel látván el, de mint amaz az udvarnál, úgy ezek Sporknál kegyes szavak és üres ígéretek nélkül egyebet sem tudtak kieszközölni. A császári hadak csakhamar előzönlötték a megyét; Nyaláb várába *Bramenburgi Mejer Conräd* parancsnoksága alatt német őrség vettetett, s Tur-Terebesen és Tisza-Ujlakon, mint a megye két végső pontján, idegen zsoldosok ütöttek tanyát. Minthogy pedig Munkács várából Báthory Zsófia fejedelem-asszony katonái üldözték a felkelőket, elállván mindenütt az utakat a menekvők előtt, a kis Ugocsa a szatmári, nyalábi és munkácsi várak által tökéletesen be volt kerítve úgy, hogy a határokon többé se be-, se kimenni nem lehetett. De szerencsésükre azok, akik a zendülésben tényleg résztvettek vagy az udvar által rebelliseknek nyilvánítottak, még ideje-korán menekültek és Huszt várában, melynek praefectusa ugoicsai nemes *Ujhelyi Pál* vala, biztos menedéket találtak, az erdélyi fejedelem gondviselő szárnyai alatt elég jól érezvén magukat.¹⁾

¹⁾ Ujhelyi Pál »bajos dolgai miatt« Besztercebányán 12 napot, Pozsonyban 7, Bécsben 15 napot mulatván, kelet nélkül, de kétségtelenül 1670. május havában írott levelében érdekesen tudósítja *Teleki Mihályt* az események felől. Említi, hogy mikor Bécsben azon tanácskoztak, hogy Leopold a besztercebányai országgyűlésről Nemessányi Bálint által felküldött gravameneket mikép orvosolja — és már a conclusumot expeditióban akarták volna vinni — »azonban mind folyván Zrinyi uram felől az hír, mit akarjon ő felsége ellen tentálni és el is küldvén ő felsége hadait az Zrinyi uram

Ezek között volt a Wesselényi-összeesküvésben s később a bujdosók és Thököly Imre harcaiban elhiresedett ugocsi származású *Farkas Pábián* is, kinek viselt dolgaira, különösen Farkasfalván fekvő ősi javainak elkobzására vonatkozólag a vármegye levéltárában is találtak egyes töredékes adatok.

Annál szomorubb napokat éltek az otthon maradtak, a kik az 1670. július 9-én tartott gyűlésből *Igressy Jánost* és *Homoky Pált* küldötték Sporkhoz, panaszt emelve az idegen hadak embertelen zsarolásai miatt, a kik a föld népét már mindenhől kipusztították. Ugyanez alkalommal *Ilosvay István* másod alispán is meghozta Heiszertől az »ultima resolutiót«, melynek értelmében az ugocsiak a szatmári őrség élmezésére nagy mennyiségű gabonát tartoztak szolgáltatni, a vár erősítéséhez s jókarban tartásához napszámmal s egyéb szükséges dolgokkal járultak, mindezekon felül pedig, a mi legterheesebb volt rájuk nézve, Tokajba a Tiszán fát kellett szállítaniok. Ha meggondoljuk, hogy a kis vármegyének még a nyalábi őrseget is el kellett látni zabbal, hússal és kenyérrrel, s az ujlaki és tudebesi német zsoldosok élelése is az ő kötelessége vala; ha tudjuk, hogy a kardot viselő hitvány csöcselék a legnagyobb visszaéléseket követte el s köszönet fejében nemeseken és parasztokon egyaránt hatalmaskodott és nemcsak elrabolta a szegény embertől az utolsó betévő falatot, de hajlékára, családi tűzhelyére törve, a föld poráig megalázta, ütötte-verte a védtelen nyomorultakat: nem fogunk rajta csodálkozni, hogy jobbágyok és kisbirtokos nemesek menekültek erről a földről, szegény legényekké, bujdosókká lettek, raboltak, pusztítottak szerte-széjjel a környéken, alkalomadtán véres boszút állva zsarnokaikon, a kik világgá üldözték

compescálására, nagyhirtelen és váratlan érkezék Bécsben hire, hogy Rákóczy Ferencz uram rebellált volna, melyet meghallván ő felsége és azonban az portáról is megérkezvén minémű postulatomi voltak Zrinyi uramnak és Rákóczynak, ezeken mind az ő felsége tanácsi mind maga igen megindulván, előbbi conclusumokat semmiben hagyván, úgy kezdetek ujalban tanácskozni, quid sint facturi? Az idő alatt Zrinyi uram mitől viseltetvén maga tudgya (úgy hallszik, hogy mind az portán rossz válasza lévén s' mind úngya és felesége s' confessariussa sine fundamento bíztatván az ő felsége gratiájával, elsőben fiát Bécsben küldék, azután die 18. Apr. maga is Sterzaczknyval oda jövéen, és ott egyik egyfelé s' másik másfelé rabságra vitetett... Rákóczy uram is Mokesay András nevű püspököt küldvén föl gratiát sollicitáini, német rabjait eleresztvén, azonban az hadat keményen gyűjteti. Itt mint történt Szatmár vármegyében a németek veszedelme, elhiszem értette kegyelmed... Már itt pro hic et nunc az szomszéd vármegyeyeli nemes rendek szaladnak és ide s' egyéb helyekre is szállítják javokat és házok népit. Azonban az szakmári németek persequálják őket s' kit kaphatnak, Szatmárra hordgyák... az mint fölvervén Görbedet, Ujlakot, Adorjánt az Rátónyi nevű nemes emberekben bevittének... Ilyen utolsó veszedelemben forog édes uram az elfogyott magyar nemzetnek siralmas ügye«.

őket. De mikor aztán csordultig volt a pohár, feljajdult a nemzet és keserves kiáltása kelettől nyugatig betöltötte az országot, az utonálló haramiákból szabadsághősök lettek, kik halálmegvetéssel rohantak a csatába s ezenként hullottak el a szabadság véres zászlói alatt.

De Ugocsában nemcsak az idegen katonák, hanem velük együtt a szatmári magyar zsoldosok is garázdálkodtak, kíméletlenül sanyargatván a föld népét. Hasztalanul fordultak oltalomért a vármegyékhez vagy az illető földesúrhoz, az sem tehetett egyebet, mint hogy panaszt emelt a parancsnok vagy az ország kapitánya előtt, a katonák azonban legtöbbször büntetlenül maradtak. Felhasználták az általános rémületet, éreztették a kétségbeesett, életét, vagyonát féltő nemességgel, hogy most ők az urak, ők a hatalom, kardjuk a törvény. Valóban vérlázító az a vakmerőség, mellyel a jobbágyok s a kishirtokos nemesekkel szemben viselkedtek. Megkövetelték, hogy a falusi bírók és hűtösök alázatosan, levett kalappal fogadják őket, és jaj volt nekik, ha az előfogatokat pontosan ki nem állították, vagy ha maguknak az élésre, lovaiknak a takarmányra várakozni kellett. 1670. szent Mihály nap körül történt, hogy Kanisay János és Danka János nevű szatmári hadnagyok, »*ő felsége praesidiarius vitézivel*« bizonyos dologban Ugocsa vármegyébe küldettek s ez alkalommal, annélkül, hogy arra fölhatalmazásuk lett volna, özv. Petry Gáspárné bökényi jószágát elfoglalták s 4 ökrét a »*király számára*« elhajtották. A káros asszony panaszt emelt ellenük a megyegyűlésen s Petheő Zsigmond kassai vice-generális a rendek kérelmére vizsgálatot rendelt.

A Hartyáni János alispán, Dabolczi István szolgabíró, Futamoth György és Ráthonyi Péter hítes assessorok által megtartott vizsgálatból aztán kiderült, hogy nevezett hadnagyok *Kovács István, Supán György, Tusa István, Szabó János, Kanisa Pál* forgolányi nemeseket ártatlanul megtámadták, házukat, javaikat felprédálván magukat ütötték, verték és Szatmárra hurczolták, hol sok ideig sanyargatván, végre is csak váltság mellett bocsátották el. Danka János Kőkenyesden megállapodván, a bírót maga elé parancsolta s rúttól szidalmazván megesküdött, hogy »Isten ötet úgy segítse mind magukat, feleségeket, gyermekeket kardra hányja, ha másszor az falu össze nem gyűl és süveget nem vetnek előtte, ha távol meglátják is.« Majd előfogatokat kívánt s a bíró ezt nagy hamarsággal megcselekedvén, Kalyiba András és Szeghe Bálint nevű jobbágyokat rendelte a szekerek mellé. A szatmármegyei *Mikolába* érve, a hadnagy, mielőtt visszabocsátotta volna őket, a községházánál levonatta és görcsös bottal kegyetlenül megverette mindkettőt,

hogy megemlékezzenek róla. És mikor az egyik tiltakozott, hogy ne rontassa össze, mert immár ő is a király jobbágya,¹⁾ a hadnagy éktelen szitkozódások között förmedt reá, mondván: »Annál inkább megrontalak lélek beste, lélek kurvajfia . . . Én vagyok most ezen az darab földön az ti császártok nem más, azért ennek utánna azt cselekedgyétek, harmadik falu ellen is ha meghalljátok meneteletem, süvegvetve előmbe jöjjetek, mert ha különben cselekesztek, magatokat, feleségeteket, gyermeketeket mind kardra hányom.«

Ezek a szavak kitűnően jellemzik a zsoldosok dölyfös elbizakodottságát, maga — a máskülönben napirenden lévő eset pedig az országszerte gyűlölt katonauralmat, mely igen gyakran még vakmerőbb tényekben nyilvánult. Ha egy alsórangú tiszt így mer beszélni és bánni a néppel, elképzelhetjük a főbkek viselkedését a megalázott nemességgel szemben, kivált ha tudjuk, hogy műveltség dolgában nem igen különböztek, sőt az idegen származású magyargyűlölő vezérek gyakran még zsoldosaiknál is embertelenebbek valának. És nem akadt senki ebben a szomorú korszakban, a ki fölemelje szavát az udvarnál a vérig zaklatott nemzet érdekében. De talán hiábavaló is lett volna már minden. Az összeesküvés vezérei börtönben sinylődtek s a pallós már lecsapni készült fejükre; a kik menekülhettek, erdőkben, hegyek között bújdostak, vagy idegen kenyéren tengődve, szebb napok közeledtét várták; sokan fogságukban megtagadták hitüket, s kegyelmet nyervén, régi bajtársaiknak leggonoszabb üldözői lettek. Erény volt az árulás, bűn a hazaszeretet; fanatikus, gyakran rosszlelkű papok, tanulatlan durva katonák, idegen vagy magyarságukból kivetkezett konczot leső, vagy udvari kegyet hajhászó emberek voltak az udvar első tanácsosai s mit lehetett volna várni ezektől, mikor a legelső magyar nő az országban: Báthory Zsófia fejedelemasszony nem átalotta azt hirdetni, hogy Zrínyi halált, az özvegy nádorné korbácsot érdemelne.²⁾

Pedig ezzel saját fia felett is ítéletet mondott, de kiürítette ám a munkácsi és pataki tárházakat, hogy őt Zrínyi Péter sorától megmenthesse. Bizony rengeteg summát kellett fiának azért a kis uri passiójáért fizetni, hogy Stahremberget vasra verette. Vén emberek még 25 esztendő múlva is emlegették, hogy csak ezüstöt 14 mázsával szállítottak el Munkács várából, hogy Ferencz úr fejeváltsága kiteljék.³⁾

Ugocsavármegye 1671. június 8-án Tekeházán tartott gyűlésén hirdette ki Leopoldnak ápril 4-ről szóló mandatumát, mely-

¹⁾ Valószínűleg azért, mert földesurának jószágait elkobozták.

²⁾ Dr. Pauler Gyula id. m. II. k. 49. l.

³⁾ Századok 1891. évf. A Rákóczyak kincse Munkács várában.

ben tudósítja a rendeket, hogy Rákóczy Ferencz erdélyi választott fejedelemnek, különösen anyja Báthory Zsófia törekedésére, kegyelmet adott.

Már ekkor hire futott a megyében, hogy Nyalábvárát a király le akarja rontatni, a mit a Perényi család hű maradt tagjai — mert a bujdosók között is volt egy-kettő — de maguk a rendek is nagy megütközéssel vettek tudomásul s alkalmasint csak a szegénység örvendett rajta, gondolván, hogy terhei legalább könnyebbedni fognak. Pedig ez a szempont egyáltalában nem volt irányadó a katonai kormány előtt, mely a vár lerontását javaslatba hozta, hanem igenis attól tartottak, hogy a Husztra és Kővára menekült bujdosó magyarok hatalmukba kerítik, mely esetben, főleg ha a porta és az erdélyi fejedelem is támogatni fogja őket, a különben jelentéktelen, de előnyös fekvésénél a Tisza völgyén uralkodó kis vár a császári hadak szabad mozgulatait gátolni fogja. Annyi bizonyos, hogy Nyalábvárából a Szatmár felől jövőket könnyen fel lehetett tartóztatni, s Ugocsa megyét a Tisza két részre hasítván, a szabad és gyors közlekedés első feltétele Nyaláb birtoka volt.

A vár lerontását úgylátszik leginkább Spankau generalis sürgette, kihez 1671. június 27-én *Ráthonyi István*, a július 24-én Tekeházán tartott gyűlésből pedig *Göde István* küldetett követségbe, (1 frt útiköltség adatván neki Szatmárig), de mindkettő hiába járt, mert Leopoldnak augusztus 9-én, Perényi Gábor főispán és b. Spankauhoz intézett mandatuma Nyaláb sorsa felett végkép határozott.

A Perényiek azonban sehogyse akartak belényugodni abba, hogy utolsó váracskájukat is elveszítsék, mely háborus időkben a megye népességének is egyetlen menedéke vala. Ezért tehát, Petheő Zsigmond kassai vice-generalis jóakarátát már előbb megnyervén, a szeptember 14-én Királyházán tartott gyűlésből *Hartyáni János* alispánt egyenesen Leopoldhoz küldötték, hogy a megye közönsége nevében is könyörögjön a vár megmaradásáért. Hartyánnak egyszersmind Spankauhoz is be kellett térnie, hogy még egy utolsó kísérletet tegyen az ellenséges érzelmű katonánál. De hiábavaló volt minden fíradozása, hasztalanul hivatkozott Petheő gr. Forgách Adám országbíróhoz október 6-án írott levelében arra, hogy a vár lerontása »mind az egész családnak, minül pedig az nemes vármegyének alkalmatlanságára volna; ha ellenségnek valaha valami indulása találna lenni (kitül Isten oltalmazzon), csak előtte is nem tudnának hova feleségeikkel, gyermekeikkel szorulni. Az elmúlt esztendőben is tatárjáráskor onnét oltalmazták magokat s azon környűl való

*darab földet.*¹⁾ Bécsben az ily csekélységekre oda se hederítettek, főleg mert a Perényiek nem nagy kegyhen állottak az udvarnál s régi hatalmas befolyásuk, országos tekintetük, gazdagságukkal együtt szemlátomást hanyatlott. Így történt, hogy Nyaláb vára már nem érte meg az új esztendő felvirradtát, s az egykor büszke erős falak, melyek az utolsó Árpád halála után hosszú ideig daczoltak a trónkövetelő Róbert Károly hadaival, dicstelen sorsra jutva, a hitvány német zsoldosok által parancsszóra romba döntettek.

Természetes dolog, hogy az udvar ezen eljárása csak még jobban elkésérítette a kedélyeket s az elégtelenség napról-napra növekedett, úgy hogy az ugocsaiak, bár nyíltan nem segíthették, de titkon egyetértettek a bujdosókkal, a kik közül *Farkas Fábán, a Szuhayak, a Fancsikay* és *Egressy* család tagjai nemrég előkelő birtokosok voltak a vármegyében. A szatmári várparancsnok s a kassai generálisok kegyetlenül üldözték ugyan a nemzet »lelki s testi szabadságáért bujdosó s fegyvert viselő magyarságot«, mert az elszánt, vakmerő vitézek alkalomadtán egyszermászor meg is csúfolták az idegen zsoldosokat, de kiirtani nem voltak képesek, mert ha szorúlt a kapcza, Erdélybe vonták magukat, melynek határait a törökkel kötött béke megszegése nélkül a császáriak át nem léphették. Bizonyos dolog, hogy a bujdosókkal együtt a szegénylegények s a közönséges utonállók is nagyon elszaporodtak Felső-Magyarországon, kik ellen Cobb Farkas generális 1673-ban vármegyeszerte insurrectiót rendelt, meghagyván az ugocsaiaknak is, »*hogy az Istentelen hitesegett, hazája vesztét, ország pusztítását, nemzetének vérét szomjuhozó, sem Isten, sem világ törvényeivel nem gondoló, minden gonoszságnak elkövetésére az ördögnek ingerléséből serénkedő és pogányok kegyetlenségét felülhaladó dühösséggel saját maga igaz vérében fertőztető, utoljára maga veszedelmét kereső, nyilvánvaló pártos rebelliseknek átkozott feltámadásával, sok más, hozzájuk hasonló és egyarányú hajóban evedző, alá s fel járó, imitt-amott lappangó, széllel lézengő, utakat álló és az megzöldült evdőknek s völgyeknek alkalmatosságával minden istentelenségre és gonoszságra való hatalmat magoknak szabadon tulajdonító latrok és tolvajok*« ellen, a kik ő felsége igaz híveit a nyilvánvaló rebellisekkel együtt kegyetlenül üldözik és sok különböző kínokkal sanyargatván, feleségeik s gyermekeikkel együtt felmészárolják, a városok és faluk népe mindenütt fegyverkeznek, ölnek, vágják őket s az elfogottakat pedig Kassára vagy a végbeli kapitányokhoz küldjék, szabad nyereségük lévén rajtuk stb.

¹⁾ L. a nemzeti muzeumban elhelyezett gr. Forgách-levéltárt.

Megparancsolja továbbá a bírának és más tisztviselőknek, hogy minden idegentől utlevelet követeljenek, mert gyakran megtörténik, hogy a kóborlók és rebellisek ő felsége végbeli vitézeinek adják ki magokat, s így csalogatják a föld népét.

»Egyébiránt, ha valamely helyben az olyan országpusztító és szegénységet fogyasztó s ő felsége híveit zaklató latrokra fel nem támadnak, és sem az faluban, sem az városokban hirt nem adnak, vármegyéről-vármegyére, processusról-processusra nem üldözik, az harangot mindenütt. . . félre nem verik, fegyvert nem fognak, nyugodt elmével bizonyosok lehetnek, hogy sok bíró, hadnagy és tizedes kegyelem nélkül nyársban szárad meg.«

Ez bizony elég vérszomjas ukáz s a gyengébb szíviűek meg is rémültek tőle, mindazonáltal sem ennek, sem pedig b. La Borde Lajos szatmári parancsnok 1675. november 13-án kiadott hasonló tartalmú, de valamivel szelidebb hangú mandatumának sem lett meg a kívánt foganatja. A vármegyék felolvastatták, közhírré tétették s aztán a jegyzőkönyvbe is beiratván, napirendre tértek felette, mert a csontukból és vérükből való bujdosó magyarokat sehogy sem tudták azonosítani a közönséges utonállókkal, bár néha-napján ezek is irgalmatlanul megsarczolták Leopold híveit. Ennekutánna is segítették, istápolták őket s titokban minden igaz magyar együtt érzett velük, ha az ország romlását, a kényuralom zsarnokságát fájó szívvel nézte és mikor az ifju gróf Thököly Imre, a későbbi hirhede »kurucz király« kibontván a szabadság zászlaját, fegyverbe szólította ismét a nemzetet, Ugocsavármegyében is kitört a lappangó tűz s a hazaszeretet soha ki nem alvó szikrája újra lángot vetett.

Megemlíthetjük még, hogy a legelső tisztépítő szék, melynek a levéltárban nyoma van, 1671. december 22-én tartatott Nagy-Szöllősen. Ez alkalommal a régi alispánok: *Ilosvay István* és *Hartyáni János* újólag megválasztattak. Jegyző munkácsi *Czeifer István* lett, ki felesége Ráthonyi Erzsébet jussán birt a megyében. Szolgabírának *Ercsy Gáspár*, *Bicskey István*, *Kovách János*, *Dabolczy István* választattak, mert még a XVII-ik században négy járása volt a vármegyének. u. m. a nyalábi, szöllősi, halmi és péterfalvi vagy nemesi processus. A hítes assessorok között a Fancsikay, Lázár, Udvarhelyi Papp, Gacsályi, Csathó, Pásztay, Ráthonyi, Almássy, Csepei Zolthán, Uray, Futamoth, Sárközy, Ujhelyi stb. családok tagjaival találkozunk.

A 13 felső-magyarországi vármegyének az 1672. év folyamán Kassán tartott gyűlésén Ugocsa követe *Ujhelyi Pál* vala. A végzések szerint a megye 21 lovas tartozott kiállítani, melyből magukra a Perényiekre 9, a Bánffy, Dolhay, Vay és Ujhelyi családra egy-egy katona esett, a többi a birtokos nemesek között

oszlott meg. Jellemző az általános elszegényedésre nézve; hogy egyetlen lovast néha csak 5–6 falu nemessége közösen tudott kiállítani.

Most áttérhetünk a század utolsó tizedének egy érdekes eseményére, mely a kis vármegye nyugalmat és belső békeességét rövid időre mód nélkül felzaklatta.

* * *

Az 1690-ik év nyarán »*egy újju prófétát*« támasztott az Úr Isten Ugocsavármegyében, a ki *Jézus Krisztus elöljáró hópmes-terének* nevezvén magát, mindenütt praedikált, szidalmazta, kigúnyolá a papokat s hirdeté, hogy őt az angyal küldé a bűnös emberiség megtérítésére. Az értelmesebb s kizárólag protestáns magyar falvakban, főkép ott, hol túlnyomó számban nemesek laktak, kevés hitelre talált, de Bábony, Akli, Kőkényesd, Dabolcz és Halmi, bár többnyire magyar, de kevésbbé fölvilágosodott s ruthén falvakkal szomszédos jobbágy népessége tárt karokkal fogadta; szentül hitt minden szavában s egy prófétát megillető tisztelettel környezé. Ezt az 5 helységet választotta tehát az angyal sugallatából *megyájének*, hirdetvén, hogy »valamely faluban ötet veszik, az Isten áldása léssen azon az helyen, még az jég sem veri el annak az határát«. Halmi városát. *Nagy-Dabolczot* pedig, hol legbuzgóbb hívei laktak, *Kis-Siomak* nevezé, s bár keresztül-kasúl járta a vármegyét, de legörömostebb mégis ezek között tartózkodott és legtöbb sikerrel nekik praedikált. A dabolcziai papi ruhát, palástot készítetttek, sőt halmi és akli emberek hajlékot is emeltek számára, néhányan állandóan mellette voltak, követvén őt mindenfelé, mint az apostolok a mestert. Néha a szabad ég alatt, de rendszerint csűrökben praedikált, s szent helyeknek, Isten sátrainak nyilvánítván azokat, megátkozta, a ki bennük káromkodni mert. A bevett vallásfelekezeteket nem sértette, nem gyalázta, ellenkezőleg azt hirdeté: »három az vallás, az hit egy, az által kell üdvezülni«, s a műveltségnek alacsony fokán állván, dogmaticus kérdésekkel nem foglalkozott, új tanokat és hitelveket nem proclamált, de úgy látszik a papokat mód nélkül gyűlölte, s megtámadván hitehagyott, parázna, gonosz életüket, *száraz gályáknak, rossz ebeknek, bölcs bolondoknak, vadkecskéknak* gúnyolta őket.

Néha holttá tette magát és hívei nagy keserves sóhajtsók között kinyújtóztatták s betakarták őt a csűrben, várván, hogy az angyal beléköltözzön. Ilyen alkalommal, mert a tanítványok előre hirdették, hogy mi fog történni, 4–5 falu népe is összecsdült, még az uri renden lévőköt is elhozta a kíváncsiság, hogy lássák és hallják a híres ámitót. Egy darabig nyöszörgött. csuk-

lott s oly kínosan vergődött, hogy a fehér nép — mely rendszerint nagy számmal volt képviselve — sírva is fakadt, de a beavatottak megnyugtatták a gyülekezetet, hogy épen most száll belé az angyal. Majd elkezdett passiót és zsoltárokat énekelni, változatoság okáért szidván a papokat s közbe-közbe épületes dolgokat beszélvén el saját életéből, hogy gyermekkorában a szegények perselyét feltörte, s egy alkalommal akasztófára ítélték stb., szóval nem volna oly halál, a mit elkövetett bűneiért meg nem érdemelne. De már megtisztult, mert lélekben elragadtatott és 700 angyal felszentelte őt a prófétaságra. Áldottak, a kik ő benne hisznek stb.

Az ilyen jelenetek, míg az intelligens embert nevetésre vagy szánakozásra indították. a műveletlen tömegre roppant hatással voltak. Megesküdtek volna mindnyájan, hogy az angyal szól az ifjúból, s nem lett volna tanácsos valakinek ellentmondani. Szentül hittek küldetésében, Isten követének tartották őt, fejet hajtott előtte, a kit bűneiért dorgált s alázatosan engedelmeskedett, a kit arra ítél, hogy ecclesiát kövessen. Ily módon rövid idő alatt tökéletesen fanatisálta a népet, folytonosan lázítván a papok ellen, kiket — a mi igen természetes dolog — legnagyobb ellenségeinek tartott. De úgy látszik, sejtette, hogy előbb-utóbb meg fog gyűlni baja a törvénnyel, mert praedikálás közben több ízben mondá: »*áldott legyen valaki mellette vitézkedik s kezeit felhúzza, az Istennek oltárán fel léssen az neve jegyezve.*« És a hű dabolcoziak őrizték is prófétájukat, 5-6 ember — köztük egy szabó és egy fazekasmester — faluról-falura vele járt meg egy csizmaláné, a kinek, mint tüstént látni fogjuk, nemcsak a nyelve pergett gyorsan, de szükség esetén a göröcsös botot is jól tudta forgatni.

A nemes vármegye ugyanis megsokalván végre a dolgot, alkalmasint a papok kérésére, kiküldé egyik érdemes szolgabíráját, hogy »*Jézus Krisztus hópimester*«-ét minden teketória nélkül fogja el. *Kovács János* uram néhány almási nemes emberrel lóra ülven, a parancshoz képest Halmiban termett, hol az ámtó Perneszy Zsigmond udvarában a szomszéd falvakból oda sereglett emberek előtt, vasárnap lévén épen, az angyal által való megszállás nagyhatású jelenetét producálta. Már ekkor tudta, hogy mi készül ellene s ezért feleszámú dabolcozi hívót hozott magával, gondolván, hogy bennök feltétlenül bízhatik. A gyülekezetben nagyon ellentétes hangulat uralkodott. A kishitűek megjíedtek a nemes vármegyétől, mások csodát vártak, a legfanatisáltabbak pedig elszánt védelemre készültek.

»*Valaki erre az papra támad* — mondá Erdélyi János a terebesieknek — *Istenre támad az fel. Ma meghalok érte.*« Szabó

Salamon azonban, ki palástot készített a prófétának, a szent meggyőződés hangján vigasztalta társait. »Majd meglátjátok — úgymond — az angyal leszáll hozzája az égől s megoltalmazza, nem árthat neki senki.«

A szolgabíró mindenekelőtt Perneszy tisztjét szólította fel, hogy adja ki az ámitót a vármegyének, vagy feleljen érte, de ez kitérőleg válaszolt, mondván, hogy ott van a csűrben, csináljanak vele, a mit tetszik, ő nem bánja. Erre a szolgabíró bekiáltott az ajtón: »András uram gyere, meg kell lenni!« »Mindjárt elmegyek uram — viszonzá a próféta — csak hadd öltözöm fel.« Most azonban a csűrben hirtelen zúgás támadt, s Györe István a szolgabíró elé lépvén, kijelentette, hogy nem bocsátják el, mert az angyal nem engedi, s mindjárt utána Erdélyi Jánosné rontott elő egy görcsös bottal kezében, nagy lármásan kiabálván: »Nem bocsátjuk, oda bizony nem megyen, nincsen ott semmi járója, mert előttök volt mind az nemes vármegyének, mind az papoknak, de nem kellett az Isten követi.«

A szolgabírót már kezdé elhagyni türelme s ráförmedt a nyelves néمبرre: »Hallgass veszteg, te rossz asszony, tudod-e micsodás dolgaidd voltanak teneked én előttem?« De már ezt a férj sem hagyhatta szó nélkül, hogy meri valaki az ő feleségét rossz asszonynak nevezni, hiszen van annak olyan lelke, mint Kovács János szolgabíró uramnak, a ki megérdemelné, hogy tüstént levágják. Nosza, nem is kellett több! Férfiak, asszonyok, fiatalok, vének, köztük a szabó, a fazekas és a csizmadiáné, bottal, fejszével, vasvillával és csákánynyal fölfegyverkezve, nagy sivalkodással nekirontottak a szolgabírónak s rútúl szidalmozván, kiverték őt a csűrös kertből.

Ekkora szégyen talán még sohasem esett a nemes vármegye becsületén, de Kovács János uram nem engedhette magán száradni a dabolczi asszonyok keze szennyét. A csete-paté reggel történt, még az nap haza érkezett Szatmárról Halmi egyik földesura: *Ráthonyi Gáspár*, a ki igen jól ismerte a prófétát, többször meghallgatá praedikálását és közönséges csalónak tartá. Hozzáfordult tehát segítségért s egyszersmind Pásztay Zsigmond, Tóth György, Balogh Imre almási nemes emberekkel együtt maga is jól felfegyverkezett, mert a halmi és dabolczi hívók vérszemet kapva, erősen fenyegetőztek, hogy megtanítták ők a nemes vármegyét. A Ráthonyiak: Gáspár, István és Péter nem sokat gondolkoztak, de mint hites assessorok a szolgabíróhoz csatlakozván, megjelentek Perneszy Zsigmond udvarában, hogy a vármegyén esett gyalázatot vérükkel is lemossák. A tisztartó, Varga István, most is megtagadta az ámitó kézheadását, sőt feléje se

nézett a csűrös-kertnek, a hol már igen harcziás hangulat uralkodott s a felbőszült emberek fogcsikorgatva várták a deputatiót.

A szolgabíró, *Csathó Gáspár* esküdtjével élél menvén, fel szólította a tömeget, hogy a ki nem akar a nemes vármegyére támadni, álljon félre. Erre a szóra a csűrös-kertben háromszor *Jézust* kiáltottak és Erdélyi János vezetése alatt Györe István Ur Jancsi, Szabó János két fiával, Isák György, a fazekas, a csizmadiáné s a többiek nagy hirtelenséggel megrohanták a küldöttséget s kezdék agyba-főbe verni a nemeseket, mielőtt ezek csak kardot is ránthattak volna. De a Ráthonyiak látván, hogy a dolognak fele sem tréfa, keményen tartották magukat s megerezstván a kantárszárat, neki rugaszkodtak és rövid vagdalkozás után szétverték a csőcseléket. Vér folyt elég s alig akadt nemes ember, ki egy-két sebet ne hozott volna el emlékül a csata színhelyéről; legtöbbit a Ráthonyiak kaptak, de hát a dicsőség is az övék volt. Elfogták az ámitót, megmentették a vármegye becsületét.

Most tehát megindult a vizsgálat, melynek folyamán 1690. október 29-től kezdve Kökényesden, Csedreken, Almáson, Halmiban, Dabolczon és Terebesen, a töredékes jegyzőkönyv tanúsága szerint összesen 33 embert hallgattak ki az ámitó viselt dolgai felől, a következő kérdő pontokra.¹⁾

Tudod-e, láttad-e, hallottad-e az alább megírandó dolgokat?

1. Hogy ezen 1690. esztendőben, az elmúlt nyáron, támadott volna egy hitető és ámitó, az ki magát lélekben elragadtatottnak, Istentől és szent lélektől küldetettnek mondván lenni, közhelyeken tanított s praedikállott volna és hitette a népet ezen nemes Ugocsavármegyében és mi formában?

2. Honnan való? kinek híjják, szülei hol laknak? Azok tanították-e s jártatták-e az iskolában s holott? Ennekelötte hol lakott és micsoda rendbeli életű ember volt?

3. Egyezett-e tudománya és tanítása az úr Jézus Krisztusnak az szent apostolok s evangelisták által kiadattatott és a keresztyén anyaszentegyháztól bevött evangéliumával?

4. Mondotta-e maga felől, hogy ő igazságot szól és hamisság ő benne nincsen?

5. Dicsekedett-e azzal, hogy míg fel nem szenteltetett, is, egynehány férfiat s asszonyi állatot térített meg (avagy inkább hitetett és csábított el) és kicsodák azok?

6. Dicsekedett-e azzal is, hogy ő felszenteltetett még pedig 700

¹⁾ A jegyzőkönyv határozottan csonka; a tanuk kihallgatása Terebesnél félbeszakad, pedig Bábony és Akli is az ámitó megyéjéhez tartoztak.

angyaloktól; a betegekért az ő könyörgése hasznos, maga is ő immár szentelhet és innár neki szabad az sz. sacramentumot . . . szolgáltatni?

7. Mondotta-e átkozottaknak azokat, valakik az ő szavát és tanítását nem hiszik, ellenben szenteknek és áldottaknak azokat, valakik elhiszik?

8. Álnok beszédivel gerjesztette s animálta-e a községet arra, hogy ha őtet meg akarják fogni, áldott léssen az, a ki ő mellette felkél és az kezeit felhúzza?

9. Az papok felől . . . megkülönböztetés nélkül — mondotta-é, elaludtak az hamis hitben és csúfsággal illette őket és cum dehonestatione *szaraz gályáknak, bolondnak és vad kecskének* nevezett-e némelyeket?

10. Mondotta-e azt, hogy sem Isten, sem emberek előtt nem igazság, hogy a papok portiót adnak?

11. Ha scholában nem járt, az ecclesiában való egyházi szolgálatra rendes hivatallal sem hivatott, sem rendes úton nem küldtetett, — honnan vette azt az autoritást és ki biztatásából, hogy magát felszenteltetettnek, az kik az ő szavait hiszik szenteknek, az kik nem hiszik, átkozottaknak merete mondani, és hogy mert nyulni az Isten szent beszédének magyarázásához, abból való tanításhoz, a mi szörnyűbb, az szent sacramentumoknak administratiójához, avagy csak azzal való dicsekedéshez, egyszóval mindezekre ki biztatta volna?

12. Fogott-e magának ez nemes Ugocsvármegyében magános ecclesiákat, falukat és megyéket? Nevezet szerint melyek azok, az kikben való szolgálatra magát ajánlotta s kötelezte és tanított? Avagy talán sacramentumot is az Isten és az anyaszentegyház rendelése ellen szolgáltattott volna? Ha sacramentumot szolgáltattott, azt mi formában cselekedte s micsoda eszközökkel?

13. Hamis tanításában, hitettségben, az együgyű nép elméjének megvesztegetésében kicsodák segítették s oltalmazták, hogy elébb mehessen? Széllal kik hordozták, ruhát, papi palástot neki kik csináltattak? Sőt mikor az törvényes magistratus . . . dolgaiért meg akarta volna fogatni, kicsodák támadtak fel fegyveres kézzel mellette és érette, nemes embereknek . . . ontották vérért, vevén s vagdalván őket?

14. Álnok tanításával . . . az együgyű embereket . . . ¹⁾

15. Nevezet szerint Ráthonyi István uramat kicsodák verték, s ki kérkedett volna még vele, hogy miképen verték lova ülésében, hogy össze türemlett az lovon?

A 16., 17., 18. és 19. pontok a támadásra s az abban résztvevőkre vonatkoznak, hogy kik ontották a nemes emberek vérért, kik nevezték a Ráthonyiakat gyilkosoknak az ámitó megfogásáért stb.

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

¹⁾ A jegyzőkönyv nemcsak töredék, de igen sok helyen szakadozott és vízfoltoktól rongált, tehát olvashatatlan.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Von Franz Zimmermann und Carl Werner. Erster Band: 1191 bis 1342. Nummer 1 bis 582. Mit 4 Tafeln Siegelabbildungen. Herausgegeben vom Ausschuss des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt. 1892. —
XXX + 620 lap.

Az a megleghangú fogadtatás, melyben folyóiratunk, az erdélyi szászok ezen impozáns vállalatát, mindjárt az első kötet megjelenésekor (októberi füzet: 691 l.) részesítette, — az egész hazai történettudománynak méltó tolmácsa volt. Mert a mit e vállalat ígér, hogy t. i. az erdélyi németek történetére vonatkozó összes középkori anyag, a legszélesebb körű levéltári kutatások alapján összegyűjtve, s a tudomány mai igényeinek megfelelően közzétéve legyen: azt már az első kötet is, becsületes törekvéssel beváltani törekszik. Szerkesztőit, különösen egyikőjét: *Zimmermann Ferenczet*, társulatunk választmányi tagját, a szászok legképzettebb oklevéltudósának ismerjük. Szorgalmukról pedig már az előszó tanuskodik, midőn nagy pontossággal egész seregét sorolja föl az átkutatott bel- és külföldi levéltáraknak.

E kötet az 1191. éven kezdődik s 1342-ig terjed. Tartalma 582 oklevél, ebből: 419 egész terjedelmében, 163 pedig kivonatban. A legrégebb kor anyagáról lévén szó, magától értetődik, hogy annak tulnyomó része már az előbbi kiadásokból ismeretes.

Így az árpádkoriakat — egy párnak kivételével — együtt találjuk külön gyűjteményben, melyet még 1857-ben »Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens« című alatt a bécsi akadémia kiadásában Teutsch és Firnhaber bocsátottak közre. Amde még egy, ekkor a levéltárak nagy része megközelíthetetlen lévén, ilyen gyűjteménynek alapjául legtöbbször csak kétes értékű másolatok másolatai szolgálhattak. Ilyen előmunkálatoknak kevés hasznát vehették a kötet szerkesztői, mihelyt azt tüzték ki feladatukúl, hogy lehetőleg mindent az eredeti

oklevelek után tegyenek közzé. Az e szempontból elért eredményeikről az előszóból szám szerint is meggyőződhetünk. Eltekintve ugyanis a kisebb fontosságú regesztáktól, 419 oklevélből 343-at az eredeti után adtak ki s csak 76 oklevélnél használtak régebb vagy újabb másolatot, de azt is csak azért, mert eredetijüket nem sikerült feltalálni. E kötet igazi jelentősége tehát mindjárt más színben tűnik föl, ha meggondoljuk, hogy benne Erdély legrégebb kútfőinek első modern reprodukcióját bírjuk. Szerkesztőinek ezenfelül még százkét eddig ismeretlen oklevéllel sikerült gyarapítani e kútfőket, a mi — ily régi kornál, a levéltáraiból leginkább kipsztult Erdélyben, — mindenestre szép eredmény.

A levéltárak megnyíltával mindenütt meghonosodott új kutatási elvek — melyeknek itt is ily szép sikereit tapasztaljuk — szükségképen a kiadások eddigi rendszerét is átalakították. Lassan, de gyökeresen. Oly ritka szerencse volt előbb egy-egy régi oklevelet eredetiben látni, hogy a mikor aztán a levéltárak önként feltárták kincseiket: a tudósokat eleintén, az oklevélbálványimádás fanatizmusa szállotta meg. Egymást multák fölül az okleveleknek, nem: — ereklyéknek, a legkicsinyesebb pontosságig menő reprodukálásában. De éppen a nagy lévvel megindult kiadásokkal egyre gyarapodó paleográfiai, s különösen diplomatikai és történelmi ismeretek, lassankint tisztultabb fölfogást juttattak érvényre. Rájöttek, hogy éppen az eredetinek betűhív utánzása teszi az oklevél szövegét pontatlanná, keveri ellentmondásokba s megfosztja józan értelmétől. Kisült, hogy az oklevelek maguk se érdemlik meg azt a rajongó tiszteletet, hogy tele vannak gyarlóságokkal, — mint minden más emberi mű. De ha idáig az volt a jó oklevélkiadó, a ki jól ismerte a régi bötüket »avec sa petite latine« . . . ma tőle a történetíró előkelő képességeit, szerkesztésétől pedig nem az eredeti oklevél barbár gyarlóságainak megörökítését, hanem értelmének szabatos kritikai megállapítását várjuk.

A szóbanforgó oklevéltár már külsőségeiben is a modern kiadás elveinek kinyomata. Például már a betűk typosában is ki van fejezve a különbség aközt, mit az eredeti mond s a mit a szerkesztők tesznek hozzá. Annak azonban, hogy még a sorok is meglegyenek számozva, ezen elvekkel semmiféle összefüggését se tudtam fölfedezni. Még azt csak érteném, ha e sorszámok az eredeti oklevél sorait akarnák föltüntetni, vagy ha például a tárgymutató, a lapszámokon kívül, sorokra is hivatkoznék, így azonban ezt csak meddő fontoskodásnak kell tartanunk.

Az oklevelek élén rubrumok állnak, s mindjárt ezek alatt jeljük meg mindazt, a mi az oklevélnek 1) hollétére, 2) minősí-

tésére, 3) korának vagy hitelének megállapítására vonatkozik, s hogy végül 4) hol jelent meg már esetleg előbb, és pedig a) hol egész terjedelmében, hol pedig b) töredékben vagy c) regesta alakjában. A magunk kiadói mindezeket, még mindig a régi módi szerint, az oklevélszöveg után mondják el, pedig lehetetlen be nem látni, hogy a kutatónak *mindenekelőtt* az oklevélnek e külső történetével kell megismerkednie, sokszor pedig, annak értékére nézve, eleve is döntő ítéletül szolgál.¹⁾

Hogy az egyes oklevelek hol jelentek meg előbb, abban oklevéltárunk szinte bibliografiai teljességre törekszik, midőn minden legkisebb munkát is felsorol. Ilyesmi azonban már csak azért se lehet hivatása, mivel a legtöbb ilyen »kiadás« egyszerűen lenyomat egy előbbi codexből. Elég volna tehát az első kiadáson kívül csak azt említeni meg, a melyik az eredeti oklevelet legjobban adja. Különbösen ez a nagy pontosság sem olyan csalhatatlan ám, mint a mennyire fenyegetődzik. Egy pár oklevélre például²⁾ magam is visszaemlékeztem, hogy azokat már máshol is olvastam, és a szerkesztők még sem említik. Másrészt azon kell megütköznünk, hogy a pontosságnak ilyen túltengése mellett az oklevelek származása mellől, a levéltári jelzeteket mindenütt elhagyták, pedig azokra főleg a nagyobb levéltáraknál ma már szükség van.

Az oklevéltár e külső fölszereléséhez tartozik ama könyvek jegyzéke is, a melyekre bármi hivatkozás történt. Ezt követi egy terjedelmes névmutató, ahol a helynevek nemcsak mai kiejtésük szerint is föllelhetők, hanem pár szóval fekvésük is ki van jelölve.

E külsőségek után térjünk át magukra az oklevélszövegekre, mert az új iskola elveinek leginkább bennük kell visszatükröződni. S csakugyan a kutató mindjárt észre fogja venni, hogy ezek már nem az eredetiek gyarlóságainak szolgálai utánzatai

¹⁾ A régieknek azt a szokását azonban, hogy ők a rubrumokat sorjában az oklevéltár elejére is lenyomatták, — igen szeretném viszontlátni a modern kiadásokban is, mert a kutatónak sok esetben pótolhatlan hasznos szolgáltatást tesznek véle, főleg ha a rubrumok egy-egy éven belül nem szorosban a napdátumok, hanem — mint a régieknél — az oklevélkiállítók hierarchiájá szerint sorakoznának.

²⁾ A 165. és 169. számú okleveleket Bunyitay adta ki a »Váradai püspökség Történeté«-ben II. 247—248. és 290. l. A 331. számú az »Anjoukori okmt.«-ban I. 270. l.; az 574. számú pedig a »Székely Oklt.«-ban I. 20. jelent meg. — Szakembereink multságára hozom föl e helyen, hogy a szerkesztők azokat az okleveleket, melyek az »Anjoukori okmt.«-ban is a II. kötettől kezdve megjelentek, *igen helyesen* »unvollständig«-eknek bélyegezték. Tudvalevő, hogy abban csakugyan a II. kötet óta minden oklevél meg van *csonkítva*, elég bosszúságára az érdemes szerkesztőnek, hogy ilyen »ólmos sapká«-t kényszerítettek rá.

többé. Az a temérdek grammatikai és tollhiba, melybe máskülönben lépten-nyomon botolgatnánk, mindenütt gondosan kijavítva, annyi egymástól különböző styl és írás, mind egy és ugyanazon helyesírás és interpunkció szabályainak szigorú következetességgel van alávetve. Szerkesztők e nagy felelősséggel és fáradsággal járó munkát a legnagyobb buzgalommal és lelkiismeretességgel hajtották végre.

A mi most már a szorosabban vett tudományos szempontot illeti, először is a szerkesztőknek az *eredetiekkel* szemben követett eljárását kell megfigyelniünk. Tökéletes jártasságuk a latinban, mint szintén paleografiai képzettségük sem szenvedhet kétséget. Midőn tehát mi munkájukban mégis paleografiai hibákra is rámutathatunk, azoknak eredetét máshol kell keresniünk; annyival is inkább, mert ilyenekkel csupán az oklevelek történeti eleménél: a *tulajdonneveknél* találkozunk.

A ki okleveleket tud olvasni, gyakran tapasztalhatta, hogy különösen az egymáshoz nagyon hasonló betűket — milyen p. a. nagy B, K és R, vagy a kis n és u, ch és th stb. — egymástól teljes bizottsággal megkülönböztetni ritkán lehetséges. Ha tehát, akár kényelemszeretből akár tudatlanságból a betűnél tovább nem lát, kellő utbaigazítást nem szerez, okvetetlenül hibákat fog elkövetni. Így jártak a szerkesztők is: Kétszer is *Zegued*-et írnak például (121. és 123. l.): *Zegued* helyett. Talán csak nem képzelik, hogy Szegedet valaha Szegnednek hívták! Másutt biharmegyei magyar helyneveket ily képtelen alakban találunk: *Ombereus* (123. l.) *Ombereus* helyett, vagy *Sonchka*, *Fonchka* *Fancsika* helyett. Ezekről, mint a váradi egyház birtokairól, Bunyitay munkájából könnyen szerezhettek volna helyesebb fogalmat maguknak. Szintolyan hiba *Kechet*-et *Kechech*-nek írni, mikor az még ma is *Kecset*-nek hangzik. De már az olyan, hogy a kolozs megyei *Röd*-öt (*Reud*) a volt belsőszolnoki *Böd*-del (*Beud* 480. l.) cserélik föl, még az indexben is: nemcsak tévedésbe ejti a kutatót, hanem a szerkesztők történeti jártasságát is alkalmas compromittálni. Mert feltűnő, hogy egy olyan nevezetes erdélyi családot, mint a ródi Csehek voltak kikről itten szó van, nem ismernek. sőt összezavarják Böddel, noha a maguk által közölt oklevelekből is tudhatnák, hogy ezt még ős időktől az Apaffyak és Bethlenek bírták. Azt elhiszem, hogy az eredeti oklevélben mindenki Bödnek fogná olvasni, de hát nem is vesz ma már mindenki bátorságot oklevéltár — szerkesztésre. Lehetséges, hogy a 165. számú oklevél eredetijében szintén, csakugyan »magister *Kalandus* filius *Thome*« olvasható, annyival is inkább, mert Bunyitay is »*Kalandos*«-nak olvasta már előbb a »*Váradi püs-*

pökség történeté«-ben (II. 290. l.). De a ki ismerős e kor kútfőivel, az okvetlenül fön fog akadni *e néven*. E »Kalandos« ellen Kún László nem kisebb dologért, mint éppen a váradi vásárpiaclerontása miatt rendelvizsgálatot. Itt tehát egy nagyszabású hatalmaskodásról, tehát valami előkelő emberről van szó, már pedig e kor olygarkhái között Tamás fia Kalandos mester nevűt hiába keresnénk. Bizonyos hát, hogy itt hiba van. S csak egy kicsit kell utánna járnunk, mindjárt látni fogjuk -- miként utóbb Bunyitay is rájött Kopasz nádorról, a »Századok«-ban (1888. évf. 29. l.) megírt tanulmányában -- hogy e furcsa nevű úr tulajdonképen régi ismerősünk: a leghatalmasabb bihari dynastiából: a *Borsa* nemzetségéből való Tamás fia *Loránt* (Rolandus) a *későbbi erdélyi vajda*.

Ilyenek után méltán rosszabttól is tarthatunk. Példáink azt árulják el, hogy a szerkesztők történeti tájékozottsága az okleveleknek teljesen szabatos olvasásához -- legalább is -- nem mindig elégséges. Miként remélhessük tehát a nehezebbet: a minden tekintetben szabatos értelmezést, hogy t. i. az eredeti okleveleknek ne csak minden stylbeli, hanem történeti hibáit is észreveggyék és kijavítsák. Tagadhatatlan, hogy nekik az eféle hibákra is gondjuk volt s azokat lelkiismeretesen helyre is igazítják, de ezek -- annyira szembeszökők, hogy csupán a szerkesztőknek annúgy is ismert szorgalmát és pontosságát dicsérik -- tudományos érdemeikhez azonban alig járulhatnak valamivel. Olyan hibák vagy eltérések helyreigazításával, miknek felfogásához a történetíró képzettsége szükséges, mentül ritkábban találkozzunk. Ott van például II. András királynak ismeretes 1222-iki adománylevele a Bárczaságról a német lovagrend részére. Ennek a végén feltűnően más nevű nádor, országbíró és ispánok említetnek, nem mint más azon évi oklevelekben. A t. szerkesztők képesek szó nélkül hagyni az ilyet, pedig meg vagyok győződve, maguk is befogják látni, hogy ezt az eltérést nekik okvetlenül meg kell magyarázni, mert hiszen az egész oklevél hitele ezen fordul meg.¹⁾ Vannak olyan hibák is, a miknek kijavításához véletlenül még a régi magyar nyelv ismeretére is szükség volna. Például ahhoz, hogy a »villa Teek Meger« (123. l.) voltaképen¹⁾ »Keet Meger« azaz két Megyer; vagy hogy a »Weizhorn«-nak a mai Szécsárma falunévnek magyar fordítása nem »Scoizorma« (204. l.)

¹⁾ Azt hiszem, hogy a conflictust sikeresen ki lehet egyenlíteni. Az a Tivadar nádor, Pósa országbíró és a többiek, a kikről II. András többi oklevelei mitsem tudnak, Bélának az ifjabb királynak udvarából valók lesznek. Igaz, hogy szokatlan, de egyáltalán nem lehetetlen, hogy II. András ezen erdélyi oklevél tanúiúl Béla királynak mint Erdély fejedelmének országnagyait látta szükségesnek meghívni s abba fölvenni.

hanem csak »Sceizorma« lehet, mert a »weisz« régi neve *szö*, (sceu, scei stb. lásd *szöke*!), a mai magyar szarv-nak pedig, legrégibb, a horn-hoz legközelebb álló alakja: *zorm* volt. Ilyenekre itt már egyáltalán hiába várunk. De hogy idegen ajkú hazánkfiait nem én terhelem ilyen követelményekkel, hanem hogy ezt — dicséretükre legyen mondva! — maguk ambicionálják: arra a kötet végén levő glossárium magyar szómagyarázatai, a tanuságunk. Persze ezekben sincs sok köszönet, mikor p. a *bajseb*-et (boyseb) *bö*-sebre, avagy éppen a *tölgyn*ek okleveleinkből annyira ismert tuul, twl alakját, — *tül*ra, jenseits, gegenüber-re látjuk elmagyarázva.

Helyzetük egyre aggasztóbbá válik, mihelyt olyan okleveleket van dolguk, a melyeknek *eredetijük nem maradt fenn*. Nem tartozom azok közé, akik írtóznak a másolatoktól. Természetes, hogy azokat mindig csak a legnagyobb éberséggel lehet használnunk; ámde historiai irodalmunk, kutatási módszerünk ma már sokkal magasabb színvonalon áll, semhogy bármely másolat értékéről helyes fogalmat ne szerezhethénk, tévedéseit ki ne igazíthatnók. A t. szerkesztők abban csak dicséretet érdemelnek, hogy nem ijedtek meg a másolatoktól, de egyébként — őszintén sajnálom, — nem sok jót mondhatok e vállalkozásukról. Jellemző, például, hogy az évnélküli oklevelek korának meghatározása, eredetiéknél — bár így se könnyű dolog — rendszerint sikerül nekik¹⁾, mert első sorban az írás karaktere vezeti őket a helyes nyomra. A másolatoknál azonban, ahol e legfőbb támaszpont hiányzik, s csakis történeti vagy diplomatikai érvek lehetnek irányadók: kormeghatározásaikban mindjárt habozókká válnak, s tévedésből tévedésbe esnek. Itt van például egyszerre öt (87, 92, 99, 184, 257. szám) oklevél. Mind az öt együvé tartozik. Származásuk is egyforma s igen érdekes. A gyulafehérvári káptalan sekrestyéjében 1588-ban Balásffy, az akkori örkanonok, 4 pergamen-levelet talált s az azokra írt okleveleket, köztük ezt az ötöt is, a saját protocollumába lemásolta. Kétséget sem szenvedhet, hogy másolatában a káptalan legrégebb jegyzőkönyvének töredékét bírjuk, mert az a 4 levél — mint Balásffy is mondja — eredetileg egy ilyen könyv lapjait képezték, azok az oklevelek pedig ennek megfelelőleg az egyes felek különböző fassióit tartalmazzák. Ezt tudva, magától értetődik, hogy

¹⁾ Az azonban helytelen, hogy a László »de Sancto Martino« vajdának 276. számú oklevelét 1296—1313 közti időre teszik. Mert abban az időben az a László volt vajda, akiről a »Turul«-ban most már *véglegesen* kimutatta Pór Antal, hogy a Keán nemzetségből származott, míg ez a szentmártoni László azonos azzal, (lásd *Komáromy* cikkét Turul 1392. 25. l.) a ki 1292-ben volt vajda s a Borsza nemzetségbeli Iklódiak őse.

e fassiókat a jelentkező felek sorrendjében vagyis igen rövid időközökben iktatták be, amiről különben a káptalannak azon jegyzőkönyv-töredékeiből, melyek az Orsz. Levéltárban a XIV. század első feléből eredetiben fönmaradtak, most is meggyőződhetünk. A Balásffy-féle másolat oklevelei — egynek (87.sz.) kivételével, a mely át van írva — keletnélküliek, de a szerkesztők a b. Radák levéltárban 1291-ből egy olyan oklevelet (253. sz.) fedeztek föl, amely a másolat egyik: 257. számú oklevelével annyira egyezik, hogy ezt nekik is helyesen 1291. körülnek kelle meghatározniok. Semmi kétség sincs tehát, hogy a többi oklevél is *ugyanabban az évben*, de a 257. számú után — mert a másolatban az a *legelső* — készült, abban a sorrendben, a mint egymás után következnek. De a szerkesztőknek — azt kell hinnem — fogalmuk sincs az oklevélkritika azon alaptételéről: hogy mindenekelőtt az oklevél minőségével, természetével kell tisztába jönni, mert a másolat legutolsó oklevelét (92. sz.) 1260—1300-ra, a másodikikat (99. sz.) 1262—1272-re s az utolsó előttit (184. sz.) 1277—1300-ra, tehát ahány csak van, mindegyiket más és más időre tették!

Mit mondjunk azokról a másolatokról, ahol még ilyen támaszra se tehetünk szert s hogy hibát hibára ne halmozzunk, mindig a legszigorúbb kritikára s utánajárásra van szükségünk. Persze legokosabb a másolat eredetijét föltalálni, a mi minden bajnak elejét venné. Például a szerkesztők is, ha a 493. számú oklevelet a Teleki levéltár eredetijéből adták volna (pedig a Teleki levéltárat átkutatták), a tulajdonnevek (Opper = Opour helyett; Vesster = Bezter helyett; Küküllő *(így)* Csavas stb.) se jelentek volna meg abban a botrányos fiskális-orthografiában, a minek különben így is, a lehetőségig való kiigazítását tőlük kell követelnünk. S ha már ezt el is hanyagolják, legalább ne ejtsék tévedésbe a kutatót olyan dolgok felől, amiket éppen nekik kéne legjobban tudniok. Mennyi oklevelet közölnek ők Buzdról s annak előkelő szász birtokosairól, s mégis a 498. számú oklevélben teljesen más nevű birtokosok fordulnak elő, mert az országos levéltár (Dl. 29117.) eredetijében (pedig az országos levéltárat is átkutatták) nem Bwzd. hanem Owzd azaz Ozd áll, s az Özdiak nem szászok, hanem az Agmánd nemzetségből valók.

Már fentebb Bödnél is tanui voltunk ilyen confuziónak, úgy hogy jogosan kérdehetjük, vajjon elolvasták-e maguk munkáját? Indexet azt jót, kimerítőt. készítettek hozzá, de a mi életbevágóbb, az okleveleket egymással össze nem vetették. A pontosságnak és felületességnek e sajátságos vegyülékét az eddigieknél még ijeszőbb példával tudjuk illusztrálni. Mert vajjon, nem-é a Fejér György korára emlékeztet, hogy ugyanaz az oklevéltár *ugyanegy oklevelet kétszer* közöl: egyszer másolatból, a hibás, másodszer

az eredetiből, a helyes dátum alatt! Mindenki meggyőződhetik, hogy a 304. számú 1306.évi és az 525. számú helyes keltezésű eredeti 1336-iki oklevél egy és ugyanaz. Erről pedig, a szerkesztőknek a legkisebb sejtelmük se volt, Ámde a mellékkörülmények talán még terhelőbbek. Az első az: hogy mind a másolat mind az eredeti, nem két különböző, hanem ugyanegy s éppen a *nagyszebeni* levéltárból való, abból, mely a szerkesztők kezé-ügyében van. A másik, nem tehetek róla, de akkora tudatlanságot árul el, hogy azt még kezdőknek se tudnók megbocsátani. Az Árpádház kihalásával szerte dúló szenvedélyes viszályok történetéhez, ennél gazdagabb anyagra, tán sehol se találhatunk, de meg tankönyveink is tudják, hogy mily hosszás küzdelmébe került Róbert Károlynak Erdély, és a szerkesztők még sem veszik észre a 304. számú oklevélnél azt a rikító anachronizmust, a mely abban — hogy a váradai káptalan 1306-ban (!) képes legyen Károly királynak (!) egy egész évre (!) szóló általános rendelete alapján, az Erdélyben (!) fekvő Csergednek határait kijárni (!) — annyiszorosán nyilvánul.

Igazán, valódi szerencse a szerkesztőkre nézve, hogy a szabad levéltári kutatás korában élnek, s másolatokra olyan mértékben nem szorulnak mint a régiiek, mert oklevéltárunkban, minden modern kiadási elvek daczára, még szám szerint is sok ócskaságra akadnánk. Az egyensúlyt az ő javukra, csak az eredetieknek hasonlíthatatlanul nagyobb tömege menti meg, de az a maroknyi másolat, valódi képességeikről igazabb képet nyújt. Azt nem vonom kétségbe, sőt örömmel ismerem el, hogy a régibb codexeknek az erdélyi okleveleknél elkövetett számos hibáját kikerülték, részben helyre is igazították, de mi haszna, ha munkájuk mégis ugyanazokat a kárhozatos hibákat újítja meg. Itt is találunk olyan oklevélre, melynek semmi köze Erdélyhez s merőben téves alapon került ide. A 120. számú 1268-iki oklevél ez, melylyel István ifj. király néhány *bylok*-i tárnokát (»Kurmistarnuc« szerkesztők szerint *korcsma* (?!) — tárnok) megnesemesíti. De hát csak Erdélyben volt Bilak? holott ez mindig az erdélyi püspök birtoka volt. Vagy ki biztosít minket arról, hogy jól olvasták-e annak s nem-é inkább (Vylok) Ujlak? hiszen a régiiek a B-t s a V-t örökké fölcserélték. Végül pedig, ugyanezen tárnokok utódairól (Anj. okmt. I. 42, 118. l.) bizonyosan tudjuk, hogy nem erdélyi, hanem csepelszigeti s fehérmegyei birtokosok voltak. A másik támaszpont az lett volna, hogy az oklevél eredetije a gróf Bethlenek birtokában volt. Ez sem áll. Ott csak annak másinven szerzett egyszerű másolata létezik. Bizonyára csak avégett szerezték be, hogy a Bethlen családot attól az egyik Bethlen nevű tárnoktól (!) vezessék le, nagy bölcsen, holott

a Bécsegregor nembéli Bethlenek ősei már 1199-ben mint főemberek említettnek. Tárnok*mestereknek* nézték tárnok uraimékat. kik bizony csak koldus szolgarendű emberek voltak.

Persze ilyesminél az eredetinek puszta holléte is már helyes nyomra vezethetne, de a másolatoknál azt legtöbbször csak fáradságos kerülő utak árán lehet föltalálni. Nem csoda, ha sokan annyira írtóznak a másolatoktól. Mert ez még mind semmi ama veszedelmesebb kelepczékhez képest, melyek a tapasztalatlan kutatókat lépten-nyomon fenyegetik. Addig legalább jóhiszemű tévedésekkel van dolguk, de hátha a másolat egyszerűsmind *hamisítvány!* A kritikai éleslátás és éberség mekkora erőfeszítésére van szükségük, hogy reputációjukat ilyenektől megóvhassák és a mi fontosabb a tudománynak ártalmatlanná tegyék. Darwin mondása jut eszembe erről, hogy a teoriák bármily tévesek is, soha se árthatnak a tudománynak, a hamis adatok ellenben haladásában egyenesen meggátolják. És éppen Erdély régi története van leginkább aláaknázva e lappangó szirtekkel, hogy a legjobb törekvést is jhajótörésre juttassák. Csak a legnagyobb elővigyázattal használhatjuk tehát e korszak különböző adattárait, mert mindenik (p. »Székely Oklevéltár« I. kötete. Teutsch és Firnhaber »Urkundenbuch«-ja) hamisítványokkal van megfertőztetve. Természetesen, a legújabb erdélyi oklevéltárnál is ezekre voltam legkiváncsibb és — mint a mesében, hol az elbizakodott embernek épp akkor jelenik meg az ördög, amikor legkevésbé várja — kíváncsiságomért én is meglakoltam. Akkor igazán, ezt is, inkább a véletlen gonosz játékának néztem, de most, hogy a szerkesztők ismeretkészlete a maga egész véznaságában didereg itt előttünk, a katasztrófa kikerülhetetlenségét mértani bizonyossággal előreláthatjuk.

Az oklevéltár hamisítványai különböző időben készültek. Mentül régibb valamely hamisítás, annál nehezebb azt megállapítani, de ebből — azt hiszem — az következik, hogy annál fokozottabb elővigyázatra van szükség. A szerkesztők 1326-ból két ilyen hamis oklevélnek, — mely közül az egyik a másikba át van írva — regesztáját (441. és 451. sz.) közlik egy az Országos Levéltárban (Dl. 30366.) őrzött s a XV. század végén készült másolatból. E regesztákból persze a kutató semmit sem vehet ki, a mi őt óvakodásra készítené. A szerkesztőknek azonban el kellett olvasniok az egész oklevelet, de az olyan szemetszűrő anachronizmusra még sem reagáltak, hogy abban: az iktatásnál jelenlévő szék-i polgároknak határozott vezeték neveik (Mezaros, Zalka stb.) vannak, a nélkül, hogy az akkor elengedhetetlen »dictus« járulna hozzájuk. Azt hiszem, nincs az a tapasztaltabb diplomatikus, kinek gyanuját már ennyi is föl ne ébresztené.

Azt ugyan még nem fogja mondani, hogy az oklevél hamis, de az előnyomozást ellene nyomban megindítja. A t. szerkesztőknek került volna ez *legcsekélyebb* fáradságukba. A hamis oklevél regesztája (444. sz.) után nyomban (445. sz.) közölnek egy hiteles, eredetiben is fönmaradt határjárást, melynél ugyancsak 1326-ban, ugyanazon Szék városának polgárai (»hospites« s nem ám »jurati seniores« mint a hamis oklevél írja!), de most az egyszer már az igaziak voltak jelen. Ha igaz volna tehát az az iktató levél, semmi kétség, hogy ugyanazon személyek szerepelnének az iktatásnál mint a határjárásnál. Erről azonban szó sincs. Egészen másképp hívják a hiteles oklevél szereplő polgárait. Neveik nem anachronizmusok, mert hét közül hatnak csakis keresztneve van, a hetedik polgár pedig »dictus« Szász nevet visel. Szerkesztők tehát azzal, hogy a hamis oklevelet regesztában adták s hogy így, a hamis és valódi szék-i polgárokat egymással szembe állítva nem láthatjuk, — a kutatót egy hatásos »tableau«-tól fosztották meg!

Ilyenkor aztán, hogy a hamisítás már meg van állapítva, tovább kell mennünk, s ha ez egyáltalán még lehetséges, a hamisító *céljait*, sőt — *személyét* is ki kell nyomoznunk. A szóban forgó hamisítványnál ez éppenséggel nem lett volna lehetetlen, mert ugyanazon kéztől, amely azt írta, ugyanabban a tárgyban még más hamis oklevelek is származnak. Ezt a csoportot: egy 1334-iki határjárás (Dl. 31074.) s három fassio képezi az 1427. (Dl. 27155.), 1442. (Dl. 29251.) és 1458. (Dl. 27171.) évekből, melyek a már ismert 1326. évi iktatólevéllel együtt, mind, a Nyíresi családnak dobokavármegyei boncznyíresi, mányiki és móriczi birtokrészeire vonatkoznak. Írásuk — minden szándékos ferdtítés daczára is — egy kézre vall. Mivel azonban a gyulafehérvári káptalannak sok fogalmazványán 1490-től 1515-ig ugyanazt az írást ismerhetjük fel, kétségtelenül a hamisítót is ott, abban a korban kell keresnünk. Azaz, hogy keresnünk se kell, maga adja magát kezünkbe. Az ő fogalmazása az az erdélyi káptalani oklevél is, amelyik szerint: 1491-ben Bethlen Gergely és testvérei *Nyíresi Tamás mesternek, a káptalan egyházi és világi jegyzőjének* (utriusque styli hujus ecclesie notarius) keresztényi hitükre fogadják, hogy ha ő a boncznyíresi, mányiki és móriczi birtokokról, *akármikor, a Bethlenek jussánál erősebb és nyilvánvalóbb bizonyságokat fog tudni ellenükben fölmutatni*, akkor ők e birtokokat rögtön minden perpatvar nélkül az ő kezéhez eresztik.¹⁾ Tamás mester — a ki

¹⁾ »promisit et ad hoc se fide sua christiana obligavit, quod si unquam temporum in eventu idem magister Thomas eosdem dominos de Bethlen ratione et pretexto dictarum portionum . . . contra se in causam convenerit

különben *világi* ember volt — csakugyan elő is tudta teremteni a kívánt »erősebb« bizonyosságokat. Mostan már mi is tudjuk, mi fán termettek azok; de Bethlen uraimékat úgy sarokba tudta szorítani velük, hogy 1514-ben (Dl. 29623, 30267.) ama birtokokat csakugyan neki engedték át. Így állt vala rajtuk bosszút Tamás mester, mert azt kell tudnunk, hogy e javakat az ő ősétől, a hűtlenségbe esett Nyíresi Jánostól Zsigmond király kobozta el, s úgy adományozta oda 1391-ben (Dl. 29445, 32274.) a Bethleneknek.

De az ő hamisítványai merő gyarlóságok. Abban a naiv korban készültek, a mikor még senki se álmodta, hogy az okleveleknek alakjuk, beosztásuk, betűik, műszavaik, styljük, gondolkodásuk stb. minden időben más és másforma legyen. A középkori bíró csak a pecsétből s a tartalomból ítélte meg az oklevél hitelességét, s ez a primitív oklevélkritika aztán sok hamisítványnak szerzett érdemetlenül tisztességet, s nem egy igazságot forgatott ki hiteléből.

Az oklevéltár hamis okleveleinek másik, népesebb csoportja, egészen más mai felfogásunkhoz közelebb eső korba vezet. Hamisítójuk ideálisabb czélokot szolgál, annyiban hogy egyetlen kapavágásnyi földet se akar mástól elperelni. Hiszen ő a tudomány önzetlen munkása, s mániájának: hamis okleveleket gyártani, egyetlen forrása a hiúság. A maga privát, tudományos vagy éppen nemzete dicsősége — úgy van meggyőződve — követeli ezt az »áldozatot«. De ha erkölcsi szempontból működésük legfeljebb mint a »moral insanity« egy speciális fajtája érdemel figyelmet, azért diplomatikai irodalmunk történetének igen érdekes fejezetét alkotja. Az az a kor, midőn az oklevelek divatba jönnek, s azoknak kikutatása, gyűjtése, másolása, sokszor egy egész ember életet betöltő szenvedélyé vált. Csakhogy ez a környezettel akkor még merőben összeegyeztethetetlen vala. A levéltárak, nem mint most: a történelem paleontológiájának laboratoriumai, hanem a jelen összes jogainak eleven kútforrásai voltak. A történetírás e paradicsomainak őrangyalai természetesen nem lehettek valami barátságos természetűek, másrészt, amúgy is kétes értékű tudásuk legföljebb vaskos percsmókba temetkezett. Csak a véletlen találkozása volt hát, ha valaki ilyen minőségben egyszersmind mint tudós is oda férközhetett, — álmainak netovábbjához. Ezeknek a férfiaknak köszön-

et super eisdem sive per ipsas litteras obligatorias sive alias quovismodo iura meliora et clariora quam sicuti haberent dicti domini de Bethlen, pro se exhibere potuerit» akkor azokat »statim sine omni litigionario processu« ki fogják adni. Orsz. Ltár. Dl. 29547.

heti történetírásunk azt az egész anyagot, amelyből úgy szólván, egészen az ősiség eltörléséig táplálkozott.

A legnagyobb valamennyi között egy erdélyi ember volt: *Kemény József* gróf, mert rendkívül széles összeköttetéseivel fogva legtöbb levéltárat kutatott át, s gyűjteményeinek gazdagságával összes kutató, másoló és gyűjtő elődeit fölülmúlta. Míg élt, Erdély egész történetének anyaga úgyszólván az ő monopoliuma volt. Kiváltságos helyzetének fölényét és biztonságát azonban nálánál senki jobban ki nem használta. A levéltárak ajtain kívülrekeedt történetírók közt valóságos oraculum gyanánt tündökölt, de hiúsága, kielégíthetetlenül mindig új meg új hymnusokra szomjúhozott. Így történt aztán, hogy a mikor igazi fölfedezései lassankint el-elfogyakoztak, a maga és mások ámitására *hamis oklevelek gyártására adta magát*. A tudós világ tovább újongott és senki se gyanította, hogy tulajdonképen egy csódba került embernek hódol, a ki a hízegőinek fapénzzel fizet.

Hamisításai már akkor is szép számra rúgnak, ha csak azokat az okleveleket vesszük is számításba, melyekkel »a hálival eltelt« szerkesztők »siettek« gyűjteményeiket »gazdagítani«. Siessünk tehát élvezni mi is oklevéltárunk hamisítványait, hogy egyszer már nyilvánosan is (mert szakemberek előtt nem volt titok) végét vessük ennek az orczátlan alakoskodásnak, amely már eddig is annyi csalódásba, tévedésbe került.

A Kemény József-féle gyártmányoknak az az ismertető jelük, hogy eredetijüket sehol sem lehet fölfedezni, legkevésbbé abban a levéltárban, a hová ő utal bennünket. Az 527. számú oklevelet is hiába fogjuk keresni a gróf Kornis levéltárban akár az oklevelek közt, akár a régi elenchusokban, pedig még a pecsétzsinór is le van írva körülményesen. Egyébiránt mire való ez a nagy buzgalom, mikor minden szava hazugság. Aki csak egy kissé utána jár, mindjárt tudja, hogy egy 1336-iki oklevél — s az erdélyi kanonokok ottani névsora évszámhibát meg nem enged, — nem beszélhet István erdélyi vajdáról mint *néhairól*, mikor az még csak 1345-től 1350-ig viselte vajdai tisztét, s hogy ez ama Herman nemzetségbeli hírneves kerekegyházi Laczkfi István volt. Birtokviszonyait is igen jól ismerjük,¹⁾ de hogy ő még a Monoszlaiak javait is (tehát nem »Besitz zu Monoszló« mint a rubrum írja) bírta legyen, azt annál kevésbbé fogjuk a hamisítónak elhinni, mert azokat mindig Monoszlaiak (utóbb Csopor nevet vettek fel) bírták, és mert

¹⁾ Lásd *Karácsonyi* cikkeit a kerekegyházi Laczkfiakról. Turul IV. 166—173. l. és Békésmegyei Tört. Társ. Évk. VII.

olyan multszázadi bürokrata kifejezéssel »bona sua Monoz-loiana« tisztességes középkori oklevél soha sem szokott élni.

Ami most már az ilyen Kemény-féle hamisítványok *czélját* illeti, az is világossá lesz előttünk, ha az ő korában időnkint fel-felmerülő történeti kérdéseket kísérvük figyelemmel. Mert minden vitában természetesen Kemény gróf is megjelent az ő rengeteg adatkészletével. Ámde a vita gyakran olyan fordulatot vett, hogy nálánál sokkal eszesebb ellenfelek kerekedtek felül, kik a nemes grófit a saját adataival kezdték sarokba szorítani. Ilyenkor aztán, egyszerre csak, olyan világosan szóló okleveleket dobott közénk, hogy a vitakozóknak mind torkukon akadt a szó a nagy álmétkodástól. Így, ama végére mehetetlen »szolnoki« vitában, mikor arról volt szó, hogy az erdélyi vajdának szolnoki főispánsága melyik Szolnok megyére értendő? Kemény gróf Belső-Szolnok mellett kardoskodott, és amikor érveiből kiforgatták, akkor gyártotta azt az 1248. évi oklevelet (Teutsch és Firnhaber »Urkundenbuch« 68. l.), a melyik szerint egy soha nem létező Orbán erdélyi vajda valami középszolnoki felet azzal utasít el, hogy az ő jogköre csak a Meszesig terjed! Szakasztott ilyen a mi oklevéltárunk 375. számú darabja is, ahol meg a vajda embere: Dengelegi Beke az ellen tiltakozik, hogy az Appaffyak perüket Bőd és Málom belsőszolnoki falvak iránt Demeter tárnokmester elé vitték, holott »az erdélyi Szolnok« az ő főnhatósága alá tartozik.

Ennél aztán még a hamisítás módszerét is megfigyelhetjük, mert csak a 375. számú hamisítványt kell az annak alapjául szolgáló 376. számú hiteles oklevéllel összevetnünk. Az utóbbiból csakugyan igaz, hogy 1320-ban Demeter tárnokmester csakugyan működött Erdélyben, de csakis mint a király által, kizárólagosan az erdélyi káptalannak a karakóiak és igeniek elleni pörében kiküldött bíró. Keménynek tehát fogalma se volt arról, hogy az ilyen bírák csak abban mondhattak ítéletet, amire föl voltak hatalmazva. De az sem utolsó, hogy az előtt a káptalan előtt azzal a Dengelegi Bekével téteti meg máj. 25-én az óvást. akivel mint bírótársával a tárnokmester junius 2-án ugyanazon káptalan ügyében mond ítéletet.

Ügyesebb ember mindenesetre okosabban hamisított volna. Csakhogy ő is úgy járt, mint általában a hazugok, kik ha valamit el akarnak hitetni, ámitásuk művészetét csak arra az egy pontra irányozzák, úgy hogy aztán az elhanyagolt mellékkörülményeknél okvetetlenül tetten fogjuk érni. A 382. számú oklevélnél például legelőször is az tűnik fel, hogy ilyenféle oklevelet soha életünkben nem olvastunk. Mi ez? Károly király 1321-ben, mivel az országnagyok tanácsából úgy ítélte, hogy az ellene fellázadt

Miklós ispán csicsói várnagy összes javaitól megfosztassék, Dózsa erdélyi vajdának megparancsolja, hogy azokat tőle kobozza el. Hiszen ismerünk mi sok elkobzó parancsot, de csak magánfelek kérésére, — az azonban, hogy a közrend ellen támadók javainak elfoglalását a királynak egyáltalán külön el kelljen rendelnie, sőt hogy ebben még előbb az országnagyokkal is tanácskozzék, — tisztára hülyeség volna, hiszen örök idők óta magától értetődő dolog volt, először a lázadókat leverni s aztán bárhol található birtokukat tüstént elkobozni. Egyébiránt az sem állhat meg, hogy Dózsa lett volna ez az erdélyi vajda. Akkor ő már nádor volt, mert az a Miklós ispán, a gróf Wassok őse, Csicsó várát 1321. novb. 1-én (Fejér Cod. VIII. vol. II. 316. eredetiben Dl. 29422. V. ö. Dl. 27829.) Szécsényi Tamás erdélyi vajda kezébe adta által. S alig ha is lázadt ő fel külön, mint inkább hogy a lázadások leverése után magára maradt bezárkózva magas Csicsó várában, s tovább már nem tarthatta magát.

De hát nem is ezekre volt a grófnak szüksége, hanem csak arra az egypár szóra, ami Wass Miklós neve után következik: »ductor alias *aquilae* seu vexilli universitatis regnicolarum *hungarorum* partium Transylvanarum«, amire tán máskülönbén alig is ügyelnénk, pedig a koholmány célja ebben rejtőzik. Azt akarta ő ezzel s még más erre vonatkozó hamisítványával (a Székely Oklevéltár I. kötetében is díszlik egy ilyen) bizonyítani, hogy a középkorban nemcsak a szászoknak volt címerrük, de az erdélyi magyarságnak is, t. i. a sas! Egyik sem igaz, mert a szászok csakúgy mint magyarok és székelyek mindig a vajda címeres zászlaja alatt harcoltak, s az a szász címer pedig csak a »hét és két« szászszék címere volt, pusztán közigazgatási és igazságszolgáltatási ügyekre érvényes. És már csak azért se lehetne igaz, mert hiszen az erdélyi három nemzet mint ilyen, mint közjogi tényező csakis Erdély önállósága óta képzelhető, a magyar, székely és szász címereket pedig (mert nekik is más: a hét vár lett az ő közjogilag értett nemzeti címerök) csak az 1659-iki segesvári országgyűlés állapította meg. E magában véve jelentéktelennek tűnő címerkérdés tehát következeiben olyannyira fontos, hogy ha Keménynek volna igaza, akkor Erdély egész középkori történetének megértése egyszerűen lehetetlenné válnék. Ezért nem tudjuk eléggé kárhoztatni azt a könnyelműséget, hogy ilyen *alaptévedésekbe* taszító oklevelek még most is hitlere találhatnak.

Hát még a székelyek története! Örökre a mesék birodalmába volna száműzve, ha azt a sok hamis oklevelet — mind a Kemény gróf keze munkája benne — onnan ki nem írtauk!

Oklevéltárunkba is került belőlük egy rövid regeszta (85. sz.) az, mely a szentléleki székely várról szól. Igen, ezeknek az állítólagos székely váraknak fabrikálása tünteti legjobban elénk a maniakust. A grófnak valósággal rögeszméje volt az egész székelyföldet telerakni régibbnél régibb *várakkal*. Azt persze nem is álmodta, hogy éppen ez által fosztá meg a székely történetet a maga legsajátabb eredetiségétől, vonzó archaizmusától. Erdekes mégis, hogy a csiki székely krónika hitele ellen ő kelt ki legjobban, pedig ez tud még csak igazán nagyokat mondani a székely várakról. És mily szomorú látvány, midőn éppen a legbecsületesebb gondolkozású magyar tudós: Szabó Károly, éppen ezt a krónikát: a koholmányok legorczátlanabbikát, — Kemény József, a hamisító ellen veszi védelmébe! Sőt a gróf úr állítólag még a krónika koholóját is megtudta volna *nevezni!* Szép társaság, mert attól, hogy a krónikát talán avval együtt gyártották volna, a gróf urat csak az időbeli alibi tudja fölmenteni. Mert az az ő sorsa immár, mint más közönséges hazudozónak, hogy pozitív bizonyíték nélkül, egy szavának se hiszünk többé. Még azokat az okleveleket is, a melyeknél hamisításának czélja nem oly szembeszökő — föltéve, hogy eredetüket az ő másolatánál tovább nem vihetjük — a legparányibb gyanu alapján is föltétlenül el kell dobnunk. A 428. számú oklevél például azért hamis, mert fölösleges parafrázisa a 426. sz. hitelesnek, a melyből csinálva van, s azt is rögtön megmondjuk, hogy miért? A hiteles oklevél: szentmártoni László végrendelete Kőhalom vára alól, ahol halálosan megsebesült. A hamisítvány már más vitézeket is siet oda erőszakosan beléhozni, még pedig egy *Wesselényi Miklós* fia Jánost, nyilvánvalóan — minthogy a családja, tudvalevőleg, alig nyúlik fel a XV. századig! — kedveskedésül a híres kortársnak!

Szintén föltétlenül hamis az az 1231. évi oklevél (64. sz.), amely különben is egy ily egyszerű fassiónál lehetetlen túlzással s feltűnően tolakodó módon akarja bebizonyítani a bolgárok s utóbb az oláhok uralmát Fogarasban, holott a földesurak, mindig a magyar királyok voltak, a XIII. század vége felé (244. sz.) pedig Ugrin mester. Oláhokról ott csak mint földetkereső jobbagyokról van tudomásunk. A rumun történetírást persze boldoggá tette Kemény e fegyverrel, de mi nyugodtan alhatunk fölöle, mert az ilyenek el nem sülnek. A legutolsó koholmányok is, mely a 305. szám alatt olvasható, szintén inkább ők vegyék hasznát, mint mi. Ők tán elhiszik, hogy az erdélyi Hortobágyot már 1306-ban is oláh: Korneczel nevén nevezték; — mi nem, mert hiteles oklevelekben mindig magyar névvel találkozunk. Nem tudom, mire kellett ez Keménynek, talán mint

ritkaság, hogy gyűjteményét a kerzi szász conventnek egy ilyen régi kiadványával gazdagítsa. Nem ismerik önök a gyűjtő szenvedélyét, hogy önnönmagát is megcsalni képes! Az oklevél tárgya különben együgyű lappália, de még ez is képtelenség. Két szomszédos falu parasztjai egy rétnek határait állapítják meg maguk közt. A középkor elve: »nulle terre sans seigneur« szerint azonban annak a rétnek is földesurának kellett lennie, jobbágyai tehát ebben így, csak a maguk szakállára nem intézkedhettek.

A tisztelt olvasó talán már el is engedte volna nekem e hosszas fejtegetéseket, de más eszközökkel, más formában aligha lettem volna képes meggyőzni arról, hogy egy oklevéltár hibái a történetírásnak mekkora károkat okozhatnak. Nem is az a fontos, hogy e kötetben éppen kilencz hamis oklevél, ennyi vagy annyi más hiba van, hanem az, hogy mérgüknek ereje kiszámíthatatlan csakúgy, mint azé a parányi fertőző anyagé, mely a vérbe lopódzva titkon az egész nemzedéket elcsenevészeti.

Ami hát végül magát az oklevéltárat illeti, kétségtelen most már, hogy az csak külső formájában modern, lényegére nézve azonban, a tudomány mai színvonalán állónak nem mondható.

De álljunk meg itt egy kissé, mert még sem szeretném, ha az olvasó ezzel a benyomással válna meg e munkától. Itéletünk nem túlzás, de a szerkesztők speciális helyzetét sem hagyhatjuk számitáson kívül. Tévedéseiket nem választhatjuk el egyéniségüktől, de a mindenható okot abban kell keresnünk, hogy a szász történetírás a magyar tudománytól oly sokáig, szinte a legújabb időig, teljesen elszigetelte magát. Azt a sok kárt, a mit tudományuknak ez az elfogultság okozott, éppen az egyik szerkesztőnek: Zimmermannak esetéből láthatjuk legjobban. () volt egyike a legelsőeknek, a kik szakítottak környezetük ezen előítéleteivel. Egész hévvel neki feküdt történelmünk tanulmányozásának, és mégis e pillanatban — a múlt bűne egész terhével az ő vállaira nehezedik.

A mulasztásokat pótolni nehéz, de nem lehetetlen; és én meg vagyok győződve, hogy e derék vállalat további köteteinél nyoma sem lesz többé annak a khinai válaszfalnak, mely eddig lehetetlenné tette, hogy kölcsönös törekvéseink egy közös célra egyesüljenek. Mert multjokat sem ők maguktól, sem mi nélkülök sohasem fogjuk helyesen megítélhetni. Hiszen milyen is az a történet, amit a régi iskola nálunk is, nálók is idáig produkált? Nem-e még mindig csak viszhangja a 48 előtti közjogi helyzet ellentéteinek? Csupa védelem vagy támadás, dicsőítés vagy ócsárlás, melynek lármájából csak a retorika hangja hallatszik ki. Ilyen temperatura mellett: beható kutatás, elfogulatlan kri-

tika, nyugodt fejtegetés igazán életképesek soha sem lehetnek. Ilyen felfogással a múlt soha sem juthat önálló szerephez, mert nem önmagáért van, hanem hogy a jelennek önkényes, ötletszerű magyarázatára szolgáljon. Nem egy megbonthatlan logikai egészet látnak benne, hanem csak részleteket s leghamarább az olyat, a mely a küzdelemben mindjárt fegyverül is szolgálhat. Ilyen módon aztán a múltnak képe is egyoldaltú és csonka marad. A történetírás csak az élet üres kereteit ér rá kidolgozni. Merev institucziókat: a köztük mozgó, nyüzsgő emberek, — véletlen eseményeket, a méhükben rejlő törvényesség megértése nélkül.

Szakasztott ilyen volt aztán, idáig, maga a történeti anyag is, a mely a régi iskolának rendelkezésére állott. Csupa »magna charta«-k. privilegiumok, törvények stb. Az tehát éppen eléggé nem méltányolható becse ennek az oklevéltár-vállalatnak, hogy a szászág és Erdély történetének azt a terjedelmében és változatosságában egyaránt gazdag anyagát, amelyre a modern történetírásnak van szüksége, ime, belőle fogjuk megismerni. Nagy levéltárak eldugott rejtekeiből, apró levelesládákból csak most fognak előkerülni azok az adatok, a miket megvetőleg lökött el magától a jogász vagy a patrióta, s majd egyszer rég letűnt korok eleven, igazi vonásait fogják idézni élénk.

Ez az új bő és változatos anyag fogja a történeti fölfogást is lassankint kivetkőztetni eddigi egyoldalúságából s szinte észrevétel nélkül föl fogja tudni emelni majd a filozófia magaslatára is, homnan a nemzetek sorsára sokkal szélesebb, áthatóbb, kibékítőbb kilátás nyílik, mint a mindennapi életre néző homályos apró ablakokból.

TAGÁNYI KÁROLY.

A Szerbek Története a legrégebb kortól 1848-ig. Dr. *Thim Józseftől.* 1892.

E könyv a *Szabó Ferencz* n.-eleméri plebános *Történeti, Nép- és Földrajzi Könyvtára*-nak XXIV. kötete.

A mű három kötetből áll. Az I. kötet két részre és két korszakra oszlik s 1—159 lapot tesz; a II-dik kötetet teszi a III-ik, IV-ik rész 1—179 lapon; a III-dik kötetet az V-ik, VI-ik rész 1—116 lapon, s együtt 454 8-rét lapra terjed. Jó nagy könyv, s igen becses mű. Az I. kötet *Ubavics* munkája s tán azért áll külön; de dr. *Thim* fordítása, s így a külön lapozás tán nem elég indokolt. A más két kötet (II. III.) szerzőtől való, ezek külön nem választhatók, s külön lapozásuk határozottan nem indokolható, mert egy fogalomkörbe esik mindkét tárgy:

A szerbek története fogalomkörébe. A könyv tartalmának beosztása technikai- és rendszer-kérdés, ezt az előszóban kell tisztázni, de a lapszámozásnak folytonosnak kell lenni.

En e könyvet, mint egységes művet ismertetem.

E könyvben — bár kifejezve sem előszóban, sem a rendszerben nincs — a szerbek egyetemes története van tárgyalva, tehát 1. az O-Szerbiáé 600-tól 1367-ig, a mikor a magyar korona alá került s a mikor Szerbia Boszniát, Hercegovinát, Albániát és Rácországot is magában foglalta, az ország és uralkodója néha önálló volt, máskor Bolgárországnak, a kelet-római császárságnak s párszor a magyar királynak volt szövetségese vagy hódított tartománya; 2. mikor a török porta hatalma alá került, önállóságát elvesztette, határai szűkebbre szorultak, s egy részét a magyar királyok birták; 3. mikor a török iga alól a habsburg-házi uralkodók a magyar korona jogcímén kiszabadítani megkísérelték, vagy az orosz czár vette pártfogás alá, s végre midőn rabszolgai helyzetökből, saját erejükön, Habsburg uralkodói és orosz segélyvel, nemzetök hősei, hazájukat életök feláldozásával, kiszabadítani hosszú időn át törekedtek. Ez időkor az ezer évet meghaladja. Szerbia állami élete, ethnographiai formája, földrajzi és politikai kiterjedése ez idő alatt nagy változáson ment át. A törzs-szerkezeten kezdve a zsupánság, királyság, császárság és főkenézség uralkodás-formáit, nyert és veszített csatái s jó és bal szerencséje szerint mind átélte, a Nemanycsektől és Uros királytól és még hatalmasabb Dusán császártól kezdve az 1841-ben megválasztott Karagyorgyevics Sándor kenézig. Egyik uralkodója, Dragutin István magát magyarországi szerémségi birtokáról, a hol — uralkodásról lemondása után — magát megvonta, »szerémi királynak« nevezte.

E könyv érdekes volta csak ebből is kitűnik, de hogy ránk magyarokra nézve mily tanuságos, világossá lesz tartalma kivonatos ismertetéséből.

Fejér és Katona óta keveset közöltek magyar történeti források, s keveset irtak a történetírók Szerbiáról. Kállay, Pesti Frigyes, Hunfalvy Pál, Schwicker, Thallóczy Lajos s még egy kettő közölt sokat, tárgyaltak részleteket, és érdekes mozzanatokot. Az őskorról Thuróczy és Bonfini, az újabb időkről Szalay László és Horváth Mihály megírták királyaink magyar-szerb harczeit és hódításait, a szövetségeket és békekötéseket, s a Magyarország és Szerbia közti politikai és állami jogviszonyról hagytak emlékeztetben becses tudnivalókat. De ily egyetemesen, eredeti irott forrásokból, az egész szerb nemzet és Szerbország története fel fogva, ennyire részletezőleg tárgyalva, s az adatok ily bőségével előadva maig nem volt. Elhisszük szerzőnek előszavában levő

azon szavát, hogy nagy nehézségekkel küzdött, el azt is, hogy műve roppant fáradságába került. Könyvének figyelemmel megolvasása meggyőz erről minden dologismerőt, és minden olyan ítélőt, a ki levéltáraink rendezetlen voltát s indolentiánkat tapasztalásból ismeri. Én nagy érdeklődéssel s élvezettel olvastam el, belőle sokat tanultam, Szerbország általános története s főleg Magyarországhoz való viszonya iránt nem egy tekintetben felvilágosodtam.

E kedvező ítéletem indokolására felhozok némi részleteket.

A törzsrendszer korszakát (a 46—47. lapon) tárgyalva, elmondja, hogy a törzsfők szigorúan védték önállóságukat, a hatalmasabb betört a gyöngébb birodalmába, kettőt-hármat hatalmas alá vetett, de országgával nem egyesítette, önállóságától nem fosztotta meg, csak családjából s hívei közül való zsupánokat s knézeket rendelt közéjük. Ezért volt olyan laza e korszakban a különböző szerb tartományok összefüggése, ezért nem képeztek szorosb egységet, ezért fejlődött ki oly későn a szervezett állami egység szüksége.

A bogomilekről, mely egy új vallási secta volt s Szerbiában és Bulgáriában nagyon el volt terjedve, (a magyar forrásokban s kir. oklevelekben *patarenus* név alatt fordulnak elé,) oly bőven egy író sem irt, mint szerző e könyvében.

Magyar állami czímerünkben benne van Szerbia, Bosznia, Ráma czímere. E könyvben érdekes tényekkel ismerkedünk meg, melyek hazánk és Szerbia viszonyára világot vetnek. E viszony már Arpád-házi királyaink: III. Béla, Imre, II. Endre, IV. Béla, V. István alatt ki volt fejlődve s az Anjou-házi királyok: Károly és Nagy Lajos alatt teljesen megszilárdult, Zsigmond, Albert és Mátyás alatt néha meglazult, máskor megszilárdult, de szintén mindig fennállott. Szövetségeket kötöttek, háborukban segítették egymást. Katalin, V. István magyar király lánya szerb király hitvesévé lett, s atyjától kapta nászajándékul a machói és boszniai bánságot, Szerémséget és Szlavonia egy részét. Szerb uralkodók magyar királytól birtokot, várakat, pártfogást és sokszor védőmenhelyet találtak. Szerző ezeket tényekkel igazolja, s oly politikai kapcsok emlékét újítja fel, melyek a két népet egymás rokon-szenvére utalják.

O-Szerbia politikai intézményei közt sok volt egyező a magyarokéval, ami Magyarország uralkodóinak reájok való hatását mutatja. Az apa volt a család feje, a legidősebb a törzsfőnök, a kitől nevét kapta az egész törzs. Külön területen lakott minden törzs, közös volt birtokuk, a mit tulajdonúl birtak, de senki el nem adhatta, sem el nem ajándékozhatta. (45. l.) [Igy volt ez Székelyföldön is.] Fejök volt a zsupán, mely tisztre kez-

detben választottak, később örökölték azt; ennek fölébe került a kenéz, később a király. Volt bírójuk, vajdájuk és papjuk. Ügyeikben tanács határozott. Volt zsupáni, kenézi és királyi ítélőszékek. A legfőbb hatalmat a gyűlés és tanács képviselte. Háborukor egy tanácsos vezette századát a harciba. Fegyvereik voltak: kopja, íj, kard, parittyá, balta. Minden felnőt, fegyverfogható férfi résztvett a harciban. A pénzt nem ismerték, vásáreszközük a csere volt. Pogány korokban Perunt, a mennydörgés istenét tisztelték (50. l.), a mi a magyar mythológiában is meg van. A keresztény vallás felvételéig jegyekkel és rovással írtak (52. l.), szintúgy, mint a székelyek, de a kinknél a rovás-írás még a XVI-ik században is szokásban volt.

Még kifejezettebb a magyar intézményeknek a szerbekre való hatása az Anjou- királyok, s kivált Nagy Lajos korában.

A nemzet élén állott a király, a kik hatalmasabbja császár nevet vett fel az országgyűlés beleegyezésével. A nemzetet tette a nemesség (a nagyobb és kisebb), melyhez tartozott a papság is. Ezek kiváltságos szabadságokkal bírtak, a törvényhozásban s országos főhivatalokban részt vettek s minden politikai jogokban elsősek voltak. A nemzet másik részét tették a polgárok, földművesek és szolgák. A nemesség nagy földterületeket birt s érette önköltségén a harciba csapatokat állított, melyek a királylyal együtt harcoltak. Ezen kötelességen kívül az uralkodó fia megkeresztelésénél, megerősítésénél s vár és kastélyépítésnél évi jövedelmökből ajándékot kellett adni. (Ez a székelyek ökor-adójához hasonlított, amit akkor adtak, mikor új király lett, az nősült és fia született.) Az ellenségtől elfoglalt földeket a király vitéz harczosainak adományozta örök jogon, ágról-ágra szállólag (116. l.), szabad rendelkezési joggal. Az ily birtok a rajta levő néppel, falukkal, gyermekekkel, erdőekkel, folyókkal stb. együtt adatott a megajándékozottnak. Törvényes örökös nemlétében az ily birtok az uralkodóra szállott vissza. Mind az nálunk is így volt.

A földművelők is a mieinkkel egy sorsban részesültek; kötelesek voltak szántani, kapálni, aratni, vetni, kaszálni, hetenkint két napot dolgoztak uraiknak, a kik azok felett bírák is voltak. (Ilyen volt nálunk is a földesuri törvényszék = *Forum Dominale*.) A pásztorok (*vlaszi*, nálunk *volachi*) 50 juh után egy juhot és egy birkát (talán *bárányt*, mert a birka is juh) adtak évi adóban uraiknak. Ilyen volt nálunk az oláhság ötvened-adója. (*Quinquagesima*.)

A törvényhozás is rokon intézményeket mutat fel. Így például a nemest nem volt szabad estve megidézni, hanem délelőtt, és tudatni kellett vele a megidézés okát. Nálunk az elv az volt, hogy a nemest csak naplementéig volt szabad perbe hívni, s az

idéző levélben világosan ki volt fejezve: kit, hová, mi okból idéztek meg? Ha a megidézett délig a bírói végrehajtóval (*prisztur*) meg nem jelent, hat ökröt kitevő bírsággal büntettetett. (Nálunk még 1848 előtt, sőt azután is déli 12 óráig volt ideje a meghívottnak megjelenésre (141. l.) s ha meg nem jelent, az ellenfél kérésétén marasztaltatott el.)

E pont felvilágosítást ad első Árpád-házi királyaink alatt hozott törvényeink *pristaldus* kifejezésére nézve. E szerint a *pristaldus* nem *pórest olde* volt, mint némelyek etymologisálták. hanem bírói végrehajtó.

Az egyház és papság görög minták szerint szerveztetett, de a nyugati részekben a nyugati vagy r. katolikusok is birtak püspökségeket. Igy Scutariban, Dulcignoban s máshol is.

A magyar ellenállási jog a szerb törvényekben is ki volt fejezve. Igy Dusan császár egyik törvényében az uralkodó parancsai iránti engedelmességről így intézkedik: »Ha a császár indulatból, kegyből vagy más okból a fennálló törvénybe ütköző rendeletet bocsát ki, a tisztviselő mellőzheti, sőt kötelessége az igazságot szem előtt tartva, a törvény parancsa szerint ítélni.« (136—137. ll.)

Szerbia országgyűléseinek (szábor, ma szkupstina) tagjai voltak: az uralkodó, neje, gyermekei, a fő- és kis-nemesség, a püspökök, metropoliták, később a patriárcha is, az igumanok (kolostor-főnökök) és protopópák (esperesek). A kiváltsággal nem bíró rend nem vehetett részt az országgyűlésben, sőt Dusan császár a gyülekezési jogot sem engedte meg. (139. l.)

A csapatok háboru idején maguk élelmeztek magukat. (Nálunk is a székely hat heti élelemmel ellátva volt köteles hadba menni; de csak az ország határain belől, ha kívül vitték, a király volt köteles zsoldjáról gondoskodni.)

Háboru előtt a fejedelem a csapatok főnökeivel s a vajdák-tal tanácsot tartott, s a harc csak azután indított meg. (148. l.)

Érdekes leírását adja szerő a szerb katonaság második korszakbeli viseletének és fegyverzetének.

A *gyalogok* fegyverzete kard, jobb kézben tartott ovalis pajzs, melylyel az ellenség által kilőtt nyil ellen védekeztek; ruhájuk sárgás kabát, piros petytyekkel, a szűrt hasig érő mellvért fedte, harisnyájuk piros volt kékes sávokkal.

A *kopjások* fejét kissé magas, máskor alacsony gömbölyű sisak fedte, melynek hátulso fele a nyakgerinczig nyult le; kötösük és harisnyájuk az elébbi, mellükön vértjük volt; fegyvereik hosszú, jól kovácsolt, nehéz kopja, melyet balvállukon hordtak. A kopja egyik végén rövid vasszög, a melynél fogva azt földbe

szúrták; a hegyén pedig éles keresztvas-féle, melylyel szúrtak és köröskörül vagdalkoztak.

Az *íjjászok* szép vörös sipkát viseltek, úgy szintén diszes köntöst és vörös harisnyát. A mell és hát felett vékony szíjjak keresztelkedtek, melyeken balfelől gitárhoz hasonló széles tegez lógott, jobb felől pedig kés. Az íjjat jobb kezökben hordták. (148—149 ll.)

A székelyek fegyverzete is a hajdankorban ez volt, azon különbséggel, hogy ők még mint erős öldöklő fegyvert, a buzogányt is mindig használták.

Meghatóan írja le szerző Szerbia önállóságának elvesztése után annak szétdarabolását és gyors hanyatlását. Ez ország már a XV-ik században elveszté önállóságát, mikor Bosnia, Zeta vagy Czernagora, mint meghódított tartomány is épségben maradt, tartomány jellegét megtartotta és szláv pasák által kormányztatott. Szerbia szandsákságokra daraboltatott, alkotó részei: Raska (Rascia), Bosnia és Zahumlye öt szandsákságra osztattak, melyek nevei: *Herczeg*, *Boszna*, *Zvornik*, *Klisz* és *Kirka*, és a Bosnyák pasalikot képezték; Szendrő és Belgrád szandsákságok szintén külön török tartományt képeztek, kormányzójuk a szendrői vajda címet viselte. A többi részekből is szandsákságok alakultak. S így Szerbia lassanként eltűnt az önálló országok közül. (166. l.)

Az elébbiekhez hasonló érdekű szerzőnek III-ik kötete: *a szerb szabadságharczok*, a minek első indítója a szerb szabadság valódi hőse, *Karagyorgye*, folytatója *Hadsi Prodan Gligorijevics* és a nem correct jellemű *Obrenovics Milós*, a kinek *Milán* és *Mihály* nevű fiai közül az első 3 hétig, a második 3 évig volt knéz, s a nemzet 1842. sept. 13-án a hála helyett életétől megfosztott *Karagyorgye* fiát, *Kara-Gyorgyevics Sándort* választotta fejedelmévé, akinek uralkodását szerző 1848-ban, az Ausztriában és Magyarországon egyszerre kitört forradalomig kíséri, s itt azon ponton szakítja meg, amidőn a Magyarországon élő szerbek új hazájuk ellen fellázadván: Szerbiától kértek segílyt, a mit az meg is adott, még pedig — mondja szerző — mint souverain ország és nemzet, a porta beleegyezése nélkül.

A könyv e részét kettő teszi különös történelmi becsüvé, 1. hogy két közsorsú családnak egy-egy tehetséges, vitéz és szabadságszerető tagja a műveltség alatt fokán levő nemzetét a szabadság és nemzeti önállás iránt képes úgy fellelkesíteni, hogy az őket vezérökül fogadja, a szabadságnak általok fölemelt zászlója alá gyűlnek, s a szultán, az ő kegyetlen leigázójuk, nagy hadseregeivel évtizedekig változó szerencsével harcolnak, éhséget és börtönt szenvednek, vérüket ontják, s családjajukat és

vagyonukat elszántan áldozzák fel, s küzdelem, szövetségkötések és diplomatai ügyesség által a nemzetnek néhány évi független boldog létet vívni ki; a 2-dik, a mi figyelmet érdemel, a szerb népnek és vezéreinek kitűzött nemzeti céljok felé törekedésükben félelmet és lankadást nem ismerő kitartása és tettereje, a mi a szabadság minden barátjának rokonszenvét költi fel irántuk. Szerző műve e részében szép emléket állított a szerb szabadságszeretetnek és a hon iránti hív érzelemnek.

E sok jó tulajdon mellett a könyvnek, meg kell mondanom néhány hiányát is.

Az I. kötet 120. lapján írja szerző, hogy a szerb földművelők uraiknak *szénát* is kötelesek voltak kaszálni. Szénát csinálnak, szárítanak, behordanak, a *füvet kaszálják*. A II. kötet 7. lapján viszont: hogy Vukasin eleste után, Lázár, mint neje révén a Nemanyák rokona, jogigényt emelt a szerb trónra, úgy szintén a 78. lapon: hogy Czrnojevics Iván neje révén és Balsics Gojkóval sógorságba jutott. Mire való itt az egészen jó *neje jogán* helyett, azt a rosz és semmit ki nem fejező »révén« szót használni, meg nem foghatom. A *nűnek joga*, s ennek alapján a testvérnek és rokonnak *jogcíme* van; de *réve nincs*, réven átmehetni a folyón, de *réven jogot megalapítani* nem lehet. Szomorú, hogy egész irodalmunkat ellepte e dudva, mint ellepte volt 50 év előtt a »*hogy*« helyett a »*miszerint*«. Meg mondtam, *miszerint* nem mehetek el. Azt állítottam, *miszerint* a kérdésben nincs igazad. *Hogy* illik ide, s nem *miszerint*, ép nyelvérzékű ember azonnal észreveszi. S még is aki csak tehette, mindenki *miszerint*-et írt, mert tekintélytől származott. B. Wesselényi Miklós kezdette legelőbb így használni. *Balítéletek* című könyvében sok száz helytelen *miszerint* fordul elő. A minap egy akadémiai felolvasásban 15—20 *révén* kifejezés volt. Bátor voltam ironnyal kiigazítani. Nem tudom, elfogadta-e az író? . . . Mihelyt nálunk valami divatba jó, azonnal vak követőkre talál.

A kiadás elég diszes. E könyv megérdemli az olvasást, áldozó kiadója, Szabó Ferencz plébános a történetkedvelők meleg elismerését.

A—A.

Dr. W. Rudow, Geschichte des rumänischen Schrifttums bis zur Gegenwart. Wernigerode, 1892. 8-r. 237 l.

Szerző azok közé az írók közé tartozik, a kikről azt mondjuk, hogy »utaznak« valamiben. Rudow eredeti és fordított versezetekben s román (oláh) irodalomban utazik. Eddig megjelent munkái: Martin der Maschinenführer (Ének a Nyugatról);

Harzblüten (Hangulatképek és balladák); Lucifer (Egy költő-élet); Wittekind (Szász törzsköltemény); A rumén népköltemények verstana és stylje; Rumén népköltemények; Török elemek a ruméu nyelvben; A föld körül (Fordított költemények 32 nyelvből). Most megjelent könyvében az oláh irodalomtörténet ismertetésével szerencsétlenni a német irodalmat, mely eddig ilyen munkát nélkülözött. A könyv címlapján olvassuk, hogy azt a bukaresti közoktatásügyi miniszter megbízásából Negruzzi J. és Bogdán G. nézték át s egészítették ki.

Nincs köszönet, sem a könyv megírásában, sem átnézése és kiegészítésében. A tudákos szerző sok könyvcímeket olvasott össze, korok és fajok szerint osztályozott; elolvasta az idevágó oláh irodalmat s megcsinálta a — theoriát. A mit tanult s hallott, zavarosan s mélységes kritikátlansággal állítja össze; a min pedig németsége fennakad, nevetséges nagyképűséggel interpretálja. A zavarosságához munkatársai is járulnak. Az oláh vonatkozású magyar irodalmat híreből sem ismeri, de még Roeslerrel sem foglalkozott.

A könyv történeti bevezetéssel kezdődik. Az újabb oláh historicusok nyomán adja elő az erdélyi oláhok származását, a kik Aurelianus kora után meghúzódva a Kárpátok között, az avarok és szlávok nyomása alatt is fenntartották római nyelvüket és szokásaikat s az avarok kiűzése után (!) kisebb szabad államokat létesítettek, míg később Radu Negru és Drágos Havas-élvét és Moldvát alapították, a mint azt oláh tankönyvekben találjuk. A mi az oláh nyelv irodalmi régiségét illeti, Popnál olvasta, utána is írja, hogy a liturgia már a XII-ik században oláhra volt fordítva. Az erdélyi és a vajdaságbeli oláh viszonyok ismertetését Laurianból puskázza; leírja Doja lázadását (Dózsa György, a kit nyilván oláhnak tart) s a lázadást követő nagy éhínséget, mely annyira sújtotta az országot, hogy anyák gyermekeiket ették meg.

A tulajdonképeni első fejezet elejét, mely a szláv egyházi nyelv használatáról s a legrégebb irodalmi termékekről szól, ismét egy sületlenség teszi érthetlenné. Azzal kezdi, hogy az oláhok áttérése, tehát körülbelül az ezredik év óta, az egyházakban a szláv liturgia foglalt helyet s mert csak szláv nyelvtanítóik és papjaik voltak, a szláv nyelv udvari és a nemesség nyelvévé is lett. Micsoda áttérésről lehet itt szó? nem értem, hacsak arról a régi badarságról nem, hogy az oláhok a latin kereszténységből léptek ki a szlávok nyomása alatt. E fejezet részletesen ismerteti a régi oláh irodalmi termékeket; azt a fordulatot pedig, hogy Erdélyben az oláh nyelv egyházivá lett, a németség vívmányának mondja, de elfelejti, hogy a németszági reformáció s az

oláh egyházi nyelvgyakorlat kezdetei közt Erdélyben is történt egy s más a nemzeti fejedelmek alatt, a mi ez átalakulást közelebbről érteti meg.

A második fejezet az 1800—1830. évek irodalmi eseményeivel foglalkozik, tehát a historiaírás és nyelvtudomány kezdeteivel; szerinte Erdély katolikus fejedelmei azon okból, hogy oláh alattvalóikat a katholicizmusnak megnyerjék, 1700 óta rumén nyelven egyházi könyveket nyomattak, ennek következtében az egyházi unio jött létre. Fiatal emberek kerültek Rómába, kik a romanizmus újjászületésének vetették meg alapját. Ezek elsője Samuil Micul volt, fordított néven Klein. Rudow nem tudja, hogy ellenkezőleg: a Klein nevet fordította le az új rumén irodalom Miculra. Sinkaira kerülve a sor, elmondja a régi mesét, hogy mint Micul és Maior ő is ellenszegült Bob püspök katholizáló törekvéseinek s ezért börtönre vettetett, könyvét az oláhok történetéről 30 évi fáradozás után a magyar könyvvizsgáló hivatalnak nyújtotta be, mely úgy ítélte, hogy a könyv tüzre, szerző akasztófára való. Sinkai történetét se tudja. Így megy ez tovább. Különös, hogy e korszakot R. fanariota-nemzetinek kereszteli el; miért? pedig e korszaknak a karakterét a három matadoron: Klein, Major és Sinkain kívül, leginkább magyarországi írók, mint Budai Delean, Lázár György stb. szereplése adja meg.

A harmadik időszakot (1830—1860.) francia-nemzetinek mondja. E jelző is indokolatlan. Ide tartozik Eliade Radulescu, Boliac, Roseti. Muresán. Alessandri, Bolintinean, Georgescu, Asaki, Barnutz, Punnul, J. Maiorescu, Baritz, Laurian, Hurmuzaki, Balcescu, Maniu, Papiu Ilarion, V. Pop, Cipariu stb. sokféle ember, irány, elv, melyben az erdélyi oláh tudományosság s latinizáló nyelvújítás játsza a főszerepet. Itt, valamint mindenütt, a hol alkalma van rá a szerzőnek, húz egyet-kettőt a francziákon s rumén barátaitól, kikkel a protector hangján beszél, rossz néven veszi a latinságukkal való kérkedést s nekik francia szimpatiák helyett a német gründlichkeitot ajánlja. Hogy szerző az oláhok grandomániáját, a mit sokszor emleget, annak igazi mivoltában látná, hogy kívánhatnók tőle? Neki minden latinság (s különösen francziaság) vörös posztó. Alessandri költészetéről szólva, nem tudja, hogy a »költő király« az oláh népballadákat teljesen kiforgatta eredeti mivoltukból, de azon évődik, hogy a Lateinervolk-nak gyűjt fáklját. Idézi tőle, hogy: »A latin faj nemsokára, mint a nap emelkedik fel s az élet világosságával árasztja el a többi népeket« s megjegyzi, hogy Alessandrinak — világosabb perczei is vannak. Egy másik rugamában írja, hogy Alessandri költeményét, a Ginta Latina-t, a latin fajok képviselői megkoszorúzták, melyben a költő a latin népeket a világ uraiúl

tünteti fel, kik mindig más népek előtt járva, homlokukon csillagot hordanak s maguk mögé fényt sugárzanak. A latin népfaj tehát — jegyzi meg R. — vagy mint a rák hátrafelé mászik, vagy olyan üres a koponyája, hogy azon keresztül világít a csillag.

E korszakba esnek az 1848–49. évi erdélyi oláh mozgalmak, azokról is tud annyit, a mennyit Bukarestben hallott. Baritzról azt írja, hogy mint a Gazeta Transilvaniei megalapítója, egyik vezére volt az *ausztriai* románok politikai törekvéseinek, Pumnulról, hogy magyar gyilkosok elől menekült Bukovinába.

A negyedik időszak, a legújabb kor (1860—1890.); jellege: kritikai, nemzeti, pessimista. Itt is sokféle ember megfér a közös cím alatt: Titu Maiorescu, Scheletti, Negruzzi, Vulcan, Eminescu, Odobesco, Urechia, Slavici, Burada, Xenopol, Tocilescu, Densusian, B. P. Hasdeu, D. Sturdza, Marienescu, Gherea stb. kritikusok és nem kritikusok. Irányokat, iskolákat e fejezetben sem tud jellemezni; a sok könyvczímbe és idézetbe elvész a lényeg. E fejezet egyik alcíme: a szocialisták. Itt a naturalista és pessimista irányt összegezi, mely az oláh politikai életben is szerepet játszik. Mi nem akarunk történelmet írni — úgymond — de meg kell említenünk, hogy az oláh parasztság az évszázadok nyomása alatt annyira eltompult, hogy sorsát meg se tudja érteni. Az alárendeltség tudata velük született, de a katonai szolgálatnak hatása van az önérzet kifejlődésére. Kivételek természetesen vannak, például Jancu 1848-ban s más népvezérek. A pessimista poeták egy részét papagáj-pessimistáknak hívja s egy sor nevet hoz fel, azzal a szellemes megjegyzéssel, hogy ha ezeknek az uraknak olyan nehéz és értéktelen az élet, ugyan mért nem kötik fel magukat?

Ilyen kötni való dolgok egymást érik a könyvben, melyből Németország oláh irodalomtörténeti ismereteit fogja meríteni. S ilyen könyv a bukarestiek előtt esemény! Szerző egy utószóval zárja be a művet, melyben szerényen megköszöni a románok elismerését, a kik azt tartják róla, hogy ez időszerint ő a »legkompetensebb« idegen, román irodalmi kérdésekben, sőt román előzőit is felülmulja. Ez az elismerés egy idegen kormány s egy idegen nemzet legjobbjaitól kárpoztás neki a német lapok kritikáival szemben, melyek egyéb tanulmányait nem részesítették kellő elismerésben (!). A román urak, folytatja, arra akartak venni, hogy munkámat francziául adjam ki, a mi reám nézve előnyösebb lett volna, de — (itt ismét felbuzdul s szinte látjuk, hogy csillognak a pápaszemei) azt nem akartam tenni, mert — én német vagyok

Végül kijelenti, hogy a mi nem tetszöt mondott a román-

nookról, az igazság szeretetéből mondta; ő romanofil s szükségesnek tartja politikai okokból is fönntartani velük a jó egyetértést, a nagy orosz törekvésekkel szemben s igéri, hogy román barátai kívánságára, ezentúl nem rumänisch, de romänisch fog irni s beszélni. Ez az engedmény, reméljük sok időre biztosítani fogja a világpolitika egyensúlyát.

DR. RÉTHY LÁSZLÓ.

Studien zur Geschichte des fünften Kreuzzuges von Reinhold Röhricht.
Innsbruck, 1891.

Mint a középkor egyik legkimagaslóbb és kétségkívül legmegragadóbb eseménye, a keresztes hadjáratok története, minden időben kiválóan foglalkoztatta a történetirókat. Irodalma egész könyvtárt képez, de a jelen század közepéig több vagy kevesebb gonddal és ügyességgel készült feldolgozások ma már jórészen mind elavultak, mivel e nagy történelmi esemény forrásainak hozzáférhetősége és kritikai vizsgálata napjaink számára volt fenntartva. Még Michaud fényes tollal írt munkája — történelmi tényeknek vett jámbor legendáival — sem képez kivételt.

A keresztes hadjáratok rengeteg anyagot képező forrásainak közzététele első sorban a Riant gróf vezetése alatt állott »Société pour la publication de textes relatifs à l'histoire et à la géographie de l'Orient latin« érdeme. E társulat megbízásából tette Röhricht tanulmányainak tárgyául az ötödik keresztes hadjárat történetét s miután a társulat költségén 1879-ben a »Quinti belli sacri scriptores minores« és 1882-ben a »Testimonia de quinto bello sacro minora« című forrásgyűjteményeket közzétette, egy befejező kötetben az e hadjáratra vonatkozó leveleket, a kiválóbb keresztesek névsorát és a hadjárat színterének földrajzi leírását szándékozott összefoglalni. Azonban Riant gróf halála 1888. december 17-én a társulat feloszlását vonta maga után s Röhricht elveszítvén a munka kiadásához szükséges anyagi segílyt, kénytelen volt megelégedni azzal, hogy az összegyűjtött hecses anyagból legalább a legfontosabbakat jelen szerény terjedelmű munkájában közrebocsássa.

Minket e munka első sorban a magyar történelmet érintő részeiért érdekel. Az ötödik keresztes hadjáratban vesz a magyar nemzet először részt a kelet és nyugot között több mint egy század óta kitört nagy küzdelemben, de mint a vihar legerősebben ott korbácsolja fel a hullámokat, a hol keletkezett s ereje minél tovább halad annál inkább vesz, úgy a keresztes hadjáratok eszméje is, mely a XI. század végén Nyugot-Európa népeit oly

lázás izgatottságba és rendkívüli forrongásba hozta, hozzánk már csak erejevesztetten a XIII. század elején érkezett s hazánk határain túl kelet felé már nem is terjedett. III. Inczének — a hatalmas pápák leghatalmasabbikának — sikerült a magyar uralkodó családot a keresztes hadjárat eszméjének megnyerni, de nem sikerült a magyar nemzet kebelében felkelteni azt a szent lelkesedést, mely már ekkor Nyugat-Európa népeinél is kialakóban volt. II. Endre hadjárata a szent földre nem volt nemzeti vállalat, mint volt pl. az első keresztes hadjárat a francia nemzet részéről, hanem a magyar király specialis vállalata, ha úgy tesszük jámbor és igen költséges zarándoklása, melynek indító okát nem a vallásos lelkesedésben, hanem a szentszék túlnyomó hatalmában találjuk fel.

II. Endre, miután Zára feladásával és jó összeg pénzen Velenczétől szállító hajókat szerzett s távolléte alatt az ország kormányzását fiára Bélára és János esztergomi érsekre bízta, 1217-ben körülbelül július elején indult meg a hadjáratra. Kíséretében voltak Berthold kalocsai érsek, Péter győri és Tamás egri püspökök, Pontius a magyarországi templomosok mestere, Urias pannonhalmi apát, Dénes főtárnokmester, László főlovászmester, Lőrincz főpohárnok, Demeter főtálnok, Miklós sopronyi, Smaragd pozsonyi főispánok, Gyula, Mózes nádor testvére, Rathold és Sebős, Tamás gróf fiai, Lipothi Sixtus, Baboneg és István, a woricsai István gróf fiai 250 lovaggal.¹⁾ Továbbá hozzá csatlakoztak még Lipót osztrák és Ottó merani hercegek, Plaieni Leuthold és Bogeni Berthold grófok, Kuenring Hademar, Stubenberg Ulrik, Auersberg Engelbert és Hademar melki apát.

Míg Velenczéből, Anconából, Zárából és az adriai tenger többi kikötőiből a kibérelt hajók Spalatóba gyülekeztek, a király hadát megelőzve rengeteg szekér tartott oda, megrakva élelmi szerekkel és más szükséges dolgokkal s követte ezeket nagy tömeg nép, különösen erdélyi szászok, kiknek egy része, mivel a városban és az elővárosokban szállást nem kapott, kénytelen volt a szabad ég alatt táborozni. Végre augusztus 23-án megérkezett Endre király is. A polgárok kiváló tisztelettel fogadták s előbb a szent Domnius templomába, onnan pedig ünnepi mise után az északi városkapu előtt fekvő szállására kísérték. A király, hogy halálját kimutassa a szívélyes fogadtatásért, Kliszsa várát

¹⁾ Röhricht munkája egyik külön fejezetében (Index cruce signatorum) betűrendben felsorolja mindazon kereszteseket, kiknek neveit a forrásokban megemlíti találja. Magyar nevek elenyésző csekély számban vannak. Az itt említettek kivül még a következő magyarokat találjuk az indexben: Sándor erdélyi prépost, Benedek királyi kamarás, Calanus pécsi püspök és R. királyi káplán.

az előtte fekvő szigetekkel együtt a polgároknak ajándékozta, mit azonban ezek, tekintettel a vele összekötött kiadásokra és kötelességekre, nem fogadtak el, mire a király a várat a templomos rendnek adományozta. Ellenben a spalatói és zágrábi kanonokok örömmel fogadták a király által oklevélben biztosított gazdag ajándékokat.

Endre elutazását a 15,000 lovas és a többi nagyszámú kereszties nép átszállítására szükséges hajók összeszerzésének nehézsége mintegy négy hétig késleltette és végre is kitűnt, hogy nincs elég hajó, úgy hogy sok zarándok vagy hazatérni, vagy a következő tavaszig várni kényszerült. Míg tehát Lipót osztrák herczeg rögtön megérkezése után hajóra szállott, és eddig halhatlan gyorsasággal 16 nap alatt szeptember elején Acconba érkezett, Endrének várni kellett. Valószínűleg csak szeptember közepén vagy végén utazott el és a spalatói polgárok két hajóval Durazzoig kísérték. Megérkezését Acconba október elejére vagy közepére tehetjük.

Időközben Lipót herczeg IV. Boemond antiochiai fejedelmet követtség által Acconba hívatta és ez vazallusai Gibel Guido, Gibel Bertrand és Vilmos, Ham Girard és János connetable, tripolisi gróf kíséretében idejekorán megjelent. Elhatározták, hogy Werner és Ferri de Beto német lovagokat Endre királyhoz küldik, hogy elutazását siettessék. Nemsokára azután megérkeztek még Hugó cyprusi király, Eustorgius nicosiai érsek, Beiruti János és testvére Fülöp, Beisan Walter és unokaöccse Beisan Gremont s végre Endre király is. Október végén, az itt említett urak jelenlétében, kikhez még János jeruzsálemi király, Merani Ottó, Radulf jeruzsálemi patriarka, Simon tyrusi, Péter caesareai, Róbert nazarethi érsekek, Jakab acconi, Péter győri, Tamás egri, Ottó münsteri, Engelhard zeitzi, Ottó utrechtli, Róbert bayeux-i püspökök és a három lovag-rend nagymesterei csatlakoztak, nagy haditanács tartatott, miután a mozlimekkel az 1211. év őszén hat évre kötött béke éppen ekkor letelt.

Az Acconban összegyülekezett zarándokok roppant tömege és azon körülmény, hogy még drága pénzen is alig lehetett szállást és élelmet kapni, csakhamar rendtelenségeket idéztek elő. Mint egy német szemtanu (Oliverius Scholasticus) elbeszéli, Lipót osztrák herczeg kivételével magok a fejedelmek adtak kicsapongásaikkal rosz példát övéiknek s legtöbb gáncsat a bajorok érdemelték, kik még a szerzetesek és apáczákkal szemben is durva erőszakra vetemedtek. Accon lakói tehát örömmel üdvözölhették a keresztiesek megindulására végre kiadott parancsot.

Mielőtt a keresztiesek főtömege Acconban kikötött, a jeruzsálemi király és a három lovagrend nagymesterei elhatározták

volt, hogy a damascusi szultán fiát, Mâlikal-Muazzamt, ki Nâblus mellett elfoglalt erős állásából Jeruzsálemet védeni igyekezett, egy kisebb hadsereggel lekötik s a főerővel Damiette elé nyomulnak s Egyiptom elfoglalásával döntenek meg a mozlimek uralmát. E tervet azonban az acconi haditanács egyelőre mellőzni látszott, valószínűleg a hajóhad gyöngesége miatt, de azért is, mivel Észak-Németországból még tetemes segítségre számítottak. Egyelőre az ellenséget kisebb vállalatokkal bizonytalanságban akarták tartani a valódi cél felől s aztán Damascus ellen szándékoztak fordulni, melynek elfoglalása nem tűnt fel oly nehéznek, mint a vízhiány miatt Jeruzsálemé. A keresztetek első vállalatata tehát a jeruzsálemi királyság északkeleti határa felé irányult.

November 3-án Radulf, jeruzsálemi patriarka, a szentkereszt fájával az Accon mellett táborozó keresztetekhez érkezett, kik mezítelen lábbal mentek a szent ereklye elé. Endre király és Lipót osztrák herczeg azon kitüntetésben részesültek, hogy megcsókolhatták az ereklyét, mely azután a hadsereg előtt vitétt. A keresztetes hadsereg száma mintegy 50,000 főre rugott. Az Ain Tuba ûn felé vezető uton a keresztetek roppant sokat szenvedtek a hőségtől s a nagy porban, mely állandóan körülvette, folytonosan a meglepetés veszélyétől tartottak. Másnap elérték és kirabolták Beisant, hol nem sokkal előbb Mâlik al-Adil táborozott, ki azonban a keresztetek túlnyomó ereje elől Damascustól délnyugot felé visszahúzódott. November 10-én a keresztetek átkeltek a Jordánon, melynek habjaiban, régi zarándok szokás szerint megfürödtek s két napi pihenés után Kossair ibn Miün ed-dîn felé nyomultak. De a szultán nem állott meg előttök s a keresztetek, miután a vidéket három napig pusztították, ismét visszamentek a Jordánon. Utjuk most a Tiberias tó nyugoti partjain vezetett el, hol bő alkalmuk nyílt az új szövetség elbeszélései által megszentelt helyek meglátogatására. Sok beteggel és mozlim gyermekkel, kiket később Jakab püspök Acconban megkeresztelt, de egyszersmind zsákmánnyal gazdagon megterhelve tértek vissza Acconba.

A második hadjárat célja a Thabor hegyei erősség elfoglalása volt, melyet 1211-ben Mâlik al-Muazzam épített, 77 bástyával megerősített s 2000 főből álló őrséggel látott el. Kevéssel megérkezésök előtt a keresztetek egy mozlim gyermeket fogtak el s kedvező jelnek tekintették, hogy ez kérdésökre: valljon a vár bevehetetlen-e, tagadólag válaszolt. Ez felbátorította őket s december 3-án, sűrű köd védelme alatt, a patriarka vezetése mellett, ki a szent kereszt fájával előljárt, a hadsereget követő papok imája és éneke közben megkezdették az ostromot. A meredek hegyen szerencsésen fel is hatoltak, s János jeruzsálemi

király a kirohanó őrsegből egy emirt le is vágott, de a falakra felhágni nem bírván, ismét visszavonultak a hegy aljára. Itt haditanácsot tartottak s midőn a tripolisi gróf vagy gyávaságból, vagy mivel ostromszerekben hiányt szenvedtek, az ostrom abbahagyását tanácsolta, mindnyájan beléegyeztek. Mindazáltal a keresztések december 5-én ostromlétrákkal új rohamot kíséretettek meg, de midőn az őrség naphta nyila egy ostromlétrát felgyújtott s a rajta állók a romok alatt összezúzódtak, az egész hadsereg ismét visszavonult. A keresztések közül különösen a templomosok és a János lovagok veszítettek sok embert, míg az őrség aránylag kevés veszteséget szenvedett. Az ostromlottak, mint egy arab forrás értesít, megesküdtek, hogy inkább meghalnak, mintsem megadják magokat oly ellenségnek, mely mint Oroszlánszívű Rikárd példája 1191-ben Accon feladásánál mutatta, a szerződést megtartani s a foglyokat kimélni nem szokta. A vállalat tehát meghiusult s december 7-én a keresztések ismét Acconba érkeztek. Elvonulások után Al-Muazzam azonnal megjelent a Thabor hegyen, a vitéz őrséget megjutalmazta s az erőiséget lerontatta.

Még szerencsétlenebb kimenetele volt a harmadik hadjáratnak, melyet a keresztések a patriarka és a püspökök nélkül Sidontól délkeletre a Leontes mellett fekvő Beaufort vagy Schakif Arnún nevű rablófészek ellen intéztek. A sidoni gróf minden intése daczára 500 ember előre indult, de ezek Charin mellett teljesen megverettek s futás közben egy áruló mozlim által félrevezetettve, mindnyájan elestek vagy fogságba kerültek, úgy hogy csak három ember menekült volna meg közülök. Ezeket a hátramaradt zarándokok felvették és visszavitték Acconba, de útközben ők is a hideg és a felhőszakadáshoz hasonló esők miatt nehéz veszteségeket szenvedtek.

Endre király, ki a két utolsó hadjáratban nem is vett részt, elkedvetlenedve a rossz eredmény miatt s mint Saloni Tamás értesít, méregtől is félve, hazatérni készült. Hijában volt minden kérés és fenyegetés, hijában mondotta ki rá a patriarka az átkot, Endre a fiatal cyprusi király, Hugó és Boemond antiochiai fejedelem kíséretében előbb Tripolisba utazott, onnan pedig Kis-Azsián és a Balkán félszigeten át hazatért Magyarországra. Sok ereklét hozott a szentföldről haza, de nagyon kétséges, hogy ezek birtoka és a visszaemlékezés az eredménytelen kereszties hadjáratra elfelejtették volna vele a rengeteg adósságot, mit a hadjárat okozott és azt a nyomort, melyben visszajövet országát találta.

Kurfürst Joachim II. von Brandenburg und der Türken Feldzug vom Jahre 1542. Nach archivalischen Quellen von *Dr. Herrmann Traut.* Gummersbach Fried, Lujken 1892. 8° V és 157 lap.

Fenczimzett munka reánk, magyarokra azért bír érdekekkel, mert a *berlini* kir. állami titkos levéltárból, az egyidejű *nürnbergi* és *frankfurti* birodalmi gyűlések hiteles okiratai közül olyanokkal ismertet meg, melyek hazánk történetével szoros összefüggésben vannak.

A speyeri birodalmi gyűlésből (1542. jan. 14) indul ki. Itt körülményesen tárgyalja a választófejedelmek és császár közti surlódásokat. Ekkor választották meg *II. Joachim* választófejedelmet azon keresztény sereg főhadparancsnokává, mely hivatva volt Magyarországot a török iga alól felmenteni. Ugyanezen gyűlés elé terjesztette Ferdinánd azon felterjesztést, melyet a magyar rendek az 1542-iki februárban tartott *beszterczebányai* országgyűlésen fogalmaztak. Ismételve felhasználta Ferdinánd az alkalmat arra, hogy a magyarok lelkesedését kiemelje és például állítsa oda a birodalmi rendeknek, amint azt szerző a frankfurti birodalmi gyűlések okirataiból kimutatja.

Külön fejezetben vázolja az akkori magyarországi viszonyokat és miután Ferdinánd, Perényi, Isabella, illetőleg Martinuzzi pártjáról szólott, felhoz egy idézetet *Ungnad* leveléből Martinuzzi-ra vonatkozólag. »Der weyss munich ist in Siebenburgen, der schreybt in Hungarn ain Landtag auss und ernstlich gebeuth, das die unterthanen von allen ständen nicht aussen bleyben, dann der turgkisch Kayser hab ime das also aufertegt und bevohlen . . . Solleich und dergleichen pöser wunderbarer practicen sich vorbemelter *Munich* gebraucht und durch sein anhenger auss giessen lässt. Kunig Hans (Zápolya) wittibb, die armb Konigin, ist bey des munichshanden in Siebenburgen zu Lippa sambt den jungen Konig und wie schreyben kommen, so wär die Konigin vast gern von im (távol tőle) und liess sich jetzunder vill an einen wenigern, als ir di Kon. Mayest, hie vorgeschlagen und zugeben bewilligt, benügen.« (A berlini titkos állami levéltárban.)

Szerző előadja a bécsi készülődéseket és a nagy pénzhiányt. Majd a VI. fejezetben a nürnbergi gyűlést, a VII.-ben az 1542. braunschweigi háborút hiteles levéltári adatokkal világítja meg.

Bennünket főkép a VIII. fejezet érdekel, melyben a császári seregnek *Esztergom* alá vonulását írja le körülményesen. Jellemzi a magyarok magatartását. *Thurzó Elekről* és *Perényi Péterről* körülményesebben emlékszik meg.

Istvánffy Miklóst, ki, ugymond, Jovius Pál után irt, hiteles

és hivatalos adatokkal helyreigazítja. Istvánffy szerint a felszabadító seregben 7000 lovas és 30,000 gyalogos volt; a magyar sereget is Perényi Péter vezérlete alatt 15000-re teszi. Holott a hivatalos összeírás szerint *Perényi* 2000 embert fegyverzett fel saját költségén, *Pál* érsek 500 embert állított *Cheovatus Bertalan* vezérlete alatt, a fiatal és tapintatos *Báthory András* szintén 500-at. Néhányat állítottak a többi főurak. Szerző továbbá csodálkozik azon, hogy *Thurzó Elek* jelentékeny hozzájárulásáról nem emlékezik meg Istvánffy. Szerzőnk szerint *Ungvad* Karinthiából és Stájerországból 5000 lovas és 5000 gyalogost hozott. *Pál* pápa 3000 embert küldött Tiphervate Vitellius Sándor tapasztalt vezérlete alatt és e mellé rendelte a hajó hadvezérének *Medici* Angelust, a ki később IV. *Pál* pápa lón. Az olasz sereghez tartozott *Fornelli* Fülöp zsoldos serege Novarából és *Sforza Pallavicini* 600 lovassal.

Ily jelesekből álló sereg 1542 aug. 12-én *Esztergom* alá gyűlt egybe és *Joachim* választófejedelem a jelenvolt *Karlowitz* tanúsága szerint *Móritz* száz herczeggel, *Ernö brandenburgi*, *Ferencz lüneburgi* herczogekkel és *Albrecht badeni* határgróffal szemlét tartott. Itt a parton *Pál* érsek, *Thurzó Elek* gr. és *Laskanus* várkapitány fogadták. Másnap *Várdai* érsek reggelit adott az érseki várban és megmutatta a fejedelmeknek a szép, régi esztergomi székesegyházat.

A seregek tehát itt *Esztergom*nál gyülekeztek össze, nem úgy mint Istvánffy a későbbi *Jovius* után mondja, Bécsnél.

Esztergom városától délre egyrészt a Dunától, másrészt mocsaraktól képezett szigeten táboroztak szeptember 4-ig, mert 5-én Buda felszabadítására indultak.

Thurzó nem a legjobb viszonyban lehetett a hajóhad vezérével *Maligrano*-val, a kit aug. 2-án kelt levelében *Esztergomból* *Joachim* választófejedelemnél bepanaszol, hogy úgyis szegény magyar seregét 100 edény bortól megrabolta. A fejedelem *Thurzónak* igazságot szolgáltatott.

Különben a mint *Medici* *Jakab*-nak *Esztergomban* 1542. jul. 29-én kelt levele mutatja, ő is nagyon meg lehetett szorulva lelmi szerekben.

Miután még röviden visszapillant szerző a birodalom állapotára, az egykorú levelezések alapján részletesen kiterjeszkedik a seregnek Pest felé vonulására és a sikertelen hadjárat főbb körülményére nézve újabb felvilágosítást nyújt. Az eredménytelenség okát nemcsak *Joachim* herczeg gyámoltalanságában találja, hanem a magyar és németországi viszonyok ziláltságában. Hiteles adatokkal felmenti a hadvezért azon vád alól, melyet egykorúak az ő czimboraságáról a törökkel meséltek.

A vereség után Joachim 4 nap alatt visszasietett *Esztergom* alá, a hol a széztüllött sereg eloszlott. Joachim október 4-én indult el *Esztergomból* Bécs felé, amint indulása napján kelt levele a berlini levéltárban tanusítja.

Ily szomorúan végződött a szép vállalkozás.

Az okirati függelék-ben szerzőnk a fennevezett német levéltárakból közli *Thurzó Elek* grófnak 1542. jul. 26. Galgócson, 1542. jul. 29. Nyitrán, 1542. aug. 2. és aug. 18. Esztergomban kelt és Joachim herczeghez intézett leveleit, valamint a herczegnek *Thurzó*-hoz intézett válaszát, *Pál* érsek és *Thurzó*-nak 1542. aug. 20-án kelt és Joachim fejedelemhez írt levelét. Továbbá *Nyári Ferencz* két levele Joachimhoz *Surán*-ból (1542. aug. 26); *Bali* pasának Budán 1542. jun. 3. kelt levele *Horváth János*-hoz, ez utóbbinak 1542. jun. 18-án Nógrádban kelt levele *Medici Gábor*-hoz; ugyanannak ugyanahhoz jul. 29. kelt irata; *Muotnoky*(?)-nak 1542. jun. 19-énj *Esztergomban* kelt levele, melyben a *marosi* győzelemről értesíti *Medici Jakab* admiralist; *Medicinek* 1542. jul. 15. és 29. *Esztergomban* kelt levelei a nagy szükségről Joachimhoz; *Deák Gergely*-nek 1542. jul. 30-án Váczott kelt levele *Horváth János*-hoz, melyben Thethelen(?) László jelentését közli a töröknek helyzetéről Budán; *Battyányi Ferencz* 1542. jul. 29. Németujvárott kelt levele Joachimhoz; *Battyány F. Sárvárról* 1542. aug. 2. írt levele Ungnadhoz; *Lukaricz János*nak 1542. aug. 2. Váczott írt levele *Medici Jakab*hoz; *Podmani* (!) *János Palotán* 1542. aug. 4. Joachimhoz írt levele; *Bedegi Nyári Hontmegyéből* 1542. aug. 27. Joachimhoz írt levele; *Ruskay* (!) *István Nógrádmegye főispánjához* intézett átirata Joachimnak 1542. szept. 1-éről; *Joachim*-nak válasza a *hevesmegyei* rendek kérelmére; *Simon Jakab* Egerből menesztett panaszlevele Joachim herczeghez latin nyelven egész terjedelemben közölve vannak.

Szerző nagy hibája, hogy magyar történetirodalmunkat nem ismeri és maga vallomása szerint nem is ismer más hazai kútfőt ezen korra vonatkozólag, mint *Istvánffy*t.

A magyar neveket igen elcsúfítja, *Nyári* helyett következetesen *Wiari*-t ír és egy helyen a jó olvasást jellel látja el így: *Niarii* (sic). *Palotán* helyett *Tolothan*, *Surán* helyett *Surant* ír.

A mellékelt kezdetleges térképen, mely a munkának legnagyobb bűne, *Gyewr*, *Giuer* (Gönyő), illetőleg *Komárom* és *Esztergom* között van *Zentivár* (Szent-Iván?). Ez mind jellemzi a német alaposságot.

Ezektől eltekintve azonban a magyar történetíró sok újabb részletet fog találni e munkában a tárgyalt hadjáratra vonatkozólag.

RECSEY VIKTOR.

Három évtized Esztergom-megye és város múltjából. (1684—1714.)
Irta Villányi Szaniszló szentbenedekrendi ház-főnök és főgymnasiunai igazgató.
Esztergom, 1892. Nyom. Laiszky János könyvnyomdájában. 312 l.

E munka folytatása azoknak a tanulmányoknak, melyeknek ezelőtt egy évvel szerző szép kiadványát: »Néhány lap Esztergom város és megye múltjából« köszönhetjük. Körülbelül egy korra vonatkozik, de már nemcsak jegyzetes kútfő publicatio, hanem feldolgozás. Szerző jelen művében Esztergom megye és város történetének harmincz évét beszéli el, a visszafoglalástól a Rákóczy-féle szabadságharcz lezajlásáig. Az első részben a megye és város belső történetét, szervezetét, adózási viszonyait, a jobbágyság helyzetét, a közgazdasági, közmívelődési és társadalmi viszonyok rajzát adja, azzal a körültekintő, alapos tudással, világos, folyékony előadással, mely Győrmegyére vonatkozó árpádkori tanulmányait jellemzi. A második rész a Rákóczy-féle háborúval és következményeivel foglalkozik az irodalmi apparátusnak, különösen Thaly Kálmán tanulmányai és kiadványainak bő felhasználásával. E korból Esztergomnak egy ország-hírű alakja: Bottyán János, és egy nevezetes eseménye volt: a vár ostroma és bevétele a kuruczok által 1706-ban. Mindkettőről szerző érdekesen ír. Befejezi e munkát néhány czéh-szabály, adó-tabella, leltár, melyek a mondott kort szintén érdekesen illusztrálják. Valóban kívánatos volna, hogy minden megyei törvényhatóság ily munkát bírna — s kevés kivétellel bírhatna is — állapotáról a XVII. és XVIII. század fordulópontján, mikor nálunk a középkor befejeződik és kezdődik az új kor, kiinduló pontja mostani helyzetünknek.

—|—|—

Adatok hazánk archaeológiájához, különös tekintettel Beregmegyére s környékére. Irta Lehoczky Tivadar. I. kötet. Az őskortól a magyarok bejöveteleig. Körülbelül 480 ábrával. Munkács. Nyomatott a »Kárpát« könyvnyomda és kiadóüzletben. 1892. 179. l.

Lehoczky Tivadar tagtársunknak jelen könyve becses adalék hazánk azon korbéli történetéhez,^a mely irott emlékek híjján a szorosan vett történelmi anyag körén kívül esik. Ő a hazai archaeologiai tudománynak ép oly régi, amily avatott bajnoka s kivált az obsidián eszközök és a nucleusok meghatározásának és kutatásának terén foglal el tekintélyes állást. Ezen nem-ből már 1869-ben gazdagítá muzeumunkat oly válogatott gyűjteménnyel, hogy arról Rómer Flóris joggal mondható az Archaeologiai Értesítő III. k.: »Az ajándékul beküldött tekintélyes gyűjtemény e nemben Európában talán most az egyedüli.« Tudományos buvárlatait és gyűjtéseit ez idő óta Lehoczky lankadatlan buzgalommal folytatta s ámbár működéséről hoztak is koronkint tudósításokat intézeteink s különösen a tudományos akadémia kiadásában megjelent Archaeologiai Értesítő, a közlemények s olykor egyes hirlapok és folyóiratok, de nem oly kimerítően, hogy ismertetett, de jó

részben teljesen új buvárlatai eredményének tüzetes és együttes közlése fölösleges lenne.

Ezen szempontból is, de kivált, mert könyve hivatva van ezen csaknem teljesen ismeretlen korba világot vetni s a történetíróknak legalább némi elfogadható alapot nyújtani, örömmel üdvözljük Lehoczky könyvét.

A mű maga az ókorról, a régi korszakokról és a Kr. e. VI. században a mai Beregmegye, sőt a Tiszán innen eső egész rész népeiről adott általános s természetesen számos konjekturával telt tárgyalása után áttér a beregmegyei ókori régiségek jellegének általános megállapítására. E részben azon végeredményre jut, hogy a beregmegyei régiségek jellegéből ítélve, a megye őskori területét nagy vadon erdőségek borították s hogy a fenyőfa Munkács körül is nőtt, holott ott ma kizárólag bükk- és tölgyfa honos. Nézete szerint a megye területén azon népek közül, kikről a történelem névleg megemlékezik, az agathyrsek, a kelta törzsű boiok, a szarmata jazygek, majd a quadok, markomanok és karpok tartózkodtak. Megfordultak ott azonban a dákok, góthok, hunok, avarok, szlávok és bolgárok is. Kétségtelen továbbá — mindig a szerző szerint — hogy már előbb a megállapíthatlan neolit-korban azős ember is jelentkezett és tartózkodott itt s hogy akkor, valamint a középkor elején, a népvándorlás idején keletről nyugat felé, a megye határhegyein át huzódtak az egyes karavánok és a csoportok közül egyik-másik ha útközben elhunyt, ott ahol őt a halál érte, azonnal el is temettetett, a bércz ormán, mint a lázárpataki Medvezsa nevű magaslaton, vagy a kanorai völgyben és puszkói hegyoldalban, hol agyagedényben szépen berakva nagyszámú ép bronzeszközök és lándzsák, sőt Kanorán még arany ékszerek is találtak. Hogy később az avarok és a magyarok is ezen a vonalon léptek be hazánk területére, mutatja — ismét a szerint — a szolvai sir, melyben lovastól eltemetett magyar levente teljes fegyverzetével találtak.

A következő fejezet az 50-ik lapig a beregmegyei régiségek tüzetes leírását, az utolsó a Beregmegye környékén előfordultakét adja, azon községek sorrendjében, a melyekben találtak.

Az érdekes könyvet, melynek folytatásától sokat várhatunk, nagyszámú sikerült ábra élénkíti és teszi élvezetessé.

CRESCENS.

Krones Ferencz, Aus Österreichs stillen und bewegten Jahren 1810—1812 und 1813—15. — I. Zeitgeschichtliche Studien » Aus dem Tagebuche Erzherzog Johanns 1810—12. « — II. Hormayrs Lebensgang bis 1816 und seine Briefe an Erz. Johann 1813—16. (Innsbruck, Wagner 1892. 417 l.)

A hazai és az osztrák történetírás az utolsó évtized folyamában több becses művet szült a XIX. század borús kezdetének történetéhez. Wertheimer, Beer és Fournier mellett különösen Krones foglalkozott újabban e korról, kinek termékeny tollából négy ideszóló munka látott napvilágot. Ezek közül a Századok olvasói a Baldacci báróval és Tyrol történetével foglalkozó munkákat már ismerik. (L. Századok, 1887. 166. l.)

és 1890. 505. l.) Mindkét munkának megírása közben a szerző János főherceg naplójegyzéseiből merített, sőt ez utóbbiak 1813—15. évre vonatkozó részeit egy külön műben ki is adta. (L. ismertetését a Századokban 1891. 495 l.) Az előttünk fekvő műben pedig a naplónak a bécs-schönbrunni békétől egészen az orosz háború kitöréséig terjedő részét bocsátja közre, mely Ausztriának mély sülyedésére, a pénzügyi válságra és az abszolutikus korszak egyéb sarkalatos bajaira élénk világot vet. Maga a könyv, mint közlött címéből kitetszik, két részre oszlik. Első felében a szerző az 1810—12. évek belügyi állapotait vázolja, még pedig János naplója nyomán; hozzájárul azután maga a napló szövszerinti, magyarázó jegyzetektől kísért közlése. E korszak főbb szereplőivel nagyjából már a két első munkában ismerkedtünk meg. Újból meggyőződünk arról, hogy a bécsi államférfiak közül egyetlen egy sem vala képes az örvény szélén megfenekelett állambajtól ismét útnak indítani. Metternich, kinek csillaga ez években emelkedett magasra Ausztria politikai láthatárán, felületesen, könnyelműen és lelkiismeretlenül végzi dolgait. Ez években a napot, János főherceg nyomán, a következő módon szokta tölteni: délig aludt, azután Bagration hercegnőt kereste föl; onnan valamelyik cerele-be indult, nagy későn ebédelt, mire megint társaságba ment, hol többi között ilyféle világrondító problémák fejtegetésében ragyogtatta ékesszólását: »lehet-e nő is külügyi miniszter?« avagy »nem vét-e a tubákos ember az egyház által megparancsolt bűjt ellen?« Miután az időt ilyesfélével éjfélig kihúzta, álmra hajtá fejét. . . . Egyébiránt Gentz maga is (ez időtájban) Metternichet a pénzügyi és egyéb válságok megoldására képtelennek állítja. Az állami tanács többi tagjai csak az egymás ellen szőtt cselvetésekben remekeltek. Ferencz császár és király pedig abban gyönyörködött, hogy felváltva valamennyire hallgatott, de mert veleszületett féltékenységből egyikben sem bízott, a jó tanácsokra sem hallgatott, csakhogy megmutassa, hogy korlátlanul uralkodik. A pénzügyi válsággal szemben valamennyien, kivétel nélkül, tehetetlenek valának, bár Chotek, Bartenstein, O'Donell, Ugarte, Baldacci, Gentz stb. kifogyhatatlanul újabb meg újabb módokat és eszközöket hoztak javaslatba. O'Donell többi között az egyházi javakra akart kölesönt felvenni, mit Koháry Ferencz udvari kanczellár nagyban helyeselt, Zichy Károly miniszter ellenben határozottan ellenezett, azt hozván fel ellenvetésül, hogy a célba vett intézkedés a magyar alkotmányba ütközik. E miatt Gentz és a centralisták Zichyben Ausztria végromlásának egyik fő-fő okozóját látták, a londoni Star-ban hivatalos helyről inspirált cikk pedig Zichy-t Ausztria ördögének nevezte. O'Donell váratlan halála után, utóda, gróf Wallis, egy szűk látókörű, makacs, megcsontosodott burokrata, egyrészt új, súlyos adó által iparkodott a közelgő bukást elhárítani, másrészt azonban a május 18-ára egyberendelt »beváltási és törlesztési bizottság«-gal kívánta a következő események nyomában járó felelősséget megosztani. E bizottságnak 11 tagja az osztrák tartományokból került; Magyarországot Apponyi Antal gróf,

Petkovich Lajos és Lindemann Sámuel képviselték, (utóbbi mint a pesti kereskedők képviselője vett részt a tárgyalásokban); Erdély részéről Szegedy József indult Bécsbe. A bizottság még javában vitakozott a felől, hogy lehetne a rengeteg mennyiségű papírpénzt korlátozni, midőn Ferencz császár Wallis sürgetésére febr. 20-án kimondta az államtönköt, melyről azután ország-világ a febr. 26-án közzétett pátens által értesült.

És ezzel megérkezünk a főhercegi napló beünket közelebről érdeklő részéhez. János főherceg ugyanis 1811. október havát és november elejét Pozsonyban töltötte, hogy a magyar országgyűlés tárgyalásairól közvetlen tájékozást szerezzon. Nagy érdeklődéssel kísérte a vitakozások menetét és a pártok vezérfőfiaival is megismerkedett; érdeklődését azonban az udvar nemcsak zokon vette, hanem mindenféle légből kapott gyanúsításokra felhasználta. A magyar országgyűlés tárgyalásai akkoriban csakugyan az egész monarchiára fontossággal bírtak, hiszen minden attól függött, törvényesnek fogják-e elismerni a karok és rendek a februariusi pátenszt és mennyi milliót vállalnak el az állami adósságból. Míg a király, továbbá a centralisták, mint Wallis, Gentz, Duka horvát és Prochazka német tábornok már elvileg is ellenére voltak, hogy a februariusi rendelet tárgyalás végett az országgyűlés elé terjesztessék. Duka és Prochazka az egymás után felszólaló megyékkal szemben a fegyveres erő alkalmazását sürgették, Gentz pedig azt írja, hogy a monarchia re'ormjának legelső föltétele »Magyarország meghódítása«, mely cél eléréjére — Gentz szerint — »szilárd kéz és némi ügyesség elegendők«, József nádor bezzeg más nézetben volt; ő is reformokat óhajtott, alapföltétel gyanánt azonban azt sürgette, hogy Ausztriának is adjanak alkotmányt. Az országgyűlés tárgyalásait itt nem követhetjük, különben is ismeretesek; csakis egyik-másik adatot idézzük János naplójából. Jellemző pld., hogy a heves indulatú gr. Wallis szökni óhajtván a magyar országgyűlés kebléből választott 26 tagú regnikoláris-bizottság elől, három udvari tanácsost (Mitis, Lederer és Mikesch) bírta meg az alkudozásokkal, azon biztos reményben, hogy a bölcs miniszteriumi tanácsosok a pénzügyi labirintusban járatlan bizottságot majd megpuhítják és kétségeit eloszlatják. És ime, már az első ülésen a magyar követek szakavatott kérdésekkel a tanácsosokat szinte zavarba ejtették. Érdekes adat az is, hogy különösen a dunántúli nép erősen hitte, hogy az udvarnak van pénze és hogy az állami pénztár teli. Az 1809. háboru idején ugyanis az udvar társzekereket küldött Veszprémbe és Zágrábba, melyekről a nép azt mesélte, hogy arannyal megteltek. Csak minekutána Majláth personalis és maga a nádor is becületszavukkal jót állottak, hogy a kormánynak csakugyan elfogyott a pénze, kezdtek a követek a helyzet komolyságában hinni. József nádor fejére közvetítő szerepe oly kellemetlenségeket hozott, hogy méltóságáról ismételten le akart köszönni. Öcse minduntalan lebeszélte e tervről és egyáltalában a békés megoldásnak volt szószólója, így a királynénál is, kire Ferencz király néha napján hallgatott. Feltűnő, hogy János főherceg Radetzki

tábornokról is fölötte kedvezőtlenül nyilatkozik; epés megjegyzésein azonban utólag a napló végleges átnézése alkalmával némileg simított. Mulattató és az absolutistikus rendszerre jellemző a Metternich herceg atyjáról, Metternich György miniszterről közölt adoma (141—142. l.). Érdekes az is, mit János főherceg Mária Luiza és Napoleon házas életéről mesél. (83. és 158—159. l.). Ő is felemlíti, hogy Napoleon császár az osztrák trónörökösöt a női befolyás és nevelés alól ki akarta vonni és maga mellé fogadni. Behatóan tárgyalja ama bűnvádi keresetet, melyet a magyar rendek Piringer és Gustermann ellen (a magyar alkotmányról írt műveik miatt) megindítottak stb.

Kulturtörténeti adatokban is bővelkedik a munka. Megtanuljuk belőle pld., hogy az akkori ujságot olvasó közönségnek mily áldozatokat kellett hozni. Ha valaki a »Morning Chronicle«-t akarta járattatni, annak 1090 bécsi értékű forintot kellett fizetnie; a »Moniteur« 420 forintba került, a »Journal des Débats« 236 forintba. A magyar hírlapolvasó közönség, mely majdnem kizárólag az »Augsburger Allgemeine«-t járatta, 104 forintot fizetett, vagy még ennél is többet.

A munka másik részében *Hormayr* levelezését találjuk munkácsi és brünni fogságának idejéből. Hormayr ama csekély számú körnek volt tagja, mely János főherceg hazafias aggodalmaiban osztozott és vele a menekvés módjairól levelezett, a mi elegendő ok volt arra, hogy Ferencz öt János csábítójának és ördögének tartsa és összeesküvés ürügye alatt elzáratta. Az első levelet, melyet Hormayr Munkácsból a főherceghez intézett, Bubna nyugdíjazott huszárezredes csempészte János főherceg kezeibe, ki azok után, miket a munkácsi várban uralkodó viszonyokról borzadályljal olvasott, kieszközölte, hogy kegyenczét nemsokára az »egészségesebb« Spielberg-be vitték. Kronos tanár egyébiránt nem érte be a levelezés pusztja közlésével, hanem úgyszólván az első alapos és hiteles életrajzot is közli az annyiszor gáncsolt és félreismert Hormayr-ról. Művét a legmelegebben ajánljuk a hazai olvasóközönség figyelmébe.

MANGOLD LAJOS.

T Á R C Z A.

FLEGLER SÁNDOR

† 1892. decz. 12.

Egy igaz barátunkat veszítettük el. Igaz és önzetlen munkatársunkat az üldözések és szenvedések legnehezebb napjaiból — ki nemcsak együtt érzett, hanem együtt dolgozott velünk s munkáival hazánkat nemcsak a külföld előtt ismertette, hanem *a mi* irodalmunkban is hervadhatatlan babérokot aratott.

Flegler Sándor előbb zürichi tanár, később Nürnbergben a Germanisches Muzeum custosa 1892. decz. 12-én Bensheimban (Nassau) 89 éves korában meghalt.

Agg kora magyarázza meg, hogy néhány évtized óta életjelt is alig adott magáról, s ma már nevét is alig emlegették. Pedig minő ünnepelt név volt ez egykor hazánkban! 1849-ben Zürichben megismerkedett Szalay Lászlóval, a tőle nyert impressiók hazánk és történetünk behatóbb tanulmányozására buzdították s az a három szép könyv, melynek magyar tárgya van, becsét irodalmunkban még sokáig nem fogja elveszteni.

»*Szalay László élete és munkái*« a legszebb emlék, melylyel e nagy író és nagy gondolkodó barátja emlékének áldozott. Politikai történelmünknek és történelmi kritikánknak is kiváló becsű terméke.

»*Kölcsey Ferencz élete*« ma is legszebb irodalomtörténeti tanulmányaink közt foglal helyet.

»*A magyar történetírás történelme*« legterjedelmesebb a három közt s még ma is egyetlen munka, mely egész történetirodalmunkat felölelve, arról kimerítő és tüzetes képet nyújt. Mindhárom magyarul is birjuk Szinnyi fordításában s Gyulai Pál kiadásában.

S hogy e munkát megirhassa, neki meg kellett tanulnia a magyar nyelvet. S valóban a régi germán civilizáció egyik legelőkelőbb, legkiválóbb emporiumában, a birodalom ősvárosában, Nürnbergben, ő a Germanisches Muzeum őre megtanulta. Megtanulta nyelvünket, történel-

münket épen abban az időben, midőn Magyarországot teljes erővel germanizálták s a magyar történetírást üldözték. Pedig már akkor meghaladta élete 60-ik évét, s munkáival (A longobardok Itáliában, a posták története stb.) elismert történetírói nevet szerzett magának.

A kiegyezés megtörténte után mintha missióját befejezettnek tekintette volna, kisebb közleményeket kivéve, nem írt Magyarországról Németországnak. Hozzáfogott nagyobb munkájához: »A demokrácia története«, melynek azonban csak első kötetével készült el.

Míg nyugalomba nem vonult, fentartá összeköttetéseit magyarországi barátaival, s Nürnbergben szívesen kalauzolta az ottan bűvárkodó magyarokat.

Akadémiánk (1858-ban) külföldi s társulatunk tiszteleti tagjává választotta. Akkor még ismerték, szerették ötét most, haláláról csak hetek múlva nyertünk hírt németországi lapokból: mintha az összeköttetés ma és a múlt között meg volna szakadva.

De nincs. Ő jó munkákkal jött segítségünkre harczainkban s ha annak emléke, hogy mennyire szerettük mi őt akkor, már elmosódott is a köztudatban, de ezek a munkák biztosítják nevének fenmaradását történetirodalmunkban.

Sz. S.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A felolvasások megkezdése előtt a titkár jelentést tett azon veszteségekről, melyek társulatunkat múlt évi december hóban érték:

Flegler Sándor necrologjának felolvasása után megemlékezett *Szvorényi József* haláláról, ki akadémiánknak tiszteleti s társulatunknak rendes tagja volt. Több mint félszázados írói pályája alatt hervadhatatlan babérokat szerzett az irodalom, történetírás s a tanügy terén. 27 éven át igazgatta az egri cisterci rendi főgymnasiumot s 54 évet töltött a tanári pályán. A hosszú élet alatt fényes és szép sikerei voltak; mintaképe volt a hazafias magyar papnak és tanárnak, tanügyünknek tankönyveivel s a magyar nyelvészetnek értekezéseivel kiváló szolgálatokat tett. Az eszményi szép cultusa élt lelkében s ezért szerette meg mindenki a ki közélébe jutott.

Decz. 30-án húnyt el *Szilágyi Virgöl*, társulatunknak alapító tagja. A forradalom leverése után jött fel Pestre, hogy mint író tollal szolgálja hazáját. Az 50-es és 60-as évek küzdelmeiben sok része volt, s a bebörtönöztetést ő sem kerülte ki. Keresett ügyvéd, kitűnő criminalista s jeles szónok volt. Szívesen foglalkozott a történetírással, s tárgyait inkább az egyetemes történet köréből vette. Kisebb értekezéseken kívül egy önálló munkát is adott ki »Az Észak-Amerikai egyesült államok történelme« cím alatt.

Pór Antal értekezésének felolvasása után következtek a bemutatások.

Mika Sándor ismertette a drezdai kir. könyvtár egyik codexét, mely összesen 110 erdélyi zászló színes ábráját tartalmazza. 1601. aug. 3-án Rudolf király vezérei Basta György és Mihály vajda Goroszló mellett tönkre verték Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem hadseregét s az elfoglalt zászlókat Rudolf királyhoz Prágába küldötték. E diadaljelvények Prágában oly feltűnést keltettek, hogy Püchner György szász tiszt azokat lefestette s urának, a szász választó fejedelemnek elküldötte. Így keletkezett e gyűjtemény, mely gazdag tartalmával páratlanul áll. A zászlók, ha alakra nem is, de színre mind különbözők s díszítések is eléggé változatos. A legtöbb a Báthoryak czímerét, a sárkányfogakat viseli, de még érdekesebbek az erdélyi városok által kiállított gyalogcsapatok zászlói. Ott látjuk Kolozsvár zászlóját a város czímerét képező bástyával; Segesvár hasonló díszítésű zászlóját a bástyakapuban ágaskodó oroszlánnal; Brassónak két zászlóját a koronával és gyökérel, fehér alapon piros és zöld díszítéssel s Maros-Vásárhely zászlóját e város czímerével s a székely holddal és csillaggal díszítve. Feltűnő még egy moldvai zászló is vörös alapon Moldva fehér czímerével, az ökörfejjel. A színek combinációja szerfölött változatos: láthatunk piros-fehér-zöld, piros-kék, kék-fehér, sárga-piros stb. zászlókat, sőt még egy sárga-feketét is.

Tűkár bemutatja B. Radvánszky Béla »Régi Magyar Szakácskönyvek« cz. kötetét, mely a »Házi Történelmünk Emlékei« gyűjtemény második osztályának első kötetét képezi. E kötetbe B. Radvánszky három különálló forrást közöl a régi magyar szakács-művészetről. Az első rész egy a XV. századból való német nyelvű feljegyzés, melynek címe: »Néhány jó magyar és cseh étel készítésének művészete.« A feljegyzést egy Münchenben levő codexből vette s adja egy levélen az egésznek kisebbitett alakú hasonmását is. A kötet második darabja az erdélyi fejedelmi udvar szakácskönyve a XVI. század végéről — mint ezt B. Radvánszky a bevezetésben bizonyítja. Ezen főgyökeres magyar szakácskönyv két írott példánya maradt fenn, egy az u. n. Fáy-féle a N. Muzeumban, a másik az u. n. Galgóczy-féle másolat. Mindkettő annyira hiányos, hogy a kettőből együtt is csak egy pár lap hiányával lehetett az egészet rekonstruálni. Ezen szakácskönyv, vagy címe szerint »Szakács Tudomány« függelékét Wecker János orvos »Opus Magicum« című két ízben is nyomtatott műve képezi, melyben nevezett doctor főleg a betegek számára készítenő ételekről ad utasítást. A harmadik rész »Gróf Thurzó Szaniszló Étlapja Galgócz várában 1603. Január havában«. Ezen konyhapló az országos levéltárból vétetett.

A BESZTERCZEI VOCABULARIUM.

A beszterczei szószedet. Latin-Magyar nyelvemlék a XV. századból. Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérte és teljes szótmutatókat készített hozzá *Findly* Henrik I. tag. (A nyelvemlék hason-

másával.) Ára 2 frt. (Megjelent az »Értekezések a nyelv és széptudományok köréből XVI. kötet 1. szám.)

Egyike a legfontosabb nyelvemlékeknek, melyeket az újabb időben felfedeztek. Hasonló, de XVI. századi szógyűjteményt először Toldi Ferencz adott ki 2000 egy pár szóval, s azt is, mint kiváló fontosságú gyűjteményt üdvözölte a tudós világ. Ezen gyűjtemény azonban a maga 1316 szavával még nagyobb becsesl bir, egyrészt tekintve, hogy egy egész századdal korábban készült, másrészt, hogy tartalma is becsesebb. Ugyanis e gyűjtemény, vagy mint a kiadó nevezi: szószedet, a latiu szavaknak a különböző gyűjtőfogalmak alatti összeállítása oly czélból, hogy azokat a latinul tanulók emlékezetükbe vessék. Ezen latin szavak felé azután a különböző nemzetiségű tanuló a saját anyanyelvén felírta a jelentésüket. Mint ezen szószedet is bizonyítja, dictando történt az ily szógyűjtemény s azután írták tisztázatba, mely alkalommal hogy felette sok hibás szóleírás esett meg, az bizonyos, a mire különben ezen nyelvemlék is eccelátás bizonyságokat szolgáltat. A lelet maga a még rendezetlen Beszterce-Naszód-megyei levéltár immár legbecsesebb darabja, hol azt rendezés közben dr. Berger találta meg. Hogy került oda, arra felvilágosítás nincs, de írója megnevezi magát, Györgynek, Sclavoniából irván magát. A füzet 10 negyedréű papirlevélből áll, eleje és vége csonka, de bizonyára nem sok vészett el belőle. Tartalmát röviden a következő gyűjtő-fogalmak teszik: ember, katonaság, vagy mint ő írja vitézség (hol érdekes, hogy a centurio neve száznagy, a tizedesé tiznagy), vizek és hajók, halak, füvek, lakások, ruházatok és díszítések, szövetek és érzetek, kocsik s egyebek, kutyák és egyebek, gyümölcsök, fák, lovak, barmok, vadállatok, fergek, madarak, asztalravalók, konyhaeszközök nevei. A tudós értelmező, ki szótáriródmunkát oly jeles latin magyar szótárral gazdagította, minden egyes szónak adja az olvasását, úgyszintén a magyarét is, de sok helyt ő is csak gyanítja, hogy mi lappanghat a sokszor egészen kiforgatott szavak alatt, melyek úgy a latin szövegben, mint a magyarban előfordulnak, de bizonyost ő sem mondhat. A tudósok bővebb tanulmány tárgyává tevéen e füzetet, bizonyára sok szó jelentését megfejtendik, de azért még sok fog rejtély maradni. Az az egy tagadhatatlan, hogy nemcsak nyelv-tudósainknak, de a középkori latin okmányokat búvárlókra nézve is kiváló jelentőséggel fog bírní e füzet, mert oly szavak, melyek Du Cangeban sem találhatók (a milyenek gyakran szoktak előfordulni okleveleinkben), itt nagy tömegben találhatók, s ha el is fogadjuk, mint el kell, hogy kiforgatta az író dictando-másolás közben a szót, de mégis némiképen kellett úgy hangeznia a szavaknak s látván e szószedetet, csak annál inkább lép előtérbe az óhaj, hogy mielőbb szedetnének össze a már közölt latin oklevelekből, chronikákból stb. a specialiter ott előforduló szavak, conjecturalis jelentéseikkel, mely alkalommal e szószedetben előfordulók igen nagy hasznot fognak hajtani.

Az akadémia valóban nagy szolgálatot tett a hazai tudományak,

hogy teljes hű hasonmásban és szövegben is nyújtja e nyelvemléket, mely megérdemelte volna, hogy mint önálló könyvet tegye közzé, mert ennek jelentősége van akkora, ha nem nagyobb, mint az Anonymus közzététele; ezen hasonmást palaeographiai szempontból is a legnagyobb örömmel üdvözölhetjük s nézetünk szerint egy nyilvános könyvtárból, egy szakember kisebb könyvtárból sem szabadna hiányoznia, hogy így mentől többen tegyék tanulmányuk tárgyává s kutatásaik, megfjtéseik eredményét összefoglalva, bővítsék, gyarapítsák régi szavaink jelentését.

Megjegyezzük, hogy teljes magyar és teljes latin szómutató zárja be a füzetet, melynek nyelvi magyarázatát, behatóbb fejtegetését szakavatottabb tollakra bizzuk. Különbén még visszatérünk reá.

PETTKÓ BÉLA.

Ú J K Ö N Y V E K .

— »EMLÉKEK BARSVÁRMEGYE HAJDANÁBÓL« cím alatt *Szerémi* (Odescalchi Arthur herczeg) csinos könyvet bocsátott közre. Tulajdonkép oklevéltár, mely 1439—1707. évi időközben 226, a megyére nézve fontosággal és érdekléssel bíró levelet tesz közzé; de a fontosabb leveleket commentárokkal látván el, mintegy feldolgozássá válik e mű. Barsvármegye, daczára, hogy egyik legkényesebb helyzetű megye volt, mert a török, a német, a nemzeti szabadság harcossai egyformán parancsoltak neki, mégis megmaradt mindig jó magyarnak, mint ez az okmánytár adataiból látható. A tudós kiadó, ki már sok becses közleményével tette a Szerémi nevet közismertté, hogy az tulajdonkép írói neve a közügyek terén is buzgó herczegnek, valóban nagy szolgálatot tett a megye történetírásának, mert a kisebb családi levéltárakban elrejtve volt okmányokat a legnagyobb gondnal és szakavatottsággal szedte össze és másolta le sajátkezüleg, hogy így egybegyűjtve bocsássa a kutatók rendelkezésére. De nemcsak a történetbúvár, hanem mások is érdekléssel olvashatják e leveleket, mert azokból egy XVI.—XVII. századi megye bel- és küléletének hű képét ismerhetik meg. Mint tudjuk, ez emlékeknek még folytatása is következni fog, melyet hogy a főrangú szerző mielőbb kiadjon, a hazai monographiai történetírás érdekében óhajtjuk. Különbén még visszatérünk e műre, beható kritikát is hozván róla, most csak megemlítjük, hogy az editio teljesen korrekt s hogy e levelek először a Történelmi Társaságban láttak napvilágot.

— A PÍLISI APÁTSÁG TÖRTÉNETÉRŐL immár a 2-ik vaskos kötet hagyta el a sajtót, époly fényes kiállításban, mint az első. *Békefi* Remig e kötetben az apátság történetét adja 1541—1814-ig, vagyis midőn a II. József által eltörölt apátságot visszaállítják. A nagy műről, mely az elsőhöz hasonlóan tárgyalja az apátság viszontagságos életét, még külön beható és érdemleges kritikát hozunk, most csak megkivánunk emlékezni róla, mint megjelent műről. Két részre van osztva ezen kötet is: az első

rész adja az apátság történetét, a második az okmánytár, 160 levelet tartalmaz az 1366 — 1764. időszakból, azután következik a kimerítő index. A szöveg közé pecsétek, névalírások, arcképek facsimiléi vannak nyomtatva.

— MAKÓ VÁROS TÖRTÉNETE megjelent *Reizner* János tollából igen csinos kiállításban, a város közönsége adván ki. Mint *Reizner* maga is megjegyzi, ő először nem gondolt Makó város történetének megírására, de a mennyiben Szegedre vonatkozólag évek óta folytat már levéltári kutatást, kiterjedt figyelme Makó történetére is. Behatóbb bírálatot és ismeretést a jövő füzetben fogunk hozni, de most is mondhatjuk, hogy Makó városa méltán dicséretet érdemel, hogy monographiáját megíratta s *Reizner* János eddigi munkássága is kezeskedik a mű alaposágáról. Egyik érdeme az is, hogy terjengősség helyett inkább a lényeges és a város történetét közvetlenül érdeklő dolgokat adja s írja le s oklevélfüggetlében is a még kiadatlan becsesebb okmányok közzétételét tartotta szükségesnek. — A.

— A REFORMÁCIÓ BEFOLYÁSA a skót jellemre. Irta *James A. Froude*. Fordította *Baráth* Ferencz. Budapest, 1893. 8-adr. 30 l. Ára 30 kr. *Froude* összegyűjtött essay-einek új kiadásáról már megemlékeztünk. (Századok, 1892. évf. 154. l.) A brit genius ezen legkiválóbb repraesentánsáról vajmi ritkán van szó irodalmunkban, s munkái közül is alig van valami lefordítva irodalmunkban. Most *Baráth* Ferencz — a *Carlyle* fordítója — bemutatja egyik essay-ét, egy mesteri felolvasást, mely mintául szolgálhat arra nézve, hogyan lehet egy kis keretben, egy órai felolvasásban, egy nagy történelmi eseményt tisztán, világosan, drámailag kidomborítva s a mellett művészi compositióban érthetővé tenni a nagy közönség előtt. Ki tudná megmondani, *Froude* bölcsészeti bepillantása, theologiai ismerete, politikai éleslátása vagy történetirői művészele tündököl-e jobban e munkában? vagy talán mind a négy együtt, egyformán s azért oly mesteri alkotás ez? Hogy ezt a kis műremeket megírassa, elébb tizenkét vastag kötetet kellett megírnia e korról, úgy kellett megismerkednie ez idők összes szereplőivel, mintha saját ismerősei volnának, úgy kellett ismerni az egész középkort mint ő ismeri s azon felül olyan művésznek lenni, mint ő. De annak a józan ítéletnek, mely e munkában nyilvánul a skót reformációról, a skót urak szereplése rajzának meg van a maga actualis érdeke is! *Baráth* fordításában a műremek szépségei közül semmi sem vész el — s irodalmunkra nézve nagy nyereség, ha ő a *Froude* essay-ei közül mennél többnek átültetésére vállalkozik.

— IFJUSÁGI IRODALMUNK két világhírű munka átültetésével gazdagodott: az egyiket *Charlotte M. Jong* után *Hampelné Pulszky* Polixéna, a másikat *Petiscus* nyomán *Geréb* József dolgozta át. Kedvesebb, elragadóbb könyvet, mint *Jong* »Elbeszélései a görög világból« nem is adhatott volna anya az ő kedves fiai kezébe. A régi görög világ eltűnt szépségeit tárja fel ez a gyermek phantasiája előtt, ki bizonynyal egész mohósággal fogja azokat s annyival inkább, mert az eredeti szépségéből ebben a fordításban

semmi sem veszett el. Mintha tündérmeséket hallana a gyermek, úgy fogja azokat élvezni, s annyival inkább, mert az illusztrációk is úgy vannak megválasztva, hogy a mit olvas, azt lelki szemei elé állítja még pedig úgy, hogy azok is gyarapítsák ismereteit. Nagyobbaknak, serdültebb ifjaknak és lányoknak szól Petiscus »Olympos«-a, mely a római és görög mythológiát s függelékében a germán népek istentánát tárgyalja. Ez már inkább átdolgozás, még pedig gonddal készült átdolgozás Geréb József által. Ennek is kitünően sikerült illusztrációi régi minták után vannak megválasztva. Mindkét munka külön közönségre van számítva, s bizonynyal mindkettő nagy elterjedésre számíthat.

— A »PALLAS NAGY LEXICONA« egy XVI kötetre tervezett encyclopaedia már terjedelménél fogva is a legnagyobb vállalat irodalmunkban, mely feladatúl tűzte ki, hogy a német Conservations Lexiconokat kiszorítsa irodalmunkból. Két kísérlet történt már ez irányban irodalmunkban: a Szent-István Társulaté, mely az Ersch- és Gruber-féle mintára volt contemplálva, de nem úgy jött létre; az első egy pár kötet megfelelt a feladatnak, de az utolsókat nagyon rövidre kellett szabni. A másik a Somogyi-féle, melyet e nemben csak kísérletnek lehet tekinteni. Az új vállalatból már hét füzet fekszik előttünk (A—Államkötségvetés) s már ezekből is meggyőződhetünk, hogy az új vállalat egy magyar Encyclopaedia kívánalmainak teljesen megfelel. Ez a magyar viszonyhoz, a magyar közönség szükségleteihez mérten van szerkesztve. Figyelem van fordítva arra, mi a magyar közönséget érdekelheti, s a Lexiconban minden ehez a kerethez van mérve: a magyar állam közgazdaság, ipar, kereskedelem, tudomány, művészet, irodalom, egyházi élet és magyar történelem lépnek előtérbe, anélkül azonban, hogy a külföld is el volna hanyagolva. Ily nagy feladat megoldása csak a legkitünőbb szakemberek közreműködésével volt elérhető — s valóban Eötvös, Than, Pulszky, Beöthy, Heinrich, Goldzieher s a kitünő specialistáknak hosszú sora kezeskednek róla, hogy az a vállalat nemcsak az európai tudomány színvonalán áll, hanem a maga elé tűzött feladatot meg fogja oldani. A kiállítás rendkívül díszes, tömör nyomású, de könnyen olvasható, gazdagon van illusztrálva nemcsak a szövegbe nyomott, hanem önálló műmellékletekkel, s ezek közt számos térképpel, szinnyomattal. Egy füzet ára 30 kr. —r.

AZ ISKOLAI ÉRTESEITŐK IRODALMA 1892-BEN.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Az »Iskolai Értesítők« a mult évben aránylag kevesebb történelmi tárgyú értekezést hoztak mint a megelőző években, de a megjelentek közt van egynehány, mely számot tesz történelmi irodalmunkban, s részint kidolgozás, részint új adatok közlése által tűnik ki.

A római történettel s római classicusokkal szívesen foglalkoznak

a tanárok s ennek gazdag anyagjából sokat tudnak meríteni, mi az ifjui kedélyre emelőleg, buzdítólag hat. Ezekről, minthogy jórészt pedagógiai szempontból készültek, nem kívánhatunk önálló kutatást s elégnék tartjuk, ha az egyetemes történetírás által elért eredményeket értékesítik; annál örövendetesebb, hogy egypár értekezés az eredeti forrásokat is figyelembe vette.

»*A tökéletes s:ónok Cicero szerint.*« A nyiregyházi gymnasium Értesítőjében *Moravszky* János Cicero »de Oratore« című munkája nyomán összeállítá a szónoklás főbb elemeit s törvényeit.

»*A római nyelv hanyatlásának okai Augustus halála után*« dr. *Batigó* Jánostól a nagy-károlyi kegyesrendi főgymnasium értesítőjében. Röviden, de biztos tollal ecseteli az Augustust követő kor hanyatlását, intézményeinek, nyelvének bomladozását. Egy fejezetet szentel a Rómában divott két latin nyelvnek; egy másikban a görög bölcsészet befolyását vázolja a nyelvre, ismerteti a keresztény latin nyelvet s végül a népvándorlás befolyását az új latin nyelvek keletkezésére. Kölcsey szavaival fejezi be értekezését, melegen ajánlva tanítványainak a hazai nyelv művelését.

»*Tanulmányok a rómaiak erkölcséről, mindennapi foglalkozásairól és szokásairól*« cím alatt *R. F.* (Rácz Endre) a pannonhalmi sz. Benedek-rend soproni gymnasiumának Értesítőjében öt év előtt megkezdett nagyobb munkáját folytatja. Önmagában is önálló részlet, melyet itt mutatott be: »*A délutáni foglalkozások*«, még pedig terjedelmes és kimerítő, 107 sűrűn nyomott lapra terjedő részlet. Helyesen tette a szerző, hogy ahol csak teheti — s gondolhatólag erre elég sűrűn van alkalmá — megszólaltatja magukat a classicusokat, ily módon nemcsak a római élettel s annak emlékeivel, hanem magukkal a classicusokkal is megismerteti az ifjúságot, végigvezetve azt a rómaiak délutáni élményein. Tárgyához mérten egyes dolgokról jól festett képet ad, s egyes részleteket, ha a dolog úgy hozza magával, igen szépen ki tudott kerekíteni.

»*Látogatás Apulumban*« dr. *Cserni* Bélától a gyulafehérvári gymnasium Értesítőjében. Ugyanannak az anyagnak, mely Rácz Endre tanulmányának tárgyát teszi, feldolgozása ez is, de ettől egészen eltérő formában. *Cserni* ethnographica tanulmánya — miut ő nevezi, — bár ez is felöleli a rómaiak magánéletét, háziszokásait, viszonyait, erkölcsait, — egy helyhez, Apulumhoz kötve vázolja azokat, még pedig nemcsak Apulumban, hanem másutt, pl. Pompejiben, Aquincumban stb. eszközölt régibb és újabb ásatások alkalmával napfényre került emlékek alapján. Nem Apulum történetét, hanem az Apulumban folytatott életet írja, ily módon adva képet a rómaiak házi életéről. S valóban kitünően sikerült gondolat volt, épen Apulumot választani központul, melyet tanítványai bizonyosan jól ismernek; mert ez az eleven kép jó commentár a római classicusok megértéséhez. Azzal kezdi, hogy egy család 1700 év előtt (192-ben) kocsin Apulumba jön, a városba gyaloghinton beviteti magát, beszáll egy vendéglőbe stb. stb. s egymást követik a római életnek s a közhasználatban levő tárgyakkal eleven élethű leírása, játékukat, étkezést stb. sem véve

ki — egy turistának benyomásait összefüggő elbeszélés alakjában adva. Valóban kitünően sikerült programértkezés.

»*Chorenei Mózes, Nagy-Örményország története*« harmadik könyvét a szamosujvári cath. gymnasium Értesítőjében közli *Szongott* Kristóf. Az egész munkát mult évi deczemberi füzetünkön ismertettük.

»*A Francia Egyház a forradalom alatt 1789—1815.*« I. Rész. »*Szabalelvű röpiratok a forradalom előtt*« *Pruzsinszky* Páltól a karczagi gymnasium Értesítőjében. Egy nagyobb, hosszabb tanulmány két fejezetre osztva, mely a francia forradalomnak első korszakát, tehát épen a száz év előtti viszonyokat festi. A francia forradalom történetének rengeteg anyagából jól választotta meg értekezése alapját s azt ügyesen használta fel, magukba az eseményekbe olvasztva fel a röpiratok és tárgyalások hatását.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— **BAY ILONA**, társulatunk legnagyobb alapítója, a magyar történetírás iránti érdeklődésének jeléül újveek alkalmával társulatunkról megszokott emlékezni. A folyó évben a Magyar Történelmi Életrajzok költségeinek fedezéséhez 50 frttal járult. Áldozott ő azonkívül mást is: s oly módon, hogy arra csak egy gyöngéd, finom női kebel képes. Azok iránt, kik a rodostói Rákóczy-emlékek restaurálása körül fáradoztak, társulatunk meleg köszönő levelekkel leróttá háláját. Bay Ilona — mintegy a nemzeti hálának tolmácsául emléket küldött nekik: Beszédes Kálmánnak ezüst babér koszorút, a koszorút összefoglaló ezüst csokorra következő sorokat vésetve: »*Beszédes Kálmán író és festőművésznak a rodostói Rákóczy-relikviák renoválása emlékére*« s *Randazzo* atyának Rodostóba aranyozott ezüst kelyhet, melynek oldalára következő szavak vannak vésvé: »*L'An 1892. Septembre 11. Souvenir a Père François Randazzo curé cath. rom. a Rodosto*« az ellenkező oldalon az adományozó nevével ellátva.

— **POZSONY VÁRMEGYE MONOGRAPHIÁJA.** Pozsony vármegye közönsége mult évi decz. 16-án tartott közgyűlésében elhatározta, hogy a vármegye monographiaját megírhatja. A jegyzőkönyv illető pontját érdemesnek tartjuk közölni:

»2857^r alisp./769. gyűl. sz. A főpénztári hivatal előterjesztése az iránt, hogy a *Spitzer Mór* által Pozsonyvármegye monographiájának kiadására szánt 100 frt névértékű földtehermentesítési kötvény munkamegtakarítás tekintetéből ne legyen külön alapítványként kezelendő, hanem a kérdéses kötvény váltassék be, s ára gyümölcsözés végett helyeztessék takarékpénztárba, a takarékpénztári könyv pedig a rendes közigazgatási letétek közt kezeltessek. H. Ezen előterjesztésnek az állandó választmány javaslatához képest hely adtván, a további intézkedéssel az alispán bizatik meg. Ezután elnöklő főispán úr bejelenti, hogy a monographia létesítését biztosítandó, a kiadási költségek összegyűjtése végett különösen a vármegyebeli nagybirtokosok közt gyűjtő ívet fog körözni, s az aláírások sorát részéről 300 frtnyi összeggel meg is kezdi. Ezt a bizottság elismeréssel tudomásul veszi; a monographiának létesítését elhatározza s az ide vonatkozólag szükségesegeknek meg-

tétele végett pedig a következő tagokból álló albizottságot küldi ki. Elnök gróf Zichy József. Tagok: gróf Pálffy István, herczeg Pálffy Miklós, gróf Esterházy Mihály, gróf Battyányi József, gróf Majláth György, Jedlicska Pál, Gond Ignác, Kisfaludy Zsigmond, Dankó József, Lassú Lajos, Bacskák Pál, Bittó Béni, Bartal György, Földes Gyula, Petőcz Gábor, Pirk Flóris, Spitzer Mór. Zsigárdy Gyula, továbbá az alispán, főjegyző, főügyész, dr. Németh Dezső stb. főjegyző és főszámvevő. Miről a nevezettek értesítettek. Kiadta: Petőcz Jenő s. k. főjegyző.

Nincs kétség benne, hogy a monographia megírásához szükséges összeg rövid idő alatt fedezve lesz, s monographiai irodalmunk egyik hézaga ez által pótoltatni fog.

— ÉBLE GÁBOR tagtársunk a »Károlyi Ferencz gróf és kora« című művére megrendelési felhívást tett közzé. E nagybecsű munka sajtó alatt van, s márczius első felében meg fog jelenni. 26 ív már is ki van nyomva, s szerző szíves volt ezeket velünk közölni s így abban a helyzetben vagyunk, hogy annak értékéhez érdemlegesen hozzá szólhatunk. A munka három, a XVIII-ik század első felében kiváló szerepet játszott Károlyi: *Sándor* az apa, *Ferencz* a fiu s *Antal* az unoka korát öleli fel — a szathmári békétől a hétéves háboru közepéig. Nagy szerepe volt a három Károlynak az udvarnál, a harcztéren, az országgyűlésen s az államtanácsban, s alig történt itthon és — hazánkat érdeklő — az udvarnál valami, melyben részt ne vettek volna. A Károlyiak rendkívül gazdag levéltára épen e korszakra nézve olyan gazdag, hogy azon idők történetét annak felhasználása nélkül csak hiányosan lehet megírni. S épen ezen rendkívüli gazdagság — az embarras de richesse — kívánja meg, hogy a ki azt ki akarja aknázni, évek hosszú sorának fáradságát szentelje erre a munkára. Erre vállalkozott Éble Gábor s a mire vállalkozott azt emberül megoldotta. Gyakran hallottuk a panaszt, hogy mult századi történetünk aránylag kevéssé van felderítve; ez a munka egy sok tekintetben új s csak kevéssé ismert világba vezet be. Abból a százazrekre menő okmány és levélhalmazból Éble összefüggő egészet alkotott s nemcsak adatainak, nézpontjainak, jellemzéseinek ujdonságaival, hanem élénk és ügyes előadásával is leköti az olvasó figyelmét s a XVIII-ik század helyes megítéléséhez a kulcsot ebben megtalálja az olvasó. Munkájának most első részére adta ki a megrendelési felhívást, mely 1705—1741 közötti éveket foglalja magában, s két kötetből fog állani. Gazdagon van illusztrálva művészi kivitellű ábrákkal, Károlyi Sándor, Ferencz, Antal arczképeivel, aláírásukkal, kastélyrajzokkal, facsimilékkel stb. A 40 ives kötet ára 3 frt s a megrendelés erre, mely legkönnyebben levelező lapon eszközölhető, a szerzőhöz (Budapest, Egyetem-utca 6. sz.) intézendő. A könyv a megrendelőknek utánvétellel fog megküldetni. Azoknak, kik a hazai történelemmel szívesen foglalkoznak, tagtársainknak, az intézetek könyvtárainak, a történelemmel foglalkozóknak, képviselőknek melegen ajánljuk ezt az igen becses munkát, melyet megjelenése után tüzetesebben fogunk ismertetni.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— HÁZI TÖRTÉNELMŰNK EMLÉKEI. Gyűjti Báró *Radvánszky* Béla. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Második osztály. I. kötet. Régi magyar Szakácskönyvek. Közli Báró *Radvánszky* Béla. Budapest, 1893. 8-adr. XXI és 413 ll. Bolti ára 4 frt. A M. Tört. Társulat tagjainak 2 frt 40 kr.

— MAGYAR JOGTÖRTÉNETI EMLÉKEK. A Magyar Törvényhatóságok Jogszabályainak Gyűjteménye. Összegyűjtötték, felvilágosító, összehasonlító és utaló jegyzetekkel ellátták Dr. *Kolosvári* Sándor és Dr. *Óvári* Kelemen. III. kötet. A tiszántuli törvényhatóságok jogszabályai. Budapest, 1892. 8-adr. LXXXI és 801 ll. Ára 7 frt.

— MONUMENTA COMITIALIA REGNI TRANSYLVANIAE. Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Történeti bevezetésekkel. A M. T. Akadémia Történelmi Bizottsága megbízásából szerkeszti *Szilágyi* Sándor. Tizenötödik kötet. (1669—1674.) Budapest, 1892. 8-adr. 586 l.

— A ZIRCZI, PILISI, PÁSZTÓI ÉS SZENT-GOTTHÁRDI CZISZTERCZI APÁTSÁGOK TÖRTÉNETE. Második kötet. A pilisi apátság története 1541—1814. Irta dr. *Békeji* Remig. Pécsent, 1892. 612 l. 8-r.

— MAKÓ VÁROS TÖRTÉNETE. Irta *Reizner* János. Kiadja Makó város közönsége. Szeged, 1892. Nagy 8-r. 145 l.

— ADATOK HAZÁNK ARCHAEOLOGIÁJÁHOZ, különös tekintettel Bereg megyére s környékére. Irta *Lehoczky* Tivadar. I. kötet. Az őskortól a magyarok bejöveteleg. Körülbelől 400 ábrával. Munkács, 1892. 8-adr. 179 l.

— SZERBIA KÜLÜGYI viszonyai az újabb időben. Irta *Krisztics* János. Eredetiből fordította *Románecz* Mihály. I. és II. kötet. 8-r. XVI. 293., 393. l. N.-Beeskerek 1892. (Történeti, Nép- és Földrajzi Könyvtár. Kiadja *Szabó* Ferencz. XXXIX. XL. kötet.)

— A SZERBEK TÖRTÉNETE a legrégebb kortól 1848-ig. A legújabb kútforrások alapján írta *Thim* József. 8-r. X, 116 l. Nagy-Becs-kerek, 1892. (Történeti, Nép- és Földrajzi Könyvtár. XXIV. köt.)

— RÉGI MAGYAR UTAZÓK EURÓPÁBAN 1532—1770. Eredeti kútfőkből összeállította és magyarázatokkal ellátta *Szamota* István. Az előszót írta *Vámbéry* Ármin. Nagy-Becs-kerek, 1892. 8-r. 373 l. (Történeti, Nép- és Földrajzi könyvtár XLI. köt.)

— BUDAVÁR KELETKEZÉSE ÉS HADTÖRTÉNETI MULTJA. Adalékul a hazai történelemhez. Irta *Ujhegyi* Béla. Temesvár, 1892. 8-adr. 216 l. Rajzokkal és hasonmásokkal. (A *Szabó* Ferencz által kiadott Történeti, Nép- és Földrajzi Könyvtár L-ik kötete.)

— FOGARAS VÁRA ÉS URADALMA TÖRTÉNETI EMLÉKEI. Irta dr. *Szádeczky* Lajos. Kolozsvár, 1892. 8-adr. 83 l.

— KOVACSÓCZY FARKAS a Báthoryak cancellárja levelezése 1577—1594. Közli Dr. *Szádeczky* Lajos. Budapest, 1893. 8-adr. 36 l.

HIVATALOS ÉRTESSÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1893 évi jan. 5-én d. u. 4 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Pulszky Ferencz elnöklete alatt dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, Dedek Cr. Lajos, dr. Fejérpataky László, dr. Hajnik Imre, dr. Kammerer Ernő, Majláth Béla, dr. Márki Sándor, Óváry Lipót, dr. Pauler Gyula, dr. Szendrei János, Szinnyei József, Tagányi Károly, dr. Váczy János vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az új év alkalmából üdvözölvén a választmányt, az ülést megnyitja s a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Fejérpataky László és Tagányi Károly vál. tagokat kéri fel.

1. Titkár előterjeszti az új tag-ajánlatokat. Ajánlatnak *érvélt* r. tagokul 1893-tól: Dvorzsák János pécsi egyház-megyei áldozó pap Budapesten (aj. Kőszeghy Sándor), Márkus- és Batiszfalvi Máriássy Géza Szepes-Sümeghen (aj. Máriássy Ferencz), Király Emma áll. polg. leány-iskolai tanítónő Kismartonban (aj. Koleszár Mihály), Szélessy János okl. jegyző Nyitra-Ujlakon (aj. Bihary Géza), Czweck Sándor kegyes-r. tanár Budapesten (aj. Bartos József), ifj. Reiszig Ede joghallgató Budapesten (aj. Szilágyi Sándor), Tölcséry István kegyes-r. főgymn. tanár Vácson (aj. Tóth Sándor), Moeckovcsák Gyula joghallgató Budapesten (aj. Csánki Dezső), Unterauer József főhercegi titkár Alesúthon (aj. Nellhiel Ferencz), Zempléni Moskovitz Géza földbirtokos Budapesten (aj. Árkay Kálmán), Vajda Sándor földbirtokos Szegeden (aj. Obláth Lipót), Pócsy György kir. közjegyző Kecskeméten (aj. Karasszon József), Garam-Veszelei Kazy János cs. és kir. kamarás Bars vármegye főispánja Kis-Koszmálou, Benedekfalvi Detrich Péter földbirtokos Nyitraszeghen, Konkoly Thege Gyula ügyvéd földbirtokos Nagy-Szelezsényen, Walli és Sonnenthurmi

gróf Migazzy Vilmos es. és kir. kamarás b. t. tanácsos Aranyos-Maróthon, Nemes-Kosztolányi és Kamenecci Kosztolányi Sándor földbirtokos Nemescsényben, Köves József plebanus Kis-Tapolcsányban, Bethlenfalvi György kir. törvényszéki elnök Aranyos-Maróthon, Széplaki Botka Zoltán földbirtokos Kis-Vezekényben, Kis-Biróczy Rázgha Béla Néveren (valamennyit aj. hg. Odescalchi Arthúr).

Örömmel fogadtatnak, s hg. Odescalchi Arthúr ö föméltóságának az új tagok gyűjtésében kifejtett sikeres buzgalmaért a választmány jegyzőkönyvileg nyilvánítja köszönetét.

2. Előterjeszti a pénztárnok december-havi kimutatását, mely szerint a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákról felvett 4477 és 3471 forinttal együtt összes bevétel volt 9402 frt 43 kr,
» kiadás » 8344 » 31 »

s így 1892. dec. 31-én a maradvány 1058 frt 12 kr, melyből azonban a Medgyes város közönségétől befizetett 100 frt alapítvány, és az 1892 évi költségvetésben alapítványok refundálására előirányzott 500 frt, tehát összesen 600 frt alapítvány tőkésítendő.

A pénztári kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatolattatik; az alapítványul tőkésítendő 600 forintra nézve pedig határozattatik, hogy annak névértékében $4\frac{1}{2}$ százalékos adómentes regale-kártalanítási kötvények vásároltassanak, úgy azonban, hogy a mult évi költségvetésből folyólag refundálandó 500 frt pót-számadásképen a mult év terhére számoltassék el; megbízatván az elnökség, hogy e határozat végrehajtásáról szabályszerűen gondoskodják.

3. Jelenti, hogy a rodostói restauratóikra gyűlt alapból a mult évi 117 jk. pont alatt kelt határozatnak megfelelően Randozzo Ferencz rodostói plebanus részére költségmegtérítésül 7 török lira (77 frt) elküldetett, a maradvány pedig, mely a hozzájött időközi kamatokkal együtt 402 frt 48 krt tesz ki, külön betéti könyvecskében a P. H. E. Takarékpénztár őrizetére bízott.

Tudomásul szolgál.

4. Következik a f. évi r. közgyűlés napjának és tárgyainak kitűzése. Szilágyi Sándor titkár javaslatára a választmány elhatározza, hogy a f. évi rendes közgyűlés február-hó 16-ikára d. u. 5 órára hívassék össze; *tárgyai*: 1. elnöki megnyitó beszéd; 2. a titkár évi jelentése; 3. az 1892 évi zárszámadás és az 1893 évi költségvetés bemutatása; 4. Az ig. választmány egy harmadának újra választása, illetőleg a kilépő és elhalt vál. tagok helyének betöltése; 5. Lánczy Gyula társ. tag »*A magyarság az Árpádok korában*« című felolvasása. A választmányból ezúttal az 1890—1892-iki évkörré megválasztott tagok lépnek ki, névszerint: dr. Ballagi Aladár, dr. Borovszky Samu, Bunyitay Vinceze, dr. Csánki Dezső, Csontos János, Dedek Crescens Lajos, dr. Fejérpataky László,

dr. Fraknói Vilmos, Géresi Kálmán, dr. Hajnik Imre, Jakab Elek, Lehoczky Tivadar, dr. Márki Sándor, Nagy Iván, dr. Pauler Gyula, b. Radvánszky Béla, Tagányi Károly, Zsilinszky Mihály és Zimmermann Ferenc; Salamon Ferenc pedig a múlt év folyamán elhalván, összesen 20 vál. tag helye lesz a közgyűlés által betöltendő.

5. Olvastatik a múlt évi 125 jk. pont alatt kelt határozattal az ügyrend revisiója ügyében kiküldött öt-tagú bizottság jelentése és javaslata, melynek elfogadásával a választmány határozatilag kimondja, hogy: 1. a rendes havi ülések ezentúl egész tárgy-sorozatukkal egyfolytában ugyanazon egy helyiségben tartassanak; 2. az ülések kezdetének ideje a régi szokás visszaállításával, de fentartásával annak a gyakorlatnak, mely szerint a napirend során mindenekelőtt a társulat igazgatási és folyó ügyei intéztetnek el, d. u. 5 órára tűzessék ki; 3. a tagok és a közönség részéről tapasztalt közömbösség megszüntetése s a társulat tudományos működése iránt szélesebb körben való nagyobb érdeklődés keltése céljából a rendes havi ülésekén kívül is rendezteessenek alkalomszerű felolvasások és általánosabb érdekű előadások, melyek a nagy közönséget közelebb hoznák, a tagokat szorosabban kapcsolnák társulatunkhoz.

Ehez képest — figyelemmel arra, hogy e rendkívüli felolvasások által a rendes havi ülések alapszabályilag körülírt munkaköre csorbát szenvedjen, — az ügyrend néhány szakasza következőleg módosíttatik, illetőleg egészítették ki:

A 2-ik szakasz a benne foglaltak sorrendjének megváltoztatásával és a 4-ik szakaszból a rendes havi üléseken tartandó felolvasások időtartamát korlátozó határozmánynak hozzáadásával így:

2. §. A nyilvános rendes havi ülések tárgyai: a társulat igazgatási és folyó ügyei; választások; jelentések; indítványok; továbbá tudományos felolvasások és közlések, melyeknek azonban együtt véve egy órán túl tartani nem szabad.

A 3-ik szakasz e kezdő szavai: »Felolvasások csak a nyilvános rendes havi ülések alkalmával tarthatók«; elhagyatnak.

Az eddigi 4-ik és 5-ik szakaszok helyett a következő új szakaszok toldatnak be:

4. §. A választmány a téli hónapok alatt (oct. — apr.) a szükséghez képest a nyilvános rendes havi üléseken kívül is rendez nyilvános felolvasásokat, melyeknek idejét és tárgyait esetről esetre a választmány határozza meg.

5. §. E felolvasásokra a társulat tagjai és az érdeklődő közönség a hírlapok útján hivatnak meg.

Ezek után felvetetvén az a kérdés, vajjon a tervezett rendkívüli előadások sikerének nagyobb biztosítása végett nem lenne-e czélszerű ezeket, mint ilyeneket, külön tiszteletdíjjal jutalmazni? — a titkár utasított, hogy erre vonatkozólag annak idején javaslatot adjon a választmánynak.

6. Titkár bejelenti, hogy Bay Ilona úrnő legújabbán ismét 50 frt adománynyal járult a *M. Tört. Életrajzok* számlájához.

Hálás köszönettel fogadtatik.

7. Bemutatja néhai Almási Balogh Béla putnoki volt ev. ref. lelkésznek kéziratban hagyott munkáját, mely *Putnok város monographiáját* tárgyazza s a melyet Lévy József megbírálás és róla vélemény-nyilvánítás végett küldött el hozzá; kéri a választmányt, hogy a munka megbírálására két tagot küldjön ki kebeléből.

A választmány készséggel enged a kívánságnak s bírálókül Majláth Bélát és dr. Csánki Dezsőt kéri fel, azzal, hogy a kézirat átvétele végett a titkárral szíveskedjenek érintkezésbe lépni.

8. Bemutatja a M. Nemzeti Muzeum könyvtárának mult évi dec. 10-ikéről 491 kt. sz. alatt kelt átiratát, melynek kíséretében a társulat 1877. évi kirándulása alkalmával állítólag Bazin város levéltárából kikölesönzött és most Csontos János könyvtári segédőr irományai között talált némely iratok, u. m. egy 1587 évi missilis és két drb 1586 évi inventarium, a végből küldettek át a titkári hivatalhoz, hogy azokat a társulat nevében illető helyökre visszajuttathassa. A titkár felvilágosításai és annak constatalása után, hogy a kérdéses iratok nem Bazin, hanem Szent-György város levéltárából származnak, határoztatik, hogy a Történelmi Tár számára lemásoltatván, a fenforgó körülményeket megvilágosító levél kíséretében haladéktalanul küldessenek el Szent-György város levéltárának.

9. Előterjeszti a gróf Teleki-Oklevéltár szerkesztő bizottságának mult évi december-hó 12-ikén tartott üléséből kelt jegyzőkönyvét, mely szerint a bizottság az oklevéltár 1526-ig terjedő két első kötetét már sajtó alá adta, a Teleki Mihály levelezéseit magokban foglalandó későbbi kötetekre nézve pedig abban állapodott meg, hogy azok teljesség okáért a családi levéltár anyagán kívül más levéltárak és gyűjtemények anyagát is öleljék fel és a már kiadott levelek regestáit hozzák.

Helyeslőleg tudomásul vétetik.

10. Bemutatja az országgyűlési függetlenségi és 48-as párt 762 számú felhívását és gyűjtő-ívét, néhai Irányi Dániel síremlékére való adakozás végett.

Kiadatik a gazdasági bizottságnak.

11. Olvastatik dr. Csánki Dezső és Tagányi Károly vál. tagok f. évi jan. 4-én kelt jelentésök a néhai Bartosságh Imre által Baranya vármegye monographiájához gyűjtött adatokról.

Tudomásul vétetvén, a mult évi 108 jk. pont kapcsán dr. Rodiczky Jenő úrral fog közölni.

Következnek a felolvasások; előbb azonban —

12. Szilágyi Sándor titkár emel szót, s rövid nekrológban tudatja a választmánynyal a társulat egyik legtiszteltebb külföldi tagjának, a

magyar történetirodalom igaz barátjának és nagyérdemű munkásának, Flegler Sándornak, 1892 évi dec. 12-én Benseimban történt elhunytát.

A választmány a gyászos jelentést őszinte sajnálattal veszi tudomásul s Flegler Sándor emlékeztét a mai ülés jegyzőkönyvébe iktatja.

13. Dedek Cr. Lajos felolvassa Pór Antalnak »*János küküllei fősperes Nagy Lajos király történetirója*« című értekezését, mely a *Századok*-ban fog megjelenni.

14. Szilágyi Sándor titkár bemutatja a b. Radvánszky Béla szerkesztette *Házi Történelmünk: Emlékei* második osztálya: a *Régi magyar szakácskönyvek* megjelent első kötetét, ismertetésül több érdekes részletet olvasva fel a műből.

15. Dr. Mika Sándor társ. tag a drezdai kir. udvari könyvtárból mutat be egy képes codexet, melyben a Báthori Zsigmond és Bástya György között 1601. aug. 3-án Goroszlónál vívott harczon elvesztett erdélyi lofogók és hadi jelvények egykorú színes ábrái vannak festve.

Ezek után zárt ülésben —

16. A társulattól 1892 végével kilépő, valamint az év folyamán elhalt évdíjas r. tagok törlése és a hátralékos tagdíjak leírása illetőleg: behajtása iránt intézkedett a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Pulszky Ferencz s. k.
elnök.

Jegyzette

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Féjépatuky László* s. k., *Tagányi Károly* s. k.
vál. tag. vál. tag.

F E L H Í V Á S.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább következő névsorban megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivattal közölni szíveskedjenek:

Áldori Bertalan, eddigi lakása: *Fegyvernek*.

Bing Rezső, eddigi lakása: *Arad*.

Brankovics György, eddigi lakása: *Budapest*, Nagykorona-u. 10.

Czeiner József főgymn. tanár, eddigi lakása: *Budapest*, II. ker. fő-gymn.

Horváth Emil, eddigi lakása: *Budapest*, József-körút 85.

Kopácsy Viktor, eddigi lakása: *Veszprém*.

Kornis Elemér, » » *Léva*.

Lakat István, eddigi lakása : *Veszprém-Rátót*.

Lenthe Gusztáv, eddigi lakása : *Veszprém*.

Podhorányi Nándor, eddigi lakása : *Eperjes*.

Polgár József földbirtokos, eddigi lakása : *Budapest*, Röck Szilárd-
uteza 21.

Rudnyánszky Gyula kir. tábla bíró, eddigi lakása : *Debreczen*.

Saenger Mór, eddigi lakása : *Besztercebánya*.

Szimonits József eddigi lakása : *Arad*.

Dr. Szilády Károly, eddigi lakása : *Hajdú-Böszörmény*.

Szobonya Mihály, eddigi lakása : *Budapest*, Kerepesi-út 26.

Sztáncsek Zoltán, edd. lak. : *Budapest*. Egyetem, földrajzi seminarium.

Szilágyi Sándor

titkár.

Az 1892. év folyamán tagtársaink közül elhaltak :

Babura László Kézsmárkon,
Barabás Domokos Nagy-Kállóban,
Bolkay Vilmos Nagyváradon,
Brencsán Sándor Kassán,
Budenz József Budapesten,
Conlegner Károly Néveren,
Heyduk Ambrus Tokajban,
Kalocsa Balázs Nagy-Körösön,
Konez József Nagy-Selyken,
Ormay Antal Rétságon,
Paget János Kolozsváron,
Párvy Iván Kassán,
Platthy György Nagy-Szalatnán,
b. Prónay Aurél Doroszlón,
b. Prónay István Péczelen,
Rakovszky István Pozsonyban,
Révay Vilmos Trebosztón,
Richlek Alajos Alsó-Kubinban,
Salamon Ferencz Budapesten,
Sárkány Miklós Zirczen,
Somssich Andorné Sárdon,
Sperlágh József Hatvanban,
Szvoreányi József Egerben,
Tanács János Vácson,
Törs Kálmán Budapesten,
Virágh János Dévaványán.

Alapítványát 1892. december hóban befizette:

Medgyes város közönsége 100 frt.

Alapítványi kamatott fizetett 1892. december hóban:

Nagybánya város közönsége 1893. évre 5 frt.

Tagdíjait 1892. december hóban befizették:

1887-től—1891-ig.	Vadady László	Kassai jogakadémia	Sárospataki főiskola
Wlassics Gyula	Vajai Vay Kazmér	Kemenes Ferencz	könyvtára
		Kosztolányi Sándor	Somoskeőy Antal
	1893. évre.	Kubicza Pál	Soproni szt.-bene-
1891. évre.	Bacsikády Károly	Leleszi prépostság	dekrendi székház
Nagy György	Ballagi Géza	Lombardini Sándor	Steiner Fülöp dr.
	Berger Sámuel	Losonczy gymnasium	püspök (4 ft 50 kr)
	Besztercebányai fel-	Luczenbacher Jenő	Szabadkai nemzeti
1892. évre.	sőbb leányiskola	Lugosi kaszinó	kaszinó
Árkaý Kálmán dr.	Bikkessy Béla	Lukács Ödön (5 frt	Szegedi főreáliskola
Beck János	Botka Zoltán	40 kr)	Szegszárdi kaszinó
Boncz Ödön dr.	Bugyi Ferencz	Mariassy Géza	Székesfehérvári fő-
Kővecsesi Dancs	Csoma József	Marosvásárhelyi ka-	reáliskola (4 frt
László	Csurgoi főgymnas.	szinó	50 kr)
Fősz Ferencz	Debreczeni János	Mészáros Ámánd	Sz-nt-Istvántársulat
Fejérpataky Kál-	Ercsey Sándor	Miklós László	Szent-Iványi Zoltán
mán dr.	Esterházy István gr.	Migazzi Vilmos gr.	Sz-mrecsányi Pál
Ferenczy Miklós	Esterházy Miklós	Nagybányai kaszinó	Szuhányi Lajos
Fischer Vilmos	Ernő gr.	Palczer Ernő	Temesvári állami
Gánsel Lipót	Esterházy Miklós	Pánthy Endre	felsőbb leányiskola
Gyulay Rudolf	Mór gr.	Pannonhalmi könyv-	Temesvári főreáltisk.
Gyurinka Antal	Fekete Alajos dr.	tár	Ury Kapácsy Amália
Lőcsei Főgym-	Forgách Károly gr.	Pápai ref. főiskola	Vályi Béla jbiró
násium	Gyönki ref. gymnas.	Petrow Elek	Vámossy Mihály
Kutasi Radisich	Halasi kaszinó (2 frt	Pfeifer Antal	Várossy Gyula
Jenő	50 kr.	Pócsy György (4 frt	Vay Tihamér gr.
Roskovich Ignác	Halasi ref. gymnas.	: 0 kr)	Végh Arthur
Szabó János esperes	Hamzus Gellért	Podolini kegyesrendi	Villányi Szaniszló
Sztelehó Kornél dr.	Herbszt János	gymnasium	Wesselényi Miklós
Turján József	Kalocsai Jézus-tár-	Rapaics Rajmund	br. (2 frtot)
Ujpesti polgári	saság	Rósa Imre	Wertheimer Ede
iskola	Kaposvári főgymnas.	Rozsnyói premontrei	
Ujvárossy József	Kassai főgymnasium	társház	1894. évre.
5 frt 20 kr	önképzőköze		Pánthy Endre

Figyelmeztetés.

Társulatunknak jelentékeny kárt okoz a nagymérvű kintlévő tagdíj és előfizetési hátralék. Tisztelettel felkérjük azért azon tisztelt tagtársainkat, kik még a mult évekről is hátralékban vannak, hogy ezen hátralékokat mielőbb beküldeni (Egyetemi könyvtárba) méltóztatassanak, annyival is inkább, mert a nem fizetőket ügyvéd útján leszünk kénytelenek meginteni,

A „SZÁZADOK“

minden évfolyamához díszes bekötőablak rendelhető meg aranynyomatú történelmi jelvényekkel ellátva 50 krért, melyekbe a bekötést minden vidéki könyvkötő is eszközölheti.

Megrendelések postautánvét mellett eszközöletnek. Egyes tábla rendelésénél pedig legczélszerűbb a pénzt előre postautalvánnyal, a tábla árán kívül még 10 kr. posta- és csomagolásért járó díjjal együtt, beküldeni, mire a rendelt tábla díjmentesen küldetik meg.

Hirhäger Károly

könyvkötészete (Budapest, V., Nádor-utca 32).

A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
kiadásában megjelent s minden könyvárusnál kapható:

A

„HÁZI TÖRTÉNELMÜNK EMLÉKEI“

MÁSODIK OSZTÁLYÁNAK

I. KÖTETE:

RÉGI MAGYAR SZAKÁCSKÖNYVEK.

KÖZLI

BÁRÓ RADVÁNSZKY BÉLA.

Nagy 8-adr. XXI és 413 l. Ára 4 frt.

A M. Tört. Társulat tagjai számára 2 frt 40 kr.

Ezen kötet három részből áll:

I. Néhány jó magyar és cseh étel főzésének feljegyzése.

II. Szakácstudomány, mely az erdélyi fejedelmi udvar Szakácskönyve volt a XVI-ik század végéről s több száz étel készítésének módját írja le. Ennek függelékét képezi Wecker János orvos műve a betegek számára készítendő ételekről.

III. Étlap 1603-ból (Thurzó Szaniszló galgóczi udvarából).

Az egészség pontos név- és tárgymutató zárja be.

 Figyelmeztetjük tagtársainkat, hogy 2 frt 40 krnak Társulatunk pénztárnoki hivatatalába (Perencziek-tere Egyetemi könyvtár) leendő beküldése mellett a Szakácskönyvet azonnal megküldjük. Legkönnyebben postautalvánnyal rendelhetni meg. De kívánatra utánvétellel is megküldetük.

Az első osztály I. kötete

Bethlen Gábor fejedelem udvartartása és számadás könyvei.

Dr. Radvánszky Béla tagtársunk e jeles kiadványait, a melyek világot vetnek őseink eddig csak nem teljesen ismeretlen magánéletébe és háztartásába, melegen ajánljuk t. tagtársaink figyelmébe.

Szilágyi Sándor,

a Magyar Történelmi Társulat titkára.

51598

2. füzet.

XXVII-ik évfolyam.

Február 15.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁR.

1893-DIK ÉVI FOLYAM.

II. FÜZET.

BUDAPEST,

NYOMATOTT AZ ATHENA EUM R. TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1893.

TARTALOM.

	Lap.
János kükkülei főesperes. (II. bef. közl.) Irta: Pór Antal.	97
Koriatovich Tódor herceg és 1409-ki pöre. Irta: Lehoczky Tivadar.	107
Ugocsa vármegye levéltárából. (II. bef. közl. Irta: Komáromy András.	114
Olaszországi történeti kutatások (III. bef. közl.) Irta Décsényi Gyula.	122
A bányavidék veszedelme 1575-ben. Irta Szitnyai József.	151

Történeti irodalom.

zi, pilisi, pásztoói és szent-gothardi cisterci apátságok története. Irta: Békefi. Ism. Pór Antal.	146
örövíus Römische Tagbücher. Ism. —BV.	149
Az új szerb irodalom korunk történetére vonatkozó termékeiről. Ism. dr. Thim J. Kurucz-dalok XVII. és XVIII. századból. Átirta Káldy Gyula. Ism. P. B.	154
Pop Nikodim. Irta: Ruvarec. Ism. Th.	155
O natpiszn ka erkoji hercegu Stephana u Gorazdsu. Irta Ruvarec. Ism. Th.	158
G. Pantu Szretykovics e Sarenik. Irta Ruvarec. Ism. Th.	159
ic Szerk. Moldován. Ism. Veress Endre.	160
eschichte der nachbarlichen Beziehungen Steiermarks und Ungarns. Irta: Kroner. Ism. Mangold.	162
en über die finanziellen Verhältnisse Oesterreichs unter Ferdinand I. Irta: Huber. Ism. z S.	163
ulus et matricula Juristarum Gymnasii Patavini. Kiadták: Brugi és Andrich. Ism. Crescens.	164
erdélyi magyar játékszín keletkezése. Irta: Ferenczi.	166
arni Iván. Irta: Czimer Károly.	166

Tárca.

»Ayancha« szó értelmezése. Irta: Pór Antal.	167
kolai értesítők irodalma 1892-ben.	168
krakói Akadémia 1892-iki jelentéseiből.	173
epertorium. Összeállította Mangold Lajos.	175
könyvek.	177
gyes közlések.	179
történeti könyvtár.	182

Hivatalos rovat.

1893. jan. 24-én tartott rendkívüli választmányi ülés jegyzőkönyve.	183
1893. febr. 4-én tartott választmányi ülés jegyzőkönyve.	189

FIGYELMEZTETÉS.

Jelen füzetünkhöz van mellékelve a posta-utalvány, Társulatunk újabb kiadványa: a „*Régi Magyar Szakácskönyvek*“ megrendelő lapja, melylyel tagtársaink e könyvet **4** frt bolti ára helyett **2** frt **krért** megszerezhetik. A könyv a megrendelőnek a megrendelés beérkezése után azonnal meg fog küldetni.

A titkári hivatal.

HIRDETÉS.

A M. Tört. Társulat folyó **évi rendes közgyűlése** február-16-án d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia I. emeleti üléstermében fog megtartatni. A közgyűlés tárgyai a hivatalos rovatban (jk. 4. p.) vannak felsorolva.

JÁNOS, KÜKÜLLEI FŐESPERES,
NAGY LAJOS KIRÁLY TÖRTÉNETIRÓJA.

(1349—1397.)

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

II.

Nagy Lajos király életrajza, melyet Küküllei János megírt, három, jelennen ismert krónikánkba talált fölvételt: a budaiba, a dubnicziba és a Turóczy-féle krónikába.

E három közül legteljesebb a Turóczy szövege, mely áll az előszóból és ötvenöt, czímmel ellátott, terjedelemre nézve igen egyenlőtlen fejezetből. A szerző maga osztotta művét »per capitula et particulas« kisebb-nagyobb szakaszokra.

Azonban se Turóczy, sem a másik két krónika írói előtt nem feküdt a szerző eredeti kézírata, vagy annak csak hibátlan másolata; hanem valamely meglehetősen corrupált szöveg. Azon kívül, hogy a krónikában előforduló egyes szók, főleg tulajdonnevek elferdítvék, némely részek, melyek Turóczyban megvannak, a budai és dubniczi krónikákból hiányzanak, mint ezt alább kimutatjuk; úgy tetszik, a fejezetek helyes rendét is felforgatta valamely tudákos másoló és pedig mindjárt a munka elején, ahol pedig Küküllei még tartott valamit a chronológiára.

Azt tartjuk ugyanis, hogy a Turóczy-féle IV. fejezet, mely Erzsébet királyné apuliai és római utjáról szól, eredetileg a II. fejezet volt, és csak ez után kellett következnie a Nagy Lajos erdélyi utját és Sándor havasalföldi vajda meghódolását tárgyaló két fejezetnek, melyek Turóczynál II. és III. helyen állanak.

Okaink, melyek e fölvétre indítanak, elsőben is a chronologiai rend.

Erzsébet királyné 1343. június 8-án utazott el Visegrádról Olaszországba, honnét 1344. május 21-én érkezett vissza. És csak annak utánna, hogy anyja visszaérkezett, június első felében vezetett Nagy Lajos sereget Erdély felé. Ez a király első erdélyi utja. Okleveleinkben nincs semmi nyoma, hogy Lajos király már előbb is volt volna Erdélyben. Az első ügy pedig, melyet ottan elintézett, a Bazarábfia Sándor ügye volt. E végett tartózkodott Brassó vidékén 1344. június 15-én.¹⁾ A vajda meghódolását azonban alkudozások előzték meg, melyeket Demeter ó-budai prépost, aztán váradi püspök végzett.²⁾ Lajos király emlékezik oly időről is, midőn Sándor vajda őt *pro domino suo recognoscere renuebat*.³⁾ Mindehhez több idő kellett, mint amennyi a koronázás és egy netán még 1342-ben indított hadjárat közt lefolyt. Az *Interea accidit, ut gens . . . saxonum . . . commociones fecisset* frázis, melylyel Küküllei János a szóban forgó fejezetet bekezdé, tehát Erzsébet királyné távollétére és nem a néhány napot igénylő koronázási ünnepélyekre vonatkozhatik.

Küküllei János, ki az erdélyi expeditióban részt aligha vett, elhallgatja ugyan annak egyik kiváló okát: András erdélyi püspök önkényének korlátozását, mivel a püspök jóltevője volt, ki őt a küküllei főesperességre kinevezte, és előtérbe tolja a százszok zavargását, ámbár erről egyebünnen nem hallunk; de korrendi történetet akarván *akkor még* írni, oly nagyot nem véthetett ifjúkori emlékezései ellen, hogy a chronológiát annyira felforgassa, annál kevésbbé, minthogy Erzsébet királyné olasz utja, melyben ő is részt vett, fontos esemény, úgy szólván határkő volt életében.⁴⁾

A budai krónika Küküllei érdekes, de személyi vonatkozású bevezetését elhagyta, e miatt az első fejezetet némileg

¹⁾ *Anjouk Okmt.* V, 550.

²⁾ *Occasione pacis et concordie inter nos (regem) et eundem (waywodam) tractande pluries proficiscendo.* (*Fejér*, CD. IX/II, 399.)

³⁾ Ugyanott, IX/III, 33. 254.

⁴⁾ Kissé megingat véleményünkben azon körülmény, hogy Bonfin, ki decasai fogalmazásánál Küküllei János művét is használta, és módjában lehetett jó kéziratot használnia, az erdélyi expeditiót szintén közvetlenül a koronázás utánra helyezi.

módosítania kellett. Ellenben beveszi a koronázásnál jelenlevő főurak névsorát, mely Turóczyban nincs meg. Kétség támad tehát az iránt, megvolt-e e névsor Küküllei művében? Valószínűnek tartjuk, hogy megvolt, minthogy Dlugosz, ki Küküllei művét szintén használta, adja azt, és pedig két főpappal kibővítve.

Követi a budai krónikát mindenben a dubniczi krónika, azzal a különbséggel, hogy a fejezetek címeit elhagyja, és a IV. fejezet után beigtatja János barátnak érdekes elbeszéléseit a nápolyi hadjáratról, valamint Lajos királynak egyéb, 1355-ig viselt dolgairól. Ezek után folytatja a budai krónikát nyomról nyomra onnat, ahol meg szakasztotta, jöllehet sokat elmondott már és részletesebben János barátnak körülményes előadása szerint, amit Küküllei János szerint újra elmond.

Mindakét utóbb nevezett krónikában a Turóczy-krónika V. fejezete, mely Lajos királynak Szécsi Miklós és Poháros Péter vezérlete alatt Kázmér lengyel király segítségére a csehek ellen küldött hadai viselt dolgát tárgyalja, elmaradt. Okát e hiánynak a másoló gondatlan elnézésének kell betudnunk, mert más okot keresve se találunk.

Hogy a dubniczi krónikából is kihagyták ezen fejezetet, valamint más, a budai krónikából szintén hiányzó részletet, világosan arra mutat, miszerint e krónika írója előtt másolás végett a budai szent-Ferencz-rendi ugyanazon kézirat feküdt, melyet kiadásában *Hess András*, e krónika első kiadója is használt.

A VI. fejezetben, melynek címe *de exercitu contra croacos* vagy *croatos* egy jelentékenyebb eltérés van a Turóczy krónikája és a budai közt: az *Kolkothfew*-t, ez *Galgochfew*-t ír. Helyesebb a Turóczy variánsa, mert a szóban forgó folyócskát csakugyan *Klokot*nak hívják máig.

A IX. fejezet olasz nevei, mint *Corrardus de Kuthanetis*, *Cheusa*, *Novelli* — lehet — már az eredetiben helyesírásiilag nem voltak hibátlanul megírva. A budai krónika azt a változtatást teszi benrök, hogy *Corrardus* helyett *Conradust* ír, ami nem baj; de hogy *militis Cheusa* helyett *mulieris Johanna*-t tesz, az nagyfokú értelmetlenségre mutat.

Azonképen a X. fejezetben *Furliuo* helyett *Furlinot* olvassunk. Követi a budai krónikát ebben is a dubniczi, daczára annak,

hogy a János barát által írt részekben helyesen *Forliuuium* áll. Nem különben a XIII. fejezetben a budai krónika a Turóczyban helyesen használt milites *Capuani* helyett *capitaneit*, a XV-ben *utrinque* helyett *utrunquet*, *vivere* helyett *veniret* olvasott.

Hasonlók világos jele annak, hogy a krónika leírója egyéb nem volt másolónál.

A Turóczy-krónika XIV., csak harmadfél soros, de érdekes fejezetét, mely Werner herczegnek Cornetóban történt elfogatását adja, a budai krónika — gondatlanságból — szintén kihagyta; nyomon követi őt a dubniczi.

A XXI. fejezetet a budai krónika két részre osztja s az utóbbi részt a következő fejezethez kapcsolja. Hogy Turóczyban e XXI. és XXII. fejezetben a budai krónika által helyesebben használt *Scaffath* (Scafati) helyett *Staffach* áll, az nyilvánvaló jele annak, hogy itt is eléggé értelmetlen másoló művével van dolgunk, ki *Luceria* helyett *Lutheriát*, *frater Morialis* helyett *frater monialist*, *prior Aurane* vagy tán *Auranensis* helyett *Anianensist*, a XXVI. fejezetben *Dandulo* helyett *de Angulot*, *Rocca* helyett *Rotkát*, *Elderboh* helyett *Elderhohot* másolt.

A Turóczy XXV. fejezete után, a mely a nápolyi hadjáratot azzal fejezi be, hogy Lajos király Szicziáliát V. (helyesebben: VI.) Ince pápa kezeibe szolgáltatta (minthogy VI. Kelemen pápa időközben, 1352. december 6-án meghalt), Küküllei János művét befejezni szándékozta. E szándékában mintegy végszóképpen bocsánatot kér, hogy az eseményeket kortanilag nem egészen pontosan (*per distinctionem annorum et dierum*) beszélte el; minthogy némelyeket ugyan saját tapasztalásából írt, egyebeket azonban szavahihető s a dolgok tudomásával bíró emberektől értett meg (*intellexit*). A többit, ami még megírandó, elbeszélendő lenne, hagyja azokra, kik Lajos király viselt dolgairól többet tudnak, mint ő megírt.

Később azonban megmásította szándékát s átugorván a közbenesőket, Lajos királynak Velenczével Dalmáciáért kezdett háboruja leírásával folytatta művét. Alkalmat műve folytatására — alig van kétség benne — Frankói Miklós érsek testvére szolgáltatott, kivel az érseki udvarban, Esztergomban össze kellett jönnie, s aki neki e második velencei háboru változatait elmon-

dotta valószínűleg egyenesen azért, hogy azt történeti művébe fölvegye. Amiért nagy részint csakis a terra fermán viselt hadjáratot, első sorban Tamás urnak vitéz tetteit kapjuk, míg a Dalmáciában véghez vitt dolgokat, pedig ezek vitték dülőre ezt a háborut, alig érinti, az 1358. évi zárai béke pontjait sem említvén meg közelebbről.

A következő fejezetekben szerzőnk vissza-visszatér a velencei háboru előtt történtekre és pótolni, betölteni igyekszik a hézagot, melyet hagyott. A XXIX. és XXX. fejezetben az 1351. és 1352-ki eseményeket adván elő, midőn a Lajos király által kinevezett orosz vajdákat, amint egymásra következtek, elősorolja, már csoportosítani kezdi mondandóit. Ugyanigy a XXXI. fejezetben a pápáknak három ízben küldött magyar segítséget elbeszélvén, az 1358-tól 1382-ig lefolyt eseményeket egy csomóba köti.

Más szellem, más irómodor huzódik innen kezdve szerző művén keresztül. Ha előbb inkább krónikás, koríró volt, innen túl memoir-író kezd lenni, mi az összeillő eseményeket emlékezetéből egybeállítja s egy füzérbe illeszti.

A következőkben az osztrák herczegek érdekében 1353-ban a svábok ellen —, nem különben Kotrománic István javára a bosnyákok ellen indított hadjáratokat tárgyalja. Majd átmege a bolgárok (XXXIV. fej.), a csehek és morvák ellen indított hadjáratra (XXXV., XXXVI. fej.), ahol ismét több évet köt egybe. 1353-ról egyszerre 1370-be ugrik át, megérintvén csak, hogy Lajos király örökség utján lett Lengyelország királya és »szerencsésen megkoronáztatott.« A III. és IV. velencei háborut kifejti, hanem mintegy beleunva a háboruk részletes fölsorolásába, általánosságban érinti, hogy Lajos király szinte évenként, vagy legalább minden harmad évben hadat járatott nem ritkán a ráczok és moldovánok ellen is.¹⁾

De már ezen utóbbi, XXXIX. fejezetben a szerző Lajos királynak jellemzésébe fog és semminemű korrendet nem tartva,

¹⁾ Meg kell jegyeznem, hogy itt találkozunk a másolók hanyagságával, kik egy-egy szót kihagytak vagy tévesen írtak. Így: Srebernik helyett *Zrebnek* és *Zrenck*-et. *Gommech*-et és *Sommech*-et, *Brünn* h. *Brod*-ot, *Domboyca* h. *Domboykát*, *brigantik* h. *bugantik*-at stb.

a belügyekre, milyenek: a zsidók kitiltása az országból; Remete sz. Pál ereklyéinek áthozatala Velenczéből; a nosztrai és lövöldi kolostorok, nemkülönb az aacheni és czelli kápolnák építése, alapítása; a kúnok, bogomilek és más szlávok megtérítése; Bogdán vajda secessiója; az országot ért elemi csapások; az udvarnokok nemesítése (XL—LI. fej.), tér át.

Következnek elég részletesen, évjelölés nélkül mégis, Lajos király családi viszonyai: kik voltak feleségei, leányai s ezek férjei. Mintegy záradékul magasztalja a békét, melyet az ország a nagy király uralkodása alatt élvezett; magasztalja vallásos lelkületét; pontosan meghatározza halála és temetése napját, uralkodása tartamát, leírja külső megjelenését, s ezzel bevégzi érdemes művét.

A budai és dubniczi krónikák itt sem igen térnek el a részletekben a Turóczy krónikája szövegétől; csak a legvégén, Lajos király uralkodása idejét jegyzik föl tévesen, a külső megjelenéséről szóló alig két sort pedig elhagyják.

*

Lássuk immár Küküllei János *kútíit*. Minthogy maga említi, hogy némelyeket közvetlen tapasztalatából, másokat szavahihető emberek elbeszélése után jegyzett föl, kérdés támad: műve mely részei honnat keletkeztek?

Hogy szerzőnk a Lajos király koronázásánál jelen volt, tehát az I. fejezetet, melyben reflexiók is vannak, szemlélet után írta, valószínűnek vehetjük, annál inkább, minthogy a jelen volt főpapokat és főurakat (a budai és dubniczi krónika) felsorolja.

Nem szükségkép áll ugyanez a Turóczy-féle II. és III. rövid fejezetekben foglaltakra nézve, noha lehet, hogy az akkori János deák Erdélybe is elkísérte a királyi udvart.

A negyedik fejezet, melynek Turóczyban ez a teljes címe: *De peregrinatione regine Elizabeth, matris Ludovici regis; et de rebus per ipsum tum in curia romana, tum in Apulia gestis*, Küküllei János művének valamint legterjedelmesebb fejezete, úgy legsikerültebb szakasza. A szemlélő körülményességével írja le a királyné utját. Aki e szép fejezetet elolvassa, lehetetlen, hogy a meggyőződésre ne jusson, miszerint János deák egyik kísérője

volt a királynénak, illetve a kíséretéhez tartozó valamely főemberének. Tekintetbe vevén, hogy e fejezetben magában hét oly eseménynyel találkozunk, melyek nap szerint vannak meghatározva, hajlandók vagyunk föltenni, hogy ez utjában naplót vitt. Valószínűbb azonban, hogy Olaszországból adott alkalommal missiliseket küldött, tudósításokkal kedveskedett valamely főpapnak, és pedig már olyan alakban, hogy a címzett e becses ujdonságokat másokkal is közölhette, amint ez azon időben divatos vala. E levelek fogalmazatai feküdhettek Küküllei János előtt, midőn Lajos király életrajzát összeállította.

Még értékesebbé teszi Küküllei e fejezetét annak vége, hogy a szentszék András herczeg királylyá koronáztatásába 44000 márka ezüstért egyezett, és noha kelletlenül a királyi felségek, Lajos tudniillik és anyja megerősítették ez alkut, mire az adószedőknek a megyéket, a király és királyné városait sietve kellett befutniok, hogy e roppant összeget behajtsák.

Tud e dolog felől Cola Rienzi is, ki még azt is tudja, miszerint némely biborosok közvetítésével, kik rokonuk, a durrazói herczeg érdekében művelkedtek, 40000 uncia aranyat is fogadott el a szentszék, hogy András herczeg koronázását hátráltassa.¹⁾

Míg a követek Visegrád és Avignon közt jártak-keltek, Lajos király résztvett a János cseh király által vezetett kereszt hadjáratban a pogány litvaiak ellen. Megjegyzendő, hogy Turóczy krónikája a cseh király helyett ismételve lengyelt mond, míg a budai és dubniczi krónikák jól adják e részletet.

Legföllebb még ha a VII. fejezetet, Lajos királynak a velenczések ellen Zára fölmentésére indított első hadjáratáról szólót, jelölhetjük meg olyanúl, melyet a küküllei főesperes közvetlen tapasztalásból merített.²⁾ De már e fejezet végét, melyben előadja, hogy a velenczések Zárát bevévén, számos zárai polgárt és nemest lefejeztettek, másokat különböző kínzásokkal,

¹⁾ *Gabrielly*. Epistolario di Cola di Rienzo, 149. lap.

²⁾ Nem akarjuk kétségbe vonni, sőt készséggel megengedjük, hogy a küküllei főesperes műve második felében elősorolt vagy fölemlített események és tények egyikét másikat közvetlen tapasztalásából tudta. Ugy véljük, hogy Lajos király halálakor is Nagyszombatban volt. De ezek nem elbeszélések, hanem köztudomású dolgok fölemlítése, melyekre nézve mindegy, akár-honnét merítette azokat.

kegyetlenségekkel és büntetésekkel sujtottak; nemes férfiakat és hölgyeket tömlöczre vetettek; se korra, se nemre nem tekintvén asszonyokat és leányokat személyökben éhséggel és szomjusággal halálilig kínoztak: szerzőnk ezeket már a királyhoz érkezett és a kancelláriába leküldött tudósításokból meríthette. Mert hogy a királyi kancelláriába érkezett, viszont onnét kikerült okiratok kútfői történeti művének, azt nemcsak ez okiratoknak és műve egyes részeinek összevetéséből tudjuk, de ő maga is említi, midőn az okiratokra többször, a XV., XVIII., XXII., XXIV. és XXV. fejezetekben hivatkozik.

Kétségtelen az is, hogy Lajos királynak 1350. évi október hava 30. napján kiadott és Laczkfi István vajda érdemei megjutalmazását tárgyzó jeles alakú leveléből, melyet talán János deák fogalmazott, és e napig birunk,¹⁾ fölvelt művébe egyes részleteket. Ezen levélnek — mint hiszszük — fogalmazata előtte feküdt, midőn művét írta. Ellenben a többi okiratok, melyekre hivatkozik, nem feküdtek keze ügyében. Utal ugyan rájuk egész általánosságban, tehát tudott létezésökről, de semmit se közül belőlök. Aminthogy némely szólamok, például: *commota sunt viscera eius, acri doloris aculeo compungente* (IV. fej.), vagy: *rex Ludovicus ultra modum dicendi vehementi dolore cordis sauciatus* (IX. fej.), nyilván VI. Kelemen pápának Lajos királyhoz intézett leveléből valók,²⁾ de itt is — úgy tetszik — nem maga a pápai levél, hanem csak ezen és más, szebb frázisok állottak rendelkezésére, melyeket midőn eléjük kerültek, a kancellária íródeákjai szépségök miatt kijegyeztek, hogy adandó alkalmal használhassák; használták is.³⁾

Küküllei János műve legnagyobb részének kútfője tehát, főleg a XXIX. fejezettől végig, emlékező tehetsége, amiért kivált ezen utóbbi rész kevésbé chronologikus.

Írta pedig munkája e részét, illetőleg nem fejezte azt be semmi esetre sem 1387 előtt, de nem is 1395 után.

Önmaga jelöli meg ez időszakot, midőn elbeszéli, hogy Hedvig, Nagy Lajos kisebbik leánya, — kit atyja halála után

¹⁾ *Fejér*, CD. IX/I, 482—490. és 756—764.

²⁾ *Theiner*, Monum. Hung. I, 687. l.

³⁾ Lásd pl. *Fejér*, CD. IX/I, 779.

Lengyelország királynőjének koronáztak, aztán Jagyello-Ulászónak, a litvai fejedelemnek, miután keresztényé lett, adtak feleséggül a lengyel urak, — *most* vele együtt uralkodik. Viszont Máriát a magyarok eljegyezték a császár fiának Zsigmond brandenburgi morkolábnak (Markgraf, Heltai szerint), kik *most* szintén uralkodnak.

Mint hogy pedig Jagyello 1386. februárius 15-én keresztelkedett, 18-án kelt egybe Hedviggel és márczius 4-én koronáztatott meg; minthogy továbbá Zsigmondot 1387. évi márczius 31-én koronázták meg, Mária királynő ugyanazon évi juniusban szabadult meg Novigrádból: ez utóbbi időszak előtt nem írhatta meg, nem fejezhette be Küküllei János krónikáját. De nem is 1395. május 17-e után, mely napon Mária királynő meghalt, amit művében a szerző nem említ.

Az emlékezet azonban nem a leghívebb tulajdonsága az embernek, minthogy azt a legjobb szándék mellett is többször megtéveszti.

A küküllei főesperesben nem lehet kétségbe vonni a szándék tisztaságát; azt is elmondhatjuk róla, hogy tudva és akarva soha se mond valótlant: mind amellett megesett rajta azonfölül, hogy nem kimerítő, Lajos király viselt dolgairól sokat elfeled közölni, chronológiai tekintetben sok kívánni valót hagy fönn; megesett mondjuk -- rajta az is, hogy emlékező tehetsége itt-ott, nem éppen fontos körülmények előadásánál azonban, cserben hagyta.

És, ami sajátságos, tévedéseit nem ott vesszük észre, hol tisztán emlékezetből látszik írni, műve második részében, hanem annak első részében, hol okiratokra hivatkozik; minek következtében az érintett tévedések inkább pontatlanságoknak volnának minősíthetők.

Ilyen helytelenség például: miután Tót Lőrincznek Bertalan nevű fiát 1346. július 1-én Zára alatt megölette (VIII. fej.), 1350-ben ugyanazon Bertalannal Lajos királyt Apuliába kísérteti (XVII. fej.), minthogy Tót Lőrincz ezen fia 1352-ben is előfordul még okiratainkban, mint a királyi pinczések mestere.

Egy másik ilyen tévedése, midőn állítja, hogy Sándor havas-elvi vajda azóta, hogy Lajos királylyal kibékült, *fidelitatem con-*

servavit (III. fej.) Mondhatta ugyan ezt, midőn véleményünk szerint történetének ezen részét megírta; de nem akkor, midőn műve végső szerkezetén átment, minthogy Nagy Lajos 1365. januárius 15-én azt írja Sándor vajdáról, hogy megfeledezett a jótétemenyekről, melyekkel neki tartozott, és fia, a lázadó Lajk nyomdokait követte.¹⁾

Téved Küküllei János akkor is, midőn azt beszéli, hogy Lajos király első ízben távozván Nápolyból, Laczkfi István vajdát hagyta vissza kormányzónak. Mert Lajos király Laczkfit akarta ugyan visszahagyni, de a vajda nem maradt. Lett tehát Nápoly kormányzója Wolfhardt, az se *Wolfardus de Wolfhard*, mint Küküllei írja, hanem Wolfhardt Ulrik.

Téved végre, mint azt már Karácsonyi megjegyezte, állítván, hogy Aversa ostroma »jó három hónapig« tartott; holott tulajdonképpen csak másfél hónapig, Lajos király odajövetelétől számítva pedig csak harminczhárom napig tartott az ostrom.

Mindezek daczára ismételjük, hogy középkori krónikásaink közt Apród János, a küküllei főesperes az első helyet foglalja el, és szép számmal megjelent, anjoukori okirataink bőséges adatai mellett is, nélkülözhetetlen.

Pozsony, 1892. augusztus 7.

PÖR ANTAL.

¹⁾ Magy. tört. tár, II, 186.

KORIATOVICH TÓDOR HERCZEG

ÉS 1409-IKI PÖRE.

Koriatovich Tódor litván herczeg a XIV. században tűnt fel hazánkban s rövid szereplése annál érdekesebb és nyomatékosabb, mert a hagyomány is azt tartja, hogy ő népesítette volna meg Ugocsa, Ung, Máramaros és Bereg vármegyék 300 helységeit, melyekből az oláh lakosok elköltöztek. Ugyanis Lajos király 1367. évben Orbán pápa ösztönzésére az országban levő eretnekek térítésének művéhez erélyesen hozzá kezdvén, az országban betelepedett kunok minden akadály nélkül elfogadták a keresztény vallást s ez által a magyarokkal többen összeolvadván, testvéreivé lettek; nem úgy azonban a Kun László alatt 1284-ben megszállott *oláhok*, kik ez alkalommal az erőszakos térítés alól Bogdán Dragos vezérökkel Moldvába költöztek s így Lajos király az ekkép néptelenné lett vidékekre negyvenezer orosz népséget telepített, kiknek utódai maiglan itt élnek.

Nehéz azt határozottan megállapítani, melyik évben érkezett meg voltaképen Koriatovich Tódor herczeg Litvániából; annyi azonban bizonyos, hogy Erzsébet királyné és Lajos intézkedései következtében költözködött be. E fejedelmi személyek 1351. év óta azon szoros viszony következtében, melyben Lajos Lengyelországgal, mint annak kijelölt örököse állott, több ízben nemcsak politikai, hanem fegyveres érintkezésbe is keveredtek a Kárpátokon túli országokkal. Ugyanis míg Lajos király Nápolyban járt, a litvánok, visszaélvén Kázmér király gyengeségével, Lengyelországba berohantak, ott pusztítva kalandoztak és Halicsot elfoglalták. Ez okból 1351. évben Lajos, midőn olasz földről haza tért, segedelemre felhivatván, tekintélyes sereget vezetett Kázmér támogatására, a litvánokat legyőzte s Halicsot Lengyelországhoz csatolta. 1353. évben ismét feltámadtak a litvánok s a tatárokkal szövetségvén, Halicsot kezdék pusztítani, mire Lajos kétszázézernyi erős haddal ellenök indulván, fényes győzelmet vívott ki felettök s ez alkalommal nemcsak az elfoglalt

tartományokat visszavette, hanem a szövetséges tatár fejedelmet is adófizetésre készítette.

Nagy Lajos ez alkalommal a megzabolázott litvánok közül magával hozta volna kezesül Koriatovich herceget, kit, hogy a lengyel tartományok birtoklása megszilárdításában eszközül használhassa, az 1354. évben Braklav nevű várban kötött szerződés értelmében, a *munkácsi* hercegi címmeel és uradalommal, valamint Zemplén és Máramaros megyékben több jószággal megajándékozott s így magához édesgetett; minek következtében a herceg a Nagy Lajosnak átengedett Podoliából¹⁾ fényes kísérettel bejött és új birtokát elfoglalta.

Ugy látszik azonban, hogy Koriatovich Tódor nem sokáig időzött itt, mert róla és illetőleg kíséretében bejött vagy később időközben beszivárgott rokonairól s tiszteiről csak harmincz év múlva történik ismét említés; de Strikov²⁾ is úgy említi, hogy 1395-ben Vitold, Kejstut fia, litván fejedelem, Koriatovich Tódor herceget azért, mert az adót megtagadta, elfogatta és Vlnában elzáratta, honnan később kiutasítottván, így valószínűen akkor ide hazánkba végleg visszatért.

Téves tehát azok véleménye, kik állítják, hogy Koriatovich Tódor 1365-ben Podoliában elfogatván, ott megöletett volna; valaminthogy, ezt megelőzőleg, a kiköltözött oláhoktól elhagyatott s pusztává vált Munkács vidékét ő akkor a Litvániából magával hozott oroszokkal benépesítette volna, mert az itteni oláhok 1367-ben távoztak innen el, s így, valamint az állítólag 1360. évben általa alapított munkácsi csernekhegyi kolostor keletkezésének, úgy az orosz jövevények által történt újabbi beépítésnek is csak később, a XIV. század végén kellett történnie, hiteles adatok szerint K. Tódor 1398-ban lévén Munkács ura, ki mint ilyen később a beregvármegyei főispáni méltóságot is viselte, lévén azelőtt, nevezetesen 1323—1332-ben Dezső, 1335—1343-ban Pauki Pető (dictus Thuz), 1344—1349-ben Marochuk mester, 1349-ben Miklós, 1350-ben Lack Pál, 1356-ban Munkácsi Balázs, 1361—1378-ban Lackfi Pál mester, 1380-ban Kusali Jakch fia György, 1383-ban Pál mester, 1386-ban Kusali Jakch fiai György és András, 1388-ban Bebek Imre, 1396-ban Alaghi Albert s végre 1400—1411-ben *Tódor*, podoliái s litván herceg.

Bizonyos az is, hogy K. Tódor 1398. évig a munkácsi uradalmat tényleg nem bírta, mert addig, a fenmaradt hiteles adatok szerint, fejedelmi tulajdonosaik intézkedtek iránta. Az 1353. évben Erzsébet királyné kiváltságát adván a *beregszásziaknak* az

¹⁾ Engel, Halics története II. 54. lap.

²⁾ XIV. kötet, 2. fej.

erdő használása iránt, abban ez fordul elő: »de silvis nostris reginalibus«; hasonló kiváltságot adott írásban 1354. évben Vári községnek; 1364-ben intézkedik János beregi alispán ellen Eszenyin elkövetett erőszakoskodási ügyben; 1376-ban Beregszászon kelt kiváltságlevelében feljogosítja *Munkács* városát, hogy külön pecséttel éljen; 1378-ban a krajnabeli kiváltságolt oláhok és kenézek szabadalmait megerősíti, »érdekében lévén, hogy alattvalói holdoguljanak« és 1383-ban Mária királyné megerősíti a kereczkei királynői oláhoknak (valachi reginales) kiváltságait.

Mindez arra mutat, hogy ez időközben Erzsébet és illetőleg később Mária, Zsigmond király neje s nem Koriatovich volt a munkácsi uradalom és vár birtokosa, s hogy e herczeg hazai okmányainkban csupán 1398 óta kezd említettetni s így legvalószínűbb, hogy ő Zsigmond király alatt jött *Munkács tényleges* birtokába.

Ugyanis 1398. évben meghagyta Zsigmond király a leleszi conventnek, hogy *Tódor herczeg és testvére Vaszil*, szintén podoliai herczeg kérelmére Szaniszlót (János fiát), Jánost, Pétert, Györgyöt és Bogdánt *Sarkad* helység birtokába igtassa be, mely helységet királyi megerősítés folytán Tódor és Vaszil herczegek Szaniszló hú szolgálataiért adományoztak a nevezetteknek.¹⁾

1401-ben Zsigmond király Budán (in festo Annunc. virg. glor.) kelt rendeletében utasítja a leleszi conventet, hogy *Koriatovich Tódor, podoliai herczeg és Munkács ura* (»Theodorus, dux Podolie et dominus de Monkach«) panaszát vizsgálja meg az iránt, hogy *Kirsanói* Miklós és Imre fiai Kozma, György, Mihály és János, András napja körül fegyveres erővel *a panaszló herczegnek munkácsi várához* tartozó sarkadi, máskép oroszfalvai erdejében (»ad silvam ipsius domini ducis, ad castrum suum Monkach predictum pertinentem«) általa épített sertés-aklokot felégették és Borisnak Iván nevű fiát, sarkadi jobbágyát, rútlul meggyilkolták.

1404. évben Tódor, podoliai herczeg s beregi és ujbári főispánnak Zsigmond király hú szolgálataiért (s valószínűen a királyi hadseregére s a vár kijavítására s megerősítésére fordított költségei megtérítéseül) háromezer arany forintot utalványozott a Kassa városára akkor kivetett húszezer forintnyi díjból, melyet ő Mária születése napján tényleg felvett. Ezen Kassa város levéltárában 34 sz. a. ¹/₈ ívrétű papíron levő s a herczegnek egy 3 cm. átmérőjű zöld viaszú kerek pecsétének csonkult lenyomatával (melyen a címerül használt kardját villogtató lovagnak

¹⁾ Leleszi levéltár, prot. stat. VII. 115. sz.

balra nyargaló s lebenynyel betakart lovának egy része még kivehető) ellátott nyugtája következő:

»Nos Theodorus dei gratia dux Podolie et comes quidem de Beregh, nec non inter ceteros comes Sarosiensis, damus pro memoria quibus expedit universis, quod in anno dni millesimo quadringesimo quarto iudex juratus et universi cives Cassovienses cum qua sumpma pecunie nobis tenebantur, verbo tria millibus florenorum aurei, pro centum novos denarios computando, quas pecunias dnus rex Sigismundus pro fideli servitio nostro nobis contulerat, supranotatas pecunias idem cives in die Nativitatis Marie omnino et totaliter compleverunt et persolverunt. In cuius rei testimonio literas nras sigillatas duximus eis expediendas anno supradicto.«

A következők években is említetik a herczeg; így 1406-ban a leleszi conventnek meghagyta Zsigmond király, hogy Kerepeczi Daba fia László, Benedek fia Gergely, Domokos fia István, András fia György és János fia László panasza következtében nyomozást tartson Tódor herczeg ellen a miatt, hogy Kerepecz faluból negyven szekérnyi szénát erőszakosan elvitetett, a helységbe berontott s Kerepeczi Gergelyt tetteleg bántalmazván, jogaitól megfosztottnak nyilvánította és egy lovát, husvét táján pedig a mezőről ismét öt lovát elhajította s a szántással foglalkozó embereit elverette; minek következtében Tódor herczeg a Jakab-napi nyolczadra megidézttetett.

1409. évben pörölt Tódor herczeg Salánki Péter fiaival Tibával és Jánossal, egy a beregi határból elfoglalt és az ugocsa-megyei Salánk helységhez csatolt nagy területű földbirtok iránt; 1412. évben pedig *Komlós* Mihálylyal, Ugron fiával s több komlói birtokossal azért, hogy ezek tagadták, hogy Komlós és Kövesd a munkácsi vár tartozékai lennének, mi miatt a két birtokos fél közt versengés támadt.

Tódor herczeg 1414. évben halt meg; azontúl a rá vonatkozó okmányokban ő *néhainak* mondatik s özvegyéül *Walha* herczegné és leányául *Annus* említetnek.

A *Tódor* fényes kíséretében beköltözött urak között volt a többi közt *Kaffai Pán Endre* és ennek rokona *Helele*, ki »de Bereg« előnévvel említetik az azonkori okiratokban; lehetséges, hogy Tódor herczegnek rokonai is valának; előkelőségeket igazolja az is, hogy 1416-ban munkácsi várnagyokul szerepeltek; és egy 1418-iki okmányban beregi *Helele* úgy említetik, mint az özvegynek familiaris tiszte, »*officialis ducisse de Munkach*«. Valószínű, hogy *Dolhai Szaniszló* is a herczeg kíséretéből való s mindenestre intimusa volt, kinek s rokonainak a király beleegyezésével Bereg és Máramaros megyékben tetemes birtokot adományozott.

Tódor herczeg özvegye különben férje halála után erélyesen védte itteni birtokát, sőt alkalmilag még támadásokat is tett; így 1417-ben Dolhai Szaniszló és György ellen támasztott pört, máramarosi jobbágyaitól elvett ezer arany forint és hatszáz nyestbőr miatt; az idézőlevélben az özvegy így említettetik: »magnifica domina *Walha* relicta et puella *Annus* filia condam Theodori ducis Podolie.«¹⁾ 1418. évben perelt az özvegy Széchy Jakabbal és Györggyel, kiknek egyik jobbágyát Váriba elvitette; ez idézőlevélben az özvegy »*ducissa de Monkách*« czímeztetetik.²⁾

Úgy vélem, hogy Tódor herczeg özvegye e tájban, 1418. év körül, meghalt, mert inmentül nyoma többé sem neki, sem leányának, de még Pán és Helelének sem fordul elő; csupán a Dolhais-család élte világát még tovább néhány évtizedig Bereg és Máramaros megyékben, hol tetemes uradalmi voltak; sőt Dolhán önkényesen megerősített várat is építtetett, melyet azonban Mátyás király az 1474. évi XXIX. törvényczikk szerint hűtlenségi bélyeg súlya alatt leromboltatni rendelt.

A hagyomány szerint Koriatovich Tódor az általa 1360. évben alapított Munkács melletti (csernekhegyi) kolostorban lenne eltemetve. Nejéről és leányáról hallgat a hagyomány. Bazilovics Iván, a kolostor leírója azon állítása, mintha két hasonnevű K. Tódor lett volna, tudniillik egyik, ki 1339-ben költözött be Olgerd haragja elől hazánkba s a másik, ennek unokája, kit 1395. évben Vitold küldött száműzetésbe, kellően bebizonyítva nincs. A közlöttem hiteles adatokból azonban kitetszik, miszerint 1414-ig, Tódor herczeg haláláig csupán és kizárólag egy ily személyre történik vonatkozás. Ha Koriatovich Tódor 1354-ben, midőn I. Lajos királylyal Braklav nevű várban szerződést kötött s ennek folytán első ízben költözött Magyarországra, csak 25 éves volt s 1414-ig élt: úgy halálakor csupán 85 éves vala, mi nem rendkívüli kor; de a történet és néphagyomány is úgy tüntetik őt fel, mint nagykorú férfiut, a mint képzeletileg lefestve a csernekhegyi kolostorban is szemlélhető.

Az is bizonyos, hogy 1418-ban Pálóczy Máté, majd nem-sokára utána Lazarevics István szerb despota birtokába került a munkácsi vár, ennek elhunytával pedig 1427. évben Brankovics György, Ulk (Farkas) fia kapta azt királyi adományúl . . .

Tódor herczegnek a leleszi convent irattárában levő adatok szerint számos pereit voltak 1401. évtől kezdve 1414-ig. Nevezetes ezek között az, melyet a beregmegyei Nagyberég és ugocsamegyei Feketepeatak közt elterült erdőség iránt 1409. évben *Salánki*

1) Lelesz, prot. B. B. II. pag. 265. nro 78

2) U. o. pag. 455. nro 63.

Péter fiai Tiba és János ellen indított s mely az akkori bírósági eljárásra elegendő fényt vetvén, nem lesz fölösleges az ötszáz év előtti procedurát itt dióhéjba szorítva a hiteles adatok alapján feltüntetni.¹⁾

Tódor herczeg nevében 1409. évben kezdett annak meghatalmazott ügyvéde Pósházy Márton pert Salánki Tiba és János ellen, az állítása szerint Bereg helységtől elfoglalt és Salánk határához csatolt föld visszavétele iránt Zsigmond király ítélőszéke előtt. Az ügy megvizsgálásával a leleszi convent bizatván meg, Tiba és János alperesek nevében azoknak a leleszi convent elvált vallott s meghatalmazott ügyvédök, Dobencsi Dénes válaszolt. A helyszínelésre királyi emberül Oroszi Imre s a convent részéről Miklós deák eszeni lelkész küldettek ki hiteles bizonyoságképen. A vizsályos tér, mely királyi mérték szerint (regalis mensura) hat ekényi szántóföld, két ekényi tölgymakkos erdő és négy ekényi harasztföldből, tehát összesen 12 ekényi vagyis 150 holddal sokszorozva, 1800 holdból állott, feküdt a Borsova folyón túl Salánktól elválasztva, melyet midőn a kiküldöttek Tódor herczegnek vissza akartak adni, ellenmondott Tiba és János fia, Salánki György nevében azok tiszte Kun Péter, miért azok azután a törvényszék legközelebbi nyolczadára a vidékbeli *három vásáron történt nyilvános kikiáltás által megidézettek*. A törvényszék előtt Tódor herczeg részéről Pósházi Márton, az ellenfél részéről pedig Bényei István deák ügyvéd a váradi káptalan által kiállított meghatalmazással ellátva megjelenvén, a kérdéses földet magáénak lenni vitatta, hivatkozván előmutatott régi okmányokra; mivel azonban a bíróságnak járó *18 márkát* le nem tette, azt a meghagyást kapta, hogy a közelebbi nyolczadra kétszeresen tegye le; egyszersmind *a kikiáltott törvényszék* is összehivatni határozatott, melyen azonban, mind az olaszok (velenceziek) elleni háboru alkalmából távol vala, meg nem jelenhetett, miért is ő 296 és külön 42 márka bírság fizetésére ítéltetett, oly módon, hogy a pénzt a jövő évi György-napi nyolczadra behozni tartozék. Ekkor Tódor herczeg helyett Bulvini István ügyvéd megjelenvén, előmutatott a peres tárgyra nézve egy 1364. évben kelt okiratot, mely szerint a föld határa azelőtt, még Lajos király és Erzsébet birtoklása idejében, bejárattott s Bereg községhez való illetősége megállapítottatott volna. Salánki György helyett ügyvéde, Bényei István deák megjelenvén, egy 1335-ben az egri egyház által tett határjárásra hivatkozott, mely szerint a vitás tét azugocsamegyei Feketepataka helységhez tartoznék, mely birtokot a nagyváradi káptalannak 1295. Miklós fiai, Domokos és Demeter comesek és Farkas fia János fiának Péter fia egy részről

¹⁾ Leleszi levéltár, prot. met. nro 11.

és Tiba fia Miklós comes közt más részről eszközölt birtokrendezés iránt kelt okmánya szerint, még V. István király Miklós-nak hű szolgálataiért és vére vesztéseért adományozott.

A bíróság ekkor a szóváltások folytán ismét határjárásat rendelve Jakab apostol tizenötödére Bereg és Feketepatakára, s akkor Bulvini István Tódor herczeg és Bényei István Salánki György részéről megjelenvén, az ügy közbevetett kifogások folytán újlag a közelebbi nyolczadra halasztatott, felperes hat márka lefizetésére köteleztetvén. A határjárásra 1414-ben a leleszi convent küldötte Thuri Mihály mester királyi táblai jegyzővel megjelenvén s Tódor részére Ferencz, Salánki részére pedig András nevű áldozárokot bizonyoságképen kirendelvén, a határt végre megszemlélték és bejárták. Egyszersmind a vizsályos térből egy ekényi szántóföld és öt ekényi erdőből álló részt állapítottak meg olyanúl, melynek birtoklata kérdéses s mely a hozandó ítélet tárgyául szolgáljon. E rész az, melyet a Rednek vize határolt, mely viznek nevét Salánki Hidegérnek, egy másik kiágazó medrét pedig felperes Palócz-pataknak lenni állítá, mely ellmondás kiderítése tehát szintén a további vizsgálat tárgyául tüzetett ki, mit azonban a felhívott szomszédos birtokos és nemes tanuk Salánki részére igazoltak. Ennek folytán a tovább eszközölt törvénykezési eljárás után elvégre az ügy végbefejezése tekintetéből Salánki Györgynek ítéltetett meg *a döntő eskü*, mint kinek *nagyobb számú* tanui világosabban kideríték igazait s mert ő a peres tárgy *tényleges birtokában* is találatott. Az eskü letételére Salánk helységre szent Mihály ünnepének 25-öd napja tüzetett ki akép, hogy összehivatván a szomszédosok és érdekeltek, azok, valamint Thuri Mihály, úgy Herrmann Péter királyi táblai jegyző s a convent kiküldötte jelenlétében a vitás helyen Salánki maga vagy meghatalmazottja *meztelen lábakkal s hajadon feje felett földet tartva*, fenhagon, értelmesen esküdjék meg arra, hogy a vizsályos hat ekényit tevő föld valóban az ő salánki birtokához tartozik. Ha pedig erre az esküt le nem tenné, akkor a határ Tódor herczeg kimutatása szerint igazítottassék ki s csatoltassék Bereghez. Az is megrendeltetett Zsigmond király által (Visegrád 1414.), hogy a sok szavat tartalmazó eskü-minta lassan, szóról-szóra értelmesen mondassék el. Ez érdekes ügyiratban, mely az akkori pörlekedési rendszerre és modorra elegendő világot vet s különösen az 1414-iki királyi leiratban, *Tódor herczeg már nehainak* mondatik.

E nem csekély fontosságú birtokpör e szerint öt év alatt bonyolítottatván le, a mai pörrend szerint az bizonyára több időbe és költségbe kerülne, főleg, mivel a pör tárgya két vármegye határai közt feküdt.

LEHOCZKY TIVADAR.

UGOCSAVÁRMEGYE LEVÉLTÁRABÓL.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Tartózkodva a már előadottak ismétlésétől, a tanuk vallomásait következőkben összegezzük.

Az ámitó »*inas legényt*« Órás Andrásnak hívták és Nagy-Bányáról származott. Nyolcz esztendő s korában a templomból, a szegények perselyéből két marék pénzt ellopott s elásta a földbe, de a bírák megfogták őt, és atyja úgy elverte »*hogy az testéből sárvíz jött ki*«. Iskolába sohasem járt, de Sáros-Remetén laktában »egy este . . . hét angyaltól elragadtatott lélekben, az testét az bátyja negyed magával fogta és úgy vitték ki az bátyja házában, akkor éjszaka úgy feküvén mint egy holt. Másnap reggel napfölkelték eszmélt fel és ötet akkor éjszaka tanították meg az angyalok.«¹⁾ Mindezt saját szájából hallották a tanuk, mikor holtá tette magát és az »*angyal szólt ki belőle*«. De más alkalommal úgy adta elő a dolgot, hogy őt *két kis gyermek ragadta el lélekben* s azóta megkülönböztetett a többi emberektől, mert tiszta és szent, ki a bűnt senkiben el nem nézheti. Egy ideig Kolozsváron szolgált és megtakarított pénzéből egy tinót vett magának, a mi nagy bajba keverte, mert lopott jószág vala. Megösmerték nála, elfogták, tömlöczre vetették és a törvény akasztófára ítélte. Jó lelkű emberek megszánták s kezességen kivették, keresztanyja pedig a kívánt 40 frtot lefizetvén érette, megszabadította a haláltól, most azonban neki tartozik és a míg le nem teszi a 40 frtot, nem mehet haza lakni. Ezt is az angyal beszélte, számítván a gyülekezet könyörületességére, de az ilyen alkalommal összegyűlt adományokat a dabolczy Szabó János vette magához; a próféta földi dolgokkal nem foglalkozott.

Az értelmesebb tanuk mindnyájan bizonyították, hogy bár tanítása nem egyezett a többi prédikátorok tanításával és szentírásbeli helyeket sohasem citált, mindazonáltal vallásellenes

¹⁾ Óváry János vallomása.

dolgokat sem hirdetett és beszédjében a papok szidalmazásán kívül nem volt semmi gonosz vagy kárhoztatásra méltó. Profétának, Isten követének, a sz. Lélek küldöttének nevezte magát, dicsekedvén, hogy már szabad neki úrvacsoráját osztogatni, keresztelni, esketni stb., de egyetlen tanu sem állítja, hogy a mondott dolgokat valaha meg is cselekedte volna s papi hivatását a prédikálásban, betegek felett való könyörgésben, néhány dabolczi ember megtérítésében — bár ennek módja ösmeretlen előttünk — s ezekhez hasonló jámborságokban gyakorolta. Eleinte mindenüvé eljárt prédikálni a hová csak hívták és a népes, jómódu *Salánkot* úgylátszik különösen szerette volna megtéríteni. De a pap ellenszegült, s nagy tekintélye lévén a faluban, eltiltotta tőle a népet, s ezért rútul szidalmazá, ebnek, kutyanak nevezé őt az ámitó, mondván: »az ki pedig ennek az vessző szálnak hisz, száradgyon meg az hit benne.« Később azonban ki sem mozdult Dabolcztól, megvárván, hogy oda gyülekezzenek az emberek. A falu jámbor prédikátorának nem valami irigylésre méltó sorsa lehetett, mert az ámitó örömet kítúrta volna őt az akolból, hogy egyedül pásztorokodhassék *Kis Sionban*. Tanítása közben hirdeté, hogy már rég elkárhozott, könyörögni sem érdemes érette s lázította a népet, »*hogy bocssássák el azt a vad kecskét, adott az Isten nekik egy ifjú profétát, az kivel megelégedhetnek.*« Azzal is kérkedett, hogy a ki elibe kerül, »*megmondja ki micsodás életü*«, és hogy ő benne nincs hamisság, mert neki csak azt szabad beszélni, a mit az angyal szájába ad. És jaj keserü annak, a ki nem ad hitelt szavainak. Jártában-keltében, ugymond, egyszer két oláh emberre talált, az egyik mellette volt, a másik nem hitt neki, »és azt az ő nemhivéséért útjában úgy ütötte a menykő, hogy meghalt bele.« Almássy András tanunak beszélt, hogy már volt a püspöknél is, a ki megígérte, hogy tized napra eligazítja dolgát, de nem váltotta be szavát s ezért az Isten angyalai szentelték őt fel, számszerint hétszázan, a papi hivatásra. »*Atkozott, valaki meg nem üli s meg nem böjtöli azt a napot.*«

Hogy és mikép történt ez a fölszentelés? — Ráthonyi Gáspár írásba foglalt vallomásában igen érdekesen adja elő. Szó szerint közöljük.

»Anno 1690. die 1. Novembris. Én Ráthonyi Gáspár, nemes Ugocsa vármegyében Halmiban lakó recognoscálom vigore praesentium, hogy az felső napokban egy Dabolczon lakó csábító inas jelenté az közel való faluknak, hogy ő egy szombat napon estve meg fog halni és az angyal ő belőle voltaképen fog ki beszélni, egy néhány ember híjván engemet is oda hogy mennék el, mással együtt az angyalnak szavait és parancsolatait írjam le. Kiváltképen Erdélyi Jánostól és többektől is nem nyughatván,

mentem által, hogy kinézzem és kitanuljam minden csábítását és ámítását. A kiket eszemben vehettem, ilyen ámítási voltak.

Dabolczra által menvén, az csábító akkor tölt könyörgést. Az meglévén, az házba bement. Én is bementem, hogy nézzem mit akar. Bocskorát, szűrét levetvén, az maga ágyára hanyottá feküdt. Ott egy nagy lepedővel bétakarták, felül azon egy rettenetes ködmönt vetettek reá, sóhajtván mellette. Egykor nyifogni, szuszogni kezdte a ködmön alatt (az ködmönt elveté fejről), kérdem az ott lévő emberektől: mit csinál most? Mondják, megholt már, az angyal most akar belé jönni. Nézem, ha az kemence megett van-é vagy az gerenda megett az angyal, nem láthatok sohun egy angyalt is.

Elkezdé azonban az dudolást, passio formára holmi dibdáb dolgokat eldudola. Mondják, hogy most bizony az angyal az passiót mondja. Azt elhagyván rettenetes angyali dicséretet monda. Megszűné az malomnak a kereke, mondja Szabó János: az angyal kívánja immár, hogy kivigyük, az sokaság az Isten sátorában, az csűrben.

Hozának be egy kast, arra vetének egy gyéként, két nagy párnát, arra egy tiszta lepedőt töttek. Fogák magát ki filét ki lábát hárman vagy négyen, veték az kasra, elnyútoztaták, mondván neki némelyek: *Óh édes lelki bárányom, mely sokat szenvedsz érettünk.*

Mind papostól elvivék az kast a sátorban. Ott letévén, elkezde az angyal beszélni: *Vajha a ti szemeitek megnyilatkozásának, mennyi sok szép sereg angyalokat, zászlókat látnátok itt. Eljöttünk mi ötezer angyalok ennek az ifjunak felszentelésére.* Beszédét akkor végezvén, az énekhez foga, melyhez hasonló szép dicséreteket soha senki nem hallott, a hívei mondják. Azt abban hagyván, mondja: *írjátok!* Egykor osztán hogy írtuk, mondja az angyal: Az.. Isten, atya, fiu, szent Lélek teljes szent Háromság, tégedet úgy segéljen, hogy... keresztelsz, úrvacsoráját osztassz, halott felett prédikállassz, esketsz. Felel az angyal szavaira ismét az maga szájából. Mondják, Uram ez volt az ő hiti. Ötször vagy hatszor megesküvék, azonban emelkedék fölfelé, elterjesztvén az (karjait.) Megragadá 5 vagy 6 asszony ember, talpra állíták, mondván: az angyal szenteli most fel. Háromszor Jézust kiáltának, lebocsáták osztán... megént fel kél vala, akkor is fogni akarák, de nem hagyók egynehányan . . . mondván, hiszen felemeli az angyal . . . akkor felült . . . megizzadván . . .¹⁾

¹⁾ A kipontozott helyek, részint szakadás, részint penészfoltok miatt olvashatatlanok.

Elvivék az házbán, én is azzal haza jöttem és több halálát nem láttam annak.

Én a prédikálását hallgattam egynehányszor, talán ötször vagy hatszor. Tanétását nem mondhatom, hogy egyezett volna az keresztyén papok tanétásával, *mivel az ő szívének táblájárúl vötte fel az testust,* de ő ott sem locust nem citált, annak sem okai derekasak, sem hasznai, sem tudományi nem voltak. Feddési bőven voltak. Az testust felvevén, az mellől elszökött, mindgyárt az feddéshez fogott. A mi jó volt tanétásában, az sok zűrzavar szó elbontotta. Könyörgése is hasonló volt tanétásához. Nagy áhétatosan könyörgött: *Uram, az mi papjaink paráznák, az feleségek kurvák.* Többet is ahhoz hasonlókat eleget mondott. Mindenkor külön testust vett fel, de én egynehányszor hallottam egy praedikatiót tőle . . . Több bolondságot is zavart praedikatiójában; *az cigányok honnan származtak, az bocskort mikor szerzették, a püspök is megbolondult már, mivel azt gondolta, mit csinált az Isten, minek előtte az világot teremtette?* Még több is jár úgy.

A lövés felől mondotta egy szavában, hogy az mely hamar az golyóbis kimegyen az puskából, ha megtérnek, olyan hamar elmegyen az Isten haragja róllok, de ha meg nem térnek, olyan hamar visszafordul az Isten haragja reájok. Más szavában: az mely nagyon szól a puska, olyan zúgással szállja meg az szent lélek, az kik őtet hiszik. Azt is mondotta, *hogy ő az Jézus Christusnak előljáró hommestere, őtet az angyal küldötte el, hogy térítse az községet.* Az mint tiszta időben az csillag szokott futni, azzal is csábétotta az községet, melyet mondott csudának lenni, az asztalt kerültette azonban éjszaka.

Jött Halmiban is az Pernyeczy uram csúrit szentelni énekszóval, akkor is az papokat kárhoztatta, akkor is lüttetett. Azt is mondotta, hogy ha őtet itt nem hagyják prédikálni, az erdőre megyen, felhág az fára, ott is kiáltja kifelé.

A vallás felől is mondotta, hogy valaki vallását elhagyja, két ház ebéhez hasonló.

A szolgabíró uramra való reggeli támadásokat én nem tudom, mivel Szatmáron voltam, azonban haza érkezvén, másodsor rámentünk vármegye parancsolatjából, hogy megfogjuk . . . Azonban Jézust kiáltottuk háromszor, fegyvert fogván. Hogy osztán rajtok mentünk, láttam, hogy ütnek mindent a kit érnek, engem is jól megütének. *Izsák György,* ha eszemben nem vettem volna, agyon ütött volna egy nagy ruddal, de én bizony nem láttam kit ki ütött, hanem magamat láttam ki ütött, hanem azután véres embert láttam eleget. Adtam penig ezen testi-

monialis levelemet fide mediante pecsétem és kezem írásával megerősítvén anno etc.«

Óváry János dabolczi birtokos hasonlóképen írásban nyújtotta be a maga vallomását. Ő már nem fogja fel oly humorosan a dolgot mint Ráthonyi, nem is critizálja az ámitó prédikálását s beszédeit, sőt úgy látszik mintha nem tartotta volna Órás Andrást közönséges csalónak. Allítja, hogy lefeküdvén csakugyan hogy olyanná lett, mint egy halott s elbeszélvén a fölszentelést, mikor a csűrben erős hittal megesküdt a papság tisztére, miközben hatszor löttek, megjegyzi: »*Ki eskette, én nem tudom, csak Isten tudja s az maga lelke, mert én egyebet nem láttam a ki szólt volna, hanem csak az maga száját láttam, hogy mozgott.*«

Hogy mi történt tovább a dabolczi prófétával, sajnos meg nem mondhatjuk, de csaknem bizonyosnak tartjuk, hogy a vármegye nem ítelt felette, mert ennek a jegyzőkönyvekben okvetlenül nyoma volna. Én azonban Órás András nevét az iratokban többé föl nem fedezhettem, pedig figyelmesen átkutattam a levéltárt. Nagyon valószínű, hogy kiszolgáltatták őt az egyházi hatóságnak, mely esetben *Jézus Kristus hópmasterére* szomorú sors várt. Pedig a tanuk vallomásai után magunk részéről sem tarthatjuk őt professionatus csalónak, bár azt sem hisszük, hogy feltétlenül szerencsétlen rajongó volt volna. Mert az bizonyos, hogy furfangosan ámitotta az együgyű népet, de más körülmények meg arra vallanak, hogy mégsem lehetett teljesen beszámítható lelkiállapotban s az eszelősöknek azon fajtájához tartozott, melyet a magyar köznép találóan »*okos bolond*«-nak nevez.

* * *

A Rákóczy forradalomra vonatkozólag a vármegye levéltárában elegendő bőségben maradtak fenn adatok, hisz tudva levő dolog, hogy a hamu alatt lappangó tűz ezen a vidéken vetett legelőször lángot s a beregszászi sokadalom alkalmával bontották ki a szabadság zászlóját. Az ugocsai pór nép s a vele egyaránt sanyargatott kis nemesség tüstént fegyvert fogott. Tíz nap alatt 6000 főre emelkedett a felkelők száma s a bereg-ugocsai szegénység úgy várta Rákóczyt, mint a »*Messiást*«. ¹⁾ 1703. május 24-én a kurucok elfoglalták *Tisza-Ujlakot*, levérvén a kamarai sőtár német őrségét. Maga a falu még ekkor az Ujhelyi család birtoka volt, s a kincstár csak sórakodó helyül vásárolt meg abból egy

¹⁾ Thaly Kálmán, A gróf Bercsényi család II. k. 479 l.

részt.¹⁾ A kamaratisztek sokféleképen sanyargatták a föld népét és az alsóbb nemességet, Ujlak megtámadása tehát első sorban a bosszu művének tekintendő. Az urak és előbbkelő nemesek kezdetben távol tartották ugyan magukat a mozgalomtól, sőt gr. *Csáky István* főispán alatt valami százan fel is ültek a kuruczok ellen, de Rákóczy megérkezésével fordult a koczka s az *Ilosvay* család példája után tömegesen esküdtek a fejedelem, a »*Pro Libertate*« zászlai alá. *Gödény Pál* egykor Thökölynek sokat próbált vitéz kapitánya és *Kajdy István* ezredesek ugocsaiak voltak, s mikor a vármegye legnagyobb birtokosai a b. Perényiek és a szatmári főispán *Károlyi Sándor*, letették a hűségesküt Rákóczynak, irmagúl sem lehetett többé labanczot találni Ugozsában. A Perényiek közül *Miklóst* gyalog, *Farkast* pedig lovas ezredessé és Bercsényi udvari kapitányává nevezte ki a fejedelem, *Zsigmond* szárnysegéde, *János* udvari bejárója lett Rákóczynak.²⁾ Egyedül *Ujlaky István*, alispán, az egykori harminczados, kárhottatta titokban a felkelést s noha a Rákóczyt vezénylő fejedelemmé választó országgyűlésen *Ujhelyi Ferenczcel* együtt, mint a vármegye követe, részt is vett, mindazonáltal a hol megtorlás nélkül tette, szidalmazá, becsületében kisebbítette Rákóczy hiveit, hatalmaskodott az otthon maradt nemességen és gyalázta a táborban lévőket s általában véve csökönyös ellensége volt a nemzeti ügynek egész haláláig. 1705-ben vizsgálatot is tartottak ellene, de a furfangos, ravasz embernek úgy látszik sikerült tisztára mosni magát.

Egy 1703-ban készült kimutatás szerint csaknem 700 ugocsai ember szolgált a fejedelem zászlója alatt s az *óvári sáncznál*, a *szatmári* és *tokaji* ostromnál, *Károlyban*, *Dolhánd* valami 50 vitéz esett el. *Nagy Márton* péterfalvi nemes, a ki Esze Tamással együtt a kuruczoknak legelső kapitánya vala, szintén a dolhai csatatéren maradt. *Komlóssy Ferencz* (elesett) és *Füzér János* a fejedelem palotás hadnagyai voltak, s alattok szolgált a salánki orosz mester is, mint Rákóczy palotása. *Andrássy Zachariás* és *Horváth Tamás* hadnagy Majos János ezredében; *Katona Márton* zászlótartó, *Gönczy György* hadnagy Esze Tamás ezredes alatt vitézkedtek. *Török Zsigmond* mint főhadnagy, *Várady István*, *Babos Pál*, *Nagy János*, *Vincze Pál*, *Tusa*

¹⁾ A kincstár évről évre szerzett magának zálogos telkeket *Ujlakon*, míg végre az 1771-ik év folyamán örök áron megszerezte az *Ujhelyiektől* a falut, mely rövid idő múlva városi kiváltságokkal ruháztatott fel.

²⁾ Thaly szerint (l. id. m. III. k. 45 l.) ez alkalommal Perényi Imre ugocsai főispánná neveztetett. Úgy látszik azonban, hogy ez csak ideiglenes intézkedés volt, s mikor Csáky letette a hűségi esküt a fejedelemnek, újból elfoglalta főispáni székét.

János forgolányi nemesek stb. mint vice-hadnagyok, zászló-tartók és strázsamesterek szolgáltak Kajdy ezredében, mindjárt a forradalom kitörésekor. És míg a nemesség egy része vérét ontotta a szabadság védelmében, addig az otthon maradottak tehetségükhöz képest gondoskodtak a kurucz tábor szükségéről, különösen a szatmári várat ostromló sereget látván el élelemmel és takarmánnyal. Minden szolgabírónak kötelessége volt mentül több bort, lisztet, zabot, hust gyűjteni össze a maga járásában, s a fenmaradt kimutatások szerint a kis Ugocsa még ereje felett is áldozott. De volt ám nagy öröm, mikor a vár kapitulált. Bezzeg nem kellett most bottal kényszeríteni a parasztot, hogy előfogatokat állítson, volt iga minden faluban arra, hogy a gyűlölt őrséget tovább szállítsák. Tehát *Munkács*, *Szatmár*, *Huszt* ismét magyar kézben volt, s bár az őrség most sem fogyasztott kevesebbet, mint annak előtte, sőt talán még nagyobb terheket róttak ezentul a szegénységre, de a kurucz hadak diadalmas előnyomulásán való lelkesedés s a fényes győzelmek híre mámorossá tette a népet, egy időre háttérbe szorított minden aggodalmat. Pedig az 1704-ik év folyamán is 1000 frtot vetett ki a vármegye a községekre, hogy posta-lovakat tarthassanak, s a fejedelemnek szánt ajándék és a tisztek hátralekos fizetése kiteljék; ¹⁾ a mi pedig bizony nagy summa volt abban az időben, főkép mikor az adózó nép színe-java a táborban vala. Ezenfelül csak a huszti vár őrségének is 1000 köböl gabonát küldöttek évente és a kapitány *Móricz István* uram nem igen tűrte a restanciát. Nem csudálhatjuk tehát, hogy már a következő évben kimerült a vármegye, s *Károlyi Sándor* generalis 1705. szeptember 10-én meg is dorgálja a rendeket, hogy a portai lovas és gyalog katonákat mind ez ideig ki nem állították. Igaz ugyan, hogy mikor levele megérkezett. *Szentmarjay Zsigmond* colonellus és *Csaba Zsigmond* kapitány a 100 lovas és ugyanannyi fegyveres hajdút már útnak indították, de Károlyihoz írott válaszukban már mód felett való terheltségüket emlegetik s azon panaszkodnak, hogy egy-egy lovas kiállítására a szegénységnek 70, 80 sőt 100 frtjába is került. Még keservesebben panaszkodnak, mikor az Erdélyből kibujdosott rendek is nyakukra jöttek, föltárván a kis vármegye nyomoruságos állapotját, mely már több terhet nem képes elviselni. De hát a szükség parancsolt s Károlyi Sándor 1708. január 29-én kelt levelében szigoruan meghagyta, hogy a bujdosókat szállással és

¹⁾ Az alispán 200, notarius 180, két szolgabíró 100, fiscalis prókátór 80, tömlöcztartó és két legénye 208 frttal szerepelnek az 1704-iki listában. A kirótt ezer forintból legtöbbet *Szölös városa* (50 frt.), legkevesebbet *Ujhely* (10 frt.) fizetett.

élelemmel lássák el. Különben Károlyi, mint Ugocsának egyik legfőbb birtokosa kurtán bánt a nemes vármegyével, és *Bagossy Pál* generalis meg *Eötvös Miklós* districtualis főcommisarius által akarátát tüzőn-vizen keresztül hajtotta.¹⁾

A XVII-ik század végéről, de még inkább a következő század első feléből igen sok boszorkánypört találunk a levéltárban. A vádlottak többnyire asszonyok voltak és csak nagyon ritka esetben hoztak ügyökben enyhe vagy éppen fölmentő ítéletet. Rendszerint megégették, néha pedig megkövezték a más keresett kínzások között végezték ki a szerencsétleneket, miután a tanuk a legképtelenebb vádakot is rájuk bizonyították.

Végezetre curiosum képen megemlékezhetünk *Oroszy Ferencznek* 1705-ben kiállított s a vármegye levéltárában elhelyezett érdekes kötelezvényéről. *Oroszy* uram régi előkelő familiából származott s derék becsületes ember volt, csakhogy az italt mód nélkül szerette és ha egyszer fejébe szállott a löre, mindenféle bolondságot elkövetett. Saját vallomása szerint három ízben szegte meg »az *szent házassági tisztességes életet*«, minek következtében felesége el is hagyta őt. Minthogy pedig szerelme-tes hites társát csaknem oly mértékben kedvelé mint az italt, kérte a becsületes nemes embereket, hogy az asszony visszajöve- telében fáradozzanak, ígervén hogy ezentul megjobbítja magát. De ezek mentegetőztek, mondván, hogy már nem bíznak benne, mert fogadását több ízben megszegte s úgy ők csak kisebbségben maradnak stb. *Oroszy Ferencz* uram azonban kegyetlenül bánkód- ván a menyecske után, erős reversalist adott magáról *Jászai Péter* szolgabíró és *Szathmári János* bökényi praedicator előtt, ilyenténképen: »Hogy ha immár én, ennek utánna többször ez rossz megszokott vétkes cselekedetimre visszatérek és feleségemet úgy meg nem tartom, mint Isten és becsületes emberek törvénye kívánja, tehát ezentul nekem soha se Isten se emberek előtt becsületem ne legyen. *De mivel az én vétkes cselekedetimre való nagy ok volt az részegítő ital, azért kötelezem magamat arra is szabad jó akaratom szerint, hogy én immár ez mai naptól sőt ezen órától fogvást teljes életemnek rendiben soha semmi némi részegítő italt nem iszom az tiszta víznél egyebet.*« Ha mindazon- által rá bizonyulna, hogy sört, bort, pálinkát, akovitát vagy lórét

¹⁾ Lehóczky szerint (Beregvármegye monographiája I. k. 230 lap) az erdélyi menekültek között voltak: *Eszterházy Dániel* neje *Cziráky Kata*, *Jósika Dániel*, *Perényi Miklós*, *Kállay Györgyné* és *Ferenczné*, *Patay Kristóf*, *Dániel János* gyermekei sat. Ugylátszik, lehettek vagy ötvenen. — Az erre vonatkozó kimutatást a vármegye levéltárában nem sikerült föl- fedeznem.

ivott, erre az esetre fölhatalmazza a szolgabíró, hogy birtokát tüstént lefoglalhassa, és $\frac{2}{3}$ része a családjáé maradjon, $\frac{1}{3}$ része pedig az övé legyen. Minthogy pedig a közbenjáró becsületes emberek igen jól ösmerhették Oroszy uram erkölcsét, a reversalisban arra is kötelezték őt, hogy jószága lefoglalásának ellen nem szegül, illetlenül nem viseli magát, nem káromkodik stb. A jámbor mindent aláírt, a mit csak követeltek tőle, fölhatalmazván a bírakat, hogy ellenkező esetben szabadon megfoghassák őt; »egy várban küldjenek — ugymond — és abban esztendeig a tömlőcznek sanyaruságát és vasat viseljem, az feleségem pedig az én hatalmam alól, mélyel hozzám az szent házassági állapotban volt köteles, felszabadíttassék«.

Akár megállotta, akár megszegte fogadását, mindenképen szánalomra méltó ember volt Oroszy Ferencz uram.

A levéltárnak a szatmári béke után keletkezett irataira ez alkalommal ki nem terjeszkedünk.

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

OLASZORSZÁGI TÖRTÉNELMI KUTATÁSOK.

— HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Olaszország legnagyobb közkönyvtára, a *Biblioteca Vittorio-Emanuele*, 1875. június 13-án kelt királyi rendelettel alapítottatott a római és környékbeli feloszlatott szerzetes-kolostorok egyesített könyvtáraiból, s 1876-ban lett a közhasználatnak átadva. Róma központján, az egykori *Collegium Romanum* helyiségeiben felállítva, úgy könyveinek elhelyezésével, mint catalogus-rendszérének pontosságával, tágas olvasótermeinek berendezésével s a hozzáférhetés könnyűségével Európa első könyvtárai közt foglal helyet.

Kéziratainak száma aránylag nem nagy, de oly pontosan és részletesen van lajstromolva és oly szigorú kezelés alatt áll, hogy e tekintetben valósággal ritkítja párját. Lajstromai accessio-csoportok szerint vannak vezetve, olykép, hogy az egyes kolostorokból származó kéziratokat, vagy nagyobb magángyűjteményeket a könyvtár együtt tartotta és csoportonként külön lajstromoztatva az általános signaturán kívül külön jelzéssel látta el. Így keletkeztek a *Manoscritti Gesuitici*, *Sessoriani*, *di Sant' Andrea della Valle*, *San Pantaleone*, *Santa Maria della Vittoria*, *San Gregorio*, *Monasterio Farfense* stb. csoportjai, míg a könyvtár dotatiójából megvásárolt egyéb kisebb szerzemények *Manoscritti Vittorio-Emanuele* cím alatt a kéziratár főcsoportját alkotják.

A Quirinal melletti nagy követség szíves közbenjárásával helyet szerevezve magamnak a *Sala riservata* dolgozó asztalánál, kényelmesen használhattam e pontos és nagy részletességgel készült lajstromokat s könnyű volt első áttekintésre meggyőződnöm a felől, hogy a könyvtár kéziratai nagyon sok hazai történelmi anyagot rejtenek magukban. A kedvező eredmény biztos kilátásával kezdhettem meg tehát kutatásaimat, melyek folyamán igen nagy hasznomra voltak néhai *Ábel Jenő* rendelkezésemre bocsátott jegyzetei.

A kézirtattár középkori anyagából mindenekelőtt a XV. század egy nagy alakjára, Capistrán János barátira vonatkozó adatok kötik le figyelmünket. Fra Giovanni da Capestrano, Hunyadi János híres bajtársa, a nándorfehérvári diadal osztályosa, ismert kedvencz alakja volt a középkori kolostorok irodalmának. Alig van kolostor, amely ne őrizte volna a tőle származó vagy felőle szóló leveleknek, theologiai iratainak, szentbeszédeinek százszer ismétlődő másolatait. S miként magyarországi fellépése csak végső — bár legfényesebb — epizódját képezte az ő világtörténeti jelentőségű szereplésének, akként a vele foglalkozó egykorú és későbbi iratoknak, a működésére vonatkozó adatoknak túlnyomó részét nem itthon, hanem a külföld könyv- és levéltáraiban kell keresnünk. Midőn a bécsi udvari könyvtár, a müncheni, prágai, krakkói stb. könyvtárak, (hogy csak a szomszédokat említsem) tele vannak e lánglelkű szerzetes theologiai, inquisitori, reformátori, térítői, népszónoki tevékenységének emlékeivel, éppen nem csodálkozhatunk a felett, hogy a római kolostorokból származó gyűjteményekben is, első belépésre, az ő érdekes alakjával találkozunk.

Legérdekesebb ez anyagból Capistránnak Nicolaus de Fara minorita szerzetestől származó legrégebb ismert életrajza: *Nicolai de Fara o. M. Vita beati Joannis de Capistrano (Mss. Sess. 125.)*, nemcsak azért, mert a sokfelé elterjedt munka legrégebb és legjobb kézirati példányai közé tartozik, de azért is, mert a kézirat későbbi bejegyzései magyarországi provenienciáról tesznek bizonyosságot. A vörös selyembe kötött, 56 levélre terjedő hártyakézirat 1b lapján ugyanis következő bejegyzések olvashatók: *Demetrius Napragi episcopus Jauriensis ex Transilvania secum tulit anno 1600. Idem mp.,* s közvetlenül alatta kissé elmosódott írással: *F. Ladislaus Litomurecki (?) provinciae Sanctae Mariae Hung. pater et guardianus . . . (a helynév olvashatatlan) dono accepit ab ill^{mo} rev^{mo} d^{no} Gregorio Cziberi (?) ordinis sancti Pauli primi eremite diffinitori generali et monasterii . . . (olvashatatlan) priorii die 25. Julii anno 1663.*

A kézirat tehát a XVII. század elején Náprági Demeter győri püspök és kalocsai érsek birtokában volt. A főpap, korának egyik nevezetes diplomatája, 1595—99. években többször járt politikai küldetéssel Erdélyben, s a közvetítő szerepét játszotta Rudolf király és Báthory Zsigmond között; s e szereplésével egybevág sajátkezű feljegyzése, mely szerint Capistrán János életrajzát Erdélyből hozta magával. A kézirat utóbb még igen sok viszontagságon ment keresztül, s legutoljára a jeruzsálemi szent keresztől nevezett római apátság könyvtárának volt tulajdona, melynek pecsétjével ellátva került a Vittorio-Emanueléba.

Írásának jellege a XV. század második felére vall. A munka Nicolaus de Fara előszava után a szent férfiú legendáját 20 fejezetben tárgyalja, világi életétől és szerzetesi vocatiojától kezdve a sírjánál történt csodáig. Magyarországi szereplése és halála a 17–19. fejezetekben van leírva, melyek rubrumai következőkép hangzanak:

16. *De accessu ad imperatorem et ad Vngariam et de cruciata ibidem predicata et de adventu Turcorum, et quomodo primo fuerunt victi in Danubio apud Belgradum.*

17. *De secundo conflictu Turcorum nocte facto apud menia Belgradi.*

18. *De quibusdam mortuis resuscitatis et de multis aliis miraculis.*

19. *De nonnullis aliis signis et prodigiis etiam post Joannis dormitionem patris.*

A kézirat másolója az *explicit* után nevezi meg magát: *D. Paulus Georgii scripsit*. Érdekes a könyv 1-ső lapján olvasható feljegyzés: Bibiena bíbornoknak Rómában 1516. október 4. kelt bizonyáglevele afelől, hogy X. Leó pápa 1515. decz. 31-én kiadott apostoli levelében Capistran János ünnepéül, a capestranói egyházmegye területére, október 23-át jelölte ki. Aláírva: *Ego Fr. Marcus Theatinus de verbo ad verbum extrassi* (így) *et ad futuram memoriam hic scripsi*. A kötet végére papirlevél van kötve, melyen egy XVI. századbéli kéz a szent néhány csodáját jegyezte fel.

A *Mss. Vittorio-Emanuele 37.* jelzetű XV. századi, 153 lapra terjedő papírkézirat Capistran velencei és ausztriai szerepléséről és a nándorfehérvári diadalról tartalmaz egykorú tudósításokat. Velenczéből egy ismeretlen minorita 1451. april 10-iki kelettel ír: *sui successu della predicazione di Fra Giovanni da Capistrano in Lombardia e nel Veneto*. (134 a l.) Az Ausztriában kivívott népszónoki sikerektől Fra Niccolo da Capistrano Bécsből, 1451. június 16. és július 9. kelt levelei szólnak (140 a l.) A nándorfehérvári eseményekről néhány nappal a diadal után Fra Giovanni di Tagliacozzo minorita küldött kimerítő tudósítást egyik rendtársának, *super fluvem Saave ad pedem castris Nanderlensis die XXVIII. Julii 1456.* kelettel; (148 b l.), s ugyancsak tőle származik egy Sulmoneból, 1457. szeptember 15-ről keltezett terjedelmes tudósítás: *Epistola ad Petrum de Jacovuccio de Tagliacocco brevissima de la vita del beato Johanni de Capistrano et de la victoria, che lui ebe de Turchi, et del suo felicissimo et beatissimo fine.* (110 a l.)

Capistran theologiai szereplésének emlékei a *Vitt.-Em. 295.* számú XV. századi kézirat *Quedam dubia, que declarata fuerunt per beatum patrem, fratrem Johannem de Capistrano* című értekezése (191 b l.) s a következő (296. sz.) hártya-codex két darabja: a *canones penitentiales*nek a *Corpus iuris ecclesiasticum*iból

Capistran által készített kivonatai és a *Quarta canonica* felől adott s több egyházi jogtudós hozzájárulása által támogatott jogi véleménye. Ez utóbbi a *Vitt. Em.* 16. számú hártya kéziratban is megvan.

A Mátyás korabeli diplomaciai emlékekhez becses anyagot szolgáltat a *Mss. Gesuitici 151.* jelzetű XVII. századi kézirat. Ebben három pápai követ: Barbo bíbornok (1472.), Orsini teanoi püspök (1481—82.) és Pecchinolli ortei püspök (1488—89.) titkos utasításai vannak meg másolatban. Ugyanitt olvassuk az Isuali Péter reggioi bíbornok-püspök magyarországi pápai legatus részére 1500 november 18-án adott követi utasítást.

Ez instructiók még egyszer meg vannak a *Ges.* 275. számú hasonló kéziraton is, mely azonfelül a következő diplomaciai iratokat tartalmazza: (62 a l.) *Instructio pro oratore misso ad regem Ungariae 15. Decembris. 1475*; továbbá (131 a l.) az ortei püspöknek Budán, 1489. június 25., részben titkos jegyekkel írt jelentését és (262 a l.) Maraschi Città-di-Castelloi püspöknek Budáról és Visegrádról 1483. október 24., 26. és keltezés nélkül írt három levelét. A kötet többi irataiban is gyakran van szó Magyarországról, főleg egy ujonnan indítandó keresztes háborúval kapcsolatban.

A török elleni háborúra vonatkozik a *Ges.* 934. szám *Summa consultationis et tractatus principum Germaniae de expeditione et bello contra Turcas suscipiendó gerendoque* című darabja (44. l.). Ugyane XVII. századi kézirat elején (18. l.) IV. Eugen pápának Zsigmond császárhoz intézett levele foglaltatik: *Litterae Eugenii papae IV., quibus respondet Sigismundo Romanorum imperatori, qui primarius ab eo preces petierat, excusando se, et negat.*

Némileg összefüggésben áll a magyarországi ügyekkel VI. Sándor pápának Bajazet szultánhoz küldött követe, Gregorio Buzardo részére 1494-ben adott utasítása, melyet a szultán válaszával együtt a *Mss. di Sant' Andrea della Valle 124.* jelzetű XVII—XVIII. századi kézirat őrizett meg.

A középkori anyagot a *Liber taxarum* díszes kiállítású, az apostoli kamara példánya után készített hártyakézirat fejezi be, (*Mss. Sess. 46.*), mely a római szent egyház főpapi székeinek, az érsekségeknek, püspökségeknek és apátságoknak jegyzékét tartalmazza, a hivatalosan bevallott jövedelemmel együtt, mely után az illető javadalom elnyeréseért az apostoli kamarának a megfelelő taksát fizetni kellett. E jegyzékben az összes magyarországi egyházak föl vannak sorolva, s nem lesz érdektelen azoknak névsorát a hozzájuk jegyzett összegekkel a következőkben adni:

Az esztergomi érsekség jövedelme 4000 frt; a kalocsai érsekségé 2000 frt. A püspökségek jövedelmei így következnek egymásután: a pécsi püspökség 3300 frt, az ezzel egyesített maróti prépostság 24 frt, (a taksa együtt 18 frt); az egri 3000, a váradi 2000, a zágrábi 2000, az erdélyi 1500 frt; a csanádi 900, ezzel a szt.-Gellértről nevezett csanádi apátság 50, (a taksa együtt $16\frac{2}{3}$ frt,) a veszprémi 900, a győri 800, a váci 500 frt; a nyitrai 275, tinini 150, corbaviai másképp modrusi $133\frac{1}{3}$, szerémi $133\frac{1}{3}$, boszniai 100, »*Argensis in Valachia, provincia Colocensi*«: $66\frac{2}{3}$, a zenggi püspökség 50 frt.

Az apátságok közül többnyire a benzésekéi vannak felsorolva, úgymint a pécsváradi 600, szegszárdi $266\frac{2}{3}$, a pannonhalmi 250, zaborhegyi (a lajstromban nyitrai) 250, garamszentbenedeki 200, sümegi 150, dombói $133\frac{1}{3}$, bulcsi $66\frac{2}{3}$, siklósi $66\frac{2}{3}$, szent-jobbi $66\frac{2}{3}$, bakonybéli 50 frt évi jövedelemmel és a visegrádi apátság a jövedelem megjelölése nélkül. Közlebbi meghatározásra szorul a szt.-Móriczról nevezett *vteli* benzés apátság, mely a veszprémi egyházmegye apátságai között, a bakonybéli apátság után, 50 frt jövedelemmel szerepel. Más szerzetek közül csak a cisterciták topliczai apátsága van fel-émlítve 100 frt jövedelemmel, és a pálosok Boldogasszonyáról nevezett óbudai kolostoruk jövedelem nélkül.

Fel vannak még sorolva az összes dalmáciai egyházak, mik közül elég lesz a főbbeket kijegyezni: zárai érsekség 400 frt; ragusai 200, spalatoi 400; arbei püspökség $30\frac{1}{3}$, scardonai 100, vegliai 100 frt jövedelemmel.

Összehasonlítás kedvéért itt említem fel a *Liber taxarum* egy másik, XVII. századbéli kézirati példányát, (*Ges.* 378.) mely az előbbtől a következő tételekben tér el: Boszniai püspökség 200 frt; kalocsai érsekség először 3500, másodszer 2000 frt; dombói apátság 133; a nyitrai püspökséggel VI. Sándor pápa által 1501. augusztus 9-én egyesített *demesi* (?) prépostság (*praepositura b. Mariae virginis Demesiensis* 75 (a taksa együtt 25 frt.) Megtudjuk ebből még azt is, hogy az esztergomi érsekség jövedelme az 1420. január 20-án tartott consistoriumban lett 4000, a zágrábi püspökségé 2000 frtra becsülve; az utóbbi azonban e második jegyzékben már 2400 frttal szerepel.

A XVI. és XVII. századok nagy politikai mozgalmából jobbára a török háborúk vannak egykorú adatokkal képviselve e gyűjteményben, de korántsem oly mértékben, mint azt más könyvtárakban, például a florenczi *Centrale*-ban találtuk.

A *Ges.* 393. és 399. számú kéziratok *Miscellanea di relazioni politiche Venete del secolo XVI.* címmel velencei követjelentéseket tartalmaznak, melyek többnyire a dalmát tengerpart

ügyeire vonatkoznak ugyan, de a török elleni védelem kérdésével is sűrűn foglalkoznak. Az utóbbi kézirat egyik darabja (385. l.) Szolimán 1532-iki hadjáratát írja le, midőn Bécs elfoglalására indult. A *Miscellanea* további kötetei (*Ges.* 400—402.) a János és I. Ferdinánd királyok trónvillongásainak viharos korával foglalkoznak, s a török háborukra vonatkozó jelentéseken kívül értékes, ha nem is mindenben új anyagot tartalmaznak annak a nevezetes diplomacziái szerepnek megvilágításához, amelyet Velence a magyar trón kérdésében kifejtett európai actióban játszott.

Erdély belállapota felől a Basta kormányzóságának végéről és Bocskay korából rendkívül becses följegyzéseket tartalmaz Argenti János jezsuita páternek *Historia Transsilvaniae* című munkája. (*Ges.* 1579.) Ez az erdélyi jezsuiták történetének keretén belül krónikaszerű feljegyzésekben adja e mozgalmak évek történetét. 1603-tól kezdődik és mintegy hivatalos jelentés akar lenni Aquaviva atyához, a jezsuita rend főnökéhez, s teljes szövegében tartalmazza Argenti paternek, az 1605. szeptember 4-iki megyesi és 1607. június 15-iki kolozsvári országgyűlésen a jezsuiták érdekében tartott beszédeit, továbbá a gyulafehérvári collegium s a székelyföldi és fogarasi missiók leírását. Különös érdeklődéssel bír a szemtanú feljegyzéseinek közvetlenségénél fogva Argenti jelentésének folytatása Major Péter atyától, a tartományi másod-főnöktől, aki 1607-ben Rómából Bécsen át Erdély felé igyekeztén, útjában Nagybányán rekedt és e határszéli városból kísérte figyelemmel a dolgok menetét.

Argenti és Major ismert nevek Erdély és a magyar jezsuiták történetében. Tudjuk, hogy Carillo Alfonz, 1600-tól az osztrák-magyar jezsuita-rend tartományi főnöke, Argenti atyát 1604-ben erdélyi helyettes kormányfővé tette, s Kassán missio-telepet létesítvén, annak élére Majort állította. Argenti később Carillo utóda lett a bécsi tartományi főnökségben.¹⁾

A Collegium Romanum növendékei szónoki kísérleteinek érdekes emléke az a beszéd-gyűjtemény, (*Ges.* 241.) mely a nevezetesebb látogatók tiszteletére tartott üdvözlő beszédeket tartalmazza. A magyarországi növendékek közül Imanus Gáspár (1582. jan. 11.), Alart Mihály (1597. február 3. és 1598. május 28.), Tiri (?) István (1601. nov. 23.) és Szini István (kelet nélkül) latin beszédekkel szerepelnek. Magyarul és oláhul beszélt 1608. december 11-én Lovas Ferencz, magyar beszédjéből ide ígatom a kezdő szavakat: »Az örök mindenható attia Isten látván ez világi embereknek állapotját stb. Magyarul beszélt még

¹⁾ Szilágyi Sándor, Carillo Alfonz diplomacziái működése. Értekezések a történeti tudományok köréből, VI. k. 10. sz. 60. l.

1623. december 3-án Szabó András (Andreas Sartorius) Pietro Aldobrandini tiszteletére.

A XVII. század elejéről származik a *Sess. 452.* számú kézirat spanyol nyelvű darabja: *Declaracion del derecho y action que el rey cath. Don Phelipe III. de Espanna tiene a los reynos de Bohemia y Hungaria por succession y nerencia.* Ez III. Fülöp spanyol király (1598—1621) örökösödési igényeit fejtegeti a magyar és cseh trónra, az esetre, ha a Habsburg-ház ausztriai ágának magva szakad. A spanyol Habsburgok ez actiójáról nincsen bővebb tudomásunk; időszerűvé tette azonban azt az a körülmény, hogy II. Mátyás uralkodása alatt az uralkodón kívül csak a stájer ág 3 férfi-tagja képviselte a családot fiágát.

A *Raccolta d'istruzioni diverse a nunzi apostolici del 1621 al 1623.* című kézirat (*Ges. 177.*) Bethlen Gáborral és az általa vezérelt magyarországi és erdélyi mozgalmakkal foglalkozik, kapcsolatban a spanyol, francia, lengyel, német, angol és olasz udvarokhoz küldött pápai követek utasításával.

A század végét betöltő nagy török háborukat Montecuccoli iskolájának egy termékén — *Aforismi dell' arte bellica lasciati dal gran generale Montecuccoli, (Sant' Andrea 12.)* — kívül jobbra Bécs felszabadítását dicsőítő alkalmi beszédek és költemények képviselik. Ilyenek Giambattista Foginoli és Vincenzo da Filicaia ódái, (*Sess. 333.*) és Giovanni Antonio Moraldi versgyűjteménye. (*Ges. 54.*) Van egy beszéd Buda visszafoglalásáról, mit Velenczében tartott a császári követ, (*Ges. 371.*) s megvan a *Ges. 1451.* számú térkép-gyűjteményben Fontana 1686. június 20-iki ismert felvétele Buda váráról s az ostromló hadak állásáról.

A századra vonatkozó történelmi anyagot kiegészíti még XII. Incze pápa és a 74 korabeli bíbornok életrajzgyűjteménye Orazio Elci gróftól (*Sess. 382.*), mely egyebek közt Kollonics bíbornok életrajzát is tartalmazza, továbbá a római császárok életrajza a már idézett *Ges. 371.* jelzetű kéziratban, és az aranygyapjas-rend 37 lovagjának névsora spanyol nyelven 1632-ből, (*Sess. 450.*) melyet Magyarország nádorának, Eszterházy Miklós grófnak neve zár be.

A XVIII. századi anyag többnyire egyházjogi vonatkozással bír, mint Keresztély bíbornok esztergomi érseknek a szent collegiummal 1708 nyarán folytatott levél váltása (*Sess. 260.*), gróf Harrach nyitrai püspöknek Firrao bíbornok államtitkár útján 1737-ben a pápához intézett kérelme, a melyben az örökös tartományok papságának három évi tizedét a török háború költségeire kéri engedélyeztetni (*Ges. 296.*), továbbá Migazzi bíbornok emlékirata Mária Teréziához (*Ges. 197—198.*) s a pálos-rend új constitútiói (*Ges. 232.*) A *Ges. 152.* jelzetű kézirat a

magyar Corpus jurisnak az egyházi ügyekre vonatkozó törvényei kivonatán és II. Sylvester bullájának szövegén kívül a magyarországi papságnak az 1728-iki országgyűlésen előterjesztett sérelmeit, Batthyányi József bíbornoknak II. Józsefhez 1781-ben intézett felterjesztését és VI. Pius pápának II. Józsefhez 1781. december 15. intézett brevését tartalmazza, József császár válaszával. E levélváltást és Batthyány emlékiratát megtaláljuk még a *Ges. 157.* kéziratban; az utóbbinak szövegét azonfelül a *Ges. 1356.* jelzetű kézirat is megőrizte.

Némi érdeklél bír reánk nézve az a halotti beszéd, (*Ges. 711.*), melylyel a Santa Maria della scala templomban, 1780. december 16-án Mária Teréziáért tartott gyászmise alkalmával abbate Antonio Siro Vannini adózott az elhunyt nagy királynő emlékének.

Bibliographiai tekintetből értékes adatot őrizett meg számkra az urbinoi könyvtárnak Alessandro Vanni könyvtárnok által 1640-ben készített jegyzéke, a melyben a következő hazai vonatkozású középkori kéziratokat találjuk felsorolva:

Galeotti Martii Reputatio obiectorum in libro de homine a se composito. Ms. in 4. in perg., legato in rosso.

Ludovicus Sempronensis, Medicamina contra pestem. Ms. in 4. legato in rosso.

Michaelis d' Ungheria Sermones in 8. Ms. legato in bianco.

Curiosum jellegével bír a *Miscellanea* (*Sess. 393.*) cz. XVII—XVIII. századi kézirat darabjai között a negyven papáról szóló jövendölés, melyet a kezdő sorok szerint egy arab mágus közölt Zsigmond császárral:

Fluctuante Sigismundo imperatore super rebus ecclesiae catholicae, durante schismate inter pontifices et cardinales, in civitate Constantiae quidam statista suorum temporum habuit a quodam Arabo mago 40 imagines, sub quibus erant adnotati sequentes versus pro qualibet imagine, quibus adimpletis asseruit. »Dicas imperatori, quod aut ecclesia destruetur propter tyrannidem aliquorum nostrorum filiorum et principum caput, aut revertetur ad pristinam paupertatem cum optima fide.«

Miként ezeket a jövendöléseket, ép úgy a koholmányok kategóriájába kell sorolnunk a szentek életrajzát tartalmazó XVI. századi kéziratnak (*Sess. 412.*) azt a darabját, mely *del beato fratre Lazilao Vnghero di casa reale* czímmel egy magyar királyi házból származó Szent-László barát élettörténetéről szól. *Nel regno di Vngheria fu uno illustrissimo signore della prosapia et sangue regale del re Bongerio*, így kezdi a legenda az állítólagos magyar királyi sarj viszontagságos élettörténetének leírását. László barát, ez életrajz szerint, előkelő világi állását Szent-Ferencz követőinek szegénységével cserélte fel s több évig élt

egy magyarországi kolostorban, később azonban a magyarországi ferenczrendiek fegyelmetlensége miatt elhagyta az országot. Apuliába, a Magyarországgal egyesített tartományba ment (*venne in Puglia, la quale provincia era unita con la provincia di Ungheria*), majd a sant' angeloi tartományba, hol a firenzei Szent-Tamás és Giovanni da Stranconio buzgólkodása folytán az igazi szerzetesi élet új virágzásnak indult. Innen a toscanai Scarlinóba vándorolt, majd Milano közelében, a Sant' Angelo kolostorban a guardiáni tisztet viselte és a pestis dühöngése alatt a páviai Szt.-Ferenczcel együtt számos csodát művelt. A járvány megszüntével visszament Scarlinóba és itt fejezte be életét.

Igy szól az életírat, melynek meszeszerű adatait a valóságtól nehéz feladat volna megkülönböztetni, habár a hivatkozás Apuliának Magyarországgal való kapcsára, a mi Nagy Lajos nápolyi hadjáratai idejében tényleg fennállott, némi történelmi háttérrel kölcsönöz az elbeszélésnek.

A legenda-gyűjtemény második része a tartalomjegyzék szerint Capistran János életrajzát is tartalmazta, de a kötet épen e darab előtt, a 132. lapnál megszakad.

Meg kell még jegyezni, hogy e kézirat is a *Santa Croce di Gerusalemme* apátság bélyegét viseli magán, a honnan Capistran János XV. századi nagy legendája került a Vittorio Emanuelebe.

*

A vatikáni levéltár anyagát kiegészítik IV. Eugen datáriai regestái, melyek XIII. Leo pápa különös intézkedéséből, a datáriai levéltárból ideiglenesen a vatikáni levéltárba lettek átvive és itten állanak a kutatók rendelkezésére. Az egyház-kormányzat belügyeire kiváló érdekléssel bíró sorozat I—III. éveinek (1431—1434.) köteteiből mindazt lemásoltam, ami hazai vonatkozással bír; ezek egyike 1434. január 21-iki kelettel a sárkány-rend vitézeinek ad teljes bűnbocsánatot. Az ekkép nyert másolatok száma 28. Kiegészíti ezeket a XIII. év (1443 márcz. 11. — 1444. márcz. 10.) kötetének négy bullája, melyek Hunyadi Jánoshoz vannak intézve s általa alapított egyházak búcsúengedélyeit tartalmazzák. Végül szerencsés véletlen folytán alkalmam nyílt Nagybánya város középkori történetére vonatkozó, hosszabb idő óta folytatott anyaggyűjtésemet több rendkívül becses adattal gyarapítanom. Az egyikben IV. Eugen pápa Ferrarából, 1438. december 24-én átok alatt hagyja meg Miklós nagybányai plebanusnak, hogy a nagybányai ferenczrendieket ne akadályozza meg a joghatósága alá tartozó kápolna romjainak újból való felépítésében. (A. VIII., 227. l.) Nem kevésbé érdekes az 1446. február 22-iki bulla, melyben a pápa batyai Bala

Vincze váradi kanonokot a Gallus plebanus halála által megüresedett nagybányai plebania birtokában, melyet Hunyadi János neki adományozott, megerősítve, megengedi, hogy e mellett váradi és gyulafehérvári káptalani javadalmait is megtarthassa. (A. XV., 145 l.) Vincze asszonypataki plebanus egyike a Hunyadi János környezetében élő egyházi férfiak legérdekesebb alakjainak. Titkára, majd tanácsosa volt a kormányzónak, ki őt ismételten felhasználta diplomaciai küldetésekre. Mint váradi kanonok és asszonypataki plebanus egyúttal a beregi főispáni tisztet is viselte és 1450-ben a váci püspöki székre emeltetett. Családi nevét eddigi történetíróink Szilasnak irták. Az idézett bullából ismerjük meg igazi nevét: *Vincentius Bala de Bathya* s megtudjuk azt is, hogy atyját Domokosnak hívták. Egy előbb kelt pápai irat, 1446. február 5-éről, életrajzi adatait egyéb részletekkel is bővíti. (U. o. 219 l.) Ebben a pápa értesülve a felől, hogy Hunyadi szolgálatában fegyveres kézzel több csatában részt vett, feloldja őt az ebből eredhető kánonjogi következmények alól.

Róma számos könyv- és levéltárából még az *Archivio di Stato*-ban, a római provincia állami levéltárában volt alkalmam dolgozni, amely a *Monastero delle Benedettine* és az *Ospizio di San Michele* épületeiben van elhelyezve, s az egykori egyházi állam közigazgatására vonatkozó ügyiratokat tartalmazza. Az apostoli kamara könyveinek igen nagy része itt őriztetik, s ezekből a *Libri Annatarum* sorozata V. Márton pápa kormányzásának 4-dik évétől IV. Sixtus haláláig (1421—1484.) a magyarországi egyházi javadalmak után fizetett tisztii illetékek, terjedelmes, habár nem egészen teljes jegyzékét tartalmazza. 1471-ig haladtam e kötetek átnézésével, s V. Márton idejéből 86, IV. Eugénéből 46, II. Piuséből 10 és II. Pál korából 5 magyar vonatkozású tételt jegyeztem ki. Az anyagot azonban, melyet különben is ki kell a vatikáni levéltárban levő kötetekből egészíteni, teljesen a Vatikáni Magyar Okirattár szerkesztőségének rendelkezésére bocsátottam, s így annak részletesebb ismertetése nélkül kell bezárnom amúgy is hosszúra nyúlt jelentésemet.

DÉCSÉNYI GYULA.

A BÁNYAVIDÉK VESZEDELME 1575-BEN.

A török 1575. évben a békekötés daczára is Kékköt, Somosköt s Dévént elfoglalván, valamint Drégelyt kiépítvén, a bányavidék komolyan tarthatott a meghódoltatás veszélyétől, melynek elhárítása végett a szövetséges hét bányaváros (Körmöcz-, Selmecz-, Besztercze-, Libeth-, Baka-, Breznó- és Bélabánya, melyek több évszázadon át az őket közösen érdeklő ügyek tekintetében szövetséges viszonyban állottak) ugyanazonévben küldött-seget menesztett Bécsbe és Regensburgba.

A kiküldött három követ: Lorberer Burkhardt, Suesmund András és Michell Károly nyert megbízásáról s eljárásáról igen érdekes jelentést terjesztett elő, mely nemcsak az ily expeditiók azon kor szellemében s viszonyaiban gyökerező sajátságaira, de a vázolt némely közállapotra is fényt derítvén, teljes figyelmet érdemel.

A jelentés bevezetése a három kiküldött utazásának főbb mozzanatait vázolja, melyek közül a következőket emeljük ki:

A három követ közös megállapodás szerint 1575. évi szeptember hó 14-én este Zsarnóczán (Scharnowitz) találkozáván s ugyanott meghálván, másnap útra kelt s azon hó 19-én korán reggel Bécsbe érkezett, és halogatást nem tűrő megbízásában késedelembe s mulasztásba esni nem akarván, még az nap felkereste a legbefolyásosabb embereket.

Mindenek előtt Iglshauer Józsefnél (Zeppelin Igelschauer) fordult meg s előtte kiküldetése czélját, valamint a bányavárosok végső szükségét vázolván, őt tanácsadásra s pártfogásra kérte fel; ki fájdalmas érzettel tudomásul vevén a bányavárosok nyomasztó helyzetét, azt ajánlotta a követeknek, hogy ő Fensége a főherczegkancellárjához, Kobentze N.-hez a következőnapon (szept. 20-án) terjeszzenek kérvényt a kihallgatás kieszközlése végett.

A kancellár a másnap nála jelentkező követeket azonnal bejelentette, de miután a főherczeg a misére volt menendő, azoknak várakozniok kellett, mit supplicatiójuk áttekintésére s egyes kitételeinek élesebbé tételére használtak fel.

Mise után a főherczeg magához hivatta a követeket s azok mindegyikével kezét fogván végig hallgatta előadásukat. Melyből az derül ki, hogy a megkötött fegyverszünet s béke mit sem segít a bányavárosokon, mert azt a török meg nem tartva minduntalan megszegi, miként azt az elől említett három végvárnak elfoglalása bizonyítja; továbbá, hogy a bányavárosokat fenyegető veszély elhárításának módját s nyitját csak az általános olyatén hadjáratban vélik fellelni, mellyel az ellenség az egész országból kiűzetnék s ez uton a végvárak visszakerülvén újból megerősítenének; míg a mostani eljárás azt eredményezte, hogy a török a bányavidéket is körülkerítette s a bányavárosokat fosztogatván a tönkretétellel fenyegeti; végül a bányavárosok az udvar előtt az elpártolás és az ellenség előtti meghódolás gyanujába estek, mely vádak azonban a gyűlölet és irigység szüleményei, miről a kerületi kapitány és más kamarai tisztek is tanuskodhatnak.

Károly főherczeg mindezekre azt jelenté ki, hogy a bányavárosok szomorú sorsáról már előbb is értesült s fájdalmasan érinti őt annak közlése, hogy a török a három várat a béke daczára is hatalmába kerítette, ő Felségét gyalázatosan megcsalta s ezen cselének sikere által felbátorítva ezentúl sem riad vissza a kínálkozó alkalom felhasználásától; továbbá, hogy mindennek megakadályozására s a török önkényének megtörésére csak azon módot ismeri célra vezetőnek, hogy a megmaradt végvárak mennél jobban megvédelmeztessenek, s mindaddig megtartassanak, míg arra ő Felségének és a főherczegnek ernyedetlen gondoskodása más módot nem talál; egyebekben tudtukra adja, hogy ő Felsége ép azért, mert a közeli veszély nemcsak a bányavárosokat, de az örökös tartományokat, sőt az egész kereszténységet fenyegeti, hívta egybe a választó fejedelmeket s azok előtt a dolgok szomorú folyását feltárni kívánja; végre biztosítván a követeket, hogy maga is azon lesz, mikép a bányavárosok ez állapotáról a választó fejedelmek élethű képet nyerjenek, azzal nyugtatá meg a küldöttséget, hogy a bányavárosok ellen felhozott gyanúsító vádaknak hitelt nem ad, mire a küldöttség magát a főherczeg kegyébe hódolatteljesen és engedelmesen ajánlván távozott.

Hogy a sok huza-vona elől kitérhessenek (nit lang auffgezogen werden), a küldöttek szeptember hó 20-án az udvar és a haditanács embereit is felkeresték, nevezetesen Guettenhegen-t, továbbá Teuffel Györgyöt a haditanács elnökét és Hoffkirchen urat s ügyük előterjesztése mellett azok pártfogását arra nézve kérték, hogy Regensburgban a császár elé juthassanak. A felkerestek a bányavárosok ügyét igazságosnak találván, kijelentik, hogy annak sikeres elintézésére legalkalmasabbnak a birodalmi

gyűlést tartják, annál inkább, mivel ez kétségkívül arra is kiterjeszti gondoskodását, hogy mikép segítsen Magyarországnak a török kiűzetésében, mire a választó fejedelmek, ha komoly a szándék, tőlük telhető módon minden bizonynyal készséget is fognak tanusítani.

E közben a főherczeg hadi tanácsot tartott s abban az előterjesztett supplicatiót tárgyalván megfontolandónak jelenté ki, megengedhető-e a küldöttek utazása a császárhoz, vagy a hazatérésre utasítandók-e? Miután pedig kétségtelen, hogy a küldöttek elmenetele Regensburgba s eljárásuk a fejedelmi gyűlésben a császár hátránya nélkül nem történhetik, azt jelenté ki a főherczeg, hogy a követek attól visszatartandók s azzal nyugtatóndók meg, hogy ő császári Felsége maga is előterjesztést teszen a fejedelmek gyűlésének a bányavárosok és egész Magyarország végső szükségéről, mihez képest nincs ok, hogy a küldöttek a nagy és költséges útra keljenek.

A bányavárosok három elszánt lelkű megbizottja azonban kifogott a főherczeg (haben hintergangen) ellenzésén, mert erről tudomást nyervén Hoffkirchenhez ment s kinyilatkoztatta, hogy hasztalan marasztalják s késleltetik őket s a huza-vonába annál kevésbbé nyugodhatnak bele, mert a bányavárosoktól szigorú parancsot kaptak a császár felkeresésére, s ez okból ujólag kérik Hoffkirchen közbenjárását.

A haditanács — *ex consilio domini archiducis bellico* — szeptember hó 23-án hozott határozatával a következőképen intézte el a fennebb érintett supplicatiót:

Ő Felsége kegyes megfontolás alá vevén a fennforgó veszélyt, a budai basa részéről multkor intézett ellenséges támadást, s ennek során néhány vár elfoglalását, továbbá a füleki bég fenyegetését s az attól kívánt meghódolás lehetőségét; valamint gondos s komoly számba vevén a már eddig is a védelem s a közbiztonság érdekében tett intézkedéseket, melyek szerint ő Felsége nemcsak más várainak katonáit, de más hadait is kirendelte, sőt a városok megvédésére lovas s gyalog katonaságot is toborzott, s az idegen hadak elvonulása után elrendelte, hogy az előbbi rendes létszámot, vagyis az 1500-at meghaladó had helyeztessék oda: a bányavárosok biztonságát teljesnek jelenté ki. E mellett tudomására adja a supplicálóknak, hogy a budai basa szept. 18-án kelt levelében azt közli, hogy a füleki bég a meghódolást a basa tudtán kívül követelte s ez okból azt be is tiltotta, kijelentvén, hogy annak ismétlését szigorú büntetéssel sújtja; továbbá arról értesíti a követeket a főherczeg, hogy a véghelyek védelmi állapotba helyezését, élelemmel s egyéb hadi szerrel ellátását, valamint azt is elrendelte, hogy a katonaság rendesen kapja

zsoldját s fizetését; végül pedig hangsúlyozván, hogy ő császári Felsége mind ezen és egyéb közügyről folytonosan gondoskodik s azokról a jövőben sem feledkezik meg, sőt minden eszközt s módot felhasznál arra, hogy a bányavárosokat megvédelmezze — arra inti a követeket, hogy beérvén ezen intézkedésekkel, ne zaklassák a császárt, ki a birodalmi gyűlésen sok egyéb fontos ügyön kívül az ország megvédését is tárgyalni készül, továbbá, hogy ügyüket a császár szerencsés visszatértéig halasszák el s a nem okvetetlenül szükséges költséget kíméljék meg; — egyebekben hajlandó a főherczeg a supplicatiót ő Felségéhez juttatni, azt a maga részéről is pártolni, valamint a bányavárosok üdvéről s megvédéséről gondoskodni; a bányavárosok meghódolásáról szóló híreket pedig, habár azoknak felszínre kerülése tagadhatatlan, komolyaknak nem vevén nem kételkedik a bányavárosok tartozó hűségéről s keresztényi állhatatosságáról.

A budai basa fennebb érintett levele szerint Károly főherczeg szeptember hó 17-én kelt s külön követ által átnyújtott levelében a béke megtartására híván fel a budai basát, panaszt emelt a füleki bég eljárása ellen; — mire a budai basa szeptember hó 18-án azt adta válaszul, hogy részéről a békén semmi csorba s zavar sem ejtetett, s biztosítja a főherczeget, hogy a békeszerződés szigorú megtartásáról mindenek felett gondoskodni fog; ezzel szemben hangsúlyozza azonban, habár a hatalmas császár nincsen birtokában oly városnak vagy falunak, mely az összeírásban nem foglaltatik, mindazonáltal az összeírottak közt sok van olyan, mely maig sem fizette meg a császári tributumot, főkép Szolnokvármegyében vannak ilyenek, a mióta Khólót felépítették s tart tőle, hogy épen Khóló fog a béke átkos s öldöklő megzavarására okot szolgáltatni, mit ő minden áron kerülni akar; továbbá közli, hogy nem helyesli a füleki bég eljárását, s ahoz a főherczeg üzenetét küldvén biztosnak vehető (für gewiss glauben), hogy azt keményen megfenyíti; figyelmezteti azonban a főherczeget, hogy ha Forgács és Krusicz az ellenségeskedéssel fel nem hagynak s az elkövetett jogtalanság orvoslást nem nyer, semmi jó sem várható; továbbá azt sem hagyhatja érintetlenül, hogy azon 650 drb juhból, melyet tőle az egierek Czeglédnél elraboltak, az egi parancsnoktól csak 197 bárányt, 43 juhot s készpénzben 73 frtot kapott, míg a többi juh Káthaynál van; kéri tehát a főherczeget, hogy utasítsa az egi parancsnokot, hogy kényszerítse Káthayt a szóban levő juh kiszolgáltatására, mivel ellenkezőleg isten segélyével nem fog neki hiányozni a hatalom arra, hogy az, ki az ő kárának oka, ennek tizszeresét ne vallja (mangelt vns mit Gotteshilff keine Macht, das derselbe, so an vnsere Schaden vrsach ist, ein Zehnfachen

schaden darfür empfangen müge), miben különös kedve nem telvén, óhajtja, hogy a legjobb barátságban élhessen ő Felségével és a főherczeggel, azok pedig, kik sem ő Felsége, sem a basa parancsával s intésével nem törődnek, maguk lássák, hogy ez mi hasznukra válik (was sie yhnen aber damit nützen, das werden sie wol erfahren). A pasa e levele német szövegű másolatban a jelentéshez van csatolva.

A követek jelentésének további méltatásául kiemelendő, hogy kézhez vevén a főherczeg nem várt fennebbi határozatát Zeppel (Iglshauer József) úrhoz siettek s a határozat előmutatása mellett azt adták elő, hogy rájuk épen nem lehet hizelgő (nit wol gebüren will) s megnyugtató, hogy illetén biztatással haza térjenek, mert a kilátásba helyezett segélytől vajmi keveset reménylenek s így siker nélkül járván el, honn is maradhattak volna; minthogy azonban a bányavárosok üdve s jóléte ezen küldöttség eljárásának sikerében keresendő, elhatározták, hogy ügyüket még egyszer ő Fensége elé terjesztik, mi végből Zeppel úr tanácsát s véleményét arra nézve, hogy ezt czélszerűnek tartja-e, kéri.

Igelshauer azt határozottan s okvetetlen megteendőnek jelentette ki, mert ha megappellálva a határozatot újólág s élesebben terjesztik elő ügyüket, és ha a szemmel látható végszükséget komoly s elszánt határozottsággal ismételten ecsetelik, remélhető, hogy ő Fensége alig fogja utazásukat a császárhoz ellenezni vagy gátolni, annál kevésbbé, mivel a török magának a császárnak országán nagy pusztítást vitt véghez és sok jeles emberét tette tönkre.

Ekképen eltökélt szándékuk kivitelére felbátoríttatván, ily czím alatt: »Replica der 7 hungarischen Burgstädt wegen des Zeugs hierauf g. Regensburg« 1575. évi szeptember hó 24-én újabb supplicatióval járultak a főherczeg elé.

Mesteri szövegű s a hódolat hő érzelmeitől áradozó ezen supplicatióban mindenek előtt a török szeszélyére, hűségének állhatatlanságára s csalfaságára utalva, valamint a megszegésre mindenha kész hitét élénken ecsetelve, Regensburgba utazásuk legfőbb okául azon körülményt tüntetik elő, hogy ő Felsége azon katonaságot, mely azelőtt a bányavidéken állomásozott, onnét elvitte, minek folytán a török a közeli várakat immár megszállván, jelesül Esztergom, Füle, Somoskew, Hainácskew, Szécsény, Drégel (Drüglass), Kékkew-t és Dévént hatalmába ejtvén, most már minden akadály nélkül hatolhat a bányavárosokba, annyival inkább, mivel, ha ezt tervbe veszi, az oldalt fekvő várakat egyszerűen megkerüli; mi végből ez ügyben ő Felségével, mielőtt az országos rendek összeülnének, érintkezésbe lépni óhajtának; végül pedig rámutatva a török leirhatatlan kegyetlenkedésére, a

rabság keserűségére, a nép irtóztató sorsára a török uralma alatt, arra kéri a főherceget, hogy útrakelésüket engedélyezze, őket kedvező recommendatióval lássa el és Regensburgba való jutásukat segítse elő, már csak azért is, hogy az ott egybegyűlt birodalmi fejedelmeknek alkalmuk s módjuk legyen azon veszedelemről közvetlenül is meggyőződni, mely nemcsak a hét bányavárost és Magyarországot, de a birodalmat s az egész kereszténységet fenyegeti.

Megjegyzendő, hogy Zeppel úr igen óvatos tanácsadója volt a küldöttségnek, mert amíg azt egyrészt a határozottabb lépések megtételére tüzelte, arról sem feledkezett meg, hogy mit ajánljon annak azon esetre, ha az újabb supplicatio is hajótörést szenvedne, azt jelentvén ki, hogy ez esetben a küldöttség a további kedvetlenség, visszatetszés és kegyelemvesztés veszélyének kikerülése végett belenyugodva az eljárás sikertelenségébe, menjen haza, hiszen amúgy is ígéretet nyert, hogy a várakat jobb karba helyezik s jelentékeny őrséggel látják el.

Replicájukat a követek szeptember hó 24-én este adták át a főhercegnek, ugyanakkor midőn az a vesperáról hazatért, ki azt kegyesen átvevén még az nap Hoffkirchenhez küldötte.

Következő napon ez ügy a haditanács elé került, mely is azt a fennforgó aggályok ellenére azzal intézte el, hogy miután maga a küldöttség is szükségesnek tartja elmenetelét a császárhoz, ezt Isten nevében a hadügyi tanács is megengedi s ezen felül optima forma ajánló levelet ad ő Felségéhez a küldöttségnek.

Míg a haditanács az ügyet tárgyalta s hozott határozatának kiadása végbe ment, a küldöttek még más jó barátait is felkeresték, hogy ezektől is ajánló leveleket kapván, Regensburgba annál előbb kihallgatást nyerhessenek. Zeppel úr ugyanis szívükre kötötte, hogy Trautsen udvarmesterhez, Rottmettchez és ennek sógorához Viechhäuserhez okvetetlenül elmenjenek, mivel ezek mind nagytekintélyűek s utóbbi nagy befolyású a kancellárra.

A főherceg ajánló levelében arról értesíté ő Felségét, habár minden törekvése arra irányult, hogy a hét bányaváros követei az odautazás szándékától elálljanak s habár őket a kívánt segély és óltalomról biztosította is — mindazonáltal tekintve, hogy azok az engedély megadatását ismételten s nyomatékallyal szorgalmazták, azt nem tagadhatta meg tőlük. Egyebekben a császár figyelmét az ehez szent. hó 23-án intézett levelére is felhívja, melyből a főherceg véleménye is megérthető, végül kéri a császárt, hogy fogadja kegyesen a követeket s értesse meg velük, hogy megmaradásukat szíven hordja, mihez képest most már

nyugodtan térhetnek haza; egyebekben pedig magát a Felség testvéri kegyébe ajánlja.

Az ajánló levél átvétele után, vagyis szept. 27-én a hős és bátor szívű követek Isten nevében útra keltek s értesülvén, hogy ő Felsége Prágából már elutazott, egyenesen Regensburgra tartottak. Útközben ismételten értesültek, hogy Somoskew és Kékkew eleste mily zajt, félelmet s óriási meghátrálást idézett elő, úgy hogy az Ens alatti és Ens feletti tartomány (Landl) köznépe részben az erdőkre, részben Ips, Ens és Linz városokba menekült, azt híván, hogy a török a futók sarkában van; továbbá értesültek, hogy a hirtelen megtámadtatás visszaszorítására az említett tartományban mindenütt katonákat toborznak s adóztatást rendeltek el. »man in allen orton gemustert vnd der Überschlag gemacht«, azt állapítván meg, hogy a fennforgó veszély mérvéhez képest minden 3, 10, 30 férfi talpon -- készen — álljon s minden pillanatban táborba szálljon, továbbá minden négy férfi az ötödiket, kilencz a tizediket és huszonkilencz a harminczadikot felfegyverezni, felszerelni s a szükségessel ellátni köteles.

Október hó 5-én — tehát 8 nap alatt — Regensburgba érkeztek, mely napon a mainzi fejedelem is oda jött. A lakás oly szűke uralkodott Regensburgban, hogy követeink még csak szállást sem kaphattak odaérkezésük napján. Mindennek daczára nem késtek ajánló leveleik átadásával, melyeket azonnal bemutatván Trautsen és Viechhäuser uraknak ezeket arra kérték, hogy mielőbbi kihallgatásukat eszközölgjék ki, tekintettel az ügy veszélyes és sürgős voltára. Trautsen azzal biztatta őket, hogy gondja lesz, mikép ő Felségéhez mennél előbb bebocsátassanak s hogy e czélból már a következő napon az udvarnál jelentkezzenek (zu hoff auffwarten); e közben a supplicatiót újból áttekintvén azt a kínálkozó kedvező alkalomra való tekintetből nemcsak nyomatékosabbá tették, de meg is toldották.

Ugyanabban mindenek előtt azt adják elő, hogy a bányavárosok, habár ezek nyomasztó állapotát ő Felsége távollétében már a főherczegnek is tudomására hozták s ettől azon biztató ígéretet vették, hogy ő maga is gondoskodik a bányavidék megvédéséről, kötelességüknek ismerték panaszukkal s kérelmükkel ő Felsége elé is járulni; mire őket az »Erbherren« iránti, hűség és kötelesség hódolatteljes érzete készítettén, elhatározták hogy az ellenség azon cselszövényes szándékát, miszerint a bányavidéket hatalmába ejtse, követek által ő Felsége előtt úgy szóval, mint írásban kifejtvén a legkegyelmesebb atyai segélyért s késedelmet nem tűró megmentésért esedezzenek.

A veszély közelségének s komolyságának megokolására azt

hozza fel ezen supplicatio, hogy a török mióta Kékkew, Somoskew-t és Dévényt elfoglalta, most már nyíltan, vagyis a nélkül, hogy álnoksághoz folyamodnék, a bányavárosokat meghódíthatja, mivel ezen várak a bányavárosok védbástyái voltak; ezen körülménynek az ellenség szive méltán örvendhet, miután előtte a bányavidék egész Zólyomig ajtóstól-kapustól tárva-nyitva áll. Ez oka annak is, hogy Mehmed füleki bég az ezen vár környékén fekvő városokat és falvakat, valamint a nógrádi bég Sansipk Bakabánya városát a behódolásra újból s fenyegetőleg felhívta, miként ezt Bakabánya visszautasító nyilatkozata (Absagbriff) is igazolja. S habár a meghódolástól a bányavárosok eddig menten maradtak s ez úttal is hálás köszönetet mondanak ő Felsége atyai gondoskodásáért, hogy a Zólyomban elhelyezve volt katonaságot védelmükre kirendelte, mindamellett könnyen megfogható, hogy mily végtelen veszélyben forognak; mert mindez nem elegendő arra, hogy az elfoglalt várak az oly hatalmas ellenség kezéből visszahódíttassanak. Ide járúl, hogy a hosszas háboruszkodás egyre hátráltatja a bányaművelést, mivel azóta, hogy ő Felsége és Károly főherczeg parancsára Forgács Simon kerületi kapitány a bányavárosokban és a szomszéd megyékben felkelést rendelt el, s a bányamunkások is, mint a gazdanép táborba szállni és elvonulni kénytelen, a bányák nagy részben szünetelnek ő Felsége, valamint a bányapolgárok (Waldburger) és a bányavárosok hátrányára s kiszámíthatatlan kárára, mi ezek jövedelmét s vagyonát folyton apasztván s emésztvén, lehetlenné teszi a katonaság eltartását részükről; hiszen őszintén bevallva, nemcsak vagyonuk kimerült, de az oly súlylyal is nehezedett rájuk, hogy tehetetlenségükben semmi módjuk sincsen előteremtésére a bányaműveléshez szükséges pénznek s egyéb segédeszközöknek; mihez képest egyedüli oltalmukat s megmentésüket az Istentől és ő Felségétől várják. Ily viszonyok közt nem csoda, hogy a mikoron ők maguk is mások segítségére utalvák s saját élelmüket is csak nagy nehezen szerzik meg, másoknak testükön és vérükön kívül egyéb segélyt nem nyújthatnak, annyival kevésbbé, mivel közülök azok, kiknek családi vagyonuk nincsen, a kik pedig igen számosak, alig menekülhetnek meg az éhhaláltól. A bányaművelés ezen hanyatlása, valamint elszegényedése s adósságokba merülése a bányapolgároknak, kik a bányavárosok tekintélyesebb lakói s bányatelepeiken nagyszámú bányanépet tartanak, okozza, hogy azok az utolsó időben évről-évre kénytelenek pénzsegélyért folyamodni ő Felségéhez, továbbá, hogy a besztarczébányai rézműhely hosszú idő óta a bókai fizetését is visszatartja, végül, hogy ő Felsége ezen pénzsegélye sem elégséges már. Rövideden: a kézzelfogható veszedelem oly nagy, hogy

nem marad egyéb számukra, mint, hogy vagy az ellenség által lekaszaboltassanak, vagy gyermekeikkel s feleségeikkel az irgalmatlan rabságba hurczoltassanak, mi a fiatalság lelki és testi kárhozátát vonván maga után, ezért felelősséget sem vállalhatnak magukra, annál kevésbbé, mivel a fennálló béke Ausztria, Sziléziára, Morva- és Csehországra ki nem terjedvén, azt a török ürügy keresés nélkül is s így egyenesen ő Felsége gúnyjára megszegheti. Mindezeknél fogva az iránt esedeznek, hogy ő Felsége a római birodalommal egyetértőleg igyekezzék Buda vagy Esztergom fegyveres erővel való visszafoglalására, hogy ez úton a bányavidék végvárai felszabaduljanak. Mint-hogy pedig a veszély nemcsak Magyarországot, de Ausztriát is fenyegeti s minden ember kötelessége szomszédját égő házának oltásában segíteni, kérelmezők készek e veszélyt a birodalmi rendek előtt is előadni s azokat a kielégítő segély adására hangolni, mely szándékuk kivitelét azonban ő Felsége bölcs belátásától tevén függővé, végső kérelmükkel azt terjesztik elő, hogy legalább Zólyomot, Vyglest, Korponát, Posaukent (Bozókot), Csábrágot és Szt.-Benedeket tekintélyesebb katonasággal lássa el, mivel azok nagyon csekély munitio birtokában vannak s utóbbi, ismét, mint egy évvel ezelőtt, az ellenség kezére kerülhet, kijelentvén egyúttal, hogy azon panaszok, melyek ellenük állítólagos hűtlenségük miatt Forgács Simon és Kielman András előtt felmerültek, valótlanok.

E supplicatio összeállítására után a küldöttek az udvarba október hó 6. és 7-én reggel és délben el-ellátogattak (aufgewartet), de kihallgatásuk azért halasztatott óráról-órára, mert a fejedelmek egyre érkeztek s azok mindegyikének ő Felsége is elejébe ment. Elvégre október 8-án nagyon is korán Diettrichstein úrnál jelentkezővén s ehhez 8—9 óra tájban bebocsáttatván, ez által ő Felsége elé vezettettek.

Ő Felsége mindenekelőtt kezet nyújtott a belépők mindegyikének (hatt die Kay. Mt. zuvor einem jeden handt potten), mire a kamarások visszavonulván csak ők maguk maradtak ő Felsége termében (in der Kammer) s azonnal annak előadásához fogtak, hogy mi indította őket ezen nagy útra s hogy mily nagy veszély fenyegeti a hét bányavárost Kékkő, Somoskő és Dévén elveszte folytán.

De előadásuk közben, alig hogy legjobb actiójukba belemelegedtek, a szászországi fejedelem, ki az előző nap este váratlanul s észrevétlenül Regensburgba bevonult, — ő Felsége udvarába jövé, a küldöttek előadását megszakította s ő Felségét a kihallgatásban hátráltatta, miután a császár a választó fejedelem elejébe sietett, a miért is a küldötteknek rövid időre távozniok

kellett. Habár a két fejedelem találkozása barátságos volt, a választó fejedelem csak keveset időzött ő Felségénél s csakhamar eltávozott.

Erre a küldöttek újból bebocsáttatván s ügyüket elejétől fogva előterjeszteni akarván, ő Felsége azzal szakítá félbe előadásukat, hogy ott kezdjék és folytassák, ahol elhagyták (spricht yhr Mth., wir sollten alldo anfangen, wo wirss verlassen); ennek folytán a supplicatio érdemleges tartalmát, nevezetesen a békéről szóló részt kifejtvén, arra utaltak, hogy rajtuk nem lesz segítve a békével, mert az napról-napra végzetesebb és nézetük szerint sokkal jobb volna a nyílt szembeszállás az ellenséggel. Mire ő Felsége a következőképen válaszolt: »Jól s annál is alaposabban, miként azt ti előadni képesek vagytok, tudjuk, hogy — fájdalom — mily veszélyben forogtok, mert azon kár, mely az imént bekövetkezett, közelebbről érint bennünket s a mieinket, mint titeket, miután, ha ti vagy Magyarország elveszne, a forgácsok messzebbre is repülnek; — mit tovább nem tűrhetünk, annál kevésbbé, mert jól tudjuk, hogy az ellenség sem hűségét, sem hitét nem tartja meg s lelkünkre felette fájdalmas, hogy ily szerfeletti pusztulás állt be; hogy tehát ezáltal mi tönkre ne menjünk és más tartományok megmaradása is megóvássék, elhihetitek, hogy erre szüntelenül s ernyedetlenül törekszünk s ez okból hívtuk egybe a választó fejedelmeket, valamint a birodalom más fejedelmeit is a mostani gyűlésre véget vetendő az ellenség kénye-kedve szerinti eljárásának, miként ezt az imént Prágában is megállapítottuk már s a szomszéd tartományok is kijelentették, hogy nem maradnak vissza a segélyadásban, mert jobb magát a saját házában kívül, mint abban védeni; — e mellett azonban nekünk is hozzá kell látnunk, hogy magunkon segítsünk s biztosan reméljük, hogy ebben a választó fejedelmek, mint keresztények meg nem tagadják tőlünk támogatásukat, mert meg vannak győződve, hogy sokkal jobb, ha ma vagyonuk egy részét feláldozzák s otthonukban nyugodtan megmaradhatnak, mintsem hogy a jövőben egyre-másra mindenüktől megfosztásának; ezért teljesen felesleges, hogy ti a választó fejedelmek elé is kérelmezőleg járuljatok, mert ezek jól tudják, hogy mi mily veszélyben vagyunk velük s övéikkel együtt, s hogy — mitől az Isten megóvjon — ha Magyarország áldozatul esik, őket is mily veszteség éri; mihez képest mi magunk terjesztjük ügyeteket a fejedelmek elé, s reméljük, hogy segélyük mellett a mieink megmaradása biztosítva lesz s ti kegygyel és kedvező utbagazítással távozhattok.«

A küldöttek kihallgatásuk közben s ő Felsége ezen nyilatkozata után is szót emeltek, s a többi között a török kegyetlen-

ségéről ismételten megemlékezvén panaszosan adták elő, hogy azok, kik fogságba esnek a mohamedán vallásra áttérni kénytelenek s így testileg s lelkileg az ördögnek szolgálnak, mire ő Felségét oly zokogás fogta el, hogy a küldöttek szemei is könnyeztek.

A kihallgatás egy félóránál hosszabb időt vett igénybe.

A küldöttek eljárásuk kilátásba helyezett sikerét, illetőleg ügyük ígért kedvező elintézését minden eshetőségre biztosítandók, október 8-án a magyar királyhoz mentek, ki a következőképen nyilatkozott: »Ti helyesen cselekedtetek, hogy ide jöttetek s az úgyról ő Felségének s nekünk előterjesztést tettetek, és tudván, hogy titeket mily nagy veszély fenyeget, szívesen fogunk ő császári Felségénél közbenjárni, hogy így a segély annál biztosabban megadassék; a mi a birodalmi rendeket illeti, azok semmikép sem fognak vonakodni a segélyadástól s reméljük, mikép mind azt megteszik, a mi hatalmukban áll; mi pedig semmiféle fáradtságot sem kímélve mindenképen arról gondoskodunk, hogy ti az ellenségtől megmenekülhessetek.«

A küldöttség ezen jelentése szerint a választó fejedelmek október 8-án kezdték meg tanácskozásukat Regensburg városházán, a hova szorgalmatosan el-ellátogatnak, mindent titokban végeznek, és a propositiókat, melyek sorában a bányavárosok ügye nem a legutolsó volt, ő császári Felsege maga teszi meg.

A fejedelmek tanácskozásai a követeket hosszabb ott maradásra kényszerítvén ez időközt ügyük szorgalmas sollicitálására használták fel; nevezetesen október hó 13-án Viechhäuser útján doctor Weberhez, a birodalom kancellárjához fordultak az ügy végleges elintézése végett s onnét Berburger titkárhoz mentek, ki arról értesíté őket, hogy habár ügyük részben el van intézve már, mindazonáltal tekintve, hogy most igen fontos ügyek tárgyalatnak, lehetetlen annak végleges elintézése a fejedelmek tanácskozásainak berekesztése előtt s addig okvetetlenül váraoznokiok kell. Ez értesítés vétele után az udvarba siettek s ott a lovagszobában (in der Ritterstuben) Broszkovszky úrral találkozáván s ez előtt hangsúlyozván, hogy mennél előbb elbocsáttathatnak, annál jobban s annál hamarabb előmozdítják a kamara hasznát is, nevezettől azon választ nyerték, hogy ő kegyelme megtiszteltetéssel fogadja a belé helyezett bizalmat, miért köszönetét fejezvéni ki, biztosítja őket, hogy kész ő Felségénél az ügyet támogatni, annál is inkább, mert a döntő körök a követeket nemcsak biztással, de tettel is meg akarják nyugtatni, de ez a maga helyén megindítva s a választófejedelmeknek is előterjesztve lévén, biztosra vehetik, hogy a biztatás teljesültének tudatában fognak távozni.

Október hó 15-én Schwendi Lázár úr is megérkezett Regensburgba, miután a birodalmi gyűlésre több előkelő katona (ezredes, kapitány és más parancsnok) is megidézttetett. A küldöttek Schwendit is felkeresvén kijelentették, hogy ha a török az elfoglalt várakból általános hadjárat útján ki nem űzetik, a bányavárosok szüntelen támadásoknak lesznek kitéve; e mellett Schwendit köztudomású lovagiasságának magasztalásával elhalmozván (ritterliches lob gemacht) s olyannak tüntetvén fel, ki jól ismeri a bányavárosokat, s kit ő Felsége is felhív tanácsadásra, ügyük pártfogására kérték; Schwendi azzal nyugtatá meg őket, hogy a fejedelmek jelen gyűlésükön igen hasznosat végeznek.

A hét bányaváros ügye küldöttjeik minden oldalú sollicitálása után s valahára végelintézést nyert a császárnak Regensburgban 1575. évi október hó 20-án kelt s 22-én kiadott leiratával, aláírva Weber Ker. János és Obernburger által.

Ebben kijelenti a császár, hogy a bányavárosok megvédése céljából négyszáz lovas és ezernél több gyalogost küld oda, kik a meglévő helyőrséggel hathatós segínyt nyújtanak a bányavidéknek; továbbá, hogy a török utolsó kirohanása miatt a budai basához ártirt s annál a további ellenségeskedés beszüntetését kieszközölte; a mi az általános hadjáratot illeti, azt ő Felsége is helyesli, de miután ahhoz sok mindenféle nélkülözhetetlen, ugyanaz más kedvező alkalomra elhalasztandó; — a bányavárosok ügye elő nem terjeszthető a választó-fejedelmeknek, nemcsak azért, mert azok sok egyéb fontos ügyről tanácskoznak, de mert az általános hadjárat megindításához a jelenlevőkön kívül sok más fejedelemnek s a birodalom megannyi rendjének hozzájárulása is szükséges s így e tervet semmi siker sem koronázná ez úttal; a birodalmi gyűlés egyébként ez okból ujólag össze fog hívatni, melyen ő Felsége a szükséges propositiókat megteszi s visszatérvén az örökös tartományokba, úgy ezek, mint Magyarország rendjeivel a továbbiak iránt tanácskozni fog; végül kijelenti, hogy a bányavárosok elpártolása felől oda eljutott vádaknak s híreknek semmi hitelt sem adván megbízik azok hűségében s kötelességük érzetében.

Ezen határozat kézhez vétele után a követek rendbe hozván dolgaikat, október hó 23-án elindultak, Regensburgból Pozsonyig vizen utaztak és sértetlenül haza érkeztvén hálát adtak a gondviselésnek.

Ezen eljárás költsége 446 fr. 91 denár-ra rugott s a következő címek alatt számoltatott el:

1. A Bécsbe való utazásra s az ott tartózkodásra esett	108 f. 80 d.
2. A 8 napi utazásra Bécsből Regensburgba	77 » 46 »
3. A tartózkodásra Regensburgban 19 napon át, beleértve a hajós és hajó bérét Regensburgból Bécsig	172 » 77 »

4. A visszautazásra Regensburgból Bécsig s onnét haza kétkocsi bérével együtt	70 f. 38 d.
5. Végül az ajándokul adott két márka értékű Schass-groschen beszerzésére	17 » 80 »

Ezen költség a hét bányaváros közt a következőképen oszlott meg: Körmöcz-, Selmecz- és Beszterczebánya egyenként 53 fr. 75 dt, Bakabánya 19 fr. 35 dt, Béla- Ujbánya 15 fr. 5 dt, és Libethbánya egyenkint 9 fr. 67 $\frac{1}{2}$ denárt fizetett.

Ezen általános jelentésen kívül a három követ hazatérte előtt külön rövid értesítést is küldött a megbízóknak Regensburgból október hó 18-áról keltezve, melyben azt adja elő, hogy ott általános a nézet, hogy a török jövő tavasszal újabb hadjáratot indít, mivel már most is katonaságot gyűjt; továbbá, hogy a mainczi fejedelem október 5-én és a többi négy-öt nappal későbbben érkezett meg oda, megannyinak bevonulása nagy pompával ment végbe s maga a császár is elejökbe ment, csak a szász fejedelmet nem fogadta, mivel az okt. hó 7-én esti 8 órakor egész váratlanul s kíséret nélkül érkezett volt meg; továbbá, hogy a császárválasztás Rudolf király javára már el van határozva s a koronázás napja okt. 23-ára van kitűzve, részben a költség kímélése, s részben a miatt, mivel később a fejedelmek összefüvetele bizonytalan; végül azt közlik újságul, hogy a francia királynét, a császár leányát minden nap várják, és hogy Franciaországban különös dolgok történnek, mivel a király testvére hosszú fogságából kiszabadulván, a hugonottákhoz pártolt.

SZITNYAI JÓZSEF.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A zirczi, pilisi, pásztói és szent-gotthárdi ciszterci apátságok története. Második kötet: a pilisi apátság története 1541—1814. Irta Békefi Remig dr., ciszterci-rendü áldozó-pap és főgymnasiun okleveles rendes tanár. Pécs. (Taizs József) 1892. n. 8-r. I—VIII + 1—612.

Hazai történetünk a monographiák korszakát éli. A városok és vármegyék, az egyházi és politikai testületek, a családok és intézmények történetének megírása napirendre került. Itt-ott már elkészültek a munkával; másutt szorgos kezek fáradoznak rajta; egyebütt meg szerető gonddal csüngnek a megvalósítás eszméjén. Így látnak napvilágot azon művek, melyekben nemzeti multunknak egy-egy darabja csillan meg. S így gyűl majd össze, hosszú évek kitartó munkája által gyarapítva, azon anyag, melyből a második évezrednek nagytehetségű szülöttje a magyar nemzet európai életének első ezer évét, a nemzet méltóságának és a kritikai történetírás magas követelményeinek megfelelőleg, megírhatja. Mert, valamint a testi szervezet törvényeinek megállapítása az egyes szervek szerkezetének és működésének ismeretét tételezte föl: úgy nemzetünk ezeréves történetének megírásához is a nemzettest részeinek multját tárgyaló monographiák nyújtják azon műrészleteket, melyeket szakavatott mester keze egykor művészi egészszé alakíthat. (Békefi.)

A magyar cisztercziták is hazafias készséggel kiveszik részöket ezen alapvető munkálatokból, midőn rendjök történetét egyik érdemes tagtársok, Békefi Remig dr. szakavatott tollával megíratják.

Békefi munkájának első kötetét a Századok 1891. évi folyamában kellően méltattuk; könnyebb immár föladatunk, midőn e sikerült mű ismertetését a második kötetel folytatjuk. Csak végig kell mennünk annak tartalmán, hogy megújuljanak bennünk mindazon kellemes érzelmek, melyek az első kötet áttanulásánál bennünk fölmagzottak.

Az új kor hazánkban a mohácsi ütközettel igen végzetesen kezdődött, nevezet szerint a szerzetes rendekre. Hatalmas rúgó-

ként működött ellenük és pártfogóik ellen az új tanok előhaladásánál, a nemzeti irányt különösen hangoztató nemzeti pártnak azon tapasztalata, hogy a reformált vallás, ellensúlyozásául főleg az evangélikusok német és hazafiatlan intencióival, a magyar nyelvet alkalmazta.

A reformátusok, az időben a magyar nemzet zöme, csak úgy gyűlöltek a pápistákat, mint a lutheristákat, ez utóbbiakat hazaáruló tendenciáik miatt talán még inkább. A hatalmas Báthory még végrendeletében is meghagyta, hogy terjedelmes birtokaira katolikus és *lutheránus* papokat sohase eresszenek.

A catastropha után, mely a pilisi apátságot a mohácsi vésznap után érte (mint azt az első kötet ismertetésénél előadtuk), a pilisi monostorban a szerzetes élet megszűnt. Az apátság jószágait keresztény és török, katolikus és protestáns, egyházi és világi egyaránt bitangolta elannyira, hogy midőn 1541-ben a pilisi apátság a cisterczi rend kezéről a világi papság kezére ment át, az új javadalmasok a czímen kívül csak a pozsony- és hontmegyei jószágokat kapták: Apát-Marótot, Csákánt, a pozsonyi vámrészletet, szőlőket és házakat és szántót.

E világi apátok sorában több neves férfiúval találkozunk valának pedig: Pythyán János, Ujlaky Ferencz és János, Mosóczy Zakariás, hetesi Pethe Márton, kazaházy Joó Balázs, Náprágyi Demeter, Füley Farkas Tamás, Szelepcsényi György, Gubasóczy János, Korompay Péter, Jaklin Balázs és Illyés András.

Ez utóbb nevezett becsületes székely embernek jutott eszébe, hogy a pilisi apátság javait eredeti rendeltetésöknek kellene átadni. Csakhogy nem okosan eszelte ki dolgát, midőn e célra a morvaországi wellehrádi cisterczita-apátságot, mely 1702. nov. 6-a óta bírta már a pásztói apátságot, szemelte ki. A morva apátot pedzette az eszme, s azt Illyésnek 1712. szept. 20. bekövetkezett halála után mohón megvalósította: a pilisi apátságot egyesítették a wellehrádival azon kikötés mellett, hogy a wellehrádi atyaapát átveszi a pilisi apátságot összes birtokaival, jogaival s a hozzá tartozó, de esetleg idegen kézen lévő jószágok visszaszerzésének kötelezettségével a cisterczita-rend számára; ebből származó kötelessége: a pilisi apátság romjai helyén új egyházat és kolostort építeni; ebben a hivek lelki vezetésére hívatott, magyar származású tagokból, a hazai hitélet emelése céljából, conventet szervezni, és a pilisi apáti székbe alkalmas, és pedig magyar születésű rendtagot a királynak kinevezés és megerősítés végett fölterjeszteni.

Mondanunk sem kell, hogy mind e föltételek közül az elsónél többet a wellehrádiak nem teljesítettek. Nem is lehetett ez komoly szándékok. Hetven éven felül voltak a pilisi apátság jószágai

birtokában, melyek saját bemondások szerint évenkiut biztosan 1580 magyar forintot jövedelmeztek, ami az időben jóformán tízszer annyi értéket, tehát tekintélyes sommácskát képviselt. Ezen idő alatt mindössze nyolcz magyar származású tagot vettek föl soraikba, míg képviselőik, magyar jószágaik kormányzói, merő osztrákok valának. Nem érdemes ezek neveit is felsorolni, jöllehet szerző azokat, tisztéhez képest nagy gonddal állította egybe.

És azonnal megindult az osztrák egységesítő szellem is, melyet megismerünk azon tényben, hogy a magyar, ausztriai és stájer czisterczyi apátságok visitatora és vicarius generalisa a lilienfeldi apát volt. Ugyancsak ezen törekvés ölt testet azon határozatban, mely — bizonyára az osztrák apátságok befolyása alatt — Czisterczyumban oly alakban lát napvilágot, hogy az említett apátságokban, a lilienfeldi apát vicariusi hivatalának befejeződése után, a heiligenkreutzi apát gyakorolja a visitatori és vicariatusi jogokat. Ezen rendelet tényleg életbe is lépett. A szentkeresztii apát 1747. január 11-én közli a pilisi morva apáttal, hogy visitatori és vicarius generalisi működését megkezdette.

Szerző nagy gonddal és azon gyöngéd hűséggel, melyet hivatásához képest maga elé tűzött, iparkodik kimutatni azon (papirosra jegyzett és többnyire ott száradt) igyekezetet, melyet az osztrák apátok föltüntettek. Elismerjük szívesen, hogy »kedves gondolatjok volt a pilisi apátság régi birtokainak visszaszerzése és a kezeiken levőknek biztosítása«. De áldás nem volt igyekezetökön. Hetvenkét éves működésök eredménye summa summarum: hogy a magyar egyház jövedelmeit elnyelték, mint a Sahara a permetező eső gyöngyeit anélkül, hogy egy zöld fűszálat teremne.

Tolakodtak hazánkba és egyházunkba más idegenek is: érsekek, püspökök, minden rangú és rendű világi papok és szerzetesek, hogy a magyar kath. papságnak magokat követendő mintácul praesentálják (no meg közben-közben egy kissé germanizáljanak); hanem a facit többnyire az volt, hogy megszedve magokat pénzzel, kincscsel, gonosz zavart idéztek elő, átkozott izgágát hagytak hátra és veszett hírét költötték a jó magyar népnek, melynél józanabbat és buzgóbbat isten kegyelméből nem ismer a föld kereksege.

De a rúd rájárt a wellehrádi apátságra is. II. József császár 1784. jul. 16-án aláírta eltörlését. Mennyire szerették e külföldieket nálunk, ekkor tűnt ki leginkább. Nem akadt ember, aki szivességből néhány órányra, Pozsonyba szállította volna őket; ha nem visznek magokkal egy kis kenyeret s egy ital bort, betevő falat nélkül maradnak. Keserüen idézik az elcsépelet mondást: Donec eris felix etc.; pedig nem ezt, hanem azt az igazságot kellett volna eszökben tartaniok: Ne tolkodjál a mások örökébe!

A wellehrádi apátság eltörlése a pilis-pásztóiak önállósítását eredményezte. Ferencz király 1802. június 25-én visszaállította a pilis-pásztói apátságot — az isteni tisztelet emelésére és az ifjuság helyes irányú nevelésére. Schumann Theophil lett az új apát. Utódjául Dréta Antal, zirczi kormányzó neveztetett ki, kinek hő vágya, hogy Zircz, Pilis és Pásztó egyesíttessenek, 1814. aug. 14-én teljesedett. Ez időtől fogva az egyes apátságok önállósága megszűnt, s életfolyamok a zirczi apátság történetében egyesül.

Eddig terjed Békefi dr. nagy iparkodással és műértelemmel megírt munkájának főága, mert vannak mellékágai is: a birtokok, birtokperek és jövedelmek története, melyek topographikus, etnographikus, nemkülönbben nemzetgazdászti és műveltség-történeti tekintetben egyaránt érdekesekek és értékesek.

Nem kevésbbé nagybecsű művének II. része, az Oklevéltár. Ennek számra 160, eddig kiadatlan, szemem szedett okiratai 1366. aug. 24-től 1764. július 18-ig terjednek. — Természetes, hogy szerző ezen okleveleket művében fölhasználta, hisz sok utánjárással e végre gyűjtötte; de tartalmaznak e becses levelek számtalan más adatot is, melyekért a történetbűvár sok tekintetben hálával tartozik szerzőnek épp úgy, mint a magyarországi ciztercezi rendnek, mely e fényes kiállítású mű költségeinek megszavazásával hazafias és tudományos érdemeit újjal szaporította.

Talán megérintenünk is fölösleges, hogy a munka mindkét részét pontos mű- és tárgymutató egészíti ki; hisz e nélkül ily forrásmunka holt anyag maradna. — Ékítik azt egy kép (Szelepcsényié), pecsétek, névaláírások s egy oklevél facsimiléje. A correct nyomás Taizs József pécsi czéje dícséretét vallja.

PÖR ANTAL.

Gregorovius, Römische Tagebücher. Herausgegeben von Friedrich Althaus. Stuttgart, 1892. Cotta.

Gregorovius azon ritka német történetírók közé tartozik, a kik a tanári cathedrán sem nem ültek, sem arra nem törekedtek. Maga ura akart maradni, hajlamainak élni, a világot ösmerni; s írói működése minden hivatalos megkötöttségtől mentotium kifolyása volt. Az angolok módjára fogta fel az írótságot, — mint kedvtöltést, mely azután egész életét elfoglalta. Kezdetben atyja kívánságára theologusnak készült, azután a philosophia csábította, kitörtek költői hajlamai, vándor ösztöne s így jutott 1852-ben Rómába, mely második hazája lett. Már gyermekkorában lekötötte a régi nyelvek szeretete s mikor a kelet-porosországi városkában, Neidenburgban egy katonarvos

elmesélte neki, hogy három hétig Rómában tartózkodott, nem tudta eléggé bámulni, körüljárta s elfutott atyjához, hogy neki a rendkívüli dolgot elmondja. A római történet mellett már gyermekkorában csábította a középkor is. Szülőhelye, Neidenburg, keleti Poroszországban, puszta vidéken feküdt, melynek egyhangúságát egy-egy sekély tó s fenyves erdők szakíták meg. Hanem ott emelkedett a német lovagrend hajdan leghatalmasabb várának romladéka is. Ezt helyreállították; ide költözött Gregorovius atyja, ki törvényszéki bíró volt, s itt töltötte történetírónk is gyermekéveit. A várat csak e család laktja; s a nagy termek, folyosók, a földalatti boltozatok s üregek s a távolba tekintő toronyablakok az ifju Gregorovius képzelmet erősen foglalkoztatták. Maga mondotta nem egyszer, hogy nem írta volna meg soha »Róma történetét a középkorban«, ha fiatalságát nem a német lovagrendnek elhagyott kastélyában tölti. Költői képzelme ifjunál az ily első benyomások hatása kiszámíthatatlan. 1852-ben — harminczegy éves korában — jött Gregorovius Rómába s kevés félbeszakítással 1874-ig, nagy műve befejezéséig — ott tartózkodott. Második hazája lett. Ez időközölből valók római naplójegyzetei, melyeket most barátja, Althaus, közzétett. E naplójegyzetek nem voltak kezdettől kiadásra szánva. Rövid megjegyzések a nap eseményeiről, az író tevékenységéről, ösmérsőseiről. Csak elvétve találunk itt-ott gyöngéd utalást az író subjectiv érzelmeire. Egyébiránt rövid, minden pipere s csinosítás gondolata nélkül papírra vetett ítéletek emberekről, emlékezések kirándulásokról, a város állapotáról, a szemei előtt lefolyó történeti eseményekről: *disjecti membra poetae*. De ha a huszonkét év följegyzéseit egymásután olvassuk, a kaleidoskopikus részletek mégis egy szép egészet mutatnak. És pedig két irányban. A Gregorovius naplója hűen tükrözi a pápai Róma utolsó éveit. A megjegyzések, melyeket olvasunk, mindmegannyi pillanatnyi felvétel arról a hatásról, melyet a világtörténet eseményei 1859—1872-ig Róma népére s a Vatikánra gyakoroltak. Gregorovius a legelőbbkelő körökben megfordult s gyakran az intéző férfiakkal is érintkezett. S Róma lakói közt alig volt ember, ki a pápai Róma vonaglását annyi történetírói részvétellel s pártatlansággal tekinthette volna, mint ő. Egy másik kapcsa följegyzéseinek pedig az a munka, melynek életét szentelte: Róma középkori története. Megtudjuk a pillanatot, melyben az örök városban a munka eszméje megfogant; kötetéről kötetre kísérjük fejlődését; láthatjuk, mennyire azonosítja Gregorovius élete célját a művel s észrevesszük, hogy az csak ott, a régi város romjai között készülhetett el. A római levegő egyébként is üdvös volt Gregorovius szellemére. Leveti a protestánsnak előité-

leteit s elfogultságát a pápai hatalom politikai szereplése iránt; jobban átérzi, mily mélyek ennek gyökerei a tömeg lelkében s Gerwinussal szemben, ki a világot már érettnék tartja arra, hogy a pápaságot eltörölje, Macaulay híres mondására hivatkozik, mely szerint Európa civilizációja régen romokban lesz már, mikor a pápa hatalma még fenn fog állani. Az első években munkájának gondolata folyton üldözi. Ejjel is róla álmodik. Életének akar vele »tartalmat« adni. »Róma város története — írja 1856-ban — éjjeleimben mint valami távol csillag ragyog felém. Ha sorsom megengedi, hogy bevégezhessem, nincs a világon szenvedés, melyet állhatatosan el ne viselnék.« »Róma olyan mint valami démon, melylyel küzdenem kell. Ha győzni fogok, ha azt a hatalmas világot világosan szemlélhetővé tehetem s művészi képpé alakíthatom, én is triumphator leszek.« S tizenyolcz évvel később — mikor munkája be van végezve, — így búcsúzik Rómától: »Küldetésem Rómába be van végezve. Nagykövet voltam itt én is, bár szerényebb alakban, de magasb értelemben mint egy kinevezett diplomata. Elmondhatom én is, mit Flavius Blondus mondott magáról: megteremttem, a mi még nem volt meg, a város tizenegy sötét századába világosságot hoztam s megajándékoztam a rómaiakat középkoruk történetével. Ez az én emlékem itt. Nyugodtan távozhatom. Róma vale! Haeret vox et singultus intercipiunt verba dictantis.«

Különbösen is eseményekben gazdag és végzetes volt az idő, melyet Gregorovius Rómában töltött. Ott élte meg az 1859-iki olasz háborút, Garibaldi csatározásait, az olasz királyság keletkezését, a vatikáni zsinatot s a pápa világi hatalmának bukását. A míg ő szobájában a középkor történetét írta, csak ki-k kellett pillantania ablakán, hogy egy ép oly hatalmas történetnek szemtanuja lehessen. S mert Gregorovius nem volt szobatudós, a leg-elevenebb érzéssel követte a nap eseményeit s jellemezte néhány szóval a történet előtérbe lépő alakjait. Hanem a régi, a pápai Róma mégis szívébe nőtt. Érezte, hogy csak annak nyugalmában, varázsos csendjében írhatta meg könyvét. S mikor az új hatalom a Quirinálba költözött, s városzerte az ódon falakat bontogatni kezdék s a kolostorokba ministeriumok költöztek s a régi csendes világváros egy nemzeti királyság főhelyévé lett: mintha mindez megkönnyítette volna Gregoroviusnak a szokott helytől való megválást. Az új időt mintegy kézzel foghatta. »Szerencsém — írja 1870-ben — hogy munkámat befejezhettem: — ma már nem merülhetnék beléje. A középkort mintha elsöpörte volna valami Tramontana s vele együtt a multnak történeti szellemét. Rómában a mult varázsa szétfoszlott.«

Gregorovius naplója nem csak történeti emlékezésekben

gazdag, hanem felbukkan bennük a legtöbb nevezetesebb idegen alakja is, ki egy századnegyed folyamában Rómában megfordult. Gregorovius az előkelő salonokban majdnem minden nevesebb tudóssal, íróval, művészszel érintkezett, ki Rómát látogatta. Ampère-től s Corleniustól kezdve Mommsenig s Liszt Ferenczig. Az 50-es évek elejének egy kedves alakja Ampère, a »Histoire romaine à Rome« szerzője, ki örökös szivarcsutakjával szájában, jegyzőkönyvvel s írónnal fölfegyverkezve járt keresztül-kasul Róma utcáin, hogy röptében foghassa el a gondolatot, benyomást. A művészi hajlamú Gregorovius rendesen minden egyéniséget méltányol s tárgyilagosan ítél meg. Azonkívül a finom szellemű világi tartózkodása látszik meg megjegyzésein. Csak Mommsen iránt nyilatkozik meg egyszer ellenszenv. Úgy látszik, Mommsen nem becsülte meg eléggé Gregorovius értékét. »Mommsen itt tartózkodik Rómában — írja Gregorovius 1873-ban. Csak véletlenül találkoztam vele egy ebédnél. Kétségtelen, hogy, mint Wagner Richárd, nagyzási hóbortban szenved. A cathedra tudósai nem vesznek komolyan, mert szabad tevékenységgel alkotok, hivatalt nem vállalok sőt — horribile dictu — némi költői tehetséggel is bírok.« A magyarok közül hármat említ Gregorovius: Pulszkyt, kivel Firenzében ösmerkedett meg, Liszt Ferenczet s Haynald Lajost. Liszttel 1862-ben találkozott először. »Feltűnő, démoni jelenség. Magas, szikár, hosszú, szürke fűrtű. S. asszony azt mondja, hogy kiegészített, még csak falai állanak, melyeken belül egy kísérteties lángocska csapong ide-oda.« »A weimari herczegnél ebéden voltam Liszttel — írja 1866-ban. Liszt nagyon szeretetre méltó volt; közeledni akart hozzám s a távozásnál azt mondá, reményli, hogy bizalmat érzek majd hozzá. Ez nehéz lesz, mert alig vannak érintkezési pontjaink. Nagyon megöregedett; elevensége azonban még mindig elragadó. Tolstoj grófné azt beszélte nekem tegnap, hogy egy itt tartózkodó amerikai nő egy szék burkát, melyen Liszt ült, rámába foglaltatta s szobájába kifüggesztette; s ezt elmondotta Lisztnek is, ki eleinte haragudni látszott, később azonban megkérdezte, hogy igaz-e? Nagyon megbecsülni való, ha ilyen férfi aztán az embereket meg nem veti.« Haynaldal a vatikáni zsinat alkalmával ismerkedett meg Gregorovius. »Strossmayer és Haynald a zsinat legjobb szónoakai s tüske a kuria szemében. Haynald élénk világi; Strossmayer nyugodt s szilárd; szemében a szlávok ravaszsága. Alapjában egyik is, másik is csupa becsvágy és hiuság.« Haynald elvesztette bátorságát — írja 1870. jun. 19-én. Azt hiszi, hogy az ellenzék 60 szavazatra olvad le. Mosolyogtam, mert még ez a szám is nagy. Az ellenzéken nem is mernek arról szólani, mi történjék a dogma kikirdetése után, mert attól tartanak, hogy e kérdés

mint a bomba szétrobbantáná az összetartást. Természetes, mert nem marad meg kettő, három sem, ki becses személyét kockáztatná.« Haynald egyszer fölindulásában azt mondta Gregoroviusnak. »Leteszem püspöki méltóságomat, nyakamba veszem botanizáló táskámat s újra természetvizsgáló leszek.« Majd megvárjuk, jegyzi meg Gregorovius. »Haynald Magyarország leggazdagabb főpapja, a nagy szabású élethez, hódolathoz, tisztelethez szokott. Szép, szelid, finom beszédű ember, van benne valami érzéki melegség, mely vonzóvá teszi.«

A zsinat évei alatt, — s egyáltalán az olasz háboruk mozgalmas idejéből is — eleven képét adja Gregorovius a római lakosság hangulatának. Megjegyzéseit egy jellemző mozaikba lehetne összerakni. Majdnem napról-napra követnünk lehet a római nép magatartását 1859-ben majd Garibaldi kalandjai közben, s a zsinat ideje alatt s után. *Italia farà da se* — valóban nagyon illik a rómaiak akkori magatartására. Négyötezeren ugyan kiszöktek a városból, hogy részt vegyenek hazájuk harcaiban: egyébként a rómaiak pusztá csendes demonstrálással, kivilágításokkal, tömeges ide-oda sétálgatással várták a »napok betelését«. Tüntetések a pápa javára változtak az ellenkező irányuakkal, közben egy pár bomba robbant fel, vagy néhány gyilkosság történt. S a tömegek e mozgó alapján feltűnnek a naplóban Napoleon s IX. Pius silhouettjei, sok diplomata alakja, trónjuk vesztett fejedelmek képei, a kik itt Rómában ép úgy összegyűltek, mint a hogy Voltaire Candidja találta őket a velencei trattoriában. 1866-ban a részvétet keltő Sarolta, Miksa császár neje is megjelent. »Megtébo-lyodott — írja Gregorovius — folyton sürgeti a pápát, hogy adjon neki a Vatikánban lakást. Mult kedden (okt. 17-én írja) nem akarta elhagyni a pápa szobáit; 10-től 12-ig nála maradt s délután újra eljött s az Ave Máriáig nem távozott. A pápa zavarban volt. A császárné folyton azt kérdezte tőle, használ-é ő is ellenmérgeket. »A rózsafüzért s az imádságot« — felelte neki a pápa. Majd azt kérdezte tőle, övé-e az asztalon levő serleg s elveheti-é. Magához dugta s később azzal meritett vizet a kútból a Péterféren. Aztán a Fontana Trevihez ment s onnan meritett. Körüljárta a Marc Aurel oszlopát s sebtében az ott álló *limonaronál* ivott hűsítőt. Kilenczkor este újra a Vatikánba hajtattot s ott akart aludni. Egy szobát kellett számára berendezni, de nem feküdt le. A pápa nagyon izgatott; s ha valami sétakocsizásból megtér, mindig aggódva kérdezi, itt-é a császárné. Egyszer felkiáltott: »tutto ci viene a noi; ci mancava allora, che una donna s' impazzisse al Vaticano stb.«

De nem csak a szerencsétlen asszony, saját római alatt-

valói is sok gondot adtak a pápának. Már 1859 óta nyomasztó a levegő a csendes Rómában. A diplomaták egyre reformokat sürgetnek az egyházi államban. Merode biboros már akkor mondta Sartiges és Montebello grófoknak: reformokat az Egyházi államba hozni annyi, mint az egyiptomi basának azt tanácsolni, hogy a Cheops pyramisát egy fogkefével tisztítsa meg. »A hangulat itt oly tragikus — mondja Gregorovius — hogy humorba csap át.« De azért nem részvét nélkül látja megdőlni a pápa világi hatalmát. Nagy történeti munkájának vége is ezen időbe esik. Így kettős értelemmel mondhatja: »Elválok Rómától, mely az én kis életemnek legendájává kezd alakulni. Semmi sem éreztethetné velem fájósabban az emberi dolgok mulékonyságát.« Vegyes érzelmeit a dolgok ujjá-alakulásánál legjobban kifejezi egy feljegyzése 1871-ből. »Janius 5-én az egyesülés ünnepét ülték meg. A Capitolium minden helyisége nyitva állott. Láttam a legújabb emléktáblákat Róma felszabadulásáról. Az egyik en ez áll: Urbs Roma Antiquissima Dominatione squalente Liberata stb.« Squalet Capitolium — mondotta már egyszer sz. Jeromos. Hálátlan unokák! Mit nem tettek a pápák Rómáért, mit nem építettek! Egy második sz. Péter nem épül soha. De azért mégis a *squalere* szó jól van használva. Mert Róma öreg, korhadt, erkölcsileg s építészetiileg.« A hangos unokák azóta a városról a mult idők pókhálóját lesöpörték s festői szépségén a kaszárnyaszerű házakkal sokat rontottak. »Válnunk kell a néma halmoktól; magányuk, költői varázsuk nem sokára oda lesz.« Az új élet joga kétségtelen; de hogy az néha mennyire brutális, azt legjobban Rómában érezhetni.

BV. --

Az újabb szerb irodalom hazánk történetére vonatkozó termékeiről.

Nem tudom eléggé méltányolni jelen folyóirat szerkesztőjének azon elhatározását, hogy a nem magyar nyelvű történeti és hazánkra vonatkozó irodalomnak e lapok hasábjain tért nyitott. Sajnos, hogy eddig a szerb irodalom kiválóbb termékeit alig méltatták figyelemre, s a szerb írók ebbeli panasza valóban jogos. Pedig hát a szerb és magyar nemzet közt évszázadokon át annyi volt az érintkezés, hogy nincs talán évtized, melyben egy-egy, mindkét nemzetet érdeklő eseményt fel nem lelhetnénk. No de különben a magyar történetírást is mellőzte a külföld s csak a legújabbban ismerték el ismeretének szükségét Krauss, Huber stb.

Történeti irodalmunk a szerbokről igen fogyatékos. A magyarországi szerbek monographiája nincs még megírva. A szerb írók műveit íróink csak elvétve ismerik. Ilyen viszonyok között azt

hiszem elég derék munkát végzek, ha megismertetem a szerb irodalomnak hazánkra vonatkozó jelesebb termékeit, s pedig úgy, hogy az egyes szerb írók munkásságáról is képet nyujtsak.

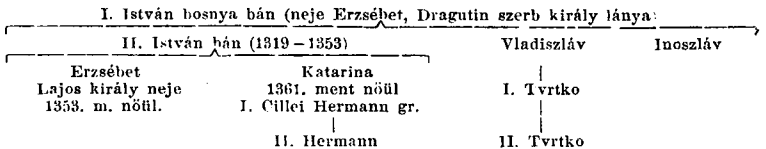
A magyarországi szerb történetírók legjelesebbike elvitázhatalanul Ruvarac Ilarion görgetegi archimandrita, a ki évek óta a szerbek régibb történetével foglalkozik. Az hírlik róla, hogy a szerbek teljes történetét akarja megírni, eddig azonban csak egyes eseményekről vagy kisebb korszakokról, vitás kérdésekről írt.

— A »Századok« olvasói két művét már ismerik, u. m. Lázár fejedelemről írt 425 oldalnyi művét, mely eredetileg az Ujvidéken megjelenő Sztrazilovóban látott napvilágot és 1888-ban külön könyvalakban is megjelent, s melyet Hodinka Antal az 1890. évfolyam 1. füzetében behatóan ismertetett. Ez a műve azért érdekes, mivel ebből látszik meg legjobban Ruvarac gondolkodási módja és történeti módszere. Szemünk előtt bonczolgatja az egyes kérdéseket, míg végre kihozza az igazságot vagy negatív eredményre jut. Ellenfeleivel kíméletlen, s az érvek igazságával valószínűs háborut indít mindenki ellen, a ki felületesen dolgozik, s ezért a legrettegettebb szerb kritikus. A legújabb alkalmi művét »Sztari Szlankamen«-t a »Századok« mult évi folyamának 9. füzetében ismertettem. — S most áttérek a többi értekezéseire.

Katarina, Ktyi Tvrтка I. bana (od 1353 - 1377) i od 1377—1391. Kralya boszanszkoga. Prioptyio Ilarion Ruvarac, Szarajevo, 1892. Külön lenyomat a boszniai muzeum-társulat »Glasznik«-jának III. kötetéből.

Szerző előre bocsátja, hogy majdnem valamennyi író azt állítja, hogy Katarina I. Tvrtko leánya volt, a ki Czillei I. Hermannhoz ment feleségül s kitől Zsigmond magyar király apósa II. Hermann született. Ez a II. Hermann gróf zagorjai zsupán és szlavon bán volt, és II. Tvrtko boszniai király a Bobovácson 1427. szept. 2-án kiadott levelében neki adományozta Boszniát. Orbin, Lukarevics és Dufresne mitsem tudtak erről. Katarinát legelőször Gebhard említi (Allg. Weltgesch. XV. III. 742. l.), s hogy Lajos király egy ízben Tvrtkót visszatartotta s csak akkor engedte szabadon, midőn Humról javára lemondott, (ez 1356-ban történt, a mikor Tvrtko Nagy Lajos felsőbbbségét feltétlenül elismerte. Thim, A szerb. tört. II. 138.), melyet Erzsébet felesége hozományának tekintett, a ki Kotromanics István bán leánya volt és Lajoshoz 1350-ben ment. (U. o. I. 111. l.). Ugyanekkor arra kényszerítette, hogy Katarina nevű leányát Hermann grófnak adja feleségül. A 759. lapon pedig világosan állítja, hogy II. Hermann anyja Katarina volt, II. Tvrtko nőtestvére; szerinte a leány, a ki 1362-ben ment férhez, törvényes volt, s II. Tvrtko csak természetes fiu, úgy hogy Bosznia tnlajdonképen Katarina örökségét

képezte volna. Jukić (Poviestnica Bosne 107 s 118. l.) azt hiszi, hogy Tvrtko kétszer nősült, s hogy első neje Sztracimir bolgár cár Dorottya nevű leánya volt, a második pedig Jelica bosnyák nemes vérből eredt nő; de egytől sem vala gyermeke, hanem bizonyos Vukoszava törvénytelen nejétől származott II. Tvrtko és Katarina. Klaić (Poviest Bosne 157.) egy 1382-ben kelt oklevélre hivatkozva II. Tvrtkót törvényes gyermekének mondja; a 268. lapon pedig II. Tvrtkót Katarina fivérének mondja. Rački alapos czáfolása után (Rad III. 112 l.) Kronos adataira tér át, a ki a Czillei grófokról írt tanulmányában (II. 205. l.) azt írja, hogy Katarina I. Tvrtko leánya volt és II. Tvrtko csak természetes fia, illetve Katarina öcsese. Ezt alaposan megczáfolja Ruvarac, hiszen I. Tvrtko legfeljebb 1339. született, hogy lett volna hát 1360—62 körül férjhez menő lánya!? — Ruvarac szemére veti valamennyi írónak, hogy vakon fogadták el Engel, Fessler, jobban mondva Gebhard állítását. Nem igaz, mondja, hogy Katarina I. Tvrtko leánya volt, hogy ő II. Tvrtko nővére és II. Czillei Hermann nagybátyja volt ennek. Mert az 1427. szept. 2-án kiadott levélben II. Hermann czillei grófot és szlavon bánt »frater et consanguineus«-nak nevezi ugyan, de ebből még nem következik, hogy II. Tvrtko neki nagybátyja volt, hanem távoli rokona is lehetett. A Czillei krónikában Katarina Lajos »mumen«-jének említettik, kit ő Frigyes czillei gróf fiának Hermannak nőül adott, mint Bosznia örökösét. Katona (XII.) azt írja, hogy Katarina István bán leánya volt I. Tvrtkonak nagynénje és így II. Hermann I. Tvrtko unokatestvére volna; de ez sem lehet igaz, mert akkor Hermann gróf arája már 46 éves lett volna. — Ruvarac miután így megczáfolta az összes írókat, azt hiszi, hogy Katarina I. István bán fiának leánya volt, azaz II. Kotromanics Istvánnak (1319—1353 bán). Az általa felállított genealogia ez volna:

Kotromanics István bán 1319-ben el akarta venni az ortenburgi gróf I. Meinhard leányát. Klaić szerint ezen házasságterv meghiusult s helyette 1323-ban Kázmér kujaviai vajda Erzsébet nevű leányát vette el, ki rokona volt Róbert Károly magyar királynak. (Klaić, Poviest Bosne 92. 109 l.) Nem szenved kérdést, hogy István bán egyik felesége lengyel herczegnő volt; de hogy az ortenburgi gróf leányával való frigye csak szándék volt s a

lengyel herczegnővel való házassága 1323-ban történt, Ruvarac tagadja, mert a Monumenta Ragusina II. 313. s 360. lapjain olvashatni, hogy a bán első ízben 1329-ben s másodízben 1335-ben nősült. Nincs kizárva tehát, hogy Erzsébet 1329-ben lett a bán felesége, Erzsébet a későbbi magyar királyné anyja, míg Katarina az első feleségének lánya. A ragusai oklevelek szerint Istvánnak négy fia is lett volna. — Mint látjuk, Ruvarac a magyar-horvát történet egy érdekes kérdését tisztázta. —

Draga, Danica, Resza. — Szarajevo, 1891.

Ruvarac ezen értekezése is a boszniai »Glasznik«-ban jelent meg, s különlenyomatokban is. A fentihez hasonló irányú s három történeti nőnevet tisztáz. Arról a Dragáról értekezik, a ki állítólag Kotromanics István leánya volt, s a kinek Erzsébet nevű leányát Nagy Lajos magyar király vette el. Draga tehát Lajos királynak sógornője. Ruvarac kutatásai alapján kijelenti, hogy ezen boszniai Draga költött egyén és sohasem élt. Dragát legelőször Paulovics (Pauli de Paulo, Memoriale) Pál említi, utána Luczics János (Lucci, De regn. Croat.). Dufresne pedig ezen források alapján költötte, hogy Draga István bán leánya és Erzsébet magyar királyné nővére. Ezt a történeti valótlanságot aztán utána Klaiéig valamennyi történetíró elfogadta, sőt még Rački is, csak hogy ez nem mondja, hogy Draga kinek a nővére, Erzsébeté vagy Máriáé-e? (Rad II. 108 l.) A Fejér Codexében (X. 9 l.) Pauli után 1383 alatt ez áll: »Eodem anno die 24. Oct. applicuit Iadram D. Regina Ungariae Senior Elisabeth et D. Maria, regina Junior, et Domina soror Draga (Hedwigis) cum ceteris prelati etc.« De már Katona a »soror Draga« mellé a »Hedvigis« magyarázó kifejezést tette. És ezen Hedvigből, Mária nőtestvéréből, Lajos és Erzsébet királyné, a bosnya bán egyetlen lányának lányából rossz leírás által (Aduige) lett ez a híres Draga — költött történeti név.

Orbini a 351. lapon mondja, hogy Jeliszaveta (Erzsébet) Kotromanics István bán felesége (ez pedig Dragutin szerb király és Katalina, V. István magyar király lánya) férje halála után Boszniából elűzetett; Danica nevű leánya Rómába menekült (Kaacsics András, Ugodni razgovor, 1801. 49 l.), a hol meg is halt és sírkövén ez áll: »hic jacet Diana illirica.« — Ezt Dufresne, Engel, Jukics és Lyubics is említik. Ez a Danica — Diana pedig szintén nem létezett és sohasem volt István bán lánya és Ninosláv, meg Vladiszláv nővére. Dr. Csrnicsics Iván kanonok (Rad LXXIX., Starina, XVIII.) adatai után ezen sírfelirat csakis a XVI. vagy XVII. századból való lehet. Tudjuk, hogy Kotromanics Istvánnak három fia volt: István, Inosláv és Vladiszláv, és

Katalin leánya, a kit II. István bán Miklós humi knézhez adott nőül, a kitől a Nikolicsek származnak. Orbini téved midőn azt írja, hogy »Cataliena moglie del Conte Andrea« — mert Miklós neje volt, Tolyenovics Péter nagybátyjéé, mit a Mou. Ragus. II. 71. bizonyít.

Resza a horvát Starina folyóirat XVIII. kötetének utolsó lapján közölt ó-szláv felirat szerint Vuk boszniai vajda lánya volt, Batalo szerelme, Toricsan és Lasva uráé. Három fivére volt, egyik vajda, a másik boszniai knéz, a harmadik horvát bán; egy boszniai szerb tehát horvát bán. Ruvarac állítása szerint Resza Hrvatinics Vuk bosnya vajda édes lánya volt, fitestvérei pedig Hrvoja vajda. Dragita knéz és Vuk horvát bán valának. Ezt Ruvarac különben már a szerb Glasznik 49. kötetében állította. Ezt a Starina említett feljegyzései, melyek bizonyos Sztanko diáktól 1393-ból származnak, világosan bizonyítják. Batalo tepacsija tehát Hrvoja sógora volt. Reszának egy Vucsica nevű nőtestvére is volt, ki Zlatonoszovics Vukmir és Vukatin nagybátyjának neje. (Pucié, Szrpszki Szpomenici I. 77. l.) A családi viszonyok alapján Ruvarac, Reszát patarenusnak, azaz bogumil vallásának mondja.

DR. THIM JÓZSEF.

Kurucz dalok. XVII. és XVIII. századból. Thaly Kálmánnak ajánlva. Átírta Káldy Gyula. Szerző sajátja. Minden jog fentartva. Ára 4 frt. = 8 korona.

Az immár általánosan ismeretessé vált, s mindenütt széles a hazában nagy lelkesedést keltett kurucz dalokat most Káldy Gyula hangjegyre átírva is kiadta, hogy még nagyobb körben terjedjenek el. S e dalok valóban meg is érdemlik, hogy újra felelevenedjenek, újra lelkesedésbe hozzák, vagy szomorúságba ejtsék lelkes, vagy bánatos hangjaikkal a késő unokákat, mint hajdan a vitéz kuruczokat. Magok a szövegek Thaly Kálmán buzgó kutatása folytán rég közkincesé váltak, de a dallamokat egy-egy agg színész, régi cigány, vagy a civilizációtól távoleső vidék ha megtartotta. Káldy Gyula, ki mint zenész, közismeretű jeles művész, úgy gyűjtögette darabonként, éveken át, egyes szólamokra írva találta legnagyobb részét s ő hangszerelte azután. Hogy a magyar zene mily sajátságokkal bír s hogy fejlődött, azt a Tört. Társulat 1891. decz. diszgyűlésén Bartalus István a Palotás zenéről írt tanulmányában bizonyította be; az ezen füzetben előforduló dalok még inkább feltárják előttünk a rithmus ama gazdagságát, a merész képleteknek ama sokoldalúságát, mely már a XVII. század végén s a XVIII. elején a magyar zenében nyilvánult. S nemcsak a harci dalokban nyilvánul ez, de még inkább megvan a szomorú hallgatóban, vagy az imaszerű dalokban. Káldy Gyula előszavában

ismertetvén az egyes darabokat, látjuk, hogy még tótjaink is mily magyarsan énekeltek, pl. a Bercsényi hadiszemléjét Nagy-Surányban. Legszebb darabja és gyöngye azonban a füzetnek »Rákóczi éneke«, mely mint dal is a kurucz világ leghíresebb költészeti maradványa, dallamát pedig e kor legmeghatóbb, legszebb zenei termékének mondhatjuk. Huszonkilenc darabot adott ki Káldy e füzetében, hatot Thököly Imre idejéből, tizenhatot II. Rákóczi Ferencz korából, hetet II. Rákóczi Ferencz kora utániából, közöttük Czinka Panna híres magyar nótáját a Rákóczi-Bercsényi emlékezetét s öt gúnydalt, melyek mind érdekes termékei e kornak, vegyes német és magyar dallamaival. Káldy Gyula méltán fejezheti be előszavát, hogy e dalokban hallhatjuk s láthatjuk, hogy magyar zenénk mily kifejező s hogy harczias indulókra, bánatos és bujdosó dalokra, imaszerű hymnusokra, szilaj tánczokra egyaránt talál hangokat, s hogy zenei jellemzésre, festésre mily alkalmas. Káldy nagy szolgálatot tett zenei irodalmunknak, s zeneismerő tagtársainknak a legmelegebben ajánlhatjuk figyelmükbe. A kiállításra nézve is igen csinos és árra nézve is olesó, mert igen terjedelmes füzet.

P. B.

Pop Nikodim, der erste klöstergründer in der Walachei † 1406. — Sonderabdruck aus Archiv für slavische Philologie. XI. Bd.

Ruvarac ezen értekezésében kimutatja, hogy Grecsics Nikodim alapította Oláhországban Tismena és Vodica kolostorokat. Különösen Hurmuzaki tévedéseit igazítja helyre. Nikodim Lázár knéz és fia idejében a szerb papságot a konstantinápolyi patriarchával békítette ki. Th.

O natpiszn na crkoi hercega Szezfana u Goraszdu. Glasz, XVI. U Beogradu 1889. A szerb kir. akadémia kiadványa.

Ezen művében Ruvarac Truhelka dr. ellen foglal állást, a ki a boszniai és hercegovinai Muzeum-egylet »Glasznik«-jában, az István herceg gorazsdai templomában lévő feliratról értekezik, mely 6954. évben Istvánt hercegnek mondja. Truhelka szerint ez 1442. Kr. ut. felel meg. Ebből ő azt következteti, hogy a felirat hamisított, mert István csak hat évvel később kapta meg a hercegséget. Ruvarac a történeti igazságszeretet kiméletlenségével czáfolja meg ezt. Ruvarac kimutatja, hogy az év 1446-nak felel meg. Truhelka szerint István bogumil volt, tehát már ez okból is hamisított a felirat. Számos író után Asbóth, Mijatovics stb. azt írják, hogy István, 1448-ban III. Frigyes császártól kapta a czímet. Ezen adat Luccaritól származik (96. l.), de az évet nem említi. Kortársa, Orbini pedig semmit sem tud ezen eseményről. Truhelka szerint István a czímet a római pápától nyerte. A Thallóczy és Gelcich által kiadott raguzai oklevéltárban azonban (577. l.) egy 1455. évben kelt okmányból kiténik, hogy István a török szultántól kapta a hercegi czímet. Ruvarac különféle okmányok alapján kimutatja, hogy István csak 1449 óta nevezte magát Szt.-Száva hercegének, az előbb kelt okmányokban pedig pusztán

hercegnék (dux terrae Huminis). 1456 után pedig spalatói herceg is volt. Megezáfolja azon állítását is, hogy nem építhetett görög keleti egyházat, mivel bogumil volt, leszámítva azt az időt, mikor színleg a katolikus vallásnak meghódolt. Ezt megezáfolja Ruvarac egy 1469-ben kelt, Timotije érsek levelével, melyben István »dilectus filius«-nak mondatik, s melyben említés tétetik egy összegről »ad suas causas reliquisse« s melyet a pápa Mátyás magyar királynak rendel adatni a törökök elleni hadjáratra. Számos bizonyítékot hoz fel a mellett, hogy görög keleti volt a herceg szívében, lelkében.

TII.

G. Panta Szretykovics i Sarenik u szkopszkoj nahiji. U Beogradu 1887. (Különlenyomat az »Otadsbina« XVII. kötetéből.

V. Uros császárt, Dufresne szerint, Vukasin király ölte meg Sarenik helységben. A szerb történetírók legnagyobb része, és Jasztrebv orosz író is, ezen állításhoz csatlakozik, míg Ruvarac kevesed magával kimutatja, hogy nincs bebizonyítva ezen állítás, minthogy Dufresne felületes, megbízhatlan író, és ezen állítását Kantakuzenosból meritettnek mondja, holott ez utóbbi mit sem tud Uros meggyilkoltatásáról. Ruvarac Pajsziye érsek (Isztorija o szerbszkih carej), a ki a XVI. században élt és IV. Arszenije patriarcha állításait fogadja el, mely szerint Uros Nero-dimlye közelében halt meg és Petrics vára közelében temettetett el.

TII.

Ungaria. Revista sociala-stientifica-literara. Redactor, editor: Grigoriu Moldovan. Abonament 5 fl. (10 franci) pe an. Nagy 8-r. 432 lap. Kolozsvár, Tipografia »Magyar Polgár« 1892.

Ez a czíme annak az érdekes és becses legifjabb kolozsvári folyóiratnak, melynek első évfolyamát a mult októberben megjelent X. füzet fejezte be.

A közlöny iránya békítő és felvilágosító. Öszintén kimondja »Kötelességeink« cz. első cikkében, hogy az oláhok, mint a magyar állam polgárai, kötelesek a hazát szeretni, alkotmányos téren működni, a törvényeket és intézményeket tiszteletben tartani, a haza javára és felvirágoztatására dolgozni, a magyar állami aspiratiókat szolgálni, a korona hű alattvalóinak lenni és egyáltalán testvéries szeretetben élni a többi nemzetiségekkel. S mindez nem zárja ki, hogy jó oláhoknak matadva, s fenntartva a nemzeti jelleget, nyelvet, szokásokat és hagyományokat, az oláh nemzet culturája és boldogságára ne dolgozzanak.

Kötelességünk — úgymond — békében és szeretetben élni a magyarral, érdeklődni minden iránt, a mi magyar, kezét adni a magyarnak és támogatni az állam megerősítésére fordított munkájában. Kötelességünk megnyitni kapunkat a magyar culturának, mely eddig sem volt ártalmunkra és kötelességünk testvérekként élni, mert csak ez az út vezethet a közös boldogsághoz. Tovább menve, nyiltan kijelenti, hogy

»sok nemzet megcsalt már minket eddig, de a magyar sohasem. Szövetkeztünk némettel, oroszszal, göröggel, szerbvel és mindegyik megcsalt. Próbáljunk hát már a magyarral is. Ha rászedne, lesz jogunk ellenségeskedni vele, de addig nincsen.« A folyóirat mindenben közeledni akar a magyarral, mert meg van győződve, hogy az oláh és az oláhság csakis a magyar nemzet támogatásával boldogulhat. »Az oláh, a magyarral kötendő őszinte szövetségben, erőssé és gazdaggá lesz, egy társadalom-politikai harcban pedig csak egy lehet a vesztes, s ez az oláh lesz.« Ez a hite a folyóirat szerkesztőjének, s ennek megvalósítására törekszik minden cikkében.

Kénytelenek voltunk a bevezető cikket részletesebben méltatni, hogy a folyóirat munkakörét megismerhessük, de nem terjeszkedhetvén ki a politikai irányú és társadalmi közleményekre, röviden csak azokat az egyéb tudományos és irodalmi cikkeket fogjuk felemlíteni, melyek történeti és irodalmi szempontból megérdemlik a feljegyzést.

Az »Ungaria« első két füzete *Hunfalvy* Pálnak a torda-aranyos-megyei mohácsi nyelvemlékekről írt értekezését közli, az utolsó füzetben meg egy másik cikke: »Az oláh történetírás« indul meg, kritikai megjegyzésekkel kísérve. Ugyancsak ide tartozik tárgyrokonságánál fogva *A. V. din Bucuresti* (e sorok írójának) a 8. és 9. füzetben megjelent közleménye, melyben *Réthy* László »Az oláh nyelv és nemzet megalakulása« cz. könyvének II. kiadását ismerteti, bonczolja és méltatja — az oláh irodalomban most először.

A 4—6. füzetben *Petz* Gedeonnak a magyar hunmondáról írt kritikai tanulmánya foglal helyet, melynek közlése és az oláh irodalommal való megismertetése helyes érzékre vall.

Az oláh jobbágyság történetéről *Tr. M.* ir igen érdekesen a 4. füzetben, kimutatván, hogy a magyarországi oláh jobbágyság helyzete, míg egyrészt semmivel sem különbözött a magyar jobbágyétól, addig viszont összehasonlíthatatlanul jobb volt a moldva-oláhországi jobbágyság sorsánál, kiket egész a legutóbbi időkig rabszolgákként csereberéltek. A kötet utolsó három füzetében *Moldován* közli fordításban »A reformáció hatása az oláh népre Erdélyben« cz. tanulságos, figyelemreméltó dolgozatát, melyet eredetiben a »Budapesti Szemlé«-ből ismerünk.

Nyelvészeti cikk több van a folyóiratban. Így találkozunk a 3—4. füzetben *Putnok*y Miklós amaz akadémiai értekezésével, melyet az »Ethymologicum magnum Romaniae«-ról és a romániai összehasonlító nyelvészetről írt. A 7—8. füzetben ugyancsak ő közöl az oláh népköltészet classicus elemeiről igen érdekes dolgozatot. Az első két füzetben ezenkívül *Viski* János 1697-iki zsoltár-fordítása és zsoltár-könyve szókincsének magyar elemei vannak bemutatva; a 6. füzetben pedig dr. *Alexis* György »Magyar elemek az oláh nyelvben« cz. ismert munkájának fordítása indul meg.

Különösen érdekelnek minket azok a cikkek, melyek íróinkat és irodalmunkat ismertetik részletesebben szeretjük, hogy a szerkesztő

erre kiváló gondot fordít, mert ezzel kivált a romániai irodalommal szemben tesz nekünk szolgálatot. A kötetben Arany, Petőfi, Tompa, majd a regényíró Jósika, Eötvös és Kemény Zsigmond életrajzát olvashatjuk. Csokonai Vitéz Mihályról pedig *Joan Rat* ír a 7—9. füzetben hosszabb ismertetést. Haláluk alkalmával a szerkesztő *Csiky* Gergelyről, *Hunfalvy* Pálról, *Wenzel* Gusztáv és *Baross* Gáborról irt lendületes necrologot, a koronázási jubileum nagy fontosságáról a 9. füzetben pedig vezércikkben szól. De megemlékezik az akadémia m. évi Széchenyi-díszgyűléséről is. S megemlíthető még, hogy a folyóirat közli, *Arany* János »Ráchel eiralma« és a »Családi kör« (bár gyenge) fordítását, *Jókainak* meg »Egy bujdosó naplója« és »Petki Farkas leányai« cz. műveit mutatja be az oláh olvasó közönségnek.

Nem hagyhatjuk említés nélkül azt sem, hogy a folyóiratban ki van adva Moldován eredetileg magyarul irt ismeretes hazafias válasza a bukaresti ifjak memorandumára, valamint a magyarországi főiskolák ifjúságának »A magyar románok és a magyar nemzet« cz. felelete, melyet fordításban szintén nem ismertek még az oláhok. A memorandum ügyével különben minden füzetben találkozunk, és jellemző Moldován hazafias működésére, hogy határozottan felhívja a romániai ifjúságot arra, hogy, ha a testvérek ügye csakugyan annyira lelkükön-szívükön fekszik, mint a hogy Európának kürtölik, akkor tekintsenek a beszarábiai, görögországi és maczedóniai oláhok felé, kik napról-napra fogynak és pusztulnak, teljesen kivetkőztetve nemzetiségükből.

Ép így etalálja a szeged Moldován, midőn pl. az oláhok támadásait, rágalmait a bukaresti híres *Maiorescu* Titus jeles kritikus cikkei alkalomszerű lenyomásával veri vissza. Hasonlóan elítéli az oláhoknak szabadságharcunkban viselt ellenséges szerepét, kárhóztatva fellázadásukat, mely semmi hasznot nem nyújtott az oláhoknak. Ily (az oláhoknál eddig szokatlan) hangon közöl a folyóirat külön cikket Ságunáról, Axentéről, Vasváriról, Jankuról és az oláh forradalmárok üzelveiről.

De az »Ungaria« oláh néprajzi tekintetben is nagyon érdekes. Majd minden füzet hoz népdalokat, találós meséket, ráolvasásokat, közmondásokat, babonákat, mondákat, kuruzsló- és népies gyógyító módokat és egyéb adalékokat, melyek az összehasonlító ethnographia szempontjából a mi néprajzunkat is közelről érdekelhetik.

Az »Ungaria« második folyama most már kétheti füzetekkel indul meg.

VERESS ENDRE.

Krones Ferencz, Zur Geschichte der nachbarlichen Beziehungen Steiermarks und Ungarns bis zum Ausgang der Traungauer. (1192.) Különlenyomat a »Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark« 1892. évi XL. évfolyamából. (Grätz, 1892.)

Szerző legújabb dolgozatában hazánk és Stájerország között a 942 év óta egészen a XII. század végéig fennállott, majd barátságos, majd

pediglen ellenséges viszonyokat eseteli, összefüggésben. Elkezdí a 942. évi kalandozással, az egyetlen vezérkorbéli támadással, melyet a magyarok Stájermark ellen intéztek; figyelemreméltó adatokat gyűjt a magyar és karantáni (stájer) határ irányát illetőleg, figyelemmel kíséri a Szt.-István király és II. Konrád közötti háboru lezajlását, Gottfried ögróf Pettau mellett kivívott diadalát; elmondja Konrád pártütő bajor hercegnek szövetségését II. Endre királylyal, ki őt Karantánia visszafoglalásában megsegíté; vázolja a III. és IV. Henrik korabeli eseményeket. Az 1074. évi hadjáratban Krones »Szvatoptuk cseh herceg« helyett Olmützi Ottót szerepelteti mint Salamon király szövetségesét. Kiterjeszkedik a Salamon későbbi sorsáról szóló versiókra is. Mesének mondja többi között azt az elbeszélést is, mintha Judit, Salamon neje, az admonti apácza-kolostorban forró könyveket hullatott volna szerencsétlen férjeért; ennél hitelesebbnek tartja azt, hogy Judit 1088. Wladiszláv Herman lengyel fejedelemmel kötött második házasságában keresett vigaszt. Említi továbbá a XII. század folyamában a stájer határon felépült várakat, első sorban Radkerspurgot; elmondja I. Konrád salzburgi érsek életrajza nyomán e főpapnak a stájer hadi foglyok kiváltása végett megkísérlett alkudozásait, melyeket siker koszoruzott. Krones azt hiszi, hogy a szóban forgó életrajzban meg nem nevezett magyar király alatt nem II. (Vak) Béla, hanem II. István értendő. Szól még a Borics-féle mozgalmakról és a császár ismeretes intriguáiról, miközben Zsófia magyar hercegnő III, Konrád elsőszülött fiának, Henrik herceg volt arájának, Jaksch által Admontban nem régen felfedezett leveleit értékesíti. Meglehet, hogy e leveleket szintén a »siralmas völgyből« a »paradicsom falai« mögé menekült Liukardis (özvegy Bogen grófnő), Zsófia rokona, fogalmazta. Végül alkotó elemeire bontja ama legendát, hogy II. Géza királyunk hugát fegyveres erővel akarta az admonti kolostor elhagyására bírni és pillantást vet a III. Ottokár traumagui gróf Sopron- és Vasmegeye területén fekvő birtokára (Fraknováralja, Lanzasér, Lakompak, Pinkafő). A tanulmányt, mint hasznos adaléket az Árpádok korához, köszönettel fogadhatjuk.

MANGOLD LAJOS.

Studien über die finanziellen Verhältnisse Oesterreichs unter Ferdinand I. Von Alfons Huber. 8-adr. 67 l. (Különlenyomat a Mittheilungen des Institutes für Oesterreichische Geschichtsforschung V. pötökötéből.)

Az újabb történelmi iskolának Ausztriában egyik legkiválóbb, legszorgalmasabb s leghetékésesebb munkása Huber Alfons. Tüzetesebben Ausztria történelmével foglalkozván, megtanult magyarul is, s így abban a helyzetben van, hogy nemcsak a magyar történelmi forrásokat, hanem a feldolgozásokat is használhatja. Kitünő és szerencsés bűvár is lévén, minden dolgozatában egész sereg új adatot hoz napfényre, s ilyen módon mindig előbb viszi ismereteinket. Ez az ő tanulmánya Ausztria pénzügyi viszonyairól I. Ferdinánd alatt közelről érdeklí a mi történetünket is.

Nemcsak azért, mert a munka jelentékeny része az ez időbeli hivatalos magyar pénzügyi viszonyokat is ismerteti, hanem azért is, mert ezt az időt az örökös tartományok s Csehország pénzügyi viszonyainak ismerete nélkül nem méltányolhatjuk. Ismernünk kell azokat a pénzügyi forrásokat, melyekből Ferdinánd meríthetett, s tudnunk, hogy mennyibe került neki a magyarországi birtokok kormányzása, hadsergének fentartása, ha háborúiról s közigazgatásáról képet akarunk formálni. Oberleitner Ausztriában, nálunk Acsády Ignác s különösen ez utóbbi egy valóban jóra való munkával (Magyarország pénzügyei) tárgyalták ezt a kérdést — s most Huber azok felderítéséhez és ismertetéséhez, az ő bűvárlataik eredményének felhasználásával egy csomó criticailag feldolgozott új adattal járul. Külön tárgyalja az örökös tartományok, a cseh és a magyar koronák kormányzati területeit, tárgyak és évek szerint csoportosítva az adatokat s a magyar területre vonatkozó részben Acsády összeállításait új adatokkal bővítve. Természetesen a török háboruk költségei, a rendes és rendkívüli subsidiumok összegezése kiválóan érdekesek ránk nézve. A mellékletek közül a hadi tartozások, illetőleg hadi terhek jegyzékét sorolja fel Magyarországra vonatkozólag, mely 1564 első felében 541,508 frtot tesz ki. Sok új adat mellett érdekes tanulságokat is rejt e könyv magában. A hadügyi calamitások vonták maguk után a pénzügyi calamitásokat; — de akármilyen nagyok voltak is az ezek által okozott bajok, az ország segélyforrásait még sem meríthették ki.

Sz.

Rotulus et matricula d. d. Juristarum et Artistarum Gymnasii Patavini A. MDXCII—III p. Chr. n. Curantibus Dr. Blasio Brugi p. o. prof. et J. Aloysio Andrich iur. stud. in Patav. Ath. — Patavii, Excudebant fratres Gallina. 1892. In IV° p. 61. Ára?

Per il terzo centenario dalla inaugurazione dell' insegnamento di Galileo Galilei nello studio di Padova. Firenze. Tipografia di G. Barbéra. 1892. In IV° 29 l. és XXVI műmelléklettel. Ára?

A fönnebbi címek alatt a paduai egyetem ama két kiadványát vesszük, a melyek a nagy természettudósunk és csillagásznak, Galileo Galileinek, a paduai egyetem egykori híres tanítványának, majd tanárának emlékére vannak szentelve. 1892. decz. 27-én mult ugyanis háromszáz éve annak, hogy Galilei a paduai egyetem inauguráltjainak sorába lépett s már a következő évben elfoglalta a matematikai cathedrát, hogy azon — a második mű IV-ik műmelléklete gyanánt közölt leczkerend szerint — a délután harmadik órájában a sphaerákról és euclidesekről szóló örökbecsű eszméit hallgatói révén megörökítse.

Mind a két mű a nyomdai technika és a critical publicatio remekét képezi. Az első műben az *Universitas Juristarum*-nak és az *Universitas Artistarum*-nak 1592 és 1593-ik matriculáit adja, még pedig az egyetemen külön-külön testületként szereplő natiók szerint.

Brugi tanár egyik jeles tanítványával Andrichcsal egyetemben, nem kimélt fáradságot és utánjárást, hogy e két évről a lehető legteljesebb képet mutassa be. Forrásaik ím ezek:

1. *Matricula nationis Germanicae iuristarum.*
2. *Acta nationis Poloniae et magni ducatus Lithvaniae.*
3. *Matricolazione Università legista.*
4. *Acta Universitatis iuristarum.*
5. *Dottorati Università Legista.*
6. *Raccolta Minato*, mely 31 kötetből áll. Nevezetes része a *Partium et actorum Universitat. Dom. Artist. et Medic. Patavini Gymnasii.*
7. *Matricula Germanae nationis Artistarum.*
8. *Acta Germanicae nationis Jurist.*
9. *Acta Germanicae nationis Artist.*

Felsoroltuk e forrásokat azért, mert kétségtelen, hogy azok a magyar kulturtörténelemnek is előkelő tanuvallomásait tartalmazzák, miután köztudomású tény, hogy külföldön tanult honfitársainkat a földrajzi járatlanság legtöbbször a német vagy a lengyel tanulókkal egy kalap alá vonta.

A jogászok egyetemén az 1591—92-ik évekből Magyarországból a tanácsnokok között olvassuk: *Dominus Alexander*, disumbar *consi. et ellect.*

A jogászok egyetemének adakozói között szerepelnek:

d. l. 6. (*dedit libras 6.*) *Georgius Cornis* de Zentpal *Transylvanus* 22. Maji An. 93.

d. 9. l. *Franciscus Wass* de Czeghe *Transylvanus* 22. Maji An. 93. Ezek a német natio-ban vannak felsorolva (lásd 9. l.) Érdekes, hogy ezen felsorolásban két német, *Reinwaldt János* és *Hallegg Ádám* egy-egy magyar forintot adott; a lengyel natio adakozói pedig úgyszólván mind magyar pénzzel fizettek.

A Natio Ungara — a jegyzet szerint: *Ex matricula Germaniae nationis* p. 56. — önállóan csak két tanulót mutat fel:

dedit 3 cor. *Georgius Banfy* *L. Baro* de *Alsolyndua Ungarus* *Cal. Nouembr. A. 1592.*

d. 9. l. *Stephanus de Merè. Anno Domini 1593. 8. Mart.*

A dalmátok között szerepel: *d. Jo. Bapta de Tnico Sebanicensis* és *D. Joannes Marzasallus Dalmata Ragusiensis cum cicatrice in parte dextera* 20. Novembris 1592.

Az artisták egyetemének tanácsában ült: *D. Nicolaus Boguthus Transylvanus, ex omnibus sufragiis consilii — pro electionario et consiliario.*

Ezek azok, a miket a paduai gymnasium 1592—93. évi matrikuláinak kiadásából hazánkra vonatkozólag kiböngésztünk. Elég kevés, az bizonyos, de mégis egy porszem a hazai külföldi iskoláztatás történetéhez.

A második mű, mely kizárólag Galileinek van szentelve, folyóira-

tunkat csupán bibliographiai szempontból érdeklí s azért azzal e helyütt bővebben nem is foglalkozunk.

Nem mulaszthatjuk el azonban hazai tudományos köreink figyelmét felhívni Brugi Balázs úr ama adatára, hogy az 1461—1790. évekre vonatkozó matriculái a paduai főiskolának, a melyekben pedig hazánk culturtörténetére kétségtelenül számos adatra találhatnánk, a paduai püspöki levéltár tulajdonát képezik.

CRESCENS.

Az Erdélyi Magyar Játékszin kezdete. Irta dr. Ferenczi Zoltán. Kolosvár 1892. 8-adr. 64 l.

Kolosvár a mult év őszén nagy fényvel és lelkesedéssel ülte meg az erdélyi játékszin keletkezésének évfordulóját. Erre az alkalomra Ferenczi Zoltán megírta a kolosvári színház keletkezésének történetét. Tanulmánya az Erdélyi Muzeumban látott világot s külön lenyomatban mint önálló monographia is megjelent. A lapokban, folyóiratokban s kisebb nagyobb munkákban szétszort előmunkálatokat szerző levéltári kutatásokkal tetemesen megbővíté, s e nagy gonddal összegyűjtött anyagból írta meg az erdélyi magyar színészet alakulásának s első, 1806-ig terjedő éveinek történetét. Ohajtandó volna, hogy a kezdett munkát folytassa s az erdélyi színészet további fejlődését, viszontagságait is önálló monographiává dolgozza fel.

Cserni Iván czár Szegeden. Irta Czimer Károly. Budapest 1892. 8-adr. 34 l.

Ez a kis monographia a mult évben a Hadtörténelmi Közleményekben látott világot, hol már máskor is találkoztunk szerző nevével. Szorgalma és ügyes feldolgozó s bár leginkább csak a szétszorva megjelent adatokból merít, de azokat gondnal kutatja fel s ügyesen tudja feldolgozni. Így is hasznos munkát végez: mert criticája megbízható s irálya élénk, eleven. A mohácsi vészt követő történeteknek szomorú epizódja Cserni vagy Fekete Iván garázdálkodása s azt a szomorú képet, melyet Czimer feltár, érdekek fogja olvasni az, ki e kis munkát kezébe veszi.

T Á R C Z A.

AZ »AYANCHIA« SZÓ ÉRTELMEZÉSE.

A nagybecsű *Besztercei Szószedet*-ben, melyet *Findly* Henrik nagy gonddal és szakértelemmel közzé tett, a *Századok* mult havi füzetében pedig *Pettkó* Béla kellően méltatott, van egy magyar szó, a 771-dik, melyet a kiadó értelmezni nem tudott.

Ezek *Finály* szavai:

»*tn'g*, ajancha; *trenus*, ajancsa (?). A magyar szót nem ismerem; a latin szó után ítélve valami szán vagy korcsolya féjét jelent; *Ducange* szerint *trains* = vehiculum sine rotis.«

Engedelmet kérek, hogy e szó értelmezését megkísértem.

A *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* VII. kötete 102. számában, a 76. lapon I. Károly magyar királynak *Visegrádon*, 1336. januárius 6-án kelt rendelete foglaltatik, melylyel a kereskedők útját *Csehország* és *Magyarország* közt, valamint az ez úton fizetendő vámokat szabályozza.¹⁾ E rendeletben egyebek közt ez áll:

»*Siue* in *Saaswar* (ma *Sasvár*), *siue* in *Stynche* (helyesebb olvasás: *Scyneche*, a mai *Szenice*) de quolibet curru, qui vulgariter *Rudas* dicitur, debet solui vnus lotto, siue tria pondera; item de quolibet curru *Aynczas* dicto medium tributum, scilicet medius lotto (lat).«

Ime itt az *Aynczas* ellentétben a *rudas* vagyis kétlovas szekérrel, a miért csak felét fizeti a vámnak; tehát egy lovas szekérnek kellett lennie, mint neve is mutatja.

Az *ajanca*,²⁾ *ajnca*, *anjcás* e szerint — én legalább úgy látom — a német *Einspanner*-ből (ma: *Einspanner*) származott, és egy lóhoz alkalmas szekeret jelent.

Q. e. d.

PÓR ANTAL.

¹⁾ *Wenzel* Gusztáv átvette ez oklevelet és lenyomatta a *Magyar diplomaciai emlékek* című okirat gyűjteménye I. kötete 343. lapján a 339. szám alatt.

²⁾ Nem szükségkép *ajancsa*, minthogy a *ch* a középkori írásban nem mindig *cs*-nek; sokszor *cz*-nek, *k*-nak, *ch*-nak, *h*-nak, sőt *j*-nek is olvasandó.

AZ ISKOLAI ÉRTEŚITŐK IRODALMA 1892-BEN.

— MÁSODIK FŐZLEMÉNY. —

Folytatjuk a mult fűzetben megkezdett szemlét:

»*A koronázás jelentősége Magyarországon*« a koronázás évfordulója alkalmából Máramaros-Szigeten a ref. lyceumban tartott meleg hangú felolvasás Dobay Sándortól a máramaros-szigeti lyceumi Értesítőben.

»*A Cillej grófok és Cilli városa*« cz. alatt Alleker Lajos a nyitrai főgymnasium Értesítőjében terjedelmesebb, jól irt monographiát közöl, mely önálló kiadványban is megjelent s már volt alkalmunk ismertetni.

»*Esztergommege és város közállapota 1684 — 1714*«, a pannonhalmi sz. Benedek-rend esztergomi főgymnasiuma Értesítőjében Villányi Szaniszlótól, mutatvány szerzőnek azóta megjelent monographiájából, melyről mult fűzetünk közölt külön ismertetést.

»*Monographiái följegyzések Lippa jelenéből és múltjából*«, a lippai állami és középkereskedelmi iskola Értesítőjében Eisenkolb Auréltól. Ez értekezés nagyobb fele Lippa leírásának van szentelve s ez két részből áll: 1. a város földrajzi leírása, 2. az önkénytes tüzoltókar megalapítása s fejlődése — míg a 3-ik rész Lippa történetének van szentelve. Csak az első fejezet van közölve, mely Lippa történetét a XIII-ik század végéig tárgyalja. Kezdi a római koron, midőn ott a szoros szádánál táborhely létezett. A IX-ik század történetéhez érve, az Anonymus-féle Glád-mondát ostromolja. Vizsgálja a név eredetét s valószínűnek tartja, hogy az a szláv »Lip« (hársfa) szótól származott; elbeszéli s czáfolja a helyi mondát, mely alapítójának Árpádot mondja. A XIII-ik század végén már várkastély volt mint fölerakó helye az erdélyi bányatermékeknek, különösen a kamarai sónak. Tűzetesen szól a bükkösi szőlőhegy mögött létező torony-szerű romhalmazról, kimutatván, hogy az nem lehetett Lippa fellegrvára. Utolsó s legbecesebb része a vár régi térképének magyarázata, melynek rajzát is közli. Óhajtható, hogy értekezését folytassa, s hogy jövőre az oklevélforrásokat is idézze.

»*Somogy megyének közigazgatása a török uralom alatt és után a megye visszaállításáig*« czim alatt a kaposvári m. kir. állami főgymnasium értesítőjében igen figyelemreméltó, eredeti levéltári kutatásokon alapuló értekezés jelent meg Okányi Pál tollából. Röviden vázolván a megye multját, mely köztudomásulag a legrégibb a czímert nyert megyék között, (II. Ulászló adván azt még neki,) közli a megye dicális conscriptióját 1534-ből, mely mutatja a szomorú tény, hogy 7348 portából már csak 4522 volt ép állapotban. Becses a török hódítás alatti állapot esetelése is, amely 119 év a megyét majdnem teljes szétzüllésre juttatta, Zala-megyébe lévén névleg bekebelezve. Közli Zrínyi Miklós egy 1660-iki levelét is a megyei levéltárból. A következő fejezetek is: a felszabadult megye, a dunántúli hadjárat, a vándorló megye stb. mind igen tanulságos és csak kívánatos, hogy folytatása is következék.

Az irodalmi dolgozatok általában véve komoly törekvésről tanuskodnak. Örülünk, hogy ítéletünk e tekintetben elég kedvező lehet: egyfelől pusztán az ügy érdeke miatt, másfelől pedig azért, mert évek óta figyelemmel kísérvén az iskolai program-értekezéseket, jóformán mi voltunk az elsők, a kik az egyszerű, sokszor rosszul összetákolt compendiumok helyett önálló kutatáson épülő dolgozatok írását sürgettük az értesítőkbén, vagy ha ilyenek egyáltalában nem lehetnek, legalább oly dolgozatokat, a melyek tisztán paedagógiai szempontból tanulságosak az ifjúságra nézve. Természetes, hogy ha az irodalmi, illetőleg tudományos szempontot a paedagógiai szempont is támogatja a dolgozatban, annál inkább helyén van az iskolai értesítőben. E részben is kedvezőleg nyilatkozhatunk. Nem tekintve, hogy a magyar irodalomtörténet akármelyik kiválóbb alakjának tanulmányozása már önmagában is nemesítő hatással van az ifjú kedély s értelem fejlődésére: az alább ismertetett program-értekezések jó része kiválóan épen ilyen helyes paedagógiai szempontból készült. Ilyenek első sorban ama dolgozatok, a melyek Széchenyi Istvánról szólnak. Az 1891/92. iskolai év elején, szeptember 21-kén, levén Széchenyi születésének százéves fordulója: középiskoláink a közoktatásügyi kormány utasításából ünneppel ülték meg ezt a napot s a tanári kar egyik tagja Széchenyi államférfiúi működéséről lelkes szavakban emlékezett meg. Őt ilyen dolgozatról tesszünk említést.

» Széchenyi emlékezetét « Révy Ferencz újítja föl az »Értesítő a budapesti m. kir. állami felsőbb leányiskola 1891/92-iki iskolaévről« című tudósítványban, jó részt a Zichy Antal kiadásai alapján. A dolgozat négy kisebb szakaszra oszlik. A szerző elmondja röviden Széchenyi életét, azután fejtegeti államférfiúi alkotásait, vázolja jellemének alapvonásait s végül Széchenyi anyjáról és nejről szól, mint a kik nem csekély hatással voltak életére és működésére. Mindegyik fejezet ügyes kidolgozás eredménye; de kivált az iskola jelleme szempontjából dicséretet érdemel a szerző, hogy az utolsó fejezetet megírta és elmondotta. Azoknak, a kik honleányi hivatásukat átérteni akarják és tudják, kétség kívül igen tanulságos lehet vala egy magas szellemű nőnek oly korszakalkotó férfiúra tett hatását bár csak rövid fejtegetésben is látniok, mint Széchenyi István volt.

» Széchenyi István gróf működése nemzetyazdasági szempontból « című rövid, de érdemes dolgozatot olvassuk *Sebestyén* Jenő tollából a budapesti kereskedelmi akadémia harminczötödik évi jelentésében. Az író szempontja a tudomány azon ágával kapcsolatos, a melynek a kereskedelmi akadémia fő istápolója. Ezért az író hazánk mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi állapotát tárja olvasói elé, a milyen Széchenyi föllépése előtt volt s a milyenné általa lett. Az ellentét elég sikerült, a főeredmények elég szabatosan vannak összefoglalva.

» Széchenyi emlékezetét « *Mika* Sándor újítja föl a brassói m. kir. állami főreáliskolának hetedik évi értesítőjében. Kissé sötét képet festve hazánknak Széchenyi előtti állapotáról, főbajnak a magyar közszellem

hiányát mondja, a miben igaza is van; de talán nem ártott volna itt néhány szóval felhozni, hogy Bessenyei óta legalább írónk éppen a közszellem megteremtésén fáradoztak s ezek készítették el útját a Széchenyi reformjainak. Aztán a Berzeviczy és Kollár működése, a kikről az író azt tartja, hogy mintegy előzői voltak Széchenyinek, egészen más irányú, más keretben mozgó volt, mint a Széchenyié. Berzeviczy a magyar írók előtt gyűlöletessé tette nevét, épen olyanok előtt is, a kik Széchenyi fölléptét újjongva üdvözölték, mint például Berzsenyi és Kazinczy.

Rupp Kornél az »Értesítő a szombathelyi kir. kath. főgymnasiumról« című tudósítványban emlékezik Széchenyiről nem annyira önálló dolgozattal, mint Széchenyi gondolatainak szemelvényeivel.

Van azonban e mellett az értesítőben egy nagyobb értekezés »A XVIII. századbeli német mesék«-ről, a melyet *Agh* Norbert írt. Terjedelmes (81 lap) dolgozat, a melyben az író először a mese elméletét adja, azután pedig részletesen szól a német mese fejlődéséről, az egyes meseírókról, azoknak életéről s munkáikról.

»*Széchenyi István gróf*, a magyar nemzet regenerátora« című dolgozattal kezdődik a zircz-csiszterczi-rend pécsi róm. kath. főgymnasiumának értesítője. Szerzője dr. *Békefi* Remig, a ki Széchenyi életét s hatását az eddig említetteknel szélesebb alapon dolgozza ki. Szembeállítja Széchenyivel Kossuthot s mind a két államférfiú méltatását helyes szempontból kíséri meg. Különösen paedagógiai hatásra törekedett az író, midőn az ifjúság elé Széchenyinek regeneráló munkásságát eszményül állította.

A másik értekezés »A szent korona nemzetünk történetében« címmel szintén *Békefi* Remigtől való. A szerző sokoldalú történelmi ismeretekkel bír s nagy olvasottsággal. Szűk keretben ugyan, de azért a főmomentumok ügyes kiemelésével mondja el a szent korona történetét, viszontagságait, közjogi nagy jelentőségét egész a legújabb időkig. Célja itt is az ifjúságra hatni, a hazaszeretetet növelni. Mind a két értekezése az ifjúsághoz intézett lelkesítő szavakon végződik.

Feichtinger Sándornak jubileumi beszéde a sz. kir. esztergomvárosi nyilvános reáliskola értesítőjében olvasható, a melyet a király koronázásának 25 éves fordulójakor mondott. E beszéd után »Epikai népköltés« címen *Obermayer* György fejtegeti nagy részt német írók nyomán az elbeszélő költészet ősi fejlődését általánosságban, azután a monda-köröket számlálja el, még pedig a germán monda-köröket, a mint a középkorban fejlődtek és szétágaztak. Tévedés azonban azt állítani, hogy az epikai költészet fejlődött legelőször és a középkor végén az epika »átengedte helyét a lyrának és tanító költészetnek«. A lyra folyvást zengett a németeknél épen úgy, mint minden más népnél; el sem is képzelhető, hogy valaha megszűnt volna. Az epikai költészet csak — mint alább megjegyezi az író — a fejlődés új stádiumába lépett. Ez helyes észrevétel, bár magyarázata nem valami szerencsés. Általában a kifejezések nem mindenütt szabatosak. Hogy például »az epos valódi fogalmáról az újabb korban

egészen le kell mondanunk: ezen csak annyit érthetünk, hogy a naiv epos helyét a műepos foglalta el.

»Comenius Ámos János emlékezete« című ünnepi beszédet közöl a miskolczi ev. ref. főgymnasium értesítője *Halmy Gyulától*. A hírneves Comenius viszontagságos életét s a tanítás módszerére tett rendkívüli hatását elég jól feltűnteti az író, bár emezt kissé élesebb vonásokkal emelhetette volna ki, s különösen bővebben foglalkozhatott volna Comeniusnak magyarországi szereplésével. Azonban a dolgozat így is figyelemre méltó; kár, hogy igen sok sajtóhiba van benne, a melyek sokszor az értelmet is zavarják.

A cizitercezi-rend egri kath. főgymnasiumának értesítője két értekezést közöl: 1. »A regény dialektikája«, *Maczki Valértól*, 2. »Mysterium-és iskola-dráma«, *Csapáry Lászlótól*. Mind a két dolgozat szorgalmas kutatás és önálló gondolkodás eredménye. Az elsőben inkább az utóbbi, a másodikban az előbbi érvényesül. Az elsőben azt fejtegeti a szerző, hogy az epikai művekben milyen szempontból indulhat ki az író, midőn magának az eseménynek egyszerű elbeszélése képezi feladatát, vagy midőn a szereplők lelki életének fejlődését magyarázza, vagy végül, midőn a viszonyokban liktető drámai erő rajzát adja. Foglalkozik ezután a szerző a regény fejlődésével s Hegel álláspontjára helyezkedve azt tartja, hogy a regény az epos jogait akarja visszaszerezni prózában.

A másik dolgozat egy egész önálló mű. Szerzője jól ismeri az e téren történt kutatásokat s igyekszik azokat helyesen értékesíteni. Sorra veszi az eddigi véleményeket és adatokat s mindegyikről külön szól. A mysterium-drámát az iskolai színjátékok szorították ki, de amannak szörványos nyomaira még a múlt században is talál adatokat Juhász Máté minoritánál; e nyomok azonban már közelebb érintkeznek az iskolai színjátékkal, meg az olasz cantatékkal. Az iskolai drámák egészen más czéllal adattak elő, mint a mysterium-drámák. A szerző ezt a fejlődés egy újabb stadiumául tekinti, ámbár legalább a magyar iskolai színjátékok azokból a dramatizált satyrákból fejlődtek, a melyeknek legrégebbs nyomai Sztárainál maradtak fenn. A szerző egyenkint foglalkozik a legrégebbs efféle színművek közül azokkal, a melyek a zirczi könyvtárban kéziratban olvashatók, mint például: Salamon, Attilius Regulus, Eumelus, stb. Mindegyiknek elmondja röviden tartalmát, fejtegeti szerkezetét s ügyes összehasonlításokat tesz. Bár példáját mások is követnék. Szerzetes-házainkban, kolostorainkban sok fontos adat található még e kérdésre; irodalmunk története érdekében nagyon kívánatos lenne, ha valamennyivel úgy megismerkedhetnénk, mint az egri ciziterceziáknál fennmaradtakkal most megismertett bennünket a derék dolgozat szerzője.

»*Gróf Guadányi József*« címmel a cizitercezi-rend székesfehérvári kath. főgymnasiumának értesítője közöl értekezést dr. *Werner Adolftól*. Jóllehet a szerző csak az eddigi nyomtatásban megjelent adatokat használhatta föl: dolgozata érdemes tanulmány eredménye. Új adatot a szerző

életére tehát hiába keresünk e dolgozatban; de Gvadányi irodalmi érdekeit, munkáinak maradandó értékét ügyesen tudja a szerző kidomborítani. Helyesen emeli ki a Gvadányi műveinek hatására összemunkáló főtényezőket, a nemzetiség erős érzését, a komikum egészséges nyilvánulásait, eredeti humorát, a mely irodalomra és közönségre egyaránt tartósan hatott.

»*Simai Krisófól* az »Értesítő a kegyes-tanító-rend vezetése alatt álló nagybecskerekői községi főgymnasiumról« című tudósítványban *Ernyei István* tesz közzé egy jeles tanulmányt, a mely úgy gondos kidolgozásánál, mint adatainak ügyes csoportosításánál fogva egyaránt figyelemre méltó. Ernyei nemcsak a nyomtatásban eddig megjelent, de a kegyes tanító-rend pesti házában levő írásbeli adatokat is összeszedte hőse munkásságának méltatására. E munkásság hasonló volt a Révai Miklóshéhoz. Simai műveket írt vagy átdolgozott, nagy szótárt készített, melyet ugyan nem adott ki, de a magyar tudós-társaság felhasználta, aztán kisebb szótárt írt, mely a magyar szavakat deákul kifejezve adja elő abc rendben, végre még szakácskönyvet is fordított Jean Neubauer után. Simai nemcsak a nemzet műveltségét szolgálta szerény, de kitartó tehetségével, hanem a magyar nők képzését is minden erejével iparkodott előmozdítani. Az író úgy véli. nem végzett hasztalan munkát e tanulmányával. Nem, semmiképen sem. Simai életére és munkáira nézve egyaránt használható tanulmánya mindenkép megérdemelte a közzétételt. Még nagyobb elismerés illeti a

Pintér Kálmán dolgozatát, mely »Szent-László király a magyar költészetben« a »Tudósítvány a kegyes-tanítórendnek budapesti főgymnasiumáról« című értesítőben jelent meg s a legnagyobb szabásúak közé tartozik, a melyeket iskolai értesítőkből közölni szoktak, s hozzátehetjük, hogy a legjobbak közé is. Kár, hogy a szerző külön is közzé nem tette derék tanulmányát, a melyben a krónikákból, legendákból, népköltészeti maradványokból, műköltők műveiből minden valamire való adat szorgalmasan s nagy figyelemmel van összegyűjtve. Azon kívül megvolt a műnek actualis értéke is, mert éppen az elmúlt nyáron ünnepelte Nagy-Várad szent László szentté avatásának hétszázéves fordulóját. A szerző hat fejezetre osztja tanulmányát s részletesen szól a szent király életéről, jelleméről, legrégebb költői magasztalásairól s összeállítja a hagyományok reá vonatkozó fontosabb adatait s vizsgálja, vajjon a nép- és műköltészet mikép fogta fel szent László életét, jellemének mely vonásait tartotta leginkább emlékezetben. Majd azután sorba veszi műköltőinket, Garay Jánost, Czákó Zsigmondot, Vörösmarty Mihályt, Szász Károlyt, Arany Jánost, Tompa Mihályt, stb. s ezeknek a szent királyra vonatkozó műveit külön fejezetekben vizsgálja, mennyire tartották magukat költőink a hagyományhoz és a királynak a történelmi adatokból megállapítható jelleméhez. Czákó legkevésbé állott a hagyomány alapján, ellenben többi költőink főforrása éppen a történelmi- és mondai anyag volt. A tanulmány e részeiben Pintér kissé túlságosan részletező, kivált a Garay szent Lászlójának tárgyalásában; igaz ugyan, hogy a nagy, de nem erős compositiójú műnek tárgyára

tartozó adatait helyesen emeli ki, aesthetikai méltatását azonban sokkal rövidebben is elvégezhetette volna. Garay szent Lászlóját keresztény eposznak mondja, mi azonban inkább újkori keresztény krónikának tarthatjuk, mert Garay a mily híven ragaszkodik a történelemhez, majdnem oly távol van attól, hogy epost alkosson. Újabb-kori költészetünknek szent Lászlóval foglalkozó adatait is jól felhasználja a szerző s mindenütt megállapítja, hogy a népszerű királynak melyik jellemvonásán alapszik e vagy ama költői mű. Általában véve Pintér dolgozata befejezett, szépen megírt tanulmány, a mely szakembereink érdeklődését is teljes mértékben megérdemli.

Megemlítjük, hogy az értesítő elején *Takács* Sándor Lutter Nándor emlékezetét újítja meg egy ügyes kis tanulmányban, mely a hírneves tanügyi férfinak élet- és jellemrajzát s tanügyi működését eleven vonásokkal emeli ki.

A zsolnai kir. kath. gymnasium értesítője »Középiskoláink szervezése« című folytatólagos (negyedik közlemény) adatait közli József császár korától fogva 1848-ig. Szerzője *Csóka* Károly igazgató, a ki részletesen, számos forrást felhasználva adja elő a középiskolai tanítás történetét s közben a tárgyára tartozó újabban megjelent műveket is bírálja, sokszor éles hangon, de jó részt igazságosan. Közli a különböző tanterveket, utasításokat, az egyes tantárgyak előadásának menetét, új intézetek állítását, stb. Művét kétség kívül sikerrel használhatja az, a ki Molnár Aladár munkájának befejezését megkísérli. Ezt a szerző az Akadémiától várja, mit ha az Akadémia nem teljesítene, — szerinte — a közoktatásügyi kormánynak kellene az ügyet kezébe vennie.

V.

A KRAKÓI AKADÉMIA 1892-iki JELENTÉSEIBŐL.

A krakói akadémia »Bulletin International de l'Academie des Sciences de Cracovic« cím alatt havi jelentéseket tesz közzé vegyesen francia és német nyelven, melyekben az üléseken tartott felolvasások s az akadémia által kiadott könyvek rövid, de pontos kivonatokban vannak bemutatva. Minden hónap működéséről egy külön füzet szól, külön csoportokban tárgyalván az akadémia három külön osztályának működését. Hazánk s Lengyelország közt állandó volt az érintkezés; intézvényeinken s culturalis viszonyainkon meglátszik a két ország összehatása; folytonosan kereskedelmi összeköttetésben állottak; a krakói egyetemet sok magyar látogatta: természetesen tehát, hogy a krakói akadémiának működése ráunk nézve közömbös nem lehet. A folyó évben e jelentések közül nyolcz füzet jelent meg (jan.—octóber), melyek közül majd mindenikben van egy-egy minket közelebről érdeklő jelentés.

A hist.oszt.jan. 18-iki ülésében »Collectanea« és az »Archiva Collegii Historici« 17-ik kötete mutattatott be, melynek tartalmából kiemeljük: »Acta Capitulum Cracoviensis et Plocensis Selecta« (1438—1525 közt)

Ulanowski kiadásában, mely Lengyelország belső történetére bir érdekekkel s a nemességnek egyetemes és részleges gyűléseire, a confederatiókra vagy ligákra, melyek a királyi hatalom gyengítésére szolgáltak s a tartományi zsuatokra vet új világot. Továbbá az 1565-iki krakói árszabályzatot Bostel J. kiadásában, mely minket is közelebről érdekel.

A márcz. 14-iki ülésben »A XVI. és XVII-ik századi lengyel írók könyvtára«-ból a 17--20. füzetet mutatták be. Érdekes ránk nézve János finnlandi herczeg és Katharina herczegasszony szerencsétlenségeinek története: »Epizód XIV. Erik svéd király uralkodása idejéből.« János herczeg Zsigmond Ágost király megegyezésével elvette Wilnában 1562-ben ennek nővérét Katalint, kinek kezéért Rettenetes Iván, ausztriai Ferdinánd s maga Erik is esengtek. Az új párt menyegzői útján Stockholmban elfogatta, s meg is akarta öletni, de a dánok beütése czélja kivitelében meggátolta. Erik 1569-ben lemondott trónjáról s azt Jánosnak adta át. E munka szerzője Kromer Márton ermelandi püspök.

Kiváló érdekű ránk nézve Ketrzonski W. munkája »Lengyelország határai a X-ik században«, mely a historiai osztály értekezései XXX-ik kötetében (1—32. ll.) látott világot. Egy krakói följegyzés szerint a Vágvidék a krakói püspökség alá tartozott; mi ha igaz, akkor Lengyelországhoz is. Mint Gallus mondja, I. Boleszláv »totam terram eorum (Hungarorum) usque Danubium suo dominio mancipavit,« mi 990 előtt történetelt. A térkép Lengyelországot az 1000-dik évben mutatja be.

Az áprilisi füzet a lengyel írók könyvtára 21-ik füzetét, Gorskiego Jakab »Urak tanácsa« czimű munkáját (1595-ből) mutatja be, ki Zsigmond Ágost s Báthory István idejében a lengyel egyetem egyik csillaga volt, s e munkáját valószínűleg 1571 vagy 1572-ben írta. Ugyan e füzetben beható ismertetés van közölve Lewicki A. »Swidrygietto lázadása« czimű művéről, mely a historiai értekezések XXIX-ik kötete 128—516. ll. van közölve, s a XV-ik századi lengyel történet egy kiváló epizódja, a melyben Zsigmond császárnak s magyar királynak is szerepe volt.

A májusi füzetben érdekekkel bir ránk nézve Bobrzynski M. értekezése »Egy lap a lengyel parasztok történetéből« a XVI-ik század elejéről, körülbelöl a Dózsa-lázadás idejéből, mely a lengyel parasztok állapotát a »Volumina Legum« alapján új világitásban tünteti fel.

A juliusi füzetben a műtörténeti bizottság munkálatai V-ik kötetéből Lepszky értekezése »A sandomiri ereklyetartó kereszt s a krakói ötvösség a XV-ik század második felében« érdekel minket, mely ereklyetartón különböző czímerek: a lengyel sas, lithván lovag, a Jagellók keresztje közt látható a magyar Anjou czímer.

Igen gazdag tartalommal bir az octóberi füzet: az octóber 17-iki ülésben Lewiczky Antal értekezett János Albert király 1497-iki moldvai expeditiójáról, magának a királynak általa felfedezett jelentéséből mutatva ki, hogy akkor csakugyan tervbe volt véve támadást intézni a törökök ellen, s hogy épen a magyar király (II. Ulászló) hiúsította meg azt, hatá-

rozottan kijelentvén, hogy ha a lengyel király Moldovát el nem hagyja, ő fogja haddal megtámadni. Erre ő a magyar király követével megkötötte a békét, s visszavonult. Utközben azonban a vajdától, a magyaroktól s törököktől a szerződés ellenére megtámadtatott s megveretett. — Kallenbach közli Gallius János emlékiratait 1650—3-ból, mely minket is annyiban érdekel, hogy Gallius többek közt Rákóczy Györgytől is másolt leveleket.

REPERTORIUM.

a) Önálló munkák.

Weilrich, Stammtafel zur Geschichte des Hauses Habsburg. (Bécs, Tempsky. 1893. 2 Mark.)

Deutsch Ant., 25 Jahre ungarischer Finanz- und Volkswirtschaft 1867—1892. (Berlin, Puttkamer-Mühlbrecht. 1892. 1 M. 80 Pf. Eredetileg a Pester Lloyd melléklete.)

Dopsch Alfred, Das Treffen bei Lobositz (1756.), sein Ausgang und seine Folgen. (Grätz, Styria. 1892. 250 old. 4 M. 50 Pf.)

Whitman Sidney, Das Reich der Habsburger. Rechtmässige deutsche Übersetzung v. O. Th. Alexander. (Berlin, Ulrich. 1892. 4 M.)

Neff W., Ludwig Wilhelm Markgraf von Baden u. Hochberg, Reichsfeldmarschall, kaiserl. Generallieutenant, Gubernator zu Raab. (Berlin, Mittler. 1892.)

Müller Willibald, Johann Leopold von Hay, Bischof von Königrätz. Ein biogr. Beitrag zur Geschichte der Josefinischen Kirchenpolitik. Mit Bildniss. (Bécs, Graeser 1892. 92 old. 2 Mark.) Hay, a türelmi politikának egyik előharczósa és a jótékonyosság igazi anyyala, II. Józsefnek egyik bizalmas barátja, megh. 1794-ben.

Schlosser Julius, Beschreibung der altgriechischen Münzen der kunsthistorischen Sammlungen des allerh. Kaiserhauses. (I. köt.); Thessalien, Illyrien, Dalmatien etc. (Bécs, Holzhausen. 1892. XI és 116 old. 5 táblával, 5 Mark.)

Katscher B., Hermann Vámbéry's Leben und Reiseabenteuer. (Teschen, Prochaska. VIII, 138 l. 1 M. 60 Pf.)

b) Hazai hírlapok.

A Kolozsvárott megjelenő Történelmi Lapok múlt évi utolsó füzeté szerint *Gábor Aron* híres székely honvédtüzér és ügyöntő társai közül még hat él: Turóczi Mózes, Bene József, Kovács András, Tóth József, Kinglein József és Pajss Antal.

A »Századok« mult évfolyamának utolsó füzetében közlött »Salamon«-irodalomhoz még hozzájárult Marczalinak a BudapestiS zemleben megjelent cikke.

Journal du voyage fait en Hongrie, au Banat et en Esclavonie en 1768. Szász-Tescheni Albrecht herceg naplója nyomán. (Pester Lloyd,

1892. decz. 12.) Albrecht herczeg különösen a gyér számú alföldi várat méltatta figyelemre (így Temesvárt, Szegedet, Eszékét).

Csernátoni Gyula »A Beuchel-család tragédiája« czim alatt Beszterce városnak történetéből korrajzot közölt a Budapesti Hirlap múlt évi decz. 15. számában. Ugyanezen témával foglalkozott egyébiránt nem régen az »Archiv für Siebenbürgische Landeskunde« is.

Falk Miksa, »Andrássy Gyula keleti politikája« cz. beces közleményt tett közzé a Pesti Napló múlt évi decz. 28. számában; érdekes adat az 1877—78. delegáció történetéhez, a 60 millió kölcsönhöz és a bosnyák okkupáció előkészítéséhez. — Ugyane számban jelent meg *Acsády* Ignác czikke: A Pesti Napló a múltban. — A decz. 28. számban *Baróti* Lajos Petőfi költeményeinek első kiadásáról közöl érdekes adalékot a nemzeti kör választmányának 1844. márcz. 27. tartott gyűlése nyomán.

»Magyar udvartartás« cz. alatt az Egyetértés 1892. decz. 30. száma Kerekgyártó, Hajnik, Timon és Mariska egyetemi tanárok nézeteit és történeti reflexióit közli ezen intézményről.

Valjon törvényerővel birt és bir a *Placetum regium* avagy sem, az Egyetértés (jan. 7. és 9.), a Pesti Napló (jan. 8.) és a Magyar Állam homlokegyenest ellenkező cikkeket közölnek. V. ö. Simor érsek-primás ideszóló nézetét, a Pesti Napló jan. 22. számában.

c) Külföldi folyóiratok.

Globus. (1892. 62. köt. 18. sz.) *Wlislocki*, Höhenkultus der Magyaren.

Illustrierte Zeitung. (1892. 2576. szám.) *Ladislau* von Szögyényi-Marich.

Goldzieher, »Mohammedanische Studien« cz. művéről a *Revue Critique* 1892. 49. száma közöl kedvező bírálatot.

Kunst-Chronik. (1892. 3. szám.) *Frimmel* Th., Die Gemälde des Zeitblom und Schüle in der ungarischen Landesgalerie.

Numismatische Zeitschrift. (1892. XXIII.) *Hampel* J., Ein Münzfund aus Bregetio. — *Kenner* F., Nachschrift.

Leipziger Centralblatt. (1892. 49. szám.) *Wlislocki*nak két újabb művét az erdélyi cigányokról.

Rosen Sándor, Die Entwicklung des ungarischen Schauspiels. (Még jelent a »Djokuren Almanach« 1892. évfolyamában.)

Ein Ungar über Maria Theresia. E czim alatt a bécsi Fremdenblatt 1893. jan. 8. száma Marczali monographiája nyomán tárczát közöl. A cikket Marczai Gy. írta.

Die ostafrik.-Expedition des Gf. Sam. Teleki 1887—1888. Von Hans Meyer. (*Globus*, 1893. 63. köt. 1—2. füz.)

Ungarische Volkstypen. Irta Berger Rudolf. (Aus allen Welttheilen, 1892. 23. köt. 12. füz.)

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

ÚJ KÖNYVEK.

— DR. KOLOSVÁRI SÁNDOR ÉS DR. ÓVÁRI KELEMEN »Magyar Jogtörténeti Emlékek« című nagybecsű művéből megjelent a harmadik kötet, melyben a Tiszántúli Törvényhatóságok Jogszabályai vannak közölve. A ki tudja, hogy jogtörténetünk különösen forrásaira nézve mennyire el van hanyagolva, az bizonyosan nem fog túlzást látni abban, hogy egy olyan, mint a *dr. Kolosvári Sándor* és *dr. Óvári Kelemen* által szerkesztett gyűjteménynek minden újabb kötete, a régi magyar jogéletre nézve valószínűleg a revelatio hatásával bír. A most megjelenő harmadik kötet Aradmegye kivételével, az összes tiszántúli vármegyéknek 1553-tól 1829-ig, volt a hajdú-kerületnek 1761—1844-ig s végül Debreczen, Felsőbánya, Hódmezővásárhely, Máramarossziget, Nagybánya, Szatmár, Szeged, Szentes és Visk városoknak 1548-tól 1803-ig való összes főmaradt statutumait közli. Ebben a kötetben is miként a megelőzőkben, a legváltozatosabb s a jogászra, történetíróra, sőt a napirenden lévő közigazgatási reformok alkalmából: politikusainkra nézve is, egyaránt fontos és érdekes anyag van fölhalmozva. Addig is míg annak, kissé hosszabb időt s nagyobb tért igénylő méltatásába bocsátkozhatnánk, a t. szerkesztők szorgalmának, lelkiismeretességének s tudományának dicsőségére örömmel sietünk constataálni, hogy a gyűjtemény mind az anyag teljessége mind a kiadás szempontjából, kötetről kötetre tökéletesebb, — annál sajnálatosabb tehát ha a külső kiállításról (nyomás, papiros stb.) majdnem az ellenkezőt vagyunk kénytelenek tapasztalni.

— Az AKADÉMIA által kiadott »Történettudományi Értekezések«-ből két füzet jelent meg, a múlt évi októberi ülésben tartatott két székfoglaló értekezés: *Pör* Antaltól Nagy Lajos király viszonya Giannino di Guccio francia trónkövetelőhöz, egészen új adatok alapján, melyek közül a legfontosabbakat egész terjedelmükben mint függelékét közli, s *Nagy Imrétől* a Pécz nemzetség örökösödési pere: egy 1433-iki rendkívül fontos okirat alapján van megírva, s bő adatot szolgáltat nemcsak a nemzetségek történetéhez, hanem a nemzetségek birtokjogi s örökösödési viszonyaihoz is. — Az »Emlékbeszédek« sorában megjelent Nagy Iván emlékbeszéde Kacs Kovics Lajos felett, egyike a műforma tekintetében is legjobban kidolgozott emlékbeszédeknek, s Imre Sándor emlékbeszéde Ballagi Mór felett, mely e kitünő írónak és nyelvésznek életrajzát adja, eseteli működését és hatását korára, s méltányolja mint író és nyelvész.

— BODNÁR ZSIGMOND »Magyar Irodalomtörténeté«-ből megjelent a XIII. s XIV-ik füzet. Ez a két füzet »a nemzeti szellem szunnyadásának korát« festi. A bevezetésben általános szemlét tart a kor felett: az 1711—1772-iki évek felett. Az első fejezet vázolja a vallási prózát, a következő a történetíróknak van szentelve: Pethő, Cserey, Apor, Károlyi Sándor, Bod Péter, Molnár Tamás stb. Azután a bölcsészeti irodalmat, a lyrát, az elbeszélő, tanító és leíró költészetet, a drámát s szép prózát

ismerteti. Az utóbbi XIV-ik füzetben az 1772—1823 évek közti kor van tárgyalva: a nemzeti eszme visszahatása és újjászületése. A Ballagi Aladárnak szánt ajánló levelet követi a magyar nyelv kérdése, a költészet: Bessenyei, Bánóczy, Kónyi János, Barcsay, Mészáros, Szabó Dávid s végzi Tordaival.

— SZINNYEI JÓZSEF »Magyar Írók élete és munkái« című művének II-ik kötetéből a VIII-ik füzet kezdődik *Dugonics* Imre életrajzával s végződik *Ember* Páléval. E nagy gonddal és szorgalommal összeállított munkának egyes füzetei 50 krért megszerezhetők.

— A PALLAS NAGY LEXICONÁBÓL megjelent a IX—XIII. füzet (Allilójid—Anninsotrop) nyolcz térkép, egy műmelléklettel s több a szöveg közé nyomott rajzzal. E füzetek is mint a megelőzők nagy gonddal vannak összeállítva, hazai viszonyainkhoz alkalmazva, s írói közt a szakemberek egész sorával találkozunk. Egy füzet ára 30 kr.

— Az ATHENAEUM KÉZI LEXICONÁBÓL megjelent a 31. és 32-ik füzet (Prezid—Sarasate). A tudnivalók tömören s lehető röviden vannak csoportosítva, s a legszükségesebb dolgok nagy gonddal összeállítva megtalálhatók benne. Egyik térképe Magyarország hegy és vízrajzi viszonyait állítja elő, négy külön térkép pedig egy lapon hazánk történelmi alakulása feltüntetésének van szentelve: (Anonymus szerint, az Árpádház korában, 1458-ban s a török hódoltság korában.) A vállalatot *Acsády* szerkeszti.

— TEURSCHE GRÖNYEV. püspök, s az erdélyi honismeretű egylet elnöke az egylet évenkénti közgyűlésein tartott elnöki megnyitó beszédekben rendszeresen valamely érdekesebb erdélyi történelmi kérdéstről szokott értekezni. Levéltári kutatások s behatóbb tanulmány útján új világlátásban tünteti fel a tolla alá vett tárgyat, s mint kitűnő stílista azokat formailag is szépen dolgozza fel. Utóbbi időben a II. József korát követő események leírását választotta tanulmányai tárgyául s azokat folytatólag cyclusban dolgozza fel. 1890-ben tartott megnyitója éppen a százéves évforduló alkalmából, II. József korát tárgyalja mint egy bevezetésként, az 1891-iki beszédében az 1790—1-iki erdélyi országgyűléstről, 1892-iki beszédében a szászoknak az országgyűlés után kifejtett irodalmi harczeit ecseteli. Ez érdekes s sok új szempontot tartalmazó monographiák a Vereins-Archivban láttak világot s azokból mint külön lenyomatok is kiadattak.

— ZSILINSZKY MIHÁLY v. tagtársunk »Csongrádvármegye főispánjai, tekintettel a vármegyei rendszer fejlődésére« cím alatt a Századok 1891. és 1892-iki évfolyamaiban érdekes s levéltári kutatásokon alapuló cikksorozatot közölt, melyeket most összegyűjtve, mint egy nagyobb monographia első füzetét közzé tette. Ez a füzet három részből áll: az I. a mohácsi vész előtti, a II. a hódoltság alatti s a III. az 1711—1738. évek között élt főispánok életrajzát s a vármegyei élet fejlődését rajzolja.

VEGYES KÖZLÉSEK.

KACZVINSZKY VIKTOR

szül. 1817. okt. 25. † 1893. febr. 5.

Megérdemli, hogy koszorút tegyünk sírjára. Több mintegy századnegyed óta praelatusa a jászóvári premontrai kanonok rendnek, s hogy ez a rend nemcsak hü maradt hagyományos hazafias és culturalis missiójához, hanem tevékenységét fokozta, abban a főérdem az övé. Szívesen hozott áldozatokat a magyar történetírásnak, a convent gazdag levéltárában buvárkodóknak s a rend történetírással foglalkozó tagjainak törekvéseit előmozdította. Őszinte, barátja volt társulatunknak, s egy alkalmat sem mulasztott el, hogy annak kifejezést is adjon. Áldott legyen emlékezete!

— BÁRÓ WALTERSKIRCHEN OTTÓ ADOMÁNYA. Valóban rendkívül becses és nagy jelentőségű adomány volt az, melylyel báró Walterskirchen Ottó hágai követünk a Magyar Tört. Társulatot január hó elején, mintegy újévi ajándékkul meglepte. Egy Árpádkori s 23 Mátyás király korabeli okmányból áll az: tehát magában is szép szám. De ez okmányok közt egy sincs középszerű vagy selejtes, legnagyobb részük valóságos történeti kincs. Hát azok becsét ez is emeli. De még becsesebbé teszi azon körülmény, hogy külföldről s egy követünk adományából kerültek vissza hazánkba. Dr. Velics Lajos hágai követségi titkár közvetítésének köszönhetjük azt. »Hágai követünk báró Walterskirchen Ottó — írja Hagában jan. 7-én kelt levelében — nem rég egy csomag Mátyáskori okmányt adott kezembe, nézném át s küldeném őket valamelyik hazai intézetnek az ő nevében ajándékkul. Valamikor antiquar utján jutottak volt birtokába egy en-bloc vásárlás alkalmával. Én a csomagot minden esetre merem becses figyelmébe ajánlani, bár nagyobb részben családi érdekű tárgyakra vonatkoztak eredetileg. . . . Főnököm beleegyezésével a Történelmi Társulatnál kivántam bekopogtatni, hogy ez okmányok részére vendégszerető fogadtatást s ha lehet új otthont kérjek. . . .« Bizonynyal megtalálják. Csánky Dezső tett arról jelentést s ezt mi marcziusi füzetünkben fogjuk bemutatni.

— A »HÁZI TÖRTÉNELMŰNK EMLÉKEI« II-ik osztályának első kötete megjelent s tartalmát »*Régi Magyar Szakácskönyvek*« teszik. Báró Radvánszky Béla tagtársunk áldozatkészségének köszönhetjük, hogy társulatunk egy olyan nagy horderővel bíró vállalat megindításához foghatott, mely míg egyfelől a történetíróknak a források egészen új bányáját tárja fel, a hazánk története iránt érdeklődő közönség előtt a régi magyar világot bemutatja. Az első kötet »*Bethlen Gábor fejedelem udvartartását és számadás könyveit*« tartalmazta s 1888 végén látott világot. Valamint annak idejében ezt a kötetet, úgy a most megjelent szakács könyveket is a magyar journalistica nagy elismeréssel fogadta. Legelső volt a Magyar

Hirlap, mely a Szakács könyvekről szóllott, nemsokkal utóbb a Fővárosi Lapok, a Nemzet, a Budapesti Hirlap s az Egyetértés hosszabb rövidebb cikkekkel méltányolták. Nagyon óhajtanó volna, hogy a közönség ezt a rendkívül becses vállalatot kellő támogatásban részesítené. Tagtársaink abban a kedvezésben részesülnek, hogy a becses kötetet 4 frt, helyett 2 frt 40 krért szerezhetik meg a titkári hivatal útján. Ugyanott megszerzhető Bethlen Gábor udvartartása is hasonlólag 2 frt 40 krért, *a két kötet együtt Társulatunk tagjai számára 8 frt helyett 4 frt 80 krért.*

— A MAGYAR TÖRTÉNELMI ÉLETRAJZOK 1893-iki I. füzeté február végén fog megjelenni. A későbbi füzetek az I-öt gyorsan fogják követni.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA kiadásában még az év folytán három, a történetünket közelebbről érdeklő munka fog megjelenni, melyekre aláírási felhívást bocsátott ki. Közöljük az aláírási felhívást e munkákra :

I. A régi magyar nyelv emlékeit a mohácsi vész előtti korból teljesen hű photographiai másolatokkal, mutatóványokkal, nyelvi és történeti magyarázatokkal bocsátja közre. Mintegy húsz régi nyelvemléket vesz föl e kiadásba, elkezdve az 1225. év táján irt Halotti Beszéd s végezve az 1530-ból származó Katalin-legendán. A rövidebbek (Halotti Beszéd, Königsbergi töredék, Szabács viadala, Sajtószentpéteri végzés s néhány érdekesebb magánlevél) teljes szövegéről, a nagyobb terjedelműeknek egyes érdekesebb részleteiről készített photographiai másolatot; adni fogja mindenkinek palaeographiai olvasását s mindeniket föl fogja világosítani nyelvi és történeti magyarázatokkal. Egy-egy bekötött példány aláírási ára 4 frt; iskoláknak, legalább 10 példány együttes megrendelésénél, és a Könyvkiadó Vállalat pártolói részére 3 frt. Az összeg a jelen év szeptember havában, a példány átvételekor lesz fizetendő.

II. Az 1569-ik évi debreczeni Énekes könyvet, melynek egyetlen példányát Hellebrant Árpád alkönyvtárnok a múlt nyáron fedezte föl a boroszlói könyvtárban, az eredetinek lehető hű előállításával fogja újra lenyomatni. E kiadás gondozását, Szilády Áron rt. felügyelete mellett és Hellebrant Árpád közreműködésével szintén a főtítkári hivatal intézi. Egy példány aláírási ára 2 frt; a Könyvkiadó Vállalat pártolói részére 1 frt 50 kr., az aláírási összeg szept. havában, a példány átvételekor lesz fizetendő.

III. Werbőczy Hármaskönyvét nyelvünk mai állapotának megfelelő fordításban ismét közre fogja bocsátani. A fordítás ellenőrzését s a kiadás gondozását Hajnik Imre, Pauler Gyula, P. Thewrewk Emil, Vajkay Károly akad. tagok és a főtítkári fogják intézni, s ajánlatukra Csiky Kálmán úr, a műgyetemen a közigazgatási jog r. tanára s az egyetemen a magyar magánjog docense bizott meg a fordítással. A művet bevezetés fogja megelőzni a Tripartitum összes kiadásainak s fordításainak irodalomtörténeti jellemzésével, a könyv végéhez pedig Műszótár fog csatoltatni, elötüntetve a munkában található jogi műszók magyar fordításainak fejlődési menetét. Egy példány aláírási ára 4 frt; a Könyvkiadó Vállalat pártolói részére 3 frt.

Figyelmeztetjük olvasóinkat, hogy a munkákra akár együttesen akár külön az Akademia főtítkári hivatalában *f. évi márczius végéig* lehet aláírni egyszerű levelezőlapon, melyre a cím és lakás pontosan feljegyzendő. Mi részünkről örömlünk fejézzük ki, hogy az Akademia főtítkárat az Anonymus productiójával elért fényes siker újabb hasonló vállalkozásokra bírta, s ajánljuk azokat tagtársaink figyelmébe.

— A BESZTERCEI VOCABULARIUM mindenfelé méltó feltűnést keltett. *Tagányi* Károly beható tanulmányt ír róla az Akadémiai Értesítő számára, melyben a Finály által meg nem fejtett szavak közül a legtöbbet levéltári kutatók segítségével s szláv szavak analogiájával megmagyaráz. Ennek a Vocabulariumnak fölfedezéséről s fölfedezőjéről érdekes adatokat kaptunk egy munkatársunktól. A fölfedező, kit az Akad. kiadvány egyszerűen »dr. Bergernek« nevez, nem más mint dr. Berger Albert besztercei tanár s a rendkívül becses és pontos besztercei levéltár őre. Ez a levéltár igen gazdag, de kevésbé kiaknázott kincses bányája az erdélyi történetnek, s dr. Berger éppen nem »véletlenül« akadt a Vocabulariumra, hanem rendszeres kutatás s a levéltár rendezése közben, mert ő mint kitűnően képzett palaeographus — mint munkatársunk írja — a levéltár registrálásán dolgozik, s munkájában a mohácsi vész előtti okmányok registrálásában, annyira haladt, hogy »történetirodalmunkat már talán nemsokára egy eddig jóformán ismeretlen részleteket tartalmazó becses okmánytárral fogja gazdagítani«. Mind két hírnek — a rendezésnek és publicatióknak — szívünkben örülünk, mert ez által a legnevezetesebb levéltárak egyike lesz hozzá férhetővé s örülünk annak is, hogy e nagy munkára oly jeles szakember vállalkozott mint dr. Berger.

— SZÉLL FARKAS vál. tagtársunk nagybecsű munkájából »A Beszenyey-család története« még néhány példány kapható. Tagtársaink abban a kedvezményben részesülnek, hogy 3 frt bolti ár helyett a szerzőnél Debreczenben 2 frtért rendelhetik meg. A pénz postautalvánnyal a szerzőhöz küldendő.

— KI VOLT HERKÓ PÁTER? erről a kérdéssel közöl *Scholtz* Frigyes tagtársunk kézsmárki tanár egy ügyesen írt értekezést a Karpathen-Postban, még pedig magyar nyelven. Kimutatja, hogy a Herkó Páter a Herr Gott Vaterből származott. Ez értekezés tulajdonképp felelet egy a Rozsnyai Hiradóban közzé tett felhívásra, hogy a ki tud valami biztos adatot Herkó vagy Hirkó páteréről, azt tegye közzé, hogy valahára ennek a mythicus alaknak kiléte tisztázódjék. Hanem ezzel a szószármaztatással még nincs megczáfolva az, hogy ez a Hirkó páter valóban élt és létezett. *Szónyi Nagy István* ismerte Hirkó Pátert, azt beszéli el, mi vele magával történt: hogyan rohanták meg Tornán parochiájában Hamar Ferencz, Keglevich udvari papja, Hirkó páter »a palóczok apostola« s még egy harmadik páter, kit »nem ismert«. A dolog részletesen le van írva Paulernél: Wesselényi összeesküvése II. 239. Aztán még ma is létezik Pest megyében egy Hirkó család, sőt Hirkó páternek arczképe meg van Somodiban. Egy sajátkezűleg írt eredeti Ujlakon 1676. jul. 6-án kelt levele meg van az Erdélyi Muzeumban Kemény gyűjteménye XXIV-ik kötetében, melynek aláírása: Pater Johannes Hirko plebanus quondam oppidi Jászó.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET. Irta *Bodnár* Zsigmond. II. kötet. Budapest 1891. 8-adr. 315 l.

— NAGY LAJOS magyar király viszonya Giannino di Guccio francia trónkövetelőhöz. Székkfogláló értekezés *Pór* Antal r. tagtól. (A Történettudományi értekezések XV. k. 9. száma.) Budapest, 1892. 8-adr. 31 l.

— A PECZ-NEMZETSÉG örökösödési pere 1425—1433. Székkfogláló értekezés *Nagy* Imre r. tagtól. (A Történettudományi értekezések XV. k. 10. szám.) Budapest, 1892. 8-adr. 49 l.

— EMLÉKBESZÉD Kacskovics Lajos l. tagról. *Nagy* István r. tagtól. Budapest 1892. 8-adr. 15 l. (A M. Tud. Akadémiában tartott »Emlékbeszédek« VII. k. 6-ik szám.)

— EMLÉKBESZÉD Ballagi Mór r. tagról. *Imre* Sándor r. tagtól. Budapest 1893. 8-adr. (A M. Tud. Akadémiában tartott »Emlékbeszédek« VII-ik k. 7-ik szám.)

— AZ ALSÓ-FEHÉRMEGYEI történeti, régészeti és természettudományi társulat ötödik Évkönyve. 1 tervrajzzal és 8 táblával. Szerkesztette *Körödy* Péter. Gyulafehérvárt, 1892. 8-r. 96 l.

— A VASMEGYEI RÉGÉSZETI EGYLET Évkönyve MDCCCXCI—XCII. Szerkeszti *Kárpáti* Kelemen. XIX—XX. évfolyam. Szombathely, 1892. 8-adr. 90 l.

— A MAGYAR KIRÁLYOK és királynék koronáztatása 1526—1867. Tudori értekezés. Irta *Kittenberger* János. 8-adr. Budapest, 1891. 83 l.

— AZ ERDÉLYI MAGYAR JÁTÉKSZIN KEZDETE. Irta Dr. *Ferenczi* Zoltán. Kolozsvár, 1892. 8-adr. 64 l.

— CSERNI IVÁN CZÁR SZEGEDEN. Irta *Czimer* Károly. Budapest, 1892. 8-adr. 34 l.

— CSONGRÁDVÁRMEGYE FŐISPÁNjai tekintettel a vármegyei rendszer fejlődésére. Irta *Zsilinszky* Mihály. I. füz. Budapest, 1893. 8 r. 83 l.

— GESCHICHTE DER FREIMAUREREI in Oesterreich-Ungarn von Ludwig *Abaji*. 17—20. Heft. 8-adr. 1—192 ll. A szövegbe nyomott képekkel. Egy füzet ára 40 kr.

— BRIEFE UND ARTEN zur Geschichte Maximilians II. Gesam-melt und herausgegeben von W. E. *Schwarz*. I. Theil. Der Briefwechsel des Kaisers Maximilian II. mit Papst Pius v. Paderborn 1889. 8-o. XVI. 208 S. II. Theil. Zehn Gutachten übet die Lage der katholischen Kirche in Deutschland (1573—76.), nebst dem Protokolle der deutschen Congregation (1573—78). Paderborn, 1891. 8-o. LII. 135 S.

— CORRESPONDANCE SECRÈTE du comte de Mercy-Argenteau avec l'empereur Joseph II. et le prince de Kaunitz publiée par M. le chevalier Alfred d' *Arneht* et M. J. *Flammernont*. Introduction, Paris, 1891. 8-o. LXXXVIII. p. — Tome second. Paris, 1891. 8-o. 589 p.

HIVATALOS ÉRTEŚITŐ.

Kivonat

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1893 évi január-hó 24-én tartott rendkívüli vál. ülésének

Jegyzőkönyvéből :

Az ig. választmány január-hó 24-én — Pulszky Ferencz ügyvezető alelnök betegségtől gátoltatván — Thaly Kálmán elnöklete alatt rendkívüli ülést tartott, melyen a társulat 5⁰/₀-os papírjárdékainak conversioja tárgyában tanácskozott és hozott határozatot.

A gazdasági bizottság ugyanis, vonatkozással e tárgyban még a mult évi october-havi r. vál. ülésen előterjesztett és 94 jk. pont alatt tudomásul vett véleményes jelentésére, javaslatot nyújtott be a választmányhoz, hogy, mintán az 5⁰/₀-os papírjárdékoknak 4⁰/₀-os koronajárdékokra való conversioja küszöbön áll, a társulat 11,500 frt névértékű papírjárdékai adassanak el, s az eladásból a jelenlegi 101 frtos árfolyam mellett várható 11,615 frton 4¹/₂ százalékot jövedelmező m. jelzálog-hitelbanki záloglevelek vásároltassanak.

17. A választmány beható tanácskozás után, megfontolva azt, hogy jöllehet az állami conversio útján a társulat 11,500 frt névértékű papírjárdékaiért a bankcsoport felhívása értelmében 93 frtos árfolyammal 12.400 frt névértéket nyerne cserébe, de e névérték 4⁰/₀-os kamatai csak 496 frt évi jövedelmet adnának a társulatnak, holott a 4¹/₂ százalékos záloglevelekből kevesebb névérték mellett is nagyobb jövedelem várható, — elfogadta a gazd. bizottság javaslatát és megbizta az elnökséget, hogy a javaslat értelmében a társulat 5⁰/₀-os papírjárdékai eladásáról s az eladandó kötvények árán 4¹/₂ százalékos m. jelzálog-hitelbanki záloglevelek vásárlásáról sürgösen intézkedjék.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1893 évi febr. 4-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak : Thaly Kálmán elnöklete alatt dr. Ballagi Aladár, Barabás Samu, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, dr. Hajnik Imre, Óváry Lipót, dr. Pauler Gyula, dr. Szendrei János, Szinyeyi József, Tagányi Károly vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Borovszky Samu és Tagányi Károly vál. tagokat kéri fel.

18. Titkár jelenti, hogy a társulat évdíjas r. tagjai közül Hegedüs Sándor 100 frttal, Babics József 200 frttal az alapítók sorába léptek, báró Radák Ádám pedig eddigi 100 frtos alapítványát 200 frtra emelte.

Örvendetes tudomásul vétetvén, elnök felhasználja ez alkalmat arra, hogy Hegedüs Sándor úrnak, ki mint a gazdasági bizottság elnöke, különben is tevékenyen mozdítja előre a társulat érdekeit, különös köszönetét nyilvánítsa.

19. Előterjeszti az új tag-ajánlatokat. Ajánlatnak *a) alapító togló*: Igló bánya-város közönsége 100 frt alapítvánnyal (aj. gróf Szécsen Antal); *b) évdíjas rendes tagokul 1893-tól*: Beodrai Karácsonyi Andor földbirtokos Nagy-Beeskereken (aj. Duka László), Révay Leo könyvtáros Budapesten (aj. Szilágyi Sándor), Leveles János honvéd főhadnagy Kántor-Jánosiban (aj. Szilágyi Sándor), Schuller Richárd ev. gymn. tanár Segesvárt (aj. Szilágyi Sándor), gr. Szirmay János Magyar-Óváron (aj. Szilágyi Sándor), Vadas József honvéd százados Békés-Gyulán (aj. Fürdők István), Kepes Jakab honvéd főhadnagy Békés-Gyulán (aj. Fürdők István), Gyarmathy Zsigmond alispán Bánffy-Hunyadon (aj. Szilágyi Sándor), Debreczeni Casino (aj. Széll Farkas), Meszleny Bencze földbirtokos Velenczén (aj. Salamon Vincze), Meszleny Pál földbirtokos Velenczén (aj. Salamon Vincze), dr. Föti Adolf ügyvéd Abaúj-Szántón (aj. Czékus László), Haendel Vilmos joghallgató Budapesten (aj. Mockovcsák Gyula), a Szent-Ágoston-Egyetel egyház-irodalmi iskolája Kalocsán (aj. Karasszon József), Cziegler János földbirtokos Győr-Ujvároson (aj. Szilágyi Sándor), Bohus Istvánné szül. Könygsegg Emilia grófnő Világoson (aj. Bárczay Oszkár), özv. Mihajlovits Béláné szül. Bartha Irén Világoson (aj. Bárczay Oszkár), Bohus Lajos Világoson (aj. Bárczay Oszkár), Török Árpád kir. közjegyző Világoson (aj. Bárczay Oszkár), Holczhammer János tanárjelölt Kolozsváron (aj. Veress Endre), Balló István tanárjelölt Kolozsváron (aj. Veress Endre), Karácson Béla tanárjelölt Kolozsváron (aj. Veress Endre), Zombori Rónay Jenő főispán Nagy-Beeskereken (aj. Duka László), Poroszkay Béla megyei főügyész Nagy-Beeskereken (aj. Duka László), dr. Stassik Ferencz ügyvéd Nagy-Beeskereken (aj. Duka László), dr. Mangold Samu ügyvéd Nagy-Beeskereken (aj. Duka László), a m. kir. állami polgári iskola Titelben (aj. Thim József), Vojnics István főszolgabíró Titelben (aj. Thim József), Szentmártoni Darnay Kálmán Sümeghen (aj. Récesey Viktor).

Megválasztatnak.

20. Előterjeszti a pénztárnok január-havi kimutatását, mely szerint	
összes bevétel volt 4,210 frt 58 kr,
» kiadás » 2,211 » 47 »
	<hr/>
	maradvány 1,999 frt 11 kr;
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál	
folyó számlákon levő 297 frt 19 kr
követelést, 1893. jan. 31-én összesen 2,296 frt 30 kr

készpénz áll a társulat rendelkezésére, melyből azonban Pápa város 100 frt, Hegedűs Sándor 100 frt, Igló város 100 frt és b. Radák Ádám 100 frt alapítványa, összesen 400 frt befizetett alapítvány tőkésítendő.

A pénztári kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a tőkésítendő alapítványokra nézve pedig határoztatik, hogy a kimutatott 400 frton $4\frac{1}{2}$ százalékos adómentes regale-kártalanítási kötvények vásároltassanak; megbízatván az elnökség, hogy e határozat végrehajtásáról a szokott szabályszerű módon gondoskodjék.

21. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 714 számú értesítése szerint a f. évi 2 jk. pont alatt kelt vál. határozatnak megfelelően 600 frt alapítvány tőkésített; továbbá ugyancsak a Takarékpénztár f. évi 1390 számú értesítése szerint a január-hó 24-én tartott rk. vál. ülés 17 jk. pont alatt kelt, határozatához képest a társulat 11,500 frt névértékű $5\frac{0}{10}$ -os papíráradékai eladatván, ugyanannyi névértékben $4\frac{1}{2}$ százalékos m. jelz. hitelbanki záloglevél vásároltatott és csatoltatott a társulat alapitőkéjéhez.

Tudomásul szolgál.

22. Olvastatik az 1892 évi számadások és zárszámadás megvizsgálására kiküldött bizottság f. évi jan. 24-én kelt jelentése, mely szerint a bizottság Strömpl János min. számtiszt mint felkért szakértő segítségével és közreműködése mellett az 1892 évi összes számadásokat és pénztári könyveket a mellékletek és számla-kivonatok alapján tételenként átvizsgálva, a pénztári kezelést rendesnek és szabályszerűnek, az év végével kimutatott 1058 frt 12 kr maradványt valónak, a kézi pénztárt hiánytalanoknak, a törzsvagyon (értékpapírok) főkönyvét a P. H. E. Takarékpénztár letéti számla-kivonatával teljesen egyezőnek s végül a pénztárnok által készített zárszámadási kimutatást és évi mérleget helyesnek találta; a minek alapján Karasszon József társulati pénztárnok úrnak az elmúlt 1892 évre a felmentvény megadását javasolja.

A választmány a jelentést tudomásul veszi, s a bizottság tagjainak szíves fáradozásukért köszönetét nyilvánítván, Karasszon József pénztárnok. valamiut a társulat vagyonát kezelő P. H. E. Takarékpénztár-Egyesület részére is az 1892 évi számadásokra nézve, a közgyűlés jóváhagyásának fentartása mellett, a felmentvény megadását elhatározza. A számvizsgálati jelentés összes mellékleteivel egyetemben a f. hó 16-ikára kitűzött közgyűlés elé terjesztendő.

23. Olvastatik a gazdasági bizottság f. évi január-hó 21-én kelt jegyzőkönyvének c) pontja alatt a bizottság javaslata az 1893 évi költségvetés és a *Magyar Tört. Életrajzok* külön költségvetése tárgyában.

A javaslat azzal a módosítással fogadtatik el, hogy a mult évi 58 jk. pont értelmében az Athenaeum részvény-társulat igazgatóságával kötött szerződés szerint az *Életrajzok* clichéinek használatáért járó évenkénti 150 frt bérösszeg a vállalat költségvetésének bevételi rovatába mint 7-ik tétel:

»*Clichék használatáért az Athenaeumtól 150 frt*« illesztessék be s ennélfogva az »*az előre nem látható bevételek*« czimén javasolt 100 frt mint 8-ik tétel vételessék fel a rovatba. Ekként az 1893 évi költségvetés 13,125 frt 96 kr bevétellel és ugyanannyi kiadással, illetőleg az *Életrajzok*-nál 6614 frt 39 kr bevétellel, 6455 frt kiadással és 159 frt 39 kr maradvánnyal a jelen jegyzőkönyvhöz csatolt alakjában végleg megállapítván, jóváhagyás végett a közgyűlés elé fog terjesztetni s egy-egy példányban az elnökek, a titkárnak és a pénztárnoknak adatik ki hozzátartás végett.

24. Olvassatik ugyanazon bizottsági jegyzőkönyv *d)* pontja, mely szerint a titkár, megfelelni óhajtván a válaszmánytól nyert azon utasításnak: hogy a r. havi üléseken kívül tartandó rendkívüli felolvasások külön díjazására nézve javaslatot adjon a válaszmánynak, felkérte a bizottságot, hogy az érintett rendkívüli felolvasások tervének anyagi oldalával foglalkozzék; mire a bizottság azt javasolja, hogy a mennyiben a válaszmány a befizetett alapítványok refundálására előirányzott összeget e rendeltetésétől elvonni nem akarja, a folyó évben tartandó legfeljebb két ily rendkívüli előadás költségeinek fedezhetése végett a társulat vagyonosabb tagjaihoz forduljon.

Titkár megbizatik, hogy magát ez irányban tájékozni igyekezzék s az eredményről annak idején jelentést tegyen a válaszmánynak.

25. Olvassatik ugyanazon bizottsági jegyzőkönyv *a)* pontja, melyben a bizottság a Baross-szoborra és az Irányi Dániel siremlékére a társulat részéről való adakozást, minthogy a társulat sem rendeltetésénél sem pénzbeli erejénél fogva nincs hivatva ily áldozatokra, nem javasolja a válaszmánynak.

Tudomásul vétetik.

26. A gazdasági bizottság előterjesztéseinek letárgyalásával a bizottság jelen levő elnöke azt a kérdést veti fel, hogy miután a kamatláb általános leszállítása következtében az alapítványok értéke jövedelmezés szempontjából jelentékenyen megesökkent, úgy, hogy a 100 frtos alapító kevesebb évi járulékért kapja ugyanazokat a tagsági illetményeket a melyekért az évdíjas rendes tag 5 frtot fizet, nem lenne-e méltányos és időszerű, a tagok viszonyában feltűnő ezen aránytalanságot az alapszabályilag 100 frtban meghatározott alapítványi összeg némi felemelésével, esetleg más alkalmas módon megszüntetni?

A válaszmány átlátva a kérdés jogosultságát, felkéri a gazdasági bizottságot, hogy azt beható tanácskozás tárgyává tenni, s concret javaslatát, eshetőleg az alapszabályok illető szakaszainak módosítására nézve is, mennél rövidebb idő alatt elkészíteni és a f. hó 16-ikára hirdetett közgyűlés előtt az elnökségnél benyújtani sziveskedjék; megbízván az elnökség, hogy a javaslatot elfogadás végett egyenesen a közgyűlés elé terjeszthesse.

27. Titkár bemutatja a *Kisfaludy-Társaság*-nak f. hó 5-ikén d. e. 10 órakor a M. T. Akadémia dísztermében tartandó negyvenhatodik ünnepélyes közülésére szóló meghívó levelét.

Köszönettel fogadtatik s a közülésre a társulat képében Pulszky Ferencz alelnök úr és dr. Borovszky Samu vál. tag küldetnek ki.

28. Hivatkozással a f. évi 3 jk. pont alatt tett jelentésére, bemutatja Randozzo Ferencz rodostói plebanus jan. 14-én kelt levelét, melyben a Rákóczi-alapból részére kiutalt 7 török lira vételéről a titkárt köszönettel értesíti

Tudomásúl szolgál.

29. Bemutatja sz. kir. Szent-György város polgármesterének f. évi jan. 25-ikéről 153 sz. a. kelt levelét, melylyel a f. évi 8 jk. pont szerint a város levéltárának visszaküldött iratokról szóló térítvényt megküldi.

Tudomásúl vétetvén, a térítvény Csontos János urnak adatik ki.

30. Jelenti, hogy a mult évi 122 jk. pontban Szederkényi Nándor »*Hevesmegye monographiája*« czimű munkájának megbírlására felkért szakértők jelentésüket elkészítvén, az a szerző sürgető kérelmére a munka kéziratával együtt rövid úton elnöki átirattal megküldetett Heves vármegye alispáni hivatalának.

Tudomásúl vétetik.

31. Bemutatja a vatikáni könyvtár számára megküldött társulati kiadványokhoz a választmány mult évi 118 jk. pont alatt kelt határozatából készült s Fraknoi Vilmos püspök úr útján rendeltetésöknek már átadott »*ex libris*« czédulák mintáját.

Helyeslőleg tudomásúl vétetik.

32. Jelenti, hogy dr. Csánki Dezső a Szabó Károly felett tartandó emlékbeszédről másnemű elfoglaltságai miatt lemondott.

Sajnálattal vétetik tudomásúl.

33. Bemutatja Hornyánszky Viktor bizományos könyvárusnak a *Történelmi Tár* 1892 évi folyamára és az 1893 évi folyam 1-ső füzetére vonatkozólag benyújtott számláját, mely szerint a bizományos javára 64 frt 98 kr egyenleg fizetendő; egyúttal jelentvén, hogy Hornyánszky Viktor úr a *Történelmi Tár* további expedíciójára nem vállalkozik, javasolja, hogy a kiadvány kezelésével az Athenaeum bizassék meg.

A titkár jelentése tudomásúl vétetvén és javaslata elfogadtatván, a szükséges intézkedések megtételére felhatalmaztatik.

34. Jelenti, hogy b. Walterskirchen Otto hágai o. m. követ, Velics Lajos követségi titkár közvetítésével 1 db Árpád-kori és 23 db Mátyás-kori oklevelet ajándékozott a társulat gyűjteménye számára; dr. Csánki Dezső vál. tag. volt szíves a nagybecsű küldemény áttanulmányozását

magára vállalni s tanulmánya eredményeiről még a jelen ülés folyamán tartandó felolvasásában fog számot adni.

A választmány örömmel fogadja a becses ajándékot s hálás köszönetét mind b. Walterskirchen Otto követ úrnak, mind Velics Lajos követ-ségi titkár úrnak levélben fogja nyilvánítani; egyszersmind elhatározza, hogy a küldemény mint letét, szokott módon a Nemzeti Múzeum könyvtárának adassék át megőrzés végett.

35. Dr. Csánki Dezső felolvassa »Az Ajnárdfiak és Matuszinaiak« című értekezését, melyben egyúttal az érintett b. Walterskirchen-féle oklevelekből meríthető tanulságokról is beszámol.

36. Dr. Borovszky Samu felolvassa b. Radvánszky Bélának »Gróf Thürzó Szaniszló lakomái 1603-ban« című tanulmányát.

Több tárgy rem lévén, elnök az ülést feloszlatja.

Kelt mint fent.

Jegyzette

Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Borovszky Samu s. k., Tagányi Károly s. k.

Pénztári zárszámadás 1892-ről.

I. Bevételek.

A) Rendesek:

1. Alapítványi kamatokból	1,748	frt	95	kr.
2. Tagdíjakból és tagdíj-hátralékokból	7,425	»	35	»
3. Előfizetések a Tört. Tárra és \	686	»	82	»
4. Előfizetési hátralékokból				
5. A M. T. Akadémia segélye a Tört. Tárra	1,000	»	—	»
6. Régi Századok s egyéb kiadványok eladásából	57	»	66	»
7. Ideiglenes kamatokból	77	»	01	»
8. Egyéb előre nem látott bevételek	210	»	34	»

B) Átfutók:

9. Pénztári maradvány 1891-ről	1,011	»	74	»
10. Idegen pénzek	241	»	61	»
11. Befolyt alapítványok	4,507	»	—	»
12. Kisorsolt értékpapirokból	200	»	—	»
Összesen	17,166	frt	48	kr.

II. Kiadások.

A) Rendesek:

a) Személyiek:

1. Titkár fizetése	800	frt	—	kr.
2. Jegyző	600	»	—	»
3. Pénztárnok fizetése	400	»	—	»
4. Segéd-személyzet:				
a) titkári segéd fizetése	300	»	—	»
b) corrector fizetése	200	»	—	»

b) <i>Dologiak</i> :	
5. Nyomdai költségek és pedig :	
a) a Századoknál	} 4,781 frt 12 kr.
b) a Tört. Tárnál	
c) Boríték a Századokhoz	
» a Tört. Tárhoz	
d) Expeditió :	
a) Századoknál	
b) Tört. Tárnál	
c) Czímzalag és egyéb nyomtatványok	
6. Könyvkötő munkáért :	
a) a Századoknál	} 258 » 20 »
b) a Tört. Tárnál	
7. Postaköltség :	
a) a Századoknál	} 303 » 52 «
b) a Tört. Tárnál	
8. Írói tiszteletdíjak :	
a) a Századoknál	} 1,625 » 63 »
b) a Tört. Tárnál	
9. Irodai költségek	511 » 98 «
10. Három szolga díjazása	119 » — «
11. Újévi ajándékokra	51 » — »
12. Előre nem látott kiadások	38 » 50 »
13. A M. Tört. Életrajzokat illető kamatkülömbözet harmincz 200 frtos alapító után	150 » — »
14. Takaré- és postatakarékpénztári díjak	114 » 70 »
15. Helybeli tagoktól befizetett tagdíjak után 5% az eljáróknak	74 » 57 »

B) Rendkívüliek :

16. Névkönyv kiadása	228 » 80 »
17. Jutalom (1892 évi 24 jk. p. alapján)	25 » — »
18. Visszafigetett idegen pénzek	222 » 21 »
19. Értékpapírvásárlásra fordított	5,114 » 29 »
Összesen	<u>16,405 frt 52 kr.</u>

Összes bevétel	17,166 frt 48 kr.
» kiadás	16,405 » 52 »
Maradvány	760 » 96 »
Ebből a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán van	24 » 45 »
A kézi pénztárban	736 frt 51 kr.

**A M. Tört. Életrajzok vállalatának zárszámadása
1892-ről.**

I. Bevételek.

1. Ráth Mórtól	900 frt — kr.
2. Más könyvtárosoktól 75 példányért	300 » — »
3. A M. T. Akadémia segélye	500 » — »
4. Társulati alapítványok kamataiból	150 » — »
5. Előfizetésekből	3,439 » 81 »
6. Pénztári maradvány 1891 évről	395 » 60 »
7. Egyéb elő nem irányzott bevételek	379 » 27 »
Összesen	<u>6,064 frt 68 kr.</u>

II. Kiadások.

1. Nyomdai költség 40 ívre	}	2,494 frt 17 kr.
» » borítékokra		
2. Képek nyomása		
3. Írói tiszteletdíjak		950 » — »
4. Szerkesztői tiszteletdíj		400 » — »
5. Cynkographusnak		918 » 24 »
6. Festőknek		751 » — »
7. Könyvkötő munkákért		92 » 88 »
8. Vegyes kiadások		81 » — »
	Összesen	5,687 frt 29 kr.

Összes bevétel	6,064 frt 68 kr.
» kiadás	5,687 » 29 »
Maradvány	377 frt 39 kr.
Ebből a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán van	55 » 78 »
A kézi pénztárban	321 frt 61 kr.

Kimutatás

az értékpapír-főkönyv szerint a P. H. E. Takarékpénztárnál elhelyezett törzsvagyonról 1892 évi dec. 31-én.

1. Pesti Lloyd-épület kötvény	200 frt — kr
2. 5 ⁰ / ₀ -os magyar papíráradék	11,500 » — »
3. 5 ⁰ / ₀ -os m. jelzálog-hitelb. záloglevél	500 » — »
4. Osztrák járadék-kötvény	100 » — »
5. 4 ¹ / ₂ százalékos m. földhitelintézeti záloglevél	3,000 » — »
6. 4 ¹ / ₂ százalékos regale kötvény	7,300 » — »
7. Kisbirt. orsz. földhit. int. 4 ¹ / ₂ százalékos záloglevél	15,200 » — »
Az értékpapírok összege	37,800 frt — kr.
8. Bay Ilona alapító levele	2,000 » — »
9. Alapítók kötelezvényei a pénztárban	1,100 » — »
Összesen	40,900 frt — kr.

Karasszon József s. k.
pénztárnok.

Átvizsgáltuk és helyesnek találtuk:

Budapest, 1893. jan. 20.

Majláth Béla s. k.
számv. biz. elnök.

Boncz Ödön s. k.
számv. biz. tag.

Strömpl János s. k.
mint szakértő.

Sígray Pál s. k.
társulati ügyész.

A M. Történelmi Társulat 1893 évi költségvetése.

I. Bevételek.

A) Rendesek :

1. Pénztári maradvány 1892-ről :		
a kézi pénztárban	736 frt 51 kr.	} 760 frt 96 kr.
A P. H. E. T.-pénztárnál folyó számlán 24 » 45 »		
2. Alapítványi kamatok	1,900 »	— »
3. Tagdíjak 1571 tag után	7,855 »	— »
4. Előfizetések a Tört. Tárra	750 »	— »
5. A M. T. Akadémia segélye a Tört. Tárra	1,000 »	— »
6. Régi »Századok« s egyéb kiadványok eladásából	60 »	— »
7. Ideiglenes kamatokból	100 »	— »
8. A P. H. E. Takarékpénztár adományából	100 »	— »
9. Egyéb előre nem látható bevételek	100 »	— »

B) Átfitók :

10. Új alapítványokból	500 »	— »
Összesen	<u>13,125 frt</u>	<u>96 kr.</u>

II. Kiadások.

A) Rendesek :

a) Személyiek :

1. Titkár fizetése	800 frt	— kr
2. Jegyző »	600 »	— »
3. Pénztárnok fizetése	400 »	— »
4. Segédszemélyzet :		
a) titkári segéd fizetése	300 »	— »
b) corrector fizetése	200 »	— »
b) <i>Dologiak</i> :		
5. Nyomdai költségek, és 1 edig :		
a) Századok 60 ív 2000 példányban	3,108 »	— »
b) Tört. Tár 49 1/2 ív 26 frtjával	1,287 »	— »
c) Boríték a Századokhoz, 10 ív 19 frtjával	190 »	— »
» a Tört. Tárhoz, 4 ív 5 frtjával	20 »	— »
d) Expeditio a Századoknál, 10 füzet 20 frtjával	200 »	— »
» a Tört. Tárnál, 4 » 5 »	20 »	— »
e) Czímszalagok s egyéb nyomtatványok	250 »	— »
6. Könyvkötői munkákra :		
a) Századok 10 füzet }	260 »	— »
b) Tört. Tár 4 » }		
7. Postai költségekre :		
a) Századok 10 füzet 27 frtjával	270 »	— »
b) Tört. Tár 4 » 10 »	40 »	— »
8. Írói tiszteletdíjakra :		
a) a Századoknál (12 ív tárcza és hiv. ért. nem díjaztatván) 48 ív 32 frtjával	1,536 »	— »
Tiszteletdíj-pótlék a külföldi szemlére	200 »	— »
b) a Tört. Tárnál (4 ív megtakarítással) 44 ív 15 frtjával	660 »	— »
9. Irodai költségekre	400 »	— »
10. Három szolgál díjazására	144 »	— »

11. Újévi ajándékokra	66 frt — kr.
12. Előre nem látható kiadásokra	200 » — »
13. A M. Tört. Életrajzokat illető kamat-különbözet negyvenegy 200 frtos alapító után	205 » — »
14. Takaré- és postatakarékpénztári kezelési díjakra ...	130 » — »
15. A helybeli tagoktól beszedendő tagdíjak után az eljárónak adandó 6/0-ra	100 » — »

B) Rendkívüliek :

16. Postai megbízásokra	100 » — »
17. Új alapítványok tőkésítésére	500 » — »
18. Befizetett alapítványok refundálására	939 » 96 »
Összesen	13,125 frt 96 kr.

A M. Tört. Életrajzok költségvetése 1893-ra.**I. Bevételek.**

1. Pénztári maradvány 1892-ről	377 frt 39 kr.
2. Ráth Mór kiadótól	1,732 » — »
3. Más könyvtárosoktól	300 » — »
4. A M. T. Akadémia segélye	500 » — »
5. A társulattól járó kamatkülönbözet	205 » — »
6. Előfizetésekből 650 előfizető tag után	3,250 » — »
7. Clichék használatáért az Athenaeumtól	150 » — »
8. Előre nem látható bevételek	100 » — »
Összesen	6,614 frt 39 kr.

II. Kiadások.

1. Nyomdai költség 40 ív 44 frtjával	1,760 frt — kr.
» » boríték	140 » — »
2. Képek nyomására	600 » — »
3. Írói tiszteletdíjakra	1,000 » — »
4. A szerkesztő tiszteletdíja	400 » — »
5. Cinkografusnak	1,300 » — »
6. Festőknek	700 » — »
7. Könyvkötői munkákra	150 » — »
8. Vegyes kiadásokra	130 » — »
9. Expeditio :	
a) bélyegekre	150 » — »
b) expedálás	75 » — »
c) czímszalagnyomás	50 » — »
Összesen	6,455 frt — kr.

Összes bevétel	6,614 frt 39 kr.
» kiadás	6,455 » — »
Mutatkozó maradvány	159 frt 39 kr.

Alapítványokat 1893. január hóban befizették:

Hegedüs Sándor	100	frt.
Igló város közönsége	100	frt.
Pápa város közönsége	100	frt.
Báró Radák Ádám II. részlet	100	frt.
Dr. Szadetzky Lajos II. részlet	17	frt.

Alapítványi kamatot fizettek 1893. január hóban:

Bay Ilona 1893. évre	100	frt.
Veszprém vármegye 1892. évre	10	frt.
Pozsony vármegye 1892. évre	5	frt.
Báró Nyáry Jenő 1893. évre	5	frt.

Tagdíjait 1893. január hóban befizették:

1889. évre.	Bunyitay Vincze	Gyurácz Ferencz	Munkácsi állami fő-gymnasium
Pasteiner Gyula	Budapesti II. ker. főreáliskola	Hemmen Ferencz	Nagybányai állami főgymnasium
Bodnár Zsigmond	Budapesti tud. egyetemi könyvtár	Holdházy János	Nagyenyedi Bethlen főtanoda
1891. évre.	Budapesti honvéd főparancsnokság	Horváth Bálint	Nagykállói főreálisk.
Körömi Árpád	Budapesti magyar egyházi iskola	Hradszky József	Nagykanizsai polgári iskola (5 frt 40 kr.)
1892. évre.	Budapesti Ludovika akadémia	Hudra János	Nagykárolyi kegyesrendi gymnas.
Babics Ferencz dr.	Budapesti Ludovika akadémia társalgóterme (10 frt)	Iglói ev. főgymnas.	Nagykőrösi ref. fő-gymnasium
Dekány Lajos	Bpesti Sz-nt-István társulat	Iványi István	Nagyszombati érseki főgymnasium
Fehérpataky László dr.	Chernel Ignác	Jeney Ernő	Nalácz Géza
Felmery Albert (2 frt 50 kr.)	Dankó József	Jurenák Károly	Nalácz Ödön
Jakab Elek	Debreczeni Miklós	Kalocsai Szt. Ágoston egyet. ifj. Kammerer Ferenczné	Nyiregyházi ágost. gymnasium
Inkey László	Demanovics Emildr.	Káposztási Justinian	Orczy Thekla br.
Joannovics György	Dévai főreáliskola	Kecskeméti állami főreáliskola (4 frt 50 kr.)	Palotay Ferencz dr.
Komáromi Andr. dr.	Dőry József br.	Kecskeméti tanító testület	Pécs Antal
Krupecz István	Drahotuszký Ferencz	Keszthelyi kath. fő-gymnasium	Pécsi kath. főgymn.
Nagy Gábor	Duka László	Király Emma	Pesty Gizella
Papanek Ferencz	Dvorzák János	Király János dr., Pozsony	Petro József
Rhody Alajos	Egri kath. főgymnas.	Kismártoni polg. isk.	Pócsy György (50 kr)
Sebestyén Gyula tr.	Eperjesi evang. Collegium	Kolacskovszky Elza	Pongrácz Jenő
Simonyi Kálmán	Eperjesi kath. fő-gymnasium	Kolozsvári keresked. akadémia	Pór Antal
Steszkal József	Erzsébetvárosi állami főgymnas.	Koós Ferencz	Pozsonyi jogakad.
Széchenyi Béla gr.	Esztergomi m. egyháziroldalmi iskola	Kövessy Kálmán	Révay Leo
Szentiványi Gyula	Fábrý Lajos	Küves József	Rimaszombati gymnasium
Tarnay János	Felső-lövői evang. tanító intézet	Kugler N. János	Rozsnyói kath. fő-gymnasium
Viola Kálmán	Fittler Béla	Kúlin Imre	Rozsnyói ágost. ev. főgymnasium
1893. évre.	Fogarasi szt. ferencziek háza	Leveles János	Róza János
Amberger Gyula	Forgách István gr.	Ludaics Miksa	Salamon Vincze
Andrássy János	Földes Gyula	Lukács Antal	Schilling Lajos dr.
Apor Gábor br.	Gergely Sámuel	Majer István dr.	Schuller Richard
Apor Irma br.	Gero'd et Comp.	Maizner János dr.	Sebesta Károly
Apponyi Géza gr.	Gervay Mihály	Márton Mátyás	Selmeczbányai kath. gymnasium
Baán Elemér	Ghillányi József	Marm.-szigeti felsőbb leányiskola	Sepsi-szt-györgyi Mikó tanoda
Baja város közönsége	Ghyeczy Imre	M.-vásárhelyi ref. főiskola	Siklóssy László
Baksay Sándor	Gyarmathy Zsigm.	Miskolczi kir. kath. gymnasium	Soproni ev. lyceum
Barkassay Géza		Z. Moskovitz Géza	Sötér Ágoston

Steiner Fülöp püspök (50 kr.)	Székely-udvarhelyi ref. collegium	Temesvári főrealisk. Terhes Pál	Veszprémi kath. gymnasium
Svaiczter Gábor	Székely-udvarhelyi real-iskola	Terray János	Wenrich Vilmos
Szabadkai főgymn.	Szell Ákos	Tordai unitárius isk.	Villányi Alajos
Szabadkai nemzeti Casino	Szent-Iványi Miklós	Tóth Sándor, Vác	Vinkler József
Szászvárosi Kun • tanoda	Szentpétery Sámuel	Tölcséry István	Vojnits Simon
Szegedi 5-ik honvéd- ezred könyvtára	Szeremley Sámuel	Trauschenfels Jenő	Zichy Béla gr.
	Szilágyi Sándor	Tresztenai kath. gymnasium	Zilahi ref. collegium
	Szirmay János gr.	Vághy Mihály	1894. évre.
	Szumrak Pál	Vágner József	Márki Sándor dr.

Szell Farkas „*A Bessenyej Család története*“ művéből még néhány példány kapható. Tagtársaink **3** frt. bolti ár helyett a szerzőnél (*Debreczenben*) **2** frton megrendelhetik.

Tagdíjak : 5 frt, előfizetés a Magyar Történelmi Életrajzokra : 5 frt, a Történelmi Tárra : 2 frt. 80 kr, valamint a megrendelések Házi történetünk Emlékeire 2 frt 40 kr egyenesen a társulat pénztárnoki hivatalába (Budapest, Egyetemi könyvtár) küldendők. A befizetés legkönnyebben postautalvány által eszközölhető.

Karasszon József, pénztárnok.

Figyelmeztetés.

Társulatunknak jelentékeny kárt okoz a nagymérvű kintlévő tagdíj és előfizetési hátralék. Tisztelttel felkérjük azért azon tisztelt tagtársainkat, kik még a mult évekről is hátralékban vannak, hogy ezen hátralékokat mielőbb beküldeni (Egyetemi könyvtárba, meltóttassanak, annyival is inkább, mert a nem fizeteket ügyvéd utján leszünk kénytelenek meginteni,

A „SZÁZADOK“

minden évfolyamához díszes bekötőablák rendelhetők meg aranynyomatú történelmi jelvényekkel ellátva **50** krért, melyekbe a bekötést minden vidéki könyvkötő is eszközölheti.

Megrendelések postautánvét mellett eszközöltetnek. Egyes tábla rendelésénél pedig legcélszerűbb a pénz előre postautalvánnyal, a tábla árán kívül még 10 kr. posta és csomagolásért járó díjjal együtt, beküldeni, mire a rendelt tábla díjmentesen küldetik meg.

Hirhäger Károly

könyvkötészete (Budapest, V., Nádor-utca 32).

A Magyar Történelmi Társulat kiadásában megjelent könyvek,

a társulat tagjai által a titkári hivatalban (Budapest, Egyet. könyvtár) következő kedvezményi áron kaphatók :

Dr. RADVÁNSZKY BELA.

Házi Történelmünk Emlékei

I. kötete:

Bethlen Gábor udvartartása

4 frt bolti ár helyett 2 frt 40 kr.

A Magyar Történelmi Társulat Oklevéltára.

SZERKESZTETTÉK:

DEÁK FARKAS, NAGY IMRE és NAGY GYULA.

Ára tagok számára **2** forint, nem tagoknak **3** forint,

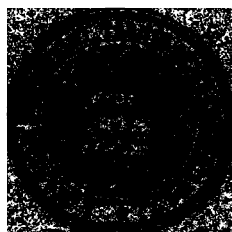
SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁR.

1893-DIK ÉVI FOLYAM.

III. FÜZET.

BUDAPEST,

NYOMATOTT AZ ATHENA EUM R. TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1893.

Figyelmeztetés. Jelen füzethez csatolva kapják vidéki tagtársaink a tagdíj és előfizetési díjak bekezdéséhez a
"Befizetési lapokat". Kérjük ezek használatára vonatkozó utasítás szives figyelemre méltatását.

TARTALOM.

Lap.

Pulszky Ferencz másodelnök, elnöki megnyitó beszéde a M. Tört. Társulat 1893. febr. 16-án tartott közgyűlésén. Pulszky Ferencztől	194
Gróf Thurzó Szaniszló lakomái 1603-ban. B. Radvánszky B.-tól	198
A Csukárdiak. Dr. Wertner Mórtól	212
Ajnárd-fiak és Matucsinaiak. Dr. Csánki Dezsőtől	218
A rómaiak aranybányászata Dáciaiban. I. közl. Király Páltól	228

Történeti irodalom.

Rákóczy- emlékek Törökországban és II. Rákóczy Ferencz hamvainak feltalálása. Thaly Kálmántól. Ismerteti: Acsády Ignác	238
Emlékek Barsvármegye hajdanából. Összegyűjtötte és kiadta: Szerémi. Budapest, 1892. Ism.: Dr. Komáromy András	241
Budavár keletkezése s hadtörténelmi multja. Adalékul a hadi történelemhez. Irta: Ujhegyi Béla. Ism.: A—a	247
Fogaras vára. Kovasóczy Farkas. Irta: Szádeczky	251
Geschichte des Geschmacks. Irta: Falke. Ism.: Pór A.	255
O petykím patriarisma: Irta: Ruvaracz. Ism. T—h	261
Észrevételek a szerb történetirókról. Irta: Pór A.	263
Oklevél-hasonmások. Horváth Árpádtól	266
A nagybányai szent-István templom. Irta: Décsényi	267
Budapest régiségei. Szerk. Havas	267
Magyarországi középiskolák. Irta: Klamarik	268

Tárca.

M. Tört. Társulat	269
Vidéki társulatok	271
Taine Hyppolit nekrológ	273
Vegyes közlések	274
Történeti könyvtár	276

Hivatalos rovat.

A M. Tört. Társulat febr. 16-iki közgyűlés	277
Titkári jelentés	279
A M. Tört. Társulat márczius 2-iki választmányi ülése	283

Utasítás a tagdíjak stb. befizetésére nézve.

Ügyrendünk 24 szakasza értelmében úgy a tagdíjak mint egyéb bevételek elfogadására a m. kir. postatakarékpénztár van hivatva. A tagdíjak beküldése s egyéb befizetések legalkalmasabban a befizetési lapokkal eszközölhető, már csak azért is, mert ezzel bármely hazai postahivatalnál díjmentesen lehet társulatunk részére befizetni. Csak ha írásbeli közleményt intézünk rajta, akkor kell 2 kros bélyeget reá ragasztani.

E befizetési lap használatára nézve minden egyes postahivatal megadja ugyan az esetleg szükséges felvilágosítást, azonban t. tagtársaink tájékoztatására álljanak itt a következők:

A kapott befizetési lapot használat alkalmával a befizelő tartozik kitölteni, reá írván úgy az »elismervény« részén, mint a »befizetési lap« részén a küldött összeget, a beküldés idejét és saját nevét.

Az úgy kitöltött lapnak »elismervény« részét aztán az illető postahivatal a hely- és kelti bélyegzővel a posta-alkalmazott aláírásával ellátva, mint nyugtát a befizető kezeihez visszaadja, a »befizetési lap« részt pedig mint ellennyugtát lemetzés után a postatakarékpénztárhoz, illetve hozzánk juttatja s a befizetés ennek alapján lesz elkönyvelve. Minden tévedés elkerülése végett nagyon kérjük tagtársainkat, hogy nevüket, lakhelyüket a befizetési lapon olvashatóan méltóztassanak kiírni.

A M. Tört. Társ. elnöksége.

PULSZKY FERENCZ,

MÁSODELNÖK,

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉDE

a M. Tört. Társulat 1893. febr. 16-án tartott közgyűlésén.

Midőn a Magyar Történelmi Társulatnak, mely huszonhat évi fennállása óta mindig képes volt a nemzet jobbainak nem csak érdeklődését, hanem rokonszenvét is kiérdemelni, rendes közgyűlését megnyitom, akaratlanul visszakerül emlékezetembe azon idők képe, midőn gróf Széchenyi István a nemzet újjászülésének vajúdásai közt kiadta a jelszót: »Magyarország nem volt, de lesz«.

Az ifjabb nemzedék felhagyott akkor a divatos méla kesergéssel a régi dicsőség elhomályosodása felett, és bizva a jövőbe felvette a harcot a mult kornak előítéletei s a kor szellemével ellentétbe jutott intézményei ellen, sőt a hosszú harcz alatt sokan igazságtalanok is lettek a mult iránt, elhanyagoltuk emlékeit s a mindennap megújuló küzdelemben megfeledtünk a nemzeti kifejlődés elébbi stadiumairól. Nem is pillantottunk hátrafelé, midőn államiságunkért, a szabadságért s a jogegyenlőségért harczra keltünk, szenvedtünk, véreztünk. De még akkor sem hagyott el a remény, midőn egész Európa már azt hitte, hogy Magyarország nem egyéb egy földrajzi elnevezésnél, és a magyar nemzet a kihalást előbb-utóbb ki nem kerülhető egy ázsiai faj. Mi a legsötétebb időben is fennen hangoztattuk, hogy Magyarország és a magyar nemzet ideig-óráig el lehet nyomva, még is létezik s be fogja bizonyítani kiapadhatlan életerejét.

És im, reményünk nem csalt, s a sok viszontagság után Magyarország államilag fennáll s a magyar nemzet újra felvirult, mióta a korona s a nemzet őszintén kibékültek.

A mint azonban megtörtént a kiegyezés, tüstént elhagytuk gróf Széchenyi hires jelszavát, melyre többé szükségünk nem volt. s már 1867-ben kitűztük az új jelszót: »*Emlékezzünk régiokról*« s lelkesedve fordultunk a nemzet múltja felé, mert éreztük, hogy a mely nemzet megfeledezik múltjáról, az nem érdemes többé nagy jövőre. Ily szellemben alakult meg a Történelmi Társulat néhány lelkes történetbúvár lelkesedése által, kiknek legnagyobb része nincs többé az élők közt, de kik közül a társulat Thaly Kálmán barátunkat most is egyik elnöki székén tiszteli.

Nem akarom itten egyenkint felsorolni mind azt, mit társulatunk egy rövid emberöltő alatt előteremtett, csak annyit említek meg, hogy sikerült neki felébreszteni a nemzetben a történelmi érzéket a társadalomnak még azon rétegeiben is, melyek a tudománnyal nem igen foglalkoznak, s a hirlapokon kívül csak kivételként olvastak egyebet.

Most tehát látjuk hogy a megyék és városok egyik a másik után megíratják monographiájokat, s meg is szavazzák a költséget, mely az ily munkák kiadását lehetővé teszi. Látjuk, hogy aristokratiánknak egyik-másik kiváló családja kiadatja okmánytárát, mások a muzeum őrizetére bizzák a családi levéltárakat, s mindegyik szívesen megnyitja őseinek levéltárait azoknak, kik a régi okmányok tanulmányozásával foglalkoznak. Társaink azonban nemcsak a hazában, hanem a külföldön is átkutatják a levéltárakat egész Európában a Vatikántól Simancasig, s kiírnak minden adatot, mely a magyar nemzet történelmének felvilágítására szolgálhat. Tagjaink gyűjtik, osztályozzák tanulmányozzák a múlt idők emlékeit hangyszorgalommal összehozzák mind azt, mi a nemzet történelmét és kulturáját felderíti, míg azok, kiknek része volt az újkor átalakulásában, megírják emlékeiket, vagy naplóikban megőrzik a változó napi események titkos szálait, melyek egykor a történetíró kezére fognak kerülni.

Társulatunk tagjainak figyelme azonban a nemzet poli-

itikai történelmének nemcsak egyes mozzanatai felé fordul, hanem a nemzet összes életét és kulturájának minden phasisait tanulmányozza; az anyaggyűjtés kiterjed tehát a nemzet szellemi és anyagi életének minden emlékeire, mert nemcsak azt kutatjuk, mik voltak a nemzet ezredéves viszontagságai, hanem azt is, miképen élt s ruházkodott, miképen dolgozott és mulatott, miképen gondolkodott a magyar, történelmének minden egymást felváltó korában, mik voltak az uralkodó eszmék, melyek nemzeti jellegét módosították, mi a szomszédok és bevándorlók befolysása: Árpád korától fogva a jelen időkig. Ezek emelték ezer év folytán a vándor ázsiai törzsöt az európai kultúrnépek színvonalára, emelték a nélkül, hogy sajátságos jellegét elvesztette volna, különösen azon feltünő tulajdona által, melylyel be tudta mindig olvasztani azon, hol magasabb műveltségű, hol durvább, de mindig idegen, gyakran ellenséges elemeket, melyek a helyett hogy nemzeti létünket veszélyeztették volna, inkább hozzá simultak gondolkodási módunkhoz, mintha csak vér volnának vérünk-ből és csont a csontunkból.

Midőn látjuk, hogy a régi Európának mondhatnók autochton nemzetei közt a magyar a később bevándorlott idegen népek közt az egyetlen államalkotó faj, természetesen kutatjuk az adatokat, melyek nemzetünk ezen kiváló sajátságát történelmünk egész folyama alatt kimagyarazzák?

Habár az adatgyűjtés jellemzi leghívebben társulatunk huszonhat évi munkálkodását, s azon gond, melylyel az építési köveket hozzuk össze, hogy a régen várt, de még meg nem jelent lángeszű történetíró felépíthesse nemzeti történelmünk dicső palotáját, mégis hozzá fogtunk már egyes időszakok, egyes férfiak, egyes intézmények történelmének összeállításához. Hogy csak egynehányat említsek társaink közül, kik e téren már babért arattak, Thaly Kálmán előnkbe állítja II. Rákóczy Ferencz korát, s az egyes szereplők monographiáját, Fraknoi Vilmos felderítette a Martinovics mozgalomnak oly gondosan rejtett titkát, hogy azt egy egész század nem volt képes megfejteni. Megírta Pázmán Péter és Bakócz Tamás életét és új megvilágításban adta elő Mátyás király politikáját. Pór Antal elbeszéli Csák Máté és Nagy Lajos biographiáját, Szilágyi Sándor Erdély tör-

ténelmének egyik-másik nevezetes episódját, s az általa kiadott történelmi életrajzok által felkölti a közönség azon részének érdeklődését, mely a mindennapi munka, a politika s az esti kártyajáték mellett még talál időt a komolyabb olvasmány élvezetére. Ez azon középosztály, mely eddig is a nemzet szellemi életének legfőbb fenntartója volt, s mely most is társulatunk munkálatai iránt viseltetett rokonszenve s pártfogása által lehetőségessé teszi, hogy hazafias fáradozással azon úton célunk felé haladhassunk, mely nem lehet más, mint nemzetünk viszontagságos múltjából nemcsak reményt merítsünk hazánk jövője iránt, de azon biztosságot is nyerjük, hogy a haza jövő ezredéve nem lesz értelmetlen múltjához, hiszen Schlegel Frigyes szellemes jellemzése szerint a történetíró egy hátrafelé fordult próféta.

PULSZKY FERENCZ.

GRÓF THURZÓ SZANISZLÓ LAKOMÁI

1603-BAN.

Őseinknél általában az volt a szokás még a XVII. században is, hogy igen korán, jóformán a nappal keltek. Felkelve a készen álló ón vagy ezüst mosdó medenczékben megmosakodtak, ezután felöltözve reggelihez ültek.

A reggeli az említett században, Erdélyben legalább nem sokból állott. Azt írja Apor Péter, hogy régebb időben a kávénak, theának hire sem vala, hanem az aquavita-nak nevezett reggeli italt, vagy tiszta égett bort, avagy a Brassóban főzött fahéjvizet itták reggelire. Az asszonyok pedig égett bort töltvén a tálba azt megmézelték, egy vagy két fügét, vagy néhány szem malozsa szőlőt tettek közibe, az égett bort meggyujtván, egy darabig kanállal keverték, azután elolva a tüzet, a mézelt szeszt megitták, a fügét meg utána megették. A férfiak ezeken kívül reggeli ital gyanánt jó finom édes-csipős ürmös bort is ittanak és egészségesnek tartották azt, mert nem vala olyan paszomántos gyomruk, mint a mostaniaknak.¹⁾

Az Apor által említett italokon kívül másféle reggeli is divatozott. Egynémely magas állású úraszony a füstölt szalonnát sem vetette meg,²⁾ Wesselényi Anna meg azt ajánlja fiának, Csáky Istvánnak, hogy reggel, mielőtt a házból kijön, az általa küldött eleven gyömbérből és citromból nem ártana ennie.³⁾ Radvánszky Györgyné épen ilyen aggódó szeretettel írja fiának Jánosnak (1682.), »intlek azért kedves fiam, szorgalmatos gondod

¹⁾ *Apor P.*, *Metamorphosis* 321. l.

²⁾ *Századok* 1874. évf. 514. l.

³⁾ *Deák F.*, *Wesselényi Anna* 92. l.

legyen egészségedre, holmi étket ne egyél, van pénzed, csináltass magadnak reggel néha jó levet, avval élj.«¹⁾ Hogy mi lehetett ez a jó lé, bajos volna biztosan meghatározni, de ha tekintetbe veszem a levél irónójének a kávé iránt táplált előszeretetét, feltehetem, hogy kávét értett alatta. Későbbi leveleiből ugyanis kitűnik, hogy reggelire mindennap kávéval élt.²⁾ A kávét különben Thököly Imre sem vetette meg.³⁾ II. Rákóczy Ferencz ellenben rendesen csokoládét reggelizett.⁴⁾ Ezekből láthatjuk azt is, hogy Magyarországon a kávé és csokoládé reggeli előbb kezdte meg hódítását mint Erdélyben.

Mint előbb említettem, őseink korán keltek, ehhez képest a napnak is más beosztása vala. A XVII. században délelőtt 10 óraker ülték ebédhez, vacsorálni pedig rendszerint este 6 óraker szoktak.⁵⁾ A század vége felé azonban, legalább Magyarországon, az ebéd ideje megváltozott, amennyiben déli 12 órára tétetett át, a vacsorát pedig szintén valamivel későbbre tették, esti 7 óraker tálalva fel azt.

A változott rendről a nagy udvartartással bíró gróf Forgách Simon tábornagy és borsodi főispán irásából értesülünk,⁶⁾ ki szigorú utasításban rendelte meg konyhamesterének, hogy az udvari népnek déli 11 óraker, estvére pedig 6 óraker »ez mi asztalunk előtt« pontosan tálaljanak.

Úgy látszik, a század utolsó tizedeiben ezen étrendhez Erdélyben is közeledtek; Bethlen Miklós legalább azt írja önéletírásában, hogy az ő házánál az ebéd idő 11, a vacsora 7 óra volt rend szerint,⁷⁾ azt pedig bajos volna képzelni, hogy csak ő különbözött volna ebben.

A század elején azonban még általában a 10 órai ebéd járta. Mikor közeledett a tíz óra, a pohárnok az asztalt megterítette, a czipót asztalkendővel letakarva elhelyezte a főhelyre,⁸⁾ ezen-

¹⁾ *Deák F.*, *Hölgyek levelei.* 359. l.

²⁾ *Deák F.*, *Hölgyek levelei.* 375., 379. l.

³⁾ *M. H. Hist. Script.* XXIII. k. 740. l.

⁴⁾ *Tört. Tár.* 1879. évf. 174. l.

⁵⁾ *Apor P.*, *Metamorphosis.* 323. l.

⁶⁾ *Századok* 1873. évf. 445. l.

⁷⁾ *Szalay L.*, *Tört. Emlékek* II. k. 190 l.

⁸⁾ *Apor P.*, *Metam.* 323. l.

kivül minden szükségest a pohárszéken rendbe igazítva várta, hogy az asztalhoz leüljenek.

Az étkezés, kivált ha vendégek voltak, sokáig eltartott. Ilyenkor két órát is eltöltöttek az asztalnál, ha ittak, többet is.¹⁾ Ez különben természetes, mert vendégségek alkalmával, a temérdek ételhez idő is kellett.

Már Galeot írja, hogy a magyaroknak dús gazdag asztaluk van. Ezzel egyben szakács művészetünket is dicséri, azt mondván, hogy minden ételt lévben tálalnak fel, és a lév neműek az étkek különfelesége szerint változnak. A ludat, kacsát, kappant, fáczánt, foglyot és seregélyt, melyek bővében vannak, továbbá a marha bárány, gödölye, házi és vaddisznó húst, a különféle halakat és több e féléket mindig más és saját levökben főzik és párolják.²⁾

A dús gazdag asztal szokása örökség gyanánt szállott a későbbi korra. Jóval több mint egy század eltelte után, feltaláljuk azt gróf Thurzó Szaniszló háztartásában is.

E nemben egy igen érdekes emlék maradt korunkra. Egy étlap csomó 1603-ik év január haváról, melyre fel van írva, hogy Galgócz várában gróf Thurzó Szaniszlónál napról-napra minő ételeket tálaltak fel ebédre, és mit főztek vacsorára.³⁾

Az 1603. évet Galgócz várában nagy lakomákkal kezdték. Január 1-én ebédre 18 tál, vacsorára szintén 18 tál, különböző ételt adtak fel. 2-kán az ebéd ugyanazon számú ételből, de a vacsora már csak 12 tálból állott. A csökkenés azonban nem volt állandó, mert a következő böjtös napon ebédre már 20 féle étel került az asztalra, vacsorára ellenben csak 10 tál.

Mikor ilyen nagy lakomák voltak, nem minden tál étel képezett külön fogást, némelyikből kettőt-hármat hoztak egy fogásra, és kiki abból evett, a mi jobban ízlett neki.

Az ételek nagy számából azt következtetem, hogy az év első napjaiban feles számú vendég kereste fel a vár urát.

Igazolni látszik ezen feltevést január 4-ke, midőn ebédre csak 10 tál étellel állott elő a konyhamester, vacsorára ellenben

¹⁾ *Bethlen M.* Önéletírás. I. k. 190. l.

²⁾ *Kazinczy G.*, Mátyás király. 34. l.

³⁾ *B. Radvánszky Béla*, Régi Magy. Szakácskönyvek. I. k. 321—391. l.

már 19 féle étket irt elő a sáfár. Délután bizonyosan egy csomó vendég érkezett.

A következő napokon, január 5-kétől 9-kéig, az ebédek sora 10, 11, legfeljebb 12 tál ételből állott, a vacsorák pedig 8, 10 vagy 11 különböző ételből teltek ki. A január 8-ki vacsora képez csupán kivételt, mikor, bizonyára az érkezett vendégek kedvéért, az ételek száma ismét 20 tálra szökik fel.

Január 9-kén Thurzó Szaniszló Bécsbe utazik, gondos sáfárja, Hidas János, bárány és borju húsból álló élést, kappant, ludat, nyulat és egy egész őzet pakoltat fel a konyha-szekérre.

A házi úr elutazásával kapcsolatban, január 10-kén, ebédre csak 8, vacsorára 6 tál ételt adnak asztalra. A következő két napon az ebéd ételeinek száma 11 tálra, a vacsoráé 10 és 9 tálra emelkedik.

Január 13-kán nagy változás áll be, az ebédek ételeinek száma 6 tálra, a vacsoráké is ugyanannyira csökken. Változatlanul így marad 24-kén délig. Ezen idő alatt talán a vár úrnője sem volt otthon.

A mondott napon vacsorára úgy látszik már haza érkeztek, mert a szakácsoknak tizennégy különböző éték készítéséről kellett gondoskodni. 25-kétől kezdve a hónap végéig az ebéd ételeinek száma 8—15 tál, a vacsoráké 8 és 13 tál között változik. Közben 27-kén vacsora után megérkezett ugyan a nagyságos úr Bajmóczról, de ez nem zavarta meg a rendet, mindössze egy kappan, egy hal és egy fogolyból álló külön vacsorát készítettek számára.

A böjtnapokat kivéve, tehénhús tormával volt leggyakrabban az ebédek első étel. Huszonöt nap alatt tizenkilencszer kezdték ezzel az ebédet, a petrezselyemmel tálalt tehénhúsnak csak hat napon át jutott elsőség, kappan tiszta borssal pedig csak egy ízben szerepel mint első étel.

A vacsora első ételénél sokkal nagyobb változatosságot találunk. Ugyanazon idő alatt tehénhús pecsenyével csak ötször kezdik, borjuhússal háromszor, de ez utóbbit egyszer kaszáslével, máskor ispékkel, harmadszor meg tiszta borssal tálalták. Báránnyúspékkel csak egyszer fordul elő. A legtöbb vacsorát kappannal kezdték, de változtatták készítés módját, ötször adták

fel éles lével, háromszor vagdalva, ugyanannyiszor sütvé; éles lével, ispékkal és kaszáslével csak egy-egy ízben. Lúd rántott liszttel, veres káposzta tehénhússal és répa tehénhússal csak egyszer nyert első helyet.

Rendes napon a legnagyobb ebédnek (január 1-én) étlapja következő:

1. Tehénhús tormával.	10. Lúd tiszta borssal.
2. Kappan mézelt tésztával.	11. Borjuhús ispékkal.
3. Leves kenyérrel, kolbász.	12. Savanyó káposzta tehénhússal.
4. Kecsege sóba.	13. Lúd sütvé.
5. Gyümölcsös levél bíberfark.	14. Apró madár, disznóhús pecsenyével.
6. Indiai tik (-pulyka).	15. Császár madár sütvé.
7. Borjubél tejbe.	16. Pástétom.
8. Bárány tüdő tiszta borssal.	17. Ostya béles.
9. Bárányhús lemóniával.	
18. Apró pástétom.

Mint láthatjuk, tehén-, bárány-, borju- és disznóhúsból készült a legtöbb étel. A káposzta nem maradhatott el. Halat ezúttal csak egy félét adtak, szárnyasokból ellenben többféle került az asztalra. Ez utóbbiak közül a pulyka még akkor ritkaság számba ment. Nem kevésbé ritka és ennél fogva becses étel lehetett a bíberfark is. A sok húsféle ellensúlyául háromféle tésztával végezték e nagy ebédet.

A legegyszerűbb ebéd (január 13-ikán) következő ételekből állott:

1. Tehénhús petrezselyemmel.	4. Lúd sárga lével.
2. Csík káposzta levébe.	5. Savanyó káposzta tehénhússal.
3. Tehénhús pecsenye.	6. Bárányhús eczettel.

A legbővebb vacsorát január 8-kán tálalták következő módon:

1. Kappan törött lével.	11. Veres káposzta tehénhússal.
2. Borjuhús éles lével, lemóniával.	12. Ludas kása.
3. Bárányhús eczettel, sályával.	13. Csík sóba.
4. Csuka káposzta levébe.	14. Kappan sütvé.
5. Borjuhús lemóniával.	15. Tehénhús pecsenye.
6. Disznóhús fekete lével.	16. Tejes éték vajba.
7. Őz czimer sütvé.	17. Vánkos fánk vajba.
8. Lúd tiszta borssal.	18. Császár madár sütvé.
9. Csuka sóba.	19. Borjuhús pecsenye.
10. Tehénhús petrezselyemmel.	20. Káposzta saláta.

Az ételek sokasága okozhatta, hogy ilyen nagy vacsoránál ugyanazon anyagból álló étel többféle módon készítve adatott fel. Láthatjuk, hogy a kappant törött lével első ételnek, sütvé pedig tizenegyediknek tálalták. Borjuhúst háromféle módon, tehénhúst kétféleképp, csukát először káposzta levébe, másodsor sába főve hoztak fel az étekgógók. A ludat nyolczadik ételnek tiszta borssal ették, tizenkettedik ételnek pedig a manap is ismert ludaskása alakjában kínálták.

Sokkal kevesebb munkát okozott a szakácsoknak a január 15-ki egyszerű vacsora :

1. Kappan ispékkel.	4 Csik káposzta levébe.
2. Lúd fekete lével.	5. Disznóhús eczettel, hagymával.
3. Kása vajjal	6. Tehénhús pecsenye.

Nehezebb volt a böjtös ebédek étlapjait kielégítően összeállítani, sokkal kevesebb választék lévén az ehhez használható anyagban. A fő ételek természetesen különböző halakból készültek. Halnak úgy látszik bővében voltak, erre mutat az, hogy egy nagy böjtös ebédhez 25 font vizát, 3 darab kecségét, 48 darab másféle halat és csikot száma nélkül fogyasztottak el.

Január 3-kán, pénteken, a legnagyobb böjtös ebéd étlapját következőleg állították össze :

1. Sába főtt csuka.	11. Hal rántva, vajba és faolajjal.
2. Kecsege éles lével.	12. Pozsár tiszta borssal vajba.
3. Viza gyümölcsös lével.	13. Sült hal borsporral.
4. Csuka fehér lengyel lével.	14. Asszú-meggy.
5. Csík marsolt lével.	15. Tejes éték vajba.
6. Kolchechtl.	16. Sába kecsége.
7. Csuka éles lével.	17. Asszú-szilva.
8. Lencse faolajjal.	18. Török rizskása.
9. Csik káposzta levébe.	19. Asszú-hal eczetbe.
10. Savanyó káposzta faolajjal.	20. Süllő hideg éték.

A böjt által szabott korláton belül elég változatosságra törekedtek és a mellett felette olcsón állították elő. Az egész nagy ebéd 1 forint 12 dénár készpénz kiadásba került. Ebbe azonban nincsenek beleszámítva a szükséges halak, miután ezeket vagy az uradalom halászata szolgáltatta, vagy pedig előre megvásárolva bárkában tartattak.

A legegyszerűbb böjtös ebéd sora január 17-kére esett, következő módon:

1. Viza tiszta borssal, vajjal.	4. Asszú-meggy.
2. Édeskáposzta vajjal.	5. Hal sóba.
3. Borsó vajjal.	6. Viza borsporral.

Ehhez az ebédhez csak 6 font viza kellett, azért mégis sokkal többre, 3 forint 40 dénárba, került, mert a sáfár 20 darab halat vásárolt előre.

A böjtös vacsorák közül legtöbb étellel január 24-kén szolgáltak:

1. Csuka éles lével.	8. Almakása vajjal.
2. Csuka sóba főtt.	9. Alma rántva, vajjal.
3. Csuka rántva, vajjal.	10. Csík káposzta levébe.
4. Viza tiszta borssal, vajjal.	11. Túrós éték vajjal.
5. Asszú-szilva.	12. Császár madár borjú pecsenyé-
vel együtt.
6. Sislchuch.	13. Tejes éték vajjal.
7. Kolchechtl.	

14. Káposzta saláta.

A vacsorát megelőző ebéd csak 6 tál ételből állott; úgy látszik, hogy ebéd után érkezett haza Bécsből a ház ura, talán vendégeket is hozott magával, a mit a következő napok étlapjainból is lehet következtetni. Feltűnő ezen vacsora beosztásánál, hogy az első három étel különböző módon készített csukából állott, és hogy a vacsora közepén az almából készült étel is egymás után kétféle alakban szerepel. De még feltűnőbb, hogy a sok böjtös étel közé hús is került, lévén a tizenkettedik tálban császármadár borjú pecsenyével együtt.

Sokkal kevesebb ételből álló böjtös vacsorával érték be január 17-kén:

1. Viza édes lével.	4. Csuka sóba.
2. Csík káposzta levébe.	5. Asszú-csereznye.
3. Kása vajjal.	6. Viza borsporral.

A többi még nem említett böjtös ebédek ételeinek száma 6 és 12 tál, vacsoráké 6 és 11 tál között ingadozott.

Ha az ételek számát tekintetbe vesszük, nem csodálkozhatunk azon, hogy ezek elkészítéséhez meglehetősen sok nyers anyag kellett.

Rendes napokon, nagy étkezések alkalmával 25—28, kis étkezésekhez $13\frac{1}{2}$ — $16\frac{1}{2}$ font tehénhús kellett. A borjuhússal szűkebben bántak, 1—5 font között váltakozott súlya, bárányhúsból sem kellett több $8\frac{1}{2}$ fontnál; de 4 fontnál kevesebbel csak egyszer érték be. A disznóhúst rendszeren méretlenül hozták ki a kamarából.

Halak közül: vizából 6—7 fontra volt egyszerre szükségük, viza ikrára 6 fontra; de másféle hal kellett még hozzá 2—7 darab, volt olyan nap is, mikor 18 kárász és még több csuka került az asztalra.

A csíkokat nem számolták meg, de sokat fogyaszthattak, mert egyszer 8 vederrel, máskor 25, sőt 50 vederrel vásárolt a sáfár. Nem volt drága, vedrét 4 dénárral fizette.

Vadban nem bővelkedtek, nyúlból egy darabnál többet egyszerre nem sütöttek, őzből sem fogyott el egyszerre egy egész. Fogolyból és császármadárból meg már éppen oly kevés volt, hogy csak egyet-egyet süthettek meg. apró madárból ellenben 22 darabot adtak fel egyszerre.

Kolbászból a legkevesebb 2, a legtöbb 6 szál kellett, ökör nyelv, borju fő és borju tüdőből egy-egy darab elég volt egyszerre, borju láb és ökörbél sem kellett sok.

Szárnyasok közül a kappannak volt legnagyobb kelete, kettő, három mindennap elfogyott ebédre és vacsorára is, de sokszor megtörtént, hogy egész napra 10—12 darab kellett. Ludat majdnem naponta elfogyasztottak 1—2 darabot ebédre és ugyanannyit vacsorára. Pulykából kevés fogyott, mert akkor még ritkaság volt.

A káposzta, karórépa és sárgarépa mennyiségét nem jegyezte fel a sáfár.

Főzelékfeléből sok fogyott. Kásából 2—6 vederrel, lencséből 4—5—6 vederrel kellett kiadni egy-egy étkezésre, borsó 9 vederrel is kellett egy napra. Árpakásából nagy ritkán 2 veder volt a szükséglet. Tojásból, régiesen úgynevezett tikmonyból aránylag kevés kellett a szakácsoknak, naponta 6—30 darabbal beérték. Volt ugyan olyan nap is, hogy 50 darabnál többre volt szükségük, némely napon meg 6 darabnál is kevesebbet fogyasztottak, sőt több olyan nap volt, mikor egyre sem volt szükség.

Tej nem kellett mindennap, de ha szükség volt reá, felhasználtak 1—2 vederrel, tejfelt 1 vederrel. Mézzel elég bőven bántak; a szükséglet $\frac{1}{2}$ —2 veder között váltakozott, de mindennap nem volt szükséges.

Vajat temérdekét fogyasztottak, rendszeren 1—4 vederrel kellett naponta, csak egyszer érték be $\frac{1}{2}$ vederrel.

Eczetből még több volt szükséges, a napi fogyasztás 2—22 veder között ingadozott. Egy veder eczet ritka napon volt elég.

Bort nem sokat fogyasztottak, 2—4 vederrel beérték egy nap. Mikor 4—14 veder bort ittak meg, kisebb nagyobb vendégségnek kellett lenni. De január 10. és 24-ke között, két nap kivételével, bor nem is került az asztalra.

Egy-egy étkezéshez rendszeren két-három czipót tettek az asztalra, vendégség alkalmával nyolcz darab is elfogyott.

Böjt napokon húsrá nem volt szükség, ezt hallal pótolták. Nagy étkezéseknél 25 font viza mellett, még 30—50 darab másféle halat, úgy mint kecsge, csuka, ponty, poszár és kárászt is elfogyasztottak.

Főzelékféléből is több kellett ilyen napokon. Néha rizst is adtak ki a kamarából.

A túrós étkek készítéséhez rendszeren 1 veder túrót használtak fel. Az asszú-meggyet és cseresznyét méretlenül adták ki a kamarából. Asszú-szilvából 4—5 vederrel főztek meg egyszerre, ezt vásárolta a sáfár, vedrét 3 dénárral fizette.

A mint láttuk, az élelmi czikkeknak egy része a háztól telt, egy részét vásárolták. A tehénhúsnak fontja 4 dénár volt. Egy egész borjut 2 forintért, legdrágábban 2 forint 75 dénárért vásároltak. A csukának és pontynak darabját 10 vagy 15 dénárral fizették; a poszár sokkal drágább volt, 3 darabot adtak 1 forintért. Egy veder csík 4 dénárba került, az egész hónap alatt 83 vederrel vásárolt a sáfár.

A házi szárnyasok ára aránylag magas volt. A lúdnak darabját 24—25 dénárral fizették, egy esetben esett le csak 20 dénár. A kappanokat többnyire hegyvám jogon nyerték; ha néha venni kellett, 13 dénárt fizettek egy darabért. A tojáznak darabja 1 dénárba került.

Vadak közül a nyúl darabjának ára 10 dénár volt, az apró madárnak párja 1 dénár.

Az almának párja 1 dénárba, az asszú-szilvának vedre 3 dénárba került.

A túrónak vedréért 20 dénárt, a méznek vedréért 25 dénárt fizettek. Vajat alig vettek, de ha vettek, vedrét 25 dénárral fizették meg.

Volt olyan nap, mikor a konyhára tett összes kiadás csak 1 forint 8 dénár készpénzből állott. A legdrágább nap 15 forint 52 $\frac{1}{2}$ dénárba került, de akkor nagyobb mennyiségű halat vásárolt a sáfár előre. Az egész hónap alatt a konyhára kiadott készpénz 106 forint 64 $\frac{1}{2}$ dénár; e szerint az átlagos napi költség 3 forint és 44 dénár. Ezen összeg, tekintetbe véve gróf Thurzó Szaniszló nagy háztartását, nem mondható soknak.

Az ilyen nagy háztartásokban több szakács működött.¹⁾ Thurzó Szaniszló udvarában is több szakács volt alkalmazva; 1612-ben Thurzó György leányának, Borbálának, lakadalmi ünnepére egy maga Mátyás, György, Ferencz és Sebestyén nevű szakácsmestereit és egy Fankus nevű, még nem mesteri rangban levő szakácsát küldte segítségül Bicsére.²⁾

Valószínű, hogy ezen mesterek közül egyik vagy másik már 1603-ban is Thurzó Szaniszlónál szolgált és így része volt az előbb említett ebédek és vacsorák készítésében. Négy ebédnek és vacsorának étlapját egész terjedelmében láttuk már. Hátra volna még tudni, hogy az egész idő alatt minő ételek kerültek Thurzó Szaniszló asztalára.

Rendes napokon ebédre, mint már említettem, nagyon kedvelt étel volt a tehénhús tormával vagy petrezselyemmel; ezenkívül tehénhús pecsenye is majdnem naponta szerepelt.

A pirított húst eczettel tették ízletesebbé, de ritkán került reá sor. Ökör bélt tejben egyszer, ispekkkel is egyszer ettek. Kukreit nevű ételt, melyhez külön négy font marhahús kellett, ebédre egyszer, vacsorára egyszer adtak fel.

Tormás tehénhúst vacsorára nem főztek, petrezselyemmel gyakran; pecsenyét mindennap adtak belőle.

¹⁾ *B. Radvánszky B.*, Családélet és háztartás. III. k. 19., 24., 93. 1.

²⁾ U. ott. 62. 1.

A disznóhús tormával, fekete lével, zsu fával vagy eczettel hagymával jött asztalra, vagy pedig pecsenyének sü tötték. Ez utóbbit néha fogoly madárral keverten tálalták. Kolbászhoz leves kenyeret adtak.

A borjuhúst is pékkel, zsu fával, tiszta borssal és lemóniával tálalták, vagy pedig kaszás levet adtak hozzá; az éles lé is hozzá illett; pecsenyének is gyakran adták. A borju tüdőt tiszta borssal vagy hagymával és eczettel főzték meg, a borju lábát vajba rántották. A borju belet tejbe vagy tejfelbe kellett feladni.

A b á r á n y h ú s n a k leggyakoribb készí tési módja volt az eczettel és zsályával, vagy eczettel és hagymával való főzés; tiszta zsályával vagy lemóniával is adták; kaszás lével vagy is pékkel szintén készí tettek. Néha pecsenyét sü töttek belő le.

Vadak közül az ő znek dereka pecsenyének sü lt, czimerét is sü tve adták, vagy pedig fekete levet készí tettek hozzá. Nyúlhoz fekete lé illett leginkább; gyümölcsös lével ritkábban ö ntö tték le; czimerét néha sü tve tálalták.

Az apró madarat fő ve vagy disznóhús pecsenyével együtt tálalva ették; a császármadarat mindig sü tve, a foglyot száraz lemóniával adták az asztalra.

Házi szárnyasok közül a kappan legtöbbször tiszta borssal vagy borsporral, de törött lével és vagdalva vagy sü tve is gyakran fordul elő. Éles lével többször, is pékkel, mézelt tésztával, gyümölcsös lével, német módon, szekfüves vagy kaszás lével csak egyszer ették. Törött kappannal is csak egyszer találkozunk. A kappan zúza tiszta borssal pedig külön ételt képezett.

Indiai tik (= pulyka) egy hónap alatt kétszer, kacsá sü tve csak egyszer fordul elő. Galambfival csak pástétomban találkozunk.

Ludat gyakran ették, tiszta borssal sokszor készí tették; is pékkel, törött lével és fekete lével gyakran. Kedvelt étel volt a lúd rántott liszttel, valamint német módon készí tve is. Éles lével, sárga lével, vagdalva hagymával, édes lével, valamint sü tve is csak egyszer készí tették. Lúd czimert külön szintén csak egyszer sü töttek. A ludaskását vacsorára volt szokás adni.

Tojás, mint önálló étel, rántott tikmony alakjában fordul elő.

A vízi állatokból készült ételek között egy ritkaságra találunk. Január 1-én gyümölcsös lében bíberfarkat adtak fel az asztalra. Ez nem volt általában ismert eledel. A XVI. század végén írott »Szakács Tudomány«,¹⁾ az erdélyi fejedelmek udvari szakácskönyve sem ismeri, valószínűleg azért, mert akkor már országunkban nagyon kevés volt a hód. Valószínűnek tartom azonban, hogy az Árpádok korában szélesebb körben ismert eledel volt, a mit V-ik István király okleveléből következtek, melyből kiviláglik, hogy Szathmár vármegyének Hethen nevű földje, a tatárjárást megelőzőleg, a hódászok székhelye volt.²⁾ Vas vármegyében pedig 1236-ban a hódászoknak, vagyis hódhalászoknak külön ispánjuk (comes) vala.³⁾

A mainzi választófejedelem főszakácsa, Rumpoldt Márk által 1604-ben kiadott főzészről való könyv azt bizonyítja, hogy ott a hódnak farkát gyakrabban ették. Ezt megerősíti Bethlen Miklós is, ki külföldön jártában maga is evett halhódat.⁴⁾

A halak között első helyre kell tenni a vizát; ezt rendes napokon gyakran ették, böjt napokon pedig fő eledel volt. Tiszta borssal, vajjal leginkább készítették; éles lével, borsporral és gyümölcsös lével is tálalták; máskor meg édes levet adtak hozzá, vagy káposzta levébe úsztatták; sütve borsporral szintén szerették. Ikráját sóban adták fel.

A harcsát tiszta borssal vajjal, farkát borsporral ették. A kecségét sóba főzték, vagy éles levet adtak alá. A kárász, valamint több másféle hal is vajba rántva volt divatos, de az előbbit éles lével és sütve is készítették.

Az aszú-halat eczetbe fojtották, néha tormát is adtak hozzá, a pozsárt tiszta borssal, vajjal, a süllőt hidegen, a czompót sóban, a pontyot sütve borsporral és vajjal tálalták fel.

Sokkal többféle módon készítették el a csukát; sóba főve; rántva, sültve borsporral, vajjal, éles lével, fehér lengyel lével, tiszta borssal, káposzta levében és törött lével divatozott.

Böjtös napon kivételkép faolajba rántott halat is készítettek.

¹⁾ *B. Radvánszky Béla.*, Régi Magy. Szakácskönyvek I. köt.

²⁾ Cod. Dipl. Patrius VIII. k. 438. l.

³⁾ Cod. Dipl. Patrius VIII. k. 32. l.

⁴⁾ Önéletírás I. k. 191. l.

A csíkokat rendszeren káposzta levében adták az asztalra; változatosság kedvéért ugyan egyszer sóba is főzték, egyszer meg marsolt levet is adtak hozzá.

A káposzta igen kedvelt éték volt, leginkább tehénhús szeleteket, néha szalonnával keverve, adtak hozzá; eczettel főve is ették néha, salátának gyakrabban.

Böjtös napon a savanyú káposztát faclajjal is készítették, az édes káposztát pedig vagy tiszta vajjal, vagy pedig tejbe vajba fürösztve adták az asztalra.

Vörös káposztához szintén tehénhús szeletek tartoztak; egy ízben ezen ételt meg is mézelték.

Egyéb zöldségfélék között, a sárga-répával és karó-répával találkozunk. Tehénhús szeletet tettek reá és vacsorára ették.

Főzelékfélékből, köleskása vajjal, borsó vajjal vagy tehénhússal és lencse vajjal járta leginkább; az árpakását pedig tehénhús lében adták fel.

Böjtös napokon borsó levet is, tejbe kását is főztek; a lencsét meg néha napján faolajjal öntötték le.

Tejbe rizkását egyszer főztek, török rizkását is egyszer, de ez utóbbit böjt napon.

Másféle tejes vagy tejeles éték vajjal előfordul egy párszor; ezeket valószínűen a tésztafélék közé kell sorolnunk. A borro szerdek alig lehetett, más mint egy tojás fehérjéből és tejből készült étel.

A túrós éték vajjal a gyúrott tészták közé tartozott, böjt napi vacsorára való eledel volt.

A könnyű tészták között leginkább a fánk különböző neveivel: a koszoró fánk, vánkos-fánk, gombdo-fánk, töltött-fánk és koczka-fánk nevekkel találkozunk.

A sislchuch nem lehetett más, mint egy igen könnyű tálban sült tészta.

A kenyérkása, ostyabéles és szilva tortáta az édes tészták közé tartozott; az apró pástétomnak vajjas tésztának kellett lenni.

Gyümölcsfélékben januárban válogatni már nem igen lehet, azért nem gyakori az abból készített eledel. Alma még volt,

annak szeleteit vajba rántották, vagy pedig vajjal alma-kását készítették belőle.

Aszalt gyümölcsből böjt napokon az asszú-meggy, asszú-cseresznye és asszú-szilva szerepel.

Némely vacsora végén hideg étekkel szolgáltak az étékfogók; ez a mai fagylalt-féléknek egy ősi formája lehetett.

A Galgóc várában 1603-ban ily formában feltálalt ételek javarészenek készítmódját pedig megtanulhatjuk Báthory fejedelem főszakács-mesterének »Szakács Tudomány« című könyvéből.

B. RADVÁNSZKY BÉLA.

A CSUKÁRDIÁK.

Fejér Codexe II. 171. és 173-ik lapján két okmányra akadunk, melyből kitűnik, hogy III. István király 1165-ben néhány pozsonyi várjobbágyot, kik mindenüket elhagyván, a királyhoz szegődtek, e vár proceres-einek, »István király nemes fiai«-nak nevez ki, szóval nemesít. A pozsonyi vár ezen »suburbani«-ainak nevei a két okiratban helylyel-közzel egymástól eltérők s következőleg hangzanak: Omboul (Ombud), Chalow (Colon), Cwzen, Pethew, Wokud (Volcut), Nyekw (Nichw), Numsa, Endre, Zerechun, Penteki (Petiki), Juna. Kesuol (Kelud), Naca, Ceba (Ceka), Nurolat (Gurdar), Cotar, Nonka (Scaragunka), Pethew, Juna, Fonsal, Nichw és Arytely (Arihdi). Hogy a különféle megnevezések között melyik a helyes, el nem dönthetjük.

Miután I. Lajos király III. István fennebbi okiratát 1349-ben a pozsony megyei nyéki birtokosok számára átírta, kétséget nem szenved, hogy az 1165-ben megnemesítettek a későbbi nyéki, csukárdi, pakai stb. birtokosok ősei voltak, a mint ez különben a még megbeszélendő okirati anyagból is kitűnik.

Az 1165-ben III. István által nemességre emeltek az okirat szövege szerint »homines suburbani castri Posoniensis«, azaz a pozsonyi vár azon jobbágyai, a kik Pozsonynak a vár alján fekvő részén laktak. Hogy rangemelésük után a pozsonyi vár területén, vagy Pozsony városán kívül bármily módon szereztek-e birtokot? — a rendelkezésünkre álló anyagból ki nem puhatolhatjuk; annyi azonban bizonyos, hogy megnemesítettéskor pozsonyváraljai birtokosok voltak.

1213-ban ¹⁾ legelőször akadunk az 1165-ben megnemesítették egy sarjára; ez Kucar, vagy helyesebben *Csukár*.

II. András király t. i. ez évben a pannonhegyi apátság birtokait megerősítvén, Sala (a mai pozsony megyei Deáki) helység határait körülírja, mely alkalommal tudunkra adja, hogy e helység a pozsonyi jobbágyok, t. i. *Kucar és rokonai* Udvari nevű

¹⁾ Wenzel, VI. 364.

birtokával határos. Hogy a III. István korában megnemesítettek melyikétől származik e Csukár, vagy vajjon talán azonos-e az akkoron élt Cotar-ral? — nem tudjuk.

1214-ben ¹⁾ találkozunk vele másodszer. A pannonhegyi apátság a pozsonyi polgárok és jobbágyok, nevezetesen *Khucar* ellen birtokháborgatás miatt panaszt emelt. II. András gácsi hadjárata akadályozta, hogy az ügyet rendbe hozza s ezért az egész Gertrud királyné elnöksége alatt álló bírócollegiumra bízta. A bírák úgy döntöttek el a dolgot, hogy *Khucar* és társai *Stara* és *Udvári* nevű helységeket az apátságuk átengedik, hogy az általuk elkövetett kárért 35 márkát fizetnek, ellenben az apátság *Khucar* és társainak két ekealját enged át a nevezett helységeken. Végre akként egyezkedtek, hogy az apátság a 35 márkából valamit elengedett s hogy azért egész *Salát* kapta. A most létrejött határjárási okmányban *Udvári* a pozsonyi jobbágyok, t. i. *Khucar és rokonainak* birtokaként szerepel.

De az ügy még nem volt ezzel elintézve.

1236. márcz. 10-én ²⁾ Béla király újól meg erősíti a pannonhalmi apátság birtokait, mely alkalommal említi, hogy *Udvári Csukár és rokonainak* a birtoka. 1239. márcz. 20-án ³⁾ pedig újra ítéletet hoz a nevezett apátság s a pozsonyi polgárok és jobbágyok, illetőleg *Csukár és rokonai* közötti perben, miután *Csukár* és családja *Sala* helységet mint tulajdon birtokukat reclamálták. I. István és I. László királyok ajándékozó levelei és az 1214-ben hozott ítélet alapján pedig újra kapja az apátság a vitás birtokot. Ebből tehát tudjuk, hogy *Csukár* 1239-ben még élt.

1256. jun. 21-én ⁴⁾ pedig IV. Béla a Modor melletti pozsonymegyei *Chukaria* nevű helységet említvén, már mondja, hogy ez *Csukár*, a pozsonyi várjobbágy *fainak* a tulajdona; ebből pedig következtethetjük, hogy *Csukár* akkoron már nem élt.

Házassági viszonyait nem ismerjük. Fiai közül csak az egy *Péter* ismeretes, de is az csak neve szerint; annál többet szólnak az okiratok *Péter fia Jánosról*.

Ez már 1280 előtt mint politikai személy lép fel, mely alkalommal erős ellenzékinék mutatkozik. Tudjuk t. i. egy 1280-iki okirathól, ⁵⁾ hogy *Péter* fia *János* volt, pozsonymegyei alispán, IV. László ellen fellázadt, hogy a király ellenében a pozsonyi várt megszállta s hogy ez alkalommal *Jakab*, pozsonyvárosi bíró, *László* érdekében annyira kitüntette magát, hogy

¹⁾ *Wenzel*, I. 132.

²⁾ *Wenzel*, XI. 475.

³⁾ *Wenzel*, II. 92.

⁴⁾ *Wenzel*, II. 270.

⁵⁾ *Wenzel*. IV. 217.

1280-ban a Stomfához (»Comitatus Uztumpa«) tartozó Plume-naut kapta.

1286-ban ¹⁾ újra Jánosra akadunk mint pozsonymegyei alispánra. Ez évben kijelenti a pozsonyi káptalan előtt, hogy atya Péter, már évekkal ezelőtt. Csenk nevű szolgálóját s ennek fiát »Berze« Lőrinczet, lelki üdveért szabadon bocsátotta s hogy ő -- t. i. János atyjának e tettét ujólag helybenhagyja. Az okiratból tudjuk, hogy Péter akkora még élt s hogy János megerősítéséhez még a következő rokonai is járultak: Domonkos fiai Ipolit, Péter és Jákó. Alig tévedünk, ha e Domonkost Csukár egyik fiának vesszük.

Mostantól kezdve János a királynak állandó híve és jeles harczosa, mire a IV. László utolsó éveiben lezajlott események bő alkalmat nyújtottak.

Nevezetesen ezekhez tartozott a Németujvári Henrik bán lázadó fiai s azoknak társai által a királyiak ellen szervezett hadjárat. Apor vajdának volt feladata, hogy Pozsonymegyét megtámadja s a pozsonyi várt hatalmába ejtse, mi minden tekintetben sikerült is neki. Elhamvasztotta Jánosnak (a kit a király okirata »Comes Posoniensis«-nek nevez; de nem biztos, hogy fővagy alispán volt-e akkor?) *turnei* és *nyéki* kastélyait, miáltal 2000 márkát érő kárt okozott neki s mely alkalommal Jánosnak egyik rokona, István, Turne helységben életét veszté, más rokonai pedig súlyos sérüléseket szenvedtek. János erre -- övéinek élén -- a király ellenei ellen indulván, Aport legyőzte, mire a királyt a visszanyert pozsonyi várba személyesen visszahelyezte. Ki sem maradt az ily nagyszerű szolgálatok után járó királyi elismerés.

1287. jan. 25-én ²⁾ megkapja János Modort, Henrik bán hűtlen fiai eddigi birtokát; márcz. 2-án megkapja Marczel fia Sándor fia Károly, a ki Apor legyőzete alkalmával a pozsonyi vár előtt kitüntette magát, Somorját. ³⁾ Bodoló fia Pósa és rokona Bakó, Jánosnak sápi és jányoki jobbágyai, nemesi rangra emeltettek. ⁴⁾

János azonban nem örvendhetett sokáig a királyi adományozásnak. 1291. ápr. 14-én III. András király táborában volt Óvárrott, hogy az osztrák herczeg elleni hadjáratban részt vegyen. Itt megbetegedvén, 2 pozsonyi kanonok, két Óvár melletti plebanus s a világi tanuk jelenlétében végrendelkezett. Az utóbbiak

¹⁾ *Wenzel*, IV. 288.

²⁾ *Wenzel*, XII. 451.

³⁾ Nincs kizárva, hogy e Károly Jánosnak valami rokona volt. Vissza-foglalta a vödriczi tornyot s a súlyosan megsebesült Apor csak nagy bajjal menekült Károly elől. *Fejér*, V. 3, 342. stb.

⁴⁾ *Wenzel*, IX. 451.

voltak: mostohaanyja (t. i. Péter comes második neje), Saul fiai István és Salomó, Marczell fia Konrád és mások. A végrendelet magva abból állt, hogy Thurna (= Csukárfalva) nevű birtokát, melyet családja valamikor királyi adományozás útján kapott, saját, úgymint ősei lelkiüdvéért örök időre a pozsonyi szt. Üdvözítő-egyháznak adományozta. Ha életben maradna, fentartja magának az élethossziglani haszonélvezetet, halála után pedig átmegy a birtok véglegesen a nevezett egyház tulajdonába s egy rokonának sincs joga az ellen tiltakozni, mert Thurne -- mint már említette -- nem örökös, hanem királyi adományozás útján nyert birtok. Elmondja továbbá, hogy már atyja Péter és ősei is e templomban vannak eltemetve s hogy maga számára is itt szemelt ki nyughelyet.¹⁾

Egy erre vonatkozó második okirat ²⁾ János végrendeletét némileg kiegészíti. Az esztergami káptalan tanúsítja t. i. 1291. szept. 3-án azon tanuk vallomásait, kiknek jelenlétében János ez év jul. 18-án fennebbi adományozását élő szóval megerősítette. A tanuk mindnyájan az esztergami érsek tisztviselői, kik uruk kíséretében a királyi táborba vonultak s most hazatértek. Tanúsítják, hogy a *magnélküli* János Nagy-Szombat és Pozsony között fekvő birtokát Thurnie-t ugyanazon határokkal, melyekkel az már emlékezet előtti időben birt, a pozsonyi Üdvözítőhez cz. templomnak azért hagyományozza, *mert ősei és elődei e templom valódi kegyurai.*

III. András király 1292. febr. 2-án ³⁾ e végrendeletet megerősíti. Ebből az okiratból megtudjuk, hogy a hagyományozás »*presente Johanne filio Gyurgo cognato sru consobrino eiusdem Joannis filii Petri*« történt.

Az 1291. jul. 18-án kelt okirat, illetőleg a tanuvallomás szövegezése egynehány újabb kutatót arra birt, hogy Csukárt, illetőleg annak őseit vagy utódait a pozsonyi Üdvözítő-egyház alapítóinak tartsák. E feltételezést pedig az okirat szövegezésével nem lehet bebizonyítani s egészen másképen kell e dolgról gondolkoznunk.

Az Üdvözítőről, ma pedig szent Mártonról címzett templom már 1291-ben (s azóta mai napig) a pozsonyi prépostság, illetőleg a társas káptalan egyháza; de mivel okiratilag tudjuk, hogy a pozsonyi prépostság temploma 1221. apr. 20-ig ⁴⁾ a pozsonyi várban, nem pedig a mai helyén létezett, sehogy sem

¹⁾ *Wenzel*, V. 54.

²⁾ *Wenzel*, V. 51.

³⁾ *Fejér*, VI. 1. 198.

⁴⁾ Az erre vonatkozó okiratokat l. Ortvyay »Pozsony város története« I. 167., 168. stb.

szabad elfogadnunk, hogy Csukár nemzetsége talán 1221 után azon Üdvözítő-templomot alapította volna, melynek János 1291-ben Thurnét adományozza s melyben János őseinek már 1291 előtt temetkezési helyük volt.

Ellenben majdnem apodictikus biztossággal feltehetjük, hogy Csukár ősei, midőn 1165-ben nemesi rangra emeltettek, azonnal azon voltak, hogy — az akkori nemesi rangú családoknál általában divó szokásnak megfelelőleg — örökös temetkezési helyet szerezzenek maguknak s hogy e nemsokára 1165. után megszerzett családi temetkezési helyük az 1291-iki Üdvözítő-templommal egészen azonos.

Vajjon Csukár ősei 1165-ben e temetkezési helyüket — mindegy, vajjon ez csak temetkezési hely, kisebb kápolna, vagy a nagy közönségtől használt templom volt — egészen ujonnan felépítették-e vagy kápolnát alakítottak-e át temetkezési helyükké, illetőleg e már létezett templom kegyuraságát szerezték-e s mily nevet viselt akkoron e templom? ¹⁾ nem tudjuk.

De midőn 1221 után a prépostság egyházát a várból a városba áthelyezték, jónak találták a Csukár családjának már létező templomát vagy temetkezési helyiségét székesegyházzá átalakítani vagy bővíteni, csak hogy az erre vonatkozó részletek hiányában positiv adatokkal nem szolgálhatunk; annyi azonban biztos, hogy Csukár utódai joggal viselheték még a prépostsági templom kegyura címét, miután még Csukár unokája János 1291-ben azon helyet szemelte ki magának a prépostsági templom kriptájában, a melyen halála után akart nyugodni, miután e templomnak egy egész helységet adományozott.

János 1291-ben halt meg és még jó idő kellett ahhoz, hogy a székesegyház a hagyaték háborítatlan birtokába jusson.

Röviddel János halála után nyéki Ivánka fia Miklós, Domonkos fiai vörös Péter és Lipót, továbbá pakai Chama és »Búd« Miklós, mint Csukár nemzetségének sarjai (nem tudjuk, vajjon Csukárnak egyenes utódjai, vagy csak családjának egyik oldalágából valók-e? az utóbbi valószínűbb) megtámadták a pozsonyi káptalant, de még ugyanazon évben saját, valamint összes rokonaik nevében kijelentették, hogy a pozsonyi káptalant Csukárfalva birtokosának elismerik.²⁾ De daczára annak, egynehány év mulva — a káptalan azalatt Thurnét már ténylegesen át is vette vala — szavukat szegték és trencsényi Máté főispán-

¹⁾ Ortvay (173. lapon) azt hiszi, hogy a Csukárdiak temetkezési helyének eredeti címe talán »szt.-Márton« volt, mert a székesegyházat 1302 óta szent Mártonról nevezik. Én valószínűbbnek tartom, hogy a cím-változás a kegyurak kihaltával (János † 1291.) állhatott összefüggésben.

²⁾ Wenzel, V. 71.

sága idejében elfoglalták Thurnét, a melyből a káptalan elűzték.¹⁾ A káptalan erre a győri káptalan előtt e birtokháborgatás ellen tiltakozott. Az a pör további folyamát nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy Csukárfalva továbbra is a pozsonyi káptalané maradt.

A mi a háborgatók személyes viszonyait illeti, arról a következőt tudjuk:

1. 1298. febr. 24-én²⁾ III. András az 1165-iki okiratot a következők számára erősíti meg:

- a) Jákó fia vörös Péter,
- b) Márton fia Márk,
- c) nyéki Wunch Marczell.

2. 1313. jun. 24-én³⁾ pakai Lipót választott bíró.

3. 1349-ben Lajos király az 1165-iki okiratot a következő Nyékiek számára írja át:

a) Móricz fiai László és János,	g) Warow fia Jakab,
b) Jakab fia Iván,	h) Péter fia Mihály,
c) László fia Miklós,	i) Mihály fia Jakab,
d) Balázs fia János,	j) Jakab fia Péter,
e) Geurke fia Miklós,	k) Márk fia Kukes,
f) András fia Mihály,	l) Péter fia András. ⁴⁾

Hogy tehát 1349-ben Csukár nemzetségének sarjai, illetőleg az 1165-ben megnemesítetteknek utódai mint nyéki földesurak léteznek, ezt azon körülmény bizonyítja, hogy maguk részére az 1165-iki okiratot megújítják; de azt, hogy Nyék mikor jutott Csukár rokonainak birtokába, nem tudjuk; — vajjon az 1238-ban előforduló Trontayl fia nyéki Kelemen (köbölkúthi Péter alnádor pristaldusa, Hazai okmánytár VIII.) szintén e család tagja-e? — ezt ép oly kevéssé tudjuk, mint a későbbi pozsonymegyei Nyékiek leszármazását, kikről azt sem tudjuk, vajjon Csukár fiainak utódai-e vagy csak az 1165-ben megnemesítettek más tagjának sarjai? *Egy* pedig biztos: hogy Csukár *egyenes* utódai, az utána Csukárfalvának nevezett Thurne birtokosai, főágukban János nevű unokájában 1291-ben kihaltak.

DR. WERTNER MÓR.

¹⁾ *Wenzel*, V. 242.

²⁾ *Wenzel*, V. 186.

³⁾ *Anjoukori okmánytár*, I. 315.

⁴⁾ *Fejér*, II. 171.

AJNÁRD-FLAK ÉS MATUCSINAIK.

(Jelentés b. Walterskirchen Ottó ajándékaról.)

A ki valaha megkísérlette, a fővárost északnyugatról övező hegyvidéken, az országút mentén áthatolni, fáradozását bizonyára nem bánta meg. Gyönyörű egy vidék ez. A Szép-Ilonától egész Páty faluig csaknem mindenütt magasan, erdőben vezet az út, változatos, vidám tájképek integetnek. Pátyon túl hirtelen megváltozik a kép. A fensík szélén állunk. Előttünk másfél mérföld széles völgy tárul, melyben nyár kezdetén ezrével tarkállik a kereszt, legelésző nyájak vonulnak lassan ide-oda, s a völgy közepén hivogatólag vonul a pompás út a láthatárt szemközt elzáró hegyvidékre. Ez a tágas völgy a francia eredetű *Ajnárdok* hazája; a szemközt kékellő hegyvidék, aljában ma egy derék sváb faluval: Zsámbékkal, az ő ősi fészük. A falu fölött francia stílű régi templomóriás komoran tekint le a hegytetőről, melynek színét rég magára ölté már.

Négy régi székes-város: Esztergom, Visegrád, Buda és Székes-Fehérvár között jóformán ez az egyetlen pont a hajdani Pilismegyében, a hol a sűrű egyházi és királyi uradalmakat vagy birtokokat egy terjedelmesebb világi birtoktest szakítá meg. S erről az érdekes szép vidékről, eme francia vérű magyar nemzetségről eddig jóformán semmit sem tudunk. És mintha belőlünk egyáltalán hiányzanék az a lelkes érdeklődés, mely másutt a fővárosok környékét régészekkel és történet-kutatókkal népesíti meg, — azt sem tudjuk, hol állt e tájon a XIV. században Ajnárd-vára, melynek igaz, a XV. században is csak romjait láthatták már.¹⁾

En sem kutathatom ezuttal az Ajnárdok történetét. A ki egykoron erre a feladatra vállalkozik, a már kiadott okleveleken kívül elég bő anyagot fog találni az Orsz. Levéltár diplomatikai részében, a Muzeumi levéltárban, valamint a gr. Zay család zay-ugróczy és a gr. Telekiek gyömei levéltárban. Az én feladatom ezuttal csupán a figyelem-keltés egy

¹⁾ L. a Dl. 8650. sz. rendkívül értékes okl. az Orsz. Ltárban.

érdekes téma iránt; szerepem néhány régi oklevél bemutatása az Ajnárdokról vagy birtokaikról, egy-két magyarázó adat kíséretében.

I.

Mikor az Ajnárd-nemzetség tagjai a XIV. század vége óta gyors egymásutánban elvonulnak szemünk előtt, több előkelő családra oszlanak s az ország különböző vidékein birtokosok már. Pilismegyében Zsámbék és Perbál az otthonuk, Pestmegyében Monor az övék, a Körösközön azaz Békés- és Biharmegyében pedig: Szeghalom, Iráz, Bökény és Csókmó. De főuradalmiak a Duna és Száva partvidékén terülnek el: a hajdani Valkómegyében. E tájakon 1398 óta az e nemből eredő Átyai vagy atyai Szár, a Kükei vagy kükei Ajnárdfi, a Zsámboki vagy Zsámbéki és a görögmezei Vér családok birtokai cserélnek gazdát, részint hűtlenség, részint magszakadás következtében, s szállnak át vérrokonokra, de leginkább az idegen, nagynevű Marótiakra. A birtokok főbbjei: Atya, később város, mely a mai Szerémmegye területén, a Duna mentén, Sarengrad táján feküdt; Küke, ma Kukujevcezi, ugyanez megyében, Sarengrádtól délre; Görögmező, ma: Grk, ismét odább dél felé; végül Racsá, később vár és város, mely még délebbre, már egész a Száva-partján, napjainkban is fennáll. Tehát a Duna-parti Sarengrádtól dél felé a Száva-parti Racsáig, a Fruska-góra nyugoti lejtője mentén az uradalmak egész sora, a falvaknak (legalább is 50 – 60) egész serege az övék.¹⁾

Gyűjteményünknek legértékesebb oklevele — 1272-ből — erre az előkelő nemzetségre, ezekre a duna-száva-közi birtokokra vonatkozik. Tehát egy eddig ismeretlen Árpád-kori oklevél, még pedig osztály- és határlevél, magyar határ- és helynevekkel a Száva partvidékéről. A ki valaha helyrajzi vagy genealogikus kutatásokkal foglalkozott, azonnal be fogja látni egy ily oklevél értékét, főleg ha ez valamely délvidéki elpusztult megyével s egy-egy előkelő nemzetséggel foglalkozik

Miklós és Smaragd vagy mint ugyanez oklevél alább magyarosan nevezi: Somrákos, az Ajnárd ispán fiai, és János, szintén az Ajnárd²⁾ fia az osztozkodók. Főbb birtokaik: Racsá, Görögmező, Küke és Atya, tehát ép azok, a melyeket fentebb, mint már négy külön Ajnárd-család birtokát, a XIV. század végéről felsoroltam. Ezenkívül az akkor u. n. »Bazaköz«-ben

¹⁾ V. ö. az Orsz., Litárból a követk. okl. u. m. 1398: Dl. 8301. 8302; 1404: Dl. 8938. 8949; 1409: Dl. 9567; 1464: Dl. 32847.

²⁾ Oklevelünk mindig: Eynardus-t ír.

(in Bazakuz), mely alatt a mai Boszut és Száva folyók közti vidék értendő: Oreho, Sztrug, Policska, Udvarcz, Karácsonfalva. Otrócskfalva, Fejéregyház és Derzs-Papfalva az ő birtokuk, melyekkel egyebek közt a Kercsakereszte nevű fa és a Benedubrája nevű erdő, Opoj és Sándorfalva helységek határosak. E vidéken, Racsa táján nyugot felé, ép a határjárás alkalmával leírt területen ma is találunk egy Bela Czrkva nevű helyet, mely kétségkívül a régi Fejéregyház falunak, odább északnyugotra pedig egy Opojevci nevű pusztát, mely a szomszédos Opojfalva birtoknak őrzi ma is emlékét.

Még érdekesebb Görögmező határleírása. Bevallhatjuk, hogy ezt a birtokot a mai Boszut melléki Grk helységben idáig még egyikünk sem kereste; holott világosan ennek felel meg. Oklevelünk szerint a Baza vize partján feküdt, (a hol különben egy Révfalu nevű helység is tartozott hozzá) s uradalma határos volt: Kukey azaz Kúkej faluval, mely ma Kukujevci néven ész. felé látható Grk-től. Ezenkívül: Vlach, Szent-Iván, Henyefalva, Gyecsefalva és hihetőleg Magyarmező tartoztak hozzá. Utóbbiból már ekkor nagy országút vezetett Engh felé. Görögmező határában különben a: Gyermökerdő (Gyermukerdew) és Lovász (Lamaz) nevű erdőségek s Hamzó vár romjai (locus castris Hamzo) a kiemelkedő határpontok.

Az atyai uradalom fekvése felől is ez az oklevél tájékoztat bennünket, midőn: Herény, Izsár, Mitvarcz és Nemcsény nevű faluk felsorolása után határhelyül »Belez«-t, azaz: Belecet is megemlíti, a mely, társai közül az egyetlen, Belec néven, Sarengrad szomszédságában nyugat felé, mint népes pusztá ma is megtalálható.

II.

Az Ajnárdok nemzetsége tehát a XIV. század vége felé pusztulóban. Egy ága azonban: a Vér-eké, a távoli Körösközben — úgy látszik — még ezután indul újabb virágzásnak. Sajnos, hogy a Teleki család oklevéltára, mely ép sajtó alatt van, a gyömrei ág levéltárát nem foglalja magában. Holott e levéltár egy része a talán szintén Ajnárd-eredetű köröstarcsai vagy muronyi Vér-ekkel foglalkozik, a kiktől a Telekiek (s általok a mai boros-jenei Tiszák) legalább anyai ágon, leszármaznak.¹⁾

De Valkóme gyében sem vész ki még ekkor teljesen az

¹⁾ Ez állítás genealogiai bizonyítása még a jövő kutatás feladata. Egyelőre csupá mint föltevésre akartam ez összeköttetésre mutatni. (Az újabb adatok tekintetében egyszerűen a Nagy Iván művére utalok.)

Ajnárdok fája. 1414-ben Kükei Ajnárd-fi Ferencz fia László, később, 1447-ben és 1467-ben pedig Zsámboki vagy Zsámbéki Pál ad életjelt magáról.¹⁾ Utóbbi 1467-ben Sarkadon is birtokos, mely falunak emlékét Grktól ény., Morovic mellett, a Sarkadin nevű puszta máig föntartotta.

S ez még nem minden — a vaskómegyei Ajnárdokról. 1437-ben történt, hogy Zsigmond király: Vervár nevű kastélyt és Atak mezővárost e megyében, tartozékaikkal, egyebek közt mindkét Verválfával — a négy hirneves Tallóczinak: Franknak, Mátyusnak, Péternek és Jánosnak adományozta, még pedig mint a magban szakadt Alsáni (Gergely fia) János birtokát. Ez oklevelet ma a Magy. Nemz. Muzeum levéltára őrzi. Honnan kerültek e birtokok az Alsániak kezére, nem tudjuk, de alig szenved kétséget, hogy szintén az Ajnárd-töből eredő Véréktől, szintén valamikor Zsigmond király uralkodása elején. Mert Vervár-nak és Verválfá-nak más magyarázata nem lehet, mint hogy azok valamely Vér nevű úrnak alkotásai, telepítései; a Vérek pedig mások, s épe tájon — mint Ajnárdok — nem igen lehetnek.

Bizonyíték ez állításra, hogy a kezünk közt levő gyűjtemény, melyben oly nevezetes Árpádkori Ajnárd oklevél foglaltatik, a vevári vagyis ataki uradalomra nem kevesebb mint 11 oklevelet tartalmaz. Ez oklevelek nagy része 1476-ból való, a mikor is az említett Tallóczyiak utódai (u. m. a Franko bán fiai: László és Miklós s az utóbbinak fia János és leánya: Hedvig, továbbá a Perkó vagy Péter bán fiai: János és István) e kettős uradalmukat, Matucsínai Zsigmondnak és (Matucsínai) Gábor kalocsai érseknek óriási összegért: mintegy 40,000 frtért eladták.²⁾

Ez időben Vervára már nem áll. Az uradalom feje Atak város, melyhez nem kevesebb mint 76 — kétségkívül apró — falu tartozik, köztök: két Verválva és egy Vervarahelye nevű.

E birtoktest a Fruska Gora menti Ajnárd-féle birtok-sáv-tól odább nyugotra terült el. Atak ma — Otok néven Szerém-megye nyugoti felének ép közepén, vasut-vonal mentén, nagybacska falu, mely körül a régi 76 falu egyikének másikának nevét, bár elferdítve — ma is őrzi néhány puszta.³⁾ Vervár és a körülte elterült falvak emlékezetét pedig odább délnyugot felé, a Virove folyó melletti mai Grad puszta tartotta fönn.⁴⁾

¹⁾ 1414: gr. Zay cs. llt. D. 36., 1447: Dl. 14050; 1467: Muz. lltár.

²⁾ Iktató-levél 1473-ból, ugyanott.

³⁾ Például: Szkorotinczi ma Szkorotincza ék., Verdi ma Vrdovo k.-é., Ozdanovez ma Oszdanovacske livade é., Repovezi ma Ripacsza ény. felé.

⁴⁾ Pesti Fr. tévesen, csak találomra említi a Czerna melletti Verovi falucsát. (Eltűnt r. vm. I. 357.)

S ezzel elhagyjuk az Ajnárdokat. Utunk a *Matucsina*i-akhoz vezet, a kik, mint mondtuk, ezt a vérvári vagyis ataki uradalmat 1476-ban oly nagy összegben magukhoz váltották.

Tulajdonképen az egész 24 oklevél nem egyéb, mint a Matucsinaiak levéltárának tulságosan kiselejtezett maradványa. Mert legnagyobb része az ő XV. századi birtok-szerzésükkal, sőt mondhatjuk: az ő családjukkal foglalkozik.

E család legnevezetesebb tagja ekkor, a Mátyás király idejében: Gábor kalocsai érsek (a János fia), kinek eredetéről eddig sejtelmünk sem volt, s a kit más Gábor nevű főpappal könnyen össze lehetett téveszteni.

Benne e család, mely a század első felében csuszós lejtőre jutott, újra erőhöz kap és fölemelkedik. Kétségkívül ő szerezte ezt a hatalmas összeget a vérvári vagyis ataki uradalomhoz, valamint az aránylag csekély 5000 aranyat is, melyen 1469-ben, még mint kir. al-kanczellár, az ősi matucsina kastély és a többi apai birtokok részeit a Marótiak kezéből — a hol évtizedek óta vesztegeltek — kiváltotta.

Ez ősi jószágok 1472-ben, az igtatáskor, bár mind Baranyamegyében, de három csoportban terültek el. A névadó birtok: Matucsina, körülte 19 faluval vagy pusztával — a hajdani Baranyamegyének ama részében feküdt, mely a pécsi püspökség eredeti útját követve, túl a Dráván, messze, egész a pozsegi hegység vidékéig benyult a Dráva-Száva-közbe. E tájon, a Krndija hegység lábánál fekvő mai két Moticsina, Nasiczetől (a hajdani Nekcsétől) nyugot felé — a régi Matucsina. A másik jószág (9 falu): a vaskafalvi, a mai Baranyamegye dk. zugában fekvő mai Laskafalu, — a harmadik pedig (4 falu) a tárdai, az ugyanottani mai Dárda helység vidékén terült el.

Eme birtok-szerzéseket nemsokára nagyobb jószág-adományok követték Gábor érsek és testvére Zsigmond számára. 1474-ben két nagyobb uradalmat kaptak a királytól. Egyik *Szent-Szalvátor* és *Németi* felerésze Valkó-, a másik *Nevna* vagy *Nenna* vár szintén Valkó-megyében, a pozsegi megyei *Tomicza* várossal és tartozékaikkal együtt; összesen mintegy 123 vár és város, sőt *Tomiczának* más időből ismert tartozékaival együtt 130-on is felül. Ez uradalmak közül *Szent-Szalvátor* a mai Szerém és Verőcze megyék határ-vidékén, *Eszéktől* k.-dk., — a ne(v)nai a mai Pozsega és Verőcze megyék területén, *Bródtól* ék. felé, — a *tomiczai* pedig a mai pozsegamegyei *Tomicza* környékén (*Brodtól* éék.) feküdt.

Mind e birtokokat Gábor érsek, és testvére — mint a néhai Kőrögyi Gáspár, utána pedig a magvaszakadt monoszlai Csupor

Miklós birtokait kapták 1475-ben jeles alakú adomány-levé-
ben is.

A legérdekesebb adat különben e vidék történelmi helyrajza számára Nevna vár igdató-levelében fordul elő, s a Diakovárott székelt boszniai püspökségre vonatkozik, melynek dioecesis-éről és birtokviszonyairól fölültébb szűkölködünk adatokban. E szerint 1474-ben e püspökségé volt Garcsin helység, a hol Benedeknek, az ekkori püspöknek kastélya is állt. S a mi legnevezetesebb, ez a Garcsin a százával eltűnt itteni helységek sorsát kikerülte s ma is megvan Bródtól k. é., Pozsegamegyében, a gyakovári püspökség dioecesisében.

Nenna várát különben, szintén 1474-ben. majdnem egy időben a Matucsinaiakkal: mohlityi Klapsity János fia Horvát János és általa testvérei: botini Kis János és Mohlityi György fia Pál is kapták Mátyás királytól, — egy másik, ugyane gyűjteményben fönmaradt oklevél szerint. De hogy ez a nemzetség Nenna vár valóságos birtokába sohasem lépett be, bizonyos már csak abból a körülményből is, hogy adomány-levele a Matucsinaiak iratai közé került s hogy igtátásuknak sem itt sem másutt nincs nyoma.

De azért ennek az oklevélnek is meg fog örülni a Száva menti vidékek kutatója. Igy pl. ezután nem fog e tájakon Klapsity, Hlapsity vagy Halapsity helységet keresni, mert ime bebizonyult, hogy Klapsity nem hely- hanem családnév; holott főleg a II. Ulászló király uralkodása alatt, a Garaiak fiatalabb ágával kapcsolatban, a Kishorvát-ok előnevében állandóan mint hely-név szerepel.

A következő oklevél már szintén a Matucsinaiakkal, helyesebben mondva: Gábor kalocsai érsekkel van összefüggésben s messze innen: a szerém- Valkó megyei birtokoktól, egy arad megyei nemesre: néhai *Keszi és Solymosi Balázs* deákra vonatkozik. Ez a Balázs deák az 1450-es, 60-as és 70-es évekből már jó ösmerősünk. Látjuk, hogy fi-magja kiveszöben, mert birtokait egymásután egyházaknak hagyja: 1455-ben az aradi káptalannak, 1456-ban a csanádi püspökségnek, majd 1471-ben nem kevesebb mint 23 faluját¹⁾ a csanádi káptalannak.

A mi oklevelünkben Mátyás király Budán 1477. február 3-án e birtokokról a Gábor érsek javára rendelkezik.

Előadja, hogy — tudomása szerint — Gábor érsek a nevezett Balázs deák (most már: néhai) összes birtokait (zálog majd

¹⁾ A melyeknek nevét már érdemes lenne egyszer helyesen közzétenni; mert az Oltványi közlése teljesen megnyomorította őket. (V. ö. Magy. orsz. tört. földr. a Hunyadiak korában. I. 785. l.)

örökös vétel utján is) megszerezte, s ebbe ő is királyi beleegyezését adta, de mivel megeshetik, hogy e birtokokat a Balázs magszakadása czimén vagy egyéb ürügy alatt valaki más is adományoztatta magának, ezuttal e birtokokra vonatkozó minden eddig netalán kiadott adomány-levelét megsemmisíti, és a Balázs összes birtokait egyedül Gábor érseknek adományozza.

Három oklevél Bodrogmegyére vonatkozik s a Nagyvölgyi, bartáni Peres, dienesfalvi Erdélyi, Régi sat. családok ügyében kelt. Hihetőleg birtokvétel alkalmával került a Matucsinaiakhoz. Az egyik oklevél szerint ugyanis Matucsina Zsigmond 1479-ben Csomoklyán falu részeit dienesfalvi Erdélyi Vitalistól és családjától megvásárolta. E Csomoklyán máskor Csomoklya néven fordul elő s megfelel a mai Csonoplya-nak (Zombor mellett k. é.) Bács-Bodrogmegyében.

Vannak azonban okleveleink közt művelődés-történelmi érdekűek is. Egyik szerint Mátyás király Olmüczben, 1469-ben ápril 27-én kelt oklevelében az emlegetett Matucsina Zsigmondnak, általa Györgynek, Lászlónak, Miklósnak, Cseh (Cheh) Miklósnak, és Petkei (Pethkey) Lászlónak, valamint a Zsigmond többi vérrokonainak¹⁾ minden birtokaikra szabad-ispánságot ad.

1474-ben pedig Márk bibornok pápai követ ugyancsak Matucsina Zsigmondnak megengedi, hogy magának bármely papi egyént gyóntatóúl választhasson, a ki őt bünei alól annyiszor-mennyiszor feloldozhassa.

De legértékesebb művelődés-történelmi emlék e gyűjteményben: Mátyás király 1489. évi czimeres-levele, sajátkezű aláírásával ellátva, Zeng városában lakott *de Ponte Antal fiai: Varisko, Miklós, Ferencz és Polonius* részére, a kiket a magyar korona és saját királyi személye iránt tanusított hűségökért és végzett szolgálataikért, különös királyi kegyéből megnemesít s Zeng és Zágráb királyi városok polgáraivá tesz. E nemességbe és polgárjogba befoglaltatnak velök együtt: *de Castelliono et de Mediolano Bertalan, Máté és Bernát*, továbbá *Biadrechych Antal*, és *Zeng városi (néhai) György fiai: János és Bernát* is, a kik, valamint utódaik, ettől fogva, mint nemes vérből származó igazi nemesek tekintessenek és tartassanak. (»Tanquam a nobili sanguine descendentes veri nobiles habeantur et reputentur.«) E nemességök jeléül egyszersmind czimert is ad nekik a király, a mely piros mezőben arany-erődöt tartó arany-koronás ezüst oroszlánt ábrázol.²⁾

Az oklevél végén Horvátország bánjaihoz és al-bánjaihoz,

¹⁾ Aliisque omnibus et singulis *fratribus* eiusdem Sigismundi.

²⁾ E czimer magában az oklevélben nem iratik le.

zenggi kapitányához s Zeng és Zágráb városok¹⁾ előljáróságához és esküdtjeihez, továbbá tisztjeihez és mindenféle adó-, segedelem- és városi adó-szedőkhöz intézi parancsát a király, hogy az elősorolt urakat, mint igazi nemeseket, mindenféle adózástól menteseknek tekintsék és e czimen háborgatni soha se merészeljék.

III.

Kik ezek a Matucsinaiak, miféle had, miféle nemzetség? — e gyűjteményből még nem tudjuk. Más oklevelektől kell tehát segítséget kérnünk, hogy e kérdésre, habár csak hozzávetőleg is, válaszolhassunk.²⁾ Az előttem ismeretes legrégebb nyom e családra 1365-ből való; messze föl-felé tehát ez sem vezet. Ezért csupán kerülő uton közelíthetjük meg őket.

Részemről valamint főntebb az Ajuárdoknál, e családnál is inkább csak ujj-mutatással kívánok lenni, mivelhogy irodalmunk a Matucsinaiakról sem tud semmit.

1387-ben Zsigmond király a Matocsinai Demeter fiainak: Miklósnak, Lászlónak és Ferencznek: *Matocsina*, Gyarmat, Namény, Csaholz, Oroszi, Nagy- és Kis-Ar, Gáborján, és Mató(c)s *szatmármegyei* helységekben birt részeit, mivel e nemesek a lázadó Horváttal és Palicsnaival tartottak, — a Szántaiaknak (Petőfiéknek) t. i. *Jánosnak* és Istvánnak, s a Rozsályiaknak (Nagyrozsályiaknak, rozsályi Kunoknak) köztök *Kun Lukácsnak* — adományozta.

Figyelmet kelt először az, hogy ily távol lakó nemesek is a lázadó Horvátiakkal tartanak, másodszer pedig, hogy ily nagy messzeségben a baranyamegyei Matucsinától, Szatmármegyében is Matucsina nevű helységre bukkanunk. Keressük a helységet a mai Fejér-Gyarmat körül s a kapcsolót a szatmár- és baranyamegyei két család között, — és nem találjuk. Mert az a nyom, hogy ugyanaz idő tájt: 1377-ben, a baranyamegyei Matucsinaiak közt is föltűnik egy László nevű (a ki Lőrincz fia), nem sokat bizonyít.

Pedig mégis jó nyomon járunk.

1395-ben rozsályi *Kun Lukács* és Katalin asszony, a szán-

¹⁾ Az utóbbi várost talán Biadrecsity Antal miatt érdekelte a király kiváltsága és parancsa.

²⁾ Az előttem ismeretes és az alábbiaknál (részben) használt oklevelek a következők, u. m. 1365: Zichy okmt. III. 279., 1377: DL. 6451; 1379: DL. 6652; 1387: DL. 7246; 1395: DL. 8048; 1435: DL. 12673; 1436: DL. 12882. 12:83; 1439: DL. 13437; 1441: DL. 13616; 1447: DL. 14050; 1462: DL. 15710. 15736. 1468: DL. 16636; 1472: DL. 33218; 1481: DL. 18485; 1489: DL. 32009. Itt megjegyzem, hogy Matucsina már a tatárjárás előtti időből (1228.) is. ismeretes (Haz. okmt. VIII. 23. l.)

tai Petőfi *János leánya* (Bátori Jánosné) bocsátják vissza a király kezébe Matucsina vár és a tárdai uradalom részeit, cserében a beregmegyei Tarpáért, Gyarmatot megtartván maguknak.

Ez alkalommal teljesen hallgat az oklevél arról, mely megyébe való ez a Matucsina. Történelmi földrajzi művem I. kötetében az 1387. évi oklevél adatán indulva, mely Matucsinát Szatmármegyébe helyezte, ezt a Matucsina várat is Szatmármegyébe vettem föl. Akkor még sem jó magam, sem senki irodalmunkban nem tudtunk semmit baranyamegyei Matucsina váráról s baranyamegyei Matucsinaiakról.¹⁾ Pedig ez alatt a Matucsina alatt mégis a baranyamegyei helység és vár értendő. Kétségtelenül bizonyítja ezt a tardai, helyesebben: tárdai uradalom (districtus) említése, ugyanez oklevélben. Ez a Tárda nem más, mint a mai Dárda, Baranyamegye dk. zugában, melyről már föntebb mint a Matucsinaiak egyik (akkor: harmadik) jószágáról emlékeztem, s mely már a XIV. század végén — s hihetőleg még előbb — is e család birtoka volt.

1436. elején ismét a szatmármegyei Matucsinaiakról kapunk hírt. Most megint bajba keverték magukat. A Zsigmond király levele szerint: László fiai: István és János, a Demeter fia Demeter (pap), a Miklós fia Miklós és Péter, s a Lőrincz fia Domonkos és ennek fia Frank hamis-oklevél-gyártáson rajtakapatván, birtokaikat nyilvános ítélettel elvesztették. E birtokokat aztán, név szerint: Gyarmat, Nagy-Ar, Kis-Ar, Matócs, továbbá Namény, Csaholcz, Oroszi helységekben és Gáborjánszeg pusztán (mindannyi Szatmármegyében) Bátori István országbírónak adta a király 1436-ban.

Ebben az adomány-levélben már hasztalan keressük az 1387-ben és 1395-ben említett: Matucsina helységet vagy várat. Ugy kell lenni, Zsigmond király e birtokokat a rozsályi Kunoktól, és szántai Petőfiektől 1395-ben visszacserélvén, ha nem is mindjárt, a Marótiaknak veté zálogba, mint immár — ha úgy tetszik — saját, cserében szerzett birtokait.²⁾ Erre az elzálogosításra céloz azután 1469-ben Matucsina Gábor kalocsai érsek, midőn a Marótiak kezéből Matucsina és tartozékai részeit 5000 aranyon kiváltja. Ez az összegecske annak idején kétségkívül nem a Matucsinaiak pénzes zacskóját duzzasztotta meg, hanem a Zsigmond király pénzügyi zavarai egyikén segített. Ezért emlegeti Gábor érsek 1469-ben és 1472-ben oly gondosan, hogy a

¹⁾ Akkor még arról sem igen volt szó, hogy tört. földrajzi művem Baranyamegyére is — mint a melylyel Szabó K a »Hunyadiak kora« csonka VI. kötetében foglalkozott — ki fog terjeszkedni.

²⁾ Tárda birtokában már 1449-ben benne találjuk a Marótiakat. (Dl. 14246.)

kiváltás a *király engedelmével* történt, mert hiszen e birtokok, ősei hűtlensége miatt, már 1387-ben a fiscus-ra szállottak, s innen kerültek zálogban a Marótiak kezére.

Imént pontosan felsoroltam a hamis-oklevél-gyáros Matucsinaikat, a mint szatmármegyei jószágukat elvesztik, hogy aztán nyomukat Baranyamegyében kutathassam. Csakugyan már egy évvel előbb: 1435-ben meg is találhatjuk ott: Demetert a papot, Miklóst és Pétert, a Miklós fiait, továbbá *Domonkos* fiait (itt azonban csak Lászlót és Lőrinczet) s *Jánost*. Hat évvel később: 1441-ben pedig: Matucsinai *Frankot*, *Istvánt*, *Miklóst* és *Pétert* látjuk a baranyamegyei Matucsinával észak felé határos Asszuágy szomszédosai között. Mindezek az urak kétségtelenül azonosak azokkal a Matucsinaikkal, a kik 1436-ban mint hamis-oklevél-készítők, szatmármegyei birtokuk elvesztésével lakottak.

Tehát — kegyelmet nyertek. Még pedig úgy látszik nemcsak baranya- hanem szatmármegyei birtokaikra nézve is.¹⁾ 1462-ben ugyanis a Matucsinai *Domonkos* fiai: *László* és *Lőrincz*, valamint a *M. Frank* és *Kristóf*: kis-naményi, orosz, csaholczi, matócsi és géberjéni (utóbbi pusza) részeibe csere czimén igtatják a Bátoriakat. S hogy ez alkalommal a Matucsinaiak jogos önelhatározásáról és rendelkezéséről van szó, világosan bizonyítják az oklevél hátára egykorú kéztől írott eme szavak: »*Gyarmath, fassio nobilium de Mathuchina.*«

Úgy látszik, ekkor végkép leszámolt a család a szatmármegyei birtoklással. De tovább élt Baranyamegyében; sőt *Gábor* érsek személyében újra fölvirágzott. Minden valószínűség szerint annak a *Jánosnak* a fia ő, a ki, mint *László* fia, 1436-ban szintén a hamis-oklevél-gyártók közt szerepel.²⁾

DR. CSÁNKI DEZSŐ.

¹⁾ Különben a baranyamegyei birtokoknak a hamis-oklevél-gyártás miatt történt elvesztésére úgy sincs adatunk.

²⁾ Vérokonaiak a Petkeiek (Petykeiek, Pegykeiek) szintén fölmerülnek már 1435-ben s később 1439-ben, 1447-ben és 1462-ben is, de csupán Baranyamegyében; a pallos-jogról szóló kir. okiratban említett Cseh Miklós pedig 1472-ben mint matucsinai Cseh Miklós — egyik tagja a Matucsinai családnak.

A RÓMAIAK ARANYBÁNYÁSZATA DACIÁBAN.

Téglás Gábor : Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászatáról. Akadémiai székfoglaló. U. az : Az aranybányászat ethnographiai és adminisztrationalis szervezete. — Értekezések a történeti tudományok köréből. I. rész 1889, II. rész 1891.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

— — —

Archaeologiai irodalmunk emelkedésének örvendetes jele, hogy monographiáink napról napra szaporodnak kiváló termékekkel, melyeket nem kell elnézéssel olvasnunk, mert megállják a legszigorubb kritikát is. Téglás tanulmányai a rómaiaknak daciai aranybányászatáról valódi nyereségek tudományosságunkra, tartalmuk- mint külalakjuknál fogva — s míg a szakember tudományágának haladását láthatja, végig tanulva a két testes füzetet, addig a laicus élvezheti azokat, mint kellemes olvasmányt, — hozzáértő kéz egyesítvén a költőies képzeletet szolid, az eredeti kútfők s a helyszíni alapos ismereten nyugó tudományossággal. Hosszú, tíz évre terjedő kutatásoknak gyümölcse e két füzet — nagy fáradoalmak terméke, s terjedelmük alig áll arányban a reájuk fordított munkával, mert nem az íróasztal mellett, kényelmes dolgozó-szobában gyűjti hozzájok az adatokat, hanem szinte megmászhatatlan meredek között, száz veszélylyel fenyegető hegyoldalakon, s az aknák mélyében, hol a világtalan sötétségben apró mécsek gyöngye sugarainál víjja el az ember, a szegény munkás az aranyat a kincseit jól elrejtő terméshéjtól. S munkaközben többet izzadott és fázott mint írt, — de nem is a tömeg szerzi az érdemet, érdekességet, — hanem az anyag, — ez pedig vonzó, regényszerűen megkapó, hogy alig tudunk megválni e füzetektől, ha olvasni kezdünk. Figyelmünket mint valódi tragoedia köti le Decebal élethalál harcza Marcus Ulpius Traianus legiói ellen, — a két véres hadjáratban, melyek 101--102 és 105—106-ban zajlottak le a délkeleti Felföld, — a régi Erdély bércei között. Szinte látjuk a két nagy uralkodót, nyugodt fönségükben a mint egymásra törnek, — Decebal nemzetének, az általa egyesített harcedzett, győzelemhez szokott

dákok élén, — Trajant a világbíró római imperium legióinak megbonthatatlan homlokvonala előtt, midőn átvezeti seregét a Dunán, át ellenséges területre, hogy leszámoljon a vakmerővel, ki Róma nyugalalmát megzavarta, a ki Domitián és Nerva idejében, az ernyedés éveiben, folyton háborgatá a császárságnak legszébb, leggazdagabb provinciáit, a ki elég merész volt a 86-iki békeszerződés alapján még adót is követelni és venni a Capitolium büszke uraitól, — kik oly végtelen féltékenyek voltak a birodalom becsületére, kik a békekötés kihirdetése után, még Domitiánnal szemben is ellenzékelt alakítottak, melyet a dölyfös uralkodónak hivalkodó, a szégyent elfödni akaró diadalmenete csak izgatottabbá tett, s nem tudott megengesztelni még az sem, hogy a dák király, számot vetve a római senatus és néphangulatával, elküldte öcscsét Diegist az »Örök Városba« diadémét kérni az imperatortól. Ezt megkapta, — de azért a nemzetközi helyzet mit sem javult, mert a szerződés föltételei fenn tartattak továbbra is. Domitián is érzé, súlyosabban talán mint bárki más, e visszásság nyomasztó voltát, de nem segíthetett: a pénzügyi és kereskedelmi válság lehetetlenné tevék a katonai költségvetés növelését, az új hadjáratra szükséges milliók összegyűjtését; fölzavarák a társadalmat is, s a hamu alá rejtett parázs lángra lobbanhatott volna azonnal, — ha a különben is teljesen demoralisált, fegyelmet vesztett hadsereg új szégyent hoz a birodalomra. Ez Domitian trónját is megdőntötte volna. A császár tehát nem bocsátkozhatott háboruba: az időre bizta az orvoslást. Ezt nem érthette meg, — Stephanus töre megölte őt! Utódja a tisztesség- és becsületben megőszült agg senator Marcus Cocceius Nerva lón. Ő sem mert erélyes lenni, — de adoptálta Trajant, Germania helytartóját, a birodalom leggeniálisabb tábornokát. Nerva az örökbe fogadás után néhány hónap mulva (98 január 27-én) elhalván, Traján elfoglalá a világ leghatalmasabb trónját.

E nagy eseményt a jobb érzületűek örömrivalgással üdvözlék, meghajolt az új imperator tekintélye előtt a folyton zsémbeledő ellenzék is; — és Traján még sem ment Rómába; — Pannoniába sietett Colonia Agrippina-ból (Köln) személyesen vizsgálendő meg a helyzetet. Az új császár tarthatatlanoknak találván a viszonyokat, megszünteté a Decebalnak eddig fizetett adót s elrendelé birodalma szomszédos provinciáiban a mozgósítást.

E rendelkezések híre nagyhamar elérkezvén Decebal udvarába, megharsant a riadó Dacia bérczei közt is. Tömegesen gyűltek a dák csapatok hősie királyuk táborába, gyülekezni kezdének a szövetségesek is: a tetőtől talpig pikkelypánczéba

öltözött jazygok, a burok, sarmaták, germánok, suevek; követek mentek Parthiába Pacoros királyhoz őt is bevonandó a háboruba, melyről mindenki érezte, sejtette, hogy réműletes lesz, hogy az egyik fél pusztulásával fog végződni. Decebalt szomorú sejtelmek bánthatták, ha számot vetve erejével, fontolóra vevé az esélyeket. Azt nagyon jól tudhatá, hogy Traján katona szívvvel, lélekkel, ki nem fog addig megnyugodni, míg bosszut nem vett a birodalmat ért szégyenért. S azért nem támadott, megvárta míg a sasok megjelennek országában.

Traján 101-ben Kr. u. indítá meg körülbelől 80.000 főre menő seregét. Decebal látva a túlnyomó erőt, békét kért, de a császár oly feltételeket szabott, melyek egyértékűek valának a teljes megalázkodással, ettől pedig a király büszke lelke sokkal inkább visszariadt mint a haláltól, melynek már százszor szemébe nézett hosszú, dicsőségteljes katonai pályáján. Megkezdődött tehát a harczt írtózatossal elkeseredéssel, kegyelmet nem ismerő barbarissal. Az ismeretlen fekvésű Tapai-nál (Karánsebes?) Traján és Decebal személyes vezérlete alatt vívott az első nagyobb ütközet, melyben az ellenfelek haderejének színe-java mérközött egymással. A dákok királyuk példája által lelkesítve, hősiesség kitarással, halálmegvetéssel küzdének; de hiába, Rómának sziklaszilárd legiói és a legnagyobb császár geniálitása előtt nem tudtak megállani, s a véres nap teljes verességgel végződött. A halottak, sebesültek száma végtelen vala, s a császár még saját ruhatárát is átengedte az ápoló orvosoknak. E pyrrhosi győzelem megbénítá egy pillanatra magát Trajánt is, s néhány napi pihenőt tartva kicsinyke szentélyt alapított az elesettek emlékére, elrendelve, hogy abban minden évben áldozatot mutassanak be a hősi halállal kimultak szellemeinek. Leróván a kegyelet adóját, újra megindítá seregeit, s néhány hét mulva bevonult Decebal fővárosába a »királyi Sarmizegetusába«.

Decebal belátván a háboru folytatásának lehetetlenségét, békét ajánlott, — s a császár megadta azt. Dacia ezzel elismeré Róma főnhatóságát, — a fővárosba legionarius őrség telepített, a várakat lerombolták vagy császári katonák szállották meg, és a pár évvel előbb még rettegett király, kénytelen volt ugyanazon hűbériséget venni magára, melynek súlya alatt már egy évszázad óta nyögtek a szerencsétlen Judaea királyai.

A Decebal és Domitián között kötött béke tarthatatlanságának oka Róma világhatalmi helyzetében rejlett, a Traján által ratificált pedig a királynak féket nem ismerő szabadság- és függetlenségi vágyában. A császár tehát nem ismerte vagy félreismerte ellenfelének jellemét, ha hitte, hogy egy hadjárat árán békét tud teremteni keleten. Nagyon megcsalódott, mert alig

tartá meg diadalmenetét Rómában, már híre érkezett, hogy Decebal, Trajan egyenes parancsa ellenére, s a béke föltételei daczára, hadat üzent a jazygoknak, kik Róma barátjainak hangzatos, de annál veszélyesebb czímét kapták a háboru befejezte után. A császár nem is késett tiltakozni a jogsértés ellen, de Decebal a római helyőrségek elűzésével felelt.

A háboru tehát 105-ben újra kitört, az előbbinél sokkal nagyobb elkeseredéssel, kegyetlenséggel. Traján óriási erőt mozgósított, talán nagyobbat mint az első hadjáratban, míg Decebalt elhagyák szövetségesei, sőt nemzetének egy része is, úgy hogy csak a jobbak kis töredékével szállott az áldatlan harciba, — melyben győzni nem, csak halnia lehetett. A császár nyomról nyomra haladva, minden talpalatnyi földet karddal vívott meg, majd áttörve a Vaskapun, újból kitűzeté sasait Sarmizegetusa tornyaira. Ezzel vége volt a harcznak, és Decebal, hogy elkerülje a megalázó fogságot, s talán hogy megrövidítse szerencsétlen népének agóniáját, öngyilkos lett és levágott fejét büszkén mutatták meg Traján praetorianusai az örömrivalgó harczai népnek.

Dacia tehát — folytatja Téglás — 106-ban Traján lábainál feküdt, a rómaiak által rég sóvárgott arany-hegyek birtokukba jutottak s az al-dnnai határt rettegető dákok meg valónak semmisítve. De Traján és tanácsadói tisztában valának ezzel is, hogy az új szerzemény megtartása erős védelmi intézkedéseket igényel, s a határon túl költözködő dák maradványok szívéből a boszú érzetét örökre kiölni nem lehet. Mi vala ennél fogva természetesebb, mint hogy e provincia legföltettebb területét: az Érczhegységet siettek katonailag biztosítani, s abba az irányba állíták föl legerősebb őrszemeiket, honnan a veszedelem legfenyegetőbbnek mutatkozott.

Érczhegységünket már a természet tevé szinte megközelíthetlenné. Az erdélyi felföld nyugoti szegélyzeteként a Maros tág teréről fölszögellő meredek sziklaszálak, mint a Székelykő Toroczkonál, alább Nagy-Enyednél a Pilis tető, majd Tövis és Gyulafehérvár mögött a Csákykő, s a hajdankori bányászat reminiscentiáiból szövéődő Argyrus mondával fölszentelt Kecskékő, megannyi óriás szoborműként tekintenek alá a völgyi utasra. E festői mészszírték bástyasorozata Tordától kezdve Zámig a szó szoros értelmében körül fogja az Érczhegységet, úgy hogy a nagy közökben megnyíló szírthasadékok némelyike csupán egy-egy hegyi patak csatornájául szolgálhat, s közlekedési vonalakul csak az Aranyos, Ompoly, Algyógy vize s a Maros-Németivel szemben torkolló Kajánpatak keskeny völgyei használhatók napjainkban is. Azonban úgy északnak a Kis-Szamos és Sebes-Kőrös forrásvidékeinél, mint a leírt mészfalon keresztül keletre,

délre, ősidőktől használt nyergek és horpadások állanak a hegyi lakosság rendelkezésére, sőt nyugotnak a Bihar gerinczén keresztül gyalog és lóháton szintén eligazodik a helyismerő. Traján telepítési eljárásának egész menetéből szembetűnik, mennyire számolni tudtak ő és megbízottjai az itt körvonalazott Felföld természeti sajátágaival, s hogy úgy ő mint politikájának követői Dacia föladásáig folyvást az Érczhegység védelmi igényeihez szabták a tartomány egész hadrendszerét, s midőn az északról megindult népmozgalom hullámcsapásai érezhetőbbek lettek: Septimius Severus egy egész legióval, a legió V. Macedonicával, közvetlenül a bányavidékből Tordáról kiindulva egyfelől északnak, másfelől a XIII-ik legióval a Maros mellől keletnek olyan hadi rendet alakít, hogy annak védelme alatt a bányászat és Dacia még évtizedekig megmaradhatott Róma kötelékében.

E fölfogásnak praegnans kifejezését látjuk abban is, hogy a foglalás befejeztével Gyulafehérvárra helyezik Dacia katonai központját, mivel az Érczhegység centrumából eredő Ompoly mentét a keletről származó veszélyek ellenében innen fődözheték legkönnyebben, mert a völgyalakulások a fővezérlés dispositióit úgy északnak a Kis-Szamos felé, mint délre az Alföldnek nyíló Maros terén e pontról fölöttébb megkönnyítik. És daczára annak, hogy földrajzilag Marosvásárhelyhez esik az erdélyi Felföld súlypontja, mégis Traján korának katonai és politikai circulatiója az Érczhegységből indult ki. »Nem egyéni speculatio és elméleti okoskodás mondatja ki tehát velem, hogy Dacia valódi állami és közgazdasági *magvát az aranyvidékben jelölhetjük meg*. Nem is a térképről s a katonai pontok távolsági adataiból vezetem le ezt a tételt, hanem a helyszínen éveken át folytatott szemlélődés, a bányatelepek és katonai állomások több irányú összehasonlítása — írja Téglás — érlette meggyőződéssé bennem az itt mondtakat.«

És emez állításokat tanulmányai folyamán teljes valóságokká emeli. Első, és mondjuk legfőbb bizonyítéka a váröv, mely az aranyvidék biztosítására épült már a hódítás legelső szakában.

E hatalmas védelmi vonal azon íven helyeztetett el, melynek főpontjaiul Dévát, Gyulafehérvárt, Székelyföldvárt, Tordát és Csucsát jelölhetjük meg.

Az Érczhegység nyugoti szárnyát és a Fehér-Körös mellékét a miciai (Veczel) erőd védelmezi. A castrumot téres öblözet közepére helyezték, melyen alúl alig 5 km.-re a branyicskai szorosnak Iáppáig tartó kimosási völgye veszi kezdetét. Majd 25 km.-re Dobránál, e völgyből délnyugotra a Bégához, s azon túl Lugoshoz a kossovai horpadás szolgál át. A Béga völgye pedig nem lévén megerősítve, valószínű, hogy a miciai helyőrség kisebb

csapatosztályai végezték erre is a biztossági szolgálatot épügy, mint a Maros mellékén lefelé egész a német-csanádi castrum rayonjáig. De a 30 km.-re északra fekvő Fehér-Kőrös vidék szolgálata is ide lehetett utalva, mert bár Kis-Bányánál (Boicza), Rudánál, Kőrösbánya, illetőleg Karácsnál az aranybányászatnak kétségtelen jelei találhatók, — sőt Kis-Bányánál constatálható volt a bányatelep is, — nagyobb katonai állomást még sem helyeztek ide.

Micia védelmi köre nyugot és északnak feltűnően messze terjedt tehát, ép oly messzi mint kereskedelmi összeköttetései: egész az arad-hegyaljai limes vonaláig, s mint emporialis hely, vámállomása a Dacia és határos területek között fönnállott marosi hajózásnak.

Az Érczhegységgel Miciát az épen átellenben északnak nyíló kajánpataki völgy hozta kapcsolatba, melyen át Kis-Bányát, a rudai és gyógy-völgyi hányászatot tartá fölügyelet alatt, melyen keresztül elérhetők a nagy-almási terjedelmes aranybányák is.

Miciából Déván át a Sztrigy torkolatához irányúl a hadi út, s ott a délről, vagyis az Al-Dunától fölvonuló főúttal egyesülve, a Maros jobb partjára vezet. Itt a Sztrigy torkolatával szemben emelkedő aranyi hegykúp a Maros révjének, inkább hídjának biztosítására képezett állandó őrhelyet, s az egykori tábor sánczöve, töltése, valamint a földkunyhók mélyedései még most is szemlélhetők. Az aranyi hegy tövében hajdan Petris állott. Innen vagyis a mai Aranytól a Szamos jobb partján és közvetlenül az Érczhegység rayonjában haladt a főút Apulumig, mellőzve — az Érczhegység könnyebb körülzárathatása érdekében — a sokkal téresebb s a vasút által is követett balpartot.

Első katonai állomása Germizara (Al-Gyógy) a legvilágosabban illusztrálja, hogy mily szoros viszonyban áll a belső védvonal a bányászathoz. Castruma az Al-Gyógy mögött alig négy km.-re, Bozesnél egyesülő défilék biztosítására épült, mert e szűk völgyek egymással párhuzamosan futván, egyfelől az Ompoly mellé Ampelumhoz, vagyis a mai Zalatnához, másfelől a Pojana, Tekerő, Nagy-Almás mögött emelkedő Fericse és Magyarok hegye kiterjedt bányamezőin át a Fehér-Kőröshöz, s az ott fekvő Ruda és Kis-Bánya bányászatahoz vezetnek. Elzárásuk volt tehát legfőbb indoka Germizara megerősítésének.

Germizarától Apulumig ismét ott találjuk az állótábor, honnan Ampelum-Zalatna, vagyis az Aranyvidék felé a közlekedés legkönnyebb vala. Ez a pont az útszakasznak majdnem közepén fekvő Karna, a Peutinger táblának Téglás által localizált Blandianája, megint a jobboldalon, hogy az elzárás annál teljeseb legyen.

Tovább Borbereknél Burticum fekszik, melyet ugyanezen szempontból erősítettek meg, mellőzve az útépítésre sokkal alkalmasabb, téresebb balpartot.

Ugyanezen indokokra valóan tekintettel akkor is, midőn Dacia katonai székhelyét Apulumot, az Érczhegységből eredő Ompoly torkolatához helyezék, mert völgye épen a bányaság szívébe nyilván, ezen át Ampelum (Zalatna) és Alburnus-Maior (Vöröspatak) biztossága fölött könnyen őrködhettek.

Figyelmük azonban a téres völgyalapályról kiterjedt a nyugoti mészszírték szakadékaira s a nehezen megközelíthető hasadékokra is, mert Ompolyicza, Csáklyakő, Gáld, Tövis, valamint Nagy-Enyed felől Remetén, Magason, úgyszintén Toroczkón át az akkoriban már használt és katonailag megszállott hegyi ösvényeknek egész hálózatát állapította meg Téglás.

Apulumtól a főút tovább kísérvén a Maros mentét, legközelebbi állomása Brucla. Brucla helyi fekvése még nincs megállapítva, de kétségtelen, hogy oly ponton keresendő, melynek az aranyvidék védelmében stratégiai fontossága van. Ez első sorban Nagy-Enyed, mert innen Toroczkó felé egész az Aranyosig könnyen járható völgyi út szolgál, melynek kiindulását katonai földőzet nélkül nem képzelhetjük. Nagy-Enyeden nem is nélkülözzük a rómaiság emlékeit, csakhogy a későbbi építkezések miatt a castrumot nem lehet egész biztossággal megállapítanunk. A Peutinger-tábla távolsági mérete 12 m. p. (= 17.778 km.) nem adja ugyan Enyed távolságát, de az említett ok mégis Enyed mellett dönt, s a castrum ide localisalardó, a valódi fontossággal bíró út elé, mert a közhecső defiléek könnyen megvédhetők részben Apulumból s a katonai központhoz közelfekvő speculákból: Vajasd és Diódról, míg az Enyedtől Toroczkó s az Aranyos felé haladó út már túl esik az apulumi helyőrség által közvetlen ellenőrzés alatt tartható sphaerán.

A Peutinger tábla következő katona-állomása Salinae már Maros-Ujvár átellenében fekiült, s egyfelől az élénken úzótt sóbányaszatot, másfelől az utak csomópontját védelmezte.

A Salinaeből Potaissa (Torda) felé vezetett útvonal az Érczhegység északi régióját övezi körül, míg a Maros-menti útszakasz előre tolt őrhegyeivel és mellékútjaival a keleti védelem szolgálatára volt berendezve, és az Ajtonnál (Kolozsvár közelében) napfényre került mértföldmutató szerint a hódítás után alig három év múlva (Kr. u. 109—110-ben) nagyjában készen volt már Napocáig (Kolozsvár). Ugyanekkor erősíték meg a belső védvonal északi részeit is — különösen Potaissát.

De Potaissának kezdetben alig van nagyobb jelentősége mint Bruclának vagy Blandiánának, mert a tartomány a hódítás

első szakában meglehetősen békének örvend, — békének egész a markomann háborúig, midőn a népvándorlás első áradata végig zúg Dacián. Septimius Severus, e kiváló katona-császár megsza- porítja az elégtelennek bizonyult helyőrséget, s a Legio V. Macedonicát rendeli Moesiából a védelem erősítésére. Az új legió főhadiszállása Potaissába helyeztetvén, a castrum jelentősége mint praetoriumé nagyot nőtt egyszerre, s biztosítva lőn ismét az annyira féltett bányavidék.

A Legio V. Macedonica fölvonulásával egyidejűleg erősítik meg Potaissán belől alig 10 km-re azt a magaslatot, mely alatt Várfalvánál az Aranyos kiszabadul az Érczhegység tömegéből. S a milyen gondosan óvja délen a Kaján torkolatát Micia, az Aranyos nyílásának époly biztos kulcsául szolgált a várfalvi Erős oldal hatalmas — névtelen castruma, melyből a Legio V. Macedonica zár alatt tarthatta 70 km. hosszúságban Topánfalvaig az Aranyos völgy egész forgalmát.

S e két castrummal bevégződik a belső váröv mely ércz-pánczélként fogta be s védelmezte a bányavidéket.

Téglás az aranytermő területeket földrajzi helyzetük szerint a következő részekre osztja :

1. Kisbánya (Boicza) és környéke a vezeli castrum átellenében.

2. Kőrösbánya, illetőleg a karácsi Magura bányászata, s a Fehér-Körös-mellék aranyosása ugyancsak Micia (Veczel) örkerületében.

3. A rudai aranybányászat a Mreca és Borza, valamint a nyugotra fekvő hegyeken, hova ismét Micia őrzései szolgálhattak.

4. A Vurvu Fericsel és Magyarhegy (Dealu Ungurilor) s a szomszédos hegyek bányászata Tekerő, Pojana, Nagy-Almástól északra, Sztanizsától vagyis a Fehér-Köröstől délre.

5. Nagy-Almáson a Dealu-Nyegritől lefelé több ponton; — a Valea Turnuluj fölött a Bosericza hegyen s a Bráza felé folytatott aranybányászat.

6. A Korabia aranybányászata Zalatnától északra, Zalatna, Bucsum, illetőleg Verespatak közt.

7. A verespataki bányászat.

8. Offenbánya egykori művei.

9. És az Érczhegységtől elkülönítve északra az érczpataki bányászat Jára mellett.

Szerzőnk a bányásztelepek közül legérdekesebben a korábiait írja le, s annak kettős temetőjét. A zalatnai bányakerület, — írja — nem szorított a gyógyi völgy fejére, hanem az Ompoly forrásvidékét is magában foglalá, sőt utóbbinak még

természetes középpontjául is szolgált. Ott t. i. hol az Ompoly apró csermelyei végeit érnek s az Érczhegység gerinczén Abrudbányára kanyarog útunk: a Dealu Mare (Nagy-Hágó) közelében találjuk föl Zalatna sajátképi kincstárát. A Korabia (Hollókő) nevű magányos trachyt-kúp, több mértföldnyi körben kimagasodva mutogatja az ősbányászok vésőjétől eredő mély homlokbarázdáját. Ezen hegykúp alá hatol a Péter Pál nevű gazdag magánbányának nemesfém hálózata, s az északi és déli oldalon számos olyan apró bánya-tárna, melyekben a zalatnai s részint a Korabia lábánál északra elterülő Bucsum egyszerű bányászai próbálgatják szerencséjüket. A merre csak tekintünk, a fölszínen régi vájatok, üregesítések tátonganak, kézzelfoghatólag illusztrálva az ide fordított munkaerő nagyságát.

Az érdekes bányateleptől délre lépcsősen ereszkedő hegynyúlvány épen Zalatnánál, illetőleg a rómaiak Ampelumjánál végződik s ezért ősidők óta alkalmas vala a gyalog, mint lovas közlekedésre. A szekérút részletei a magasban a Sudore nevű kaptatótól a botesi hegyyeregig még most is constatálhatók.

A bükkfa regioján kívül eső hegyi bányászat érdekét kiválóképen növeli kettős temetkezési helye. Lukács Béla közlekedési és kereskedelmi minister adott 1879-ben a temetőkről legelőször hírt s Torma Károly az első jelentés után a verespataki viaszktáblákon megnevezett, de ismeretlen fekvésű bányahelyekből kettőt helyez ide. Később 1881. és 1885-ben Téglás Gábor kutatá ki a régi világnak ez érdekes nyomait, — s monographiáját 1890-ben (!) bocsátá ki az Akademia.

A sírok két, egymástól jókora távolságban fekvő csoportot képeznek a határkeresztről elnevezett botesi hegyháton és a Korabia déli, Szlevesoja nevű lejtőjén. Amott nyolcz, egyenkint hat-tizenkét sírdombot számláló sort különböztethetünk meg, s a sorok különbségét a talajban levő kötőrmelék vagy kiálló sziklafejek okozzák. Ily módon hatvan-hetven sírdomb állhatott e helyen, — csakhogy a sírdombokat a marhacsapások és ösvények helyenkint a fölismerhetetlenségig ellapították.

A Szlevesoja sírmezeje a hegymentére szélesedő sorokat mutat, — de itt a sírdombok elhelyezkedését s a sorok terjedelmét sokkal több akadály zavarta mint a botesi hegyháton. Szembeötlő mindkét sírmezőnél a nap járásához való szigorú alkalmazkodás, s főleg a fölkelő nap sugaraira való tekintet. Mihelyt a hegylejtés a verőfénytől elhajlik, a sírdombok is véget érnek. Epen ezért e kettős temetkezés a bányamunkások elhelyezésére vezethető vissza. A kik a Korabia északi oldalán a mai Vulkój bánya körül nyertek alkalmazást, s az oda épített kunyhókban szenvedtek ki, azokat a botesi tetőn helyezték örök nyu-

galomra, hol a föltámadás hitének kedvezett a verőfényes nap-sugaras fekvés. A Korábia déli oldalának munkásai a bányák alatt találták meg a hitelveiknek legjobban megfelelő sírdombokat.

A sajátképi sírgödörnek a test nagyságához mért ürege alig mélyed a köves talajban félméterre. A kiszervedett bányászokat itt égették el, s az olajjal élesztett tűz ereje még a kemény csontrészeket is elhamvasztá, úgy hogy a fogak és végtagok csontjai sem maradhattak épségben, mint például a hallstadi sírmezőn. Ez erős tűznek áldozatul esett a behelyezett kegyeleti tárgyak nagy része is. Még a fémeket is megviselte az égetés, a vékonyabb bronz-sodronyok, lemezekék elolvadtak, — a megmaradt érmekeket és vasdarabokat pedig erős olvadási crusta vontába. A Lukács B. által kiásott bronzérmek e miatt lőnek olvashatatlanok. Legépebben az olajos korsók, mécsesek maradtak meg, de a szövetheműek, s fatárgyak és csontkészítmények mind megsemmisültek. A befektetés arcczal keletnek történt, s a korsókat a láb táján, míg a lámpákat a fej és kezek körül találták meg. Gyermeksír egy sem került elő, de női igen, melyekben még ékszerek is valának, s ellátták azokat faragott sírkövek és föliratokkal is.

Élégetés után magas dombot hánytak a sírra. E dombok közepe behorpadással jelzi a hulla fekvését. A sírdombok csekély távolságban sorakoznak s az épebbek magassága a métert ma is meghaladja. Kerületök átlag hat méter; — de vannak nagyobbak is. A szegényebb emberek nem tettek a sírokba semmi kegyeleti tárgyat, sem követ nem emeltek föléjük, — csak egyszerű szikladarabokból rakott körrel igyekeztek szeretteiknek nyughelyét megóvni az idő előtti rombolástól. A vagyonosabbak már koporsóféléket is használtak, mert hatalmas szögeket találtak sírjaikban s a könyvtartó üvegcséken, üveggyöngyökön, üveg és cseréptárgyakon kívül vaspánttal díszített szekrénykéket, fibulákat, sőt stylusokat helyeztek az eltemetettek mellé. De a művelődéstörténetileg legfontosabb adalékok, mint a viasztáblák mind megsemmisültek, s a fényűzési cikkek közül csak egyetlen, — ketté repedt s nagyon megégett — bronztükrő maradt fönn. E tükrő fényét arzénbevonat adja meg, s kiállítása megfelel a Brundisiumból gyárilag szétküldött készítményeknek. A tükrő Lukács Béla szerint tíz láb mélységben egy obulus, egy föliratos lámpa, két vasszeg, egy fibula töredék, s két karika fülbevalóval együtt került elő. Téglás egy római jellegű fibulát, három vasstylust, több dobozpántot és föliratos lámpát talált.

KIRÁLY PÁL.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Rákóczi- emlékek Törökországban és II. Rákóczi Ferencz hamvainak föltalálása. Thaly Kálmántól. Második, bővített és számos képpel illusztrált kiadás. Budapest, 1893. Az »Athenaeum« r. társ. kiadása.

A ki ez izlésesen kiállított, becses történelmi szövegképekkel gazdagon díszített 235 oldalra terjedő kötetet átlapozza, azt fogja róla mondani: szép könyv. A ki pedig, mint méltán megérdemli, figyelemmel végig olvassa, azt mondja róla: jó könyv, jeles, a maga nemében páratlan könyv. Thaly Kálmán, a nagynevű történész, a ki csaknem harmincz évi írói működésében irodalmunkat már egész kis könyvtárral gyarapította, melynek minden terméke érdekes és új történelmi anyagot tartalmaz, ezuttal a maga nemében igazán egyedül álló munkával örvendeztette meg a történelem kedvelő közönséget. A Kelet verőfényes tájain tett buvárlatait írja le, hol azonban már nemcsak okmányokat keresett, hanem a magyarnak szent helyeket, a bujdosók sírjait kutatta fel. Ő, a ki itthon ép oly csodás kitartással, mint bámulatos sikerrel kutatta föl a Rákóczi-mozgalom annyi kiváló alakjának életére vonatkozó anyagot, a ki bejárta az ország mindazon részét, a hol sorsuknak valamely fontosabb mozzanata lejátszódott, elzarándokolt a messze Keletre, Konstantinápolyba, Rodostóba, Izmidbe, a hősök utolsó tartózkodása s végső pihenő helyére, fáradtságosan felkutatta az életök végső éveire vonatkozó adatokat, sőt haló poraikat is, hogy hirt adjon mindezekről a magyar tudománynak. Ez utjain sem hagyta el az a szerencse, mely levéltári buvárlatait kíséri. Sok ujat látott, sok ismeretlent fedezett fel, sokat pedig alaposabban megvizsgált, és bővebben leírt, mint mások tették. Másrészt egyéniségénél s összeköttetésénél fogva holtzá férhetett sok olyanhoz, a mi mások előtt hét pecséttel el volt zárva, sőt foghatott olyan vállalkozásba is, melyről mások álmodni sem merészelhettek. Kikutatta, kiásatta a föld rejtekéből II. Rákóczi Ferencznek holttestét s az ő érdeme, hogy újra megtalálták a fejedelem hamvait, melyekről sokáig azt hitte a világ, hogy végkép elvesztek.

Ezen kutatásait ismerteti a jeles író az új munkában. Számot adott rólok már előbb is. 1888-ki első konstantinápolyi utját csakhamar követte a »Rodostó és s bujdosók sírjai« értékes tanulmány, mely a benne közölt történelmi anyag gazdagságánál fogva méltán a legnagyobb figyelmet keltette, mert a hazai közvélemény csak e munkából tudta meg, mennyi értékes emlék van meg még ma is a Márvány-tenger melléki Rodostóban a bujdosók korából. E munkát egy évvel később egy másik tanulmány követte, melyben Thaly a Rákóczi-korra vonatkozólag Konstantinápolyban tett újabb kutatásait írta le. A harmadik, igazán szenzációs munka a mult évben jelent meg, midőn a jeles történész a történelmi társulat nagygyűlésén kimerítően elbeszélte Rákóczi Ferencz hamvainak feltalálását és kiásását. E három tanulmány van az új munkában összefoglalva, de nem egymás mellett újra lenyomatva. Szerző átdolgozta, a hármat szerves egésszé forrasztotta, számos részlettel kibővítette s azt lehet mondani, hogy könyve egészen új munka, melynek becsét igen nagy mértékben fokozza a helyszínén felvett rajzok vagy egykorú történelmi képek gazdagsága, mi a jelesül megírt szöveg olvasását és megértését lényegesen megkönnyíti.

Nem fölösleges tehát külön is megemlíteni a képeket, mert nemcsak diszül szolgálnak, hanem igazán kiegészítő részei a szövegnek s a benne előadottakat láthatólag szemünk elé varázsolják. Azoknak, kikkel a szöveg bővebben foglalkozik, egykorú arczképei, nagyobbbrészt önálló mellékletekképen, diszítik a kötetet. Ezek Thököly Imre, a kuruczkirály és neje a hős Zrinyi Ilona, a könyv tulajdonképeni hősnének, II. Rákóczi Ferencznek édes anyja. Hogy Ferencz arczképe sem hiányozhatik a kötetből, az természetes. A sok fenmaradt arczkép közül itt az 1717. évből való, törökországi arczképet vesszük. Rákóczi idősb fiának, József herczegnek, az erdélyi trónkövetelőnek 1738. évi arczképe is megvan. Éppen úgy megtaláljuk gróf Bercsényi Miklós arczképét, a ki hú osztályosa volt a fejedelem sikereinek s később bujdosásának. Végül megvan a hű Mikes Kelemen arczképe is, azé, ki a rodostói csendes napok emlékezetét híres leveleiben fentartotta az örökkévalóságnak. A szereplő egyéniségeket ama helyek rajzai kísérik, hol életök drámájának utolsó jelenetei lejátszódtak. Ez a hely Rodostó, melynek több igen szép nagy képe diszíti a kötetet. A legbecsesebbek a részletfelvételek a specialis magyar emlékek rajzaival. Ezek közt különösen megragadja figyelmünket a magyarok utczája (a tengerpart felőli rész), melynek házai külsőleg csak annyit változtak, a mennyit az idő vasfoga rontott rajtok azon idő óta, mióta magyar lakóik a sírba vándoroltak ki belőlök. Első sorban Rákóczi házának

utczai oldala és ebédlő palotája vannak még meg aránylag elég jó karban. Ezeknek rajzát, az ebédlő teremnek észak-keleti és nyugati oldalát igen szép reproductióban nyújtja a kötet. Rodostóból egyszerre Kis-Ázsia távoli virágos vidékére, Izmidbe varázsol bennünket a festő, a ki Izmid és Thököly Imre ottani sírjának hű képét nyújtja. Innen ismét visszatérünk Konstantinápolyba, a galatai Szent-Benoit templomba, most a lazaristák egyházába, hová egykor Rákóczi Ferencz édes anyja, Zrinyi Ilona hamvai mögé temetkezett. Ez a templom Rákóczi és bujdosó társai vallásos kegyeletének mindig kiváló tárgya volt. A fejedelem több mise-alapítvánnyal gazdagította s könyvtárából egyes munkák ma is megvannak az egyház birtokában. Magyar adomány — hogy Rákóczié-e vagy Bercsényié, az nincs eldöntve — a templom egy régi szentségfelmutatója is, melynek hasonmása szintén megvan Thaly új művében. Megvan benne a templom oltárának képe is, mert ez oltár előtt van Rákóczi Ferencz eltemetve. A legkegyeletesebb érzéseket azonban az a nagyobb kép keltheti a nézőben, mely Rákóczinak Thaly által kiásatott koporsójában talált ereklyéket félnagságban rajzolva tünteti föl. Vannak itt aranyskófiumból fonott csatok, szemfedőfoszlányok, olvasó, amulett, széles aranypaszománt, aranyzsinór gombkapcsoló s sok más apróság, melyeket a kegyelet tárgyává emel azon tudat, hogy a magyar történelem egyik legkiválóbb alakjának sírjából kerültek ki.

Mind e dísz nagyban fokozza a munka értékét, de természetes, hogy ez az érték első sorban a munka főfontosságú tartalmában s szerzője jeles irói tulajdonaiban rejlik. Thaly nem hiába aratott egykor költői babérokat is. Most, hogy uti rajzot ír és a természeti szépségekben gazdag Kelet egyes festői bájait vázolja, egész költői lendület, hazafias lelkesedés vezeti tollát s kutatásainak és fáradságos buvárlatainak folyamát és nagyszerű eredményeit poetikus hévvel és bájjal beszéli el. A könyv mint olvasmány is legjobb, legvonzóbb művei közé tartozik a kitünő szerzőnek s bizonyára mindenki feszült érdeklődéssel fogja kísérni vándorlásait Konstantinápolyból Rodostóba, onnan a Thököly sírjához Izmidbe, onnan pedig a galatai Szent-Benoit templomba, Rákóczi hamvainak felásásához, mely nevezetes mozzanat igazi drámai erővel van leírva. Egészen átéljük azokat az izgalmakat, melyekkel a sírfelbontáshoz szükséges engedély megszerzése, azután pedig maga a sírfelbontás, illetve mindenek előtt azon hely megállapítása járt, a hol a fejedelem el van temetve. Mert Rákóczi Ferencz sírkőlapja meg van ugyan az oltár közelében. Csakhogy e hatalmas kőlap alatt nem a fejedelem holtteste pihen. Az ásás közben megtalált holttest és főleg a koponya ala-

pos megvizsgálásakor kitűnt, hogy a koponya fiatalabb emberé. Thaly azt hiszi, e holttest a Rákóczi József herczegé, ki Csernavodában halt ugyan meg, de végrendeletében meghagyta, hogy atyja mellé, Konstantinápolyban temessék el. Minthogy egyáltalán fel nem tehető, hogy a Rákóczi czimerével ellátott sírkő alá mást, mint egy Rákóczit temethettek volna, Thaly bizonyosnak veszi, hogy az ásás közben megtalált, egészen meztelen holttest a Rákóczi József holtteste volt. Minthogy az ásás e helyen nem vezetett a kívánt eredményre, a templom egy más pontján folytatták. Itt azonban egy női holttestet találtak, valószínűleg gróf Bercsényi Miklósnéét, gróf Csáky Krisztináét. Csak a harmadik kísérlet vezetett teljes sikerre. Zrinyi Ilona sírtáblája alatt kezdték meg a kutatást, hol egyszerre csakugyan *két* koporsóra akadtak. Egyiknek nem volt már fedele: az egyikben gömbölyded, gyönyörű alkotású női koponya, kétségkívül Zrinyi Ilonáé; a másik, hatalmas czédrusfa koporsóban a fejedelem hamvai s nagyon értjük a mély megihatottságot, a lelkesedést, midőn Thaly megvizsgálván a koponyát, az egykor Mikes Kelemen által leirt jeltől (a koponyát Rodostóban, mielőtt a holttestet Konstantinápolyba szállították, kifűrészelték, hogy az agyvelőt kivehessék belőle) konstataálta az azonosságot. A további vizsgálatban az is kiderült, hogy a fejedelem, ki 1712. végén Danzigban tette le a magyar ruhát, nem magyar, hanem XIV. Lajos korabeli francia díszben tétetett koporsóba. Maga a piros bársony díszkabát még elég ép, a nadrág és a szemfedő is megvannak még, ámbár színöket változtatták. Fegyver a koporsóban nem volt, de találtak benne olvasót, mely egykor a Zrinyi Ilonáé volt, 18 szinarany csattot, gyöngyszemet s más tárgyakat. A holttestet beható vizsgálat után új czédrusfa-ládába zárták. A koponya és álkapocs behelyezését a ládába Thaly így írja le: »Rákóczi történetírójának kegyeletes kezeivel gyöngéden begöngyölgettem, beburkoltam az én régi vezérlő-fejedelmem dicső fejét királyszínű bársonyba, aranyos biborba, lágy selyembe: ne lepje por, ne érje föld, legyen megóva nedves légtől.« Utóbb a láda a kőlap alá visszahelyeztetett. Így tehát Thaly, a ki annyi érdemet szerzett Rákóczi Ferencz életének megvilágításával, immár gazdag érdemeit azzal szaporította, hogy a fejedelem földi maradványait is megtalálta s gondoskodott arról, hogy csontjai a mennyire lehet, a további pusztulástól megóvassanak. Szép, hazafias tett ez és megragadó a leírás, melyben mindezeket elmondja. De ezzel az új műnek egész tartalma még távolról sincs kimerítve. Thaly új könyve a Thököly-Rákóczi-korszak törökországi magyar emlékeinek igazi leltára, tudományos és teljes leltára, s e tekintetben első rangú hézagpótló munka. A mi pedig feldolgozását illeti, a

jeles író ezuttal igazán olyan munkát adott az irodalomnak, mely a közönség legszélesebb rétegeinek figyelmét felkeltheti, melyet élvezettel fog olvasni mindenki, ki a mult nagy emlékei iránt érdeklődik.

ACSÁDY IGNÁCZ.

Emlékek Barsvármegye Hajdanából. Összegyűjtötte és kiadta Szerémi. Budapest, 1892. 225 + VI l.

A könyv tartalma megfelel czimének. Nem *Diplomatarium* a szó szoros értelmében, hanem Barsvármegye történeti emlékeinek kellő szakértelemmel összeválogatott gyűjteménye, s közrebocsátásával *Szerémi* Odescalchi Arthur herczeg (a »Századok« mult füzetében megjelent közlemény után nem érezzük magunkat hallgatásra kötelezve) saját vallomása szerint is nem annyira a monographicus irodalomnak, mint inkább az általános történetírás ügyének kívánt szolgálni.

Az a körülmény, hogy az *Emlékek* jobbára csak a XVII-ik század eseményeire vonatkoznak, véleményünk szerint, de a dolog természetéből kifolyólag sem csökkentheti a könyv értékét. Különben is birjuk a tudós kiadó ígérletét, hogy — saját szavaival élve — e »mulasztást« helyre fogja hozni s nemsokára a XVI-ik századbéli Barsvármegye élethű képét is megösmerteti velünk. Örömmel várjuk, bár ismételnünk kell, hogy az effajta editiók becsét tulajdonképen a bennük foglalt okleveleknek többékevésbbé fontos s érdekes volta szabja meg, tekintet nélkül a korra, melyből származnak és nem az a kérdés, hogy *mennyit lehetett volna még adni?* hanem egyszerűen az, hogy a közlöttek voltaképen mit érnek s van e valami haszna belőlük a történetírásnak? — Erre pedig ösmertetésünk fog megfelelni.

Magunk részéről különben a XV. és XVI-ik századot képviselő leveleket is elég érdekesnek találjuk. Mindenek felett jellemző *Forgách Simonnak* Barsvármegyéhez küldött rendelete, melyben meghagyja, hogy a hadászatiilag oly nagy fontosságú *Léva* vára külső palánkjának kijavításához minden porta után 4 szál karót és 2 szekér vesszőt adjanak s a mennyiben ez már túl haladná a nemes vármegye köteleességét, *Forgách* ígéri, hogy jövőre megkiméli őket. Ha azonban parancsát nem teljesítenék: »Isten látja — ugymond — nincs mit tennem, hanem hadat kell az kgték szegény jobbágyi köziben eresztenem, és úgy erővel reá kényszerítenem. Inkább akarom, hogy kgték haragudjék reám, hogy sem mint az hely elveszzen és abból az egész föld. Könnyebb kgtéket megengesztelnem azután, hogy sem mint az egész föld nyomoruságát szemmel nézzen.« (V. sz.)

Bizony ma már, a ki nem tudná, talán el se hinné, hogy a levél 1581-ben kelt s írója katona s plane az országrész *főkaptánya* volt. Tökéletesen egyet értünk az érdeemes kiadóval, a ki megjegyzi, hogy ez a humanus, mérsékelt szelid hangú rendelet »*még a XIX-ik században is mintául szolgálhatna*«. Mert ugyan mi akadályozta volna Forgách Simont abban, hogy kortársainak a német generálisok és török basáknak szokott stylusát ne használja? hanemha jó magyarsága s az a talán még fontosabb körülmény, hogy nem afféle hadakozó tanácsbeli *papiros generalis*, de igazi hős volt, a ki kardjával sohasem hetvenkedett.

Bezzeg 32 esztendő mulva egy másik Forgách, Ferencz esztergomi érsek nem ily hangon szól már a megyéhez, mikor *Lipthay Imre* alispán fizetni nem akaró jobbágyait megbírságolja, fenyegetvén a kötelességét teljesítő tisztviselőt, hogy lerázza őt a nyakáról, »*várok oly időt — ugymond — hogy bizony megsíratja legd ezt, az mit én rajtam cselekszik*«. Mikor pedig a rendek védelmére kelvén méltatlanul bántalmazott alispánjuknak, kijelentik, hogy ez a törvény értelmében s egyenesen az ők meghagyásából járt el, különben készek az ügyet a Lőcsére hirdetett országgyűlés elébe vinni: Forgách érsek nagy vehementiával támad a vármegyére, hogy azt ne merészelje, nincs rá szükség, hogy ott nyelvén és száján hordozza őt valaki. Ismétli, hogy sem ő, sem elődjei az érsekségben katona tartásra sohasé fizettek, egyébiránt ha a vármegye továbbra is zaklatja őt: »*Jus naturae dictat, hogy vim vi repellere licet*«. Meglehet, hogy a fennforgó ügyben neki volt igazsa, de azért e szavak még se illenek egy papi fejedelem szájába, s Magyarország primásának nem lett volna szabad az ököl-jog uralmát nyilván hirdetni.

A XVII-ik század folyamán hazánkban végbement nagy történelmi események Barsvármegyét sem hagyták érintetlenül s attól kezdve, hogy Rhédey Ferencz Bocskay István fejedelem hűségére térítette a rendeket, egész Buda visszafoglalásáig sohasem volt nyugodalma. Bocskay támadását ugyan, mely hatalmas nyári zivatarként vonult el az ország felett, megtisztítván rövid időre a levegőt, legfeljebb *Zmesskal Jaroszló* alispán keserülhetette meg, a kit azzal fenyegetett Ilyésházy, hogy 500 hajdut küld jószágára, ha a vármegyét meg nem rójja és a 3000 frt adó restantiát be nem szolgáltatja a fejedelemnek, biztosítván a jó urat afelől, hogy a hajduk irgalmatlanul »*megeszik*« őt; de a nehéz napok tulajdonképen csak ezután következtek. 1610-ben Thurzó György nádor hirdetett »*personalis insurrectiót*« az *Istentelen hűttről szakadt Nagy András* hajdui ellen, a kik Báthory Gáborhoz pártolván, a gyűlölt Forgách Zsigmond seregét csakhamar tönkre verték, s még alig siratta el a vármegye a szeren-

csétlen erdélyi hadban elhullott jó vitézeit, mikor ujólag fel kellett ülni a nemességnek, de most már a szövetséges Báthory Gábor mellett, a kit a porta el akart űzni fejedelemségéből. Majd Bethlen Gábor és I. Rákóczy György támadása lobbantotta lángra a polgár-báboru pusztító tüzét s e közben szakadatlanul védekezni kellett a leggonoszabb ellenségtől, a töröktől, melynek a vármegye úgyszólván a torkában fekiúdt, s már e század közepén több mint 80 helység tartozott a hódoltságához.

Kiválóan becsesek a Bethlen Gábor 1619-iki nagy támadására s az ezt követő eseményekre vonatkozó levelek; sajnos azonban, a rendelkezésünkre álló tér nem engedi meg, hogy azoknak részletes ösmertetésébe bocsátkozzunk s egyszerűen csak rámutatunk a bennük rejlő s főkép hadtörténelmi szempontból fontos historiai anyagra. A tudósítások ha nem is merőben új dolgokat tartalmaznak, de az embereket és eseményeket gyakran igen érdekes világításba helyezik, s oly számtalan, eddigelé figyelembe se vett részleteket tárnak föl, hogy azok következtében az *egésről* alkotott ítéletünk is sokszor módosul. Különben az adatok fontosságát teljesen csak e korszak avatott ösmérője méltányolhatja s bizonyára méltányolja is. Magának Gábor fejedelemnek 18 eddig ösmertetlen levelét találjuk e gyűjteményben, de Forgách Zsigmond nádor és Thurzó Szaniszló is sürűen érintkeztek a vármegyével, s leveleik már csak azért is érdekesek, mert *Forgách* a király — *Thurzó* Szaniszló pedig, főkép az ifjú Thurzó Imre halála után — a fejedelempárti Magyarországot képviseli, s ellentétes működésük így szembeállítva kiváltképen tanulságos dolog. De míg az első teljes odaadással szolgálta az ügyet Érsekújvár ostroma alatt bekövetkezett haláláig, az utolsó sohasem volt lelkesült igaz híve a maga zászlajának, s már a nikolsburgi béketárgyalások alatt előkészítette azt az utat, mely Bethlen pártjáról nem sokára a nádori székbe vezette őt.

A gyűjtemény legérdekesebb részét a hódoltságra s általában a török uralomra vonatkozó iratok képezik. Hasztalanul voltak éjjel-nappal való nagy vigyázásban az érsekújvári, lévai és váczai vitézek, a rabló török fölhasználván a legelső kedvező pillanatot, előzőnlötte a körül fekvő tartományt, felgyújtotta, megsarczolta az útjába eső falvakat, s mielőtt a *füvelés* okáért szerte széjjel kóborló magyar vitézek összeszedelőzködtek volna, Esztergom várának kapui már bedördültek a zsákmányosok után. Egy-egy nagyobbserű rabló-kaland alkalmával, az elhajtott temérdek barmon kívül népesebb helyeken 2—300 embert is fogságba ejtettek, s minthogy köztöttük előkelő vagyonos polgárok, nők s gyermekek is felesen voltak, a község csakhogy megszabadíthassa őket, kénytelen kellettlen behódolt. Sokan barlangokba,

földszakadásokba, vermekbe, u. n. »*buvó likakba*« menekültek, de gyakran vesztükre, mert a pogány ellenség nyomukba akadván, ha máskép nem árthatott nekik, füsttel is agyonfojtotta a szerencsétleneket. Ily körülmények között nem csudálkozhatunk, hogy a hódoltság úgyszólván naponként terjedt, mert a nép nem gondolván a kiadott szigorú rendeletekkel, melyek az önként behódoló községek bíráit halállal fenyegették, rémületében térdet s fejet hajtott. Így volt ez nemcsak Barsvármegyében, de országszerte mindenütt, a hol többé sem a királyi hadak, sem a földesurak nem tudták megvédelmezni a szegénységet a töröktől. Thurzó György nádor is keményen megparancsolta 1613-ban a Barsvármegyei falusi bírók és esküdt polgároknak, hogy életüket szeretvén még csak jó szót se adjanak a pogánynak mikor behódolásra hívja fel őket, ígérvén, hogy ő felsége után gondja lesz reájok; igen ám, de ő felsége Bécsben vagy Prágában, a nádor Bicsévárában, a török pedig *Esztergomban* lakott s míg az urak oda-fent a *szent békességet* tractálták, bizony még a bőrüket is lenyúzhatta.

Az 1634-ben készült vizsgálati jegyzőkönyv felsorolja egyenként a hódoltsághoz tartozó barsvármegyei helységeket, török földesuraikkal együtt, kik jobbára esztergomiak voltak, de néhány falu Visegrádra, Párkányra, Vácra sőt Budára is szolgált. Az előszámlált községek közül mindössze csak 18-ról mondatik, hogy a zsitvatoroki békekötés idején szerződés szerint adatott át a töröknek s több mint 60 falu »*erővel, rablással*« hódoltatott be. Ezek közé tartozott *Csejke*, honnan 1624-ben 202 embert vittek el, *Mahulincza* 60 ember, Nagy-Valkócz 15 gyermek elrablása után hódolt be, de előbb mindannyit hamuvá égették s lábajszágaikat elhajtották. Hiziren csak egy alkalommal is 24, Marót városában 22 ember fult meg a »*buvó likakban*« stb.

A jegyzőkönyv pontosan felsorolja úgy a török földesúr, mint a császár évi adóját, minden más tartozó szolgálattal együtt, s bár e részben keveset különbözik a hasonló tartalmú ösmeretes kimutatásoktól, de a specialis helyi viszonyokat tekintve tagadhatlanul sok jellemző adatot foglal magában. — Megtörtént nem egyszer, hogy a nyomorult község, nem bírván tovább elviselni mód nélkül való sanyargattatását, elfutott és pusztán hagyta a falut. Ekkor az »*iszpája*« csalogatni kezdé őket, hogy csak térjenek vissza, leszállítja az adót s csakugyan meg is *summált* velük tisztességes méltányos módon. De alig esztendő multával ismét nyakukba vetette a régi sulyos igát s a szerencsétlenek gyakran keservesen lakoltak hiszékenységükért.

Kétségtelen dolog azonban, hogy a török földesurak között is akadtak emberséges emberek, a kik jól bántak jobbágyaikkal

s nem terhelték azokat erejük felett. Konstatálhatjuk a jegyzőkönyvből, hogy több falunak adóját hosszú időn keresztül soha vagy csak jelentéktelenül verték föl, sőt van rá példa, hogy a földesúr maga könnyített az elszegényedett jobbágyság terhén. *Alsó-Váradi és Garam-Vezekény* pedig a vizsgáló bizottság előtt határozottan kijelentette, hogy meg van elégedve a maga *iszpajával*, már pedig az nagy dolog, ha a paraszt nem panaszkodik földesura ellen, főképp ha erre egyenesen fel is szólítják.

Forgách Zsigmond nádornak 1618. december 4-én kelt levele a koronaőrökről s a pozsonyi országház építéséről emlékezik. A nádor sürgeti Barsvármegyét, hogy e kettős célra kivett adót mennél hamarabb szedesse be s az országház építésére rendelt pénzt *Schremzer János* pozsonyi polgárnak, a koronaőrök fentartására szolgáló contributiót pedig *Révay Péternek* küldje: »mivelhogy az szent korona őrzésére rendeltetett vitélző nép sehova Pozson várából élete keresésére ki nem mehet, és az tél is rajtok lévén az régi fizetlenség és sok adósságnak fölszedése miatt *ruhátlanul* semmiképen hivataljoknak meg nem felelhetnek«. Alig egy év múlva (1619. decz. 2.) ismét panaszkodik a nádor, hogy a koronaőrző legénységet a vármegyék hanyagsága miatt éhség és hideg emészti. (XCVII. sz.)

Barsvármegyében a két protestáns felekezet úgylátszik nem a legjobb egyetértésben élt, legalább azt bizonyítja a CXX. sz. oklevél, mely szerint Léva város zálogos birtokosa, *Althán János* osztrák főúr, mint patronus sehogy sem akarta megengedni, hogy a reformátusok reggel 6 órától 8-ig istenitiszteletet tarthassanak a templomban, és az e végből Bethlen Gábor parancsára 1620. április 6-án megkísérlett egyezés sikertelen maradt.

Wesselényi Ferenc nádornak nagyszámú hivatalos levelei csaknem kivétel nélkül a török ellen folytatott hadi készületekre vonatkoznak, s ez időszak történetírója bizonyára sok érdekes dolgot találhat bennük; a nevről nevezett híres összeesküvésnek azonban nyoma sincs az *Emlékek* között, pedig tudjuk, hogy a vármegye alispánja, *Lessenyei Nagy Ferenc* a fő korifeusok közé tartozott, bár az ügyes furfangos embernek sikerült tökéletesen tisztára mosni magát. Az a körülmény, hogy a tudós kiadó 1666-tól 1675-ig Barsvármegye levéltárából csak egyetlen iratot közöl, felébreszti gyanunkat, hogy az összeesküvésre s az ezzel kapcsolatos nagy nemzeti mozgalomra vonatkozó tudósítások teljes hiánya talán nem is a véletlen műve, hanem *Nagy Ferenc* uram mint alispán gondosan eltüntetett az archivumból mindent, a mi esetleg őt compromittálhatta volna.

Az 1663-ik évfolyamán készült »*Limitatio*« alaposan megösmertet bennünket az összes barsvármegyei nemességgel. Leg-

nagyobb birtokosok Lippay György primás, Szelephényi nyitrai püspök, Lippay János a főispán, az esztergomi káptalan, gr. Rákóczy László, továbbá a Forgách, Eszterházy, Balassa, Csáky, Serényi, Palocsay, Bossányi, Dóczy, Bercsényi, Czobor, Berényi főrendű családok tagjai voltak, s mindenesetre nekik, illetőleg befolyásuknak köszönhető, hogy Barsvármegyét a török egészen el nem nyelte, habár sohasem állott ehhez oly közel mint éppen 1663-ban, mikor a védelmére szolgáló erősségek Érsekújvár, Léva, Nyitra, Verebély, Galgócz, Komjáti stb. pogány kézre kerültek.

De tulságosan hosszúra nyúlna ösmertetésünk, ha minden érdekesebb darabját be akarnók mutatni e gyűjteménynek, mely egyáltalában nem veszített volna értékéből, ha gr. Erdődy Györgynek nejéhez Rákóczy Erzsébethez intézett leveleit s a házasság viszálkodásának naplószerű s erősen privát jellegű történetét a tudós szerkesztő mellőzte volna, mert közrebocsátásukat az a körülmény, hogy a férj négy vármegye között Barsnak is főispánja volt, s hogy a »*kis-tapolcsányi Diána*« tagadhatlanul érdekes alak, véleményünk szerint alig indokolhatja.

A mi végzetre magát az editiót illeti. erről csak jót és dicséretet mondhatunk. A másolás módja teljesen correct és következetes, s általában az egész gyűjteményen meglátszik, hogy igazi szakértelemmel és szerető gondnal készült, s hogy a tudós kiadó nem afféle nálunk újabb időben szokásos »*lázás sietséggel*« (nevezhetnök ugyan *felületességnek* is!) dolgozott, de ambíciója volt a maga nemében lehetőleg tökéletes munkát nyújtani. Legfényesebb bizonyítékai ennek a levelekhez csatolt u. n. »*jegyzet*«-ek, mikről határozottan elmondhatjuk, hogy néha maguknál a közlött leveleknél is érdekesebbek és tanulságosabbak. Ezekben pedig a szerkesztőnek nem csak a történelem és segéd tudományaiban való alapos jártassága, de egyszersmind *lelkiismeretessége* is nyilvánul. Magunk részéről csak sajnálhatjuk, hogy ismeretes szerénységénél fogva, nehogy tudásával kérkedni láttassék, csak a legszükségesebb jegyzetekre szorítkozott.

Hisszük, hogy velünk együtt mások is azon meggyőződéssel fogják letenni e könyvet, hogy Odescalchi Arthur herczeg az *Emlékek* közrebocsátásával nemcsak a tudásvágyat ébresztette fel az olvasóban »*bővebb, részletesebb ismertetések iránt*«, de a történetírásnak is határozottan jó szolgálatot tett.

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

Budavár keletkezése s hadtörténelmi multja. Adalékul a hadi történelemhez. Irta *Ujhegyi Béla*, nyug. m. kir. őrnagy. Kiadja *Szaló Ferencz* n.-eleméri plebanus. 8-dr. *Előszó* 1—2, szöveg 3—242 lap, tartalommutatóval, Hentzy tábornok s budavári cs. hadparancsnok május 21-iki rendelete *hasonmásával* és 3 térképpel.

Szerzőt műve irására — a mint előszavában mondja — különböző körülmények birták; így a két város egyesítése, Budavár erődített helyi jellegének megszűnése, mindkét város már-már át- és újra alakulása, a minnek eredménye az, hogy a mult emlékei nemsokára teljesen elenyésznek, a régi dicsőség s egykori nagyságunk e nagy történelmi színhelye feledésbe megy vagy divatos alakot ölt, s a késő nemzedék elől azok régi képét és jellegét a feledés fátyola fogja elfödni. Ezek a földrajzi és köztörténelmi tekintetek.

Szükségesnek tartotta továbbá a szerző a várért a XVI., XVII. és XIX-ik században vívott harczoknak, véres és diadalmas küzdelmeknek, s az itt, védők és ostromlók részéről kitüntetett hősi elszántságnak és vitézségnek emlékeit is az utókor lelkesítése végett megörökíteni, érintve az ezeknek okúl szolgált politikai eseményeket is röviden vagy bővebben a szükség szerint. Ez utóbbiakat szerző katonai pályáján szerzett tapasztalatai fontos és teljesen hiteles adatok birtokába jutása alapján írta meg, részrehajlás nélkül, mindenütt csak a valót, az igazságot tartva szem előtt, a miről nem hiszi, hogy benne senki sérelmet láthasson. Rokonszenvesen írja meg főleg a várnak 1849-en a magyar honvédsereg által végrehajtott hősiesség megvívását és bevételét. Szerző tudatosan nem mutat különösebb érdeklődést, de soráiból kilátszik az; nem keresi a hatást, de a leírt események csoportosítása s színezése maguk megteszik azt. Előadása tárgyilagos és higgadt mindenütt, csak egy-egy hősiesség tettnél csillan ki tolla alól a rokonszenv melege s a hazafiúi érzés benső öröme.

Ezek a hadtörténelmi rész irásának indító okai s az író által követett vezérelvek.

A könyv maga nem valami szigorú rendszerben, mély kritikai tanulmánynyal, oknyomozólag készült mű, s irálya sem csillog. Nem is az a rendeltetése. De gonddal kutatja fel tárgya egész keretében a lényeges részleteket, és érdekesb történelmi mozzanatokot. S attól kezdve, a mint Pannonia Kr. e. 35-ik év korszakában volt fekvése és lakói leírását tollára veszi, 1891-ig, mikor a szentgellérthegyi Citadella lebontása elhatározását tárgyalja, *Aquincum, Etefvár, Ó-Buda, Pestvár, Pest-Ujhegy, Pestváros* és végre *Budavár* történelmei végig megy, folyvást élénk érdeklődésben tartja olvasóit, s folyékony — hogy ne mondjam könnyed

irálylyal, röviden és elég világosan mondja el a tudni szükségese-
ket, hogy az olvasó minden korszak nevezetesebb eseményeiről
és változásairól, az államalkotó uralkodókról s harczban és poli-
tikában kitűnő férfiakról magának tiszta fogalmat és képet
alkothat.

Egy rövid áttekintés igazolja ítéletemet, mely kedvezőnek
mondható, de valóság az alapja.

Pannoniát és Aquincumot 3—7 lapon tárgyalja, külföldi
forrásokat nem idéz, de Rupp Jakab művét Budapest helyrajzi
történetéről igen; kár hogy nem használta fel a főváros Havas
Sándor által szerkesztett alapos művét, melyben főleg Aquin-
cumot jeles szakférfiak ismertetik.

A római telepek és Aquincum rajza azonban a mellékletben
igen becses, s az olvasót nagy mértékben segíti tárgya alapos
megismerésében. A népvándorlás korából érdekesen tárgyalja
Etelvára és *Buda* név eredetét, és hogyan változtatták az elsőt a
németek *Etselburggra*. Itt azonban a »cyrillica« és »glagolica«
írási alakokat hibásan használja szerző a »kyrill« és »glagolit«
alak helyett. (9. l.)

Buda és Pest, Pestvár, Pest-rév, Kis-Pest, Pesti-Ujhegy
változatok alatt Buda-Pest bölcsőkorát igen érdekesen adja elő
szerző; használja Palugyai, Rupp, Podhradszky, Rómer műveit,
elmondja, hogy a magyar vezérek hihetően Etelvárban laktak,
Szent-István építtette a buda-ujlaki prépostsági várat, melyet
III. Béla névtelene Budavárnak nevez — tévesen; mert a prépost-
sági vár e néven soha sem neveztetett, hanem az a *Pest-Ujhegyen*
IV. Béla által építtetett Budavár neve volt mindig, mely 1245-től
1247-ig épült. Szerző szerint a királyi várpalotát is IV. Béla épít-
tette, kisméretűleg, I. Lajos hosszasabban s többet lakván Budán,
azt tetemesen megnagyobbíttatta, Zsigmond király pedig egy nagy
és pompás palota építését tervezte, a minek bevégzésében a halál
meggátolta; bevégezte azonban s világhírű fényre emelte I. Mátyás;
a homloképület a mai fegyvertár udvara közepe táján volt, ettől
a történelmileg híres csonka torony, a hol királyi s más főállású
politikai foglyok tartattak Mátyás korában. (20—21 ll.) Buda és
Pest IX—XIII-ik századi látképét, úgy Mátyás palotáját meg-
lepő alakban mutatja a könyv III. számú rajzmelléklete.

Érdekes része a könyvnek Budavár régi parancsnokainak
névsora (25—26 lap); a legelső *Tamás*, Péter fia 1335-ről, leg-
utóbbi *Bornemisza János* a XVI. századból 1524—1526-ról fel-
jegyezve. 1527-től 1529-ig ismét magyar várparancsnoka volt a
várnak, (29. l.), 1541-től 1686-ig török uralom alá került, s első
pasa parancsnoka és a budai szandsák feje volt, *Szuleimán* (71
l.), utána 1602-ig más négy pasa, (73. l.) ezután 1661-ig hét

75—76 ll.), az utolsó 1685—86-ban a hős *Abdurrahmán Abdi Arnaud* (79 l.).

A könyv hadtörténelmi része és a mellékelt IV-ik számú rajz három nagy mozzanatot tár az olvasó elé, élénken, hiteles adatok alapján teljes, katonai részletességgel: az *első*, midőn 1541. aug. 21-én Szolimán császár elfoglalja Budavárát, az utolsó csatában Roggendorf német főhadvezér holtakban és foglyokban 16,000 embert vesztett s néhány nap mulva maga is megmérgezés következtében meghalt (68 l.); a *második* 1686. sept. 2-án (119—121. ll.) A várvéderő összesen 16,000 emberből állott, a bástyákon összesen 194 löveg volt elhelyezve, a várostromló osztrák-magyar sereg összesen 66,430 emberből. 186 löveggel. A vár visszavétele napján a törökök 500 embert vesztettek, hadi fogoly, azok feleségeivel, gyerekeikkel együtt 2000 volt, a többit a hosszas védelmi harc pusztította el. (122 l.) A hős fővezér Abdurrahmán pasa a bécsi kapu melletti bástyán, a rés közelében esett el (120 l.); a *harmadik* nagy történelmi mozzanat Budavárának a magyar honvédség által visszavétele 1849. május 21-én. A Hentzi tábornok alatt küzdő császári védsereg együtt 4500 harcosból állott (149 l.) s a várbástyákon 92 löveg volt elhelyezve (159.), 209—210 ll.), a magyar ostromló haderő állott 25,000 fő gyalogból, 5122 lovasból s 142 lövegből (157 l.). A vár elfoglalása reggeli 7 óraker fejeztetett be; a helyőrség holtakban 13 tisztet, 467 katonát, sebesültben 13 tisztet, 195 katonát vesztett; Alnoch ezredes, a lánczhidat felvettetni készülő gonosz műve közben, a visszásan robbant gyújtó akna tüzes golyó-darabjai által szaggatott szét, Hentzi tábornok a május 22-ére forduló éjfélkor halt meg sebeiben (226. 230. ll.).

A köztörténelem íróinak is becses följegyzések vannak e könyvben. Ilyen az, hogy a törökök elvonulása után számos török helyt maradt s a lakossággal lassanként összeolvadt, így: a *Durmán, Scheich, Hamza, Janicsár, Karaguly, Kaszap, Karakas* és több nemzetségek. (125 l.) Másik nevezetes az, hogy a Budáról és Pestről s vidékéről kipusztult vagy eltávozott törökök s a török korszakban kiirtott magyar lakosok helyére a budai német várparancsnokok s az ó-budai kamarai praefectus mind német telepítvényeseket helyeztettek be, házzal, földeekkel s Aquincum fényes romjaiból kőépületanyaggal látták el, úgy, hogy sok budai kapás háza küszöbe s pinczelépcsői ma is római patriciusi házakból került díszfaragású vagy felírtos kövekből valók, (127 l.) s nemcsak a földműves nép és alsó polgárság, de a kamarai hivatalnokok Buda-Pest körében egészen 1848-ig mind kívülről behívott s beédesgetett idegenekből állottak. Elkeresztelték Etelvárt Etzelburggá, majd Klein-Zell-é, szóval: a *török világot* Budán

a vár bevétele után *német világ* váltotta fel, a mi 1848-ig tartott.

Ezt új korszaknak nevezi szerző, s róla érdekeseket jegyez fel. 1703. okt. 23. I. Lipót császár Budavárat ismét Magyarország fővárosává emelte (126 l.), 1715. III. Károly király megkezdette a királyi várpalota építtetését (128. l.) Várparancsnokok kezdtek kineveztetni 1705-n, az utolsó 1848-ban volt b. Léderer Ignác, lovassági tábornok. A szabadságharczában levert nemzetre absolut uralkodás következett. 1850. Dietrich altábornagy lett Budavár parancsnoka, az utolsó 1869. volt lovag Rosenzweig Nándor tábornok. Végre 1872. a XXXII. t.-czikk következtében 1873. november havában Buda és Pest egyesült, s az egyesülésbe Ó-Buda is belevonatott 1875. A várnak további fenntartása megszüntettetvén, Buda-Pest nyílt városnak mondatott ki, s azzal Budavár jellegét s külön állását végkép teljesen elvesztette, s beleolvadt a megújult és megnövekedett szép Pest városába. (240—241 ll.) A szentgellérthegyri erőd lerombolása 1891. határozatott el, a várbástyák lebontása részben már 1890-ben elkezdődött, az Újépületre is hasonló sors vár.

Buda-Pest világvárosi fejlődésnek indult — így zárja be művét szerző — utczák alakultak, új névvel, a régi történetiek helyett. A ki innen negyven év előtt eltávozott s ma visszatér, alig képes magát tájékozni; a régi krónikák nyomán induló történetbúvár pedig sok nagy és dicsó tett színhelyét nem lesz képes maholnap megtalálni. Aquincum romjait — a miket gyep takart el — Torma Károly erdélyi tudós 1880. őszén kezdette feltakartatni s megismertetni, hogy ama nagyszerű római gyarmat emlékeit az utókornak fentartsa. Ős Buda és Pest emlékeit feledéstől megmenteni e sorok vannak hivatva. Vajha a mult iránti kegyelet hiánya lehetlenné ne tenné!

Nehány botlást is meg kell említenem.

Szerző adatait megdönthetlen hitelességüeknek mondja előszavában (2. l.) Elhisszük, bárha ehhez is fér kritika, de a kifejezést túlságos önérzetből származottnak itéljük. *A történetírónak igazságszólási kötelességét meghatározó régi classikus mondat* nem krónikástól, de egy más jeles írótól ered. Az idézeteket szerző gyakran más alakban adja, pedig azokat szó szerint kell közölni. IV. Frigyes nürnbergi várgrófról azt írja szerző a 22. lapon, hogy a német császári trónig *felhágott*, talán iróibb kifejezés lenne: »emelkedett«. A 28-ik lapon Ferdinánd és János királyról kezdvén elbeszélését: megjegyezzük, hogy a királyokról az írónak tisztelettel és határozottan kell szólani, tehát *I. Ferdinánd*, Zápolyai vagy I. János király kifejezést kell írni. A 35. lapon szintén Ferdinándról és Szulejmán szultánról szólván

szerző: jó lesz meghatározni, hogy akiről beszél, I. Ferdinánd király és II. Szulejmán szultán volt.

Papir, betű és nyomás szép, a kiadás gondos, dicséri a nyomdatulajdonost, s a nagylelkű kiadót, a tudós Szabó Ferencz n.-eleméri plebanust emeli a történetírás barátainak kedvező véleményében.

A — A.

Fogarás vára és uradalma történeti emlékei. Irta dr. Szádeczky Lajos. (Különnyomat az Erd. Múzeum 1892. évfolyamából.) Kolozsvár 1892. 8-r.

Kovacsóczy Farkas, a Báthoryak kancellárja levelezése 1577—1594. Közli dr. Szádeczky Lajos. (Különnyomat a Tört. Tár 1892/93. évfolyamából.) Budapest, 1893. 8-r.

Az idézett címek alatt két füzet fekszik előttünk. Mind kettő az ifju magyar történetírók egyik legszorgalmasabb és ismert nevű tagját, dr. Szádeczky Lajost vallja szerzőjének. Az utóbbi különben, mint címe is mutatja, a Kovacsóczy Farkas életére vonatkozó adalékok közlésére szorítkozik csupán, s mint ilyen a Tört. Tárban látott napvilágot; társulatunk tagjainak nagy része előtt tehát nem ismeretlen. Magas állásánál s ebből folyó összeköttetéseinél és egyéniségének sokoldalúságánál fogva, az ő életére vonatkozó adatok korának két országra szóló politikai és tudományos viszonyaira is kiválóan érdekesek, s mint ilyenek nem egyszer eddig nem tudott részletekkel ismertetnek meg bennünket. Az fennebb említett körülménynél fogva nem szükség e füzet tartalmával hosszabban foglalkoznom. Mindössze egy-két adatot recapitulálok e helyen újra. Az a levél, melyben ura, fejedelme, a Lengyelországot új fényvel és dicsőséggel elárasztó Báthory István szól hozzá, írójának államférfiúi mély belátással párosult vallásossága mellett — melyben a türelmetlenségnek egy piczinyke szikrája csillan meg — arra is megtanít, hogy Kovacsóczy volt az a kormányos, ki a nagy király távollétében Erdély állami életének hajóját vezérelte. A Forgács Imre levele irodalmi becsű, a mennyiben a néhai Forgács Ferencz váradi püspök irodalmi hagyatékának, a *De vita despotae, de oppugnatione Zigethii és Illustriorum hung. poetarum epigrammata*-nak a sajtó alól rövid időn való kikerüléséről tudósít 1588. ápr. 13-án; említi Pécsi Gáspár elvesztett *Historia*-ját is, és Kovacsóczy egy megnevezetlen munkáját, melyet nagy gyönyörűséggel olvasott. A kassai Dávid Zsigmond levele írójának jóízű humoráról tanuskodik.

Ha Szádeczky fennebb ismertetett oklevélpublicatiójával

rövid 17 esztendő eseményei megvilágításához járult becses adalékokkal: *Fogaras vára és uradalma történeti emlékei*-ben e hajdan fejedelmi birtok öt százados történetét beszéli el. A bevezetésben érdekesen ecseteli azt a közönyt, mely történeti multunk irrott emlékei conserválásában egyeseknél úgy mint családoknál — tisztelet a kivételeknek — szanaszét divatos a hazában. Nagyon helyesen jegyzi meg, hogy egyes ember buzgalma, ügyszeretete is mennyit képes megmenteni ez elkallódásra praedestinált emlékeiből a multnak, mutatja Szilágyi István példája, ki tanítványait is gyűjtésre serkentve a máramaros-szigeti lyceum gazdag levéltárát alapította meg. Maga szerző is igen szép sikert mutatott fel e téren, mikor a fogarasi uradalom s általában Fogaras vármegye történetére a XVI. századtól kezdve a jelen század elejéig 6—700 régi levelet mentett meg az elpusztulástól s ajánlott fel az erdélyi muzeum levéltárának. Adományának becsét növeli, hogy e régi levelek egy része a fejedelmi korban a fogarasi várbeli levéltárba tartozott, a másik rész a récesei és nagyberivói Bóér család levéltárának maradványaképpen Bóér László ajándékából jutott kezére. Gyanítjuk, hogy a Fogaras történetére vonatkozó adatok ily nagy száma adta s igen helyesen e kis monographia megírására az eszmét Szádeczkynek.

A bevezetés után a vár és a hozzá tartozó uradalom történetének elbeszélésébe fog. Kezdetben ismert nyomokon jár. Roesler, Hunfalvy Pál és Réthy kalauzolják az oláhság Erdélybe való beszivárgásának elbeszélésében. Ez a beszivárgás 1200 táján kezdődött. Az oláh név 1222-ben tűnik fel először Erdélyben, s kilencz évvel később Fogaras névvel is találkozunk, mikor birtokosául bizonyos Trulh említettik. E század végén Ugrin mester birja őseitől öröklött jogon. Nagyobb jelentőségre akkor emelkedik Fogaras, mikor királyaink adományából a havaseli vajdák erdélyi uradalmává válik a »nova plantatio terrae Fogaras«-sal, azaz Omlás herczegséggel együtt, természetesen a nélkül, hogy valaha Oláhország kiegészítő részét képezte volna, mint azt az oláh historikusok most a világgal elhitetni szeretnék. Első birtokosa az oláh vajdák közül Laczkó volt, kit Nagy Lajos 1366-ban »a mi havaseli vajdánk«-nak nevez, az utolsó Radul, kinek kezéből 1464-ben Mátyás király vette ki, hogy a hűtlen oláh vajdánál hívebb emberének és rokonának, vingarti Geréb Jánosnak és fiainak adományozza. A XV. század végén és XVI. elején Corvin János kezén találjuk, kinek 1505-ben történt halála után Bornemisza János nyeri II. Ulászlótól adományban, ki a várat és uradalmát — maga nem lakhatván ott — a Tomory Pál gondjaira bízta, ki 14—15 évig széleskörű hatalommal intézte Fogaras ügyeit s állott őrt Erdély déli részén a török

beütések ellen. Minő korlátlan volt hatalma mint várnagynak és kapitánynak, mutatja az 1511. aug. 19-én Fogarason kelt oklevél, mely Alsó-, Felső-Vistnek és Alsó-Árpásnak, állítólag még Mircese havaseli vajdától és szörényi bántól 1400 körül kapott bojárságait erősíti meg. Míg az oláh vajdák kezén van, az ország ellen intézett ármánykodásaik bosszorkánykonyhája. A XVI. században, Magyarország és Erdély különválása idején, mikor az oláh vajdák, királyaink bőkezűségéből, a küküllővári és csicsói uradalom birtokosai: nagyravágyó erdélyi vajdák és országos főkapitányok fészkelődéseinek melegágya.

A mohácsi vész után Fogaras vára is urat cserél. Ferdinánd, 1527-ben Maylád Istvánnak és Nádasdy Tamásnak adományozza. Maylád pedig 1530-ban nőül vevén birtokostársa testvérhugát Annát, javokra Nádasdy Fogarashoz való jogáról lemondott 1532-ben. Ettől fogva Maylád István Fogaras ura. Erre támaszkodva szötte terveit a királyait folyton cserélgető Maylád, hogy kitudván az ellenkirályokat Erdélyből, magát német vagy török védnökség alatt annak fejedelmévé választassa. De összeesküvését fölfedezték János királynak, ki hadat vezetett ellene s egyszersmind az 1540. ápr. 14-ére hirdetett tordai országgyűlésre maga elé idézte. De a pártütő vajda nem jelent meg s a király feje és jószágai elvesztésére ítélte. Fogarast Török Bálint kezdte ostromolni, de eredménytelenül s végre — a király is időközben meghalván — fölhagytak az ostrommal. Egy év múlva azonban a csecsemő János Zsigmond érdekei támogatására küldött török és oláh had cselet vetett Mayládnak s elfogván Konstantinápolyba küldte, hol 1550 végén a héttoronyban fejezte be életét. Fogarast és uradalmát azonban családja nem vesztette el. Felesége s azután fia Gábor birtokában maradt 1566. aug. 6-ig, mikor is ez Teke város felével együtt 30,000 frtéért eladta a fejedelemnek.

Maylád István fogságra jutásával Fogaras vára a szegény Nádasdy Anna siralomháza lőn. De a fájdalomban nem roskadt össze. Mindent elkövet, hogy szerelmetes férje urát a török fogságból kiszabadíthassa. Mohón lesi a követek jövését-menését Konstantinápolyba, hogy »megnyomorodott szegény uráról« legalább hírt halljon. S mikor az erdélyi rendek az 1542. évi tordai országgyűlésen arra kérik Izabellát, hogy »méltóztassék gondot viselni Török Bálint és Maylád István kiszabadítására.« s erre a célra áldozni is készek, sőt Nádasdy Tamás is mindent elkövet sógora megszabadulása érdekében: föléled a bánatos asszony reménye, hogy férje megszabadul. De hasztalan reménykedik, hasztalan költ, hasztalan fírad. A jedicula áldozatát nem adta vissza. Maylád ott senyvedt el. Az özvegy most már gyermekeinek él: Margitnak, ki 1551-ben Báthory András neje lett

és különösen Gábornak, kinek minden lépését az anyai szív teljes aggodalmával kíséri. Öröme oly határtalan, ha jót hall felőle, mint csüggedése, ha érti, hogy »sok dologban foglalta magát, kinek nem kellene lenni.« »Az éjszaka mind az városon volt, csak hajnal felé jött meg« — írja Nádasdynak 1556. máj. 1-én és fél, hogy azt a lánczot, melyet neki adott »el ne adja és meg ne igya az árárt«.

A férje halála után Fogarast elhagyott asszony az Izabella és János Zsigmond Erdélybe való visszatérésevel újra Fogarasba megy s mialatt mindent elkövet, hogy fiát a Ferdinánd szolgálatából kiszabadíthassa, azt sem mulasztja el, hogy Fogarasra Izabellától új adománylevelet nyerjen. De a zászlós uradalom rendkívüli kiváltságainak (semmi nemű közterhet nem viselt) napjai meg voltak számlálva. A rendek 1558-tól kezdve többször sürgetik, hogy Fogaras a többi rendekkel egyenlő terhet viseljen. Végre is a folytonos huzavona, s főkép a Majlád Gábor ellen állítólagos törekvései miatt János Zsigmondnál élesztgetett gyanú Fogaras eladására készítette őt, s előbb Felső-Magyarországba, azután Morvaországba költözött, hol két fiu hátrahagyásával 1577. jul. 22-én meghalt.

Maylád Gábor után Fogarast Békés Gáspár nyerte János Zsigmondtól adományban. De Békés a Báthory István vajdasága idején a Maylád Istvánéhoz hasonló velleitásokat árult el. Ezért lakolnia kellett. Báthory hatalmába kerítette a várat. Két évvel később pedig, mikor Békés még egyszer szerencsét próbált, hogy Báthoryt székéből kivesse, a szentpáli csata véget vetett a parvenu nagyravágásának. Fogarast soha sem kapta vissza; akkor sem, mikor Báthoryval kibékült s ennek lengyel királyságában a muszka cszárral folytatott hadjárataiban magának rendkívüli érdemeket szerzett. Ezután az erdélyi fejedelmek családjának egyik-másik tagja bírja Fogarast: leginkább a fejedelemasszonyok. De mielőtt a szerencsétlen Mária Krisztina kezére került volna, még egyszer szerepet játszott. Báthory István végrendeletében unokaöccsének Boldizsárnak hagyta volt, ki fejedelemségre vágyván a Báthory Zsigmond megbuktatására szőtt conspiratióban fejével együtt Fogarast is elvesztette. Mária Krisztina négy évig bírta Fogaras várát tartozékaival együtt. Távozása után férjére Zsigmondra, erről Andrásra szállott, kit Mihály vajda buktat meg, ki a fogarasi uradalmat a császár-király tudta nélkül nejének adományozta. Fogarast ezután rövid ideig a Csáky István kezén találjuk, végre a Mihály vajda bitorlása és a Bástá zsarnokoskodása után 1605-ben a fellázadt német őrség a várat s azzal együtt természetesen tartozékait (60 falu) Bocskay erdélyi hadvezérének, Gyulaffy Lászlónak kezébe adta.

Itt kezdődnek folydogálni azok az eddig ismeretlen források, melyeket szerző a fogarasi vár és uradalom történetére vonatkozólag azon a vidéken jártában összegyűjtögetett. Utasítások ezek jobbára a vár és uradalom gondviselői számára, melyek közül Bethlen Gáboré 1623-ból a legapróbb részletig felsorolja az udvarbírák teendőit; másik része gazdasági számadások, melyek a fogarasi várnak és a hozzá tartozó birtokoknak gazdasági tekintetben olyan képét mutatják, hogy teljes joggal mondhatja szerző azt, hogy a fogarasinál jobban instruált uradalom a fejedelmi korban nem volt Erdélyben. Hogy többet ne említsek, a fogarasi uradalomhoz tartozó Komána, mely egy birtoktest központját képezte, melyhez Alsó-, Felső-Komána, Alsó-, Felső-Venicze, Kocsoláta és Lupsa tartoztak, 1633-ban 151 jobbágyot számlált, ami, tekintve hogy csak egy tized része a fogarasi törzs-uradalom jobbágyainak, fogalmat nyújthat ennek gazdagságáról. Az a számadáskönyv, mely 1662-ből az utolsó erdélyi fejedelemszony Bornemisza Anna földes uraságában kelt s a vár tisztjeit és szolgálomezélyzetét azok fizetésével együtt felsorolja, míveltség-történeti szempontból is érdekes adaléka történelmünknek. Egy más összeírás 1673-ból a vár fölszerelésével s az utolsó 1692-ből (ez az orsz. ltárban) a vár belső berendezésével, lakosztályaival ismertet meg bennünket, a fejedelmi korszak letűnte után a gubernatorság kezdetén.

*
*
*

Geschichte des Geschmacks im Mittelalter und andere Studien auf dem Gebiete der Kunst und Kultur. Von Jakob von Falke. Berlin. Allgemeiner Verein für deutsche Litteratur. 1892. 8-r. 374 lap.

A berlini német irodalmi-egylet kiadványainak immár XVII. sorozatát bocsátotta közre. Irodalmi termékei közepet tartanak Gyulai Pál Olcsó könyvtára s az Akadémia könyvkiadó vállalata közt — azzal a különbséggel, hogy csak eredeti műveket bocsát közre, mi ha dicsősége, aligha válik előnyére. Ezért kell — úgy látszik — egy-egy folyama árát 18 márkára szabnia, s ez összegre is 30 márkáról szállott alá.

Két magyar írónak műveit is megtaláljuk kiadványai közt: *Vámbery* Árminét, melynek czíme: *Sittenbilder aus dem Morgenlande* és *Neményi* Ambrusnak »Das moderne Ungarn« című rajzait, melyek méltán sorakoznak az Auerbachok, Bodenstedtek, Heysék, Lindauk, Hanslickek stb. műveihez.

Szigorúan vett történeti dolgozatot keveset találunk e tudományterjesztő kiadványok közt. Ide sorolhatjuk *Löcher*, *Kampf um Paderborn* (1597—1604), *Schmidt*, *Historische Epochen und Katastrophen*, *Egelhaaf*, *Deutsche Geschichte im*

Zeitalter der Reformation című monographiákat. Annál sürűbben van képviselve -- amit a német nagy közönségre való tekintetből helyeselhetünk -- a féltörténeti szakma és a műveltség történet, mely utóbbihoz tartozik Falke idézett műve is.

Falke, a nagy képzettségű műtörténész összegyűjtött föl-olvasásainak és értekezéseinek itt már második kötetével találkozunk. Az elsőben az arabs és indus művészetről, a keleti építészetről, ötvösségről és szövetekekről, a chinai, japán és európai porcellánról, a francia izlésről, a templomok faldíszéről épp oly szépen és könnyedén értekezik, mint e másodikban a középkori izlésről, az utczák alakulásáról, a filcsont-faragványokról, a gobelinről, a barocco és rococoról, végre a színes réznyomatról. De e szinte játszi előadás nem felületes munkát takar, mint azt a szomszédban és itthonn is oly gyakran tapasztaljuk; hanem hosszú és szorgalmas, széles és mélyreható tanulmányok eredménye, miképpen azt Falke Jakabtól másként nem is várhatjuk.

Ismertető figyelmét különösen lekötötte a középkori izlés fejlődésének története, amint azt a nyugat-római birodalom elenyésztétől a XV. század végeig erkölcsökben, irodalomban, építészetben, a művészet különböző nemeiben és a viseletben a szerző feltűntette.

Úgy vélem, a magyar olvasót Ipolyi művészettörténeti előadásai után is érdekelní fogja, amit Falke a daliás kor divatja alakulásáról mond, főleg, ha egynemely magyar szálat is közbe szövk.

A középkori vitéz (lovagot) két eszme lelkesítette: Istene és hölgye. A kereszténység hitté szilárdult benne, mely eltölté egész valóját, elfogá minden érzékét, melyért karját, kardját, ha kellett, életét is föláldozta. A keresztény vitéz, első sorban Istennek szentelte magát; Krisztusért, hiteért, lelke üdveért, a szent sír megszabadításaért készséggel fölvette a kereszt jelét és hadat járt a pogányok ellen. Az ezen kor vitéze nem is képzelhető erős vallási meggyőződés nélkül.

Másik lelkesítő eszméje hölgye. A hölgyek tisztelete szinte második vallása, cultusa, eszményi rajongása. A hölgyet, szive választottját illeti a vitéz szolgálata másod sorban; őt dicsőítik dalai, az ő nevében és hogy neki tessék, küzd a tornákon és a komoly viadalban. Ha a szép szemek látják, tör dárdát; szép kezekből veszi vitézsége bérét, koszoruját; kalandokra, szent háboruba szépe küldi; hozzá vonzza megint vissza elolthatlan vágya. Szerelmeért követ el hősi tetteket, néha -- ma alig fölfogható hőbörtöket, melyeket azonban nagyra tartottak akkor. A hölgyeket megillető e rajongó eszményi szolgálóat dicsőítettek a regősök (troubadourok), és általuk maradt reánk emléke.

Mielőtt azonban a nő ily eszményi magasságra emelkedett, melyből az ízlés minden ágának irányt adott s a műveltségnek törvényt szabott: szükséges volt, hogy maga is a neveltség felsőbb fokára jusson. Úgy kell lennie, hogy a középkori nő nagy műveltségű hölgygé képződött, ki az öt magasztaló dalokat megérteni és méltányolni tudta; a férfi tiszteletét tiszteletreméltó erényeivel, — hódolatát finom modorával megérdemelte. A vitézi »hölgyimádat« nem érthető, ha a nő lényegében és megjelenésében az eszménynek meg nem felelt. És valóban a középkori némben a daliás időkben hölgygé fejlődött. A Krimhildek, Brunhildek, Fredegundok teljesen átalakultak.

Egyebek közt a ruházatban is föltűnik e változás.

A Karolingek korában ami ruházatát illeti, az asszony a fűsúlyt arra fektette, hogy mentül drágább, mentül több arany legyen rajta. Minden öltönydarab arany paszománttal volt beszegve: a nyak, a kar, a keze feje körül, főleg alúl; s e szegély gazdagon volt drága kövekkel és gyöngyökkel ékesítve. Hosszú kősöntyű függött a fülén; drága dísz övezte haját és fejét, noha ez kendőkkel és fátylakkal egészen be volt fűlve úgy, hogy csak az arcza látszott.

A ruha szabása olyan volt mint a zsáké; nem feküdt a csipőkre, nem símult a testhez, és már a drága és nehéz kelme miatt se vehetett redőt. Hiányzott tehát róla az antik (görög-római) ruházat plasztikus jellege épp oly mértékben, mint a későbbi öltözék festői szépsége. A hatás tehát, melyet a nő a férfitra tett, semmikép se lehetett kedvező, ingerlő. Fénylett az aranytól, tündöklött az ékkövektől és gyöngyöktől, de bájai el voltak temetve.

A színompának a ruhán híja nem volt, mint hogy az előkelő világ kedvelte az élénk színeket, s azok hatását a hosszabb alsó és rövidebb felső ruha, nemkülönben a színes és aranyos mintákkal átszőtt kelme kellően érvényesítette; hiányzott azonban a finom, a nemes ízlés.

A férfi se dicsekedhetett jobb ízléssel. Öltönye leért térdén alúl, le néha a bokáig. Zsákszerű felső és alsó ruháját dereka körül övvel erősítette meg.

Szegélyének díszje szakasztott olyan volt, mint az asszony ruhájáé. Haját rövidre nyíratta, és a phrygiaihoz hasonló süveg fűlte fejét. Ha sisakot viselt, ebből egy vas gajmó ereszkedett le, hogy orrát védje. Harci viselete: pánczélja a rávarrott gyűrűkkel és pikkelyekkel, üstalakú vagy hegyes sisakja, czímerével tarkára mázolt, nagy, öblös pajzsa: minden olyan esetlen, kezdetleges volt, amiből idővel majd válhatik valami. Felöltőjébe és palástjába czímerének jelvényei voltak beszöve, mint ez a német

koronázási palást oroszlányán maig is látható. Előfordul az is, hogy a férfi czímerének színeit viselte, és ruhája fölváltva majd két, majd négyszínű volt mint czímerének mezői; majd meg füg-gélyes, vízszintes vagy rézsútos csikokkal tarkázott. Később az efféle, maskarának való ruhát a csatlósok viselték. Karpereczek, többnyire bronzból, szintén divatban voltak. Tuczatszámra kapták a férfiak asszonyaiktól.

A változások, melyek által az asszony finom, udvarképes, ünnepelt hölgygyé átalakult, a következőkben állottak. A nő első, öntudatos törekvése az volt, hogy a ruhát melle és dereka körül szűkebbre alakítsa, mi által természetének szépsége, teljessége és karcsúsága föltűnjék. Hogy ez öntudatos igyekezet volt, kitetszik a sok gáncsolásból, melyeket ó-módis emberektől vont magára.

A ruhanemekben lényeges változás nem esett. Az előkelő hölgy ümőge és redőkben talpig leomló alsó ruhája ¹⁾ fölött felöltőt viselt, mely valamivel rövidebb volt alsó ruhájánál. A teljes öltözethez (*vestis integra*) tartozott még a palást, melyet hátulról a vállra borítva csat (*agraffa*) tartott össze. Természetes, hogy a hölgy nem mindig viselte mind e ruháit; otthon, például, csak az alsó ruhában volt.

A ruha célba vett szűkítése kezdetben úgy történt, hogy a hónótól a csípőig egy csikot vagy éket kivágtak, aztán zsinórral összevonták a szövetet, hogy a hiányt elfödjék. Hanem ezt csak addig tették így, míg megtanulták úgy szabni ki a ruhát, hogy az a testhez simuljon. Ezen változás által a hölgy idomai oly arányokban tűntek föl, melyet a költők magasztaltak.

Hasonló átalakuláson ment keresztül a felöltő, vagyis ujjas. Előbb, ugyanis, a felső ruhának szertelenül bő ujjai valának, melyek a válltól kiindulva bőségökben és hosszúságokban a földig értek. E viselet se kényelmes nem volt, se nem felelt meg a cél-nak, melyet az új divatáramlat magának kítűzött. A rajta esett változás azonban nem volt legott gyökeres, mert csak abban állott, hogy az ujjakat a válltól a kézcsuklóig megszükitették, honnét az a szövetnek ismét egész szélességében a földig hullott alá. Csak később, 1200 körül történt, hogy ez ízléstelenséget is abba hagyták.

Igen valószínű, hogy a divat már akkor Franciaországból indult ki; a francia szabásról legalább már történik említés, de hogy miben állott? nem tudni.

A haját, miután kiszabadíták a kendő és fátyol alól, kezdetben hosszú, a háton lógó fonatokban viselték. Később a nagy-

¹⁾ E két ruha latin nevének, az *indumentum*nak és *pendulának*, e lógó, nem övezett ruhanemnek nyoma nyelvünkben mind e napig fönmaradt.

világi hölgy (asszony és leány) egészen bontott, a nyakra és vállra leomló, gondosan rendezett fürtökben hordta hajzatát, s ez amily természetes oly nemes izlésre mutat. — A haj tömegét, nehogy az arcza háaruljon, koszorúval, melyet séta közben kerti vagy mezei virágokból kötöttek, körítették. Hanem ez alatt rendszeren arany abroncsot, mely a homlokról a halánték felé hajlott le, s a haját rendben tartani volt hivatva, alkalmaztak. A királynék e czélből rendszeren koronát, míg más előkelő hölgyek többé-kevésbé ékes, diademszerű hajkötőt (crinale) viseltek, melyet szintén koszorúnak híttak. Lipóczi és Nekcsei Demeter unokája kiházásításánál szintén kapott egy ilyen koszorút (vulgo: krenzul), mely megért egy falut.

Egy másik hajdísz a kalap vala, melynek francia neve (chapel, chapelet) elhítteti velünk, hogy Franciaországból érkezett hozzánk. Mellette a főköttő, németül: Gebende is járta; egyszerű, a főtetejét eltakaró, többnyire fehér szövet, melyet, miután a homlokot diademszerűen körülvette, a fülektől lefutó szalaggal az áll alatt erősítettek meg; innét magyar és német neve. A főköttő nem ritkán prémezett volt. Nyoma van az árnyas, sőt szalmából font kalapnak is. Hogy a lábbeli szintén a divathoz alkalmazkodva, a keskeny, kicsi, fejében domború (ma mondanók: arisztokratikus) lábat föltüntetni volt hivatva, magától értetik; noha a finom izlés tiltotta a lábat szemlére kitenni, amiért az rendszeren a hosszú alsó ruha redői alatt settenkedett. Azon korbéli képírók vagy képfaragók művein a láb vajmi ritkán látható. Későbbi időbe esett, midőn a hiuság a hegyes lábbelit oktalanul meghosszabbította.

Az ekként megfinomodott izlés nem találta kedvét a sok ékszerben. Az aranyos, nehéz ruhaszegélyt teljesen nélkülözte, mert a ruha természetes és előnyös redőzését gátolta. A fülbevalók viselete, ezen barbár szokás szintén kiment a divatból; gyűrűt is ritkán látni a szép ujjakon. Sőt a pompás, de nehéz agraffa is mely a palástot összetartotta, helyt adott a kapsoknak, melyek a palást monno csücsében alkalmazva, zsinórral egybefűzve lehetővé tették, hogy palástját kiki tetszése szerint panyókán hordja vagy összébb vonja. Az illetudó hölgy rendszeren e zsinóron tartotta jobb kezét; legtöbbnyire sírkövén is így van ábrázolva.

Magától értetik, hogy külső megjelenésében a vitéz (lovag) nem állhatott mögöttes hölgyének. Ha azt óhajtá, hogy szive királynője hódolatát, bókjait kegyesen fogadja: meg kellett felelnie nem csupán vitézi hírnevére, hanem viseletére, míveltségére nézve is. El követelmények közt azonban az írni, olvasni tudás nem állott. Hisz sem Eschenbach Volfrám, se Lichtenstein Ulrik nem értettek e deákos mesterséghez, jóllehet azt nagy költőnek, ezt elsőrendű igricznek (Minnesänger) tartják német szomszédjaink.

Feltűnő, noha nem érthetetlen, hogy a lovagias férfi megjelenése ezen korban annyira hasonlított az előkelő hölgy megjelenéséhez, miszerint nem ritkán nehéz megkülönböztetnünk: férfi-e, nő-e, a ki előttünk áll? Mert habár a vitéz földadata azon időben kiválóan a hadjárat és harc volt: eszményi szerelmében, lyrai hangulatában, odaadásában hölgye iránt, puhaságában, érzelgősségében bizonyos nőiesség tükröződött, de sőt képződött.

A spalatói főesperes, egyik elsőrendű korirónk a tatárjárás idejéből, keményen korholja a korabeli ősoket, hogy erkölcsaik lazák, vitézségök megernyedtek, a henyelésben megrevesedtek, és csak a gyönyörnek élnek. Egész nap fésülködtek, úgymond, bőrüket simították, a férfias viseletet asszonyossal váltották föl. Miután kilencz óra után fölkeltek ágyaikból, minden idejüket változtatott társaságokban vendégeskedve töltötték; hűvös erdőkben, üde réteken asszonyaikkal enyelegtek, nem törődve a tatárokról szármaló hírekkel.

Ez elpuhulás a férfiak viseletén is mihamarabb jelentkezett. A sisakot és pánczelt már csak a tornához készülöve vették föl; egyébkint előkelő, urias világi ruhát hordottak, mely állott ingből, egy vagy két kabátból, és a palástból. — A férfiruha alakja ugyanazon változáson ment keresztül mint a nőké. A férfi palást olyan mint a nőké; valószínűleg közösen viselték. A hajdani dús diszítés itt is elmaradt. A nyak meztelen; a haj gyűrűkben fűrtözik a vállra épp úgy, mint a hölgyeknél, csakhogy rövidebb. A bajsz és szakáll, a férfidisz Németországban annyira eltűnedezték, hogy Frigyes császárt szakálláról, mint különösségről nevezték Barbarossának.

A magyarok, papok és világiak egyaránt, még tartottak a férfidiszre. A lelkészek hálásan említik, hogy Boccasini Miklós bíboros és szent-széki követ eltörülte elődjének, a fermói Fülöp püspöknek szakáll viselési tilalmát. — Midőn pedig Demeter, a zólyomi ispán a Rajna vidékén járt hatszáz szakállas daliájával, hogy Habsburgi Albert osztrák herceget Nassaui Adolf ellen a királyi trónra segítse, a csupasz németek előtt nagy csoda tárgya. Csak az egyházi (keresztes) lovag-rendek tagjai viseltek közöttök szakállat.

De nem folytatom amugy is kelletténél hosszabbra nyult részletes ismertetésemet. Csak annyit akarok még megjegyezni, hogy Falke értekezése a középkori utca alakulásáról épp oly tanulságos mint egyéb cikkelyei, kivált pedig a gobelinek és arrazzik története.

O petykím patrijarszima, Ruvarac Ilarion archimandritától. Zára, 1888.
110 l.

Szerzőnek ez a legkiválóbb értekezése. Valóban csodálatos, hogy a tudós világ nagyobb érdeklődését nem keltette fel, s az egy orosz történetírón Florinszkin kívül senki sem ismertette. Pedig hát az első része oly kincses bányá, mely a magyar történeti tudománynak hasznára is fog válni. — Szerző műve a következő részekből fog állani: I. az idézett értekezés, mely az ipeki patriarchák történetét adja 1557—1690-ig; II. az ezen korban élt szerb püspökök és metropolitákét; III. a szerb kolostorok és szerzeteseikét, tekintetbe véve ezen kor magyarországi kolostorait is. Tehát kerek 100 év a szerbek legsötétebb korszakából, a hol történetíró még nem járt.

A szerb birodalom végleges meghódítása után a törökök az ipeki patriarchátust megsemmisítették és Szerbiát az ochridai érsekséghez kapcsolták. 1459—1557-ig egyetlen szerb érsek sem említetik, de még csak püspök sem. Az 1427—1521-ig terjedő időközben említett szerb belgrádi püspökök magyar fenhatóság alatt állottak, a zetai pedig Crnagorához tartozott. 1470-ben Dávid milesevói metropolita említetik utoljára. 1530-ból valók azon adatok, melyek Nikanor gracsanikai, 1552-ből, melyek Masej budai és 1553-ból, melyek Makarije püspökök neveit jegyezték fel. Az 1459—1557. évig csak az ipeki metropolita neve fordul elő, a ki valószínűleg az ochridai patriarcha alárendeltje volt. György deszpot (Vak István és Angelina fia), a ki 1486-ban a Szerémségben élt és 1499-ben Kupinik várában a Szt.-Lukácsról címzett templomban felvette a szerzetességet és Makszim nevet, — a szófiai metropolita által kenette fel magát jeromonahúl. Ez a Kalevit metropolita akkor számos szerbet avatott fel gyakornokúl és papokúl a Szerémségben. (Šafarik, 64; Ark. za poviest jugosl. III. 23.) Az első ipeki érsek Makarije volt, ki 1574-ben halt meg. Őt követte Antonije (1575-ben halt meg) és utána Gyeraszim.

Makarijeről be van bizonyítva, hogy Melamed Szokolovics török vezér testvére volt, Musztafa budai vezérnek közeli rokona. Antonije érsek pedig testvérfia Makarijének és Musztafának unokatestvére. S ezek után már nem szenvedhet kétséget, hogy az ipeki patriarchatus megújítását első sorban a török fővezérnek köszönheti, a ki arra testvérét és rokonait emelte. Őket követték Jerotije (1591-ig), Fülöp (1592.) s aztán János (1614-ig). Ennek idejében 1594. apr. 27-én égették el Szt.-Száva érsek csontjait a vracsari mezőn Belgrád alatt, és nem 1595-ben, mint ezt eddig általában hitték.

Magyarország királyai ezen korszakban nem egy ízben gondoltak Szerbia felszabadítására; így Mátyás »rex Serviae vel Rasciae« a török járom alatt nyögő (nem tehát a magyarorsz. szerbek) számára István bosnya királyt, Györgyöt, a vak István fiát szerb deszpotokul nevezte ki, de ezek sohase juthattak birtokaikhoz. A XVI. század végeig némán tűrte a szerb nemzet a rabigát, de ekkor már itt-ott feltűntek a felszabadítási törekvések. 1598-ban és 99-ben a szerb metropoliták két ízben is Rómához fordultak és 1605-ben Rudolf császárhoz Prágába. Ezen és a rákövetkező évben János patriarcha két ízben küldött Ausztriába követeket, a kik a habsburgiaknak a Balkán tartományokat felajánlottak vala. Az 1606-ban a törökökkel kötött béke azonban meghusitá a szerbek törekvéseit. 1614-ben pedig a szerb patriarcha Kucsi-ban az összes szerb nemzetségeket gyűlésre hívta egybe, melyen a forradalom kimondatott a szabad Crnagorát központul véve. János után Gracanicában szábor útján Pajsziye választatott érsekül. (1647-ig élt.) Ő találta meg V. Uros czászár csontjait s írta meg életét. Uros czár 1705-ben a szerémi Jazak s innét később Remete kolostorba vitetett. Utána I. Gábor jött az érseki székre, akit szerémi kolostoraink is gyakran emlegetnek, így a hopovoi és kovili zárdák. Ő raskai metropolita volt annakelőtte és az ottani Kovilyl nevű kolostort romjaiból felépíttette; 1654-ben Oroszországban volt és 5 évre rá Szerbiába visszatérve megfojtatott. Gábort már 1654-ben helyettesítette Makszim, aki 1681-ig ült az érseki széken. Ez 1661., 62. és 69-ben a boszniai és hercegovinai katolikus szlávokat hatalma alá akarta keríteni, a mit IV. Arzén patriarchának 1731-ben sikerült is elérnie Mahmud szultán fermánja által. A II. Brankovics György szerb deszpot és iparlovag Rajics szerint általa kenetett fel Drinápolyban, a mely állítás azonban maga Brankovics által költött történeti hazugság. Őt követte 1681 körül III. Arzén patriarcha, ki a szerbeknek Magyarországra való telepítésénél főszerepet játszott. Ő csak későbbben írta magát Csrnojevicznak, holott majdnem biztosra vehetni, hogy nem volt semmiféle rokonságban a crnagorai Crnojevic családdal. 1682-ben Jeruzsálemben járt, honnét csak 1683-ban tért haza. Őt évre rá kétízben írt Oroszországba és Rómába a szerbek felszabadítása ügyében. 1683-ban Crnagorába volt kénytelen a törökök bosszuja elől menekülni, hol az osztrák-török háboru kitöréséig maradt. De midőn az 1689—90-ig terjedő telelés után Köprili vezér Szerbiát visszafoglalta, a patriarcha és nagy szerb tömegek vad futással útjukat Magyarországra vették. Ekkor települtek meg Szent-Endrén a ravanicai kolostor szerzetesei Szt-Lázár csontjait magukkal hozván. A bádeni őrgrof a

menekülők legnagyobb részét a Dráva és Száva közötti pusztaságokra telepíté. Az 1690. apr. 6-iki diplomáról, melyet Lipót adott ki, kimutatja, hogy a szerbeknek Magyarországon kiváltságokat nem nyújt, hanem a szerbországiakhoz szól, s felszólítja őket, hogy tüzhelyeiket ne hagyják el. Ezen diplomát meghamisították, midőn »lares vestros, culturamque agrorum non deserite« mondatból a non-t kihagyták. Lipótnak t. i. csakis az a célja volt, hogy a szerbeket fegyveres felkelésre bírja szerbiai hadserege segítése céljából. Eközben jött a szerbiai sereg veresége, és a szerbek nagy tömege Magyarországra való futás által keresett menedéket. Tulajdonképen bevándorlásról tehát szó sem lehet. TH.

Észrevételek a szerb történetírók némely állítására.

Minthogy jelenleg egy kissé magam is délszláv kérdésekkel foglalkozom, érdeklődéssel olvastam dr. *Thim* Józsefnek a Szerbek Története nagyrédmű írójának becses ismertetését az újabb szerb irodalom hazánk történetére vonatkozó termékeiről.¹⁾

Engedje meg azonban a t. szerző, hogy a bemutatott szerb irodalmi termékek két tévedésére figyelmeztessen; viszont biztositván őt, hogy hasonló szivességet tőle annál nagyobb köszönettel vennék, minthogy a szláv nyelv ismerete nélkül szükölködván, benne, ki a délszláv irodalomban oly kitünően jártas, mesteremet tisztelném.

Azt hiszem, ugyanis, tévednek, kik állítják, hogy Nagy Lajos magyar király 1356-ban egyezett meg Tvrtko bosnya bánal az iránt, hogy ez Erzsébet királynénak, Kotromanič II. István leányának Halmát vagyis Humot kiadja.

Ez eseményről Gál bexini főesperes magánleveléből, melyet első ízben *Kukuljević* Sakcinski Iván az Archiv za povestnicu jugoslavensku II. kötete 35. lapján közzé tett, értesülünk.

A Budán tartózkodó főesperes mint ujságot írja ezen eseményt püspökének, Kanisai István zágrábi püspöknek ekképpen: *Scire velit vestra paternitas, quod inter dominum regem et Thurkonem banum Boznensem huiusmodi facta est concordia et compositio: quod idem banus totam terram Holmi cum omnibus castris in eadem existentibus, pro iuribus domine regine iunioris eidem resignavit. Et converso autem idem dominus rex banatum Boznensem et Wzure eidem bano et fratri suo confirmavit. Ita videlicet, quod idem banus omnes paterenos et hereticos de terra sua ejicere teneatur sicut fide ... (promi)sit mediante. Et quod omnem fideli-*

¹⁾ Lásd a *Századok* 1893. évi folyama 154. és köv. l.

tatem exhibet domino regi et in omni expeditione sua fideliter tenebitur servire, quando per dominum regem fuerit requisitus, et ipse vel frater suus continuam in curia regia facient residentiam personalem.

Sajnos, hogy e Budán írt levélnek nincs évi, csak napi keltje: *in festo s. Alexii confessoris* (július 7); de ez elég arra, hogy megbizonyítsuk, miszerint 1356-ban nem íratott, következőleg az ujdonságul megírt esemény nem ez évben történt.

Kanisai István, ugyanis, mint választott zágrábi püspök először 1356 augusztus 11-én kerül elének.¹⁾ — Püspökké történt kinevezése Avignonban érte akkor, midőn Nagy Lajos követfeül VI. Incze pápánál tartózkodott a végből, hogy a király hadjáratát Velence ellen kimentse. -- 1356 július 4-én még nem érkezett meg Avignonban, mint ezt a pápának e napon kelt leveléből biztosan hozzá vethetjük. -- Megjelenésének és befolyásának nyomát a pápa ugyanezen évi július 17-én kiadott levelében észleljük legelőbb. A jó hatásnak, melyet a pápára ígéretei által gyakorolt, volt következménye, hogy őt, ki eddig ó-budai prépost vala, zágrábi püspökké nevezte ki a kalocsai érsekségbe előmozdított Frankói Miklós helyére.²⁾

De föltéve, hogy Kanisai István 1356 július 17-én ki volt nevezve püspöknek, és hogy ezt már Gál prépost is tudta (ami teljesen lehetetlen): levele még sem kelhetett a mondott évben, minthogy ebben a következő ujdonság is foglaltatik: *Dominus rex sicut decreverat, vos in curiam Avinionis destinare voluerit; tamen quia in litteris papalibus domino regi directis expresse habebatur, quod dominus Paulus episcopus Kurchiensis in legationibus apostolicis proxime foret venturus, ideo prestolatur adventus episcopi prenotati.* Képtelenség föltenni, hogy a király Kanisait akarta Avignonba küldeni akkor, midőn ez amugy is Avignonban tartózkodott, még pedig az ő megbízásából.

Hanem Gál főesperes levelének ezen részlete, valamint a következő: *d. rex cum domina sua consorte in hiis diebus canicularibus, pro evitandis caloribus estivis, versus Zolyum intendit proficisci, et ibidem pausabit quosdam dies, (donec) isti canicularis expirabunt.* kalauzol bennünket, hogy levele keletjét s ezzel a Nagy Lajos és Tvrtko közötti kötés idejét meghatározhassuk.

¹⁾ Theiner. Monum. Hung. II, 26.

²⁾ Theiner i. m. II, 21 és köv. l. Ekképpen tudja a dolgot *Heinricus dapifer de Diessenhofs* krónikája is *Boehmernél*, *Fontes rer. germ.* IV, 103: *Item mense Julii venerunt ambaxiatores regis Ungarie Ludowici, unus prepositus et unus miles, quibus papa Innocentius VI. nomine regis predicti, qui tunc Tervisium in Lombardia obsedit, concessit crucem contra infideles et scismaticos et decimam decimarum in regno suo. Et prepositum fecit episcopum et ecclesiam Collacensem illi concessit, cuius ecclesiam dedit preposito.*

Pál főesperes idéztem soraiból az tűnik ki, hogy Nagy Lajos azon évnek, melyben levelét írta, julius közepén Budán tartózkodott. Már pedig azt biztosan tudjuk, hogy 1356-ban juniustól novemberig nem volt Budán, 1357-ben azonképen.¹⁾

Kissé megakaszt, hogy csakugyan akadunk VI. Incze pápa 1357 junius 11-én kelt levelére, melyben jelenti Nagy Lajos királynak, hogy a váltig ismeretes Pál gurki püspököt (mert mást a *Kurchiensis* alatt nem érthetünk) sürgős ügyben követségbe küldötte hozzá.²⁾ Nem is volna lehetlenség, hogy 5—6 hét kellett a gurki püspöknek, míg Avignonból Budára érkezett. De az se lehetlen, sőt bizonyos, hogy járt az többször is Avignon és Buda közt, kivált azon időben, midőn a magyar királyi hadak Olaszországban harczoltak a szent szék érdekében a signorok ellen.

Ezek után történeti ténynek vehetjük, hogy Gál főesperes levele 1358-ban kelt, és az esemény, melyet benne mint legfontosabb ujságot első helyen említ, a kötés Hum iránt szintén ekkor esett meg. Se korábban, se későbben. Először azért, mert a király ez évi julius második felében csakugyan Budán, augusztus első felében pedig Zólyom vidékén, nevezetesen Lipschén is tartózkodott; ³⁾ továbbá mert Csuzi János, dalmát és horvát bán 1358 október 6-án magát *terre Halme dominusnak*, ami királyi helytartót jelent, nevezi.⁴⁾ Csuzi a következő évben már nem bán; ellenben Nagy Lajos ugyanakkor éppen Tvrtko érdekében hadat járt a szerbek ellen.⁵⁾

A másik — úgy vélem — tévedése a szerb történetiróknak, hogy Nagy Lajos király Erzsébetet, Kotromanić István leányát 1350-ben vette feleségül.

Egy ízben azt állítottam, de nem tudom már, mily alapon, hogy Nagy Lajos 1353 augusztus 20-án vette el második feleségét, a bosnya Erzsébetet. Ha a napra nézve ez idő szerint nem is tudom megvédeni állításomat, noha fönntartom azt: az évre nézve nincs kétségem.

Ugyanis VI. Incze pápának a vatikáni levéltárban őrzött supplikációs registáiban, (anno I, parte II, folio 76.) az 1353.

¹⁾ *Ráth* adatait (A magy. királyok tartózkodási helyei) a következőkkel pótlom: 1356 jul. 4. sub castello Coneglianii, (*Óváry*, Reg. 62. sz.), jul. 27. Treviso alatt, (*Hazai Okmt.* V, 130.) aug. 1. Treviso ostrománál (*Zalai Oklt.* I, 565.), aug. 3. in Treviso (*Anjouk. Okmt.* VI, 519.), okt. 28. Zágráb (*Óváry*, Reg. 69. sz.)

²⁾ *Theiner*, Monum. Hung. II, 31.

³⁾ *Ráth* i. m.

⁴⁾ *Anjouk. dipl. Eml.* II, 524.

⁵⁾ *Knauz*, Kortan, 280.

évi octóber 31. napjához ez áll: »Significant sanctitati vestre Ludovicus rex Ungarie et Elizabeth nata nobilis viri domini Stephani *ducis* Bocensis,¹⁾ quod ipsi, rex et Elizabeth *ex certis causis* sanctitati vestre ex parte ipsorum exponendis, scientes se quarto consanguineitatis gradu ex utraque parente fore coniunctos, matrimonium contraxerunt, carnali inter eos copula *subsecuta*. Cum autem ex ipsorum separatione possint gravia scandala provenire, supplicanti eidem sanctitati, quatenus ipsos ab excommunicationis sententia, si quam ex premissis contraxerunt, absolvere et cum eis dispensare dignemini, ut in sic contracto matrimonio licite valeant remanere, prolem *susceptam* et suscipiendam törvényesithessék sat.

Mire a pápa azt felelte: fiat, et iniungatur eis salutaris penitentia per vice-cancellarium arbitranda.

Nemde, ez érdekes adat, melyhez sokféle combinatiót lehet fűzni? Mellőzöm ezeket; csak azt az egyett állítom, hogy Nagy Lajos király azon évben kérte házasságához az utólagos pápai dispensatiót, melyben feleségével megesküdütt. Erre engem a nagy király egyénisége, jelleme, a dolog természete készit mindaddig, míg ellenkező nyomós érvek nem állíthatnak velem szembe.

PÓR ANTAL.

Oklevélhasonmások gyűjteménye. (XI—XV. század). Melléklet Horvát Árpád oklevéltani jegyzeteinek második füzetéhez. Huszonhat rézmetszetű tábla. Második kiadás. Budapest 1892. Kiadja az Eggenberger-féle könyvkereskedés.

Palaeographiánk ép úgy, mint diplomaticánk még mindig mostoha gyermekei a történettudománynak. A külföldön hogy mily sok történet e téren, e folyóirat hasábjain mindig beszámoltak. Míg ott a sokszorosítás legújabb vívmányait használják fel, a heliogravure stb. gyönyörű s az eredetit minden tekintetben visszaadó módjával, addig nálunk még örülhetünk, ha akad kiadó s a régi, bár igen czélszerű rézmetszetű táblákat újra közzéteszi. Az bizonyos, hogy e huszonhat tábla áttanulmányozásával legalább képet nyer a tanuló úgy az oklevélkiállítás, mint az írás átalakulására, s nem magas ára lehetővé teszi, hogy megszerezze magának s mint előiskolát az eredetiek olvasásához felhasználja, s mivel tulajdonkép fő czélja ez a vaskos füzetnek, ép azért örvendetes jelenség, hogy már a második kiadást is elérte. Nem tagadható azonban, hogy kívánatos volna már egy, hasonlólag a magyar diplomaticát feltüntető, de a mai kor igé-

¹⁾ Még nem *quondam*, jóllehet Kotromanié István már egy hónap előtt, szeptember 28-án, meghalt. Halálának hire tehát még nem jutott a budai udvarba akkor, midőn Lajos követei onnat Avignonba távoztak.

nyeinek megfelelő alakban reproducált gyűjtemény, de mivel azt a kevés számú szakközönség miatt magánkiadóktól várni nem lehet, meg kell elégednünk s a magasabb igényű publicatiókat vagy az államtól, vagy az akadémiától várnunk. Hogy a füzet tartalmát is ismertessük, 13 darab árpádkori oklevél van benne, első a Szent István-féle 1001-ki pannonhalmi alapítólevél, utána Kálmán király 1109-ki megerősítő levele, azután Imre király 1198-ki levele. Ezek tatárjárás előtti oklevelek. A többi árpádkoriak káptalani, nádori, királyi oklevelek és kiadványok. A XIV-ik századot 11 oklevélminta képviseli, a XV-iket kettő. A ki nem járatos még a palaeographiában s autodidacta úton kívánja elsajátítani, igen nagy könnyebbségére lesznek e táblák, ha megszerzi s a kulcsát Horvát Árpád »Diplomatikai Irástan« című munkájában találja fel.

A nagybányai Szent-István templom maradványai. Irta Décsényi Gyula. Budapest, 1893. 8-adr. 32 l.

Décsényi (Schönherr) Gyula, maga is nagybányai fiu, szorgalommal és kitarással összegyűjtött minden adatot, mi szülővárosa »nagy templomának« a Szent-István templomnak történetére vonatkozik. A régi híres nagy templomok közé tartozott, milyennel minden nagyobb város birt; régen büszkesége volt Nagy-Bányának, mert nagyság és szépség tekintetében az elsők közé tartozott. A romokat 1842-ben szerencsére egy nagybányai polgár lefestette; megmaradt a templom alapfalainak egy mult századi felvétele is, a hatalmas harangtorony ma is fennáll, s megvan még a főkapu maradványa s néhány dombormű töredéke. Ezekből kellett restaurálni a régi templomot, melyet a XIII. század végén kezdtek építeni, szépült és nagyobbodott az Anjouk és Hunyadiak idejében s teljes díszben fennállt a XV-ik században, de már a XVI-ik század derekán villámcsapások kezdték megrongálni, a restauratiókat nem helyesen folytatták, mígnem végre a mult század végén már teljesen pusztulásnak indult s 1847-ben teljesen elpusztult, a torony kivételével. Décsényi érdekes és becses rajzot készített a történelmi és műtörténelmi adatokból s valóban tartalmas s becses monographiával gazdagította meg műtörténeti irodalmunkat, melyet melegen ajánlunk az érdeklődők figyelmébe. Zs.

Budapest Régiségei. A főváros területén talált műemlékek és történelmi nevezetességű helyek leírása. Szerkeszti Gömöri Havas Sándor. IV. Budapest. A Fő- és Székváros kiállása 1892. 8-r. 156 l.

A fővárosnak van egy állandó bizottsága, mely a régészeti és műtörténelmi ásatásokat vezeti, s működése eredményeit összegyűjtve Évkönyvekben publicálja. A bizottságnak elnöke s egyszersmind a kiadványoknak szerkesztője Havas Sándor. Az ő érdeme, hogy a bizottság megalkult, működik s hasznos kiadványokkal gyarapítja irodalmunkat. Ez Évkönyvekből immár a IV-ik kötet látott világot gazdag és érdekes tartalommal. Az első cikkben Havas Sándor számol be az 1889—1892-ki

évek ásátásairól, terveiről stb. egyúttal a főváros budai részének topographiáját adja, hol azon nézetét is nyilvánítja, hogy mivel a kelták lakásaikat a saját nyelvükön »Bude«-nak hívták, tehát valószínű, hogy így maradt e név Budán. A kelták egyik törzséről az Aquincumban és egy szóval Buda környékén lakott eraviseusokról *Hampel József* értekezik összegyűjtven minden található adatot ez első lakóiról Aquincumnak s számos ábrát is hozván a rólok fenmaradt emlékekről, mint pénzek, domborművek stb. Igen érdekes és nagy szorgalommal írt értekezés, melyet élvezettel lehet olvasni s melyből az eraviseusok nemzetségére, földjére és fővárosára, (mely ép Aquincum volt), temetőire s emlékeire vonatkozó igen tiszta képet nyerhetni. Érdekes e népnél, hogy a kocsigyártást kiváló tökéletességgel űzte. Dr. *Kuzsinszky Bálint*, Az építkezés Aquincumban cím alatt kimutatja, hogy az itteni építkezés nem volt ugyanaz, mint az természetes is, mint Itáliában. Sok ábrával illusztrálja az építés sajátosságait, a belső kiépítést. *Frölich Róbert*, Aquincum római feliratai cím alatt 91 föliratot közöl megfejtéssel és magyarázattal.

A Magyarországi középiskolák újabb szervezete történeti megvilágosítással. Dr. Klamarik János. (A mű első fele.) Budapest, 1893. 8-adr. 640. l.

Egyike azon munkáknak, melynek bece éveről évre nő. Már ma is nemcsak actualis értékkel bír, hanem forrás munka. Nehány év kell hozzá, s alapvető munka lesz belőle. A mint a ma történetté válik, ez a munka is első rangú forrássá lesz. Tulajdonkép átdolgozása egy régiebb 12 év előtt megjelent munkának s a mi az átdolgozás becsét illeti, az hogy a munka »történeti megvilágosítással« van felszerelve: tehát a fejlődés stadiumait. a jelen összefüggését a múlttal mindenütt kimutatja. Klamariknak a mai viszonyokra nézve minden adat rendelkezésére állott. magától értetődik hát, hogy módjában volt a máról teljes képet adni. Az is természetes, hogy olyan kiváló szakember mint ő ezeket az adatokat a legjobban tudta felhasználni. De igen szerencsés gondolat volt a kiindulási pontot mindenütt a történeti fejlődésből választani, mert így igen sok dolgot teljesen átlát-szóvá tudott tenni. S ezt a nehéz és sok kutatásba és tanulmányba kerülő feladatot, mind a felfogásban, mind az adatok feldolgozásban teljes objectivitással oldotta meg. A tanügy történetében nálunk épen úgy mint magában az egyháztörténetben sok kényes pont van: s ez a munka objectiv tudott maradni, mert mindenütt az igazságot kereste. Az ő történeti bevezetése adja meg erre nézve a tájékoztatót, melynek függelékét képezi a hazai »történeti művek« felsorolása. De épen a munka specialis bece és értéke önkénytelenül felköltötte a gondolatot: vajjon nem volna-e cél-szerű összegyűjteni a hazai tanügy történetére vonatkozó adatokat? s megindítani egy »Monumenta Hungariae Paedagogica« című vállalatot? s ennek az eszmének keresztül vitelére vajjon nem Klamarik volna-e a leghivatottabb?

Sz. S.

T Á R C S A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Társulatunk folyó évi közgyűlése febr. 16-án rendkívüli érdeklődés mellett tartatott meg. A hivatalos rovat hű képét adja a gyűlés érdekes mozzanatokban gazdag lefolyásának, melynek legérdekesebb részlete volt gróf Zichy Jenő felszólalása az elnöki beszéd után, mondhatni annak impressiója alatt. A practicus ember, ki a hasznost és szépet egyesíteni tudja, mindjárt megtalálta, hogy mire nem gondoltak még a milleniumi előkészületek alatt, s az áldozatkész főúr az indítvány kivihetőségéről is gondoskodott. Szükségünk van mondá a honfoglalás történetének olyatén megírására, mely hazánk legszegényebb kunyhójának kedves és épületes olvasmánya lehessen, s egy pályamunka kitűzésére 100 aranyat ajánl fel.

Ezután dr. Lánczy Gyula egyetemi tanár tagtársunk olvasta fel történetbölcseleti szellemmel írt rendkívül érdekes tanulmányát »A Magyarság az Árpádok korában«. Méltó problema egy gondolkodó főnek, melyhez azonban a megoldás kulcsát az akkori európai viszonyok részletes tudása adja meg. Lánczy behatóan ismeri nemcsak a középkori történeti institutiókat, hanem magokat a forrásokat is s ő ezekből merített, hogy a feltett kérdésre megfelelhessen. Tárgyalási módjának eredetiségét épen a magyar és nyugat-európai közviszonyok folytonos egybevetése, valamint a külföldi történetirodalomnak számbavétele képezi.

»A Magyarság az Árpádok korában« című előadás a magyar nemzeti és népi szellem alakulásával foglalkozik a Sz. István által alapított királyság keretében és voltaképen annak a problémának megoldását igyekszik nyújtani: *miért nem alakult ezen nemzeti királyság alatt magyar irodalom?* Miért nem maradt reánk számottevő emléke? Evégből felveti a királyság alapításának viszonyait és jellegét. Leszámol azon elméletekkel, a melyek a Sylvester-féle bulla végleg bebizonyult hamisítványához, a kizárólagos pápai adományozáshoz kötik e királyi korona eredetét; de egyszersmind fejtegeti, hogy annak adománya a III. Ottó caesari világhuralmi ábrándjai és aspiratióinak kifolyásaképen a német birodalommal szemben az állami önállóságnak inkább kiterjesztését, mint megszorítását jelentette. Azonban ezen új állam

idegen eszmék behatása alatt kezdett alakulni s a keresztyénség, melynek térítési munkája aránylag későn hatolt be a magyarság zömébe, előbb ezen idegen nemzetiségi elemekkel és művelődési befolyásokkal azonosult. Onnan az az évszázados ellentállás a középkori uralkodó eszmék ellen, a magyarságnak idegenkedő visszavonulása az új szellem azon intézményeitől, melyek az állam felszínén domináltak. Onnan a művelődésnek és rcánk maradt emlékeinek idegen vagy inkább universális jellege. A nemzeti elem egyik nyoma a *sajátos magyar zenének*, népi dalnak felismerhetése, határozott constatalása, melyet előadó a Sz. Gellért Élete illető helyeinek zenetörténeti construálásából megállapít. Ezentúl áttérve az Árpád-házi királyság fejlődése és magaslati pontjainak feltűntetésére, részletesen kidomborítja a Kálmán király törvényhozásának nemzeti, sőt faji öntudattól áthatott természetét s a *magyar nyelv törvényhozási használatának* tényét vitatja és megállapítja az *Alberic-féle törvény-szerkezetből* és előszavából. De ezzel szemben Kálmán uralkodásától fogva nyomozza azon arisztokratiai iránynak felülkerekedését, mely a köznép s így a magyarság legszélesebb rétegeit szellemi törekvéseiben, tanulmányi felemelkedésében zsibbasztani, lenyomni igyekszik. Jogtörténeti alapon világítja meg azon mostoha viszonyt, mely a nem-szabad népsztyálnak a papi rendbe való emelkedése tekintetében fenforog. Dr. Lánczy ezután latolja a külföldi befolyások nyilatkozását és mértékét a nemzetestre és művelődési mozgalmaira: a *román* elemnek folytonos, bár gyér közrehatását s a németiségnek tömeges betelepítésével azt a részvételi arányt és csekély gazdagodást, mely ebből Magyarország szellemi életére nézve, közvetlen német szomszédja, az Ostmarknak, akkori alantás szellemi culturája mellett, hárulhatott. Előadását azon ténynek kidomborításával végzi, miszerint e kedvezőtlen viszonyok és tényezők daczára az Árpád-házi királyság egy nagy kincset örökített át a nemzetre: a magyar állam közhatalmi, országos egységét, és szemben a középkor nyugati feudalismusával az Árpád-vérbeli uralkodók által képviselt, a magyar sz. korona által jelképezett nemzeti egységnek öntudatát — mely ha későn bár, de biztosan megteremtendő volt a nemzeti irodalmat is.

Lankadatlan figyelemmel és érdeklődéssel hallgatta végig a közönség e kimerítő előadást, többször szakítja meg hangos tetszés nyilvánításokkal, mely végén zajosan megéljenztetett. A nagyobb munka, melyben ez értekezés meg fog jelenni, a Beöthy által szerkesztett illusztrált magyar irodalomtörténet — tulajdonképen ebben méltó bevezetését képezi a magyar történeti irodalomról szóló fejezetnek. A munka rövid idő múlva a magyar közönség kezében lesz, melyre előre is felhívjuk olvasóink figyelmét.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

Évkönyvek.

Mindjárt az év elején két társulat adta ki Évkönyvét: az alsófehérmegyei s a vas megyei. Mindkettő kutatásainak keretébe be van vonva a rómaiak korát is; — mert az utóbbi Pannonia s az első Dácia területén folytatja működését. De azon innen is gazdag mind két vidék történelmi emlékekben, melyeknek felkutatása s megmentése a társulatok feladatát képezi. S azon csekély pártolás mellett, melyben részesülnek, már eddig-elé is igen szép eredményeket értek el. Érthetetlen dolog az a részvétlenség, melylyel az illető területek hatóságai s általán közönsége, ezekkel a kötelességüket igazán nemes buzgalommal teljesítő egyletekkel szemben viseltetnek. Ha a birtokosok, jómodú emberek nem tudnak kellő számmal tömörülni, vegyék a dolgot a hatóságok kezükbe. Állítsanak fel megyei muzeumokat, melyekben a történelmi emlékek megőriztessenek. Ha csak az előttünk fekvő Évkönyveket végig forgatjuk, látjuk, hogy van alkalmas erő ilyen terv megvalósítására.

De térjünk át az Évkönyvekre.

Az Alsó-fehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi társulat ötödik Évkönyve 1 tervrajzzal és 8 táblával. A választmány megbízásából szerkesztő Kóródy Péter. Gyulafehérvár, 1892. 8-adr. 96 l.

Van e társulatnak mindössze 88 fizető évdíjas és 14 alapító tagja. Van ezenkívül egy pár száz forint alaptőkéje s összes évi jövedelme nem megy ezer forintra. S ezzel a csekély jövedelemmel ásatásokat rendez, fedezi a Évkönyv kiadását, tartja fenn muzeumát: — szóval ad oculus bebizonyítják, hogy a lelkesedés s ügyszeretet még pénz nélkül is hatalmas factorok. Az első czikk: »Apulumi Maradványok« (III-ik közlemény). Dr. Cserni Béla az 1891. okt. 6-án kezdett s 1892. jul. 16-án folytatott ásatások eredményeivel számol be. A térkép, melyet értekezéséhez csatol, ezuttal az 1888. decz. 1-én kezdett s a következő években rendszeresen folytatott ásatások alkalmával feltárt római fürdő alapfalait mutatja be. Értekezéséből örömmel értesülünk, hogy az előkészületek úgy vannak téve, hogy az ásatásokat a jövő években is folytassák. Az eredmény már eddig-elé is jelentékeny, amint arról Cserni értekezései nemcsak a szakembert, hanem az érdeklődő közönséget is meggyőzhetik, mert az ő keresetlen átlátszó irálya a száraz tudományos dolgokat is élvezhető formába tudja önteni. A II-ik czikk ez Évkönyvben »A levegő áramlása Gyula-Fehérvárt« Arél Jákótól. A III-ik czikk Veszely Károlytól van »I. Lipót 1701. márcz. 19-iki diplomája.« Nilles munkáját ismerteti s bemutatja a sorokat, melyekkel az insbrucki tudós tanár ez okirat hitelességét igazolja.

A Vas megyei régészeti Egylet Évkönyve MDCCCXCI—XCII. Szerkesztő Kárpáti Kelemen XIX—XX. évfolyam. Szombathely 1892. 8-adr. 91 l.

E társulat már valamivel jobban áll. Van 51 alapító s 187 évdíjas tagja, s másfél ezer forintnál több alaptőkéje. Van szép és gazdag

muzeuma, melyet vásárlás útján szaporit. Az Évkönyvben öt értekezés van: *Báránnytól* »a római sírfeliratok jelentőségéről«, *Kárpáti Kelemtől* »a római legiók Pannoniában« s »Leletek«, *Debertől* »Óskori emlékek és a kősírelet« s *Pálinkás Gézától* »a szombathelyi székese gyházi könyvtár régi kéziratának és ősymotatványainak jegyzéke«, mely 16 codexről s 93 incunabulumról közöl pontos és szakszerű leírást. Bár nem nagy — de igen értékes collectio. Herolt munkájában egy pár magyar följegyzés is olvasható, melyeket Pálinkás másolatban közölt. Valóban igen óbajtandó volna, hogy minden székesegyház találjon módot abban, hogy codexei és incunabulumai jegyzékét közzé tegye.

Bars megye régészeti és történelmi bizottsága.

Megyénk még 1891-ben szabályrendeletet alkotott, melylyel a vármegye régészeti és történelmi ügyeit saját kebeléből választott bizottságra bizta, és így azok hivatalos kezelését biztosítja. A szabályrendelet a nm. Belügyministerium által megerősítettén, a bizottság megalakult és a rendszeres működés iránt szükségés előkészületeket megtevé. Régi okiratokat gyűjtött és a régészeti muzeum számára a megyétől helyiséget kért.

A bizottság rendszeres első ülését 1892. decz. 10-én tartotta, mely alkalommal szerémi Odescalchi Arthur herceget elnökévé választá; igazgatóvá lón Dombay Vilmos alispán, jegyzővé dr. Ruffy Pál megyei főjegyző, a muzeum felügyelője dr. Szombathy Ignác megyei ideiglenes levéltárnok, kikhez járul a megye nagy bizottsága által saját kebeléből választott 24 tag. Ezen ülésen a többi közt felkérített dr. Szombathy Ignác, hogy a levéltárban első sorban a nemességre vonatkozó adatokat gyűjtse össze; mert a nemesség képezte a megye és haza történelmi elemét, és így a nemes családok története az ország történelmét földeríti és kibővíti.

A jelen évben febr. 15-én tartott a bizottság ülést, melyet herceg Odescalchi Arthur elnök megnyitván, felkéri a már nyolcz hét óta beteg Ruffy Pál jegyző helyettesítésére Eördögh Dezső kir. tanfelügyelőt, aki örömmel fogadja a megtisztelő bizalmat, mert ő a régészetet tanulmányozza és kedveli.

Ezután dr. Szombathy Ignác idl. levéltárnok előadja, mennyire haladt ő a mult évi decz. 10-én nyert megbízás teljesítésében; bemutatja a legrégebb jegyzőkönyvek azon részeit, melyek a bars megyei régi nemessekre vonatkoznak, mellékelvén azokhoz saját másolatait, hogy az alig olvasható eredeti sorok így megfejtve álljanak a kutatók előtt. Ezekből kitűnik, hogy a levéltárnok a jegyzőkönyveket 1561—1620-ig már átolvasta és a kitűzött célra kivonatolta.

Dombay Vilmos alispán, mint a történelmi bizottság igazgatója, jelenti, hogy a régészeti muzeum számára kijelölt helyiség már nyitva

áll, és a régészeti tárgyak berakása megkezdhető. Örvendetes tudomásul szolgál.

A levéltárnok bemutatja a hozzá érkezett folyamodványokat és leveleket, melyek nemesi okiratok és levéltári adatok kutatását és kiadását sürgetik; kéri a másolási díjak megszabását. Határoztatik, hogy latin régi és nehezen olvasható okiratok lemásolásáért 3 forint, a könnyebbekért 2 forint, a magyar nyelvűekért 1 forint fizetessék ívenként; ezen másolási díjak fele a levéltárnokot, fele a bizottság pénztárát illeti.

A levéltárnok jelenti, hogy oly folyamodványok is érkeznek, melyekben nem csak másolatok és genealogiai adatok kéretnek, hanem a nemességről bizonyáglevél kiállítása és hivatalos kihirdetése kívántatik. Határoztatik, hogy a nemességi bizonyáglevél kiállításának és hivatalos kihirdetésének díja 10 forint, mely összeg teljesen a bizottság pénztárába foly; a bélyeg, kutatás, másolás és hitelesítés díjai az előbbi határozat szerint fizetendők. Aki tehát nemesi bizonyáglevelet kér, legalább 15—20 forintot előre küldjön be vagy mellékeljen folyamodványához a leendő költségek fedezésére a levéltárnok kezeihez, ki azokról beszámol.

Dombay Vilmos indítványozza, hogy a szolgabírák és polgármesterek hivatalos rendelettel felhivassanak a nép figyelmzetésére, hogy az illetők szántás, építkezés, kút- és verem-ásás vagy más alkalmakkal előfordulható régészeti leleteket bejelentsék és bemutassák; mert a bizottság hajlandó azokat pénzért is megvenni becsértékük szerint. Az alispán megbizatik ily rendelet kibocsátásával.

Odescalchi Artur herczeg indítványozza, hogy a nyári félév folyamán a régészeti és történelmi bizottság ne csak Aranyos-Maróton, hanem a megye területének más városaiban vagy falvaiban is tartsa üléseit, mely alkalommal az ottani levéltárakat vagy egyesek leveles ládáit nézze át, ott esetleg régészeti ásatásokat is rendezzen. Az indítvány örömmel határozattá emeltetik.

Sz. I.

TAINE HYPPOLIT.

1828—1893.

Korunk legnagyobb gondolkodóinak egyikét, hazája pedig a francia szellem legtipikusabb képviselőjét veszttette el Taine-ben. Hatalmasabb generalizáló erőre, mely a dolgoknak olyan óriási s annyira változatos tömege fölött úgy tudjon uralkodni, — egyhamar alig találunk a gondolkodás történetében. Mint tudós, tudományának szertelen terjedelme s egyszersmind alapossága által, mint író utólréhetetlen művészetével költi fel csodálatunkat. Mégis legnagyobb volt abban, a mit a tudománynál éppen ő alkalmazott először, a dolgok pszichológiájában. Ő mondta

Mussetről, de sokkal inkább reá illik, hogy senki sem tudta az eszmét, a *lelket* annyi erővel s oly biztos kézzel kitépni a dolgok méhéből, s mégis oly életelevenen megmutatni a világnak. E rendkívüli tehetségének köszönhetjük oly változatos s mindig korszakalkotó fölfedezéseit; a philosophiában: az okok és a gondolkodás theoriáit, a kritikában a görög, olasz, francia, angol és spanyol szellem elemzését s végül a történelemben: a francia forradalom legendájának megsemmisítését. Rendszerét, nézeteit, melyek oly rövid idő alatt mély hatást gyakoroltak — a jövő átalakítja, el is vetheti, de mit tesz az? Bennük most már mindössze csak töredékeit bírjuk egy azoknál sokkal hatalmasabb szellemnek, melyet megérteni, közellétét érezni mindig gyönyör lesz a gondolkodóknak.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A RÉGI MAGYAR SZAKÁCSKÖNYVEK I. kötetét a *journalistika* melegen fogadta. Hosszabb-rövidebb s ezek közt beható ismertetéseket közöltek, melyekben kiemelték e vállalatnak fontosságát culturtörténetünkre. Egyike a legérdekesebb s tanulságosabb ismertetéseknek a *Gyarmathy Zsigáné*-é volt a Magyar Hirlap febr. 24-iki számában, melyben párhuzamot von a mostani s régi viszonyok közt, s főként azt kutatja, hogy a régi szokások közül mi maradt fen korunkig? Nem állhatjuk meg, hogy a tanulságos czikknek egyik részletét be ne mutassuk olvasóinknak: a kalotaszegi parasztlakodalmat.

»Nézzünk csak egy kalotaszegi parasztlakodalmat. Mivelhogy »üdött számítottak« az udvaron immár készen áll a fából rakott óriási nyitott tüzhely. Az öregebb gazdák feleségei, a bekötött karu »szakács asszonyok« éppen azon szavakkal osztják a parancsolatot, mint a régi szakácskönyv nagymestere; ime: »Fogjad mellezd meg ízibe!« »Semmi rutságot benne ne hagyj!« »Na, ösd rá azt a levet mint annak az módja«. A szakács »böstöröt« nem használ, míg a parasztlakodalmakban kézről-kézre jár ezen kis gömbölyű faszerszám, mivelhogy ilyen alkalmatosságnál sok borsot kell törni, sok sáfránt eldörzsölni. Immár a »rakott tüszej«-en magasan lobog a láng, egyik oldalon nyársak forognak, zsír serczeg, a másik oldalon óriási fazekak főnek, pöfögnek. A kövér tyukok mikor puhára főnek, következnek az abarolás (éppen mint a régiéknél), az aranyárga levest tiszta fazékba szűrik, sáfrányval, borssal, szerecsendió-virággal, gyömbérrel megfűszerezik, vékonyra vágott laskát (és nem metéltet) főznek bele, s mikor felforr, a feldarabolt tyukra öntik; mellé kis tálban ecetes tormát adnak. Ezt követi a töltött káposzta, mely után következnek a tiszta borsos, a petrezselymes édeslé báránnyal (a parasztlakodalmak ezen elmaradhatatlan étke) melyben, ha nem is teménytelen számmal van a tikmony, de azért bőségesen vágnak bele keményre főtt tojást. A nyárson sütött töltött csirke, kappany. szópómalacz után jönnek a habzó zsirból »rostás« kalánnal kiszedett »pánkók«-k, csörögék, a két ágú villára szurt rétesek ami mind magyar gyomorhoz való, egészséges jó eledel és nagyon hasonlít a régi szakácskönyvbeli étkekhez éppen, mint a nép által megőrzött varrottas a fejedelem-asszonyok himzéseihez; vagy Apafi Mihály uram inge, a paraszt férfi-ingekhez, éppen egy a sajátos szabásuk.»

— »MAGYAR TENGERPART« cím alatt *Fest Aladár* tagtársunk Fiumében közgazdasági, társadalmi és irodalmi helyzetet indított meg a folyó év elején. Szerkesztőtársa *Kőrösi Sándor* s a vállalat ezélja a magyarság érdekeinek szolgálni a tengerparton. Az eddig megjelent számok változatos és élénk tartalma mutatja, hogy feladatának derekesan meg fog felelni. Febr. 12-iki számában *Fest A.* »Fiume és a Millenium« cím alatt egy megfigyelésre méltó cikket irt, mely rövid történeti áttekintés után áttér magára a főkérdésre, hogy a milleniumi ünnepélyekbe Fiumét is be kell vonni s azt következő meleg szavakkal alánlja:

»A három év mulva ünneplendő millenium alkalmával lehet-e nagyobb büszkesége a magyar nemzetnek, mint az, hogy hosszú ezer év után, diadalmaskodva a természeti nehézségeken s a kulturai haladását hátráltató politikai tényezőkön, valahára véglegesen eljutott az oceanikus műveltség emelkedett fokára? E hatásaiban kiszámíthatatlan horderejű tényt szeme elé kell állítani a milleniumi kiállításon megforduló honfitársaink százezreinek, kik közül a legtöbbben még nem is látták a tengert. Szemük elé kell állítani kikötönket, hajóinkat, tárainkat, a tengeri hajózás és kereskedés mozgalmas képét; oceanikus forgalmunk és összeköttetéseink folytonos fejlődését; tengerészeti szakintézeteink szervezetét és berendezését, és végül magát a mi kikötővárosunkat iparvállalataival és közintézetével, sajátsterű karszti kulturájával — valamint a magyar-horvát tengerpart egyéb nevezetesebb pontjait is. Meg vagyunk győződve arról, hogy kormányunk, mely hazánk tengerészeti érdekeit kezdettől fogva oly kiváló figyelmére méltatta s állandó gondoskodása tárgyává tette, gondoskodni fog arról is, hogy országunk milleniumi kiállításán a céltudatos energiájával elért eredményeket az ezerévi fennállását ünneplő nemzetnek méltó keretben bemutassa — egy különálló, nagyméretű tengerészeti és tengerparti osztályban.«

— A NAGY-SZEHENI KORRESPONDENZBLATT febr. 15-iki számában hosszabban foglalkozik Tagányinak ismertetésével melyet az Urkundenbuchról a Századok I. füzetében közzé tettünk. Nincs szándékunkban most e kérdéssel tüzetesebben foglalkozni, döntsék el szakemberek, hogy kinek van igaza. Csak a Korrespondenzblattnak azt az izetlen gyanúsítását akarjuk visszautasítani, mit T. cikkéből ki akar olvasni: mintha az támadás akart volna lenni »az erdélyi németek szerződésszerű és historiai alapon nyugvó jogai ellen.« Azzal intézett támadást a századok historiai joga ellen Tagányi, hogy néhány oklevél hitelességét megtámadta? Gyenge lábón állana a századok joga, ha ilyen alapon nyugodnék. Maga a Korrespondenzblatt sem gondolta meg, hogy az olyan gyanúsítás a critica lehetetlenné tételére céloz. Űzze ki a fejéből ezt a prücsköt — a Századok nem a historiai jogok megtámadását, hanem a historiai igazság felderítését vallja feladatának.

— FEJÉR CODEX DIPLOMATICUSÁNAK egy teljes 43 kötetből álló igen jól conservált példánya kapható Horovitz antiquariusnál, (Budapest Fürdő-utca) Dorottya-utca sarkán; a ki tagtársaink közül azt meg akarja szerezni, forduljon egyenest hozzá.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— KÁROLYI FERENCZ GRÓF ÉS KORA. 1705–1758. A gróf nemzetség levéltárának adatai alapján. Irta *Éble* Gábor. Első kötet. Budapest, 1893. 8-adr. XVI és 645 l. Számos illusztrációval. Ára 4 frt.

— BUDAPEST RÉGISÉGEI. A főváros területén talált műemlékek és történelmi nevezetességű helyek leírása. A fővárosi közgyűlés 1889. évi 506. sz. határozata alapján szakférfiak közreműködésével szerkeszti Gömöri *Havas* Sándor. IV Számos illusztrációval. Budapest. A fő- és székváros kiadása. 1892. 4-edr. 156 l.

— A NAGYBÁNYAI SZENT-ISTVÁN TEMPLOM MARADVÁNYAI. Irta *Décsényi* Gyula. Budapest, 1893. 4-edr. Számos ábrával. 32 l.

— A MAGYAR NEMZET FÜGGETLENSÉGE az állami és egyházi (külső) kormányzatban, különös tekintettel a magyar király apostoli jogára és a kath. autonomiára. Irta *Bekszics* Gusztáv. Budapest, 1893. 8-adr. 108 l. Ára 1 frt.

— EGY MAGYAR HUMANISTA. (Maximilianus Transylvanus.) Irta *Márki* Sándor. Kolozsvár, 1893. 8-adr. 15 l.

— ANALECTA ad latinitatis Hungarorum dictionarium. De latinitate Chronici Dubnicensis. Scr. A. *Kurtz*. 8-o. Budapest, 1892, 31 l.

— ANALECTA ad latinitatis Hungarorum dictionarium. — De latinitate codicis diplomatici hungarici Andegaviensis vol. V. Scripsit Irenaeus *Holosnyai* 8-o. Budapestini, 1892. 22 l.

— ANALECTA ad latinitatis Hungarorum dictionarium. — De latinitate codicis diplomatici Arpadiani. Scripsit Ferd. *Láng*. 8-o. Budapestini, 1892. 24 l.

— GESCHICHTE DES RUMAENISCHEN SCHRIFTTUMS bis zur Gegenwart von dr. W. *Rudow*. Ausgearbeitet mit Unterstützung der angesehensten Schriftsteller. Durchgesehen und ergänzt im Auftrage des Bukarester Kultusministeriums von Prof. J. *Negruzzi* und G. *Bogdan*. 8-o. 239 l. Wernigerode, 1892.

— FELDZÜGE DES PRINZEN EUGEN VON SAVOYEN. Geschichte der Kämpfe Österreichs. Herausgegeben von der Kriegsgeschichtlichen Abtheilung des k. u. k. Kriegs-Archivs. Orts-Namen und Sach-Register nebst einem Verzeichnisse der benutzten Quellen, sowie der graphischen Beilagen. Bearbeitet von Alfons Freiherrn von *Wrede*. Wien, 1892. 8-r. 1021 S.

— KURFÜRST JOACHIM II. VON BRANDENBURG und der Türkenfeldzug vom Jahre 1542. Von Hermann *Traut*. Gummersbach, 1892. 8-r. VIII, 157 l.

— KATALOG der Handschriften der königl. öffentlichen Bibliothek zu Dresden. Im Auftrage der Generaldirection der königl. Sammlungen für Kunst und Wissenschaft bearbeitet von dr. Franz *Schnorr* von Carolsfeld. Erster Band. 8-adr. 640 l. II. Band 589 l. 8-adr. Leipzig, 1882—3.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1893 évi febr. 16-án d. u. 5 órakor tartott r. közgyűlésének

Jegyzőkönyve.

Elnök : Pulszky Ferencz.

Miután a tagok elegendő számmal gyűltek egybe, Pulszky Ferencz alelnök elfoglalja az elnöki széket s a gyűlést alkalmoszerű beszéddel megnyitván, a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Pauler Gyula vál. és id. Daniel Gábor r. tagokat kéri fel.

Napirend előtt —

37. Gróf Zichy Jenő alapító és vál. tag megújítván a millenium megünneplésére vonatkozólag már a mult évi közgyűlés alkalmával tett indítványát, hogy az ezer-év ünnepeben a Magyar Történelmi Társulat is valamely maradandó hecsű alkotással vehessen részt, 100 drb aranyat ajánl fel a honfoglalás történetének népszerű magírására.

A közgyűlés kitörő éljenzéssel fogadja a nagylelkű ajánlatot s az indítványozónak hazafias áldozatáért legmelegebb köszönetét nyilvánítja; egyszersmind Thaly Kálmán tájékoztató felszólalása után, mely szerint gr. Zichy Jenő úrnak a mult évi közgyűléstől az ig. választmányhoz utasított indítványa ügyében a választmány annak idején a felszólaló elnöklete alatt bizottságot küldött ki s a bizottság csakis azon oknál fogva nem vette még eddig tárgyalás alá az indítványt, mert a millenium ügye általában halasztást szenvedett s így a kérdés: mi módon vegyen részt a társulat annak megünneplésében? mindeddig nem látszott a tanácskozásra megérve lenni, — felkéri egyenesen a bizottságot, hogy most már a választmánytól nyert megbízásában mennél előbb eljárni s a választmánynak az indítványozó részéről nagylelkűen felajánlott 100 arany jutalom kitűzése, illetőleg az óhajtott népszerű történeti mű megíratásának módozatai iránt is javaslatot adni szíveskedjék.

Következnek a napirend tárgyai: —

38. Szilágyi Sándor titkár felolvassa a társulat mult évi működéséről szóló jelentését.

Tudomásul vétetvén s eredetiben a jegyzőkönyvhöz csatoltatván, egész terjedelmében a *Századok* hivatalos rovatában fog közzététetni.

39. Felolvassa az ig. választmánynak f. hó 4-ikén tartott r. ülésében 22 jk. pont alatt az 1892 évi zárszámadásra és a számvizsgáló bizottság jelentésére hozott határozatát, mely szerint a választmány a jelentést tudomásul vette s Karasszon József pénztárnoknak és a társulat vagyonát kezelő P. H. E. Takarékpénztár-Egyesületnek az 1892 évi számadásokra nézve a felmentést megadta.

A választmány határozata jóváhagyatik.

40. Felolvassa az ig. választmánynak ugyanazon ülésben 23 jk. pont alatt kelt határozatát, melyben a társulat 1893 évi költségvetését állapítja meg.

Jóváhagyatik.

41. Napirenden lévén az ig. választmányból 1892 végével szabályszerűen kilépő tizenkilencz, és egy a mult év folyamán elhalt vál. tag helyének betöltése, elnök szavazatszedő bizottságul Nagy Ferencz r. tag elnökelete alatt dr. Fejérpataky László és Révész Kálmán t. tagokat küldi ki, s felhívja a társulat jelenlevő tagjait, hogy szavazataikat húsz ig. választmányi tagra adják be, kik közül a kilépők helyére 1893 — 1895-re tizenkilencz, az elhalt Salamon Ferencz helyére pedig 1893-ra egy tag választandó.

A szavazatok beszédetvén, mialatt a szavazatszedő bizottság azok összeszámítása végett a mellékterembe vonul, —

42. dr. Lánczy Gyula felolvassa »*A magyarság az Árpádok korában*« című értekezését, melyben a magyar nemzeti és népi szellem alakulásával s azon kérdés megfajtásával foglalkozik : miért nem volt az Árpádok nemzeti királysága alatt magyar irodalom ?

A nagy figyelemmel meghallgatott és befejeztével élénken megéljenzett előadás után, időközben a szavazatszedő bizottság is elkészülvén munkálatával, —

43. Nagy Ferencz mint a bizottság elnöke jelenti, hogy az ig. választmányban betöltendő húsz helyre beadott 69 szavazatból csak tizen-nyolezcan nyerték el a kívánt általános szótöbbséget s így két hely még betöltetlenül áll ; mire a közgyűlés a megválasztottak után legtöbb szavazatot nyert négy tag : u. m. Pettkó Béla, dr. Schönherr Gyula, Velics Antal és dr. Karácsonyi János között szűkebb körű szavazást rendelvén el s a másod szavazásnál beadott 49 szavazatból dr. Schönherr Gyula és Pettkó Béla általános többséget nyervén, elnök kihirdeti a választás eredményét, mely szerint a nyert szavazatok száma szerinti sorrendben —

1893—95-re dr. Hajnik Imre, dr. Csánki Dezső, dr. Pauler Gyula, Tagányi Károly, dr. Fraknói Vilmos, dr. Márki Sándor, dr. Borovszky Samu, dr. Fejérpataky László, Nagy Iván, b. Radvánszky Béla, Géresi

Kálmán, Zsilinszky Mihály, dr. Ballagi Aladár, Zimmermann Ferencz, Bunyitay Vincze, Dedek Cr. Lajos, Lehoczky Tivadar, Jakab Elek és dr. Schönherr Gyula, —

1893-ra (néhai Salamon Ferencz helyére) pedig Pettkó Béla választattak meg az ig. választmány tagjaivá.

A szavazatszedő bizottság jelentése a jegyzőkönyvhöz csatoltatik. Több tárgy nem lévén, elnök a gyűlést felosztatja.

Kelt mint fent.

Jegyzette

Pulszky Ferencz s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Dr. Fauler Gyula s. k., id. Daniel Gábor s. k.
v. t. r. t.

Titkári jelentés.

(Mell. az 1893. évi febr. 16-án tartott r. közgyűlés jegyzőkönyvéhez.)

Megnyugvással recolligálhatjuk tisztelt közgyűlés az elmúlt év eredményeit, s bizalommal fordulhatunk a jövő felé. A feladat megoldásában, melylyel Önök az igazgató választmányt megbízták, tett egy lépést előre, s ha a végczél felé még hosszú is az út, de önök támogatásában meg van adva az eszköz, hogy féluton meg ne álljunk.

A végczél!

Az az ideál, hogy ezer éves multunk problémái tisztázva, annak forrásai kiaknázva, kétes kérdései megvitatva, eldöntve legyenek, akkép, hogy egy alkotó kéz felépíthesse történetünk épületét, egy pár évtized alatt el nem érhető. A történetírók hány generációjának vállán emelkedett fel egy Gibbon, s azóta is hány kitünő íróval szaporodott a történetírás, míg egy Froud vagy Taine megalkothatták bámulatos munkáikat.

A magyar nyelvű történetírás, még ha Virág Benedekkel kezdjük is meg az írók sorozatát, csak decenniumokat számlál, s hogy a mi haladásunk tulszárnyalta az idő rövidségét, abban akadémiánk mellett társulatunknak is megvan a maga része.

S ha ennek a két factornak összeműködése a végczél elérésére megkönnyíté is a haladást s biztosítá is a sikert: e helyen mi nem csoportosíthatjuk a hazai történetírás vivmányaít; csak társulatunk belső működésére szorítkozhatunk, s azt is, hogy önök türelmével vissza ne éljünk, főbb vonalaiban ecsetelhetjük.

Ez az elmúlt év ránk nézve emlékezetes nyomokat hagyott maga után.

Bizonynyal emlékezni fognak még Önök az ünnepélyre, melylyel társulatunk fennállásának 25-ik évfordulóját ünnepelte. Az Emlékkönyv, mely a választmány reuдетельéből kiadatott s melyben annak részletei fel vannak sorolva, részletesen beszámol arról, maradandó emlékét képezi annak. Thaly Kálmán alelnökünknek akkor elmondott s egyaránt bámulattal és lelkesedéssel fogadott beszéde ekkor tudatta a nemzettel, hogy szabadsága nagy hőségnek, Rákóczi Ferencnek hamvait Fraknóival együtt feltalálta. S hogy mily nagy nyomokat hagyott maga után ez a beszéd, azt igazolja a fényes siker, mely társulatunknak a rodostói Rákóczi-emlékek conserválása ügyében kifejtett buzgalmát követte.

A restaurálás részben megtörtént, s a mi csekély még hátra van, azt a munka vezetésére fölkért Beszédes Kálmán hazánkfia még a jövő nyáron végre fogja hajtani. Választmányunk meleg köszönetnél egyébbel nem hálálhatta meg a buzgalmat, melylyel Beszédes és Randozzo az ügyet diadalra vezették — de egy lelkes barátja a magyar történetírásnak, Bay Ilona, maradandó emléktárggyal mutatta ki irántuk a nemzet háláját. Az emlékek fennmaradásának sorsa, emberileg számítva, biztosítva van.

Egy másik nevezetes mozgalom is társulatunkból indult ki. Bartalus István felolvasása a palotás zene eredetéről, mely januáriusi füzetünkben zene-mellékletekkel látott világot, az általános figyelmet a régi magyar zenére fordítá, s a Káldy Gyula által vezetett hangversenyeken a rég elfeledett magyar nóták újra felhangzottak.

S e fényes siker hatása alatt keletkezett az eszme, hogy a Természettudományi Társulat példájára népszerű felolvasásokat társulatunknak is kellene rendezni. A választmány annak megvitátását egy e végre kiküldött bizottsághoz tette át s mindenütt helyesléssel fogadtatván, az a megvalósítás stadiumába lépett.

A Bay Ilona-féle pályadíj történetirodalmunkat — a kiküldött bírálók ítélete szerint — egy becses munkával, Corvin János életrajzával szaporítá, melynek szerzője Schönherri Gyula most a munka sajtó alá rendezésével foglalkozik, hogy az rövid idő mulva az Eletrajzokat gazdagítsa.

Házi Történelmünk Emlékei című vállalatunk egy új kötettel, a Régi Magyar Szakácskönyvek I. kötetével szaporodott, báró Radványszky Bélának épen oly elegans, mint mintaszerű kiadásában, megbecsülhetetlen adalékul a régi magyar élethez.

Kimeríthetetlen gazdagságú forrását képezik történetünknek a főri családok levéltárai. A Zichy-család seniorának gróf Zichy Ferenc ő nagyméltóságának liberalitásából a gróf Zichy-család Okmánytárának hatodik kötete Nagy Imre v. tag-

társunk szerkesztésében már csaknem egészen elkészült: rövid idő alatt a közönség kezén lesz. A gróf Teleki-család Okmánytárából egyszerre két kötet van sajtó alatt: az I. és II., melyek együtt a mohácsi vészig terjedő részt foglalják magukban.

S ha mi sokat köszönhetünk, főként a Történelmi Tár közleményeiben, a külföldi levéltárak előzékenységének: mi is tettünk szolgálatokat nekik. A boroszlói városi könyvtárnak megküldöttük a Történelmi Tár eddig megjelent folyamait s a vatikáni könyvtárnak összes kiadványainkat. Ez utóbbi hála és elismerés műve is volt: Fraknoi Vilmos v. t. t. monumentalis alapítványát, a magyar történelmi és művészeti intézet felállítását Rómában mult évi közgyűlésünkben jelentette be, s választmányunk ezzel a magyar kutatók munkáját akarta könnyíteni.

E közgyűlésen s a jubiláris ülésen kívül társulatunk összesen tíz felolvasó ülést tartott. Karácsonyi magvas értekezése az első érsekekről Pauler Gyula felszólalását vonta maga után, újra napirendre hozva történetünk ez érdekes kérdését. Szádeczky Szerémy életrajzát mutatta be, rámutatva a kiadás fogyatkozásaira. Huszka nagy érdeklődés mellett az ősmagyar ornamentika nyomait kereste érdekes rajzok felmutatása mellett, s figyelemre méltó kérdéseket vitattak meg Thallóczy, Borovszky, Meltzl Oszkár az erdélyi százszok iparáról a XIV. és XV. században s Kvacsala a XVI. és XVII-ik századi angol-magyar érintkezésekről nyújtott érdekes képet.

Hosszúra nyulna minden felolvasást felsorolni, azok úgy is világot láttak a Századok-ban, melynek mult évi folyama összesen husz értekezést tartalmaz. Gazdagon vannak ebben képviselve a külföldi levéltárak (a pápai levéltárak Fraknoiától, az olasz levéltárak Décsényitől, orosz és délszláv kutatók Szamotoától, török kutatók Thurytól) s az értekezések közül nem egy fontos történelmi kérdést tisztázott. Nagy gond volt ez évben fordítva a criticaí rovatra; több mint száz történelmi munka volt hosszabban s rövidebben, igen sokszor kimerítően, szakemberek által ismeretve, szem előtt tartva, hogy a külföldi irodalom kiválóbb termékeit bemutathassuk s ily módon tagtársaink az európai történetírás főbb eredményeiről értesüljenek. Ezért törekedtünk a külföldi, különösen a szláv időszi sajtóról behatóbb tanulmányokat hozni, melynek sorát Tagányi Károly nyitotta meg az orosz történetírásról írt szemlével.

Társulatunknak másik folyóirata a M. Történelmi Életrajzok Pór Antal Nagy Lajosát hozta. Történetünk egy fénykora méltó keretet talált e munkában, melyhez több illusztrációt Olaszországból Capasso Bertalan tiszteleti tagtársunktól, Óváry Lipóttól s Erber Tullio zárai tanártól nyertünk, többet társula-

tunk elnöke, gróf Thun Leo csehországi helytartó útján szerzett meg, s nehányat ő felsége hitbizományi könyvtárából vettünk.

Harmadik folyóiratunk a Történelmi Tár, történelmünk apróbb forrásainak összegyűjtésére van szentelve. Gazdagon merítettünk a külföldi levéltárakból. Frigyes és Mátyás viszálya Károlyi Árpádtól, kimerítő bevezetéssel ellátva, magában véve is nagybecsű monographia értékével bír. Hodinkától a szerb történelem forrásai megfigyelésre méltó forráscritica, melynek íróink jó hasznát vehetik. Fraknoi közleménye a pápai levéltárakból s Wiblingé a svédországi levéltárakból diplomacziánk történetéhez nyujtanak nagy fontosságú adatokat. Podolin története Webertől, okiratokon alapuló monographia. A regesták a csehországi (Sassinek), a bécsi (Barabás) s a gyulafehérvári (Beke) levéltárakból kutatóinknak jó szolgálatot tesznek. Szerémi közleménye Barsvármegye hajdanából, a Maylád Istvánra vonatkozó oklevelek (Mayláth Bélától), Kovacsóczy levelei Szádeczkytól epistolaris irodalmunkat gazdagíták. Sok érdekes művelődés-történeti adalékkal gazdagíták e füzetek irodalmunkat s a kassai nagybecsű levéltárból ifj. Kemény Lajos sokat merített.

Talán némi megnyugvással mondhatjuk el, hogy a közönség növekedő pártfogására nem voltunk érdemetlenek, s legyen szabad most erre áttérnünk.

Az 1892. év végéig bejelentett alapítványok összege volt 43,853 frt, ma 44,353 frt. Ebből tényleg befizetett, vagy kötelezvényekkel biztosított alapítványt a múlt év végével 40,900 frtot mutattunk ki. Az alapítók sorában nyolczvan törvényhatóságot és várost számíthatunk tagjaink közé. Még öröndetesebb volt az évdíjas tagok számának szaporodása: a múlt évben összesen 155 évdíjas tag vétetett fel. Ma összesen 1600 tagot számlálunk társulatunk kebelében.

Es most tisztelt közgyűlés jelentésem végéhez érve föl kell önök emlékébe idéznem azt a veszteséget, mely választmányunkat Salamon Ferencz elhunytával érte. Önök ma szavazni fognak választmányunkban megüresedett székének betöltésére. Az nem fog nehézséggel jární: sok fiatal erő van a történetírók gárdájában, kit örömmel üdvözölhetünk választmányunkban. De ki fogja az ő helyét történetírásunkban pótolni? E kérdésre ma nem tudnánk feleletet adni -- de példájával, munkáival olyan iskolát alapított ő, hogy a jövő erre is meg fogja a feleletet adni.

Legyen szabad jelentésemet egy kéréssel zárni be. A millennium méltó megünneplésére mindenfelé teszik az előkészületeket: kétségtelenül e nagy nemzeti mozgalomban nekünk is részt kell venniünk. Hogyan? ennek a kérdésnek megvitatására a választmány egy bizottságot küldött ki. Talán soha sem éreztem annyira

a szükségét annak, hogy társulatunk megerősödjék, mint e kérdéssel szemben, melyre a felelet társulatunk anyagi erejétől függ. Ezért fordulok Önökhöz, tisztelt tagtársaink! Igyekezzenek társulatunk kötelékébe bevonni azokat, kik előtt nem közönyös a kérdés: hogyan fejlődött ezer év viszontagságai közt hazánk. Érvényesüljön még jobban is a régi jelmondat: concurrunt ut alant!

Budapesten, 1893. febr. 16-án.

Szilágyi Sándor,
titkár.

Az 1893 évi mart. 2-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülés

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Thaly Kálmán elnöklete alatt Bánó József, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, Dedek Cr. Lajos, dr. Horvát Árpád, dr. Kammerer Ernő, Majláth Béla, Óváry Lipót, dr. Pauler Gyula, Pettkó Béla, dr. Schönher Gyula, dr. Szendrei János, Tagányi Károly, dr. Váczy János, Zsilinszky Mihály vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, a jegyzőkönyv hitelesítésére Bánó József és Pettkó Béla vál. tagokat kéri fel.

44. Titkár előterjeszti az új tag-ajánlatokat. Ajánltatnak a) *alapító tagul:* a képviselőház könyvtára 200 frt alapítvánnyal (aj. Thaly Kálmán), b) *évdíjus r. tagokul 1893-tól:* Sarkady Károly földbirtokos Tomoron (aj. Puky Andor), Albisy Katalin tanítónő Bihar-Püspökiben (aj. Szilágyi Sándor), Újhegyi Béla ny. áll. m. kir. csendőr-örnagy Bihar-Püspökiben (aj. Szilágyi Sándor), Érdújhelyi Menyhért r. kath. s. lelkész Ujvidéken (aj. Szilágyi Sándor), Szalay Mihály kanonok Veszprémben (aj. gr. Szécsen Antal), dr. Izekucz László orvos Aradon (aj. Kristyóry János), dr. Virter Lajos nagyprépost Vácson (aj. gróf Szécsen Antal), Munkács város közönsége (aj. Lehoczky Tivadar), Varga Mihály kanonok Pozsonyban (aj. Pór Antal), a csik-somlyai róm. kath. főgymnasium (aj. Szilágyi Sándor), a rozsnyai ág. hitv. ev. fő-gymnasium (aj. Karasszon József), Revisnyei Reviczky István cs. és kir. tábornok Debreczenben (aj. Bárczay Oszkár), dr. Halász Lajos kir. alügyész Budapesten (aj. Boncz Ödön), Nádosy Ida Budapesten (aj. Kammerer Ferenczné), Jeszenszky Imre földbirtokos Apajon (aj. Kammerer Ferenczné), gr. Csáky Károly apát-kanonok Esztergomban (aj. gr. Szécsen Antal), Vogronics Antal kanonok Veszprémben (aj. gr. Szécsen Antal), Nagy Lajos kir. törvényszéki jegyző Nagy-Szebenben (aj. Szilágyi Sándor), a gymn. Ifjusági Önképzőkör Fehértemplomban (aj. Király Pál), Zsinkó István apát-kanonok Pécssett (aj. gr. Szécsen Antal), a verseczi községi reáliskola (aj. Karasszon József), a polgári olvasó egyesület Baján (aj. Karasszon József).

Megválasztatnak.

45. Pettkó Béla felolvassa dr. Márki Sándor emlékbeszédét néhai Haan Lajos t. tag fölött.

A »Századok«-ban fog megjelenni.

46. Titkár előterjeszti a pénztárnok február-havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt 4545 frt 61 kr,
 » kiadás » 2613 » 97 »
 maradvány 1931 frt 64 kr ;
 a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő 2297 » 19 »
 követelést, 1893. febr. 28-án összesen 4228 frt 83 kr
 készpénz áll a társulat rendelkezésére, melyből azonban a Babics Józseftől befizetett 200 frt alapítvány tőkésítendő.

A pénztári kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatolattatik ; a tőkésítendő 200 frtra nézve pedig határozattatik, hogy ez összeg erejéig $4\frac{0}{10}$ -os korona-járadék kötvények vásároltassanak ; megbiztatván az elnökség, hogy e határozat végrehajtásáról szabályszerűen gondoskodjék.

47. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 3381 számú értesítése szerint a f. évi 20 jk. pont alatt kelt vál. határozatnak megfelelőleg 400 frt alapítvány tőkésítetett.

Tudomásul szolgál.

48. Előterjeszti a gazdasági bizottság f. évi február-hó 10-én tartott ülésének jegyzőkönyvét, melyben a bizottság az alapszabályilag 100 frtban meghatározott alapítványi összeg felemelése iránt a februáriusi vál. ülés alkalmával tett s 26 jk. pont alatt javaslatadás végett hozzá utasított indítványra vonatkozólag azon véleményt nyilvánítja, hogy miután az alabszabályok amaz intézkedése, mely a kötelezvényben vagy értékpapirban befizetett alapítványoktól legalább $5\frac{0}{10}$ évi jövedelmet kíván, az általános kamatláb leszállítása mellett is érvényben marad, másfelől pedig a készpénzben befolyó alapítványok, melyeken a társulat maga vásárol értékpapirokat, habár $5\frac{0}{10}$ -nál kevesebb kamatot hoznak is, de szemben az ideiglenes természetű és bármikor megszűnhető rendes tagsági díjakkal azzal az előnnyel bírnak, hogy a társulat örökös vagyónává válnak, az alapítványi összeg kötelező felemelése nem látszik kívánatosnak ; óhajtanódnak véli azonban, hogy az alapítók készpénzben befizetett alapítványaik csekélyebb jövedelmezése felől felvilágosíttatván, jövőben a tőke megfelelő pótlására buzdíttassanak.

A gazdasági bizottság véleménye egyhangulag elfogadtatik.

49. Bejelenti, hogy Hegedűs Sándor úr, a gazd. bizottság elnöke, 100 frtos alapítványához pótlékul 20 frtot küldött a társulatnak.

Köszönettel fogadtatik.

50. Jegyző olvassa a millenium megünneplése és a honfoglalás történetének megírására gr. Zichy Jenő úrtól felajánlott 100 arany jutalom kitűzése ügyében kiküldött bizottság indokolt jelentését és javaslatát, mely szerint :

a) a jutalom oly munkára volna pályadíjjúl kitűzendő, mely a honfoglalás történetét a magyarság állandó megtelepedéseig, vagyis Geiza fejedelem koráig adná, a magyar faj ethnikai meghatározásával s a hun-avar rokonság kérdésének megvilágításával, a történeti, archaeologiai, nyelvészeti és ethnographiai kutatások eddigi eredményeinek színvonalán, tehát tudományos alapon, de a nagy közönség által élvezhető feldolgozásban; a munka terjedelme nem korlátozhatnék, pályázati határidőül pedig az 1895 évi május 31-ike tűzethék ki; a jutalmat csak önálló becsű munka nyerné el, mely a társulat tulajdona maradna s külön tiszteletdíj mellett a társulat kiadásában jelennék meg;

b) a millenium megünneplésében való részvételnek legcélszerűbb módja volna, hogy a társulat is ajánlja fel közreműködését, tanácsait és támogatását az ünnepkor rendezendő retrospectiv kiállításnál vagy egyéb történelmi vonatkozású működéseknél, s ebbeli készséget a kormánynak és más illetékes tényezőknek hozza tudomására;

c) tekintettel arra, hogy az Akadémia a millenium alkalmából a honfoglalás történetének kútfőit adja ki, melyeknek egyik becses részét a magyarok régi hadviselésére vonatkozó feljegyzések, mint p. o. Bölcs León császár adatai, fogják képezni, nemcsak érdekes, hanem fölöttébb tanulságos is lenne, ha a Tört. Társulat ugyanakkor azoknak az ősi hadi szokásoknak gyűjteményét adná a magyar közönség kezébe, melyek az utolsó nemzeti felkelések korában is még megvoltak vagy legalább nyomai maradtak fen a kuruczvilág emlékeiben.

A bizottsági javaslat második pontjához Thaly Kálmán elnök azt a szóbeli jelentést teszi, hogy mint a milleniumi országos bizottság tagja, ennek a mult február-hó 26-án tartott ülésében felszólalván, már jelezte is a társulat részéről várható szakszerű közreműködés szükségét és felkérte az elnöklő ministert, hogy az előkészítő munkálatokban való részvételre egyéb testületek között a Tört. Társulatot is hívja meg; mely kívánsághoz a minister szívesen hozzájárulván, hivatalos meghívást fog intézni társulatunkhoz, hogy magát a milleniumi nagy bizottságban egy, a csoportbizottságban esetleg több taggal is képviseltesse. Egyúttal azt a kérdést veti fel Thaly Kálmán a választmány előtt, nem volna-e célszerű addig is, míg a hivatalos meghívás — mely már e napokban várható — megérkezik, már most kijelölni tagtársaink közül azt vagy azokat, a kik az országos bizottságba a társulat képében kiküldendők lennének?

A választmány helyeslőleg és köszönettel veszi tudomásul az elnök szóbeli jelentését s ezzel egyszersmind a bizottsági javaslat b) pontját egyhangulag elfogadja; a kiküldendő tagokra nézve pedig azt határozza, hogy a minister forraszerű meghívása beváratván, a kijelölés végett — ha szükséges — rendkívüli vál. ülés hívassék össze.

A bizottsági javaslat első a) pontja hasonlóképen elfogadtatván, a titkár utasíttatik, hogy a pályázati hirdetményt a javaslatnak megfelelő szövegezésben tegye közzé.

A harmadik c) ponthoz Panler Gyula, mint annak a bizottságban is indítványozója, néhány felvilágosító és tájékoztató megjegyzés után azt a javaslatot csatolja, hogy az ősi hadviselés mód későbbi korban is fennmaradt emlékei feldolgozására, mint e tárgynak és az utolsó nemzeti háborúk korának legalaposabb ismerője, egyenesen Thaly Kálmán kéresek fel.

A választmány az egész javaslatot egyhangú helyesléssel fogadja; miután azonban Thaly Kálmán, kifejtvén a feladatnak részint magában a messze időkre visszanyúló és így sok különféle bűvárlatot igénylő tárgyban, részint pedig az ő más, immár folyamatban lévő munkáival való elfoglaltságában fekvő nehézségeit, a megbízás elvállalására nézve ezúttal még határozottan nem nyilatkozhatott: a kérdés azon reménység kifejezésével, hogy a választmány nem lesz kénytelen máshoz fordulni mint ahhoz, a ki a szóban forgó munkára leginkább hivatott, — egyelőre függőben hagyatik.

51. Dr. Borovszky Samu rövid felszólalásban azt a nézetét nyilvánítja, hogy mivel a milleniumot az egyes vármegyék s más törvényhatóságok is készülnek megünnepelni, a Tört. Társulat feladata lenne, hogy a teendők tekintetében nekik irányt és impulzust adjon.

Mint hogy a társulat a milleniumi orsz. bizottságba meghívandó képviselői által ez irányban is elegendőképen fogja érvényesíthetni befolyását, a választmány a felszólalás érdemében külön intézkedések tételét nem látja szükségesnek.

52. Titkár jelenti, hogy Nagy Imre vál. tag a néhai Wenzel Gusztáv felett tartandó emlékbeszédéről lemondott.

Sajnálattal vétetik tudomásúl.

53. Előadja, hogy Villányi Alajos társulati tag indítványt nyújtott be hozzá, miszerint néhai gróf Batthyány Lajos miniszterelnök egykori hivatalos íróasztala, továbbá egy vas-szekrény, melyben a magyar szent korona őriztetett, mikor azt Szemere Bertalan Orsovánál elásatta, a budapesti kir. váltótörvényszék elnöki irodájából, a hol ez ereklyék jelenleg vannak, mint szabadságharcunk emlékei szereztessenek meg a Nemzeti Múzeum számára.

Áttétetik a N. Múzeum igazgatóságához.

Ezek után zárt ülésben —

54. némely tagdíj-hátralékok ügyében intézkedett a választmány. Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Jegyzette
Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Bánó József s. k., Pettkó Bélu s. k.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

elnöksége, tiszti kara, ig. választmánya és bizottságai 1893-ban.

Elnök: Gróf Szécsen Antal*Első — ügyvezető — alelnök*: Pulszky Ferencz*Második alelnök*: Thaly Kálmán*Titkár*: Szilágyi Sándor*Pénztárnok*: Karasszon József*Jegyző*: Nagy Gyula*Ügyész*: Sigray Pál.*I g a z g a t ó v á l a s z t m á n y :*

Balássy Ferencz	dr. Horvát Árpád	Pettkó Béla
dr. Ballagi Aladár	Jakab Elek	Pór Antal
dr. Ballagi Géza	dr. Kammerer Ernő	b. Radvánszky Béla
id. Bánó József	dr. Károlyi Árpád	dr. Réthy László
Barabás Samu	dr. Komáromy András	úr. Schönherr Gyula
dr. Boncz Ödön	Lehoczky Tivadar	dr. Szádeczky Lajos
dr. Borovszky Samu	Majláth Béla	Széll Farkas
Bunyitay Vincze	dr. Márki Sándor	dr. Szendrei János
dr. Csánki Dezső	Melczer István (Kellemesi)	Szilády Áron
Csaplár Benedek	Nagy Gyula	Szilágyi Sándor
dr. Czobor Béla	Nagy Imre	id. Szinnyei József
Dedek Crescens Lajos	Nagy Iván	Tagányi Károly
Emich Gusztáv	Nátafalusy Kornél	dr. Thallóczy Lajos
gr. Esterházy János	Némethy Lajos	dr. Váczy János
gr. Fejérpataky László	b. Nyáry Jenő	Véghely Dezső
dr. Fraknói Vilmos	hg. Odescalchi Arthur	Villányi Szaniszló
Géresi Kálmán	dr. Ortway Tivadar	gr. Zichy Jenő
dr. Hajnik Imre	Óváry Lipót	Zimmermann Ferencz
dr. Hampel József	dr. Pauler Gyula	Zsilinszky Mihály.

G a z d a s á g i b i z o t t s á g :

Hegedüs Sándor biz. elnök Szabó Albert
 dr. Csánki Dezső biz. jegyző Emich Gusztáv
 dr. Pauler Gyula.

Hivatalból: a titkár, jegyző, pénztárnok és ügyész.

S z á m v i z s g á l ó b i z o t t s á g :

Majláth Béla biz. elnök dr. Boncz Ödön.

Hivatalból: az ügyész.

A gróf Teleki-Oklevéltár szerkesztő bizottsága :

id. gr. Teleki Géza (a család dr. Fejérpataky László
 részéről) biz. elnök Gergely Samu
 Szilágyi Sándor biz. előadó dr. Schönherr Gyula
 Barabás Samu dr. Szádeczky Lajos.

M i l l e n i u m - b i z o t t s á g :

Thaly Kálmán biz. elnök dr. Fejérpataky László
 gr. Zichy Jenő Szilágyi Sándor titkár
 dr. Pauler Gyula Nagy Gyula jegyző.

PÁLYÁZATI HIRDETÉS.

Kivántatik a honfoglalás története Geiza fejedelem koráig, és a magyar faj ethnikai meghatározása a hun-avar rokonság kérdésének megvilágításával, tudományos alapon, a nagy közönség által élvezhető feldolgozásban.

Jutalma gr. Zichy Jenő adományából 100 db körmőczi arany.

A munka terjedelme nem korlátoztatik.

A pályaművek idegen kézzel írva, lapszámozva, bekötve és a szerző nevét rejtő jeligés levéllel ellátva, 1895 évi május 31-ig küldendők be a társulat titkári hivatalához.

A jutalmat csak önálló becsú munka nyerheti el.

A jutalmazott munka a társulat tulajdona marad s külön tiszteletdíj mellett fog kiadatni.

F E L H Í V Á S.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább következő névsorban megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivattal közölni szíveskedjenek:

Áldori Bertalan, eddigi lakása: *Fegyvernek*.

Bing Rezső, eddigi lakása: *Arad*.

Brankovics György, eddigi lakása: *Budapest*, Nagykorona-u. 10.

Czeiner József főgymn. tanár, eddigi lakása: *Budapest*, II. ker. fő-gymnasium.

Kopácsy Viktor, eddigi lakása: *Veszprém*.

Kornis Elemér, » » *Léva*.

Lakat István, eddigi lakása: *Veszprém-Rátót*.

Lenthe Gusztáv, eddigi lakása: *Veszprém*.

Molnár János, eddigi lakása: *Horpács* (Sopronm.)

Podhorányi Nándor, eddigi lakása: *Eperjes*.

Polgár József földbirtokos, eddigi lakása: *Budapest*, Rök Szilárd-utca 21.

Rudnyánszky Gyula kir. táblai bíró, eddigi lakása: *Debreczen*.

Saenger Mór, eddigi lakása: *Besztercebánya*.

Simonits József eddigi lakása: *Arad*.

Sprenger Béla (Rudnai), m. kir. állam-vasuti tisztviselő, eddigi lakása: *Kassa*.

Dr. *Szilády Károly*, eddigi lakása: *Hajbú-Böszörmény*.

Szobonya Mihály, eddigi lakása: *Budapest*, Kerepesi-út 26.

Sztáncsek Zoltán, eddigi lakása: *Budapest*, Egyetem.

Szilágyi Sándor

titkár.

Alapítványokat 1893. február hóban befizették:

Babics József	100 frt.
Hegedüs Sándor felülfizeté-ként	20 frt.

Tagdijaikat 1893. február hóban befizették:

1891. évre.
Zimmermann János

1892. évre.
Csepreghy Kálmán
Erődy Béla
Findura Imre
Lazári Nagy Béla
Pósch Sándor
Rosenfeld Samu
Trencsényi Károly
Velénszky Ferencz

1893. évre.
Andrássy Kálmán
Aradi Kölcsey-egylet
Angyal József
Angyal Gyula
Aldássy Antal, dr.
Andrassovics Béla, dr.
Acsády Ignác, dr.
Acsády Jenő
Arkay Kálmán
Apponyi Albert, gr.
Bajai polgári olvasó
egylet
Bajkó Péter
Balássy Ferencz
Bejezy Sándor
Békeffy Remig
Berger Sámuel, ifj.
Besztercebányai kir.
kath. főgymn.
Beretvás Endre
Boncz Ödön
Ballagi Aladár
Baráth Ferencz
Bartos József
Block Henrik
özv. Blaskovichné
szül. Latinovics
Malvin
Bory Kálmán
Bethlen András, gr.
Bánó József
Bánóczy József, dr.
Bogisich Mihály
Barósi Lajos
Bock János
Berzevicsy Albert
Bartók Géza
Bodnár Zsigmond
Bayer József, dr.
Budai tanítóegylet
Budapesti ref. theo-
logia-könyvtár

Budapesti Sz.-Feren-
cziek társháza
Budapesti nemzeti
casino
Budapesti orsz. casino
Budapesti statisztika
hivatal
Bpesti kegyesrendi
főgymnasium
Budapesti VI. ker.
áll. főreáltanoda
Budapesti VII. ker.
áll. gymnasium ifj.
könyvtára
Budapesti országos
levéltár
Budapesti I. ker. áll.
tanítóképezde
Budapesti bölcsészet
hallgatók segély-
egylete
Budapesti V. ker. áll.
főreáltanoda
Budapesti kath. fő-
gymn. ifj. könyv-
tára
Budapesti V. ker. kir.
kath. főgymn.
Budapesti polgári ta-
nítóképző
Budai kir. egyetemi
főgymnasium
Budapesti II. ker.
polg. leányiskola
Budapesti belvárosi
főreáltanoda
Burdján Pál
Burdján László
Csaplár Benedek
Csiky Kálmán
Csiksomlyói kath.
gymnasium
Csornai prem. pré-
postság
Czveck Sándor
Czobor Béla
Csete Kálmán
Chernel Flóris
Csernatony Lajos
Czorda Bódog
Csemegi Károly
Daniel Gábor
Dessewffy Aristid
Desseffy Emil, gr.
Domaniczky István
Dobrovzsky Ágoston
Dobieczy József

Echard Ede
Egri joglyceum
Eösz Ferencz
Enyedy Lukács
Eggenberger könyv-
kereskedő
Emich Gusztáv
Egerszeghy Mihály
Eötvös Károly
Erkel Ödön
Eble Gábor
Eötvös Lóránd, br.
Findura Imre
Fehérpataky László,
dr.
Fehérpataky Kál-
mán, dr.
Falk Miksa, dr.
Fischer Vilmos
Firtinger Jakab
Fenyvessy Adolf
Fenyvessy Ferencz
Fraenkl Sándor, dr.
Győri áll. főreál.
Grill Károly
Görgy István
György Aladár
Guylay Pál
Győry Elek
Galgóczy János
Goldstein Izidor
Gyürky Gyürky Ödön
Grötsl Imre
Graenzenstein Bela
Hajdunánási reform.
gymnasium
Havas Béla
Hetényi Kálmán
Horváth Balázs
Huszka József
Hajnik Imre
Horpaczky János
Hagara Viktor
Horváth János, dr.
Havas Sándor
Hampel József
Hampel Józsefné
Hellebrandt Árpád
Hadik Barkóczy Béla,
gróf
Heinrich Gusztáv
Hofer Károly
Hübert Károly
Homan Ottó
Jászberényi kathol.
gymnasium
Jakabfalvy Gyula

Pallini Inkey László
Joannovics György
Károlyi Melinda, gr.
Kilián Frigyes 10 frt
előfizetés
Komáromi casino
Magyari Kossa Sá-
muel
Körmöczbányai fő-
reál.
Krivány János
Kalmár Endre
Kilián Frigyes
Keömléy Pál
Kovács János
Komjáthy Béla
Kelcz Gyula
Károly Gy. Hugó
Kurbel János
Kiss Áron, dr.
Keresztszeghy Lajos
Kricsfalussy Vilmos
Kohn Sámuel
Kammerer Ernő
Késmárszky Tivadar,
dr.
Koronghy Henrik
Kisfaludy A. Béla
Kovács Ödön
Lehoczky Tivadar
Losonc város könyv-
tára
Lőcsei főreál
Lőcsei Szepesi Ötvös-
kör
Lechner Ágoston, dr.
Lederer Béla
Liptay Béla, br.
Lánczy Gyula
Lányi Bertalan
László Mihály, dr.
Láng Lajos
Major Lajos
Majorossy János
Mangold Lajos
Mangold Samu
Marm.-zigeti tanító-
képezde
Marm.-zigeti kath.
gymnasium
Mitták Amália
Molnár Ferencz
Molnár Imre
Munkács város kö-
zönsége
Majtényi Szelezcky
Mária

Molnár Pál	Pécsi nemzeti kaszinó	Szécsen Anjal gróf	Török Sándor
Massirevics Sámuel	Peregi Mihály	Szentesi főgymnasium	Pacséri Tocsek Helén
Mika Sándor, dr.	Pogány Károly	Szederkényi Nándor	Tabody Jenő
Major Tihor	Pozsonyi Toldy kör	Szász Károly	Tarnay János
Mészáros János	Popovics Jenő	Szalay Péter	Török József
Marchót Aladár	Pécsy Imre	Széchényi Béla, gróf	Ullmann Sándor
Melichár Kálmán, dr.	Pokoly József	Szentiványi Gyula	Váczy kegyesrendi
Makay Béla	Pólya Jakab	Szmiálovsky Valér	gymnasium
Madách Emánuel	Pásztélyi János	Szabó János	Varga Lajos, tanár
Mészáros Ferencz	Pecsnér Emil	Szitányi Izidor	Varga Mihály
Marczali Henrik	Peterffy Lajos	Sztelo Kornél, dr.	Varságh Béla
Messinger Lipót	Pulszky Ágoston	Thim József	Vay Károlyné, gr.
Mayr Aurél dr.	Papanek Ferencz	Turócz-szt.-mártoni	Verseczi főreál.
Lázári Nagy Béla	Rombauer Emil	keresk. iskola elő-	Virter Lajos, dr.
Nagykanizsai polgári	Röser Miklós	fizetése	Vogronits Antal
egylet	Riedl Frigyes	Tompa Antal	Vodjáner Béla
Nagyróczei polg. is-	Rajner Gyula	Tóth Lajos	Venczel Antal
kola	Ruszt József	Timon Ákos	Vajai Vay Kázmér
Nán László	Sarkadi Károly	Tolnay Gábor	Varga Ottó
Nellhibel Ferencz	Stessel József	Teleky Ede, gróf	Vörös Kálmán
Nagy Ferencz	Steindl Imre	Takács Sándor	Weisz József
Osváth Albert	Schreiber Frigyes	Törty Gusztáv, dr.	Zajnay János
Odescalchy Gyula	Báró Schell József	Sz. Török Ferencz	Zeley János
herczeg	Siró József	Tichtl János	Zichy Sarolta, grófnő
Okolicsányi László,	Schoenberg Ferencz,	Téglássy István	Zombori áll. főgymn.
dr.	dr.	Teleszky István	Zsinkó István 1893.,
Pápai Szt. Benedek-	Sréter Alfréd	Tóth Ernő, dr.	1894. és 1895.
rendiek széklháza	Sebestyén Gyula	Takács Lajos, dr.	évekre.
6 frt	Szalay Mihály	Trebics Ignác	

Szél Farkas „*A Bessenyej Család története*“ művéből még néhány példány kapható. Tagtársaink **3** frt bolti ár helyett a szerzőnél (*Debreczenben*) **2** frton megrendelhetik.

Tagdíjak : 5 frt, előfizetés a Magyar Történelmi Életrajzokra : 5 frt, a Történelmi Tárra : 2 frt 80 kr, valamint a megrendelések Házi történetünk Emlékeire 2 frt 40 kr egyenesen a társulat pénztárnoki hivatalába (Budapest, Egyetemi könyvtár) küldendőek. A befizetés legkönnyebben postautalvány által eszközölhető.

Karasszon József, pénztárnok.

Figyelmeztetés.

Társulatunknak jelentékeny kárt okoz a nagymérvű kintlévő tagdíj és előfizetési hátralék. Tisztelettel felkérjük azért azon tisztelt tagtársainkat, kik még a múlt-évekről is hátralékban vannak, hogy ezen hátralékokat mielőbb beküldeni (Egyetemi könyvtárba) méltóztassanak, annyival is inkább, mert a nem fizetőket ügyvéd útján leszűrik kénytelenek meginteni.

A „SZAZADOK“

minden évfolyamához díszes bekötőablak rendelhető meg aranynyomatú történelmi jelvényekkel ellátva **50** krért, melyekbe a bekötést minden vidéki könyvkötő is eszközölheti.

Megrendelések postautánvét mellett eszközöltenek. Egyes tábla rendelésénél pedig legezészerűbb a pénz előre postautalvánnyal, a tábla árán kívül még 10 kr. posta- és csomagolásért járó díjjal együtt, beküldeni, mire a rendelt tábla díjmentesen küldetik meg.

Hirhäger Károly

könyvkötészete (Budapest, V., Nádor-utca 32).

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁR.

1893-DIK ÉVI FOLYAM.

IV. FÜZET.

BUDAPEST,

NYOMATOTT AZ ATHENA EUM R. TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1893.

TARTALOM.

	Lap.
Haan Lajos emlékezete. Márki Sándortól	289
A besztercezi szöszedet kulturtörténeti jelentősége. Tagányi Károlytól	305
A rómaiak aranybányászata Dacziában. II. és befejező közlemény. Király Páltól	328
A Logau-féle családi krónikából. Dr. Wentner Mór	339

Történeti irodalom.

A magyar hymnarium. Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae. Cura J. Dankó. Ism.: Pór A.	341
Mátyás király összeköttetései a burgundi fejedelemmel. — Politische Korrespondenz Breslau's im Zeitalter des Königs Mathias Corvinus. Hg. von B. Kuonthal und H. Wendt. Ism.: F. V.	348
Károlyi Ferencz gróf és kora 1705—1758. Irta Eble Gábor. Ism.: Pettkó Béla	352
Az újabb szerb irodalom hazánkra vonatkozó termékeiről. Irta: Thim J.	355
Die Wahl Urbans VI. 1378. Von Rich. Jahr. Ism.: Pór Antal	358
Könyvtártan. Irta: Kudora Károly. Ism.: Crescens	360

Tárca.

Vidéki társulatok	364
A kolozsvári »Báthory-ház«	366
Az aradi szabadságharczi muzeum megnyitása	367
Repertorium	369
Folyóiratok szemléje	372
Új könyvek, füzetes vállalatok	374
Történeti könyvtár	380

Hivatalos rovat.

A M. Tört. Társulat április 6-iki választmányi ülése	381
--	-----

Tagdíjak: 5 frt, előfizetés a Magyar Történelmi Életrajzokra: 5 frt, a Történelmi Tárra: 2 frt 80 kr, valamint a megrendelések Házi történetünk Emlékeire 2 frt 40 kr egyenesen a társulat pénztárnoki hivatalába (Budapest, Egyetemi könyvtár) küldendők. A befizetés legkönnyebben postautalvány által eszközölhető.

Karasszon József, pénztárnok.

A „SZÁZADOK“

minden évfolyamához díszes bekötőtáblák rendelhetőek meg aranynyomatú történelmi jelvényekkel ellátva 50 kr-ért, melyekbe a bekötést minden vidéki könyvkötő is eszközölheti.

Megrendelések postautánvét mellett eszközöltenek. Egyes tábla rendelésénél pedig legcélszerűbb a pénzt előre postautalvánnyal, a tábla árán kívül még 10 kr. posta- és csomagolásért járó díjjal együtt, beküldeni, mire a rendelt tábla díjmentesen küldetik meg.

Hirhäger Károly

könyvkötészete (Budapest, V., Nádor-utca 32).

HAAN LAJOS EMLÉKEZETE.

Majdnem negyedszázada, hogy Pozsony egyik könyvkirakában megpillantottam *Haan* Lajos legújabb művét, »Békésvármegye hajdaná«-t. A német szóra küldött deáknak hogyan nem dobbant volna meg a szíve, mikor az alföld egyik részének, szülőföldének történetét látta maga előtt!

Műve második részét már »szeretete jeléül« küldötte meg.

Pedig még nem is ösmertem. De már akkor írogattam a »Századok«-ba, melynek szerkesztője, *Thaly* Kálmán arra figyeztetett hozzám intézett első levelében — s én erről sohasem feledkeztem meg, — hogy »kevesen vagyunk, — örülnünk kell egymásnak«.

Személyesen csak tizenöt év mulva ösmertem meg. De személyes ösmeretségünknek első négy hete is elég volt rá, hogy a kit tiszteltem már, szeretni is tanuljam. Együtt jártuk be a Salzkammergutot, a Középső-Duna vidékét s a Sudetákat; s két álló héten át együtt dolgoztunk a müncheni kir. levéltárban. Ő Békésvármegye történetéből tett gazdag jegyzeteit egészítette ki, én a szomszédos Arad multját kutattam. S ha nem hiában, az ő buzdításának is köszönhetem; s ha a megfeszített munka meg nem ártott, ha az együtt töltött időt életem legszebb napjai közé számíthatom, sokban az ő atyai szeretetének tulajdonítom, — annak köszönöm.

Ez a mi nemzedékünk, a fiatalabb historikusoké, lesz-e olyan, mint volt az öregeké? Egy újabb nemzedék áld-e majd bennünket annyira, mint a mennyire mi áldhatjuk ezt a most tűnőfélben levőt? — A mit róluk, a mit műveikről mondunk,

lesz-e majd olyan szeretet a mi kritikánkban, szigorú ítéletünkben, mint a melyet a régiek tanúsítottak velünk szemben? Az lesz-e a mi jelszavunk is, a mi az övék volt: »Kevesen vagyunk, — örülnünk kell egymásnak?»

Már talán nem is vagyunk olyan kevesen. A történetírásnak minden fajtája megtalálta a maga munkását. Az akadémiából kivált a történelmi társulat; s a történelmi társulattól több más egyesület vált ki. Mindegyiknek megvan a maga folyóirata. S az öregurak, kik könyveket írtak, reánk, fiatalokra bízták a cikkeket. S ha írtunk könyveket, a miket nélkülök talán meg sem tehattünk volna, ők örültek legjobban. Egy-egy öregnek elhunytakor éreznünk kell azt a veszteséget, a mit az okoz, hogy a szeretettel való kutatás helyébe mindinkább a rideg tudás lép. Ma a kritika alaposabb, de a gúny kíméletlenebb; s a ki bírál, nem is gondol reá, hogy midőn egy kísérletet leránt, egész írói jövőt semmisíthet meg.

Mi, a kik szerettük Haan Lajost, sokáig, mindvégig szívünkbe zárjuk a nevét. A hideg kritikusok napirendre térnek majd fölötte. Már is napirendre tértek fő műve, «Békésvármegye története» fölött. A második kiadást, melyet még ő rendezett sajtó alá, el kellett ejteniök. Száraz volt nagyon. Íróján, kinek könyvtára közel tízezer kötetből állott, nem látszott meg, hogy Macaulayt, Tainet, Salamont olvasgatta. Pedáns módon rendezte adatait, de ítélőképességének kevés jelét adta. A feldolgozásnak nem volt mestere. Stilstul senki sem tanul tőle; könyvét — egyhúszomban — senki sem olvassa el. Nincs is arra szánva. Azután — oh, milyen vád a XIX. század végén! — még csak illusztrációk sincsenek hozzá! Külsejével nem hat, előadásával untat.

Azonban alapvető munka. Forgatása nélkül nemhogy Békésvármegyét, hanem környékét sem lehet megösmerni. A villamvilágítás korában is van becse a mécsnek; bizonyos körön túl egy fény hatása sem terjed. S ez a mi villamvilágításunk a mellett még pislog is egykicsit. Haan mécsese teljesen elegendő arra, hogy senki se botorkáljon többé, a ki Békésvármegye multját kutatja. Diplomatariumának két kötete pedig valóságos szövétnek. Más szebben írhatja meg, de igazabban senki sem írja meg annak a szép vidéknek a történetét.

Önérdemeit sohasem becsülte kelletténél többre s magasztalást nem várt soha senkitől. Mikor a »Pesti Napló«-ban Szabó Károly elhunytáról megemlékeztem, azt mondta rá, ő lesz a második békési történetíró, kiről egy harmadik békésinek írnia kell. Az év le sem forgott, s a czikk valóban megjelent. A M. Történelmi Társulat, melynek kezdettől fogva választmányi tagja volt, szintén reám bízta emlékének fölüjlesztését. Megkésve is, üdén teszem sírjára az emlékezet szerény koszoruját. Szerényet, a milyen élete és hatása volt.

Haan Lajos 1818. aug. 13-án, csütörtökön, a nógrádmegyei Sámsonházán született. Sámsonvára, Verebély, a Pogányvár szomszédsága ad történeti nevezetességet a kis falunak, melynek felhőszakadások miatt elárkosodott vidékére nyugaton a Cserhát, keleten a Mátra ormai tekintenek alá.

A kis fiu egy ágostai hitvallású papi-család ivadéka volt; apja, János, a szerény falu lelkésze, anyja, Petényi Judit Mária pedig az abel-lehotai (abelovai) pap leánya. A boldog apát épen akkor választotta meg leikipásztorúl Magyarország legnagyobb ágostai egyházközsége, Békés-Csaba. A mint a csecsemő és édes anyja kissé megerősödött, sietett is elfoglalni új állomását. Négy hetes korától fogva az ország legnagyobb falujában növekedett Haan Lajos; — oda fűzték őt az ifjuság ábrándjai, a férfikor küzdelmei és sikerei, az aggság önérzetes visszaemlékezései. S az aggnak porai avval a földdel vegyültek, melynek virágos rétein először futkosott.

Rolkó János és Andrásovics György csabai tanítók kezei alól kikerülve, apja 1829-ben a mezőberényi algymnasiumba küldte, hol a grammatikára és syntaxisra *Molitoris* Adolf, a retorikára *Tomasek* Pál s a poetikára *Molitoris* Károly oktatta. Legjobban lelkesítette őt az első, ki benne és barátjában, *Sárossy* Gyulában, már felköltötte az irodalom iránt való szeretetet. Mikor azután 1834-ben az ág. esperesség Berényből Szarvasra tette át és nyolcz osztályúvá emelte a gymnasiumot, Haan Lajos Eperjesre ment a collegiumba, hová *Vandrák* András, *Fuchs* Albert, *Csupka* András és *Munyay* András előadásainak híre vonzotta az ifjuságot. Itt végezte bölcseleti és theologiai tanulmányait.

Erre az időre esik a pozsonyi országgyűlési ifjuság fellépése, Kossuth Lajos írott lapjainak megindítása, Lovassy László pöre, a reformszellem fölpezsdülése, a nemzeti színház megnyi-

tása, az első nagyobbszabású irodalmi és kritikai lapnak, az Athenaeumnak megalapítása s vele a modernebb magyar irodalomnak kezdete. De nemcsak a magyar közélet fejlődése hatott az eperjesi deákokra, hanem az a lendület is, melyet 1824 óta *Kollár* Slavy dcerájával nyert a tót irodalom. Magyar-tót önképzőkört alakítottak, melynek Vandrák tanár lett az elnöke s Haan Lajos a könyvtárosa, majd alelnöke. A tagok sorában találjuk Sárossyt, a két Vahotot, Lisznyait, Kerényit, Dukát, Irányit, Várady Károlyt, Thern Károlyt, Ruttkay Emilt stb., kikhez Haant mindvégig a barátság-szent érzelme fűzték. Magyar, latin, német és tót nyelven már ezekben az időkben hibátlanul fogalmazott Haan Lajos, ki irodalmi műveinek nyelvél utóbb csak a németet nem használta, mindamellet, hogy ezt is tökéletesen beszélte.

Már Eperjesen erősen küzdött magával, ne hagyja-e ott a theológiát s ne menjen-e át inkább a politikai pályára, melynek a demokrátiához közeledő iránya mindjobban sarkalta a fiatal emberek dicsvágyát. Még erősebb lett ez a küzdelme 1839-ben, mikor Békésre nevelőnek menvén *Vidovics* Ferencz főszolgabíró házához, úgy szólván napról-napra találkozott a megyei élet kitűnőségeivel, kik a szabadelvű eszméknek hódoltak. Többször megjelent a megyegyűléseken, hol a régi jó táblabírák lelkes szónoklatai annyiszor elragadták. Apja iránt való tekintetből lemondott ugyan arról az ábrándjáról, hogy a politika terén szolgáljon a hazának; de ezekben a szívárványos napokban szeretett meg úgy a megyei intézményt, hogy, ha mint tisztviselő nem szolgálhatta, mint író akarta azt szolgálni. Már tanulókorában is arra használta az iskolai szünetek egy részét, hogy otthon Csabán fölkereste a legöregebb embereket s egyre unszolta őket, hogy városa, megyéje régi emlékeiről, a maguk idejéről beszélgessenek vele; ezt tette most Békésen is és mindenütt, a hová eljutott, — egyúttal azonban össze is jegyezte mindazt, a mit hallott vagy olvasott a vármegyéről s annak községeiről. A megyeiség iránt való rokonszenve vitte rá utóbb, hogy megírja Békésvármegye történetét és szeretettel kutassa annak részleteit.

Apja fölismerte, hogy a megyeiség iránt való ez a lelkesedés inkább a történeti érzéknek, mint a politikai rátermettségnek nyilatkozása. Figyelmét tehát ismét arra a pályára terelte, hol a történelemmel és a költészettel zavartalanabbúl foglalkozhatik. Külföldi utazásokról beszélt neki; s az ifju, ki lázas érdeklődéssel olvasta *Szemere* Bertalannak a művelt nyugatról éppen akkor (1840.) megjelent megkapó leírásait, elhatározta, hogy valóban a papi pályára lép, ha theologiai tanulmányait a külföldön fejezheti be.

1841. őszén indult Németországba. Bécsben hozzátalazott *Chotvás* András és *Lörincsik* János is és október 12-én *Baumgarten-Crusius* Frigyes Lajos Ottó, ki a jeni egyetemnek 1812 óta volt tanára, ekkor pedig prorectora fölvette őket a jeni egyetemre, melynek Haan előtt már 1128 magyar látogatója volt. Baumgartenen kívül, ki épen akkor foglalta össze legfőbb művét, a dogmák történetét, főkép az öreg *Luden* Henriknek történeti s *Reinhold* Keresztélynek logikai, metaphysikai és bölcsellettörténeti előadásai bilincseltek le figyelmét. Az anyagiakkal sem sokat kellett törődnie, mert részesült Károly-Ágost szászweimari nagyherczeg alapítványának abban a kedvezésében, hogy hathetenkint fizetett két tallérért és 3 garasért kapott étellel való ellátást.

Meg akarván azonban ösmerkedni Németország más nagy szellemeivel is, Jenából, melyre mindig kegyelettel, sőt szinte rajongással emlékezett vissza, 1842. tavaszán *Chotvás* Andrással együtt Berlinbe ment s ott is félétét töltött az egyetemen. Münchenből csak egy évvel azelőtt édesgette oda IV. Frigyes Vilmos király *Schelling* Frigyes Vilmost, a hírneves bölcselőt, kinek lángesze még életének alkonyán is elragadta hallgatóit. Berlinben egyáltalán nagy szeretettel hallgatta a kiváló philosophusokat; így *Twisten* Ágost Keresztélyt, ki Schleiermacher utóda volt ezen az egyetemen; *Michelet* Károly Lajost, ki főképen a bölcsélet történetének megírásával tünt ki; *Beneke* Frigyes Edét, ki Hegel tanszékét foglalta el, de kit a herbartismus egyik legfőbb képviselőjének tekintettek. A theologiában a német protestantismus történetének megírója, *Marheineke* Fülöp Konrád s az őskereszténység s a dogmák történetének megírója, *Neander* János Ágost lett a mestere.

A semester végén aug. 1. a gömöri *Chotvás* Andrással és a szépesi *Teichengraeber* Lajossal gyalog indult hazafelé, olykép, hogy mindenütt hallgathasson néhány órát Tübinga, Heidelberg, Göttinga, Strassburg, Halle és Lipcse egyetemein. Ebben a vándorlásában, melyre egész életén át a legnagyobb kedvvel gondolt vissza, értesült, hogy Csabán megválasztották segédlelkésznek s az akkor felállított magyar iskola tanárának. Hazasietett tehát és szeptember végén már állomásán volt, hogy az októberben kezdődő félévben azonnal megkezdhesse működését. Állomását mindamelllett csak akkor foglalta el végképen, mikor 1843. június 6. Selmeczen lelkészszé avatták föl.

Csaba időközben, 1840-ben, azt a kétes dicsőséget, hogy az ország legnagyobb falujának nevezzék, fölcserélte a mezővárosi czímmel. A magyar iskola fölállítását s az új hatalmas templom építésének megkezdését ez a cím hozta magával. A gazdag nép

azonban, mely azon fáradozott már, hogy földesurától örökre megváltsa 85,000 holdra menő határát, a földművelésen kívül alig gondolt egyébbel. A csabai asszonyok szövését, fonását, a sok zsákot és ponyvát ugyan szívesen vették országszerte, az ipar azonban s vele a műveltség, még mindig nagyon alant állott. Míg Békés más helységekben elmagyarosodtak a tótok, itt szívesen ragaszkodtak anyanyelvükhöz s tót prédikácziókn kívül hallani sem akartak egyébről. A világ folyása iránt oly keveset érdeklődtek, hogy az egész városban csak Haan Lajos apja járatott lapot s az a lap is német volt.

S ha Csabán most magán is jelenik meg jól szerkesztett magyar lap, ha díszes állandó csarnoka van ott a magyar színművészetnek, ha magyar könyveket, lapokat találunk a földművesnek kényelmesen bútorozott szobáiban, ha vasutak keresztezik egymást ennél a városnál, hogy világgá vigyék iparczikkeit és terményeit, s ha évek óta már magyarul is dicsérik istent a hívek, — mindebben kétségtelenül nagy része van annak a férfinak is, Haan Lajosnak, ki 1842-től kevés megszakítással majdnem ötven éven át működött nevelővárosának emelésén.

Az iskolában azon kezdte, hogy teljesen a magyart tette a tanítás nyelvül. S hat évi tanári munkásságát ő maga is azzal jellemezte, hogy »a ki két esztendeig járt hozzá, az oly hibátlanul beszélt és írt magyarul, mintha csak Kecskeméten iskoláztatták volna.« Nem kellett most már magyar városokba küldeni a csabai fiukat, — otthon is megtanulhattak magyarul. Szorgalmasan hallgatták a mellett a magyarok történetét, melyet hévvel adott elő az ifju tanár. S hogy annál jobban éleszsze híveiben a szülőföld iránt való szeretetet, azonnal gyűjteni kezdte a Csaba történetére vonatkozó adatokat s azokat az evangélikusok csabai régi temploma felszentelésének százados évfordulóján (1845.) a presbyterium megbízásából nemcsak magyarul, hanem tótul is kiadta.¹⁾ Benne krónikás modorban foglalta össze Csaba s a területén levő 13 pusztának történetét, — ösmertette a város és vidéke helyrajzi viszonyait, éghajlatát, földét és termékeit, lakosainak számát, származását, nyelvét, erkölcsseit, viseletét, végre a város elöljáróságát, egyházait, iskoláit és mostani állapotait. Így akart már ifjan »némi csekély emléket hagyni maga után a gondjaira bízott egyháznak, melyről megemlegessék akkor is, ha többé már nem él«.

Valamivel azután, hogy a szomszédos Arad német katólikusainak ajakán egyszer csak magyarul zendült föl a föltáma-

¹⁾ Békés-Csaba hajdanáról s mostani állapotjáról. Nagyvárad, 1846. II. kiadás. Pest, 1866. — K. 8-r. 60 lap. A tót kiadás czíme: Pamětnostě B.-Čabánské. Buda, 1846.

dás hymnusa, Csaba ágostai ev. tót egyházának külön használatára 1847-ben Haan Lajos is egy kis magyar énekeskönyvet adott ki, mely azóta többször is megjelent. Városa történetét valóban nemcsak írta, hanem egy kicsikét csinálta is az ifju lelkész. Mert a mint Aradon, úgy Csabán is a legméltóbb helyről, a templomból és az iskolából tört útat, a magyar szellem a városnak legszegegyesebb kunyhójába is. És a nélkül történt mindez, hogy a magyarsáért az anyanyelvet kívánták volna cserébe. Hiszen maga Haan Lajos nemcsak gyűjtögette, hanem írta is a szebbnél szebb tót egyházi énekeket s évek múlva (1872) ezeket is kiadta; a pap, kinek az volt a főcélja, hogy azt a hírt pendítse meg a templomban, melynek rezgése legnagyobb áhítatot kelthet híveinek szívében, úgy szolgált Istennek, hogy egyúttal hazájának szolgálhasson.

A hazának azonban a nagy napokban másképen is szolgált. Odahagyva kis családját, melyet nemrég alapított, a csabai néppel, mint nemzetőr, ő is résztvett a torontáli ráczok ellen való küzdelemben. Igaz ugyan, hogy Csabáról az összeírt 2000 nemzetőr közül csak 558 állt helyet, az újonczozás alkalmával azonban Csaba egymaga 233 embert küldött a honvédségbe s azonkívül is sokat áldozott a haza oltárára. Ime azok a kis emberek, kik a legnagyobbat teszik, mit szük körükben tehetnek!

Alig tért haza, a halál elragadta ifju, szép feleségét. Vigasztalást talált azonban egyrészt a haza ügyeinek jobbrafordultában, másrészt pedig abban, hogy *Kristóffy* Sámuel elhunytá után a csanádmegyei nagylakiak őt hitták meg egyik lekipásztoruknak. Állását 1849. május 17-én, áldozó csütörtökön foglalta el. Nagylaknak akkor mindössze csak 9353 lakosa volt; ebből 4733 főre rugott az ágostai hitvallású evangélikus tótok száma, melyet 5370-re növelt a pusztákon élő tótság. A kis mezővárosban 9 nemzetiség és 6 vallásfelekezet találkozott össze. Az evangélikusok két papja, Haan Lajos és Zayác Dániel, állott a legnagyobb egyházközség s a legnépesebb nemzetiség élén; s így főképen nekik jutott az a föladat, hogy a testvéries egyetértést fenntartsák. Fenn is tartották és pedig hazafias szellemben. Tótjaiknak legalább is annyit prédikáltak magyarul, mint tótul. — Haan, ki a történeti emlékeket mindenütt kutatta, nemcsak mint pap, hanem mint historikus is jól érezhette magát Nagylakon, melynek délnyugati oldalán a Jaksicsok régi várának, délkeleti részén s a városban magában pedig egy-egy régi toronynak dűledékei buzdították őt a múlt földérsítésére. Ezt szinte kötelességévé tette az a körülmény, hogy a Tót-Komlósról betelepített evang. község 1853-ban fennállása félszázados emlékének megünneplésére készült. Míg egy részről nyolczezer forintot gyűjtött össze a két pap

egy új orgonára s az oltár kicsinosítására, másrészt megírta a város történetét is.¹⁾ A legszárazabb modorban szóltak a város nevééről, fekvéséről, határaitól, nagyságáról, községi és egyházi történeteiről; csupán saját koruk állapotainak, különösen a népszokásoknak rajzában ügyeltek egyúttal az előadás csinosságára is. A község s az egyház irattárán kívül alig használtak egyéb feldolgozatlan anyagot, s azonkívül csak nagyon ösmeretes feldolgozásokra, valamint *Cservenkovics* Mihály nagylaki g.-kel. pap s más öregek elbeszéléseire hivatkoztak.

A tudós és jó szónok hírében álló ifju papot 1855. szept. 12. az a szomorúság érte, hogy 76 éves édes atyja elhunyt. A csabaiak azonnal elhatározták, hogy az apa helyett, ki 37 éven át annyi odaadással szolgálta egyházuk érdekeit, fiát választják meg papnak, a ki köztük nevedett, a kinek segédlelkészi és tanári működésére olyan örömmel gondoltak vissza, a kinek könyvéből énekeltek a nagy templomban s a kinek füzetéből ismerkedtek meg városuk történetével. Néhány hónap mulva már meg is kezdte működését, melyet egy híjján ő is ugyanannyi esztendeig folytatott, mint édes apja; úgy, hogy hetvenhárom éven át az apa és fiu papi és hazafiui lelkesedése vezette a csabai evangélikusok vallás-erkölcsi életét.

Csaba az ország legnagyobb ágostai ev. hitközsége. Ekkor már mintegy 20,000 lélek tartozott hozzá s a gyülekezet négy pap s 2—3 segédlelkész minden gondoskodását igénybevette. Abban az esztendőben, melyben Haan Lajos odaérkezett, annyival inkább, mert a cholera is erősen pusztított s egymást érték a temetések. Az oltár és az egyházi szónoklat, sőt maga az egyházkormányzás és a folyó ügyek intézése is rendkívül elfoglalta. Magát az administratiót sohasem szerette ugyan, s esperességet mindvégig azért nem vállalt, hogy el ne vonják annak gondjai a szószéktől s tudományos foglalatosságaitól; saját egyházközségének azonban külső ügyeit is szívesen és szerencsésen intézte.

Egészen átszellemült, ha imát, vagy egyházi szónoklatot mondhatott. A hatalmas templom zsúfolásig megtelt minden vasárnap s 7—8000 ember lelkének ő adott szárnyakat, hogy Istenhez emelkedhessenek. »Hirdetem az Isten igéjét szabadon — mondta életének alkonyán ő-maga. — Hét-nyolczezer ember lelkét emelem föl az éghez és lekönyörgöm rájuk az Isten áldását; megdorgálom és megtérítem a bűnösöket, megkeresztetem és meg-

¹⁾ Ó- és Új-Nagylaknak történetei. Az ottani evang. ágost. hitv. egyház félszázados ünnepekor emlegették *Zayácz* Dániel és *Haan* Lajos nagylaki evang. lelkészek. Szarvas, 1853. 8-r. 35 lap.

erősítem hitökben a gyermekeket és a gyöngéket, — megáldom a szeretet kötelékeivel összekapcsolt házásokat s elkísérem elhalt kedveseiket az örök nyugalom helyére. . . . Lehet-e ennél magasztosabb hivatás?«

Ez a hivatás töltötte be lelkét csabai papságának mind a 36 esztendeje alatt, a mennyi időben csaknem tízezerrel növekedett híveinek a száma, a nélkül, hogy csak valamivel is csökkent volna az ő buzgósága, lelkesedettsége.

A mi kevés ideje maradt még papi hivatalán kívül, mindazt olvasásra, tanulásra, kutatásra és könyvírásra fordította. Nagy és szép könyvtárt alapított, melyben egyházi és történelmi munkák töltötték be a legtöbb polcot; levelezett az országnak úgy szólván minden szakemberével s levelezéseit, a levélfiók nevének rendjében, gondosan gyűjtötte. Képviseleve van abban a régibb s újabb történetírók gárdájának úgy szólván minden tagja.

Mikor másodszer is megházasodott, ifju szép feleségét elvezette egy németországi egyetemi városba, hol egykor olyan boldogan, annyi remény közt töltött félesztendőt. Akkor, 1858-ban történt ez, midőn fennállásának háromszázados évfordulóját ünnepelte a jeni egyetem. *Haan* Lajos latin munkában eleventette föl mindazoknak a magyaroknak az emlékét, kik e 300 esztendő alatt az egyetem hallgatói voltak.¹⁾ Hivatkozott arra a sűrű érintkezésre, mely a magyar és német evangélikusok közt vallásos és tudományos kérdésekben kezdettől fogva előfordult. A symbolismus, a hitoktató-irodalom, a pietismus, vallásos közöny, sőt az istentagadás, rationalismus, a természetfölöttiség s mindaz az a bölcsészeti irány is, mely Leibnitztól Hegelig fölmerült, kevésel azután, hogy egymást föl váltva tért hódított Németországban, hazánkra is hatott s mindegyik korszaknak megvannak a maga képviselői. S ezt természetesnek találja; mert alig van magyar evangélikus pap, ki hazájában kezdett tanulmányait növelni ne igyekezett volna a német egyetemeken, ezek közt főképen a wittenbergin s a jenain.

Jena kies fekvése, lakóinak nyájassága s a magyarok iránt tanusított hajlandósága, — az a csodálatos szabadság, melylyel a tudományokat s a barátságot egyaránt ápolták, főképen azonban tanárainak hírneve, egy Fichte, Hegel, Schiller szelleme mindenkor vonzották ifjainkat. De ha a magyar urak, kik más egyetemeken számos ösztöndíjat alapítottak, magáról Jenáról mégis megfélemedtek, maga Károly-Ágost szász-weimari nagyherczeg

¹⁾ *Jena hungarica* sive memoria hungarorum a tribus proximis saeculis academiae Ienensi adscriptorum. Auctore A. Ludovico *Haan*. Gyulae 1858. Typis Leopoldi Réthy. 8-r. 180 lap.

1816-ban a magyarokra is kiterjesztette a németeknek szánt kedvezményeket, a mikben 17 esztendővel azelőtt maga Haan is részesült. Ekkor, 1841-ben, az egyetem prorektorának buzdítására írta ki Haan a jenai egyetemen háromszázad óta tanult magyar ifjak névsorát, melyet azután otthon Nagy-Lakon életrajzi vázlatokkal egészített ki. Ebben kivált *Bartolomaeides* László János uhorskai (nógrádmegyei) lelkésznek köszönhetett sokat, ki másolatának egyes hézagait saját példányáról egészítette ki, másrészt pedig Rezik és Schmal becses kézíratait is rendelkezésére bocsátotta. Így készített dolgozatát az egyetem ünnepére nemcsak kinyomatta, hanem maga is személyesen megjelent Jenában, hogy kifejezze üdvözlét az alma mater iránt.

Könyvét négy korszakra osztotta.

Az első magában foglalja az egyetem keletkezésétől a magyar protestantismus tízéves üldözéséig terjedő időt (1557—1671.). A második 1671—1780-ig halad, II. József türelmesebb koráig; a harmadik a reformatio három százados jubileumáig (1817.), a negyedik pedig ettől 1858-ig, midőn a magyar hallgatók már anyagi kedvezéseket is élvezhettek az egyetemen.

Kár, hogy származásuk helye, sőt számszerint sem mutatja ki a tanulókat s hogy betűrendes névsorral nem könnyít az áttekintésen.

Az első időszakból (a mikor különben az 1615—1651. évi anyakönyvek elhányódtak) 83, a másodikból 470, a harmadikból 460 s a negyedikből 221, összesen 1434 hallgatót sorolt föl s nagy gonddal gyűjtötte össze az életökre vonatkozó adatokat; úgy, hogy ebben a részben mindig a forrásmunkák közé fog tartozni ez a füzet, mely a magyar tudományosságban most már elfogadottá tette a Haan nevét,¹⁾ a dorpati tudós társaság pedig taggá választotta érte.

A következő 1859. esztendő Kazinczy születésének százados emlékünnepe s a protestantismusnak a császári pátens ellen való nagyszerű megnyilatkozása által hatalmas lendületet adott a közszellemnek. Ennek a szellemnek élénkítése s a magyar protestánsok történeti tudatának fokozása végett adta ki Haan Lajos 1860-ban a magyarhoni evang. egyház történelméhez való időszaki tábláját, melyet, elkésve, csak 1866-ban követett egy másik, mely az egész Magyarország történetét felölelte. Számos protestánsnak a szobáját díszíti mainap is ez a két berámázott táblázat, mely úgy szólván napról-napra figyelmeztetni kívánta a szemlélőt, hogy a vallásnak karöltve kell járnia a hazafisággal.

¹⁾ Könyvét legterjedelmesebben ösmertette a *Pesti Napló*, 1859., 161—2. sz.

Mostanában, mikor a feldolgozás művészetének elsajátítására törekedik minden történetíró, a történetírásban olyan szerepet juttatnak a chronológiának, mint a hierarchiában az askétáknak. Lemondás minden külső fényről! A hatvanas években Pesty Frigyes, Kerékgyártó Arpád, Knauz Nándor és Haan Lajos művelték a történetírásnak ezt az ágát, vagy inkább segédeszközét, mely mégis igen jónak mutatkozott olyan időkben, mikor a tényeknek önmagukat kellett igazolniok. S valóban, míg a nemzet általában véve gyönyörködött Horváth és Szalay szónokias történetírásában, másrészt örömmel fogadta, ha az eseményeket a maguk egyszerűségében is láthatja, hogy ott, a hol a történetíró hallgat, annál ragyogóbban és saját hazafias érzületének annál megfelelőbben, színezhesse ki őseinek tetteit. Írói babért nem-igen teremthettek azok a berámázott chronologiai falitáblák; egyszerű falusi papok, tanítók és presbyterek szerény szobáinak falain azonban nagyobb áhítatot és a szívekben maradandóbb hatást keltettek, mint sok olyan feldolgozás, melyet felfogása és vonzó előadása miatt dicsértek az egykorúak.

Sajátságos, hogy Haan Lajos, ki a szószéken, a közéletben, a levelezésben annyira hatalmában volt a nyelvnek, ki csinos költeményeket írt három nyelven, s kinek vonzó előadása mindig lebilincselte hallgatóit, az irodalomban magában jóformán sohasem értékesítette elbeszélő képességét és sohasem törekedett szép stílusra. A chronologicus módszert száraznak találta ugyan, de nagyon alkalmasnak arra, hogy segítségével az igazságot szabatosan, félreértést nem tűrve fejezze ki. Életének legfőbb alkotásában, Békésvármegye monographiájában is ezt a módszert követte.

Mikor 1867. június 13-án a M. Történelmi Társulat megalakult, azonnal bevették őt is a választmányba, melynek mindvégig tagja maradt. Ennek a társulatnak célja a hazai történet-tudomány művelése, megkedveltetése és az volt, hogy iránta mennél szélesebb körben ébreszsen érdeklődést. A társulat közlönye azon volt, hogy megalkossa a történelmi stílust. Haan, ki száraz modorával ebben a részben nem-igen segíthette elő a célt, választmányi tagságának huszonnégy esztendeje alatt csupán néhány könyvismertetéssel és jelentéssel gyarapította a társulat közlönyét, a Századokat, többnyire részt vett azonban a vidék egyes városaiban tartott közgyűléseken s a velök összekötött levéltári kutatásokban. Még nagyobb kedvvel dolgozott most már a kamarai (országos) és a békésmegyei levéltárban, valamint a gróf Károlyiak pesti levéltárában, minek az lett az eredménye, hogy már 1868-ban előfizetés útján hirdethette s 1870-ben ki is adhatta »Békésvármegye hajdana« című munkájá-

nak I. kötetét.¹⁾ Vele első sorban háláját akarta leróni a vármegye iránt, mely kisded korában kebelébe fogadta, táplálta, fölnevelte, hivatallal ellátta; másrészt pedig »pár homokszemmel« kívánt járulni Magyarország oknyomozó történetének megírásához.

Előmunkálatokra alig hivatkozhatott; ezenkívül azonban az is nehezítette föladatát, hogy a megye területén sohasem fejlődött ki városi élet s nem volt ottan egy olyan papi vagy egyéb intézmény sem, mely bizonyos tekintetben középpontjául szolgálhatott volna az eseményeknek. Maga a vármegye, mint institutio, voltaképp itt is csak az lehetett, a mi másutt volt. Nem is bibelődött magával a vármegyei élettel, hanem csupán területének külső történetét írta meg s topographiánál egyebet alig adott. Adatait jobbadán ösmeretes okiratokból, vagy feldolgozásokból merítette; a már említett három levéltáron kívül azonban a helyrajzi jegyzetekben fölhasználta egyes gyűjtőknek tudósításait is.

A vármegyéről általában az első 110 lapon szól; a többi mind az egyes városok, falvak és puszták történeti leírásával foglalkozik. Művének ez a legbecsesebb része; hogy azonban mennyit meríthetett volna még a levéltárakból, azonnal megmutatta bírálója, *Pesty Frigyes*, ki — ha egyben-másban szintén tévedett is — a Századokban bő adalékokkal örvendeztette meg a szerzőt.²⁾ A 130 helység felsorolásában azt a hibát is elkövette, hogy nem különböztette meg a még fennállókat a már elpusztultaktól.

Haan műve úgyszólván csak alapleltára Békésvármegye eseményeinek. Szárason, krónikás modorban, a nélkül sorolja föl valamennyit, hogy egyszer-mászor észrevehető módon fölmelegednék mellettök. Az a kritikai szellem, mely ma már csaknem azzal fenyeget, hogy a teljesen önálló alkotások helyébe lép, az ő munkájában ritkán nyilatkozik s a szerző mindenütt inkább az olvasóra bizza az ítéletet. Magukat az adatokat azonban, a miket olyan mozaikszerűen és olyan látszatos közönyt nyel állít elének, felhasználás előtt apróra megvizsgálta, mert egész őszintén kereste az igazságot.

A második kötet, az oklevéltár, szintén már 1870. elején megjelent. Nemcsak a saját levéltári kutatásainak eredményét közölte benne, hanem összegyűjtötte a megyéről már kiadott okiratokat is. Ezeket »Békésmegyei oklevéltár« című kötetével, melyet veje, *Zsilinszky Mihály* közreműködése mellett hét év mulva állított egybe³⁾, összesen 349 darabra egészítette ki. Ezzel

¹⁾ Békésvármegye hajdana. Pest, 1870. — Laufer Vilmos tulajdona I. kötet. 8-r. VIII és 327 lap. — II. kötet, Diplomatarium Békessiense. Pest, 1870. — 8-r. 309 l.

²⁾ *Pesty* Fr. könyvismertetése, Századok, 1870., 465—478. l.

³⁾ Budapest, 1877. Kiadja Tettey Nándor és társa. 8-r., 275 lap.

maga sietett megezáfolni azt a nézetet, melyet vele együtt mások is hirdettek, hogy alföldi vármegyéink legrégebb koráról jóformán teljesen hiányoznak a diplomatikai bizonyságok. Bizonyságait eleintén ő maga is közvetlen közelben kereste. Rendkívül meglepte azután, mikor a Történelmi Társulat 1874. évi kirándulása alkalmával egy tőrócsmegyei levéltárból egyszerre 25, majd a müncheni kir. levéltárból több mint 300 okiratot kapott, tehát oly helyekről, honnan Békésvármegye multjának földerítésére nem-igen remélhetett adatokat. Azt a kincset azonban, a mi ez oklevelekben rejlik és a minek kiaknázására — egyetlenegy oklevélnek minden szempontból való átvizsgálásával — épen azokban az időkben tanítgatta Magyarország fiatal történetíróit Ipolyi Arnold, — Haan Lajos holt betűknek hagyta s ifjabb erőkre bizta a feldolgozás művészetét.

Az első két kötetből Békésvármegye 200 példányt rendelt meg a vármegyében levő községi iskolák könyvtárai számára, a harmadik kötet megjelenése után pedig Haan Lajost 1877. május 24. levelező tagjául választotta a M. T. Akadémia. Székét 1878. nov. 11. Bél Mátyás életrajzával foglalta el.¹⁾ Ugyanabban az esztendőben magyarul és németül adta ki »Dürer Albert családi nevééről s családjának származási helyéről« szülő tanulmányát is.²⁾

A Századokban először Eötvös Lajos vetette föl azt a kérdést, hol feküdt Eytas falu, honnan Dürer családja származott. Magyarázatokban nem volt hiány; teljesen kielégítő feleletet azonban 1873. a Századokban, majd — részletekbe menve — külön füzetben csak Haan Lajos adott. Ő ugyauis 1874. nyarán *Sztraka* Ernő mérnökkel a hely színén is meghatározta, hogy Eytas a Gyula mellett levő Ajtós-puszta nevének elferdítése. Oklevelek alapján mutatta ki, hogy az alig 300 hold terjedelmű Ajtósön az Ajtósi-család a kisebb birtokosok közé tartozott s hogy ennek a családnak tagja volt idősb Dürer Albert aranyműves és fia, a híres festő, a kik magyar nevüket egyszerűen németre fordították; kimutatta, hogy a művész maga is használta magyar nemesi czímerét, mely hármass hegyen álló nyitott ajtajú ajtót ábrázol, — az Ajtósiak nemességének bizonyítására pedig az 1456—1564. évekből hat hiteles okiratot közölt.

Ez a tanulmány Haan Lajosnak legbecsesebb és legjobban ismert alkotása. Adatait most már a német irodalom is figyelembe veszi s elfogadja. A változott irodalmi ízléshez alkalmazkodva, ebben az értekezésben s Bél Mátyás életrajzában a stilusra

¹⁾ Bél Mátyás. Budapest, 1879. — 8-r., 75 lap.

²⁾ Békés-Csaba, 1878. — 8 r., 55 l. Ajtós pusztá tervrajzával.

is nagyobb gondot fordított *Haan* Lajos, mint a korábbiakban. S a stilust most már egyebekben sem hanyagolta el annyira, minek az az oka, hogy gyakrabban ült a felolvasó asztalhoz. A régi kitünő egyházi szónok önkéntelenül is érezte, hogy hallgatóival szemben egészen más a helyzete, mint ha ösmeretlenül lép olvasói elé. Az akadémiában, a Történelmi Társulatban s a Heraldikai Társaságban, mely 1883. febr. 25. megalakulván, őt is azonnal bevette a választmányba, ritkán adott ugyan életjelt magáról, — azonban annál lelkesebben gyámolította a békésmegyei régészeti és művelődéstörténelmi társulatot. Ez a társulat, mely 1874. június 18. keletkezett, azonnal alelnökéül nyerte őt meg s az aug. 3-án a vármegye disztermében fényes közönség előtt tartott első választmányi gyűlésen *Haan* Lajos kezdte meg a felolvasások sorát. »Báró Haruckern Ferencz udvara Gyulán 1743—1750. években« című vonzóan írt művelődéstörténelmi tanulmányát a sajtó is szívesen fogadta.

A társulat évkönyvei azután gyakran közöltek tőle értekezéseket. Az 1543. évi gyulai országgyűlés, — Békésvármegye történelemelőtti korszaka, — Békésvármegye III. Károly alatt, — Szegedi Kiss István élete, — Huzain bég gyulai várparancsnok magyar levele és magyar köriratú pecsétje 1604-ből, — A szarvasi, túri és szentandrászi határban talált régészeti tárgyak ismertetése, — Gyula város tanácsának levelei 1560-ból, és Regesták Békésvármegye közgyűlési jegyzőkönyveiből 1715—1795-ig című felolvasásai ezekben az évkönyvekben jelentek meg. Számos adalékot közölt Békésvármegye történetéhez az 1876-ban megindult Békésmegyei Közlönyben is, különösen Csaba multjából. Abban a szűkebb körben, melynek cikkeit szánta, mindez nagyban emelte az ő tudományos tekintélyét és előmozdította — a mit ennél sokkal többre becsült — a történeti eszméknek kifejlődését megyeszerte. Ennek tulajdoníthatni, hogy 1885-ben Békésvármegye a millenium közeledése alkalmából *Haan* Lajost bízta meg a vármegye történetének megírásával. *Haan* elfogadta a megbízatást, ha nem ígérhetett is egyebet már megjelent monographiájának bővítésénél és javításánál. A belügyministerium megengedte ugyan, hogy az orsz. levéltárból házi használatra is kivehessen okiratokat, a következő évben azonban, újabb kutatások tétele végett, külföldi körútra is elszánta magát *Haan*. 1886. júliusában és augusztusában a bécsi udv. kamarai és az államlevéltárban, a müncheni Reichs- és a nürnbergi Kreisarchivban dolgozott, a következő években pedig néhány hazai levéltárt is fölkeresett. 1890-ben már benyújtotta kész munkáját a vármegyéhez, mely azt viszont az akadémiának adta ki. Időközben szerző elhunyan, művének teljes

átdolgozásával dr. *Karácsonyi* Jánost, a békésmegyei születésű történetírót bízta meg a vármegye.

A mellett azonban, hogy Haan élete fogytaig híven fáradozott vármegyéje multjának kutatásában, saját parochiájának hatáskörén túl is részt vett egyháza ügyeinek előmozdításában. Jegyzője volt a békési ev. esperességnek, esperességi közbíró s a szarvasi gymnasium felügyelő-esperességi iskolai tanácsának tagja, majd holtig való egyetemes egyházi főjegyző. Az ev. közgyűlés 1879. szept. 12. beadott határozatából mint ilyen állította össze a magyarhoni ág. hitv. evangélikusok négy egyházkerületének névtárát,¹⁾ melyben az egyetemes világi felügyelői hivatal keletkezésének elmondása után röviden egybefoglalta az egyes superintendenciák, egyházak és főbb tanintézetek történetét is.

Jóval nevezetesebb munkája ennél »A magyarországi ágostai hitv. evangélikusok egyetemes gyűlései és az egyetemes világi felügyelői hivatal« című könyve, melyet 1883-ban adott ki.²⁾ Míg a más egyházak szervezetétől sok tekintetben különböző ág. ev. magyar egyház szervezetének fejlődését már többen elbeszélték, magával evvel a tárggyal Haan Lajos foglalkozott legelőször. Forrásokul a vezérszerepet vivő férfiaknak, különösen a gróf Zayaknak zay-ugróczy, a báró Radvánszkyaknak radványi s a báró Prónayaknak acsai levéltárait, főképp pedig az egyetemes levéltárban levő jegyzőkönyveket s azok mellékleteit használta. Az első részben szigorú chronologiai rendben állította össze az egyetemes gyűlés keletkezésére, fejlődésére és jelen állapotára vonatkozó adatokat és pedig rendszeren a jegyzőkönyvek tartalmának száraz ismétlésével. A második részben a hét egyetemes felügyelőnek életrajzát nyújtotta. Ezek közül báró Radvánszky Antallal személyesen is jó ismeretségben volt. 1874. és 1880. huzamosabb ideig volt vendége Radványban, 1881-ben pedig, midőn Haant huszonötéves csabai lelkészsége idején s a közügyek előmozdítása körül szerzett érdemeinek elismerése végett a király a Ferencz-József-lovagrend keresztjével tüntette ki, a főfelügyelő és családja személyesen üdvözölte őt Csabán. Életrajzában föl is melegszik Haan, ellenben könyvének többi részében igazán hivatalos stílusban részletezi a nagy gonddal gyűjtött adatokat, melyek a kérdést teljesen megvilágítják ugyan, színezve azonban nincsenek.

Nincsenek színezve az adatok sem, a miket az ő életéről és tudományos munkásságáról idáig fölhoztam. Úgyis csak azokat használtam, a mik arra alkalmasak, hogy kijelöljék a történetirodalomban elfoglalt helyét. Ez a hely kétségkívül szerény volt;

¹⁾ Budapest, 1880., (Hornyánszky) 8r. 236 l.

²⁾ Budapest, 1883. (Franklin-Társulat), 8r. 183 lap.

s az olvasó, ki csupán könyveiből ismeri őt, egyéniségének magasztalását a kegyelet túlzásául tekintette volna. Az a szigorú tárgyiaság, melyre műveiben törekedett, megakadályozta Haant abban, hogy lelkét lehelje a hideg sorokba. Pedig érző nemes szíve volt s nagy tudását a közéletben és a társalgásban meleg kedély, jóízű humor tette kedvessé. Ki gyanítná könyveiből, hogy a ki oly szárazon, oly kimérten ír, úgy tud beszélni a szószéken, hogy fölcillan a hívők szeme? Könyveiből ki ösmeri föl a példás apát, ki olyan boldog tudott lenni családjá körében s ki a rá mért csapásokat oly keresztényies megnyugvással viselte? A jó barátot, ki hőbb szeretettel nem üdvözölte a közéletben kivált régi társait, mint a milyen őszintén ölelte szívére a jelentéktelen kezdőt?

Van Murai Károlynak egy nagyon kedves rajza. Leír egy kálvinista papot, a kinek első ifjuságától fogva az a yágya, hogy lássa a Rajnát, melyet Heine szerettetett meg vele. Összegyűjtögetett pénzét azonban fölemészti a paplak berendezése. Azután a lakadalom. Majd a gyermeknevelés. De feleségének, kicsi fiának mindegyre a Rajnáról beszél. Ösmerik már minden minden kanyarulatát, minden sellőjét, partjának minden váromladékát, minden modern városát. Mikor iskoláit elvégezi a fiu, a megtakarított pénzecskén végre kiütazik a család. Szent áhitattal ülnék egy rajnai hajóra, s észre sem veszik az unatkozó turistákat, kik esznek, fecsegnek, míg ők a Rajna szent rejtelseit találgatják. St. Goarnál, a híres sellőnél, a pap-család ajkán szinte önkéntelenül fölzendül a Loreley-dala. Mosolyogva, majd meghatva állják körül a rajongókat, azután a fedélzetre gyűl a kiélt sereg, keblébe száll az ihlet s végül a szegény idealistákkal együtt éneklí a Loreley dalát.

Én is utaztam ilyen papcsaláddal. A nagyapával, ki az iskolából kikerült unokájának megmutogatni ment azokat a helyeket, a mik ifju korában úgy elragadták őt s a miknek emlékei az aggastyán szívet is melegítették. Haan Lajosnak ezt az útját kedvesen írta le unokája; én akkor sem írnám le, ha Murai tolla volna kezemben. Mert annyira idealista még sem vagyok, hogy ne bántana a rajnai turisták hideg mosolya. Pedig ebben a társulatban, hol mindenki szerette, mindenki becsülte őt, hideg mosoly talán akkor sem fogadott volna, ha róla nemcsak mint íróról, hanem mint emberről is beszélek.

Az embert elveszítettük 1891. augusztus 12-én s az író sem sokkal élík túl alkotásai. Mert jól tudom, hogy Haan neve fölött régen napirendre térnek a tudós társaságok, mikor csabai sírján még mindig nyiladoznak az emlékezet és a hála virágai! —

MÁRKI SÁNDOR.

A BESZTERCZEI SZOSZEDET KULTURTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE.¹⁾

A *Finály Henrik* által nemrég közzétett²⁾ beszterczei szószedet nemcsak ritka becsü nyelvmélték, hanem nagyfontosságú történeti kútfő is egyszersmind. Adatainak ebből a szempontból való kiaknázása tehát történetírásunkra nézve is elsőrendű szükség, de a behatóbb nyelvészeti földolgozásra sem lesz — meggyőződésem szerint — minden haszon nélkül. Szempontunkból mindenekelőtt a szószedet külső formája s beosztása ragadja meg figyelmünket. Az ugyanis nem a szótárak szokott ábécze rendjét követi, hanem a szavakat egyes általánosabb fogalmak szerint csoportosítja. Huszonegy ilyen csoportja van. Első a világ, 2. a harczosok, 3. a földek, 4. a vizek és hajók, 5. a halak, 6. a füvek, 7. a házak, 8. a ruhák és díszek, 9. a posztók és érczek, 10. a szekerek, 11. a kutyák, 12. a szállók, 13. a gyümölcsök, 14. a fák, 15. a lovak, 16. a barmok, 17. a vadak, 18. a férgek, 19. a madarak, 20. az asztali és 21. a konyhaszerszámok csoportja. Mai felfogásunknak, amely oly hajszálnyi szabatosan tud osztályozni, a csoportok fogalomköre persze szűknek tetszik, de magukon a szavakon végigmenve, mindjárt látjuk, hogy e csoportok mindig a lehető legtágabb értelemben veendőek. Különös súlyt helyezünk erre, mert ily módon szószedetünk nagyjából a középkor magyarjának életmódjára s környezetére vonatkozó egész fogalomkört képviseli. Ha tehát nyelvünk új kincsekkel lett gazdagabbá, — *civilizációjuk története* is érdekes, ismeretlen adatokkal gyarapodott.

Kezdjük mindjárt azon, hogy e szószedetben — úgy a mint van — *legrégibb tankönyvünket* bírjuk. A t. közlő sehol se mondja, pedig a középkori paedagogia történetéből eléggé ismeretes, hogy sok e fajta szótár volt akkor forgalomban

¹⁾ Olvastatott a m. tud. akadémia február 20-iki nyelvtudományi ülésén. Szerk.

²⁾ Lásd *Pettkó Béla* ismertetését folyóiratunk januári füzetében.

s azok mindenütt tanítási czélokra szolgáltak. Eleinte merőben csak latin szótárakat írtak s használtak az iskolákban, de később egyfelől a latin nyelvnek az élő nyelvek hatása alatt való elkorcsosodása, másfelől emezeknek mind szélesebb terfoglalása miatt két, sőt több nyelvű szótárakra lett szükség. Nagyjából mind egyformák ezek s szószedetünknek édes testvérei. A legtöbb prózában van írva — mint a miénk —, de vannak versben írottak is, mint például az a XIV. század végéről származó latin-cseh szótár, a mely ha nem is hazai termék, de szintén hazánkból származik s csak nemrég *Menčík*¹⁾ cseh nyelv-tudós kiadásában jelent meg a pozsonyi káptalan könyvtárából. Legtöbb különbség a terjedelemben van. Az említett cseh szótárnak például 52 csoportja van körülbelül 7600 — 7700 szóval, de vannak sokkal nagyobbak is. E szerint a beszterczei szószedetet az ő 1316 szavával csak a kisebbek közé sorozhatjuk.

Szótárunkat bizonyos Tótországi Györgynek (Georgius de regno dicto Slavonye) köszönhetjük, kinek foglalkozására nézve azonban Finályval éppen ellenkező véleményen vagyok. Ő tanuló-nak, én pedig határozottan *tanító*-nak tartom. Elég csak kéziratúra hivatkoznom, mert olyan határozott vonásokkal csak férfikéz írhat, nem gyermek. De meg aztán arra is tekintettel kell lennünk, hogy habár nem is tudjuk: miképen került a kézirat Beszterczére, a két dolog között mégis valami összefüggésnek kellett lennie. Sokkal egyszerűbb lesz pedig megértenünk, ha föltesszük, hogy György uram Szlavóniából mint vándortanító — a közép-kornak ezen ismert típusaként — került Beszterczére, mint a hogy a tanuló György úrfival volnánk. Végül a szószedetnek humorizáló zárószorai, valamint az egyes csoportok s különösen a 10., 14. és 18-iknak végén olvasható: »Disce puer dum tempus« (52. l.) vagy »Puntschus vnd«²⁾ (46. l.) vagy »Schaydenlich das ist« (60. l.) szavak is azt bizonyítják, hogy ez nem a tanuló, hanem a tanító tankönyve volt. E szavak ugyanis — a mint ez más, például a már említett cseh szótárból is látható — a szószedet írójának egyéni: hol tréfás, hol komoly megnyilatkozásai, paedagogiailag lehetetlen tehát, hogy azokat tanuló írja vagy tanuló-nak mondják vala tollba.

Ezért aztán Finálynak az a conjecturája sem fogadható el, hogy e szótárt előbb lediktálták, s azután tisztázták volna le a már lediktáltból. Nem; a mi szószedetünk nem más, mint egy másik szószedetnek másolata. A diktálásra egyetlen nyom sincs,

¹⁾ *Menčík Ferd.* Prespursky Slovnik. Vocabularium Latino-Bohemicum Posoniense. Prága. 1892.

²⁾ *Finály* hibásan olvassa ezt az »vnd«-ot »vad«-nak.

mert a latin szavaknak elferdítését csakis az író tudatlanságának vagy rosz olvasásának kell betudnunk. Arra azonban, hogy másolattal van dolgunk, elegendő bizonyosságaink vannak. Nézzünk például utána a 108. l. »Bachiolum« szónak, a kiadáshoz mellékelt sikerült fényképen s rögtön látni fogjuk, hogy a fölibe írt magyar szó nem »zurserkar«, ahogy Finály olvasta, hanem »*zukishol*« vagyis ugyanaz a szó, mely a megelőző sorban éppen a »Bachiolum« felett álló 102. számú »conum«-nak magyar értelmezése gyanánt szerepel. A másoló csak már azután, hogy e szót kétszer is leírta, vette észre tévedését, és előbb nyilván a »Bachiolum«-nak megfelelő helyes »*serkar*« szót akarta belőle kicsinálni, de belátván, hogy az lehetetlen, elmázolta s a »serkar«-t melléje írta. Ilyes téves ismétlések *csakis másolásnál* a sorok eltévesztése következtében fordulhatnak elő. Hogy azonban szöszedetünk írója előtt nem talán a saját műve, hanem más valakéé feködt, azt is bizonyíthatjuk.

Említettem már ama mondásokat, a melyek a kéziratban némely szócsoport végén olvashatók. A t. közlő nem tudta azokat mire magyarázni, de mi már tudjuk, hogy azok az illető szótár írónak minden csoport befejezéséül szolgáló tréfás vagy komoly mondásai, versben vagy prózában. Semmi kétségeink se lehet tehát, hogy ha a szöszedet csakugyan György urannak műve lett volna, akkor az egyes csoportokat a bevett szokáshoz képest, ő is a saját bölcs mondásaival igyekezett volna fölczifrázni. A máséért azonban nem igen törte magát. A legtöbbször el is hagyta ezeket a dictumokat a szócsoportok végiről s helyettük egy etceterát írt, mert nehogy azt gondoljuk, mintha az az etc. az illető csoport szavaira lévén értendő, talán valami szót elhagyott volna. Máskor meg az etc. mellé »*ut supra*«-t függeszt, ott is, hol annak a kéziratban semmi sem felel meg. Irónk, helyesebben másolónk voltaképen csak a sorok kitöltésére használta föl az eredetinek e mondásait. Ebből magyarázható ki aztán az az állhatatos csökönyösség, hogy például ha valamelyik sorban az »etceterá«-nál nagyobb tere kínálkozott, az eredetinek dictumaiból csak annyit vett be, a mennyivel a sor éppen kitelt, de aztán irgalom nélkül félbe is szakasztotta akár lett értelme akár sem. Innen erednek tehát azok az »*ut supra ba*« vagy »*puntschus vnd*« vagy »*schaydenlich las ist*«-féle szörnyűségek, a melyek az eredetiben kétségtelenül valami értelmes mondat elejét képezték vala.

De ezek a mondattöredékek aztán azt is elárulják, hogy az eredeti szöszedet írója *német* ember volt, talán éppen valami besztercei tanító, akitől aztán azt György collegája. odavetőd-vén Szlavóniából, magának leírta. Avagy talán már az is egy *még réjibb* szöszedetnek lett volna másolata? Ki tudná megmon-

dani? De semmi lehetetlenség sincs benne, hiszen a középkor egész tudományos irodalmát, legnagyobb részben másolatok másolatai képezik a végtelenségig.

Igy állván a dolog, tízszeresen kíváncsiabbakká kell lennünk arra, hogy a szószedet föltalált kézírata voltaképpen melyik korból származik. Finály sok habozás után azt a XV. század végére teszi. Ez azonban — sietek kijelenteni — tisztára lehetetlen. Már magának a kézirat papírjának is majdnem egy egész századdal régiebbnek kell lennie. Maga a t. közlő is azt mondja róla, hogy az meglehetősen *vastag bordás* papír s erről magam is meggyőződtem. Ámde éppen e papírfajról tudjuk, hogy az Nagy Lajos korában jött divatba. Használata még a XV. századba is átnyúlik, de jóval 1440 előtt végképen kiment a forgalomból. E papíron, kezdetben, a bordák olyan élesre voltak kinyomva, hogy most is szinte újunkkal is kitapinthatjuk. Később — mintegy 1380 táján — a bordák már csupán szemmel láthatók s mindinkább a papír szövetébe mélyednek, de a vastagság körülbelül 1430-ig még mindig tartja magát. Fejlődésének utolsó stádiuma az, mikor már a XV. század elejétől kezdve mindjobban elvékonyodik, de a régi vastagabbat csak 1430 táján szorítja ki véglegesen. Kéziratunk papírja határozottan a középső kategóriából való, bordái nem túlságosan ötlenek szemünkbe, de vastagságára nézve még mindig a régi.

A mi most már az írást illeti, az is — még pedig annak a kéziratban látható mind a három fajtája — papirosa korával mindenben megegyezik. Feladatunk könnyű, mert az olyan profissionatus író ember írását, a kitől kéziratunk ered, bátran összevethetjük az egykorú oklevelek írásával. Ezt tettük mi is és vizsgálataink eredménye az, hogy a kézirat Zsigmond király korából s mindenesetre a XV. század *első negyedéből* származik. Részletekbe — mindenki okulására — csakis egy illusztrátor segélyével mehetnénk belé, aki e kor okleveleinek egyes betűit. szavait, közvetlenül a kézirat betűi és szavai mellé szemünk elé állítaná. Itt csak jelezniük kell, hogy a kéziratnak különösen *b, d, g,* és *z* betűi feltétlenül a mondott kornak sajátos vonásaival vannak írva. A ki kételkedik, az ellenkezőről még könnyebben győződhetik meg. Mátyás király és II. Ulászló korából magyar kéziratokról is vannak facsimiléink, s ha most már a szószedet magyar szavait s különösen a hasonmás 3. lapján ama négy teljesen elütő folyékonyabb írású sort például a »Könyvszemlé«-ben megjelent Birk-codexnek vagy az »Osztrák-Magyar Monarchiá«-ban közölt »Szabács viadaljá«-nak betűivel állítjuk szembe, nemcsak hogy egészen más betűvonásokat, hanem egy-

szersmind akkora haladásra is találunk, mely mintegy két emberöltővel van előbbre szószedetünknel.

Eddig csak a külsőből itéltünk, lássuk most már, mit lehet a korra nézve magából a tartalomból következtetnünk, hogy ezzel talán egyúttal a kéziratnak alapul szolgáló *eredeti szószedet* koráról is tájékozódást nyerjünk. Magától értetődik, hogy ebben az irányban csak az idegenből átvett úgynevezett culturszavakon indulhatunk el. De még ez is sokkal nagyobb erdő, semhogy el ne tévedhetnénk benne. Hiába vannak tele például a szószedetnek 1., 7., 8., 9., 15., 20. és 21. csoportjai culturszavakkal, általuk nem jutunk célhoz, mert azok valami egységes korra még a legnagyobb általánosságban sem lokalizálhatók. Másrészt culturtörténeti adataink sokkal fogyatékosabbak, semhogy kalauzaink lehetnének. Ha legalább annyi írott emlékünknél volna, mint a németeknek vagy francziáknak, akkor például a 8. csoportban a női viseletre található szavak a korra nézve is mindjárt tájékozathatnának. Így azonban megfordítva leendő kosztümtörténetünk lesz hálás a szószedetnek, hogy legalább a szavakat mentette meg a feledéstől, melyeknek alapján a viselet tárgyi reconstitúcióját is megkísértheti, de a kinek éppen ezért, sok egyében kívül, alapos *nyelvészeti* jártassággal is kell bírnia.

Csakis egy szócsoport van, amely már eleve is némi remény-nyel biztat — a második, a hol a *fegyverek* elnevezései vannak összegyűjtve. Igaz, hogy fegyvereink története nincsen megírva, sőt még az adatok sincsenek összegyűjtve hozzá, de fegyverzetünk a XIII. századtól kezdve az általános európaival legnagyobb részében annyira megegyezik, hogy annak korról-korra változó divatját a magunkéra is bátran alkalmazhatjuk. Erről különben magából a szószedetből is mindjárt meg fogunk győződni. Nagy, kútfői fontosságát éppen azért hangoztattam, mert a Zsigmond-korabeli magyar fegyverzetről ennyire teljes és világos képet eddigelé sehonnan sem szerezhettünk, — sem levéltári adatokból, sem a muzeumok gyűjteményeiből.

Fegyvertörténetünknek egy idáig üres lapját töltjük meg, ha a fegyverzetnek szánt szócsoport elnevezéseit az egykorú fegyverekkel hasonlítjuk össze. Másrészt a nyelvészet is tehetetlen marad e *szavakkal* szemben mindaddig, míg az azoknak megfelelő *dolgokat* nem igyekszik megérteni, amint ezt éppen a t. közlő esete mutatja, ki éppen ennek a csoportnak szavaiból hagyott legtöbbet megfejtetlenül s még megfejtései is többnyire magyarázatra szorulnak.

Kezdjük a 90-ik »galea« szón, melynek a szószedet szerint *helm* a magyar neve. Finály csodálkozva kérdi, hogy ha már a szótáríró, szláv ember létére, nem magyar szavat használt, miért

nem élt inkább szláv szóval. De hát milyennel? — kérjük mi — hiszen a »galea«-t a legtöbb szláv nyelvben szintén »helm«-nek hívják!¹⁾ Bár szerintünk a szószedet voltaképeni írója német volt, még sem jut eszünkbe kétkedni azon, hogy a *helm* szó mint kölcsönvétel a mi nyelvünkünkhöz tartozik. Valószínűen lágyan »h-lym«-nek hangzott, mert — bár az adatot elő nem mutathatom — határozottan emlékszem, hogy valahol, egy XVI. századi levélben »h-lymes pecsét«-ről olvastam.

Lehet hogy őseink a »helm«-et mint általános fogalmat vették át, de valószínűbb, hogy általa a sisaknak egy bizonyos nemét akarták megjelölni, — a mi culturszavaknál általános szokás. A keresztes háborúkban ismerkedhettek meg a magyarok és szlávok egyaránt az akkor divatba jött német »*Toppfhelm*«-mel, a mit most köcsög vagy csöbör sisaknak fordítanánk.²⁾ Ezt az egészen zárt sisakfajt kell itt értenünk, a mely — XIV. századi pecséteink tanúsága szerint — nálunk is nagyban el volt terjedve, de a hadi fegyverzetből később mindinkább kiszorul s csak a tornákban szerepel tovább. A csöbörsisakot 1350-től kezdve a csatákban az a sisaknem szorítja ki, a melyet szószedetünk (91) magyarul »*pikonhog*«-nak nevez s Finály helyesen a »*beckenhaube*« vagy »*pickelhaube*« (bacinet) német szóból származtat. (Rajza Boheimnál i. m. 34. l.)

Alatta a lovagoknak, a súlyos sisak nyomása ellen, nemez-süveget kellett viselniök.³⁾ Minden valószínűség szerint tehát ezt kell értenünk a »*cerenum*« (talán a francia »*cervellière*« latinítása) alatt, melynek magyar neve: *szalap* (92.) volt a német »*Slappe*«-ból, de kétségtelenül a cseh *šlap* közvetítésével. Az is érdekes, hogy a szószedetben másodsor is, latinul »*culpitrum*« (100.) néven előfordul, megfelelően annak, hogy azt nemcsak a sisak alatt, de vasból sisak gyanánt is használták.

Nagyon érdekes szó az *orjegy*. (93.) Finály sehogysen akarja elhinni, hogy ez tulajdonképen sisak-takaró, (Helmdecke; lambrequin) s minden korhűség ellenére, inkább valami olyan lófarkdiszre (!) a melyet Napoleon vértesei (!) viseltek, hajlandó magyarázni. Zavarából akármelyik fegyvertani kézikönyv

¹⁾ Miklosich, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien. 1886. 338. l.

²⁾ Leírását és rajzát lásd Boheimnál »Handbuch der Waffenkunde« Leipzig. 1890. 28—30. ll.

³⁾ G. Köhler, Die Entwicklung des Kriegswesens und der Kriegführung in der Ritterzeit. Breslau 1887. III. B. I. Abth. 37. l. Közvetlenül cseh eredetére lásd a kitűnő cseh kőszűmtörténésznek dr. Zibrt Čeněknek művét »Dejiny kroje v zemích českých, od dob nejstarších až po války husitské.« Prága, 1892. 163. és 175. ll.

könyven kisegítette volna. E sisaktakarónak, mely ma is minden czimeren látható, eredete eléggé ismeretes. Egy a sisak csúcsához erősített vászonlepedő volt az, melyet a keresztes hadak vitézei használtak védelmül a forró keleti nap heve ellen. Mivel pedig viselőjét annál vitézebb embernek tartották mentül piszkosabb lett s mentül inkább elrongyolódott a csatákban, — csakhamar e rongyos lepedő egyenesen a vitézség jelképe lőn. A jobb ízlés később rongyait festői foszlányokká változtatta s azontúl rendeltetésük az lett, hogy az illető vitéz czímerének színeit viseljék.

Ez tehát az *or-jegy*, azaz a sisak *orrára* (acies galeae) erősített lepedő, mely valamely család színeivel kifestve, például a tornákon, csakugyan sokszor egyetlen ismertető *jegyül* szolgált¹⁾ talpig vasba öltözött lovagjának. Etymológiánk annyira összevág a korrallal, hogy még ellenkező adattal szemben sem állnánk el tőle. De nincs is az adatok közt ellenkezés. Finályt megzavarta, hogy az 1430. táján írt bécsi codex az orjegyet állítólag *függöny* értelemben használja, pedig hát voltaképen ez sem egyéb lepedőnél, de ha a codex illető helyeit figyelemmel elolvassuk, látni fogjuk, hogy ott is inkább lepedő, kendő értelemben használtatik s a »Nyelvtörténeti Szótár«-nak legalább is ezt a jelentését is föl kellett volna vennie.

Az orjeggyel szoros kapcsolatban van a »crista« (94.) magyarul *czimer*. Finály csak a latin szó után menve, kárhoztatja szótárírónkat, hogy miért nem fordította helyesebben »taraj«-nak a »cristát«? De hiszen szószedetünknek nem az volt a célja, hogy a latin szavakat a magok classicus értelmükben, hanem úgy adja vissza, ahogy azokat az ő korában értették és alkalmazták.

Nálunk pedig a »crista« szót az egész középkoron át mindig czimernek ismerték. Már Nyári Albert²⁾ kimutatta, hogy a szó és túrgy az Anjouk korából a francia *cimier*-től származott át hozánk, a német »*Zimier*« közvetítésével. A sisak búbján egy kapocs állott ki, ehhez erősítették az orjegyet is, tetejébe pedig bőrdarabot illesztettek, melyet előbb vászonnal vontak be s aztán legtöbbszörre valami czimeralakkal festettek vagy aranyoztak ki. Innen ered tehát a czimernek alapjában egy, de gyakorlatilag kétféle jelentése, egyik a tényleg főként a tornákban viselt crista, a másik a merőben jelkép, melyre később az »arma« szavat használják. Érdekes, hogy midőn 1326-ban Károly király valakinek czimert adományoz, azt még így fejezi ki »cristam inferius

¹⁾ *Boheim* i. m. 523. l. Rajza 528. l.

²⁾ A heraldika vezérfonala. 16. l.

descriptam, que vulgo *Cymer* dicitur.«¹⁾ De hogy a czimer eredeti értelme mindaddig, amíg mint ilyen volt használatban, fenntartotta magát, bizonyosság rá az, hogy még 1490-ben is (Orsz. Ltár, Dl. 26048. sz.) az egervári fegyverek összeírásában »quedam corrigia ad cassides pertinentia, in quibus ponuntur *criste*: *czimer*« sorolnak elő.

Egyáltalán az ilyen cultur-szavaknál a nyelvészet egymagában tehetetlen, s a szavak megértéséhez a dolgok ismerete szükséges. Például Finály a »torax«-nál (95. sz.) szószedetünk »*vas-mell*« értelmezését »mell vas«-ra siet kijavítani, s ezzel nagy fegyvertörténeti hibát ejt. Éppen az a fontos, hogy itt vas mellről van szó, mely t. i. egy darabból készült, mert csak 1360–70 táján voltak képesek ilyet előállítani²⁾, addig csak a bőrruhán alkalmazott egyes vaspántok — éppen a Finály-féle mellvasak — védték a mellet.

A vasmell után (97. sz.) a »pedica« magyarul »ord« szó következik, s nem is ok nélkül. Körülbelül 1350-től kezdve, a mikor a rendkívül hosszú és súlyos dárdák jöttek divatba, a vasmell jobbán egy vaskampót³⁾ (Rüsthaken, fauce) alkalmaztak, hogy rajta aztán a dárdát megtámaszthassák. Ez a kampó annyira nélkülözhetetlen alkatrésze lett a vasmellnek különösen a lovasságnál, hogy az *ord* szót habozás nélkül ezzel kell azonosítanom. Bizonyosan a német *ord* vagy *ort* szóból⁴⁾ ered, mely éket, csücsöt stb. jelent s a mondottakkal éppen úgy összeegyeztethető, mint a latin »pedica« (békó) szóval, mert formájára nézve is olyan, mint a békónak egyik fele.

Egy érdekes szóhoz érünk, mely a szószedetben »femor Ale«, azaz »*vaz hoh mer*«-nek (98. sz.) van írva. Finálnak e szó: »egyik legkirívóbb bizonyosága irónk tudatlanságának« — azért, mert szótárirónk nem ismerik. De hát hiú dolog is ilyesminek magyarázatát szótárakban keresni, mikor például a kérdéses szó is legföljebb a XV. század második negyedéig élhetett nyelvünkben. A *vas hómer*⁵⁾ nem egyéb, mint a francia *haubert* azaz sodrony ing, hogy pedig a szószedet épen »femorale« (lábravaló)-nak nevezi — annak is van története. A *haubert* a német *Halsberg* szóból származik s mint eredete is elárulja, kezdetben csak a nyakat védte, de később az egész lovagöltözetre

¹⁾ U. o. és *Boenheim* i. m. 524. l.

²⁾ *Boenheim* i. m. 87. l. *Köhler* i. m. III. Abth. I. 55.

³⁾ *Boenheim* i. m. 96. l. Rajza 98. l. *Köhler* i. m. III. Abth. I. 85. l.

⁴⁾ *Schade*, Altdeutsches Wörterbuch. Halle, 1872–82. *Ord* és *Ort* alatt.

⁵⁾ Így ejtem e szót, mert az első tagjának végén álló »h« rendesen az ékezetet pótolja. Az pedig, hogy a második szótagban a *b*-ből *m* lett, rokon hangok lévén — bizonyításra sem szorul.

értették, mikor az t. i. tetőtől talpig ilyen sodronyfonadékból állott. Sokáig ez volt alapja minden lovag viseletnek, de 1370 — 90 közt teljesen elveszti jelentőségét. A nyakat már régóta a sisak, a mellet és hátat előbb vaspántok, majd vasmellek és vashátak védik s így a haubert csak még a *csípők* s az alsó testrészek védelmére marad fenn. Szószedetünk tehát mivel éppen »femorale«-val fordítja — akkor keletkezhetett, mikor a haubert már csak mint ilyen sodronykötény vagy lábravaló volt használatban. De csak kis időközről lehet szó, mert Köhler ¹⁾, a legalaposabb szaktudós e téren, azt mutatja ki éppen, hogy e sodronykötény is csak 1390-ig legfeljebb 1420-ig tartotta fenn magát. Ezt is a vas szorította ki, melynek feldolgozását akkorra már a fegyverkovácsok nagy tökélyre emelték.

A szószedet ezután újra a fővegekre tér vissza. Ismétli a *salapot*, aztán egy *lelekuz* szavat említ, melynek latin »lucertum« (101.) értelme is homályos. Én azt hiszem, hogy a »lelekuz« tollhiba »leleku« azaz *lélekző* helyett, melynek a fegyvertörténetben szintén fontos szerepe volt. Szószedetünk korában, mikor még a pikhog vagy beckenhaube volt divatban, mivel ez az arczót egészen szabadon hagyta, annak védelmére a XIV. század közepén a sisakhoz egy vasdarabot illesztettek, mely az orrot s a száját egészen befogta, de az orron alúl sűrűn keresztül volt lyukgatva, hogy a ki viseli, szabadon vehessen lélekzetet.²⁾ Használata azonban így is, oly kényelmetlen volt, hogy e lélekzót (naseband; bretèche) csak körülbelül 1370-ig használták.

Sokkal nehezebb a következő »*zúkishol*« (106.) szó magyarázata. Latin »conum« értelmének azonban mégis vehetjük anyi hasznát, hogy a magyar szó másik tagjáról a »hol«-ról, mivel a szószedet a magyar szavaknál igen sokszor »o« betűt használ »e« helyett — nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a »hol« voltaképp »*hel*«-nek azaz *él*-nek olvasandó. De ha ez áll, — s az erdélyi oklevelek is gyakran így írják e szót — akkor biztosak lehetünk arról is, hogy a kérdéses szó első tagjának is magyar-nak kell lennie. Mi lehet hát az a *zúkis*? ha csak nincs elrontva — de ilyennek föltevésébe másutt sem vagyunk hajlandók Finály után indulni. Szüksös-e vagy inkább szökös? Mindkét esetben könnyű volna a magyarázat, mert az akkor egyszerűen a megelőző lélekzőnek egy sokkal fejlettebb fajtája volna. A pikhogot ugyanis egy föl- és leszökő vagy csapódó álarcczal (Visier, Hundsgugel)³⁾ látták el, a szükségös él pedig ugyanannak rendkívül

¹⁾ I. m. 76. lap. A haubert rajzát különböző korokból lásd *Boheim*-nál több helyen.

²⁾ *Boheimnál* rajzban i. m. 34. l.

³⁾ Rajza i. m. 35. l.

előre csucsosodó formájára vonatkoznék, amittől az Hundsgugel vagy Hundschnauze kutyaorr nevét is nyerte.

A »sudia« (105.) szót helyesen javítja ki Finály »sudaria«-ra, de annak magyar »pokenhog« értelmé nehezen jelent lópokróczt, mert a lószerszámoknak külön szócsoportjuk van. Inkább a német backen és hobel = takaró (Schaade-nál i. m.) szavak összetételére, arra a sodronyos pofatakaróra kell gondolnunk, mely az imént tárgyalt lélekzövel volt összeköttetésben,¹⁾ s azzal együtt volt a sisakhoz erősítve.

A *gallér* (107. sz.) szó igazi értelmét Finály megint csak a szótárírók elágazó véleményére akarná hagyni, noha a fegyvertanból határozottan tudhatjuk, hogy az a német *koller*-ből származik (gorgière), mely nyakpánczélt jelentett.²⁾

A »bachiolum« helyesen »brachiolum«-ról (108. sz.) már előbb említettem, hogy a »zulserkar« mint hibás olvasás törlendő s csak a »serkar« azaz *szerkar* értelemmel kell számolnunk. Ez kétségtelenül a kart védő vaslapokra, pajzsocskákra értendő,³⁾ mert egész vasból kovácsolt s mégis hajlítható karokat csak a XV. század második felében tudtak készíteni. Vaslapok hiányában erős bőr darabokkal is védték a kart s különösen a könyököt. A fegyverzet ezen darabját a szószedet »cubitum«-nak nevezi, aminek magyar nevét Finály helyesen *börkönyök*-nek magyarazza, de különben is az eredetiben nem mint Finálnál »bureū ynk«, hanem »bureū ynk« van írva.

Az ez után következő *vállfóvas*, *vaszár*, *vastérdre* (112–114. sz.) nézve⁴⁾ csak annyit kell megjegyeznünk, hogy keletkezésük korát körülbelül az 1370–80 közötti időre tehetjük. A vaskeztyű-nél (114. sz.) a latin szóban csupán egy olvasási hibát kell helyreigazítanunk, mert latin szava nem *sicachyrothoca*, hanem *sericachyrothoca*-nak olvasandó.

A »pelta« (118. sz.) az úgynevezett ökölpajzs (Faustschild; boce; brochiero)⁵⁾ magyar *bolda* elnevezésére kitünő nyelvtudásunk *Simonyi Zsigmond* már előbb — a szószedetnek az Akadémiában való első bemutatása alkalmával — a magyar *bóda* = marok (Nyelvtud. Közl. XXII. 525.) szót hozta föl.

A támadó fegyverek közül figyelmet érdemelnek: az (120.) úgynevezett »kétélű«, ami alatt hadi szekerczét (streitaxt; hache d'armes)⁶⁾ kell értenünk; továbbá a *clava* (123. sz.) magyarul

¹⁾ *Boheimnál* rajzban i. m. 34. l.

²⁾ *Köhler*, i. m. III. Abth. I. 65., 67. l.

³⁾ U. o. 42. l.

⁴⁾ U. o. 79., 80. l.

⁵⁾ *Boheimnál*, i. m. 190. Rajza 191. lapon.

⁶⁾ U. o. 367. l.

math azaz buzogány (Streitkolb; mace; mazza) ¹⁾, de minthogy a francziából van kölcsönözve, nem — mint Finálnál — macsnak, hanem *mác*-nak olvasandó.

Érdekesebb a »*farkasskusa*« (124. sz.), melyet Finály helyesen magyaráz *farkaskaszára*, de értelmét még sem tudja. Voltaképen lándzsa, de a melynek három hegye van: az egyik a szokott hosszú egyenes lándzsahegy, a másik kettő sokkal rövidebb s fél hold alakban végződik. Magyar nevét a német Wolfseisen-től (ronsard, runka) vette, ²⁾ s csak később a XVI. században a landsknechtek kezében vált igazán híressé, de mint a gyalogság fegyvere kétségtelenül már a XIV. században is szerepelt.

Csak óvasképen a fegyverműszavak önkényes használata ellen említem föl, hogy helytelen a szláv eredetű (Miklosich i. m. 328. l.) *zutha*-t (125. sz.), azaz *szuczát* és a véle azonos *zulcha*-t (127. sz.), azaz *szulczát* a mongol dzsidával azonosítani, maradjunk csak a szuczánál, mert az egy speciális lándzsa fajt jelent. Zíbrt, ³⁾ az orosz kozsztúmtörténészek adatai alapján megállapította, hogy a *szudlicza* mind a két végén hegyes vassal volt ellátva, ellentétben a csak egyik végén megvasalt kópjával.

Annak magyarozatára, hogy a fegyverek közt mi jogon foglal helyet a *horog*, (139. sz.) legyen szabad idéznem az 1490. évi (Orsz. Ltár Dl. 26048.) egervári fegyverleltár egyik tételét: »in una ligatura: (t. i. est) *horogh ad tentoria pertinens.*«

Ugyanebben említetik a scutum magyar szava: a *kotergard* (142. sz.) szó is: »kotergarth« alakban. Végtagja annyira emlékeztet a »garde« vagy »guarda«-ra, hogy ha csak a hangzás után indulnánk, könnyen rámondhatnók, hogy franczia vagy olasz kölcsönszóval van dolgunk, de mindeddig nem bírtam reáakadni. Az azonban kétségtelen, hogy a kotergard alatt csakis pajzsot érthetünk, mert egy 1497. évi oklevél (Orsz. Ltár Dl. 20582.) is világosan mondja: »unius *clipei* wulgo *kothorgarth.*«

Ezzel függ össze a következő *vza* szó (143. sz.) a pajzs közepén kiálló boglárnak (umbo) magyar elnevezése. Finály a vizsa tájszóval magyarozza, mely domborulatot jelentene. De hát az is szláv kölcsönszó lehet, a szószedet *vza*-ja azonban bizonyosan az. A középkori szláv *uza* vagy *uzse* (mert az ó-szláv alak unza és unzse lenne) szóból ⁴⁾ származik, amely az urabo értelmének megfelelően kötést, csomót jelent.

¹⁾ U. o. 357. l.

²⁾ U. o. 348. l. Rajza 349.

³⁾ I. m. 124. és 188. ll.

⁴⁾ Miklosich i. m. 56. l.

A *számszerigy* (144. sz.) eredetére nézve nemcsak Finalynak, hanem a »Nyelvtörténeti Szótár«-nak is ellent kell mondanom. Ők ugyanis arra támaszkodva, hogy e fegyvernek (balista, arcubalista, arbrüst, arbalète) legfontosabb eleme csakugyan az *íjj* volt, a *számszerigy* utolsó tagját az íjjal gondolván azonosíthatónak, az egész szót magyarnak tartják. Amde ez az állítólagos magyar szó teljesen érthetetlen. Ha szerszám volna — de ilyen alakban sohasem fordul elő — még csak megtudnánk vele barátkozni, de mit keres itt a számszer s abban: a *szám*? Csak nem hiszik tán, hogy a balistán számok lettek volna, a melyek — mint ma a fegyveren vagy pláne legújabbban a szegedi óras világhírű puskáján — talán a célzással voltak összefüggésben? Képtelenség, de még inkább az, ha a *szóró* a *dologra* térünk át. A legalaposabb fegyvertörténész: Köhler¹⁾ az egykorú képek és iratok alapján, a balista minden csínját-bínját a legapróbb részletig megmagyarázta, de ezen állítólagos »szám«-nak szerepe előtte is merőben ismeretlen. Amde maga a kiindulópont is hibás: az az *igy* sohasem jelentett *íjj*-at. Hiszen szószedetünkben is, a Nyelvtörténeti Szótár idézeteiben is (kivéve az újabbkori szótárírókét) mindig következetesen *igh* vagy *így* áll, soha sem *íjj*. Az Országos Levéltár Nádasdy-féle gyűjteményében igen sok XVI. századi fegyverleltár van magyar nyelven is, de azokban a balista az egész XVI. századon át mindig »zamerigh«-nek van írva. Ez nem lehet véletlenség. Hiszen már Veránscics Faustus is azt mondta, hogy a számszerigy szót a magyarok a *szlávoktól* vették, s ezt neki, ki még maga is a balisták korában élt, bátran elhihetjük. De meg is győződhetünk róla, mert bizony a szószedet »zomoserig«-je s a szláv »szamosztrely« vagy »szamosztrily«²⁾ közt különbség csak a kiejtésben van. Már a XVI. században még magyarosabb hangzást nyer, és a »szamoszer«-ből számszer lesz, pedig csak a szlávban van értelme, mert szóró! szóra: önmagától lövő fegyvert jelent. Érdekes, s fejtegetésünknek döntő súlyt kölcsönöz, az a körülmény, hogy — mint Köhler³⁾ kimutatja — a középkorban Németország északi részein, sőt Ausztriában is szintén ismerték a szamosztrily szó szerinti fordítását a »*Selbgeschoss*«-t. Köhler persze nem igen értvén szláv nyelvekhez, azt hiszi, hogy ez az elnevezés az egyszerű íjjat illeti ellentétben (!) a balistával, pedig minden általa felhozott adat annak ellenkezőjét bizonyítja, a minthogy

¹⁾ Köhler i. m. III. B. I. Abth. 114—18; 174—190. l.

²⁾ Miklosich i. m. 325. l. — Brandl, Glossarium illustrans bohemicomoraviae historiae fontes. Brünn, 1876. 308 l. — Zibrť i. m. 191. l.

³⁾ Köhler i. m. III. B. I. Abth. 117. l.

másképp nem is lehet. Adatai közt legfontosabb az, a mely elmondja, hogy Marburgba jött egy *oroszb ember* »und brachte ein Gefäss mit Pfeilen, die man selbgeschosse nennt«. Világos ebből, hogy a számszerigyet nemcsak mi magyarok, de a németek is (legalább egy részük) a szlávoknak köszönhetik. Eredetét minden valószínűség szerint a görögöknek kell tulajdonítanunk, de tőlük aztán annak ismerete két irányban terjedt el. Az egyik út (balista néven) Olaszországon át, Svajcz, Délnémetország, Francia- és Angolországba vezetett, a másik (szamosztrily-ként s annak fordításáiban) Oroszország közvetítésével, Lengyel- és Csehországba, a német lovagrendhez, Ausztriába s Magyarországra jutott.

Kétféle számszerigy volt: az egyik a gyalogság fegyvere, melyet részint kézzel, részint kézzel és lábbal kezeltek és egy nagyobb, mely ostromgépül szolgált — de alig lehet kétség, hogy szószedetünk az előbbit érti. Mivel pedig a számszerigyhez különleges nyilakra volt szükség, azt hiszem, hogy a szószedetben lévő (137. sz.) subtelum = *fekes nyil* alatt ilyen nyilat kell értenünk, mert a *fékes nyil* szó — ahogy azt Finály szabatosan olvassa — egészen a számszerigyhez illik.

A hadi öltözetnek érdekes darabja a *korsouag* (145. sz.) (nem korsonag) azaz korszovágy, mely még Bethlen Gábor korában is ¹⁾ korczovágy néven ismeretes. A francia corsetből való csakugyan, de a középfélnémet *kursât* (Schaadenál i. m.) közvetítésével. A vasmell fölibe viselték mint felöltőt, »*waffenrock*«-ot.²⁾ Szószedetünk tovább a *joppával* (146. sz.) teszi azonossá, mely a XIV. század második felében jött divatba és szintén felöltő, de rövidebb, s legtöbbször újjatlan volt.³⁾

A szócsoport ezentúl inkább már emberekkel foglalkozik, kik valami tekintetben a hadviselés fogalma alá tartoznak. Ilyen szempontból, csakhamar áttér a karhatalommal üldözendő gonosztevőkre is s ezeknek sorában egy igen érdekes szót örökít meg. Ez a »statilantes = *zerenth* (173. sz.) helyesebben *zerench*. Finály nem tud vele boldogulni, de az oklevélolvasók előtt már eddig sem volt ismeretlen. Az »Anjoukori Okmánytár«-ban ⁴⁾ is van egy 1352. évi oklevél, melyben »quidam malefactores seu nocivi homines vulgariter *serench*« emlegettetnek. E zsványok nevét *serencs*-nek kell olvasnunk, s az a mi *serencse* szavunkkal egy törzsből származik. Mind a kettő az ószláv *szrjenszti* =

¹⁾ *Br. Radvánszky B.* Házi Tört. Eml. I. 256, 284, 288—9 stb.

²⁾ *Köhler* i. m. III. Abth. I. 38, 39. l. — *Weinhold*, Die deutschen Frauen in dem Mittelalter. II. 289. l.

³⁾ *Köhler* i. m. 80., 81. l.

⁴⁾ V. kötet 572. lap.

találni, találkozni igéből veszi eredetét.¹⁾ Ebből lett a szrjenšta = occursus, vagy szrjencsa = szerencse, régen szerencsa, s a szerencs-zsványok is ennek köszönhetik nevüket. Szó szerint utasokkal *találkozók* ők, azaz útonállók, de lehet az is, hogy a szerencse fogalma révén talán *szerencsevadászok*-at kell alattuk értenünk. Az előbbi feltevés a valóbbszinű, mert hiszen a zemlénmegyei Szerencs is ennek: *két folyó összetalálkozásának* köszönheti nevét. Persze Anonymus XVII. fejezete szerint őseink kies fekvésétől és a szerelem (!) szótól nevezték el Szerencsnek, de hát Anonymus *helynévmagyarázatait* a tudomány komolyan nem veheti, mert nyelvészethez nem ért, s egy hangot sem tud szlávúl, noha az általa »magyarázott« helynevek majdnem mind szlávok.

De térjünk vissza hadi műszavainkhoz. A »proelium« (más nem lehet) *pogotha* magyar szavát Finály jól olvassa *pagocsa*-nak, s igen helyesen veti össze a pakocsa-val, egy régi szavunkkal, mely gúnyolódást, tréfát jelent, — de értelmezésével még sem tudott boldogulni. A pagocsa szó szerintem teljesen azonos a pakocsával, sőt a pákosz és paczkázni szavaink is ide tartoznak. Valamennyi a szláv *opaku*²⁾ szónak származéka, mely valaminek visszaját, s általában ellenkezést jelent, a minék értelmét aztán a bosszantásra, ingerkedésre, veszekedésre vitték át, ahogy például a *vissza*-ból a mi vizsgálódás szavunk támadt. Ebbe a fogalomkörbe teljesen beléillik a harcz s különösen az a neme, melyet itt kell értenünk, t. i. a portyázó harcz, a csetepaté. Különben magát a harczot is sokan (Nyelvőr X. 49. l.) a német *hetzen* = ingerelni szóra vezetik vissza, ámde a francia *harceler* alak is figyelmet érdemel.

Az utolsó hadi műszó is rendkívül érdekes, mert a nagy középkori ostromgépeknek: a *machina*-nak (192. sz.) nálunk használt *torbochi!* elnevezését és nemét örökíti meg. Finály, hogy megmagyarázhassa, mindenre még a torpédóra (!!) se átalált gondolni s csak arra nem, hogy fegyverről lévén szó, fegyvertani művekben kutatott volna utána. A *torbocsil* az olasz *trabocco*, *trabochillo* szóból származik, mely a franciaába *trabuquet*, *trébuchet* stb., a németbe pedig *tribok* alakban³⁾ ment át. A középkor leghíresebb hajtógépe⁴⁾ volt ez, valamennyinél a legtökéletesebb

¹⁾ Miklosich i. m. 278. l.

²⁾ Miklosich i. m. 224. l.

³⁾ *Du Cange*-nál *Trebuchetum* alatt.

⁴⁾ Köhler i. m. III. Abth. I. 190—195 l. Rajzát lásd u. o. I. tábla 4. ábrán, azzal a megjegyzéssel, hogy a *torbocsil*nak régibb *Viollet-le Duc* által rekonstruált s onnan a legtöbb kézikönyvbe átment rajza — mint Köhler kimutatja — hamis, mert azt *Viollet-le-Duc* más ostromgéppel tévesztette össze.

szerkezettel. Olaszok találták föl a XIII. században s mint a krónikák rémes leírásaiból tudjuk, e gép óriási köveket tudott a legnagyobb szabotossággal a kívánt pontra hajigálni.

Ha most már mind e fegyvereken végig tekintünk, akkor ötlik csak szemünkbe a legfontosabb körülmény, mely a szöszedet korát mindennél biztosabban tudja kijelölni. E szöcsoportban ugyanis *tüzi fegyvereknek legkisebb nyomát se találjuk*. Igaz ugyan, hogy a puskapor régi találmány, alkalmazása is régi, de a legújabb kutatások éppen azt mutatták ki,¹⁾ hogy annak szerepe a hadviselésben, egészen a huszitaháboruig, a nagy tökélyre vitt hajtógépek mellett, teljesen jelentéktelen volt. A szöszedet szerkesztője s még inkább annak másolója bizonyosan hallott bombardákról, puskákról stb., de mivel azokat akkori rendkívül kezdetleges állapotuk miatt csak itt-ott inkább csak védelmül vagy próbából alkalmazták, tehát az általánosban használt fegyverek mellett még csak megemlíteni sem tartotta érdemesnek.

A szöszedet másolata tehát okvetetlenül a huszita háboruk előtt keletkezett.²⁾ A mi pedig az eredetét illeti, a fentebb elősorolt fegyverekhez fűzött magyarázatok s korhatározások alapján, legtöbbször valószínűséggel a Lajos király halála utáni időre: 1380 -- 90-re tehetjük.

* * *

Kétségtelen, hogy culturtörténeti szempontból a szöszedetnek most ismertetett csoportja a legbecsesebb, annyival inkább, mert, mint láttuk, a szöszedet korát is megvilágítja. Ámde a többi szöcsoportok is rendkívül érdekesek, nemcsak azért, mert nyelvkincsünket eddigelé egészen ismeretlen szavakkal gazdagítják, hanem mert ismert szavaink történetéhez is sok meglepő fontos adattal járulnak. Legnagyobb részét culturszavakról lévén szó, lehetetlen volt ellenállni annak a csábításnak, hogy ezek közül is némelyiknek magyarázatát meg ne kísértsem. Inkább azonban az ismeretlen szavakkal foglalkoztam; az ismerősebbekhez nyújtott új adatok méltatása nyelvtudósaink föladata lesz s e részben céljukat legfőljebb csak annyiban igyekeztem előmozdítani, hogy a t. közlő olvasási hibáit igazítottam helyre, s ahol lehetett, okleveles adatokkal járultam az egyes szavakhoz.³⁾

Az alább következő megjegyzéseknél legcélszerűbbnek véltem a közlés módorát és sorrendjét követni; a kezdő számok tehát a szöszedet egyes szavainak számaikat jelzik.

¹⁾ Köhler i. m. több helyen, különösen III. B. III. Abth. 384--400 l.

²⁾ A tüzi fegyverek használatáról szóló legrégibb hazai adatokat lásd *Fejérvataknál* »Magyarorsz. Városok Számadáskönyvei.«

³⁾ Vállalkozásomban *Szamota István* t. collegám, jeles szlavistánk is segítségemre volt, kinek azért ezen a helyen is köszönetemet nyilvánítom.

Az *első csoportban*, melynek czíme úgy látszik: *a világ* (mundus) akart lenni:

22. matrona = oduarbiro azany hibás olvasás »oduarbiro azon« helyett. Érdekes egy szó! az »udvar« itt nyilván a nemesi kúriát jelenti.

25. gener, = vow hibás olvasás *vev* azaz *vő* helyett.

29. nepus = *ferfiw unoka* határozottan férfiú-unoka, Finály habozása érthetetlen.

43. avunculus = *vya*. Ezzel nagyon meg van akadva a t. közlő, pedig minden szláv nyelv szótárában ráakadt volna,¹⁾ mert a nagybátyát mindegyikben az *uj* gyökből származó szóval jelölik, ehhez képest tehát az, *uja*-nak ejtendő.

73. proca = nozolyov hibás olvasás *nozolyo* helyett.

82. ysmaelita = *hezermen orzaga*. »Aligha itt nincs vétség — mondja Finály — ismaelita azt tenné: böszörmény? tudtommal böszörmény = Bessarabia; tán az arab juttatta eszibe az izmaelitát?« Ez annyival kómikusabb, mert azt, hogy a Bessaraba annyi mint böszörmény a t. kommentátor *is csak* a Réthy²⁾ könyvéből vehette, mert hiszen e fölfedezést Réthynek köszönhetjük; de azt már nem tudta akár ugyanarról a lapról is megtanulni, hogy a böszörmény csakugyan izmaelita azaz muzulmán volt.

85. ethyephye, Rame *sive*. Súlyos olvasási hiba; mert az utolsó szó nem *sive* hanem *seruie* van írva s ennek következtében a *rach* azaz *rác*, (t. i. országa) nem Rámára, hanem *Szerbiára* vonatkozik.

A *második szócsoport hadi műszavaknak* van szentelve, a mit már ismerettem, a *harmadik: a föld csoportjához* nincsen mit hozzátennünk.

A *negyedik csoportban: a vizek és hajók* szavainál megjegyzendők:

233. abissus = herenj hibás olvasás *herem* helyett, a mi kétségtelenül nem más mint az oklevelekből untilg ismeretes euren, euryum stb. s a »Nyelvtörténeti Szótár« szerint is annyi, mint örém azaz örvény.

236. vadum = re . . . kiegészítendő *rev-re*, mely a kéziratban csakugyan alig vehető ki, de — ami sokszor megesik — a fénykép tisztán adta vissza.

256. 257. palus = *helies* paludosus = *helieesses*. Megmagyarázni szintén nem tudom, de Imre királynak egy, 1179 körül kelt okleveléből³⁾ e mondást jegyzem ide: »*paludem que dicitur Helges*« ami alighanem idevág, s a további kutatásnál alkalom adtán hasznát lehet venni.

¹⁾ Miklosich i. m. 371 l.

²⁾ Réthy L., Az oláh nyelv és nemzet megalakulása, II. kiadás. 177 lap, vagy előbb 167 l.

³⁾ Hazai Oktatár VIII. 11 l.

Az ötödik: a halakról szóló szócsoportnál megütközéssel vagyok kénytelen constatalni, hogy Finály Herman Ottónak a magyar halászatról írt könyvét, a magyar tudomány e büszkeségét, — nem ismerte. Egyébként annál rosszabb rá nézve, mert így annyit kellett kínlódnia olyan dolgokon, amiket már előtte Herman a legcompetensebb szakember fölényével régen megoldott¹⁾

289. barbata = *harga* egyszerűen harcsaponty, (barbus fluviatilis).

295. capito = *varya*, annyi mint varjahal, vagy varjuhal, vagy vargahal (tinca vulgaris).

315. gurgustium = bir, olvasási hiba: *kír* helyett. Bizonyosan azonos lesz a »Nyelvtörténeti Szótár«-ban lévő *kér*-rel, ami valamit befödő kérget, borítékot (haskér, agykér), jelent s jól alkalmazható valamely hal-tartásra szolgáló edényre, ladikra stb.

323. cetegus = *ketenus* bizonyosan annyi, mint a *tetemes* tok (accipenser Guldenstädtii), mert »tetem«-nek nevezik Herman szerint a tok-féle halak pajzsát.

A hatodiknál a *füvek csoportjánál* megjegyzésre szorulnak:

354. solanum, solatrum = ham-aues teljesen hibás olvasás = *Zamarthues* azaz *szamártövis* helyett. Helyreigazításunk a fénykép érdeme, mert a kéziratnak e része csakugyan igen nehezen olvasható.

438. horreum = *stalow*, nem szláv, hanem ó-német szó: a *pajtát* jelentő *stadal*-ból²⁾ s innen ment át aztán némely szláv nyelvbe *sztodolja* alakban³⁾ s granárium értelemben.

455. culter = chorozlouas hibás olvasás: *chorozlouas* helyett.

490. garleta = *gerla*-hoz azt adjuk hozzá, hogy az olasz *gerla*-ból⁴⁾ származik. Így legalább az okleveleinkben oly gyakran előforduló *garleta* gabonamértéknek magyar elnevezését is ismerjük.

A hetedik a házi eszközökre vonatkozó szavak közt:

511. glicium = *keleth*, az ó-szláv *kljety*-ből származik, mely házat, az új szlovénben pedig pinczét, kamarát jelent⁵⁾. A magyar *kalit* és *kalitka* is innen való.

538. tygillus = *zelonem* olvasási hiba: *zelonem* tehát *szelemen* helyett.

563. asitus = *forball*. Ez a szó mindjárt a pohár után jön itt is a házi szerek, a 830. sz. alatt is az ivóeszközök között, — kétség se lehet tehát, hogy ez is csak pohár lehet. Azt hiszem, hogy ez még a XVII.

¹⁾ Az alábbiakra nézve ezért csupán a Herman könyvének II. kötetében található kitiűnő szótárra utaljuk az érdeklődőt.

²⁾ *Schaade* i. m. *stadal* alatt.

³⁾ *Miklosich* i. m. 323 l.

⁴⁾ *Diez*, Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen. Bonn 1869. I 207. l.

⁵⁾ *Miklosich* i. m. 119 l.

században is oly kedvelt *csalóka pohár*¹⁾ lesz: az olasz *furbo* s talán *furbito* = csaló szóból.²⁾

A ruhák és ékességek-nek szentelt nyolczadik csoportban:

581. *cortina* = *zazona* világosan szláv szó a *pen*³⁾ többől, *zápona* egyenesen függöny.

589. *limbude* = *homy* nem más mint *holmí* parasztosan »humni«.

591. *papilio* = *bibor bereth* hibás olvasás e helyett: *libor kerek*, s talán *bibor kerek*, vagy *kerék-nek* olvasható.

598. *spatulosus* = *kiues*. A latin szó valószínűen a *spatium*-ból van elrontva, a mely asszonyi fejék lévén, a magyar szó bátran *köves-nek* azaz drágakövesnek olvasható.

604. *neglicium* = *pochno*. Mivel női holnik közt s mindjárt a fátyol előtt találjuk, a középkori cseh *poučnik*⁴⁾ szóból származtatom, mely pókhálószerű (innen a szláv pavúcsnik szó értelme) finomsággal szőtt fátyolt jelentett.

606. *fascia* és 620. *flamiola*, = *orchon*, nem tudom megfejteti, de felhívom a figyelmet arra, hogy az alkalmasint az *orczával* van összeköttetésben, mert még később a XVI. és XVII. században is a nők nem lehettek el *orczatakaró*⁵⁾ nélkül.

626. *periclidis* = *vyhel* Finály majdnem »új helyet« csinál belőle, noha nem más, mint az a németből átvett középkori cseh szó: *vijel*, vagy *vejl* = apácza-fátyol.⁶⁾

640. *aphithedium* = *garnatus* a francia *garnache*-ből átvett régi német *garnatsch*⁷⁾ azaz felöltő, többnyire újjak nélkül. Eredetére nézve is francia s a XV. században jött divatba.

645. *podus* = *tahyr ruha* az olasz *tabi*-ből átvett német *tabin*, *tabin* nevű selyem vagy félselyem szövet.⁸⁾

648. *albuca* = *cherek*. Finály nagy zavarban van miatta. Pedig valamint a megelőző (647) *szekevénye* vagy *sokornyja* a szláv *škornye*-ből való, azonképen ez a *cherek* se más mint a tót *šrevik* (Miklosich 35. l.), csehül *třevic*. Miud a kettő lábbeli volt, de az utóbbi a középkorban *Zíbrt* szerint (75. l.) bőrből készült s a bokáig ért.

664. *peluis* = *midenlye* hibás olvasás: *midenlyc* helyett.

1) *Br. Radvánszky* i. m. II. 317, 357. l.

2) *Diez* i. m. I. 185 l.

3) *Miklosich* i. m. 237, 238 l. *Menčičknél* i. m. 69. l. *tenatrum* = *zapinadlo*.

4) *Brandl* i. m. 261. l.

5) *B. Radvánszky B.*, Magyar Családélet II. 19, 54, 72 stb.

6) *Brandl* i. m. 358 l. *Zíbrt* i. m. 438. l.

7) *Schaade* i. m. *garnatsch* alatt; *Diez* i. m. I. 230. l.; és *Zíbrt* i. m. 212—214. l.

8) *Brandl* i. m. 340. l. és *B. Radvánszky*, Házi Tört. Eml. I. 43. »fekete apró virágú tabin.«

A kilencedik: posztók és érczek csoportjában:

682. *camellinus* = *kamalen*, francziául *chameau*, ó-németül: *schamlat*, teveszörből készült szövet. (*Zibrt* i. m. 225. l.)

685. *grisens* = *zgr*. Finály mindjárt a *szürkével* azonosítja, de elfeledi, hogy e csoport nem a színeknek hanem a posztóknak van szánuva. A kérdéses szó *szür*-nek olvasandó. Eredetére *Zibrt*-nél (i. m. 38. 218, és 226. l.) igen érdekes adatokat találunk. Kiténik ezekből, hogy a mi *szür* szavunk az ósrégi cseh durva szürke posztótól, melyet ők *šer*-nek hívtak, származik. De valamint e posztó nevét szürke színetől az ószláv *šajer*-től (Miklosich 295 l.) vevé, akként megfordítva a mi a nyelvünkbe átment *szür* szó utóbb a *ke* képzővel az illető szín jelölésére is szolgált.

686. *barhanus* = *velez* hibás olvasás *velez* helyett, ahogy a *barchetet* ma is hívják.

689. *brusul* = *bressel*. Finály szerint vagy brüsszeli posztó, vagy boroszlói. Csakis az első lehet, mert boroszlói posztóról az egész közép-korban (lásd *Zibrt*-nél i. m. az összes posztók összeállítását 221—226. l.) mit sem tudnak.

690. *moritus* = *morich*. Erre a posztófajra *Zibrt Schultz Alwint* »Höfisches Leben« I. 352. l. idézi.

696. *tindatus* = *then* szerintem a német *dünn* a gyolecra vonatkoztatva. Különböben a *czendát* s a *czendely* *Zibrt* szerint (222. l.) két különböző szövet volt.

726. *cuprum* = *alu*. Finály ezen *alu*-t ólomnak tartja, de van egy török szó: *al*¹⁾, mely vöröset jelent, s hátha itt az *alu rörövezet* akar jelenteni.

A tizedik: a szekerek csoportjánál:

770. *trenus* = *ayancha*. Ehhez a »Századok« februári füzetében (167. l.) már *Pór Antal* is hozzászólt, azt akarván bizonyítani, hogy az *ayancha* vagy *aynczas* egylovas szekér volt, és a német: *einzer*-ből származik. Sajnálom, de magyarázatát lerontja a cseh *ojnicze* s az új-szlovén *ojnica*²⁾ szó, a mely valami villaszerű rúdat jelent, amilyen például a talyigánál van. Bizonyára tehát ez is *egy* lovas volt, de mégis ebből lett az *ajancza*, inkább mint a német *einzer*-ből, mert akkor annak *er* végtagja sem tűnhetett volna így, minden nyom nélkül el.

774. *epireda* = ham ez *kezt* hibás olvasás: *ham ez kez* helyett, nem lehet tehát kétség, hogy az csakugyan hámeszköz.

775. *collerium* = *hamach* (helyesebben *hamath*) a szláv homot, homút-ból származik³⁾ mely lójármot jelent, mint ama sokszor említett

¹⁾ Miklosich i. m. 3.

²⁾ Miklosich i. m. 220. l.; Konečný »Vollständiges Böhmisch-Deutsches Taschen-Wörterbuch.« Wien, 1855.

³⁾ Miklosich i. m. 88 l.

1490. évi (Orsz. Ltár Dl. 26048) egervári leltár mondja »hamoth, in quo equi trahunt.«

A tizenegyedik : az ebek csoportjában :

789. investigator = *vesnek*. Finály bámulatos könnyűséggel *vezéreb*-et (!) csinál belőle, pedig kétségtelenül a régi cseh *vežnik*-ből¹⁾ származik, mely házőrző lánczos kutyát jelent.

Itt egy új csoport következik, melyet a *tizenketteliknek veszek és a szőlőművelésre vonatkozik*.

816. melittum = *pusanth*, nem más, mint a francziáktól átvett vin *poussé*, vagy *poussant*, vinum pulsatum,²⁾ egy neme a pezsgő bornak.

839. silvester = *malathar* a német *malter*-ből,³⁾ mely gabonamértéket jelent.

Tizenharmadik a gyümölcsök csoportja :

849. dolerus = *godolya*. Finály kész a datolyá-ra (!) gondolni, holott az egy bizonyos körtefajt jelent ; »*arbor piri que dicitur Godola*« mondja egy 1300. évi⁴⁾ oklevelünk, a szláv nyelvekben használatos gdula, vagy gdunja = körtétől.

Tizennyedik csoport a fák stb. csoportja :

886. p̄dium = . r . . . fa, szerintem — mert csak igen nehezen olvasható — nem akar más lenni : mint *praedium* magyarul *puztha*.

914. *expressus* hibás olvasás *cypressus* helyett.

931. pinus = zimisfa.

932. pix = simis. Mindkettő hibás olvasás *zurukfa* és *suruk* azaz szurokfa és szurok helyett.

A tizenötödik csoportban, mely a lovakról szól, a különböző lószínek közül :

959. marnillus = *zeem* hibás olvasás *zeer* azaz *sző* helyett. Hogy micsoda szín a *sző*, arra egy szolnokdobokai falunak : Szésszármanak régi elnevezése szolgálhat útmutatásul.⁵⁾ Ezt ugyanis az Árpádkorban »*Seei* vagy *Seeu-zorma*« azaz *Szözormán*nak írják, a mi nem más, mint szószierinti fordítása eredeti egykorú német : *Weizhorn* nevének, tehát a *sző* annyi mint fehér,⁶⁾ vagyis azonos mai *szőke* szavunkkal. Erről is

1) *Brandl* i. m. 362.

2) *Du Cangenál* pulsatum alatt.

3) *Schaadenál* i. m. malter alatt.

4) *Knauz*, Mon. Eccl. Strig. II. 490 l. és *Miklosich* i. m. 61 l.

5) Lásd fejtegetésemet ugyanerről a »*Századok*« 1893. januári füzetében 45. és 46. l. is.

6) A mi e név másik *zorm* tagját illeti, az meg viszont a német *horn*-nak fordítása, és mint ez a németben úgy nálunk is a helynevekben vizek mentén promontoriumot (lásd *Schaadenál*) s az által képezett öblöt, *szarvat* jelent. Árpádkori határleírásainkban sűrűn emlegetett s eddig megfejtetlen *zorm*, *Ineuzorma*, *Zadurzorma* stb. stb. nevek alatt tehát mindig

szintén egy helynévből győződhetünk meg legbiztosabban. A mai heves-megyeyi *Szőke* pusztát is eredetileg *Szőnek* hívták.¹⁾ De ha azt látjuk, hogy szöszdedünk a tarkát is: *tar*, (678) a szürkét is: *szür* (685) alakjában ismeri, lehetetlen ebben *színeink* keletkezésének törvényét is meg nem sejtenuünk. Úgy látszik, túlnyomó részük (szür-ke, szösz-ke, szó-ke, feke-te, vagyis: fete-ke, tar-ka, sár-ga) a kicsinyítő *ke* és *ka* képzővel van alkotva, s a törzsszó eredetileg bizonyosan valami *színes tárgyat* jelentett, a mi például a szösz, szür, tar, sár szavakban már így is szembe tűnik.

961. varius = *isti low*. Ezt egy 1350. évi²⁾ adattal »poledrum equaciale *isthy coloris*« szerzem meg.

983. antenna = *kantrenyn*, hibás olvasás: *kantrenog* helyett, tehát kétségtelen, hogy itt a »Nyelvtört. Szótár«-ból (I. 24.) is ismert *kantáragygyal* van dolgunk.

986. subliga = *heg meziw*: olvasási hiba *heg meüziw*, tehát *heg menüziw* azaz hegymenőszíj helyett.

988. tenatuum = *poch* — *pecten equi* helyett inkább *pocha*-t kell olvasni, mert a »*pecten equi*« előtt nem mint Finály hiszi, az »*id est*«-et jelző — jegy, hanem két vessző // következik, ami tudvalevőleg közbeszúrás jelent. Ugyanílyen két vesszőnek kellett tehát lennie a tenatuum után is, jelölül annak, hogy a »*pecten equi*«-nek utánna kell következnie. Mindkét latin név homályos értelmét tisztába hozza az a szó, melyből a magyar *pocha* veszi eredetét, t. i. a cseh és lengyel *pochwa*, mely a Menčik-féle szöszdedet szerint is³⁾ *postela*-t, vagy *postilena*-t, azaz farmatringot (*far* + *motring*) jelent, ellentétben az antilena-val: a kantáragygyal.

A tizenhatodik csoportban, mely a barmokról szól:

1017. coagulum = *thar*. Szláv eredetű, mert minden szláv nyelvben⁴⁾ az aludttejnek *ivarog*, vagy *ivaroh* a neve.

ilyen szarvat kell értenünk. Például 1251-ben Bars megyében is (*Knauz* i. m. I. 389) volt egy ilyen promontorium, a mely révével együtt *Machkazormv* nevet viselt s azt később már világosan *Machkazarw*-nak azaz szarvnak írják, de *Knauz* (A garam melletti Sz. Benedeki Apáts. Tört. I. 163. 164 l.) mindkét esetben helytelenül hol *Macs-kásormá*-nak hol *Macs-kazáró*-nak olvassa.

¹⁾ *Dr. Csánki D.*, Magyarország Tört. Földrajza. I. 72 l. — Egyáltalán nyelvészeinknek — kik okleveleink nyelvkinését illetőleg eddig jóformán csak *Czinár indexére* és *Jerneyre*, tehát alapjában a hibáktól hemzsegő *Fejér* »Codex Diplomaticus«-ára szorultak -- nem lehet eléggé ajánlanunk e munkát, a mely mivel teljesen eredeti kutatásokon alapszik, helyneveinknek nemcsak legteljesebb, de a *leghitelesebb* gyűjteményét is képezi. Ezek a helynevek nemcsak szókincsünket gyarapítják, de mivel Csánkinál az összes változatokat is megtaláljuk, hangtanunk törvényeihez ennél régiebb, bővebb, biztosabb anyagra sehohsem találunk.

²⁾ Anjoukori Okmány V. 357 l.

³⁾ *Menčik* i. m. 78 l. 54. sor, és *Miklosich* i. m. 91 l. (chva-)

⁴⁾ *Miklosich* i. m. 366. l.

1025. ouile = yeh ol hibás olvasás *yoh ol* helyett.

1041. opilio szintén nem yeh hanem *yoh pastor*.

A vadakról szóló tizenhetedik csoportban:

1088. symia = monnok hibás olvasás *moimok* azaz majmok helyett.

1090. mustela = menieth. Bár hibásan, de csak *menie* van kiírva.

1099. lurosus = *ír*, nem más mint az ó-német *irah*, *irch*¹⁾ mely bakkecské-t jelent. Innen ered szláv közvetítéssel *irha* szavunk is.

A tizennyolczadik csoport a fergekről szól, persze középkori értelemben.

1139. trabio = mullice se nem darázs, se nem muslicza, hanem *moly* a szláv *molec*, *mulicze*²⁾ után.

Az 1150. borféreg szó után valami vnū szó következik, melynek fölibe szintén valami magyar szó volt írva. Se a latin szó értelmét kitalálni, se a magyar szavat elolvasni nem vagyok képes, de constatálnom kellett, hogy e szó is a tulajdonképeni szószedetbe való és a csoportot befejező »schaydenleich das ist« német dictumhoz nem tartozik.

A madarakról szóló tizenkilenczedik csoportban:

1162. istiulio = *torontayl*. Ez az érdekes szó: *torontál*, az ó-német: *horotûbûl*, *hortûmil*, *horotûchûl*-ből származik és nádi bikát vagy bölömbikát (onocrotalus, Rohdrommel)³⁾ jelent s valószínűleg — nem ugyan a megye — hanem az egykori Torontál helység is ettől kapta nevét.

1164. vultur = *luptan*. Helyesebb *luptar*-t olvasni, mert az *a* felett *r*-es contractiót látunk. Megfejtteni eddig nem sikerült, az *ar* végzet miatt azonban szláv szónak látszik talán — mivel ragadozó madarat jelent — a *lupti* = rabolni, ragadozni igéből.⁴⁾

1193. turdus = zerdal hibás olvasás *zordel* helyett, ami a Nyelvtörténeti Szótár »sordély« madarával azonos.

1196. anaperda = *hakálló*, valószínűen harkály, s talán a *hakálló* vagy *harkálló*-ban nevének eredeti alakjával van dolgunk.

1205. ascedula = cheruger olvasási hiba *cheniger* helyett, a mi ha el is van rontva, mégis közel áll a czinegéhez.

A huszadik csoport az asztalhoz tartozó szavakat tartalmazza.

1263. liba = pohanca teljesen hibás olvasás *hobanca* helyett, a mi a kalácsot jelentő újszlovén *gubanicza*-ból annyival inkább származtatik, mert még ma is él nyelvünkben egy *gobonca* szó⁵⁾ hasonló értelemben.

¹⁾ *Schaade* i. m. irah alatt, és *Miklosich* i. m. 96 l.

²⁾ *Miklosich* i. m. 186 l.

³⁾ *Schaade* i. m. az illető szavak alatt,

⁴⁾ *Miklosich* i. m. 176 l.

⁵⁾ *Miklosich* i. m. 82 l.

1278. muscido = pelezu,

1279. muscidus = pelezucs olvasási hibák: *pelezu* és *pelezucs* azaz *peleszny*, és *pelesznyés* = penészes helyett, tehát a latin szó is helyesebben *mucidus* s a Finály vélte *musteus* = mustoshoz semmi köze.

* * *

Az utolsó, *huszonnegyedik* csoport a konyhaeszközöket sorolja elő, de már ezekről nincs mit megjegyezni. S most már még csak az van hátra, hogy ugyanannak, kivel e cikk folyamán annyiszor volt alkalmam összetűzni: *Finály Henrik*-nek a szöveget körül szerzett kiváló érdemeit készséggel elismerjem. Ő hitta fel rá először a tudós világ figyelmét, s megint az ő szorgalmának köszönhetjük, hogy aránylag oly rövid idő alatt s ennyire használható alakban immár közkézen foroghat s így értékesítése, kulturtörténetünk szempontjából, nekünk is lehetővé vált.

TAGÁNYI KÁROLY.

A RÓMAIAK ARANYBÁNYÁSZATA DACIÁBAN.

Téglás Gábor: Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászatáról. Akadémiai székfoglaló. U. az: Az aranybányászat ethnographiai és administrationalis szervezete. — Értekezések a történeti tudományok köréből. I. rész 1889, II. rész 1891.

— MÁSODIK ÉS BEFEJZŐ KÖZLEMÉNY. —

A korábbi bányászat a Jeruga nevű külvájat által jelzett főteltérre vésővel és tűzetetéssel folyt s a Jeruga déli oldalán a Mária Loretto nevű nagy üreg mellett a vízgyűjtő medence körvonalait is fölismerhetjük.

A vízvázasztó gerinczéből 151 m.-re emelkedő kúpot 30 m. széles és mély külvájat metszvéen végig, — 30.000 m³-re becsülhetjük a belőle kifejtett trachyt mennyiségét. Mily iszonyú erőfeszítésbe kerülhetett ez óriás vágat, mikor robbantó eszközök nélkül folyt a bányászat, s ha meggondoljuk hogy jól előkészített műhelyen a nagyági bányász egész évi munkája az 1871 től 1882-ig terjedő időszakban átlag 33 folyó méter volt. A modern technica segédeszközei nélkül a jelenlegi munkának alig tized részét végezhetette az ősi bányászat. Szabadban az eredmény kedvezőbb lehetett, s így a Jerugán és környékén több száz munkás kéznek kellett sürgenie, hogy a nagyszerű eredményt elérhessék.

A telterek lefejtése a napról befelé és alulról fölfelé párhuzamosan haladt, s a szabadban a nagy vízgyűjtőből zsilipeken lebocsátott vízsugarak segélyével ismét egy csomó más munkásnak kelle az érczek kimosásával foglalkoznia. Télen át a műveletek valószínűleg szüneteltek. A Jerugán kívül föltárták a többi teltereket is, úgy hogy a még most is szépen jövedelmező bányászat teljesen a régi nyomokon halad tovább.

Szilárdabb építkezés itt sem lehetett sok. A nagy vízmedence partján látható kőhalmok egyikében régi templomot sejtenek a bányászok, kik vallási tekinteteből mérlegelnek mindent. Tényleg lehetett is ott szentély a munkások számára, de rendszeresebb bányaközség e nagy magasságban nem képződött sem a rómaiak idejében, sem azután.

A bányavidék lakossága, épügy mint egész Daciáé, vegyes és tarka volt, — tarkább mint az imperiumnak bármely provinciája akár Európában, akár Ázsia- vagy Afrikában. Téglás nagy szorgalommal és szerencsés tapintattal állítá össze a népesség színeképét, kimutatva elemeit, azoknak kölcsönhatását, ki az uralkodó latinságot, mely fensőségét csak is a birodalom hatalmára támaszkodva tarthajta fenn, s nem romanizál többé, mert megfogytokozának szellemi mint anyagi erői, — és mert a hajdan oly szívós, szinte elpusztíthatatlannak látszó római faji jelleg meggyöngült, elernyedte a három világrész ezerféle nemzetiségének erjesztő behatásaitól, s a folytonos deductió következtében, mely azóta, hogy a Respublica hódítóként lépett föl Itálián kívül is, jóformán egy perczig sem szünetelt egész Trajánig, ki számot vetvén a helyzettel megtiltá egyszer mindenkorra az anyaországból való telepítéseket s a sűrűn népesített tartományokra utalja a szükségét szenvedő vidékeket. Es ő maga mutatóndó jó példát új hódításának benépesítésére megadóztatja az imperiumnak jóformán minden provinciáját: Britanniától Egyiptomig, Hispaniatól a perzsa öbölíg. Bányavidékünket dalmátok és pirus-tákkal telepíti be, — míg a tartomány többi részeibe legtömegesebben kis-ázsiaiakat és syreket, tehát separatisticus hajlamokkal bíró elemeket hoz, — a Pannoniából ujonczozott XIII. legio védelmére bizva a tartományt. Később a thrák Legio V. Macedonica érkezik az elégtelennek bizonyult hadtest segítségére. A hosszan tartó béke nyugalmas éveit alatt — fűzi tovább Téglás — ez ellentétes népelemek összeverődése mégis végbemegy s a polgári jólét melege apránkint megteremthette volna az ellentétes hagyományokkal, érzelmekkel érkező népekben a társadalmi és politikai egység tudatát. De a nemzeti consolidatio oly viharos időkbén, minőket Daciának másfél század leforgása alatt át kellett élnie, még szerencsésebb összeválogatás mellett sem alakulhatott meg. A telepítés intézői különben nem valának szerencsések az új tartomány fölvirágoztatására hivatott tényezők összeillesztésében. A bányaságban, de másfelé is a vagyonos, független polgári osztály elitejét Commagene és Doliche városok környéke szolgáltató. Pedig a birodalomnak kevés népe ragaszkodott oly szívósan saját idiomáihoz és nemzeti szokásaihoz. Fölirataikban ugyan, merő óvatosságból s a kalmár népek alkalmazkodási könnyűségéből, latin, vagy latinizált alakú neveket használnak, de nemzetiségi különállásuk megjelölését alig mulasztják el, s még Jupiternek, a római államvallás megszemélyesítőjének is saját származási helyük jelzőivel szeretnek hódolni. Ez a faj- és nyelvszeretet odáig bátorodik, hogy Tibiscumban (Karánsebes mellett Zsuppa) kétnyelvű: latin és palmyrai fölirattal tünteti ki nemzeti

érzületét -- saját nyelvén közbeszúrt nevével --- nem is egy független szabad polgár, hanem pláne egy állami kötelékbe tartozó katonai lelkész, s Sarmisegetusában a saját ásatásainkból származó elhiresült oltárkő a »*Dius Patriis* --- hazai isteneknek (Malagbel, Bebellahamon, Benefal et Manavat) van szentelve. A vidékünkről eredő latin föliratok egy részének szövege világosan elárulja, hogy úgy a megrendelő, mint a lapidarius és artifex hibásan értették a latin nyelvet. A nagyobb rész a hivatalos világban megkövetelt latin nyelvet arra képzett egyének segítségével használta inscriptióiban s még inkább a viasztáblákhoz hasonló közokiratokban. E miatt nem fejlődhetett ki a daciai lingua rustica. A nyugatról származottak, s ezek közt a kelták saját nyelvüket annál kevésbé felejthették el, mert a XIII-ik legio ujonczai mindig fölfrisítik hovátartozásuk érzetét. Épúgy jártak a thrákok az V-ik legio segítségével. Üzleti körökben a keleti elemekkel vegyült görög nyelv vala közkeletű, úgy hogy egyik viasztábla tanúsága szerint Vöröspatakon -- Alburnus Maior-ban adóslevelekben is közkeletű vala. Sőt általam a bányavidék másik részén Torda (Potaissa) vidékén gyűjtött latin föliratok betűformáiban, sőt mondattani szerkezetében és grammaticájában is érvényesült a görögség hatása.«

»Mi természetesebb tehát, mint hogy e tisztán külső erők által ideig-óráig összekapcsolt népelemek itt az Érczhegység sziklaszakadécai, elzárt völgyzugai között épolykevessé forrhattak össze, s épolykevessé latinizálhatták egymást, mint a tartomány többi részeiben. A faji szokások, külön vallási gyakorlatok iránt Róma részéről tanusított liberalismus Daciára végzetessé vált. E chaoticus népfajok egyvelege a stratégiai tekintetben a birodalom törzisével különben is lazán összefüggő tartomány elválását már conceptiójában kikerülhetetlenné tevő s a római civilisatio másfél század leforgása alatt korántsem impregnálható annyira a társadalmi, vallási és faji tekintetben egymástól élesen elütő bevándoroltakat, hogy azok itt, a barbárság közepette, a latinság előőrsi szolgálatait betölthessék.«

Erős, a tényekre alapított okoskodás, melyet sohasem fognak megczáfolhatni azok, kik a románság daciai eredetének délibábját nem tükrözésnek, hanem valóságnak veszik.

Az aranybányászat a tartomány meghódítása után azonnal szerveztetvén, az állam által lefoglalt területeket házilag kezelik, s az arra rendelt tisztikar végzi az irodai mint külső szolgálatot, -- a műszaki vezetést. Kezdetben a procuratur aurariarum áll a bányászat élén, ki mindig kellően képzett szakember s főnöke a közigazgatásnak is. Működési köre tehát elég fontos és sok ágazatú is, de tisztán civilis polgári tisztviselő lévén, a birodalmi

hierarchiában, mely csak a katonai fokozatokra terjed ki, nem foglal magas rangot, s azért megtörténhetik az is, hogy irodai tisztviselő ugyanott, hol előbb mint tabularius működött, megkaphatja a procurator aurariarum rangját.

Ilyenekül működtek ez aranyvidéken:

Marcus Ulpius, ki, ha nevéből következtethetünk, Traján császár szabadosa volt, s valószínűleg szervezván a bányászatot, holtá után ama rendkívüli kitüntetésben részesült, hogy hamvai az imperator rendeletére Rómába szállíttatnak.

Neptunalis, szintén császári szabados, ki mint tabularius kezdi pályáját.

Találkozunk egy subprocuratorral is: Avianus-szal, ki szintén Augusti Libertus.

Papirius Rufus az első szabad polgár, ki betöltte a fontos állást provinciánkban. Ő talán az átmeneti korban hivataloskodott, mely Hadrián trónraléptével kezdődik, ki szervezi a polgári hivatalnokok hierarchiáját, s lehetővé teszi, hogy nemcsak fegyverrel szerzett érdemek, hanem szakismeret is képesítsék a római polgárt a legmagasabb rangokra is.

Később a procurator aurariarum helyét procurator Augusti foglalja el s főirataink a következőket örökíték meg:

C. Sempronius Urbanus,
Macrinus Macrus,
C. Aurelius Salvianus,
Aelius Sostinus (?)

Később nem említettvén a procuratorok, megkoczkáztatom a föltevést — Téglás nem reflektál e körülményre, — hogy Daciának három részre való fölosztása után a bányaaigazgató s lovagi rangú procurator Augusti lón a procurator provinciae Apulensis, továbbra is megtartván hatáskörében az aranyvidék ügyeinek vezetését, míg a közigazgatás helyi magistratusokra utaltatott. Alburnus Maior előljárója egy időben a pirusta Planus Baezus volt, míg Ampelum főiratai megemlítik az ordót, sőt duovireket is.

Az irodákban elfoglalt hivatalnokok közt első helyen a tabularius — levéltárnok áll, ki a procurator mellett talán a titkári teendőket is teljesíti. Kezdetben alig lehetett sok munkája, míg később már segéd tabulariusokkal — adiutor tabularii — is találkozunk.

A könyvelést a librariusok teljesítik, kik legtöbbször a helyőrségnek irástudó katonáiból telnek ki. Ilyenek valának M. Aurelius Antoninus s Helvius Primanus, kik a Leg. XIII. Gemina bureau-iból osztattak be mindketten az ampelumi bányaaigazgatásához. A jövődöbéli szükséglet kellő fődözhe-

tésére gyakornokokat is tartanak ; ilyen volt a tizenöt éves korában elhalt Justinus Caesar.

A fizetőmester dispensator nevet viselt. Csak egyről van tudomásunk : Callistusról, ki császári rabszolga volt.

E személyzet azt bizonyítja, hogy volt elég irodai munka is, melyet néha még a legnagyobb szorgalommal sem tudván meggyőzni, a procurator berendeli saját beneficiariusait is. Ilyen volt 161-ben T. Aur. Diocles.

A bányák jövedelmei a császári kincstár tulajdonát képezvén a procuratorok által egyenesen Rómába küldettek, s valószínű, hogy oda folyt be a magánbányákban fejtett arany s ezüst is, nyers alakban váltván be a procuratorok mindkét fémét, épen úgy mint a mi bányahivatalaink teszik még ma is.

A bányák nem képezvén a császári kincstárnak elidegeníthetlen tulajdonát, a Lex Vipascensis megengedi az eladást részben vagy egészben, s valószínű, hogy vétel útján jutnak a nemes fémerekhez provinciánkban is a magánosok.

A magánbányászat gyakorlatát Verespataknál — Alburnus Maior s az Offenbánya vagy Korábia körül keresendő bányászatról mutathatjuk ki, — s a Verespatak bányáiból ismeretes viasztaáblák közül három világosan és félreismerhetetlenül szól a magán bányák bérletéről, — és határozottan magántulajdont képező bányára vonatkozik mindegyik. A kolozsvári muzeum birtokában levő szerint Mummius, Asclepias fia, saját bányáját — operas suas — 164. május 20-ától november 13-áig bérbe adja Aureliusnak, Adiutor fiának 70 dénárért. A bérlő részletekben fizeti a megállapított összeget, és a tulajdonos öt sestercius — 50 kr. — napi kárpótlással tartozik neki, ha beleegyezte ellenére bontaná föl a szerződést. Ugyanigy fizet kárpótlást a bérlő is, ha a kikötött határozatokat nem tartaná meg pontosan. Ha a szerződés tartama alatt viz szakadna a bányába, úgy a bérlő méltányos kárpótlást kap. A második szerződésben L. Ulpius Valerius 70 dénár évi bért állapít meg Socratióval, míg a harmadik szerint Titus és Bradua 105 dénárt fizetnek ugyancsak egy évre Restitutus Seniornak. E szerződéseket, nem tudván irni a bányatulajdonosok, ügynökök szerkesztik szigorúan megszabott, s a törvényben gyökerező minták szerint. A tulajdonosok tehát műveletlen egyszerű emberek, — és szegények is, — mert bányaik, ha a hozamot 10% tőkésítjük, igen csekély értéket képviselnek : Mummiusé a mi pénzünk szerint 560 forint, Restitutus Seniore 420 frt., L. Ulpius Valeriusé 280 frt. A tőkét a hozam ingatag volta miatt kell ily kicsire számítanunk. A 365 dénár évidíjjal javadalmazott legionarius közlegény valóságos pénztőzsér volt hozzájuk képest. Ilyen formán életviszonyaik alig

különbözhettek a bányajobbágyokétól — coloni —, kiket Dal-mátiából telepítettek hegyeink közzé. Római iparlovagok, kiérdemült decuriók, tönkre jutott eques romanusoknak — pedig az állami bérletek legtöbbször e derék férfiak asylumai voltak — Marcus Aurelius koráig nincsen semmi nyoma sem a tulajdonosok sem a kivevők között.

A tulajdonosok s bérlőkkel szemben a bányamunkások (metallarii) átalában a termékek szerint valának különböztetve. Így találkozunk aurarii, argentarii, ferrarii, aerarii, plumbarii — arany, ezüst, vas, réz, ólom bányászok — elnevezésekkel. Ezek még többé-kevésbé szabad emberek. Aranyvidékünkön, Vörös-patak mint Zalatnán, előfordulnak a leguli (aurariarum) gyűnével összefoglalt munkások, kik egyként lehetnek az araumosásokban elfoglalt pirusták és más colonusok, mint a bányatorok előtt összeűzött aranyérczeknek teknőben való kimosására alkalmazott bányászok. Hogy a leguli aurariarum mégis inkább szabad bányász polgárok, az iránt a Kr. u. 161-ben Ampelumban Lucius Verus császárnak és nejének Lucillának föliratilag megörökített hódolati nyilatkozata alig hagyhat kétségben, miután ott a libertusok, a rabszolgák (familia) és a leguli aurariarum egymástól elkülönítve sorakoznak.

A kényszermunkára ítéteknek dáciai alkalmaztatásáról nincsenek biztos adataink, s a Neugebauer Dacien-jében, valamint Ackner Mihálynak a bécsi Central-Kommission-hoz intézett jelentésében, Offenbánya Sz. Imre nevű kincstári tárnájából emlegetett s az elítéltektől származtatott D. (Ad metalla damnati) és más jelbetüket, úgyszintén az egyes üdvözlő szavakat p. »vale« Téglás a helyszínén ismételten megejtett vizsgálatai nyomán olyan bemondás után való értesülésnek nyilvánítja, milyeneknek a bányavidék látogatói szigorú kritika nélkül könnyen ki vannak téve. A harmadik századtól kezdve az »ad metalla« ítétek mind számosabban kerülnek a bányákba s utóbb a munka reájok nehezedik csaknem kizárólag. A görögöknél állandóan használták a kényszermunkásokat; Dacia azonban a keresztény üldözések ideje előtt virágozván, nem tudjuk biztosan kimutatni sem az üldözött keresztények, sem a más okból bányarabságra ítéteknek szereplését. Keresztény vonatkozásokat egyébiránt ismerünk Tordáról s Várhelyről, hounan az egyik mithriacus reliefen hetszer ismétlődik Kr. urunknak legegyszerűbb alakú monogramja. A kényszermunkások alkalmazása Egyiptom és Assyriában vette kezdetét, hogy a törvény elítéltjeivel is pótolják a munkászek hiányát. A rómaiak a bányászat egyéb szervezetével ezt is készen vették át elődeiktől, a görögöktől, s részben a carthagóiaktól, nevezetesen Hispaniában.

Az ilyen elítélteknek tömeges kényszerítése a gyilkos bányamunkára a keresztenyüldözések idejében érte el tetőpontját. Nem sokban különböztek e szerencsétlenektől a »glebae et metallis adscripti« a bányavidékek közelében lakó vagy oda telepített lakosok. Az ilyen családokból származó gyermekek felerészben jobbágyok valának, s csak másik fele választhatott szabad életpályát. A bányajobbágyoknak nem lévén szabad költözködési joga, — sohasem távozhatának lakhelyükről, mert ellenkező esetben szökevényeknek tekintettek. Oda voltak kötve egészen a bányákhoz, úgy hogy a tulajdonos fölcserélődésével az ő helyzetük mit sem változott. Ezek képezték Daciában a familiát.

A daciai aranybányászat kormányzata szem előtt tartván a hivatalos és munkásszemélyzet egyéni jóllétének ápolását megengedte, sőt talán elrendelte a testületi szervezkedést az anyagi és erkölcsi érdekek előmozdítására. Ilyen egyesületek Ampelumban (Zalatna) mint Alburnus Maiorban a *collegia aurariorum*, — a *collegium Jovis Cerneni*, mely temetkezési egyesület, a Herclini és Cervae-k testületei stb. E *collegiumok* azonban a kölcsönös, a tagok segélyezésén, társas összejöveteleken és közös isteni tiszteleten kívül nem bírván egyéb rendeltetéssel nem voltak beillesztve a bányaaigazgatóság szervezetébe, mert nem azonosíthatók a Felső-Itáliából ismeretes és egészen nyereszkedési, tehát közkereseti ozélból alakult és Helvetiában is működött *societasokkal*.

Az aranybányászatnak biztossági és bünyfenyítő szolgálatát a legközelebbi helyőrségek kirendeltsége teljesítvén, az igazgatás székhelyén Ampelumban s a vele földrajzilag is összekapcsolt Vöröpatakon — Alburnus Maiorban a XIII-ik legiónak egyik osztálya állomásozott. E két bányahelység különben is szakadatlan érintkezést tartott főnn Dacia hadparancsnokságának székhelyével Apulummal, úgy hogy a Katalin bányában Vöröspatakon 1855-ben talált viasztáblák csoportjában két szerződés a XIII-ik legio tábora mellett keletkezett polgári telepen (*canabae*) kelt, s 143 május 16-án Dasius Breucus Bellicus Alexandertől rabszolgát vásárol; — hasonlóan tesz 160 október 4-én Claudius Julianus.

A procurator székhelyén Ampelumban a XIII-ik legio kirendeltségére a föliiratokból következtethetünk. Itt haltak meg az ötven-ötven éves P. Helvius Primanus, M. Aurelius Maximinus, s egy névtelen, mindhárman tényleges katonák. E csapatosztály vezegzte a középtkzezéseket is. Egy más föliirat Aeli . . . t, a Cohors II. Hispanorum katonáját siratja el; T. A. Crescens mint a Numerus Militum Hispanorum parancsnoka működött ott.

Hogy a katonák s az általuk képviselt hadcsapatok a rendőri szolgálaton s a bünyfenyítő executiókon kívül részt vettek-e

a bányaművelésben, — arra nézve ez időszert teljesen tájékozatlanok vagyunk.

A belső nyugalom, a közbiztonság tehát biztosítva volt eléggé, a külső védelmet pedig az előbb vázolt hatalmas váróvnek igen tekintélyes helyőrsége teljesíti.

E nagy terjedelmű bányavidék a hódító Traján idejében teljes biztosságot élvez, de utódja, Hadrián alatt hevesen tör ki az elfojtott boszú érzete, s a dákoknak készséges szövetségesei a roxolánok Moesiába rontanak, hogy Daciát egy csapással szakítsák el a birodalom törzsetől. Csak nagy nehezen s tetemes pénzáldozatokkal sikerül őket a Szeret és Prut közti otthonukba visszaterelni, de hogy a veszély mily imminens lehetett, mutatja egyfelől Dacia és Pannonia védelmének egyesítése Marcius Turbo vezérlete alatt, s legfőképen Hadrián megdöbbenése, ki egy csüggedt pillanatában képes vala Trajának dunai hidját leromboltatni és már Dacia kiürítésén is gondolkozott.

Alig hárult el ez a csapás, Antoninus Pius idejében a dákok ismét megmozdulnak, s bár nincs tisztázva, vajjon a határszélen megtürt törzsek, vagy az éjszaki Kárpátok szabad dákjai ostromolták-e Dacia kapuit: annyi tény, hogy a tartomány nagyon nehezen szabadult meg tőlük, s a védelmi hálózat valamilyen városi elem erősítését munkába vették Antoninus Pius épügy, mint utódja Marcus Aurelius.

Ettől fogva a dákok elmaradhatatlan tényezői a german törzsek gyakran megújuló támadásainak. E támadások Marcus Aurelius császársága idején érik el tetőpontjukat. Nyitányúl a jazygok törnek Pannoniába tűzzel, vassal pusztítván a virágzó tartományt. Példájuk a Daciától éjszakeletre összerlódott kostobokok és szabad dákokra is átterjed, s azok Tarbus vezérlete alatt az alig megszilárdult daciai gyarmatokra vetik magukat. M. Aurelius személyes föllépése az első markomann, quad és jazyg koalíciót szerencsésen megtörvén, a Dunán túl hajtja a pusztító hordákat, s foglyaiból — kik közt sok dák is volt — számos telepítést eszközöl. Ekkor azonban az asdingok Rhaus és Rhaptus vezéreikkel a hármás Kőrös mellékéről rohanják meg Daciát, illetőleg annak legföltettebb vidékét, a Bihar gerince mögött kezdődő arauybányákat. Szerencsére Clemens helytartónak sikerült oda hatni, hogy a kostobokokat megtámadják az asdingok, kiket aztán a Iacringok által üzetett szét.

M. Aurelius a második marcomann háboru végét nem érthette meg, s fiára Commodusra maradt a béke megkötése. Ennek egyik jellemző pontja szerint a hadviselésben részt vett népek esküvel ígérik, hogy Dacia határától egy mf. távolságra maradnak.

Daciára nézve az első markomann háboru sokkal rombo-

lőbb lévén mint a második, Kr. u. 170-ben, M. Claudius Fronto helytartónak, ki Moesiából a legio IV. Flavia Felix és legio VII. Claudia élén sietett a XIII-ik segítségére, még a tartománynak jól megerősített fővárosa Sarmizegetusa is hálálkodik. A bányavidék áldozatul esett már a betörés alkalmával, s a Körösök mellékéről fölkerekedett asdingok a Bihar hegység szegélyén emelt limes gyöngye vonalát átlépve az Aranyos forrásainál: a Bihar Cucurbetán s onnan a Kis-Aranyos (Vidra) és szkerisorai Girda mellett egy nap alatt leszállva Vöröspatakot (Alburnus Maior) fölprédálták, mielőtt nagyobb haderő érkezhetett. A legújabb keletű viaszostábla 167 márczius 28-án kelt; a betörés tehát 167 aprilis havára tehető. De Alburnus Maiorban a vagyonosabb bányászok, üzletemberek, mint többi közt a kölcsönüzletekkel foglalkozó Julius Alexander időt nyervén arra, hogy féltettebb okleveleiket, sőt háztartási készletüket is mély bányauregekbe rejtssék, kiderül, hogy a lakosok a keleti vagy északi hadállások valamelyikéhez igyekeztek menekülni, s a támadást nyugatról jelzék előttük. Azonban még ha sikerült is életben elhagyniok Alburnus Maiort, a Maros teréig következő hosszú vonal erdőiből a támadóknak mindig kezére járó erdei munkások, pásztorkodó dákok gyilka elől — úgy látszik — nem szahadulhattak, s ők és hozzátartozóik úgy elvesztek, hogy az elrejtett holmiknak nem akadt tudója. A sors csupán annyival kedvezett nekik, hogy féltett viaszos tábláikat a kapzsi barbárok kezére sem játszá s a tudomány megbecsülhetetlen kincseként a késő utókorra szállította át.

És az akkor lefolyt véres jelenetek hányszor ismétlődtek azóta az Érczhegység vadonjaiban anélkül, hogy a kiirtottak gyászos esete az új telepedéseknek akadályúl szolgálna. Avagy 1784 s még inkább 1848/49 nem az utolsó lélekig elpusztíták az aranyvidék intelligentiáját? s ennek daczára ismét életerős és művelt magyar elemmel találkozunk ott. Így volt ez kétségen kívül a Kr. u. 167-beli vérfürdő után is. Az első telepések véres árnyai alig ijeszték el onnan azokat, kiket felsőbb parancsszó, vagy a megélhetés kényszere a bányászathoz kötött. Épen ezért Moumsen és különösen Hirschfeld abbéli okoskodásait, mintha a római bányászatnak a markomann háborúkkal vége szakadt volna, a tényleges valóság sehogysem támogatja. De még kevésbé állhat meg az a tétel Dacia nemzetgazdasági jelentőségének szempontjából.

Avagy elképzelhető-e Dacia fönnmaradása még kerek 90 évig az aranybányászat, sófejtés jövedelmei nélkül? s a birodalom biztosításának mi előnyére szolgált volna az előbb egy, később két, végül pedig három legio erejét lekötő provincia,

mikor a haderővel az imperium természetes határvonalát, az Al-Duna mentét sokkal biztosabban el lehetett volna zárni? Hisz Dacia örökös védelmi harcrai oly pénz- és véráldozatokba kerültek, melyekre Róma csupán a Balkán félszigeten nélkülözött só s a pénzverdék által igényelt arany, ezüst jövedelmes bányászata fejében szánhatta el magát.

Tisztán nemzetgazdasági és finansiális szempontokból erőszakolá tehát Róma a végletekig Dacia birtokát, s a markomann háboruk tanulságai inkább előidézői annak az éber gondosságnak, melynek úgy az őrvonal megerősítésében, mint a bányatelepek fölvirágoztatása körül fényes tanujeleivel találkozunk, különösen Septimius Severus óta, kinek féltékeny gondossága odáig terjedt, hogy a béke éveiben, midőn a népvándorlás fenyegető viharja határainktól távol alig kezd morajlani, az V-ik legiót Moesia Inferiorból a bányászat hátvédjéül állítja föl, s annak praefecturájával Potaissánál közvetlenül zárhatja el az Érczhegység északkeleti völgynyílását.

Csakhogy mire a provincia megszállása úgyszólván teljessé vált, s a birodalom a tartományt biztosnak kezdi tekinteni, — a háboruk furiái újra fölébrednek fél századra terjedő szendergésükből, — s a mi nem sikerül annak idejében a szarmát-dák ostromnak: Dacia elbukása, a római gyarmatok megsemmisülése megtörténik most rövid két évtized alatt. A pusztítás szomorú dicsősége a góthok nevéhez fűződik.

Maximinus uralkodásának kezdő évében 235 végén vagy 236 tavaszán a góthoknak feltartóztathatatlan áradata a Duna torkolatáig hömpölyög, s az ott lakók egyensúlyát megzavarva részint Dacia határait szorítja, részint más népekre tolja. Maximinus dák harczeit Dacicus Maximus titulusa jelzi. Az eddig még tűrhető szomszédsági viszonyoknak is vége szakad, s a szarmata népek, de különösen a roxolánok helyébe a Szeret és Prut közét 236-tól a harcziás szellemű karpok foglalják el, — míg a Duna torkolatánál a góthok állapodnak meg. Nyomukban vér és pusztulás árad mindenfelé s 238-ban fölperzselték Tyra, Olbia görög gyarmatokat és Moesiában Istrost, úgy hogy Gordianus kénytelen a határszélek nyugalmát megvásárolni; ezért Daciának volt legtöbb oka hálálkodni, mert 239-ben a Concilium III. Daciarum oltárt emel tiszteletére. Később azonban a szintén váltságdíjas karpokat elutasítá, — kik 245-ben tartományunk fölprédálásával kárpótolják magukat. Az időközben császárrá kikiáltott Philippus Arabs segélye későn érkezhetett, mert még Apulum, tehát Dacia első rangú erőssége sem kerül el a fölprédáltatást, s oly nagy szerencse vala a megmenekülés, hogy egy apulumi polgár — Sarapis — »a Carpis liberatus«-ként

hálálkodik Jupiternek. Még siralmasabb sorsa lehetett az Apulum esete után védtelenül maradt Ompolyvölgynek Ampelummal s azon túl Alburnus Maiorral, melyek a prédavágyó vad karpoknak gazdag zsákmányul kínálkoztak. Mire Philippus egyesült hadai megtisztíthatták az ellenségtől Dacia völgyeit, akkorra virágzó bányagyarmataink már bizonyára áldozatul estek a karpok vadságának.

Hiszen újra kellett építeni Apulumot is, úgy hogy a város 250-ben Colonia Nova Apulensis-ként áldoz Traianus Decius császár tiszteletére. Mit mondjunk akkor a falakkal, bástyákkal nem oltalmazott, csupán külső őrvonalára támaszkodó s aranykincseivel a kapzsi ellenséget különösen kecsegtető bányaságról.

Hasztalanul igyekezett Philippus császár Apulumot az által is kárpótolni, hogy 247-ben pénzverő hivattal ajándékozza meg, ez által is biztosítandó a provincia fémbányászatát.

A következő néhány év sokkal mozgalmasabb, az egymással harcra kelt trónjelöltek mulasztásai sokkal mélyrehatóbbak valának, semhogy Dacia s épen az aranybányászat régi jóllétét, virágzó polgári életét visszanyerhette volna. A catastropha kikerülhetetlen vala s bár 253-ban a Leg. V. Macedonica praefectura Potaissában még középületeket emel, s 251 — 253 között, a miciai helyőrség az Apulumtól odáig terjedő XLX mp. távolságot, megújított mértföldmutatójára a tartós szolgálat reményével vési föl, 255 körül a tekintélyben porig alázott birodalom annyi pénz- és véráldozattal létesített alkotásait végleg elveszíti, s Daciát a Thesalonicaig mindent vérbe fullasztó góthok vad esordái özönlik el.

Ama bomlasztó belviszályok alatt azonban, melyeknek 245-től az Al-Duna környéke gyászos színteréül szolgált, s melynek borzalmai az egymás véres hulláján át a trónért versengő császárlöltek gyorsan váltakozó sorában fölmerült államalkotó eszméket csirájukban megsemmisíték: aranybányászatunk elhanyaglását mégis a karpok betörésétől számíthatjuk, miután a földült bányák reorganisatióját az örökös háboruk rémületes időszakában alig képzelhetjük el. A góthok vandalismusának vajmi kevés pusztítani valója maradhatott a karpok után, s szinte csodálnunk kell, hogy e kettős pusztulásból, melyhez a közép- és újabb kor annyi más rombolása járul, fölmutathatunk egyáltalán valamit a rómaiaknak bérceink között folytatott munkásságáról.

Bizony nagyon kevés az a mit J. O. M. Conservator megmentett, a Bonus Eventus pedig napfényre hoz! Annál örvedesebb tehát, hogy akadt ember, ki a gyéren előkerülő kövecskékből össze tudá állítani az egykor oly szép mozaikot, lelki szemeink elé varázsolva a régmúltnak képét, élénkén, üdén, úgy a mint egykor valóban volt.

A LOGAU-FÉLE CSALÁDI KRÓNIKÁBÓL.

1888-ban megkapta a gróf Hochberg-féle majoratusi könyvtár Logau Venczel Henriknek eddig a fürstensterni levéltárban őrzött családi krónikáját. — A család e tagja 1710-ben kezdte és utolsó, sajátkezű feljegyzései 1726-ig érnek.¹⁾

Miután számos, Magyarországra vonatkozó adatot tartalmaz, elég érdekesnek találtam ezeket e helyen reprodukálni:

1. Logau Móricz (szül. 1651. márcz. 27.) 1671-ben császári szolgálatba lépett. Mint a holsteini régi vérteszred közlegénye *Magyarországba* jött; innen 1673. a francziák ellen; a hadjárat után megbetegedett; további sorsa ismeretlen.

Midőn a fennebbi ezreddel Magyarországra vonult, ennek a tulajdonosa Pleeni János Adolf hg., Logaunak közvetlen osztályparancsnoka pedig Löhnhausen alezredes volt.

2. Logau Károly Lajos (sz. 1694. jan. 14.) 1714-ben mint fourier lépett be a Cronsfeld-vértésekhez, és pedig Woscheltitzi János Mihály kapitány századába. Később Bécsbe, 1716-ban *Magyarországba*, hol először Pétervárad előtt a törökök ellen, aztán a belgrádi vár ellen harczolt. Ez alkalommal zászlótartó lett Uholcz kapitány századában. 1719-ben Welschlandban lett hadnagy Niesenfelden kapitány századában.

3. Logau Károly Keresztély (sz. 1705. nov. 22.) 1725-ig Schönauich grófnál apród volt Karolathban. 1725-ben Hottawah tábornokhoz ajánlták, ki őt levelekkel küldte *Magyarországba*.²⁾ † 1746-ban Csehországban mint a hg. Birkenfeld ezred hadnagya.

4. Logau Menyhért Frigyes (sz. 1661. jul. 16.) 1678-ban belépett a brandenburgi gyalogárdába. Midőn a törökök Magyarországot megtámadták s a brandenburgi választófejedelmi segélycsapatok Schöneck altábornagy alatt Budára vonultak, Logau is mint testőrségi gránátoshadnagy velök ment és részt vett a budai ostromban. Magyarországból hazatérvén, az Starhemberg-féle gyalogezredbe lépett át mint hadnagy; de innen csakhamar átment az Oettingen ezredbe, innen pedig a

¹⁾ Kiadva a berlini »Vierteljahrsschrift für Wappensiegel- und Familienkunde« 1892. 204. stb.

²⁾ »Bei dieser Reise ist er zu mir — mondja a krónika írója — nach Strehlen gekommen und den 30. Mai von hier aus über Neuss, Troppau, Teschen und Jabloncke nach Rowno unter des Herrn Rittmeisters von Kayles Kompagnie als kürassierreiter in sein quartier Turschofska (?) den 8. Mai angekommen.«

gróf Schlick-féle dragonyosokhoz. Midőn Heister tábornok a kuruczok ellen Magyarországra vonult, Logau mint százados átvette Mühlheim volt százados századát. 1706. okt. 14-én Logau neje a községi táborban egy leányt szült. 1709-ben a morva Bodenstadtból látogatóba jött testvéréhez, Venczel Henrikhez, ki azóta nem látta őt többé. Midőn Sickingen tábornokkal, 1000 német lovas, 500 magyar és ráczzal Magyarországra az »erz-rebellen« Rákóczi és Károlyi ellen (»nebst seinem Rebelschen gesindel und corps, welches von Rebellen, Schweden, Polacken und Franczosen und 12.000 mann stark gewehsen«) vonult, 12 seb következtében *Romar és Sadock* faluk között kilehelte lelkét. Wadkühr en az ottani templomban temették el. Özvegye, Regulus Szibilla Mária (férjhez ment 1694. jun. 27. Ausztriában) 1710. jun. 24-én *Pozsonyban* Hopfengart György Menyhért szász lovaggal és a gr. Altheim-féle dragonyosezred kapitányával kelt egybe.

5. Logau György Zsigmond (sz. 1663. márcz. 8.) 1679-ben von der Heyde György Zsigmond berlini testőrszázadosnál lett apród. Midőn e százados a Fülöp hg.-féle ezredben alezredeslőn, Logau mint »würckl. gefreüter Corporal« *Budára* ment, hol az ottani ostromlásban részt vett. Innen hazatérvén, megbetegedett, mire a hadsereg kötelékéből kilépett.

6. Logau Anna Dorottyának Banner br. császári kamarástanácsossal kötött házasságából két leánya származott:

a) br. Bannern Charlotte, férjhez ment *Magyarországban* B. von Hordleben tábornokhoz, ki 17 . . -ben Magyarországra halt meg.

b) br. Bannern Ágnes Anna, ki *Magyarországban* mint hajadon halt meg.

7. Rothenburgi Károly Vilmos Keresztély, sz. 1696. † 1716. aug. 5-én mint hadnagy *Péterváradon* a törökök elleni csatában.

8. Zolligkoffer Miksa Ehrenreich-nak a neje: »Éva Susanna v. Ragerin« szül. 1651. nov. 26. *Pozsonyban*, † *ugyanott* 1669. sept. 7. — E nő atyja: Reiger Vilmos; anyja: »Maria v. Knoglerin«. Éva Zsuzsannának a testvére: Rager(n) Károly *Pozsonyban*, nőül vette *itt* Böhmen Katalin Judit-ot, mely házasságból Logau a következő gyermekeket idézi:

a) Károly, él *Pozsonyban*,

b) Károly Ferdinánd, »*Paldi*« tábornok szolgálatában,

c) Kristóf Zsigmond, az Altheim-féle dragonyosoknál zászlótartó, † Belgrád előtt,

d) György † *Pozsonyban*.

9. A liegnitzi sz. József című cs. k. lovagakadémiában tanult 1715-ben: »Joseph Franz von Fokey aus *Hungaren*«.

DR. WERTNER MÓR.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A Magyar Hymnarium.

Vetus Hymnarium ecclesiasticum Hungaricæ. Cura et impensis Josephi Dankó, praepositi s. Martini de Posonio. (Buda-Pest, 1893. Franklin-társaság nyomdája, 8-rét I—XV és 599 lap.)

A tudós külföld évtizedek óta nagy gondot fordít a középkori liturgiára és azok gyöngyeire, a régi egyházi énekekre.

A francia, angol, német, olasz (római, siciliai, szt-ambrus-féle), spanyol, ir, afrikai és keleti liturgiák és egyházi énekek *Mabillon*tól kezdve szerencsés kutatókra és gyűjtőkre találtak.

Magyar régibb íróink közül az egy *Horvát István* mintegy ösztönszerűleg vetett ügyet e tárgyra, midőn a magyar liturgikus emlékekre vonatkozó kéziratokat jegyzékbe foglalta, »hogy — ugymond — az efféle szertartási könyvek mind együtt legyenek«. Jegyzéke a M. N. Muzeum könyvtárában őriztetik; de kiadásra még eddig nem méltatták, jóllehet rég érezték ennek szükségét a — külföldön. *Neale J.*, a *Sequentiák*¹⁾ gondos kiadója már 1852-ben azon óhaját nyilvánította, vajha a magyar régi énekekkel megismerkednie alkalma volna.

Hogy ez óhajtat mind sürgetőbbé válik, minél inkább távozunk azon kortól, amikor Pázmány Péter a nagy-szombati 1630. évi nemzeti zsinat határozatához képest a régi magyar liturgia helyett a rómaihoz hozta gyakorlatba, legelőnkebben *Szilády Áron*, a régi magyar költők nagyérdemű gyűjtője és kiadója érezhette, midőn felkiálta: »Bár legalább hazai breviariumainkból és missaleinkből a magyar szenteknek, azokban nagy számmal rejlő latin hymuszait szedné össze valaki. Irodalmunk történetének ez is egyik feltörendő mezeje, s az eddigi fölsemevés helyett gondos figyelmet és munkát érdemelne.«

Kívánsága immár teljesült.

Mily hasznos és érdemes föladat volt egyházi és világi

¹⁾ *Sequentiae ex missalibus germanicis, anglicis, gallicis aliisque mediæ ævi collectae.* London, 1852.

régi énekeinket egybegyűjteni: mire való volna ezt bőven fejtegetni? Hol nyilatkozik világosabban, szebben és fényesebben a nemzet geniusza, ha nem költészetében, és — a középkorról lévén a szó — főleg vallásos költészetében? A magyar szellem történetének elsőrendű kútfeje költői termékeinek e színgazdag, állatos, pompás, szerencsénkre még jókora csokra. De nem áldatlan, nem is fukar bányát talál a hittudós, nyelvész, történetíró sem, ha e régiségek aknáiba lebecsájtkozik. Innét a nagy érdeklődés a francia, angol, német s a többi irodalmak terén a liturgikus régi könyvek iránt.

Ki ne ismerne e hymnologusok közül (*Bartsch, Daniel, Dreves, Gautier, Kayser, Kehrein, Klemmwig, March, Méril, Milchsack, Misset, Mone, Morel, Neale, Paulson, Pimont, Poucelet, Reiners, Reichmeier, Schubinger, Trench, Wilmar, Weale*) legalább egyet?

Méltóan állíthatjuk már mi, magyarok is díszes sorukba *Dankónkat*, ki háromszázötven régi magyar vallásos ének emléket élesztette föl, melyek legszebbjeit beiktatta a nagy keresztény hymnariumba, nem csupán Isten magasztalására, melyre azok első sorban szolgáltak, de a magyar míveltség, a magyar név dicsőítésére is, éppúgy mint egykoron Ipolyi tevé, midőn a magyar mythológiát megírta. Azon különbséggel mégis, hogy *Dankó* szerencsés volt előzőkre akadni, kik nem ugyan tudományos, de közhasználati célból gyűjtötték a magyar költészet ez egyházi virágait.

Az első, ki magyar szentekről költött énekeket nagy hírű gyűjteményébe, az 1515-ben megjelent »*Elucidatorium*«-ba ¹⁾ föl-vett *Nienporti Clichtoveus J.* sorbonnei tudor és chartresi kanonok volt. Nevezett művét felső-szelestei *Gosztonyi János* győri, aztán erdélyi püspöknek ajánlotta, ki vele azóta, hogy Párisban együtt tanultak, szoros barátságot folytatott, őt — úgymond — serkentette, műve összeállításánál és kiadásánál segítette. *Clichtoveus* a magyar énekek kiszemelésénél valamely hibás kéziratot használt, melyet azonban javítani iparkodott. Kiadott pedig sz.-István, sz.-László, sz.-Imre, sz.-Erzsébet és sz.-Mártonról mindössze tizennégy éneket.

¹⁾ *Jodoci Clichtovei Elucidatorium ecclesiasticum, ad officium ecclesiae pertinentia planius exponens et quatuor libros complectens. Primus hymnos de tempore et sanctis; secundus nonnulla cantica ecclesiastica, antiphonas et responsoria; tertius, quae ad missae pertinent officium; quartus prosas, quae in sancti altaris officio ante evangelium dicuntur. (Parisiis in officina Henrici Stephani (Etienne) chalcographi e regione scholae decretorum. — A második kiadás Fröbennél jelent meg Baselben 1517—1519-ben; a harmadik Párisban Colin Simonnal 1521-ben.)*

A magyar védő szentekhez sorolandó Remete sz. Pál is, kiről a XIII. századi magyar eredetű Pálos-rend nevezte magát. E rendnek *Tatai* András által 1454-ben szerkesztett szertartásos könyveiből (ma a bpesti tudom. egyetem könyvtárában) kölcsönözte Dankó a Remete sz. Pál tiszteletére írt himnuszt.

Ugyancsak a XIII. században terjedt el nálunk a szent Domokos szerzete is. Az alapító maga küldötte 1221-ben egyik magyar tanítványát Magyarországra, hogy a prédikátorok rendjét itt meghonosítsa. A domokosiak terjesztették IV. Béla király leányának, Margitnak tiszteletét, a mely célra költött éneket a Németi Jakab atya gondozásából bírjuk.

A sz.-benedekrendiek által a Maurinus-féle breviariumban foglalt magyar énekek újabb eredetűek; napjainkban költötték azokat *Takács* Bernardin, *Balázs* Teofil, *Molnár* Titus és *Ballay* Valér. — Egyes énekek találhatók még *Quentelliben*, *Wimpelígnél*, nemkülönbén *Adelphus* és *Pray* műveiben. Felfedeztek és kiadtak egyeseket századunkban: *Daniel*, *Mone*, *Montalembert*, *Knauz*, *Kehreín*, *M(átyás)* Flórián, *Gauvier* és *Dreves*. Ezek mind egyházi (hogy úgy mondjuk) hivatalos használatra szánt énekek.

Más osztályba tartoznak a templomi népénekek, melyek közül hetvennégyet *Ragyóczi* Péter egri kanonok *Kisdi* Benedek püspök költségén 1651-ben kiadott e czímen: »Régi és új deák és magyar ajítatos egyházi énekek és litániák.« Ugyanezen művet, de kihagyván belőle a magyar szentek dicséretét, kiadták 1674-ben *Lubovienski* F. és *Pilgram* György jezsuiták *Szegedi* Ferencz, ugyancsak egri püspök költségén.

Meghaladta e téren minden előzőjét *Kajoni* János sz. Ferencz-rendi szerzetes (szül. Nagy-Kajonban, 1629. † Szárhegyen, 1687. apr. 23.), kinek életrajzát szerzőnk elég bőven tárgyalja, amint azt e jeles férfi emléke teljes mértékben megérdemli. Kajoni Erdélyben Mikeházán, Csík-Somlyón, Szárhegyen és Udvarhelyen mint a szerzet őre, apostoli helytartója s a missiók főnöke oly érdemesen működött, hogy püspökséget ajánlottak neki, de ő azt szerényen visszautasította. Nagy buzgósága mellett ügyes zenész, sőt orgonagyártó volt, és mint ilyen, »nagy szorgalommal egybeszedte, megjobbította, s a keresztények épületére és lelki vigasztalásokra a csiki klostromban 1676-ban kibocsátotta Régi és új, deák és magyar ajítatos egyházi énekeit«. Ezen elsőrendű gyűjtemény 511 magyar és 222 latin éneket tartalmaz, melyek közül nem keveset régi kéziratokból merített. Második kiadást ért Kajoni gyűjteménye karczfalvi *Mártonffi*

György erdélyi püspök költségén *Balás* Ágoston gondozása mellett 1719-ben a csík-somlyói klostrom nyomdája által.

Bátran sorolhatjuk Kajonihoz *Nárai* György esztergomi kanonokot, ki »*Lyra coelestis*« című, Nagy-Szombatban, 1695-ben az egyetemi sajtó alól kikerült gyűjteménybe mintegy száz éneket maga szerzett.

Említés nélkül nem hagyhatjuk az *Officium Rákócziánium* című, közhasználatban levő imakönyvnek még mindig ismeretlen szerzőjét, ki sok magyar régi éneket vett föl művébe; nemkülönben *Toldy* Ferenczet, *Szilády* Aront és *Döbrentey* Gábort, kik nem egy általok fölfedezett régi énekkel gazdagították a magyar egyházi énektárt.

Igen csalódnánk azonban, azt hívén, hogy Dankó kutatása e gyűjteményeken túl nem terjeszkedett. Akinek alkalmá volt eddigi irodalmi vállalkozásait csak felületes tekintettel kísélni, tudja, hogy Dankó erős oldala az alaposág. Ezen alaposága készítette őt arra, hogy a magyar hymnologia érdekében fölkutassa a könyvtárakat Münchentől Gyula-Fehérvárig, Krakótól Zágrábig. Sem e nevezett helyeken, se Lambachban, Göttweihban, Bécsben, se Pozsony-, Szepes-Váralja-, Esztergom-, Budapest, Gyöngyös- és Egerben nem kerülte ki figyelmét Agenda, Antiphonarium, Breviarium, Cancionale, Diurnale, Graduale, Horarium. Legendarium, Missale, Sacramentarium, szóval: oly szertartásos könyv, mely magyar egyházi énekeket tartalmazhatott.

Ötvenöt codexszel számol be e fajból; s e helyt elemében van a »Magyar egyházi bibliographiai érdekességek« írója. Sajnáljuk, hogy a tér szűke nem engedi nyomon kísérnünk bibliographusunkat; még se hagyhatjuk, hogy a közfigyelmet föl ne híjuk a Kálmáncsehi-féle díszes codexekre, melyek ketteje (Dankónál a 10. és 41. számú) a bécsi Lichtenstein hercegi, -- harmadik (a 11. számú) a lambachi szent-benedek-rendi-, negyedik és ötödike (a 42. és 43. számú) a zágrábi káptalani könyvtárban őriztetik.

A pozsonyi káptalan régi könyvtára még mindig az elsők egyike, melynek codexeiből szerző legtöbbet merített, jóllehet ugyane káptalan adományából gazdagodott néhány évtized előtt (1813. januárius 15.) a M. N. Muzeum könyvtára. A pozsonyi codexek közül főleg kettőt emel ki szerző: az 1484. évi Antiphonariumot és az 1341. évi Missalét, melyek a magyar szertartásos önyvcsaládnak ez idő szerint ősei.¹⁾

¹⁾ Helyesen mondja szerző, hogy a pozsonyi szertartásos könyvek voltaképpen esztergamiaknak nevezendők, miután kimutatja, hogy a pozsonyi egyház az esztergami könyvekből másolta codexeit. De másrészt a pozsonyi egyház prépostja beszél szerzőből, midőn hallgatással mellőzni

Ha már a fölhasznált codexek száma ily jelentékeny, képzelhető, hogy a nyomtatásban megjelent kútfők, s ezek közt számos zsöngé nyomtatvány, valamint a segédeszközök, szak tudósok könyvei, értekezései háromszor haladja meg amazok (a codexek) számát. Úgy is van. Míg a liturgikus régi nyomtatványok száma megüti a hatvanat, az ujabbkori bibliographia száz-harminczöt művet sorol elő, melyeket a műkedvelő átugorhat ugyan, de a szakférfiu mindenkor köszönettel fog szerzőnek adózni érettök.

A száznegyven lapra terjedő, mindvégig tanulságos bevezetés után következik maga a hymnarium két szakaszban.

Az első szakasz a magyar szentekről irt — hogy úgy mondjuk — hivatalos, vagyis az istentisztelethez közvetlenül tartozó, tehát merő latin énekeket, münéven: historiákat, rythmusokat, antiphonákat, memoriákat, hymnusokat és sequentiákat tartalmaz. A sorozat a naptár szerint indul, midőn remete Sz. Pálról 22, b. Margit szűzről 11, sz. Adalbert püspök és vértanúról 15, sz. László királyról 15, sz. István királyról 20, sz. Gellért és sz. Demeter vértanukról egy-egy, sz. Imre hercegről tizen-nyolcz, sz. Márton püspökről két, sz. Erzsébet asszonyról 13 éneken felül még tiz vegyeset ad (egy pünkösdit, kettőt az összes magyar szentekről, hatot sz. Máriáról, egyet sz. Miklósról); összesen 127-et.¹⁾

nem képes káptalanja szent honszerelmét (sanctum amorem patriae), melylyel legbecsesebb kéziratait, drága kincseit megosztotta a nemzeti muzeummal az időben, amikor ezt Széchenyi Ferencz gróf bőkezűen megalapította. Tizenhat kéziratot és huszonnégyszázötvenöt lapot mutathat föl nemzeti intézeteink e fejedelem-asszonya, melyek mindegyike a pozsonyi kanonokok áldozatkészségét, — mondhatnók: a legnehezebbet és legértékesebbet, melyet a tudomány férfaitól várni lehetett, — hirdeti, ha szívünk szerint úgy nem éreznénk, hogy mindez és még ezerannyi csak alig valamelyes kamata azon jótéteményeknek, melyekkel a magyar nemzet egyházait, nevezetesen a pozsonyit részesítette.

¹⁾ Nagyon is érzem, hogy itt helyén volna szépségök, költői értékek szerint méltatnom e költeményeket, melyeknek magyarra való fordítása méltó föladata lenne hazai vallásos költőinknek. De ha rendelkezném is a szükséges széptani ismeretekkel, melyekkel bizony nem bírok, e füzet sem arra való. Mindamellettt izelítőül, kivált rövidsége miatt, legyen szabad e kis himnuszt lemásolnom:

Sequentia de Virgine Maria

<p>1. Te honorans superi
matrem omnias gratie,
Maria!</p>	<p>3. Audi voces, terge fetus,^r
nos commenda filio,
Maria!</p>
<p>2. Ad te clamant miseri
de valle miserie,
Maria!</p>	<p>4. Ut nos suo, voce tua,
collocet in solio,
Maria!</p>

A második szakasz hatvannégy népéneket (cantiones), amint azokat a hívők gyülekezete a templomban és azon kívül, különböző alkalmatosságokhoz képest énekelni szokta, tartalmaz. Ezek közül tizenhét, szebbnél szebb magyar,¹⁾ egy pedig latin-magyar; olyféle egyveleg, mint az ugynevezett macaroni dalok:

In dulci jubilo zengjen vig énekszó,
Mi megváltónk fekszik in presepio sat.

E fajtából csakugyan elég volt egyet adni példának. Nem is hiszem, hogy a nép ajkán meghonosodtak; talán csak valamely parlagi kántor muzsája szülöttei.

Nem hagyhatom említés nélkül, hogy szerző ez énekek mindegyikéhez jegyzeteket toldott, melyekben megjelenésök helyéről, a netáni eltérésekről és hasonlókról ad fölvilágosítást.

Értékes és tárgyyszerű adalékát képezi a Hymnariumnak a bécsi udvari könyvtárban őrzött, legrégebb esztergami naptár első kiadása.

E naptár a XIV. század második feléből való, s arról nevezetes, hogy egyttal necrologiuma Nagy Lajos királynak, öt esztergami érseknek s az esztergami káptalan számos tagjának.

A külföldi necrologiumok a történeti kútfők jelentékeny ágát képezik; nálunk, sajnos, ez nincs így. Annál becsesebbek tehát a gyér adatok e téren.

¹⁾ Mutatóul álljon itt legendai érdekessége miatt a következő, melyet egyébiránt *Somogyi Antal* »Régi magyar énekei«-ben szintén kiadott:

Sz. László királyról.

Meg verte szent László királ a rút tatárokat,
Mikort azok kezdének szórni aranyokat,
Hát szent királ buzgósággal azért imádkozik,
Hogy az elszórt arany mind kerkővé változzik.
Meghallgatja Isten az szent királ imádságát:
A tatároktúl szórt arany pénzek kővé válvák,
Még mostand is találhatod hegyek alján őket,
Ígyen tette csúffá Isten a rút kísértőket.
Osztán László maga iránt ellenségre,
Minden serege utána sarkult egyre;
Törte verte, el is szedte mind a feit, mind pedig fosztatját,
Adott érte szentséges Istennek nagy hálát.

Gyönyörű az egyik halottas ének, mely vetekedik a híres »Dies irae«-val. Megvan latinban és magyarban; nekem azonban úgy tetszik, hogy az eredeti a magyar: lendületesebb amannál. Így kezdődik:

Kaszás e földön a Halál,
Ki mindenütt rendet kaszál.
Ereit mutattya,
Kaszáját forgattya.
Virágokat nem szán,
Kórókkal egybehány.
Jaj, ódd magad szép virágszál.

Az érsekek, kikről az esztergami kalendárium necrologiuma megemlékezik: III. Tamás, ki meghalt 1375. december 1-én; Demeter biboros † 1378. febr. 20; Kanizsai János † 1418. május 30-án (és nem 20-án, mint az esztergami Schematismus tudni akarja); Szécsi Dénes † 1465. febr. 1; zrednai Vitéz János † 1472. augusztus 8-án.

Szoktak az ily naptárak nevezetesb országos események följegyzéseül is szolgálni. Ezek az esztergamiban hiányzanak. Csak egy helyütt, április 28-ára van fölírva Zsigmond király neve. Volt hozzá jegyezve még más is; de ezt szántszándékkal annyira eltörülték, hogy kibetűzhetetlen. Miután Zsigmond király december 8-án halt meg, helyesen jegyzi meg szerző, hogy e nap 1401-re vonatkozhatik, amikor Zsigmondot Budán elfogták és Visegrádon elzárták.¹⁾

Egy másik, szintén tárgyszerű adaléka a Dankó Hymnariumának, mely ugyancsak itt látott első ízben nyomdafestéket, a XV. századbéli szepesi Ordinarius, melyet szerző joggal nevez esztergaminak is, minthogy a szepesi egyháznak akkor még nem levén külön megyés püspöke, az esztergami érseki megyéhez tartozott, következésképpen ennek az istentiszteletet szabályozó rendeleteit követni tartozott.

Volt pedig az Ordinarius oly könyv, melyben a rubrikák, vagyis az egyházi szertartásokat tárgyzó, az egész évre előirt szabályok foglaltattak. Ma ezen tájékoztató füzetet Directoriumnak hívjuk, minden papnál, minden sekrestyében föltalálható; a középkorban azonban Breve, Carpsum, Consuetudinarius, Kalendarium, Manuale, Officiorum liber, Officialis, Ordinale, Portofolium, Regula, Rubrica volt a neve.

Az esztergam-szepesi Ordinarius, mely itt 122 lapot foglal el, a diplomatika szoros szabályai szerint van adva, bevezetéssel ellátva és jegyzetekkel (számszerint ötvennyolcczal) kísérvé, — fölöttebb érdekes, minthogy a magyar főegyház régi szertartásaival ismertet meg bennünket. Figyelmeztetünk különösen a nagy heti szertartásokra, melyeket szerző paralellákkal még inkább kiemel.

Befejezi az egész művet a betűrendes énekmutató. S ezzel végére értünk a nagy gonddal megirt könyvnek. Méltán sorakozik az szerző egyéb műveihez, sőt annyiban meghaladja azokat, mennyiben nálunk új irodalmi ágat művel és — reméljük — honosít meg.

¹⁾ Figyelmeztetek a 434. lapon megeseett sajtóhibára: az 1418-ban december 29. napján elhunyt esztergamvári sz. Istvánról nevezett prépostot nem hitták *Wynarusnak*, hanem *Ujvárasinak*.

A hazafias meleg érzés, mely a Hymnarium minden lapjáról szerzőjére visszasugaraz, fényes zománcza ez immár közkincsünknek, nyolcz évi, fáradni nem tudó utánjárás eredményének, nem említve a költséget, amibe annak jelen kiadása került.

És mert a kiadásnál vagyunk, lehetetlen teljes elismeréssel nem emlékeznünk meg a Franklin-társaság nyomdájáról, mely a művet oly műértelemmel állította ki, mint azt — nagyítás nélkül mondjuk — a világ egy nyomdája fényesebben ki nem állította volna. Valódi amateur-kiadás, mely ezredéves kiállításunknak disze leszen.

Végezetül még egyet.

A tisztelt szerző, ha akarna se nyughatnék meg eddigi babérajain. Az eredményes dologhoz szokott férfiaknak az a vigasztaló végzetők, hogy a munkaadta élvezetet és elégtételt nem nélkülözhetik. Vajmi üres lenne életök munka nélkül; vajmi sivár keblök érzete, ha kifogyna belőle a »patriam illustrare« nemes ösztöne.

Szerző, midőn Hymnariuma végett annyi régi, helylyelközzel nagy műbecsű codexet forgatott, tudjuk, találkozott miniatűrökkel, melyek a magyar egyház szenteit ábrázolják.

A középkori magyar Ikonographiára gondolunk.

Szerző finom műérzéke, régészeti tanulmányai, bő szakismeretei kiválóan alkalmasak e szép föladat megoldására.

Ha szavunk nem sokat nyomna is egyébként: azt hisszük, a jelen esetben, midőn a magyar közönség nevében esdjük: írja még meg a középkori magyar ikonographia történetét — nem lesz a pusztába kiáltónak szava.

Az anyag napról-napra fogy; jól tudjuk, sok veszett már el mindenünnen, ami csakugyan becses volt.

Emlékezzék Dankó prépost úr ő Méltósága szeretett barátjának, dicsőült *Ipolyi* püspöknek annyiszor variált intő szavára: »Őrizzük emlékeinket, gyűjtsük össze maradványainkat, nehogy végre is elveszszenek, s ez által üresebb legyen a mult, szegényebb a jelen és kétésebb a jövő«.

PÓR ANTAL.

Mátyás király összeköttetései a burgundi fejedelemmel.

Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Mathias Corvinus. Erste Abtheilung. 1469—1479. Namens des Vereines für Geschichte und Alterthum Schlesiens herausgegeben von Dr. Berthold Kronthal und Dr. Heinrich Wendt. Breslau, 1893. — Negyedr. 285 lap.

Annak a lázas munkásságnak daczára, ami néhány évtized óta az egyházi, állami és magán levéltárak megnyitása követ-

keztében a történeti nyomozás terén észlelhető, és eredményeivel egész könyvtárakat tölt meg: a történetbűvár még mindig számíthat a meglepetések és fölfedezések esélyeire.

Igen örvendetes meglepetésben részesültek az 1892-ik esztendő folyamán a boroszlói történészek, mikor városházuk padlásán a XV. századbéli levelezések egész halmazára akadtak, mely ott négy század óta lappangott, a nélkül, hogy létezése felől bárkinek tudomása lett volna.

Ezen levelezések nagy része abból a korból származik, a mikor Szilézia, mint a csehországi korona egyik tartománya, Hunyadi Mátyást uralta.

A sziléziai történeti és régészeti egyesület (Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens) haladéktalan közrebocsátásukat határozta el; annál fogva is, mert kiadványainak egyik sorozatában, mely Boroszló város politikai levelezéseit tartalmazza (Politische Correspondenz Breslaus) épen Mátyás uralkodásának kezdetéig jutott.

És imént látott napvilágot egy kötet, mely Boroszló politikai levelezését 1469-től 1479-ig tartalmazza. A megbízott szerkesztők: *Dr. Kronthal Berthold* és *Dr. Wendt Henrik* nagy szakismerettel és lelkiismeretes gondossággal jártak el földadatokban, az anyag összegyűjtésében, megválasztásában és jegyzetekkel ellátásában.

A kötet 323 levelet és okiratot tartalmaz. Ezeknek túlnyomó része Mátyás király sziléziai kormányzatát, vetélytársaival Podjebráddal és Ulászlóval folytatott küzdelmeit és tárgyalásait illeti. Mátyástól magától aránylag kevés, csak 22 levelet találunk. A hozzá küldött boroszlói követeknek és az udvaránál tartózkodó előkelő férfiaknak tudósító levelei a magyarországi eseményekre és Mátyás diplomatiái összeköttetéseire is vetnek világosságot.

Kiváló érdekléssel birnak ránk nézve azon levelek és okiratok, melyek Mátyás viszonyára Merész Károlyhoz, Burgund fejedeleméhez, vonatkoznak; a mely viszonyról ekkorig igen hézagos ismeretünk volt.

Legelsőben — tudomásunk szerint — 1473 tavaszán irányul Mátyás figyelme arra a hatalmas fejedelemre, ki néki a császár elleni háboruiban jelentékeny szolgálatokat tehetett, s kit ezért megnyerni törekedett.

A neissei congressuson, mely hivatta volt közte és a lengyel király s fia Ulászló között békés kiegyenlítést hozni létre, Mátyás király javaslatára megállapított, hogy amennyiben a három uralkodó biztosainak alkudozásai eredményre nem

vezetnek, a cseh korona ügyét Károly burgundi fejedelem, vagy Albrecht brandenburgi választó békebírói döntésére bízzák.

Ekkor nem volt tudomásunk arról, vajjon Mátyás a békebíróiságot igénybevette-e vagy nem. Most megkapjuk erre nézve a felvilágosítást.

Stein Györgynek, Mátyás egyik kedvencz diplomatájának, 1474. márczius 11-ikén a boroszlói kapitányhoz intézett leveléből látjuk, hogy útban volt a burgundi udvar felé.¹⁾

Egy későbbi levélben világosan írja, hogy küldetésének célja volt: a fejedelmet a békebírói tiszt elvállalására felszólítani.²⁾

A fejedelem erre készséggel vállalkozott. Már ápril 26-án útnak indítja pajzstartóját: Haller Vilmost és heroldját Fuzilt a három uralkodóhoz, oly czélból, hogy ezeket a tőle kitűzött határnapra békebírói itélőszéke elé idézze.³⁾

Hogy ezek csakugyan eljártak megbízásukban, tudjuk a Mátyás olmüci udvaránál időző boroszlói követek 1474. augusztus 4-én kelt leveléből, melyben a boroszlói tanácsot, a király utasítása következtében fölhívják, hogy a Cseh- és Lengyelországból visszatérő burgundi küldötteket fogadja jól és tartsa Boroszlóban mindaddig, míg a király oda érkezik. És négy nappal utóbb ugyanők a burgundi követekhez intézett levelet küldenek átadás végett a tanácshoz.⁴⁾

A határnap — 1474. őszén — megjött. Mátyás a kitűzött helyre Stein Györgyöt küldötte. Kázmér és Ulászló — kik ekkor hatalmas sereg élén törtek Sziléziába — nem küldöttek biztosokat. Ennélfogva Mátyás felkérte a burgundi fejedelmet, hogy ellenök (»in contumaces«) mondja ki az ítéletet, (vagyis Ulászlót a cseh koronától megfosztottnak nyilvánítsa).

Ugyanakkor Mátyás utasította Stein Györgyöt, hogy a burgundi fejedelemmel és az angol királylyal szövetséget hozzon létre.⁵⁾

¹⁾ Ezen levélben a kapitány figyelmébe ajánlja Mátyás királyhoz küldött futárát. 142. l.

²⁾ Köln városához 1474-ben (az okmánytárban hibásan 1475) május 28-ikán kelt levelében panaszt emel az ellen, hogy a tanács Mátyás királynak hozzá a burgundi udvarhoz küldött és leveleket vivő futárát elfogatta. És mivel értesült, hogy a tanács a futárt ki akarja végeztetni, amennyiben ez megtörténék, visszatorlással fegyvetődzik. 189. l.

³⁾ Az Ulászló cseh királyhoz intézett levél a 143. lapon.

⁴⁾ Mindkét levél a 146. l.

⁵⁾ Az angol király 1474. december 2-án Morton János és Haselyff Vilmos részére felhatalmazást ad, hogy a magyar királylyal a francia király ellen szövetséget köthessenek. (*Rymer, Foedera* Tom. V. Vol. III. 33. l.) Valószínűleg a burgundi udvarhoz küldötte ezeket, hogy ott Stein Györggyel tárgyaljanak.

A boroszlói városház padlásán lappangott iratok között meg van ez az utasítás; azonban nedvesség és egerek pusztítása tetemesen megcsönkította.

Az utasítás általános kifejezésekben van tartva. Hangsúlyoztatik, hogy a szövetségesek biztosai a pápához fognak menni, kit a szövetség fejének kívánt tekintetni.¹⁾

A burgundi fejedelemmel csakugyan megkötött a szövetség.²⁾ Arról, vajjon az angol királylyal is létrejött-e az, nincs tudomásunk.

Az 1475-ik év őszén ismét egy burgundi követség jött Magyarországra. Ugyanis október 29-ikén Mátyás meghagyja Olmücz város tanácsának, hogy a követeket fogadja jól és kellő fedezet alatt kísértesse Trencsénig.³⁾

Küldetésök célja és eredménye felől, sajnos, semmit sem tudunk.

A következő (1476-ik) év május elején Mátyás Stein Györgyöt Burgundi Károlyhoz küldötte oly célból, hogy őt a háborútól, a mit a svájci köztársaság ellen tervezett, tartsa vissza, a császár ellen alakítandó nagy szövetséghez való csatlakozásra készítse, és végül rábirja, hogy egyetlen gyermekének Máriának kezét ne Miksa osztrák főhercegnek, hanem Frigyes aragoniai hercegnek (Mátyás sógorának) adja.⁴⁾

A fejedelem nem fukarkodott Stein György személye iránti figyelmével, nyilatkozataival és Mátyáshoz való ragaszkodásának és hűségének biztosításával. De ajánlatait úgy a házasság mint a császár elleni szövetség tárgyában nem fogadta el. A fejedelem titkára Stein Györgyhöz írt levélben határozottan kijelenti, hogy uralkodója a császárral fennálló szövetséget felbontani nem hajlandó.⁵⁾

¹⁾ A datum nélküli utasítás a 179. l. (A kiadók azt pontosan nem tudják datálni. Az 1474 közepétől 1475 közepéig terjedő időközre esik. Azonban mivel Kázmérnak és Ulászlónak a békebírói ítélőszék előtt való meg nem jelenéséről azután egy január 6-ikán kitűzött határrapról van benne szó: teljesen kétségtelen, hogy 1474 őszén készült.)

²⁾ Erre mind Mátyás király mind Burgundi Károly későbbi leveleikben ismételtelen utalnak.

³⁾ Rangoni egri püspök 1475. november 18-ikán írt levelében szintén említést tesz rólok. Mindkét levél a 193. l.

⁴⁾ Mátyás királynak a fejedelemhez 1476. május 7-ikén írt levele. (Mátyáskori Diplomatiái Emlékek. II. 305. l.) És Mátyásnak a szövetségre vonatkozó emlékirata, mely egyik elfogott futárnál megtalálván, a császártól kivonatban a német fejedelemnek megküldetett. Német példánya ki van adva: *Segesser*, Die Beziehungen der Schweizer zu Mathias Corvinus. (Luzern, 1869.) 70. l.

⁵⁾ Ezen követségre vonatkozó négy iratot tartalmaz az okmánytár, amit ismertetünk:

a) Mátyás királynak Stein György részére a burgundi udvarnál tar-

Valószínűleg ez volt az utolsó érintkezés Mátyás és Károly között. Az utóbbit már félesztendő mulva (1477. január 6-ikán) elragadta a halál.

F. V.

Károlyi Ferencz gróf és kora. 1705—1758. A grófi nemzetség levéltárának adatai alapján írta Éble Gábor. Első kötet. Budapest. Horváth Viktor. 1893. XVI + 647 ll. 8-r. Bötti ára 4 frt.

A könyv, mely előttünk fekszik, minden tekintetben megérdemli, hogy bővebben foglalkozzunk vele, bár túl esik a szűkebb határon, meddig a Századok felöleli a magyar történetet. De a szatmári béke megkötőjének családi viszonyai, alakja, viselt dolgai a béke után, fia Ferencz nevelése, kit méltó utódjának akart felnevelni, a hosszas harcok utáni zsidbadság: mind felhívják érdeklődésünket. Hozzá oly gazdag levéltári anyagból dolgozhatott szerző, hogy egész nyilt képét nyerhette az akkori közviszonyoknak, melyeket ügyesen sző bele a családi események elmondásába, úgy, hogy soha unalmassá, vagy bőbeszédűvé nem válik.

Az első könyv 1741-ig, a híres pozsonyi országgyűlésig terjed, melyen a rendek életüket és vérüket ajánlották fel a szeretett uralkodónőnek. A fejezetek czimei: a szülői ház, s ebben a Ferencz születési évében, 1705-ben folyó kurucz háboru leírása a családi levelekből, melyeket Sándor báró küldött szeretett nejehez, a gondos és szorgalmas Barkóczy Krisztinához, ki a míg férje a harcztéren volt, erélyes kezekkel vezette otthon a gazdaságot. Különben a könyv e részébe, az 1705-ki dunántúli hadjárat leírásába néhol tévedések csusztaak be, melyek bizonyára nem történtek volna, ha e kor legkiválóbb írójának: Thaly Kálmánnak erre vonatkozó könyveit is átnézte volna. Nem gáncsképen hozzuk ezt fel, csupán, hogy némi részben helyreigazítsuk. Így ő azt állítja, hogy Bottyánnak Károlyi segítségére kellett volna mennie, holott nem is volt rendele. Ugyszintén, hogy Pálffy Sopron mellett volt seregével, s onnan tartott tőle Károlyi, holott Pálffy bán a Muraközben volt akkor. Az is tévedés, hogy Éble a jánosházai ütközetet, melyben Ibrányi László ezredes is elesett, a történet előtt ismeretlennek állítja, pedig már Szalay László is megemlékezik róla.

tózkodó Aragoniai Frigyes herceghez szóló, 1476. július 8-ikán kelt megbízó levele.

b) c) A burgundi hercegnek 1476. július 15 és 20-án Stein Györgyhöz írt levelei.

d) Jean Culon fejedelmi titkárnak 1476. július 20-án Stein Györgyhöz intézett levele. 197—199. ll.

Ezen köztörténeti botlásoktól eltekintve, annál érdekesebb a következő fejezetek tartalma. A kis Ferencz taníttatása az akkori főúri nevelés hű képét adja, s látjuk belőle, hogy mily gondosan igyekezett Sándor gróf fiát a haza hasznos tagjává nevelni, azzal is, hogy felviszi magával a pozsonyi híres 1722-ki országgyűlésre. Idyllicus jelleggel bír s egyik legsikerültebb része a könyvnek az a fejezet, melyben Ferencz házassági történetét írja le az emigrált Csáky Mihály leányával, Krisztinával, kiknek szerelmes leveleik egész poesist rejtenek magukban. A boldog házasságot a hadi hírek zavarják meg, miközben Károlyi Sándor kir. jóváhagyást nyer egy huszárezred felállítására. Nem érdektelen, hogy míg Sándor gróf egész elaborátumot ír arról, hogy a magyar katonaság felszerelése itthon készüljön, addig ő maga Bécsből rendeli meg, — persze mert olcsóbb volt, husz forintból kitelvén az egy személyre való öltözet. A rajnai hadjáratban Ferencz gróf szereplését, ki mint ezredes vett benne részt, valamint a hamar nagy hírnévre vergődött Károlyi huszárokat igen ügyesen írja le Éble a levéltári adatok alapján, leginkább magukat az eredeti jelentéseket adván. Bele van szöve e fejezetbe a Péro-féle lázadás is, mely annyiban vág ide, hogy Sándor gróf ép akkor ujonczoztatott azon a vidéken s Spissics nevű hadnagya majd elvesztette az összes rekrutákat. A táborban azonban Ferencz gróf folytonos collisióban volt az alezredessel Baranyayval, kit időközben ezredessé neveztek ki, s kit csakis tábornokká előléptetés árán tud Sándor gróf ezredétől eltávolítani. Csáky Krisztina a következő fejezet czime, melyben elmondja szerző röviden a 10 évi boldog házasságot, a nő epekedését hadba ment férje után, a sorvasztó betegséget, mely végül elviszi őt, a nélkül, hogy hozzásiető férjétől elbúcsúzott volna, oly hirtelen történt a katasztrófa. A búcsúztató barát szentnek nevezte őt emlékebeszédében s valóban az volt ő a szó legrégebb értelmében, szerető, gondos hitves, testvér és úrnő, s alázatos, engedelmes ipja és kegyes, jószívű a szegénység iránt. Legnagyobbrészt az 1736-ki és 38-ki török háború leírása foglalja el, s ebben megint a Károlyi ezred szereplése Banjalukánál, hol Hildburghausen herczeg ügyetlenkedése folytán a sereg visszavetettet. Az 1738-kiban az Orsova körüli csatákban tűnnek ki a Károlyi huszárok s az erről szóló fejezetek ugyesen, és taktikai szempontból is jól vannak megírva. Az utolsó fejezet az 1741-ki pozsonyi koronázó gyűlést tárgyalja, szemtanuk jelentéseiből merítve, melyeket az öreg Sándor grófnak, ki e gyűlésre nem mehetett el, fia, valamint Szuhányi, a Ferencz gróf első nevelője, ekkor már helytartó-tanácsos s a szatmári követek küldtek. Valamint az 1722-ikiben Ferencz gróf már

feltűnt, úgy látjuk e gyűlésen feltűnni Antal grófot, a ki még ugyan igen kiskorú volt, de annál nagyobb kedveltségre tett szert, a kinek beszélgetése is adva van ő felségével Mária Teréziával. A kis Antal gróf igen vonzóan naiv, de mégis bátor és talpraesett feleleteivel annyira megnyerte M. T. kegyét, hogy többször magához vitette s végül fejedelmi karddal ajándékozta meg a kis kapitányt. A hires »moriamur« jelenetre vonatkozólag nem lesz érdek nélküli a három jelentést leírni. Ferencz gróf úgy írja le, hogy ő felsége sirva tette propositióit, melyre az ország felkiáltott: minden tehetségével oltalmazza asszonyát. Szuhányi azt írja: hogy ezen szomorú propositio után könyes szemmel is felkiáltottak a statusok: vivát. Gáspár Sándor, a szatmár megyei követ pedig megküldi az iratokat mind, a melyek ez ügyben váltattak az ország és a királyné között, s azt mondja, hogy a haza megértette a bavarai elector intentióját s visszatérvén ő felségétől, tárgyalta a választ a propositiókra, a melyben befoglaltatik a »megegyező egy elmével, egy szívvel, egy szájjal. Főlséged szentelt trónusa előtt és ugyan Főlséged jelenlétében vérünknek és életünknek *felkiáltott* beajánlása után« stb. Hogy a kis József, a későbbi császár, ezen a nevezetes összejövetelen nem volt ott, s csak napok mulva mutatták be a rendeknek, az tudvalevő dolog. Ezzel záródik a könyv, hátra maradván a hétéves háboru leírása, a Károlyiak szereplése ebben, valamint hogy halt meg az öreg Sándor gróf, ki balsejtelemmel bocsájtotta kedves unokáját el s nem is látta többet. Ohajtandó igazán, hogy ép az 1741—58-i időszakot írja meg és adja ki Éble, úgy mint ez első, mert ezen első kötet nagy részben inkább kortörténet, mint Ferencz gróf életrajza. A sok apró mozaikszerű adat annyira előtérbe lép, hogy igen sokszor elnyomják a főalakot.

A függelékből mint hadtörténeti nevezetességet kiemeljük a Károlyi huszárezred gyakorlati szabályait és vezérszavait, mely 205 magyar commandószót tartalmaz; Károlyi Sándor már említett emlékiratát 1736-ból s Károlyi Sándor imáját 1722-ből, melyet akkor készített, mikor a politicum militare és oeconomium commissióban működött s összes uradalmaiban elmondatni rendelte. Pontos index zárja be a kötetet.

Éble Gábor valóban hasznos munkát végzett, hogy megírta és kiadta e kötetet. Ohajtandó s kívánatos, hogy a következő kötet is mielőbb jelenne meg, mert e kötettel bizonyosságot tett Éble, hogy ő képes e munkára. Nagy lelkesedéssel és szorgalommal s a tárgy fontosságának teljes tudatában fogott hozzá, s kívánjuk, hogy fejezze is be.

PETTKÓ BÉLA.

Az újabb szerb irodalom hazánkra vonatkozó termékeiről.

A »Sztrazsilovó« 1892. évfolyamában Ruvarac behatóan foglalkozik a kevei privilegiumokkal, melyekre olyannyiszor történt hivatkozás, sőt Szalay, Pesty Frigyes, de különösen az újabb szerb írók bizonyos történeti jogokat véltek a magyarországi szerbek számára kihalászni azokból s tették ezt többé-kevésbé politikai célzatzból. Igazán nagyok Ruvarac érdemei, hogy mint a szoros történeti igazság vezére, minden politikai tekintet nélkül fogott, egyes történeti kérdések fejtegetéséhez. — Valamennyi eddigi író I. Ulászló királynak 1440-ben a szerbeknek adott kiváltságait említi. Ruvarac kimutatja, hogy ezen adatot *Raics*, III. 254 és *Engel*, 884. l. tett idézetei után vették át a többi írók és pedig Brankovics gróf krónikája után. Ruvarac kikereste az idézett helyet, és a kevek számára kiállított királyi oklevelekre akadt, de borosjenői kiváltságoknak nyoma sincs, hanem ez tisztán irói tévedés, melyet a többi írók vakon követtek s egyesek egész borosjenői tartományokat, kiváltságokat, megdönthetlen jogokat formáltak belőle. A ráczkevei privilegiumokra áttérve, ő egyáltalán nem hódol az eddigi uralkodó nézetnek, hogy a ráczkevei szerbek már 1405-ben Csepelszigetére telepedtek Szerbiából a törökök becsapása miatt, hanem a történeti adatok és oklevelek alapján kimutatja, hogy az írók önkényes kutatásaikkal valóságos zürzavart idéztek elő. A legtöbb író szerint a ráczkeveiek Szerbiából jöttek volna. *Biedermann* szerint Kovilyból (titeli járás), de olyan érvek alapján, melyeket még említeni is restellek. A német professor úr t. i. »így gondolja« (Statistische Monatsschrift X. 1884. 409 l.): — Keve az alsó-Dunán a hasonló nevű vármegye székhelye volt és 1189-ben említetik először oklevélileg, és 1438-ig egyetlen egyben sem történik hivatkozás a szerbekre, vagy nekik adott kiváltságokra, jogokra. Ulászló 1440. és László 1455. okleveléből tudjuk meg először, hogy Kevében egyes szerb kereskedők Szerbiából jöve letelepedtek. 1440-ben Keve a törökök által elpusztított; ekkor a szerblakosok a Csepelszigetére költöztek, míg a többi nem szerb lakosság ismét visszatért Kevére. Mindezt a fenmaradt oklevelek kétségtelenül bizonyítják. László király 1455. okleveléből világos, hogy Szent-Ábrahám pusztán nyertek lakhelyet, melyet utánok Kis- vagy Ráczkevének neveztek el. László számukra mindazon előjogokat biztosítja, mint a keveieknek (Alsó-Dunán), a míg ide vissza nem telepednek. Keve 1458-ig mint kereskedelmi hely még fennállott. Emellett szól György deszpot 1449. máj. 24-iki oklevele is (Hunyadiak kora X. 224.) és Mátyás király 1458-ben kiadott oklevele. Keve 1464 előtt pusztulhatott el végleg, mert Mátyás Kevét

»oppidum abolitumnak« nevezi. — Egy ízben a szerb letopiszek (évkönyvek) is említik; 1457-ben t. i. Lázár knic foglalta el, a mikor Szilágyin bosszút akart állani. (*Dr. Thim*, A szerb. története II. 73. l.)

Ezek után Ruvarac felveti a kérdést, vajlon mily kiváltságokat birtak tehát a szerbek, a melyekre oly gyakran történik hivatkozás?! — 1438-ig a keveiek birtak ugyan kiváltságokat, de mint polgárok, tekintet nélkül a vallás és nemzetiségre. Az 1440—1537. évig terjedő oklevelekben pedig semmiféle szerbeknek adott nemzeti, politikai vagy vallási kiváltságokról szó sincs, hanem élvezték a ráczkevei szerbek Kevén birt jogait, s 1464-ben Mátyás megengedte, hogy »száraz fát is szedhetnek, melyet a szél letördel, de csakis tüzelésre, s melyet kocsin, lovon, szamaron hazaszállíthatnak.« — Ruvarac tehát kimutatja, hogy a szerbek által hangoztatott híres »előjogok és kiváltságok« csakis bizonyos kereskedelmi és anyagi kérdésekre szorítkoznak, s a ki itt politikai előjogokat keres, keresse — mint mondja — »a holdvilágban«.

A kevei privilegiumoknál ránk nézve sokkal fontosabb a szerbek bevándorlásának kérdése, s hogy ez mikor történt, ki alatt, mennyien voltak stb. Gyukics Avram (jelenleg Prágában alezredes) a Jávor 1891. évfolyamában vetette fel ezen kérdést s megoldatlannak tartotta. Cikkében felsorolja az uralkodó nézeteket, melyek az 1690—94. évekre teszik a nagy bevándorlást, s majd azt írják, hogy egyszerre történt, majd hogy több éven át tartott, mint Szalay is hitte. Nem célozom Gyukics érveleseit hiven közleni, elég az hozzá, hogy eldöntetlennek mondja a kérdést minden irányban.

Több évi tanulmányaim alatt a szerbek bevándorlására különös figyelemmel voltam. Jelenleg a szerbek újabb történetével foglalkozom, s a régiekre nézve nem fejeztem be még kutatásaimat. De már is mondhatom, hogy Magyarország szerb lakosainak egy része autochton, egy része elszórtan bevándorlott, s a legnagyobb része az 1690. évben bemenekült. Autochton lakosok lehetnek a Szerémségben a Száva mentén levő szerb telepek. Szerémség északi részén a helységnevek magyar eredetűek, de a déli részen szerbek. Valamikor a frank birodalom határa is a Fruska-Góránál végződött. Szent-István király alatt ezen déli részeken sűrűn említettnek a szerbek. A XIII. században pedig Dragutin István király Szerbiát testvérének adván, a Szerémségbe vonult és 1281—1316-ig a szerémi király nevet viselte. Dabrac és Beograd voltak székhelyei. (*Dr. Thim*, A szerb. tört. I. 70. l.) A szórványos bevándorlásra a XVII. századig menő okmányokban elég bizonyíték van.

De nézzük, hogy mit szól Gyukics érveléseihez Ruvarac, ugyancsak a Jávor 1891. évfolyamában. Felemlíti, hogy már Hunfalvy kétségbevonta Picot (Les Serbes de Hongrie, 75. sz.) állításait, melyek ellen szólnak az 1691. ápr. 2., aug. 20. és 1694. aug. 31-én kelt ismeretes okmányok. Ruvarac szerint a szerbek a török seregek elől menekültek Magyarországra, s mint ilyenek nyerték 1694-ben telephelyeiket. A szerbek fejtetlen futását az egykorú szerb letopiszek feljegyzik: így 1699-ben, továbbá a hopovoi kolostor igumanja, a ravanikai István daszkal, stb. -- Az 1690. év mellett foglalnak állást az újabb írók is, néhányat kivéve. De erre a régi okmányokban és idegen íróknál is elég bizonyítékot találunk.

Gyukics szerint közel félmillió szerb menekült Magyarországra, mit Ruvarac megczáfol egykorú adatok alapján, és számukat legfeljebb 80.000-re teszi. — Kifejti, hogy a szerbek egyszerre *menekültek* be 1690-ben a törökök elől Magyarországra, tehát per modum facti-ról szó sem lehet. Az 1694-iki diploma a szerbek áttelepítéséről szól ugyan, de ez sohasem valósult meg. Belgrád 1690. okt. 9-én került török kézre, közvetlen ez előtt jöttek a szerbek hazánkba. A Nistől Belgrádig terjedő vidék oly néptelen volt, hogy Köprili nagyvezér teljes bünbocsánatot hirdetett a visszatérő szerbeknek.

Ruvarac utján megismerkedtünk tehát egyik szerb hazánkfiával Gyukicscsal is, ki jelenleg Prágában főintendans s ki — nekem legalább ezt mondta — a csajkás kerület monographiáján dolgozik. Sajnos, hogy ő sem tud magyarul és így a magyar irodalom idevágó dolgozatait nem ismeri s ha igen, csak másodkézből. Gyukics, egyes apróbb, a csajkás kerület egyes községeinek monographiáin kívül (a Jávorban) két nagyobb értekezést irt eddig, melyek a szerb Matica évkönyvében, illetve az »Österreich. militär. Zeitschriftben« (1892. I. k.) jelentek meg. Az első dolgozat czime »Ucsestye titelszko krajiskog sajkaskog batalyona u ausztro-turszkom ratu 1788—91.,« melyben a csajkás ezred részvételét az 1788—91. török hadjáratokban írja le, a katonai szempontra fektetvén a fősúlyt. Sokkal érdekesebb ránk nézve »Birálata« (Prikaz), melyet Vitkovics Gábornak a szerb sajkásokról irt művéről adott ki a Letopisz 157. kötetében. Szemére lobbantja Vitkovicsnak, hogy művében csak két helyen idézi Szentklárayt, holott műve utóbbiának majdnem közönséges lefordítása. Tagadja egyáltalán, hogy eredetiségre számíthat. Részint saját, részint Szentkláray tanulmányai alapján számos hibát igazít helyre. Ő sokkal előnyösebbnek tartja, ha Vitkovics lefordította volna Szentkláraynak a dunai hajóhadakról irt művét, és saját gyér adataival bővítette volna.

Végül bátorodom Pór Antal úrnak a Századok 1893. 3. füzetében közölt megjegyzéseihez szólni. Az első tévedés az én hibám, mert sajtó-hiba folytán került tollamba az 1350 év. az 1353. helyett és így ezen discussio természetesen tárgytalanná vált. De annál nyomósabbak érvei, hogy Lajos király 1358 körül kapta meg Humot. Én az adatot Klaićnak »Poviest Bosne« című művéből vettem át. Mondhatom, hogy Pór úrnak okvetlen igaza van, s ha ezen évhez ragaszkodunk, egyszerre oly természetessé válik, miért izgatta Lajos a bosnya rendeket még 1357-ben is. (Mon. hung. act. ext. II. 487.) Klaić külömben csakis Gál főesperes idézett levelét ismeri. Örömmel látom, hogy a délszláv írók egyes állításait Pór Antal, Nagy Lajos kitűnő monographusa, alapos érvekkel igazította helyre.

DR. THIM JÓZSEF.

Die Wahl Urbans VI. 1378. Von Dr. Richard Jahr. (Hallische Beiträge zur Geschichtsforschung. Herausgegeben von Theodor Lindner. Heft II. Halle a. S. 1892. 8-rét, 94 lap.)

A pápaság történetének nincs gyászosabb szakasza a XIV. század végével kezdődött egyházi nagy szakadásnál. E szakadás úgy indult meg, hogy ugyanazon bíborosok, kik 1378. április 8-án az egyház fejének VI. Orbánt választották meg, öt hónappal később VII. Kelemt ültették a pápai trónra, mert — úgy mondának — az előbbi választást a római nép nyomása alatt kánonilag érvénytelenül ejtették meg.

A két pápa és utódaik aztán Rómából, hol az egyik — és Avignonból, hol a másik székel, szakadatlan kiközösítéssel üldözték egymást, és számtalan bullában intették az összes kereszténységet, tagadják meg az engedelmességet az ellenpápától. E végre a keresztény népek azt se tudták már, kihez tartanak.

Magyarországnak szép szerep jutott e versengésnél: Nagy-Lajosnak a törvényes pápa megvédésében, Zsigmondnak a szakadás megszüntetésében. Alig van korszak, melyben hazánk oly elsőrendű befolyást gyakorolt a világtörténelemre, mint az időben. Mégis sem az egyház-történet, sem a világtörténet írói nem méltányolják kellőleg azon jeles szolgálatokat, melyeket Magyarország a világ békéjének megóvása körül művelt. Példa rá *Hefele*, *Conciliengeschichte* című nagy műve (VI. köt. 628 és köv. lapok), mely alig érinti hazánkat.

E munka, a magyar érdemek méltatása ránk vár. Ugy vélem, dr. *Karácsonyi* Jánosra, ki 1885-ben 90 lapra terjedő, felavató értekezéseül figyelemre méltó tanulmányt tett közzé

e czímen: *Magyarország és a nyugati nagy egyházszakadás*. Zsengéje volt a szerzőnek, de már meglátszott rajta az oroszlán körme.

Mióta XIII. Leó pápa megnyitotta a vatikáni levéltár ajtait a történetbúvárlás számára, többen, francziák és németek derekasan hozzáláttak a nagy schisma megírásához. Legujabban L. Gayet publikálta kutatásai eredményét (*Le grand schisme d' Occident*, 1889.), és számos eddig kiadatlan oklevelet közölt a vatikáni levéltárból.

Gayet műve nyomán indult szerzőnk, ki éles kritikával bírálgatván kütfőit, azon, Nagy-Lajosunk eljárását is helyeslő eredményre jutott, hogy VI. Orbán megválasztásának érvénye fölött kétség fönn nem foroghat, minthogy a bíborosok, kik őt megválaszták, még mielőtt a konklávéba indultak, őt szemelték ki leendő pápának, mint akinek jártasságát a kuria ügyvitelében, nagy tudományát és rendkívüli munkaképességét ismerték.

A gondolat, hogy Prignani Bertalan, barii érseket választják meg pápának, a francia bíborosoktól, nevezetesen ezek limogesi pártjától indult ki. Ezek ha nem is tartották Prignanit félfrancziának, reméltették, hogy ha tőlök ered a választás eszméje, választottjok, ki eddig alantasok volt, fontosabb ügyekben majd nekik engedi át az elhatározást, s ezután is befolyások csorbitatlan marad. Nem egy közülök talán azon hitben is ringatta magát, hogy később ráveszik választottjokat a feledhetetlen Avignonba való visszatérésre, mikoron az egyház ismét a francia politikát fogja szolgálni. — Hogy a francia király el fogja ismerni az új pápát, azon nem kételkedtek: jelöltjök Nápolyból származott, és mint barii érsek Johanna királynőnek volt alattvalója, Johanna pedig az uralkodó Valois, francia királyi házzal közeli rokonságot tartott. Végül biztak benne, hogy a római nép is meg lesz elégedve e választással; mert ha a választandó nem volt is római, olasz volt mégis, és a rómaiak ebben találták biztosítékát annak, hogy a pápa nem távozik el ismét a világvárosból.

Mindebben nem is csalódtak a francia bíboros választók; de csalódtak választottjok jellemében. mely semmiképpen se mutatkozott oly gyöngének, vagy csak hajlíthatónak is, mint ők azt képzelték. Ellenkezőleg: VI. Orbán pápa kelleténél élesebb, keményebb, hajthatatlanabb volt, s e jelleme lett egyik főoka a sajnálatos egyházi szakadásnak.

Könyvtártan. Irta *Kudorn Károly*, az egyetemi könyvtár öre. A szövegbe nyomtatott 3 ábrával és egy címképpel. Budapest, *Dobronsky és Franke*. 1893. XIX és 208 l. Ára kötve 2 frt.

Megszokott dolog az nálunk, hogy valahányszor szellemi életünk történelméről, kulturánk valamely ágáról szó van, azon a mesgyén, mely a multat a jelentől elválasztja, az utmutató egy és ugyanazon névvel, a *Toldy* Ferencz nevével ékeskedik.

A könyvtártan irodalma nálunk sem nem szegény, sem gazdag. Egyszerűen azért, mert teljesen hiányzik. A többé-kevésbé sikerült *Magyar Könyvszemlén* kívül eddig, e téren, semmi egyébünk sem volt, mint épen a *Toldy Ferencznek* kéziratban, és sajnos jó részt csak tollban maradt *Könyvtártan Kézikönyve*, a melyből 1843-ban az *Athenaeum* közölt volt mutatványt.

Az ötvenedik esztendő szépen megjubilálta ezen eseményt. Megajándékozta irodalmunkat az *első magyar könyvtártannal*. Az alap tehát meg van vetve. És hogy ez az alap helyes is, szilárd is, azt e rövid ismertetésből, de még inkább magából a könyvből, — könnyű szerrel megítélheti a szives olvasó.

Az első könyvészeti szakrendszert egy nyomdász, az első könyvtári rendszert egy műkedvelő alapította meg. Amaz *Aldus Manutius*, emez *Richardus de Bury* durhami püspök volt, a kinek *Philobiblion* seu de amore librorum című műve 1473 - 1674-ig, tehát kétszáz esztendő alatt, öt kiadást ért.

Természetes, hogy Rikárd püspök műve távolról sem képezett oly minden oldalról átgondolt egészet, a melynek segélyével a könyvek tömkelegébe életet lehetett volna lehelni. Pedig a nyomdászat rohamos fejlődésével arányosan haladó könyvtermelés mind égetőbb szükségé tette egy ily rendszer megalkotását, az összetörlődő könyvkészletek oly nemű rendezését, hogy azok a kutatóknak hozzáférhetők s ne véka alá rejtett világosságok legyenek. A kelet szárnypróbálgatása, *Taschkoprisage* scriptura, verba, mens és rerum natura-féle osztályozása, szintén nem járt kielégítő sikerrel. Az emberi tudás számtalan ága, az emberi szellem fejlődése következtében nőttön-nőtt. A zavar mind általánosabbá s általánosabbá vált s a szükségérzet, kivált a jövő nagy alkotásait látnoki szemmel előrelátható nagy szellemek szemében, folyton folyvást növekedett. De a tömeggel megbirkózni, azon uralkodni nem tudtak. Keresték, lázasan és izgottan ama Ariadne fonalat, mely őket a könyvtárak labirintusaiban kalauzolja. De nem találták meg, mert meg nem találhatták. A középkori egyoldalú műveltségen alapült tudás, de meg az az aranyhíd, melyet e tudáson az ókor klasszikus anyagából

verték s a melyet *renaissance*-nak kereszteltek el, nem volt oly magas, hogy annak oszlopairól a szellemi világ állandósítását, a könyvek birodalmát, a maguk egészében áttekinthették volna. Naudé, Araoz, Clemens, Hostinger, Lomeier, Rustgaard, Mader, Koch, Koeler, Becellius és mások igyekvése és alkotása, ma már bibliographikus értéken kívül más beccsel nem bír. Érdemük az in magnis et voluisse-n felül nem emelkedik.

A XVIII-dik század friss szellőjén, a szabad gondolkodás szárnyain, az encyklopedikus tudás lajtorjáján tudott az emberiség azon része, a melyet tudósnek neveznek, végre azon magaslatra felemelkedni, a mely elég tág látó kört biztosított részére, hogy a tudományok egész birodalmát biztos szemmel áttekintse s erős kézzel rendszeres egészbe öntse.

Kayser Manipulationja (Bayruth 1790.) és *Denis* Einleitungja (Wien 1796) előfutárjai a XIX-ik század lelkes férfainak, Schrettingernek, Erbertnek, Molbechnek, Friedrichnek, Namurnak, Albertnek, de főkép Schleiermacher, Petzholdt, Seitzinger, Brunet és Dziatzkonak, a kik a könyvtártant bámulatos részletességgel, pontossággal és szakértelemmel fejtették ki és a könyvtárnokok világitó fáklyáivá váltak.

Hazánkban a könyvtári ismeretek művelése a könyvtárak történetével függ össze. Igaz ugyan, hogy hazai könyvtáraink nagyságáról és gazdagságáról csak szórványosan találkoznak adatokkal; de e kevés adat is fényes tanúságot tesz arról, hogy a közép korban királyaink, főpapjaink és szerzeteseink a tudományt és művészetet annyi szeretettel ápolták, mint Európa bármely más államában. A Societas Danubiana és a Societas Septemcastrensis a világi elem előtt is megnyitotta a tudás csarnokait. Vitéz János, Cesinge János, de főkép Mátyás király neve újabb korszakot jelent tudományos műveltségünk s épen azért könyvtáraink történelmében is.

Hazai könyvtáraink kezeléséről mindekkoráig, úgyszólván, semmit sem tudunk. Valószínű csak az, hogy a mi könyvtáraink is külföldi minták után kezeltettek. A XVII-ik századtól kezdve azonban világosodni kezd a kép. Az egyetemi könyvtár birtokában lévő könyvkatalogusok, e részben, sok igen érdekes adalékkal szolgálnak.

A Catalogus Coll. Tyrnaviens. S. J. 1690-ből betűrendben, folytatólagos számokkal mutatja be a könyvtár állományát, a Catalogus novus azonban már egy jókora lépéssel tovább megy s érdekesen világítja meg azon körülményt, mint lehetett a szakot és betűrendet egy címűtárban egyesíteni. Az egész címűtár betűrendben úgy van szerkesztve, hogy elől jönnek *minden* szakból

az »A« betűvel kezdődő nevek, utánna a »B« betűvel halad végig az egész könyvtáron keresztül a »Z« betűig.

A század közepén ébredésnek indult könyvtári és könyvzeti mozgalom a beállott fordulat miatt csak az alkotmányos élet által nyújtott kedvezések által fejlődött újból és erősödött meg. Keleti Károlynak, Findurának, Szász Károlynak, Fraknóinak, Szilágyinak, Csontossinak s kivált Szinnyeinek kisebb-nagyobb értekezései, könyvmatos feljegyzései, előkészítő jelleggel bírtak és bár a talajt teljesen meg nem munkálták, de az utat megjelölték, annak járhatóságát megkönnyítették.

Láthatjuk ezen rövid vázlatból is, hogy a magyar könyvtárban írójának nehéz munkával kellett megbirkóznia, a kezdet sok nehézségét meggyőznie. Hogy a győzelem pálmáját sikerült meghódítania, azt örömmel konstatáljuk.

Kudora Károlyt egész multja mintegy praedestinálta e munkára. Szilágyi Sándornak, az egyetemi könyvtár buzgó igazgatójának oldala mellett működve, csaknem húsz év tapasztalatait tárhatta fel. Ennek utbaigazításai vezették a kezdő ifjut, buzdították a férfit. És Kudora Károly hálásan ismeri ezt el, midőn könyvét, az első magyar nyelven irt Könyvtártant épen hivatali főnökének ajánlotta. De képesíté őt e munkára azon odaadó lelkesedés is, a melylyel a könyvtár-tudomány szakmája iránt mindenkor viseltetett. A külföld összes nagyobb könyvtárainak tanulmányozása, a könyvtári tudományok lélekismeretes buvárlása első rendű szaktekintélylyé fejleszték őt. A késmárki lyceumi könyvtárnak, az angol kisasszonyok budapesti háza könyvtárának, a gróf Ráday könyvtárának, a gróf Nádasdy-féle aczélmetszet gyűjteménynek, de legfőkép az országos magyar Gazdasági Egyesület könyvtárának rendezése, maradó érdemeket szereztek neki s gyakorlatiasságának, ismereteinek, gazdag tapasztalatainak fényes bizonyosságát képezik.

Ugyanezen tájékozottság és biztonság jellemzi könyvét is. Szerencsés tapintattal választja ki a rengeteg anyag közül azon részeket, a melyek Könyvtártanának a helyes keretet megadják. Eleget mond arra, hogy tájékoztassa a művelt nagy közönséget, és nem mond annyit, hogy untassa a szakembereket. Az írásról és annak anyagáról, a nyomdászat bölcsőjéről, fejlődéséről és jellegéről, az ipar és művészet hatásáról könyveinkre és azok életére, a ritka és érdekes könyvekről, jó könyvek megválasztásáról irt fejezetei, rövid és áttetsző előadásban ismertetik mindazt, a mire a könyvek gondos ápolójának, a diagnózis felállítása szempontjából, szüksége van.

A czimtározás, a könyvek felállítása, a rendsző megalapításának szabályai, a számozás, a járulékok, a szak és részletes

czímtárak készítése, a czímlapok és tokok meghatározása. a gyakorlati oldal követelményeit képezik s oly precizitással vannak tárgyalva, hogy azok alapján a kevésbé tájékozott is képes leend magánkönyvtárak, sőt kisebb terjedelmű közkönyvtárak rendezésére. Igazán kívánatos lenne, hogy *kivált* vidéki könyvtáraink sáfárjai minél tömegesebben rendelnék meg e becses művet s annak útmutatásai révén igyekeznének holt kincset képező könyvtáraikba életet lehelni.

A statisztikai kimutatások elég szép képet nyújtanak könyvtárainkról. Magán és közkönyvtáraink száma, azok állománya elég tekintélyes. De vajjon kulturális haladásunk oly tényezői-e, a milyeneknek lenniök kellene, az más kérdés. Könyvásárlásaik, a mennyiben szokásban vannak, jóformán mindig csak ötletszerűek. A célirányos kiegészítés, melynek pedig minden könyvtár állományának növelésénél irányadónak kellene lennie, teljesen hiányzik. Szakkönyvtáraink még vannak elég számmal, de oly közkönyvtáraink, melyek a művelt közönség igényeit tartanák szem előtt, a tudományok sokat hangoztatott, de lehető kevéssé előmozdított népszerűsítését, általánosítását tartanák feladatuknak, egyáltalában nincsenek. S azért őszinte örömmel üdvözljük az első magyar könyvtártan bevezetésében hangoztatott eszmét: *nagy nyilvános nép-könyvtárakat* kell felállítani. A kezdeményező lépést a fő- és szék-várostól várjuk.

CRESCENS.

Száz év Kassa legrégebb történetéből. Irta ifj. Kemény Lajos. Kassa 1893. 8-r. 16 l.

Szerző Kassa történetét az 1249---1347. időszakban, vagyis az okmányilag már előforduló Kassa első százéves szereplését vázolja s mivel inkább az volt a célja, hogy a Kassa város krónikáiban egymást érő történelmi hazugságokat kigyomlálja, népies, könnyed modorban írta meg a források megjelölése nélkül, inkább összegezve a már eddig tisztázott adatokat. A név megmagyarázásába nem bocsátkozik, csak kimutatja, hogy Fel-Kassa tót neve, a Hradosa tévesztette meg az eddigi krónikásokat, kik ez elnevezés alatt erős falakból épült várat gondoltak, a mi pedig nem áll. Kassa már 1249-ben sok szép szabadalommal élhetett, mint villa regia, mert ez évben Szina már ép azon szabadalmakat kapja, melyek Kassának voltak. Leírja röviden a városba beszi-várgó németek letelepítését. Kimutatja Krones és Tutkó ellenében, hogy Kassa egész 1347-ig mint villa fordul elő, s nincs semmi alap, hogy az Árpádok alatt is királyi városnak tartsuk, mert ezt csak 1347-ben nyerte, mikor is Lajos király öcsését Endrét megboszulandó, bizonyára jókora összegért szabad királyi várossá emeli Kassát s czímet ad neki.

TÁRCZA.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

Szabályrendelet

Barsvármegye régészeti és történelmi érdekeinek a vármegye felügyelete és gondozása alá vétele iránt.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

1. §. Barsvármegye törvényhatósági bizottsága ezen vármegye őstörténelmi, embertani, történelmi és régészeti érdekeit Barsvármegye közönsége egyetemének gondviselése alá helyezi s ezen rendelkezése által az egységes magyar közművelődést előmozdítani, fejleszteni és terjeszteni kívánja.

2. §. Ezen célját megvalósítandó :

1. Felkutatja és összegyűjti mindazon tárgyakat és eseményeket, melyek Barsvármegyére és azon területre, mely Barsvármegye területét képezi, vonatkozásban vannak.

Ennél fogva megszerzi vármegyéje kitünő férfainak műveit, életrajzát, arcképét, megóvja az elpusztulástól a vármegye történelmi emlékü romjait, műemlékeit, emlékjeleit, felkutatja a vármegyében található régiségeket, történelmi emlékeket, kiadványokat, nyomtatványokat, nemesi czímereket, pecséteket s azoknak megoltalmazásáról gondoskodik.

2. Barsvármegye székhelyén állandó muzeumot és könyvtárt szervez és azt a közönségnek használatul rendelkezésére bocsátja.

Ezen muzeumban helyezi el, az adományozás vagy vétel útján, a vármegye tulajdonává lett ingó tárgyakat, melyeket magán felektől a magán tulajdonuak épségben maradásával letétbe átvett.

3. Újból szervezi a vármegye levéltárát s e célból :

a) Kor- és ügyszakok szerint az abban található iratokat rendezi.

b) A vármegye történetét érdeklő s nyomaveszett, vagy a vármegyétől elvont iratokat visszaszerzi.

c) Levéltárát országos köz- vagy magánlevéltárakból nyerhető okirat másolatokkal kiegészíti.

4. A régészeti és történelmi ismereteknek fejlesztése céljából :

a) Szakbavágó munkákat ad ki vagy azoknak kiadását előmozdítja.

b) Az általa kifejtett munkásságot országos intézményeknek hasonló munkásságával kapcsolatba hozva, a kölcsönösség alapján ezen intézményekkel az érintkezést fentartja.

3. §. A törvényhatósági bizottság az 1. §-ban kijelölt és a 2. §-ban részletezett feladatát régészeti és történelmi bizottsága által gyakorolja.

Ezen célját foganatosítandó, saját kebeléből 24 tagból álló albizottságot nevez, mely albizottság czíme: »Barsvármegye régészeti és történelmi bizottsága.«

Ezen bizottság külön pecséttel bír, mely a vármegye czímerét tartalmazza ezen körirattal: »Barsvármegye régészeti és történelmi bizottsága 1891.«

4. §. Az ezen szabályrendelet alapján berendezett, gyűjtött és kezelt összes tárgyaknak, ritkaságoknak, műkincseknek, okmányoknak, könyveknek és képeknek, valamint a pénzalapnak is egyidejűleg és kizárólagos tulajdonosa Barsvármegye közönsége, mely az 1. §. kijelentett célját előmozdítandó, az 5. §. szerint szervezett régészeti és történelmi pénzalap javára 1000 frt alapítványt tesz s annak fedezése iránt rendelkezni ezen szabályrendeletnek kihirdetésekor elhatározza.

5. §. Az előző szakasz szerint szervezendő történelmi és régészeti pénzalapnak jövedelmét képezik:

1. Barsvármegyének az előző szakasz szerint megszavazott alapítványa.

2. Egyesek és testületek által fizetett adományok, alapítványok és hagyományok.

3. Tudományos célú társas összejövetelek rendezése alkalmával elért bevételeknek tiszta fölöslege.

4. Az egyesületi kiadványok és évkönyvek kiadásából befolyó jövedelmek.

5. Levéltári kiadványok díja, még pedig ivenként 1 frt.

6. Nemességi bizonyítványok kiadásának díja minden önálló eredeti okiratért 10 frt.

7. Többszöri eredeti és másolat-példányok értékesítéséből befolyó jövedelmek.

Az 1. és 2. pont alatti jövedelmeknek csakis évi kamatai használhatók fel.

A történelmi és régészeti pénzalapot a vármegye pénztára az érvényben álló pénzkezelési szabályzat értelmében kezeli.

6. §. A 3. §-ban szervezett albizottság működésére felügyeletet közvetlenül a törvényhatósági bizottság közgyűlése gyakorol, különösen pedig:

1. Gondoskodik a gyűjtemények elhelyezéséről és azok berendezéséről. Ezen helyiségek fűtését, világítását és gondozását saját háztartása terhére ellátja.

2. A 3. §. értelmében 3 évenként 6 évre és mindig december hava közgyűlésében megválasztja a régészeti és történelmi bizottság tag-

jait. Az első 3 év lejárta után a tagok fele sorshúzás útján lép ki, de az ekként kilépett tagok újból megválaszthatók.

Az évközben megürült bizottsági tagsági helyek az év végével töltenek be s az így megválasztott tag megbízatása akkor jár le, midőn lejárt volna azon tagé, kinek helyébe megválasztatott.

3. A 3. §-ban megnevezett bizottság előterjesztésére, ezen bizottságba tiszteletbeli tagokat választ, az ezen szabályrendelet 1. §-ban megnevezett czélok előmozdítása által érdemeket szerzett azon hazafiak sorából, kik a vármegye törvényhatósági bizottságának nem tagjai.

4. Megállapítja a bizottság által beterjesztett évi költségvetést és számadást.

5. Tárgyalja a bizottságnak évi jelentését.

6. Tárgyalja és jóváhagyja a bizottságnak ügyrendjét.

7. Nemességi bizonyosság-leveleket állít és ad ki.

A KOLOZSVÁRI »BÁTHORY-HÁZ«.

Kolozsvárt a főpiacon álló legrégibb, a XVI. század derekán épült házat »*Báthory-ház*«-nak nevezik s az a közvélekedés róla, hogy abban laktak a Báthoryak, midőn Kolozsváron tartózkodtak, s hogy annak az ablakából nézte Báthory Zsigmond 1594-ben Kendy Sándor és társai lefejeztetését.

E felett a ház felett érdekes vita folyt nem rég a kolozsvári »Ellenzék« öt vezércikkében s a »*Kolozsvár*« tárczájában, abból az alkalomból, hogy az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület kolozsmegyei osztálya újonnan választott elnöke: *Szédeczky* Lajos kezdeményezésére elhatározta, hogy a turistaság mellett figyelmet fog fordítani a város és megye területén lévő történeti emlékekre is, s hogy emléktáblákkal fogja megjelölni a még fennálló tört. emlékü házakat, pl. a »Báthory-ház«-at, Boeskey István szülőházát stb., mint az Budavárban történt az ottani régi házakkal s Kolozsvárt is a Mátyás király szülőházával.

Az »Ellenzék« helyeslően a kitűzött czélt, kifogást emel a »Rákóczy-ház« ellen, azt vitatván sajtóságos módon, hogy a Báthoryak, nevezetesen Zsigmond emléke nem megörökítésre, hanem elfeledtetésre érdemes, mert »osztrák ágens« volt s hogy az a ház nem volt a Báthoryak lakása, mert a fejedelmek nem a városban, hanem Kolos-Monostoron szálltak meg, ha Kolozsvárra jöttek.

Ezzel szemben a válasz (ugyancsak két vezércikkben) kimutatta, hogy a Báthoryak emléke nem a mai politikai, vagy más kicsinyes szempontból ítélendő meg s minden esetre megörökítésre, nem feledtetésre érdemes s hogy a Báthoryak nem Monostoron, hanem a városban szálltak meg, mint azt egykorú történeti feljegyzések és a városi levéltár iratai kétség-

telenül bizonyítják. Csak az lehet a kérdés, volt-e saját házuk, vagy hogy laktak-e a manapság »Báthory ház«-nak nevezett régi és pompás épületben, melynek építészeti s műrégészeti becse kétségen felül áll s melyet a közhiedelem róluk nevezett el.

Az »Ellenzék« ötödik vezérézikkében (!) megjelent felelet kénytelen elismerni a »Báthory-ház« műtörténeti nevezetességét; a fejedelmek a városban lakására felhozott történeti bizonyítékokat sem tudja megczáfolni; csak is annyi ellenvetése van, hogy Kolozsvárt abban az időben nemes embernek nem engedték meg a birtoklást, s Báthory Zsigmond »osztrák agens« voltára újabb érvül azt hozza fel, hogy az »1592-ben veretett érem egyik oldalára a kétfejű sast vésette.«

Ez utóbbi érvekre a »Kolozsvár« tárczájában V. E. felel meg (összefoglalván a vita eredményét) s kimutatja, hogy Kolozsvártt maga Báthory Zsigmond egy rendelete különbözteti meg a polgári és nemes birtokosokat s hogy Báthory Zsigmond 1592-ben már csak azért sem verethetett kétfejű sasos érmét, mert a némettel (illetőleg a magyar királlyal) csak 1594 — 1595-ben szövetekezett.

A vita eredménye tehát a »Báthory-ház« (most Szathmáry Elek aranyműves tulajdona) műtörténeti s XVI. századi jellegének megállapítása s az, hogy a Báthoryak tényleg sokszor és huzamosb ideig laktak Kolozsvárt a városban, a közhiedelem szerint az u. n. »Báthory-ház«-ban.

Hogy volt-é saját házuk? s melyik volt az? vagy hogy laktak-é az u. n. »Báthory-ház«-ban? azt a Kárpát-Egyesület a városi levéltár irataiból reméli eldönthetni, ami azért is kívánatos, mert a ház homlokzata 2 év múlva át fog alakittatni s kiváló műbecsű ajtó s ablakpárkány faragványait, czimereit, két faragott kő kandallóját valószínűleg az Erdélyi Múzeum Egylet fogja muzeuma számára megszerezni.

AZ ARADI SZABADSÁGHARCZI MUZEUM MEGNYITÁSA MÁRCZIUS 15-én.

Az aradi Kölcsey-egylet kebelében alig pár év alatt a vértanuk szobra leleplezésének hatása alatt merült fel az eszme, hogy a 13 tábornok vértanunak folyvást ritkuló s itt-ott már-már feledésbe és veszendőbe menő emléktárgyai összegyűjtessenek. Varjassy Árpád kir. tanfelügyelő s a Kölcsey-egyesület lángbuzgalmú elnökének nevéhez fűződik e szép eszme megvalósításának dícsősége s Arad város méltán büszke lehet az egyesület eme szép és maradandó becsű alkotására.

»A szabadságharcunk emléktárgyainak országos muzeuma«¹⁾ cím alatt márczius 15-én megnyitott muzeum a színházépület II. emeleti bér-

¹⁾ Az Egylet elnöke Varjassy Árpád tanfelügyelő, jegyzője Dömötör László, s pénztárnoka Lendvai Sándor tagtársunk.

házában nyert egyelőre elhelyezést, mert úgy a már most összehordottak sokasága, mint a folyvást tartó gyűjtés tovább remélhető eredményei maholnap kikerülhetetlenné teszik a végleges muzeumi épületet. A megnyitás meleg érdeklődés mellett történt s Arad város intelligens és hazafiás közönségén kívül az országos honvéd-egylet küldötte: Mikár ezredes, a szegedi muzeum igazgatója: Reizner János, a dévai muzeum képviselője: Téglás Gábor is több küldöttséggel megjelentek.

A Századok szempontjából örömmel üdvözöljük a gyűjtők és rendezők abbeli elhatározását, hogy az aradi vértanukra vonatkozó emléktárgyakon túl a szabadságharcz összes ereklyéire, sőt különösen okmánytárára is kiterjeszkedtek s egy külön olvasó szobát rendeztek be a kutatók számára.

A Csányi-levéltár egymagában sokat ígérő kincsbánya historicusainkra, mert még alig volt ez irányban értékesítve s főleg az erdélyi hadjárat s a nyugoti havasok küzdelmeire sok becses adalék kínálkozik ott. Csányi sajátkezűleg vezetett iktatója 1849. január 31-től ápril 21-ig a hivatalos rendeletek szokásos kivonatain felül számos küldöttségnek adott válaszait, előkelő állású egyénekhez intézett leveleit, bizalmas megkeresvényeit is egész terjedelemben tartalmazza. Ott van Klapka György komáromi parancskönyve is.

Ép oly jó gondolat vala az egykorú folyóiratok, hirlapok, proklamatiók, történelmi feljegyzések összegyűjtése is. Csakhogy ez irányban még igen sok teendő vár a muzeum igazgatóságára, s itt rendszeresen gyűjteni kell nemcsak a belföldi termékeket, hanem ki kellene terjeszkedni az ellenséges táborból kelt közleményekre is, nem mellözve még azon emléksorokat sem, melyekben például az erdélyi oláh felkelő vezérek a bécsi kormány előtt véres tetteiket szépítgetni igyekeztek.

Történelmi szempontból ép oly érdeklél vehetjük a parancsnoksági irodák maradványait, a hatósági pecsétnyomók és azok lenyomatainak szép gyűjteményét. Sőt az 1848/49 értékjegyei s ezek közt az egyes körülzárt várak és városok szükségutalványai (Buda, Komárom, Sátoralja-Ujhely s az aradi vár császári katonáinak lithographierozott utalványai) is kiváló figyelmet érdemelnek. A hadi felszerelésekből legteljesebben a kézi fegyverek, kardok, az oláh, szerb felkelők lándzsái szemlélhetők. A különböző várakban elszórt hadi foglyoknak bámulatos türelemmel készített apró faragványai, rajzai (gyulai Gaál Miklós tábornoktól egész bibliai illusztrációk) egymagukban egy kis muzeumot képeznek. Hát a 13 vértanú utolsó óráinak emléktárgyairól mit szóljunk! Minden szobában más-más vértanú emlékezetének hódoltak a rendezők. Az egyikben a hős Damjanich János ereklyéi uralkodnak; amott Kiss Ernő reliquiái töltik ki a szekrényeket kedvencz evőeszközeitől elkezdve le a vesztőhelyen kezében tartott keresztig s a szomorú órában felöltött ruháig, gr. Vécsey Károly végrendelete és utolsó levele nejéhez, gróf Leiningen Károly búcsusorai. Damjanich János levele Vásárhelyi Juliához, melyben nejét további

gondjaira bizza, annyi más megható irattal együtt rendkívül megrázólag hatnak a látogatóra. Nincs ember, ki könyvelábbadó szemekkel ne távozzék ezektől.

Még csak annyit jegyzünk meg, hogy a 9 szobát felölelő muzeum máris számottevő adattára szabadságharcunknak s ha a rendezők több helyhez jutnak, bizonyára módját ejtik majd annak is: hogy az összes együvé tartozó, egy személyre vonatkozó tárgyak egymás mellé kerülve, rendszeres időrendi egymásutánban szemléltessék az események drámai fordulatait s akár a laicus közönség, akár a tanulmányt tevő szakember könnyű szerrel eligazodhassék abban.

A.

REPERTORIUM.

Ö n á l l ó m u n k á k.

Kaindl Raimund dr., Beiträge zur älteren ungarischen Geschichte. (Bécs. Perles. 2 M. 40.)

Fletcher Margaret, Sketches of life and character in Hungary. (London. Sonnenschein 1892.) Rose Le Quesne rajzaival. — Ismertetést közölt a Vasárnapi Ujság 1893. 6. száma.

Whitmann S., The realm of the Habsburgs. (London, 1892. 300 lap. 9 M.)

Dernjac J., Ungarn im Werke des Kronprinzen. (Zeitschrift für bildende Kunst. Új foly. IV. köt. 1893. jan. füz.)

Wolfsgruber C., Karoline Augusta, die Kaiserin-Mutter. (Bécs. Kirsch. 1893.) E monographia Ferencz király negyedik nejeről közöl beható adatokat.

Ily Albert, Kunstgeschichtliche Charakterbilder aus Österreich-Ungarn. (Többek közreműködésével. Prága. Tempsky. 1893. 102 rajzzal és számos ábrával. XIV. 406 old. 12 Mark.)

Traut Hermann, Kurfürst Joachim II. von Brandenburg und der Türkenfeldzug vom Jahre 1542. Nach archiv. Quellen bearbeitet. (Gummersbach. 1892. Luyken. VIII. 157 l. 1 térképpel.)

Neustadt Louis, Aus der Mappe eines Hohenzollers am ungarischen Hofe. (I. füz. Bayreuth, Hoebner. 1893. 80 l. 2 mark.) — Brandenburgi Györgyről szól.

Brunner Seb., Joseph II. als absoluter Herrscher seiner Länder. (Frankfurter Zeitgemässe Brochuren. XIV. köt. 2. füz. 32 old. 50 Pf.)

Lehmann Pál, Länderkunde von Europa. (Kiadja Kirchhoff. 2. köt. Lipse. 1892.) Lehmann e munkában Romániáról értekezik, de nyilatkozik az erdélyi románok eredete felől is, még pedig Jung Gy. szellemében.

A bizancki írók új kiadásából, mely hivatva van a bonni kiadást pótolni és melyet a szt. pétervári akadémia tervezett, megjelent végre az

I. kötet 1. füzet: *Fontes rerum Byzantinorum*. (Szt-Pétervár XX. 182 1. 3 Mark 25.) A kötetet *Regel W.* rendezte sajtó alá.

Rathlef G., Bismarek und Österreich bis zum J. 1866. mit besonderer Berücksichtigung des Sybel'schen Werkes. (Reval. Kluge. 1893. 92 l. 1 M. 50.)

De Castro Giovanni, I processo di Mantova e il 6. febbraio 1853. (Milano 1892. 604 l.) Szól az 1853. felkelésről, melyről Klapka és Mazzini is tudtak, és melynek egyik főszereplője *Füzesi Jenő* (helyesebben *Jámbor Mátyás*), volt honvédtiszt vala, ki a Milanoban állomásozó huszárezredet iparkodott semleges magatartásra bírni. A cseh ezredek azonban a felkelőket szélylyel verték, mire a hadbírótság kezdé működését. Györffy Péter, Király János és Valla Lajos várfogságra ítéltettek, Füzesi főbelevetett. (V. ö. Magyar Hírlap 1893. febr. 22. szám.)

K ü l f ö l d i h í r l a p o k.

Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn. (XV. 2.) *Kubitschek*. Aus Carnuntum. (XVI. 1.) *Frankfurter u. Kubitschek*: Aus West-Ungarn.

Deutsche Literatur Zeitung. (1893. 9. sz.) Ziegler Theobald ismerteti az erdélyi századok iskolaügyére vonatkozó kútfőgyűjteményt. (Mon. Germ. paedag. XIII.)

Ugyane számban ismerteti *Kroner Bachmann*-nak legújabb kiadványát: *Urkundliche Beiträge zur österreichisch-deutschen Gesch. im Zeitalter K. Friedrichs III.*, melyek eredetileg a *Fontes rerum Austriacarum* XLVI. kötetében jelentek meg. (Bécs Tempsky. XXVIII. 503 l.) A kötet 447 oklevelet tartalmaz, van köztük több olyan is, mely Hunyadi Mátyás cseh, osztrák és török háborújára vonatkozik.

Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums. 1893. 6. füzet. *Kaufmann David*, Die Verheerung von Ungarisch-Brod durch den Kuruzzen-Überfall vom 14. Juli 1683.

*Gindely Antal*ról ujabban az *Allgemeine* (müncheni) *Zeitung* ez évi 7. sz. melléklete hozott nekrológot, Jung prágai egyetemi tanártól, Gindely collegájától; továbbá a *Freie Presse* (jan. 31. és febr. 1. száma), melyben Helfert báró Gindelynek több régibb levelét közölte, melyeket az Escorial-i könyvtárban végzett kutatásai idején intézett rokonaihoz és barátjaihoz, és melyekben Ranke-nak a 30 évi háború történetébe vágó dolgozatairól, helyesebben kutatásainak felületes és hézagos voltáról a legkedvezőtlenebbül nyilatkozik.

Globus. (1893. 2. szám.) *H. Meyer*, Die Ostafrikan. Expedition d. Grafen Samuel Teleki (1887--88.)

Schwicker J., Ministerwechsel und Kirchenstreit in Ungarn. (Megj. a *Deutsches Wochenblatt* 1893. 5. és 6. számában.)

Ausland. (1893. 66. évf. 6. és 7. szám.) *Wislocki H.* Die Qualgeister der Magyaren. Ein Beitrag zur Volkskunde Süd-Ost-Europas.

H a z a i h í r l a p o k .

Gr. Bethlen Miklós, a Pesti Napló jan. 19. számában »A magentai vereség titka« cz. közleményben kimutatja, hogy a magentai csata elvesztését többi között egyes tábornokok fegyelmetlensége és a fővezénylettel szemben tanusított engedetlensége okozta. A febr. 16. számban pedig ennek igazolására Clam-Gallas altábornagy 1859. jun. 4. kelt hivatalos jelentését közli.

E czikkek ellen irányul a P. Lloyd márcz. 5. megjelent hivatalos jellegű válasza, mely azt akarja kimutatni, hogy az osztrák törzskar helyesen cselekedett, midőn Gyulait a csata folytatására serkentette, a menyében maguk a francia tábornokok is elvesztettek vélték az ütközetet.

»*Egy magyar főpap csodatételei*« cz. alatt a P. Napló január 29. száma Hohenlohe-Schillingsfürst Sándor herceg, nagyváradai prépost és címzetes püspök viselt dolgairól emlékezik. (Ugyanaz a thema, melyről néhány évvel ezelőtt az elhunyt Rainer Bertalan közölt érdekes tárczát.)

Csik-Volecz Sándor, A régi katonavilágból 1740 óta. (Egyetértés 1893. jan. 20.) Szól különösen a tisztek s katonák fizetéséről.

Forró Elek honvédezered (1813—1893.). Bem jobb keze, 1893. jan. 26. elhunyt. Életrajzát l. a hírlapok jan. 27. számaiban.

Egy magyar emigráns halála. Lichtenstein György. Váli Bélától. (Ország-Világ 1893. 8. sz.) L. Gy. Tolna megye szülöttje, Angliában élt mint jó hírű zongoratanító.

»A meglebent fátoly« cz. alatt a Pesti Napló febr. 22. száma elbeszéli, hogy a bécsi kormány, nevezetesen Beust gróf mily módon és mily ígéretekkel csitította a pápai curia haragját az osztrák alaptörvények miatt. E missióval az udvar Langrand-Dumonceau grófort bízta meg.

»Egy forradalmi Pasquill.« (Budapesti Hírlap. márcz. 15. E »hü tükör« szerzője a 48 évek előtti kormányférfiakat ostorozza

Wertheimer Ede, »Aus dem Archiv der Grafen Pálffy-Daun« cz. alatt a Pester Lloyd febr. 16. számában Mária Terézia, József, Lipót és Ferenc királyoktól Pálffy Lipóthoz intézett leveleket közöl.

»Régi magyar strájkok« cz. alatt a Pesti Napló febr. 5. száma a kolozsvári ötvöslegények 1573. évi strájkjáról értekezik.

Az 1848 után az amerikai Unióban alakult »Uj Buda« magyar gyarmattelepről a Pesti Napló febr. 2. száma hozott közleményt.

B. F., *A régi magyar tisztszemlék fizetése*. Történeti visszaemlékezés. (Egyetértés 1893. márcz. 7.)

A szabadsajtó ünnepén. (Pesti Napló. márcz. 15.) Adatok a 48 előtti újságokról, azok áráról, a censuráról stb.

Ocskay Gusztáv, Kiss Ernő tábornokról. (Egyetértés márcz. 15.)

Prém József, Rázga Pál. (Budapesti Hírlap. márcz. 23.) Emléklap az 1848. jun. 18. Pozsonyban kivégeztetett prot. lelkészről.

Összeállította : MANGOLD LAJOS.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

A hazai folyóiratok legnagyobb részének mult évi utolsó füzetei részben mult évi utolsó számunk bezárta után, részben a folyó év elején jelenvén neg, csak most mutathatjuk be azok tartalmát olvasóinknak.

— A TURUL m. é. 4-ik füzetét Thaly Kálmán értekezése nyitja meg egy adalékkal a Rákóczy-ház nemzedékrendjéhez, egy 1641-iki mandatumot ismertetvén, melylyel a családfát bővíti. *Csona* József értekezése: »az olasz renaissance a magyar heraldikában« az 1486 — 1526. közti évekből kilencz czimerrajzot mutat be, melyek a miniature festészetnek mesterművei. *Wertner* Mór családtörténeti adatokat közöl a Kőrögyiak és Tornaiak őseiről s pótlékkal járúl a Czudarok nemzedékrendjéhez. *Kis* Bálint kiegészítést közöl Komáromynak értekezéséhez a Szentpály-családról. A »Vegeyesek« rovatához *Décsényi*, *Stessel*, *Kandra* Kabos járultak apróbb értekezésekkel. A füzetet könyvismertetés s az ülések jegyzőkönyvei zárják be.

— A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 5-ik utolsó füzetében *Thaly* K. gróf *Bercsényi* Miklós jellemzését, nagy munkájának egyik legsikerültebb részletét mutatja be, melylyel halomra dönti az eddigi balvéleményeket. *Köszeghy* Sándor *Zsigmond* király két honvédelmi szabályzatát mutatja be magyarra fordítva. *Gömöry* Gusztáv befejezi a megelőző füzetben megkezdett értekezését *Székes-Fejérvár* visszavételéről 1601-ben s elvesztéséről 1602-ben, a hadi levéltár kiadatlan oklevelei alapján dolgozva. *Thury* József »a várnai csatáról« cím alatt II. Mohammed szultánnak két török levelét közli magyar fordításban, melyek a csata leírását nyújtják. *Czimer* Károlytól: »*Cserni* *Iván* *Szegeden*« című történeti rajz zárja be az értekezések sorát. A Tárczát az Akadémia hadtudományi bizottságának hivatalos iratai nyitják meg, azután következnek hadtörténelmi apróságok változatosan s érdekesen összeállítva, könyvismertetések s egy adalék a hadi szabályzatok gyűjteményéhez *Veress* Endrétől. A füzethez két műmelléklet van csatolva.

— Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ mult évi 5-ik számában *Huszkó* József a mezőtelegdi ev. ref. templom falképeit ismerteti, melyek közül különösen a pokol a legérdekesebb. *Décsényi* Gyula a nagybányai Szent-István templomról irt tanulmányát befejezi, a romban heverő és elpusztult templom maradványairól képeket is közölvén. Az Emlékek és Leletek című rovatban *Téglás* Gábor a történelmi Dáciáról, *Wosinszky* Mór az abaligeti cseppkőbarlangról, *Farkas* Sándor a mártélyi népvándorlaskori temetőről, *Mihalik* József a hazai ötvösczéhék pecsétjeiről a XVII. és XVIII. században, *Pör* Antal az aacheni magyar kápolna XIV. századi ötvösműveiről értekeznek, *Réthy* László pedig adalékokat közöl a havaseli vajdák numismatikájához. Irodalom, Muzeumok, Társulatok és a Különlélék rováta zárja be a tartalmas füzetet.

— Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK múlt évi utolsó füzetében *Széchy* befejezi a Pannoniai Énekről szóló tanulmányát. *Révész* Kálmán bemutatja Ipolyinak levelezését atyjával a Magyar Mythologia ügyében s adatokat közöl Kocsi Csergheő Bálint életéhez. A kritikai rovatban ugyan ő ismerteti ifj. Kemény Lajos Reformatio Kassán című munkáját. Az Adattárban a megkezdett cikkek befejezettek. *Karlovsky* Endre közli Kossuth által tervezett Budapesti Évlapok című hirlap programját, s más a lapra vonatkozó hivatalos iratokat, s ismerteti az ez ügyben folytatott hivatalos tárgyalásokat. *Szinnyey* Gerzson és *Kara* Győző apróbb cikkeket közölnek. Az Irodalomtörténeti Közlemények a jövő évben az irodalomtörténeti bizottság szerkesztésében fognak megjelenni. A szerkesztő változásra vonatkozó nyilatkozatok: a volt szerkesztő-é s az Akadémia első osztályáé a füzethez vannak mellékelve.

— A GRAFIKAI SZEMLE-nek, mely a könyvnyomdászok szakkörének hivatalos közlönye, múlt évi 9 — 12. számában *Firtinger* Károly cikksorozatot kezdett meg »Hazánk könyvnyomatói Hunyadi Mátyás idejétől 1848 — 49-ig« cím alatt, Hess András működésével kezdvén meg tárgyát, azután az 1536-ban Nádasdy Tamás alapította, de már 1541-ben megszűnt ujszigeti nyomdát, az 1538-ban alapított magyaróvári, az 1561-iki debreczeni, az 1573-iki komjáti stb. nyomdákat ismerteti, melyeket, az ujszigetit kivéve, Huszár Gál alapított. Így tovább rendre veszi a nyomdákat, az első nyomdászok élettörténetét, a nyomda működését, a nyomdászok névsorát stb. adván s a nyomdatermékek facsimiléit közölvén. Alaposan és ügyesen megírt tanulmány, melyből a 400 éves magyar nyomdászat fejlődését, terjedését meg lehet látni. Most még a XVII. századi nyomdáknál van. Különben a tanulmány megérdemli majd a bővebb ismertetést is, ha teljesen megjelent.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ múlt évi 4-ik füzeté becses cikkel hagyta el a sajtót. *Milleker* a rómaiak alatti Délmagyarországot kezdte megírni, mint bevezetésében mondja, három részre osztván a 157 éves római uralkodás történetét, az elsőben a vidék földrajzát, a másodikban a történetet, a harmadikban a műveltségi állapotokat tárgyalván. Most a földrajzi részt nyújtja, a legújabb kutatásokat s nézeteket is ismertetvén. Dr. *Baróti* Lajos a becskeréki spanyol telepet írja le. A spanyolokat 1735-ben kezdték először ide telepíteni, de ezek is 1738-ban Budára és Pestre költözködtek s innen kezdve nyoma vész, hogy újabb telepítések eszközöltettek volna. Dr. *Berkeszi* István Dél-Magyarország Monographiáját ismerteti Bél Mátyás óta, ajánlván, hogy Bél kéziratban hátrahagyott gyűjteményéből másoltassa le a társulat a Dél-Magyarországra vonatkozó részt. Az adattárban *Baróti* Lajos közli a bánági kath. papságra vonatkozó kivonatait (1716 — 1753.). A Tárczában választmányi ülések vannak közölve, az Egyveleg című rovat pedig több érdekes apróságot hoz. A tagok jegyzéke zárja be az évfolyamot, melyből kitűnik, hogy 65 alapító, 8 tiszteleti és 199 rendes tagja van a társulatnak.

— Az ERDÉLYI MŰZEUM múlt évi X-ik füzetében *Terner* Adolf befejezi *Columbus* Kristóf emlékééről írt cikkét, úgyszintén *Ferencki* Zoltán az erdélyi magyar játékszin kezdetéről írt tanulmányát, *Szédeczky* Lajos folytatja a Fogarasi Tört. Emlékek című cikkét. Irodalmi szemle és Különfélék rovata zárja be a gazdag tartalmú évfolyamot.

— A MAGYAR SION múlt évi 12-ik füzetében Dr. *Halmos* Ignác befejezi a Pozsonyi Generalis Seminarium czíni tanulmányát.

ÚJ KÖNYVEK, FÜZETES VÁLLALATOK.

— A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRBÓL megjelent immár az utolsó füzet is: a III-ik kötet XI-ik füzete, melyben az Index verborum, a szómutató is véget ér. S ez a szómutató szükséges kiegészítése magának a szótárnak, mely nehezebben kezelhető s esetenként csak kombinálgatás után található fel az ember az egyes szavakat. Így most könnyen ráakad az ember arra, amit keres. Történetírók s kivált azok, kik mivelődés történettel foglalkoznak, csak úgy mint a nyelvészeknek nélkülözhetetlen könyv ez. Hogy pótlásra és kiegészítésre vár, az bizonyos dolog: mert naponként újabb és újabb anyagok kerülnek felszínre, s mert az okiratokban található magyar szavak sincsenek felvéve. Hogy ezekből specialiter külön szótárt kellene csinálni, mint egy laptársunk ajánlotta, nem tartanám czélszerűnek. Ha pótlékot akarnak hozni, legyen az lehetőleg teljes pótlék. olyan, melybe a beszerzei szöszedet szavai is felvétessenek.

— A »MAGYAR ÍRÓK ÉLETE ÉS MUNKÁI« című s *Szinyei* József által írt nagybecsű vállalatból megjelent a 18-ik füzet s ezzel a II-ik kötet, mely C. D. E. betűket foglalja magában, be van fejezve. Az Akadémia elhatározása következtében a füzetek ezentúl gyorsabban fogják egymást követni.

— A MAGYAR NEMZET FÜGGETLENSÉGE AZ ÁLLAMI ÉS AZ EGYHÁZI (KÜLSŐ) KORMÁNYZATBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MAGYAR KIRÁLY APOSTOLI JOGAIRA ÉS A KATH. AUTONOMIÁRA cím alatt *Beksiacs* Gusztáv alapos tanulmányt tett közzé, melyben célja történeti alapon kimutatni, hogy tulajdonkép jura reservata-k nem léteznek, mert a korona összes joga egyenlő a nemzet akaratával s hogy ezeket a korona csak a nemzet hozzájárulásával gyakorolhatja. A katolikus egyház közjogi helyzetének Magyarországon esetelése után a legfőbb kegyuri jogot, azután a pápa megerősítési jogát tárgyalja stb. A füzet ugyan az aktualis politika kívánalmához képest van írva, de mély alaposítással, történeti tanulmányokkal s erős magyar érzellemmel, melyet mindenki élvezettel és haszonnal olvashat. A füzet ára 1 frt = 2 korona.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA Történelmi Bizottsága a Török-Magyarokori történelmi emlékek második sorozatát, a török írók kiadását még 1891-ben elhatározta s *Thúry* Józsefet bízta meg az összegyűjtéssel s fordítással, ki most számol be egy testes kötetben

»Török történetírók« cím alatt. A kötetben hat, legrégebb török krónika magyar vonatkozású dolgait adja, melyek az 1389-től 1532-ig terjedő időközt tárgyalják. Legterjedelmesebbek I. Szulejmán Naplói, melyekből az 1521., 1526., 1529. és 1532-ki naplókat közli, mind megannyi becses kútforrásokat ez évek történetéhez. Az okmánytárban fontos török leveleket közöl, függelékben pedig adja a török szavak jelentését. mert igen helyesen tette a fordításban, hogy meghagyta az eredeti, török kifejezést. Név- és tárgymutató zárja be a művet. Meg kell még jegyeznünk, hogy Thury nemcsak egyszerű fordítást nyújt, de számtalan jegyzettel, a magyar forrásművekre utalásokkal látta el munkáját, úgy, hogy ezzel is lényegesen emelte a könyv tudományos becsét. Ára a műnek 4 frt.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA classica-philologiai bizottsága kiadásában megjelent Herodotos történeti könyveinek immár második kötete Geréb József fordításában, a ki ebben a kötetben a IV—VI. könyveket adja. E kötet is ép oly jó magyar nyelven van fordítva, mint az első kötet, s a kötet végén a jegyzetek nagy száma mutatja, hogy a fordító mily lelkismeretesen igyekezett mindenképpen megmagyarázni a szöveget. Valóban csak dicséretes, hogy az Akadémia a régi remekírókat ily alakban és fordításban is igyekszik a magyar irodalomba átültetni, s közkinccsé tenni, s mint a címlap mutatja, már eddig is több remekírókat adott ki, még pedig vagy magyar, vagy párhuzamosan görög és magyar, illetőleg latin és magyar szöveggel, mely által mindjárt meggyőződhetik az olvasó a fordítás correctségéről. E kötet ára 2 frt 40. kr.

— A PALLAS NAGY LEXICONÁBÓL a 14. és 15. füzet gazdag tartalommal s igen érdekes műmellékletekkel (Anonymus első lapja Apollo, Aquincum, térképek) megjelent s ezzel az I. kötet be van fejezve. Megindult a II-ik kötet, s ebből eddigelé 4 füzet látott világot, az Aspremont családig. Ez is gazdagon van illusztrálva színnyomatú képekkel, térképekkel s más mellékletekkel és a szövegbe nyomott rajzokkal, czímerekkel. Kiváló gond van fordítva a hazai viszonyokra, magyar történetre, melyeket elismert szakemberek írnak: Árpádról pl. Márki Sándor írt tanulmányt.

— Az ATHENAEUM KÉZI LEXIKONA immár be van fejezve, és két vastkos kötetben fekszik előttünk. A 40 füzetre terjedő munka minden füzete újabb és újabb bizonyosságot tett e vállalat hasznosságáról, életrevalóságáról; s ma, midőn az utolsó füzet is megjelent s az egésznek magunk előtt látjuk, forgatjuk és használjuk, ismételtlen el kell ismernünk annak hasznos és szükséges voltát. Azt a czélt, mit az Athenaeum ezzel a vállalattal maga elé tűzött, *Acsády Ignác dr.*, a gondos szerkesztő egy sereg fiatal munkaerő ügyes és tervszerű felhasználásával a lehetőségig teljesen megvalósította; műve nemcsak az általános és közhasznú ismeretek tükre, de a hazánkra, annak kulturális, közgazdasági, politikai, nemzetiségi, vallási, társadalmi viszonyaira, történelmére, földrajzára vonatkozó adatok tárháza, mely tartalmának gazdagságával és változatosságával jóval túlhaladja az u. n.

kézi lexikonok rendes határait és önkénytelenül arra a kérdésre késztet, miként lehetett ezt az óriási anyagot oly aránylag kicsiny térre beszorítani? E feladat megoldása kizárólag a szerkesztő érdeme, s ugyancsak az ő széles látköre és tudományos készsége adta meg a garanciát arra nézve, hogy a lexikon cikkei az illető ismeretkörök mai stádiumát tárják az olvasók elé. A magyar történelmi rész az egész munkának több mint egy tized részét képezi; cikkeinek nagy részét, mint az előszóból megtudjuk, dr. Schöuherr Gyula vál. tagtársunk írta. E cikkek a magyar történelem majdnem összes szereplőinek és főbb eseményeinek ismertetését felölelik, gondosan, tervszerűleg, röviden és világosan vannak megírva. A művelődési történeten kívül kiváló súly van fektetve a királyok és erdélyi fejedelmek életrajzára, s a hazánk multjában nevezetes szerepet játszott főúri és nemesi családok történetére. A történelem segédtudományai is megfelelő arányban képviselve vannak. A földrajzi részt Sztáncsek Zoltán, a magyar irodalmat Kelemen Béla, a műtörténelmet Acsády Jenő dolgozták fel; az rodalomtörténetből pompás synchronisticus átnézeti táblát is közöl a munka, a minőt szívesen vetünk volna a magyar történelemből is. Ez utóbbi hiányát azonban némileg pótolják Magyarország történelmi térképei, (a honfoglalás, az Árpádház, a Hunyadiak és a török hódoltság korából) melyek a címerekről, zászlókról és a régi magyar viseletről adott színes mellékletekkel és a magyar uralkodóházak családfáival együtt nagyban emelik a kötetek értékét. A két kötethez diszes és tartós kiállítású bekötési táblák is lettek kibocsátva. A két kötet bolti ára bekötve 16 frt.

— Az »ERDÉLYI VAJDAK SZOROZATA a XIV-ik század végéig« cím alatt Pór Antaltól egy kis füzetke látott világot (külön lenyomat az Erdélyi Muzeumból). Az első, kit felemlít, Mercurius 1113-ból s attól kezdve figyelemre méltó sorozatot állított össze. Sok nehézséggel kellett a névsor megállapításánál küzdenie, mert a címet a hivataltól elvált vagy azt el sem foglalt vajdak is viselték, s aztán kivált a XIII-ik század második felében több hasonló nevű vajda is szerepel, kiket igen nehéz, sőt olykor teljesen lehetetlen egymástól megkülönböztetni.

— HAMPEL JÓZSEF igen érdekes tanulmánya »Az Eraviscus nép és emlékei« a Budapest Régiségei IV-ik kötetéből külön lenyomatban is megjelent.

— MÁRKI SÁNDORTÓL Maximilianus Transsylvanusról »Egy magyar humanista« cím alatt önálló tanulmány jelent meg, mely külön lenyomat az »Erdélyi Muzeum«-ból. Összegezi az eddigi kutatások eredményeit, s ezekből összeállítja Maximilianus életrajzát. Végül egy pár versét fordításban közli. Tüzetesebben fogjuk ismertetni.

— A SZARADRÖMŰVESSÉG TÖRTÉNETÉBŐL Ausztria-Magyarországban, Abafi Lajos e német nyelven írt munkájából, a melyből két kötet már előbb befejeztetett, hamar egymásután négy kettős füzet (17—24-ik) jelent meg. Ezek nyitják meg a III-ik kötetet (1—384 l.), a melynek

további füzeteti gyorsan követik egymást. A szabadkőművesség negyedik időszakát (1776—1780 között) tárgyalják e füzetek. Prágai, lemergi, krakkai (s más galicziai), trieszti, bécsi (és más ausztriai), néhány erdélyi szász (szebeni, brassai), egy két magyarországi (monyorókeréki, pozsonyi, majd a budapesti), azután több horvát (varasdi, zágrábi, glinai, likai, eszéki) s néhány olaszországi (osztrák-magyar katonai) páholy keletkezésének s működésének történetét írja le ezekben Abafi Lajos gondosan összegyűjtött adatok alapján. Ezt az időszakot nagy jelentőségűnek mondja a szabadkőművesség történetében monarchiánkban. A különböző rendszerek ekkor érték el virágzásuk tetőpontját, később az egyesítési eszme által megrázkódtatva, hanyatlásnak indultak. Nevezetes hódítást tett a templarius rendszerű *prágai* szabadkőművesség, nem annyira Cseh- és Morvaországban, mint inkább Sziléziában és Galicziában, sőt Luxemburgban és Triesztben is. Jelentékeny terjeszkedéssel dicekedett a Zinnendorf-rendszerű *berlini* nagy páholy Bécsben, Innsbruckban, Pozsonyban, Monyorókeréken, Varasdon és Cremonában. A *Draskovich-rendszer* főképp Erdélyben (a szászföldön) szervezett új műhelyeket. Egyedül az *eperjesi* lengyel-francia systema nem terjeszkedett. Tagjai beléptek az *arany rózsakereszt* rendbe s ettől fogva a szabadkőművességet alárendelt, előkészítő iskolának tekintették az arany rózsakereszt rend számára. E rend tagjai nagy tevékenységet fejtettek ki s hálójukat kiterjesztették az egész monarchiára. De működésüket kicsinyes dolgokra vesztegették, csodaszzerű orvosságok, életmeghosszabbító csodaszerek feltalálásán s effélékben törték a fejüket. A szabadkőműves páholyok azonban egyrészt a köznyomor enyhítését, iskolák felállítását, özvegyek, árvák, hajléktalanok gyámolítását, másrészt a szellemi élet, a gondolkozás, az eszmék felszabadítását tűzték ki főcélul. Ezt a feladatot igyekeztek, a mennyire csekély eszközeikkel s a felsőbb hatalmak nyomása és korlátozása mellett tehették, előmozdítani. II. József szabadelvű eszméi kedveztek ennek az áramlatnak s előmozdították a szabadkőművesség terjedését. A magyarországiak közül ennek köszöni virágzását a *nagyszzebeni Szent-András páholy*, a mely már 1767-ben keletkezett, az ugyanott 1777-ben alakult *három horgony* páholy, a brassai *három oszlop* páholy. Gr. *Erdődy* Lajos cs. és kir. kamarás 1776-ban ősi kastélyában Monyorókeréken alakított egy páholyt »*arany kerék*« symbolummal és pecséttel. Pozsonyban is virágzott egy páholy (»*Zur Sicherheit*« név alatt) az 1770-es évek második felétől. Budapesten az 1770-es évek elején alakult a *nagylelkűség* (magnanimitas) nevű szabadkőműves páholy. Ezek története érdekel minket legközelebből s elismerés illeti Abafi Lajost, a ki ezek keletkezésének, fejlődésének és működésének történetét a mennyire lehetett feltárni, igyekezett. A füzetekhez kiváló szabadkőművesek arcképei vannak mellélelve: Blumauer Alajos, gr. Széchenyi Ferencz, Van Swieten Gerhard és gr. Festetics György arcképe. A kettős füzetek ára 80 — 80 kr.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— BERCSÉNYI LÁSZLÓRÓL. Kolozsvárott a márcz. 15-ki ünnepéségen a redoutenak zsúfolásig megtelt nagy termében harmadfélóráig tartó szabad előadást tartott *Thaly* Kálmán, kit a közönség már megjelenésekor riadó tapsokkal üdvözölt s több mint két órára terjedő szabad előadását Rákóczi Ferencz híres tábornokának Bercsényinek francia földre szakadt utódairól mindvégig a legnagyobb figyelemmel és lelkesedéssel hallgatta. *Thaly* ezt a témát igen helyes kapcsolatba tudta hozni a nemzeti ünnep eszméjével. Az a rendkívüli *közvetlenség*, melylyel a nagy közönség előtt jobbadán ösmeretlen mult századbéli eseményekről szólt; *ereje*, melylyel a roppant anyag fölött *uralkodni* tudott, úgy, hogy a nagyrészen iparosokból és kereskedőkből álló közönség észre sem látszott venni, hogy egyik negyedóra a másik után múlik, s hogy tényleg egész kötetre valót hallott; a *biztosság*, melylyel adatait egy sor írás használata nélkül is egybefűzni tudta; a könnyen érthető, de mégis választékos előadó *modor*, melyet alkalmazott s melynek szépségei különösen egyes érdekfeszítő epizódok elbeszélésénél tüntek ki. — legjobban mutatták, milyen hatalom van történettudásaink kezében, ha nemcsak az akadémia és a tudós társaságok, hanem egyúttal a nagy közönség számára is akarnak és tudnak írni és beszélni. Előadás alatt és után *Thalyt* a hálás közönség a szó szoros értelmében ünnepelte.

— RÉGI MAGYAR UTAZÓKRÓL. Ezen a czímen tartott felolvasást dr. *Szádeczky* Lajos az Erdélyrészi Kárpát Egyesület elnöke a Kolozsvárott márcz. 14-én rendezett s rendkívül látogatott első Kárpát-estélyen. Könnyed modorban utalt reá, hogy a honfoglaló ősök egyúttal kitartó turisták voltak, a mi különösen 937. évi kalandozásaikban tünt ki. A szentgalleni kolostornál táborozó magyarokról (926.) nemcsak mint katonákról, hanem mint turistákról is érdekes följegyzéseink maradtak. Hosszasabban időzött *Julján* barátinak az őshazába tett útjánál, melyet 37 napon át egy sivatagon keresztül csupán 22 hamuban sült pogácsával kellett megtennie. Majd Mátyás királyról csevegett, mint az erdélyi részek valóságos turistájáról. Legnagyobb érdeklődést azonban zalánkemeni *Kakas* István 1602. évi perzsiái útjának elbeszélése keltette, nemcsak a megkapó részletek miatt, hanem azért is, mert ennek a turista diplomatának háza maig is áll Kolozsvár főpiacán; rajta van 1590. táján faragott czimere is nevének kezdőbetűivel, a *Stephanus Kakas* jelentő S. K.-val. Ebben a házban tartotta lakodalmát *Kakas* István 1597. jan. 20-án s ebbe a házba szoktak volt szállni a *Báthoryak*; onnan ragadt reá a *Báthory-ház* elnevezés. Ennek a háznak emléktáblával való megjelölésére mostani tulajdonosa Szathmáry 100 frtot ajándékozott s a Kárpát Egyesület, mely *Szádeczky* szellemes és tanulságos felolvasásával oly méltóan nyitotta meg felolvasó estélyeinek sorát, gondoskodni kíván, hogy Kolozsvár egyéb történeti emlékeit is táblákkal jelöljék meg. (A felolvasás megjelent a »Kolozsvár« 62. számában.)

— A MAGYAR TENGERPART, mely Fiumében Feszt Aladár és Kőrösi Sándor szerkesztésében jelenik meg, f. é. 12. számában »Zrinyi és Machiavelli« cím alatt egy tárczát hoz Kőrösi Sándor tollából, melyben a cikkíró alapos tanultsággal s az olasz szöveg czitálásával kimutatja, hogy Zrinyi eszméje, a nemzeti hadsereg felállítására, tulajdonkép már Machiavelli ideája volt, s Machiavelli »L'arte della guerra« című munkája szolgált alapul Zrinyinek a »Török áfium ellen való orvosság« című művének, de míg Machiavelli munkája száraz párbeszédben van írva, addig Zrinyié egy nagy európai eszme szolgálatában, actualis czélből, hazafias hévtől lángoló remekül alkotott szónoki beszéd.

— DORCSÁK GYULA gymn. igazgató kiadta »A középiskolai rendtartás magyarázata« című művének I. részét, mely a tanulók felvételére, fegyelmi intézkedésekre, tanulmányi ügyekre, tanári tanácskozássokra vonatkozó miniszteri rendeleteket s a törvényt magyarázza meg. Mint ez első füzetből is látható, szerző szorgalmasan összegyűjtötte az adatokat, s mint előfizetési felhívásában igéri, ki fogja adni a XVI—XVIII. század tanügyi mozgalmakra vonatkozó adatokat is; végleges bírálatot azonban csak majd a mű teljes megjelenésekor adhatunk. Az 1. és 2. füzet ára 1 frt 50 kr., megrendelhető Trsztenán szerzőnél.

— A TELEKI-CSALÁD OKLEVÉLTÁRÁNAK két első kötete *Barabás Samu* szerkesztésében már sajtó alá ment, s mind két kötet a folyó év végén egyszerre fog megjelenni. Ez a két kötet 1526-ig (a mohácsi vészig) terjedő okmányokat fogja magában foglalni.

— *Igazítás.* Felkértünk köv. helyreigazító sorok kiadására: A Századok III. füzet 249. lapján Alnoch ezredes halálát illetőleg ez áll: »a visszásan robbant *gyújtó akna* tüzes golyó darabjai által szakgattatott szét.« Az idézett helyen *gyújtó aknáról* és *tüzes golyókról* szó sincs, hanem igenis az akna gyújtó lyukát, az aknának visszás robbanását említem; hisz az aknákat akkor tiszta löporral töltötték, most dynamitot alkalmaznak; tüzes azaz tüzesített golyókat pedig nedves fojtásra téve, akkor ágyukból lötték, mi Pest lövetécekor meg is történt; voltak ugyan és alkalmaztatnak ma is még szóró aknák, de ezeknek betetözött, lepadolt töltött aknaöble fölé kövek (nem golyók) lesznek rakva, melyek a támadókra szóródnak, helyesebben közéjük hullanak. A 250. lapon br. Léderer lovassági tábornokot mondja Budavár 1848-iki parancsnokának, holott könyvem 132. lapján ott áll, hogy »1846-tól 1848-ig kressenstein Kress Károly báró altábornagy voltak budai várparancsnokok.« Léderer azonban ugyanazon lapon mint »akkori magyarországi cs. kir. főhadparancsnok« szerepel. Várparancsnok és országos főhadparancsnok közt igen nagy a különbség.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— TÖRÖK-MAGYARKORI TÖRTÉNELMI EMLÉKEK. II. Osztály: Írók. Török történetirók. Fordította és jegyzetekkel kísérte *Thury József*. I. köt. Budapest, 1893. 8-o. VIII, 433 l.

— PÉRÓ LÁZADÁSA. Székfoglaló értekezés *Márki Sándor* l. tagtól. Budapest, 1893. 8-o 96 l. (A M. T. Akadémia Történettudományi Értekezései XV. köt. 11. sz.)

— MAGYAR ÍRÓK ÉLETE ÉS MUNKÁI. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából írta *Szinnyei József*. II. kötet. Caban—Exner. Budapest, 1893. Nagy 8-adr. 1474 hasáb.

— MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR, a legrégebb nyelvemléktől a nyelvújításig. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkesztették *Szarvas Gábor* és *Simonyi Zsigmond*. Harmadik kötet Sz—Zs. Szómutató. Budapest, 1893. 4-edr. 1316 és 290 l.

— HERODOTOS TÖRTÉNETI KÖNYVEI. Görögül és magyarul. Fordította *Geréb József*. II. kötet. IV—VI. könyv. Budapest, Franklin-Társulat. 1893. 8-r. 376 l. Ára 2 frt 40 kr.

— BIBLIOTHECA GEOGRAPHICA HUNGARICA. Magyar Földrajzi Könyvtár. A magyar birodalomról, valamint magyar szerzőktől bármely földrajzi tárgyról és bármely nyelven megjelent irodalmi művek könyvésze. Idevágó irodalomtörténeti bevezetéssel. Írta *Harass Rezső*. Budapest, 1893. 8-o. XXVII, 532 l.

— A GYÖRI PÜSPÖKI PAPNEVELŐINTÉZET könyvtárának czímjegyzéke. Összeállította *Zulka László*. Győr, 1893. 8-o VIII, 950 l.

— VETUS HYMNARIUM ECCLESIASTICUM HUNGARIAE. Cura et impensis *Josephi Dankó*. Budapestini, 1893. 8-o XV, 598 p.

— MÜNSTER UND ABTEI S. Benedicti (Szt. Benedek) an der Gran. Von *Josef Dankó* Separatabdruck aus der »Ungarischen Revue« Budapest, 1893. 4-o 22 S.

— L. THUASNE. Djem-Sultan fils de Mohammed II., frère de Bayezid II. (1459 — 1495.) d'après les documents originaux en grande partie inédits. Étude sur la question d'orient à la fin du XV. siècle. Paris, 1892. 8-o. XIII. 457.

— ACTA BOSNIAE potissimum ecclesiasticis cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752. Collegit et digessit *P. Eusebius Fermendzin*. Edidit Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium. (A Monumenta Spectantia Slavorum Meridionalium XXI-ik kötete.) Zagrabiae, 1892. 8-adr. 613 l.

— POLITISCHE CORRESPONDENZ Breslau im Zeitalter des Königs Matthias Corvinus. Erste Abtheilung 1469 — 1479. Namens des Vereines für Geschichte und Alterthum Schlesiens. Herausgegeben von *Dr. Berthold Kronthal* und *D. Heinrich Wendt*. (A Scriptores Rerum Silesiacarum XIII-ik kötete.) Breslau, 1893. 4-edr. 285 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1893 évi apr. 6-án tartott rendes választmányi ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Óváry Lipót elnöklete alatt dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, Dedek Cr. Lajos, dr. Fejérpataky László, dr. Horvát Árpád, Pettkó Béla, Sziinyei József, Tagányi Károly, dr. Váczy János vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Az elnökök távollétében Óváry Lipót vál. tag foglalván el az elnöki széket, az ülést megnyitja s a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Csánki Dezső és Tagányi Károly vál. tagokat kéri fel.

55. Szilágyi Sándor titkár előterjeszti az új tag-ajánlatokat. Ajánlatnak *évdíjas r. tagokul 1893-tól:* Kölcsei Kende Béla Budapesten (aj. Thalys Kálmán), Zenta város közönsége (aj. gr. Szécsen Antal), Budakeszy Weöres Iván tart. huszár-hadnagy Nemes-Csoón (aj. Szilágyi Sándor), Miskolczy Jenő p. ü. tanácsos Debreczenben (aj. Széll Farkas), Jogász- és tisztviselői kör Debreczenben (aj. Széll Farkas), Melczér Géza orsz. képviselő Budapesten (aj. gr. Teleki Géza), Lendvay Sándor első m. ált. bizt. társ. titkár Aradon (aj. Szilágyi Sándor), dr. Köhegyi Lajos orvos, Szegeden (aj. Széll Ákos), Debreczeni állami fő-reáliskola (aj. Szilágyi Sándor), Gazsy József tanár Kolozsvárt (aj. Szilágyi Sándor), Kolozsvári állami felsőbb leányiskola (aj. Szilágyi Sándor), Hofbauer Lajos megyei főpénztári ellenőr Aradon (aj. Eckhart Ede).

Megválasztatnak.

56. Csánki Dezső felolvassa »*Boszniai püspökség Magyarországon*« című értekezését.

A Századokban fog megjelenni.

57. Dedek Cr. Lajos felolvassa Pór Antaltól Dankó József »*Vetus Hymnarium Ecclesiasticum Hungariae*« című kiadványának ismertetését.

A Századokban fog megjelenni.

58. Titkár előterjeszti a pénztárnok martius-havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt	6107 frt 70 kr,
» kiadás »	1443 » 85 »
maradvány	4663 frt 85 kr;
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő	1690 » 57 »
követelést, 1893. mart. 31-én összesen	6354 frt 42 kr

készpénz áll a társulat rendelkezésére, melyből azonban a képviselőház könyvtárától befizetett 200 frt alapítvány tőkésítendő.

A pénztári kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatolattik; a tőkésítendő 200 frtra nézve pedig határozattik, hogy ez összeg erejéig 4⁰/₁₀ os korona-járadék kötvények vásároltassanak; a határozat szabályszerű végrehajtásával az elnökség bízattván meg.

59. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 3730 számú értesítése szerint a f. évi 46 jk. pont alatt kelt vál. határozatnak megfelelően 200 frt (400 korona) alapítvány tőkésítettet.

Tudomásul szolgál.

60. Jelenti, hogy az Első m. általános Biztosító Társaság martius hó 24-ikén tartott közgyűlésében a Történelmi Társulat céljainak előmozdítására 100 frt adományt szavazott meg, mely összeg a társaság főpénztáránál bármikor felvehető.

Köszönettel fogadtatik.

61. Csánki Dezső felolvassa néhai Almási Balogh Béla »*Patnok város multja és újabb kora 1881-ig*« című munkájának bírálatát.

A f. évi 7 jk. pont kapcsán Lévay József úrral mint a munka beküldőjével fog közöltetni.

62. Olvassatik a M. N. Muzeum igazgatójának f. évi mart. 22-én 705 sz. alatt kelt átirata, melyben a budapesti kir. váltótörvényszék elnöki irodájában levő gróf Batthyány Lajos-féle íróasztal és szent koronát látott vas-szekerény ügyében f. évi 53 jk. pont alatt vele közölt indítványra vonatkozólag arról értesíti a választmányt, hogy mivel ez állítólagos ereklyék származását sem hivatalos adatok, sem magán úton nyert információk nem igazolják, s minthogy azok a váltótörvényszék helyiségeiben különben is tiszteletben tartatnak, szükségtelennek látta megszerzésükre további lépéseket tenni.

Tudomásul vétetik.

63. Szilágyi Sándor titkár. hivatkozással a mult martius-havi ülés 50 jk. pont alatt kelt határozatára, jelenti, hogy a kereskedelem-ügyi miniszter úr hivatalos felhívása a milleniumi országos bizottságba egy tagnak a társulat részéről való kiküldése iránt időközben megérkezvén, az elnökség a választmány utólagos jóváhagyásának feltétele mellett ideiglenesen dr. Pauler Gyula vál. tagot jelölte ki, s felolvassa egyszerűsmind Pauler Gyula úrnak ez ügyben a választmányhoz intézett levelét,

melyben tudatja, hogy az elnökség intézkedése következtében a miniszter őt az országos bizottság tagjává kinevezte, minthogy azonban a kijelölés csak feltételes volt s így a kinevezést is csak feltételesnek tekintheti, kéri a választmány végleges határozatát.

A választmány az elnökség intézkedését helyeslőleg tudomásul vévén, dr. Pauler Gyula urat felkéri, hogy a kinevezést elfogadni s az országos milleniumi bizottságban a társulat képét viselni sziveskedjék.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Óváry Lipót s. k.
elnök.

Jegyzette
Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: dr. Csánki Dezső s. k., Tagányi Károly s. k.

PÁLYÁZATI HIRDETÉS.

Kivántatik a honfoglalás története Geiza fejedelem koráig, és a magyar faj ethnikai meghatározása a hun-avar rokonság kérdésének megvilágításával, tudományos alapon, a nagy közönség által élvezhető feldolgozásban.

Jutalma gr. Zichy Jenő adományából 100 db körmőczi arany.

A munka terjedelme nem korlátoltatik.

A pályaművek idegen kézzel írva, lapszámozva, bekötve és a szerző nevét rejtő jeligés levéllel ellátva, 1895 évi május 31-ig küldendők be a társulat titkári hivatalához.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el.

A jutalmazott munka a társulat tulajdona marad s külön tiszteletdíj mellett fog kiadatni.

F E L H Í V Á S.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább következő névsorban megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivattalal közölni sziveskedjenek:

Áldori Bertalan, eddigi lakása: *Fegyvernek*.

Bing Rezső, eddigi lakása: *Arad*.

Brankovics György, eddigi lakása: *Budapest, Nagykorona-u. 10.*

Czeiner József főgymn. tanár, eddigi lakása: *Budapest, II. ker. fő-gymnasium.*

Kornis Elemér, eddigi lakása : *Léva*.

Polgár József földbirtokos, eddigi lakása : *Budapest*, Rök Szilárd-
utca 21.

Rudnyánszky Gyula kir. táblai bíró, eddigi lakása : *Debreczen*.

Saenger Mór, eddigi lakása : *Besztercebánya*.

Simonits József eddigi lakása : *Arad*.

Sprenger Béla (Rudnai), m. kir. állam-vasuti tisztviselő, eddigi
lakása : *Kassa*.

Dr. *Szilády Károly*, eddigi lakása : *Hajdú-Böszörmény*.

Szobonya Mihály, eddigi lakása : *Budapest*, Kerepesi-út 26.

Sztáncsek Zoltán, eddigi lakása : *Budapest*, Egyetem.

Szilágyi Sándor
titkár.

Alapítványukat 1893. márczius hóban befizették :

Országgyűlési könyvtár 200 frt.

A Pesti Hazai Első Takarékpénztártól 100 frt adomány érkezett.

Tagdijaikat 1893. márczius hóban befizették :

<p>1887. évre. Kölcsi Szende Béla Pártos Béla</p> <p>1888. évre. Namenyi Lajos</p> <p>1889. évre. Szende Béla</p> <p>1891. évre. Gaál Ernő</p> <p>1892. évre. Ozigler Ignác Korányi Frigyes Küffer Béla Kornis Ferencz Machek Gusztáv Ladányi Béla Majláth Béla Nagykanizsai kegyes- rendi társház Nagy Gyula Pancsovai áll. fő- gymnasium Récey Viktor Révész Nándor Vécsey Tamás Weisz Antal Wlassics Gyula</p> <p>1893. évre. Ábrahám Gyula 2 frt 50 kr. Alexander Bernát Ambró Béla Aradi főgymnasium Ast Nándor Bajai róm. kath. fő- gymnasium Balczár Ágoston Battyáni József, gr. Begyács Lajos Benedek István Besán Mihály</p>	<p>Berzeviczy Egyed Beerwert Vilmos Bodó Lipót Boér Sándor Boromissza István Borbély Sámuel Böszörményi Elek Brassói evang. gym. Brodszky Béla Brusmann Vilmos Budai tanító egyesület Bpesti tanárképző Budapesti I. ker. köz- ségi polg. leány- iskola Budapesti evang. fő- gymnasium Csányi Ferencz Cserna Károly Csepcsányi Ferencz Dancs László Dankanics Jeremiás Debreczeni áll. fő- reált. Debreczeni r. kath. gymnasium Deák Lajos Draskóczy Lajos Fehér Sámuel Fekete Elek Fésüs György, dr. Finály Henrik Franzen Alajos Füredők István Gelléri Mór Geisz László Gond Ignác Gyulai Rudolf Gyulafehérvári gym- nasium 4 frt 50 kr. Hajos János Hegedüs János Hell Miksa Herbszt János Hódmezővásárhelyi ref. gymnasium Hoffmann Arnold Rónai Horváth Jenő</p>	<p>Horváth Kristóf Horváth Lipót Hüber Alfonz Incze Károly Ivanffy Ede Issekutz László Kanyaró Ferencz Karafiath Máriaus Karácsonyi Imre, dr. Kecskeméti ref. fő- gymnasium Kempelen Imre Kiss István Király Ernő Kirchner Lajos Király Pál 3 frt Köberl Sándor Kövess Ede Komáromi szt. Bene- dekrendi székház Kolozsvári unitárius főiskola Közégi szt. Bene- dekrendi székház Kovács János (Sze- ged) Kray Miksa Krausz Károly Kucsovsky Lajos Liszka Nándor Lovassy Ferencz Markovich Gyula Merényi Lajos, dr. Mezőturi ref. gymn. Moldoványi István Móhl Adolf Nagykanizsai ke- gyesrendi ház Nagy Iván Naláczy Ödön Nemeskey Andor Németh Ilés Németh Lipót Németh Vincez Niertit Vilmos Nogell István Ortvay Tivadar Osvath Ferencz</p>	<p>Pál István Pál Károly Pauler Gyula, dr. Peőcz Elek Petrovics Ferencz Puky Gyula Pulszky Károly Putnoki Miklós Reviczky István Reviczky József Sal Ferencz S.-a.-ujhelyi kath. gymnasium Simonides Károly Somorjai polg. iskola Somorjai casino Stassik Ferencz, dr. Steiner Fülöp, dr. Steinhöfer Gyula, dr. Stein János 4 forint 50 kr. Stelzer Frigyes Szegedi községi fel- sőbb leányiskola Szentmarjay Dezső Szigety Miklós Szilágyi-somlyói ca- sino Szolnoki gymnasium Szülgyémi János Szombathy Ignác, dr. Telekessy János Tóth Lőrincz Thurzó Miklós Udvardy László Valkovszky Miklós Vass Kálmán Velics Antal Veőreüs Iván Volf Lipót Wertner Mór Zsambokrétty Emil Zentai községi gym- nasium Zimmermann Fer. Nemes Vincez 1893., 1894. és 1895. évre.</p>
--	--	--	---

Széll Farkas „A Bessenyei Család története“ művé-

ből még néhány példány kapható. Tagtársaink 3 frt bolti ár helyett a szerzőnél (Debreczenben) 2 frton megrendelhetik.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
kiadásában megjelent s minden könyvtárban kapható:

A

„HÁZI TÖRTÉNELMÜNK EMLÉKEI”

MÁSODIK OSZTÁLYÁNAK

I. KÖTETE:

RÉGI MAGYAR SZAKÁCSKÖNYVEK.

KÖZLI

BÁRÓ RADVÁNSZKY BÉLA.

—== Nagy 8-adr. XXI és 413 l. Ára 4 forint. ==—

A M. Tört. Társulat tagjai számára 2 frt 40 kr.

Ezen kötet három részből áll:

I. Néhány jó magyar és cseh étel főzésének feljegyzése.

II. Szakácstudomány, mely az erdélyi fejedelmi udvar Szakácskönyve volt a XVI-ik század végéről s több száz étel készítésének módját írja le. Ennek függelékét képezi Wecker János orvos műve a betegek számára készítendő ételekről.

III. Étlap 1603-ból (Thurzó Szaniszló galgóczi udvarából).

Az egésznet pontos név- és tárgymutató zárja be.

 Figyelmeztetjük tagtársainkat, hogy 2 frt 40 kr-nak Társulatunk pénztárnoki hivatalába (Ferencziek-tere Egyetemi könyvtár) leendő beküldése mellett a Szakácskönyvet azonnal megküldjük. Legkönnyebben postautalvánnyal rendelhetni meg. De kívánatra utánvétellel is megküldetik.

Az első osztály I. kötete

Bethlen Gábor fejedelem udvartartása és számadás könyvei.

Dr. Radvánszky Béla tagtársunk e jeles kiadványait, a melyek világot vetnek ősünk eddig csak nem teljesen ismeretlen magánéletébe és háztartásába, melegen ajánljuk t. tagtársaink figyelmébe.

Szilágyi Sándor,

a Magyar Történelmi Társulat titkára.

51593

5. füzet.

XXVII-ik évfolyam.

Május 15.

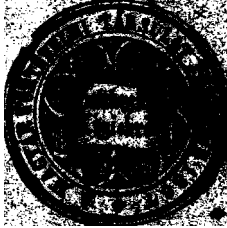
SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁR.

1893-DIK ÉVI FOLYAM.

V. FÜZET.

• BUDAPEST,

NYOMATOTT AZ ATHENA EUM R. TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1893.

TARTALOM.

Lap.

A 45mősi confictus V. Miklós pápa és Hunyady János kormányzó közt. Irta : Fraknoi Vilmos	385
Trencseni Csák Máté nádorsága. Irta : Karácsonyi János	398
A régi magyar konyháról. Irta : Bárczay Viktor	402
A történeti jelenetek korhű reconstruálásáról. Irta : Pór Antal	421

Történeti irodalom.

Visszapillantás történeti irodalmunkra 1892-ben. I. közlemény. Ism. Mika S. ...	429
Geschichte der Wiener Journalistik. Irta : Zenker. Ism. : — k — d.	445
A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista. Irta : Bunyitay Vincze. Ism. : Crescens	448

Tárca.

A milleniumi kiállítás	451
Vidéki társulatok : Szabályrendelet a Barsvármegyei tört. és régészeti emlékek érdekeinek gondozása ügyében. II. közl.	458
A felső-magyarországi Múzeum-egylet	456
Egy érdekes történet a XVI-ik századból. Irta : Hlössy János	456
Repertorium összeállította. Mangold Lajos	460
A Zrínyi könyvtár. Ism. : F.	461
Új könyvek, füzetes vállalatok	463
Történeti könyvtár	464

Hivatalos rovat.

A május 4-én tartott választmányi ülés jegyzőkönyve	465
---	-----

Tagdíjak : 5 frt, előfizetés a Magyar Történelmi Életrajzokra : 5 frt, a Történelmi Tárra : 2 frt 80 kr, valamint a megrendelések Házi történetünk Emlékeire 2 frt 40 kr egyenesen a társulat pénztárnoki hivatalába (Budapest, Egyetemi könyvtár) küldendők. A befizetés legkönnyebben postautalvány által eszközölhető.
Karasszon József, pénztárnok.

Felhívás.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább következő névsorban megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivattal közölni sziveskedjenek :

Aldori Bertalan, eddigi lakása : *Fegyvernek.*

Biny Rezső, eddigi lakása : *Arad.*

Brankovics György, eddigi lakása : *Budapest, Nagykorona-utca 10.*

Csiky László, eddigi lakása : *Lugos.*

Czeiner József, főgymn. tanár, eddigi lakása : *Budapest, II. ker. főgymnasium.*

Kornis Elemér, eddigi lakása : *Léva.*

Nagy József, tanárjelölt, eddigi lakása : *Érzsébetváros.*

Polyár József, földbirtokos, eddigi lakása : *Budapest, Böck-Szilárd-utca 21.*

Rudnyánszky Gyula, eddigi lakása : *Debráczen.*

Saenger Mór, eddigi lakása : *Besztercebánya.*

Simonits József, eddigi lakása : *Arad.*

Sprenger Béla (Budvai) m. állam-vasuti tisztviselő, eddigi lakása : *Kassa.*

Szilády Károly dr., eddigi lakása : *Hajdu-Böszörmény.*

Szobonya Mihály, eddigi lakása : *Budapest, Kerepesi-ut 26.*

Sztancsek Zoltán, eddigi lakása : *Budapest, Egyetem.*

Vaszary Mihály, gazdász, eddigi lakása : *Keszthely.*

Szilágyi Sándor, titkár.

A DÖMÖSI CONFLICTUS

V. MIKLÓS PÁPA ÉS HUNYADI JÁNOS KORMÁNYZÓ KÖZÖTT.

— *Egy fejezet a királyi kegyúri jog történetéből.** —

I.

Az igénytelen falu, mely a Duna jobb partján, körülbelül egy mérföldnyi távolságban Esztergom alatt, *Dömös* nevet visel, viszontagságokban gazdag múlttal bír.

A magyar királyság megalapítására következő legelső évtizedekben ott, az erdőborította dombok alján, királyi nyári lak épült, melyet esztergomi várkastélyukból szórakozás végett gyakran kerestek föl az uralkodó család tagjai. 1063-ban megdöbbentő catastropha színhelyévé lett. A ház összedőlt és romjai alá temette Béla királyt.

Egy félszázad múlva Álmos herczeg, Kálmán király testvér-öccse, szent Margit tiszteletére prépostságot és társas káptalant alapított Dömösön; nagy kiterjedésű uradalmakkal javadalmaztta; fényes templom és monostor építéséhez fogott.

A vallásos bőkezűség ezen tényére valószínűleg nagyatyja szerencsétlen halálának emlékezete készítette. Nem sejtette, hogy maga számára menedékhelyet létesít.

Mikor ugyanis az ő ármányaitól félve, cselszövő udvarnokok unszolására, királyi bátyja őt és fiát Bélát megvakította,

*) Tisztelt barátom, a cikkiró, több év óta kiváló figyelmet fordított levéltári kutatásaiban a magyar királyi kegyúri jog történetét illető okiratok összegyűjtésére. Miként értesülünk, ez irányban munkálatait a mohácsi vérszt megelőző korszakra vonatkozólag befejezte és a gazdag anyagkészlet feldolgozásában annyira haladott, hogy a mű még ez év folyamán napvilágot láthat. Ebből közlünk egy fejezetet.

S z e r k.

a két szerencsétlen herceg a dömösi monostorba vonult el. Itt a prépost és a kanonokok gondosan őrkdtek biztonságuk fölött, megóva őket az életökré törő ellenségek orgyilkos merényleteitől.

II. Béla utóbb trónra jutva, háládatosnak mutatta magát. Az építkezéseket befejezte, atyja adományait megerősítette és annyira gyarapította, hogy a prépostság az ország előkelőbb javadalmához tartozott. Rendszerint a királyi udvarnál hivataloskodó egyházi férfiak és előkelő családok sarjai nyerték el,¹⁾ a kik azonban idők folytán a javadalommal összekapcsolt kötelességek teljesítését elmulasztván, a társas káptalant feloszlani engedték.

Valószínűleg ez a körülmény irányozta Zsigmond király figyelmét Dömösre, mikor vallásos áhitatának sugallatára, egy új szerzetes rendet kívánt Magyarországon megtelepíteni.

Ez a *szent Szűznek az olajfák hegyéről elnevezett szerzete* volt, mely 1320 táján sienai szent Bernardustól alapítottott, szent Benedek szabályait fogadta el és a zord magányt keresve föl, szigorú életmód követése mellett, a szellemi művelődés és az anyagi jólét gyarapításának minden tényezőjét felkarolta.

Rövid idő alatt nagy tekintélyre tett szert. A pápák több ízben arra a célra is igénybe vették szolgálatát, hogy közreműködésével más szerzetek régi híres, de elvilágiasodott monostoraiba az igazi szerzetes élet szellemét visszavezessék.

Zsigmond király 1433 elején császárrá koronáztatása végett Rómába vonulván, útközben meglátogatta kolostoraikat. Az egészen Istennek szentelt élet meg nem szokott látványa, ami itt szemei előtt feltárult, mélyen meghatotta.²⁾

Meghatják még ma is ezen immár letűnt életnek nyomai és emlékei mindazokat, kik az eszmény iránt fogékonyságukat megőrizték. Érdekes tanubizonyyságot szolgáltat erre nézve a modern franczia regényirodalom egyik corifaeusa, ki a szerzetnek (Siena vidékén fekvő) anyakolostorában tett látogatását olyan

¹⁾ A prépostság régibb történetének hézagos vázlatát adja *Rupp*, Magyarország helyrajza. I. 33—35. — *Balics*, A római katolika egyház története Magyarországon. II. 61—64.

²⁾ Zsigmond látogatásairól részletesen szólanak a rend történetirői: *Secondo Lancellotto*, *Historiae Olivetanae libri duo*. (1623.), *Gio Francesco Rigansi*, *Fasti Olivetani*. (Velenze. 1684.) p. 40.

lapokon örökítette meg, melyeknél szebbeket Montalembert tollától sem birunk.¹⁾

Zsigmond király elhatározá, hogy a szerzetet Magyarországra meghívja. Befogadására a legalkalmasabb helynek Dömöst tartotta, minthogy a magány előnyeivel az ország fővárosához és a primás székhelyéhez való közelséget egyesíté.

Rómában időzése alatt kikérte és megnyerte IV. *Eugén* pápától a felhatalmazást arra, hogy a dömösi prépostságot az olajfákhegyi szerzetnek átadhassa; azon köteleességgel, hogy amennyiben az átadást prépostjának, Sennberg Seifriednek életében kívánná foganatosítani, azt önkénytes lemondásra bírja.²⁾

A szerzet is késznek nyilatkozott követni a hatalmas császár meghívását, mely első ízben nyújtott alkalmat, hogy működése körét Olaszország határain túlterjessze. És mikor Sennberg prépost (kétségkivül, előkelőbb javadalommal kárpótoltatván) a javadalomról lemondott, a prépostság átalakítására s átadására megtörténtek a szükséges intézkedések.

A rendfőnök egyelőre csekély számú (három-négy) szerzetest küldött Dömösre; de az új monostor első apátjává a rend egyik legkiválóbb tagját, a vercellei származású *Filipponi Bernardin* atyát szemelte ki. Ez Magyarországon csakhamar köztiszteletet vívott ki magának, erényeivel és buzgóságával. Szentnek hírében állott, és 1441-ben bekövetkezett halála után magyar zarándokok kegyelettel látogatták a dömösi sírját, majd égi közbenjárásáért folyamodtak, és csodás gyógyulásokról kezdtek beszélni. Szerzete pedig díszei és szentjei közé sorolja.³⁾

¹⁾ *Paul Bourget*, Sensations d'Italie. (Paris. 1891.) 54—56.

²⁾ Zsigmond királynak a pápához intézett és 1433. július 21-ikén elintéztet előterjesztése így hangzik: »Cupiens dominus imperator . . . ex cordis desiderio in ecclesia b. Margarethe virginis ville Demesiensis cis Danubium, que scilicet ecclesia prepositum secularem tantummodo sine collegio canonicorum habet, monachos de Monteoliveto nominatos . . . locare, supplicat . . . sibi dari facultatem, quod translatio dicto preposito in aliam ecclesiam, prefatos fratres Montisoliveti . . . locare ac statuere possit ad cultum dei in eum ibidem permansuros.« A pápai resolütio: »Concessum eo (preposito) cedente vel decedente.« (Regesta Supplicationum Eugenii IV. Annus III. Liber IV. 194. t.) A vatikáni levéltárban.

³⁾ A fentebb idézett két munka bővebben szól róla. Egy harmadik: »L' Oliveto illustrato« Fondi Bonaventurától, (Venezza, 1684.) Filipponi

Utó dai *Antal* és *Miklós* apátok (1441—1445.) nem dicsekedtek ilyen tekintélyvel, és nem voltak képesek monostoruktól, ama zavarteljes időkben, elhárítani a bírvágyó szomszédok támadásait, melyeknek egymás után áldozatul estek birtokai. Megkísérlették ugyan a törvény oltalmát venni igénybe, majd fegyveres kézzel is ellentállottak az erőszaknak; de a perek, villongások és küzdelmek elkeserítették a békeszerető szerzeteseket, kik különben sem tudtak megbarátkozni az éghajlat zordonságaival. Mikor tehát a várnai catastrophát követő trónüresedés idején a nyugalom és jogbiztonság visszatérésének reményét is elvesztették, arra határozták el magokat, hogy Magyarországból távoznak. Az 1445-ik év folyamán Olaszországba tértek vissza. És a rend főnöke IV. Eugén pápának bemutatta lemondását a dömösi apátságról.¹⁾

A dömösi prépostság azon javadalmakhoz tartozott volt, amelyeknek adományozását a pápák magoknak szokták volt föntartani. Emellett külön rendelkezések voltak érvényben, melyek a pápáknak tartották fenn ama javadalmakat, amelyek a nékik benyújtott lemondás útján üresedtek meg. Ilyen eset forgott fenn a dömösi apátság tekintetében.²⁾

És nem hiányzott az, ki a pápát arra készítette, hogy ezen föntartás alapján jogát gyakorolja.

Egy magyar pálos tartózkodott ekkor Rómában, *Balint* atya, Kapusi Lőrincznek fia, ki 1439 nyarán szent Péter bazilikájában pápai gyóntató lett és rendjétől a főügyviselő (procurator generalis) teendőivel bízott meg. Tehetsége, ügyessége és erélye tekintélyes állást biztosított részére a pápai udvarnál, és kétségkívül az ő közbenjárásának tulajdonítandó IV. Eugén pápa azon intézkedése, mely szerint elfogadván az olajfákhegyi

életrajzát ily cím alatt közli: »Vita del beato Bernardo da Vercella fundatore della congregazione Olivetana in Ungheria.« Mikor e sorok írója a szerzet római rendházát meglátogatta, alkalma volt meggyőződhetni, hogy a kegyelet Filipponi emléke iránt a századok folyamán nem csökkent.

¹⁾ A rend történetírói csak az éghajlat zordonságát, és Dömös távolfekvését az olasz monostoroktól tüntetik föl a szerzetesek távozásának okágyánánt. A perekről és villongásokról IV. Eugén pápának 1446. aug. 1-én kelt (alább idézendő) bullája szól.

²⁾ V. ö. az 1391. július 3-ikán kelt pápai bullát: Vatikáni Magyarországi Okirattár. I. sorozat. III. kötet. 162.

rend lemondását a dömösi apátságról, ezt a Pálos-rendnek adományozta. (1446. augusztus 1-én.)¹⁾

Kevéssel utóbb egy *Benedek* nevezetű magyar pap Rómában lépéseket tett a dömösi javadalom elnyeréséért. Megtudta az alkalmas utat találni, hogy a pápához ez ügyben intézett folyamodása kedvező elintézését nyerjen; ²⁾ minthogy nem ritkán fordult elő a világ minden részére kiterjedő javadalom-adományozások nagy tömegében az az eset, hogy egy javadalom ügyében két ellenkező rendelkezés történt.

A jelen esetben Kapusi Bálint atya csakhamar tudomást nyert arról, hogy a pápa félrevezettetett, és azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy az álnok úton, a valódi tényállás elhallgatásával kieszközölt adományozást semmisítse meg. Mire IV. Eugén, 1447. január 8-ikán kelt elhatározásával, a Benedek pap javára tett adományozást érvénytelennek nyilvánította.³⁾

Mindazáltal Kapusi Bálint elmulasztotta a Pálos-rend javára történt adományozásról a pápai bulla kiállítását sürgetni, és IV. Eugén 1447. február 23-ikán meghalt, a nélkül, hogy a bulla kiállítatott volna. V. *Miklós* pápa megválasztatása után is több mint félesztendő mult el. anélkül, hogy ezen irányban bármi történt volna.

Végre 1447. november havában Bálint atya azzal a feltűnő előterjesztéssel fordult V. Miklóshoz, hogy elődjének a dömösi monostorra vonatkozó elhatározása főleg azért maradt foganatosítatlanul, mivel az adományozás általánosságban a rend, nem pedig egyik megnevezett tagja részére történt; és hogy épen ezért jövőben sem várható, hogy foganatosíttatni fog.

A római curia ezen felfogást okadatoltnak ismerte el, és nem késett a történt hiba kiigazításáról gondoskodni. A pápa ugyanis, helybenhagyván a dömösi apátságnak pálos perjelséggé

¹⁾ A pápai elhatározás a Dataria Supplicatiói közé van fölvéve. (Eugenii IV. Annus XVI. Liber VI. f. 168. t.)

²⁾ Benedek pap Supplicatióját a fönmaradt regesta-kötetekben nem találtuk meg. Személyéről sem birunk adatokkal. Csak annyit tudunk, hogy atyját Fábiánnak hívták. A fennforgó ügyet Kapusi Bálintnak alább idézendő Supplicatiójából ismerjük.

³⁾ A pápához benyújtott és tőle elintézett kérvény a Dataria Supplicatióinak regestáiban. (Eugenii IV. Annus XVI. Liber VIII. A nedvességtől megrongált kötetben a lapszámok el vannak mosva)

átalakítását, perjelévé Kapusi Bálintot nevezte ki. Elhatározásában hangsúlyozza, hogy ily módon a magyar gyóntató személyét is kegyelmében részesíteni kívánta; egyúttal azon reményét fejezi ki, hogy a perjel buzgósa, erényei és dicséretes tulajdonságai lehetővé fogják tenni a monostornak mind lelkiekben, mind anyagiakban való reformálását, névszerint elidegenített birtokainak visszaszerzését.

Ezen alkalommal a dömösi perjelséget és perjelét, mindenemű egyházi hatóság alól kivonván, közvetlenül a római szent-széknek rendelte alá; egyszersmind az esztergomi érseket megbízta, hogy rendelkezéseit foganatosítsa: a dömösi apátságnek pálos-perjelséggé átalakítását, és Bálint perjelnek a javadalomba beigtatását eszközölje.¹⁾

Most a bulla is kiállított²⁾; de kihirdetése és végrehajtása elé új akadály gördült.

II.

Időközben ugyanis Magyarországon, hol valószínűleg semmit sem tudtak arról, a mi Rómában történt, a dömösi monostor ügyében szintén rendelkeztek.

Hunyadi János kormányzó és az országtanács, amint tudomást nyertek afelől, hogy az olajfák-hegyi szerzet tagjai véglegesen elhagyták Dömöst, gondoskodni kívántak ezen jelentékeny javadalom jövő sorsáról. Azt, hogy a prépostság és a társaskáptalan Dömösön helyreállíttassék, nem tartották a helyi körülményekkel megegyezőnek. Helyesebbnek vélték, hogy a javadalom az ország fővárosában, névszerint Budavárában a királyi palotának Zsigmond királytól épített temploma mellett prépostság és káptalan létesítésére használtassék föl.³⁾

¹⁾ Az 1447. november 25-ikén kelt pápai elhatározás a Dataria Supplicatióinak regestáiban. (Nicolai V. Annus I. Liber VIII. f. 111. t.)

²⁾ A szintén 1447. november 25-ikén kelt bulla a Vatikáni bullaregestákban. (Vol. 385. f. 224.)

³⁾ Az 1450-ik év tavaszán Pesten egybegyűlt rendek V. Miklós pápához intézett levelökben írják: »Postquam prepositura ipsa discessu quorundam fratrum de Monte Oliveto . . . derelicta fuerat, mox curam eius suscipi disposuimus . . . Deliberatum est, ut cuidam capelle regie, que apud castrum Budense existit, annexeretur.« (Epistole Johannis de Zredna. A Schwandtner-féle Scriptores rerum hungaricarum folio kiadásában.

Az iránt, hogy a javadalom rendeltetésének átváltoztatásához (az olajfák-hegyi apátság megszüntetéséhez és a prépostságnak Budavárába áthelyezéséhez) a szent-szék beleegyezése és rendelkezése szükséges: nem merült föl kétség. Minélfogva Rómában megtétettek a kellő lépések.¹⁾

Annál meglepőbb, hogy ezen lépések eredményét be nem várva, Hunyadi János feljogosítva tekintette magát a királyi kegyúri jog alapján a prépostságot, még mielőtt ez helyreállítatott volna, adományozni.

Erre őt kétségkívül maga az az előkelő egyházi férfiú készítette, ki szemeit a dömösi prépostságra vetette, s kit javadalmak és birtokok szerzésében nem közönséges élelmesség jellemez. Ez *Bothos István*, ki zrednai Vitéz Jánossal egy időben, Zsigmond uralkodásának vége felé, a királyi cancellariában kezdette meg nyilvános pályáját. Albert király halála után rövid időre elváltak útjaik. Bothos ugyanis Erzsébet királyné pártjához csatlakozott, és csak ennek halála után hódolt meg Ulászlónak. Mind a négy uralkodó dúsan jutalmazta szolgálatait. Értékes jószágokat kapott Biharmegyében. Emellett egyszerre három javadalmat birt: a váradi és váczy kanonokságok mellé az esztergomi szent-István-társaskáptalan prépostságát nyerte el.²⁾ Hunyadi János kormányzósága alatt az országos főjegyző tisztét viselte. Ezen tekintélyes állásban, barátjától Vitéz Jánostól támogatva, könnyen kieszközölhette, hogy a dömösi prépostságot is megkapja, azzal a kötelezettséggel, amit ezen javadalom új rendelkezése maga után vont.³⁾

II. 77.) Tüzetesebben szól ezen tervről az 1451. márczius 27-iki, alább tárgyalandó supplicatio. Figyelenre méltó, hogy már a XIV. század elején felmerült egy hasonló terv: a dömösi prépostságnak az ó-budai káptalannal egyesítése (Theiner, *Hungaria Sacra*. II. 476.)

¹⁾ Hunyadi János 1450. június 11-ikén V. Miklós pápához irt levelében említi: »Dispositio illa, quam in facto prepositure *sanctitati vestre dudum obtulimus*.« (I. h. 75.) Ezen szavakból következik, hogy az ország-tanács IV. Eugén halála után, de V. Miklós uralkodása kezdetén, hozta a dömösi monostorra vonatkozó határozatát.

²⁾ L. e sorok írójának »Vitéz János élete« című munkáját 64. l. Bunyitay V. is »A váradi püspökség történetében« több érdekes adatot közöl Bothos felől.

³⁾ Az ország rendeinek és Hunyadi Jánosnak idézett leveleiből tudjuk, hogy Bothos kinevezése a dömösi prépostság áthelyezésére vonatkozó határozattal egyidejűleg történt.

III.

Hunyadi János azon ténye, hogy a dömösi javadalmat függetlenül adományozta, egyik nyilatkozását képezi annak az új irányzatnak, a mely az ő kormányzóvá megválasztatásától fogva egyházi téren érvényesülésre törekszik.

Az 1446 tavaszán tartott pesti országgyűlés a kormányzó hatalomkörét szabályozó törvényben megállapította, hogy a kormányzó »az érsekségeket, püspökségeket és nagyobb apátságokat csak a tanácsosok hozzájárulásával adományozhatja«.

Ezen intézkedés világosan kifejezi az ország rendjeinek azt a felfogását, hogy a király kiskorusága és trónüresedés idején a királyi kegyuri jog gyakorlási módjának megállapítása az ő illetékességök köréhez tartozik; továbbá azt a meggyőződésüket, hogy a királyi kegyuri jog nem szorítkozik a kérvényezésre és bemutatásra — amivel a magyar királyok akkorig megelégedtek — hanem a javadalmak adományozására terjed ki.

És ezzel Hunyadi János azt a missiót nyerte, hogy a korona jogainak az egyházi élet körében lehetőleg tág tért meghódítani igyekezzék. A mire ő teljes készséggel vállalkozott. Ugyanis barátja és legbefolyásosabb tanácsosa: Vitéz János váradi püspök, ki egyházi politikájának vezérszellemé volt, annak az áramlatnak követőjéhez tartozott, mely nyugati Európa legtöbb államában mind nagyobb határozottsággal lépett föl a pápai reservatiók ellen amelyek másfélszázad óta úgyszólván az összes, egyházi javadalmakkal való rendelkezést a pápa kezeiben összpontosították.¹⁾

Ezen cél felé kétféle úton haladtak. Német- és Franciaországban azon voltak, hogy a főpapi székeknek káptalani választással, a káptalani javadalmaknak főpapi adományozással való betöltése, vagy is a korábbi gyakorlat, állíttassék vissza. Angliában, Spanyolországban, Sziciliában, Lengyelországban az egyházi javadalmak betöltése körül a korona rendelkezési jogának kiküzdésére irányultak a törekvések.

¹⁾ Vitéz álláspontját világosan hirdetik a levelek, amiket a kormányzó és a rendek nevében a pápához ő fogalmazott. Ezekkel alább bőven fogunk foglalkozni.

Az utóbbi államokhoz csatlakozott Magyarország. Róbert Károlytól kezdve a magyar uralkodók a pápai kinevezéstől függő javadalmak betöltése tekintetében a *kérvényezés* (supplicatio), a főpapi kinevezéstől függő, de a királyi kegyuraság köréhez tartozó javadalmak betöltése tekintetében a *bemutató* (præsentatio) jogát gyakorolták volt.¹⁾

Ellenben Hunyadi János a pápai kinevezéstől függő javadalmakra a *bemutató* jogát vette igénybe; a főpapi kinevezéstől függő, de a királyi kegyuraság köréhez tartozó javadalmakra pedig az *adományozás* jogát gyakorolta. Az ildomossággal párosult határozottsághoz, mely eljárását jellemzi, a kereszténységnek tett nagy szolgálatok varázsa csatlakozván, — nehézség nélkül sikerült a római szent-széknél elérnie azt, amire Magyarország leghatalmasabb királyai: Nagy Lajos, Zsigmond, Albert és Ulászló, — kiknek fején több korona egyesült, sikertelenül törekedtek.

Hunyadi János emellett a királyi kegyuri jognak nemcsak tartalmát gyarapította, hanem körét is kiterjesztette; amennyiben olyan javadalmakat, melyeket korábbi időkben a pápák töltöttek be, ezeknek rendelkezésétől elvonta.²⁾

IV.

Épen ez az eset forgott fönn a dömösi prépostságnál. Míg Mária királyné, mikor 1391-ben azt a javadalmat Tarkói Pál esztergomi papnak kívánta megszerezni, mint folyamodó járult IX. Bonifác pápához,³⁾ Hunyadi János — mint láttuk — maga adományozta azt.

A pápa és a kormányzó ellentétes rendelkezéseiből nem mindjárt támadott összeütközés.

Ugyanis Kapusi Bálint a javára kiállított pápai bullában

¹⁾ Az egyházi jogban járatlan olvasó számára legyen szabad jeleznem a különbséget. A kérvényezés a pápa rendelkezési szabadságát nem korlátozta. A kegyuri bemutatás visszautasítását az egyházi jog csak abban az esetben engedi meg, ha a bemutatott személy ellen alapos kánoni kifogás emelhető.

²⁾ A III. fejezetet a tényállás megvilágítása végett kellett az elbeszélésünkbe ékelni. Annak tartalmát más helyen tüzetesen fejtjük ki.

³⁾ Vatikáni Magyarországi Okirattár. I. sorozat, III. kötet 182.

nyert jogainak érvényesítésével másfél esztendeig késett. Arra csak az 1449-ik év tavaszán szánta el magát, mikor mint V. Miklós pápa követe Magyarországra küldetett. Fontos politikai megbízásokkal jött. Egyebek között hivatva volt az ország rendei között az egyetértést megszilárdítani; továbbá a törökök ellen a szent-szék segítségét ajánlani föl, de egyszersmind a támadó hadjárat megindításának elhalasztását, míg arra az alkalmas időpont elérkezik, kieszközölni.¹⁾

Ezen alkalommal a pápa »Magyarország összes főpapjaihoz és főrendeihez« iratot intézett, melyben tudomásukra hozza, hogy a dömösi monostort pálos-perjelséggé alakítván át, ezt Bálint atyának adományozta, kit ama javadalom birtokában »mindennemű támadók ellen« meg fog oltalmazni. Ennek következtében felhívja őket, hogy a dömösi egyházat és birtokait »a bitorlók kiküszöbölése után« Bálint atyának adják át s őt, az apostoli szék iránt tartozó hódolatból, pártfogásukban részesítsék.²⁾

Igy tehát a küzdelemre kellően fölfegyverkezve jött Bálint atya Magyarországra. Személyét különben köztisztelet környezte, mert sokszor tett volt jó szolgálatokat hazájának az örök városban. A legelőkelőbb férfiak, köztük a kormányzó és a váradi püspök barátságukkal tüntették ki őt.³⁾

Tehát mindenütt szives fogadtatásra talált. De amikor igényeivel a dömösi prépostságra előállott, — a kormányzó, bár a leggyengédebb formát választva, határozottan kijelentette, hogy azokat Bothos Istvánnak kineveztetése után tekintetbe nem veheti.⁴⁾

¹⁾ Az 1449. ápril 22-ikén kelt pápai ajánlólevelél csak általánosságban említi, hogy »pro certis negotiis« küldetett. (A Vatikáni regestákban. Vol. 409. f. 31. t.) Küldetése célját Hunyadi Jánosnak 1449. június 24-ikén a pápához írt levele ismerteti meg velünk. (Schwandtnernél II. 61.)

²⁾ Az 1449. ápril 20-ikán kelt pápai irat Theinernél II. 252. — Ez az egyetlen, amit Theiner a dömösi ügyre vonatkozó pápai iratokból közzétett.

³⁾ Hunyadi János 1450. június 16-ikán római követéhez írt levelében említi: »Libentius persone illi, que nobis cara est, favore[m] opportunum detulisse[m].« Ugyanakkor Bálint atyát biztosítja; »dilectionem nostram erga sepemansuram; restat ut et nos eque diligas.« Vitéz 1449. október 20-ikán a pápához írt levelében mint bizalmas emberéről szól felőle. (Schwandtnernél II. 75—88.)

⁴⁾ Hunyadi 1450. június 16-ikán említi, hogy egy év előtt kelleszténél szelidebben bánt vele.

Az országtanács tagjai — mint magok írják — szintén »barátságos módon« kérték föl, hogy mondjon le igényeiről, mivel ezekkel »az ország szabadságait« sérti.¹⁾

Mindez hatástalanul hangzott el. Bálint atya az ő vetélytársát, a pápától nyert fölhatalmazás alapján, egyházi átokkal sújtotta; abban a reményben, hogy így őt lemondásra készíti.

De eljárása közfelháborodást idézett föl. Az országtanács, abban a hitben, hogy őt a magyarországi pálosok sugalmazták, a budai zárda előljáróit maga elé idézvén, »a királyi jogok és az ország szabadságai megsértéseért« keményen megróttta. Mindazáltal azok azzal igazolták magokat, hogy tudtok nélkül eszközölte ki Bálint atya az adományt.²⁾

Még nagyobb zivatart támasztott ezen ügy az 1450. június elején tartott pesti országgyűlésen. Maga Hunyadi János kiemeli, hogy »a rendek azzal a szenvedélyességgel tárgyalták, a mire ily esetben népünk rendszerint elragadtatja magát.«³⁾

Többen Bálint atyának az országból kiutasítását követelték.⁷⁾ Mások a kormányzó ellen fordultak, azzal vádolván őt, hogy »a haza szabadságainak, jogainak és szokásainak« védelmében nem fejtette ki a kellő erélyt. Ezeknek megoltalmazását most magok vették át.

A pápához levelet intéztek. Felkérlik, ne engedje, hogy »a királyi korona jogai, melyek már is megvetés tárgyává lettek, gúny célpontját képezzék«. Határozottan kinyilatkoztatják, hogy »a királyi kegyuri jogot, vagyis a rendelkezés és adományozás jogát az ország összes javadalmi tekintetében, s az erről intézkedő törvényt, mely ember- emlékezetet meghaladó időtől fogva érvényben van« jövőre is föntartják; miért is a dömösi prépostságot készebbek »az ellenségnek mint ilyen jóbarátnak megnyitni.« »Ha tehát szentséged — így szólnak — birni óhajtja Magyarország hódolatát, ne csorbítsa szabadságát!«⁴⁾

¹⁾ Az ország rendei egy évvel utóbb írják: »Habuerat familiare super his responsum. Rogatus preterea fuerat, ne hanc turbande libertatis nostre speciem obversari amplius ante oculos sineret.«

²⁾ Hunyadi 1450. június 16-ikán római követének írja: »Magna fuere verba superinde in proxima generali congregatione, eo modo, vel (ut apertius dicam) timore qua genti nostre in talibus non placitis rebus uti solitum est.«

³⁾ Az egykorú Ivanics zágrábi kanonok jegyzete a fentebbi levélhez.

⁴⁾ Az 1450. június 12-ikén kelt irat Schwandtnernél II. 77.

A bibornoki-collegiumhoz is intéztek levelet, melyben közbenjárását kérték ki.¹⁾

Hunyadi János, az országgyűlés előterjesztésének támogatására szintén a pápához fordult. Vitéz János, ki tollát mind az országgyűlésnek mind a kormányzónak rendelkezésére bocsátotta, mikor az utóbbinak nevében irt, enyhébb hangokat szólaltatott meg.

»Mind az apostoli tekintélyt — úgy mond — mind az ország szabadságát megóvni kívánván, tartózkodom a rendelkezésekre álló érvek fejtegetésétől; inkább szentséged lábaihoz borulok és esedezem, ne engedje elmérgesedni a viszályt.« Ezek után kéri, hogy a pápa az országtanácsnak a dömösi prépostságra vonatkozó határozatát hagyja helyben.²⁾

Ugyanakkor Bálint atyát meggyőzni igyekezett arról, hogy igényeihez ragaszkodva célt nem ér, de gyűlöletessé teszi magát és nagy bonyodalmakat támaszt, aminek elhárítása végett azt ajánlotta, hogy önkényt lépjen vissza.³⁾

És csakugyan Bálint atya belátta ezen tanács helyességét. Elszánta magát arra, hogy a maga és szerzete érdekeit feláldozva, a magyarországi rendek kívánatait pártolni fogja Rómában. Együttal a magyar kormányférfiakat rábirta, hogy viszont engedményekkel a fenforgó nehézségek kiegyenlítését lehetővé tegyék.

A kormányzó és az ország rendei nevében a pápához előterjesztés nyújtatott be, a melyben folyamodnak, hogy a Dömösön létesített pálos-perjelséget szüntesse meg, a prépostságot állítsa vissza, a budai vártemplom mellett létesítsen új prépostságot, ezt a kettőt örök időkre egyesítse, és első prépostjává hosszúaszai Bothos István alcancellárt nevezze ki, feloldozván őt mindazon egyházi büntetésektől, amiket magára vont.

Ezen kérvény tartalma bizonyos tekintetben desavouálta a pesti országgyűléstől és a kormányzótól Rómába küldött leveleket. Magában foglalta azt a beismerést, hogy azon intézkedések,

¹⁾ Az 1450. június 12-ikén kelt irat Schwandtnernél II. 80.

²⁾ Az 1450. június 11-ikén kelt levél ugyanott 75. — Őt nappal utóbb Hunyadi János utasította római követét, hasson ő is oda, hogy a pápa az országtanács megállapodásait hagyja jóvá. Ugyanott 85.

³⁾ Az 1450. június 16-ikán Bálint atyához irt levél ugyanott 88.

amiket a dömösi monostor tárgyában a kormányzó és az ország-tanács egyoldalúan megállapítottak, érvényteleneknek tekintendők és érvényességüket csak a pápától kölcsönözhetik.

Egyidőben a kérvény bemutatásával Kapusi Bálint atya, amint az örök városba visszaérkezett, a pápának benyújtotta lemondását a dömösi perjelségről, a mire — saját szavai szerint — »bizonyos észszerű okok« mellett főképen az a szándék indította, hogy Magyarország főpapjainak és főurainak kedveskedjék.

Mire a pápa a lemondást elfogadta, a budai vártemplomot és a dömösi perjelséget prépostságokká alakította, ezeket egyesítette, és az első prépost kinevezésének jogát maga részére revén igénybe, a javadalmat Bothos Istvánnak adományozta, kit az ő reá sulyosodó egyházi büntetésektől föloldozott.¹⁾

Ily módon a szent-szék megóvta az egész vonalon jogi álláspontját; az ország az egész vonalon érvényesítette akaratát, és miután a pápa egyenesen kimondotta, hogy csak az első prépost kinevezésének jogát tartja fönn magának, az utódok kinevezésére a magyar korona kegyuri joga biztosított.

FRAKNÓI VILMOS.

¹⁾ Mindezt a kormányzó és az ország rendei nevében benyújtott és 1451. márczius 27-ikén elintézett supplicatio gazdag tartalmából tudjuk. (A Dataria supplicatio-regestáiban. Nicolai V. Annus V. Liber I. f. 37. Vatikáni levéltár.) A hazai történeti könyveinkben sokat tárgyalt dömösi ügynek ezen befejezése eddig ismeretlen volt.

TRENCSENI CSÁK MÁTÉ NÁDORSÁGA.

A magyar archontológiát legnehezebb az 1280—1310. években megállapítani. A másutt biztos irányadó záradékok az ünnepies oklevelek végén hiányzanak, vagy csak gyéren fordulnak elő, az oklevelek évszámai gyakran hibásak¹⁾ s növeli a zavart még az is, hogy a méltóság viselők hivataluk elvesztése után is megtartották nádor, bán stb. czimeiket.²⁾ — Nem csoda ennél fogva, ha azon kérdésben, mikor volt trencsényi Csák Máté nádor? két oly jeles történet írónk is, mint Botka Tivadar és Pór Antal, megtévedett. — Botka az ő nádorságának kezdetét 1296 második felére teszi,³⁾ Pór pedig határozottan az 1296—99. évekre.⁴⁾

Hogy ez utóbbi állítás nem lehet való, azt azon okirattal igazoljuk, melyben az ország rendei Morosini Albertet, III. András nevelő-atyját, honfiusítják.⁵⁾ Igaz, hogy ez oklevelet Fejér 1292-iki évszámmal közli, de ez kézzel foghatólag hibás. Pillantunk csak bele a fősorolt püspökök neveibe. Ott vannak Mihály zágrábi, Tivadar győri, Imre (Enricus) váradi püspökök. Egyik sem volt 1295. előtt püspök.⁶⁾ Világos tehát, hogy ez oklevél később kelt, mint 1292., még pedig, mint Fejérpataky kimutatta, máskor, mint 1298-ban július 29-én, nem is kelhetett.⁷⁾

Ezen 1298-iki okirat lehetetlenné teszi, hogy Csák Máté nádoroskodását 1299-ig terjeszszük. mert e szerint 1298. július 29-én »Opour palatinus citradanubialis, Rolandus palatinus ultradanubialis« volt, s így Csák Máténak nem jut hely.

De ha hamarabb végződött Csák Máté nádorsága, hamarabb is kezdődött az, mint eddig írónk hitték.

1) Fölösszámú példákat említ *Fejérpataky* László, A kir. kancellária az Árpádok korában 135—46.

2) Elég utalni az 1307-iki királyválasztó okira *Fejér*, Cod. Dip. VIII/1 221. Ebben 3—4 volt nádor, vajda, bán viseli a régi czimet.

3) Chák Máté és kortársai 27.

4) Trencsényi Csák Máté 32. 36 ll. jegyz.

5) *Fejér*, Cod. Dip. VII/5. 502.

6) Elég *Tkalčić*, Monum. Epp. Zágráb. I. és *Bunyitay* V., A váradi püspökség tört. I.-re hivatkoznunk.

7) A kir. kancellária 145 l.

Bizonyítjuk ezt azon oklevéllel, melyben III. Endre Polyánfia András Landek, Rókus és Nehre birtokában megerősíti. — Ez oklevelet azon nem éppen sűrű megtiszteltetés érte, hogy hat helyen is kiadták,¹⁾ de mindenütt helytelenül 1290-iki évszámmal.

Pedig nem nehéz kimutatni, hogy, mint már Pór Antal is megjegyzé, ez oklevél 1290-ben nem kelhetett, sőt azt sem nehéz meghatározni, hogy tulajdonképen melyik évben kelt.

Irányadó e tekintetben az oklevél záradéka. Ez székesfehérvári prépostnak és alkancellárnak Tivadart, váczai püspöknek Hábot, váradi püspöknek Benedeket, győri püspöknek Andrászt, a királyné tárnokmesterének Majstot nevezi.

Éppen ennélfogva ez oklevél nem kelhetett 1290-ben, mert ez évben sem Benedek nem volt váradi püspök, sem Háb váczai.²⁾

Ugyan ezért nem tehető keletkezése az 1291 vagy 1292-iki évekre sem, mert Háb még mindig nem volt váczai püspök.³⁾

Az 1293-iki évvel sem vagyunk szerencsésebbek, mert a mily bizonyos, hogy a Polyánfia Andrásnak adott levelet augusztus hó 1. körül adták ki a kancelláriából, éppen oly bizonyos, hogy 1293 második felében nem Majs volt a királyné tárnokmestere, hanem Ernefia István.⁴⁾

De viszont az 1295-ik évre, vagy még ennél is későbbre megint nem tehetjük ez oklevél keletkezését, mert Andrászt győri püspökkül, Tivadart pedig csupán székes-fehérvári prépostul említi. — Már pedig András 1295. ápril elseje körül meghalt s utódja Tivadar 1295. ápril 28-án már győri választott püspökként, 1295. június 1-től kezdve már megerősített győri püspökként fordul elő.⁵⁾

Világos ezekből, hogy a kérdéses, Polyánfia András részére adott levél csak a megmaradt 1294-ik évben kelhetett. — S ezt tudva könnyen megmagyarázható az oklevél hibás keltezésének eredete az átiratokban (mert az oklevél csak átiratokból ismeretes). Azt írta a kancellária az eredetiben: anno domini M^o CC^o nonagesimo IV. kalendis Augusti, indictione VI., regni autem nostri anno V. Már most az átiratok készítői a nonagesimo szó után álló IV-ot a kalendákhoz csatolták, az indictiót és az uralkodás évszámát pedig vagy szánt-szándékkal az 1290-ik évhez alakították, vagy a V. jelt I-nek nézték és így keletkezett a helyte-

¹⁾ Bárdossynál, Wagnernél, Katonánál (idézi őket *Fejér*), Fejérnél Cod. Dip. VI/1. 45—47, *Wenzel* Árp. Okm. X. 2—4., Hazai Okm. VI. 354—6.

²⁾ *Bunyitay*, A váradi püsp. tört. I. 155., *Knauz*, Monum. Strig. II. 128—9.

³⁾ *Knauz* i. m. II. 128—9.

⁴⁾ V. ö. Hazai Okm. VII. 232., *Knauz* i. m. II. 358.

⁵⁾ *Fejérpataky*, A kir. kancellária. 143.

len: anno domini M^o CC^o nonagesimo, quarto kalendas Augusti, indictione secunda, regni autem nostri primo — keltezés.

Megállapítván ekkép a Polyánfia Andrásnak Landekről adott megerősítő oklevél helyes évszámát, megkapjuk egyuttal Csák Máté nádorságához is a legrégebb adatot. — Mert ezen 1294. augusztus 1-én kelt oklevél szerint: »Matheus palatinus et iudex cumanorum« a tetteg hivatalban lévő méltóságok közt fordul elő.

Nem ezelőtt lett azzá, mert 1293. november 28-án és 1294. január 18-án még csak királyi főlovászmester volt.¹⁾

S már most az a kérdés, meddig tartott nádorsága.

Ennek meghatározásánál nem az az irányadó, meddig nevezik őt okleveleink »palatinus«-nak, mert hiszen megadják neki azt a címet az oklevélírók akár holta napjáig, s megadják nemcsak neki, hanem Aba Amadénak, Rátót Lorándnak stb. Ha azokat, kiket okleveleink ez időtájt nádoroknak, bánoknak stb. neveznek, mind hivatalban levőknek vesszük, akkor olyan útvesztőkbe jutunk, hogy soh sem tudunk belőle kibonyolódni.

Azért elvül kell tartanunk, hogy csak az volt tetteg nádor, a kit a nádorságon kívül egyuttal »iudex cumanorum«-nak vagy valamelyik nevezetesebb vármegye pl. Pozsony, Sopron, Zala, Somogy főispánjának neveznek.

Iz elvet szem előtt tartván, állíthatjuk, hogy Csák Máté nádor volt 1296-ban, mert a Vörös Ábrahám javára az évben kiadott oklevél őt »palatinus, comes Posoniensis et iudex cumanorumnak« nevezi²⁾ — 1297. augusztus 6-án még mindig tetteg nádor, mert az esztergomi káptalan »palatinus et comes Posoniensis«-nek írja.³⁾

De nem sokkal tovább vitte a nádorságot. A király letette őt s ellene valamint testvére ellen hadat indított. — Melyik hónapban történt ez? — biztosan meg nem határozható, de még az 1297-ik évben, mert ez év december 8-án a király már mentességet biztosít hű szövetségeseinek, a Forgách család őseinek azon károkra nézve, a melyeket az ő parancsolatjára (de nostro precepto fecerunt) Csák Máténak okoztak.⁴⁾

¹⁾ *Fejér*, Cod. Dip. VI/1.269, 293., *Wenzel*, Árp. Okm. V. 96. X. 136. XII. 555. Az esztergomi káptalan egyik 1295-iki oklevele azért nevezi még mindig főlovászmesternek, mert az általa átírt levelek 1294-ben Csák Máténak főlovászmestersége idejében keltek. Hogy Fejérnél (Cod. Dip. VI/2. 46) még 1296-ban is főlovászmesterként fordul elő, az csak azon pontatlanságnak tulajdonítható, mely Fejér közleményeit jellemzi.

²⁾ *Fejér* VII. 2. 195—6.

³⁾ *Wenzel*, Árp. Okm. XII. 640.

⁴⁾ Győri történ. és régészeti füzetek III. 115. *Fejér*, Cod. Dip. VI/2. 82.

Természetes, hogy e »discordia« egyenetlenség után Csák Mátét III. András többé nem emelte az ország legelső méltóságára. S valóban, mint láttuk, 1298-ban már mások a nádorok, sőt más a pozsonyi főispán is, még pedig Miklós fia Demeter.¹⁾ Ellenben, mint már Pór A. is észrevette, Máté neve mellől a pozsonyi főispán czíme elmaradt.

Mindent egybevéve, azt hiszem, bátran kimondhatjuk, hogy Csák Máté 1294. aug. 1-től 1297. augusztus 6-ig volt nádor. — Szokatlan hosszú volt ez abban az időben; nem csoda, ha a kortársak ezentúl mindig arról különböztették meg a többi Mátétól vagy Mátyustól.

Nem szokatlan abban az időben, de Csák Mátéra annál jellemzőbb azon ok, mely miatt a nádorságot elvesztette, s annak, a ki ezentúl Csák Máté magaviseletét bírálni akarja, nem szabad figyelmen kívül hagynia azt, hogy Csák Máté már a kétségtelenül törvényes király, III. András ellen is föllázadt.

DR. KARÁCSONYI JÁNOS.

¹⁾ Hazai okm. VI. 434., *Fejér*, Cod. Dip. VII/5. 502.

A RÉGI MAGYAR KONYHÁRÓL.

Aki a népek élete tényezőinek fejlődését figyelemmel kíséri, látni fogja, hogy valamennyi idegen befolyások kisebb-nagyobb hatása alatt alakul át folytonosan, és arra a meggyőződésre fog jutni, hogy ezeknek van ugyan itt-ott nemzeti jellegük, de egyikük sem exclusiv tulajdona valamely nemzetnek; tehát abszolút nemzeti, önmagából minden idegen befolyás nélkül fejlődött főzés-módról éppen úgy nem lehet szó, mint így fejlődött nemzeti viseletről.

Egymással soha érintkezésben nem volt népek fegyverei: a nyíl, íjj, gerej; — ételei: a sült, főtt és füstölt hus; — ruházata: a bundás állatok bőre; ez pedig azért van így, mert az embereknek a legkülönbözőbb viszonyok között is vannak egyforma szükségleteik; ezeknek a közös, egyforma szükségleteknek eredményei a legkülönbözőbb szerszámoknak, szokásoknak és viseleteknek közös elterjedése.

Éhséget vagy mondjuk étvágyat a paradicsom lakója Ádám épp úgy érzett, mint a föld minden részén elszórt utódai, kiknek ez az általános tulajdonságuk és az a képességük, melylyel az ehetőt a nem ehetőtől, a testi és szellemi erő növelésére alkalmast az alkalmatlantól, a jót a rossztól megkülönböztetni tudják, azt eredményezték, hogy a föld legkülönbözőbb részein lakó emberek eledelei között bizonyos hasonlóság van.

Nem lehet azon csodálkoznunk, hogy abban az időben, melyben a népek még keveset érintkeztek egymással, bizonyos étkeket kizáróan a maguk nemzeti ételének hittek és vallottak; sőt azt is lehet érteni, hogy később, mikor már érintkeztek egymással és tanultak is egymástól, oly könnyen felejtkeztek meg mestereikről s a tanultak eredetéről, hogy saját találmányuknak mondták az idegen, de megkedvelt ételeket; mert az érintkezés nem volt gyakori s a fiu sok olyan ételről, melyet atyja házában evett, nem tudta, hogy az azt kitől tanulta volt. De már az valóban megfoghatatlannak tetszik, hogy úgy szólva szemünk láttára meghonosult s pár évtizeddel ezelőtt izlésünknek még meg nem felelő ételeket

is nemzeti eledellé proclamálnak ; pedig ez is megtörténik s könnyen megeshetik, hogy az utánunk következő generatiók a sajnos most már ijesztő módon elterjedt étvágyrontó, de keveset tápláló fehér kávé is magyar nemzeti eledelnek fogják tartani éppen úgy, mint mi a szerfölött népszerű töltött káposztát, melyet pedig, mint látni fogjuk, a XV-ik évszázban legalább mai alakjában még őseink nem ismertek.

Sok olyan étel van, melyet kizáróan magyarnak hiszünk, a mely pedig épp oly kedvelt ételle más nemzeteknek is mint nekünk. Vegyük csak a füstölt szalonnát, melyet mi nem ok nélkül szeretünk, a mely Franciaország és Anglia több vidéke lakóinak főelege s a melyet a rómaiak annyira kedveltek, hogy egyik uralkodójuk Claudius egy ízben sietve rohant a senatusba s teljes komolysággal kérdezte ott: »Patres conscripti! mit gondoltok, lehetne-e füstölt szalona (laridium) nélkül élni?» Mire ezek érett megfontolás után azt felelték: »lehet uram, de bizony csak szomorúan«.

Az a körülmény, hogy sok olyan jó étel ment szemem látára feledésbe, melyek szüleim házánál és másoknál gyermekkoromban még szokásosak voltak, és hogy a csehek- és németektől importált sok rossz ételt láttam hazánkban meghonosulni, arra a meggyőződésre vezetett, hogy az a mit most magyar főzés-módnak, magyar ételnek neveznek, nagyrészt nem az, mert idegen származású szokások, ruházati czikkek, ételek stb. csak sok idő elteltével, a nemzeti ízléshez való idomulással válnak a nemzet sajátjává, különben meghonosulásuk csak képzelt dolog s az illető nemzet közömbösségének tanujele, meg annak, hogy a régi jó szokásokhoz hűtelenek olyan valamiért is, a minek jósága legalább is kétséges. Az idegen befolyástól való el nem zárkozásnak és az átidomulási hajlandóságnak sok jó, de bizony sok rossz következése is van, mert a fejlődést és tökéletesedést az idegen befolyásnak való engedés csak akkor mozdítja elő, ha megfontolt kritikával választjuk ki a követendő jót a kerülendő rossztól ; ezt pedig mi magyarok nem mindig tettük és éppen az ételek és főzési módszernél nem követtük ezt az egyedül helyes utat és sok jó görög, olasz eredetű magyarrá lett ételről felejtkeztünk meg rossz cseh-német ételek kedveért, s ez ízlésünk elfajulására mutat.

Sokan vannak, kik az idegen főzési mód terjedése s a nemzetinek eltűnése fölött sópánkodnak, de nagyobb részük helytelen nyomon jár ; méltán szidják ugyan a vendéglői ételleket, de francziának nevezik azokat a jelleg nélküli gyomor és jó ízlés elleni attentátumokat, pedig azok nem franczia ételek, éppen a mint hogy nem magyar az a főzési mód, mely manapság a legtöbb közép-osztályú magánháznál szokásos.

Francia izléstelenségnek mondják a fache-t és hachis-t csak azért, mert a németek is mindent, mit nem szeretnek, francziának mondanak és nem látják, hogy a káposztának egekig magasztalt felséges töltelke, a katonabéles, kolbász, hurka s több más igan magyarrá lett étel nem egyéb mint fache és hachis.

Külföldi utazásaim és ott tartózkodásom alatt föltűnt nekem, hogy hazámtól messze, különböző égaljak alatt is találtam olyan ételeket, melyeket az új generatio nálunk már nem ismer s a melyeket én fiatalabb koromban ősmagyar ételnek hittem. Ez annak a bizonyága, hogy azok a nemzetek, melyek Európában élnek, e tekintetben is sokat tanultak egymástól és hogy mindnyájuknak egy közös mesterük volt hajdanában.

Ez irányban tett kutatásaimnak eredménye az, hogy az összes európai főzősmódok anyjának az olaszt, ősanynának pedig a görögöt mondhatom.

Hogy ez nem csak a nyugat-európai, de a mi főzésünkre nézve is áll, láthatjuk báró Radvánszky Béla nagybecsű kiadványában, a néhány hónappal ezelőtt megjelent »Régi Magyar Szakács könyvekben«.

E közös ősanya leányai és unokái különböző viszonyok között sok átalakuláson mentek át különböző népeknek az araboknak, törököknek, örményeknek, szlávoknak stb. kevesebb vagy több befolyása alatt; ebből magyarázható közös eredetüket bizonyító jellegük mellett is mutatkozó különbözőségük.

A főzési módszerek fejlődésének az éhség, az étvágy adott impulzust. Foglalkozzunk tehát mindenek előtt ezzel, mint tulajdonképeni tárgyunk szülőjével, melylyel minden időben szívesen foglalkoztak rangos, nagy tekintélyű, sőt nagy tudományú kiváló emberek is.

Homerost, a sok irányban művelt nagy költőt is sokszor látjuk erre vonatkozó tárgyakkal, magával a főzési móddal s lakomák leírásával foglalkozni; különösen behatóan írja le Iliasa IX. könyvének 202-ik versében, hogy Achilles és Patroklos miként főztek maguk s miként gondoskodtak kiváló vendégeik ellátásáról. Ebből a leírásból láthatjuk, hogy mit ettek s miként rendeztek lakomákat a Homeros korabeli hellenek.

A picius consularis személy volt s nem tekintette méltóságán alúli dolognak szakácskönyvet írni. E becses munka egy bizonyos Coeliustól való átdolgozása korunkig fenmaradt s az újkor leginyenczebb királynéjának, Annának épp oly tudós mint ingyencz-orvosa, Lister Márton írt hozzá commentárt.

Domicianus császár azt a kérdést, hogy a turbot-t mifélelével készíttesse, olyan fontosnak tartotta, hogy a senatusban tanácskozott felette. Egykorú írók tanúsága szerint egyedül az

éles levét (sauce piquante) találták érdemesnek arra, hogy ilyen nemes hal ízének emelésére szolgáljon.

A nyugat-római birodalom romba dőlése s a barbarok itáliai inváziója után a főzési mesterség hanyatlásnak indult; a mai németek ősei a vandalok, germanok s góthok épp olyan rosszul ettek mint utódaik. Foglalkozásom tárgya épp úgy feledésbe ment mint a civilisatio egyéb jelei. De szerencsére ez is megtalálta az utat azokhoz a rejtékhelyekhez, melyekben a tudomány és művészet rejtőzött, az olasz főpapok és kolostorok falai közé, hogy nehány évszázaddal később velük együtt új életre ébredjen.

De a renaissance korában nem kisebb emberek foglalkoztak ismét vele, mint a nagy Leonardo da Vinci, Tintoretto, Tiziano, Paolo Veronese, Raphael Santio stb., kik mind inyenczek voltak mint egykor Horatius, Lucullus, ki a fáczánt, cseresznyét és őszi barackot honosította meg Európában és más kiváló rómaiak. Számtalan művük bizonyítja ezt. Ezeknek ismerete nélkül, hogy lett volna képes Paolo Veronese halhatatlan művét, a canai menyegzőt úgy megfesteni mint a hogy megfestette.

Brillat-Savarin, a fényes irányú gastronom litterator szintén tekintélyes magistratualis persona volt s ő, az alkotmányozó gyűlés egykori tagja, mint a »Cour de cassation« tanácsosa írta »Physiologie du gout« című remek munkáját.

Dumas, a költői lelkű regényíró, a mikor csak tehetette, foglalkozott a szakácsmesterséggel, sőt egy terjedelmes művet is írt róla, melynek címe »Grand Dictionnaire de Cuisine«.

Sokkal több jeles emberről lehetne még megemlékeznünk, de bármennyire szeretném is azt tenni, nem tehetem, mert kötelességem tulajdonképpen tárgyamhoz hiv.

Azt mondtuk, hogy a főzési módszerek fejlődésének az éhség adta az első impulsust, az éhség, melynek két, sőt háromféle nemét is lehet megkülönböztetni: azt, a melylyel a természet arra figyelmeztet, hogy itt az ideje azt a hiányt pótolni, melyet az életnek nevezett lassu. de folytonos égés okoz testünkben; ennek érzete a tápláló olyan ételek utáni vágyakozás, melyeknek alkotó részei az említett hiányok pótolására vannak rendelve.

A másik neme az étvágynak nemcsak olyan eledelek után vágyódik, melyek erőt adnak, hanem olyanok után is, melyek könnyen emészthetők, a gyomor emésztő képességét növelik s az éhség megszüntetésén kívül még más rendeltetésük is van, t. i. élvezetet nyújtani. Az ily ételek után intensiv jó érzés futja át minden érzékünket, kedélyállapotunk nyugodttá lesz és szellemi tehetőségünk fokozott mértékben functionál. Az éhség e nemének köszönhetjük a culinaris chemia föltalálását, melyet szakácsmesterségnek neveznek a közéletben, s a melynek eredménye az a

sok jó, ízletes, testet és szellemet erősítő eledel, melyeket csak az ismerhet, ki nem kénytelen a vendéglőknek nevezett főző gyárakban elégtíteni ki étvágyát s szerezni azt a különösen nálunk divatos betegséget, melyet gyomor catarrhusnak neveznek.

Az éhségnek s étvágnak e két nemét minden egészséges ember érzi, bár utóbbit nem mindenki egyformán, mert az emberek műveltségi viszonyai és ízlése különbözők. De annak harmadik nemét, mely a két előbbennek elfajulása, csak a meggazdagodott ízléstelen emberek, kik nem tápláló és élvezetet nyújtó ételek után vágnak, hanem olyanok után, melyek sok pénzbe kerülnek, s a melyeket csak a túltömött erszényű ember szerezhethet meg magának. Ennek következése az a számos étel, melyekről Róma történetének írói emlékeznek, mint például az olyan madarak nyelvéből készült becsinált, melyek szépen énekeltek vagy Cleopatrának citromsavba olvasztott 24 karatos gyöngye stb. Az efféle ételek készítmódjával, mint az efféle ételekben gyönyörűséget találó emberekkel csak curiosum gyanánt lehet foglalkozni, különben nem.

Ezek az emberek nem ismerik Brillat-Savarin aphorizmaíát s különösen azt nem, melyet minden jó ízlésű és nevelésű ember ismer, igaznak vall t. i. hogy »az a ki gyomrát rontja vagy lerézszeget, sem enni sem inni nem tud«.

E fajta emberek voltak Cleopatra, Xerxes, Darius, Antonius, Heliogabalus stb., kik mindnyájan erőszakos halállal végezték életüket. Ezt különben csak curiosum gyanánt említem fel és nem azért, mintha azt akarnám bizonyítani, hogy az ízléstelen és mértéktelen falásért az igazságos gondviseles az embereket megszokta lakoltatni, nem, mert tudom, hogy ezek az ízléstelen falók más extravagantiákkal vonták magukra az istenek haragját.

A két elsőnek említett éhség befolyása következtében keletkezett ételek készítésének fejlődésével szándékozom foglalkozni, s e közben különösen tekintettel leszek arra a főzésre, melyet, ha nem is absolute, de mégis magyarnak nevezhetünk s a melyet megismerni jó alkalmunk van a »Házi Történelmünk Emlékei« ez idén megjelent kötetéből. El fogom ezenkívül mondani azokat a tényeket, melyek arra a meggyőződésre vezettek, hogy a főzési módszerek valamennyien közös eredetűek.

Bármily keveset tudunk is őseink szokásairól, azt biztosan állíthatjuk, hogy nekik is, mint a többi nomád életet folytató népeknek, főeledelük a hus és tejtermények voltak és hogy azoknak az állatoknak husát, melyekhez vadászat, halászat és tenyésztés útján jutottak, szenen sülvé, bográcsba pörkölvé, párolva és fővővették.

Ezeket az ételeket ma is készítjük és pörkölt, tokány meg-

gulyásos hus elnevezés alatt ismerjük; de azt kevesen tudjuk, hogy mi a szenensült, mert azt hazánkban csak a Királyhágón túl készítik és már nem magyar néven szólítják szenensültnek, hanem németül flekken-ek, mert helytelenül azt képzelik, hogy csak a németül Bauchflecken nevezett dagadóból lehet azt készíteni, pedig csak egyszer próbálja meg valaki, ezt az ős beefsteaket annak való husból faszén fölött rostélyon, zsir, vaj vagy olaj hozzátétele nélkül sütni, tudom, hogy soha többet nem fog más-keppen süttött beefsteakre vagy sült dagadóra vágyódni s talán ezt a nyelvünket nem éppen diszító és felesleges »flecken« elnevezést is el fogja felejtetni.

A tokány szintén olyan étel, melyet manapság már kevesen ismernek a maga valóságában, pedig azt még a külföld leg-híresebb inyenczei is, mint az öreg Dumas is magasztalják, ki annak készítmódját »Agneau à la Hongroise« a »Grand Dictionnaire de Cuisine« című művében részletesen közli s azt jegyzi meg, hogy ez a legjobb magyar étel.

A gyurt tésztát, a savanyú vagy mint a »Régi Magyar Szakácskönyv« írója nevezi, sós káposztát valószínű, hogy a szláv népekkel való érintkezés közben ismerték meg eleink és az igen szenved kétséget, hogy azokat a nekik ismeretlen ételeket is megkóstolták, melyeknek receptjeit a délszláv és görög barátok hozták magukkal; tehát ha nem is első forrásból, de ezen az úton is hozzá jutottak azokhoz a görög ételekhez, melyek Rómában való meghonosulásuk után onnan két közvetítő, az olasz és franczia útján is hozzájuk kerültek.

Az olasz főzési mód, különösen a kirántott husok és halak (frittura), saláták, összevagdalt husok (polpetta) teljesen közvetlenül jutottak hazánkba s csak itt módosultak ízlésünkhöz; a bizanci is keveset változott a délszláv barátok kezén, kik ide importálták; de sajnós a franczia főzési módról ezt nem mondhatjuk, ez sem a régi időben, sem később nem jött közvetlenül hozzánk, hanem a németek útján már megrontva.

Ezek az említett befolyásokon kívül később különösen a XVII-ik évszázban a török befolyás is érvényesült, sőt némi tekintetben már előbb is. A kávénak azonban, mely Konstantinápolyba is csak 1534-ben került és Velenczébe 1624-ben, Franciaországban XIV. Lajos uralkodása alatt még semmi nyomát sem találjuk.

Valószínű azonban, hogy azokat a törökös vagyis inkább ázsiai eredetű ételeket, melyeket a Radvánszky-féle Régi Szakácskönyvben föllelhetünk, nem mind vették eleink közvetlenül a töröktől, hanem a lengyelek és délorosz népektől, kikkel a török előtt is érintkeztek volt, mert ha nem is ebből a könyvből, de

más adatokból lehet következtetni, hogy sok törökös ételt ettek eleink már akkor is, mikor még a török nem telepedett volt le Európában.

Sok eféle ételről nem tudhatjuk, a török gazdagította-e a magyarok asztala fogásait vele, vagy a lengyel, örmény stb.

Az egrest, mit köszmétének hívnak, mint mesterünk mondja, gyakran használták hushoz, halhoz stb. (az angolok ma is). A borjúhus szőlőlevélben, a lud és tyúk gyümölcslével, a hal apró szőlővel stb. mind ebbe a kategóriába tartozó ételek.

Egy ilyen ételt, a köszmétés borjuszegyet (Poitrine d'agneau au groseille) Chevriot, Leszczinszki Szaniszló lengyel király szakácsa honosított meg Franciaországban és Dumas is fölvette a »Grand Dictionnaire de Cuisine« ételei közé.

A tyúk lippai lével szintén lengyel eredetű étel és élénken emlékeztet a barscra s a délszlávok félig török nevű kiszela csorbájára, éppen úgy mint a czompó, viza, harcsa, menyhal, kárász stb. káposztalében.

A tyúkot lippai módon, melyet gyermekkoromban tormás-tyúk néven ettem, akként főzik, hogy a kövér tyúkot vagy kapant káposztalében teszik fel főni, s mikor már majdnem megfőtt, reszelt tormát tesznek rá és ez után többet élénk tűznél nem hagyják, hogy a torma erejét ne veszítse; erről azt mondja szakácsunk, hogy »ezzel az étekkel az magyarok igen élnek vala«.

A rostélyon vagy szenen sült husokat, a mint láttuk, őseink nem Európában ismerték meg, hiszen ezt Ázsia régi culturnépeinek a szittyáknak, kik mint állítják a tüzet fölतालálták, is ismerni kellett, mert mi természetesebb mint az, hogy azok, kik tüzet tudtak gyújtani, a rendelkezésükre álló húst is tudták ilyen egyszerű módon elkészíteni. Tehát bármennyire hasonlítson is a szenensült hus a török kebabhoz s az angol beefsteakhez, az nem török vagy angol eredetű, éppen úgy nem miut a beefsteak nem magyar vagy török eredetű. Ezek olyan ételek, melyeket minden nép, melynek husa volt s a tüzet ismerte, magától tanult meg elkészíteni.

A szármát, mely ételnemhez tartozik a töltött káposztalével, már ismerte az erdélyi fejedelem és Thurzó szakácsa, habár a most szokásos töltött káposztáról még nem tesz említést. De azokat a jó béleseket, fonatosokat (bürek) és perezeket (szimít), melyekre méltán büszkék a török szakácsok, még nem, ezeket később tanulták el a magyarok, de sajnos, hogy ismét elfelejtették.

Tudtommal ezeket már csak Debreczenben lehet fölतालálni, abban a városban, mely egészséges magyar alapon tudott fejlődni határozottan conservatív természete mellett is; abban a

legmagyarabb városban, amelyben leginkább lehet egész Magyarországon igaz magyar főzetű ételeket kapni; természetes, hogy nem a vendéglőkben, hanem azoknál a vaskalaposoknak csúfolt tiszteletreméltó magyar embereknél, kiket civisnek nevez ma némi gúnynyal a modern cynismus, pedig náluknál senki sem érdemli meg jobban az igaz magyar polgár nevet.

Még valamit látunk Radvánszky könyvéből, a min nemcsak német szomszédaink, hanem sokan a mai magyar emberek közül is csodálkozni fognak, s ez az, hogy benne a paprika egy szóval sincs megemlítve, a paprika, mely nélkül a német épp úgy nem tud magyar ételt képzelni, mint magyar ember beszélgetését káromkodás és f . . . egye meg bevezetés nélkül és a melyet Dumas is *poivre rouge de Hongrie*-nak vagy *poipriconak* (*így*) nevez, és ez azért van, mert a paprikát Amerika felfedezése előtt Európában nem ismerték. 1494-ben írt róla először Columbusnak egyik kísérője, Chanca orvos, kinek hazájában, a Pyrenaei félszigeten terjedt el legelőbb s jóval később Siciliában, Italia déli vidékein s a Balkán félszigeten. hol azonban csak zölden ették épp úgy mint a törökök még ma is. Az érett paprikát porrá törve azt hiszem, csak a XVII-dik évszázban ismertük meg s használatát azoktól a spanyol zsoldos katonáktól tanultuk, kik a Habsburg-házbeli királyok hadaival jöttek hazánkba dúlni.

Azt már mondtuk, hogy a töltött káposztáról nem írnak e névtelen szakácsok és hozzá tehetjük, hogy a káposztát rántással, mint azt ma eszik honunkban s par excellence magyarnak hisznek, szintén nem ismerték; többféle készítmódját írják le, de egyik mód sem hasonlít a ma szokásban levőhöz, mely nem is egyéb, mint a berliniek s egyéb németek nemzeti eledele s a melyért a jóízű francziák őket annyira csufolják.

Oseink a savanyított káposztát enni a szlávoktól, a káposztalevelet tölteni a törököktől tanulták s később e különböző eredetű és jóságú ételeket összekeverték, s az új ételnek hol az egyik, hol a másik alkotó része volt több a tálban, az a gazda vagy a főző ízlése szerint változott, p. Debreczenben ma is alig van laskára metélt káposzta a tálban s a leveleibe göngyölt töltelék pedig eiffeli magasságba tornyosodik föl.

A Régi Szakácskönyvek többször említett kiadásában körülbelől húsz helyen van a káposztáról szó; ennyiféle módon készítették ebből a palántából ételt s a legtöbb készítmódjáról azt látjuk, hogy őseink a káposztát íz közvetítőnek tekintették s négy, ötféle hussal főzték, hogy azoknak íztől áthatva ízletessé válják, mert régen meg van az mondva, hogy a káposzta olyan mint a bunda, nem csak prémezni, de bélelni is kell.

Megjegyzem, hogy a régiek, a mint azt traditióból tudom,

azt a hust, szalonnát stb., a melyet a vastag ételre, főzelékre raktak, tréfásan prémnek neveztek s azt a hust, melyet benne főztek, bélésnek. Kérdés: nem jobb-e ez a tréfa szülte terminus technicus mint az aufdóg, felrakat stb.

A különféle töltelékeket nagyon szerethették, mert széltiben használták őseink s ezen méltán csodálkozik a mai magyar, ki csak azokat a borzadalmas töltelékeket ismeri, melyekkel manapság élvezhetetlenné szokták tenni a bárány és csirke husát, s a mely nem áll egyébből mint a zsemle nék tejjel magát tele ivott beléből; de tessék csak a Radvánszky-féle kiadás 40., 41., 53. stb. lapjain leírt töltelékeket megkóstolni, melyeknek legfőbb alkotó része a kemény tojás és szalonna összevagdálva, mindjárt más véleményen lesz. -- Probatum est. -- Még az én gyermekkoromban a galambot és csirkét így töltötték, s így töltik ma is Debreczenben, nemcsak az említett husokat, hanem az úgynevezett Bogdán-pecsenyét is, melyet megkóstolni el ne mulassza az, a kit jó szerencséje Debreczenben jártában lakodalmas házhoz vezet.

A régiek a csirkén (tyúkfi), borjun és csigán kívül a malaczo-t, tyúkot és fiatal libát (lúdfi) is ették töltve. A legtöbb tölték főalkotó része a koczkára vágott kemény tojás fehérje és sárgája, továbbá a szintén koczkára vágott szalonna volt, melybe nyers tojás sárgáját kevertek és petrezselyem zöldjével, borssal stb. fűszereztek.

Csak a lúdfit töltötték almával, a mi első tekintetre nem felel meg a modern ízlésnek, pedig gyümölcsöt ma is esznek sült hussal, például befőttet pulykával, csipke ízt vadsertéssel stb.

A Radvánszky-féle könyv 94-ik lapján említett tyúk-tölték emlékeztet a Franciaországban ma is szokásos némely töltelékre, például a »Pigeons à la Toulousaine« töltelékére. Azok a töltelékek pedig, melyeknek fő alkotó része a kemény tojás, s a melyeket az imént írtam le, a »Pascaline d'agneau à la royale«-éra.

A marhahus elnevezést, a német »Rindfleisch« kaptájára csinálták a nyelvújítók, de el kell ismernünk, hogy ez tagadhatatlanul jobban fejezi ki azt, a mit jelent mint a »tehenhus«, a hogy még pár évtizzel ezelőtt is a marha husát a legmagyarabb vidékeken nevezték. Ebben a spanyolokhoz hasonlítottak eleink, kiknél, mint Dumas élczesen jegyzi meg, az ökörből (buey) rögtön tehén (vaca) lesz a mint levágják. A marha husát többféle módon készítve ették főve is eleink és jól tették, mert nem áll az, hogy a főtt hús ízetlen és nem táplál, a mit oly sokan állítanak, a mióta Hénault presidens Madame du Deffaudnak azt mondta, hogy a főtt hus olyan mint a sonkoly méz nélkül. Csak nem kell túlfőzni s nem órákkal a tálalás előtt felszeldelni és a konyhában állani hagyni, mint az rendesen szokás. A nem túlfőtt hus igen

jó és tápláló, különösen ha a levesből ki nem véve és a vele főtt sok zöldséggel találják, mint a francia polgári házakban a felséges Pot-au-feu-t.

A Radvánszky-féle könyv 13-ik lapján olvasható tehénhus petrezselyemmel emlékeztet a »boeuf bouilli en persillade-ra«, mely étel Francziországban, hol sokkal conservativebbek a szokásokat illetőleg mint nálunk, ma is kedvelt reggeli étel (déli reggelit értek) a kis háztartásokban.

A halak a múlt évszázak jó ízlésű magyar embereinek ételiei között tekintélyes helyet foglaltak el, mutatja a többször említett Régi Szakácskönyv, melyben ismeretlen jó barátunk a szakács 58 oldalán csupán csak halakról beszél. Úgy látszik, őseink is ismerték a hallal való táplálkozásnak számtalan jó oldalát, ha nem is tudták, hogy Montesquieu China lakosainak rendkívüli nagy számát a hallal való táplálkozásnak fogja tulajdonítani és azt a mit Brillat-Savarin mond, hogy az ichtyophagusok között általánosan messze van az élet legvégső határa a születés perczétől; de ki mondhatná meg, nem tudták-e Szaladin szultán experimentumának eredményét, a mely abban állott, hogy a kizáróan halból készült ételeken tartott dervisek bizonyos csábításoknak nem tudtak fogadalmuknak megfelelő módon oly soká ellenállani, mint a más huseledeleken élők.

A halak készítmódjai is emlékeztetnek az olasz és francia főzési módra, hogy ne említsek egyebet, mint a harcsát zöld lével, a melynek a 128-ik lapon olvasható leírásából azt látjuk, hogy a zöld lé ugyanaz, a mi a sauce verte, melyet a francia asztalokra ma is gyakran föltálnak.

A halakról szóló 58 lap átolvasása után azt is fogjuk látni, hogy sokkal többféle halat használtak föl akkor mint ma, mert 35-féle halat hiába keresünk a mai budapesti hal-piaczon, itt pedig annyiról emlékezik meg a névtelen szakácsmester. A készítmódja is sokkal változatosabb mint a ma magyarnak nevezett konyhában és jobb ízlésre is vall, mert például a harcsát, melyet ma igen helytelenül csupán rántva és sülvé esznek, ők csak főve készítették, a mi sokkal helyesebb, lévén a harcsa kövér húsu hal, a kövér halhus pedig könnyebben emészthető s kellemesebb ízű főve mint sülvé.

Annak, hogy ezt a halat, melyet a régi nyenczek is nagyon szerettek, ma harmadrendűnek szokták minősíteni, egyedül az az oka, hogy teljesen kifejldött ember nagyságnyi harcsát esznek rendszeren és az, hogy ennek kövér husát rántva vagy sütvé készítik el; tessék csak 5 kilgr.-nál nem nehezebb fiatal harcsát félig fehér borban, félig vízben megfőzni, melyben előbb mindenféle zöldség puhára főtt, s a melybe egy jó darab friss vaját, hagy-

mát és borsot meg petrezselyem zöldjét raktak, s tálaláskor forró vízbe helyezett edényben ¹⁾ olvasztott friss vajjal nyakon önteni, mint azt a XVI. évszázbeli szakács mondja, vagy zöld lével, sauce hollandaise-sel stb. tálalni és meg fogják látni, hogy nem harmadrendű hal ez. A sok fajta hal között a czethal készítéséről is szól; azt hiszem azonban nem tévedek, ha azt mondom, hogy ez alatt mást ért, mint mi.

Nemcsak a halat ették változatos sokféle módon, hanem a rákot, csigát és osztrigát is és bizony kedve kerekedik az embernek megízlelni a régi idők e jó ételeit, oly étvágygerjesztően vannak leírva; a töltött rák, rákos pástétom, rák-sajt, rák-saláta, rák rántva, rák faolajjal, tejfellel, fekete lével, a rákból egy kis muzsika stb., mindannyian érdemesek arra, hogy velük fogásaink számát szaporítsuk.

Az osztrigát nem nyersen (au naturel) ették, a mint ma, hanem különféle módon főve, a mi annak a tanujele, hogy a közlekedési viszonyok rosszasága mellett is nem volt ritka eledel, legalább a nagyúri házaknál nem, mert Franciaországban is csak azóta eszik oly ritkán főve, a mióta számuk megfogyott s áruk fölment, ezt mondja legalább a »Nouvelle Cuisine économique« szerzője.²⁾

A vadaknak mind azt a nemét ették sütve és lével becsinálva, a melyeket ma is használunk, sőt a pintyökét, czinegét, verebet s más apró madarakat is, melyeket mi megvetünk, csak a vadkacsát és szalonkát nem találtam meg könyvünkben.

Jó mestere lehetett a Régi Szakácskönyv írójának, mert tudta, hogy miként kell a szárnyas vadat koppasztani, s nem is mulasztotta el olvasóját arra figyelmeztetni, hogy a tűzokot, vadludat, fáczánt, fajdót, havasi pávát, rezneket, fogoly madarat, fűrjet, fuvat (*ügy*), húros rigót, eféle madarakat meleg vízben ne mellyesse, hanem csak szárazon.

¹⁾ *Bain-maris*. A fölolvasztandó vajat vagy fölmelegítendő ételt egy kisebb edénybe tesszük s jól reállló fedővel betakarjuk, hogy a víz ne juthasson belé, ezt aztán egy meleg vízzel telt nagyobb edénybe helyezzük s a szerint hozzuk közelebb vagy távolabb érintkezésbe a tűz melegével, a mint a kis edényben levő dolgot csak melegíteni vagy forróvá tenni akarjuk. E módon a felolvasztás, forróvá tétel stb. csak fokozatosan történik, s a vaj nem válik avassá. Így kell hideg ételeket, levest, becsináltat, főzeléket butel-lába zárt meghűlt kávést stb. fölmelegíteni, ha azt akarjuk, hogy az étel kellemetlen ízt ne kapjon a melegítés által.

²⁾ Autrefois l'huître abondait, et nous l'avons vue à 3 sous la douzaine, puis à 6. Maintenant, on paye une huître aussi cher que douze d'alors. Il ne s'agit donc plus de chercher des préparations culinaires pour aider à les manger, on sera heureux d'en trouver à déguster à des prix foux quelques douzaines »au naturel«.

A leveknek (sauce) sokféle készítmódja között gyakran találkozunk olyannal, mely a francia sauce-okra emlékeztet nemcsak nevével, hanem készítmódjával fogva is; ilyenek az eleslé = sauce piquante, zöldlé = sauce verte, fejrélé = sauce blanche, kaszálé = fricassé, borsporoslé = sauce poivrade. — Én az ősmagyaroknak vélt borsporoslevet gyermekkorom óta nem ettem volt, de azért élelken emlékeztem az ízére. Itthon nem tudtam rá jönni, hogy miként készítették anyám házában, míg aztán egy francia családnál nem ettem sauce poivrade-ot s benne nem ismertem föl az elveszettnek hitt jó magyar borsporos levét.

Az említett sauce-ok francia és magyar készítmódja között alig van különbség; p. a kaszálé és fricassé között csak az a különbség, hogy az elsőt eczettel, a másodikat citromlével savanyítják, s hogy a kaszálé hosszabbra van eresztve mint a fricassé, legalább ma, de valószínű, hogy még akkor nem csinálták a leveket olyan hoszúra mint mostanában nálunk a becsináltak levét, mert azt hiszem, hogy akkor nagyobb részt nem kanállal ették azt, hanem czipót belemártogatva.

A kanalat és villát, mely Franciaországban csak a XVI. évszáz végén, illetőleg a XVII-ik elején lett ismeretes és csak száz évvel később általános, ismerték ugyan nálunk is már akkor, de nem hihető, hogy azok az eszközök, melyeket Európa nyugati országaiban elpuhulásra vezető luxustárgyaknak tekintettek, nálunk oly hamar általánoson elterjedtek volna; csak is a leggazdagabb és magasrangú urak használhatták nálunk is azokat az eszközöket, melyek Francia- és Skótország klostromaiból származtak. A szóban forgó eszközök nálunk való meghonosulása egy időbe esik Francia- és Angolországban való meghonosulásukkal. Sőt a villa nálunk valószínűleg hamarabb lett általános mint Angliában, hová Corgate csak 1608-ban importálta ezt a bizanci találmányt, melyet az XI-ik században élt Damiani Péter (Petrus de Honestis) ostiai püspök és cardinalis tanúsága szerint a doge görög származású felesége hozott magával Velenzébe s a kit a szigorú erkölcsű püspök e fényűző eszközök használatára miatt egyházi átokkal sújtott.

A levek (sauce) készítésénél éppen úgy láthatjuk mint a többi ételek főzésénél, rántásánál és sütésénél, hogy a vajjal többet használtak mint mi manapság; ennek is az az oka, hogy jobban tudtak vele bánni mint a mi szakácsaink; mert a vaj, ha hirtelen erős tűz mellett olvasztják, még a legfrissebb állapotban lévő is avassá válik. Nálunk erre nem ügyelnek s ez az oka, hogy sok embertől lehet hallani, hogy a vajjal készített ételt nem tudja enni, mert íze neki kellemetlen s gyomorégést kap tőle. Ha azonban a jó minőségű vajjal úgy bánnak mint a francia.

szakácsok s valószínűleg a mi Régi Szakácskönyvünk írója is hánt, biztosak lehetünk, hogy sok étel, különösen a sauce-ok, jobb ízűek lesznek mint ha más zsiradékkal csináljuk és tejfelt teszünk bele. Tessék megfelelő mennyiségű friss vajdarabot valamely meleg sauce-ba közvetlen a tálalás előtt dobni s meg fogják látni, hogy sokkal jobb lesz mint ha tejfelt öntöttek volna bele, hiszen különösen ilyen esetben a tejfel a vajnak csak surrogatuma, melyhez már úgy hozzá szoktak, hogy arról, a mi helyett használják, el is felejtkeztek; de ezen sem lehet csodálkozni, hiszen sokan hiszik, hogy Frank kávéból jobb kávé lehet főzni mint az Arábiából hozott bogyókból.

Az igaz, hogy a szabad tűzhelyeken, a melyek mellett főztek, könnyebb volt a tüzet megfelelően mérsékelni mint a vashől készült takaréktűzhelyeken, melyek nagybárra inkább mosogatóvíz forralására valók mint főzésre, sütésre, de gondoskodni tudó szakács eltalálja a módját e mellett is, ha akarja és ott van a bain-maris, melyről a harcsa készítésének leírása alkalmával szólottunk.

A takaréktűzhelyekről szólva eszembe jut, hogy mennyivel jobbak lehettek azok a sülték, melyeket őseink ettek, mert azokat nyárson, rostélyon és sütőkemenczében készítették, s hogy ez sokkal jobb módja a pecsenyesütésnek. azt mindenki be fogja látni, ki olyan országokban járt és evett, hol az emberek a régi jótól nem válnak meg oly könnyen egy új rossz kedvéért mint mi.

Csak a Száván kell átmenni Szerbiába s nem szükséges Olasz- vagy Franciaországot folkeresni, hogy a sütőkemenczében, rostélyon és nyárson süített husok jóságáról meggyőződjunk, hol a csebab, csebabcsicsi, csulbaszti elrontott török elnevezések (kebab, siskebab) alatt nyárson és rostélyon sült ételeket találunk s ízükkel annyira megbarátkozunk, hogy haza érkeve a takaréktűzhelyek fülkéiben kiszáradt, vagy a benne fejlett gőztől inkább főtt mint sült húst itthon élvezhetlennek találjuk.

Ha már a sülteknél vagyunk, lássuk a salátákat is, melyeknek különfélesége és száma is azt mutatja, hogy az olaszoktól sokat tanultak eleink szakácsai. Itt találjuk a kaporna,¹⁾ spárga, komlóhegy, czikorea (az a mit ma endiviának neveznek nálunk), keserű lapú, roponcz, galambbegy, répacsira, baraboly, nyers káposzta, ugorka és kóró saláták különféle készítmódját leírva és azt vesszük észre, hogy azokat nem csak eczettel és olajjal, hanem czukorral, apró szőlővel, borral, hagymával stb. is ették. Soknak íze bizony nem felelne meg a mi ízlésünknek mint eleink-

¹⁾ Nem kell a kaporral összetévesztetni; kaporna az, mit köznyelven ma kaprinak neveznek (Capparis L.).

nek az ugorkasalátáé nem, melyről azt mondja mesterünk »Ezzel sem igen élünk mi magyarok«.

Eddigelé mind csak azokkal az ételekkel foglalkoztunk, melyeket a férfiak szeretnek, most a tésztákhoz térünk, nehogy udvariatlan önzőknek bélyegezzenek a hölgyek, kik manapság már kizárólagos birodalmuknak tekintik a konyhát és kötöt kötnek az elé a férfi elé, ki a konyhába tolakodik kotnyeleskedni.

Régen ez nem így volt. Augustus idejéig a római nők nem ebédeltek a férfiakkal s a fehér asztal előlülője nem a háziasszony volt. Nálunk is férfiak intézték a főzés, tálalás, lakomarendezés stb. ügyeit még abban az időben is, melyben könyvünket írták s ezeknek a functióknak ellenőrzése sem tartozott a háziasszonyok tisztéhez. Egy malitiosus barátom ezt hallva egyszer azt a megjegyzést tette, hogy azért is főztek jobban akkor! Sietek kijelenteni, hogy én ezzel a barátommal mindég ellenkező nézetben vagyok.

A rétesek, bélesek, tejesételek, torták, fánkrok, túrós tészták, befőttek, marczipánok, mandolás- és diós-tészták, csörögék, pogácsák stb. között olasz, spanyol, török nyomokat találunk; a turósgaluska vagy csusza nincs megemlítve, a min részemről talán azért nem érek rá búsulni, mert meglepett, hogy a világ legjobb tésztájáról a fejedelmi levelen sültről sem tud mesterünk semmit mondani. Ennek a tésztának eredetét nem ismerem, soha hozzá hasonlót más országokban nem ettem s ezért nem sokat kutatva azt hiszem, hogy az istenek csupán a magyarok számára és gyönyörűségére találták fel.

A tészták között ott látjuk a milikopot, kuchont, knödölt stb., melyeknek neve is elárulja eredetét, ezekről bővebben szólni nem érdemes. A cukorral és mézzel készített tészták jobban el voltak terjedve mint a gyúrt és vízben főttek, azonban a macaroni sem volt előttük ismeretlen, csak hogy otthon készítették.

Most a gombákat keresem fel, melyekről talán jobb lett volna máshol szólni, de az előttem fekvő szakácskönyv sem tart módszeres sorrendet és én példáját követem.

Húsféle gombával találkozunk itt s köztük több olyan van, melyeket én legalább nem ismerek; ilyen a többek között a szarvasgomba, mely alatt nem trifulat kell érteni, hanem egy olyan gombát, melyről mesterünk azt mondja, hogy »nem minden szakács tudja micsoda az szarvasgomba, mely magas fákon terem s nagy, mint az öreg fazék«. Nagyobb részt sütvé ették borssal és faolajjal, de főve is, meg rántottával vagy tejfellel és vajjal.

A gombák között találjuk az »articsok«-ot is, a mint mesterünk nevezi, ki azt ajánlja, hogy »sós vízben főzd meg erősen, tedd tűzre, süssed és faolajjal untalan öntözzed, de borsos legyen

az faolaj, mikor a tálba teszed, akkor is megöntözöd és úgy add fel.

A hüvelyes borsót is szerethették mert sokféle készítmódjáról emlékezik meg könyvünk és a hüvelyes zöld babot is. Többnyire oly egyszerűen készítették mint ma az angolok a zöldséget, sósvizben főzték és rántással ízet nem vették el.

A hüvelyes zöld bab egyik készítmódja már hasoulít ahhoz, a melyet ismerünk, habár rántást ehez sem csináltak; sósvizben hússal és szalonnával megfőzték a zöld hüvelyes babot s meleg eczetbe kis lisztet kevertek s ezzel nyakon öntötték; így ette a babot Erdélynek akkori fejedelme.

A szemes zöld borsót törve purée-nek ették, úgy szintén az asszú borsót is (száraz) és sült szalonnát raktak rá.

A köles kása gyakoribb étel abban az időben mint a rizs, de ezt is ették török módra készítve (pilaf). A köleskása lúddal, az úgynevezett ludaskását, szász ételnek mondja mesterünk.

Lássuk most már a tojásételeket, melyeket olvasva csodálkoztam, hogy a máshol észlelhető olasz befolyás ellenére ezek között az omeletteknek számtalan nemét, a sódarcs, sajtos, szalonnás stb. omeletteket nem találtam; ették azonban a tojást többféle módon töltve, héjastól vajba sütvé, a meghámozott keményre főtt tojást rostélyon sütvé suffával (chaudeau), ettek tojás-levest, rátottát stb.

A lencsét is törve ették eczet nélkül s olajjal zsirozták, rántást ennél sem említene. Az olasz káposztát leginkább olajjal és tehénhússal rántás nélkül ajánlja főzni a magyar cordonbleu. Nemcsak az ételek készítmódja tanuskodik arról, hogy az akkori magyar főzési módszer a dél- és nyugat-európai nemzetekével egy eredetű és hogy egyik is, másik is sokat lesett el szomszédjától; hanem az ételek elnevezése is: a tehénhus petrezselemmel = boeuf bouilli en persillade, a fojtott pecsenye = à l'étouffé, olaszúl stuffato, estouffade, hagymalé = sauce aux oignons. A mustos pecsenye leve, melybe úgynevezett mustmézet = verjus tettek, borspor = poivrade, tehénbél olasz módon = trippes à l'italienne, éleslé = sauce piquante, németlé = sauce allemande, kolduslé = sauce au pauvre homme stb.

Találunk egy ételt, melyet »Magyar Balázslével tyuk«-nak nevez a Radvánszky-féle kiadás jó kedvű írója, épp úgy mint a francia szakácsok a »boudin à la Richelieu«-t vagy a »Gigot à la du Fresnel«-t stb. s az angolok számtalan ételt »after queens Anne fashion«. Vajjon a nagy Mátyás vezére Magyar Balázs uram volt-e az az ingyencz, kinek nevére keresztelték ezt az ételt vagy más ily nevű úr.

Papirosba burkolva is sütötték a hust mint a mai francia szakácsok »en papillottes«.

A tojásos borlevet, melyet mi régi francia nevén chaudi-au-nevezünk, eleink suffának nevezték; most már e név divatját múlta, én is csak a zsuffa-fakó összetételéből ismerem. Ilyen színűnek mondja a jó Gvadányi generális a peleskei notarius lovát.

A könyv irálya is emlékeztet a francia szakács-könyvek stylusára. Itt és ott élcelődik a mester, hogy az ételek leírásának egyhangú unalmasságát tűrhetőbbé tegye, például mikor azt mondja, a mondolás lágy rántotról, hogy »higyjed barátom kételkedés nélkül, hogy jó erőt ad az éték a betegnek, kiváltképpen ha minden nap jó kupa borokat felköppent,« vagy máshol »bizakodjál János uram, mert így feladhadd,« vagy a mikor a borsó főzésének két módját írva le azt mondva végzi azt, »ki szereti papját, ki palástját«. Az ökörnek egészben való sütését mondva el szintén jóízű magyaros humorral adomázik a nagy Bebek György szakácsáról Mihály mesterről, kivel elmondhatja, hogy a Perényi Gábor menyegzőjén Antal mester hogy sütötte meg egy ökörben a kövér juhot, abban egy kis borjut s emebben egy kövér kappant. Az pedig, mikor azt mondja el, hogy a kendermag szak főzésével miként lehet a szakács-inast megtréfálni, arra mutat, hogy kötelességeinek komoly teljesítése közben is rá ért tréfálozni.

Ebben a könyvben is vannak sikamlós nevű étel nevek, mint a francia ilyenmű könyvekben s bizony el kell ismernünk, hogy a magyar szakácsmester sikamlós elnevezéseit bajos lenne női társaságban hangoztatni. A ki nem hiszi, lapozgasson e könyvben.

Abban is a nyugat-európai szakácsok szokását követi, hogy az orvoslással is foglalkozik. A kendermag suffáról azt mondja, hogy az »nem csak az gyomornak használ, hanem az agyvelőnek is használt, azt láttam. Egy elméjében megfordult ifjut az lengyel király doctora evvel gyógyított vala meg.« Azt is mondja más helyt, hogy ne sokat találjanak a betegnek, mert jobb »ha azt kéri mint hogy megutálja sokaságáért«. Többféle ételnél megjegyzi, hogy miféle betegség ellen jó, miféle ételek jók az öreg embernek; sőt a hajkenőcsök készítését is bemutatja, de bevallom, hogy nem szeretném hajamat az ő módja szerint »megszépíteni«.

Sok olyan szó fordul e nagybecsű könyvben elő, melyeket már alig ismerünk, ilyenek a bigoz, melyet a juhussal bigoz leírásából még sejteni sem lehet, hogy mi.

A czipó pilise = a kenyér felhasadt széle, dumója, alsó hamvas része, a czipónak papi sipkához hasonló az a része, melyet először vágnak le róla. Dörgetsiae a mi talán sajtóhiba, mert

kétséget nem szenved, hogy arról a kis szörnyen szálkás halról van szó, melyet ma dörgécsének neveznek. Encsenbencs = dib-dáb, dirib-darab; homocsozzék = csomósodjék; högös vessző = hegyes vessző; hurotás = valószínű, hogy valami torokbaj, mert hogy betegség, az nyilván való; kartocske alatt bizonyosan az egykor így nevezett vízmerítő edényt kell érteni, mert egy pástétom leírásánál, melynek falait tészta fazéknak nevezi, mondja, hogy közepén kartocskát kell hagyni. Mesterünk erdélyi ember volt és mint ilyen sokat érintkezett oláhokkal, ezektől, kik ma kartusnak nevezik azt a kisebb edényt, melylyel vizet merítenek a dézsából, tanulhatta.

Kopotó = kopoltyú.

Hogy mit ért »tedd fel, hogy megszáradancson« alatt, nem lehet tudni, valószínű, hogy megszáradást, megsikkadást.

Azt is bajos tudni annak, ki maga nem készített tésztát, hogy a tészta megojózik alatt = meghőjagosodik-ot kell érteni. Sabrag bors.

Verfelye = kis koczka (Würfelből).

Vernye = ?

A pulykát ezen a néven hiába keressük; mesterünk ipartudóknak nevezi ezt a házi szárnyast, mely a XVI. században Olaszországban még olyan drága volt, hogy a tanács jelölte ki azokat a családokat, kiknek asztalára ezt fölталálni szabad volt. Hogy nálunk mi volt az ára, nem tudom, mert mesterünk számadásaiban ex gynaeceo = ketreczből származottnak mutatja ki, tehát a majorban tenyésztették. Angliában e szárnyast csak 1524 óta ismerik, Németországba pedig jóval később került. Az az elterjedt nézet, hogy a pulykát a jezsuiták hozták Európába, nagy tévedés, mert Gylius mint európai háziállatot említi és az is bizonyos, hogy a görögök meleagrides név alatt ismerték és azt hitték, hogy Meleagros macedoniai király honosította meg Hellasban. Plinius is behatóan és félreismerhetlenül írja le 37-ik könyvében a pulykát. Sophokles egy elveszett tragoediájában egy pulyka csordát hajtattott föl a színre Meleagros királyt gyászolando. A rómaiak nagy tiszteletben tartották, de hogy ették-e, nem tűnik ki Aspicius művéből.

Sajnos, hogy eleink szakácsmestere a páva készítményéről és tálalásáról nem szól semmit; szük szavaiból csak azt látjuk, hogy ették, de hogy olyan nagy tiszteletben állott-e hazánkban mint Franciaországban, nem tudjuk, hol azt úgy tálalták, hogy úgy nézett ki, mintha eleven lett volna, bőrét tollastól óvatosan lenyuzták, husát libamájjal, trifulával és fűszerekkel töltötték s így megsütve bőrét ismét ráhuzták; ennek az ételnek elkészítését, melyet »Paon révétu-nek neveztek, csak a

legügyesebb szakácsok értették s nem cseléd, hanem a lakomán résztvevő hölgyek közül a legmagasabb rangú tette trombita- és kúrtharsogás között az asztalra.

A paon revêtu-t különben a rómaiak is készítették és állítólag a Quintus Hortalus auguri installatioja alkalmával adott ebédnél tálalták föl először.

Egyes emberekre vonatkoztatva nem ismerem el föltétlenül helyesnek Brillat-Savarin közetkező aphorizmáját »Dis-moi ce que tu manges, je te dirai ce que tu es« (mondd meg, hogy mit eszel s én megmondom, hogy ki vagy); de nemzetekre, népekre nézve igen, mert a főzési módot inkább lehet a műveltség fokmérőjének tekinteni mint a szappant, melyet pedig általánosan annak tekintenek; mert szappan nélkül végtére is lehet tisztán mosakodni, ha nehezen is, de jó ízlés nélkül művelt társadalmat képzelni nem s a jó ízlésnek következése a jó főzésmód.

Lehet-e művelt társadalmat képzelni olyan emberek között, kiknek ízlése fejletlen, kik a legrimitívebb módon táplálkoznak.

Házi történelmünk emlékeinek legújabbán kiadott kötete »A Régi Magyar Szakácskönyvek« egy nem közönséges műveltségű társadalom étkezési módjának részleteit tárja elénk; a benne felsorolt közel 900-féle étel nem csak számánál, hanem készítmódjának jóságánál fogva is egy színvonalon áll az akkori Európa legműveltebb nemzetei, az olaszok, francziák és spanyolok ételeivel. Ha valaki azzal állana elő, hogy rózsaszínű pápaszemen nézem az elmúlt időket és hogy a között a kilencz-száz étel között nagyon sok van, melyet az olyan ember, kit ma jóízlésünök mondanak, meg nem enne, és hogy nem mutat fejlett ízlésre, sőt erősen barbár jellege van a hal- és husételeknek, melyeket, a nyakon öntésükre használt levekkel együtt, rózsavízzel, cukorral, mézzel, mustmézzel¹⁾ (verjus), mandolával, apró szőlővel s a fűszerek számtalan nemével készítették, azt felelném: tessék az akkori Európa legműveltebb nemzeteinek szakácskönyveit átolvasni és látni fogják, hogy az olaszok, francziák és spanyolok is, tehát azok a nemzetek, melyek a műveltség legmagasabb színvonalán állottak, szerették az így készített ételeket.

A régi franczia »Sauce cameline«, a rózsavíz, mustmész (verjus), gyömbér és majoranából készült »eau bénite«, az ayoli (Provence-i étel), melyben a foghagymát és mandulát egyesítették egymással és olajjal össze, mind olyan sauceok, melyek mai fogalmaink szerint nem hushoz valók, a francziák pedig ahoz ették.

¹⁾ A mustmézt (verjus) következőkép készítették: a fehér szőlőt szét-nyomták s átszűrték valami vászon kendőn s butellákba zárták. Ezt ételhez használták még a jelen évszáz elején is, sőt még én is ettem mustos pecsenyét és mustmézzel készített lencsét.

A fűszerek elleni aversio pedig csak nálunk olyan igen nagy; annak cultusát a francziák, angolok és olaszok a XIX. évszáz legjobb szakácsai össze tudják a fejlődött ízléssel is egyeztetni, s ki tudja, nem azért van-e náluk kevesebb gyomorcattarrhus mint nálunk, hol a téglaporból és szárított marhavérből készült s a szobaseprés porával szaporított paprikán kívül már alig használnak más fűszert. Arra való tekintettel, hogy az ember gyakran eszik szokásból, convenientiából stb. akkor, mikor még vagy már nem éhes, és hogy többet is eszik mint a mennyit kellene, szükséges a gyomrot tevékenységre serkenteni; ezekre szolgálnak a fűszerek, melyeket, mint mondtam, Európa nyugati országaiban most is erősen használnak és a likőrök, melyeket a vénülő XIV. Lajos számára találtak föl.

»Bor a többi«, mondták a régi magyar szakácsok, mikor az ételek fõlsorolásának végéhez értek; de mesterünk könyvében hiába keressük az italokat, õ a borokat csak is mint az ételek alkotó részeit említi.

Örömmel üdvözölhetjük Radvánszky könyvét mint újabb és kétségtelen bizonyítványát annak, hogy a háromszáz év elõtti magyar társadalom az akkori kor míveltségének színvonalán állott.

BÁRCZAY OSZKÁR.

A TÖRTÉNETI JELENETEK

KORHŰ RECONSTRUÁLÁSÁRÓL.

(Levél a szerkesztőhöz.)

Érdeklődéssel olvastam az ezredéves kiállítás történelmi főcsoportja bizottságának április 9-én (1893.) tartott üléséről szóló hírlapi jelentést, melyben — egyebek közt — *Keglevich István* gróf azt az indítványt tette: meg kell bízni egyes tudósokat, hogy történelmi jelenetek korhű reconstruálása szempontjából kutassanak adatokat, mely indítványt Te, kedves barátom, melegen pártoltál, nagy eredményeket remélvén ezen eszme megvalósításától.

És méltán. Az én agyamban is sokszor hányódott ez a gondolat, főleg ha a meddő állapotra gondoltam, melyben a magyar történelmi képírás sínlik, jóllehet felejthetetlen *Ipolyink*, akkor az országos magyar képzőművészeti társulat elnöke, anyiszor és oly lelkesen emelte föl szavát végette!

Mert hiába; a nép — és most a legtágasabb értelemben veszem e szót — képekből tanul legtöbbet. Hazánk dicső történelmének eddig kevésbé ismert részleteit szintén képekből, s ezek szerint netán alkotott élő jelenetekből fogjuk legelőbb megtanulni.

Azonban a történelmi képírás sok utánjárást igényel. A művésznek hegyéről tövére ismernie kell a történetet, melyet meg akar jeleníteni, nemcsak azért, hogy lelkesülhessen tárgyaért, hanem hogy méltón elő is adhassa. Tanulmányoznia kell a kor szokásait, viseletét, jelmezeit, fegyvereit, épületeit, butorait s egyéb szereit; szóval: otthonosnak kell lennie a kor archaeológiájában, nehogy nevetség tárgyává váljék. Hát biz ez sok tanulást kíván, de nem éppen legyőzhetetlen munkát.

Ugy látom, a képírók ezen a munkáján akart könnyíteni *Keglevich István* gróf, midőn helyes indítványát megtette, és Te, kedves barátom, ki az illusztrált történelmi életrajzokkal ez irányban jó előre dolgoztál, mást nem tehetél, minthogy lelke-

sen melléje állj a nemes grófnak. Én se várom tehát a fölhívást, s ezt annál kevésbé, mivel mint a történelmi főcsoport bizottságának egyik tagja, szintén megkaptam a meghívást az április 9-i ülésre. De Te tudod, hogy pozsonyi »zsiros javadalmam« ritkán engedi meg nekem a luxust Budapestre zónáznom gyűlésezni; időm pedig, melyből úgy tetszik, nem sok van már hátra, még drágább.

Rajzolok tehát történeti jeleneteket *szóval* azon korból, melyet egy kevésbé kutattam, a XIV. századi Anjou-korból tudniillik.

Könnyű nekem, minthogy e daliás század a magyar történelemnek legfényesebb kora, az I. Károly-é és Nagy-Lajosé, a Csák Máték, Német-Ujváriak, Abák, Borsák, Drugetek, Kontok, Toldi Miklósook ideje. Találkozik is »mappám«-ban minden fajta képvázlatnak: magasztosan szent, országos, korjelző, pompás jelenetek; egyházi és világi felvonulások, menetek, országgyűlések, királyválasztások, koronázások, esküvők, fejedelmi congressusok, meghódolások, követkihallgatások, tornák, tábori élet, fejedelmi jutalmazások, temetések s a többi.

Jelenetek, melyek hazánkban, Tót-, Horvát- és Dalmátországban, Oláh- és Bolgárországban, a litvaiak és poroszok földjén, Német-, Cseh- és Lengyelországban, Velenczében, Olaszország egyéb részeiben, Rómában, főleg pedig Nápolyban játszanak; melyek csöndes és viharos tengeren és szárazon, erdőkben, várakban, városokban és gályákon folynak. Hajmeresztő és naiv, kegyeletes és kegyetlen, megható és tréfás dolgok; képek a főurak és nép életéből, genreképek, és gyönyörű tájképek délszinesek és holdvilágosak, természetesen csak történeti háttérül, melyek mind a magyar nemzet dicsőségét hirdetik — csak legyen, aki ecsettel is megfesse.

Nos ez sem olyan nagy sor annak, kinek érzéke van hozzá; minthogy vannak szoborműveink, eredeti festményeink e korból bővecskén. Például a megbecsülhetetlen képes krónika, melynek hű másolata a Nemzeti Muzeumban őriztetik; a régi falfestmények, melyeket a M. Tud. Akadémia egybegyűjtött, részben kiadott; váraink, pecséteink, egyházi és világi műkincseink és egyéb emlékeink, melyek részint a nemzeti s egyéb muzeumokban, részint káptalanainknál őriztetnek. Egynémi ki is van adva, legtöbb a Történeti Életrajzokban. Fölvilágosítással, útmutatással a Századok, az Archaeologiai Értesítő, a Művészeti Ipar szerkesztői, a muzeumok őrei, az összes szaktudós világ szívesen szolgál.

Ezek után reconstruálok egy-két történeti jelenetet mutatóul; ez alkalommal a jelentősbekeket, melyeket amikor kívánod,

t. szerkesztő barátom, kitoldhatok nehánynyal, mások, Temagad is még többel, tudván, hogy nullus argento color est avaris abdita terris. Csak aztán szavunk ne legyen a pusztába kiáltó szava, és művészeink kedve élesedjék a történeti képekhez is; necsak a betyárban, cigányban, kondásban, búbos kemenczében, sipujjú ingben, duhajkodásban lássák a magyarságot.

Királyválasztás Pesten, 1308. november 27-én.

A választásról fölvett jegyzőkönyv megvan.¹⁾ Az esemény színe: Pest városához közel, Budavár átellenében, a Duna partján, a szent Domokos szerzetje székhelyén.²⁾ Tehát tekintve az őszi időt, meg azon körülményt, hogy a választás után helyben azonnal elvégezték az »ünnepélyes« Te deum-ot, aligha csalódunk, állítván, hogy a választás a domokosiaknak sz. Antal hitvallóról nevezett temploma hajójában, a mai angolkisasszonyok temploma és zárdája helyén,³⁾ történt. Minthogy e templomot Bessenyei Mihály neje Anasztázia s ennek fiai, Kenderesi Gergely és Balázs 1230-ban építették,⁴⁾ valószínű, hogy az román basilika volt.

Elnökölt e gyűlésen: frà Gentile, a sz. Mártonról nevezett bíboros a sz. Ferenc rendjéből a szentszéki a latere követ.⁵⁾ Kisérétéhez tartoztak és jelen voltak: Tamás vegliai püspök, Pál a domokosiak —, Haymo a ferencziek magyar tartományi főnöke, Salamon a remeték (ágostoniak) főnökének helytartója és számosan a mondott szerzetes rendekből; továbbá Sardiniai Fülöp és Arezzoi János kanonokok és szentszéki követségi uditorék, öt-hat udvari káplán és közjegyző, kik közül Pontecurvoi János a jegyzőkönyvet írta.

Az elnöklő bíboros jobbán foglaltak helyet: Tamás esztergami, Vincze kalocsai érsekek, Háb váci, Benedek veszprémi, János nyitrai, Péter pécsi, Márton egri és a travi születésű, szent életű Gazottus Agoston a dominikánusok rendjéből zágrábi fölszentelt püspök, végre Miklós a választott győri püspök (valószínűleg a Német-Ujvári Henrik természetes fia); a bíboros balján ültek: a Héder nemzetbeli Német-Ujvári Henrik szlavon bán és unoka-öcscse, a még ifju Miklós a Gergely fia, mellettök az Aba nemzetbeli öreg Amadé nádor, aztán Domokos mester,

¹⁾ *Vatikáni magyar Okirattár* I. sor. II. köt. 115. lap.

²⁾ *In loco fratrum predicatorum*, ugymond az okirat.

³⁾ *Csánki*, Századok 1893. évf. 17. lapján.

⁴⁾ *Rupp*, Budapest helyrajzi tört. 244. lap.

⁵⁾ Arczképe, czimere, pecsétje, viselete megvan, egyebek közt, *Trencsényi Csák Máté*-ban.

Kakas mester és László bán, hármójok a Rátót nemzetsége; tovább Kopasz nádor a Borsa Tamás fia, Kompoldfia Péter ugyancsak az Abák közül, nemkülönben az Ujlaki Csák Ugrin s a Trencsényi Csák Máté követei; mögöttük számos előkelő és közrendű nemes, polgár és jövevény nép, mely szorongva töltötte meg a választás helyiségét.

Nem szenved kétséget, hogy az akkor husz éves¹⁾ Károly-Róbert is jelen volt, hisz Budáról ladikon (cimba) jött át a Dunán; megválasztása után a jelenlevők össze-vissza csókolták és tenyereiken magasra emelték.²⁾

E momentum igen alkalmas a megjelenítésre. Azt azonban, hol foglalt helyet Károly-Róbert a tanácskozás, illetve frà Gentile nagy beszéde alatt, az okirat nem említi. Ugy vélem, a szentzéki követ halján.

Még jelentősb momentum, midőn a magyar nemzet jelenlevő képviselői, a királyválasztás szabad jogát védelmezvén, hathatósan ellenmondának a pápai követnek, ki Károly-Róbertet a szentszék nevében királyúl a nemzet fölé ültetni akarta.³⁾ Hanem a megdöbbsent frà Gentile, tapasztalván a rossz hatást, melyet szavai előidéztek, nehogy a czélt, mely végett ide küldötték, eltéveszse, nagy bölcsen fordított egyet szavai értelmén.

E jelenet megörökítése méltó legelső képiróink ecsetére, és nem szabadna hiányoznia az új országházból.

Megjegyzendő, hogy a magyar főurak egyszer már megválasztották volt Károly-Róbertet királyoknak. Erről a választásról is van okiratunk,⁴⁾ melyet a jelen volt főpapok és főurak közül kiadtak: a főttebbi Tamás esztergami, Vincze kalocsai érsekeken, Ujlaki Ugrin tárnokmesteren, Amadé és Kopasz nádorokon, Domokos és Kakas mestereken és László bánon kívül, Erneyi bánfia István nádor és ennek fia Miklós vajda az Ákosok nemzetéből, Loránt nádor és Dezső mester a Rátótok közül.

Ezen gyűlést a Rákoson, (alcantarai) szent Péter templomában tartották. Értendő pedig e helyt a szent-ferencziek

¹⁾ Született 1288-ban (*Schiya*, Carlo Martello, Napoli, 1890.)

²⁾ *Domino regi singulariter pacis osculum prestiterunt, statimque ipsium . . . catervatim elevatum subtollentes manibus, plausu et vocibus regium letis ad sydera nomen.*

³⁾ *Sub specie tuende libertatis eiusdem regni, inter ipsos barones et nobiles murmur, quod ipsius domini legati attigit aures, per querelam patulum in publicum productum exoritur, videlicet quod nolebant, nec erat aliquatenus intentionis eorum, quod ecclesia Romana vel ipse dominus legatus eius nomine sepedicto regno de rege ulla tenus provideret.*

⁴⁾ Lásd *Katona*, *Historia Critica*, VIII, 115.

mai egyháza Budapesten, mely akkor (a város még kisebb lévén) a Rákos közelében, a falakon kívül esett. A XIII. században már fennállott.¹⁾

Király-koronázás.

I. Károly királyt háromszor koronázták. Először megkoronázta őt 1301-ben Bikcei Gergely vál. esztergami érsek, és pedig — mint ezt Knauz megbizonyította — az esztergami székes egyházban. Erről a koronázásról bővebb tudósításunk nincsen.

Másodszor megkoronázták Budavárbán, a Boldogasszony főegyházában 1309. június 15-én. Erről a koronázásról két hiteles oklevelünk van.²⁾ Az egyiket készítette Sanguinetoi Vilmos, pápai és császári közjegyző, mely a királyi koronázó esküt tartalmazza; a másikban az ország főpapjai tanuskodnak a koronázás megtörténtéről. Mindkét oklevél azonban annyi adatot tartalmaz, hogy ez ünnepélyes jelenetet jócskán rekonstruálhatjuk.

A koronázás nem a Szent-István koronájával történt, minthogy azt László erdélyi vajda kiadni nem akarta, hanem külön e czélra aranyból készített, drága kövekkel díszített fényes diadémával, melyet frà Gentile mise közben már előbb megáldott, az ország érsekei és püspökei pedig szentelt olajjal érintettek.

Jelen volt a koronázásnál a mondott szentszéki bíboros követ, ki oldalvást a nagy oltártól, valószínűleg az evangéliumi oldalon trónolt, körülvéve már imént (a királyválasztásnál) említett udvarától, a szerzetesek főnökeitől, kikhez ez alkalommal a Szent-Benedek fiai és egyéb szerzetesek is csatlakoztak. — Közben a székes-fehérvári prépost és kanonokjai, szám szerint kilenczen, a királyra adandó ruhákat teregették az oltárra, míg Tamás mester, az esztergami érsek, ki a misét és a koronázást volt végzendő, az oltár alján állott fényes segédletével, melyhez Vince, a kalocsai érsek, a váradi és nyitrai püspökök, Seraphin pozsonyi prépost mint diaconus, Mihály esztergami kanonok, mint subdiaconus tartoztak.

A világi főurak közül említetnek mint jelen voltak: Aba Amadé nádor a maga és fiai nevében, Rátót Domokos mester a maga és testvérei: Kakas és Laczkó nevében, Kachich Miklósfia Demeter és Szent-Gyiróti (Furle nb.) Fülöp a magok és Trencsényi Csák Máté nevében, Pozsegai Bagunfia István, Forrai Aladár, Csák István fiai: Péter és Márk, Borsa Tamás fia Beke mester a testvérei nevében is, Zsámboki (?) Ajnárdfia Dénes és Benedek mesterek Ujlaki Csák Ugrin tárnokmester nevében is,

¹⁾ *Rupp* idézett műve 247. l.

²⁾ *Vatikáni magy. okiratt.* I, II, 304. 352.

Vernerfia László budai ispán, Péter spalatői érsek Subiéc (Brebrow) Pál horvát és bosnya bán nevében, Miklós győri választott püspök Német-Ujvári Henrik szlavon bán és unokája Miklós mester nevében, Péter császári főesperes a Baboneg fiai: István, Iván és Radoszló szlavon nagy ispánok nevében, kik mind az oltár előtt, azaz a szentélyben (chorus, sanctuarium) foglaltak helyet. Természetesen szintén ott volt helyök a már említettek fölül jelenlevő főpapoknak: Háb váci püspöknek, ki e helyt *Abbának* iratik, Péter pécsi, Benedek veszprémi, Agoston zág-rábi, Benedek csanádi, László szerémi, Gergely bosnya püspöknek és Pál szepesi prépostnak. Hogy a templom többi helyisége (hajója) szorongásig megtelt papokkal, szerzetesekkel, nemesekkel, polgárokkal és néppel, nem hagyja említés nélkül oklevelünk.

Most Károly király az oltárhoz lépett, letérdelt s az evangeliumos könyvön, melyet az esztergami érsek és Vilmos a közjegyző tartának előtte, nyugtatván jobbját, elmondotta a koronázó esküt latinul, aztán magyarul, amint azt az érsek ajkára adta. Elvégezvén az eskütételt, egyenkint előléptek a jelenlevő országnagyok és a magok, valamint megbizóik nevében hűséget esküdtek kezéhez.

De minthogy a magyar nemzet e koronázást, mely nem a szokott helyen, nem is a szent koronával történt, nem vette olybá, mintha szó nem férhetne hozzá, miután a Szent-István koronája visszakerült László vajdától, Károly király harmadszor is megkoronáztatta magát Székesfehérvárt, 1310. augusztus 20-án ugyancsak az illetékes esztergami érsek, Tamás mester által.

Lajos király koronázásáról, mely szintén Székes-Fehérvárt, 1342. július 21-én történt, Küküllei János, Lajos király történetírója annyit hagyott írva, hogy megelőzte azt a főurak, főnemesek, vitézek és nemesek egyértelmű hozzájárása, és hogy az az Erzsébet anyakirályné, Szécsényi Tamás erdélyi vajda, Druget Vellermes nádor, a többi főurak és nemesek jelenlétében,¹⁾ Telegdi Csanád esztergami érsek által a szent koronával történt.

Megjegyzem még, hogy aki a középkori koronázások egyikét híven akarja megjeleníteni, az jól teszi, ha azon időbeli szerkönyvekben a koronázó szertartásokat, melyek nem egy részletben különböztek a maiaktól, átnézi. Szívesen írnám le ezeket is, de nincs kútfő kezemnél. Szabadjon azonban *Ráth György* úr ő méltóságára utalnom, ki nemcsak igen jártas a régi szertartásos könyvekben, de a festészetnek is előkelő barátja.

¹⁾ Kik voltak az akkori egyházi és világi főbb urak, előadom *Nagy-Lajos*-omban a 17. és következő lapokon.

Fejedelmi congressus Visegrádon, 1335 novemberben.

Az anjoui korszak egyik legfényesebb eseménye a visegrádi fejedelmi congressus.

Elsőrendű célja volt e fejedelmi találkozásnak: szövetséget kötni Bajor Lajos német király és Bölcs Albert osztrák herceg ellen.¹⁾

Szövetkeztek e célra: Luxemburgi János cseh király, Kázmér lengyel király, Erzsébet magyar anyakirálynő öcsce, Károly morva markoláb (markgraf, a későbbi, e néven IV. római császár) a cseh király fia, Henrik alsó-bajor herceg, a cseh király veje, I. Károly magyar király és fia Lajos herceg.

Mellékcéljai voltak: az egyenlenségeket, melyek egy részről a cseh és lengyel királyok közt régóta fönnállottak, másrészt a lengyel király és a német lovag-rend közt sok hadjáratra szolgáltatott alkalmat, kiegyenlíteni és megszüntetni. E végre jöttek Visegrádra a lovagrend főbbjei: Reusz Henrik, a kulmi tartomány főnöke, Sparrenbergi Maklár (Marquardus, Merkl) a thorni- és Brunigsheimi Konrád, a schwetzi commendator.

Hogy a fejedelmek mekkora kísérettel jöttek, kitűnik a magyar krónikás följegyzéseiből, mely szerint egy ebédre négyezer kenyér és száznyolczvan átalag (tunella) bor kellett.

A kíséret fényes is volt. Kázmér lengyel királylyal érkeztek: Vladislav Leczye és Dobrzyn hercege, Chartresi Galhard a pápai követ és a krakói királyi udvar legelőbbskelő méltóságai. A cseh király és morva markoláb kíséretében valának: Rudolf szász herceg, Boleszló sziléziai herceg és Liegnitz ura, Vitigo meisszeni és János alamóczi püspökök, Kolditzi Timó, Lipai Henrik és számosan mások a vitézi és nemesi rendből. De polgárok se hiányoztak, minthogy ez alkalommal rendezték a magyar-cseh lengyel kereskedelmi viszonyokat. Kétségtelen, hogy a gazdag Boroszlóból is volt itt egy küldöttség.

Mily ünnepeket ültek, mekkora fényt fejtettek ki, azt — sajnos — felírva nem találjuk. De annyi bizonyos, hogy Erzsébet magyar királynénak november 19. napjára eső nevenapján ezek tetőpontjokat érték. Ekkor kelt a békekötés a cseh és lengyel király közt; ekkor a szövetségi okirat; e napon jegyezte el Kázmér lengyel király leányát Henrik bajor herceg fiával, Jánossal.

¹⁾ Contra ducem Austrie, qui abstulerat fratri nostro (Henrico) ducatum Karinthie et contra Ludovicum (regem romanorum), mondja IV. Károly császár önélet-iratában. (*Böhmer*, *Fontes rerum German.* I. 250.)

A még serdülő, nem is tizenkét éves Lajos herceg első ízben lépett a politikai életbe: függő pecsétje a szövetség kötését szintén megerősíté.¹⁾

Hogy a magyar főpapok, főnemeseik, kik közül szinte mind-egyiknek volt tornya, háza, udvara Visegrádon, nagy számmal vettek részt az ünnepségeken, magától értetik. Telegdi Csanád esztergami érsek (a Csanád nemzetből), László barát kalocsai érsek és királyi kancellár, Druget Vellermes nádor, Lipóczi és Nekesei Demeter királyi tárnokmester (az Abák közül), Szécsényi Tamás erdélyi vajda és szolnoki ispán (a Kachich nemzetből), Mick (Mihály) szlavon bán (az Ákos nemzetből), Nagy-Martoni Pál országbíró (a spanyol Simon nemzetéből) egy alkalommal és e sorban név szerint említettnek.²⁾

Alig szenved kétséget, hogy ez alkalommal osztották szét a fényes, fejedelmi ajándékokat, melyeket Károly király és Erzsébet királyné magyar bőkezűséggel kedves vendégeiknek szántak. A magyar és cseh krónikák taxative a következőkről emlékeznek: János cseh királyt megtisztelték egy kétszáz márká ezüstöt nyomó mosdó-medenczével és kantával, ötven, aranynyal futtatott ezüst kupával, kapott még két tegezt és két vitézkötést, azonfelül egy csodaszép ostáblát,³⁾ két fölbecsülhetetlen értékű nyeret, egy kétszáz márkára becsült bicellust (fegyvernem), s egy gyöngyházból készült bámulatos mivű csészét. — Fia, Károly markoláb, kit ez alkalommal a magyar király lovaggá ütött, drága lovakat aranyos szerszámmal, csótárral, nyergekkel, vitézkötést és puzdrát kapott emlékül. Képzeltetjük, hogy a többi vendég se távozott üres kézzel.

PÓR ANTAL.

¹⁾ András herceg már Nápolyban vala; István herceg még csak három éves.

²⁾ Talán nem lesz fölösleges megemlíteni, hogy Druget nádor neje Feulie Mária — úgy tetszik — francia, a Tamás vajdáé auschwitzzi László herceg leánya Anna a Piast lengyel házból, Nagy-Martoni Pálé Erzsébet német grófleány volt, akik valószínűleg a lengyel Erzsébet, Vladisláv lengyel király, ekkor mintegy harminczöt éves leánya, I. Károly magyar király neje környezetéhez tartoztak. — Az illetők nemzetségét azért említem, mert az időben divatban volt a ruha szövetben is föltüntetni a nemzetiségi czímet, színeket.

³⁾ *Una tabula pro scasis (sakk) mirabili*, mondja a magyar krónikás, míg Dubravius így írja le e tárgyat: *gemmarum item alveolum, in quo simulacrum pugne latrunculis ludimus.*

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Visszapillantás történelmi irodalmunkra 1892-ben.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Nemzetek és államok életében egy év ha nem is elenyésző porszem, de alig több az emberi élet egy pillanatánál. Ugyanazt mondhatjuk a tudományok fejlődésénél, hol a folytonosan hullámzó, majd emelkedő, majd süllyedő momentumok legalább is évtizedeket ölelnek fel. Mint vannak termékeny és terméketlen, meleg és hűvös esztendők, ép úgy váltakoznak a tudományok fejlődésében az eredményes és a kevésbé eredményes esztendők s a mily kevésbé ítélnéljük meg biztosan egy év eredményei után valamely vidék termékenységet, vagy hőmérsékletét, ép oly kevésbé mondhatunk biztos ítéletet valamely tudomány szak fejlődéséről, annak csupán egy évi termékét tartva szem előtt. Hazai történetírásunk legújabb irányát sem jellemezhetjük biztosan egy év eredményei után; de mégsem árt a visszatekintés egy ily rövid időre sem, hogy kapcsolatban a fejlődés megelőző momentumaival, tisztábban láthassuk, mit tettünk már és mit értünk el, hogy tájékozhatjuk magunkat: mi az, mire törekednünk kell és mi az, mit már a legközelebb jövőben elérnünk kell?

Történetírásunk minden ága tanuskodik arról, hogy vannak hivatott és valóban tehetséges történetíróink, kik nyugoti szomszédainknál is számot tennének; s a tudományos akadémia, valamint többrendbeli történelmi, archaeologiai stb. társulataink kiadványai tanuskodnak arról, hogy történetíróink oly munkakedvet, szorgalmat és tevékenységet fejtenek ki, melyre aránylag oly csekély számú nemzet, mint mi, méltán büszke lehet. De bár ezt öndícséret nélkül mondhatjuk, mégsem akarjuk elhallgatni, hogy a kétségbevonhatlan s itt és ott eredményes tevékenység mellett is, történetírásunk nem áll azon fokon, a hol állhatna és a hol állnia kellene. A ki a nyugoti nemzetek történetírásának fejlődését a legújabb időben figyelemmel kíséri, nem zárkozhatik el azon vallomás elől, hogy történetírásunknak nagy hiányai vannak s ennek következtében feladatát csak hiányosan oldja meg. Két hiány különösen szembeszökő: nem tudjuk történelmi ismereteinket igazán a nemzet közkincsévé tenni, azaz

nem tudunk tudományosan s mégis érdekesen, mindenki, nemcsak a szaktudósok számára élvezhetően írni és másodsor nem vagyunk képesek — vagy talán helyesebben nem igyekeztünk — történetírásunkban rendszert teremteni, fejlődésének biztos, határozott irányokat adni. Nem hiszem, hogy nemzeti hibánk volna, de bizonyos, hogy jelenleg nem dicsekedhetünk sem a francia, sem a német történeti iskolák előnyeivel; sem a homályt nem tűrő, világos és logikus francia szellemmel, sem a mélyreható, rendszeresen, lépésről-lépésre előrehaladó német gondolkozással. Csak egy pár példát hozok fel: még mindig várjuk a modern történetírás színvonalán álló, igazán népszerű, magyar történelmi kézikönyv megjelenését; még mindig várjuk a magyar történetírás történelmének megírását s még mindig várjuk — mit talán először kellett volna említeni — hazai történelmünk legrégebbi forrásainak kritikai kiadását a Monumenta Germaniae szellemében. Szégyennel kell bevallanunk, hogy még eddig a leghasználatóbb, ha nem is a legnépszerűbb magyar történelmi kézikönyvet a francia Sayous írta; az egyetlen kísérlet történetírásunk történetének megírására a német Fleglertől eredett s megérhetjük még azt, hogy régi krónikáink közös forrását: a nemzeti krónikát egy német tudós fogja rekonstruálni.

Reményljük, hogy az ezeréves ünnepély közeledése által előidézett lelkesedés e téren is jó gyümölcsöket fog teremni s azon ingadozások, melyek között történetírásunkat épen napjainkban látjuk, a helyes út megtalálásával végződnek. Hiszen a bajok, melyekre az előbb rámutattunk, épen nem orvosolhatlanok s a hiányok pótlására mindkét irányban sokat tehetünk. Méltán dicsekszünk ezeréves állami multunkkal, de ne szégyeljük bevallani, hogy a tudományok terén még mindig fiatal nemzet vagyunk és sokat tanulhatunk s kell is még tanulnunk nyugoti szomszédainktól. Mint politikai és nemzetgazdasági tekintetben, úgy a tudományos életben sem zárkozhatunk el — mint nem zárkozhattunk el eddig sem — a nyugatról jövő áramlatok elől, hanem igyekeznünk kell azokat saját érdekeink szerint irányítani, nemzeti fejlődésünk javára felhasználni. Bármily erős is nálunk napjainkban az áramlat csaknem minden téren a német szellem ellen, helyesebben annak szintén meglevő árnyoldalai ellen s bár az is kétségtelen, hogy az idegen intézmény és a mi ezzel együtt jár, az idegen szellem a legtöbb esetben károsan hat a nemzeti szellem természetes fejlődésére, mégsem szabad szemet hunyni az előtt, mi a német nemzetet a tudományok minden ágában, így a történetírás terén is oly fényes eredményekre juttatta. Mert kétségtelen, hogy az a nagymérvű és bámulatos tevékenység, melylyel a német történetírók nemzetök multjának épületét las-

san, de biztosan összeállítják, az a rendszeresség és következetesség, melylyel először is az épület alapköveit rakták le, hogy szilárd alapon emelhessék fel magát az épületet, páratlanul áll a történetírásban s megszerezte az elsőséget a német történetíróknak a francziák, olaszok, sőt az angolok fölött is.

Elismerik ezt legalább közvetve magok a francziák is. Mint Ranke és tanítványai a szász császárok évkönyveinek kiadásával megnyitották a középkori német császárság történelmének alapos ismeretét, úgy kezdette meg épen most a francia történetírók fiatal nemzedéke német minta szerint a francia történelem legelső korszakára, a Karoling-korra vonatkozó kutatásokat.¹⁾ Az előszó, melylyel e vállalatot a francia történetírás egyik érdemes munkása: Giry megnyitja, igen érdekes és tanulságos: mutatja a francia történetírók elismerését, de egyszerűsmind hazafias aggodalmát a német történetírás nagyszerű vívmányaival szemben. »Sietnünk kellett — mondja Giry — régi történelmünk anyagának feldolgozásával, mert attól lehetett tartani, hogy ha mi késlekedünk, majd a német történetírók fogják ezt a feladatot megoldani.« Ily hazafias aggodalom, ha történetírásunk jelen állapotát tekintjük, minket is méltán szállhatna meg; de mi úgylátszik nem vagyunk oly féltékenyek, mint a francziák, s talán még meg fogjuk köszönni a német történetíróknak, ha saját dolguk végzése közben történelmünk forrásait — első sorban krónikáinkat és régi okleveleinket — tanulmányaik tárgyául választják.

Minék köszönhetik a németek elsőségüket a történetírás terén? Azt hiszem, nem nehéz e kérdésre megfelelni: egyetemeiknek. Németország szellemi műveltségének gyújtó pontjai az egyetemek s csak egy futólagos pillantás a német történetirodalomra bőségesen meggyőz arról, hogy a történetírás a németeknél mennyire az egyetemek befolyása alatt áll. Ranke, Mommsen, Curtius, Droysen, Giesebrecht, Waitz és Wattenbach, hogy épen csak a legkiválóbb történettudósokat említsük, mint egyetemi tanárok működtek, vagy működnek részben ma is és a történetírás terén kifejtett érdemeik közül bizonyára nem a legutolsó az, hogy iskolát tudtak teremteni. Nem a nyilvános előadásokon — ezek nagyjában nem igen különböznek a miéinktől — hanem a gyakorlati órákon, melyekre a német tanárok igen helyesen a főszólyt fektetik, annyira, hogy a kiválóbbak közülök nyilvános előadásokat nem is tartanak. A német történetírás melegágyai a semináriumok, hol a tanár, mint általánosan tudva van, nem praelegál, hanem tanítványaival együtt dolgozik; bevezeti őket gyakorlati

¹⁾ Lot Ferd., Les derniers Carolingiens. Préface par Giry. Paris. 1892.

módon a kritikai vizsgálódás módszerébe s figyelmöket és kutatás-vágyukat a készültségüknek és tanulmányaiknak megfelelő térre és a megfelelő anyag feldolgozására irányítja. Az évenként nagy számban megjelenő német tudori értekezések bizonyítják, mily tervszerűen dolgoznak a német egyetemek — a német történetírás e hatalmas centrumai — a történelmi anyag tisztázásán és a német történettudósok nagy műve tanulságos példái annak, hogy miként dolgozhatnak a tanítványok a mester kezére az épület felemelésében.¹⁾

A ki nálunk historiaírással komolyan foglalkozik, az jól tudja, hogy nálunk minő mások a viszonyok s fájdalommal tapasztalja, minő nehézségekkel jár előrehaladni a töretlen úton, a hol úgy szólva semmi sincs előkészítve. Pedig nekünk is vannak egyetemeink; de ezek, eredményeik után itélve, mindeddig nem központjai, nem melegágyai a hazai történetírásnak s nem is lehetnek, mert nincsenek seminariumaink; legalább oly értelem-ben, mint e szót a német egyetemekben használjuk, bizonyára nincsenek. Innen van az, hogy egyetemeink a történetírás fejlesztésére aránylag oly keveset tesznek — hiszen az utóbbi években egy tudori dissertatio megjelenése esemény számba kezd menni; — innen van az, hogy nálunk történeti iskoláról sem lehet beszélni,

¹⁾ A fennebb mondottak igazolására álljon itt a berlini egyetem mult évi dissertatióiból egy pár mutató: 1. *Walter Opitz*, Die Schlacht bei Breitenfeld am 17 September 1631. Gusztáv Adolf németországi első nagy győzelmét tárgyalja e kis füzet, azon kitűzött czéllal, hogy a breitenfeldi csatára vonatkozó egykorú tudósításokat, melyeknek száma meglehetősen nagy, értékek pedig ingadozó, lehetőleg összegyűjtse, értékeket megállapítsa s így aztán belőlök e fontos következményekkel járt ütközetnek lehetőleg hű képét adja. 2. *Albert von Ruville*, Die Auflösung des preussisch-englischen Bündnisses im Jahre 1762. A hétéves háboru nevezetes fordulópontjának, a porosz-angol szövetség felbomlásának történetét világosítja meg, eddig fel nem használt. angol és porosz levéltárakból merített adatok nyomán, kiigazítva a hétéves háboru történetíróinak: Schäfernek és Dunchernek e pontnál elkövetett tévedéseit. 3. *Max Immich*, Die Schlacht bei Zorndorf am 25. August 1758. Szintén a hétéves háboru egyik döntő ütközetét tárgyalja, beható kritikai vizsgálat alá véve az ezen ütközetről fenmaradt porosz és orosz értesítések hitelességét. — A középkorra vonatkozókból. 4. *Johann Süss*, Zur Kultur- und Sittengeschichte der sächsischen Kaiserzeit. Rendkívül érdekes összeállítás a egykorú forrásokban feltalálható műveltség-történelmi adatoknak az Ottók korából, a IX. századból, melyet tekintve, hogy a nyugoti műveltség hazánkba első sorban Németországból jött, a magyar történetírás is jól felhasználhat. 5. *Alfred Doren*, Untersuchungen zur Geschichte der Kaufmannsgilden im Mittelalter. Főképpen a kereskedelmi szövetkezetek nemzetgazdasági jelentőségét tárgyalja a francia és német városok szervezetének fejlődésében. 6. *Alfred Vahlen*, Der deutsche Reichstag unter König Wenzel. Mintegy folytatásaképpen Waitz, Wachter és Ehrenberg ide vonatkozó műveinek, a német birodalmi gyűlés factorainak küzdelmeit tünteti fel a XIV. és XV. század elején.

mert bár egy pár ritka jelentőségű történetírónk egyetemi tanzséken ült, ezeknek csak hallgatói voltak s nem a szó igazi értelmében vett tanítványai. Innen származnak közvetve többi bajaink is: történelmünk anyagának rendszeres tisztázása, alapos feldolgozásának lehetővé tételére alig történik itt és ott szórványos kísérlet, természetesen minden tervszerűség nélkül; évek telnek el, míg egy nagyobb korszakot felölelő önálló mű történetírásunk mezején megjelenik; történetírásunk történetének megírására hazai történetírónk még csak kísérletet sem tettek s végre a hazai történelem kézikönyvét is még mindig hiába várjuk.

I.

Míg régibb hazai történetírónk hazánk multjával a honfoglalás előtt keveset, vagy éppen semmit sem törődtek, az utolsó pár évtizedben mindinkább tért hódít az a felfogás, hogy nemzetünk történelme hazánk régibb, megelőző történelmétől el nem választható. Bármily pusztulást idézett elő az egymást felváltó népek hullámozása, különösen hazánkban, mely a népvándorlások régi útja volt, e hullámok mégsem zajlottak le teljesen nyomtalanul s hegyeink, folyóink és városaink nevei minduntalan e régi korra hívják fel figyelmünket, minduntalan ama szálakra emlékeztetnek, melyek nemzetünk történelmét a haza régibb történelmével összekapcsolják.

A rég letűnt idők sötétségébe, hová a történelem fáklája be nem hatolhat, a régészet halvány mécse vet némi világot s muzeumaink mind jobban szaporodó régészeti kincsei vannak hivatva, hogy majd kellően felhasználva hazánk történelmének legrégebbi koráról, a praehistoricus korról, képet adjanak. Ma még e téren csak a gyűjtés korát éljük; de az Archaeologiai Értesítő mult évi folyama is tanúsítja, hogy az érdeklődés a régészeti leletek iránt mind szélesebb körökre terjed s reméljük, hogy nemsokára az ország minden vidéke anyagot fog nyújtani hazánk praehistoricus korának jellemzésére.

A legkiválóbb munka e téren, mely a mult év folyamán látott napvilágot, *Hampel József* nagy munkájának: »A bronzkor emlékei Magyarországon«, második része, mely a leletek statisztikáját tartalmazza. Nagy gonddal és kiváló szakértelemmel készített mű, melynek szárazsága mellett is érdekességet kölcsönöz azon körülmény, hogy nem kevesebb, mint kétezer bronztárgyat sorol fel. Ha meggondoljuk, hogy aránylag mily rövid idő óta kezdik hazánkban a régi idők e becses emlékeit gyűjteni s hogy mily keveset törődnek ezekkel még ma is a legtöbb vidéken, e szám valóban meglepő s mozgalmas, eleven életre enged következtetni hazánk történelmének e régi korszakában. Azon

körülmény, hogy a legtöbb lelet Erdélyből és a Duna melléki megyékből került ki, mutatja, hogy a leletek megmentésére e helyeken több gondot fordítottak, de bizonyíthatja azt is, hogy a Dunának kereskedelmi tekintetben oly igen fontos völgyét, vagy Erdélynek nemes fémekben és fában gazdag vidékét a bronzkor emberei sűrűbben lakták és inkább kedvelték, mint a Tisza mellékeinek termékeny, de fában és kőben szűkölködő rónáját.

Erdély gazdag leleteiről a neolith kőorból, a réz- és bronzkorból szól *Téglás Gábor* egy kis értekezése ¹⁾, mely tulajdonképen összegezése a szerző tíz éven keresztül folytatott őstörténelmi kutatásainak. A praehistoricus lelhelyek száma Erdélyben évről évre rohamosan szaporodik s ma már kimondhatjuk, hogy az erdélyi felföldnek nemcsak téres völgyei, hanem a Kárpátok rengetegei is a messzi hajdankortól kezdve az egymást felváltó népek hosszú sorának szolgáltak otthonul. A palaeolith ember nyomait még eddig nem sikerült ugyan megtalálni, de a neolith ember nyomait, leszámítva a székelyföld legelzártabb vidékét a csiki medenczét, mindenütt bőven megtaláljuk. Még gyakoribbak a bronzleletek; de a legérdekesebbek a rézkorszak emlékei Erdély különböző vidékeiről, melyek újra megerősítik hazánkra vonatkozólag a rézkorszak egykori létezését. Feltűnő, hogy Erdély rézbányái e messze régi korban a művelés nyomait nem mutatják. A réz tehát -- mint azt különben egy pár lelet is bizonyítja -- kereskedelmi czikk gyanánt került Erdélybe, de hogy önnal keverve, mint bronzot ottan dolgozták fel, arról a napfényre került erdélyrészi öntőműhelyek hosszú sora tanuskodik.

A római korszakról, melylyel hazánkban a történelmi kor kezdődik, valamint az ezt követő népvándorlás koráról önálló munka a múlt év folyamán nem látott napvilágot. E korra vonatkoznak azonban egypár városunk monographiájának első fejezetei (Arad, Pozsony és első sorban Gyula-Fehérvár), melyekre később visszatérünk s *Fröhlich Róbertnek* egy rövid, de becses tanulmánya, ²⁾ melyben Ptolemaeus tévedését mutatja ki, midőn az ó-kori geographus Acumincumot Sirmium helyett táborhelynek tüntette fel s ennek kapcsán bebizonyítani igyekszik, hogy az első században a római limest nem a Duna, hanem a Száva képezte.

¹⁾ Emlékek és leletek a történelem előtti Dáciáról. Archaeologiai Értesítő XII. 5. sz.

²⁾ Acumincum vidéke és a régi pannoniai limes. Archaeologiai Értesítő XII. k. I. 2. sz.

II.

Feltűnően hanyatlott, nem akarjuk éppen mondani az érdeklődés, de a mozgalom a nemzeti történelmünk legrégebb korszakára vonatkozó irodalomban. Ama nagy küzdelem, mely az utolsó évtizedekben történészeinket a nemzetünk őstörténelmével kapcsolatos kérdésekben két táborra osztotta s melynek legkiválóbb harcosai Hunfalvi Pál és Szabó Károly valának, mintha ellenhatást idézett volna elő. Pár év óta csend uralkodik e téren; a mult év folyamán, mennyire tudomást vehettünk, egyetlen történetírónk sem foglalkozott sem önálló munkában, sem folyóiratainkban a nemzetünk őstörténelmére vonatkozó kérdésekkel. Pedig az utolsó szó e vitában még nincsen kimondva, sok fontos és érdekes problema vár e téren megoldásra. Csakis a legfőbbeket említve: az Anonymus hitelének kérdése a honfoglalás korára még mindig megosztva tartja historikusainkat és a közvéleményt, s ezzel kapcsolatban még mindig nincs eldöntve a székely eredet fontos kérdése. Készülünk a milleniumra is, de hogy a honfoglalás idejének meghatározása körül a források hitelére nézve minő bizonytalanság uralkodik, semmi sem bizonyítja fényesebben, mint az a tény, hogy pár évvel ezelőtt három legkiválóbb tudósunk a honfoglalás idejét három különböző évre tette.

Ha nem is annyira meddő, de szerfölött szegény volt mult évi történelmi irodalmunk az Árpádok korára is. Mindössze csak két ide vonatkozó önálló munkát említhetünk fel, de ezek közül az egyik, ha terjedelmére nem is, tartalma értékességére hazai történetírásunk egyik igen becses terméke. Ez *Fejérpataky László* tanulmánya Kálmán király okleveleiről.¹⁾ Ki csakis egy kissé foglalkozott az Árpád-korra vonatkozó kűtfőinkkel, tapasztalhatta, minő bizonytalanság uralkodik legrégebb királyaink okleveleinél, mennyi jogosult gyanu és alapos kétely fér mindenikhez; tapasztalhatta: minő minden kritikát mellőző kiadásokban forognak azok közkézen s mennyi nehézséggel és fáradsággal jár ez oklevelek tisztázása, valódi értéküknek megállapítása. E bajokon segített, legalább részben, Fejérpataky, midőn tüzetes vizsgálat alá vette Kálmán király okleveleit. Mindenekelőtt kimutatja, hogy a XI. század végének és a XII. század első évtizedének cancellariái gyakorlata Szent-István korával szemben határozott hanyatlásról tesz tanúságot. A királyi oklevelek a Szent-István halálát követő zavaros korszakban elvesztik azt a formás alakot, azt az aránylag eléggé fejlődött oklevélstylust, mely Szent-István néhány hitelesekül elfogadható oklevelét jel-

¹⁾ Értekezések a történelmi tudományok köréből. XV. k. 5. szám.

lemzi. Kimutatja, hogy a XI. század végén és a XII. elején semmi egyöntetőséget nem lehet találni a királyi okleveleknel formai és tartalmi tekintetben s megmagyarázza ezt azzal, hogy a királyi oklevelek szövegezője és kiállítója nem pusztán a királyi cancellaria, hanem sok esetben az az egyház, vagy testület volt, melynek részére az oklevél kiállított. Vizsgálat alá veszi aztán sorban a Kálmán király okleveleit: a veszprémvölgyi apácák 1109. évi oklevelét, a veszprémvölgyi oklevél párját, a zobori apátság 1111. évi oklevelét és ugyanazon apátság 1113. évi oklevelét, a zobori apátság birtoklevelét s végre a Dalmácia részére adott okleveleket, megállapítván mindeniknek értékét. Őszinte örömmel üdvözljük e kis munkát, mely történetírásunknak rendkívül hasznos szolgálatot tesz, s méltán sorakozik a szerző hasonló irányú régibb dolgozataihoz. Reményljük, hogy Fejérpataky, ki történetírásunk ez egyik, nagyon is elhanyagolt ágának, a diplomatikának leghivatottabb művelői közé tartozik, sikerrel megkezdett tanulmányait tovább folytatva, segíteni fog egy rég, érzett szükségén s történetírásunkat meg fogja ajándékozni Árpád-kori okleveleink kritikai kiadásával.

Az Árpádok korára vonatkozik *Wertner Mór* munkája is: »Az Árpádok családi története.«¹⁾ Mint címe is mutatja, genealogiai munka, mely első nemzeti dinastiánk történetére, elágazásaira, nevezetesen pedig a külföldi uralkodó családokkal való összeköttetéseire van hivatva világot deríteni s nem a szerző szorgalmán és ügybuzgóságán, hanem Árpád-kori történelmünk forrásainak hiányosságán, részben pedig a meglévő anyag nem minden tekintetben kielégítő kritikai feldolgozásán mult, hogy a szerző e céljt teljesen el nem érthette. Mint úttörő, első magyar genealogiai mű az Árpádokról — ha a dolog természeténél fogva nem is nyújt vonzó olvasmányt, bár készséggel elismerjük, hogy egy pár életrajza valóban szépen és vonzóan van megírva, mint történeti segédkönyv hasznos szolgálatot tehet mindazoknak, kik hazai történelmünk e régi korszakával foglalkoznak.

A kisebb, folyóiratokban megjelent értekezések közül megemlítjük *Nagy Géza* tanulmányát: »A magyar pogánykor emlékei Fejérmegyében.«²⁾, mely a verebi, battai és demkőhegyi ősmagyar sírokat ismerteti, és egy pár érdekes adatot szolgáltat a vezérek korának műveltségtörténelméhez. Ide tartozik továbbá *Karácsonyi János* értekezése: »Kik voltak az első érsekek?«³⁾,

¹⁾ Szabó Ferencz »történeti, nép- és földrajzi könyvtárának« 51. kötete. N.-Becskerek. 1892.

²⁾ Archaeologiai Értesítő XII. 4 sz.

³⁾ Századok 1892. évf. 1. 2. 3. füz.

mely jobbára a M. Flórián által már felhozott érvek alapján a Hartvik legenda ellen intéz új támadást s annak keletkezését a XIII. század elejére helyezi; ellentétben Árpád-kori történelmünk legalaposabb ismerőjével: *Pauler Gyulával*, ki egy rövid, de tartalmas cikkben¹⁾, újra nem sikertelenül tör lándzsát Hartvik mellett, felsorolva mindazon érveket, melyek e legenda keletkezésének korát a XII. század elejére helyezik.

III.

Történelmünk egyik legszebb korszakáról, daliai időkről, az Anjouk fényes koráról szól *Pór Antal* nagy műve: Nagy Lajos életrajza.²⁾

Közel egy félszázadra terjed. N. Lajos uralma, mely míg egyfelől nemzetünket dicsőséggel árasztotta el, addig másfelől hazánk közjogi és műveltségtörténelmi fejlődésében is mély nyomokat hagyott hátra. A zilált állapot, melyben az Anjouk az országot találták, a kiváló hatalmi állás, melyre Magyarország alattok felemelkedett és végre a feltűnő hanyatlás, mely N. Lajos halála után rögtön bekövetkezett, kétségtelenül bizonyítják két Anjou királyunk kiváló tehetségeit, bizonyítják főképpen azt, hogy Magyarország nagy hatalmi állása Európa délkeleti részein a XIV. század folyamán első sorban Róbert Károly és N. Lajos személyes tulajdonain alapult. E körülmény, valamint Anjou-kori történeti irodalmunk nem épen túlságos gazdagsága kétszeres érdeket kölcsönöztek Pór Antal munkájának, mely a dolog természetete szerint nemcsak N. Lajos életrajza, hanem egyúttal Magyarország történelme is a XIV. század második felében.

Az utóbbi időkből történetíróink közül Pór Antal foglalkozik előszeretettel az Anjouk korszakával. Számos kisebb-nagyobb tanulmánya szól már e korról s hogy jól ismert talajon mozog, mindjárt meglátszik jelen munkáján is, melyet első sorban a XIV. század politikai viszonyainak beható és alapos ismerete jellemez. Részletesen, az összes feltalálható adatok lelkiismeretes felhasználásával tárgyalja N. Lajos külpolitikáját és hadjáratait, békés és háborus érintkezéseit az olasz államokkal, első sorban Nápolylyal, Velenczével és a szentszékkal; összeköttetéseit Lengyelországgal, hadjáratait északon a litvánok, délen a Balkán félsziget kis államai ellen s végre összeköttetéseit Németországgal, kiválóan a Luxemburg családdal. Szóval kimerítő, a legkisebb részletekre kiterjedő leírását adja N. Lajos uralkodásának, ami a politikai történelmet illeti s kifogást talán csak annyiban

¹⁾ Századok 1892. évf. 4. füz.

²⁾ Történelmi Életrajzok 1892. évi folyama és önállóan is.

lehetne emelni, hogy a tulságos részletezésben a szerző elmulasztotta Lajos külpolitikájának nagy és jellemző körvonalait adni. Nem látjuk feltüntetve azt sem, hogy a nagy király külpolitikája mennyire állott összhangzásban az ország jól felfogott érdekeivel. Mert nekünk úgy tetszik, hogy N. Lajos minden érdemei mellett is külpolitikájában családja érdekeit az ország érdekei fölé helyezte s tulságos hódolatával a szent szék iránt a török veszedelem útját egyengette. Szemben a török hatalom naponként növekvő erejével, N. Lajos háborúi a Balkán félszigeten a szerbek, bolgárok és oláhok ellen testvérharczok voltak s Lajos térítő buzgalma, melylyel a schismaticus bolgárokat és az eretnek bosnyákokat a szent szék felsősége alá hajlítani törekedett, megsemmisítette annak lehetőségét, hogy e népek a török félhold ellenében a magyar korona alatt őszinte lelkesedéssel egyesüljenek.

Legérdekesebbek Pór munkájának utolsó fejezetei, melyekben az ország belső fejlődéséről ad N. Lajos uralma alatt rövid áttekintést. Szépen tárgyalja az 1351. országgyűlés nagy jelentőségét s N. Lajos buzgó fáradozásait városaink felvirágoztatása körül. Látjuk, hogy az ipar és kereskedelem alatta lendületnek indultak s látjuk hogyan emelkedtek fel már az Anjouk alatt, mint kereskedelmünk gyűpontjai nyugaton Pozsony, északon Kassa, Szeben és Brassó délkeleten. Altalában az ország belső fejlődésére vonatkozó részletek rendkívül becsesek s csak sajnálunk lehet, hogy az érdemes szerző, ki mint munkájának első része bizonyítja, rendkívüli szorgalommal gyűjtötte össze a N. Lajos korára vonatkozó adatokat, N. Lajos belkormányzatának elbeszélésére nem fektetett oly nagy súlyt, mint a diplomaciai és hadi események leírására. Pedig hogy Magyarország művelődése Lajos alatt örvendetes lendületnek indult, a szerző is ismételten jelzi s kétségtelen, hogy Lajos uralma e tekintetben valóban korszakalkotó volt és nemzetünk politikai és művelődési fejlődésére mélyebbre ható következményekkel járt, mint diadalmas hadjáratának és fényes külügyi összeköttetéseinek mulékony dicsősége.

IV.

A tizenhatodik század történelmére két kisebb munka jelent meg a mult évben. Mindkettő kútfőtanulmány s mindketőnek tárgyát Szerémi György emlékirata képezi.

Minél kevesebbet foglalkoztak történetíróink eddig történelmünk forrásainak beható tanulmányozásával és bírálatával, illetőleg hitelességök mértékének megállapításával, annál nagyobb örömmel üdvözzöljük e két munkát, mint egy új irány jelét tör-

ténetírásunkban. Valóban e téren nagyon hátra vagyunk még. Körülbelül tizenhárom éve, hogy Marczali Henrik jeles tanulmányával a magyar történelem kútöiről az Arpádok korában, megkezdette történelmünk alapköveinek beható vizsgálatát, de nem akadtak követői, kik az általa megkezdett munkát az általa kijelölt irányban tovább vitték volna. A vegyes házból származott királyok korszakának forrásait, Bonfinius és legújabban Küküllői János kivételével, még senki sem tette tüzetes tanulmány tárgyává s ugyanezt mondhatjuk történelmünk későbbi korszakainak forrásairól is. A XVI. és XVII. századra vonatkozólag kisebb tanulmányok jelentek meg Brutus Mihály, Brodaries István, Kemény János és Bethlen Miklósról; de mindez alig válik bekezdetnek is, ha meggondoljuk, hogy minő rengeteg anyag vár még feldolgozásra.

A XVI. század hazánkban nem volt szegény történetírókban. Bár az ország java része a török uralom alatt kívül esett az európai művelődés keretén, a renaissance, a könyvnyomtatás elterjedése s ezek nyomán a reformatio nálunk is hamar éreztették jótékony hatásukat. Magyar és latin nyelvű irodalmunk a megelőző századdal összehasonlítva, óriási előhaladást tettek s történelmünk forrásai is ez időtől kezdve bővebb mederben kezdenek folyni. A nagyobb mérvű érdeklődésnek az irodalom iránt a történelem is hasznát vette s kiváló férfiak, kik hazánk politikai életében is nagy nevet vívtak ki, jegyzik fel koruk eseményeinek történelmét. Feltűnő azonban, hogy míg egy Oláh Miklósnak, Verancsics Antalnak és Forgách Ferencznek nem akadtak életírói és méltatói, addig Szerémi György, ki kora társadalmi és politikai életében teljesen alárendelt szerepet játszott, mindjárt munkájának közzététele után magára vonta historikusaink figyelmét. 1857-ben adta ki Wenzel Gusztáv Szerémi emlékiratát s azóta Zsilinszky Mihály, Mogyoróssy János, Dudás Gyula és Gosztonyi Jenő foglalkoztak vele több vagy kevesebb alapos-sággal, általában véve azonban nem sok szerencsével s nem nagy eredménnyel. Ez érdeklődést megmagyarázza Szerémi munkájának formája, mely nem szorosabb értelemben vett történelem, hanem emlékirat, e műfaj minden előnyeivel és hátrányaival, valamint tartalma, mely a legnagyobb mérvben érdekes és figyelmet ébresztő, de ugyanakkor tárgyi épügy mint személyi okoknál fogva a legnagyobb mértékben kritikára intő. Általánosan ismert szabály, hogy az emlékiratokat a történésznek csak a legnagyobb óvatossággal szabad felhasználni és e szabály alkalmazása ha valahol, úgy a Szerémi György emlékiratánál ugyancsak kívánatos, sőt szükséges. Ebben a körülményben vélem feltalálni magyarázatát annak, hogy a múlt évben egyszerre két

kiváló monographiát kaptunk Szerémi Györgyről: Erdélyi Lászlótól és Szádeczky Lajostól.

Erdélyi László fiatal historikus s úgy tudjuk, hogy jelen munkája tudori értekezés.¹⁾ Mint tudori értekezés s mint forrástanulmány is kétségkívül a legjobbak közé tartozik, melyek nálunk napvilágot láttak. Tüzetes, minden részletre kiterjedő vizsgálat, komoly és lelkiismeretes tanulmány eredménye fekszik előttünk s ha a szerzőnek minden következtetései nem is fognak beválni, az az érdeme kétségen kívül megmarad, hogy Szerémi helyét történetíróink sorában, illetőleg történelmünk kútfői között biztosan és szabatosan meghatározta. Igaza van, hogy Szerémi munkája mindenekfölött emlékirat s főbecse nem abban áll, hogy itt és ott egy adatot szolgáltat, mit talán más forrásban fel nem találunk, hanem abban, hogy munkáját olvasva, megismerkedünk a társadalom azon rétegének nézeteivel és egész szellemével, melyhez a szerző tartozott. Szerémi jobbágy-szülőktől származott s bár udvari káplán és aradi kanonok lett, minden sorából kirí a Dózsa felkelés súlyos következményeit hordozó jobbágy-osztály mély gyűlölete a főpapok és főurak ellen, kiknek a haza romlását tulajdonítja. De e gyűlölet, bár ítéletét elvakítja és sokszor igazságtalanná teszi, nem nyomja el benne a szeretetet a haza iránt, melynek ő és vele együtt az egész jobbágy osztály minden elnyomatás mellett is hű fiai maradtak. Igaza van Erdélyinek, hogy Szerémi emlékirata szerzőjének nagyon alacsony szívonalon álló míveltségéről tesz tanuságot és mégis e munka »minden gyarlóságai mellett is hasznavehető, ismereteinket gazdagító, látkörünket szélesbítő forrása történelmünknek, de tudni kell vele bánni s eszméket kell benne keresni, a tények lényegét felfogni, nem pedig aprólékos adatokat, a minőket csak oklevelekben találunk«.

Szádeczky Lajos szélesebb alapon s több apparatussal fogott Szerémi emlékiratának tanulmányozásához.²⁾ Nem elégedett meg Szerémi munkájának Wenzel által eszközölt kiadásával, hanem átvizsgálta tüzetesen ez emlékirat egyetlen fenmaradt s a bécsi cs. és kir. könyvtárban őrzött kéziratát is s vizsgálatának eredménye most is igazolta, hogy kútfőtanulmánynál soha sem fölösleges a kéziratokat is tanulmány tárgyává tenni. Számos hibát: tévedést, kihagyást, sőt elferdítést mutat ki a Wenzel-féle kiadásban, mik az amugy is nehezen érthető

¹⁾ Szerémi György és emlékirata. Budapest, 1892.

²⁾ Szerémi György élete és emlékirata. Értekezések a tört. tudományok köréből XV. k. 7. sz. és Szerémi emlékirata kiadásának hiányai u. o. XV. k. 8. sz.

szöveget még érthetlenebbé tették s Szerémi emlékiratának új kiadását valóban kívánatosná teszik. A mi Szeréminek, mint történetírónak, méltatását illeti, lényegében Szádeczky is ugyanazon eredményekre jut, mint Erdélyi, habár nézetét az emlékirat értékére nézve nem is fejezi ki oly határozottan és szabatosan, mint azt Erdélyi tette. Egy pár dologban azonban Erdélyi és Szádeczky nem értenek egyet. Míg Erdélyi a Szerémi emlékiratának végén álló kesergő levelet Lajos király haláláról a mondott király egyik udvari káplánjának: Tatai Miklósnak tulajdonítja és azt véli, hogy Szerémi az említett kesergő levelet nem is ismerte; addig Szádeczky éppen a kéziratból hebizonyítja, hogy Szerémi a kesergő levelet igen is jól ismerte s éppen ő maga írta le. Innen van aztán, hogy míg Erdélyi a Szerémi emlékiratában és a kesergő levélben foglalt elbeszélést, hogy miként ölte meg Zápolyai György a mohácsi ütközet után Székesőn a szerencsétlen II. Lajost. mint két különböző forrásból származott hírt, maga is valószínűtlennek tartja, feltétlenül el vetni nem meri, addig Szádeczky ez elbeszélést, mint Szeréminél igen gyakran előforduló regényes mendemondát, határozottan visszautasítja. Azt hiszszük, Szádeczkynek teljesen igaza van, mindazáltal kívánatos volna már egyszer a mohácsi vészre vonatkozó forrásokat, beleértve természetesen a török tudósításokat is, beható kritikai vizsgálat alá venni s ilymódon a csatának és az azzal egybekötött eseményeknek lehetőleg hű képét adva, történetírásuból az ilyen Szerémi-féle időközönként felmerülő mondákat véglegesen kiküszöbölni. Az újabbkori nagy ütközetekről szóló német dissertatiók e tekintetben tanulságos példákul szolgálhatnak.

V.

A XVI. és XVII. századra, a török korszakra vonatkozó történelmi irodalmunk sokkal gazdagabb, mint bármelyik megelőző vagy követő korszaké s nem igen mulik el év, mely ismereteinket e korról egy-egy újabb adattal nem gazdagítaná.

Történeíróink legnagyobb része e korról foglalkozik. mit megmagyaráz részben azon körülmény, hogy történelmünk forrásai e korban már sokkal bővebben fakadnak fel és könnyebben is hozzáférhetők, másrésről hazánk történelme éppen a XVII. században a kiváló, a történész figyelmét felhívó és érdeklődését lebilincselő férfiak egész sorával dicsekszik. A XVII. század egyetemes történelmét betöltő vallási és politikai küzdelmek nagy hullámokat vertek nálunk is épúgy, mint Európa legtöbb államában s növelte hazánkban e hullámok erejét a vihar, mely ha e században vesztett is heveségéből, teljesen még le nem csendesedett. E zivatáros, nehéz idők edzett férfiakat neveltek, kiváló jellemeket a

politikai, hadi és irodalmi téren s hogy ezeknek alakjai mily élesen kiválnak történelmünk lapjain s mennyire lekötötték történetíróink érdeklődését, mutatja a Szilágyi Sándor által szerkesztett Történelmi Életrajzok tartalmának futólagos áttekintése is: Az Életrajzok túlnyomó többsége a XVI. és XVII. század kimagasló alakjaié.¹⁾

A mult évben — mely különben e tekintetben nem tartozik a gazdag évek közé — e korra két kisebb történelmi munka látott napvilágot, Bunyitay Vinczétől és Fraknoi Vilmostól. Mindkettő alkalmi s tárgyuk is azonos.

Mint Buda visszafoglalásának kétszáz éves fordulója egész irodalmat teremtett, úgy Nagy-Várad felszabadulásának kétszáz éves fordulója sem maradt nyomtalanul történelmi irodalmunkban. *Bunyitay* egy érdekes kis füzetben²⁾ eleveníti fel e fontos erősség szomorú történelmét a török foglalás korában 1660—1692., felhasználva Deák Farkas kis értekezését Nagy-Várad elvesztéséről, a visszafoglalásra pedig főképpen a bécsi cs. és kir. hadi levéltár adataiból merítve. Hogy mit szenvedett az ország a török uralom alatt, élénk színekkel ecseteli Bunyitay munkája is, habár csak Várad és Biharmegye pusztulásáról szól. A régi Váradot a török teljesen semmivé tette. Ekkor semmisült meg a káptalan levéltára, ekkor törték össze a törökök középkori művészetünk becses emlékeit, a szent királyok híres szobrait. Menekültek a város régi lakosai is leginkább Debreczenbe, mely város ez idő óta kezdett jelentékenyen emelkedni s a Tiszántúlnak úgy politikai, mint kereskedelmi és közmívelődési tekintetben súlypontjává válni.

Nem kevésbé érdekes a másik füzet, mely ezen alkalommal a *Fraknoi Vilmos* tollából került ki s Rómában jelent meg, meglepően szép kiállításban.³⁾ Tárgyát a római szent-szék érdemeinek méltánylása képezi Várad felszabadítása körül. XII. Inceze pápa, épúgy mint elődei, a legélénkebb részvétellel kísérte a Magyarország felszabadításáért vívott török harczokat s részvétét nemcsak szóval, hanem tettel is kifejezte. Az ő bőkezű pénzségtsége tette lehetővé 1692-ben Várad erélyes ostromát és visszafoglalását s ezenkívül, mint a többi magyarországi várak, Várad új megerősítéséhez is jelentékeny pénzségélylyel járult, miért az új erőd egyik bástyája az ő nevééről Inceze bástyának neveztetett el. A füzet mellékletét a vatikáni levéltárból meri-

¹⁾ Zay Ferencz, Mayláth István, Békes Gáspár, Bethlen Gábor, Pázmány Péter, Rákóczy Zsigmond, II. Rákóczy György, Beldi Pál, Thököly Imre stb.

²⁾ Nagyvárad a török foglalás korában 1660—1692. Bpest, 1892.

³⁾ Várad felszabadítása 1692-ben és XII. Inceze pápa. Róma, 1892.

tett levelek képezik, melyeket a pápai pénzsegély felhasználása ügyében a bécsi nuncius és a római bibornok államtitkár egymás között váltottak.

A karloviczai békekötés 1699-ben felszabadította hazánk legnagyobb részét a török uralom alól; de a török harczokkal igen gyakran összeszőződött vallási és politikai küzdelmek zárkővét a szatmári békekötés képezi. A XVIII. század első évtizedének küzdelmeire, II. Rákóczy Ferencz felkelésére vonatkozik mult évi történeti irodalmunkból *Thaly Kálmán* nagy művének: »A székesi gróf Bercsényi-család« harmadik kötete.

Thaly Kálmán neve és a Rákóczy felkelés kora hazai történetírásunkban elválaszthatlanul egybe vannak kapcsolva. Ő kezdte meg három évtizeddel ezelőtt e korszak tüzetes, beható, a legkisebb részletekre is kiterjedő tanulmányozását s folytatja azt ma is oly ernyedetlen buzgalommal és mély hazafiui lelkesedéssel, mely történetirodalmunkban csaknem páratlanul áll. Első sorban az ő kutatásain alapul ismeretünk e nemzeti dicsőségben és büszkeségben és hazafiui fájdalomban egyiránt gazdag korszakról; az ő érdeme csaknem kizárólagosan, hogy a Rákóczy felkelés irodalma hazai történetírásunkban ma már a leggazdagabbak közé tartozik. E három évtizeden át az e korra vonatkozó forrásgyűjtemények kiadásán kívül, kisebb-nagyobb terjedelmű tanulmányok hosszú sorozatában feldolgozta a Rákóczy felkelés nevezetesebb mozzanatait, megismertetett a szereplő egyének legkiválóbbjainak életével (II. Rákóczy Ferencz ifjúsága, Rákóczy Ferencz emlékiratai, Bottyán János életrajza, Ocskay László és a felsőmagyarországi hadjáratok, A nagy-szombati harc stb., stb.) s hozzáfogott végre a Rákóczy név mellett nemzetünk emlékezetében oly fényesen ragyogó Bercsényi család történetének megírásához.

A jelen kötet »Rákóczy felkelés legkimagaslóbb alakjának, Bercsényi Miklósnak életrajzát adja 1703—1706. Csak három év történetét beszéli el; de mivel a dolog természete szerint Bercsényi Miklós élete ez időszakban a magyar történelemtől elválaszthatatlan, a terjedelmére nézve is kiváló kötet nemcsak Bercsényi életrajza, hanem a Rákóczy felkelés hadi- és politikai történelme, a felkelés tulajdonképpeni kezdetétől, a tiszai átkeléstől az 1706-ki fegyvernyugvás felbomlásáig. A magyar közönség jól ismeri Thaly történetírói munkásságát s azon tulajdonokat, melyek őt mint történetírót jellemzik. Bámulatos tájékozottság, mély szakismeret s erősen kirívó subjectivitas jellemzik a jelen kötetet is, mely tartalmát s a feldolgozásban mutatkozó fény- és árnyoldalakat tekintve, méltán sorakozik a szerző régibb műveihez. Az adatok oly roppant tömegéből dolgozott, melyet ő maga

is irtózatossá halmaznak nevezett s talán nem mondunk sokat, hogy ez adatokba életet önteni, azokat kellőleg, mindeniket a maga helyére beillesztve, felhasználni csakis az ő széles tájékozottsága volt képes. A munka történeti anyaga, mint a szerző megjegyzi, háromnegyed részben új, eredeti adatokból van merítve, felöleli a jelzett éveknek hadi, politikai, diplomaciai sőt műveltségtörténelmi mozzanatait is s bizonyára nem kis érdeme a szerzőnek, hogy a részletek roppant bőségében is előttünk áll mindig az intéző vezér, a kurucok főtábornoka Bercsényi Miklós, kinek nemes jelleme erényeivel és gyöngeségeivel együtt Thaly tolla alatt époly szépen, mint világosan kidomborodik.

A munka nagy jelentősége már jelezve volt e folyóirat hasábjain ¹⁾ s ez abban áll, hogy Thaly műve hivatva van a Rákóczy felkelés egész jellemére új világot deríteni. Valóban csakis most, midőn e mozgalmat minden részletében áttekinthetjük, látjuk, hogy mennyire nemzeti jellege volt e felkelésnek, hogy a mozgalom mily erősen megragadta a nemzet minden rétegét, a magyar társadalom mindenik osztályát. Katholikusok és protestánsok, nemesek és nem nemesek, magyarok és németek, ruthének és oláhok egyiránt részt vettek a szabadságharczban s együtt alkották azt a nemzeti hadsereget, melynek létszámát Thaly a felkelés fénykorában 1706-ban 120,000 főben állapítja meg. Oly impozáns hadierő, minőt Magyarország addig tán soha nem állított ki, s melynek nagyságát csak akkor méltányolhatjuk kellően, ha tekintetbe vesszük, hogy ezt a hadierőt az az ország állítja ki, mely csak egy pár évvel előbb szabadult meg a török uralomtól s azon pusztító háboruktól, melyek a felszabadítással kapcsolatosan tizenhat éven át az országnak már addig is gyér népességét még jobban megapasztották. E tények minden okoskodásnál fényesebben bizonyítják, hogy minő népszerűtlen volt az osztrák uralom Magyarországon nemcsak a nemesség, hanem a nép nagy zöme előtt is s kimutatják a felkelés igazi okát: a bécsi udvarnak az ország minden jogát lábbal taposó, a nemzet minden rétegének érzelmeit felháborító önkényes kormányzásában. Rákóczy és Bercsényi alakjai, Thaly ez új munkája után, még nemesebb színben tűnnek fel s megsemmisülnek azon vádak, melyeket még a komoly osztrák történetírók is szabadságharczunk e kiváló férfiai ellen emelnek, midőn a felkelés okai között a vezérek állítólagos önző, személyes érdekeit oly erősen szeretik hangsúlyozni.

MIKA SÁNDOR.

¹⁾ Acsády Ignácztól a Századok múlt évi folyamának IX. füzetében.

Zenker B. W., Geschichte der Wiener Journalistik während des Jahres 1848. Wien und Leipzig. Wil. Braumüller. 1893.

Zenker a bécsi journalistika történetét keletkezésétől írja meg. A jelen kötet kizárólag az 1848-iki évvel foglalkozik, mely év olyan volt a hírlapokra, mint az eső a gombára: — 1847-ben még alig volt egynehány lap; a következő évben pedig már 215-féle különböző hírlapot számol fel Zenker, melyek közt nem egy pusztán kérész életű volt. — Bécsben az ujság ez idők előtt is hatalom volt; csakhogy nem a közvéleményt fejezte ki, hanem az uralkodó párt véleményét. Ennek értelmében csürték-csavarták a zsoldos ujságírók a tényeket s a dolgokat mindig csak egy — a hivatalos világitásban tüntették fel. Az 1848. márcziusi napokkal a helyzet változik. A zszurnalisztika igazán a közvélemény ezer változatának lesz kifejezője; igazi politikai tényező; úgy hogy a forradalmi zszurnalisztika története majdnem egybeesik magával a forradalom történetével. Mint nálunk is, a szabad sajtó kérdése, a censura eltörlése valódi praeludiuma vala a későbbi nagy tragoediának. A forrongás Párisban kezdődik, átszap Bécsen, Pozsonyon, Budapesten; úgy, hogy a bécsi sajtóviszonyok alakulására Kossuth márczius 3-iki nagy beszéde is nagy befolyású lesz. Márczius 14-én végre átjárja Bécs utczáit a hír, hogy a censura megszűnt létezni. — A forradalmi mozgalom e naptól fogva új vért öntött a zszurnalisztikába. A »Wiener Zeitung« febr. 29-én még ily táviratot hozott Párisból: »Páris teljesen nyugodt.« Midőn márczius 2-án azonban mégis hírt kellett adnia Lajos Fülöp elűzéséről, az »Augsburger«-ből vett következő kommentárral kísérte a hírt: »Hisz ez kész forradalom volna! Vajjon nem hazudik-e a sürgöny? Vagy az insurgensek néhány pillanatra hatalmukba kerítették talán a távirót, hogy ilyen híreket küldjenek világgá?« — Nem csuda, ha a szúnyókáló bécsi zszurnalisztikát márczius idusai végre álmukból fölzavarták. — A »Wiener Zeitung« csakhamar feltalálta magát, s a hajdani hivatalos most tüzes vezércikkeket hozott a sajtó szabadság mellett. Örült ő is, hogy »megszabadult a lidércztől, mely az író lelkére, tollára nehezült.« A bécsiek élce azonnal tréfát üzött a régi hivatalos lapnak e fölbuzdulásból. »Csakugyan erős lehetett a nyomás — mondogatták — az öreg ujságnak azt tudnia kell.«

Ha így a régi ujságok új ruhát cseréltek, egymás után keletkeztek az újak. Valami zavaros optimismus, tárgyát nem értő lelkesülés jellemzi a szabad sajtó első napjait. De csakhamar élesebb hang, kiméletlen agitatori szózat válik ki a többinek tömegéből. Márcziusban egy kis lap keletkezik a »Constitution«

s minden heves szava ezerszeres visszhangra talál. Szerkesztője *Häfner* Lipót, kit a bécsi forradalom Thersitesének, Dantonjának s Maratjának irtak le. Zenker nyugodtabban szól a szenvedélyes emberről s hiteles adatok alapján kimutatja, hogy forradalmi hajlamai mindenestre szelidebb, bécsiebb kiadásuak, mintsem ellenségei hirdették. A márcziusi napokban két barátjával kalapüzlete volt a »Kohlmarkton«, s ott irta meg lapja első száma. — A lap rendkívüli föltünést keltett; a mint mondani szokás, »falták« a lapot s 10—15,000 példány kelt el napjában. A »Constitution« lett a radikális zszurnalisztika typusa. A forradalmat új oldalról fogta fel. Élesen támadta a feudális jogokat; kezébe vette a munkás-kérdést s a szabadság mämörába egymás után csöpögtette az öröm-csöppeket.

Április havában megint egy csapat új ujság lát napvilágot. Leghíresebb volt köztük: a »Der Freimüthige« czimü. Szerkesztője *Mahler* volt, kit ellenségei vörös haja s zsidó származása miatt ép oly szörnnyetegnek mondtak, mint *Häfnert* púpja miatt. A lapnak politikai jelentőséget különben *Tuvora* Ferencz adott, a ki minden kérdést a pénz szempontjából nézett; vérvörös ultra volt, míg jónak látta; mikor a dolgok fordultak, aztán Jellasich dicsőítői közé állott. — Szelesebb látkörü, Ausztria helyzetét a nemzetiségekkel, Németországgal szemben is tárgyaló lap volt az »Oesterreichische Zeitung«. A lapokban Magyarország állapota is sokszor szóba került. Az ujságok egy része Magyarország »emancipatióját« rossz szemmel nézte; a radikális lapok azonban, főleg a »Constitution« teljes határozottsággal magyar részen állottak. A »Constitution« szerkesztésében *Töltényi* irta az ide vágó cikkeket. — Április havában már egyáltalán két nagy pártra oszlik a bécsi zszurnalisztika. Egyik oldalon állanak a »schwarzgelbek«, a monarchikus érzelműek; a másikon a »schwarzrothgold« színűek, kik semmi szélsőségtől sem ijedtek meg; ott a mérsékletnek, itt a szabadságnak fanatikusai. Még erősebb lett az ellenzék a májusi napokban, mikor a bécsi udvar Innsbruckba költözött. A radikális lapokban a köztársasági irányzatok mindig élesebben váltak ki. Maga a »Wiener Zeitung« is azt mondta: »A császár elutazása ugyanaz volna, mint XVI. Lajos menekülése volt.«

Májustól az októberi forradalomig a zszurnálok száma megint nő; szenvedélyességük fokozódik; s ugyanakkor sokan az ujságot mint a gazdagodás, a tekintélyre emelkedés eszközt kezdik tekinteni. Az olvasás és írás valódi epidemiaja fogja el a bécsiek lelkét s voltak ügyes emberek, kik azt zsebük számára kihasználták. A lapokban is a becsületes fanatikus hangja mellett egyre sürűbben hallható lett az üzletszerű demagog öblös szó-

zata. Ez időben támadt a »*Grad'aus*« című ujság, melyet nem colporteurök terjesztettek, hanem kocsikon hordtak szét az utczákon s úgy árulták egy krajczárjával számát. Nemsokára 15,000 példányban kelt el. Miután a radikális lapok az irányzatukban túl nem licitálhatták egymást, kezdték egymással ez anyagi concurrentiát. A jelszó lett: ki ad többet olcsóbbért. Egy szép reggel a bécsi nép elbámult, mikor az utczákon számtalan nagy mozgó tornyot pillantott meg, melyek ide-oda mozogtak, mint a rómaiak tolható erődítései. Fehérre voltak meszelve, német zászlókkal, zeg-zugos párkányzattal ellátva. Ezen mozgó tornyokban árulták az új ujságot, az »*Omnibust*«, mely négyannyi papírt árult egy krajczáron, mint a többi ujság. Így aztán minden vállalat lábujjhegyre állt, hogy az »*Omnibust*« nagyságban elérje. A mozgó tornyok helyett phrygiai sipkás emberek vörös szer számú szekéren árulták az ujságot. Mai lapjainknak is melegen ajánlhatjuk a nemes verseny e mulatságos nemét!

E hónapok legnevezetesebb ujság-vállalata a ma is főn álló »*Presse*«, melyet *Zang* Agost alapított. Zenker érdekes adatokat közöl *Zang* életéből. *Zang* eleinte katona volt; onnan kilépett s valódi szenvedélyvel fogott mindenféle vállalatokba. Gazdagodni akart. Eleinte házakkal kereskedett; ebbe belévesztett s Párisba ment, hol egy *Bulangerie Viennoise*-t alapított s bécsi kifiket sütött. Ez a vállalat sikerült s mikor az 1848-iki zavarok támadtak, *Zang* szép vagyonkával tért meg Bécsbe. Itt most ép oly mohón falták az ujságpapírt, mint Párisban a bécsi szarvast, s *Zang* ezt a falánkságot kitünően tudta felhasználni. A »*Presse*« még címében is utánozta *Girardin* párisi ujságát s egész új hangot hozott a bécsi zsurnalisztikába. A sok radikális vörös posztóval szemben a »*Presse*« conservativ-liberalis szöveget árult s kitünő üzletet csapott.

A »*Presse*« mellett jobbról balról támadtak aztán a szélsőségek szószólói. Az antisemitizmus és reactio is élesen bele szólt a zürzavarba s hirhedt lapja lett a »*Geissel*«. Szerkesztője egy hajdani utczai hárfás volt, ki a Prater kocsmáiban borralvalóért énekelt. E mellett aztán egy tömeg élczlap is támadt. A legjobb a »*Charivari*« volt, mely az élczlap szabadságát minden párt irányában használta. Ez maradt fenn legtovább s utolsó számában azzal bucsúzott: »Isten veled, olvasóm. *Spielbergen* újra látjuk egymást.« --- 1848. októberében különben az ujságmozgalom már rég lejtőn haladt. Hangban, szenvedélyességben eldurvult s sokaknál üzletté lett. --- Október hóra esik *Latour* meggyilkoltatása. *Zenker* kimutatja, mennyire alaptalan az a nézet, mintha e gyilkosságot a magyar pénzen megvesztegett radikális zsurnalisztika idézte volna elő. Érdekesen rajzolja e

szörnyű tett előzményeit. A Jellasics ellen való izgatás Bécsben különben magából a radikális mozgalomból magyarázható, s a magyar pénz csak igen alárendelt szerepet játszik. Körülbelül 10,000 forintra rúg az összeg, melyet Kossuth Pulszky utján Bécsben a zsurnalisztikára költött. — Pedig az összes demokrata ujságok Magyarország részén állottak. A »Radicale« mellett különösen a »Constitution« pártolta folyton a magyar ügyet. Töltényi pedig augusztus óta egy külön napilapot is szerkesztett »Ungarn und Deutschland« czimen.

Windischgrätz feltüntével, a tragoedia utolsó felvonásában a bécsi ujságok publicisztikai fontossága mindinkább alábbszáll. A nevesebb zsurnalisták elvonultak. — falura mentek; a szóharcz helyébe a torlasz-harcz lépett. Minél szűkebbre zárták körül Bécset, annál inkább fogyott a lapok száma. Windischgrätz aztán úgy bánt a lapokkal, mint később Haynau a magyar vezérekkel — suspendálta őket. Csak a »Wiener Zeitung« maradt meg, melynek azonban hivatalos közlésekre kellett szorítkoznia. November 3-áig nem volt Bécsben ujság. A »Wiener Zeitungon« kívül nov. 7-étől az »Oest. Lloyd« s a »Presse« jelent meg újra a porondon. Azután az év vége előtt feltünt megint a »Wanderer« is, stb. s néhány új gutgesinnt ujság. — Csak röviden említettünk itt néhány részletet ama történetből, melyet Zenker eleven tollal s összefüggőleg megírt. Minden történeti színezete mellett, mégis azt hiszszük, hogy Zenker munkája a bécsi zsurnalisztikáról nem végeleges munka. Eddig esztelenül vádolták az 1848. év ujságírói mozgalmaikat, Zenker egy kissé a védő ügyvéd szerepét játsza.

A kötethez adott függelék is érdekes. Különösen az 1848-ban megjelent bécsi ujságok időrendi egybeállítása. Zenker az év elejétől 215 ujság vállalatot számlált össze. A lapok csuda czimzéseiről valaki érdekes tárczát írhatna.

K—B.

A Gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar *humanista*. Egy rajzzal és két fénynyomattal. *Bunyitay Vincze* l. tagtól. Ára 1 frt. Budapest. 1893. Kiadja a Magy. Tud. Akadémia. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája. 32 l. in fol.

Bunyitay Vincze, a fáradhatatlan történetbuvár, ismét két érdekes adattal gazdagította történelmünket. Világot vetett a gyulafehérvári székesegyház csúcsives szentélyének és az oldal-kápolnáknak eredetére s a magyar humanismus történelmébe egy új nevet, a Lászaí János nevét illesztette be.

A gyulafehérvári székesegyház egyike hazánk azon monumentalis templomainak, a melyek lépten-nyomon elárulják, hogy több kéznek, különböző időkben létesített alkotásai. A székes-

egyház a keresztény egyházak ős keresztalakjában épült, ma azonban már kettős keresztaljára van s ámbár stilje a félkörös, szentélye mégis a legtisztább csücsíves.

Bunyitay figyelmét leginkább a szentély ragadta meg. Kaprinay István azon, minden okadatolás nélkül odavetett állításából, hogy a gyulafehérvári székesegyházat Hunyady János, Mátyás király atyja, a töröktől nyert zsákmányból építette keresztalakban s fényesen — szerencsés kézzel hámozta ki a történelmi magot.

A gyulafehérvári székesegyháznak a török által való felülése épen 1438-ra, a Hunyady János korára esik. Arra a korra, a melyben a nagy hadvezér, a hagyomány és oklevelek egyhangú tanúsága szerint, Gyulafehérvár környékén, a szentimrei győzelem emlékére, több helyen szentegyházakat épített. S viszont kétségtelen tény, hogy Hunyady 1442-ben, tehát a székesegyháznak az 1438-iki pusztulása szükségkép bekövetkezett kijavítása s építése közben kijelenté, hogy itt e székesegyházban akar sírba szállani. Ezen logikus összefüggésben álló két tényből sok valószínűséggel kombinálja a szerző, hogy Hunyady János, a Palóczy György esztergomi érsek által hagyományozott ezer forint belevonásával, 1439—1450 között restauráltatta, illetve részben újjá építtette a székesegyházat s hogy annak szentélye az ő izlését és buzgóságát hirdeti.

A Várdai-kápolnáról írva, Bunyitay plauzibilis okoskodás révén mutatja ki, hogy ez a kápolna tulajdonképen a XIV. században épült s Várdai Ferencz nem tett egyebet, mint az akkor sz. Annáról, most a Késerves Anyáról elnevezett kápolna északi oldalfalát kibontá, vagyis az András püspök által emelt kápolnát egy méternyivel megtoldotta. A Várdai-kápolna révén, tanulmányának függelékeképen, közli szerző Várdai Ferencz végső rendelkezését, mely 1524. október 22-éről van keltezve s úgy kulturhistoriai értékénél, mint a rendelkező férfiú gondolkozás módjára világot vető voltánál fogva, a XVI. század hasonló irott emlékeinek egyik legérdekesebb darabja.

Az északi kapu előcsarnokáról irt szakszerű s igen érdekes fejtegetések kapcsán közelítette meg Bunyitay tanulmánya legfontosabb részét, azt, a mely Lászlai Jánosról szól.

Az előcsarnok külső falán, az eresz alatt e szavak olvashatók: JOANNES LAZOYNUS . . . CURAVIT MDXII. Ki volt az a Joannes Lazoinus? Erre volt kíváncsi Bunyitay s mindazok, kiknek valaha e felirást olvasniok adatott.

A választ megadja Bunyitay tanulmánya.

1888-ban betért Rómában a San Stephano il rotondo egyházba, a mely hajdan a mellette lévő klastrommal egyetemben a

magyar pálosoké volt. Ebben a templomban, Fraknói értesítései alapján, megtekintette azt a sírkövet, a mely egy erdélyi főesperes emlékéét hirdeti. A sírkő, melyet azóta Csergheő Géza és Nagy Gyula is ismertettek, — kiegészítve — a következő köriratot viseli: Joannes. Lazo. Archidiaconus. Transylvanensis. Pannonius. Penitentiarius Apostolicus. Dum. Annum. agetet LXXV. Obiit. XVII. Augusti M·D·XXIII.

Bunyitay ezt szorgos utánjárás és lélekismeretes buvárlás után így fejtette meg: *Lászlai János, erdélyi főesperes, apostoli gyóntató, született Pannoniában, meghalt Rómában 75-ik évében, 1523. augusztus 17-én a nagy pestis alkalmával.*

Mi vezette Bunyitay-t nyomra? A sírkövön látható czímer. Ez tollas s egymást keresztező három nyilat tartó jobb kezét ábrázol. Ezt a czimert látni a gyulafehérvári székesegyház előcsarnokában is, és pedig két helyen. Az egyik helyen oly felirással, a melyből következtethető, hogy a csarnok építője s így a czímerek elrendezője rokonságban volt Sánkfalvi Antal nyitrai püspökkel. Sánkfalvi 1489-ben Mátyás királytól kapott nemesi levelet. E szerint Antal és összes rokonai, Hős Tamás érdemeire való tekintetből, jogot nyertek czimerükben három nyilat viselni. A felsorolt atyafiak közt olvasható: *Lászlai János* neve is. Ezen tények combinációjából világos, hogy Lászlai János erdélyi főesperes ugyanegy személy a római sírkő által jelölt *Joannes Lazo*-val s a gyulafehérvári székesegyház építőjével *Joannes Lazoynus*-sal. Megerősíti ezt a m. t. Akadémia levéltárában lévő apostoli közjegyzői kiadvány is, a mely arról tanuskodik, hogy Joannes Lazo a gyulafehérvári székesegyházban kegyeletes alapítványt tett.

Bunyitay további érdekes kutatásai révén kideríti, hogy János főesperes a tornamegyei László községtől vette nevét s valószínűleg annak szülőtte is volt.

Lászlai János iskoláit végezve pappá lett s Geréb László püspöktől a gyulafehérvári káptalanban kanonoki s főesperes rangot és javadalmat nyert, még pedig elég korán, már 1489, — tehát 44 éves kora előtt. Lászlainak a humanisták barátjának s munkatársának legszebb alkotása épen az az előcsarnok, a mely most emlékének felújításához vezetett. Rómába az apostol fejedelemek városa iránt érzett szeretete vezette s mint hitének apostola végezte életét.

Láthatjuk ezen rövid vázlatból, hogy Bunyitay ismét dicséretes munkát végzett s hogy a bevezetéskép elmondott szavak való érdemein inkább alul maradtak, mintsem hogy azokat túlszárnyalnák.

A jól teljesített munka tudata, legyen a szerző fáradságos utánjárásának jutalma.

CRESCENS.

T Á R C Z A.

A MILLENIUMI KIÁLLÍTÁS.

Az 1892-ik évi II. törvényzikkkel a törvényhozás elhatározta, hogy hazánk ezredéves fennállásának ünneplése alkalmából, 1896-ban Budapesten országos kiállítás rendeztessék.

Már a törvényjavaslat tárgyalása alkalmával társulatunk érdemes alelnöke, *Thaly Kálmán*, hazafias beszédben sürgette, hogy a leendő kiállítás, a nemzet nagy ünnepének történelmi jellege szempontjából, retrospektív irányba tereltessek.

A kormány örömmel fogadta e természetszerű követelést s a maga részéről a fáradhatatlan miniszter, *Lukács Béla* által kijelentette, hogy a feladat magasztos voltának tudatával birva, főtörekvése arra lesz irányozva, hogy a kiállításban a történelmi irány per eminentiam nyerjen kifejezést.

Ezen időtől fogva a millenáris ünnepek programjában ezen nagy jelentőségű jelszó: a *retrospektív irány* lön uralkodóvá s úgy a kiállítási országos nagy bizottság összeállításában, mint kivált a csoportbizottságok olyatén szervezésében, hogy a történelmi bizottság, mint önálló autonomikus főcsoport lön megalakítva, — ezen jelszó domborodott ki.

Társulatunkat az országos nagy bizottságban választmányunknak áprilisi ülésében hozott határozata alapján egy előkelő s finom ízlésű szaktudós, *Pauler Gyula* vál. tag képviseli. Fő közreműködése társulatunknak azonban — a saját kebelében initiált dolgokon kívül, milyen pld. a *gróf Zichy Jenő*-féle pályázat, — abban nyilvánúl, hogy a történelmi főcsoport csaknem kizárólag a mi választmányunknak és tagtársainknak sorából alakult meg április hó 9-én, *Vasary Kolos*nak, alapító tagunknak diszelnöksége mellett.

A történelmi főcsoport elnökévé *Széchenyi Béla gróf*, előadójává *Czobor Béla dr. v.* tag lön megválasztva, a kinek így alkalmá nyílott az általa már 1885-ben hangoztatott programot részletesen kidolgozni s azt az április 9-iki gyűlésből kiküldött szűkebb bizottság elé terjeszteni.

Czobor programja, melyet a bizottság némi változtatásaival a történelmi főcsoport m. hó 18-án tartott ülésében fogadott el, főbb vonalaiban ez:

Az egész történelmi anyag, a fejlődés egyes szakaszainak megfelelően, nyolcz korszakba lesz csoportosítva.

- I. A honfoglalás és a vezérek kora, Szent-Istvánig.
- II. 1000—1301.
- III. 1301—1526.
- IV. 1526—1699.
- V. 1700—1750.
- IV. 1750—1825.
- VII. 1825—1867.
- VIII. 1867—1892.

Minden egyes szakaszban történeti írott emlékeink eredetiben, vagy legalább sikerült fakszimilekben, továbbá a műemlékek gazdag sorozata, a legnagyobb szabású alkotásoktól kezdve le a kisebb művészetek legapróbb tárgyáig, királyaink érmei és pecséteig, szóval mindaz bemutattnak, a mi alkalmas, hogy a megfelelő időszakokról lehetőleg teljes és hű képet nyújtson. A hézagok kipótlását a program *a szobrász vésőjétől és a festő ecsetjétől várja* s e rész végrehajtására szűkebb bizottságot küldött ki az összülés, a mely bizottságban társulatunk *Vaszary Kolos, Pauler Gyula* és *Czobor Béla* t. társak által van képviselve.

A történelmi kiállítás épületei a hazai építészet fejlődését lesznek hivatva bemutatni s magát a kiállítás anyagát *tizenkét* csoportbizottság fogja egybegyűjteni és rendezni. Ezen csoport-bizottságok, igen tágas autonomikus jogkörrel, a következőkép alakultak meg:

- I. Építészeti emlékek: *Steindl Imre, Czigler Győző, Czobor Béla,*¹⁾ *Fittler Kamill.*
- II. Képzőművészet: *Bubics Zsigmond, Pasteiner Gyula és Pulszky Károly.*
- III. Zene és színművészet: *Grf. Zichy Géza, Bogisich Mihály, Bartalus István és Váli Béla.*
- IV. Az oktatás és tudomány története: *Fehér Ipoly és Kammerer Ernő.*
- V. Irodalom: *Apponyi Sándor grf, Szilágyi Sándor, Kudora Károly, Dedek-Crescens Lajos, Városy Gyula kalocsai kanonok.*
- VI. Ipar: *Grf. Sztáray Antal, Radisics Jenő.*
- VII. *Császka György, Hornig Károly báró, Czobor Béla, Firczák Gyula, Forster Gyula, Popovics István, Szász Károly, Szmrecsányi Pál, Teutsch György.*
- VIII. Lakberendezés: *Bánffy György gróf, Radvánszky Béla báró, Fittler Kamill, Györgyi Kálmán.*
- IX. Pásztorélet, mezőgazdaság, erdészet, bányászat, halászat, vadászat: *Nadasdy Ferencz gróf, Herman Ottó, Madarász Gyula.*
- X. Kormányzat és közszellem: *Pauler Gyula, Hajnik Imre, Csánki Dezső.*

¹⁾ A cursiv betűkkel szedett nevek társulatunk alapítói, rendes és választmányi tagjainak sorában olvashatók.

XI. Hadviselés, hadszervezés: *Hollán Ernő, Szendrei János, Balás György, Gromon Dezső, Pauler Gyula, Rónai Horváth Jenő.*

XII. A nemzeti élet egyéb jellemző vonásai: *Bánffy György gróf, Tagányi Károly.*

Kétségtelen, hogy e fényes névsor, a legjobb reményekkel biztathatja a kiállítás sorsa és jövője sikere iránt érdeklődőket. Megfeszített szorgalom, fáradhatatlan utánjárás, *kívált ha a kormány nem lesz szűkebbül a szükséges tudományos burárlatok előmozdításában, a rendelkezésre álló rövid idő alatt is meglepően szép dolgot produkálhat.*

Midőn így a kiállítás történelmi részének tervezete előttünk fekszik s szellemünk ennek révén a jövő ez újabb titkába behatolni igyekszik, a mily igaz elismeréssel adózunk a tervezet készítőinek, ép oly őszinte nyíltsággal adunk kifejezést aggodalmunknak.

Két megjegyzés nyomul tollunk alá.

Az egyik az, hogy az elfogadott tervezetben az archaeologiai rész a szorosán vett történelminek rovására nagyon előtérbe van tolva. Természetes, hogy ezen az egyes csoportok előadójának körültekintése lesz hivatva segíteni.

A másik a retrospektív irányra vonatkozik. Mi ezt a jelszót másképp véltük megvalósítandónak. Azt hittük, hogy az 1896-iki kiállításnak az leendő feladata, hogy hazánk culturtörténelmét az egyes ágak fejlődése szerint tüntesse fel. Az előttünk fekvő tervezetet mi szükségesnek véljük az előkészítő munkához. Ha azután az anyag együtt van, azt tartottuk volna célravezetőnek, hogy a történelmi csoportok, az újkori csoportokkal egyetértően jártak volna el a praktikum megoldásában s így az egész kiállításnak valóban retrospektív képet adtak volna. Tartunk tőle, hogy a tervezet szerint a történelmi rész nem fogja kellőképpen kidomborítani hazánk haladásának s fejlődésének történetét s hogy kiállításunk nem lesz egyéb, mint egy nagyarányú ideiglenes történelmi muzeum és egy az 1885-iki minta szerint fogalmazott kiállítás második kiadásában.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

Szabályrendelet

Barsvármegye régészeti és történelmi érdekeinek a vármegye felügyelete és gondozása alá vétele iránt.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

7. §. A 3. §. alapján szervezett bizottság a 2. §. megállapított feladatának teljesítése mellett:

1. Az alispán által egybehívott első alakuló ülésen, később pedig beállott üresedés esetén elnökét saját kebeléből a törvényhatósági bizottsági tagok közül megválasztott tagjai sorából maga választja.

2. A bizottság székhelye a vármegye székhelye.

3. Ügyrendjét maga alkotja meg s azt a közgyűlésnek jóváhagyás elnyerése céljából bemutatja.

4. Tiszteletbeli tagoknak megválasztása iránt a közgyűlésnek javaslatot tesz.

5. Kiállítás vagy megőrzés végett átveszi azon történelmi, vagy műbecsessel bíró tárgyakat, melyekre az azokat átadó tulajdonos a tulajdonjogot fentartotta s ezeknek átvételéről elismervényt ad.

6. Megszerkeszti költségvetését és számadását és azt a közgyűlésnek évenként a többi vármegyei költségvetések és számadásokkal egyidejűleg történendő tárgyalása céljából bemutatja.

7. Gyűjteményének leltárára felügyel s annak másolatát a vallás-és közoktatásügyi miniszternek az első évben, később a gyűjtemények szaporodásáról szóló jelentését évenként felterjeszti.

8. Gyűjteménye s tárgyainak szakszerű meghatározása, elhelyezése és leltározása iránt gondoskodik.

9. Rendelkezik a vármegye tisztviselőivel, azokkal közvetlenül levelez, ugyancsak rendelkezik a vármegye központi kezelő személyzetével és szolga-személlyel.

10. Utalványoz az 5. §-ban megnevezett pénzalap pénztárára a költségvetés keretén belül.

11. Nyilvános gyűléseket, felolvasásokat és régészeti ásatásokat rendez.

12. Köz- és magánlevéltárakat felkutató, tanulmányoz és ismertet.

13. A vármegye levéltárát rendezi, szervezi, kiegészíti, selejtezi, leltározza, közérdekű adatait feldolgozza és közismeretnek adhatja.

14. A vármegye hatóságának történelmi és régészeti kérdésekben szakközege.

15. Működéséről és annak eredményéről beszámol.

8. §. A bizottság hatáskörébe utalt minden ügyben rendesen, vagyis a 10. §. 4. pontjának kivételével a bizottság érdemlegesen csakis szabályszerint egybehívott és megtartott ülésében határozhat.

A bizottság ülését rendesen minden két hónapban az első hónap második szerdáján délután a vármegye székhelyén tartja, de ülését a vármegye területén más helyeken és más napokon is — tarthatja, Ez iránt szintén a bizottság van hivatva határozni.

Ülésein a bizottság elnöke, ennek akadályoztatása esetén az igazgató elnököl.

Minden ülése nyilvános. Szavazati joggal ezen ülésében a bizottságnak rendes és tiszteletbeli tagjai bírnak.

Az ülések jegyzőkönyveit a bizottságnak két külön kiküldött tagja hitelesíti.

Érvényes határozat hozatalra az elnökön kívül négy bizottsági tagnak jelenléte szükséges.

Szavazatok egyenlősége esetén az elnök szavazata dönt.

9. §. A bizottság tisztviselői: az elnök, az igazgató, a jegyző és a levéltárnok.

10. §. A megválasztott elnök bizottsági tagságának egész tartamára viseli elnöki tisztét, ezen minőségében:

1. Képviseli a bizottságot úgy a közgyűlés, mint az ország hasonló irányban működő testületei irányában.

2. Összehívja a bizottság üléseit s azokon elnököl.

3. Szakszerű dolgozatoknak az ülésen való bemutatására előadót rendel.

4. Sürgős esetekben a bizottság nevében intézkedik s eljárásáról a bizottság legközelebb tartandó ülésén jelentést ad.

5. A 7. §. 10. pontja alapján a pénztárra szóló utalványokat aláírja.

11. §. A bizottság igazgatója az alispán, a ki:

1. Helyettesíti az elnököt minden eljárásában.

2. Ellenjegyzi a pénztárhoz a 10. §. 5. pontja alapján intézetti kiutaló rendeleteket.

3. Öre a bizottság pecsétjének.

12. §. A bizottság jegyzője a vármegye főjegyzője, a ki:

1. Vezeti a bizottság üléseinek jegyzőkönyvét, levelezéseit.

2. Szerkeszti a bizottság évkönyvét és egyéb kiadványait.

3. A mennyiben az alappénztárra elnök helyett az igazgató utalványoz (11. §. 2. p.), ezen kiutaló rendeletet ellenjegyzi.

13. §. A levéltárnok:

1. Öre a vármegye ezen szabályrendelete alapján szervezett gyűjteményeinek.

2. A bizottság felügyelete alatt álló gyűjteményekről pontosan számozott és osztályozott leltárt vezet, s abban a beszerzés módját, az adakozó nevével együtt, a bizottság ügyrendében szabályozott eljárás szerint bejegyzi.

3. Átv teszi a gyűjtemények számára érkező küldeményeket s azok átvételét nyugtatja.

14. §. A mennyiben előre nem látható okoknál fogva a 3. §. alapján szervezett bizottság működését felfüggeszteni lenne kénytelen, a felfüggesztés tartamára ezen szabályrendelet határozmányait Barsvármegye alispáni hatósága fogja foganatosítani.

A muzeum és a régészeti és történeti pénzalap feloszthatatlan, s felsőbb hatósági felosztása esetén a muzeum tárgyai a magyar nemzeti muzeumé, a pénztáralap kamatai a magyar közművelődésre irányzott népnevelésügyi célokra fordítandók.

Ezen szabályrendeletet Barsvármegye törvényhatósági bizottsága 1891. évi karácsonyhavának 17. napján Aranyos-Maróthon tartott évnegyedes közgyűlésében 359. sz. alatt kelt határozatával meghozta. Dombay s. k. alispán (P. II.), 60.447. szám B. M. II/4. Ezen szabály-

rendeletet jóváhagyom. Budapesten, 1892. évi augusztus hó 10-én a miniszter helyett Szalavszky s. k. államtitkár. (P. H.)

— $\frac{258.}{10,179.}$ kgy. sz.

Kihirdetve Barsvármegye törvényhatósági bizottságának 1892. évi Szent-Mihály hava 29. napján tartott évnegyedes rendes közgyűlésében.

D o m b a y, alispán.

— »A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI MUZEUM-EGYLET« társulataink közt kiváló helyet foglal el. Felső-Magyarország ma csak geographiai fogalom. Valaha historiai fogalom volt. Maga egy hatalmas kis ország bizonyos fokú autonomiával, mely országgyűléseket is tartott s mint az alkotmányosság védbástyája fontos szerepet játszott történetünkben. Fővárosa Kassa szövetségben lévén a többi öt várossal tekintélylyel és befolyással bírt, s épen ezért indicalva volt itt alapítani egy olyan Muzeumot, mely Felső-Magyarország története és műtörténeti kincseit összegyűjtse. S az egylet csekély segédeszközeit tekintve, rövid fennállása óta valóságos csodát mivel: az általa felállított muzeum, gyarapítva Henszlmann nagyszerű hagyományával, cultur intézeteink közt kiváló helyet foglal el. Az egylet derék titkára *Stöhr* fáradhatatlan buzgalmának, szakismeretének s áldozatkészségének nagy része van a fényes eredmény elérésében. A most megjelent XIV-ik évkönyvben két értekezés van: Östörténeti nyomok *Csoma Józseftől* számos ábrával, s a kassai magyarság 1554-iki panasz levele ifj. *Kemény* Lajostól. Az Évkönyv második felét hivatalos közlések foglalják el: az 1892-iki közgyűlés jegyzőkönyve, a pénztárnok számadásai, kimutatás az egylet alaptökejéről, az egylet kormányja s a tagok névsora. Az egylet tiszteletbeli elnöke *Bubics* Zsigmond püspök, elnöke *Nátalussy* Kornél, titkára *Stöhr*, három öre *Görög* Gyula. *Kemény* Lajos és *Szekeres* Ödön. Van 37 tiszteletbeli 124 alapító és 187 pártoló tagja. Alaptökeje közel 16,000 forint s Muzeumában több mint 33,000 darab van elhelyezve.

EGY ÉRDEKES TÖRTÉNET A XVI-IK SZÁZADBÓL.

A mohácsi veszedelelnnek, ha egyéb nem is, az az egy jó hatása megvolt, hogy hazánkban az írásbeli érintkezést, az azelőtti időkhez mérten aránytalanul megnövelte. E jelenség magyarázatát legfőképpen abban találhatjuk, hogy Buda megszűnt az ország központja, az ügyesbajos emberek találkozó helye lenni; az ország dolgait intézők ország-szerte szétszórtnan laktak s a velök való érintkezés — a kimondhatatlanul kényelmetlen s veszedelmes utazás miatt — legalkalmasabban levelek, vagy követek útján történhetett. Hova-tovább egyre nagyobb mérvet öltött a correspondentia. Alig három évtized mulva már nem csupán

ügyes-bajos dolgaik elintézésére használták az emberek a postát, hanem arra is, hogy családi- magán viszonyaikról tudósítsák egymást, sőt, hogy egy-egy különösebb hírrel kedveskedjenek. Különösen tapasztalható ez a külföldről küldött leveleknél. És ez természetes is. A hazaiaktól különböző szokások, viszonyok látása, tapasztalása önkéntelenül felköltötték az emberekben a vágyat, azokat az otthon levő rokonokkal, barátokkal, jó ismerősökkel is megismertetni. Innen van, hogy a külföldi követségekben, vagy a királyi udvarral ide-oda járó diplomaták, a külső országai iskolákban tanuló magyarok levelei legtöbbször különös érdekűek. Igaz, abban a korban mást találtak érdekesnek, mint ma, noha abban ma is egyezünk, hogy érdekes az, a mi izgató, különös, szokatlan s legalább látszólag megmagyarázhatatlan. Az illetén érdekes dolgok nagyon természetesen a keveset tapasztalt, fiatal kedélyű, eleven megfigyelő és észrevető képességgel bíró tanuló ifjúság lelkét ragadták meg leginkább s vésődtek legmélyebben az emlékezetébe.

Ez időben — a reformatio kezdetén — nagy számmal tartózkodtak ifjaink — gazdagok, szegények egyaránt — a külföldi s főleg a bécsi iskolákban. Ezek ritkán irtak haza levelet a nélkül, hogy egy-egy feltünőbb újságot is ne közöljenek. Hogy milyenek voltak az újságok, mutatványul csak egy párt hozok fel.

Báthory Gáspár írja Nádasdy Tamásnénak Bécsből 1550. márcz. 1-én, hogy a mantuai herceg mikor egy kis sajkában kacsákra vadászott, a vízbeesett s belefult a király lánya szemeláttára, a ki e szörnyű jelenetet a közeli vár ablakából szemlélte. Szintén Nádasdynének írja Nádasdy László 1551. jan. 21-én, hogy Prágában egy dúsgazdag spanyol ifjú halt meg, a ki két várát az új kórház szegényeinek hagyományozta. Maylád Gábor meg arról értesíti Nádasdynét 1551. márcz. 7-én, hogy semlyai Báthory Kristóf őt Bécsben fölkeresvén, azt beszélte neki, hogy Flandriában olyan kövér őt esztendősz gyermekét látott, a kinek szélessége egy volt. Sárkány György, Nádasdy egyik tisztje pedig Battyánytól hallotta 1552-ben azt a csoda hírt, a kinek meg Aiczinger írta Néderlandból, hogy Brichet országban tüzeső esett, mely több millió kárt okozott.

A hírközlés tekintetében egyik legérdekesebb az a levél, melyet magyarra fordítva, éppen e miatt érdemesnek tartunk egész terjedelmében közzétenni:

»Tekintetes úr, vitézlő uram, pártfogóm s nekem mindig tisztelt második atyám. Sárkány uram írt az itteni helyettes gazdájához és meghagyta, hogy bennünket a mostani szállásunkról költöztessen át abba a házba, a mely a magyar asszonyé volt. De mivel ez kegyelmed akaratja nélkül történik, a mint azt nekem kegyelmed még Sárváron létünkkor kijelentette és mivel annak a szobáckának rossz, repedezett a kemenczéje és azért füstöl, de meg sötét is, a mely hátrányok miatt nekünk tanulóknak alkalmatlannak látszik, helyemről nem mertem kimozdulni s örömet

nem is akarnék, ha csak kegyelmed nem parancsolja. Kérem tehát, hogy erről mielőbb tegyen bizonyossá s levelemre kegyelmesen válaszoljon.

A következő új, de emlékezetre méltó történetecske kereng most közöttünk. Egy, Milánótól nem messze fekvő város két polgára, midőn történetesen heves összeszólalkozás támadt köztük, oly dühre és esztelenségre ragadtatták magukat, hogy egyik a másikat törrel keresztül szurta. A tetten kapott embergyilkost elfogják s a közbörtönbe vetik; haem az ő fiatal, elbájoló külsejű felesége férje iránti szeretetétől indítatva mindenképpen igyekszik a bűnöst kiszabadítani és kiváltani. Elmegy a főbíróhoz — a kit ott spanyol grófnak hívnak — rimánkodva s lábaihoz borulva kéri, hogy halálbüntetéssel ne válassza el az ő lelke felét, hanem más bűnhődéssel, inkább pénzbüntetéssel sujtsa az életbenmaradót és ígér neki rengeteg pénzösszeget, a mit összes javaik eladásából beszerezhet. A ki, mivel nőtelen volt, elragadtatván az asszony szépségétől, váltság fejében semmi más árt nem követel, csak az ő bírást. Midőn pedig ez mind a szemérmessége féltése, mind a férje iránti szerelme közt szerföllött habozna, rövid időt kér az elhatározásra, amit meg is nyer. Ez alatt titkon az atyjafiaihoz, sógoraihoz fut, a jellemtelen bíró aljas kéjvágyát fölfedi, tanácsot kérve, hogy ily kényes ügyben mit cselekedjék? Azok pedig azt javasolják, hogy engedjen és úgy vélekednek, hogy mert nem önként vétkezik, lelke ártatlan marad. Mire mind testvérei megegyezéséből, mind a férje iránti — hogy úgy mondjam — vak szerelemtől ösztönözve átengedi magát a bíró kényének, de szomorú arccal és könnyes szemekkel, úgy, hogy az erőszakos házasságtörő kelletlen és kicsikart gyönyört élvezett. Ime azonban másnap várakozása ellenére látja, hogy férjét lenyakazzák. Elkeseredve újra a bíróhoz megy és szívreható panaszszal szemére lobbantja, hogy őt mind legkedvesebb férjétől megfosztván mint becsületességét pótolhatatlan kárral illetván, tisztességes hírnevét is beszenyezte. De mikor látta, hogy siketnek mesél s csufosan kinevettetik, Don Gonzaga Ferdinándhoz, a mantuai herczeg testvéréhez s a császári felség tartományi helytartójához utazik Milánóba, a rajta elkövetett jogtalanságot és rászédést keservesen elpanaszolja s az összes isteneket bosszúra hívja fel. A főkapitány ekkor az asszonyt hallgatásra inti, két hónap múlva, mintha a férj haláláról mitse tudna, a bírót néhány polgárral vendégségbe hívja, annak tudtán kívül az özvegyet is meghivatja. Az éhség és szomjúság lecsillapítása után a bírót beszélgetés ürügye alatt külön szobába vezeti és ott a megrémültnek szemére hányja aljas eljárását; majd azt mondja: te ezt tisztességtelenül és nagy gyalázzal cselekvéd, akarom tehát, hogy azonnal három ezer aranyat fizess neki jegyberül; majd az egybegyültek előtt így szólt: most pedig vissza fogod állítani előbbeni becsületét annak, a kit megszeplősítettél, oly képpen tudniillik, hogy törvényes feleségeddé teszed. Ekkor az előhívott pap összeeskette őket s a gyűrüket — a mint szokás — kicsérélték. Végül az asszonyhoz így szólt: Neked asszony — a mint óhajtám — ime a jegybéred és

korábbi tisztességes neved helyre van állítva, neked pedig (mondja a spanyol grófhhoz, vagyis főbíróhoz fordulva) a fejedet amannak a fejéért holnap leüttetem. A mi meg is történt. Igazságos ítélet volt, maga a császári felség is jóváhagyta.

Különbözőképpen beszélnek már ezt a történetet; ha tudnám, hogy a nagyságos úr¹⁾ még nem hallotta jobban és bizonyosabban, megint leírnám. Kérem vitélő uramat, hogy mi előbb válaszoljon. A megváltó Kristus tartsa meg. Kelt Bécsben az ur 1547-ik esztendejében október 1-én.

Vitézlő uramnak szolgálója és engedelmes fia

Macarius József.

Külczim: Vitézlő Perneizth György urnak, pártfogó urának s mindig tisztelt atyjának.*)

*

Martinichi Perneizth György, a kihez e levél szól, Nádasdy Tamás sárvári jószágainak volt kormányzója, a híres nádor locumtenense, miként a hozzá írt levelek nevezik, s családjának benső bizalmas embere, a ki nem egyszer, így különösen 1552-ben, mikor a nádorné, Kanizsay Orsolya betegeskedett, maga vitte urnőjének bizalmas levelezését. Macarius Józsefről, a levél írójáról egyebet nem tudunk, mint a mit leveléből sejtethünk, hogy t. i. Perneizthnek szegény rokona s mint ekkor nevezték alumnusa volt s később talán lelkészkedett, vagy tanítóskodott.

A levél tárgyáról legyen szabad még egyet-mást megjegyezni.

Az u. n. versesregények, melyek irodalmunkban a XVI-ik század közepe táján kezdődnek s annak végéig virágoznak, legörömelebb a szerelmi viszonyokból merítették tárgyukat s leginkább a sok megpróbáltatás alá vetett női hűség, a legkigondoltabb akadályokon is győzedelmeskedő szerelem rajzolásában lették gyönyörűségüket. Forrásaik jobbára a költői olasz földre vezetik az irodalomtörténet bűvarát, mint például Volter és Grizeldis regénye, a levélírónk előtt alig két évtizeddel élt kisasszonyfalvi Istvánffy Pál munkája. A nélkül, hogy bővebb fejtegetésbe bocsátkoznánk — arra itt terünk sincs — egyszerűen jelezzük a körülményt, hogy a Macarius levelében foglalt történet, ha meg nem történt, bizonyosan egyike azon beszélytárgyaknak, melyek az egész művelt Európát bejárták, a közönség tetszését megnyerték s ihletésre ragadták a több-kevesebb tehetséggel megáldott írókat.

ILLÉSSY JÁNOS.

¹⁾ Bizonyosan Gróf Nádasdy Tamást érti.

²⁾ Eredeti az Orsz. Ltárban a Nádasdy cs. iratok közt.

REPERTORIUM.

Ö n á l l ó m u n k á k.

Friess G. E. Dr., Königin Elisabeth von Görz-Tirol, die Stammutter des Hauses Habsburg-Lothringen. Ein Vortrag. (Bécs 1890. A »Verein für Landeskunde von Nieder-Österreich« kiadása. 60 l.) Erzsébet a mi Ágnes királynénk, III. Endre királyunk leányának édes anyja volt, osztrák Albrecht neje. Jellemét a történétírók különbözőképen itélték meg: Müller János és a legtöbb svájci történétíró, még Dändliker is, kegyetlennek mondták, míg Kopp és Huber Alfonz védelmére keltek. Friess valóságos apologiát írt »ezen őrangyal« dicséretére.

Anderson Nikolai, Wandlungen der anlautenden dentalen Spirans im Ostjakischen. Ein Beitrag zur ugro-finnischen Lautlehre. (Mémoires de l'académie imperiale des sciences de St. Petersburg. VII. série.) XL. köt. 2. szám. (Lipsee. Voss.)

Leisz G. János, Ursachen u. Verlauf der ersten Belagerung Wiens durch die Türken. 1529. (Bécs. Schulze. 30 l.)

Emler Josephus, Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae ac Moraviae. Pars IV. 1333—46. Vol. VI. (Fimis.) Prága. Valečka. 809—1012. lap. 5 Mark.

Wattenbach W., Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter etc. (I. köt. 6. kiad. XII. 477. l. Berlin, Hertz. 8 Mark.) A nélkülözhetetlen kalauz új kiadása!

Meyer Gustav, Türkische Studien, I., Die griechischen u. romanischen Bestandtheile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen. (Sitzungsber. der Wiener Akad. Bécs. 1893. Tempsky. Külön lenyomatban is megjel. 2 M.)

Kende S. (bécsi antiquarius.), Die Bibliothek des Nikolaus Zrinyi. (Ein Beitrag zur Zrinyi-Litteratur.) Bécs. 1893.

Bernhardi Tivadár, a nemrég elhunyt porosz történétíró és diplomata, ki 1849. Szt. Pétervárott élt, legujabban Lipcsében, Hirzel-nél »Aus dem Leben Th. von Bernhards. I. Jugend-Erinnerungen« cz. alatt megjelenő naplófeljegyzéseiben érdekes híreket közöl az oroszok magyar hadjárataról. (Mutatványt közölt a N. Fr. Presse máj. 27. és a Pesti Napló máj. 28. számában.)

K ü l f ö l d i f o l y ó i r a t o k.

A »Deutsche Literaturzeitung« 16. számában Wattenbach bírál-gatja a Zimmermann-féle »Urkundenbuch der Deutschen in Siebenbürgen« oklevélgyűjteményt. Csupán a gyarló pecsétlenyomatok ellen tesz kifogást. A lipcei »Centralblatt« 17. számában közölt ismertetés is kedvező.

Ugyanabban a (16.) számban ismerteti Heigel Fricke-nek Maffei bajor tábornokról írt monographiáját, ki Miksa Emmanuel bajor választófejedelem oldalán hazánk felszabadításában tevékeny részt vett.

Archäolog.-epigr. Mittheilungen aus Österrei-h-Ungarn (1893. I. füz.) *Kubitschek és Frankfurter*: Aus West-Ungarn.

Hazai hírlapok.

Das Ende Ladislaus Telekis. (Budap. Tagblatt 1893. márcz. 18.) A névtelen cikkíró b. Hofmann Lipót volt közös pénzügyminiszter nyomán azt beszéli, hogy Teleki László a királynak tett ígérete daczára a londoni emigránsokkal továbbra is összeköttetésben maradt, és hogy Brau J. S.-nek, Londonba címzett levelekben Kossuth és Mazzinival levelezett. Ezen levelek a bécsi rendőrség kezébe kerültek; az első magyarul volt szerkesztve, ennek megértése nem okozott tehát nehézséget; a másik, chiffrekben írt levelet azonban még Prantner osztálytanácsos sem tudta megfejteni. Az első levelet a császári iroda mint »díjmentes, hivatalos írás«-t Telekinek kézbesítette, ki ebből levonta a consequentiákat.

Hentaller Lajos, A nagysalló-i csata évfordulóján. (Magyar Hirlap ápril. 19.) *U. az.* Kossuth Lajos egy levele Kutahia-ból, (u. ott ápril. 2.) *U. az.* A magyar katonai akadémia 1790. óta (u. ott ápril. 7.)

Sebestyén Gyula dr., Árpádkori hőmondák. (Pesti Napló ápril 18.) Részlet a Képes Magy. Irodalomtörténetből.

Szilágyi Sándor, Bethlen és Rákóczy. (P. Napló ápril 5.)

Ábrányi Kornél, Apponyi György és az 1861. országgyűlés megnyitása. (P. Napló ápril 3. s. 6.) V. ö. Weiss Henrik válaszait a P. Hirlapban. (ápril 4., 5. és 7-ikén.)

A Külföld 1849. ápril 14-ikéről. (Budap. Hirlap ápril 14.)

Id. Ábrányi Kornél, 1849. ápril 14. (Pesti Napló ápril 14.)

A maglári szerencsétlenség. 1878. aug. 3. Irta: *Paczona István* huszárszázados. (Pesti Hirlap ápril 23.) Szavahihető szemtanu tollából származó cikk, melynek éle különösen Milinkovics vezérkari százados (jelenleg a csettinjei követség tagja) ellen irányul.

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

A ZRINYI-KÖNYVTÁR.

Bibliotheca Zrinyiana. Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrinyi. Ein Beitrag zur Zrinyi-Literatur. Mit Literar. Historischer Einleitung. Wien, 1893. Verlag von S. Kende.

Ez valóban nem közönséges bibliographiai mű, hanem becses adaléka a Zrinyi-irodalomnak. E könyvjegyzékből mindenki láthatja, hogy Tollius nem hiába dicsőítette Zrinyi könyvtárát. 249 számból álló könyvgyűjtemény a XVII. századból ennyi gondnal és költséggel összeszerelve becses volna magában véve is s mennyivel becsesebbé lesz az által, ha tudjuk, hogy Zrinyi volt a birtokosa.

Van a gyűjteménynek több oly száma, mely pusztán címével is érdekes világot vet Zrinyi törekvéseire. Vegyük csak egyebek közt a 213. s 218. számokat.

Az előbbi szám alatt olvassuk a következő címet: *Suegliarino che mostra alla Christianità essere giunta l' hora opportuna di moversi contro la potenza Ottomana. Lucerna d' Helvet. 1646.*

A 214. számú munka régebbi keletű, de nem kevésbé jelentős a címe: *Tarducci A. Il Turco vincibile in Ungaria. Ferrara 1597.*

A nélkül, hogy e könyvek tartalmát ismernők, feltehetjük, hogy kisebb vagy nagyobb határozottsággal, egyes példák föltüntetésével vagy a pillanatnyi helyzet fejtegetése alapján el akarják oszlatni azt a nagyon is elterjedt nézetet, hogy a török hatalom megdönthetetlen alapon nyugszik. A tizenhetedik század első felében különösen egyes követi jelentések már erősen hangoztatják, hogy a török hatalom hanyatlóban van s hogy a keresztények egyesült erővel vissza szoríthatnák a pogányt. Tudjuk, hogy Zrínyi is bizott az ily harc sikerében s mint látjuk, figyelemmel kísérte azt az irodalmat, mely nézeteit és reményeit erősítette. Csakhogy az ő szavára nem igen hallgattak Bécsben, a mi nem volt hasznos dolog még az osztrák politikára nézve sem. Azonban úgy látszik, hogy természetes dolognak tartotta Zrínyi, ha a császár nem igen hallgat némely magyar úrnak tanácsára.

Malvezzinek a »*Discorsi sopra Cornelio Tacito*« című művébe írt jegyzetei közt ugyanis e dologról így nyilatkozik: »Veszem eszemben én, hogy az magyarországi urak czihelődnek, hogy az mi kegyelmes Császárnk csak pro forma kérdez tanácsot tőlök, és immár mindent elvégezett akkor az német tanács, mikor az magyar urakat híjják; de nem az mi kegyelmes urunk oka, hanem az, hogy mi nem vagyunk *elegendők, hogy olyan nagy Császárnak tanácsot adjunk, hanem magunké az invectiva, quare non mittunt filios in provincias alias.*«

Már az ily kézírati bejegyzések is mily érdekesek, pedig a könyvtárban kéziratok is vannak, melyeket 14. szám alatt sorol fel e katalogus szerzője. A 2. számút teljesen közli ily címen: *Zrínyi Miklós. Elégia fia halálára.* E szép elégiában néha megkapó melegséggel nyilatkozik az atyai fájdalom. Kiemeljük e sorait:

Gyönyörű madárkám pieziny fülemilém
Az igen hirtelen elröpüle tőlem,
Az énnekem vala minden reménységem,
De mint könnyű árnyék el kele előlem.

Pedig azt remélte, hogy fia »zengőbb trombitával« fogja énekelni a magyar vitézséget s maga is oly érdemet szerez majd, melyet más meg fog énekelni.

Megvan továbbá a könyvtár kínesei közt Zrínyi költői munkáinak kézírata is. A Zrínyiász kéziratában néhány kiadatlan versszakot is találunk. S mily érdekes az 5. számú kézirat, mely 148 lapon Chariclia történetét beszéli el. E Chariclia s a Gyöngyösié közt meglepő hasonlóságok vannak. Hogy miő összeköttetésben van a két mű, azt még fel kellene deríteni.

Általán véve, bármily alaposan tájékoztat is e catalogus derék előszava és egész tartalma, magát a könyvtárt kellene látnunk és forgatnunk. hogy kimerítőbben szólhassunk a tanulságokról, melyeket abból az irodalmi és politikai történetírás meríthet.

Igy csak egy tanulság bizonyos. Az, hogy a könyvtár nem a miénk. Az a könyvtár, mely mint pusztá gyűjtemény is oly becses s mely a legnagyobb magyarok egyikének birtoka volt. Az a könyvtár, mely a magyar irodalmi és politikai történetnek még eddig ki nem aknázott kincs bányája lehet s mely Zrínyi életrajzát annyi jellemző s fontos adattal gazdagíthatja. Hogyan történt az, hogy Zrínyi könyvtára Zágrábba került? Ki volt az a nagylelkű, ki a horvát-magyar testvériségnek ily áldozatot hozott? Kinek a szűkkeblűségén vagy gondatlanságán múlt az, hogy a könyvtár nem került Budapestre? Mi nem tudunk e kérdésekre felelni s úgy látszik, hogy a közvélemény nagyon keveset törődik a dologgal. Ha más országban valami ehhez hasonló történnék, a vétkest mindjárt utólérné a büntetés. De hol történhetnék ehhez hasonló? Horvátországban nem, annyi bizonyos.

F.—

ÚJ KÖNYVEK. APRÓ NYOMTATVÁNYOK.

— A NÉPTANÍTÓK LAPJA 1868—1892. folyamaihoz Petrik Géza a cultusminiszter megbízásából kimerítő Repertoriumot készített, mely Dobrov-szky Ágost kiadásában egy vaskos kötetben megjelent. Petrik kitünő jártassággal bír a repertoriumok készítésében, s ezzel a repertoriumával is hasznos szolgálatot tett az irodalomnak. A Néptanítók lapja 25 éves folyamának tartalmát a tárgyak szerint betűsoros rendszerben csoportosította s így ezt a népoktatási encyclopoediát azokra nézve, kik használni akarják könnyen hozzáférhetővé tette. Ajánljuk az illetők figyelmébe.

— A BÉCSI EGYETEM ÉS TEDÓSAI 1520—1565 czim alatt *Hartl* Venczel és *Schrauff* Károly mint adaléket Aschbach nagy munkájához a bécsi egyetem történetéről egy igen becses és minket is közelebről érdeklő munkát tettek közzé, melyben az újabb kutatások eredményeit használták fel. Ez uttal csak olvasóink figyelmét hívjuk fel e becses munkára, melyről közelebről tüzetes ismertetést fogunk közölni.

— Az 1844-iki ÉVI ORSZÁGGYÜLÉSI TÁRGYALÁSOK NAPLÓI a papi javakról. Szerkeszti és kiadja *Kovács Ferencz*. Különlenyomat a közlőnek az 1843—44-iki országgyűlés kerületi üléseinek naplója czimű sajtó alatt levő munkájából. Budapest. 1893. Franklin-társulat nyomása. 131. l. Kovács Ferencz 1843—44-ben Csongrád vármegye országgyűlési irnoka volt s mint ilyen az akták publicatióinak leghivatottabbja. Jelen műve a hírheft borsodi körlevél tárgyalását adja szorosan a napló nyomán.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI MUZEUM-EGYLET tizenegyedik Évkönyve. Az igazgatóválasztmány megbízásából szerkesztette s közrebocsátotta Dr. *Stóhr* Antal. Kassa 1892. 8-adr. 105 l. Számos ábrával.

— ÖTVEN ÉV A MAGYAR IPAR TÖRTÉNETÉBŐL 1842—1892. Az országos iparegyesület félszázados működése. Irta *Gelléri* Mór. Budapest, 1892. 8-r. 647 l.

— A GYÖRI PÜSPÖKI PAPNEVELŐINTÉZET könyvtárának címjegyzéke. Összeállította *Zalka* László. Győr, 1893. 8-r. VIII, 950 l.

— Az 1844-İK ÉVI ORSZÁGGYÜLÉSI tárgyalások naplói a papi javakról. Szerkeszti és kiadja *Kovács* Ferencz. Különlenyomat közlőnek az »1843—44-ki országgyűlés kerületi üléseinek naplója« cz. sajtó alatt levő munkájából. Budapest, 1893. 8 r. 131 l.

— A GYÖRI KÁPTALAN VISZONYA a győr-belvárosi kath. elemi fiúiskolához. Győr, 1893. 8-r. 54 l.

— AMERIKA ÉS A MAGYARSÁG. Irta *Márki* Sándor. Különlenyomat a »Földrajzi Közlemények«-ből. Budapest, 1893. 8-r. 46 l.

— KÉT MODENAI CORVIN-CODEX TÖRTÉNETE. Modenai és bécsi levéltári kutatások alapján írta *Csontos* János. Különlenyomat a »Magyar Könyvszemle«-ből. Két autotypiai műmelléklettel. Budapest, 1893. 8-r. 68 lap.

— NACHTRAEGE zum dritten Bande von Joseph Ritter von *Aschbach's* Geschichte der Wiener Universität. Die Wiener Universität und ihre Gelehrten 1520—1565. Von W. *Hartl* und Karl *Schrauf*. I. Abtheilung. Wien, 1893. 8-o 156 l.

— BIBLIOTHECA ZRINYIANA. Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrinyi. Mit literar-historischer Einleitung. Mit dem Portrait des Dichters nach E. Widemann, einem Facsimile und einer Stammtafel. Wien, 1893. Verlag von S. Kende. 8-o XIX, 88 l.

— VENEZIANISCHE DEPESCHEN vom Kaiserhofe (Dispacci di Germania) Hg. von der Hist. Commission der kais. Akademie der Wissenschaften. II. Band. Bearbeitet von Gustav *Turba*. Wien 1892. 8-o LI, 789 l.

— GESCHICHTE DER WIENER JOURNALISTIK während des Jahres 1848. Ein Beitrag zur deutschen Culturgeschichte von E. W. *Zenner*. Wien, 1893. 8-adr. XI és 159 ll. Ára 2 frt 40 kr.

— JAHRESBERICHTE der Geschichtswissenschaft im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin. Herausgegeben von J. *Jastrow*. XIV. Jahrgang 1891. Berlin 1893. 8-o. XVII. I. 173, II. 400, III. 355, IV. 244 l.

— ORTSNAMENBUCH der Steiermark im Mittelalter von Joseph von *Zahn*. Wien, 1893. 4-o XXV. 584 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1893 évi május 4-én d. u. 5 órakor tartott rendes választmányi ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Thaly Kálmán elnöklete alatt dr. Ballagi Aladár, Bánó József, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, dr. Czobor Béla, dr. Fejérpataky László, Majláth Béla, dr. Schönherr Gyula, Széll Farkas, dr. Szendrei János, Szinnyei József, Tagányi Károly, dr. Váczy János vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, a jegyzőkönyv hitelesítésére Bánó József és dr. Schönherr Gyula vál. tagokat kéri fel.

64. Szilágyi Sándor titkár előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánlatnak a) *alapító tagúl:* dr. Velics Lajos követségi titkár Hágában, 100 frt alapítvánnyal (aj. Szilágyi Sándor); b) *écdíjas r. tagokúl 1893-tól:* Kovács Pál ügyvéd Budapesten (aj. Sigray Pál), Koszta Gábor kir. törvényszéki aljegyző Nagy-Szebenben (aj. Nagy Lajos), az állami fő-reáliskola Brassóban (aj. Rombauer Emil), Kenessey László joghallgató Budapesten (aj. Szilágyi Sándor), Hentaller Lajos crsz. képviselő Budapesten (aj. Szilágyi Sándor), Nagy László bank-hivatalnok Budapesten (aj. Szilágyi Sándor), Jánosi Sándor kir. törvényszéki elnök Nagy-Szebenben (aj. Nagy Lajos), Kollányi Ferencz Esztergomban (aj. Áldásy Antal), dr. Kecskeméthy István ev. ref. lelkész Budapesten (aj. Nagy Gyula), Polgári Casino Pozsonyban (aj. Kvacsala János), dr. Berger Albert tanár Beszterczén (aj. Karasszon József).

Megválaszthatnak.

65. Bemutatja Lanfranconi Énea gyűjteményéből Rákóczi Zsigmond fejedelem egykorú holland réz-metszetű arcképét, melyet a tulajdonos a M. Tört. Életrajzokhoz leendő sokszorosítás végett szíveskedett neki, mint a nevezett kiadvány szerkesztőjének, rendelkezésére bocsátani.

A választmány Thaly Kálmán elnök indítványára Lanfranconi Énea úrnak lekötelő szívességéért köszönetet szavaz.

66. Bárczay Oszkár társulati tag felolvassa »*A régi magyar könyha*« című értekezését, mely a »*Századok*«-ban fog megjelenni.

67. Titkár előterjeszti a pénztárnok április-havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt	5805	frt	51	kr,
» kiadás »	3197	»	95	»
maradvány	2607	frt	56	kr ;
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő	3563	»	56	»
követelést, 1893. apr. 30-án összesen	6171	frt	12	kr

készpénz áll a társulat rendelkezésére, melyből azonban a báró Nyáry Jenőtől befizetett 100 frt alapítvány tőkésítendő.

A pénztári kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik ; a tőkésítendő 100 frtra nézve pedig határozatlik, hogy ez összeg erejéig 4⁰/₁₀-os koronajáradék vásároltassék a társulat alaptőkéjéhez ; a határozat szabályszerű végrehajtásával az elnökség bizatván meg.

• 68. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 5616 számú értesítése szerint a f. évi 58 jk. pont alatt kelt vál. határozatnak megfelelően 200 frt (400 korona) alapítvány tőkésítettet.

Tudomásul szolgál.

69. Jelenti, hogy dr. Schönherr Gyula úr, mint a »*Hunyadi Corvin János*« című pályamű szerzője, a mult 1892 évi 68 jk. pont alatt nyert megbízatásnak megfelelően, művét teljesen kidolgozta s azt a kitűzött határidőre a titkári hivatalnál be is nyújtotta ; minthogy azonban szerző történelmi tanulmányok czéljából a legközelebbi napokban Troppauba és Boroszlóba utazik, kívánatos lenne módot adni neki arra, hogy munkáját még az ottani levéltárakban található adatokkal is megbővíthesse, mire nézve javasolja, hogy a munka végleges megbírálása és a jutalom kiadása iránt is később, a remélhető pótlások hozzáadása után intézkedjék a választmány.

A titkár jelentése tudomásul vétetvén és javaslata elfogadtatván, felkéretik, hogy a munka végleges befejeztéről annak idején újabb jelentést tegyen a választmánynak.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Jegyzette
Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük : *Bánó József* s. k., *dr. Schönherr Gyula* s. k.

Alapítványokat 1893. ápril hóban befizették:

Báró Nyáry Jenő 100 frt.
Az Első magyar ált. biztosító társaságtól érkezett 100 frt adomány.

Alapítványi kamataikat 1893. ápril hóban befizették:

Tisza Kálmánné 1893-ra 10 frt.
Gróf Sztáray Antal 1891—1892-re 10 frt.

Tagdíjait 1893. ápril hóban befizették:

1888. évre.	Báró Perényi Zsigmond	Zsig-Gazsi József Gosztonyi Jenő	Nagykikindai gymnasium
Mérey Ágoston Szeghy László	Sinkovich József Szücs Sándor	Győri kath. gymnasium	Nedeczky Gáspár Pfeifer Ferdinánd
1889. évre.	Szimer Károly 2 frt 50 kr.	Hanthó Lajos Hegedűs József	Br. Perényi Zsigmond Reizner János
Mérey Ágoston Szeghy László		Hodossy Lajos Hofbauer Lajos	Rimaszombati leányiskola 2 frt 50 kr.
1890. évre.	1893. évre.	Horvát Árpád Hosszú Lajos	Scholez Frigyes Szabó Károly
Szeghy László 2 frt 60 kr.	Baligó János Báró Bálintit József	Illésy János Janó Albert	Szatmári kir. kath. gymnasium
1891. évre.	Berger Albert 4 frt 50 kr.	Báró Karácsonyi János	Thüry József Thiring Béla
Cahn Speyer Lajosné Milkovich Elek	Cherny Ernő Daróczy István	Kemény Lajos Király Pál 2 frt	Vértesaljai ref. egyházmegye
Moró Béla Perényi Zsigmond báró	Dosztal Gaudencz Egri növendék pap	Knauz Nándor Konkoly Thege Gyula	Gróf Wilczek Ede Zoványi Jenő
Szücs Miklós	ság m. egyház iskolája	Dr. Kovács Gyula Kőhegyi Lajos	Bencsik József dr. Vasvári Benő
1892. évre.	Érdújhelyi Menyhért	Kun Pál 5 frt 60 kr.	Télfy Iván
Cahn Speyer Lajosné Dr. Materny János	Bszterházy berczegi könyvtár	Lakatos Imre Mayer Moritz	Báró Podmaniczky Frigyes
Milkovich Elek Moró Béla	Fehértemplomi kir. gymnasium	Nádossy Ida Nagy László	Popovics István Csontos János
	Ferenczy Zoltán	Nagy Lajos	Fülöp József

Szell Farkas „A Bessenyej Család története“ művéből még néhány példány kapható. Tagtársaink **3** frt bolti ár helyett a szerzőnél (Debreczenben) **2** frton megrendelhetik.

A „SZÁZADOK“

minden évfolyamához díszes bekötőtáblák rendelhetők meg aranynyomatú történelmi jelvényekkel ellátva **50** krért, melyekbe a bekötést minden vidéki könyvkötő is eszközölheti.

Megrendelések postautánvét mellett eszközöltetnek. Egyes tábla rendelésénél pedig legczélszerűbb a pénz előre postautalvánnyal, a tábla árán kívül még 10 kr. posta- és csomagolásért járó díjjal együtt, beküldeni, mire a rendelt tábla díjmentesen küldetik meg.

Hirhäger Károly

könyvkötészete (Budapest, V., Nádor-uteza 32).

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
kiadásában megjelent s minden könyvárusnál kapható:

A

„HÁZI TÖRTÉNELMÜNK EMLÉKEI”

MÁSODIK OSZTÁLYÁNAK

I. KÖTETE:

RÉGI MAGYAR

KÖZLI

BÁRÓ RADVÁNSZKY BÉLA.

— Nagy 8-adr. XXI és 413 l. Ára 4 forint. —

A M. Tört. Társulat tagjai számára 2 frt 40 kr.

Ezen kötet három részből áll:

I. Néhány jó magyar és cseh étel főzésének feljegyzése.

II. Szakácstudomány, mely az erdélyi fejedelmi udvar Szakácskönyve volt a XVI-ik század végéről s több száz étel készítésének módját írja le. Ennek függelékét képezi Wecker János orvos műve a betegek számára készítendő ételekről.

III. Étlap 1603-ból (Thurzó Szaniszló galgóczi udvarából).

Az egészet pontos név- és tárgymutató zárja be.

Figyelmeztetjük tagtársainkat, hogy 2 frt 40 k-nak Társulatunk pénztárnoki hivatalába (Perencziek-tere Egyetemi könyvtár) leendő beküldése mellett a Szakácskönyvet azonnal megküldjük. Legkönnyebben postautalvánnyal rendelhetni meg. De kívánatra utánvétellel is megküldetik.

Az első osztály I. kötete

Bethlen Gábor fejedelem udvartartása és számadás könyvei.

Dr. Radvánszky Béla tagtársunk e jeles kiadványait, a melyek világot vetnek őseink eddig csak nem teljesen ismeretlen magánéletébe és háztartásába, melegen ajánljuk t. tagtársaink figyelmébe.

Szilágyi Sándor,

a Magyar Történelmi Társulat titkára.

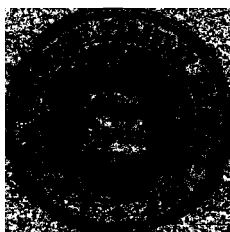
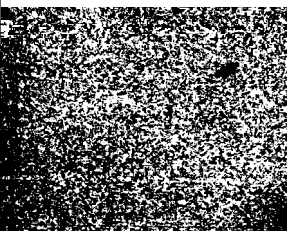
SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁR.

1893-DIK ÉVI FOLYAM.

VI. FÜZET.

BUDAPEST,

NYOMATOTT AZ ATHENA EUM R. TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1893.

TARTALOM.

	<i>Lap.</i>
Boszniai püspökség Magyarországon. Csánki Dezsőtől	467
Az erdélyrészi szászok oktatásügyi viszonyai a reformáció előtt. Csernatoni Gyulától	478
Nápolyi Johanna. I. közlemény. Ováry Lipóttól	491
A történeti jelenetek korhű rekonstruálásáról. II. közl. Irta: Pór Antal	504
Egy hamisítvány. Tagányi Károlytól	512

Történeti irodalom.

Visszapillantás történeti irodalmunkra 1892-ben. II. közlemény. Ism. Mika S. ...	515
Magyar Földrajzi Könyvtár. Irta: Havass Rezső	525
A legújabb kor története. Irta Marczali Henrik	529
Péror lázadása Márki Sándortól. Ism.: —ys	531
IV. Béla király története. Irta: Wertner Mór. Ism.: I—I	533
Kassa árumegeállító joga. Irta: Farkas R. Ism.: Crescens	534
Az esztergomi Szt.-Lőrincz templom. Irta: Récey Viktor. Ism.: Pór Antal	536
Zemplénmegye. Irta: Ballagi Géza. Ism.: Crescens	538
Amerika és a magyarság. Irta: Márki S. Ism.: Cs.	540
Egy magyar humanista. Irta: Márki S. Ism.: —ys	541

Tárca.

A szeget szeggel eredete	542
Mikor lett Liszty győri püspökké. Harmath K.-tól	544
Szerémi emlékiratának függeléke. Erdélyi Lászlótól	544
Hazánkat értéklő angol irodalom. K. L.-tól	546
Uj könyvek. Apró nyomtatványok	547
Vegyes közlések	552
Történeti könyvtár	554

Hivatalos rovat.

A M. Tört. Társulat 1893. jun. 7-én tartott ülésének jegyzőkönyve	555
--	-----

Tagdíjak: 5 frt, előfizetés a Magyar Történelmi Életrajzokra: 5 frt, a Történelmi Tárca: 2 frt 80 kr, valamint a megrendelések Házi történetünk Emlékeire 2 frt 40 kr egyenesen a társulat pénztárnoki hivatalába (Budapest, Egyetemi könyvtár) küldendő. A befizetés legkönnyebben postautalvány által eszközölhető.

Karasszon József, pénztárnok.

A „SZÁZADOK“

minden évfolyamához díszes bekötőtáblák rendelhetők meg aranynyomatú történelmi jelvényekkel ellátva 50 kr-ért, melyekbe a bekötést minden vidéki könyvkötő is eszközölheti.

Megrendelések postautalvánvét mellett eszközöltetnek. Egyes tábla rendelésénél pedig legcélszerűbb a pénzt előre postautalvánnyal, a tábla árán kívül még 10 kr. posta- és csomagolásért járó díjjal együtt, beküldeni, mire a rendelt tábla díjmentesen küldetik meg.

Hirhäger Károly

könyvkötészete (Budapest, V., Nádor-utca 32).

BOSZNIAI PÜSPÖKSÉG MAGYARORSZÁGON.

Irodalmunk idáig nem foglalkozott vele, sőt a horvátoké sem; holott leghíresebb élő honfitársuk Diakovárott ép a régi boszniai püspöki széken ül.

Emlékezete meglehetősen el is homályosodott.

Nikolity Péter minorita barát 1660-ban, midőn az akkori török biródalom száva-dráva-közi egyházi állapotát leírja, Diakovárnál megjegyzi, hogy a főtisztelendő boszniai püspök úr bizonyosan álmódott, hogy püspökségének székhelye Diakovár, mert ott bizony sohasem székelt semmiféle püspök.¹⁾ Ma már annyit legalább tudunk, hogy a boszniai püspök és káptalana a közép-korban csakugyan Diakovárott székelt, s erről hamar meg tudnók győzni Péter atyát is. Igy 1317-ben a diakói prépost és káptalana említettik,²⁾ 1357-ben ismét a diakói káptalan,³⁾ 1387-ben, 1396-ban és 1494-ben pedig Diakó város a boszniai püspökségben.⁴⁾ 1455-ben ugyancsak Diakó város már mint a boszniai káptalan birtoka (kétségkívül: részbirtoka) merül föl;⁵⁾ két évtizeddel előbb, az 1430. évi törvény egyik cikkelye pedig világosan kimondja, hogy a boszniai püspök jelenleg Diakón székél,⁶⁾ a mint hogy 1437-ben az akkori boszniai püspök csakugyan »in Dyako, in palatio solite residentie nostre habitationis«

¹⁾ *Smičklas*, D. Oslobodjenja Slavonije. 12. l.

²⁾ Prepositus et capitulum ecclesie de Diaco. (*Theiner*, Mon. h. Hung. I. 458.)

³⁾ Capitulum de Deako. (1357: Anjoukori okmt. VI. 607.)

⁴⁾ Civitas Dyako Boznensis ecclesie. (1387: Orsz. Lltár. Dl. 7309; 1396: *Theiner*, Mon. hist. Hung. II. 167., 1494: Monum. Vatic. I/V. 38.)

⁵⁾ Oppidum Dyako capituli Boznensis. (Dl. 33806.)

⁶⁾ Ecclesia Bosnyensis, cuius episcopus nunc in Diako residet, est ultra Savum. (*Fejér* X. 7. 255. l.)

adja ki egyik oklevelét.¹⁾ Végül 1507-ben, ugyanegy oklevélben, az itteni káptalan felváltva diakói és boszniai nevet visel.²⁾

E körülmény azonban nagyjából eddig is ismeretes volt; bár ennél több alig. Pesty Frigyes, az eltűnt régi vármegyék egyikében: Valkóban, Ják helység alatt beszél Diakó-ról és püspökségéről,³⁾ de nem többet, mint a mit már Jerney elmondott 1855-ben;⁴⁾ ellenben közbevegyít egy csomó zavaros adatot Ják-ról és Jákófalváról, melyek aztán előadását teljesen megbizhatatlanná teszik. Ortway a pápai tizedlajstrom magyarázatában egyáltalában meg sem emlékszik róla; csupán egyik térképen jegyzi föl Diakovárt, mint »locus exemptus«-t, a pécsi püspökség egyházmegyéjében. Holott pedig az eredeti tizedlajstrom több felé, főleg a 172–174. lapokon önállóan is foglalkozik vele.

Ideje már, hogy szabatosabb fogalmat nyerjünk e régi püspökségnek *legalább is magyarországi területéről.*⁵⁾ Mert e nélkül a Száva-Dráva-köznek középkori helyrajzában minden vállalkozás teljesen meddő marad.

I.

A boszniai püspökség igen régi eredetű.⁶⁾ Első ismert dotator-a Kálmán királyi herceg, majd testvére IV. Béla király, a ki 1244-ben — öcsese adományát megerősítvén — e püspökségnek adta *Diakont és Bleznát, Valkómegyében*, szép számú, rendkívüli értékű kiváltságokkal egyetemben.⁷⁾ Az adomány-levél bőven leírja e két birtok határait. Leírásán azonban más nyomok nélkül nagyon bajos lenne eligazodnunk, mert meg van rakva félig-meddig avagy teljesen ismeretlen hely- és folyó-nevekkel,

¹⁾ Acta Bosnae. 162. l.

²⁾ Capitulum ecclesie de Dyako. Cap. eccl. Boznensis. (Dl. 21738.)

³⁾ I. m. I. 297. l.

⁴⁾ A hiteles helyekről írott uttörő dolgozatában. M. Tört. Tár. II. 40.

⁵⁾ A püspökség külső történetére valamint boszniai dioecesisére ezutal nem terjeszkedhetem ki. Mindezekkel bizonyosan foglalkozni fog Bosznia tudós történetirója. Feladatom: megfejtetni a *boszniai* püspökség *magyarországi* területi viszonyait.

⁶⁾ V. ö. *Klaić*, Bosznia tört. Magy. ford. 62., 92. sat. l.

⁷⁾ *Theiner*, Mon. Slav. Merid. I. 297., 298. l.

melyekből egyelőre szintén nem derül ki egyéb, minthogy a Száva folyó és Diakovár környékén járunk.

A homályba, mely e vidéken lebeg, kívülről kell valamelyes fényt bocsátanunk — a szomszédos területekről. De természetesen előbb ezekkel a területekkel kell tisztába jönnünk, a mi hogy mily szokatlanul nehéz feladat, mutatják Pesty és Ortway kísérletei.¹⁾

A határjárás a Száva folyónál kezdődik, mint oklevelünk mondja: a Bity folyó eredeténél. Szerencsére a Bity e néven ma is megvan, eredetét tehát megkereshetjük; bár ujabban a Száva menti egész alacsony vidéket át-meg-át-szelték csatornákkal.²⁾ A rendes katonai térképeken ennek daczára elég világosan látható, hogy a Bity a pozsegamegyei Bród várostól kelet felé, a mai Bebrina gornya és Kuti helységek közti vidéken ered.

Tehát Diakovártól jó távol indulunk utnak.

Oklevelünk e tájon Tomiczát s a Borics bán birtokait is megemlíti a szomszédos helyek között. Csakugyan nem messze Bebrinától észak-nyugat felé ma is megtaláljuk Tomiczát, szintén Pozsegamegyében; ettől dél felé, a Száva partján az említett Bródot, északra Grabarjét, melyek a XV. században az odább nyugot és észak-nyugot felé vonuló nagy terjedelmű vidékkel együtt a Borics bán egyenes utódainak: a Grabarjaiaknak, gr. Beriszlóknak, Dezsőknek sat. ősi birtokaik.

Sőt még szabatosabban is megvonhatjuk a határt. 1422-ből tudjuk,³⁾ hogy Bebrina (akkor: Bebrene) szintén a boszniai püspökségé volt. Ma ugyan nem messze egymástól a Száva partján két ily nevű helység van, de mivel a középkorban csak egyet ismerünk, bátran vehetjük a püspök birtokául a mai nyugotibb Bebrina gornya-t is.

¹⁾ Előbbi az eltűnt Valkómegyében; utóbbi a pápai tizedlajstrom magyarizátában (Magyarorsz. egyh. földleírása a XIII. században), főleg a pécsi püspökség pozsegai, asszuági (tévesen: eszéki) és valkói főesperességében. (I. m. I. köt.)

²⁾ E folyó eredete különben már 1422-ben is vitás volt.

³⁾ A Dl. 34018. sz. oklevélből. Ezt azonban minden részletére nézve nem követhetjük, részint mivel pörös földterületről szól, melynek határát al- és fel-peres másként szabja meg, részint mivel célunkra hasznavetetlen részleteket is tartalmaz, ellenben nem említi föl a mi határjárásunkra nagy fontosságú adatokat.

Odább nyugotra a mai Ruscicza (hajdan inkább: Hruscicza) és Verba dolnya (hajdan: Verbafalva vagy Barbásfalva) a középkorban már kétségtelen pozsegamegyei helységek, és nem tartoznak a boszniai püspökséghez.¹⁾ A határ tehát e tájon könnyen megvonható.

Verba dolnyától keleti irányban, Trnyani és Garcsin helységek mellett ma a Brezna patak folyik el s halad egyenesen dél felé, hogy a szomszédos Zadubravje helységen alul a Bitytyel egyesüljön. Ez a Brezna név semmi más, mint az 1244. évi Blezna, mely 1422-ben: Belezna, 1282-ben és a pápai tized-lajstromban: Berezna, 1374-ben pedig: Bresna alakban merül föl s helységet vagy plebaniát jelöl.²⁾ E helységet kétségkívül a mai Brezna patak vidékére helyezhetjük, még pedig a mai Trnyani helyére, mely e néven a középkorban teljesen ismeretlen. A szomszédos Garcsinra már nem gondolhatunk, mert e helység egy 1474. évi oklevél szerint. — e néven — szintén a boszniai püspökség birtoka volt, hol ekkor Benedek püspöknek kastélya is állt.³⁾

A Brezna felsőbb folyása mentén találjuk ma: Jezsevik, Susnyevci, Kordusevci, Vrhovina és Klokocevci helységeket. Ezek közül a két első hajdan pozsega-, a három utóbbi pedig valkómegyei hely volt⁴⁾ s egyik sem a boszniai püspökség birtoka. A határ tehát nagyjából mellettök vezetett.

Az 1244. évi határlevél azonban e helységeket még nem ismeri; hanem Tomicza és a megfejthetetlen Brajda után »Nhenna«-t nevezi meg szomszédos helyül.

Mi ez a Nenna? Hol feküdt? — A középkori oklevelek: Nenna vagy Nevna néven nem egyszer ha százszor említik, mint valkómegyei helységet, várost vagy várat, s még sem ismeretes irodalmunkban. Pesty, Valkómegyéjében, bár történetét jól

¹⁾ E bizonyítékul a Dl. 11187., 33798., 33804., 32878., 18609., 33397., továbbá a Dl. 34018., 33493., 33480. sat. okl.

²⁾ Árpádk. új okmt. XII. 374., Páp. tized-lajstr. 172., *Theiner. Mon. hist. Hung. I.* 147. l.

³⁾ Történelmi Társulat letéte a Magy. Nemz. Muzeum levéltárában.

⁴⁾ Jalsavik (szintén a Beriszlóké), Susnyevci, Kordesevci, Verhovina és Klokocevity néven. (1422: Dl. 34018; 1464: Dl. 33883; 1471: Dl. 33486; 1474: Tört. Társ. letét.)

ismeri, ezenkívül — egy oklevél megjegyzését lefordítva — csupán annyit mond róla, hogy Diakovár közelében feküdt.¹⁾ Az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy magam is sokáig keresgéltem nagy buzgósággal, s valóságos kis topográfiai diadalnak vettem, mikor végre rábukkantam. Mert kétségtelen, hogy az egész vidék s főleg a boszniai püspökség diakon-bleznai helyrajzának kérdése első sorban Nevna szabatos meghatározásától függ. E hely története ezuttal közönyös előttünk; czélunkra elég annyi, hogy mindig világi nagyuraké volt. 1422-ben 71, 1428-ban már 93, 1474-ben pedig nem kevesebb mint 112 falu tartozott hozzá, melyeket 1422-ben: a naborgyai, szelcei, kondortyai, szvarniczai és verhovinai (verhevnai) uradalmi kerületekbe osztottak.²⁾

E kerületeket és a bennök levő falvakat, szóval az egész nagy uradalmat kell tehát érteniünk, midőn Nennáról van szó az 1244. évi határjáró-levelben.

Ez uradalom (délnyugaton) a föntebb már említett V(e)rhovina és Kordusevci falvaknál kezdődött, nem messze a Brezna pataktól s innen vonult odább egyfelől keleti, másfelől északi irányban. Az említett V(e)rhovina egyik főhelye a nevnai uradalomnak, melyről egyik kerületét is elnevezték. Ebben feküdt hajdan Kordesevz (azaz Kordusevci) is, tőle északra pedig Ratkvölgye, mely a mai Ratkovdol pusztának, Szabadifalu, mely a mai Szlobodnavlaszt-nak és Brezniczevölgye, mely nagyjából a mai Breznicza helységnek felel meg, a hasonló nevű folyócska völgyében.

A másik kerület a verhovinaitól keletre terült el és Szvarnicza falutól vette nevét. E falut ma hasztalan keressük; de találunk helyette egy Szvrnicza nevű patakot,³⁾ Lapovczi falu közelében, mely a régi szvarniczai kerületben emlegetett: Hlapovcz (vagy Hlapje) helységgel azonos. Közelében folyik a Duboki patak is, mely az e kerületben feküdt hajdani: Dobjok vagy Dobovik helységnek felel meg. Mindezekről nyugot-északra

¹⁾ I. m. I. 323. 1.

²⁾ Az illető oklevelek a következők: u. m. 1422: Dl. 11187; 1428: Kismart. hg. Eszterházy lt. 23. A. 3., 1474: Tört. Társ. letét.

³⁾ Mely különben 1422-ben: »aqua Zwerzicze« néven szerepel.

áll ma Hrkancovci, melyet hajdan Herkanovcz alakban ugyane kerületben sorolnak föl.

Ekként Szvarniczával is tisztában volnánk. Csupán egy nehézség marad. Ugyane kerületben egy Andrevcz és egy Androvcz nevű falut is említene, melyek egyike meglehet — a mai Andrievczivel azonos, Lapovczitól dk. felé, már lent a síkon, közel a Bity folyóhoz, szintén a Szvrnsicza patak mentén. Ha még ezt a helységet is Nevnához számítjuk, a boszniai püspökség birtokainak határát jóval mélyebben délkelet felé kell megvonnunk.¹⁾

A következő (nevnai) uradalmi kerület a kondortyai, melynek a mai Kondrity tartá fenn nevét, Lepovczitól ék. felé. Többet azonban a régi helyek közül e kerületből a leggondosabb kereséssel sem birunk felfedezni. Így nem ismerjük a mai Szveto-Blazsjet sem; bizonyos azonban, hogy az ennek szomszédságában dk. ma is meglevő Dragotin már a boszniai püspökség birtoka volt.

Dragotinnál átlépjük a Breznicza folyót, melyet az 1244. évi oklevél ugyane néven²⁾ említ. E helytől éék. Szelczét találjuk, mely szintén a nevnai uradalom egyik területének központja volt és 1244-ben »Stelcha«, azaz: Szelcza nevet viselt.³⁾ Ehhez tartozott a szomszédos Galsincz is, a mai Gasinczi, már közvetlen közelében Diakovárnak, nyugot felé.

Végül Nevna utolsó kerülete: a naborgyai, melynek fekvését a mai Nabrgye (Nabrdje) falu jelzi, Diakovártól szintén nyugot felé, a pozsegai hegység lába előtt.

Eme kerületeknek közös központja, szive: a mai Levanszka Varos, melynek Levanszka nevében kétségtelenül a hajdani Nevna titkolódik.

Szelcze vidékétől kezdve északi irányban nagyjából a mai Kasnicza folyócskát vehetjük a nevnai és diakovári uradalmak határául, mely folyó azonos az 1244-ben és 1422-ben is emlegett: Cazimla vagy Kazimla vizzel.

¹⁾ Már itt meg kell jegyeznünk, hogy boszniai püspökség alatt mindig a b. káptalant is értjük, a mint hogy értik magok a tört. források is, a nélkül, hogy *szabatos* megkülönböztetéseket tennének.

²⁾ Ott, bizonyára ferdtíve: Bresincha.

³⁾ Bizonyára: Scelcha-nak olvasandó.

Meddig haladhatunk e folyó mentén észak felé, bajos eldönteni. Mert ez irányban a legközelebb ismert régi határhely: Gara, a mai Gorján. (Ma Verőcze- hajdan Valkómegyében.) Nagyjából a Diakovár és Gorján közt fekvő mai Szatnicza-nál vonjuk meg a határt, hogy ekként könnyebben áttérhessünk a kelet felé szomszédos Josava völgyébe. E folyó azonos az 1244-ben említett Ilsene vagy helyesebben Ilseve folyóval, melyet később hihetőleg Ilsavának ejtettek, a miből a mai Josava lett, ép úgy, mint lett pl. a gömör- és torna-megyei régi Ilsvából, vagy Jolsvából és Ilsvaföből a mai Jolsva (tótul: Jelsava) és Jósvafő vagy Józsafő.

Ennek az Ilseve, Ilsava vagy Josava folyónak a völgye alkotja az 1244. évi oklevél szerint a diakovári uradalom határát egész addig a pontig, a hol e folyó, dél felé a Bitytyel találkozik. Tőle oldalt (kelet felé) maradnak a Garaiak (későbbi) nagy birtokai, melyeket természetesen 1244-ben még nem emlegethetnek ily minőségben. Az ez évi határjárás alkalmával e tájon fölsorolt: Mohor, Sebe, Lubus és Kaymoz földek később sohasem fordulnak elő, holott ép e vidékről meglehetősen részletes leírásaink vannak főleg a XV. század második feléből, a Garaiak okleveleiben.

Különösen két helység lett e tájon híressé: t. i. Nagyfalú és Horváti, a XIV. század végeig az ekkor fellázadt Horvátiak, ez óta pedig a hirneves Garaiak birtoka, melyek: Nagfalú és Urvati alakban szintén előfordulnak 1244. évi határlevelünkben. Hol feküdt e két helység, többször megkísérlették megfejteni,¹⁾ — siker nélkül. A helyes utat a Garai-Szécsi-féle 1477—8. évi nagy osztály-level mutatja meg, mely egy jókora folians-füzetben a Garaiak összes birtokait apróra fölsorolja.²⁾ Hasonlóan az 1244. évi határ-levelhez, ez az oklevél is Gara vidékéről indul el és halad kelet-délkelet felé, még pedig: Kесе és Korotna (ma Kesinczi és Koritna) helységekben s a falvak egész csoportján át Nagyfalúhoz (melyet valahol a mai Vucsevci vagy Viskovci

¹⁾ Péld. *Ortvay* (a pápai tized-lajstrom id. magyarázatában I. 264. 266.) és *Pesty* (I. m. I. 295., 320. l.)

²⁾ Az Orsz. Levéltárban. Dl. 18145.

tájára helyezhetünk) s azután Horvátihoz,¹⁾ melynek környékén Paszakovcz, Gyurincz és Vogyincz helységeket nevezi meg. Csakugyan a Josava völgyétől keletre, a Bitytől észak felé, mocsáros vidéken találjuk ma: Paszkovczy pusztát s Gyurgyanczi és Vogyinczi helységeket, melyek kétségkívül megfelelnek a Horváti körül említett ama régi helyeknek. Minthogy pedig a szomszédságban ugyanitt ma is meglevő Vrbicza hajdan mint Verbicze ²⁾ szintén a Garaiaké volt: Horváti alatt nem érthetünk mást, mint a mai Ó-Mikanovczit, mely e néven — legalább tudtommal — sohasem fordul elő a középkori oklevelekben.³⁾

Horváti után, melyet ezuttal mint szomszédos helységet lehető szabatosággal kellett meghatározunk — a Bity folyót említi ismét az 1244. évi határlevél a diakói uradalom határáúl. Mikanovczitól nyugot-délnyugot felé csakugyan nem sokára rá is akadunk, a mint szabálytalanul kanyarog ide-oda a Száva partjánál legalább is 5—6 méterrel alacsonyabban fekvő árterületén. Mily árvizes hely lehetett e vidék hajdanában, az is mutatja, hogy az 1477—8. évi nagy Garai-féle osztály-levél a Horvátihoz tartozó haszon-élvezetek közt a Száva áradásakor föllállított vejszék jövedelmét is felsorolja. A Száva tehát áradáskor a Bity és mellékfolyói útján egész idáig fölnyomult.⁴⁾ E mellékfolyók közül bennünket ezuttal a mai Klдавacz érdekel, mely Mikanovczitól dél és délnyugot felé két helyen is fölbukkan a nagy térképeken, a mint tétovázva a Bity déli partja felé igyekszik.

E folyó nem más, mint az 1244. évben említett Klданч (Cladanch), melyet oklevelünk a Bity és Száva közt sorol föl, a hol ma is találjuk.

Ekként körutunkban elértük a Szávát ismét.

Kérdés azonban, mely pontnál ereszkedjünk le e folyóhoz. Mert a Klданч vagy Klдавacz nem ér le egész a Szávaig s

¹⁾ Az ugyane tájon levő mai Forkusevci hajdan Farkasfalva néven szintén a Garaiaké volt, előbb pedig a Horvátiaké. (1395: Dl. 8028; 1477—8: Dl. 18145.)

²⁾ 1330: Anjouk. okmt. II. 480. lapon hihetőleg e helység értendő.

³⁾ V. ö. még Nagyfaluhoz és Horvátihoz 1238: *Fejér* IV. 1. 108., 1311: Dl. 34096; 1387: Dl. 7309; 1408: gr. Zay es. lt. C. n. 5., 1472: Dl. 34136.

⁴⁾ Mikanovczi vidéke különben ma is meg van rakva tavakkal, posványokkal, szakadozott folyam-ágyakkal.

ezenkívül nem is követ egységes irányt. Ismét kutatnunk kell tehát a szomszédos uradalmakat.

Az 1244. évi határjárás e tájon már semmi utba-igazító adatot sem ad. Tudjuk, hogy a mai Mikanovczitól dk. felé, kissé távolabb, a kanyargó Boszut mentén, a mai Czerna táján a Garaiak másik nagy uradalma terült el, melynek feje Czerna vára volt.¹⁾ Ez azonban távolabb és oldaltabb is esik, minthogy az 1244. évi határjáráskor a Kladancz folyó után határos gyanánt fölsorolt: »terra castrensiom nomine Ceuta« helylyel azonosíthatnók.

Közelebb vezet célunkhoz a Garaiak másik nagy uradalma, a czernainak mintegy folytatása, délnyugot felé, a Száva mentén: a kosztormán-szent-dienesi, élén a hasonló nevű erősséggel. Ez erősséget e néven ma hasztalan keressük; 1506-ban fölsorolt tartozékai²⁾ közül azonban szerencsére több is meg tudta őrizni régi nevét. Ezek — keletről nyugotnak, a boszniai püspökség határa felé tartva — a következők, u. m. Csitár, a mai Stitar; Hrasztovcz, a mai Rasztovicza puszta, Stitartól északra; Zablatya, ma Zablatye puszta; Baba-Gerenda, ma Babina-greda, odább nyugot felé; Brezovicza, ma puszta a Száva partján, Babina-gredától délre; Verbicze ma Vrbicza puszta ettől nyugotra; Mihalovcz, ma Mihaljevicza puszta, ettől északnyugotra; végül Árki, mely kétségtelenül a mai Jaruge-nek felel meg, Babina-gredától nyugot felé, a Száva partján.

Ez az Árki vagy Jaruge helység az előttem ismeretes legnyugotibb pont, mely ez oldalon a boszniai püspökség birtokaihoz legközelebb nyomul, s mintegy a Kladancz folyó meghosszabbított vonalának irányában fekszik. Ezért úgy vélem, ettől nyugotra, nagyjából a mai Novigrád tájára helyezhetjük a püspökség birtokainak Száva parti legvégső határ-pontját.

II.

Ime a boszniai püspökség és káptalan Száva menti uradalmának határai.³⁾

¹⁾ 1408., 1507: gr. Zay cs. lt. C. n. 5. és 29., 1432: Hazai okmt. VII. 453., 1464: Dl. 33951.

²⁾ Gr. Zay cs. lt. C. n. 29.

³⁾ A káptalanra nézve v. ö. 1311: Dl. 34096; 1339: Anjouk. okmt. III. 585—587., 1406: Dl. 9199.

Hatalmas jószágtest, a melyet körülzárolnak: valóságos kis megye. Érdemes kutatnunk, mely megyéhez tartozott világi s mely egyház-megyéhez egyházi tekintetben.

Megyéjeül: Valkót nevezi meg maga a király 1244. évi adomány-levelében.¹⁾ Tehát Magyarország testéből szakítja ki; minthogy Valkó-, sőt az odább nyugotra, Szlavonia felé szomszédos: Pozsegamegye is ép oly természetes részét képezé egykor Magyarországnak, mint akár Bihar- vagy Pestmegye.

Később azonban sohasem említik e terület megyéjét az (előttem) ismeretes oklevelek.²⁾ S nem is igen említhetik. Mert bár területileg, — ha már valahová sorolni kellett, leginkább Valkómegyéhez számíthatták, a melynek testébe észak-kelet felé mintegy beékelődik, valósággal azonban semmiféle megyéhez sem tartozott. IV. Béla király ugyanis, midőn 1244-ben eladományozta, határozottan vele együtt adta a püspökségnek emez egész terület összes világi hatósági jogait is, teljesen fölmentvén azt úgy a valkómegyei ispán, mint a bán hatósága alól. E bán alatt — a mi igen fontos dolog — nem valamikép a szlapon bán értendő, hanem inkább a macsóí, a ki a szomszédságban: a Száván túl elterülő bánása mellett — rendszerint saját személyében egyesíté hajdan Valkó, Szerém (olykor Pozsega), sőt gyakran Baranya és Bodrog megyék ispáni azaz főispáni tisztét is.

Ekként a polgári és bünyügi bíraskodás, a bán-élése vagy bán-zsolozsma és mindennemű adó kivetése s beszedése is a püspök kiváltsága lett e területen; nem is szólva a katona-szedés és tartás jogáról, mely a középkori magyarországi püspököknek — ha nem is ily teljes mértékben — már inkább kötelességük mint joguk volt.

Hasonlókép áll a dolog az egyházi hatósággal is. Kimondta IV. Béla király szintén már 1244-ben, hogy valamint a világi, úgy az egyházi ügyekben is a püspöké legyen birtokai eme terü-

¹⁾ In comitatu de Valko.

²⁾ Különben az oklevelek száma, melyek e püspökséggel és birtokaival világi tekintetben foglalkoznak, igen kevés. (V. ö. erre nézve még: 1406: Dl. 9199; 1434: Dl. 12587.)

letén a teljes hatalom, s ezzel együtt az egyházi adó azaz a tizedszedés joga is.

És hogy emez egyházi főhatóságot állandóan gyakorolta is a boszniai püspök, bizonyítják a pápai tized-lajstromok, melyekben e püspökség területét¹⁾ a többiekétől elkülönítve, önállóan veszik föl, s az e területen elősorolt öt plebania közt Bereznát²⁾ és Dragotint, melyek a föntebb leirt uradalom határain belül feküdtek, szintén felsorolják.³⁾

A boszniai püspökség tehát saját külön egyházmegyéjébe zárta a Szávától északra eső azaz anyaországi nagy terjedelmű birtokait is. Egy 1317. évi oklevél ugyan ez egyházmegyei részt így nevezi meg: »(Ecclesia) prepositus et capitulum Boznensis et de Diaco, Quinqueecclesiensis dioecesis, ecclesie Bosnensi subjecte«⁴⁾ tehát mintha a pécsi püspökség dioecesiséhez tartozna; e kifejezés azonban alig jelent egyebet, mint hogy a boszniai püspökségnek ama (magyarországi) területéről van szó, mely egykor a pécsi püspökség egyházmegyéjéből szakítottatott ki, és a boszniai püspökség egyházi hatósága alá vettetett. Mert valósággal a boszniai püspök, mint suffraganeus, eme területtel együtt a kalocsai érsek hatósága alá tartozik⁵⁾ már a XIII. században.

Egyházmegyéjének többi, nagyobb része, valamint jövedelmének többi — de hihetőleg csekélyebb — forrásai azonban túl a Száván, a boszniai részekben terültek el.⁶⁾

DR. CSÁNKI DEZSŐ.

¹⁾ Főleg az említett 172—174. lapokon.

²⁾ Egy 1374. évi oklevél szerint: ecclesia S. Michaelis de Bresna, Bosnensis dioecesis. (*Theiner*, Mon. hist. Hung. II. 147.)

³⁾ A másik három plébánia: Szent-Mária vagy Bódogasszonyfalva, Sz.-György és Sz.-Mihály nagyon is általános elnevezésűek s ezért nem is igen fejthetők meg; de fel kell tennünk, hogy vagy szintén a leirt uradalmi határokon belül, vagy pedig a Száván túl feküdtek.

⁴⁾ *Theiner*. Monum. hist. Hung. I. 458.

⁵⁾ 1247: *Theiner* i. m. 204.

⁶⁾ A püspökség és a vele szomszédos vidékek vázlatos térképét l. »Körösmegye a XV. században« cz. akad. értekezésem mellett. (1893.)

AZ ERDÉLYRÉSZI SZÁSZOK OKTATÁSÜGYI VISZONYAI A REFORMÁCIÓ ELŐTT.

Nem ösmerek művet irodalmunkban, a mely az erdélyrészi szászok oktatásügyi viszonyaival tüzetesebben foglalkozott volna, holott hétszáz esztendeje elmúlt, a mióta hazarészünkben élve, annak történelmét velünk együtt alkották. E körülmény oka kétségkívül szigorú elzárkózottságukban keresendő, a melyet a legújabb időkig nemzedékről-nemzedékre oly következetességgel őriztek meg, hogy a ki városaikon és vidékeiken kívül élt, alig tudhatott meg valamit róluk. Ennek tulajdonítható, hogy faji jellegök, szokásaik és nyelvök amnyi év után is majdnem ős eredetiségükben maradtak fenn, úgyannyira, hogy a nyelvész, vagy az ethnographus épp oly érdekes tanulmányokat tehet köztök, mint hiven megőrzött levéltáraikban a történettudós.

A rendelkezésre álló történelmi adatok szerint körülbelül az 1141-től 1161-ig terjedő években kezdtek letelepedni Erdély déli- és északi részein, de a település még azután is sokáig folyt és kiterjedt a kis ország többi részeire is.¹⁾ Az akkori Erdélyben alig találhattak egyebet pusztaságnál és állandó lakhelylyel nem bíró kóbor néptörzseknél, mindazon helyeken, a hol városaik és falvaik alapját megvetették. Legalább ezt lehet kimagyarázni azon adatból, hogy midőn Béla király kevéssel a szászok bevándorlása előtt a dömösi apátságnak Erdély ezen részein is birtokokat adományozott, ezek csak bizonyos mennyiségű sóval és állatbőrrel tudtak adózni kegyuroknak.²⁾ Nem sokkal a szászok bevándorlása után azonban III. Béla követei Fülöp francia király előtt urok jövedelmeit felsorolván, az »erdőn túli külföldi telepések« évi adóját már 15.000 márkára becsülik.³⁾ Ebből túl-

¹⁾ G. D. *Teutsch*: »Geschichte der Siebenbürger Sachsen« II. Aufl. 1-ter Band. Leipzig. Verlag v. s. Hirzel 1874

²⁾ Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde N. F. X. Band II. Heft. 159. I. Hermannstadt 1872. (G. D. *Teutsch* »Ueber die ältesten Schulanfänge und damit gleichzeitige Bildungszustände in Hermanstadt.)

³⁾ Arch. X. II. Heft 196. I.

zús nélkül következtethető, hogy a szászok bizonyos culturát már előbbi lakhelyükről hoztak volt magokkal s alig pihenték ki a költözködés első fáradsalmait: új hazájokban is rendszeres munkához láttak, a mely vagyoni jóllétüket biztosítja.

Mindemellett nagyon sok idő telik el, a míg nevelésügyi viszonyaikról valami bizonyosabbat tudhatunk. Fel-fel bukkann ugyan egy-egy homályos adat imitt-amott szászföldi férfiakról, a kik valamelyik külföldi egyetemen »magister« czímet szereztek s előképzettségüket valószínűleg szülőföldjükön nyerték, — de mindez csak hozzávétel¹⁾ Tény azonban, hogy 1292-ben Nagy-Szeben már az öregek és szegények részére egy kórházzal rendelkezik,²⁾ a miből következtetni lehet, hogy az iskolát sem nélkülözhatték.

A legelső adat, a melyből biztosan megállapítható, hogy nemcsak a városokon, hanem a falvakban is voltak iskolák, 1334-ből származik, midőn a pápai adószedő a szászvárosi káptalan területén összeírván az adóköteles szász parasztok füstjeit: az egyes falvakban említést tesz a papi házokról és az iskola-épületekről is.³⁾ Egy pár évvel később: 1352-ből adatok vannak már a *szászsebesi* iskoláról⁴⁾; 1380-ban pedig a *nagyszzebeni* iskola létezéséről maradtak fenn bizonyítékok, még pedig a számadások közt, a melyekben följegyezték, hogy ez évben az iskola javítására 19 forintot adtak ki.⁵⁾ E körülmény egyszersmind a mellett is tanuskodik, hogy az iskola sokkal régebb lehetett, miután ez alkalommal csak javították. Ez időtől kezdve azonban sűrűn fordulnak elő szászföldi tanulók nevei különösen az ujonnan alapított bécsi egyetemen. Így 1386-ban a bécsi egyetem hat baccalaureatusa közül az egyik nagyszzebeni (Johannes aus Hermannstadt.) Magister Jacobus de Septem castris pedig 1398-ban ugyanazon egyetemen fölolvasásokat tart »az égről és a világról.«⁶⁾ A *braszai* és *besztercei* iskolákról szintén ez évekből érdekes adatot mentett meg a véletlen.

Történt ugyanis, hogy 1388-ban »honorabilis vir Theodericus, condam scolarium succentor in Corona, nunc vero in Rivulo Dominarum scolarium rector« gonosz és irigy emberek-

¹⁾ U. O. 197.

²⁾ *Friedr. Müller*: Schässburger Gymnasialprogramm von 1856.

³⁾ Arch. XVII. 3. 1. *Dr. Fr. Teutsch*: Gesch. des. ev. Gymnasiums A. B. in Hermanstadt. « Úgy szintén Arch. XIII. 367. 1.

⁴⁾ Mühlbacher Schulprogramm 1873/74.

⁵⁾ *G. Seiwert*: Das älteste Hermannstädter Kirchenbuch. Arch. XI. 352. *Dr. Fr. Teutsch*: Gesch. des. ev. Gymn. in Hermannstadt. Arch. XVII. 2. *Dr. G. D. Teutsch* azonban e följegyzés idejét egy századdal későbbre teszi. (Arch. X. 418. 1.)

⁶⁾ Archiv d. V. für Siebenb. Landeskunde X. 205.

től azzal vádoltatott, hogy rossz életet folytat, sőt brassai lakos korában az ottani dékántól egy breviariumot is ellopott. Theodoricus erre Nagy-Bányáról azonnal Brassóba megy és 1388. június 26-án megjelenik a brassai papi ház nagy szobájában, a hol számos és tekintélyes tanuk előtt minden váddal szemben igazolja magát. A tanuk között szerepel Vincencius is »condam rector scolarum in Bistricio.« Ezen esetről fölvett eredeti jegyzőkönyv — nem tudni miként — az ausztriai St. Flórián kolostorba került és a figyelmet legelőször Cserny »Handschriften von S. Florian« (Linz 1871.) című munkája hívta föl reá.¹⁾

A XV-ik évsz. elején, 1409-ben már a *kolozsvári* iskolának is nyoma van, a mely azonban úgy látszik, hogy még nagyon kezdetleges állapotban lehetett. Gáspár nevű rektora ugyanis, a kinek kérésére Zsigmond 1409-ben megerősíti Kolozsvárt Felek birtoklásában, az oklevélben így szerepel: Caspar, *rector Scholarum et notarius civitatis Kolosvar.*²⁾

Hogy azonban nemcsak az egyes városoknak, hanem még a szegényebb szász községeknek is megvoltak a magok iskoláik: ismét több adatból bizonyos. Így például 1429-ből egy házassági per iratai maradtak fenn a Barcaságról, a melyben tanuk gyanánt »Petrus pro nunc scholasticus de castro Mariae (Marienburg); Johannes scholasticus de Ruffa Ripa (Rothbach) és Michael scholasticus de Hydweg« (Hidvég) szerepelnek. Ugyanezt bizonyítják a barcasági káptalan szabályzatai is 1444-ből, a melyeknek XIV-ik czikke így hangzik: »Nullus campanator seu rector scholarium praesumat se intromittere de servitio contra voluntatem domini sui sub poena privationis imposterum a servitio, nisi cum eodem domino suo per decanum fuerit dispensatus.«³⁾

A *nagy-sinki* iskola rektoráról a legelső biztos adat 1430-ból származik. A nagyszebeni káptalan könyvtárában t. i. egy miscelánium maradt fenn a következő felirattal: Per manus Henrici Halbgebachsen de Ratispona oriundi pro tunc temporis regentis in Grozschen licet indigno sub anno Incarnacionis Domini M° cccc° xxx° in octavis Assumpcionis gloriose Mariae virginis. E kéziratot legelőször Seivert ismertette (Nachrichten von Siebenb. Gelehrten. Pressburg 1785) azt állítván, hogy 1330-ból származik, minek következtében sokáig Halbgebachsenent tartották

¹⁾ Az okirat egész terjedelmében közölve van az Arch. d. Ver. für sieb. Landeskunde XII-ik kötetének 369-ik és köv. lapjain. (*G. D. Deutsch: Ein urkundlicher Beitrag zur ältesten sächsischen Schulgeschichte.*)

²⁾ Arch. X. 208. V. ö. *G. D. Deutsch: Gesch. der siebenbürger Sachsen. I. K. 169 lap.* Eredetije a gyulafejevári Batthyány-féle levéltárban.

³⁾ Arch. XXIII. 754 l. *Fr. Wilh. Seraphin: Kronstädter Schulen vor der Reformation.*

a legelső ismert nevű szászöldi tanítónak. Mint ilyenről emlékezik meg róla Dr. G. D. Teutsch is »Ueber die ältesten Schulanfänge und damit gleichzeitige Bildungszustände in Hermannstadt« című már idézett értekezésében (Arch. X. 200.), de később alapos vizsgálat után meggyőződött, hogy Seivert az évszám kiolvasásában tévedett.¹⁾

Alig pár évvel későbbi időből (1446.) fölbukkan egy oklevél, a mely a *nagyszzebeni* iskola akkori rektoráról is hirt ad. Dénes, esztergomi érseknek ugyanis tudomására jutott, hogy sok ferencz- és domokosrendi barát szerte-szélylyel jár az országban és hamisított érseki leveleket mutogatváu, különböző ürügyek alatt rászedi a könnyen hívőket. Az érsek erre 1445. május havában a barczasági és nagyszzebeni dékánokat is fölhívja, hogy e visszaélésekre ügyeljenek. Az érseki levelet a nagyszzebeni papi háznál hirdetik ki 1446. januárius 23-án s a tanuk közt ott szerepel »*Arnoldi de Graudentz artium bacc. pro tunc rector scholae in dicto Cybinio.*«²⁾

Egy évtizeddel később már arra is van adat, hogy a nagyszzebeni iskolánál több tanító működött. Erre vonatkozólag egy per irataiban maradt fönn emlékezet, a melyet a szebeni pap bizonyos misepénzekért Nagy-Szeben városával folytatott, de mivel panaszát az erdélyi püspök vikáriusánál nyújtotta be, a szász papságnak pedig az a kiváltsága volt, hogy egyházi ügyekben közvetlenül az esztergomi érsek alá tartozott: a szebeni polgármester az erdélyi püspököt nem ismeré el bírójának és az egész ügyet az esztergomi érsek és László magyar király elé vitte. Az okiratban megnevezett tanuk közt előfordul a nagysinki *István mester*, a szebeni iskola *rectora* és *segédje*: Antonius.³⁾

Szintén egy tanuskodás tartja fönn az utókor számára a *brassói* iskola egyik tanítójának nevét 1464-ből. Sajátságos véletlen, hogy az iskolák létezéséről a szász falvakban már a megelőző évszázad több okmánya tanuskodik és a meglévő adatok szerint a XV-ik évsz. folyamán csak Brassóból és a Barczaságról 69 ifju tanult a bécsi és krakkói egyetemeken: s az iskolák tanítóinak neveivel mégis oly gyéren találkozunk. Úgy látszik azonban, hogy fontosabb hivatalos- vagy magán okiratoknál bevett szokás volt őket is meghívni tanuk gyanánt — s mint »*literatus*« és rendszerint külföldi egyetemeken is megfordult embereket

¹⁾ Nachträge zur Abhandlung »Ueber die ältesten Schulanfänge . . . « etc. Arch. X. 417.

²⁾ Arch. X. 206.

³⁾ Praesentibus magistro Stephano de Schenk majori, scholae rectoris in Cybinio, Antonio Johannis cultellifabri de Cybinio, clerico in minoribus, locato scholae in Cybinio. (Ered. a szász nemzeti levéltárban. Arch. X. 207.)

általában hiteles személyeknek tekintették és fogadták el. Az éppen szóban forgó esetben is az történik, hogy midőn a tiszteletre méltó Katharina asszony, Klemp Lőrincz leánya 1464. febr. 24-én egy malmot azon célra hágy, hogy annak jövedelméből szülői és elhunyt férje lelkeért miséket szolgáltatassanak: a végrendelet egyik tanuja, reverendus vir *Jeronimus Rewchin* artium liberalium magister, *scholasticus*.¹⁾ Fr. Will. Seraphin »Kronstädter Schulen vor der Reformation« című értekezésében a »scholasticus« szóból azt következteti, hogy Rewchin volt a brassai iskola első ismeretes nevű rektora — és hogy kivüle az iskolában ugyanekkor még több tanító is működött.²⁾ A »scholasticus« szó t. i. szerinte igazgatót (rector, ludi magister, praefectus scholae etc.) jelentett és értelmére nézve az egykoru elnevezésekben finom és pontosan megtartott különbségek fordulnak elő. Így pld. Theodoricus az előbb említett 1388-iki oklevélben »scolarium succentor«-nak nevezetik, a mi valamely segédtanítói állást jelent. Egy 1506-ból fenmaradt számadásban bizonyos Michael nevű *solaris* van említve, a ki egyszerű tanító lehetett és nem *scholasticus*. A nagyszebeni iskola rectorainak nevei az 1496-ik, 1497-ik és az 1504-ik évekből szintén az említett jelzéssel iratnak: »magister Matheus *scholasticus*«, »magister Andreas *scholasticus*« etc. Ha ezen állítás alappal bír, akkor önként következik, hogy mindazon iskolák, a melyeknél ezen czímmel jelzett egyének nevei maradtak fenn, egynél több tanítóval rendelkeztek. Annyi bizonyos, hogy a brassai iskola ismeretes tanítóinak Seraphin által 1388-tól 1544-ig összeállított névsorában *kilencz*-féle elnevezés fordul elő, u. m. succentor, *scholasticus*, lector ludi litterarii, ludi litterarii moderator, *solaris*, rector, *scolastici* suffectus, campanator, lector; — nem is számítva, hogy ezek közt 1544-ben egy Martinus nevű már mint *puellarum rector* szerepel. A városi számadásokból különben az is kitünik, hogy 1520. táján már két iskola létezett Brassóban; az egyik a »schola ad sanctum Bartholomaeum«, a másik pedig, a mely »schola nostra«, »schola hujus civitatis« vagy »schola ecclesiae parochialis« nevek alatt szokott említettetni, a mely elnevezés, a mint később alkalmunk lesz rátérni, a szász iskolák jellegét és hagyományait illetőleg nagyon tanulságos.

Ha azonban tényleges adat nem sok maradt is fenn a reformáció előtti szász iskolákról; működésükre és hatásukra — negative — az akkori művelődési állapotokból is következtetni lehet.

¹⁾ Arch. XXIII. 757 és X. 206.

²⁾ Arch. XXIII. 760.

Már előbb érintettem, hogy a külföldi egyetemeket aránylag sok szász ifju látogatta, s hogy némely szász városban (N.-Szeben, Besztercze) már a XIV-ik és XV-ik században emberbaráti intézmények fölállításáról gondoskodtak.

Bizonyos, hogy ezekre nézve az iskoláknak is nagy befolyásuk volt, de a hatás, a melyet a közszellemre gyakoroltak, egy néhány más adatból is kitünik. Így péld. Szebenben az egyháznak már a XV. sz. elején 21 darab kéziratból álló könyvtára volt; köztük a biblia és több egyházjogi mű. E gyűjteményhez 1424-ben az akkori pap még 14 művet szerez és 1442-ben, midőn Trautenberg Lukács jegyzék mellett átveszi az egyház javait, már 142 munka van a könyvtárban, még pedig nem pusztán theologiai művek, hanem Trója története, Virgilius hősköltéménye és Aristoteles morálja is. Ez elég szép szám, különösen ha elgondoljuk, hogy a nürnbergi »Frauenkirche«-nek ugyanazon évben még csak 33 kötet könyve volt és hogy a florenzi híres könyvtár 1444-ben szintén nem állott többől 800 kötetnél.¹⁾ A szebeni régi könyvtár egy része még maig is megvan.²⁾

A fönmaradt jegyzékek bizonyítják, hogy az ily templomi könyvtárakat a világiak közül is többen fölkeresték. Így péld. Jacobus szebeni polgármester 1442-ben két könyvet; Guldner János mester fia pedig ötöt vesznek ki. Sőt azon körülmény, hogy Beszterczen Ursula asszonynak, Paulin mester özvegyének 1505-ből származó végrendeletében a következők pont is előfordul: »item die Bücher lasz ich zur Capellen, dasz man sie soll anketten an die Stühle« — világosan a mellett tanuskodik, hogy némely vagyonosabb polgár is igyekezett a maga épülésére egy pár könyvet szerezni.³⁾ Ezeken kívül följegyzésre méltó, hogy mindenik szász gymnasium könyvtára sok ósnyomtatvánnyal rendelkezik, a mi szintén annak a jele, hogy ifjaik és a tehetősebb polgárok már a reformáció előtt sűrű érintkezésben állván a külfölddel, hazajövet nem mulasztották el az akkor föláltal könyvnyomtatás csodáiból is minél többet hazahozni szülővárosaik iskolái számára. Különben is mindjárt a könyvnyomtatás első éveiben aránylag sok szász keres magának az egyes hiresebb nyomdákban alkalmazást. Fönmaradt t. i. hogy a szebeni Thomas 1472-ben és 1481-ben a mantuai könyvnyomtató mestereknél dolgozott. A brassai András 1476-ban Velenczében, s a barcza-

¹⁾ *Teutsch*: Gesch. d. Siebenbürger Sachsen I. k. 250 l. Arch. X. 212.

²⁾ V. ö. *Fr. Müller*: Die Incunabeln der Hermanst. Kapellen bibliothek. Arch. XIV. 293. 489.

³⁾ Eredetije a beszterczei régi városi levéltárban. V. ö. Arch. X. 216 l.

sági Andreas Corvus pedig 1483-ban szintén ott kapott munkát.¹⁾

Végül mint az általánosabb cultura kétségbevonhatatlan jelét kell megemlítenünk a szebeni szabó-czéh 1485-ből eredő azon szabályzatát is, hogy annak, a ki mester akar lenni, a többek közt tudnia kell: hány rőf posztó szükséges egy *magister* csuklyájához?²⁾

A szász nemzeti levéltárban lévő följegyzések szerint a nagyszebeni tanács ujonnan választott tagjai az 1543-ik évben hallgattak ünnepélyes beiktatásuk alkalmából legutólszor misét.³⁾ Ez évet tekinthetjük tehát a reformáció általános elterjedési esztendejének az erdélyrészi szász földön. Ha már most az 1510- és 1516-ból származó népszámlálási adatok fenmaradt töredékeit figyelmünkre méltatjuk, körülbelől fogalmat szerezhetünk magunknak az iskolák számáról és elterjedéséről. Sajnos, hogy ez adatok csak a Barczaság 16 és Medgyesszék 18 községére vonatkozólag vannak meg, de midőn azt látjuk, hogy az előbbi helyen 13, az utóbbin pedig 10 község iskolaházzal és tanítóval bir, körülbelől a többiekre nézve is következtethetünk.⁴⁾

II.

Ezek után azonban ideje lesz valamit az iskolák szervezetről és belső életéről is szólanunk. Igaz, hogy erre vonatkozólag még kevesebb adat áll rendelkezésünkre, azonban egyes elszórt megjegyzésekből ha nem is teljes képet, de legalább tájékoztató fogalmat alkothatunk a reformáció előtti szász iskoláról.

Mindenekelőtt érdekes, hogy a meglévő hagyományok szerint u. n. *kolostori iskolák* a szász földön soha sem léteztek. Az egyes városokban és községekben t. i. nemzetiségre és vallásra nézve egyféle nép lakván: a politikai község- és az egyház dolgai közös ügyet képeztek, mint a hogy ez a szászok által lakott vidékeken most is észlelhető. A szász politikai község mindenben segélyezte a szász katolikus egyházat, a mely kiváltságainál fogva épp úgy elzárkozott a többi katolikusoktól egyházi tekintetben, mint a szász nép az ország más lakóitól politikailag. Míg egyházi ügyekben ugyanis a szász papság közvetlenül az esztergomi érseknek volt alárendelve, politikai dolgokban a szászok, mint nemzet, egyenesen a király ítélőszéke alá tartoztak. E kivált-

¹⁾ L. bővebben Arch. X. 217. 1; *Teutsch*: Gesch. d. Sieb. Sachsen I. 252. etc. és Arch. XXIII. 755.

²⁾ Arch. X. 215.

³⁾ Arch. XVII. 15.

⁴⁾ A névsor közölve Arch. X. 228. etc.

ságos helyzet teremté meg a szászoknál az iskoláknak azon fajtát, a melyet *egyházias jellegű községi iskolának* nevezhetnénk s a melynek jellege a mostani idők szász iskoláinál is híven fennmaradt. Innen van, hogy a régi városi számadások tanúsága szerint a tanítókat a városi pénztárból fizették, sőt 1532-ben Wachsmacher György brassói tanácsos arra kap megbízást, hogy Szászvárosra utazván, egy jó tanítót *hozzon magával* Brassóba. A politikai és egyházközség ezen szoros összetartozásából, mondhatni azonosságából magyarázható ki, hogy ugyanazon iskolát néha »schola ecclesiae parochialis«-nak, máskor »schola nostra«-nak, vagy »schola huius civitatis«-nak hívják. Tulajdonosa és fentartója mindig a község volt, nem pedig az egyház, a mi azonban nem zárta ki az egyház — vagyis jobban mondva: a pap befolyását az iskolára. *Tanítót választani* vagy alkalmazni péld. a pap beleegyezése nélkül egyáltalában nem lehetett és fizetésük növeléséről, úgy apasztásáról is csak a pap hozzájárulása után lehetett szó. Hogy mily sokat tartott a papság e jogára, kitűnik az erdélyi püspöknek két leveléből, a melyek közül az egyiket 1438. apr. 19-én, a másikat pedig 1439. jan. 23-án írta a beszterczeiekhez. Az elsőben egyházi átok terhe alatt megtiltja, hogy tanítókat (scholarem, vel campanatorem) a pap akarata ellenére válasszanak, a másodikban pedig szintén ily szigorral rendelkezik a tanítók fizetése iránt, a melyeknek változtatása szintén csak a pap megkérdezése után történhetett.¹⁾ E jogát a papság különben annyival természetesebbnek hitte, mivel a közsökös, valamint az egyházi törvények szerint is a tanítók, mint »personae ecclesiasticae« minden tekintetben az egyházi igazságszolgáltatás alá tartoztak. A barczasági káptalan 1444-beli szabályzatának XV-ik §-a péld. így rendelkezik róluk: »Nullus campanator seu rector scholarium praesumat se intromittere de servitio contra voluntatem domini sui sub poena privationis imposterum a servitie, nisi cum eodem domino suo per decanum fuerit dispensatus.«²⁾

A tanítók választását illetőleg még egy eredeti szokás maradt fenn néhol a mult század közepéig is. A tanítónak, t. i. minden év augusztus 24-én újból kellett kérnie az iskolát (scholam rogare) a falu véneitől és a paptól. Vesztegetnie azonban nem volt szabad s megválasztatása érvénytelen volt, ha az iskolakérés a régi szokásoktól elütő módon nem a papi ház udvarán történt.

¹⁾ Mindkét okirat eredetije a beszterczei régi levéltárban. Egész tejedelmökben közölve vannak: Arch. X. 226—228 l.

²⁾ Arch. XXIII. 754.

Erre vonatkozólag egy érdekes esetet közöl G. Werner: Die Schulvisitation im Mediascher Kapitel vom Jahre 1765. cz. értekezésében.¹⁾ Egyik községben t. i. a bizottság tudomására jön, hogy a bíró és a község vénei nem a papi ház udvarán adták át az iskolát a jelenlegi rectornak, hanem csak megizenték a papnak a választás eredményét. Természetesen az összokás ilyen megsértését elnézni nem lehetett s a bizottság rögtön megfosztá az iskolamestert hivatalától — sőt még a bírót és presbyteriumot is megfenyegette. Hogy azonban e régi szokás a mult században már nem volt általános, kitűnik abból is, hogy Berethalomban a föltett kérdésre így felelnek a bizottságnak: »Vor Jahren kamen die Schuldiener alle Jahr und baten um ihren Dienst; von vielen Jahren ist es abgekomen.«

A *segédtanítókat*, ha nem is éppen mindenütt, de a legtöbb helyen úgy látszik, hogy a rector szerződtette és a sajátjából fizette. Legalább erre mutat egy 1547-ből származó általános egyházi szabályzat²⁾, a melynek 5-ik pontja a többek közt ezt rendeli: » . . . Der schulmeister sol fleissig vnd getrew mithelffer dingen, vnd alle zeit auffmercken, wie ein ieder sein ampt aussricht. Der radt sol dem schulmeister seine besoldung geben, der schulmeister aber seinen mithelffern, auff das sie beyde iren vnterthanen einzureden haben.«

A *tanítók képzettsége* nagyon különböző lehetett; valószínű azonban, hogy városokra kizárólag csak akadémiát végzett, sőt az egyetemen valamely fokot már elnyert férfiakat alkalmaztak tanítóként, vagy rectorokul. Erre mutat a városi »scholasticus«-ok fönmaradt nevei előtt a gyakran előforduló »magister«. De az ilyenek, úgy látszik, hogy nem maradtak meg mindvégig a tanítói pályán, hanem ezt csak előgyakorlatnak tekintették s állásukat később — mint ahogy az erdélyrészi ev. szász tanítók- és tanárok ma is teszik — valamelyik gazdagabb egyházközség papi hivatalával cserélték fel. Így péld. Stephanus de Schenk majori, a szebeni iskola rectora 1457-ben tanuként szerepel egy oklevelen, a melyből kitűnik, hogy akkor már pappá választott, csak hogy még nem volt fölszentelve.³⁾ De ezzel szemben az is megtörtént, hogy a falusi tanító egyszersmind a harangozóí tiszte-

¹⁾ Arch. XXIII. 220.

²⁾ Kirchenordnung aller Deutschen in Sylenbürgen MDXLVII. (Dr. Friedr. Teutsch: Die siebenbürgisch-sächsischen Schulordnungen etc. I. B. Berlin A. Hoffmann et Comp. 1888. 5. l. A »Monumenta Germaniae Paedagogica« VI-ik kötete.

³⁾ . . . Stephano de Schenk majori, artium facultatam magistro, scolae in Cybinio rectore, et villae Centum Cumulis de facto p̄ebano, sed nondum sacris clericorum ordinibus ordinato. Arch. X. 208.

is viselte, a mi a tanító magasabb képzettsége esetén bizonyára nem esett volna meg.¹⁾

Azt, hogy Gáspár kolozsvári tanító 1409-ben egyszersem városi jegyző is volt, már fennebb láttuk. A jegyzőség, vagy őrnökség a község házánál különben úgy látszik, hogy a legutóbbi időkhöz egyik mellékfoglalkozása maradt a falusi tanítóknak. Az 1765-iki iskola vizsgálat alkalmával még általános a panasz, hogy a tanítók igen sok időt vesztegetnek el a község házánál. Erre vonatkozólag a medgyesvidéki vizsgálóbizottságnak egyik községben maga a pap azt a feleletet adja, hogy lehetetlen a tanítót ilyen foglalkozástól visszatartani, mivel a falu vénei sem írni sem olvasni nem tudnak.²⁾

A *felügyelet* jogát úgy a városi, mint a falusi iskolákban a pap gyakorolta, a kinek, ha a tanító esetleg nem birt volna kellő képzettséggel, az is tisztében állott, hogy a tehetségesebb növénydekeket ő maga tanítsa, vagy módot találjon reá, hogy szülői a városba küldjék: »da man sie zu gmeinem nutz volkomlicher kan vnterrichten« (Fr. Teutsch: Schulordnungen I. B. 6.)

A tanítók *fizetéseire* nézve a városi számadásokban már valamivel biztosabb adatok maradtak fenn.

Mátyás mester péld. a szebeni iskola rectora 1486-ban 20 forint fizetést kap a városi pénztárból. Szebenben a viszonyok 1539-ig nem változnak, de ekkor már a rector fizetése 64; két évvel később (1541) 80; 1545-ben pedig 120 forintra emelkedik. Brassóban a belvárosi rectornek már 1520-ban 50 frt fizetése van, a melyet 1534-ben szintén 70-re emelnek. A szebeni campanator 1536-ban 7; Nicolaus »locatus« pedig 4 frt fizetést kap. 1537-ben a locatusnak »pro annuo suo stipendio« 16; a campanatornak pedig ugyanezen a czímen 8 forintot fizetnek. 1541-től kezdve a »locatus« nem szerepel többé a számadásokban, de a »campanator« fizetése évenként emelkedik, úgy, hogy 1545-ben »Martinus campanator perceptit fl. 15.«³⁾ Ezen kívül amint Fr. Wilh. *Seraphin* megjegyzi a reformáció előtti brassói iskolákról írt szép tanulmányában (Arch. XXIII.), a tanítók még egyéb járandóságokat is élveztek, u. m. lakást, fát, bizonyos mennyiségű gabonát, sőt szántóföldeket is, a mely szokás a felekezeti és némely községi hivataloknál a jelenkorig fennmaradt.

Mindezek után, tekintetbe véve az akkori viszonyokat, midőn a pénznek oly nagy beceje volt, hogy 50 asperért (1 frt.) Brassóban majdnem négy szekér szénát lehetett venni s a szebe-

¹⁾ V. ö. Arch. XI. 354.

²⁾ Arch. XXIII. 224 és Fr. Teutsch: Die sieb. sächs. Schulordnungen. I. B. CXXV. 1.

³⁾ Arch. X. 213. Arch. XVII. 14; Arch. XXIII. 764—765 1.

niek 1522-ben Pempflinger Markus királybírájoknak *négy* forintos lovat ajándékoznak ¹⁾: azt állapíthatjuk meg, hogy a tanítók a szász városokban elég jól voltak fizetve, mert Brassóban péld. a rector a fizetés nagyságát illetőleg mindjárt a legmagasabban dotált »Stadtschreiber« után következett.

A *tanulók* számáról és viszonyairól e hagyományok nagyon keveset szólnak. Az iskolák épp úgy meg voltak nyitva a szegénynek is, mint a gazdagnak s az egyes városok alapítványokkal és segélyekkel gyámolították a jó, de szegény tanulókat.

Valószínű, hogy ezen célból a nagyobb iskolák bennlakási intézménnyel voltak összekapcsolva, ahol az u. n. *alumnusok* éléről is gondoskodtak. Erre nézve azonban csak egy adatunk maradt fenn a reformációit megelőző időkből, a melyet *Kurz*: közöl a »Die ältesten deutschen Sprachdenkmale und die älteste Handschrift der Sachsen in Siebenbürgen. Leipz. 1848.« cz. munkájának 43-ik lapján. Ebben 1471-ből föl vannak jegyezve és meg vannak jelölve azon vermek, amelyekbe János, az akkori n.-szebeni plebanus az alumnusok számára való búzáat tétette.²⁾ Közvetlenül a reformáció elterjedésének első éveiben a nagyobb városi iskolák belakási rendszerrel és ervevonatkozó szigorú szabályzatokkal bírtak.³⁾ Úgy látszik, hogy ez a rendszer akkoriban az összes protestáns tanintézetekben megvolt. Az ev. ref. és az unitárius collegiumok kevés módosítással a mai napig fentartották, de az erdélyrészi szász iskoláknál már nyoma sincs.

A mi a *tandíjat* illeti: Brassóban már 1534-ben azért emelik föl Christophorus rector fizetését, hogy »ne quator temporibus aliquid pecuniae exigat a pueris scholam intrantibus.« ⁴⁾ Ebből láthatólag azelőtt szokásban volt, hogy a rector negyedévenként bizonyos összeget szedett föl a gyermekektől, a mi azonban tekintve, hogy fizetését — mintegy kárpótlás gyanánt — 20 forinttal emelték föl: ennyinél nem is igen mehetett többre egy év alatt. E szokást nemcsak fentartja, hanem általános szabálylyá is emeli az 1543-ból származó Honterus-féle egyházi rendszabály, mely »De scholis« című 1-ső §-ában a többek közt így intézkedik: »... praeceptores, qui publicis stipendiis contenti, omne genus disciplinarum *grátis* docent...« ⁵⁾

Az iskola *belső életére* és az iskolai *szokásokra* vonatkozólag

¹⁾ *G. D. Deutsch*: Gesch. d. Sieb. Sachsen I. 250.

²⁾ Közölve: Arch. X. 213. l.

³⁾ *Heinr. Wittstock*: Kurzer Abriss der Gesch. des Bistritzer Gymnasiums. (Erstes Programm der ev. Gymn. zu Bistritz etc. 1852. *Fr. Deutsch*: Schulordnungen I. B. 44 etc.

⁴⁾ Arch. XXIII. 765.

⁵⁾ *Fr. Deutsch*: Schulordnungen I. B. 3.

valószínű, hogy ezek többé-kevésbé az u. n. kolostori iskolákéi-hoz hasonlítottak a szász városokban is. Az a házirend és tananyag-beosztás tehát, a mit 1374-ben a váradi káptalan a saját iskolája számára készített, körülbelül a többi középkori iskolákra is illik.¹⁾ E szerint a rector az egész iskola és az abban működő összes tanítók feje. A délelőttök rendszerint latin gramatikával, a magasabb osztályú tanulóknál pedig logikával voltak elfoglalva. Ezek már egyes latin írókat is olvasgattak, valószínűleg Virgiliust, a kinek munkái a középkori papoknál különösen kedveltek voltak. Az esték szónoklati, vagyis rhetorikai és dialectikai gyakorlatokkal teltek el, a mely tárgyak már a Nagy-Károly-féle tantervbe föl voltak véve és az első tanfolyamhoz (trivium) tartoztak. Ezen kívül nagy súly volt helyezve mindenütt az egyházi éneklés gyakorlására s egyes kitűnőbb tanulók bizonyosan a felsőbb tanfolyam (quadrivium) tantárgyaiból is oktatást nyertek.

A tanulóknak általában részt kelle venniök az isteniszteleteken és a szebeni tanácsnak 1457-ben a szebeni pappal bizonyos miseilletékekért folytatott perében említették is egy mise, »*quae mane cantatur a scholaribus*«²⁾. Ugyancsak a tanulók templomi énekeléséről van említés téve 1414-ből Kolozsvárról is.

Az esztergomi felsőbb iskola tanulóinak 1397-ben el van tiltva a tőr, kard, vagy bárminemű éles fegyver viselése.³⁾ Az erdélyi részekben azonban a törökök gyakori beütései sokszor kényszerítették a tanulókat is arra, hogy a könyvet fegyverrel cseréljék föl. Az ifjui bátorság, önfeláldozás és hazaszeretet egyik szép példájaként maradt fenn Szászsebes 1438-ban történt ostromából egy Rumes nevű tizenhat éves tanuló esete.

A törökök és az oláh vajda egyesült seregei ugyanis a város lakóinak egy részét már fogságba ejtették és a falak egy tornyon kívül mind szét voltak rongálva. A bátrabbak — és közöttük az ifju is — e toronyba menekültek és egész éjjel dolgozván megerősítésén, elhatározták, hogy inkább meghalnak, hogysen a pogányok fogságába kerüljenek. A törökök másnap egész dühvel rontottak a torornak, azon reményben, hogy a városiak ott rejtették el kincseiket, de a kis csapat késő estig vitézül ellenállott. Ekkor, mivel a torony nem volt magas, fával kezdték körülrakni és meggyújtották. Ez ellen hiábavaló volt a küzdés, — s pár pillanat mulva a vitéz védők félig összeégve, félig megfulladva, feküdtek a romok között. A törökök erre elolták a tüzet s azokat, a kikben még valami életjel volt fölfedezhető, táborukba hurczolták. Ezek közt volt a fiatal tanuló is. Miután

¹⁾ *Fejér*: Cod. dipl. IX. 4. 605.

²⁾ Arch. X. 208.

³⁾ *Fejér* X. 2. 513.

kábultságából fölöcsudott, lánczokba verve mint rabszolgát Adrinápolyba vitték. Húsz esztendeig ette Törökországban a rabszolgaság keserű kenyerét, mialatt hét ízben adatott el s csak nyolczadszor sikerült megszabadulnia. Anyanyelvét lassan-lassan elfeledte, de hazájába örökké visszavágyott, míg végre a véletlen segítségére jött.

Utolsó gazdája t. i. nagyon szerette és azon ígérettel, hogy újból visszatér, elbocsátá őt hazájába, a hová annyi hosszú év után csakugyan szerencsésen megérkezett s élete történetét, valamint fogsága élményeit megírta az utókornak.¹⁾

E sötét képpel szemben hadd említsük még föl végül azt is, hogy a szász iskolákban az iskolai *szindarabok* játszásának is nyoma van. Brassó városa 1542-iki számadásai szerint t. i. a tanács 2 forinttal jutalmazta azon tanulókat, a kik »ante Carnisprivium« egy comedia előadásában részt vettek.²⁾

De ezzel az esztendővel egyszersmind elértünk azon határvonalhoz is, a mely az emberiség szellemi fejlődését mintegy két részre osztja s az egész szellemi világban, és így természetesen az iskolai életben is rendkívüli változásokat idézett elő. A szabeni tanács 1543-ban hallgat utólszor ünnepélyes misét és ugyan-ezen évtől kezdve Brassóban is a Honterus-féle iskolai rendszabályok lépnek életbe.

Azok, a miket a fennebbiekben az erdélyrészi szászok reformáció előtti oktatásügyéről elmondtam — részben az adatok hiánya miatt — bizonyos, hogy nem nyújtják teljes képét az akkori szász iskolaügynek; — de mégis kitűnik belőlük e nép tiszteletreméltó törekvése, szorgalma és áldozatkészsége azon cél érdekében, hogy szellemi életét hovatovább fejlessze.

Hogy mint fejlődött és változott a szászok oktatásügye a reformációt követő időkben, arra vonatkozólag minden adat össze van gyűjtve abban az alapos és nagybecsű munkában, a melyet »Die siebenbürgisch-sächsischen Schulordnungen« etc. címmel Dr. Teutsch Frigyes adott ki, mint a Karl Kerbach által szerkesztett »Monumenta Germaniae Paedagogica« VI-ik és XIII-ik kötetét.³⁾ Alig szükség mondanom, hogy e gyűjtemény nemcsak a szász, hanem az egész magyar oktatásügyre és művelődéstörténelemre nézve is fontossággal bír.

CSERNÁTONI GYULA.

¹⁾ *G. D. Teutsch*: Gesch. d. Sieb.Sachsen. I. B. 176. Arch. X. 209.

²⁾ Ante Carnisprivium studiosi egerunt unam comoediam, quibus dedi. ex commissione dominorum flor. 2. (Arch. XXIII. 787.)

³⁾ Berlin A. Hoffmann et Comp. 1888 és 1892.

NÁPOLYI JOHANNA.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Nápolyi Anjou-kori kutatásaimról írt ismertetéseimben, melyek a *Századok* 1879-ki évfolyamában lettek közzétéve, említést tettem egy amalfii tudós barátom könyvtárában létező nagybecsű kéziratú codexről, mely Róbert nápolyi király, majd I. Johanna királynő főkanzellárjának, alifei Alunno Miklósnak krónikaszerű följegyzéseit, valamint Nápolyi Johannának a pápával, több fejedelemmel s főúrral folytatott levelezéseit s egyéb fontos kiadatlan okleveleket tartalmaz. E nagybecsű gyűjteményből Camera úr szíveségéből szerencsém volt annak idején néhány érdekes részletet közölni.

Ujabbán Camera, ki az anjoui történelmi kútforrások gyűjtése s nyomozásai körül nagy érdemeket szerzett, e nagybecsű codex adatait saját egyéb buvárlataival kiegészítvén, valamint ismertebb kutatókat, mint Gravina s Thuróczy krónikáit, Muratori s Pray műveit is felhasználván, nápolyi Johanna s Durazzói Károly koráról egy vaskos kötetet állított össze »*Elucubrazioni storico-diplomatiche su Giovanna I. Regina di Napoli e Carlo III. di Durazzo*« cím alatt, mely nemcsak e két fejedelem történetében tapasztalható számos hézagot pótolni és sok téves ítéletet helyreigazítani van hivatva, de egyáltalában az Anjouk történelmére nézve kiváló fontossággal bír; s én, ki életem egy részét az Anjou-kori történelmi emlékek felkutatásának szenteltem és az idők viszontagságai miatt jelentékenyen megcsönkult nápolyi anjoui levéltárban több dolognak nem birtam nyomára jönni, szükségesnek tartom ebbeli hézagos kutatásaimat a Camera Máté fönjelzett művében lelhető adatokkal egészíteni ki. Jelen munkámmal tehát nem csupán Camera Máté művének ismertetését, de egyszersmind Nápolyi Johanna s Durazzói Károly története magyar vonatkozású mozzanatainak az általam gyűjtött s Camera adataival kiegészített anyag segítségével való kellő kidomborítását tűztem ki célomúl.

Alifei Alunno Miklós, kitől Camera adatait kölcsönzi, nemcsak mint előkelő államférfiu, de mint kiváló jogtudós is a

XIV. század legnevezetesebb férfiain közt említetik a nápolyi történészek által.¹⁾ A tőle maradt codex az alifei püspökhöz, ki rokona volt, ettől pedig a XVII. századbéli nápolyi történetíróhoz, Bonnito Marcellóhoz került, ki azt részben le is fordította olasz nyelvre s róla »*Arcani Historici del Regno di Giovanna I.*« cím alatt rövid ismertetést írt. Bonnitonak kiadatlan kézírata az eredeti codexszel együtt jelenleg Camera birtokában van.²⁾

I.

Róbert nápolyi király. — Házasság Endre s Johanna közt.

Második vagyis Sánta Károly nápolyi király tudvalevőleg V. István magyar király leányát, a nápolyiak által különösen kegyelt Máriát birta hitvesül.³⁾ E házasságból 14 gyermeke született. Elsőszülött fia Martell Károly vala, kire Mária, fivére IV. László magyar király halálával a magyar koronához való jogát átruházta,⁴⁾ ki mint magyar király meg is koronáztatott s atyja távollétében, illetőleg az aragoniai udvarnál szenvedett fogsága alatt, nápolyi királyi helytartói minőségében kiadott diplomáiban mindig a *Rex Hungarie* címet használta. Martell Károly 30 éves korában elhalálozván, fia Károly Róbert pedig magyar királylyá koronáztatván, nápolyi trónörökössé II. Károly másodszülött fia Róbert lón kijelölve. II. Károlynak 1309. május 5-én bekövetkezett halálakor mindazonáltal a trónörökösi kérdés tartós viszályra szolgáltatott okot a nápolyi s magyar udvarok, azaz Róbert nápolyi király s unokaöccse Károly Róbert magyar király közt. Az úgy a sz. szék elé került s az akkor Avignonban székelő V. Kelemen pápa előtt Róbert király nagyhirű nápolyi jogtudósok, mint Capuai Bertalan, Ruffolo Miklós és Iserniai András segédkezése mellett személyesen védte jogait,⁵⁾ súlyt fektetvén különösen annak szükségességére, hogy a nápolyi trónra tapasztalt uralkodó, ne pedig egy idegen ország ifju királya emeltessék. A sz. szék Róbert javára ítelt s 1309. augusztus 1-én tartott consistoriumban ünnepélyesen kikiáltotta őt Szicília királyává.

Róbert királynak csak egy fia vala, a nápolyi történészek által *Carlo Illustré*-nek nevezett Károly;⁶⁾ ez pedig korán elha-

¹⁾ *Giannone*, *Istoria Civile del Regno di Napoli*. I. 202.

²⁾ Camera Máté történész ez év elején Amalfiban jobb létre szenderült.

³⁾ *Óváry Lipót*, *Akadémiai Értekezések* 1874. 1893.

⁴⁾ *Budapesti Szemle*. 1874. márcz. ápr. 404—407. *Anjoukori Dipl. Eml. I.*

⁵⁾ *Giannone*, *Istoria Civile di Napoli*. III. 167.

⁶⁾ E téves elnevezés onnét veszi eredetét, hogy Károly herczeg királyi helytartói minőségében kiadott diplomáit így intestálta: *Carolus Illustris*

lázóván s tőle csak két leánygyermek — Johanna és Mária — maradván, elhatározá — (némely nápolyi történész szerint lelkiismerete furdalásai következtében, a miért bátyjának Martell Károlynak mérgezés által halálát okozá) — Károly Róbert magyar király kisebbik fiának, Endrének ajánlani föl a nápolyi trónt unokája Johanna kezével együtt. Károly Róbert, ki még nem adta föl a nápolyi királyságra való jogait s kinek javára XXII. János pápa éppen ez időben tett lépéseket az őt illető salernói hercezség visszaszolgáltatása iránt, örömmel fogadta agg nagybátyja ajánlatát, mint az évek hosszú során át huzódott viszály legalkalmasabb megoldását, elhatározván személyesen vinni el Nápolyba 6 éves Endre fiát.

Nápolyban Róbert király fényes előkészületeket tett a magyar király fogadtatására. Manfredoniában hat diszes gályát szereltetett föl, melyek piros, fehér s kék színű s a magyar király czimerét viselő lobogókkal díszítve valának Dalmátiába evezendők, hogy Károly Róbertet s nagyszámú kíséretét Apuliába hozzák. Róbertnek ebbeli parancsai 1331-ből keltezték. Károly Róbert azonban csak 1333-ban érkezett Nápolyba. Ez év július havában indult el Visegrádról, és útját Horvátország felé véve, a dalmát partokon szállt a reá várakozó nápolyi hajókra. Kíséretében valának Csanád esztergomi érsek, Endre váradi s Jakab csanádi püspökök s számos főúr.

Károly Róbert hat teljes hónapig tartózkodott Nápolyban, mely idő nagyobbára fényes ünnepélyekben s lovagjátékokban telt el. A két gyermek közti eljegyzés megtörtént s Róbert ünnepélyesen megígérte a magyar királynak, hogy szándéka levén hátralevő éveit nyugalomban, vallásos s tudományos szemlélődések közt tölteni el, Endrét, mihelyt érettebb korát eléri, meg fogja koronáztatni, addig is megadván neki a nápolyi trónörökösöket megillető calabriai hercegi címet.

Károly Róbert teljesen megbízáván nagybátyja ígéréteben, nyugodtan utazott vissza Magyarországra, nagyszámú magyar udvari személyzetet, magyar fegyvercsapatot, a hű dajkát Izoldát s Róbert magyar szerzetest mint nevelőt hagyván Endre fia őrizetél.

II.

Nápolyi udvarban. — Róbert király halála. — Johanna uralkodása.

Róbert király életében Endre herceg minden alkalommal kiváló kitüntetésekben részesült s magyar udvarnokai sem szenvedtek mellőztetést, sőt egynémelyike kegyadományokat is nyert.¹⁾

etc., mi azonban így egészítendő ki: *Carolus Illustris Regis Roberti etc. primogenitus.*

¹⁾ U. o. I. 353.

Udvartartása fényes vala¹⁾ s több kiváló főnemes lón szolgálatára kirendelve. Endre herczeg azonban, az egykorú írók egyhangú állítása szerint, kizárólag magyar nevelésben részesült s egyáltalában idegenkedett a nápolyi udvari szokásoktól s szertartásoktól. Szinte ösztönszerű ellenszenvvel látszék viseltetni a reá nézve idegen udvaroncok iránt, mely ellenszenvet mindinkább fokozni igyekezett az azok által barbárnak gúnyolt s lenézett magyar környezete, s különösen az őt minden idegen befolyástól féltő dajkája Izolda s nevelője Róbert magyar szerzetes. A szolgálatban levő olasz udvaroncok tehát semmi befolyással sem lehetnek Endrére, holott Róbert király Endrének Nápolyban való neveltetése által éppen azt czélozta, hogy amaz udvar finom szokásait elsajátítsa s magát leendő alattvalóival megkedveltesse.

Johanna ellenben a tudósok, művészek s költők kedvencz gyűlhelyéül szolgáló nápolyi udvarban, kiváló műveltetésben s a legfinomabb nevelésben részesült; s valamint Endrét magyar környezetének sikerült teljesen elszigetelni az olasz udvaroncoktól, sőt leendő hitvesétől is, Johanna lelkére viszont a Róbert király által melléje rendelt s a gyermek mátkapár felügyeletével megbízott Cataniai Filippa gyakorolt szomorú befolyást, ki a szülői vezetés hiányában magára hagyott s amugy is könnyelmű Johanna gyermekszívébe a ledérség, tetszvágy s fenhéjázás csiráit oltá be.

Cataniai Filippa, ki később Endre meggyilkoltatásában való részvéte miatt borzasztó módon kivégeztetett, fiatal korában kiváló szépségű nő vala. Eredetileg szegény mosónő volt s egy az udvari konyhán alkalmazott, később magas rangra emelkedett szerezsennek neje. A királyi vérbeli rokonok, kik minden áron iparkodtak meggátolni Endre megkoronáztatását s Johannával való házasságát, e gonosz asszonyt használták fel eszközüül galád terveik kivitelére. Filippa meg is felelt ebbeli feladatának. Az udvari szokásokat nem ismerő magyarokat durva parasztnak, a magát idegenül érző s gyanakvó Endrét lelketlennek s kegyetlennek festé le Johanna előtt, s nem hanyagolt el semmi alkalmat, hogy benne a gyűlölet s undor érzését ne ébreszsze leendő férje iránt.

Igy teltek el Endre és Johanna gyermekévei. Idegenül egymás iránt, ellenkező hajlamokkal s érzelmekkel, kerülve egymást ahol csak lehetett, s alig néhány hideg szót váltva, midőn a találkozás elkerülhetlenné vált, érték el tizenhatodik évöket, midőn Róbert király idején valónak látá tényleges egybekelésöket, mely fényes ünnepélyek kíséretében lett kihirdetve, úgy

¹⁾ U. o. I. 327. 333.

Szicziában, mint Provenceben s Piemontban, s föl lettek híva mindazok, kik a lovagi rendbe föl akartak vétetni, hogy Nápolyban jelentkezzenek, hogy Endre calabriai s salernói herczeggel egyidőben legyenek felavathatók.¹⁾ Róbert királynak e diplomája a szeretet legbensőbb érzelmeit tanúsítja Endre herczeg iránt s minden kételyen kívül helyezi ennek örökös jogát.

Kevéssel az egybekelési ünnepélyek után érkezett meg Nápolyba Károly Róbert magyar király halálának híre, s ezzel az elaggott s tehetetlen Róbert király udvarán kizárólag a magyarelleses áramlat lett uralkodóvá. A hatalomra vágyó Johanna ragyogó szépsége s behizelgő modora által nemcsak a vérbeli rokonokat, de a nápolyi főurakat is mind a maga pártjára csábítja; s ezek segítségével csekély fáradságába került neki elhíttetni a királyllyal, hogy Endre trónraléptével az ország könnyen a magyarok kezére kerülhetne. Róbert végre is engedni volt kénytelen, s különben sem igen tartván a még fiatal Lajos magyar királytól, végrendeletileg úgy intézkedett, hogy Johanna 25 éves koráig Sancia királynő s mások gyámsága alatt, azután pedig függetlenül uralkodjék a nápolyi trónon; Endre megkoronáztatásáról pedig szó sem volt Róbert végrendeletében.

Néhány hóval Károly Róbert halála után, 1343. január 19-én meghalt Róbert nápolyi király is s Johanna ki lett kiáltva nápolyi királynővé. A női szépség s kellem csábjaival pazarúl megajándékozott ifju uralkodónó a melléje rendelt gyámok vezetése mellett azonnal átvette az országlást, s hatalma korlátlanságának bizonyítékául első tényeképen elrendeli, hogy az ország főtisztviselői megerősítették s hűségi eskü letétele végett előtte megjelenjenek. Megnyerő modora által annyira le tudta bilincselni a kedélyeket, hogy mostoha nagyanyja: Sancia özvegykirálynő s többi gyámjai egészen háttérbe szorultak; férje Endre pedig, ki iránt az egybekelés után még hidegebbnek mutatkozott, semmi tekintetbe nem vétetett.

Első gondja vala Johannának udvari személyzetet állítani össze, s csakis kiváló szépségű hölgyeket s férfiakat fogadott fényes palotájába. Camera felsorolja ama hölgyek hosszú névsorát s köztük két magyar hölgyet is említ, Margit s Izabella névvel, kik azonban, mint az oklevelekből kiderül, Endre udvarához tartoztak.²⁾

Johanna trónraléptével az imént oly szigorú erkölcsű nápolyi udvar, hol még csak nem rég az Árpád-házi Mária királynő, a Magyarországból hazatért Izabella magyar királynő,

¹⁾ Anj. Dipl. Eml.

²⁾ Anj. Dipl. Eml.

IV. László özvegye s a szintén Árpád-házi Erzsébet hercegnő, Mária királynő nővére, ki később zárdába vonult¹⁾, a női erény mintaképeiül szolgáltak, immár a női szeszélyesség s élvágy, kéjtelenség s dobzódás tanyájává vált, és Sancia özvegy királynő tehetetlensége érzetében önkényt lemondott gyámi tisztségéről és mélyen megbotránkozva távozott az udvarból s zárdába vonult, hol vezeklések közt tölté végnapjait.

Volt a nápolyi udvarnak a már említett Filippán kívül még egy rossz szelleme: Durazzói Károly nagynénje, az özvegy Valois Katalin, ki konstantinápolyi császárnői címet viselt. Azon czélből, hogy a majdan özvegységre jutandó Johanna az ő fiához, Tarantói Róberthez mehessen nőül, szakadatlanul az Endre s Johanna közti viszályok előidézésén és Endre élete elleni tervek szövésén fáradozott; sőt annyira ment e gonosz szívé nő, hogy Filippa s ennek huga, de Cabannis Sancia közvetítésével, kiről Gravina krónikás azt mondja, hogy *publice meretricabatur*, mindenféle szerelmi kalandba keverte Johannát. Majd d'Artois gróf, majd Tarantói Lajos, majd Caracciolo Henrik jutott a királynő kegyeihez. Ez utóbbi életével is lakolt, mert a magyarok által, kik a királynő lakosztályából látták őt kijönni éjnek idején, állítólag Endre parancsára lemészároltatott. Katalin ily kalandok létesítésével s azoknak, sőt néha koholt kalandoknak híresztelésével csak azt czélozta, hogy Endrét bajba hozza s előbb-utóbb valamely vakmerőbb udvarló merényletének kitegye.

A nápolyi udvar fénye s nagyszerűsége különben páratlan vala ekkor egész Európában. Johanna királynő mellett ennek nővére Mária, Durazzói Károly neje s az említett Valois Katalin vetélkedtek a fénytűzésben s ünnepélyek rendezésében. Johanna, mint a költészetnek nagy pártolója, szívesen látta udvarán Petrarcat s Boccacciót; ez utóbbi hosszabb ideig tartózkodott Nápolyban, s *Fiammetta* neve alatt is egy, a nápolyi udvarhoz tartozott hölgy, Róbert király törvénytelen leánya Mária értendő. Az ifju királynő Petrarca sonettjeit s Boccaccio novelláit nagy élvezettel hallgatta s az akkor divatozó költészeti virágjátékokat²⁾, szerelmi s lovagjátékokat különösen kedvelte.

Minők valának e játékok? Boccaccio eleven színekkel ecseteli novelláiban s *Fiammetta amorosá-jában*. A hajdan annyi magasztos és nemes törekvés iránt lelkesülő lovagok, kik eszményi hölgyeikért a legbámulatosabb hőstettekbe ragadtatták magu-

¹⁾ U. o.

²⁾ Ily virágjátékoknál három díj lön kiosztva. A legjobb szonett aranybolyát, a legszebb pásztor dal ezüst jászmint, a legjobban sikerült ballada akácvirágot nyert. E virágjátékok Provenceből vették eredetüket s különösen Johanna idejében nagyon divatoztak.

kat, ekkor immár csak udvarról udvarra kóborló kalandorokká fajultak, kiknek ugyan szintén megvoltak választott hölgyeik, sőt ezek tiszteletére a legesztelenebb fogadalmakra is vetemedtek: de céljuk már csak egyedül s kizárólag az anyagi szerelem, az érzéki élvezet hajhászása volt.

A régi jelszó: tiszteld a nőt! ama nemes eszme: megvédeni a nőt mindenütt s mindenki ellen, síkra szállani érette a hatalmaskodókkal szemben, — nemcsak a lovagok s költők, de a nők részéről is a legnagyobb visszaélésekre adtak alkalmat. A szerelem rendszerré, sőt külön tudományá — *scienza gaja* — (vig tudomány) fejlődött. A *codice d'amore*-ban határozottan ki volt mondva, hogy a házasság nem vet törvényes akadályt a szerelmeskedésnek s e szerint a férjes nő bátran választhatott magának szerelmi lovagokat; a szerelmi törvényszékek — *tribunali d'amore* — pedig e tekintetben a legképtelenebb tanokat hirdették.

Az akkori nők s egyáltalában az olasz úri szokások leghűbb jellemzését Boccaccio novelláiban találjuk, hol az erény s hűség nevetség s gúny tárgyává válnak, a nő kicsapongó kéjhölgygyé sülyed, ki az érzéki gyönyörökben keresi minden örömét, ki a templomban is csak szerelmével foglalkozik s a borzasztó fekete halál pusztításai közben csak novellázásra s élvezetekre gondol; a decameron egyúttal legtalálhatóbb képét nyújtja azon romlott erkölcsöknek, melyek a Nápolyi Johanna udvarán uralkodtak.

Endre mint azelőtt, úgy most is kerülte az udvari mulatságokat s legfőlebb a lovagjátékokban s vadászaton vett részt; a pazarlásokról s fajtalanságokról azonban, melyek az inségben szenvedő nép zúgolódását idézték elő s városszerte megbotránkoztatás tárgyát képezték, neki is tudomása volt, sőt udvarmestere: Róbert szerzetes, kitől maga Johanna is rettegett s ki rongyosan s mezítláb járt végig a fényes udvari termeken, nem ritkán mint zúgó fergeteg csapott a mulatozók közé, s isten haragjával fenyegeté a kicsapongó udvaroncokat, kik napestig dőzsöltek, míg a szegény népnek az éhhalállal kelle küzdenie. Nápolyban ugyanis akkor nagy inség uralkodott s Róbert barát, mint a szükölködők gyámolítója s vigasztalója, a nép előtt nagy tekintélyvel birt.

1343. nov. 25-ke éjjelén soha nem tapasztalt tengeri zivatar rémítő pusztításokat tett Nápolyban, nemcsak a kikötőben, hol egynek kivételével valamennyi hajó elsülyedt, de magában a városban is. E zivatar, melyet az akkor Nápolyban tartózkodott Petrarca is leir s melyet a nép a Róbert barát által megjósolt isteni büntetésnek tekintett, magát Johannát is annyira rémítette, hogy összes udvarhölgyei kíséretében mezítláb s fel-

bomlott hajjal vett részt az Isten kiengesztelése céljából rendezett körmenetben.

Róbert szerzetesnek, mint képzelhető, a nápolyi udvarnál sok ellensége volt. Petrarca *istrice immondó*-nak (csúfsüندisznó-nak) nevezi; máshol azt mondja, hogy ha igaz, hogy az emberek veleje haláluk után kigyókká válik, úgy ez a barát a Róbert király velejéből támadt kigyónak mondható.

III.

A nápolyi hírek befolyása a magyar udvarnál. — Erzsébet királynő Nápolyba jövetele. — Újabb egyenetlenségek. — Összeesküvés Endre élete ellen. — Endre halála.

A nápolyi szomorú helyzetről úgy Endre, mint Róbert szerzetes részéről mind sűrűbb jelentések érkeztek Magyarországra. Másrészt a corumpált nápolyi udvaroncok kezén lévő közügyek kormányzatában is a legnagyobb zavarok s rendetlenségek mutatkoztak, sőt a szenvedő nép forrongása mind fenyegetőbb jelleget öltött, úgy hogy Kelemen pápa, a mindenünnen érkező panaszoknak eleget téve, új gyámot rendelt Johanna mellé Aymerik bibornok személyében, s hogy a királyi hitvesek közti visszás helyzetnek véget vessen, külön követet bízott meg, hogy Endrét s Johannát minden áron kibékíteni iparkodjék, megadván a még mindig calábriai hercegi címet viselő Endrének, addig is míg megkoronáztatása bekövetkezhethék, a szicíliai s jeruzsálemi királyi címet.

A Nápolyból érkezett szomorú hírek végre arra indították a fia sorsa fölött aggódó Erzsébet magyar anya királynőt, hogy személyesen jőjjön el Nápolyba, el levén határozva azon esetre, ha a helyzeten nem javíthatna, visszavinni Endrét a hazába.

Erzsébet királynő 1343 tavaszán fényes és nagyszámú kísérettel s jelentékeny pénzüsszeggel ellátva indult meg nápolyi útjára. A velencei signoria nagy kitüntetésekkel fogadta területén a magyar anyakirálynőt s két gályával kísértette őt apuliai útjában. Endre s Johanna, kik ekkor már tizenhetedik évökben voltak, Barlettában várták a fölséges vendéget. Nápolyba való bevonulása 1343. július 24-én történt.

Erzsébetnek Nápolyba való érkezével mintegy varázsütésre megváltozott a helyzet. Az udvari féktelenségeknek nyoma sem vala látható; Johanna teljes szeretettel látszott viseltetni férje iránt, sőt a királyi vérbeliek is megadták Endrének a kellő tiszteletet. Nápolyból Erzsébet magyar főurakból álló fényes követséget menesztett Avignonba a pápához, sürgetvén Endre fiának megkoronáztatását, maga pedig a nápolyi érsek s számos

nápolyi főúr kíséretében Rómába zárandokolt Péter és Pál apostolok sírjához, mely útjában, valamint magában Rómában, az akkor fényében levő Cola di Rienzo tribun által kitüntetett fogadtatásban részesült.

Rómából visszatérvén Erzsébet még több hónapig tartózkodott Nápolyban, várva az avignoni követség eredményét. Ez idő alatt bő alkalma volt tapasztalni, mily alárendelt helyzetben találta magát Endre fia Johannával szemben s nem bírván már bevárni a pápai elhatározást, mely az Anjouk cselszövényei folytán mind tovább huzódott, Erzsébet királynő végre, mintegy szomorú elérzettől sarkalva, elszánta magát visszavinni Endre fiát Magyarországra. De a csalfa Johannának s gonosz rokonainak, kiknek okuk volt félni e visszautazás következményeitől, sikerült végre eltéríteni szándékától a magyar királynőt, ki 1344-ben egyedül utazott vissza Magyarországra. Ez év február 25-iki parancsával Johanna három gályát szereltetett fel számára; a velencei signoria pedig ugyanez évi ápril 7-iki tanácshatározatával elrendeli, hogy két gálya induljon az apuliai partokra, kíséretül Erzsébetnek Dalmáciába való átkelésében.

Erzsébet királynő távozása után a nápolyi udvar ismét a legzajosabb kicsapongások színhelye lőu. Aymerik bibornok nem birt annyi tekintélyvel, hogy amaz erkölcsi feslettséget fékezni képes lett volna. Johannának pedig mindinkább terhére volt a pápai legatus, mert ez a hatalmára féltékeny nő még névleg sem tűrt el senkit maga fölött. Remonstrált is több ízben a pápának, a miért őt gyermeknek tekinti s a legatus gyámsága alatt tartja. Végre sikerült neki kieszközölnie Aymerik visszahívását s 1344. július havában VI. Kelemen pápa elrendelte Johanna királynő megkoronáztatását, mely 1344. augusztus 28-án Nápolyban a S. Chiara templomban nagy pompával végbe is ment, s Johanna végre korlátlan hatalommal ragadá kezébe a kormány gyepelőjét.

Endre újabb mellőztetése nagy bosszúságot okozott Lajos magyar királynak, kinek követői csak nem rég azon hirrel tértek haza Avignomból, hogy Endre megkoronáztatása rövid idő múlva be fog következni. Lajos újabb követséget küldött Avignonba, ez alkalommal jelentékeny pénzajándékot, 40,000 márka aranyat ajánlván fel a pápának, ha Endrét azonnal megkoronáztatja; s ezen kézzel fogható argumentumnak, mint látni fogjuk, fogantja is volt.

Azalatt Endre, ki a regensség idejében mindig királyi kitüntetésben részesült, Johanna egyeduralkodása alatt oly alárendelt helyzetbe jutott, hogy mint Gravina följegyzi, még ruhát sem készíttethetett magának neje engedélye nélkül (*via posset*

sine licentia regine unam facere sibi robbam). Csekély számú magyarjaitól s barátságot színlelő árulóktól környezve, elkeseredetten várta a pillanatot, hogy ellenségein megboszulhassa magát; s midőn bátyja, Lajos király tudatá vele, hogy Avignonból visszaérkezett követei, Dénes udvari káplán s Gergely császári prépost levelet hoztak a pápától, melyben a megkoronázását elrendelő bulla elepediálását jelenté, sőt a koronázási szertartást végzendő nuncius a pápai bullával már Nápolyba érkezett, Endre a koronázási ünnepélyre lobogókat készíttetett, melyeken hóhérbárd s békó valának láthatók, annak jeléül, hogy ezek által fognak bünhődni mindazok, kik ellene fondorkodtak.

Ez vala a szerencsétlen Endre halálitélete.

A királyi udvar ekkor 1345. augusztusban a Castellamare melletti királyi nyaralóban, a paradicsomszerű Quisisanában időzött, hol Johanna viselős állapota is constatáltatott.

Azok, kiknek legtöbb okuk volt tartani Endrétől. u. m. d'Artois gróf, Róbert király törvénytelen fia s ennek fia Bertrám, továbbá Nápoly város kapitánya Terlizzi gróf, De Cabannis Róbert ebolii gróf főudvarmester, ki a hirhedt Filippa fia vala, Cataniai Rajmond, Johanna majordomusa és más magas udvari méltóságokat viselő férfiak, Filippával és Valois Katalinnal egyesülve, összeesküvést szőttek Endre ellen, csakis ennek halálától várhatván menekülést. Az összeesküvés lelke Valois Katalin, főszközei pedig Filippa s ennek huga, a már említett Sancia valának, végül pedig maga Johanna, ki bár tényleg nem vett részt a titkos gyülekezetekben, a főintézőkkel egyetértett s gaz tervök kivitelében, ha nem is közvetlenül, de mindenesetre jelentékeny tényezőül szolgált.

A királyi vérokonok közül egyedül Durazzói Károly vala az, ki mindegy Endre mellett tartózkodott s mint Gravina mondja, *quasi continuo morabantur simul et simul semper gaudebant*, vajjon árulási szándékkal, az nincs bebizonyítva; tény ellenben, hogy sógornőjével: Johannával nyílt ellenségeskedésben állott. Az bizonyos, hogy az összeesküvésben s gyilkosságban, melyért őt lakoltatá meg Lajos király első sorban, részt nem vett. Az összeesküvők iránta való tekintetből nem is merték a merényletet Nápolyban vagy Quisisanában végrehajtani, hanem nagy vadászatot eszeltek ki, mely Aversában vala rendezendő. Durazzói Károly e vadászaton — akarva vagy akaratlanul — nem jelent meg. A gyanutlan Endre azonban örömmel fogadta a meghívást, s szeptember derekán már Aversában találjuk a nápolyi udvart. Szeptember 18-án nagy fáradtan tért vissza a vadásztársaság Johannával élén az aversai királyi kastélyba. némelyek szerint az ottani S. Pietro a Majella zárdába s gazdag vacsora után,

melyben a kastély őrizetével megbízott magyar fegyveres csapat s Endre meghitt szolgálói is részletettek, kik a nagy mennyiségű s valószínűleg álomporral kevert bortól csakhamar mély álomba merültek, a vendégek eltávoztak a kastélyból, hol csak négy összeesküvő maradt elrejtőzve. Éjjél tájban egy fölbérelt szolga, azon ürügy alatt, hogy igen fontos hírek érkeztek Nápolyból, fölkelte az alvó Endre királyt, ki mitsem sejtve, félig felöltözve s fegyvertelenül jött ki az előterembe, hol a már várakozó összeesküvők hirtelen megrohanták, de nem várt kemény ellenállásra találtak. Már is sikerült Endrének kiszabadítani magát gyilkosai kezeiből, és folytonosan segítségért kiáltozva sietett vissza hálótermébe, hogy magát fölfegyverezze. Itt azonban a fölbérelt szolga útját állotta s az összeesküvők egyike, az ifju d'Artois, kit Johanna egyik kedvese gyanánt említenek, hogy a már futásnak eredő társait fölbátorítsa, kétségbeesetten vetette magát újból Endrére, s ekkor sikerült nyakába vetni a már készen tartott zsineget, melylyel csakhamar kivonszolták a fuldoló királyt a terrasra s annak kartámaszáról függve tartották mindaddig, míg kiadta véglehelletét, s ekkor az alatta levő kertbe levetették. A hű Izolda, ki örülten szerette Endrét, s a magyar cselédség már csak a megtörtént tényt constatálhatták. Endre holtteste két nap mulva Nápolyba szállítatott, s az ottani székesegyházban Capere kanonok gondoskodásából eltemettetett. E templom főoltárától balra levő sekrestye ajtaja mellett a falban egy egyszerű márványlap jelöli sírját.

IV.

Johannának fia születik. — Zavarok Nápolyban. — Endre gyilkosainak elítéltetése.

Endre megöletése úgy Nápolyban, mint Magyarországbán óriási izgatottságot keltett.

Meg kell itt említenem, hogy alig néhány hónappal Endre meggyilkoltatása után Johannának fia született, ki dédatyja után Martell Károly nevet kapott¹⁾; s bár ez esemény az udvari gyász miatt nem lön a szokásos vigságokkal megünnepelve, az mindazonáltal Johannának rendkívüli örömet okozott, ki sietett is azt a baráti hatalmakkal s a pápával körlevélben tudatni. Keresztatyául a pápát kérte föl, ki a tisztséget el is fogadta s képviselőtelével a cavalloni püspököt bízta meg. Johanna külön udvartartást rendezett be az újonszülött herczeg számára, udvar-

¹⁾ A sessai krónika szerint: Eoque anno (1345) in festo Nativitatis Domini nostri Jesu Christi domina Johanna regina peperit filium nomine Carolum Martellum.

hölgyei közé egy Izabella nevű magyar hölgyet is rendelve mellé.¹⁾

Johanna azon reményben, hogy ez örvendetes családi esemény csillapító hatással leend sógorára, Nagy Lajos magyar királyra, a tropeai püspököt küldé hozzá követül, hogy neki a kis herceg születését jelentse s őt iránta való könyörületre bírja. De a követ minden fáradozása dugába dőlt, Lajos király nem hagyván magát megtántorítani azon elhatározásában, hogy öcsese gyilkosain véres boszút álljon.

E követség meghiusulása nagy ijedelmet okozott a nép dühe elől már hónapok óta a Castelnuovo királyi várakba menekült s lázongó néptömegek folytonos ostromának kitett nápolyi udvarban. E várakba már csak a tenger felől lehele bejutni, s innét is igen leverő hírek érkeztek az ország minden részéből. Endre meggyilkoltatása s a nápolyi udvar fajtalauságai nyílt lázadásra birták a népet, s magában Nápolyban a nép haragja csak akkor csillapodott le némileg, midőn a királyi palotát megrohanó lázadóknak sikerült végre kieszközölni a királygyilkosok kiszolgáltatását. Sőt a görög császárnői címet viselő Valois Katalin s Johanna férfitrokonai, hogy a gyanut magukról elhárítsák, személyesen állottak a népmozgalom élére, feláldozván vak eszközkül szolgált czinkostársaikat. A főczinkosokat azonban, D'Artois Károlyt s fiát futni engedték a tenger felé. Johanna pedig, a népet kiengesztelendő, miséket rendelt Endre király lelkiüdvösségeért.²⁾

Nem kis mértékben járult a belzavarok fokozásához a királyi vérbeliék közti egyenetlenség s különösen Tarentói Lajos s Durazzói Károly versengései, kik az általános zavarokat saját céljaikra igyekeztek fölhasználni; továbbá a mindenünnen betóduló kalandorcsapatok, kik egyik vagy másik főúr szolgálatában országszerte raboltak s pusztítottak. E kalandorok közt Camera magyarokat is említ. de tévesen, mert az első magyar csapatok Nagy Lajossal jöttek a nápolyi királyságba 1348-ban. E rabló csapatok nagyobbára olaszok s németek valának, mint az Johannának 1346. márczius 25-ki rendeletéből is kiténik, melyben meghagyja, hogy valamennyi német az országhól azonnal kitakarodjék.³⁾ Johanna ugyanekkor hadi tanácsot is tartott s ugyanaz

¹⁾ Nápolyi levéltár. Reg. Ang. 1347. F. 163. l.

²⁾ A nápolyi anjoui regestákban erre nézve a következő adatot találjuk: „Presbytero Sergio Gayto de Amalfia *statuto ad celebrandum quotidie divina officia* in cappella S. Ludovici majoris ecclesie Neapolitane, in quo corpus clare memorie incliti regis Andree Jerusalem et Sicilie regis, reverendi domini viri nostri quiescit in Domino pro anima dicti viri nostri . . . (Reg. Ang. 1345—1346. D. 127. l.)

³⁾ Reg. Ang. 1346. 53. l.

év márczius 27-re hadiszemlére gyűjté össze az ország főurait s fegyveres hűbéreseit.¹⁾ Apriltól júniusig a várakat szemlélteti meg s különösen a tengerparti várakat rendeli védelmi állapotba helyeztetni.

E közben azonban nem szűnik meg könyörögni a pápának, hogy Lajos magyar királyt iránta való irgalomra bírja. VI. Kelemen pápa meg is tett e tekintetben minden lehetőt, s mint alább látandjuk, nemcsak Lajos királynak és Erzsébet királynőnek írt könyörgő leveleket. Johanna érdekében: de a külhatalmak közbenjárását is igénybe vette, különösen hangsúlyozván, hogy miután már minden intézkedés meg van téve, hogy Endre gyilkosai szigorúan bünhődjenek, semmi ok sem forog fenn többé a Nápoly elleni hadjáratra.

1346. június 3-án VI. Kelemen csakugyan sürgősen meghagyta a nápolyi főítélőmesternek, hogy a már egyházi átokkal sújtott királygyilkosok ellen a vizsgálatot azonnal indítsa meg, mely parancsát Johanna királynő is megerősítette. Del Balzo Bertram főítélőmester, ki maga is mélyen föl volt háborodva e gyilkosság miatt, annál inkább, minthogy Erzsébet magyar királynő előtt, midőn Endre fia látogatására Nápolyba jött, fia biztonságáért szinte kezességet vállalt. erélyesen megindította a vizsgálatot. A felbőszült nép segítségével már előzőleg elfogottakon kívül még többeket kézrekerítettett, nevezetesen Endre hűtlen szolgáját, Paccio Mambriciót, Cataniai Rajmondot, a királyi ház udvarmesterét, Cataniai Filippát, ennek fiát, De Cabannis Róbertet s hűgát Sanciát, a királynő különös kegyenczét, kik is Nápoly egyik közterén végrehajtott kegyetlen kínvallatás után, mely alatt a nép, hogy a vallomásokat ne hallhassa, kellő távolban tartatott, 1346. július hóban lettek kivégezve. Az egykorú krónikások: Gravina, Villani s Costanzi szerint az elítéltek a vesztőhelyre való hurczoltatásuk közben tüzes harapófogókkal kínoztattak, szájukat fölpeczkelték, nehogy a királynő ellen vádat emelhessenek. Cataniai Filippa útközben adá ki lelkét. Ugyanez év augusztus 7-én még mások is ki lettek végezve, köztök Terlizzi gróf s Melizzano közjegyző.

ÓVÁRY LIPÓT.

¹⁾ Wenzel, Dipl. Eml. az Anjou-krónikából II. 25.

A TÖRTÉNETI JELENETEK

KORHŰ RECONSTRUÁLÁSÁRÓL.

(Második levél a szerkesztőhöz.)

A szíves készség, melylyel minapi levelemnek helyet szorítottál, elhitéti magammal, hogy jó dolgot mívelkedem. A sikerben mégis tamáskodom.

A meddig a magyar képzőművészeti társulat elégségesnek találja egy parlagi alakkal elégíteni ki nagy fáradsággal toborzott tagjait: minek adja magát a magyar festőművész történelmi tanulmányra?

De lehet, hogy Munkácsi példája vonz . . .

Mindegy; menjen még ez a levél is.

Megbocsáss, ha benne nem egy alkalommal magamat plagizálok. Ehhez először legtöbb jogom van; aztán nehéz, de nem is lehet egy és ugyanazon, sokszor parányi dolgot újra öltöztetni.

Megriskirozzak-e még egy harmadik levelet is? Erről — a szünidő következtvén — van időnk két hónapig gondolkozni.

A rozgonyi csata 1312. június 15.

Harczias, nagyszabású képre szolgáltat tárgyat a sorsdöntő rozgonyi vagyis kassai csata, mely egyike a legvéresebbeknek Magyarország történetében. A tatárjárás óta, úgymond a krónikás, ily kemény csatát nem ütöttek.

A hadjárat I. Károly király részéről kora tavaszszal indult meg az Aba nembeli Amadé nádor fiai ellen, kik a szerződést, melyet a királylyal kötöttek vala, megtörték. A királyi had első fontosabb tette az volt, hogy a Kachich nembeli Miklósfia Demeter zólyomi főispán által védelmezett Sáros várát ostrom alá fogta (1312. május, június), de eredménytelenül, mert Trencsényi Csák Máté, az Amadé-fiak szövetségese, nagy sereget, melyben 1700 lándsás, cseh zsoldosok is voltak, küldött Sárosvár fölmentésére. A király, e túlnyomó »hatalom«-nak

ellenállani képtelen, a Szepességbe, nevezetesen Lőcsére vonult vissza, hol a szepesiek grófjok, Görgei István buzdítására bőven kiegészítették hadait lovas és gyalog csapatokkal egyaránt.

Közben a szövetség Amadé-fiak és Csák Máté hada is szervezkedének. Megválasztották vezéreiknek a nevezett Demeter ispánt és Semptei Abát (de genere Aba), kit nyilván külsejéről »nagy« vagy »szép« Abának híttak. Aztán Kassa ellen indulának, hogy e királyi várost elfoglalják.

Mialatt Kassa ostroma folyt, a királyi had is szervezkedett és megindult az ellenséget fölkeresni, hogy Kassát az ostrom alól fölmentse. Alig értesültek azonban az Amadé fiak a király szándékáról (Csák Máté, úgy tetszik, nem vett részt e hadjáratban), legott fölhagytak Kassa szorongatásával, sietve indultak a királyiak elé, hogy az előnyösb terepet, a mai *Furcsa* hegyet elfoglalhassák, míg a király serege a hegy alatt, a Hernád völgyében, a rozgonyi mezőn foglalt állást.

A csata napján, melyhez a királyiak gyónással és áldozással készülének, a »béke ádáz ellenségei« magokra öltvén fegyvereiket a hegyről lerohanva támadtak. Az összeütközés a vad üggetéssel leszígulgó ellenség és a roham elé siető hadak közt fölötte heves volt. A főrohamot a királyi zászlóaljnak kellett kiállania; reá vetette magát az ellenség főereje, hogy a király személyét élve vagy halva megejtse.

Sok jeles vitéz hagyta ott életét; már a király zászlója is elbukott tartójával együtt. De Szécsényi Tamás »a hadi borostyánnal koszorúzott«, apuliai Drugeth Fülöp »a hadértő« és Neksei Sándor »a hatalmas karú«, kiváltképpen e három ifju hős tartotta még magát. Halált megvetve küzdöttek tovább, jóllehet nem egy atyjokfia és csatlósuk hullott el mellőlök, s önmagok is vértől áztak. Bebecsapva az ellenség harczi vonalába, többeket leverve föntarták ugyan a csatarendet; de a harcz kezdett egyenetlen lenni, mivel a királyiak közül számra többen estek el, csaknem valamennyien sebesek valának és Nagy-Mihályi Gergely, a Sztáray grófok öse, élte koczkáztatásával is alig győzte a királynak szánt csapásokat föntartani. E válságos percekben jöttek segítségül a keresztes vitézek, kik fölvették soraikba a királyi dandár gyér maradványait, és kiknek zászlója alatt küzdött tovább a király is. A harcz új lelkesedéssel folyt; az ellenség nem vette számba kisebb veszteségeit. Azonban a keresztesek súlyos kardja megfordítá az esélyeket. A hűtlenek főbbjei, Demeter ispán és a »nagy« Aba, a vezérek, azonképpen néhai Amadé nádor két fia, Miklós és Dávid elhullottak. A zavart, mely vezéreik elestéből az ellenséges táborban keletkezett, növelte a kassai poigárok oldaltámadása. A szászok fölmentve

látván városukat az ostrom alól, szorongatóik után indulának, és még jókor érkeztek, hogy a király győzelmét teljessé tegyék.

Kik vettek részt a főbbek közül egyik oldalon is, a másikon is, kik estek el: elég részletesen előadtam *Trencsényi Csák Máté* (Budapest, 1888) című művemben. Ott található a rozgonyi táborhely és csatatér fölvétele Dörre Tivadartól, és magának a csatának XIV. századi, igen érdekes miniatűr képe a bécsi képes krónikából. Kevésbbé jelentékeny és nem éppen sok, amit az ott mondottakhoz még hozzá tudnék adni. De ha kérióink közül valakinek szolgálhatok vele: tartom szerencsémnek.

Csák Máté harcza a csehekkel. 1315. május—július.

Harcokban, ütközetekben, várvívásokban azon időből, értem a XIV. század három első tizedét, szükségét nem szenvedünk. Egyikről, másikról — például a debreczeni ütközetről, Sólyomkő körül táborlásáról — érdekes tudósításaink is vannak.¹⁾ Ez utóbbihoz gyönyörű tájkép is járulhatna. De hagyom ezeket. A belháboru ezen rémes jelenetei aligha bírnának vonzó erővel kérió művészeinkre. Talán érdekesebb lesz Csák Máté összeállítását a cseh királylyal, kizárólag cseh kútfók után, előadnunk, minthogy hazai kor- és okirataink teljesen hallgatnak felőle.

János cseh király — beszél Péter, königsali apát — nem tűrhethén tovább a vakmerőséget és erőszakoskodást, melylyel Trencsényi Máté, »a gonoszság táplálója« Morvaországot fosztogatta, gyujtogatta, lakosait rabságra hurcolta, elhatározta megfenyítését. Összegyűjte tehát nagy sereget külföldi és belföldi harcosokból. Amazok ezerötszázan valának, valamennyien sváb módra, azaz tetőtől talpig vértezve; ezek »megszámlálhatatlan« sokaság, több ezer ember — pánczéllal, vérttel, vaskalappal, sisakkal, lándsával, ijjal, nyillal és gerelylyel, az egyik emígy, a másik amúgy fegyverkezve.

Összeverődvén e sereg, János király 1315. május, 21-én Prágából elindult és Magyarország felé vette útját . . . Átment a Morva felyőn és Holics várát elfoglalni tűzte földatául. Körülzárta tehát seregével és hosszasabban ostromlá; de fegyverei szerencséje megtört a védők ügyességén és kitartásán. Miután az ismételt rohamokat visszaverték, a várfalak alá ásott aknákat ügyes ellenaknákkal kijátszották, vízbefulladásván az ellenséges munkásokat. Ekkor érkezett meg Csák Máté fölmentő serege, mely ijjal, nyillal, lándsával és pajzsával volt fölfegyverkezve,

¹⁾ A debreczeni ütközetet *Csák Mátém* 142. lapján vázoltam; Sólyomkő cernirozását szépen megírta *Bunyitay* Vincze a Századok 1888. folyamán 148. lapján.

»magyar nyelven hatalmas lármát csapva«, nagy hangú riogatással, szilaj támadással vitézül rajtcsapott a cseh király seregén; »akár a havat vagy a port« úgy szórta nyilait, mire a csehek megrémülvén hátat fordítottok és futásban kerestek menedéket. Nagy fáradságába került Lipa Henriknek, ezen cseh »Judás Makkabéus«-nak, mint fővezérnek, futó seregét megállítania, »szóval, veréssel« visszaterelnie, nehogy a királyi zászló, melyet a csatamezőn néhány német védelmezett, a magyarok kezébe kerüljön, sat.¹⁾

Érdekes függeléke a hadjáratnak a huszonöt leoninus vers, melyekben Péter apát a magyarok hadviselését leírja. Biztos tudomás és mások sokszoros elbeszélése után mondhatja, hogy a magyar nép nem használja a (németeknél) szokásos (vaslemezekből etc. készült) fegyverzetet. Hanem hadba vagy párbajra készülvén, bőrből készült szoros, testhez álló zekét (tunica) ölt, és gondoskodik, hogy kitartó, gyorslábú lóra tegyen szert. Ügyes íjász; nyila, midőn csak úgy repül a csataterén, nem csekély sebeket ejt. Nyugodtan állva nem akar harcolni; hanem vagy új valakit, vagy maga fut meg, így kerüli a sváb szabályok szerinti kemény dulakodást. Ellenben a nyilvetésre fekteti a fősúlyt. Gyorsan feszíti íjját, melyből előre, hátra, minden oldalra biztosan löki nyilát. Ez — úgy tetszik — hihetetlenül hangzott az olvasóknak, amiért a koriró hozzáteszi: »higyétek el ezt nekem, Péternek«, mintha mondaná: »szavamra mondom« és folytatja: Nem ismernek kiméletet a magyarok; aki nem akar meghalni, kerülje őket. A magyar népek szalonnával és hússal (?) kenik magokat, és rövid »mentéket« viselnek. Gerelyeik (iaculis) is vajmi kegyetlenek. Se szóval, sem írásban elmondani nem lehet, mennyit szenvedett Morvaország a magyarok hadától. Ments meg tőlök Krisztus, de mielőbb!

Leánykérő Károly király számára 1318-ban.

Péter, a czistercziták kőnigsaali (Aulae Regiae) apátja krónikájában ²⁾ az 1318. évhez ezeket írja:

»Károly magyar király, Károly szicziiai király fia első felesége halálával gyermekek nélkül megözvegyülvén, elküldé Tamás és Simon magyar ispánokat (grófokat) István tolmácsal és illő kísérettel János cseh királyhoz megkeresendő őt, adná neki feleségül nővérei egyikét. János cseh király e követséget barátságosan fogadván, nővéreit, kik közül az idősbet Máriának,

¹⁾ Loserth, Die Königsaaaler Geschichtsquellen, 363. lap.

²⁾ Loserth, Die Königsaaaler Geschichtsquellen, 399. lap.

az ifjabbat Beatrixnek nevezik vala, hirnökök által elhíttá Lucelburgból. A leányok egyike sem érte volt el kora tizennegyedik évét.

»Bátyjok meghívására mindkét szűz kíséretökkel együtt megérkezék Prágába június 20-án. Negyed napra azután a király, a királyné a leányokkal egyetemben elindulának a kőnigsaali monostorba, melynek alapítási évfordulóját kellett ünnepélyesen megülniök. Eljövének ide a magyar király követei is és buzgón esedezének, hogy meghallgassák kérésöket. János király ráállott esedezésökre és szabad választásukra hagyta, hogy szemeljék ki, amelyiket akarják nővérei közül.

»A magyarok ekként meghallgatást nyervén, választások az én (a kiróiró apát) jelenlétében és szemem láttára történt. Némán, de nyitott szemmel állottak a két leány előtt, jól szemügyre vették szűzies finom arcokat, testök alkatát, járásokat és gyorsan határoztak a kijelölendő iránt.

»Beatrixet, az ifjabbik leányt kérték meg a magyar király számára asszonyuknak és királynéjoknak. János király megegyezését adta s örült a dolognak. A leányt pedig bevezették a templomba, és a kőnigsaali Boldogasszonynak szentelt főoltár előtt törvényesen eljegyzték Károly magyar királynak távollétében a nevezett ispánok kezéhez. A harangok megszólaltak és a hódolattal tisztelgő szerzetesek gyülekezete nagyhangon elénekelte a Tedeumot.

»Nemsokára azután Károly király ünnepélyes követséget küldvén a gyöngye leányzóért, e követség a morva-magyar határon tisztelettel fogadta, Magyarországra vezette, hol ott szent Márton püspök nyolczában (nov. 12—18.) megkoronáztaték; mire azonnal fényes menyekzót tartott vele Magyarország királya.«

Hogy e följegyzés egykorú, kitetszik abból is, minthogy az apát, szokása szerint, utána teszi e verseit :

Da Deus. ut crescant. feliciter ambo senescant,
Quos coniunxisti, conserves ab omni tristi.

Amit bizonyára nem írt volna, hacsak egy évet vár is; mert ekkor, 1319-ben már azt kellett följegyeznie, hogy szent Márton napja (nov. 11.) körül meghalt Beatrix magyar királyné asszony, amint erről bátyjának, János cseh királynak biztos értesítést hoztak.¹⁾

Hogy a királyi követek egyike a Kachich nemzetségbeli Szécsényi Tamás, Arad, Bács és Szerém vármegyék ispánja, a kúnok bírása, hasznosi és sólymosi várnagy, később erdélyi vajda,

¹⁾ Ugyanott a 410. lapon.

aztán tárnokmester és országbíró volt, kétséget nem szenved. Károly király e kedvencének, ki hozzá az országba jöttékor még mint ifju legény azonnal csatlakozott. 1319. július 27-én adományos levelet adatott ki, melyben a hűtlen Varsányi Istvának Varsány és Pilis nógrádmegyei birtokait adta, egyebek közt azért, mert a leírt leánykérőben sokáig és nagy költséggel tartózkodott Csehországban, és e kényes ügyet megelégedésére végezte.¹⁾

Ki volt Simon? biztosan nem tudom; úgy vélem azonban, hogy Nagy-Martoni Pál országbíró atyja, akkor győri ispán. Elemedett férfi, kihez jól illhetett a násznagyi küldetés.²⁾

János cseh király az 1313. augusztus 24-én elhalt VII. Luxemburgi, vagy mint akkor hitták Lucelburgi Henrik római (német) császár fia, ekkor huszonkét éves volt, míg neje Erzsébet, néhai II. Venczel cseh király leánya, tizenkilenczedik évét kezdte.

*

Ha valakinek lakodalom leírására volna szüksége, ajánlhatom *Kandra* Kabos ily című történeti rajzát: »Erne bán és fiai,« melyet megtalál a *Századok* 1884. évi folyama 114. lapján.

Magyar had indul Szép Frigyes osztrák herczeg segítségére. 1322.

A német választó fejedelmek egy része 1314. október 19-én megválasztotta királyául Habsburgi Szép Frigyes osztrák herczeget, míg másik része a következő napon Lajos bajor herczeget választotta meg ellenkirályul.

E kettős választásból háboru keletkezett, mely éveken át eredményre nem vezetvén, Szép Frigyes czélszerűnek találta I. Károly magyar királyt, különben is unokaöccsét meglátogatni és segítségül híni. Eppen akkor érkezett Károlyhoz, midőn ez Komáromot vivatta (1317. szept—okt.), melyet az osztrák krónikák szerint³⁾ segített bevenni.

(A magyar kútfők arról, hogy az osztrák herczegnek érdeme volna Komárom megvételében, nem tudnak semmit.)

Kérésére Károly király azt felelte, hogy megadja a kívánt segélyt a bajor herczeg ellen, ha viszont Pozsony várát, városát és megyéjét, melyet az osztrákok Habsburgi Ágnes királyné, III. Endre magyar király özvegye nevében elfoglalva tartottak, visszabocsátja.

¹⁾ *Anjouk. okmt.* I., 530. — Tamás ekkor harminczas éveiben lehetett. Cziméret I. *Nagy Lajosom* 27. lapján.

²⁾ Czimere: vörös mezőben sas. L. *Nagy Lajosom* 26. l.

³⁾ *Chron. Leobense* Peznél, I., 914—915. hasáb. V. ö. *Vietringi János*-sal Böhmernél, I., 385.

Ugy látszik, Szép Frigyes e föltételre kezdetben nem akart ráállani; később azonban, a szükségétől kényszerítve, mégis megadta magát; mire 1322. nyarán a magyar segítő had, Köcski Sándor, utóbb országbíró vezérlete alatt, 6200 lovas, köztök 4000 kún íjász megindult.

A történetileg valószínű föltevés mellett, hogy Károly király hadait az osztrák határig kísérte s ott Szép Frigyesseel, ki a magyar hadat átvette, találkozott, pompás képhez szolgáltat e tárgy eszmét. (Frigyes és Károly arczképe *Nagy-Lajos*omban; Köcski Sándor címere, ezüst és vörös czölöpök váltakozva. *Csak Máté*mban.)

Első Károly király végső tisztessége 1342. jul. 16. és következő napjaiban.

Fukar szavú és kevés tentájú koríróinknál valóságos csuda-számba megy az a bőbeszédűség, melylyel I. Károly király elta-
karítását oly körülményesen leírják, hogy 5—6 nézőpontból is fölvehető. Követjük őket előadásuk főbb vonásaiban.

Miután Károly, ki hosszasabban betegeskedék, a visegrádi várban 1342. július 16-án elhunyt, fölöltöztették romlandó tetemét hosszú skarlát ruhába, gyöngyökkel kivarrrt saruira arany sarkantyut csatoltak, fejére pedig drága mívú (házi) koronát tettek, másnap pompás menetben, érsekek, püspökök, egyéb főpapok, főurak, papok és szerzetesek kíséretében, levitték Visegrád városába, a plebania templomba. Itt gyászos misét mondván fölötte és elvégezvén a halottas szertartásokat, dereglyére tették a nyílt koporsót, hogy Budára, mely akkor már nagyhírű, fényes város vala, szállítsák. Az özvegy királyné, két fia Lajos és István, a főpapok és főurak szintén vízi járművekre szállottak. királyokat ez utósó útján is, mint annyiszor elkísérendők. Előttök Tót Lőrincz, a Kontok atyja, a meseszerű hős, fő-zászlótartó tisztéhez képest, a király zászlaját, annyi diadal tanuját lobogtatta.

Buda népe, a papság és a polgárság a Duna partjaig ment halott királya elé, mint azt a város szabályai is rendelték. Az összes templomok és kolostorok zúgása közben föl kísérték aztán a király tetemét a Boldogasszony templomába, ravatalra helyezték, éjjel-nappal zsolozsmákat imádkoztak és énekeltek mellette, mialatt a templom főbejárata előtt három vitézlő férfi, a boldogult királynak bíborral letakart kezes paripáin ülve, tartott strázsát. Egyikök abban a díszben, melyben a király a tornákon szokott volt megjelenni; a másik úgy, mint mikor a király lándzsavetésben vett részt; a harmadik és legékesebb azon fegyverekkel, amelyeket a király a hadjáratban szokott volt viselni. Fején

mindegyik vitéz koronás sisakot viselt az ismert struczczos díszszel.¹⁾ Öltözetök a király által viselt öltözet volt. Dúsan kihányva hímzéssel, sujtással, ékítve drága kövekkel, gyöngyökkel. Ami ércz szokott lenni a lószerszámon, a kengyelek, zablák, csattok aranyozott ezüstműből valának. A szíjak, heveder, bőrneműek, nyeregtekarakók selyemkelmével bevonva.

Harmadnapra, elvégződve újra az egyházi szertartások, a koporsót, úgy mint a király benne feküdt, nem befödve, hanem nyílt arcczal föltették a *hintós*, I. Károly koronás struczával és hét ezüst csimbókkal — melyek állítólag a könnyeket jelképezték — kocsira, hogy Székes-Fehérvárra vigyék és ott eltemessék. Székes-Fehérvár káptalanja és papsága, azonképpen lakói nagy sokasága a gyászmenet elé sietett és keserű sírásra fakadt láttánál. A papok az egész éjjelt, zsolosmárván, virrasztással töltötték a ravatal körül, és már hajnal hasadtakor elkezdődtek az engesztelő sz. misék, miközben az imént leírt három lovag a társaskáptalani templom kapuja előtt állott őrt.

Csanád esztergomi érsek beszédet mondott a halott fölött, mint az akkor általános szokás vala a kath. egyházban, aztán a főoltár mellett, hol sz. István és sz. Imre tetemei nyugodtak és sírjok szakadatlan csodák tanuja vala, temették el Károly királyt is egész királyi díszben, »mint királyt temetni szokás«.

Augusztus 14-én, mint a király halálának harminczadik napján országszerte megtartották az exequiákat, legfényesebben természetesen Székes-Fehérvárt és Visegrádon az immár megkoronázott I. Lajos király, a királyi család egyéb tagjai és a szomszédos udvarok küldöttségei jelenlétében.²⁾

PÓR ANTAL.

EGY HAMISÍTVÁNY.

»Csák Máté nádorsága« cím alatt *Karácsonyi János* a »Századok« legutóbbi füzetében (398—401. l.) azt igyekszik megállapítani, hogy Csák Máté 1294-ben lett nádorrá.

A nádorság kérdéséhez nem szólok, csupán az említett cikk okoskodásának *alapjául szolgáló egyik oklevélről*, melylyel III. András király Polyán fia Andrást Landek, Rókus és Nehre birtokában megerősíti, sietek a történeti kutatás érdekében kimutatni, hogy az: *nyilvánvaló hamisítvány!*

Az Országos Levéltár diplomatikai osztályában 1281. sz. alatt van meg ezen oklevél, I. Károly királynak 1322. aug. 17-iki (XVI. kal. Septembris) átírásában, ez pedig — az egyetlen kezdő *K* (*Karolus*) betűt kivéve — elejétől végig XVI. századbeli írással készült hamisítás. Gyártója talán nem érzett magában elég bátorságot, hogy a kezdő *K* betűt ékes czifrázataival együtt az eredetinek megfelelő hűséggel utánozhassa, vagy pedig inkább gyártmányának ezzel az egyetlen igazi betűvel akart nagyobb hitelt szerezni. Bárhogy legyen is, annyi kétségtelen, hogy a hamisítvány hártója eredeti, azaz arra egykor csakugyan Károly királynak egy hiteles oklevele volt leírva. A hamisító tehát az eredeti oklevél írását — a kezdőbetűt kivéve — a hártóról eltüntette, valószínűleg *legyalulta*, mert a hártó általában feltűnően vékony, átlátszó s egyenetlen, némely helyen pedig át is van szakadva, s szakadásainak fogas alakja valami éles eszköz használatára látszik mutatni. Bizonyos az is, hogy annak idején függő pecséttel volt ellátva, de most sem az se zsinórja nincs meg többé.

Ebből a példányból adta ki a hamis oklevelet Wenzel (Árp. Új Okmtár. X. 2—4. l.) a legcsekélyebb gyanakodás nélkül, a mi megint új adat az ő különben eléggé gyalornak ismert palaeographiai jártasságához. A másik példányt Szabó Károly fődözte fel Késmárkon az ottani városi levéltárban s a Hazai Okmánytárban (VI. 354—357. l.) tette közzé. Ennek szövege teljesen azonos a Wenzel által közölttel, szintén Károly király

írja át 1322-ben, de a késmárki levéltárban nem ebben az átírásban maradt meg, hanem János királynak 1536. évi megerősítő oklevelében, mely *Laszki* Jeromos részére készült.

Egy perczig se kételkedem, hogy *Laszki* János királylial az Országos Levéltár példányát íratta át, s hogy a hamisítás a megerősítés körüli időben történt.

Az Orsz. Levéltár példánya ugyanis, a mint az régi jelzetéből (N.R.A. 620. n. 41.) kétségtelenül megállapítható — a Thurzó családnak többi szepesmegyei vonatkozású s a *Laszkiak* kal sűrű összeköttetésükre valló leveleivel került oda. De ezen kívül a hamisítvány írása is jellemző.

A ki sok és sokféle eredeti oklevelet forgatott, az bizonylanyal tapasztalta már, hogy ha az írások korrül-korra más és más jelleget tüntetnek is föl, vidékenkint mégis azonos típusuak. Noha például a Nagy Lajos korabeli írás, ugyanabban a korban a többi európai nemzetek írásaival hasonló jellemű, mégis az olasz, a francia, a német, az angol, stb. írásnak más típusa van minden korszakon keresztül. De ez a hasonlóság mellett meglévő különbség nemcsak az egyes nemzetekre, hanem minden nemzeten belül az egyes vidékekre is, s legfeltűnőbbben azokra áll, melyek a határszéleken fekszenek. Nálunk például a Dunán túl a határhoz közelebb eső megyék, városok, hiteles helyek kiadványainak írása határozottan *német* jellegű. A Szlavónia felé eső délibb vidékeken nyugatra a *horvát*, kelet felé a *szerb* írás vonásait ismerhetjük fel, legalább a középkori okleveleken. A Duna bal partján az északosabb megyékben *morva* és *cseh* típussal találkozunk. A Tisza jobb partján s különösen Sáros és Szepesben minden korban az egykorú *lengyel* írás bélyegét viseli magán minden kiadvány.

Azért hozakodtam elé tehát a magyar írásnak ezen ethnographiai sajátágaival, hogy ne tűnjék fel valami nagy vakmerőségnek, ha a kérdéses hamisítványról azt állítom, hogy írásának jelleme határozottan lengyel s vagy lengyel kéz írta, vagy ott készült, ahol a lengyel írás dívott, t. i. első sorban a Szepességben.

Egy harmadik példányra is kellene Karácsonyi idézeteiből következtetnünk, arra, a mely Bárdossy, Wagner és Katona kiadásai után Fejér »Codex Diplomaticus«-ában (t. VI. vol. I. 45—46. l.) látott napvilágot. Ez azonban tévedés, mert az ott közölt oklevél, melynek eredetije állítólag a Berzeviczy család levéltárában őriztetik, egészen más. Ebben III. András király szintén Polján fia Andrásnak: a Berzeviczyek egyik ősének, de nem mint a hamisítványban Landek, Rókus és Nehre birtokokat, hanem a Lomnicza folyó melletti királyi erdőt adományozza oda. A tévedést az okozhatta, hogy ez *szolgált*

mintául a hamisítványnak s a hamisító teljesen ennek a szövegét és datumait használta föl. A mi a határjárást illeti, az természetesen egészen más, hiszen úgy látszik, *az egész hamisítás is valami határper számára készült* argumentumúl; de a határleírás majdnem szóról szóra azonos Landek, Rokus és Ör-nek (mert Nehre nem, ahogy a hamisítvány akarja, Nyrer azaz Nyir-érből származik, hanem mint azt már báró *Mednyánszky Dénes* a »Tört. Tár« 1878. évfolyamában kimutatta, az Aprád-kori szepességi határ-örök-től (speculatores) vette nevét) azon 1329. évi határjárásával, mely Fejérmél (t. VIII. vol. III. 390—396. l.) olvasható. Hogy aztán a minta maga is hiteles-e vagy sem, azt nem tudom, mert ennek eredetijét nem láttam, azokkal az érvekkel pedig, a miket esetleg a szöveg nyújt, inkább Karácsonyinak kellene foglalkoznia, mert ha még itt is hamisítással van dolgunk, akkor az a Csák Máté nádorságáról való egész okoskodását erősen megingatja.

Magától értetődik, hogy ezért a felelősség nem Karácsonyit, kinek bő és alapos tudományát, éles eszét mindnyájan ismerjük, hanem föltétlenül az oklevélkiadót fogja sújtani. A kutató csak nem őrizhet ellen minden egyes oklevelet a mit publikálnak, hiszen akkor az igazi munkára scha se jutna ideje. Éppen tehát a tudomány előhaladásának nélkülözhetetlen munkafelosztás elve követeli, hogy az oklevélkiadó is alapos tudással s érzékeny lelkiismerettel lásson föladatához, máskülömben végzett munkája, akármennyi vesződségébe került is, a tudomány elismerésére sohasem számíthat.

TAGÁNYI KÁROLY.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Visszapillantás történelmi irodalmunkra 1892-ben.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

VI.

Hazánk történelmének legújabb korába vezet át *Wertheimer Ede* nagy munkájának: »Ausztiria és Magyarország a tizenkilencedik század első tizedében«, a mult évben megjelent második kötete.

A Napoleon korszakot tárgyalja a szerző e művében, azon korszakot, melyet az osztrák-magyar fegyverek dicsőségének némi felvillanása mellett is a monarchia legszomorúbb évei közé kell soroznunk. A kétségbeejtő külügyi helyzet mellett a belügyek végtelenül nyomorult állapota a birodalmat nem egy ízben a bukás szélére sodorta s hogyha a monarchia a nagy korzikai hódító által felidézett krízist mégis szerencsésen kiállotta, sőt abból Napoleon bukása után legalább látszólag megerősödve került ki, az bizonyára nem a vezető államférfiak nagyon is kétséges államférfiúi bölcsességének, hanem a birodalom népeinek, első sorban pedig az annyit korholt magyar nemesség oly rosszul méltányolt hűségének, hazafiságának és áldozatkészségének volt elvitázhatlan érdeme.

E reflexiót kelti fel bennünk *Wertheimer* munkájának olvasása, melynek második kötete a pozsonyi békekötéstől a schönbrunni békéig terjedő évek történetét adja elő, épúgy mint az első kötetben a kiadatlan s eddig ismeretlen adatok nagy bőségével e nagyfontosságú korszak eseményeit legalább részben új világításban tüntetve fel. Szerző azon szerencsében részesült, hogy Albrecht főherczeg liberalitásából felhasználhatta művéhez a monarchia sorsát intéző bécsi udvari körök kimagasló alakjának, Károly főherczegnek papírjait, s ez a körülmény kölcsönöz munkájának nem közönséges érdeket és kiváló fontosságot. Oly ember szemével látjuk a dolgokat, kinek nézete, véleménye és ítélete a kor eseményei fölött, ha a dolog természeténél fogva

nem is mindig objectiv, de a legnagyobb mérvben figyelemre-méltó és a legtöbb esetben megbízható.

Az 1805-ki hadjárat kimutatta egész mezítelenségében a monarchia gyöngeségét: a hadügy rosz organisatióját, a pénzügy nyomoruságos állapotát, a közigazgatás tehetetlenségét s általában a bécsi központi kormány képtelenségét a nehéz külügyi viszonyok által rárótt súlyos feladatok megoldására. Hiában küzd e bajokkal szemben Károly főherceg, a monarchia első hadvezére és legmélyebb pillantású államférfia, az egyetlen ember a bécsi udvarnál, ki Napoleon lángeszét és roppant hatalmát némileg ellensúlyozhatta: reformtervei megtörnek Ferencz király conservativismusán és bizalmatlanságán. Megbízák a hadügynek már elodázhatlanná vált reorganisatiójával s némi engedményeket tesznek a külügyi hivatal új szervezésénél; de minden egyébben marad a régi rendszer. Mélyreható átalakítások helyett folytatják a szerencsétlen küzdelmet az eszmék ellen; gyámság alá akarják helyezni a tudományokat, mint gyámság alá helyezték a monarchia gazdasági rendszerét s nem a bécsi kormányon mult, hogy a monarchia népeit, anyagi épügy mint szellemi tekintetben, teljesen koldusbotra juttatni nem sikerült.

Ez évek világraszóló eseményei: Napoleon törekvése Európa régi államrendszerének felforgatására magyarázzák meg, hogy Wertheimer könyvének súlypontja a külügyi viszonyok és az 1809-ki hadjárat eseményeinek elbeszélésén nyugszik. Természetes törekvés volt a bécsi udvar részéről megszabadulni a pozsonyi béke súlyos feltételeitől, visszaállítani a monarchia régi tekintélyét, vagy más szóval új háborura készülni a francia császárság türrhetetlen túlhatalmának megtörésére; de éppen a fenforgó nehéz viszonyok a feladat megoldására az osztrák-magyar monarchia sorsát intőző bécsi kormányférfiaktól a legkiválóbb államférfiai tehetségeket követelték meg. Amde államférfiai bölcsességet s politikai éleslátást, Károly főherceg kivételével, az osztrák államférfiaknál e korban hasztalan keresünk. A külügy vezetésében a főszerep gróf Stadion Fülöpnek jutott, ki a pozsonyi békekötés után a megbukott Cobenzl helyett a birodalom külügyminisztere lett: de a kinek Wertheimer által adott magasztaló jellemzését a bekövetkezett események éppen nem igazolják. Ha csakugyan ő volt az akkori Ausztria legkiválóbb államférfia — mint Wertheimer állítja — ez csak a birodalom rettentő és alig hihető szegénységét bizonyítaná politikai tehetségekben. Elhiszszük, hogy tisztában volt azzal, a mit akart; de hogy azzal is tisztában lett volna, hogy akaratát érvényesítheti-e és minő eszközökkel, az nem tűnik ki még Wertheimer előadásából sem. Pedig talán éppen ez lett volna a külügyminiszter államférfiai

bölcsességének igazi próbaköve. Azt mondja Wertheimer, hogy oly praktikus volt pillantása a politikában, mint kevés kortársáé; de mindjárt utánna teszi, hogy a dolgokat sokkal könnyebben vette, semmint azt a viszonyok megengedék. Ez a két állítás alig egyeztethető össze. Kétségtelen, hogy a kortársak ítélete Stadion tehetsége felől általában kedvezően hangzott, legalább azon pillanatban, midőn új állását Bécsben elfoglalta, de mint általánosan tudva van, az utókor és a kortársak ítélete nem mindig egyező s kiválóan egy államférfi működésének megítélésénél első sorban nem a kortársak többé-kevésbbé személyes rokonságvagy ellenszenv által sugallt véleménye, hanem az elért eredmények jönnek mérlegbe. Ezek pedig nem tesznek taúságot Stadion államférfi tehetsége mellett. Minden arra mutat, hogy e miniszter a külügyi viszonyokat, a monarchia erejét és Napoleon hatalmát tévesen ítélte meg s nem menthető fel azon vád alól, hogy kiváló államférfihoz nem illő könnyelműséggel a monarchiát szövetségesek nélkül — magának Károly főhercegnek akarata ellenére — a szerencsétlen 1809-ki háboruba sodorta s ezáltal az oly annyira szükséges regeneráció helyett a birodalomnak amugy is súlyos külügyi és belügyi helyzetét még súlyosabbá tette.

Ránk nézve legérdekesebbek Wertheimer munkájának azon részei, melyek a specialis magyar viszonyokat érintik. Híven festi Magyarország képét a jelen század első tizedében s igaza van, hogy hazánk még e korban is középkori állam benyomását kelti fel. Minő hátramaradott volt műveltségünk, minő elfogult a közvélemény s mennyi reformra lett volna szükség minden téren! Bőven tárgyalja a szerző az 1807. és 1808-ki országgyűléseket, ezeknek jelentőségét az általános európai viszonyokra s kiváló részletességgel adja elő a magyar felkelő nemesi hadsereg szerepét az 1809-ki hadjáratban. Mindenütt igen szépen kidomborodik József nádor nemes alakja, kinek erélyes, de legtöbbször sikertelen küzdelme a bécsi intéző körökkel szemben Magyarország érdekeinek megóvásáért, sokban hasonlít bátyjának, Károly főhercegnek legtöbbször szintén eredménytelen fáradozásához az egész monarchia reorganizációjának érdekében. Nem e két főhercegen mult, hogy az 1809-ki hadjárat oly szerencsétlen véget ért s bizonyára nem József nádor volt oka annak, hogy a nemesi felkeléshez fűződött nagy remények nem teljesedtek. Minden körülmény kedvező volt, hogy Magyarországon a francia invasióval szemben erélyes ellentállás szerveztessék; de a József nádor buzgósa s a magyar nemesség lelkesedése és áldozatkészsége nem teheték jóvá a bécsi kormány és az osztrák tábornokok által elkövetett mulasztások és hibák hosszú sorozatát. De mivel minden vereség után

bünbakot szoktak keresni, a győri csatavesztésért oda állították a magyar felkelő hadsereget. Hogy mily alaptalanul, meggyőzően bizonyítja be Wertheimer a győri csatának legjobb forrásokból merített leírásával, mely míg egyfelől igazságot szolgáltat az annyit ócsárolt felkelő hadseregnek és felmenti a gyávaság vádjá alól, addig másfelől kimutatja a csata elvesztésének igazi okát a János főherceg által elkövetett stratégiai hibákban, első sorban pedig az ütközetet vezető Nugent tábornok fonák intézkedéseiben.

VII.

A legújabb kor történelmét 1825-től napjainkig a magyar történeti irodalomban mindez ideig egyetlen, de annál kiválóbb munka tárgyalja: ez *Marczali Henriknek* a múlt év folyamán megjelent nagy műve: »A legújabb kor történetete 1825—1880.«

Minél ritkábban van alkalmunk oly magyar munkát olvasni, mely tárgyát az egyetemes történelemből meríti, annál nagyobb örömmel üdvözöljük e könyvet, mint a magyar történeti irodalomnak minden tekintetben kiváló és, a mit talán először kellett volna említeni, hézagpótló termékét. Mert ez utóbbi jelző a Marczali munkáját a legméltóbban megilleti. Mindenki tudja, hogy mily gyöngye egyetemes történeti irodalmunk; általánosan ismeretes, hogy a magyar művelt közönség e tekintetben mennyire a német irodalomra van utalva s hogy ez a körülmény nemzeti műveltségünk fejlődésére minő káros befolyással van, nem rehez belátni. Mindez kétszeresen áll az egyetemes történelem legújabb korszakára, arra a korra, mely a Marczali könyvének anyagát képezi s melynek beható ismerete nélkül korunk eszmeáramlatainak helyes felfogására és méltánylására gondolni is alig lehet. De eltekintve ettől, két szempontot szeretnék kiemelni, mint olyanokat, melyek az egyetemes történelem hathatósabb művelését hazánkban nemcsak kívánatosná, de szükségessé is teszik s melyek ugyanakkor kellő világításba helyezik Marczali ez új könyvének kiváló értékét. Hazánk és nemzetünk culturalis és politikai fejlődése oly szoros kapcsolatban áll az egyetemes európai fejlődéssel, hogy e kettőt egymástól elválasztani nem lehet s nem habozunk kimondani, hogy hazai történetírásunk sok tekintetben alacsony színvonalát éppen azon körülmény okozta és okozza, hogy történetíróink általános történelmi műveltsége igen sok esetben nem üti meg a kellő mértéket. Mint az egyénre a társadalom, melyben él és működik, oly kiszámíthatlan mély befolyással van egy országra és nemzetre a geographiai és ethnographiai viszonyok által meghatározott környezet, melynek hatása elől nem zárkozhatott el soha és nem fog soha elzárkozhatni. A népek

élete kölcsönhatások hosszú sorozata, melyeket összefüggésükben kell tanulmányozni, mert csakis így méltányolhatók és a magyar történetírás filozófiai feladatát — e hatások kimutatását az általok természetszerűen felkeltett visszahatásokkal, — csakis az egyetemes fejlődés intensívebb tanulmányozása által teljesítheti. Csakis akkor fogjuk megtalálni a hazánkat megillető részt és helyet az egyetemes európai fejlődésben, csakis akkor tudjuk nemzetünk sajátos szép hivatását és szerepét az európai népek életében kellően méltányolni, ha magáról az egyetemes fejlődésről tiszta és világos képünk van.

A másik szempont, mely minket magyarokat az egyetemes történelem művelésére kell hogy ösztönözzön, talán kevésbé fontos, de mégsem kicsinylendő. Nemzetiségi küzdelmek korát éljük; a nemzetiségi eszme éppen napjainkban hatalmas politikai változásokra, sőt új államalakulásokra vezetett s e hatalmas eszmének befolyása alatt állnak napjainkban a történetírók és így a történetírás is. Kétségtelen, hogy ez a körülmény éppen nem kedvező annak, a mit történelmi objectivitásnak nevezünk. A nemzetiségi eszme hatása alatt a modern történetírók igazságérzete igen gyakran eltompul, annyival nagyobb mértékben, minél közelebb áll a feldolgozott anyag korra nézve napjaink történelméhez. A legújabb francia és német történetírók művei erről győznek meg minket. Igen, igen ritka kivétellel sem a francia, sem a német történetírók — kiválóan épen az utóbbiak — nem képesek megőrizni a legújabb kor eseményeivel szemben azt az objectivitást, mi a legkiválóbb történetíróknak egyik erényét, vagy ha úgy tetszik, nemzetiségi szempontból indulva ki, hűnét képezi. Mi magyarok e tekintetben kivételes és így szerencsésebb helyzetben vagyunk. Elszigetelten állunk faji tekintetben Európa népei között; minket nem köt vérrokonság sem a germán, sem a román, sem a szláv népekhez s ha valaki, úgy a magyar történetíró tanulmányozhatja sine ira et studio az egyetemes európai művelődés terén e három nagy népcsoport szerepét s adhat oly képet e nemzetek küzdelméről napjainkban, mely a valót, az igazságot leginkább megközelíti.

E szempontok vezettek engem, midőn Marczali könyvének oly nagy fontosságot tulajdonítok és azt történeti irodalmunkra határozott nyereségnek tekintem. Mindazon feltűnő tulajdonok, melyek Marczalit a fiatalabb magyar történetírói nemzedék legkiválóbb tagjává emelték, feltalálhatók e művében is. Alapos studium, bő és az egész egyetemes történeti irodalmat felölelő tájékozottság, kapcsolatban az igazi történetírót jellemző éleslátással, a lényegest a kevésbé lényegestől mindenütt megkülönböztetni tudó tehetséggel. Az 1825-től napjainkig terjedő eseményeket

beszéli el oly tárgyilagossággal, mely művét határozottan a hasonló tartalmú német és francia történelmi művek fölé emeli. Világosan és szépen tünteti fel a tizenkilencedik század uralgó eszméinek fejlődését és sokszoros hatásait az európai politikai és társadalmi életre s munkájának becsét kiválóan emelik a magyar történelemre vonatkozó részletek, melyek néhány eddig ismeretlen adat felhasználása mellett új szempontok kiemelésével teszik még vonzóbbá hazánk legújabbkori történelmének különben is rendkívül érdekes anyagát. Nem hallgathatjuk el azonban a munka árnyoldalát sem, mely különben ismét közös vonása a Marczali műveinek: a külalak nem áll arányban a tartalom becsével. Lázás sietség vonul át e könyvön, mely eltekintve a stíl sok helyen igen erősen érezhető pongyolaságától, néhány esetben igen kellemetlenül az érthetőség rovására történik.

Mindent összevéve, a történész és a nagy közönség egyiránt hasznos és megbízható kézikönyvet nyert Marczali e művében, mely nélkülözhetővé teszi a magyar közönségre az eddig általánosan használt Flathe vagy Bulle-féle legújabbkori történelmeket, habár ezáltal nem akarom az utóbbi történetíró művének kiváló értékét alábbszállítani.

VIII.

Számban és minőségben egyiránt örvendetes gyarapodást tüntet fel a helyi monographiák mult évi irodalma. Nem mondhatnók, hogy történeti irodalmunk ezen ága el lett volna hanyagolva; már a mult század kezdetén megindult e téren a mozgalom s a jelen században csaknem mindenik év meghozta erre vonatkozólag a maga gyümölcsét. Csakhogy a helyi monographiák rengeteg magyar, német és latin nyelvű irodalma, ma már igen kevés kivétellel, mégis csak könyvtári lom, melyet sem a nagy közönség nem olvas, sem a történetíró fel nem használhat. Hiányzik e monographiákban, a legújabbakat kivéve, a kritikai szellem, a történelmi adatok tudományos és lelkiismeretes megbírálása és ha tudjuk, hogy a monographia írók óriási többsége minő tudományos előkészülettel fogott feladata megoldásához, az eredmény silányságán nem is csodálkozhatunk. Ma e téren már örvendetes változás állott be. Kiváló historicusaink, Salamon Ferencz példájára, nem riadnak vissza a helyi monographia írás nagyon fáradságos és éppen nem hálás feladatától s reménylenünk lehet, hogy egy pár évtized alatt elkészülnek azok az alapok, melyeken majd az arra hivatott kéz Magyarország történelmi földrajzát felépítheti.

A mult évben megjelent helyi monographiák sorát *Márki Sándor* Arad város és megyéről szóló nagy munkájának első

kötete ¹⁾ nyitja meg. Már terjedelménél fogva imponáló munka, melyben a szerző több mint félezer lapon Arad megye és Arad város történelmére vet visszapillantást a legrégibb időkől, illetőleg a praehistoricus kortól a XVI. század közepéig, a török uralom kezdetéig. Ha valamelyik monographia, úgy Márki e munkája élesen feltünteteti, minő üdvös változást idézett elő monographia írásunk terén Salamon Ferencz a Budapest történetében érvényesített új irányeszmékkal. Mint Salamon nagy munkájában, úgy Aradmegye történetében is ott látjuk mindig a háttérben az egész ország történelmét; s itt is, habár a tárgy természeténél fogva nem oly nagy arányokban, mint amott, szerencsésen vannak feltüntetve a kölcsönhatások a rész és egész között. Az egész munkát lelkiismeretes szorgalom és kiváló szakértelem jellemzik s alapos kifogásokat csak a honfoglalás korára vonatkozó részleteknél lehet tenni, hol a szerző habozva áll »a parasztek csalfa meséi, az igriczek és hegedősök versei előtt« s nem bírván teljesen szakítani az Anonymus tekintélyével, azt egy pár pontban -- így pl. Zsolt állítólagos házasságánál a Mén Marót leányával, vagy Glád személyét illetőleg -- nem éppen szerencsésen rehabilitálni igyekszik.²⁾

A következő korszakokban oly mértékben, amint szilárdabb lesz a történeti talaj, növekedik Arad történetének érdekessége s ezzel együtt a könyv értéke is. Különösen kiválik a tatárjárásra vonatkozó fejezet, melynek megírására az Arad vidékén bujdosott Rogerius könyve kitünő kalauzúl szolgált. A tatárjárás után emelkedének fel Arad megye várai is, mintegy 25 kisebb-nagyobb erősség, melyhez 17 zárandmegyei vár és megerősített hely járult. Szépen tünteti fel Arad megye viszonyait az Árpádok és az Anjouk korában s azon fejezetek, melyek Aradmegye közigazgatásáról és törvénykezéséről, városairól, helységeiről, nemzetségeiről, és nemes családairól szólanak, fényes bizonyítványai a szerző bámulatos szorgalmának és ügyességének, melylyel a nagyon szétszórt adatokat összegyűjteni és felhasználni tudta. Kiváló helyet foglalnak el e monographiában a cultur- historiai momentumok is. A szerző külön fejezeteket szentel az őstermelésnek, az ipar, kereskedelem és közlekedésnek, a művészetnek és közműveltségnek s bár következtetéseit

¹⁾ Aradvármegye és Arad sz. k. város története. Első rész. A legrégibb időkől a török hódításig. Arad, 1892.

²⁾ Nem hallgathatjuk el azt sem, hogy az Arad név származtatása egy hasonló nevű személytől mégis csak valószínűtlenebbnek látszik, mint a szláv származtatás a harad szótól; egy későbbi korra vonatkozólag pedig nem tartjuk találó és szerencsés hasonlatnak, mit a szerző az aradi vérengzés és a letres de cachet-k között felállít.

és okoskodásait nem mernők minden pontban aláírni, különösen a helynevekből való következtetés az őstermelés és ipar különböző ágainak virágzásaira nem mindig állja meg a sarat — általában e fejezeteket is az adatok szorgalmas összegyűjtése és ügyes felhasználása jellemzi. Az utólagos fejezetekben a földművesek forradalmát, a szláv nemzetiségi mozgalmat, a reformatio elterjedését és a török hódítást beszéli el és az ide vonatkozó részletek hazánk általános történelmére is rendkívül becses adatokat nyújtanak. Csak a Dósa-féle paraszt forradalom okaira nézve tartottuk volna kívánatosnak, ha a szerző a renaissance és a paraszt-felkelések között általa felállított okozati összefüggést egy kissé bővebben, illetőleg világosabban tárgyalta volna. Így a mit erre vonatkozólag mond, érthetetlen. Hogy közvetve a renaissance a parasztháborukat nálunk is éppen úgy, mint Európa többi államaiban elősegítette, az kétségtelen; de a paraszt-felkelések egyenes okát sokkal egyszerűbben meg lehet találni a politikai, társadalmi és közigazgatási viszonyoknak a középkor második felében bekövetkezett átalakulásában, melylyel igaz, hogy a renaissance-nak nevezett culturalis mozgalom is összefügg, de nem oly módon és nem oly szorosán, mint azt a szerző sejtetni engedi.

A második nagy monographia, mely a mult évben látott napvilágot, Pozsony történetéről szól.

Alig van városunk, melynek nevéhez annyi történelmi emlék fűződnék, mint Pozsonyéhoz. Több, mint kétszáz éven keresztül látta e város falai között összegyűlni az ország rendeit s több mint kétszáz éven keresztül itt tették fel királyaink fejére Szent-István koronáját. Természetes érdeklődéssel fogadta tehát a magyar közönség e város történetét, melynek megírására oly kiváló szakember, mint *Ortvaý Tivadár* vállalkozott.¹⁾

Az első kötet, mely a mult évben jelent meg, valóban díszes kiállításban, a város és vidékének legrégibb multját öleli fel az Árpád-házi királyok kihalásáig. Bő, talán igen is bő, részletességgel tárgyalja az őskort; Pozsony vidékének geologiai alakulását, az ember első letelepedését stb., mi alkalmat nyújt ugyan a szerzőnek széleskörű ismereteinek feltüntetésére, de Pozsony történetével vajmi kevéssé függ össze. A későbbi, nevezetesen a római korra vonatkozólag sem nevezhetjük szerencsésnek a szerző tárgyalási módját. A nagy közönség számára írta művét; látszik, hogy könnyűségre és élvezhetőségre törekedett s a mennyiben célját el is érte, e törekvését csak helyeselhetjük;

¹⁾ Pozsony város története. Kiadja a pozsonyi első takarékpénztár. I. kötet. A legrégibb időkől az Árpád-házi királyok kihalásáig. Pozsony, 1892.

de alig lehet helyeselni azt, hogy következtetéseit ott, hol a tények hiányoznak, feltevésekre alapítja, melyek bármily valószínűeknek látszanak is a szerző előtt, éppen mint feltevések, elméletek felállítására alapúl nem szolgálhatnak. Innen az a feltűnő ellentmondás, melybe a szerző önmagával jut, midőn a pannonokat, mivel vitézek voltak és a rómaiaknak derekasan ellentállottak. a celta fajhoz sorolja s pár lappal később az északnyugoti hegyvidék lakóiról azt állítja, hogy celták voltak s éppen azért nem állottak ellent fegyveres kézzel a rómaiaknak. A népvándorlás korának, az avar és morva-szláv korszaknak részletes elbeszélése után, melynek legkiemelkedőbb pontja, hogy Pozsony latin, magyar és német nevét a szláv Vratislavia vagy Bradslava névből származtatja, a honfoglalás korára megy át. Előadását itt és az egész Árpád-koron át az a hang és szín jellemzi, mely egy pár évtized előtt még divatos volt történelmi könyveinkben. de a mely ma már kiveszöbben van: nevezetesen a nemzeti szempontok tulságos előtérbe tolása oly korban, midőn a nemzetiségi eszme még korántsem volt oly hatalmas tényező, mint napjainkban, minek eredménye aztán, hogy az olvasó a szerzővel együtt a mai kor szemüvegén át látja a régi letűnt idők eseményét. A honfoglalás korát az Anonymus szerint tárgyalja, kinek tekintélyében feltétlenül megbízik, noha ő maga is elismeri, hogy történetíróink közül saját szerűen éppen a legkitűnőbbek az Anonymus elbeszélését erősen kifogásolják. Különösen tartjuk azt is, hogy a magyarok kalandozó hadjáratainak jótékony következményéül állítja oda, hogy a csekély számú magyarok, tekintve az akkor Nyugat-Európában uralkodó feudalismust, csak úgy tarthatták fenn magukat, ha fegyvereik hatalmát a nyugot európai nemzetekkel megérezteték. Ez állítás, mely élénken emlékeztet nem rég elhunyt jeles történésziünknek, Szabó Károlynak egy analog állítására, azt hisszük, tévedésen alapul. Eltekintve attól, hogy a feudalismus a X. század elején még csak fejlődési stadiumában volt s eltekintve attól, hogy a feudalismus mellett nyugodtan alhattak volna őseink a Duna és Tisza mellékén; mert hiszen a feudalismus jellemző sajáttsága éppen az állami hatalom megtörése, az állami erők szétforgácsolása s így valamely országos vállalat lehetetlenné tétele, eltekintve mindezekről, éppen a kalandozó hadjáratok fordították a szomszéd nemzetek figyelmét és gyűlöletét a magyarokra s fenyegették nemzetünk lételét megsemmisítéssel.

Szent-István korával kezdődik Pozsony város és megye igazi történelmi élete és a szerző minden okleveles adatot szorgalmasan felhasznált, hogy a pozsonyi várnak, valamint a városnak politikai és egyházi multjáról lehetőleg hű és teljes képet

adjon. Érdekes, mit a pozsonyi várjóságokról elbeszél, melyek nemcsak a mai Pozsonymegyében, hanem részben Győr-, Vas- és Bars megyében is feküdtek, mi szintén azon elmélet mellett tanuskodik, hogy a vármegye és várispánság az Arpád-korszak első felében két külön intézmény volt. Általában a pozsonyi vár-, megye, város és a pozsonyi egyház életére vonatkozó fejezetek a könyvnek igen szépen sikerült részei s csak sajnálni lehet, hogy a szerző legkiválóbb diplomatikusaink egyező véleményével szemben még mindig ragaszkodik az 1006. évi nyitrai alapító oklevél eredetiségéhez s ezáltal munkája ide vonatkozó részleteinek értékét kétségessé teszi.

Részletesen írja le a szerző azon hadjáratokat, melyeknek színterét Pozsony és környéke képezte s e fejezetek, melyek a szerző kiváló topographiai ismereteiről, valamint az ide vonatkozó források teljes felhasználásáról tanuskodnak, a munkának legkiválóbb részei, habár úgy véljük, hogy kisebb tévedésektől ezek sem mentek. Igy pl. III. Henrik császár jellemzése nagyon egyoldalú s Magyarország ellen intézett támadásai nem egészen méltányosan vannak dicsvágyával indokolva; mert e hadjáratok sokkal mélyebben fekvő okát a kor szellemében, illetőleg a korszak közvéleménye által a császárra, mint a kereszténység fejére ruházott jogokban és kötelességekben kell keresnünk. Szép és önálló tanulmány számba mehet a tatárjárás korában a mongolok harcmodorának elbeszélése, mely részlet ha nem is tartozik szorosabb értelemben Pozsony történetéhez, történeti irodalmunknak határozott nyeresége. Ugyanezt mondhatjuk Ottokár, IV. Béla, V. István és Kun-László harczairól, melyeket hasonló részletességgel, hasonló gonddal feldolgozva, magyar történelmi művekben még eddig nem volt alkalmunk olvasni.

A harmadik nagy monographia *Király Páltól* Erdély legrégibb városáról, az erdélyi fejedelmek egykori székhelyéről Gyula-Fehérvárról szól.¹⁾

Széles alapokra fektetett monographia, melynek a múlt évben megjelent első kötete tisztán csak Apulumnak az ókori Gyula-Fehérvárnak történelmét öleli fel. Szerző mielőtt a monographia megírásához fogott volna, már éveken át foglalkozott a római Dacia történelmével, különösen a culturhistoriai momentumokkal s talán ennek lehet tulajdonítani, hogy jelen művében a monographia határait messze túllépve, nem annyira Apulum, mint inkább a régi Dacia politikai és művelődési történelmét adja. E körülmény magyarázza meg művének gyöngé oldalát,

¹⁾ Gyulafehérvár története. Kiadja Gyulafehérvár sz. kir. város közönsége. 1892.

melyet egyik szaklapunk¹⁾ nem méltánytalanul kiemelt, hogy t. i. tulságosan sokat beszél már eléggé ismert és a monographia keretébe nem tartozó dolgokról, ellenben elmulasztotta a monographia fő-fő feladatát, a régi Apulum lehetőleg hű és pontos ismertetését, mellőzvéen az apulumi jelentékenyebb emlékek, szobrok, domborművek stb. ábráit adni. E mulasztás annyival sajnálatosabb, mert a munka egy valóban tehetséges, nagy tudományos apparatussal rendelkező és szorgalmas szerzőre vall, ki a mellett szépen és élvezhetően tud írni, úgy, hogy munkájának nem egy fejezetét nemcsak a szaktudósok, hanem a miveltebb nagy közönség is, mely Erdély változatos régi multja iránt érdeklődik, élvezettel olvashatja.

Befejezésül mult évi helyrajzi történeti irodalmunkhoz, felemlítjük még *Iványi István* munkájának, Szabadka történetének második, befejező kötetét.

Szabadka történelmét a szerző már az első 1886-ban megjelent kötetben elbeszélte s e második kötet azon részei, melyekben a városi helyhatóság, valamint a város birtokviszonyainak történetét adja, 1743-tól napjainkig, az általános hazai történelmet kevésbé érintik. Tanulságosan írja le a város egyházi és tanügyének fejlődését a mult és jelen században, érdekesen és szépen festi a Szabadka lakosságának többségét alkotó bunyevác nép szokásait. Mindkét fejezet általános érdekű: amazzal műveltség-történelmünknek, emezzel néprajzi irodalmunknak tett a szerző jelentékeny szolgálatot.

MIKA SÁNDOR.

Magyar Földrajzi Könyvtár. A magyar birodalomról bármely nyelven, valamint magyar szerzőktől bármely földrajzi tárgyról és bármely nyelven megjelent irodalmi művek könyvészete. Ide vágó irodalomtörténeti bevezetéssel. Irta és a m. tud. Akadémia 1888. május 7-én tartott ülésén bemutatta Dr. Havass Rezső tanár. Budapest, 1893. Főbizományos Franke Pál. Ára 10 korona. (VIII-ad rét, 532 oldal.)

A közép-európai országokban az illetékes szakkörök szorgalmasan dolgoznak a földrajzi tudomány könyvészetének összeállításán. Németországban külön egyesület és külön szakközlöny gyűjti össze a földrajz könyvészetének anyagát, és a Richter által szerkesztett »Bibliotheca Geographica Germanica« már eddigelé is óriási anyagot tartalmaz. A Németalföldre vonatkozó »Földrajzi könyvtár« 1889-ben készült el s három nagy kötetből áll. Széles alapon indult meg Svájcban a földrajzi könyvészeti kuta-

¹⁾ Archaeologiai Értesítő. XII. köt. 3 szám.

tás. Több mint 30 tudományos társaság szövetkezett a svájci földrajzi irodalom repertoriumának elkészítésére, s e társaságok 1000 frtot ajánlottak fel a tervezett mű megírására, hasonló összeget adott Svájcz kormánya is, mely utóbbi azonkívül 5 éven át 3000 frtot ad a munka kinyomatására.

Az 1891. nyarán Berlinben tartott V. földrajzi congressus melegen üdvözölte mindezen törekvéseket, s további munkálkodásra buzdított. Örömmel constatálhatjuk, hogy a földrajzi irodalom könyvészetének hazánkban is vannak művelői, bárha azon hathatós támogatást, a melyet máshol tapasztalunk, szaktudósaink nélkülöznek.

A napokban jelent meg Dr. Havass Rezső földrajzi írótól XXVII + 532 lapra terjedő vaskos kötetben a hazánkra vonatkozó földrajzi irodalom könyvésze. Szerző 10 éven át — számos könyvtárban buvárkodván — dolgozott könyvén, a melyet saját költségén adott ki. Szerző különben már 1888. május 7-én bemutatta könyvét a Magyar Tudományos Akadémián, s az időközben felmerült újabb adatokat is felvette könyvébe.

Azon tudományok irodalomtörténete nem képes lendületnek indulni, — mondja szerző — melyeknél az előkészítő könyvészeti munkásság hiányzik. Ez az oka annak is, hogy a magyar földrajzi irodalom történetének jelenleg csak gyenge csiréit látjuk, s felerdülését csak kellő könyvészeti buvárkodás után várhatjuk. Szerző nem vélt tehát fölösleges munkát végezni, midőn könyvészeti művét megírta, utat egyengetvén a magyar földrajzi irodalomnak eddigelé elrejtett gazdag tárházához.

A »Magyar Földrajzi Könyvtár« a magyar birodalomról bezárólag 1849-ig megjelent bármely nyelven írt és bárkitől (magyartól, vagy külfölditől) eredő műveket felemlíti, vagyis a *magyar birodalomra vonatkozó összes földrajzi irodalmat* felöleli, s a mellett a külföldre vonatkozó magyar eredetű földrajzi irodalmi termékeket is feltünteti.

A munka a következő öt szakaszra oszlik: I. Szakasz: A magyar birodalomra vonatkozó földrajzi és rokon tárgyú munkák. E szakasznak alszakaszai: *a)* Magyar birodalom (különösen Magyarország); *b)* Erdély; *c)* Horvát-, Szlavon- és Dalmátország; *d)* Megyék; *e)* Városok, falvak, fürdők és gyógyhelyek. II. Szakasz: A külföldre, nemkülönben a magyar birodalomra is vonatkozó földrajzi és rokontárgyú munkák. III. Szakasz: *a)* A külföldet tárgyaló magyar földrajzi irodalom; *b)* A külföldről szóló idegen írók munkáira vonatkozó magyar könyvismertetések. IV. Szakasz: Csiziók, naptárak és rokontárgyú munkák. V. Szakasz: Különfélék és Pótlék.

A címek az egyes szakaszokban és alszakaszokban idő-

rendben — mint az egyes művek megjelentek — következnek egymásután. A megyék, városok, falvak és gyógyhelyekre vonatkozó munkák címei betűrendben, s ha egy helyről több mű van, időrendben is össze vannak állítva. A címek után oda van jegyezve, hogy az illető mű mely könyvtárakban található, és sok, különösen régiebb munkákra nézve ismertető és magyarázó szöveget is ad szerző.

A mű összesen 4716 hazai vonatkozású földrajzi és rokon tárgyú munkáról tesz említést.

Szerző előadja, hogy a magyar birodalomra vonatkozó legrégebb földrajzi tárgyú munkák kutatásánál okvetetlen figyelembe kell vennünk legrégebb történeti forrásainkat, mert a földrajzi anyagot is — a történetivel vegyesen — ezekben találjuk meg. Szerző különös tekintettel volt tehát úgy a hazai íróktól eredő legendák, krónikák, évkönyvek és monographiákra, valamint azon külföldi forrásokra, melyekben a magyar nemzet legrégebb multjáról, Magyarország megalapításáról és állami életének első századairól nyerünk adatokat.

Hogy szerző nemcsak a nyomtatott könyvek felsorolásával foglalkozik, hanem a régi történeti forrásokból, krónikákból, legendákból kiszedegette a földrajzi anyagot: ez emeli művét magasabb tudományos színvonalra.

Érdekes a kérdés: valljon a hazai források közül melyik a legrégebb? Vannak, kik az Anonymust tartják annak, míg mások azt XIII. századbéli forrásnak említik. Ha utóbbi áll: legrégebb történeti forrásunk Szent-Zoerard és Szent-Benedek életrajza a XI. századból. Úgy ezen, mint a többi legendákban is találunk földrajzi anyagot, helyneveket és művelődési állapotunkra vonatkozó adatokat. Így például Sz.-Gellért legendájából kivehetjük, hogy az erdélyi sóbányák már Sz.-István királyunk idejében művelve voltak. A krónikákban a geographus már gazdagon arathat. Az Anonymus könyvében Magyarország több hegyének, folyójának és helységének régi elnevezéseivel találkozunk. — Kézai krónikájában (XIII. század) Sz.-Gellért vértanuságáról olvassuk, hogy Gellért csanádi püspököt a pogány magyarok Pesten egy hegyről kocsijával letaszították. Szabó Károly szerint Szent-Gellért hegyét krónikáink helyesen írják pesti hegynek, mert e hegy Pest városnak akkor még a Dunántúlra is kiterjedt határába esett. — A geographusra nézve Rogerius váradi kanonok »Siralmas éneke« is érdekes. (XIII. század). Rogerius a tatárjárás idejében élt, mint szemtanú ír le sok eseményt s több vidékről, hol személyesen járt, tesz említést. Előadja, hogy IV. Béla alatt Magyarországnak 72 megyéje volt. Pestről azt mondja, hogy mielőtt a tatárok szétáldták, nagy és igen gazdag német város volt Pest nevezetl.

Minekutánna szerző a régi történeti források földrajzi anyagára — példákkal illusztrálva — rámutat, s a Magyarországra vonatkozó jelesebb földrajzi műveket kiemeli, s az Erdélyre, a Horvát-, Szlavon- és Dalmátországra vonatkozó régibb földrajzi műveket is ösmerteti, áttér a megyék leírására. Legtöbb leírása van Szepes megyének, ugyanis 15, melyek közül a legrégebb 1774-ben jelent meg.

A városok és falvak közül a legrégebb adatok Czeglédről szólnak és pedig 1368-tól 1798-ig terjedő időközből; Budáról és Pestről 120 leírást birunk. Budáról a legrégebb 1501-ből ered, Pestről 1782-ből.

A külföldre vonatkozó magyar földrajzi irodalom legrégebb terméke 1208. évből ered. A régi hazai vonatkozású naptárakról és csíziókról is értekezik szerző. A legelső magyar nyelven szerkesztett naptárt a müncheni — másképen Jászai — codexben találjuk, 1466-ban iratott.

Érdekes Brever Lőrincz csíziója 1650-ből, mely a holdról azt mondja, hogy: »Az Hóld hetedik Planéta, természet szerint hideg és nedves, az hamarságot jegyzi, feje szín és sós íz a Hóldé.« — A »Külömfélék« rovatában találjuk a magyar földrajzi irodalmat érintő legrégebb művet. Ez az V. századból való s Priscus byzanti bölcseleő Attila udvarát írja le benne.

Dr. Havass munkája a magyar földrajzi irodalom multját világítja meg, és a magyar földrajzi irodalom történetéhez szolgáltatja az anyagot, főleg pedig a földrajzi íróknak kíván szolgálatot tenni. Ha valaki ezelőtt valamely vidékről írni szándékozott, s a megelőző irodalmat kutatta: csak sok utánjárással s időrabló kérdezősködéssel juthatott ahhoz, míg Havass könyvébe egyszer bepillantva, azonual megtudja, hogy a kérdéses vidékről mely munkák jelentek meg, s hol találhatók meg azok.

Dr. Havass munkájához írt bevezetését így végzi: »Megelégedéssel tekinthetünk vissza a hazai vonatkozású földrajzi irodalom multjára. Adja az Ég, hogy a szép multra fényes jövő következzen! S ez következni is fog! Míg nekem munkám elején a legendák és a krónikások leírásaiban kell a földrajzi anyagra rámutatnom: majdan az, ki századunk közepétől írja meg földrajzi irodalmunk könyvészetét, büszkén kezdheti meg munkáját, mert napjainkról írva, már pezsgő és rendszeres földrajzi munkásságra mutathat, s e század második felének földrajzi írói között, a fájdalom, oly korán elhunyt magyar trónörököst, — s a magyar földrajzi munkák között e fenséges író műveit s Hunfalyv János hatalmas alkotásait említheti fel.«

A legújabb kor története. 1825—1880. Irta Marczali Henrik. Budapest, 1892, 963 lap. Révai testvérek kiadása.

Ha igaz, hogy azok a merész feladatok, melyek a gyengébb tehetségeket elriasztják, rejtelmes vonzalommal csábítják az izmosabbakat, úgy a történetírás terén bizonyára az egyetemes világ- és a kortörténelem az a két delej, mely a nagy problémák megoldására termett elméket bűvös erővel ragadja magához. Maculay úgy vélekedett, hogy tulajdonképen csak az érdemli meg a történetíró nevet, ki saját korának történetét írja meg. Ranke pedig abban találta a legmértőbb módot, melylyel irodalmi sikerekben oly gazdag életét megkoszoruzhassa, hogy élete utolsó szakát világtörténelem megírásának szentelte. A világtörténelem, mióta azt nem szokás többé valami politikai maxima vagy tudományos tétel hebizonyítására szerkeszteni, amint ezt pl. Rotteck, Schlosser, sőt Buckle is cselekedte, kétségtelenül oly rendkívül nehéz vállalkozás, hogy kivéve a tankönyv-irodalmat, mely más tekintet és más elbírálás alá esik, igen ritkák az egyetemes világtörténelem előadására irányuló kísérletek. A világtörténelmet tárgyaló legújabb vállalatok, pl. a Lavisse és Rambaud-é vagy az Onckené, nem is az egyetemes történelem megírását tűzik ki céljokül, hanem egyes nemzetek, korszakok vagy mozgalmak történetével foglalkoznak »in Einzeldarstellungen«, mint czimük is mondja, a különböző kötetek minden belső kapcsolata nélkül. Hogy pedig a legközelebbi történeti mult tudományos feldolgozása oly nehéz föladat, mely csak annak szokott sikerülni, ki szűkebb korlátok közé szorítkozik, vagyis annak, ki egyes alakokat vagy legfeljebb nemzeteket tárgyal, oly igazság, mely közhely számba megy, s melyet e folyóirat szakközönsége előtt kell legkevésbé bizonyítanunk.

Őszinte örömmel üdvözljük tehát Marczalit, s az egész magyar történeti irodalom igaz sikerének tartjuk, hogy az *Új kor története* után, mely pár év előtt a Méhner-féle vállalatban jelent meg, nem rettenve vissza az önmagukban is nehéz két feladatnak egyesítésétől, mint egészen önálló munkával, a *Legújabb kor történetével* áll elő.

Bár éppen nem hunyunk szemet e munkának apró fogyatkozásai előtt, jó lélekkel mondhatjuk, hogy Marczali derekasan és felette érdekes módon oldotta meg a maga elé tűzött feladatokat. Történeti dolgozatainak, főkép *II. József korának* fényes tulajdonait mind megtaláljuk e munkájában is, csak hogy itt nagyobb téren érvényesülnek. Ha van könyv, a melyre ráillik a stereotyp mondás, hogy tanulságos és élvezetes, Marczalinak ez a műve az. Az olvasó bámulja a biztosságot, a melylyel a szerző a rengeteg anyag fölött uralkodik; mind inkább növekedő

elégedettséggel nézi az író tág látkörét, s valóságos gyönyörrel emelkedik föl a magas szempontokra, a melyekből Marczali az eseményeket tárgyalja. Sőt e munkájában Marczali újabb jeles tulajdonságai is revelálódnak. A fontos és jellemzetes iránt mindig éles szeme volt. Itt, hol óriási anyagot kellett felölelnie, ebbeli erejét még fokozni volt kénytelen. De a nagy tárgy más tekintetben is kedvez a szerzőnek. Gyengéi reducálódnak. Ha volt, ki nem szívesen vette, hogy a II. Józsefről szóló nagy monographiája hijával van a descriptióknak, a pittoresque elemeknek, a másodrangú szereplők közelebbi bemutatásának, ebben a munkában nem keresheti ezeket, mert hiszen itt nem támaszthat ilyennemű követeléseket. Az is, a ki sokallotta II. Józsefben az acta-közlést és kifogásolta a »Katona-szerű feldolgozást«, meg lesz elégedve e munkával, melynek kereteibe az acta-szerű részletezés be nem illett.

De azért korántsem állítjuk, hogy e munkának nincsenek gyengéi. Hiszen az ilyen nagyszabású alkotás, ha a tökélyt csak meg is akarja közelíteni, sok és rendkívül nagy igényekkel lép fel a szerzővel szemben. Nem is szólva az elfogulatlan elméről, mely minden benyomás iránt, még pedig intensivitása arányában érzékeny, a világos főről, mely minden fontosabb jelenséget gondosan felfog s minden kapcsolatot élesen észrevesz, s az ily feladat, hogy minden egyebet mellőzzünk, egy egész élet tapasztaltságát és egy egész élet szorgalmát követeli meg.

Marczali, tán hogy az ily könyvre való kétségtelenül sürgős szükségét kielégítse, nagyon rövid idő alatt oidotta meg a feladatot. Nem volna tehát meglepő, ha aggályosan utána járva dolgának soronként való gondos ellenőrzés mellett egy-egy hibára bukkannánk. Az ily krakylegmus azonban e munkával szemben nincs helyén. Azt tartjuk ugyanis, hogy azokra a könyvekre, melyek főleg az eszmék világtörténeti menetével foglalkoznak, csak hasonló nagy mértéket szabad alkalmazni, minővel maguk a szerzők is mérnek. Ez nem az emberbaráti szeretetnek, de a kritikai igazságszolgáltatásnak maximája, s eszünkbe juttatja Strabo egy szép mondását, melyet Gervinus *Historische Schriften*-jeiben olvasunk: hogy »amint a colossalis műemlékeknél nem a kivitel részleteit, de a mű egészét tekintjük, vagyis azt, vajjon a mű a maga egészében szép-e, úgy vagyunk valamely nagyszabású irodalmi alkotással is: mert ez is a kolossergia egy neme ez is a nagyot tárja elé és ez is az egészet tekinti.«

Más megítélés alá esik talán Marczali munkájának az a tekintélyes része, mely a hazai történetre vonatkozik, mely sokkal részletesebb a többinél, s mely jó részben eredeti, néhol archivalis kutatások eredménye. Vissza fogunk a munkának erre a részére még térni.

Péroról lázadása. Székközlő értekezés Dr. Márki Sándor akad. l. tagtól. (Megjelent az Akad. Értekezések a tört. tud. köréből XV. k. 11. sz.) Budapest. 1893.

Márki Sándor történeti tanulmányai körében mindig kiváló előszeretettel foglalkozott szűkebb hazájának: a Körösök és Maros közötti Magyarországnak történetével. Legelső történeti kísérlete, melyet 25 évvel ezelőtt (15. éves korában írt) *Bihar-megye történetéről* szól. Azóta megírta nevelő-városa *Sarkad történetét*, nemrég *Aradvármegye történetének* I. vaskos kötetét.

De van még egy másik specialis iránya is a Márki történetírói hajlamának: a *magyar parasztság történetének* s ezzel kapcsolatosan a *pórlázadások* történetének beható tanulmányozása.

Ez a kettő nála szorosán össze van forrva, s az alföldi magyar népelet ismeretében s a magyar köznépmen rejülő őserő tiszteletében gyökerezik. Ez indította Márkit már régebben a *Dózsa-féle pórlázadás* történetének a megírására.

A nemes értelemben vett localpatriotismus s a nép szeretete vezethette Márkit, midőn akad. székközlőjéül hazánk történelmének amaz érdekes fejezetét választotta, a mely *Péroról lázadása* név alatt ismeretes, s a mely a Körösök és Maros közén játszódott le s az alföldi magyar parasztság történetének egyik epizódját képezi.

Munkájának nemcsak történeti érdeke és becse van, de actualis politikai és nemzetgazdasági tanulás is rejlik benne, midőn kimutatja, hogy az u. n. Péroról-lázadást azok az agrarius okok, hasonló mezőgazdasági miseriák idézték elő, mint a minők napjainkban is forrongásban tartják azon a vidéken a kedélyeket. A vallás és haza szabadságának emlegetése csak is hagyományos szokás volt; a főök, a miért a felkelést indították, a nagy adók, a földesurak és bérlők zsarolásai voltak. Mert a lázadás színhelyéül szolgáló területen 90% volt a nagy birtok s ez — a mi növelte a bajt — a kincstár s külföldi nemesek javait képezte. A kis birtok csekély száma, a bérlőrendszer s a munkáviszony hiányai adnak okot ma is a megélhetési viszonyok nehézsége miatt az elégedetlenségre, úgy hogy a socialistáknak a folyó évben tartott congressusán Magyarországnak csak is azok és épen azok a vármegyéi voltak képviselve, melyek 1735-ben hasonló okok miatt az u. n. Péroról-lázadást indították.

Nem ok nélkül mondjuk »ügynevezett« Péroról-lázadásnak, mert az a marosi határőrségi rácz kapitány, Szegedinác Jovánovics Pero, a kiről nevezik, tényleg nem vett részt a lázadásban, csupán annak előidézésében. Nem annyira vezére, mint inkább *árulója* volt az ügynek, mely az ő katonai jó hírnevének zászlaja

alatt indult meg, de a mivel már meg nem menthette magát: az ő áldozataival együtt ő is áldozata lett a felkelésnek.

A mozgalmat békés- és biharmegyei egyszerű földművesek indították, főképp szentandrászi és sarkadi parasztok, de úgy hogy beléavatták a marosmenti rácz határőrség némely tisztjeit, hogy ezekkel együtt keljenek fel, a kik katonai előjogaik megszüntetése s főképp népük erőszakos katholizálása miatt zugolódtak s elégedetlenkedtek.

A 80 éves vén kapitány, Péro az elégületlen magyar parasztokkal szövetkezett, nekik hitlevelet adott, magát vezérökül választatta s igyekezett is a többi rácz tisztek megnyerésére. De ezek gyámoltalanságán az ő erélye is megtörött s ő is gyáván cserben hagyta a beugrasztott magyarokat; míg a többi ráczok aztán a lázadás előidézésében való részességüket annak elnyomásában tanúsított buzgalmukkal igyekeztek elpalástolni.

Az aradi várparancsnok idejekorán felfedezte a készülő felkelést, Péroét elfogatta s a ráczok csatlakozását így csirájában elfojtotta.

A magára maradt magyar parasztok összeverődött hada Körös-Ladánynál megverte a szolnoki katonákat, de Gyulát három napig hiába ostromolta. Erdőhegy alatt (1735. máj. 9.) a ráczok (köztük a Péro fia), Mező-Telegdnél a bihari katonák széjjel verték őket. A kisebb csapatokat rendes cs. katonaság kergette szét, mígnem Orczy István a tiszavidéki vármegyék felkelő hadaival végképp pacifikálta őket.

A kormány szigorú inquisitiót tartott s 1736. ápr. 4-én kegyetlen kinzással végeztette ki a kemény torturával vallatott Péroét és a felkelők magyar vezéreit.

Ennek a történetét beszéli el részletesen és érdekesítően Márki Sándor akad. székfoglalója.

Márki Sándor munkájának főérdeme abban áll, hogy felkutatta a lázadás eddigelé felhasználatlan kézirati emlékeit, a vallatási jegyzőkönyveket s ebből hű és teljes képét adja az egész felkelésnek; továbbá, hogy párhuzamot von a másfél száz év előtti és a mai állapotok között az említett területen és rámutat arra, hogy a Péro lázadás részleteiből, okaiból és a nép ottani gazdasági viszonyaiból a tanulságot nem annyira a történetírónak, mint inkább a politikusnak kell levonnia.

Negyedik Béla király története. Okirati kútfők nyomán írta Wertner Mór, a magyar heraldikai és genealogiai társaság igazgatóválasztmányi stb. tagja. Temesvár, 1893. 251 l. (A Történeti Nép- és Földrajzi könyvtár. Kiadja Szabó Ferencz, n.-eleméri plébános IV. kötet.)

Dr. Wertner Mór nevével újabb időben gyakran találkozunk az olvasó, ki történelmi irodalmunkat figyelemmel kíséri. Alig hogy — kisebb értekezéseket nem is említve — megjelent az Árpád-ház családi története, mely érdemes munkáról legközelebb szólunk, Negyedik Béla király történetét veszi a közönség. Tisztán genealogiai dolgozat után tehát tulajdonképi történeti elbeszélő munkát irt szerző, csakhogy ez ága a történettudománynak nem egészen az ő terrenuma. abban nem oly szerencsés, mint igazi szakmájában, a genealogiában. Wertner Mór — mi minden kisebb-nagyobb dolgozatán meglátszik — sokat olvasott, sokat tud az irodalomból. Oklevéltárainkat apróra ismeri és utvesztőjünkben éles esze, józan felfogása rendesen megtalálja az igazat; rendesen mondok, nem mindig, mert gyakran felületes; látszik, hogy siet s akkor botlik olyanban is, mit kissé jobban megfontolva a dolgot, bizonyosan nem vétett volna el. Némileg e sietésnek lehet tulajdonítanunk, nagyobbbrészt azonban a történetíró érzékhiányának következménye, hogy még oly műben is, mint az előttiünk fekvő, inkább csak nyers anyagot, regestákat ad mint feldolgozást. A saji csatát például csak »nagy vonásokban, általánosságban«, »ecseteli«, de azután 64 oklevél kivonatát vesszük, melyekben IV. Béla egyes vitézeket a tatárdulás egész idejében, hol itt, hol ott teljesített szolgálataikért megjutalmaz. Hozzájárul még ehhez, hogy elbeszélése — bár nem nélkülözi itt-ott az elevenséget — száraz, hol többet, hol kevesebbet mond, mint kellene és tele van idegenszerű kifejezésekkel, germanismusokkal, úgy hogy néha alig lehet érteni. A mohi csatában megriadt magyaroknak »a saját életüket kellett megmenteniük, de minden eszmény kizárásával, lelkesedés nélkül« (54. l.) s IV. Béla »A pusztá vagy odahagyott vonaloknak benépesítése végett . . . földmivelőket és harcosokat hívott be« (88. l.), mikor pedig a 153. l. IV. Béla vejének Raszisztzlávnak halálát elmondván át akar menni a további fejlemények elbeszélésére, az átmenetet e szóval »tetejébe« — azaz »ehhez járult« kezdi.

Tartalmát tekintve se kielégítő a munka. Szerző sokat ismer, de van sok is, mit teljesen elhanyagol. A IV. Béla és V. István közt folyó küzdelemről p. o. regestákat ad, de nem összefüggő képet, s a chronologiai nehézségekkel nem tud megbirkózni. A belső viszonyokról, úgy szólván, alig hallunk valamit s a mit hallunk, nem szabatos, mint p. o. mikor az 1264-iki tör-

vény által a nemességnek örökösödési esetekben nyújtott, az aranybulla rendeleténél sokkal kevesebb garantiákat említ, azokat olyan valaminek tartja: »a mi a serpenyőt nagyon is lebillentette, (t. i. a királyság kárára) egészen a földig huzta le.« (170. l.)

A munkának majdnem egy harmadrésze (186—251. ll.) IV. Béla itinerariumát, s a IV. Béla, II. Endre korabeli Archontológiát tartalmazza. Itt már Wertner inkább elemében van, s nagy szorgalommal vannak összeállítva az adatok, felhasználva az oklevéltárak, csak hogy nem mindig a kellő kritikával, mit — legnagyobb részt csak szerző sietségének vagyunk hajlandók tulajdonítani. Például, hogy példát is idézzünk, Henrik bán, kit mellesleg mondva mindig a kisszén vagy kisszin németes formájában »quissingi«-nek nevez, 1267-ben mint nádor szerepel; egy Wenzel Codex Arpadianus VIII. 173. megjelent oklevél alapján pedig ez év csak V. István egyik oklevelének kelte, melyben egyik vitézét azért, mert Isaszegnél Henrik nádor fiát elfogta, jutalmazza; abból tehát nem az következik, hogy Henrik 1267-ben volt nádor, mely évben már február hava óta Keményfia Lőrinczet találjuk a nádori székben, hanem hogy nádor volt az isaszeghi csata idején. Vagy mikor a Zichy Okmánytár I. 21. alapján »Pectari« (*sic*) Joachimot — ámbár a Pektári név alaptalanságát már Szabó Károly kimutatta — 1269-re bánná teszi, holott a kérdéses oklevélben, bár 1269-iki kelet alatt, V. István már mint király rendelkezik, atyjáról mint néhairól szól, uralkodása első évét írja; az tehát világosan 1270-ben kelt, mint már Wenzel is észrevette, ki ez oklevelet szintén kiadta. (Cod. Nov. Arpadianus XII. 10. l.) Joachim bánságát tehát 1270-nel, V. István uralkodásával kezdetjük. Szóval: ha valaki e munkában azt keresi, mit czíme ígér: IV. Béla király történetét, azt a munka nem fogja kielégíteni. Ha azonban valaki csak adatokat, idézeteket akar IV. Béla király korára, életére, az, ha — jól jegyezzük meg — bizonyos óvatossággal jár el, a művet nagy haszonnal forgathatja.

—1—1—.

Kassa árumegállító joga. A város titkos levéltárának adatai alapján írta: Dr. Farkas Róbert. Kassa. Nyomatott Ries Lajos könyvnyomó-intézetében. 1893. 41 l. Ára ?

Kétségtelen dolog, hogy a középkori institutiók között alig van egy, mely következményeiben fontosabb, de mely egyszerűs mind korunk történetirői által kevésbé méltatott s megértett lenne, mint a városok *árumegállító joga*.

A hányan irtak róla, annyikép fogták fel. *Salamon* egyszerűen a *kényszerűség* folyamányának tartja és úgy véli, hogy »az áru megállás kényszere meg volt az árumegállítás parancsszava nélkül is«. *Csánki Dezső* is ezen vélemény felé gravitál, midőn azt hangoztatja, hogy az árumegállítás joga csak egyes pontoknak kedvezett, melyeknek legtöbbje a nélkül is felvirágozott volna.

Kassa város árumegállító jogának írója e két történész nézetére támaszkodva, adja elő vélekedését. Kénytelenek vagyunk constataálni, hogy nem minden ellenmondás nélkül.

Altalán hajlandó, — miután több lapon keresztül talpra esett megjegyzéseket tesz a középkor kereskedelmére és a sorok közt és a sorokban sejteti a kényszerűség parancsszavát — ezen jogot a középkori viszonyok és kor-szellem *természetes növényének* tekinteni. De siet hozzá tenni: pedig inkább csak *elsődi növény* volt az, mely az egész kereskedelmet rontotta.

E sorok írója, a mint nem hiszi, hogy a középkor *természetes növényei* voltaképen csak *elsődi növények*, úgy nem is tud az említett vélemények egyikével sem megbarátkozni.

Nézetem szerint az árumegállító jog, a középkori bölcsesség és politika egyik bámulatos és eredményeiben biztos talál-mánya, a társadalmi alakulások bámulatos gyorsaságának és sikerének egyik főkulcsa.

Nem tehetek róla, de valahányszor az árumegállító jog fölött elmélkedtem, mindannyiszor felmerült emlékezetemben a megboldogult genialis *Kerkápolynak* egyik vizsgálati kérdésre adott magyarázata. Azt kérdezte egykor a rigorosandustól: Mondja meg barátom, miért ad az állam a főváros új házainak több évi adómentességet? A jól készült fiatal ember sokféle választ adott, a melyek között a főváros emelkedésének és fejlődésének szempontja dominált. A tudós tanár elégedetlenül rázta fejét s végre önmaga adta meg a választ: Azért, barátom, *hogy újabb adó-alapot teremtsen.*

Hic saltus, hic rota. Középkori királyaink árumegállító joggal ruházták fel a városokat, mert biztos eszköznek ismerték fel arra, *hogy a nemzet fenntartó elemeit egy újjal, a polgári renddel fogják szaporíthatni.* Hogy jól számítottak, mutatja a Tiers-Etat hatalmas fellendülése, mely az árumegállító jogok fejlődését nyomon követte.

Kassa városa árumegállító jogát 1347-ben nyerte. Tudjuk, hogy Nagy Lajos politikai actiójának súlya az északra esett. Egymásután erősítette a felső vidék városait s látta el kiváltságokkal. Nem feledkezhetett meg tehát kedvelt városáról: Kassáról sem, melynek jogi viszonyait. főleg kereskedelmi szempontból

1364-ben, meg 1368-ban is szabályozta. De maga Kassa sem maradt tétlenül. A szabadalom megnyerése fokozta életerejét és kedvét s annak lehető kiaknázása érdekében főleg Lengyelországgal lépett szorosabb viszonyba. Kassa város levéltárában ma is őrzik azon levelet, melyben a város Krakkó városával egyezményre lépett s a hitel-viszonyok szilárdításáról, az egyöntetűség lehető megteremtéséről gondoskodott.

Királyaink különben minden időben gondoskodásuk tárgyává tették Kassát. Zsigmond 1392-ben a második országos vásártartási jogot adta a városnak s 1399-ben újabb fontos rendelettel szabályozta árumegállító jogát.

A Jagellók korában épügy, mint Mátyás idejében, rossz napok jártak Kassára. A panaszok és vizsgálatok sokasága, melyek e korból fenmaradtak, eléggé igazolják ezt. Jobb idöket csak az új vámrendszer, nagy Mátyásunk korona-vámja hozott kereskedelmére.

A harcok és háboruk idején megindult a vetélkedés. Kassa hol Lócsével, hol Bártfával, Eperjessel és Homonnával kerül össze, az árumegállító jog részint valódi, részint képzelt csonkítása miatt. Hogy a Habsburgok és Zápolyaiak közt folyt vitákban Kassa sem kerülhette el a gyors változások átkát, az kétségtelen. A kizárólagosság jogáról le kellett mondania s előnyeit, az újabb kor új eszméinek következtében, versenytársaival megosztania, utat nyitva így az új kor egyik legszebb vívmányának: a szabad kereskedelemnek.

Szerző művét bátran ajánljuk a kérdés iránt érdeklődők figyelmébe. Érdekes, de egyszersmind becses adalék az a kereskedelem történetéhez s bepillantást enged Kassa város beléletébe is. Kivánatos lenne, hogy a füzetke idővel becses kötetté változzon át.

CRESCENS.

Az esztergomi sz. Lőrincz templom maradványai. Felkutatta és a Magyarországi Műemlékek Bizottságának tett jelentése alapján leírta *Récsei Viktor*, sz. B. r. főgymn. okl. r. tanár, római orcas és az Orsz. Régészeti s Embertani Társulat igazg. tanácsosa. — Esztergom, 1893. Buzárovits Gusztávnál, n. 8-r. 54 lap, három egykorú metszet, két alaprajz, két helyszini felvétel és 18 részletrajz autotypiai és cinkographiai ábráival.

Esztergam *) a váron kívül, melyen a hatalmas bazilika emeli a felhőkbe fényes keresztjét, ma négy összeépített község-

*) Régi jobb írónk, köztök Pázmány Péter esztergami bíboros érsek, e város nevét, mely — úgy látszik — Isterből és Granumból alakult, soh'se írták Esztergomnak, hanem mindig Esztergamnak, valaminthogy a Granum folyót a magyar nép Garam- vagy Garannak nevezi mind e napig. — Tud-

ből áll: a királyi városból, Szent-Tamásból, az érseki Vizivárosból és Szent-György, mezővárosból.

Azonban az Árpádok korában, nevezetesen a XII. században ez utóbb nevezett három városnak nem igen van nyoma. Esztergamot akkor még csak a vár, melyben a székesegyház, a királyi palota, az érseki monostor, később egyes káptalani házak állottak, továbbá a káptalan birtokához tartozott telkek, — gondolom azon a vidéken, hol a mai szent-tamási káptalani ház áll — és királyi udvarnokok telkei, végre az olasz város (vicus latinorum) tették ki. Ez utóbbi város, a tulajdonképpeni régi Esztergam a hévizi tótól, mely fölé a főkáptalan a hévizi fürdőt és vendéglőt szemünk láttára építteté, mintegy az Aroksorig terjedt, de aligha oly szélességben, mint a manapi »nagyváros«, mert a Hosszúsor, vagyis amint most híják: a Símor-utca tulsó oldala, úgy vélem, nem esett a város falai körébe.

1202-ben megajándékozta Imre király az esztergami káptalant udvarnokainak azon telkeivel, melyek a szent Lőrincz templomon innen és túl terültek el. Történeti írott emlékeinkben ekkor esik első említése a szent Lőrincz templomának. Utoljára pedig 1528-ban említik, mikoron volt lelkészét intik, hogy a főesperesnek tartozó kötelezettségéről meg ne feledkezzenek.

Nem a véletlenség indította tehát szerzőt, ezen *Rómer redivivust*, ki már Sopronban jelesen működött a régészet terén, hanem komoly kutatások, midőn a Széchenyi tér (előbb: Nagypiacz) szabályozása alkalmából a szent Lőrincz templom alapjait fölfödözte; valamint csakugyan meg vagyunk győződve, hogy a Három Szerecsenhez címzett vendéglő helyén egy kerek templom, a városháza körül a szent Miklós templom, a szent királyi földeken az ispitályosok szent Istvánról nevezett egyháza, melyről a nép ajkán oly szép legenda él, a Nagypiacz dunai oldalán a Zenia-palota nyomait feltalálандja.

Esztergam hazánk régibb történetében elsőrendű szerepet játszott; sokat rejt még Esztergam földje, amiről történeti írott kútfőinkben hiába keresnénk: valóban nem mulná idejét, ha tudós és hazafias férfiak, akikben Esztergam hiányt soh'se szen-

jük, hogy a középkorban a mély *a* betűt, mely hangzására nézve közel esik a nyílt *o*-hoz, sokszor írták *o*-val (Orod=Arad, Omode=Amadé stb.); azonban már a XVI. században »ezthregamy« érseket és »Istergam«-ot találunk írva. — Csak a török foglalás után, mikor Esztergam rész szerint rác, német és tót települőkkel népesedett, kezdették sűrűbben Esztergomnak írni, jóllehet mindig voltak, kik öntudatosan és helyesen Esztergamot használtak. — Addig is, míg a magyar történeti nyelvtudomány dönt ez ügyben, azt véli e sorok írója, ki büszkén nevezi magát e város szülöttének, jól ten-
nők, ha Pázmány Péter praxisára mennénk vissza.

vedett, összeállanának és szakszerűen föl kutatnák Magyarország hajdani székvárosa történetét.

Beláthatatlan eredmény koszoruzná fáradságukat

Gyermekkoromban még sokat láttam az esztergami érdekes romokból, faragott kőmaradványokból, melyek mindinkább eltűnedeztek; nem egyszer andalogtam a főegyház sírkamráiban, a régiség tárbán, melynek becses tárgyait a véletlen a fölszínre hozta, s a főkáptalan kegyelettel összegyűjtetett és a székesegyház egyik helyiségében őriztetett.

Esztergam, hol a legművészbibb magyar zománczot, a legdrágább egyházi ékszereket, a legértékesebb régi egyházi ruhákat, csipkéket stb. őrzik és mutatják, — Esztergam hivatva van arra, hogy muzeuma országos, de sőt európai hírű legyen.

Azért lelkesülten üdvözöljük egykori kedves tanítványunkat, *Récsei* Viktort, ki a Knauzok, Dankók, Villányik, Simorok, Némethyk, Blümelhuberek, Mathésok, stb. sorába állva, buzgó tevékenységével és jelen figyelemre méltó értekezésével is új lendületet adott a bűvárlatnak, mely történelmi ösmereteinket bővíti, gazdagítja.

Talán még nem volna késő arról gondoskodni, hogy a magyar nemzet évezres kiállításánál a régi Esztergam is kellőn legyen képviselve.

PÓR ANTAL.

Zemplénumegye. Irtá Ballagi Géza. Megyei monographiák. Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota a XIX. század végén. Közrebocsátja a M. T. Akadémia statisztikai és nemzetgazdasági bizottsága. Budapest, 1893. Pesti könyvnyomda részvénytársaság. 79 l. Ára 20 kr.

Valamely vármegye közgazdasági és közművelődési állapotának közvetlen tapasztalatok alapján való megírása nemcsak azért nehéz, mert a tömérdek változatban jelentkező viszonyok beható ismeretét föltételezi, hanem még inkább azért, mert ha minden egyes tényt vagy intézményt a legalaposabban megfigyelünk is, ítéletünk szigorú tárgyilagosságában magunk sem bízhatunk. Mennél szorosabb kötelékek fűznek valakit a vármegyéhez: észlelései, kritikája annál kevésbé lehetnek megóva az elfogúltságtól. Vérmérsékletéhez képest vagy szebbnek lát mindent, mint a milyen tényleg, vagy rosznak és helytelennek találja a jót is, mert szeretné, hogy még jobb legyen.

A temperamentum szülte túlzások csak akként ellensúlyozhatók, ha a közvetlen megfigyelés eredményeit a statistika tűzpróbájára alá vetjük, vagy megfordítva, ha a statistika adataiból

vonjuk le következtetéseinket, melyeknek helyességét észleleteink megerősítik.

Igaza van a tudós szerzőnek, mikor a feladatot, mely az Akadémia bizalmából az ő terhet viselni tudó vállaira nehezedett, ily nehéznek találja. S mi csak örömmel constatálhatjuk, hogy a nehézségekkel férfiasan meg tudott küzdeni. A dulcis amor patriae nem egy elfogúlt író termelt. Ballagit nem tudta elejteni. Ő a szeretetet szépen meg tudta egyeztetni az igazsággal, az elfogulatlan ítéllettel. Könyve olyan tükör, amelyből a megye való alakja, minden szépítés, minden ferdítés nélkül tekint ki. Fölülemelkedett a kicsinyes helyi horizonton s az egész ország institutióinak világánál vizsgálgatá tárgyát. Így tudta érvényesíteni becses monographiájában azt, a mit sok hasonló tárgyú könyvben hiában keresünk, s a mit a nagy Göthe úgy fejezett ki: Mehr Licht!

Ballagi könyve *tíz* fejezetben tárgyalja Zemplénmegyét. Ezek: I. Földrajz. Közlekedés. II. Népeesség. III. Mezőgazdaság. IV. Műipar. V. Kereskedelem. VI. Hitel. VII. Igazságszolgáltatás. VIII. Közigazgatás. IX. Közegészségügy. X. Közoktatásügy.

Már maga e rövid tartalomjegyzék is elárulja a körültekintő, kritikus író. Még inkább kitűnik ez, ha az egyes fejezetek tartalmát vizsgáljuk.

Ballagi nem elégszik meg a nagy utánjárással, a lélekismeretesen beszerzett adatok száraz felsorolásával, hanem azokat a statistikai tudomány combinationalis szabályai szerint csoportosítva, értékesítve mutatja be. Nem elégszik meg a hiányok és bajok constatalásával, hanem mint buzgó orvos szokta, a diagnózis felállítása után az orvosszereket is megnevezi és megadja. Könyve tehát nemcsak ismeretterjesztő, de egyuttal tanulságos olvasmány is azokra nézve, a kikre a megye kormányzása, annak tökéletesítése bízva van, a kik annak fejlődésére nézve mérvadók.

Érdekesek azon sorai Ballaginak, a melyeket a kivándorlásokról ír. Zemplénmegyéből 1879. évi augusztustól 1891. év végéig összesen 23.940 ember vándorolt ki. Ebből visszatért 6.718, távolmaradt 17.222. Tévedés azt hinni, jegyzi meg itt a szerző, hogy a nagymérvű kivándorlást kizárólag az elszegényedés és a közterhek folytonos emelkedése okozza. Népiünk ma sem szegényebb, mint volt tíz évvel ezelőtt; a közterhek sem súlyosabbak. Ha a homonnai vagy a szinnai orosz a nyomort mégis megsokalva, vándorbotot vesz kezébe, hogy jobb hazát keressen, az érthető. De csatlakozik hozzá az a pataki paraszt is, kinek kevés híján 28.000 katasztrális holdnyi gazdag határ áll rendelkezé-

sére, a hol a becsületes munkát tisztességesen megfizetik. A legtöbb embert arra, hogy a haza földjétől megváljon, a vagyonygyűjtés vágya bírja reá, melyet annál kevésbbé képes leküzdeni, mivel az Amerikában tartózkodók pénzeslevelekkel documentálják, milyen jó dolguk van az új világban. Csak a postahivatalok útján évenként körülbelül másfél millió forint érkezik vármegyénkbe Amerikából. Ki tudja, hogy azok, a kik visszatérnek, ezenkívül még mennyit hoztak magukkal.

Ilyen és hasonló érdekes adatok olvashatók Ballagi művében. S ez indokolja, hogy azzal, ámbár elsősorban a közgazdaság szakmájába vág, e helyütt bővebben foglalkoztunk.

Ballagi könyve a jövő culturhistorikusának megbecsülhetetlen forrásul fog szolgálni. Ez képezi történelmi értékét és ebből a szempontból nem hálálkodhatunk eléggé a M. T. Akadémiának, hogy a megyék XIX. századi monographiáinak sorozatát megindította. Bár városaink monographiáival is ezt tenné s így útját vágná egyes lapok jóakarató, de ephemer becsü törekvéseinek.

CRESCENS.

Amerika és a magyarság. Irta Márki Sándor. Különlönyomat a Földrajzi Közlemények-ből. Budapest. 1893. Ara ?

Az újvilág jubilaumára készült és a földrajzi társulat márczius hó 15-én tartott ülésében, tehát éppen a négyszázéves jubilaum napján olvastatott fel ezen tanulmány, mely szük keretben bámulatosan sok és érdekes dolgot mond el.

Márki Székely István krónikájának ismert elbeszéléséből indul ki s az egykorú források felhasználásával világítja meg azon mozgalmat és részvételt, a mely hazánkban s tudósaink körében ezen felfedezés hírére keletkezett. Elmondja, miként fogadták a felfedezés híret a magyar udvarban; hogy szerepel Amerika az első magyar könyvekben és térképekben; szól Maximilianus Transylvanusról, a ki Magelhaens fölfedezéseiről tudósítja hazánkat; bemutatja Parmenius Istvánt, az első magyar amerikai utazót, a ki a newfounlandi expedicióban vett részt; érdekes dolgokat beszél egy erdélyi álnemesről és Vécseyről, kik közül az előbbi Virginia, az utóbbi New-York kormányzója volt.

A XVIII. század elején, mikor Amerika gyarmatosítását uralták a kedélyek, Magyarország részt kért a czivilizáció munkájában. Law of Lauriston Compagnie d'Occidentja a bujdosó II. Rákóczi Ferencz vagyónát is elnyelte. A missionariusok sorában is sok magyarral találkozunk. Rév János, Zakarjás János, Fáy Dávid, Eder Ferencz jezsuita atyák neve fényes betűkkel van Amerika kristiánálásának történetébe beírva. Balogh József guyanai növénygyűjteménye és Pauer József expediciói pedig a

magyar tudományosságra derítenek fényt. II. József, Kaunitz tanácsára már azon törte fejét, mikép lehetne Amerikában árucikkjeinknek piacot teremteni. Benyovszky amerikai viselt dolgai, Bessenyei György és Kazinczy Ferencz amerikai tárgyú elbeszélései már az ismertebb dolgok sorába tartoznak.

A XIX. század eleven szelleme az Amerika iránt való érdeklődést is növelte. Hazánkból utazók és telepedők árasztották azt el. Bölöni Farkas Sándor útleírása nemcsak irodalmi, hanem politikai esemény is volt, mert annak praktikus haszna, a nagy Széchenyi István szerint is, megmérhetetlen módon nyilvánult. Ezentúl a tudósok egész sora foglalkozik Amerikával s annak sajátos viszonyaival úgy, hogy Xántus János 1856-ban már, mint amerikai polgár, a Sierra Nevada felvételével foglalkozott.

Az amerikai tanulmány utak nem maradtak meddők. A philadelphiai kiállítás, az amerikai konzulatus Budapesten, jelzi azt a gazdasági versenyt, mely Amerika és Magyarország közt kifejlődött, mely életképeségünknek legfőbb bizonyítéka. Kétségtelen dolog, hogy őstermeléssel foglalkozó hazánk milliókat köszönhet Columbus Amerikájának, melynek mind a négy százada meghozta a maga ajándékát. A XV. század a dohányt, a XVII. a tengerit, a XVIII. a burgonyát, a XIX. az akáczfát.

Láthatjuk ebből, hogy Márki tanulmánya mindenkire nézve tanulságos és érdekes olvasmányt képez, a melyet ép azért az érdeklődők figyelmébe melegen ajánlunk.

Egy megjegyzésünk volna csak. Ne quid nimium! Magyar vonatkozásúnak sejtetni egy könyvet azért, mert Amerika térképe van benne s egy magyar grófi család birtokát képezte, ép oly túlzás, mint amily nem helyes ebből szemrehányást kovácsolni akarni. Ezt azonban csak zárjel között mondjuk, mert az ellenkező túlzásban vergődőknek tartatni nem akarunk.

Cr.

Egy magyar humanista (Maximilianus Transylvanus). Irta Márki Sándor. Különnyomat az »Erdélyi Múzeum«-ból. Kolozsvárt 1893. 17 l.

A földrajz történelmének hazánkban egyik legbuzgóbb munkása — Márki Sándor — Maximilianus Transylvanusról, V. Károly császár magyarországi származású, nagymíveltségű titkáráról, mint magyar humanistáról, tartalmas és érdekes olvasmányul kínálkozó kis füzetet adott ki, melyben a messze idegenbe (Németalföldre és Spanyolországba, majd Németországba) került hazánkfiát mint *történetírót*, mint *földrajzírót* és *költőt* ismerteti, jellemzi s prózai munkáinak tartalmát s két költeményét műfordításban bemutatja.

Történeti munkája ama követségnek története, amely 1519-ben a Németbirodalom részéről Spanyolországba küldetett, hogy V. Károlyt a német császári trónra meghívja.

Földrajzi munkája a *föld első körülhajózásáról* — Magelhaens uta-

zásáról szól, melyhez az adatokat a legközvetlenebb forrásból, a visszatért hajósoktól nyerte (1522.), miután ő spanyol neje útján (Haro leány) rokona volt annak a Haronak, Magelhaens barátjának, a ki a földköri utazás költségeinek egy ötödrészét fedezte.

Transylvanus nevét ez a munkája tette Európaszerte ismeretessé. *Székelly István* hazánkfia is azért ír bővebben *világkrónikájában* (1559) Magelhaens útjáról, mert egy földijének (Max. Transylvanusnak) könyvéből értesült róla.

Ezután egy negyed század múlva már mint költővel találkozunk ismét Transylvanusunkkal, midőn 1548-ban a Spanyolországból Németalföldre vonuló Fülöp herczeg tiszteletére Kölnben rendezett fényes ünnepeken részt vesz s midőn Antwerpenben V. Károly és Fülöp fényes bevonulása alkalmával ő is jelen van.

A jeles művészekkel dicsekvő *Vriendt* családnak, az antwerpeni diadalkaput festő Vriendt Ferencznek, a költő Jánosnak s az antwerpeni városházát építő Korneliusnak jó barátja volt s mint ilyen éneklí meg hexameterekben a Vriendt-család phönix-madaras czimerét, melyet Márki szép műfordításban mutat be.

Azután Max. Transylvanusunk jelen volt császári ura Konstancz városában 1551-ben történt látogatása alkalmával is s ekkor a 60 éve daczára is fiatal lelkű humanista a konstanczi lányok oktatására írt egy, a kort érdekesen jellemző költeményt, melyben a konstanczi leányokat a szerelem könnyelműségétől, a császár környezetében oda sereglett »*dele úrfi csapat*« ledérségétől óvja, inti, hogy . . .

»Oh, ne epedjetek a Vénus kéjes gyönyörére

És a vak istennek csúf örömére! . . . Mivel

A mit kértek, akartok : a kéj órája rövid csak.

Füstbe megy óhajotok és keserű lesz a méz.

Úgy hiszem, a mi először jól esik a szerelemben,

MENTÜL előbb keserű lesz a gyönyör, meg a kéj.« — stb. stb.

Márki munkája (ha nem is tisztázhatja teljesen a Maxim. Transylvanus eredete felett borongó homályt) sokkal teljesebb képét varázsolja elénk az eddigieknél kiváló humanista hazánkfia életének és főképp írói egyéniségének, a kinek mint történet- és földrajzírónak s mint költőnek irodalomtörténetünk lapjain méltó helyet jelöl ki érdekes kis tanulmánya által.

YS.

T Á R C Z A.

A »SZEGET-SZEGGEL« EREDETE.

»Egy érdekes történet a XVI-ik századból.« Ily cím alatt közölte a Századok mult (5-ik) füzetében Illésy János egy Bécsben élő magyar tanuló levelét 1547-ből, melyben ez egy regényes megható történetet mesél el az ő rokonának s pártfogó urának, Perusith Györgynek. Illésy helyesen gyanítja, hogy ez a történet is egyike azon beszélytárgyaknak, melyek akkor egész Európát bejárták. De még többet mondhatunk. Úgy gyanítjuk, hogy ez a levél a legkorábbi irodalmi nyoma annak a történetnek, mely Shakespeare »Szeget szeggel« című drámájának teszi tárgyát. S nem érdektelen véletlen, hogy ez az első irodalmi nyom ugyanazon városból ered, melyben Shakespeare drámája játszik. A hasonlóság Shakespeare tárgya s e történet közt szembeszökő. A főkülönbség az, hogy levelünkben a halálra ítélt férj megszabadításáért iránta való »vak szerelemtől üzetve«, de azért »tisztá lélekkel« neje engedi át magát a bíró kényének; míg Shakespearenél Izabella az elítéltnék nővére. Levelünk szerint azonkívül Milanó mellett játszik a dolog, Shakespearenél Bécsben. Érdekes, hogy a levél 1547-ben kelt s e történetet mint ép most megeseett dolgot meséli el. Shakespeare forrása Whetstone »Promos és Cassandrája« csak 1578-ban jelent meg nyomtatásban. Whetstone forrása pedig Geraldo Cinthiónak novellagyűjteménye, mely 1565-ben nyomtatott. Itt a levélírónk által elmondott dolog Innsbruckban esik meg, Miksa császár idejében. Két évvel Cinthio novellái előtt jelent meg (1563.) Claude Rouillet »Philamire« tragoediája, mely hasonló tárgyat dolgozott fel, s melyben — mint levelünkben is — a nő áldozza fel magát férjeért. 1563-ig tudjuk tehát követni e történet irodalmi feldolgozását. Ez a végső határ. S ím most a magyar tanulónak 1547-ből közlött levele mutatja, hogy már régebben is szélteben ismerték s mint »igaz« történetet mesélték. A levélben a történetnek alighanem legegyszerűbb alakját találjuk. Olaszországban játszik; ott, hol a történet keletkezett. S az is egyszerűbb, hogy a nő áldozza fel erényét férjeért, mint hogy a nővér a fivéréért. Ez utóbbi esetben a mese szövevényesebb; több motivatiót, több mellékkörülmény bevezetését kívánja meg, tehát csak későbbi fejlemény lehet. Ezt a későbbi

fejleményt azután megadja a mesének története. Császárról-császárra vándorol; Miksa császár idejétől (sőt Whetstone-nél Mátyás király történetével kapcsolódik) Ferdinandig mozog, Milanótól Bécsig. Mondhatjuk, majdnem egy századig él, míg végre Shakespeare »Szeget szeggel« darabjában megkapja végleges drámai formáját.

MIKOR LETT LISZHTY JÁNOS GYŐRI PÜSPÖK.

Az Athenaeum kézi lexikona azt írja Listi Jánosról, hogy veszprémi püspök volt és 1570-ben neveztetett ki győri püspökké. Nem tudom, mely forrásból származik ezen adat, de hogy ezen állítás nem felel meg a valóságnak, az bizonyos. Egy kezemnél levő forrásból ugyanis az derül ki megdönthetlenül, hogy Liszthy még 1571-ben is *veszprémi* püspök volt s csak ebben az évben vagy még későbbben lett *győri* püspökké. Ez a forrás egy, a pozsonyi evang. lyceum könyvtárában lévő XVI. századból származó emlékkönyv, mely alkalmasint magának Miksa királynak tulajdona volt. Ebbe az emlékkönyvbe, melyet tüzetesebben is szándékom ismertetni, Liszthy János 1571-ben ezeket írta saját kezével:

1571.

*Nusquam tuta fides
Joannes Listhius, Electus
Episcopus Vesprimiensis m. p.*

HARMATH KÁROLY.

SZERÉMI EMLÉKIRATÁNAK FÜGGELÉKE, AZ »EPISTOLA FLEBILIS« MÉGSEM SZERÉMI MUNKÁJA.

Szerémi lassankint csakugyan Anonymus sorsára jut, kivált ha a különös író bírálói, ismertetői maguk is segítenek még különösebbé, vitásabbá, sőt egyenesen érthetlenné tenni. *Szádeczky* a mult évben megjelent akadémiai értekezéseiben jórészt kijavította és pótolta a Wenzel-féle Szerémi-kiadás hiányait, de végül oly fölfedezésre jut, mely érthetetlen ellenmondásokat bizonyítana Szerémire. Nem is említve, hogy az »Epistola flebilis« pozitív adatai határozottan jobbak mint a Szerémiéi, a két nevezetes ellenmondás olyatén kiegyenlítése, a mint az *Szádeczky* megkísérli (Akad. Értek. XV. köt. 8. sz. 16 — 19. l.), tagadhatatlanul az erőltettség bélyegét hordja magán. Annyi ellenkező adattal szemben csupán egy adatra támaszkodik; de ezt az egyet okvetetlenül értékesse akarta tenni, mert ez látszott legalkalmasabbnak arra, hogy a rossz kiadás pótlásának fárasszó munkájára föltegye a fölfedezés koronáját. *A stylaris rokonság,*

melyre Szádeczky még hivatkozik, úgy bizonyítana valamit, ha legalább valószínűvé tudná tenni, hogy Thatai Miklós jobban tudott latinul írni mint Szerémi, s hogy ugyanaz a másoló, a ki mindkettőt leírta, csupán egyiket routotta meg, a másikat pedig meghagyta eredeti jellegzetességében. A fölhordott példák nem specificus, hanem csak typicus tulajdonságai Szerémi latinságának; az ellenkező véleményt nehéz volna bebizonyítani. Az az egy adat, mely eddig a codex végén lappangott s mely most Szádeczky szerint egyszerre, »egyetlen szóval megdönt« minden ellenkező okoskodást, így hangzik: »*Et per unum sacerdotem Georgium Sirimieusem.*« Elötte hézag, az állítmány hiányzik, az egész előtte és utána álló szöveg pedig első pillanatra Szerémi munkája igeu rövid kivonatának bizonyul, megtoldva s kiigazítva néhány jobb adattal. Szádeczky az idézett hiányos mondatot úgy fordítja, hogy »írta mindezeket Szerémi György pap.« En ugyanazon mondatot talán helyesebben így fordítanám: »És megírta mindezeket) egy Szerémi György nevű pap«, vagy még világosabban így: »És (mindez meg van írva) egy Szerémi György nevű paptól.« Az »Epistola flebilis« írója tehát itt nem önmagát, hanem forrását nevezi meg. Két helyen első személyben beszél az író s azt az első személyt Szádeczky nem meri azonosítani Szerémivel, de az írot igen is határozottan Szeréminek tartja. A ki meg akarja tanulni, hogy miként kell a legszerényebb lehetőség alapján kategorikus következtetést alkotni, az olvassa el Szádeczky értekezésének azon helyét, a hol bebizonyítja, hogy »a Zarkiban Szerémivel találkozó »parokus« nem lehetett más, mint Tatai Miklós«. Másnak azonban nem volna tanácsos ily merészen következtetnie. Én például ugyan csak Szerémiről írt tanulmányomban több pro és contra argumentum közt egy új érvet is emeltem ki azon szerény állításom igazolására, a melyet már Jászay Pál is kifejezett, hogy a II. Lajos haláláról szóló Szerémi-féle hirt »nem lehet egyszerűen ignorálni, hanem igen is megérdemli, hogy komolyan számba jöjjön és behatóbb vizsgálódás tárgyává legyen egy megoldottnak hitt, valójában pedig vitás és felderítésre váró kérdésben.« Uj érveket épen nem tartottam döntőnek, sőt magam hoztam föl a Szerémi hírének kedvező érvelés ellen egy oly nehézséget, mely — mint kijelentettem — kétségkívül oly nyomós, hogy igen bajos lesz ezt az utból teljesen elhárítani« (130. l.). Csak azt tartottam szükségesnek hangsúlyozni, hogy, mivel döntő argumentumunk nincs, igen kívánatos volna, hogy a kérdés véggkép tisztázódjék s mindenképen megnyugtató megoldást nyerjen. Szádeczky »messzemenőnek« tartja következtetésemet; de azért közvetve mégis igazat ad nekem, midőn kilátásba helyez egy részletesebb tanulmányt Lajos király haláláról (Akad. Értek. XV. köt. 7. sz. 4. és 64. l.). — Szádeczky úr egyéb észrevételeit illetőleg e helyütt csak annyit legyen szabad megjegyeznem, hogy gyanumat a Wenzel-féle kiadás iránt én is kifejeztem (»ha a kiadásnak hihetünk« 53. l.) s az alap ingatagságával mindenütt számoltam. Állításaimat a nyelv- és írályra vonatkozólag most is mind főtartom, csupán két-három

példát kellene törölnöm a sok közül. A márczius 3-iki fölolvasás alapján nem volt mit javítanom kéziratomon, mely február közepétől márczius közepéig a bölcsészeti karhoz és a ministeriumhoz volt benyújtva, azután pedig rögtön sajtó alá került úgy, hogy nem másfél hónappal a fölolvasás után, hanem már április első napjaiban megjelent a nyilvánosság előtt. Egyébiránt komoly összehasonlítás a két munkálat közt, minden állításom következetes megokolása, az egész munka szigorú tervszerűsége és minden körülmény, a mi csak hitelt érdemelhet, bizonyítékai minden eltalajdonítástól tiszta, lelkiismeretes munkálkodásomnak. Vagy indulhattam volna-e egy oly munka után, melyben ilyen gyanus jelenségek vannak :

1. Wenzel kiadása szerint a 129. lapon ezt olvassuk : »in profesto omnibus sanctorum« (okt. 31.); Szádeczky szerint (Akad. Értek. XV. k. 7. sz. 19. l.) a megfelelő adat : »Mindenszentek napján (nov. 1.)«.

2. W. 130. : »coravimus et cantavimus vesperam« (a vecsernyét); Sz. 19. »miséztek«.

3. W. 151. : »in die carnis privium feria tertia« (hushagyó kedden); Sz. 22. »Hamvazó szerdán« (hust ettek János királynál !)

4. W. 306. : »erat Dominicus dies in aduentu Domini, vbi cantabant scolares in summa missa officium« »Gaudete, iterum dico gaudete«, (Gaudete vasárnapja 1532. adventjében decz. 15.-re esett); Sz. 37. »Advent vasárnapján (decz. 1-én.)«

5. Sz. 47 és 66. lapokon ismételtlen hibáztatja Szerémit, hogy Brandenburgi György nejének halálát 1510-re teszi 1513 helyett; tényleg azonban a Wenzel-féle kiadásban ez az adat nincs sehol (legfeljebb 1505 + 16 = 1521-re lehetne belőle következtetni; 1510. a 46. lapon a pápa halálának éve, a mely az én értekezésemben csakugyan 1513-ra van kijavítva. 84. l.)

Hibák-e ezek tulajdonképen vagy pedig a kéziratból vett javítások ? A ki végig nézi a Szádeczkytól közölt kihagyások és főbb eltérések hosszú sorát, meggyőződhetik róla, hogy, ha vannak köztük jelentékeny adatok, e tekintetben az imént felsoroltak bizonyára az első helyen állhatnának. Ezen körülményből egyszersmind következtetést lehet vonni egy új kiadás szükséges vagy nem szükséges voltára.

DR. ERDÉLYI LÁSZLÓ.

HAZÁNKAT ÉRDEKLŐ ANGOL IRODALOM.

Az *Athenaeum* 1892. július 16. számában Charles A. Coote közli Maximilianus Transylvanus életrajzát nagobbára a »Századok«-ban közölt cikkek nyomán.

A *Scottish Review* 1892. áprilisi számában Dr. John Beddoe kezd egy cikksorozatot »On the Anthropological History of Europe«. A hazánkat közelebbről érdeklő rész az októberi számban jelent meg. — U. a. *Review* júliusi számában jelent meg egy cikk »On the Coming of the Hungarians: Their Orisn and Early Homes« by J. B. Bury. Részben Hunfalvynak, részben Vámbérynek ad igazat. — U. a. *Review* októberi számában Blind Károly ír Kossuthról és Klapkáról. Az előbbi elítéli, az utóbbit dicséri.

Transactions of the Royal Historical Society New Series, vol. VI., pp. 69 — 85. »The Roumanian Language« by Dr. Robinson Thornton, dákóromán szellemben. Az újabb kutatások eredményeit nem ismeri.

Ugyancsak a Royal Historical Society-ban, annak f. évi márczius 16-diki ülésén hazánkfa Dr. Reich Emil tartott fölolvasást »A magyar vármegye történetéről«. Tudósítást közölt az ülésről az *Athenaeum* f. évi márczius 25. száma.

A román tanuló ifjuság felelete a magyar tanulók válaszára megjelent éktelen angol fordításban »The Roumanion Question« cím alatt. Példányai az antiquariusok ponyvát díszítik.

Egy igen csinos könyv jelent meg nemrég ily cím alatt:

Queen Joanna I. of Naples etc. by St. Clair Baddeley, XX és 360 lap illusztrációkkal, William Heinemann kiadásában, 1893. Szerző igen ékes dictionál de csekély történeti apparatussal védelmezi Nápolyi Jankát a férjgyilkosság vádja ellen. Az *Englisch Historical Review* kicsinylő kritikát közöl a könyvről.

Notes and Queries 7th Series II. kötet. — Több levelező azt a kérdést vitatja, hogy ki volt az »doyen de Salzbery«, ki jelen volt mint angol követ de Foix Anna, Kendali grófkisasszony, menyegzőjén Székesfejérvárott Ulászló királylyal 1502. szept. 29-én. Sanuto szerint pap volt a követ, de a salisburyi székesegyház dékánja meghalt július 25-én s az új dékán csak október 10-én választatott meg. A salisburyi gróf pedig több évvel ezelőtt lefejeztetett s jószágai a korona számára elkoboztattak.

U. o. III. kötet. Dr. Woodward leírja és kritizálja az innsbrucki Miksa síremlék heraldikáját. Igy pl. Erzsébet, magyar királynő, Albert hitvese egy burgundi hercegleány czímerét viseli. I. Albert császár Csehország, Magyarország és Dalmácia czímereit bitorolja. III. Frigyes császár az elorzott magyar korona révén szintén magyar pólyákat visel. II. Albert császár helyesen viseli Magyarhon és Csehország czímereit, de hiányzik czímeréből a császári sas.

K. L.

ÚJ KÖNYVEK. APRÓ NYOMTATVÁNYOK.

— A BEÖTHY ZSOLT által szerkesztett nagy képes díszmunkából »A Magyar Irodalom Története« már öt füzet jelent meg. Minden füzethez egy-egy díszes műmelléklet van csatolva, s magában a szövegben is számos kép, facsimile stb. fordul elő. Minden egyes korszak történetét egy-egy szakember írja, de az egyes cikkek úgy vannak összeállítva, hogy a munka egyöntetűségét nem zavarják. Az eddig megjelent cikkeket Erdélyi Pál, Láncoz Gyula, Sebestyén Gyula, Simonyi Zsigmond, Pulszky Ferencz, Hegedüs István, Horváth Cyrill, Szilády Áron, Hajnik Imre, Kardos Albert, Marczali Henrik, Hellebrand Á. írták. Minden két hétben egy füzet lát világot s egy füzet ára 40 kr. A munka 20 füzetből fog állani.

— **BODNÁR ZSIGMOND** »A Magyar Irodalom Története« című munkájából megjelent a XV-ik füzet. Az egész füzet a XVIII-ik század költészetét tárgyalja s Péczely, Ányos, Kármán után áttér a classicus ideál híveire (Szabó Dávid, Révay, Virág, Berzsenyi), az ébredező nemzeti eszme munkásaira (Dugonics, Horváth Ádám, Gvadányi, Gáti István, Vályi Nagy Ferencz) s megkezdi a leoninistákat.

— **A PALLAS NAGY LEXICONA** II-ik kötetéből az 1—10. füzet jelent meg, melyek az Arafale—Bambus szavakat foglalják magukban. Minden füzethez egy vagy több díszes műmelléklet van csatolva. Rendkívüli érdeme e nagy szabású vállalatnak, hogy a magyar közönség számára készült: azaz nemcsak magyarul van írva, hanem tekintettel van írva hazánk szükségleteire. Minden tudományágból a legkitünőbb elismert nevű szakemberek dolgozótársai a vállalatnak. A füzetek is gyorsan követik egymást, úgy hogy pár év alatt az egész munka be lesz fejezve.

— **GRÓF KUUN GÉZA** »A magyarok kelettel és a keleti népekkel való összeköttetésének legrégibb történetei« cz. a nagybecsű östörténeti tanulmányok I-ső kötetét adta ki legújabbban Kolozsvárt. és pedig latin nyelven, hogy a magyarok eredetére és legrégibb történetére vonatkozó eme nagyérdékű fejtegetéseket a külföldi tudósok is használhassák. A munka latin czíme: *Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima*. Kitünő tudósunknak s jeles orientalistánknak az volt a czélja, hogy felölelje, megvilágítsa és főképp rendezze az összes, a magyarok östörténetére vonatkozó anyagot, s azokból a magyarok régi lakóhelyeiről, államszervezetéről, intézményeiről, szokásairól s főbb történeti mozzanatairól lehetőleg kikerekített, teljes és hű képet adjon a feumaradt adatok czéltudatos csoportosítása és egybeszerkesztése által. Így munkájának még a legavatottabb szakemberek és specialisták előtt is megvan az érdeme, hogy szükséges és hasznos repertoriumul fog szolgálni, míg a magyarok östörténetében kevésbé jártas, de a kérdés iránt érdeklődő közönség teljes tájékozást és ismeretet szerezhet magának a tárgyra nézve e nagybecsű munkából, mely az eddigelő előkerült forrásoknak, főképp a hazaiaknak és keletieknek összes tudósításait felhasználja. A keleti közvetlen források értesítéseiből azt a becses és örvendetes tanulságot is meríti a tudós szerző, hogy hazai krónikáink régi traditiókon alapuló tudósításai egyáltalában nem oly megbízhatatlanok éskicsinylendők, mint azt némely modern kritikusok hirdetni kezdtették. Az I. kötet egyes fejezetei a következők: 1. Az Altai tartományokban lakó magyarokról. 2. Ázsia leírása magyar krónikákban. 3. A Jugriában, majd Baškiriában lakó magyarokról. 4. Alaniáról. 5. Az Alaniában lakó magyarokról. 6. Lebediáról. 7. A magyarok hét nemzetségéről. 8. A régi magyarok szokásairól, intézményeiről vallási és hadi dolgokban. 9. Etelközről. 10. A magyarok első vezérválasztásáról Etelközben. Eddig terjed az I. kötet. Tartalma mutatja, hogy a magyar östörténet legfontosabb kérdéseivel foglalkozik. Beható ismertetésben fogjuk kimutatni, hogy

mily eredménynel és sikerrel. A tervezett és szintén sajtókész II. kötet a magyarok történetét folytatni fogja Etelközben, majd a nagy Morvaországba és Pannoniába való becsapásokat, a bolgárok ellen viselt háborút, aztán a magyarok egyéb összeköttetéseit kelettel és kelet népeivel egészen 1301-ig fogja megvilágítani. Melegen üdvözljük a megjelent I. kötetet előre is, mielőtt bővebben ismertetnők és örömmel constataljuk a nagy nyereséget, mely abból őstörténetünk ismeretére háramlik.

—v.

— FRANKÓI VILMOS a Katholikus Szemle közelebbi füzetében megjelent rendkívül érdekes tanulmányát »A Szent Istvántól Rómában alapított magyar zarándokház« külön lenyomatban is kiadta. A különböző pápai levéltárakból s a német-magyar collegium levéltárából szedte össze a szétszort adatokat s írta meg a magyar zarándokház változatos történetét, mely egész 1776-ig fennállott, mikor VI. Pius pápa rendeletéből lerontatott, hogy helyére a Szent Péter basilica egyik mellékhelyisége építtessék. Változatos sorsa volt ennek a zarándok háznak két századon át, hol hanyatlott, hol emelkedett. Igaz, hogy a »magyarnak az örök-városban nincs otthona« — de egy év múlva már *lesz*. Adjon Isten ennek állandóbb, biztosabb és tovább tartó fennállást, mint a milyennel a zarándokház bírt!

— »A KATHOLIKUS CLERUS SÉRÉLMEI 1848 előtt és után« czím alatt a Budapesti Szemle egy méltán nagy feltűnést keltett czikk sorozatot közölt, mely szerzőjének alapos és mélyreható történelmi tanulmányairól tanuskodik. A könyv most külön kiadásban is megjelent, s annak tüzete-sebb ismertetésére egyik közelebbi füzetünkben visszatérünk.

— A TURUL eddig megjelent tíz évfolyamához (1883—1892) Borovszky Samu vál. tagtársunk egy kimerítő és pontos Név és Tárgymutatót készített, mely e rendkívül becses folyóirat gazdag tartalmának használatát nagy mértékben megkönnyíti. Tárgyak szerint csoportosította a czikkeket, maga a névmutató is igen jól van összeállítva, s nélkülözhetlen azokra nézve, kik a Turult használni akarják. Ára 1 frt 50 kr.

— A GYŐRI KÁPTALAN VISZONYA a győr-belvárosi kath. elemi fiú iskolához. Győr. Surányi János könyvnyomdája, 1893. 54. l. Ára? A névtelen szerző érdekes kis adalékot szolgáltat Győr város culturtörténetéhez. A függelékben közölt nagybecsű okmányok alapján összegezi szerző azon jogokat és köteleességeket, a melyek a győri elemi iskola irányában a győri káptalanra s Győr város közönségére háramlanak. A kérdés tisztázása természetesen teljesen helyi érdekű. Minket leginkább a szerző művecskéjének bevezetését képező első lapok érdekelnek, a melyek Győr iskola ügyéről mondanak el egyet-mást. Nagyobb bece a műnek ugyan nincs, de mint adalék elég figyelemre méltó.

— SZÉCHY KÁROLYTÓL »A Pannoniai ének« czím alatt az Irodalom-történeti Közleményekben kiadott tanulmány, igen díszes kiállítású tíz íves kötetben megjelent. Nagy szorgalommal s gondos utánjárással készült

tanulmány, mely meggyőzőleg igazolja, hogy az ének nem a XIV—XV-ik századból való, mert annak nincs egyetlen szava vagy alakja, mely a XVI-ik század nyelvében elő ne fordulna.

— CSAFLÁR BENEDEK v. tagtársunk az amsterdami philhellen egyeslet organumában a Hellasban »Ein ungarischer Hellenist« cím alatt Szabó István igazi melegséggel írt életrajzát közli, mely külön lenyomatban is megjelent Halleban. Ajánljuk e becses és derék kis munkát olvasóink figyelmébe annyival inkább, mert az egybegyűlő összeg Szabó István síremlékére fog fordíttatni. Megrendelhető szerzőnél Budapesten a piaristák épületében.

— A SZABÓ FERENCZ által kiadott »Történeti-, Nép- és Földrajzi Könyvtár« kötetei gyorsan követik egymást. Wertner Mór IV. Béléja után, melyről egy másik rovatunkban bővebben szólunk, Dr. Lázár Gyula tagtárstól »Anglia Története« jelent meg, három vaskos kötetben. Ezen irodalmunkban hiányt pótló munkáról legközelebről tüzetesb ismertetést fogunk közölni.

— Az 1241—42-iki MONGOL INVASIÓRÓL STRAKOSCH-GROSSMANN Innsbruckban tüzetes nagyobb tanulmányt adott ki, öt térképpel ellátva, mely hazánkat is közelebről érdeklí, s melyről közelebbi füzetünkben tüzetesebb ismertetést fogunk hozni.

— A SIEBMACHER-FÉLE MAGYAR CZÍMERES-KÖNYV pótfüzeteiből megjelent az első, mely az egész vállalat 29-ik füzetét képezi. A czímeres-könyv főrészenek befejezéséről már mult évi deczemberi számunkban volt alkalmunk megemlékezni. Az érdemes szerkesztőnek, Csergheő Gézának buzgóságát és a Bauer-Raspe nürnbergi kiadó-czég áldozatkészségét egyaránt dicséri az az elhatározásuk, hogy nagy vállalatukat egy tekintélyes függelékkal egészítik ki, mely a munkából kimaradt nevezetesebb családi czímereket tartalmazza, s egyéb tekintetben is hivatva lesz annak egyes nagyobb hézagait pótolni. A magyar Siebmacher 1885-ben indult meg, két évvel a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság keletkezése után; a czímertan és genealogia azóta, — épen e társaság működése folytán — rendkívüli haladást tüntet fel, s a legutolsó évekre esnek e tudományágak legérdekesebb felfedezései. Ezek értékesítése képezi első sorban a pótfüzetek feladatát, úgy hogy a Siebmacher függeléke, mely az egész munkának körülbelül egy ötödét fogja képezni, érdekesség tekintetében előre láthatólag jóval felül fogja mulni az eddigi köteteket. Láthatjuk ezt már az első füzetből, mely a szokott betűrendes módszerben a Buzlay czímerig halad pótlásaival. A füzet anyaga négy régi magyar nemzetség, az Aba, Ákos, Balogh és Buzáth genusok czímerein kívül az Ábrahámffy (de genere Csolt), Ákossy, bolli Alpáry, Árapatak, Asguthy, Athinay (de genere Aba), Atyfi (de genere Balogh), Azzizelghi, Bacsinszky, Bocskay (de genere Guthkeled), laki Bakith, Baloghy (de genere Balogh), Balpatak de genere (Tekule), Basó, Básty, Bászunay, Behaim, Berekszó, Beriszló, özdögei Besseney, teremhegyi Bika, razinai Bocskay (de genere

Guthkeled, Bor és ártánházi Bornemisza családok czímereit ismerteti; ötöt, u. m az Azzywelghi (1415), Básznyay (1434), Árapataky (1456), Berekszói (1488) és Alpáry (1513) czímereket az eredeti czímeres-levelek után. Azonfelül jelentékeny heraldikai és nemzedékrendi pótlásokkal egészíti ki az előző kötetek Alaghy, Alsáni, Apponyi, Bagossy, Bakócz, Balassa, Batthyány, Bebek, Berzeviczy stb. czikkeit. E szükséges pótlások mellett azonban sok a felesleges anyag is a füzetben; az Apagyi, Artner, Bay, Brankovics stb. családokról szóló czikkek, melyek mindössze néhány lényegtelen forrásidézetet tartalmaznak, bizvást elmaradhattak volna, s azoknál a családoknál, melyek más családdal közösen, mint adományostársak kaptak czímert, teljesen elegendő lett volna hivatkozni a czímer-szerző családra; azért mondjuk ezt, mert tudjuk, hogy ily költséges vállalatnál a helynek kétszeres értéke s heraldikai anyagkészletünk gazdagsága mellett az ily felesleges részletek közlése csak is érdekesebb és szükségesebb adatok rovására történhetik. A füzet egyes apróbb hiányaival és tévedéseivel nem akarunk foglalkozni; az egész tartalom értékével szemben azok úgy is elenyésznek; felöltő botlás azonban, hogy a szerző az Este hercegi házat összetéveszti a Piccolomini—Arragonia családdal, s az arragoniai melléknevet viselő Estei Hyppolit esztergomi érseket ez utóbbi család tagjának tekinti. A füzet a pótlékokon kívül egyebet is tartalmaz: az egész munka színes címlapját s 4 külön címlapot, melyek a füzeteknek ugyanannyi kötetre való csoportosítását lehetővé teszik. A munka használhatósága kétségkívül csak nyerhet e beosztás által. Teljesen elhibázottnak tartjuk azonban az 1—28 füzetbe adott, 9 ívre terjedő betűrendes névmutatót; miután a füzetek anyaga ugyis betűrendben van összeállítva, ennek csupán a pótfüzetek befejezése után, az egész munka végén lett volna helye, ott is akkor, ha a szövegben előforduló összes családi neveket felöleli. De ezt csak melleleg; egészben véve kétséggel ismerjük el a füzet értékét s mint a becses vállalatnak nélkülözhetetlen kiegészítő részét melegen ajánljuk mindazok figyelmébe, a kik az eddigi füzeteknek birtokában vannak.

— JASTROW 1891-re szóló évi jelentése a történetírásról (Jahres-berichten der Geschichtswissenschaft) elhagyta a sajtót. Nagy szolgálatot tesz ez a vállalat mindenkinek, ki történetírással foglalkozik, melyből immár a XIV-ik sz. látott világot. Az 1891-iki magyar történeti irodalom ismertetését *Mangold* Lajos tollából vesszük. Nagy gondnal és szorgalommal állította össze s csoportosította ezt a rendkívül gazdag anyagot, mely rendelkezésére állott, úgy hogy ebben a kimerítő jelentésben teljes képét látjuk a hazai történet- és irodalomtörténetírásnak, editióknak stb. a mondott évben. Magábanvéve mind áttekintésül rendkívül érdekes — egy év kutatásainak s feldolgozásainak eredményét látjuk együtt és megbecsülhetetlen annak, ki valamely specialis kérdéssel foglalkozik.

VEGYES KÖZLÉSEK.

† BÍRSZÉDES KÁLMÁN május 3-án Konstantinápolyban meghalt. Éppen egy év előtt szólalt fel a Rodostóban levő Rákóczy-templom restaurálása ügyében s initiálta a társulatunk által kezdeményezett actiót. A munkálátokat ő maga vezette s a beterjesztett számadások igazolták, hogy mennyi önzetlenséggel s lelkesedéssel járt el a fáradságos munkában. A szabadságharcz leveretése után menekült Törökországba, a honnan haza sem tért többé. Ismételten beutazta a keletet s a török történelemnek, az emigráczióknak és a keleti viszonyoknak egyik legalaposabb ismerője volt. Eleinte festészettel tartotta fenn magát, utóbb irogatott külföldi és magyar lapokba s néhány év óta a tüzoltás elméletét tanította a török császári katonai akadémián. Igen sok képet festett, köztük néhány művészi becsüt is. Egy párt a szultánnak a Dolma Bagdzse palotájában levő képtárában őriznek. Utolsó időben II. Rákóczy Ferencz törökországi tartózkodásának történetét szándékozott megírni s a munkához hozzá is fogott, melyből azonban csak töredékek maradtak utána. Nyugodjanak porai békében!

— BEREGSZÁSZON május 22-én a megyeháza és Munkácson 23-án a főgymnasium nagy termében, vagy 30 orsz. képviselő s rendkívüli nagy számú és válogatott hallgatóság jelenlétében gr. Zichy Jenő és Thaly Kálmán szabad előadásokat tartottak, az előbbi a magyarok őshazájáról, az utóbbi Bereg vármegye és a munkácsi vár történetéről a Rákóczykorban. Ennek kapcsán Thaly buzdította a megjelenteket, hogy csatlakozzanak ahhoz a mozgalomhoz, mely lehetségessé fogja tenni II. Rákóczy Ferencz hamvainak hazaszállítását s eltemetését a munkácsi várban, mely fegyházból északkeleti Magyarország muzeumává alakíttatnék át. Az ezt követő lakomán Zichy Jenő gr. szavaira közfelkiáltással nyomban megalakult a jelzett célokra a bizottság. Elnök lett az ifju Schönborn gróf, alelnökök Zichy Jenő gróf és Miklós Ödön, előadó Thaly Kálmán.

— AZ ERDÉLYI IRODALMI TÁRSASÁG jun. 4-iki Gróf Kuun Géza elnöklete alatt tartott ülésében *Salamon Ferencz* felett Szádeczky Lajos tartott egy lendületes hangon írt emlékbeszédet, melyben igazi bensőséggel esetelte az író és embert, s melyet a szép számú közönség nagy figyelemmel hallgatott meg s élénken megélt. Az emlékbeszédet Finály Henrik olvasta fel. Az emlékbeszéd az Irodalmi Társaság évkönyvében fog világot látni.

— AZ ERDÉLYI KÁRPÁT EGYESÜLET kolozs megyei osztálya, a mely feladataúl tűzte ki a turistaság mellett a történelmi emlékek ápolását is, első nagyobb történelmi kirándulását e tavaszon, apr. 30-án rendezte *Leányvár*, a *szász-fenesi csatater* és *Gyaluvára* megtekintésére. A szász-fenesi határban a legmagasabb hegyen lévő Leányvár romjai megtekintése után, a melyről érdekes mondák keringnek a nép ajkán, a szász-fenesi csatateren azt a helyet állapították meg, a hol az egykorú történelmi feljegyzések, főképp Szalárdi siralmas krónikája szerint II. Rákóczy György fejedelem,

a törökökkel szemben 1660. május 22-én vívott csatában sebet kapva lováról leesett, a minek következtében két hét mulva Váradon (jun. 7-én) meghalt. — A helyszínén constatálták, hogy az a patak, melynek partján (az átugratás közben sisakja lefordulván) fején megsebesült, a Szász-Lónától Szász-Fenes felé folyó patak s hogy a megsebesülés az országútat összekötő híd és Szász-Lóna között a »Vörös sapkához« címzett vendéglő közelében történt. Ez a constatálás azért bír jelentőséggel, mert Kolozsmonostor határában a domb élén egy emlékoszlop áll, mely azt hirdeti, hogy ott esett el Rákóczy György 1660. május 20-án (22-ike helyett!), pedig a halálos sebesülés attól mintegy 5 kilométernyire történt Szász-Fenesen túl. Az emlékoszlop tehát oda volna átteendő.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT jun. 11-én tartotta közgyűlését. Ez alkalommal lepleztetett le az emlékkő, melylyel a Társulat azt a házat, melyben Salamon született, a ref. paplakot emléktáblával látta el. Az ünnepélyen emlékbeszédet Súlyom Fekete Ferencz a társulat alelnöke mondott. Társulatunkat ez ünnepélyen Dr. Beóthy Zsolt, Szádeczky Lajos és Márki Sándor képviselték.

— DR. SZÁDECZKY LAJOS Mihály vajdájának, mely évekkel ezelőtt mint a Történelmi Tár melléklete jelent meg, s a fiatal történésznek első nagyobb munkája volt, most második egészen átdolgozott s új adatokkal bővített kiadása van sajtó alatt mint a Szabó Ferencz által szerkesztett »Történeti Nép és Földrajzi Könyvtár« egyik kötete s közelebbről meg fog jelenni.

— DR. SZOMBATHY IGNÁCZ tagtársunk »Bars vármegye levéltáráról« a Barsi Ellenőrben érdekes cikket közöl. Rendes levéltárnokkal csak II. József császár kora óta találkozunk s az időtől fogva közli a levéltárnokok névsorát. Adataiból látszik, hogy az osztrák uralom alatt mind 1780-tól 1790-ig. mind 1849-től 1860-ig különös gondot fordítottak a levéltárra, és a levéltárnok mellé segédet és a szükséghez képest dijnokokat is rendeltek. Az 1861-től kezdődő új alkotmányos élet már nem sokat törődött a régi iratokkal és a levéltárral. — No, de reméljük, hogy ezután másképen fog lenni.

— A BESZTERCEI LEVÉLTÁR rendezésének nagy munkáján serényen dolgozik dr. Berger Albert s az egyes osztályok (oklevelek, acták, protocolumok, számadások) már fel vannak állítva. Rendezés közben sok új oklevélre bukkant. A számadáskönyvek 1471-ben kezdődnek, a protocolumok pedig 1517-ben. 1488-ból egy, a szász földre vonatkozó csaknem teljes népszámlálás maradt fenn.

— A BUDAPESTI EGYETEMEN az 1892/3-iki tanév első felében tizenkilenc hallgatója volt Horvát Áprád diplomatikai collegiumának; a második felében pedig tizennégy hallgatója; a legszorgalmasabbak, legjelesebbek ezek: Csepreghy Kálmán, tiszt. Németh István, Németh József, Reiszig Ede, tiszt. Repák Jenő, tiszt. Szentimrey Gábor, — különösen pedig Egressy Gábor joghallgató.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— A GYULAFEHÉRVÁRI SZÉKESEGYHÁZ későbbi részei s egy magyar humanista. Egy rajz és két fénynyomattal. Irta *Bunyitay Vincze*. Budapest, 1893. 4-edr. 32 l.

— ZEMPLENMEGYE. Irta *Ballagi Géza*. Felolvastatott a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának 1892. évi nov. hó 7-én tartott ülésében. (A M. Tudományos Akadémia által kiadott megyei monographiák VI-ik füzeté.) Budapest, 1893. 8-adr. 78 l.

— A MAGYAR ANJOUK EREDETE. Székfoglaló értekezés *Óváry Lipót* l. tagtól. (A Történettudományi Értekezések XVI-ik kötetének 1. száma) Budapest, 1893. 8-adr. 42 l. Ára 30 kr.

— A SZENT ISTVÁNTÓL RÓMÁBAN ALAPÍTOTT MAGYAR ZARÁNDOKHÁZ. Irta *Frahnói Vilmos*. Budapest, 1893. 8-adr. 29 l.

— BUDAPEST RÉGISÉGEI. Szerkeszti *Gömöri Havas Sándor*. IV. Budapest, 1892. 4-edr. 156 l.

— NEGYEDIK BÉLA KIRÁLY TÖRTÉNETE. Okirati kutfők nyomán írta *Wertner Mór*. (A *Szabó Ferencz* által kiadott történeti nép- és földrajzi könyvtár LV-ik kötete.) Temesvár, 1893. 8-adr. 251 l. Ára 2 frt.

— VILÁGUNK ALAKULÁSAI NYELVHAGYOMÁNYAINKBAN. Irta *Kálmány Lajos*. Szegeden, 1893. n. 8-adr. 74 l. Ára 1 korona.

— KASSA ÁRUMEGÁLLÍTÓ JOGA. A város titkos levéltárának adatai alapján írta Dr. *Fiwkas Róbert*. Kassa 1893. n. 8-adr. 41 l.

— A PANNONIAI ÉNEK. Irta *Széchy Károly*. Budapest, 1893. 8-adr. 156 l. Ára 1 frt.

— AMERIKA ÉS A MAGYARSÁG. Irta *Márki Sándor*. Különlenyomat a Földrajzi Közleményekből. Budapest, 1893. 8-adr. 46 l.

— NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ a Turul 1883—1892. évfolyamaihoz. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság igazgató választmányának megbízásából szerkesztette *Borovszky Samu*. Budapest, 1893. 4-edr. 107. l. Ára 1 frt 50 kr.

— EIN UNGARISCHER HELLENIST. Lebensskizze des ehrwürdigen Philologen *Stephan Szabó* (1801—1892.) von *Benedikt Csaplár*. Separat-Abdruck aus der »Hellas« Organ des Philhellenischen Vereins in Amsterdam, Leiden, 1893. 8-adr. 36. l.

— DOCUMENTE PRIVITORE LA ISTORIA ROMANILOR. Urmare la colectiunea lui *Eudoxiu de Hurmuzaki*. Supplementul II. Vol. I, 1510—1560. — Documente culesc din archive si biblioteci polone co traducerea francesa a documentelor polone. Bucuresci, 1893. 4 r. XXI. 652 l.

— DER EINFALL DER MONGOLEN IN MITTELEUROPA in den Jahre 1241 und 1242. Mit 5 Karten, einem Sachregister und einem Quellenregister. Von *Gustav Strakosch-Grossmann*. Innsbruck, 1893. 8-r. 227 lap.

— REGESTA REGNI HIEROSOLYMITANI (MXCVII—MCCXCI) Edidit *Reinhold Röhricht*. Oeniponti, 1893. 8-o. 521 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1893 évi jun. 7-én d. u. 5 órakor tartott rendes választmányi ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Thaly Kálmán elnöklete alatt Barabás Samu, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, dr. Czobor Béla, dr. Fejérpataky László, Pettkó Béla, dr. Szendrei János, Szinyei József, Tagányi Károly, dr. Váczy János vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Fejérpataky László és dr. Borovszky Samu vál. tagokat kéri fel.

70. Szilágyi Sándor titkár előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánlatnak *évdijas r. tagokul 1893-tól:* Matuska Péterné szül. Comáromy Blanka Budapesten (aj. Bárczay Oszkár), községi polgári leányiskola Rimaszombatban (aj. Karasszon József), Deybachi báró Zech Arnold m. kir. honvéd huszár-ezredes Budapesten (aj. Bárczay Oszkár), Görgey Gyula földbirtokos Német Remetén (aj. Mangold Samu), Fűrész József plebanus Vajtán (aj. Kiss István), Téry Emil ügyvéd Hőgyészen (aj. Kiss István), ifj. Kapus Sámuel vármegyei ellenőr Zilahon (aj. Boér Miklós), Jekelfalussy Zoltán cs. és kir. kamarás Budapesten (aj. Pettkó Béla).

Megválasztatnak.

71. Thúry József társ. tag felolvassa »*A török hódítás kezdete*« című értekezését, mely a *Századok*-ban fog megjelenni.

72. Harmath Károly társ. tag ismertető bevezetéssel egy *XVI-ik századi emlék-könyvet* mutat be, mely a pozsonyi ev. lyceum könyvtárában őriztetik.

Az ismertetés, melyhez Thaly Kálmán a ritkabecsű emlék-könyv egykori tulajdonosára, keleti motívumokkal díszes papírosára és valószínű provenientiajára vonatkozólag néhány helyesléssel fogadott megjegyzést fűz, e megjegyzések figyelembe vételével szintén a *Századok*-ban fog közzé tétetni.

73. Titkár előterjeszti a pénztárnok május-havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt	2988	frt	16	kr,
» kiadás »	968	»	23	»
maradvány	2019	frt	93	kr;
a nihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő	4084	»	21	»
követelést, 1893. május 31-én összesen	6104	frt	14	kr

kézpénz áll a társulat rendelkezésére, melyből azonban a Velics Lajostól befizetett 100 frt alapítvány tőkésítendő.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz esatoltatik; a tőkésítendő 100 frtra nézve pedig határozatik, hogy ez összeg erejéig $4\frac{0}{10}$ -os koronajáradék vásároltaszék a társulat alapítókéjéhez, mely határozat szabályszerű végrehajtásával az elnökség bíztatik meg.

74. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 7220 számú értesítése szerint a f. évi 67 jk. pont alatt kelt vál. határozatnak megfelelően 100 frt (200 koroua) alapítvány tőkésítettett.

Tudomásul szolgál.

75. Jelenti, hogy a »*Regia deputazione di storia patria per le provincie di Bologna*« történelmi társaság Malagola Károly bolognai államilvéltári igazgató indítványából a M. Tört. Társulattal csereviszonyba óhajt lépni.

Örömmel fogadtatván, a titkár felkéretik, hogy a nevezett társasággal érintkezésbe lépve, az ajánlott viszony tekintetében létrejövendő megállapodásokról a választmánynak annak idején jelentést tenni szíveskedjék.

76. Előterjeszti az »*Országos Magyar Gazdasági Egyesület*« elnökségének f. évi május 25-én 1734 sz. alatt kelt átiratát, mely szerint az egyesület a magyar mezőgazdaság történetére vonatkozó kútforrások összegyűjtése és kiadása ügyében bizottságot küldvén ki, felkéri a társulatot, hogy e bizottságba saját kebeléből is két tagot szíveskedjék kiküldeni.

A választmány készségesen eleget óhajtván tenni a felhívásnak, az egyesületi bizottságban való szíves közreműködésre dr. Pauler Gyula és Tagányi Károly vál. tagokat kéri fel.

77. Bemutatja a »*Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat*« meghívó levelét a társulat f. évi június-hó 11-én Déván tartandó közgyűlésére, mely a néhai Salamon Ferencz jeles történetírónk szülőházán elhelyezett emléktábla ünnepélyes leleplezésével lesz összekötve.

A meghívás köszönettel fogadtatik s az ünnepélyre a M. Tört. Társulat képviselővel — a titkár javaslatára — dr. Beóthy Zsolt, dr. Márki Sándor és dr. Szádeczky Lajos t. tagok bíznak meg.

78. Bennutatja Kecskemét város törvényhatósága és a kecskeméti »*Katona József kör*« meghívását a f. évi jun. 11-én Katona József születésének századik évfordulója alkalmából rendezendő emlék-ünnepélyre.

Köszönettel fogadjatik s a társulatnak az ünnepélyen való képviselétére Horváth Ádám orsz. képviselő úr és dr. Váczy János t. tagok kéretnek meg.

79. Jelenti, hogy a *budai honvél-szobor* május hó 21-én tartott leleplezésére a társulat meghívván, azon az elnökség intézkedéséből Thaly Kálmán alelnök úr vezetése alatt tiz taggal küldöttségileg jelent meg.

Helyeslőleg tudomásul vétetik.

80. Előterjeszti a dévai állami főreáliskola igazgatójának Téglás Gábornak f. évi máj. 14-én kelt levelét, melyben a vezetése alatt álló intézet jelesebb növendékeinek megjutalmazása céljából a társulat néhány kiadványát kéri.

Határozatlik, hogy a társulat kiadványai közül *Balassa Bálint Költeményei*-nek két példánya és — a mennyiben a rendelkezésre álló példányok száma engedi — a *Tört. Életrajzok* egy kötete is küldessék meg a fő-reáliskola igazgatóságának.

81. Bemutatja *Bars-vármegye régészeti és történelmi bizottsága* f. évi apr. 29-én 5310 sz. alatt kelt átiratát, melyben a bizottság megalakulását tudatván, megkezdett munkásságához a M. Tört. Társulat hazafias támogatását kéri.

Örömmel üdvözöltetik.

82. Borovszky Samu előadja, hogy a közelebb mult napokban egy szűkebb társaság körében felmerülvén az az óhajtás, hogy néhai Salamon Ferencz emlékének a M. Tud. Akadémiában vagy más arra méltó helyen mellszobor állíttassék, a kegyeletes célra a jelenlévők adakozásából mindjárt azon alkalommal 55 frt gyűlt össze, mely összeg mint »*Salamon Ferencz szobor-alap*« ideiglenesen a belvárosi takarékpénztárnál helyeztetett el. Felmutatja a takarékpénztár 1107 számú betét-könyvét s kéri a választmányt, hogy azt a társulat őrizete alá venni s ezzel az egész ügy tovább vitelét és vezetését magára vállalni sziveskedjék.

Borovszky Samu előterjesztésével kapcsolatban Czobor Béla tudomására hozza a választmánynak, hogy Strobl Alajos úr szíves készségeit nyilvánította: az óhajtott mellszobor mintázatát minden díj nélkül elkészíteni.

A választmány örömmel értesülvén a történetekről, az elhunyt nagynevű tudós emlékének ügyét magáévá teszi, Strobl Alajos úrnak hazafias ajánlatáért eleve is köszönetét fejezi ki, s a felmutatott takarékpénztári betét-könyvet azzal az utasítással adja át a társulat pénztárnokának, hogy azt további intézkedésig a szobor-alap javára még begyűlhető összegekkel együtt mint külön letétet kezelje és őrizze.

Zárt ülésben —

83. Thaly Kálmán elnök megemlékezvén a Konstantinápolyban élt festő-művész hazánkfiának Beszédes Kálmánnak közelebb történt gyászos elhunytáról, a ki csak nem régen is még a rodostói Rákóczi- emlékek restaurálása körül oly sok elismerésre méltó buzgósággal fáradozott és működött közre, az elhunytnak hagyatékára vonatkozólag tesz előterjesztést, mely után — több tárgy nem lévén, az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Jegyzette
Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Fejérfpatakj László s. k., Borovszky Samu s. k.*

F E L H Í V Á S

néhai Salamon Ferencznek állítandó mellszobor ügyében.

A Magyar Történelmi Társulat jun. 7-én tartott ülésében elhatároztán, hogy az elhunyt nagynevű történetírónk Salamon Ferencz emlékére felállítandó mellszobor létesítéséhez szükséges alapnak közadakozás útján leendő összegyűjtéséről gondoskodni fog: felhivom az elhunytnak barátait, tisztelőit és tanítványait, hogy adományaikat a társulat titkári vagy pénztárnoki hivatalába (Budapest, Ferencziek-tere Egyetemi Könyvtár) küldjék be. Az adakozást egy szűkebb kör Beöthy Zsolt indítványára 55 frttal már megkezdte. A mellszobor mintázását Strobl Alajos minden díj nélkül elvállalta. Azok, kiknek az elhunyt munkáival annyi élvezetes és tanulságos órát szerzett, valamint tanítványai gondoskodni fognak, hogy a szükséges összeg mennél előbb összegyűljön.

Budapest, 1893. jun. 15-én.

Szilágyi Sándor,
a M. Történelmi Társulat titkára.

Alapítványokat 1893. május hóban befizették:

Welics Lajos 100 frt.

Alapítványi kamataikat 1893. május hóban befizették:

Fraknói Vilmos 1893-ra 10 frt.

Tagdíjait 1893. május hóban befizették:

1892. évre.		
Jakobei Dezső	Dégen Titusz	Németh Ambrus
Kálmán Menyhért	Doby Antal	Posta Béla
	Fazekas Sándor	Radányi József
	Foltin János	Ruisz Gyula
1893. évre.		
Adler Samu	Harmath Károly	Reviczky Emil
Ballon Adolf	Halász Ferencz	Sárospataki akadémiai ifj. könyvtár
Bárczay Oszkár	Horváth Toldy Lajos, gróf	Szentkirályi Kálmán
Bod Gyula	Janosi Sándor, Nagyszeben	Szegfy István
Buzinkay Gyula	Kéry Kámil	
Czegléd város közönsége	Kerékgyártó Árpád	
Daray Vilmos	Kósa Zsigmond, dr.	1894. évre.
	Miskolczy Jenő	Kisfaludy A. Béla

Szél Farkas „*A Bessenyei Család története*“ művéből még néhány példány kapható. Tagtársaink 3 frt bolti ár helyett a szerzőnél (Debreczenben) 2 frton megrendelhetik.

A Magyar Történelmi Társulat kiadásában megjelent könyvek a társulat tagjai által a titkári hivatalban (Budapest, Egyet. könyvtár) következő kedvezményi áron kaphatók:

Dr. RADVÁNSZKY BÉLA.

Házi Történelmünk Emlékei

I. kötet:

Bethlen Gábor udvartartása

4 frt bolti ár helyett 2 frt 40 kr.

A Magyar Történelmi Társulat Oklevéltára.

SZERKESZTETTÉK:

DEÁK FARKAS, NAGY IMRE és NAGY GYULA.

Ara tagok számára 2 forint, nem tagoknak 3 forint.

A gr. Zichy család oklevéltárának V. kötete megjelent s tagtársaink 4 frt bolti ár helyett 2 frtért rendelhetik meg a titkárságnál Budapest Egyetemi könyvtár.

A GRÓF ZICHY CSALÁD OKMÁNYTÁRA.

I—V. kötet.

Ara kötetenként 2 frt. — Az 5 kötet ára együtt 9 frt.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
kiadásában megjelent s minden könyvvarusnál kapható:

A

„HÁZI TÖRTÉNELMÜNK EMLÉKEI”

MÁSODIK OSZTÁLYÁNAK

I. KÖTETE:

KÖZLI

BÁRÓ RADVÁNSZKY BÉLA.

— Nagy 8-adr. XXI és 413 l. Ára 4 forint. —

A M. Tört. Társulat tagjai számára 2 frt 40 kr.

Ezen kötet három részből áll:

I. Néhány jó magyar és cseh étel főzésének feljegyzése.

II. Szakácsstudomány, mely az erdélyi fejedelmi udvar Szakácskönyve volt a XVI-ik század végéről s több száz étel készítésének módját írja le. Ennek függelékét képezi Wecker János orvos műve a betegek számára készítendő ételekről.

III. Étlap 1603-ból (Thurzó Szaniszló galgóczy udvarából).

Az egésznet pontos név- és tárgymutató zárja be.

Figyelmeztetjük tagtársainkat, hogy 2 frt 40 krnak Társulatunk pénztárnoki hivatalába (Ferencziek-tere Egyetemi könyvtár) leendő beküldése mellett a Szakácskönyvet azonnal megküldjük. Legkönnyebben postautalvánnyal rendelhetni meg. De kívánatra utánvétellel is megküldetük.

Az első osztály I. kötete

Bethlen Gábor fejedelem udvartartása és számadás könyvei.

Dr. Radvánszky Béla tagtársunk e jeles kiadványait, a melyek világot vetnek őseink eddig csak nem teljesen ismeretlen magánéletébe és háztartásába, melegen ajánljuk t. tagtársaink figyelmébe.

Szilágyi Sándor,

a Magyar Történelmi Társulat titkára.

7. füzet.

XXVII-ik évfolyam.

Szeptember 15.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁR.

1893-DIK ÉVI FOLYAM.

VII. FÜZET.

BUDAPEST,

NYOMATOTT AZ ATHENA EUM R. TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1893.

TARTALOM.

	<i>Lap.</i>
A török hódítás kezdete Magyarországon, Thury Józseftől	559
Nápolyi Johanna. II. közlemény. Óváry Lipóttól	585
Az erdélyi medence történetéből. Teglás Gáboról	594
Középkori magyar orvosok és gyógyszerészek. Wertner Mórtól	599

Történeti irodalom.

Acta Bosniae ecclesiastica. Ism.: LL—L	609
Regesta regni Hierosolymitani. Röhricht-től. Ism.: Áldásy Antal	622
Venezianische Depeschen vom Kaiserhofe. Ism.: Áldásy A.	623
La nunziatura di Venezia nel pontificato di Clemente VII. Tolomei-től. Ism.: Áldásy A.	626
Angolország történelme. Irta: Lázár Gy. Ism.: A—R	629
Beiträge zur älteren ungar. Geschichte. R. F. Kaindl-től. Ism.: I—I	632
Világunk alakulási nyelvhagyományainkban. Irta: Kálmány L.	634
Dél-Magyarország a rómaiak alatt. Irta: Milleker B.	634

Tárca.

Teutsch György †. Sz. S.-től	635
A »Szeget szeggek« meséjének eredetije. K—L-től	636
Az indus tyúk származásáról. I. Rodiczky Jenőtől. II. Bárczay Oszkártól ...	637
Vidéki Társulatok	640
A beszercezi levéltár rendezéséről	640
Uj könyvek füzetes vállalatok	641
Vegyés közlések	642
Történeti könyvtár	644

Hivatalos rovat.

A M. Tört. Társulat 1893. szept. 7-én tartott ülésének jegyzőkönyve	645
---	-----

Tagdíjak: 5 frt, előfizetés a Magyar Történelmi Életrajzokra: 5 frt, a Történelmi Tárca: 2 frt 80 kr, valamint a megrendelések Házi történetünk Emlékeire 2 frt 40 kr egyenesen a társulat pénztárnoki hivatalába (Budapest, Egyetemi könyvtár) küldendőek. A befizetés legkönnyebben postautalvány által eszközölhető.
Karasszon József, pénztárnok.

A „SZÁZADOK“

minden évfolyamához díszes bekötőtáblák rendelhetőek meg aranynyomatú történelmi jelvényekkel ellátva 50 kr-ért, melyekbe a bekötést minden vidéki könyvkötő is eszközölheti.

Megrendelések postautánvét mellett eszközöltetnek. Egyes tábla rendelésénél pedig legzélszerűbb a pénzt előre postautalvánnyal, a tábla árán kívül még 10 kr. posta- és csomagolásért járó díjjal együtt, beküldeni, mire a rendelt tábla díjmentesen küldetik meg.

Hirhäger Károly

könyvkötészete (Budapest, V., Nádor-utca 32).

A TÖRÖK HÓDÍTÁS KEZDETE

MAGYARORSZÁGON.

Történetírásunk hazánknak török uralom alá jutását úgy fogja fel, hogy I. Szulejmán szultánnak föltett szándéka volt terjeszkedési vágyból Magyarországot is az oszmán birodalomhoz csatolni és törökséggel betelepíteni, s hogy e tervének megvalósításához már uralkodása kezdetén hozzáfogott az ország kulcsának, Nándor-Fejérvárnak, elfoglalásával. E felfogással szemben bátorkodom azt állítani s a következőkben be is bizonyítani, hogy *Szulejmánnak voltaképen eszéágában sem volt meghódítani Magyarországot, — de 1541-ben kénytelen volt azt tenni, ha csak politikailag öngyilkosa nem akart lenni magának.*

Történetírásunknak említett felfogása ellentétben áll a *tényekkel*; mivel pedig a megtörtént dolgokat nem lehet eltagadni, ebből önként következik, hogy a *felfogásban* van a hiba, nem a tényekben. Ez egészen téves felfogás keletkezésének az a magyarázata, hogy az egykorú magyar, illetőleg keresztyén írók — nem tudván megérteni Szulejmánnak 1541-ig tanusított magaviseletét — annak tervei gyanánt a saját véleményeket vitték be a historiába, s újabb történetírásunk aztán kizárólag e keresztyén kútfőkre alapította ítéletét a török hódítás természetéről. Ámde arra senki sincsen feljogosítva, hogy valakinek cselekedeteit ne az illetőnek terveiből, szándékából, hanem a saját véleményéből magyarázza meg. S ha általában a török-magyar érintkezések tárgyalásában nem nélkülözhetjük a török történeti irodalom emlékeit az egyoldalúság és hiányosság jogos vádjá nélkül: úgy első sorban épen ennek a kérdésnek megoldásánál van szükségünk a másik félnek, a töröknek, vallomásaira. Mert hiszen a történetírónak ugyanazt az eljárást kell követnie, melyet a bírónak.

A török és magyar nemzet mint pörös felek állanak ítélőszéke előtt s neki, ha igazságos ítéletet akar hozni, a tényállás kiderítése végett, vagyis arra vonatkozólag, hogy *miként* történt a hódítás, mind a két félt ki kell hallgatnia; — a cselekvény motívumairól azonban, vagyis arról, hogy *miért* történt a hódítás, csakis a hódító fél felelhet, mert egyedül ő illetékes számolni tetteiért.

Hogy tehát Magyarországnak török uralom alá kerülését igazán megérthessük: magának Szulejmánnak, továbbá a török kormány tagjainak s végre az egykorú, beavatott török historikusoknak nyilatkozatait kell meghallgatnunk. A vallomások gyakran hamisak szoktak ugyan lenni, de hogy a jelen esetben igazak és őszinték, bizonyítják a tények; mert *Szulejmán valóban úgy cselekedett, a hogyan ő és tanúi vallanak, sőt magaviseletét, eljárását csakis e vallomásokból érthetjük meg*, melyek nélkül amaz örök időkre rejtély maradna előttünk a mi keresztyén forrásaink felfogása szerint, de nagyon is érthető lesz az említett nyilatkozatok hallása után.

Magyarország meghódítása nem 1521-ben s nem is úgy szülemlett meg Szulejmán agyában, mint történetírásunk hiszi, hanem idő folytán, a körülmények hatása alatt következett be. Az alábbiakban e hódítás bekövetkezését szándékozom előadni röviden, s bár előadásom eredménye bizonyára meglepő lesz azok előtt, a kik a török-magyar érintkezéseket csupán a mi kútfőinkből tanulmányozták, — de a dolognak e szokatlan, meglepő volta nem rettent vissza attól, hogy *a maguk valóságában mutassam be az eseményeket s csak olyanokat fogadjak el tényeknek, a miket historaiilag be lehet bizonyítani.*

Ama források, melyekből megkaphatjuk a kellő felvilágosítást a magyarországi török hódítás bekövetkeztéről: mindenek előtt Szulejmán szultánnak 1521., 1526., 1529. és 1541. évi fethnáméi, melyek immár magyar fordításban olvashatók a »Török Történetírók« I. kötetében¹⁾; azután főleg az egykorú

¹⁾ Török-magyarokori Történelmi Emlékek. Második osztály: Irók. Török történetírók. A M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából fordította és jegyzetekkel kísérte Thúry József. I. kötet. Budapest, 1893. — A 373—396. lapokon.

Dselálzádnak, a nagy Szulejmán legnagyobb és hivatalos történetírójának, munkája ¹⁾; továbbá Zápolyai János és I. Ferdinánd királyok portai követjeinek jelentései s végre a régi magyar történetírók műveinek ama helyei, melyekben a szultánnak és a vezíreknek nyilatkozatai vannak följegyezve.

* * *

Szulejmán szultán 1520. szept. 30-án lépett a trónra,²⁾ mely után — a régi szokás szerint — atyja halálát és a maga trónra léptét tudató hivatalos iratokat (náme-i-humájun) küldött a birodalom tartományaiba és a szomszéd országok fejedelmeihez.³⁾ *A magyar királyhoz, II. Lajoshoz is, küldött egy Behrám nevű csaut ugyanilyen tartalmú levéllel azon czélből, hogy vele mint szomszéd fejedelemmel békét és barátságot kössön. Ez a tényállás. Ezt mondja Dselálzáde, a divánnak akkori jegyzője és a*

¹⁾ *Dselálzáde Musztafa* eleinte, I. Szelim uralkodásának végétől 1525-ig, előbb Pir Mohammed, majd Ibrahim nagyvezírek titkára s egyúttal a diván jegyzője volt; inmentől fogva 1534 végeig rejszefendi, vagy az állami kanczellária feje. 1534 - 1557. pedig nisandsi. Ekkor nyugdíjba vonult, később azonban mint müteferrika-basi vett részt az 1566. évi hadjáratban és Szigetvár elfoglalásában, a mely után ismét kinevezetett nisandsivá és e magas állásában érte a halál 1567. október havában. Hivatalánál fogva részt vett Szulejmánnak valamennyi hadjáratában; s ez a körülmény, meg hivatalainak természete eredményezték azt, hogy épen ő volt a leghivatottabb ember a nagy Szulejmán kora történetének megírására, mint a ki az általa elbeszélte események legtöbbszörének szemtanúja volt s az állam minden ügyeiről, a kormány terveiről és a tettek motívumairól legjobban volt értesülve. Nagy munkája, a »Tabakat-ül-memalik ve deredsát-ül-meszalik« — melyet 1556 végén, vagy 1557-ben fejezett be — Szulejmán trónra lépésétől az 1556. évig terjed s ennek megírására — mint az Előszóban mondja — épen az a körülmény indította, hogy bár sok könyvet és kisebb-nagyobb értekezést írtak Szulejmán koráról, de mindazok az írók, a nélkül, hogy a dolgok valóságát megvizsgálták volna, csak a hallomásból tudottakat írták meg, vagy pedig a mit leleményességük kitalált. Művének a bécsi cs. könyvtárban Hist. Osm. 41. sz. alatt levő példányát — mely egyebek közt Szabács, Belgrád, Buda, Siklós, Földtengom, Szeged és a mohácsi csata színes képeit tartalmazza — magyar földön, t. i. *Szolnokon*, másolta le Ibrahim bin Áli 1575 november havában

²⁾ Ez a nap van megjelölve az uralkodás átvételének napjául ama levelekben, melyeket Szulejmán a birodalom helytartóihoz küldött, hogy trónra lépését hivatalosan tudassa velök.

³⁾ E szultáni iratok közül három példány maradt fenn napjainkig Feridun bég nagybecsű okmánygyűjteményében, melyek közül az egyik Khair bég egyiptomi helytartónak, a másik a mekkai serifnek, a harmadik pedig a krími khánnak szól.

nagyvezír titkára s utána Pecsevi¹⁾ és Kara Cselebizáde²⁾; így nyilatkozott Ibrahim pasa nagyvezír 1533-ban I. Ferdinánd követei, Záray Jeromos és Scepper Kornél, előtt³⁾; ezt állítja Verancsics,⁴⁾ Brutus⁵⁾ és Istvánffi⁶⁾; — sőt maga II. Lajos király is ezt írta e török követségről a pápának: »atque ille . . . missis legatis *a nobis pacem petit*«, — a mint Brutusnál a királyi levéltárból vett másolatban olvashatjuk. (II. k. 61.)

Mindamellettt újabb történetírásunk olyan megbízatást tulajdonít e török követségnek, hogy Szulejmán csak úgy hajlandó a békét megújítani a magyar királyljal, ha ez évenkint adót fizet, különben pedig megüzeni a háborut.⁷⁾ Ez mindenesetre nagyon merész állítás olyan körülmények között, mikor adókövetelésről sem a küldő fél nem tud, sem azok, a kikhez a csaus küldve volt. Tehát egészen légből kapott volna ez az állítás? Nem egészen.

Szalay László, munkája III. kötetének (2-ik kiadás) 556. lapján, ezt írja egy jegyzetben: »A török írók és Sagundino világosan mondják, hogy a csaus adót követelt a királytól.« E szavak rávezetnek bennünket a dolog nyitjára, a mennyiben megtudjuk, hogy e nézet Hammer munkájából került történet-

¹⁾ Pecsevi-re vonatkozólag l. a Századok 1892. évi folyamában (5, 6, 7, 8 és 9. füzet) »Pecsevi viszonya a magyar történetíráshoz« cz. dolgozatomat.

²⁾ Kara Cselebizáde Abdul-Aziz efendi a XVII. század első felében élt. Az 1630-as években konstantinápolyi, 1640-től fogva pedig demitokai kádi volt; 1648-ban ruméliai kázi-aszkerré, majd 1651-ben főmuftivá nevezetett ki s mint ilyen halt meg 1657 végén. Ide vágó munkája a »Szulejmán-náme«, melyben Szeád-eddin művét folytatta s mely Szulejmánnak egész uralkodását tárgyalja.

³⁾ L. Hammernél: Geschichte des Osm. Reiches, III. kötet 132, 133. l., a követek hivatalos jelentéséből.

⁴⁾ Verancsics Antal Összes Munkái II. k. 15.

⁵⁾ Brutus János Mihály Magyar Historiája II. köt. 51. lap: »Cum Selimi mors opportuna, et missus ad Ludovicum de compositione orator avertisset omnium animos a belli consiliis.«

⁶⁾ Supervenit Solimani internuncius Berhamus Chausius cum honesto suorum comitatu et litteris, quibus se patri ad beatorum sedes translato Dei nutu successisse et *inducias cum eo initas observare decrevisse* significabat, dummodo idem ex parte Ludovici fieri videat; hortarique eum fraterne, ut *mutuam pacem* tam per se quam per suos servandam colendamque jubeat. Regni Hungarici Historia, a Nicolao Isthvannffio, Coloniae Agrippinae, 1724. az 56. lapon.

⁷⁾ L. e nézetet Szalay Lászlónál III. köt. (2-ik kiadás) 556.; Horváth Mihálnál III. köt. 345. (1871-ki kiadás) és Salamon Ferencznél »Magyarország a török hódítás korában«, 2-ik kiadás, 73.

írásunkba, a ki együtt idézi *Áli efendi* és *Sagundino* velencei követ ide vonatkozó szavait.¹⁾ Annyi tehát igaz, hogy *egy*, még pedig későbbi török író és *Sagundino* azt állítják, hogy Szulejmán követe adót kért a magyar királytól.

E két író állítása azonban tévedésen alapszik. *Áli efendi* — a saját vallomása szerint — 1542-ben született, tehát *Behrám* csaus küldetésénél 22 évvel később és így már ezért sem adhatunk hitelt állításának a kortársak tudósításával szemben, — a mint az utána élt török írók sem vették át ezt a helyét, noha *Pecsevi* is, *Kara Cselebizáde* is gyakran használták munkáját forrásul. *Sagundino* pedig néha egészen köztudomású dolgokról is rosszul volt értesülve, mint ez azon állításából is kitűnik, hogy Szulejmán *Pir Mohammed* pasa nagyvezírt küldte el *Kis-Ázsiába* a fellázadt *Ghazáli* leverésére,²⁾ — pedig e feladattal *Ferhád* pasa volt megbízva. A ki ilyen, nyilvánvaló dolgokról is rosszul értesült, arról bajos föltenni, hogy tudta volna: mi volt abban a levélben, melyet a szultán a magyar királynak küldött. Mihez még azt is meg kell említenünk, hogy *Ferhád* pasának és *Behrám* csausnak küldetése ugyanazon hónapban, 1520 novemberében történt.

Már a mondottak miatt is gyanús szemmel kellene néznünk e két író tudósítását. Ha aztán egészen közelről nézzük a dolgokat, azt tapasztaljuk, hogy ezek összezavarták a *Szelim* uralkodása utolsó felében és *Szulejmán* uralkodása kezdetén történt eseményeket, illetve két különböző török követség küldetését, a mennyiben olyan követekről beszélnek, a kik adót kértek s a kiket e miatt a magyarok *letartóztattak*. Ez azonban két különböző dolog. Azokat a csausokat ugyanis, a kik adót követeltek, még *I. Szelim* küldte volt *II. Lajos*hoz s ezeknek az volt a sorsuk, hogy a magyarok orrukat és füleiket lemetszve bocsátották vissza *Szendrőbe*, — a mint ezt részletesen elbeszéli *Zay*

¹⁾ *Áli efendi* ezt mondja: »Mínhogy az adóköveteléssel hozzája ment csauست letartóztatta.« *Sagundino* ide vonatkozó szavai pedig ezek: »In quella hora medesima, che la testa di Gazelli (azaz: Ghazáli) fu recata a Constantinopoli, Solimano intese come il suo Ambasciadore, ch' egli havea mandato a nuntiar la guerra al Rè d' Ungheria, se non gli dava tributo, era stato ingiuriato dagli Ungheri.« Hammer III. 620.

²⁾ L. ezt *Hammernél*, III. köt. 620.

Ferencz »Landorfejrvár elveszésének oka« cz. emlékiratában.¹⁾ Ibrahim nagyvezír később, 1529-ben, ezeken a követeken ejtett súlyos testi sértést vetette szemükre Ferdinánd király első követeinek. Hoberdanác János és Weichselberger Zsigmondnak. Ellenben Szulejmán küldöttét, ki barátságot keresett nálunk, csak letartóztatták és elzárták a magyarok.

Míg a fentebb említett egykorú magyar és török kútfők semmit sem tudnak Szulejmán adóköveteléséről, addig Zay Ferencz, idézett dolgozatában, egyenesen megmondja, hogy ez a szultán nem kért adót a magyar királytól. Ide vonatkozó szavai²⁾: »A két csausnak . . . hogy azzal császárt megieszszék . . . *hogy a császár megijelvén ne merne tőlök adót kérni . . .* mind orrokat fülöket elmetelvén . . . a Dunán Fejrvár alá bocsátják, kiket onnét Szendrőre kísértetnek alá.«

E positiv bizonyítékokon kívül van egy olyan körülmény is, mely ellentmond Áli efendi és Sagundino állításának és nem engedi hinnünk, hogy Szulejmán adóköveteléssel lépett volna fel a magyarok ellen.

Ismeretes dolog ugyanis, hogy Szulejmán trónra lépése után kevéssel, október második felében, föllázadt Dsánberdi Ghazáli, hogy a birodalom keleti tartományait kiragadja az oszmán szultánok kezéből. Elfoglalta Damaskust, Bejrutot s lázadásra hívta fel Syria és Egyptom lakóit; november elején pedig serege élén megindult Konstantinápoly felé. Lázadása csak 1521 február közepe táján fojtatott el; de egy ideig még szemmel kellett tartani a persa sereg mozdulatait is, melyet Iszmail sah a syriai lázadás szerencsés kimenetele reményében gyűjtött össze a határokon. Behrám csaus — mint tudjuk — 1520. *deczember első felében* érkezett Budára és így akkor indult el Konstantinápolyból, mikor Ghazáli már a birodalom fővárosa felé tartott az ellenséges had élén. Szulejmánt sokkal okosabb, számítóbb fejedelemnek mutatják tettei, mintsem mindjárt uralkodása kezdetén s mi több: *ilyen válságos helyzetben* új ellen-séget igyekezett volna szerezni magának.

Tehát minden megbízható historiai adat és az észszerűség

¹⁾ *Verancsics* munkái II. k. 124—126.

²⁾ U. o. 125.

is a mellett szól, hogy Szulejmán szultán, uralkodása kezdetén, barátságot és jó szomszédságot keresett a magyaroknál, még pedig annál inkább mert a porta mindenestre értesülve volt¹⁾ a keresztyén fejedelmek és nemzetek harcziás hangulatáról, illetve amaz alkudozásokról, melyeket főleg 1518 óta X. Leo pápa folytatott a magyar kormányval és a nyugoti hatalmakkal a török ellen indítandó általános európai háboru tárgyában. A király és a magyar urak azonban *azt hitték*, hogy a barátságkeresés csak ürügy; mert Szulejmán voltaképen háborut szándékozik indítani s most vagy csak félre akarja őket vezetni, hogy készületlenül lephesse meg a nemzetet, vagy az ország állapotát s a netalán nyerendő segílyt akarja kipuhatoltatni.²⁾ *E gyanú alapján* a török követet hosszabb időre letartóztatták, majd elzárták,³⁾ valószínűleg azért, mert visszabocsátása előtt meg akarták tudni, hogy a külföldről milyen és mekkora segílyre számíthatnak.⁴⁾ Szulejmánt a követnek s ez által az ő személyének is illetén megsértése annyira felbosszantotta, hogy Ghazáli leverése után *e sérelem megboszulása végett azonnal hadjáratot határozott el a magyarok ellen,*⁵⁾ *olyan szándékkal, hogy egészen Buddiig előnyomul.*⁶⁾

Szulejmán a hadsereggel június 16-án érkezett Szófiába, hol 18. és 19-én divánt tartott,⁷⁾ melyben a haditervet állapí-

¹⁾ Igazán mondotta Ibrahim nagyvezír Laszki Jeromosnak 1527. decz. 22-én: »Te oly helyre érkeztél, hol az egész világ mozgalmi mindig bejelentvék.« (Szalay László: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. Pest, 1859. 94. lap.)

²⁾ II. Lajos a pápához írt levelében ezt mondja: »Atque ille quidem (haud dubie ut nos opprimat imparatos) missis legatis a nobis pacem petit.« Brutusnál II. 61. -- Istvánffinál pedig ezt olvassuk: »Quae quidem legatio quamquam praetextu induciarum missa esse videbatur, re tamen vera haud obscure illud quaerebatur, ut Ludovici consilia ac rerum Ungaricarum statum facilius scrutari, ac si quae auxilia a reliquis principibus et potissimum a Carolo Caesare expectarentur, diligentius explorare posset.« (36. lap.)

³⁾ Dselálzáde 22a, Pecsevi I. 69, Kara Cselebizáde 13 és Ibrahim nagyvezír nyilatkozata Záray és Scepper előtt, Hammernél III. 133.

⁴⁾ Legalább ezt lehet érteni Verancsics szavaiból: II. köt. 15.

⁵⁾ Hogy ez volt az 1521. évi hadjárat indító oka, arra nézve I. Dselálzáde 30, Pecsevi I. 69, Kara Cselebizáde 16, és Ibrahim nagyvezír nyilatkozatát Hammernél III. 133. Maga Szulejmán is a *dölyfös* király megalázását és a *bosszuállást* emlegeti az 1521. fethnámében (Török Történetírók I. 376.)

⁶⁾ Ezt mondja Dselálzáde 33, Pecsevi I. 70, Kara Cs. 28.

⁷⁾ L. az 1521-ki Naplót: Tör. Történetírók I. 284.

tották meg. A nagyvezír, Pir Mohammed pasa, azt indítványozta, hogy mivel Magyarország kulcsa: *Belgrád*, előbb ezt kell elfoglalni s a hadsereg csak azután hatolhat be az országba; mert ha ezt a várat háta mögött hagyja, ennek birtokában a magyarok könnyen elvághatják az útját visszatérésekor. Ellenben Ahmed pasa, ruméliai béglerbég, azt javasolta, hogy Belgrád mellőzésével *Szabácson* keresztül nyomuljanak elő Budáig. Erre a pasák között heves vitakozás támadt s a szultán végre is Ahmed pasa haditervét fogadta el és az egész hadsereg Szabács felé indult.¹⁾ Ennélfogva Belgrád ostromlásával csak Khoszrev szendrői bég bizatott meg, a kinek támogatására június 23-án 1000 janicsár küldetett Tekur-Binari állomásról.²⁾

Később, július 3-án, a nagyvezír kieszközölte a szultántól, hogy Ramke állomásról a maga hadosztályával Belgrádhoz mehetett, melyet a szendrői bég már több mint 15,000 emberrel ostromolt.³⁾ A szultán, Szabácshoz érkezése után, két ízben parancsot küldött a nagyvezírhez, hogy hagyjon fel Belgrád vívásával és csatlakozzék a hadsereg törzséhez. Mikor tehát a nagyvezír e parancsnak engedve az ágyukat épen vissza akarta szállíttatni Szendrőbe, a szerémi portyázásról visszatérő Musztafa pasa, második vezír, a már elfoglalt Zimonynál állapotodott meg; értekezett a nagyvezírral s abban állapotok meg, hogy a nagyvezír csak folytassa tovább az ostromot, ő (Musztafa) pedig a szultánhoz megy és felvilágosítja Belgrád elfoglalásának okvetetlen szükséges voltáról. Míg Musztafa pasa Szabács alá érkezett, a szultán már átkelt Szerémbe, hogy Buda felé induljon, egyidejűleg harmadszor is parancsot küldvén a nagyvezírnek, hogy rögtön csatlakozzék hozzája. Miközben tehát Pir Mohammed pasa az ágyukat hajókra rakatta és seregének nagyobb része már át is kelt a Száván: a szultántól futár érkezett hozzá olyan tartalmú levéllel, hogy Musztafa pasa jelentése következtében ő maga is Belgrádhoz megy a hadsereggel, tehát csak folytassa a vár vívását.⁴⁾

¹⁾ Dselálzáde 33, Pecsevi I. 70, Kara Cselebizáde 28.

²⁾ Dselálzáde 33a, 1521-ki Napló: Török Tört. I. 284.

³⁾ Dselálzáde 34.

⁴⁾ Így beszél el a történeteket Dselálzáde, ki ez alkalommal a nagyvezír kisérétében volt, munkája 33a—41 levelein.

Szulejmán — mint Naplójából kitűnik — *julius 17-én* határozta el magát Belgrád megvételére, mely csak augusztus 29-ikén került a kezébe. Ha július 17-én elindul Buda felé, könnyen célját érhetné volna; de így majdnem másfél hónapot vesztett s szeptember elején már nem mert megindulni az ország belsejébe. »Czeloni tulajdonképen az volt — így szól az 1521. évi fethnámében,¹⁾ — hogy . . . a döllyös királyt megalázzam és megtörjem, de mikor e tartomány jeles bégjeitől tudakozódtam e dologban, azt válaszolták, hogy *már rövid az idő*. Reményilem, hogy idő folytán *a kedvező alkalmat külsőve, végrehajtható lesz bosszum*. Ez okból *most* hadjáratom kantárszárát visszafordítom khalifaságom székhelye felé.«

Látnivaló, hogy Szulejmán nem Belgrád megvétele céljából indult el első hadjáratára s ezt nem olyan szándékkal foglalta el, hogy ezzel megkezdje Magyarország meghódítását.

Mit tesz vala Szulejmán, ha az ország belsejébe hatolva megveri a készen volt csekély számú magyar sereget s ostrom alá veszi és bizonyára el is foglalja Budát? Megtartja Budát? Órséget hagy benne? és megkezdí a törökség betelepítését, kiosztván az országot katonáinak hűbérekül? Semmi esetre sem! Hiszen nem kellett neki Buda 1526-ban sem, 29-ben sem; 1532-ben tájára sem ment Budának, sőt 1540-ben Zápolyai János halála után ennek fiát hagyja meg a főváros és az ország birtokában.

Némely történetíróink csodálkoznak ezen; érthetetlennek tartják Szulejmán eljárását, a ki két ízben eldobja magától győzelme bérért. Pedig a dolog nagyon is érthető. Nem volt ő neki szándéka meghódítani Magyarországot; mert jól tudta, hogy ezt a keresztyén országok közé ékelt új hódítmányt csak úgy lehetne megtartani, ha lakói mohammedánokká lesznek, — a mit nem remélhetett, — vagy kellő számú törökséggel telepíti be, a mire azonban nem tartotta elegendőnek a törökséget. Egy szóval: nem merészelt birodalma határait ennyire kiterjeszteni. Ennek bizonyítására idézem két ízben tett nyilatkozatát az 1529-ki és 1541-ki fethnámékból, melyekben ő maga mondja meg, hogy

¹⁾ Török Történetírók I. 376.

azért engedte át Budát és az országot előbb Zápolyai Jánosnak, majd 1540-ben fiának, »mivel a közte és a műszülmán birodalom között levő óriási távolság miatt nem lehetett közvetlenül birtokba venni és örökséggel ellátni«, továbbá »mivel nagyon távol esett a moszlim birodalomtól és így nehéz lett volna a kormányzása«. ¹⁾ Célja tehát — miután az eleinte ajánlott barátság nem fogadtatott el — csak az volt, hogy *Magyarországot adófizetés mellett vazall állammá tegye*, — a mi egészen világosan kitűnik abból, hogy mihelyt Zápolyai János hozzá folyamodott segítségért, azonnal évi adót kívánt tőle. E célját azonban nem érte el az 1521. évi hadjárattal; mert Belgrád ostroma elrabolta tőle az időt.

1525. február 24-én V. Károly császár Pávia mellett megverte I. Ferencz francia király seregét s ezt magát is elfogván Madridba vitte. A fogoly király most Szulejmánhoz fordult segítségért s ugyanezen év december elején megjelent Konstantinápolyban követe, Frangepán János, olyan tartalmú levéllel, hogy Szulejmán támadja meg a magyar királyt, hogy ez ne küldhessen segélyt sógorának, a császárnak, mivel ő ez esetben megmérkőzhetik. ²⁾ Ime a »*kedvező alkalom!*« melynek reményével távozott el Szulejmán Belgrád alól 1521-ben. Ez a segítség-kérés nagyon kapóra jött a szultánnak; minden habozás nélkül megígérte a támogatást, úgy hogy a követ már december 16. után visszatérhetett küldőjéhez Szulejmán levelével és határozott ígéretével, ³⁾ mire a francia király sietett levélben válaszolni, többek közt ezeket írván: »Kézünkhöz vettük a levelet, melyet Frangepán János által küldöttél nekünk . . . Hogy tömérdek kincseidet és roppant erőhatalmat nekünk felajánlod, ezen nagylelkű bőkezűséged, melylyel nyomott állapotunkban segélyt ígértél, nem volt kellemetlen előttünk, sőt e miatt örök hálát mondunk neked.« ⁴⁾

Szulejmán — mint az eddigiekből tudjuk — e segítség-

¹⁾ Török Történetírók I. 389 és 392.

²⁾ Kemálpasazáde: Török Tört. I. 201, Szolakzáde: Szalay Adalékok 5; továbbá Ibrahim nagyvezír nyilatkozata Ferdinánd követei előtt 1530-ban és 1533-ban: *Hammer* III. 165, 133; végre Szulejmán levele Ferencz királyhoz Szalaynál 5—6.

³⁾ Szulejmán levele és Szolakzáde (Szalaynál 5, 6), Kemálpasazáde 199, 201.

⁴⁾ *Szalaynál* 7. lapon.

kérés nélkül is háborút indított volna Magyarország ellen; mert szándéka 1521-ben félben maradt; de hogy épen 1526-ban támadott meg bennünket, azt egyenesen a francia királynak köszönhetjük. Tudták ezt a német birodalom rendei is, a kik előtt Ferencz jónak látta egy, október 6-án hozzájuk intézett levélben eképen mentegetni magát: »Nagy fájdalommal illet engem Pannoniának elfoglalása a török által, Lajos király halála és Németország veszedelme. *Bizonyos, hogy annak nem én vagyok oka, hanem a császár,* ki a tisztességes alkupontokat visszautasítja.« Mely mentegetőzést Károly császár következőleg torolta vissza november 29-ki levelében: »Ferencz király a hozzátok adott levélben úgy viseli magát, mintha Lajos király halálát és Magyarország gyászát fájlalná; mindez csak képmutatás oly célra, hogy elnémitsa azokat, kik elfogott levelek alapján folyvást állítják, hogy az ő tanácsára indította a háborút a török.«¹⁾ Mindamellet az 1526-ki hadjáratnak valódi oka nem az volt, hogy Ferencz segílyt kért s fő célja sem az, hogy ez segítve legyen, a minthogy ilyesmiről nem is tesz említést sem az 1526-ki fethnáme, sem a napló, sem Dselálzáde, s a szultán ígéretét Kemálpasazáde is csak egyik oknak mondja. A valódi okot és célt már ismerjük.

Szulejmán, miután a magyar hadsereget tönkre tette Mohácsnál, azt hitte, hogy e fényes győzelmével most már elérheti célját, melyet 1521. tavaszán tűzött ki maga elé. Mint az 1526-ki fethnáméból látjuk, a király elvesztét még egy hét mulva sem tudta, a mikor pedig már a csatátértől második állomáson tartott pihenőt.²⁾ Tehát azon reményben, hogy vagy a királyt, vagy legalább a királynét Budán találja,³⁾ folytatta útját a főváros felé olyan czállal, hogy évi adót követeljen.⁴⁾ Mikor aztán

¹⁾ Szalay: Adalékok 8, 9.

²⁾ A fethnáme, melyben ezt írja »Magáról, a királyról, nem lehet tudni, hogy meghalt-e, vagy életben van« — szeptember 4-én kelt, mint a Napló bizonyítja.

³⁾ Ibrahim nagyvezírnek azon nyilatkozataiból, melyeket Ferdinánd követei előtt tett 1530-ban és 1533-ban, kitűnik Szulejmánnak azon reménye, hogy legalább a királynét Budán fogja találni, a kivel aztán egyezsége léphet. (Hammer III. 130 és 656.)

⁴⁾ Szulejmán, mikor Budára érkezett, állítólag ki is nyilatkoztatta, hogy, ha Lajos király életben marad, nem fosztotta volna meg a királyságtól, hanem csekély évi adót követelt volna tőle. L. Decsy Sámuel: Osmanographia III. köt. 274.

oda érkezett, mindenesetre kellemetlenül hatott reá a csalódás, hogy senkit sem talált Budán, a kivel egyezkedjék. Tehát miután két hetet töltött ott — mely idő alatt bizonyára értesült a király elvesztéről — visszaindult birodalmába a fej nélkül maradt országból. De előbb felgyujtatta a várost, csak a királyi palotát kimélve meg. Buda el nem foglalásával s a királyi palota épen hagyásával mindennél ékesszólóbban hirdette, hogy a békés kiegyezés útja nyitva van nála annak a számára, a ki majd a királyi palotába jön.

Nagyon tévednek, a kik azt hiszik, hogy Szulejmán azért takarodott ki Budából s egyszersmind az országból, mert hírért vette a kis-ázsiai lázadásnak.¹⁾ E nézettel szemben úgy áll a dolog, hogy Szulejmán csak akkor értesült a kis-ázsiai lázadásról, mikor *október 9-én átkelt a pétervárad-i hidon*, — a mint ezt az 1526-ki Napló és a szentanu Dselálzáde világosan és határozottan mondják.²⁾

Továbbá az is csak alaptalan gyanú — melyet historiatlag nem lehet behozni — hogy Zápolyai János a királyság elnyerése végett mindjárt a mohácsi vész után érintkezésbe lépett volna Szulejmánnal, illetőleg a táborából Budára küldött magyar urak által kérte volna magának a királyságot, mit a szultán meg is ígért neki. Erről az egykorú s leghitelesebb török források, t. i. a Napló, Dselálzáde és Kemálpaszáde semmit sem tudnak³⁾ — pedig ha ez tényleg megtörtént volna, csupán dicsekvésből is megemlítik, — míg Ibrahim nagyvezír és Musztafa második vezír épen azt vetették szemére Laszkinak, hogy János megfélemezte az országot a szultántól kérni, mielőtt megkoronáztatta magát; koronázása előtt kellett volna

¹⁾ L. e. nézetet *Kápolnai P. István* „Mohácsi csata” cz. dolgozatában. Hadtört. Közl. 1889. évf.

²⁾ Török Történetírók I. 322 és Dselálzáde 109 a.

³⁾ Igaz ugyan, hogy a XVII. századbeli *Szolakzáde* (ki 1645 után írt és 1657-ben halt meg) említi ezt, valamint az ugyanezen időben élt *Kara Cselebizáde* is azt mondja, hogy a szultán kivonulása alkalmával Péterváradon a magyar királyságot, hódolat mellett, Jánosnak adományozta (94. lap): — de majdnem egészen bizonyos, hogy ez a két író ezt az állítást *Pecsevi* munkájának ama helyéből vette át, melyet ez *Heltei* krónikájából fordított. (I. Századok, 1892. évf. 566). Megjegyzendő, hogy Pecsevi sem tud Jánosnak ilyenféle lépéséről munkájának azon fejezetében, a melyben a maguk forrásai után beszéli el az 1526. hadjáratot.

követet küldenie a szultánhoz, nem akkor, midőn dolgai rosszul állnak.¹⁾ Ha tehát nézzük, hogy *kik* vádolják ilyenell Zápolyait (t. i. Ferdinánd király, továbbá követe Záray, azután Burgio, a pápai követ és Heltai), azonnal megértjük, hogy ez csak rágalom, melyet a másik párt terjesztett s melyet a mohácsi vészre következett viszonyok között egészen természetesnek találunk.²⁾

Tudjuk, hogy mi történt az országban a mohácsi vész után; ismeretesek Zápolyai János és I. Ferdinánd ellenkirályok küzdelmei. Hiteles okmányok bizonyítják, hogy János, koronázása után, kész volt a török ellen harcolni³⁾ s hogy a külföldi hatalmagnál nem csupán Ferdinánd ellen keresett segítséget, hanem a török ellen is, — a mit ez nagyon jól tudott.⁴⁾ Azonban 1527 őszén már így állottak Zápolyai dolgai: Ferdinánd elfoglalta Budát több más várakkal együtt; Jánosnak sok hive átpártolt Ferdinándhoz; ez megverte seregét és ő egészen Nagy-Váradig vonult vissza előle; Ferdinánd Székes-Fehérváron megkoronáztatta magát; János a tapasztaltakból meggyőződött, hogy a keresztyén fejedelmektől nem fog nyerni hathatós támogatást Ferdinánd ellen; s végre tudta azt is, hogy a francia király mennyire izgatja Szulejmánt a Habsburgok ellen. Mindamellet kétségtelen, hogy a török segélyéhez való folyamodást *nem a maga fejétől* tette, hanem a lengyel és francia királyok ösztönzésére, a kiknek biztosai, Laszki Jeromos és Rincon Antal, végre is rábeszéltek erre a lépésre.⁵⁾

¹⁾ *Szalay*: Adalékok 94, 97.

²⁾ E vádat — bizonyítékok híján — Istvánfi sem hiszi el, a kiről pedig tudjuk, hogy az ú. n. »német« párthoz tartozott s a »török« pártion levőket nem szokta kímélni. (l. munkája 83. lapján).

³⁾ L. *Szalaynál*: Adalékok 11, 14, 32, 33, és 39.

⁴⁾ L. Ibrahim nagyvezír nyilatkozatát Laszki előtt, Szalaynál 94.

⁵⁾ L. erre vonatkozólag: Adalékok 93; továbbá Brutus II. 325. 326.

A lengyel király 1521-ben már II. Lajost is buzdította a törökkel való szövötkezésre. (Istvánfi 56.) Hogy a francia királynak mekkora része volt Jánosnak e lépésében, már abból is kiténik, hogy valahányszor szemére vetették a törökkel kötött szövetségét, mindig Ferencz király példájával mentegette magát. (Istvánfi 140.) — Mindamellet nehezen és kelletlenül szánta el magát erre a lépésre, a mi kiténik abból is, hogy keresztyéni érzelmeinek megnyugtatósa végett előbb a bibliához folyamodott. Verancsics ugyanis — kinek nagybátyja, Statileo, ekkor Zápolyaival volt — ezt írja: »János király az evangéliomból meglátatá, hogy ha az tereket segítségül híhatja. Az cseri barátok ezt lelik az evangéliomba, hogy az, ki vele jót tiszten, az az ő atyjafia«. (Verancsics II. 28.) E cseri barátok nevei: Tamás és Gellért, — mint Szerémitől tudjuk. (181. lap).

Laszki Jeromos tehát, mint János követe, 1527. december 22-én már Konstantinápolyban volt olyan megbizatással, hogy küldője részére nyerje meg a szultán támogatását Ferdinánd ellen. Szulejmán — ki eddig szemlélője volt a két fél versengésének — jól tudta, hogy egy ilyen természetű küldetés előbb-utóbb be fog következni, — s ezért ez alkalomra készen tartotta ama *diplomatiai fogásokat*, melyeket különben már a budai királyi palota megkimélése idején elkészített s melyeket most alkalmazásba vett, hogy elérje célját: Magyarországot adófizetés mellett vazall államává tenni. A sikerben most annál inkább bízott, mert nagyon jól ismerte János szorult helyzetét, a mi kitűnik a nagyvezír eme szavaiból: »Urad most azért keresi a nagyúr kegyelmét, mert már tönkre jutott, mert a főherczeg szorongatja őt; most velünk békében akar élni, mert meggyült a baja Ferdinánddal; ellenkező esetben bizony egyebet várhattunk volna tőle, nem békét«, valamint Musztafa második vezír nyilatkozatából is: »Minek ez az alakoskodás? Azt gondolod, hogy előttünk nincsen tudva uradnak megszükül állapot? Hiszen Radul havasalföldi vajda előtt ügyeiteket nem palástolhattátok el s ő, mint hűbéresünk, mindent megír a portára.«¹⁾

Céljának elérése tekintetéből tehát azon álláspontra helyezkedett János követével szemben, hogy Magyarország a kard jogán, melylyel meghódította, az övé, — s a mohammedán jog értelmében tökéletesen igaza is volt. Ennek értelmében tett Ibrahim nagyvezír ilyen nyilatkozatokat Laszki előtt: »Mi Lajos királyt megöltük, fejedelmi székét elfoglaltuk, abban lakmározunk és aludtunk: Magyarország a mienk. Körmeink élesebbek a sólyoméinál. A mire kezünket tesszük, az kezeinkben marad, ha csak el nem vágják ujjainkat. Uradnak már rég kellett volna ide követet küldeni, nem most, hanem mielőtt fejére tette a koronát. Akkor szundikált, mikor magát királylyá koronáztatta, mert megfélemedezett a nagyúrtól kérni az országot. Most azért keresi a nagyúr kegyelmét, mert már tönkre jutott. Azért ragadja meg urad császárunknak öltönyűjét, ismerje őt urául, akkor

¹⁾ Szalay, Adalékok 94, 98.

bírni fogja az országot, tőlünk fogja bírni s olyatén segélylyel, mely nem csak Ferdinándot, hanem Ferdinánd barátjait is porrá őrli. Kérd adományúl az országot uramtól. Igerj adót neki, az összeg fölemlítése nélkül, melynek mérséklése az én dolgom lesz. Ha e szerint cselekszel, czélt fogsz érni.«¹⁾

A vezírek — annak elhitése végett, hogy Szulejmán jogát tartja Magyarországhoz s abból a czélből, hogy Laszkit annál könnyebben rábírhassák az adó megajánlására — a királyi palota megkímélését úgy magyarázták, hogy Szulejmán a maga számára hagyta épségben, mert szándéka volt rövid idő múlva visszatérni Budára s he is jött volna 1527 nyarán, mikor legjobb alkalom kínálkozott a két versengő fél megsemmisítésére, de e szándékát elhalasztotta a velencei követek és Gritti Alajos tanácsára.²⁾

Természetesen mind a kettő csak a diplomata fogása volt, mit Laszki nagyon jól tudott s épen ezért állhatatosan megmaradt a mellett, hogy János király csak *adófizetés nélkül* hajlandó békét és szövetséget kötni a szultánnal. Ennélfogva a pasák később 10,000 frt értékű *ajándékot* kívántak évenként, utóbb pedig két évenként.³⁾ De Laszkit nem lehetett eltéríteni álláspontjától.

Szulejmán mikor belátta, hogy az adó követelésével kudarcot vallott, január 27-én lemondott ez igényéről; de *mivel Magyarországot nem akarta egészen kiszalasztani a kezéből, egyelőre megelégedett annyival is, ha ellenségeinek számát eggyel kevesbítheti, ha Jánost felhasználhatja arra, hogy a keresztyén fejedelmek mozgalmairól értesíti őt s ha legalább befolyását megalapíthatja Magyarországra és lekötöztetjévé teszi Jánost.* — *Ilyen értelemben nyilatkozott Laszki előtt két ízben*⁴⁾ s olyan tartalmú diplomát adott át neki Zápolyai számára, hogy ő, a törökök győzhetetlen szultánja, esküszik, hogy testvérét, Jánost, Magyarország királyát, mindig és mindenki ellen segíti, soha nem fogja elhagyni.⁵⁾

¹⁾ L. Szalay: Adalékok a 103., 110., 94., 104. és 105. lapokon.

²⁾ Szalaynál: Adalékok 94, 97, 104.

³⁾ Ugyanott 110, 113.

⁴⁾ Szalaynál: Adalékok 120 és 122.

⁵⁾ Ugyanott 124—125.

Szulejmán felfogásának helyes megismerése szempontjából rendkívül nagy fontosságú az 1529-ki fethnáme, melyben következőleg nyilatkozik: »A *Ferandus* nevű gonosz hitetlen *terjeszkedési vágyból* meghódított néhány tartományt és országot. Miután Magyarországnak alávaló királya a föntebbi esztendőben a harctéren elveszett: *a helyébe királylyá választott János*, a nagyobb erő támadásától való félelmében, embert küldvén a magas portához, hódolata és hűsége nyilvánítása mellett *pártfogyásomért és oltalmamért* esedezett, én pedig elfogadtam hódolatát. Ekkor amaz átkozott hadsereggel jött ellene, elfoglalta Budát, a székvárost és katonaságot helyezett bele az az alávaló a koronát is fejére tette s így az egész országnak királya levén, *jogtalanul beléavatkozott a nevezett ország dolgába.*¹⁾

Látnivaló e szavaiból, hogy ő Zápolyai megválasztását tekintette a törvényes állapot fentartásának és folytatásának; mert az ő szemében egészen rendjén való volt az, hogy a magyarok a király halála után új királyt választottak a magok kebeléből; — míg Ferdinándnak Magyarország birtokára való törekvését jogtalan beavatkozásnak, terjeszkedési vágnak tekintette s úgy gondolkozott, hogy ha idegen fejedelemnek is lehet joga Magyarországhoz, őneki éppen annyi joga volna hozzá mint Ferdinándnak, sőt a mohammedán jog szerint még több.²⁾ E felfogása következtében Jánost ismerte el törvényes királynak,³⁾ ezzel szövetkezett s ezt védelmezte meg a királyságban. Különben is jól tudta, hogy Magyarország csak úgy lehet adófizetőjévé, ha Jánosnak s általában nemzeti királynak kezén marad; míg, ha a Habsburgok kezére kerül, örökre elveszti minden igényét,

¹⁾ Török Történetírók I. 385, 386.

²⁾ Ibrahim nagyvezír 1533-ban Ferdinánd követeinek, Záray Jeromos és Scepper Kornélnak, ezt mondta: »Ha Lajos király ágyban halt volna meg, Ferdinándnak talán volna némi joga Magyarországhoz; így azonban a szultáné az ország, mint a melyet kétszer hódított meg kardjával.« (Hammer, III. 134.)

³⁾ Nemcsak a föntebb idézett fethnámeban mondja: »a helyébe királylyá választott János«, hanem a Laszki kezébe adott diplomában is olvashatjuk: »Neke d, fenséges Jánosnak, isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvát-, Morvaországok stb. királyának« »téged, t. i. Jánost, Magyarország királyát« (Szalay: Adalékok 124. 125.) Ellenben mikor a nagyvezír 1528-ban Ferdinánd első követeivel tartott értekezleten Ferdinándot királynak nevezte, sietett megjegyezni: »ertem Cseh és Német országok királyát, nem Magyarországot.« (Ugyanott 129.)

melyet 1521 óta táplált s melyet még most, harmadízben sem tudott megvalósítani. Ebből érthető az, hogy míg Jánost egy nő-lérvny adó nélkül is¹⁾ több ízben segítette részint személyesen vezetett hadjárataival, részint beküldött seregeivel: addig Ferdinándnak még adófizetés mellett sem volt hajlandó átengedni az országot, sőt az ilyen ajánlattal már 1529-ben hozzá küldött követét nem is bocsáttatta magához.²⁾ — Egyébiránt a kortársak is meg voltak arról győződve, hogy Szulejmán semmi áron sem tűri Ferdinándot, illetve a Habsburg-házat Magyarországon, inkább kész teljesen meghódítani az országot. E meggyőződés alapján ajánlották már 1530-ban, a poseni békealku alkalmával, a magyar biztosok azt, hogy az ország János alatt egyesüljön; s e meggyőződést hangoztatta szüntelenül az éles eszű Fráter György is.³⁾ S valóban az 1541. év igazat adott azoknak, a kik így gondolkoztak!

Hogy Szulejmánnak és Jánosnak egymáshoz való viszonyát kellőleg megérthessük, térjünk még vissza azon okmányra, melyet a szultán Jánosnak küldött Laszkitól. Az okmányban ezt mondja Szulejmán: »Neked, fenséges Jánosnak, isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvát-, Morva országok stb. királyának, én, szultán Szulejmán sah, a törökök győzhetetlen császára, esküszöm . . . hogy téged, hites testvéremet, t. i. Jánost, Magyarország királyát, *semmi, még legsúlyosabb szükségemben sem foglak elhagyni*, habár . . . összes hatalmam menne is veszendőbe; és habár magam . . . maradnék is, mégis tartozzam felkeresni téged és miután megtalálalak, mondani: *íme itt vagyok, kész mindenre, a mit kívánsz*, kész mindenben kedvedet keresni.« — Látnivaló, hogy ez nem védel- és dacz-szövetség; itt egy árva szó sincs kölcsönös támogatásról. Ibrahim nagyvezír 1527. december 28-án ezt kérdezte a mindig szövetségést emlegető Laszkitól: »A te

¹⁾ Szulejmán mind az 1529-ki, mind az 1541-ki fethnámében azt írja, hogy János adófizetésre kötelezte magát Magyarorszáért. E fethnámék a saját mohammedán alattvalóihoz szólnak s ezek előtt e nyilatkozattal leg-alább *előben* elég volt téve a mohammedán szent törvény ama követelményé-nek, mely a legyőzött nép és a mohammedán győző közt csak adófizetés mellett ismer békekötést.

²⁾ *Horváth Mihály*: Magyarország tört., 1871-ki kiadás, IV. köt. 62. és *Salamon Ferencz*: Magyarország a török hódítás korában, 2-ik kiadás, 94.

³⁾ *Horváth Mihály*, IV. köt. 72., 125., 160., 162., 169. és 170. lapokon.

urad ki ellen fog nekünk segítséget hozni? A persák ellen? Azok nagyon távol esnek tőletek s ellenük nincs is szükségünk senki segítségére. Mondd meg, hol leszen segítségünkre a te urad?«¹⁾

Szulejmán tehát csak annyit mondott, hogy ő mindig és mindenki ellen *meg fogja védelmezni Jánost és az országot*. Kötelezte pedig magát erre számításból, nem János kedvéért, hanem a saját érdekében, azon reményben, hogy így lassanként végre is eléri célját. Addig is, míg ez bekövetkeznék, úgy ő, mint a török államférfiak és történetírók azzal a felfogással kárpótolták magukat, hogy Szulejmán Magyarországot, mint új hódítmányát, János királylyal kormányoztatja.²⁾

Ez a viszony állott fenn 1539-ig s ezen felfogás mellett nyújtott segílyt Jánosnak 1529-ben, 1530-ban és 32-ben. »*Védurí* kötelességtudásom és becsületérzésem követelte, hogy az iszlám zászlói másod ízben is ez országba vitessenek«, — mondja 1529-ben Buda visszavétele után.³⁾

Ismerjük a nagy-váradi békeszerződést 1538-ban. Ferdinánd és János t. i. abban egyeztek meg, hogy János halála után az egész ország Ferdinándra száll s ha amannak addig fiugyermeke születnék, az csak magán javait tartja meg szepesi herczeg név alatt. E szerződés olyan természetű volt, hogy ha végrehajtatik, Szulejmán egyszerre elesik óhajtott céljától, melynek elérésére évek óta munkált s melytől már csak egy lépés választotta el. Egy lépés; mert tényleg úgy állt a dolog, hogy Jánost ugyan a magyarok választották királylyá, de Szulejmán tartotta meg a trónon s ezért némi joggal mondhatta, hogy az általa meghódított Magyarország királyságát ő adta Jánosnak. Szulejmán tehát látván, hogy pártfogoltja ki akarja játszani,⁴⁾ *1539-ben*

¹⁾ Szalay: Adalékok 107.

²⁾ L. e felfogást az 1529. és 1541. évi fethnámékban és Dselálzádénál, a ki így ír: »Mínthogy Magyarország, mint a szultán hódítmánya, János király kormányzása alá adatott« (143) s más helyen: »Mínthogy a szultán által meghódított Magyarországnak, mint *khásznak*, királysága Jánosnak adományoztatott« (236 a).

³⁾ Török Történetírók I. 386.

⁴⁾ Szulejmánnak a Ferdinánd szolgálatába lépett Laszki árulta el a nagyváradi szerződést 1539. őszén. Ennek hallatára a szultán (Jovius szerint) haragra gyulva így kiáltott fel: »Mily méltatlanul viseli ez a két király a koronát! Mert mint gyalázatos csalók sem szeméremből, sem az istentől való félelemből nem átalották megszegni esküvel pecsételt szerződésüket.«

megettette az utolsó lépést is, követelve tőle, hogy most már tényleg fizessen adót, évenként 50,000 aranyat.¹⁾ Még ilyen előzmények után sem gondolt arra, hogy az országot közvetlenül birtokába vegye. Sőt az is bizonyos, hogy János életében még adót sem követelt volna, ha a nagy-váradai szerződés közbe nem jön. Szulejmán idegenkedése az ország meghódításától annál meglepőbb, mert ő maga sem volt megelégedve János erélytelen kormányzásával, legalább hivatalos történetírója, Dselálzáde, így nyilatkozik: »János király az ország megtartásában és védelmezésében gyöngye volt; valahányszor megtámadta az ellenség, ő az ország más részébe rejtőzött el előle.«²⁾ — Lehet-e ilyen körülmények közt azt állítani, hogy Szulejmánnak minden vágya Magyarország meghódítása és betelepítése volt?

1540. július 22-én meghalt János (a nélkül, hogy a Szulejmánnak megígért adót lefizethette volna), arra kérve híveit hogy továbbra is Szulejmán pártfogását keressék; mert a keresztyénektől úgy sem kapnak hathatós segílyt. János halála után Verbőczy István és Eszéki János pécsi püspök Konstantinápolyba mentek megvinni a mult évben kívánt adót s kieszközölni Szulejmántól Magyar- és Erdélyországot János csecsemő fia részére. Szulejmán — ámbár értesült arról, hogy Ferdinánd most, János halála után, ismét el akarja foglalni Budát és az országot³⁾ — még mindig nem végezte el magában Magyarország meghódítását, hanem elismerte királyúl a csecsemő János-Zsigmondot s a követeknek kézbesített és 1540. október 16-án kelt oklevélben kinyilatkoztatta, hogy a megholt János után Magyarország királyságát fiának, Isztfán királynak, adományozza, olyan föltétellel, hogy az évenként 50,000 arany frt adót fog fizetni,⁴⁾ — sőt a francia király közbenjárására még abba is beléegyezett, hogy a magyarok János-Zsigmond halála után az orléáni herczeget választhatják királyukká, — de semmi esetre sem osztrák házból való fejedelmet.⁵⁾

1) Verancsics, I. 230, Szalay: Adalékok 195.

2) Dselálzáde, 139 a.

3) Laszki levele Szalaynál: Adalékok 193, 194.

4) Szalay: Adalékok 195—197. és az 1541-ki fethnéme.

5) Szalay: Adalékok 191.

Csak most érte el tehát Szulejmán a célját, melyre követének megsértése óta törekedett. Ezt a viszonyt igyekezett ő megteremteni az oszmán birodalom és Magyarország között. Láttuk, hogy mily lassan, csak fokként tudta megvalósítani. 1521-ben be sem jöhetett az országba; mert Szabács és Belgrád ostroma feltartóztatta. 1526-ban, mikor megverte a magyar hadsereget, elfoglalta Budát s azt hihette volna, hogy céljánál van: nem volt az országban a kivel megegyezzenek, a kitől követelje az adót. 1528-ban csak befolyását tudta megalapítani a királyra és az országra. 1539-ben már meg is volt ígervé az adó, s mégsem kaphatta kezéhez attól a királytól, a kit ő tartott meg a trónon. Végre 20 évi erőlködés és várakozás után csakugyan megkapta az első adót Magyarország királyától. Látnivaló, hogy *az 1521. évtől 1540-ig lefolyt időszakban a török szultán voltaképen nem győztes, hanem veszítő fél volt*, — igaz, hogy nem minden nyereség nélkül, de abban, a mi fő célja volt, 1540-ig határozottan kudarcot vallott több ízben.

1540-től fogva tehát — ki tudja meddig, talán csak Szulejmán életében, mert az ő halála után hanyatlani kezdett az oszmánok hatalma — Magyarország adófizető vazall-állama lett volna az oszmán birodalomnak. Azonban ez az állapot nem sokáig, csak fél évig tartott.

Az 1541. év február elején Izabella királyné azt izente Ferdinándnak, hogy megunván Fráter György gyámságát, kész átadni Budát és az országot, még ha a gyám megöletésével is, csak Ferdinánd legyen segítségére.¹⁾ Ferdinánd tehát április közepén Rogendorf Vilmost Buda elfoglalására küldte, magapedig Regensburgba ment, hogy segínyt eszközöljön ki a birodalomtól. Az özvegy királyné minden áron kezére akarta játszani a várat Rogendorfnak, a mi köztudomású dolog volt.²⁾

Szulejmán természetesen értesülve volt e mozgalomról.

És most — hogy a legcsekélyebb subjectivitas se kerüljön belé előadásomba — azokat beszéltem, a kik egyedül felelősek tetteikért: Szulejmánt, a török kormány tagjait és a török történetírókat.

¹⁾ *Horváth Mihály*, IV. köt. 171.

²⁾ Ugyanott 173. és *Verancsics*, II. 46, 47.

Szulejmán a Buda elfoglalása után kelt fethnámében így magyarázza meg eljárását.¹⁾ »A föntebbi években isten kegyelméből és győzelmes kardom segélyével meghódítottam Magyarországot s fővárosát Budát; de mivel abban az időben nagyon távol esett a moszlim birodalomtól és így nehéz lett volna kormányzása, János király pedig adófizetésre kötelezte magát érte: ennél fogva Magyarország királyságát a nevezettre ruháztam volt, annak halála után pedig fiának, Isztfán királynak, ajándékoztam. *De a Magyarországgal szomszédos Németország királya, a Ferandus nevü hitetlen is szeretett volna Magyarország királya lenni.* Ezért Karlo nevü testvérének szövetségével . . . óriási hadat gyűjtött össze . . . ezekkel tehát bejövén, *hatalmat szerzett magának Magyarországon és ostrom alá fogta Buda városát.* Én pedig . . . hős vezíremet, Mohammed pasát . . . a rumilii hadtesttel . . . Buda felé küldtem . . . *Czélom tulajdonképen az volt, hogy Buda székvárosát az iszlám egyik házává tegyem és Magyarországot birtokomba vegyem . . .* János király fiát, ki Budában volt, Erdély bánóságával ajándékoztam meg . . . s oda küldtem olyan föltétellel, hogy az állami kincstár részére bizonyos mennyiségű adót fizessen . . . *Buda városát . . . meghódítván s birtokomba vevén . . . Magyarországot . . . az oszmán birodalom többi tartományaihoz csatolván . . . őrizetére Szulejmán pasát neveztem ki.*«

Dselálzádé, a hivatalos történetíró — ki maga is részt vett e hadjáratban — ezt mondja: Mivel Ferdinánd el akarta foglalni Magyarországot és 1541-ben ostrom alá vette Budát: Szulejmán bejött és a pasák tanácsára elhatározta, hogy *most már birtokába veszi Budát és az országot.*²⁾

Kara Cselebizáde így indokolja Szulejmán elhatározását: Szulejmán ugyan János fiának adományozta az országot, de 1541-ben elfoglalta, azért, hogy Ferdinánd király többé ne vágyakozhassék reá.³⁾

Szulejmánnak Izabella királyné és a magyar urak előtt természetesen úgy kellett indokolnia Buda elfoglalásának szük-

¹⁾ Török Történetírók I. 392, 395.

²⁾ *Dselálzáde* 238 a.

³⁾ *Kara Cselebizáde* 140.

séges voltát, mintha ez nem részben, hanem egészen az ő érdekükben történnék. Az okok, melyeket Szulejmán és a török államférfiak az özvegy királyné és a magyar urak előtt felhoztak, ugyanazok, melyeket már ismerünk, csakhogy reájok nézve kedvező színben feltüntetve.

Szulejmán ugyanis arra az álláspontra helyezkedett, hogy János király, halála előtt, fölkerlte őt, hogy legyen gondviselője özvegyének, fiának és az országnak; ő tehát legjobb belátása szerint gondoskodni akar mind a háromról. E célból birtokába veszi Budát és a Duna vidékét, még pedig azon okokból, hogy a magyar urak — mint az eddigi tapasztalat mutatja, egyebek közt Frangepán Ferencz és Perényi Péter példájában — nagyon változékonyak és könnyen elcsábíthatók a másik pártra; hogy továbbá Ferdinánd király, kivált a német birodalom segélyével, olyan erős ellenség, kitől egy asszony és bölcsőbeli gyermek nem bírja megvédeni a fővárost és az országot; s végre hogy ő maga, mikor már öreg és egyéb gondjai is vannak, oly nagy távolságról nem jöhet be minduntalan Buda védelmezésére.¹⁾ — Ugyanigy nyilatkozott Szulejmán egy névtelen szerint is, a ki a magyar urakkal együtt jelen volt a török táborban,²⁾ továbbá Brutus állítása szerint is, a ki szintén a török táborban volt szemtanuk közlése után beszéli el az eseményeket.³⁾

Hasonló értelemben nyilatkoztak a *pasák* is a magyar urak előtt, hozzátéve még a szultánnak abbéli aggodalmát, hogy ha a németek valamiképpen elfoglalják Budát — a mi pedig fő törekvése Károly császárnak és Ferdinándnak —, a régebbi hódításokat is könnyen elvesztheti.⁴⁾

Ez idézett nyilatkozatokban világosan állnak előttünk az indokok, melyek Szulejmánt arra bírták, hogy az országot meghódítsa és törökséggel betelepítse. II. Lajos király és környezete meggondolatlan, vagy inkább esztelen eljárásával, minden *igaz ok nélkül* megsértette Szulejmánt, a ki ezért úgy akart elégtételt

¹⁾ *Verancsics* II. köt. 64—65.

²⁾ A levél *Verancsics*nak szól, I. I. köt. 166.

³⁾ *Brutus* III. köt. 163, 164, 168. Különösen kiemelendők eme szavai: »Sed ita esse statuendum. nunquam Germanum . . . a violentis consiliis quieturum, quamdiu sibi bellum cum foemina et cum puero speraret.«

⁴⁾ *Verancsics*, I. 198.

szerezni magának, hogy a magyar királyt megalázza, a mennyiben évi adót fizettet vele. Hosszas erőlködés után, tetemes költséggel és nagy fáradalmakkal járó segítség árán végre 1540-ben elérte célját. De csakhamar be kellett látnia, hogy a nagy nehezen elért eredménytől elesik, ha továbbra is az eddigi viszonyt akarja fentartani közte és a magyar király között. Ennélfogva — *ha csak másnak, a Habsburgháznak, kedvéért nem akart lemondani minden igényéről* — *kénytelen volt amaz utolsó módhoz folyamodni, hogy az országot meghódítsa és betelepítse törökséggel.* E módhoz — mint láttuk — csak 1541-ben folyamodott s ekkor sem annyira önelhatározásból, mint inkább pasái tanácsára.

Szulejmánnak 1541. évi elhatározása természetesen *maga után vonta a későbbi hódításokat.* Ez évben éppen csak Budát vette birtokába, de hogy szándéka volt legközelebb folytatni a hódítást, bizonyítják az 1541. évi fethnéme záró szavai: »A hódító hadsereggel épségben és zsákmánynyal megrakodva visszaindultam Budáról székhelyem felé. Reményilem, hogy nemsokára ismét szerencsétetni fogom e vidéket győzelmes zászlóimmal.«¹⁾ Bizonyítja továbbá az a körülmény is, hogy mikor Ferdinánd követei megjelentek nála Budán, egész Magyarország átengedéseért 100,000 frt évi adót ígérve, nemhogy hajlandó lett volna kérése teljesítésére, hanem inkább azt követelte, hogy Ferdinánd adja át neki a Zápolyaitól elfoglalt várakat: Esztergomot, Visegrádot, Tatát és Székes-Fehérvárt. E követelésével egyszersmind megjelölte azt is, hogy legközelebb ama várakat szándékozik hatalmába keríteni, melyek Buda biztosítására szolgálnak — Bécs felől. Ez az 1543. évi hadjárat valódi oka és célja.

De Szulejmán nem az *egész Magyarország* meghódítását tervezte 1541-ben sem, hanem csak a Duna vidékét, illetve a Duna-Tisza között és a dunántuli részeket szándékozott közvetlenül birtokába venni. Bizonyítja ezt először az, hogy Erdélyt és a tiszántuli országrészt János fiának engedte át évenként 10,000 arany adó fejében ²⁾ s megígérte, hogy a gyermek királyt

¹⁾ Török Történetírók I. 395.

²⁾ Verancsics, I. 229, Forgách 6. lap.

a kijelölt országrészben meg fogja védelmezni.¹⁾ A török államférfiak — mint tudjuk — azt ajánlották Szulejmánnak, hogy az egész országot foglalja el és tegye török tartományyá, János-Zsigmondot nevelje töröknek, az özvegy királynét pedig vagy küldje apjához, vagy vigye Konstantinápolyba.²⁾ De a jó hírnevére büszke és előbbi szerződéseinek megszegésétől irtózó szultán erre nem volt rábeszélhető s tanácsadó pasáit olyan nyilatkozattal némította el, a mely Magyarország főpapjának, Verancsics Antalnak, elismerése szerint is keresztyén fejedelem ajkára illetet volna: »nem fejedelemhez méltó eljárás volna özvegyek és árvák irányában kegyetlen lenni. Hogy a végletekig zaklassuk és gyötörjük azokat, a kiket a szerencse ellagyott: azt nemcsak embertelen, hanem istentelen bánásmódnak tartom. *Elég, ha Budától fosztom meg, a mit azonban meg kell tennem, ha uralmammat kockáztatni nem akarom.*«³⁾

Bizonyítja másodszer az a körülmény, hogy Szulejmán nyolcz évig csakugyan nem tett foglalásokat a Tiszán túl, — mindaddig míg Fráter György Ferdinánd kezébe nem játszotta Erdélyt és több bánáti várat. Szulejmánnak az erdélyi rendekhez 1551. július elején intézett leveléből⁴⁾ látható s a török történetírás is határozottan mondja, hogy ez a Szulejmán ellenében elkövetett államcsiny adott okot az 1551. és 1552. évi háborukra s Temesvár és egyéb tiszántuli várak elfoglalására.⁵⁾

A Duna-Tisza közét s az országnak dunántúli részét azonban örök jogon szándékozott meghódítani Szulejmán, — noha *élőszóval* azt ígérte Izabellának és a magyar uraknak, hogy ha a csecsemő János-Zsigmond fölserdül, visszaadja neki Budát és apja helyébe egész Magyarország királyává teszi.⁶⁾ De hogy ez éppen csak biztatás, csak a dolgok simán történhető elin-

¹⁾ 1541-ki fethnéme, továbbá Verancsics, I. 171, 198, 220, II. 66; Brutus, III. 168 és Forgách 1. lap.

²⁾ Verancsics, I. 217 — 218, 169, Istvánffy 149 — 150.

³⁾ Verancsics: I. 218.

⁴⁾ Pray: Epist. Proc. II. 298 és Forgách 6. lap.

⁵⁾ Dselálzáde 286a — 287 és Kara Celebizáde 156. Egyébiránt ezt a mi történetíróink is elismerik: Verancsics I. 253, Brutus XIII. könyv, Forgách 6. és 7. lap, végre Istvánffy 184—185.

⁶⁾ Dselálzáde. 239; Verancsics, II. 65, I. 198. és Brutus, III. 355.

tézése végett alkalmazott diplomatai fogás volt, bizonyítja az a körülmény, hogy úgy Budán, mint az 1543-ban elfoglalt várakban (Siklós, Esztergom, Székes-Fehérvár) nemcsak egészen otthonosan berendezkedett, hanem egyszeresmind pénteki istentiszteletet is tartott, mely alkalommal neve az imába lőn foglalva. Már pedig a mely helyen egyszer ilyen *khutbe* tartatott, azt a mohammedánnak — a szent törvény értelmében — nem szabad többé önként visszaadni, ha csak erőhatalommal el nem foglalják tőle. Egyébiránt — a mint Verancsicsnak egyik helyéből meggyőződhetünk ¹⁾ — a *khutbe* jelentőségét a kortársak is jól ismerték s ezért éppen oly kevésé hittek e szóbeli ígéretnak, a milyen kevésé gondolt maga Szulejmán is annak beváltására.

Ezen, csak szóbeli ígérettel szemben *Istvánffi* azt állítja, hogy Szulejmán aranyos és kék betűkkel, arab nyelven írott *oklevelet* állíttatott ki, melyben esküvel fogadta, hogy Budát önként visszaadja János-Zsigmondnak, mihelyt ez nagykorúvá lesz (105. l.). Ez tévedés, melyet itt alkalmilag annál inkább ki kell igazítanunk, mert belékerült újabb történetírásunkba is.²⁾

Az egykorú és közel korú magyar történetírók semmit sem tudnak ilyenféle okmányról. Úgy Verancsicsnak, mint névtelenének (ki jelen volt a török táborban a magyar urakkal), továbbá Brutusnak (ki szintén szemtanuk után beszéli el Buda elfoglalását) csak szóbeli ígétről van tudomásuk. Sem Szerémi, sem Forgách nem beszél írásban adott fogadalomról. Ez oklevélnek az erdélyi fejedelmi levéltárba kellett volna kerülnie; Brutus felhasználta e levéltárat, de semmit sem tud ilyen okmányról. — Az egykorú török íróknál sem találunk ez állítólagos okmány nyomára. *Istvánffi* azt mondja, hogy ez oklevelet a *nisandsi* (nála *Nisaegi*) adta át Izabellának. A *nisandsi* ekkor éppen *Dschälzade* volt, — de ez semmit sem tud arról, hogy akár ő, akár más bármiféle iratot adott volna át Szapolyai özvegyének; ő is a szultánnak csak szóbeli ígéreteről tud. *Pecsevi* — kiről tudjuk, hogy felhasználta *Istvánffi* munkáját — csodálkozik is azon, hogy míg ez oklevélről egy szót sem talált

¹⁾ *Verancsics*, I. 222.

²⁾ L. *Horváth Mihály*, Magyarorsz. tört. (1871-ki kiadás) IV. köt. 179.

Dselálzáde művében, addig Isthvánffinak volt tudomása ilyenek létezéséről; ő tehát Isthvánffinak erre vonatkozó sorait is átvette a maga munkájába. (I. 232.)

Szulejmánról bajos volna elhinni azt, hogy *írásban* kötelezte volna magát olyasmire, a mit megtenni nem volt szándéka. A miről írást adott, azt nem is szegte meg soha. Az a, János-Zsigmond részére kiállított okmány tehát, melyet Isthvánffi látott, nem lehetett más, mint az az ahdnámé, melyet egy évvel előbb, 1540-ben, Verbóczy és Eszéki János hoztak Konstantinápolyból s melynek egykorú magyar fordítása fennmaradt.¹⁾ Erre pedig annál könnyebben ráfoghatta Isthvánffi a föntebbi állítását, mert — a mint munkájából kitűnik — ő semmit sem tudott arról, hogy az említett két magyar követ Szulejmántól kapott oklevéllel tért vissza 1540-ben.

* * *

Így, ilyen előzmények után, ilyen okok miatt következett be hazánknak török uralom alá jutása. A rosszul nevelt ifjú király és lelketlen nevelői oda vitték a dolgokat, hogy a török adófizetővé tette az országot, — a Habsburgok terjeszkedési vágya pedig azt eredményezte, hogy a hódító nyakunkra ült és köztünk lakott másfél századnál tovább. A német birodalom pedig engedte, hogy a török befészkelje magát Magyarországon, valójában nem azért, mert vallási viszályok foglalták el, — hanem azért, mert rossz szemmel nézte, hogy Ferdinánd király monarchiát szándékszik alapítani családja számára. Ha igaz, hogy a historia: »magistra vitae«, akkor könnyen megtanulhatjuk belőle, hogy hogyan kell megítélnünk *helyesen és igazságosan* a mohácsi vészre következett időt és pártokat.

THURY JÓZSEF.

¹⁾ L. Szalaynál: Adalékok 195—197.

NÁPOLYI JOHANNA.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

V.

Nagy Lajos és Johanna. — A nápolyi udvar ármányai.

Lajos királynak mindezekről tudomása volt, de Nápolyból nyert folytonos értesülései alapján tudomása volt arról is, hogy a kivégzettekben a bírák az eddig még büntetlenül maradt főbűnösök vak eszközeit sujták, amint azt Johanna követének adott válaszában kereken ki is jelenté, kiemelvén különösen azt, hogy maga az a körülmény, hogy Johanna nemcsak hogy azonnal meg nem büntette a királygyilkosokat, de még védelmébe is fogadta, palotájában rejtegette s csakis a fenyegető veszélylyel szemben szánta el magát az egyoldalú igazságszolgáltatásra, világosan tanuskodik arról, hogy neki a gyilkosságban jelentékeny része vala.

E válasz vétele után Johanna maga köré gyűjté vérrokonait, hogy az immár el nem hárítható vész elleni védekezés s hozandó óvrendszabályokról tanácskozzék. Valois Katalin, ki annyi bajnak vala okozója, azon működött, hogy fia: Tarantói Lajos, Johanna ez időbeli kegyencze, jól felfegyverzett sereggel mehessen a királynő védelmére; s hogy az ehhez szükséges pénzt megszerezze, egy gonosz lelkéhez méltó gyalázatos tervet eszelt ki. Tudván azt, hogy D'Artois Károly, Róbert király természetes fia, ki Endre meggyilkoltatásában közvetlenül részt vett s kinek — mint már fentebb említém — a nápolyi néplázadás alkalmával sikerült megmenekülnie, temérdek kincsek birtokában fiával együtt Sz.-Agata várába rejtőzött, erős fegyveres csapattal ostrom alá vette e várat. D'Artois gróf rendkívül meglepetve e nem várt támadás által, levelet intézett Katalinhoz, melyben keserű szemrehányásokkal magyarázatot kért tőle, mint a ki voltaképen az Endre elleni összeesküvésnek értelmi szerzője vala » . . . Hát ezt érdemeltem én, mondá, a miért kívánságodat teljesítettem? . . . »

Katalin ravasz színleléssel azt válaszolá, hogy ő nem ellenséges szándékkal jött, hanem mindnyájuk élete s szabadsága

érdekében kíván vele titkon értekezni. De tekintettel arra, hogy a gróf köszvényes állapota miatt a várból le nem jöhet, kéri, hogy bocsássa be őt a várba Acciajuoli tanácsos s tíz fegyveres kíséretében. D'Artois gróf, Katalin bűnrészessége, tehát érdek-közössége tudatában, gyanútlanul nyitatta meg a vár kapuját s Bertrám fiát küldé le a ravasz asszony fogadtatására. Mialatt azonban Katalin a fiatal gróffal beszélgetett, katonái tömegesen tódultak be a várba s Bertrámot megkötözték, a csekélyszámú várórséget pedig kard élére hányták. Katalin ezután addig valatta az öreg grófot, míg föl nem fedezte kincsei rejtélyét, melyeket azonnal birtokába vett; a két d'Artois grófot pedig megölette. Igen valószínű, hogy Katalin nemcsak a kincsek kedvéért tette e lépést, hanem főképen azért, hogy e félelmes büntársait örökre elnémítsa.

A nápolyi krónikások szerint Johanna eleinte nem Tarantói Lajost, hanem tulajdonképen ennek bátyját Róbertet óhajtotta vala férjéül s Valois Katalin e házasságot annak idejében az által igyekezett kierőszakolni, hogy Róbert fiát állandó lakásra a királyi palotába hozta, mi nagy botrányt okozott s magát VI. Kelemen pápát is erélyes fölshóvalásra bírta.¹⁾ A pápa egyáltalában ellenezte Johannának valamely rokonával való házasságát s azt óhajtotta, hogy Johanna János normandiai hercegnek, Fülöp francia király fiának nyujtsa kezét, mi által hathatós védelmet biztosíthatott volna magának. Johanna azonban nem fogadta el a pápa tanácsát; de Róbert iránti szerelme is csak mulékony szeszélynek bizonyult s kegyeiben csakhamar öcsce Lajos váltotta őt fel. Valois Katalin természetesen most ez új viszony fejlesztésén fáradozott, s miután a D'Artois gróftól elrabolt kincsek segélyével sikerült Tarantói Lajosnak hadsereget gyűjtenie, Johannával való házassága most már végkép elhatározottat. Valois Katalinnak ez vala utolsó ténye, s kevéssel e házasság megkötése után vége szakadt bünterhes életének.

VI.

Johanna második házassága. — A magyar betörés előhírei. — VI. Kelemen pápa. — Cola di Rienzo.

Johannának Tarantói Róberttel majd Lajossal tervezett házassága élénk jegyzékváltásra szolgáltatott alkalmat Nagy

¹⁾ Nápolyi követének meghagyta kijelenteni Johannának, hogy *«cessante quavis dilacione morosa, faciat et ordinet cum effectu, quod idem princeps dictum castrum exeat, dictus princeps id adimplere cum effectu procuret, exeundo videlicet dictum castrum, illuc non reintraturus quomodo libet pro habitando ibidem. Camera 65. l.*

Lajos s a pápa közt, Lajos erélyesen tiltakozván az ellen, hogy Johanna valamely rokonával egybekeljen.¹⁾ Lajos király egyidejűleg aziránt is tett lépéseket, hogy a kis Martell Károly Erzsébet királynő oltalma alatt Magyarországnban neveltesék, követelvén, hogy ennek nagykorúságáig vagy ő vagy öcscse István herczeg vezethesse a nápolyi országlást. A csecsemő Martell Károlyt illetőleg VI. Kelemen pápa teljesen méltányolta Nagy Lajos kívánságát,²⁾ de a nápolyi országlást illetőleg tagadó választ adott, Johannát, mint Nápoly jogos birtoklóját, koronájától rövid úton megfoszthatónak nem tartván; Johanna házasságát illetőleg azonban kijelentette, hogy abba csakis érett megfontolás után fogja beleegyezését adni.

E házasság különben, Nagy Lajos tiltakozása ellenére, sőt a pápai beleegyezés mellőztével, melyet csak később sikerült utólagosan kieszközölni, 1347. augusztus 20-án tényleg megkötetett.

Igen érdekes Johannának úgy e házasság megkötésekor, mint közvetlenül azután a pápával váltott s kancellárja, Alife Miklós által híven megőrzött levelezése, mely élénk világot vet Johannának ezen boldognak éppen nem mondható második házasságára, sőt bizonyos tekintetben visszapillantást is enged Johanna bűnös előéletére. Egy kelet nélküli, de mindenesetre 1347-ben kelt levelében Johanna siralmasan panaszojja el a pápának kimondhatatlan szenvedéseit s a durva bánásmódot, melyet a gyakran, különösen az újhold beálltával ürülesi rohamokban szenvedő férje, Tarantói Lajos részéről törnie kell, kit azonkívül érzéki eltompulásról is vádol,³⁾ ki őt gyakran az udvar jelenlétében tetteleg bántalmazza s férjgyilkos s aljas kéjhölgy nevekkel illeti.⁴⁾ Egy másik levelében meggyónja a pápának első férje Endre iránti hidegségét s különösen a kedvesének tartott Caracciolo Henrik s fiának Endre emberei általi megöletése után köztük támadt feszültséget; de egyébben ártatlannak vallja magát. Kéri a pápa tanácsát, mit tevő legyen s mint viselkedjék férje irányában, kit különben forróan szeret s kit rokonai közül mint legméltóbbat férjeül választani jónak látott.⁵⁾

¹⁾ Camera, 75. l.

²⁾ Erre vonatkozó levele 1346. máj. 5-kéről szól.

³⁾ » . . . quod ex squallore diutini carceris, qui sensualitatem eius hebetare poterit, procedere supponebam . . . « Camera . . .

⁴⁾ » . . . me fuisse viricidam, vilem meretricem, et quod tenebam circa me lenones, qui ad me noctis tempore introducebant viros . . . « U. o.

⁵⁾ Johanna egyébiránt még egybekelése előtt is több ízben szakított szerelmes rokonával s mint fönjelzett értekezésemben kimutattam, még 1346. ápril 4-ki kelettel visszavonja a csak néhány nappal előbb kiadott rendeletét, melylyel Tarantói Lajost összes hadainak fővezérévé nevezé ki, s meg-

A házassági perpatvarnak azonban csakhamar véget vetnek a Nápoly fölött mind sűrűbben csoportosuló vészföllegek. A hatalmas magyar király közeledésének híre, a nápolyi főurak nagy részének elpártolása, a mindinkább növekedő belzavarok a közös védelem szűkségére irányíták a házasságfelek figyelmét. Johannának minden reménysege s bizalma még folytonosan VI. Kelemen pápában pontosult össze, ki azonban Nagy Lajossal szemben teljesen tehetetlennek mutatkozott. A pápa VI. Fülöp francia királyhoz is fordult, s megküldvén neki Nagy Lajosnak s Erzsébet királynőnek hozzáintézett tagadó válaszait, mély aggodalmát fejezi ki Johanna védtelen állapota s szorult pénzügyi helyzete fölött, a Róbert király után maradt jelentékeny kincsek a pazar udvartartás s folytonos ünnepségek által fölemészttetvén, úgy hogy most a legsürgősebb hadiköltségekre sincs elegendő pénze.¹⁾ Irt még a pápa Humbert viennei dauphinnek is,²⁾ továbbá Károly római királynak, kire az által vélt hatni, hogy rámutatott ama veszélyre, mely Nagy Lajosnak Cola di Rienzóval, a hirneves római tribunnal való esetleges szövetségéből nemcsak Olaszországra, de a német birodalomra is hárulhatna.³⁾ A florenczi signoriához intézett levelében pedig fenyegető hangot használt, kijelentvén, hogy mindazokat, kik Nápolyt, mint az egyház birtokát megtámadni merészkednének, egyházi átokkal sújtandja, és óva inti a signoriát, nehogy Lajos magyar királynak Nápoly ellen induló hadait bármily támogatásban részesítse.⁴⁾

A pápa ez ügyben Cola di Rienzóhoz is intézett leveleket. Ez a nevezetes férfit, ki a pápáktól elhagyatott s rablók martalékává vált Róma régi dicsőségének s hatalmának visszaállítását tűzte ki céljául, ekkor tájt hatalmának fénypontján állott. Sok olasz város meghódolt neki, sok támogatta s több olasz állammal, mint Florenczcel s Velenczével szövetségi viszonyban állott. Nápolyi Johanna nagy tisztelettel fogadta követeit, a pápa pedig Róma kormányzójául ismeré el.

Hogy Cola di Rienzo Nagy Lajossal is élénk összeköttetésben állott, több fenmaradt oklevél bizonyítja. 1347. aug. 5-iki kelettel ugyanis Cola di Rienzo értesíti VI. Kelemen pápát, hogy Lajos magyar király engedélyt kért tőle, hogy Rómában 1000 lovast fogadhasson, a miért viszont Lajos 500 lovast ígért

tiltja alattvalóinak, hogy neki engedelmeskedjenek, ugyane hó 27-én ismét jóvá tesz mindent s Tarantói Lajost nemcsak fővezérré, de egyszersmind királyi helytartóvá is kinevezi.

¹⁾ E levél 1347. ápr. 30-án kelt. Dipl. Eml. az Anjou-korból. II. 223.

²⁾ U. o. II. 227—229.

³⁾ Dipl. Eml. az Anjouk. II. 251—253.

⁴⁾ U. o. 237—238.

saját költségén fentartani Cola di Rienzo seregében. Ez ajánlatot nem fogadta el, s a pápa 1347. okt. 12-iki kelettel óva inti Cola di Rienzót, nehogy Johanna ellen ellenséges lépésre vetemedjék. Majdnem ugyanegy időben, azaz október 11-ki kelettel Cola di Rienzo tudatja a pápával, hogy Nagy Lajos barátságát s szövetségét ajánlá föl neki, ha csapatainak a római területen való szabad átvonulást enged.¹⁾

Cola di Rienzónak azonban, mint tudva van, vajmi hamar lehangyolott szerencsecsillaga s még 1348-ban futnia kelle Rómából az őt csak nemrég annyira bálványozó nép haragja elől. Történetünkre tehát s különösen a nápolyi hadjáratra semmi további befolyást nem gyakorolt.

VII.

Nagy Lajos nápolyi hadjárata.

Nagy Lajos Velenczével való háboruja miatt csak két évvel Endre meggyilkoltatása után indithatta meg nápolyi hadjáratát; bár eddig is élénk összeköttetésben állott a nápolyi királyságban jelentékeny hatalomra vergődött Johanna-ellenes párt főembereivel. Midőn kevéssel a hadjárat megindítása előtt a helyzet kipuhulása céljából Kont Miklós nádort s Wolfhard Konrádot az abruzzói tartományba küldi. Aquilában, e tartomány székhelyén, a hős Camponesco már Nagy Lajos neve alatt kormányzott; majd Wolfhard Konráddal egyesülten, visszavervén Durazzói Károlyt, rövid idő alatt Chieti, Lanciano, Ortona, Vasto s több más abruzzói város meghódolt a magyar királynak. Továbbá Onorato Gaetani fondüi gróf már ez év (1347) tavaszán fogott fegyvert Nagy Lajos neve alatt, elfoglalta Terracinát, majd Itrit s Gaetát, s ezután saját várába, Traettóba vonult vissza, itt Johanna hadai által megtámadtatván, sikerült neki ezeket győzelmesen visszavernie. Kont s Wolfhard mindenütt nagy lelkesedéssel fogadtattak, s a Magyarországra visszatérő Kont, kihez Pipin János minervinói gróf vezetése alatt egy nápolyi főurakból alakult küldöttség is csatlakozott, jó lélekkel jelentheté királynak, hogy a nápolyi nép tárt karokkal várja őt, tőle remélvén a régóta nélkülözött rendet s biztonságot.

Nagy Lajos 1347. november 3-án indult meg Budáról jól felszerelt hadsereg élén s fényes kísérettel. Friaulba érkezvén, itt egy hat velencei patricziusból álló üdvözlő küldöttség fogadta, mely kijelenté, hogy a signoria a legnagyobb készséggel engedi meg a magyar hadaknak a velencei területen való átvonulását,²⁾

¹⁾ U. o. II. 233—234.

²⁾ U. o. II. 249—250.

s egyúttal védmenetet kért a béke megkötése végett hozzá küldendő követség számára.¹⁾ Nagy Lajosnak felső-olaszországi útja valódi diadalútnak mondható. Páduában Jacopo Carrara paduai herceg által nagy kitüntetésekkel fogadtatott. Veronában Della Scala Albert s Márton 300 lovast bocsátottak rendelkezésére. Innét Ortiglia felé Modenának vevé útját, hol Obizzo estei herceg fogadta. Imola s Faenza megtagadták bebozsáttatását, Bolognában azonban a Pepoliak, Forliban az Ordeffak, Riminiben a Malatesták, Folignoban a Cerimatic fogadták őt. Florenz tiz patricziusból álló követséget menesztett elébe, mely Forliban hozzá csatlakozott s kísérte Perugiáig.²⁾ Folignóba érkezvén, ott Muratori szerint a pápai legatus várta ki egyházi átokkal való fenyegetéssel igyekvék őt bosszútervétől eltéríteni. Ez azonban legkevésbé sem zavará Lajost további előnyomulásában s már december első napjaiban a nápolyi királyságban, az abruzzói tartományban találjuk diadalmas serege élén, hol számos főur csatlakozván hozzá, karácson előestéjén tartá fényes bevonulását Aquilába, az abruzzói tartomány székhelyére. Karácsony ünnepe után, mely alatt tömegesen jöttek a vidék urai hódolatukat kijelenteni a magyar királynak, a hadsereg Solmona ellen indult, melyet rövid ellenállás után he is vett, majd Penne, Pescara városaira került a sor, melyeknek meghódítása után Nagy Lajos Apuliának vette útját.

Johanna, ki férjével a magyar betörés hírére Capua várába zárkózott, csakhamar belátta, hogy sem e vár erőssége, sem népeinek szeretete nem védi őt meg Nagy Lajosnak semmi akadályt nem ismerő diadalmas hadseregétől, örült félelemmel futásban keresett menekülést. Nápolyban hátrahagyott kis csecsemőjével mit sem törődvén, 1348. január 14-én néhány hű kegyencze kíséretében egy francia hajóra menekült, mely őt a Provenceba vivé, hová hét napi hajózás után érkezett meg.

De provencei alattvalói csak ép oly ellenséges indulattal viseltettek Johanna iránt, mint a nápolyiak. Endre meggyilkoltatása a Provenceban is nagy felháborodást keltett, s azonkívül annak is hire kelvén, hogy Johannának szándéka a Provenctet egy francia tartománnyal cserélni fel, ezt a provenceiak igen zokon vették. A mint tehát Johanna a provencei partokra ért, azonnal elfogták s kíséretével együtt a Roche des Arnolds várába zárták.³⁾

¹⁾ E védmenetet Lajos király Nápolyban állítá ki ily kelettel: Datum Neapoli in nostro regio castro novo die 15-a Februarii sub anno Domini 1348. I. indict. regni nostri Hungarie anno VI. Jerusalem et Sicilie anno 1-o. U. o. II. 262.

²⁾ Giov. Villani XII. CVII. 912.

³⁾ Villani Giov. XII. CXIV. 923.

Tarantói Lajos tartotta magát egy darabig Capua várában, de a tömeges elpártolások s szökések miatt, melyek seregét a magyarok közeledésének hírére mindinkább fogyasztották, csakhamar ő is kénytelen volt lemondani minden további ellenállásról, s szintén Provenceban keresni menedéket, hol sikerült aztán neki a pápa segítségével Johannát a fogságból kiszabadítania.

Nagy Lajos ezalatt Apuliát hatalmába ejtvén, január 11-én 6000 lovassal vonult be Beneventóba, majd néhány nap múlva Maddaloniba s innét Aversába. E város lakói attól tartván, hogy Lajos rajtok fogja megboszúlni Endre halálát, nagy rettegésben voltak. De Lajos megnyugtatta őket s katonáinak is szigorúan meghagyta, hogy senki vagyonában kárt ne okozzanak. Nagy Lajos hat napig időzött Aversában, mely idő alatt a nápolyi főurak nagy számmal járultak elébe hódolatukkal. Távol vidékekről is számos küldöttség jött hozzá.

A királyi vérbeliek nagy rémületben várták Nápolyban a történeendőket; végre Lajos királynak ama biztosítására, hogy a kiknek Endre meggyilkoltatásában részök nem vala, mitől se tartsanak, eljöttek ők is számos főúr kíséretében meghódolni a győzelmes királynak, névszerint Durazzói Károly, Lajos és Róbert, Tarantói Fülöp s Róbert. Lajos király nagy szívélyességgel fogadta nápolyi rokonait s ebédre is magánál tartóztatta őket. A fényes lakoma alatt, melyben több, Johannától már régebben elpártolt nápolyi főúr is részt vón, eleinte némi feszesség uralkodott. A Lajos párti főurak számba se látszottak venni a velük farkasszemet néző hercegi vendégeket. Nemsokára azonban megindult a kedélyes társalgás s maga Lajos király is, ki nagy önmegtágadással igyekvék elfojtani a kebelében háborgó érzelmeket, leereszkedő nyájasságával nagyobb közlékenységre bátorítá halálra ijedt rokonait.

Az ebéd végeztével a fényes társaság, a király kívánatára kirándulást tón Aversa környékére, s mintegy előre megállapított terv szerint, egyenesen a szent Péter kolostora felé tartott, melynek egyik szárnya a királyi család számára vadászkastély gyanánt vala berendezve, hol Endre meggyilkoltatott. Midőn a társaság a kitűzött helyre érkezett s valamennyien lovaikról leszállván, a kastélyba vonultak, Nagy Lajos a gyászos esemény színhelyének látására egyszerre elveszté eddigi önuralmát. Az Endre öcscsét körülfont árulás és meggyilkoltatásának minden egyes részlete eleven képekben tárult izgatott képzelete elé, s visszafojtott haragja, mint vulkán belsejében háborgó tűz, fékezetlenül tört elő. Lajos király kemény szavakkal támadta meg a megrémült hercegeket, kiknek az Endre elleni fondorlatokban

mindnyájuknak részök vala, de különösen Durazzói Károlyt, ki Endre iránt színlelt barátsága révén segíté mind összebb vonni a szerencsétlen áldozat körül szótt háló szálait. Durazzói Károlyra különben azért is haragudott Lajos király, mert erőszakkal vette nőül Máriát, Johanna nővérét, kit nagyatyja, Róbert Károly Lajosnak szánt vala. Ő volt az, ki Johanna hadait vezette a Lajos királynak meghódolt Abruzzók ellen. Reá tehát ki lett mondva a halálos ítélet, mely a haditanács meghallgatása után másnap rajta végre is hajtatott. Durazzói Károly ugyanazon halállal bünhődött, melynek a szerencsétlen Endre áldozatává lön; s mint Gravina krónikás mondja, halála előtt meggyóna bűneit »recordatus est confiteri sua delicta.« Tarantói Fülöp, Róbert s Durazzói Lajos és Róbert Visegrádra vitettek fogságba.

Ez igazságszolgáltatás után Nagy Lajos megindult Nápoly felé, hol a számára előkészített fényes diadalkapuk elkerülésével tartá bevonulását. Rövid idő alatt a nápolyi királyság legnevezetesebb városai kitzűzték a magyar lobogót s a hivatalos okiratok mindenütt Nagy Lajos intestatiójával adattak ki,¹⁾ a Del Balzo Beltrám andriai gróf vezénylete alatti csekély nápolyi sereg rövid ellenállás után elszéledt, maga Del Balzo pedig szintén Avignonba menekült.

Nagy Lajos tehát immár az egész nápolyi királyság korlátlan urává lön. s valószínűleg állandósítja is vala ottani uralmát, vagy pedig öcscsét ülteti a csecsemő Martell Károly mellé a nápolyi trónra, ha ama borzasztó pestis-járvány, mely akkorajt Olaszországban oly rettenetes mérvben dühöngött s százezrével szedte áldozatait, Nápolyban is el nem terjed. S midőn ennek pusztító hatásai már a magyar hadseregben is érezhetőkké váltak, Nagy Lajos elhatározá a hazába való visszatérést s miután Nápoly kormányát Laczfyy Istvánra, hátrahagyott hadainak vezényletét pedig Miczbánra, Wolfhard Konrádra s Ulrikra bízá, 1348 második felében Barlettába ment, honnét hajókon a dalmát partok felé evezett. Magával vitte a csecsemő Martell Károlyt is.

Nagy Lajosnak nápolyi tartózkodása alatt kiadott diplomáiból kevés maradt fön. A királyi levéltárnak ez időre vonatkozó része a később visszatért Johanna által teljesen meg lett semmisítve. A fenmaradt oklevelek közül főlemlítem a nápolyi főiskola jövedelmére vonatkozólag II. Károly nápolyi király által engedélyezett adománylevél megerősítő diplomáját, mely 1348. márczius 14-én kelt.²⁾

¹⁾ U. o.

²⁾ U. o. 275—278.

Nápolyban fogadta Nagy Lajos a velencei békekövetséget. Giustiniani Marco, Maurocena Andrea és Gradonico Nicola személyében. E követség Lajosnak Magyarországra való visszatérése, vagy pedig anyjának vagy nejeének Apuliába való szállíttatása alkalmára hajókat is bocsátott rendelkezésére a signoria nevében.¹⁾

Igen érdekesek a diplomáciai tárgyalások, melyek Nagy Lajos Nápolyban léte alatt közte s VI. Kelemen pápa közt folytak s melyekre nézve több becses oklevelet találunk az »Anjoukori diplomáciai Emlékek«-ben. A Nagy Lajos által fogságba vetett nápolyi királyi hercegek kiszabadítása érdekében a pápa nemcsak Lajos királyhoz, de István herceghez, Albert ausztriai herceghez, Johanna ausztriai hercegnőhöz, továbbá az esztergomi érsekhez, a pécsi püspökhöz, Pál országbíróhoz s több más magyar országnagyhoz is intézett leveleket.²⁾ Miután Nagy Lajos lépéseket tett a pápánál nápolyi királylyá való megkoronáztatása végett, VI. Kelemen Lajos nápolyi udvarán levő követének, Bertránd bibornoknak utasításban adta kijelenteni, hogy a ki bírósági ítélet nélkül önkényüleg elfoglal valamely birtokot, úgy az egyházi, mint a polgári törvények értelmében elveszti az elfoglalt terület birtokjogát. Módot nyújt azonban a pápa kimutatni az egyház iránti hűségét azzal, hogy az egyházi átokkal sújtott Cola di Rienzótól, ki ez idő szerint a nápolyi királyságban tartózkodott, megvon minden további segílyt s támogatást, sőt egyenesen Avignonba szállíttatja, hogy elvegye megérdemelt büntetését; mit Nagy Lajos természetesen nem cselkedett meg. A bibornok legatus útasítva lón egyúttal fölhívni Lajos király figyelmét a borzasztó pusztításokra s kegyetlenségekre, melyeket Werner német kapitány csapatja Nagy Lajos nevében a nápolyi királyságban elkövetett.

ÓVÁRY LIPÓT.

¹⁾ U. o. II. 268—271.

²⁾ U. o. II. 279—280.

AZ ERDÉLYI MEDENCZE ÖSTÖRTÉNETÉBŐL.

Az erdélyi medencze délnyugati vidékein 1876 óta folytatott őstörténelmi kutatásaimmal eleinte csupán a Közép-Maros völgyre s a Hunyadmegyével határos részekre irányult figyelmem; de midőn a nagy-szebeni Bruckenthal-muzeum, a nem kevésbé gazdag kolozsvári muzeum, valamint az újabban özvegy Csereyné buzgalmából keletkezett sepsi-szentgyörgyi székely muzeum, besztercei, szászrégeni, szászsebesi ev. gymnasiumok gyűjteményei, a Nagy-Enyeden Herepey Károly tanár által összehordott gazdag leletek, Bakk Endre vízaknai rom. kath. lelkész, Kovács Ferencz marosvásárhelyi apát plebanus urak igen figyelemre méltó és tanulságos gyűjtései s több mások gyűjteményint részint egymagamban, részint Téglás István kir. segédtanfelügyelő és rajzolóm társaságában áttekintettem; mások gyűjteményei felett szemlét tartva s innen szerzett tapasztalataimat a budapesti, temesvári, bécsi és gráci muzeumokban kiegészítve alkalmam vala meggyőződni a felől, hogy felszaporodott jegyzeteim esetleg a szakembereknek és érdeklődőknek is hasznára lehetnek, akkor az erdélyi medencze irodalmilag kevésbé ismert vagy éppen ismeretlen telepeinek összeállítására határoztam el magam. Tanulmányom főbb eredménye a következő. A Maros völgyén nyugatról vagyis Zámától Gyulafehérvárig 38 lelő helyet tártak idáig fel s ezek között a Torma Zsófia által oly ritka szerencsével és kitartással kutatott tordosi telepnek maig egész irodalma van. Ezen kívül Déva, Lesnyek, Keresztény-Almás, Nagy-Rápoly, Boj (Magulicsa), Bulbuk, Akmár, Alvincz érdemelnek név szerinti felemlítést. Déván a várhegy őskori erdőjén kívül a szőlők lejtőin találjuk a neolith ember konyhahulladékait. Akmárt egy gazdag, jobbadán a kolozsvári muzeumba került bronzlelet tűnteti ki, melynek dudoros karperecei a hallstadti és watschi (Krajna) hírneves formákra emlékeztetnek. A közép Maros mellékvizei közül a mi szép nevű Egerügyünk (ma Cserna) 7, a Zalasd 2 telepet mutat fel. A nagy magyar Alföld és az erdélyi medencze közt feldomboruló Ruszka-Pojana hegység tömkelegéből egy *Cserbel* falunál 1873-ban felmerült s a budapesti muzeumban

őrzött ezüst kincsleletet kell kiemelni, mint a mely az első század-
ból származó éremmellékleteivel a korábbi időkben ismert csorai,
medgyesi, vajdéli, pipei s a legutóbb felmerült nagyváradi ezüst-
kincsek chronologiai meghatározásához kulcsul szolgál s a dákok
sokszor emlegetett kincseinek maradványa.

A Maros és Al-Duna közt ősidők óta átjáróul szolgált
Sztrigy mellett sűrű egymásutánban az ősemlék 19 állomására
akadtam. Itt Szentgyörgyválya a leletek gazdagságára és a fazekas
készítmények díszítési motívumainak bőségére és eleganciájára
Tordost megközelíti; Sztrigy-Szacsal pedig egy depotlelettel
jelöli meg az egykori bronzkereskedés útját. A Szászvároshoz
betorkoló Városvíz völgyön, a *Godean* havas alján őserdők közt
rejtőző *gredistyei* vár romjain kívül, egy sor jellegzetes földvárt
vettem föl első körútamban, melyek részletes tanulmányozását
még ezutánra kelle halasztanom. Ez idő szerint e völgyről 4 tele-
pet sikerült megállapítanom. A *Szászváros* átellenében *Algyógnál*
megnyíló völgy szintén több ponton megőrizte az ősemlék
nyomait s meggyőződésem szerint élénk forgalom színhelye vala
a legrégebbi idők óta, meggyőzőleg bizonyítva, hogy a folyók
homokjában, görgetegeiben készen is található aranyport egyéb
fémek használata előtt becsülni tudá az ősemlék. Itt 6 telepet
emelek ki s ezek közül Erdőfalva barlangjaival és egy Cetecuja
(váracská) nevű szikla erődje különösen érdekes s az egykori
aranykereskedelem vonalát illusztrálja.

A Gyulafehérvárhoz betorkolló Ompoly (a római Ampelum)
mellett Zalatna, illetőleg a tőle 5 órányira északnyugatra eső
Korabia régi bányaromok és thasosi tetradrachmák alakjában tar-
totta fenn a rómaiakat megelőző bányászat és forgalom emlékét.

A déli Kárpátokat éjszokról megkerülő s Gyulafehérvár
közeliében végződő Székás rövid völgye 11 őstelepet mutat fel s
itt Szászsebes, Péterfalva, Szászcsor a nevezetesebbek. Gyula-
fehérvártól az Aranyos beszakadásáig jobbadán Herepey Károly
nagyenyedi tanár fáradságtalan kutatásainak 28 őstelepe ismeretét
köszönhetjük, s az ezekről összehordott tárgyak a nagyenyedi
collegium gyűjteményét gazdagítják. E lelő helyek közül minden
tekintetben kiválik a Csáklyakó falu mellett a Tyikujáta és
Marjuca nevű mészsziklák közt Herepey által felfedezett és
kizsákmányolt telep. A Csáklyakó számos kő- és bronztárgyaival,
dák érmeivel elsőrangú védvára lehete az ősemléknek, a melynél
az ősemlék jelenléte Britannia felé utaló kereskedelem bizonyítéka;
egy smirgel vész pedig a görögországi összeköttetést világosan
kitünteti. Ugyanitt a bronzöntés helye is be van igazolva. Csont-
eszközei közül szépen díszített sípok, halászhorogok, árák, állatfog-
gyöngyök tűnnek ki. Fegyelmet érdemelnek a tordosiakhoz hasonló

állatalakocskák anyagból. Az állatcsontokból: tulok, júp, kecske, disznó, ló (sok), szarvas, medve (sok), hód és sok madárfaj szembeötlőbb. Bronztárgyakban is gazdagnak mondható e telep. Három lándzsatypus, számos fibula, tokos véső, sarló, kés, beretva stb. került innen Nagy-Enyedre. Vasművekből keskeny lándzsák, szakállas nyilak, egy kis kézi üllő, szegek, sarlók, fibulák, dárdák, vésők fordulnak elő.

A telepnek a római korba lenyúló cultus tárgyaiból egy bronz phallus, egy kis emberi alak és a trójaiakhoz hasonló agyagkorongok fontosak.

A tövisi állomásról jól megkülönböztethetőleg a Küküllő beszakadásától éjszakra sorakozó s már messziről mesterségesen letompított kúpalakjukkal feltűnő maros-balparti magaslatok mindenikén, így: *Kapud*, *Paczalka*, *Kis-Solymos*, *Meggykerék*, *Maros-Szent-Király* felett megtalálhatók az ősember nyomai. Átellenében ugyanaz a jelenség ismétlődik; csakhogy ott a Maros és Aranyos vízváltasztója közelében sorakozó szirttetőket és sziklaszorosokat kereste fel az ősember.

A Közép-Maros vidékéről Ispánlakot (Marosujvár mellett) egy bronzdepot lelet tünteti ki. E helyen körülbelül 10 mázsányi bronzlepeny, feldolgozott mindenféle bronzáru és beöntésre szánt ócska bronz került elé, úgy hogy a senterzsébetfalvi (Hammersdorf) és nyárádgálfalvi bronzleletek mellett ez a leggazdagabb.

Az Aranyos mentéről 7 lelőhelyet mutathatok fel. Az idevaló aranymosások területén *Potsagán* egy bronzleletet sikerült találnom. Az Aranyos beömlésétől felfelé számított felső Marosvölgyben 17 őstelepet ismerek, s itt a Görgény-Libánfalváról *Korács* Ferencz marosvásárhelyi apátplebanus tulajdonába jutott urnák lelőhelyét kell kiemelnem, hol az urnák terméskőfedőit a helyszínen én is megtaláltam.

Az Olt vidékére a Szeben környékiekkel 60 telepről szereztem tudomást.

Igy az Olt háromszéki medenczejében *Angyalos*, *Bessenyő* szolgáltatnak változatos telepeket. Bessenyőt vasolvasztó részletei s egy bronzdepotlelet emeli ki, főleg az itt jelentkező s a bronzkor legvégét képező 28 fokossal. *Dálnokról* a hatalmas kőfejszékét (székely muzeum) kell kiemelnem. *Szacsvát* hatalmas obsidián vésője, *Zágont* s az Olt mentén Bölönt bronzlelete, *Bardóczot* bronzvésők, kardtöredékek, sarlók társaságában talált 25 durva aranykarika különbözteti meg; míg *Bodoknál* a Kincás várában és Csernátonnál (Csonka vár) a rézkor emlékeiül minősülő csákányok fordultak elé. Odább a kőhalmi szikla, majd Szeben körül Szelyistye, Orlát, Tilicska, Galis, Szelindek őskori erősségek valának.

E csoportba tartozik a szent-erzsébetfalvi (Hammersdorf) gazdag bronzlelet s a Hortobágyfalváról a nagyszebeni Bruckenthal-muzeumot gazdagító hatalmas réz csákány is.

A két Küküllő Nyárad és ezek mellékéről 68 telepet vettem fel. Ide tartoznak a *somogyomi népvándorláskori aranykincs* (bpesti n. muzeum), a nyáradgálfalvi, sárosi, nagyszőlősi, újfalusi (Nagyküküllő m.), verdi bronzdepotleletek, kisselyki, eczeli, erkedi, rudalyi (Rudeln) földvárak, a szénaverősi (Zendrich), héturi (Marienburg). medgyesi, pipei ezüstkincsek, melyekből a kígyófejjel díszített ezüstkarpereczek és a csavart tagokból ízülo lánczok érdemelnek felemlítést.

A medencze nyugati és déli elzárt melléköbleiből, így a Fejér-Körös völgyről 7 lelőhelyet mutathatok fel; míg a déli Kárpátok közé ékelődő Zsil völgyről 5 lelőhelyet ismerek. Ezek közül kiválik a petrosenyi pályaudvar egyengetésénél 1869-ben napfényre került 200 drb II. Fülöp-féle drachma s a zsilfarkaspataki (Lupeny) Mars-szobrocška. mint a görög befolyás Kr. előtt pár századi bizonyítékai az idevaló aranymosásoknál.

A Marostól északra 50 telepet foglalhattam össze s itt Batiz-Polyána barlangjának bronztelepe, a kudui földvár gazdag kő- és bronzleletei, a Nagy-Szamos mellékről Rebisora bronzlelete stb. érdemelnek említést. Az erdélyi medenczével határos nagyváradi és gurajovi (Fejér Körös) ezüstkincsek a fennemlített cserbeli, medgyesi, héturi, pipei ezüstkincseknek formában, technicában egyező társai.

Az erdélyi medenczének ily módon körülbelöl 350-re kiegészülő östelepei a valóságot alig közelítik meg, s a kutatásnak még gazdag aratása leend itt bizonyára. Azonban az eddigi kutatások után is tisztába lehetünk annyival, hogy az erdélyrészi medenczének legtávolabbi vidékei sem kerültek el az ősemlékfigyelmét. A Maros, a két Küküllő, a Körösök, a két Szamos hullámos dombvidéke mutatják a legsűrűbb telepítés nyomait s nemcsak a hegyfokok, de a folyamátjárók is rendszeresen meg valának erősítve, mint azt Kuda-Bethlen közt Kapudnál a Maros és Küküllőnél, Ecelnél a Küküllő mellett, Aranyánál Hunyadmegyében stb. látjuk.

A paleolith ember létezését biztosan megállapítani idáig nem tudjuk. Sok helyen említik ugyan az írók diluvialis állatok társaságában az emberi létesüléseket; csakhogy a helyszínén megkísérlett utánnyomozásain rendszerint a felöl győztek meg, hogy az illető konyhahulladékok nagyon is fiatal kor termékei s az onnan felmerült vagy emlegetett *negyedkori* állatcsontok, vagy mélyebb rétegekből (eredeti fekhely) kerültek ki, vagy átalakítás céljából utólag jutottak oda. Az emberi művelődés

legszélsőbb határát tehát az erdélyi felföldön a neolith kor képezi s a szépen csiszolt, jól idomított fejszék, balták, vésők anyagát leginkább hegyeink kőzetei, u. m. a déli Kárpátok amphibol palája, serpentinite, granitja, gneisza, vagy a szerteséjjel mutakkozó trachyt- és homokkő fajok s az Erczhegység övében uralkodó *diorit*, *melaphir*, gabro stb. szolgáltatták. A szilánkokat quarcz-féleségeinkből állíták elő; de Tokaj-Hegyaljának bizonyára kereskedelem útján beszerzett obsidiánját is felhasználták. Nyugat-Európa tűzköve alig mutatható ki, úgy hogy már az anyag csoportosítása mellett bizonyít, hogy a kőszerszámokat házilag és az illető kőzet- és ásványféleségek felett rendelkező vidékeken állították elő.

A bronzipar anyaga azonban a kereskedelem útján jutott el hegyeink közé s számos depotelet őrizte meg a házalók emlékét, a kik nemcsak az elavult, használhatatlanná vált holmikát váltották be, hanem a mai üstös czigányok példájára a szükséges javításokat is eszközlék. Olykor itt helyben állították elé a bronzöntvényeket is, mi végből lepény, pogácsa alakú rézlemezek mellett önrögöket is találhatunk, mint például a Csáklyakő alatt Szent-Erzsébetfalvánál (Hammersdorf), Nyárádgálfalvánál kimutathatjuk.

Tiszta rézeszközök is feles számban fordulnak elé nálunk, s rendszeren az átfurt kőfejszékhez hasonlítanak.

Ez ős lakók vallási cultusát Torma Zsófia úrnő kutatja s készülöben levő munkájától e tekintetben sok várni valónk van.

Részemről egyelőre csupán tapasztalataim, jegyzeteim összegezésére szorítkoztam s eddigi következtetésem tovább fejlesztését a gyűjtések és adatok bővülésével időnkint fogom megkísérteni.

TÉGLÁS GÁBOR.

KÖZÉPKORI MAGYAR ORVOSOK

ÉS GYÓGYSZERÉSZEK.

Az orvosi ismeretek és tudomány egész tárházával sehogyse egyeztethető össze azon napjainkban előforduló jelenség, hogy az orvos működése csupán csak egy mértanilag pontosan megszábotott területkörre szorítkozzék; az orvost manapság éppen csak a betegek meggyógyítására tartjuk képesnek; éppen azért a legnagyobb ritkaságok közé tartozik, ha egy orvos manapság nem orvosi körben is jelentékenyen lép előtérbe. Az elmúlt időkben tudvalevőleg egészen másképp állott a dolog.

Míg a klasszikus ó-kor az orvosban az emberi tudomány megtestesítőjét látta s a derék, jóra való orvost el se tudta képzelni anélkül, hogy jós, költő s t. e. f. attributumokkal felruházva jelentkezék: a középkor még tovább is ment, amennyiben az orvos tudományától terjedelme és minősége szerint alkotott tekintélyes nézetét gyakorlati úton is érvényesítette. Látjuk ugyanis, hogy a középkori orvosok az emberi működés jelentős mezőin, az állami igazgatás magaslatain kezdve, munkálkodnak, tevékenykednek.

Mivel a szakférfiaknak látszólag idegen körben való működése a művelődéstörténet mázát hordja magán, -- nevezetesen pedig mivel a középkori magyar orvosok a legismeretlenebb alakok közé tartoznak még manapság is: megkísértjük az alábbiakban, hogy röviden vázoljuk néhány középkori orvos és gyógyszeráros életét, amennyiben a rendelkezésünkre álló, de nagyon gyér számmal folydogáló okiratos kútforrások megengedik.

1. *Drakó.*

E névszerint legelőször ismertetett orvos Kálmán királynak a házi orvosa volt. Olasz származású. A nevéől keringő különféle verziók, combinatiók -- sokan a sárkány (»Drache«) fordítását keresik benne -- mind tárgytalanná váltak. A Drakó-nevet híressé tette az orvosok történetének lapjain a nagy

Hippokratesnek hasonnevű fia, unokája, meg másodunokája; III. Drako Nagy Sándor szép nejének, Roxanének a házi orvosa volt.

Kálmán király tudvalevőleg 1097-ben vette nőül a sicíliai herczeg leányát, Buzillát; e szerint tehát több mint valószínű, hogy Drakó már 1097-ben a Magyarországra költözött herczegnőnek kíséretében volt található. Ez első sorban ismeretes magyar udvari orvosnak a működéséről Turóczy krónikás (II. 62.) nyújt felvilágosítást, kór-ismei talentumáról azonban nem valami hízgelősen nyilatkozik. Az ideges király ugyanis élte utolsó éveiben erős fejfájásban szenvedett, ennek a gyógyítására az orvos hólyaghúzó tapaszt rendelt. A krónikás előadása szerint azonban ez a tapaszt idézte elő, hogy a beteg agyvelejének egy része kifolyt. A tapaszt a fül mélyéből az agyvelő nagy részét kihúzta. Midőn a király tovább már nem bírta ki, levette a tapaszt és megmutatta Otmár grófnak. Otmár gróf megnézte s úgy találta, hogy a lehuzott tapasztra rá van ragadva a kicsordult agyvelő s így szólt a királyhoz: »most pedig itt az ideje, uram, hogy útra (= halálra) készülj!«

A krónikás elbeszélése nem egyéb, mint az orvosi ismeretekben való laikus felfogás illusztrációja. A királynak fejfájása a fülében keletkezett gyűlékeny processustól eredt, ennek a gyógyítására rendelte az orvos a tapaszt. Genyedés állott be s Otmár gróf a fülből kifolyó geny-aludékot az agyvelő egy részének tekinthette; ez által a gyógykezeltnek nem csekély félelmet okozott.

Drakó sorsáról, életéről behatóbban nem vagyunk értesítve.

2. Fülöp.

II. András házi orvosa; szintén olasz származású; a valószínűség mellett szól, hogy 1234-ben jött e király harmadik nejével, a gyönyörű estei Beatrixszel Itáliából Magyarországra. Tudomásunk van ez orvosnak egy jelentős következtetésű politikai működéséről.

Midőn ugyanis IV. Béla király, Andrásnak 1235-ben bekövetkezett halála után, a fiatal, özvegy Beatrixszal túlszigorúan akart eljárni, éppen Fülöp házi orvos volt az, aki a fenyegetettet kiszabadította szomorú helyzetéből. András eltemetése után ugyanis Fülöp hajnalhasadtakor megjelent a német császárnak ez ünnepség alkalmára rendelt küldöttsége előtt, és sürgősen felkérte őket, hogy nyomban elutazásuk előtt menjenek be az özvegy királynéhez, mert Beatrixsznak fontos, a császárra vonatkozó közleni valói vannak. A Fülöp által ilyenképen rendezett titkos összejövetel alkalmával feltárta a zokogó királyné szívét,

szorongatott helyzetét a küldöttség előtt s kérve-kérte, hogy szabadítsák ki ellenségeinek körmei közül. A küldöttség meg is ígérte. S mialatt a küldöttség búcsulátogatást tett a királynál, az özvegy férfiruhába öltözött, a vár udvarán a küldöttségre várakozó személyzet közé elegyedett, lóra szállt s az elutazó küldöttséggel gyorsan tova száguldott. Németországban szülte pedig István herceget, a későbbi III. András király atyját.¹⁾

3. *Bonaventura.*

Szerzetes, káplán és orvos; Incze pápa 1254-ben a vasvári prépostságot adja neki. 1274-ig vasvári prépost.²⁾

4. *Tiborcz.*

IV. Bélának okiratilag említett házi orvosa; érdemeiről az 1257. márcz. 4-ki királyi okirat a következőket mondja³⁾: »... hogy Tiborcz mester, hű orvosunk alázatosan kért minket, hogy Felgerzencze, Algerzencze és Stupna birtokában megerősítsük. Visszaemlékezve az ő és testvére érdemeire, ezek közül néhányat másokkal is tudatni óhajtjuk. Midőn ugyanis (zalaszentgróti) Dénes szlavon bánt a felkelés lecsillapítására küldtük a tőlünk elesett Spalatóba, Tristan, Tiborcz mester testvére... a nevezett város kapui előtt dicsően harczolva elesett. Két másik testvére a tatárok ellen vérzett el... azonkívül *Tiborcz mester Fülöp zágrábi püspök társaságában mint küldöttségünk tagja a pápa, meg Konrád (német) király udvarához ment, s itt, miután a püspök visszatért, ügyünk elvégzése czéljából, még egy álló éven keresztül serényen, buzgóan működött ez irányú teendőiben...*»

Béla király a jeles szolgálatokra való tekintettel, amelyekről még azt mondja, hogy specialis felemlítésük nagyon sok időt venne igénybe, — a megkereső fél kérését teljesítette.

Minden arra vall, hogy Tiborcz horvát születésű.

5. *Bernold.*

IV. Béla házi orvosa és budai kanonok. 1256-ban⁴⁾ Pertlin comes, gréczi kapitánynak a zágrábi káptalan részéről történt gladniczai birtokába való beiktatása alkalmával királyi képviselőként fungált.

¹⁾ V. ö. erre vonatkozólag »Az Árpádok családi története« czimű, 1892-ben megjelent munkám 433. l.

²⁾ *Fejér*, Codex dipl. regn. Hungar. IV. 2. 256. — *Wenzel*, Árpád-kori új okmánytár IX. 98.

³⁾ Hazai okmánytár VI. 64.

⁴⁾ *Wenzel*, VII. 444.

6. János.

(V.) István, ifjabb király 1267-ben az Abaújmegyében fekvő Encset a Csák nb. Pósa és Domonkos testvéreknek adja. Előadja, hogy Encs annakelőtte valami Izrad nevű, abaúji várjobbágnak a birtokát képezte. halála után pedig, mivel örökösét nem hagyott maga után, ő rá (Istvánra) szállott. János nevű orvosának adta hát, ennek a halála után pedig Istvánnak, Tekes fiának (a Tornaiak őse); de mivel ez István ellene felkelt, a fent nevezett testvéreknek adja.⁵⁾ János orvos e szerint 1267 előtt halt meg s mert ennek se maradtak örökösei (ellenkező esetben nem adhatta volna István e birtokot másnak), feltehetjük, hogy egyházi férfiú volt.

7. Péter.

1253. ápr. 3-án⁶⁾ orvos és zágrábi kanonok; káptalanját egy peres ügynek elintézése alkalmával képviseli.

8. Gerhard.

Szinte olasz származású; IV. Béla, V. István és IV. László házi orvosa.

A következő okiratok tesznek róla említést:

a) IV. László 1274. decz. 8-án¹⁾ kijelenti, hogy hű és intim orvosának, Gerhard mesternek ajándékozza oda — érdemei elismeréséül, melyeket egészségének újra helyreállítása alkalmával szerzett — a Zágráb mellett elterülő tornovai és karalicsai jószágokat.

b) László 1274-ben²⁾ említi, hogy már nagyatyja, IV. Béla, meg atyja, István király hű orvosuknak, Gerhard mesternek ajándékozták a tornovai jószágot, miért Dénes szlavon bánt bízta meg azzal, hogy az orvost e jószágba bevezesse; ez pedig a bán jelentése értelmében még az évben megtörtént.³⁾

c) László 1275. márcz. 24-én⁴⁾ a következőket nyilvánítja ki: »quod gratam fidelitatem et commendabilia merita circumspecte providentie viri magistri Gerardi, artis medicine professoris, fidelis phisici nostri, quibus coram nostris et predecessorum nostrorum, Belae videlicet avi nostri, et Stephani genitoris nostri, dominorum . . . oculis meruit multipliciter complacere, nostrum et eorumdem corpora inadoptate sanitatis statu

⁵⁾ *Fejér*, IV. 3. 411.

⁶⁾ *Tkalčić*, Monum. Eccl. Zagrab I. 98.

¹⁾ *Wenzel*, XII. 113.

²⁾ *Wenzel*, XII. 114.

³⁾ *Wenzel*, XII. 118., 119.

⁴⁾ *Wenzel*, XII. 115.

conservando per tempora longiora. Attendentibus revocantesque in animum, qualiter idem Magister Gerardus per exercitatu sollicitudinis sue fidam operationem, nos auxiliante domino de gravi egritudinis articulo, ubi de vita nostra poterat merito dubitari, pristina restituit sanitati, nos in aliqualem remunerationem tot et tantorum meritorum suorum, ex recta sciencia et mera liberalitate de baronum nostrorum nihilominus consilio et consensu . . . » (Ezután az a passus következik, melyben Tornova adományozásáról szól.)

Gerard nem birtokolhatta békén Tornovát. Ezt látszik legalább igazolni a királynak 1276. jan. 20-án ¹⁾ kibocsátott rendelete, melyben meghagyja a szlavon bánnak, hogy Gerhard nevű orvosát helyezze vissza Tornova birtokába; e parancsot u. a. évi február 6-án ismétli, ²⁾ meghagyván a bánnak, hogy a zágrábi vár szükségleteire való tekintet nélkül helyezze vissza Gerhard orvost tornovai birtokába, mert az orvos java nagyon a szíven fekszik.

d) 1293. október havában ³⁾ Kata(lin) Gerhard olasz orvosnak a leánya Gueresti birtokát leányára Zeptára s ennek férjére Miklós, Oluph fiára hagyja végrendeletileg. A végrendelet egy árva szóval se említi, hogy a fenti Gerhard leányát kell alatta értenünk — még is több mint valószínű, hogy ő az. A végrendelezőknek rokonaiként (= cognati) Péter, Barnabás fia és Iván, Rechel fia, gueresthi nemesek vannak megemlítve. Kata nagyanyja Ech hozományul kapta e birtokot, utána leányára, Kata anyjára: Encheberchre szállt.

e) 1298-ban ⁴⁾ János, Gerard mester, az orvos fiával van egyik budai szálló határjárása alkalmával megemlítve. Nem vehetjük ki a vonatkozó okiratból, vajon a fenti Gerhard fiáról van-e a szó?

9. *Benvenuto.*

Subić György klissai podeszta házi orvosa. Az 1294. ápr. 7-ki okiratban ⁵⁾ tanuminőségben szerepel; ez okirat tartalmazza azt a békekötést, mely Subić György és a velencei köztársaság közt létesült.

10. *Péter orvos és gyógyszerész.*

Az esztergami keresztetek Péter orvost és gyógyszerészt, budai polgárt 1303. jun. 24-én ⁶⁾ szerzett érdemeinek elismerés-

¹⁾ *Tkalčić*, i. h. 100.

²⁾ *Tkalčić*, i. h. 182.

³⁾ *Wenzel*, XII. 543.

⁴⁾ Hazai okmánytár I. 95.

⁵⁾ *Wenzel*, X. 96.

⁶⁾ *Knausz*: Mon. Eccl. Strig. II. 523.

seül a kuezdmali területen lévő szőlőjeért fizetendő adók alúl felmentik.

1315. végével ugyanez a Péter (»medicus et confector medicinarum, civis castri novi montis Pestinensis«) a pesti káptalan előtt végrendelezik ¹⁾, visszavonja a Margit (nyulak) sziget kolostor javára annakelőtte tett rendelkezéseit. Házai és szőllei felét nejére, Gertrudra hagyja ; a másik felét pedig Gertrud belátása szerint a szegények közt osztatja fel. (1316. márcz. 19-én i. h. 721. Gertrudra írja át.)

11. Pozsonyi gyógyszerész.

Ilicei Benvenuti János, Gentilis bitoros pápai követségének tagja. 1310. szeptember 21-én végrendelezik Pozsonyban ;²⁾ végrendeleti végrehajtóit a többi közt azzal bízza meg, hogy vagyona jövedelméből első sorban a *gyógyszerészt* elégítsék ki a *neki szálított gyógyszerek vételáráért* ; továbbá ápolóját, aki betegségében gondozta.

12. Giramonti.

1314. márcz. 1-én Szebenico város orvosaként szerepel.³⁾ Hasonlókép mint Benvenuto, tanú minőségben fungál egy államügylet megkötése alkalmával. (»Actum est in civitate Sybenici in palatio communis coram magistro Giramonti medico physico dicte civitatis.«)

13. Hédervárbeli Péter.

Petrus medicus de castro Hedrici 1314. ápr. 24-én ⁴⁾ egyik rokona megöléseért kártalanítást kap (vérdíj.)

14. Bertold.

I. Károly házi orvosa okiratilag a következő helyeken van megemlítve :

a) 1325. jun. 18-án ⁵⁾ Károly király Bertold mesternek »fidelis et familiaris tirodici medici nostri« adományozza a Dudvág folyó közelében fekvő Wst nevű helységet.

b) 1331. május 8-án ⁶⁾ az esztergam-városi közönség bizonyítja, hogy barani Egyed Bertold mesternek, kir. orvosnak 25 ezüst márkáért adja el az Esztergam vidékén fekvő borkúti szőllejét.

¹⁾ *Knauz* : i. h. 715.

²⁾ *Acta Legat. Cardin. Gentilis* 376.

³⁾ *Diplom. emlékek az Anjou-korból* I. 200.

⁴⁾ *Knauz* : *Mon. Eccl. Strig.* II. 695.

⁵⁾ *Anjoukori okmtár* II. 198.

⁶⁾ *Anjoukori okmtár* II. 528.

c) 1332. márcz. 8-án ¹⁾ Berettoldus mester, Károly király cirolitus seu medicus-a és neje Erzsébet, úgy szintén fiai: a két János meg Miklós testvérek a Csór nb. Tamás- csókakői és gesztesi várnagynak eladják az esztergam-borkúti szőlőjüket, melyet Bertold részben a királytól kapott ajándékba, részben vásárolt, 100 márka dénárért. Az esztergamvárosi tanács »socius et concivis noster«-nek nevezi az eladót. Ezt az eladást 1332. július 14-én (i. h. 615.) erősíti meg a király. Ez alkalommal »magistro Berchtoldo cyrogito nostro fideli«-nek nevezi az okirat. Erzsébet- és fentemlített fiairól is szó van e helyütt.

15. *Jakab.*

1330-ban orvos és Hájszentlőrinczi apát.²⁾

16. *János.*

1332 7-ben orvos és kalocsai kanonokként fungál.³⁾

17. *Gekmin gyógyszerész.*

Gekmin mester, kir. gyógyszerész 1335-ben ⁴⁾ néhány tolvajt letartóztatott s a honti főispánnak adta át.

1346. decz. 2-án ⁵⁾ Gekmin mester megjelenik Miklós nádornál és előadja, hogy Klára, János és Ilona leánya, akit rokona Benedek vett nőül, Újlakot kapta hozományúl. Mivel Benedektől mest elvált s mással lépett újlag házasságra — Újlak tárgyában Gekmin egyezkedett vele. — (Meglátjuk alább, hogy Gekminnek volt egy fia.)

18. *Tiborc.*

Egyik 1335. szept. 3-án ⁶⁾ kelt okirat szerint György, Márk fia, a Zalamegyében fekvő récsei birtokrészletet Tiborc orvosnak zálogosítja el, később meg is veszi az orvos, utóbb azonban Miklós volt nádornak adja el.

19. *Pál.*

A sárospataki községi előjáróság 1339-ben ⁷⁾ kelt okirata értelmében Pál ottani plebanus és kir. orvos testvéreinek, Jánosnak adományozza és ajándékozza királyhegyi szőlőjét.

¹⁾ Anjoukori okmtár II. 581.

²⁾ *Fejér*, VIII. 3. 477.

³⁾ *Mon. Vatic.* I. 175.

⁴⁾ *Zichy okmtár* I. 448.

⁵⁾ *Haz. okmtár* IV. 645.

⁶⁾ *Zalai okmtár* I. 309.

⁷⁾ *Zichy okmtár* I. 564.

20. *Launus Pál.*

Egyik 1343-ban ¹⁾ kelt okirat tesz említést Paulus Launus seu Gallicus, kir. orvos- és magister domus hospitalis eccl. s. regis Stephani de Strigonio-ról.

21. *Mannus.*

Lajos király előtt 1343. ápr. 6-án ²⁾ adja el Mannus volt telkibányai városi orvos (»phisico quondam urbario de Teluky«) a Becse Gergely nb. bát-monostori Töttös kir. ajtónállónak az ó-budai vásártéren lévő curiáját 50 marka dénárért.

22. *Menyhért.*

Menyhért 1343-ban ³⁾ Drugeth Vilmos (elhalt) nádor és ennek még élő özvegyének az orvosa. Visegrádon, tartózkodása helyén házat akar építtetni.

23. *Szerecsen gyógyszerész.*

Lajos király 1352-ben ⁴⁾ gyógyszerészének és a királyi kamarák főnökének — Szerecsennek — ajándékozza a fiőrökös hátrahagyása nélkül elhalt Lászlónak, *Gekmin gyógyszerhárosa fiának* hontmegyei, zaazdi jószágát.

24. *Ferencz.*

Ferencz mester, Lajos király házi orvosa, 1358-ban ⁵⁾ választott bírói minőségben fungál.

1364-ben, ⁶⁾ ugyanaz kir. procurator.

1367. jun. 30-án ⁷⁾ Lajos király a szent-mártoni apátságnak almási birtokát hűbérül átveszi s kötelezi magát, hogy annyi adót fizet e birtok után, amennyit eddigelé kedvelt és hű orvosa, Ferencz mester fizetett. A vonatkozó okirat bevezető passusa így hangzik: »relatio magistris Francisci phisici regii.«

25. *Bolognai Tamás.*

Thomas de Bononia, magister in artibus et medicina 1374-ben ⁸⁾ Párisban időzik a Valois Lajos és Nagy Lajos magyar király egyik leánya közt tervezett eljegyzés alkalmával.

¹⁾ *Fejér*, IX. I. 151.

²⁾ Anjoukori okmtár IV. 320.

³⁾ *Fejér*, IX. I. 104.

⁴⁾ *Fejér*, IX. 2. 145.

⁵⁾ *Fejér* IX. 2. 693.

⁶⁾ *Wenzel* XI. 287.

⁷⁾ Haz. okmtár II. 122.

⁸⁾ Dipl. emlékek az Anjou-korból III. 84.

26. *László.*

1380-ban ¹¹⁾ nagyváradai püspök és nagy Lajos orvosa.

27. *Gotfrid gyógyszerész.*

Gotfrid budai polgár és gyógyszerész neje 1397. május 8-án ¹²⁾ a győri káptalan előtt Kozma győri polgárral egyességet köt.

28. *István.*

1401-ben ¹⁾ Zsigmond király orvosa és budai háziúr.

29. *Stockh János.*

Sziléziai, glogai származású. 1433-ban ¹⁴⁾ Zsigmond király házi orvosa és tanácsosa. Azelőtt az óbudai Péter-templom prépostja; 1433-ban szepesi prépost; 1434. decz. 27-én ¹⁵⁾ Zsigmond legelső orvosává és tanácsosává teszi. 1439-ben ¹⁶⁾ Albert király házi orvosa, szepesi prépost; Albert elleneivel szemben védelmébe veszi.

30. *Aquilejai Angelo.*

Mátyás király 1474. jun. 21-én ¹⁾ házi orvosának, a »venereabilis et egregius« aquilejai Angelo mesternek, a zalavári apátság kormányzójának két, erre az apátságra vonatkozó okiratát átírja.

31. *Heydentrich János.*

1477. jan. 31-én ²⁾ medicinae doctor és Ernst János, szlapon bán végrendeleti végrehajtója. A vonatkozó okirat szerint Ernst bán 4700 aranyforintot adott át *Engelhard gyógyszerésznek* oly czélből, hogy különféle alapítványokra fordítsa ez összeget, melyből János mester, orvostudor, 70 forintot kapott.

32. *I. Mátyás és Beatrix királyné orvosai.*

Ezekről a következőket tudjuk:

a) 1478. április 18-án ³⁾ Alfonz calabriai herczeg Mátyás királynak és Beatrixnak az urbinói *Dominicus de Propheta* nevű sebész mestert ajánlja.

b) 1487. május 25-én ⁴⁾ Beatrix királyné Eleonora ferrarai

¹⁾ *Fejér* IX. 5. 375.

²⁾ *Haz. okmtár.* III. 255.

³⁾ *Fejér* X. 4. 70.

⁴⁾ *Fejér* X. 8. 451.

⁵⁾ *Fejér* i. h. 569.

⁶⁾ *Fejér* XI. 229. 270.

⁷⁾ *Zalam. okmtár* II. 598.

⁸⁾ *Zalam. okmánytár* II. 605.

⁹⁾ Mátyáskori diplomacziái emlékek III. 297.

¹⁰⁾ Mátyáskori diplomacziái emlékek II. 367.

hercegnét felkéri, hogy — mert Mátyás király orvosa, *Ferencz* mester életveszélyes betegségbe esett —, Olaszországból Mátyás király számára udvari orvost és egy sebészt küldjön. A hercegné erre jun. 9-én válaszolja, hogy egy *Baptista de Canano* tudós orvost és *Egano de Floreno* nevű sebészt fogadott, kiket jun. 10-én kelt levelében (i. h. 306.) magasztal és nagyon ajánl. Julius 10-én (i. h. 318.) köszönetet is mond ezért Beatrix. Szeptember 7-én pedig az Olaszországból megérkezett új, udvari orvosnak Baptista mesternek a ferrárai hercegségben fekvő bizonyos jószágbirtoklái ügyét Eleonora hercegné figyelmébe ajánlja. (i. h. 338.)

c) 1489. decz. 8-án (i. h. IV. 115.) Mátyás király Sforza Lajos herceg sógorának *Milio Gyula* nevű orvosa rokonát, Placentini Xenophont valami papi állomásra ajánlja.

33. *Piacenzai Gyula.*

Trevigliói Maffeo, milanói hercegi felhatalmazott 1491. november 18-án¹⁾ II. Ulászló király udvari orvosát, Gyula mestert felkeresi soraival. 1492. július 28-án²⁾ a milanói kincstárnak a milanói herceghez intézett jelentésében szó van arról, hogy II. Ulászló orvosa, piacenzai Gyula mester trevigliói Maffeonak, — Magyarországbán tartózkodása alkalmával — pénzt adott kölcsön s most visszakéri. (E Gyula valószínűleg Milio Gyulával azonos.)

DR. WERTNER MÓR.

¹⁾ A magy. tud. akad. tört. bizotts. okiratgyűjt. Kiadta: *Óváry*, 164 l.

²⁾ I. h. 176.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925. usque ad annum 1752. (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Volumen XXIII.) 8 r. VI + 613. l. Zagrabiae 1892. Ára 5 ft.

I.

Országos levéltári collegáink közül bizonyára többen emlékeznek még arra az aszketa külsejű ferences barátra, a ki nagy szerényen kutatgatott gyűjteményeinkben. Két magyar bolgárt láthattunk akkor együtt — a munkában: néhai *Karagyéna Mihályt*, az országos levéltár legjobb írású tisztjét és a megnevezett barátot: *Fermendžin Eusebiust*. Mindakettő Vingán született Temes-megyében, arczvonásaikban is sok volt a hasonlatosság olajsín barna arczbőre, hajlott orra, villogó szeme mind a kettőnek. Valami török-tatáros jelleget véltünk többen észrevehetni e jó hazafias, de sajnos ma kivándorolható községből eredett honfitársunkon. A nagy hasonlatosság mellett mégis mily különböző két ember! Karagyéna tele őserővel, ki mindenféle téren működén. mindenből tudott valamit. Jó szívű ember létére segíteni akart mindenkin, de azután olyannal is törődött, a mihez semmi köze sem volt. Volt valami magyaros megyei zománca, mely azonban nem forrott össze teljesen zabolátlan alaptermészetével. Csapongott ide-oda: volt tolmács, consul akart lenni, megyei tisztviselőséget hajszolt, míg végre kialudt szegénynek az értelme. Azonban két rendületlen tulajdonságáról dicsérettel kell megemlékeznünk: katholicizmusa és magyar hazafisága igaz volt. Honfitársa: Fermendžin atya ugyanabból a fajból való. — még a neve is, mint a Karagyénáé, törökös vonatkozású, — de teljesen elütő természetű.

Fermendžin atya ferences barát. Egyházi téren rigorista, modorában szelid, de meggyőződéseiben, nézeteiben hajthatatlan. Sokat tanult, sokat olvasott és a mit külön meg kell említenünk: sokat látott. Értelmes, vallásáért rajongó barát, ki czélijául tűzte

ki rendje dicsőségének hirdetését. Élte pályáját nézve, azt látjuk, hogy tizenhét éves korában lépett a rendbe, (szül. 1845.) hét évig tanult, míg letette a fogadalmat s most huszonnégy éve, hogy működik. Rendtársai nagyra tartották, mert ő volt az egész rend definator generalisa Rómában, mint rendjének biztosa pedig a különféle tartományokat rendre vizsgálta s azok állapotáról jelentést tett a rend főnökének, ma pedig, mint a rend annalistája, történetírója Rómában tartózkodik. Gyűjtő természet lévén, a hol csak megfordult, mindenütt a könyvtárakat és levéltárakat tanulmányozta, másolt és tanult Magyarországon, horvát és szlaven földön, Olaszországban nem igen akadunk olyan levél- vagy könyvtárra, a hol Eusebius atya ne dolgozott volna. Gyűjteményének egy részét, azt, a mely Bulgária egyháztörténetére vonatkozik, 1887-ben adta ki a zágrábi Akadémia.¹⁾

Első okiratgyűjteményében rendszeres célú tűzött maga elé. 1565—1799. 265 darabban kiadta a különféle levéltárakból e célra készült másolatait. Legtöbbet és legértékesebbet a római propaganda fidei levéltárában talált. Számos darab valóságos gyöngy a katholicizmus s általán a Balkán-félsziget XVI—XVIII. századbeli vallási történetéhez. Annál becsesebbek ezek az adatok, mert a török hódoltság balkán és dunavidéki társadalmi képét ezek nélkül meg nem érthetjük. Igaz ugyan, hogy Fermendžin atya az okirattár használhatóságára nézve azon kívül, hogy a kötet elejére az okiratok rövid tartalmát tette, a végéhez meg egy olyan a milyen indexet csatolt, egyebet nem is tett. Előszava, csak épen szó, mely elől van, az okiratok felől magokról nem tájékoztat, de így is köszönjük. Csak nem tehetünk a bányásznak szemrehányást azért, hogy pénzt nem ver az érczből! Elég dolga van szegénynek, míg napvilágra hozza. S ezt az érdemét Fermendžinnek legelől említjük, a szorgos gyűjtőét, ki nemcsak imádkozott, hanem dolgozott is. Jól tette a zágrábi Akadémia, hogy kiadta ezt a kötetet, (latin szerkesztéssel) és a gyűjtőt megválasztotta tagjának. Tudjuk mi azt jól, hogy a zágrábi Akadémia vezető tagja, a nagy tudományú Rački, e gyűjtemény kiadásával, a tudományos intentio mellett, még az Akadémia alapítója: a diakovári püspök irányának is szolgálatot tett. Ez az irány a délszláv katholicizmus historiai megokolása. Ez a tárgy politikai térre vinné át a szót, a mi nem szándékunk, csak melleleg említjük, hogy a ferenczesek közül kerülnek ennek az iránynak az előharcosai. Fermendžin atya, mint a rend történetírója és Wadding folytatója — bizton hisszük — követni fogja elődje

¹⁾ Acta Bulgariae ecclesiastica. (Monumenta spectantia historiam slavorum meridionatium XVIII. kötet) Zagrabiae 1887. XXII. + 409.

példáját, s óhajtjuk, hogy mint író pártatlan ítélet dolgában tegyen számot.

A bolgár történelmi emlékek után sokat reméltünk Ferrendzintől. Rég hallottuk már, hogy gyűjteményének bosnyák részét is készül kiadni. Úgy gondoltuk, hogy több szem többet lát, s Ferrendzin atya bizonyára jó és becses anyaggal áll majd elő. Azt meg bizton reméltük, hogy a zágrábi Akadémia ezt a gyűjteményt majd csak felöltözteti úgy, hogy megállja majd helyét a hasonnemű kiadványok között. Végre megjelent a 38 íves gyűjtemény. Várakozásunkban, a mi az anyag *általános* becsét, kiadásának külső formáját, a használhatóságot s a kritikát illeti, teljesen csalódtunk. Nem is annyira a nagy jó akaratú közlőt, mint a zágrábi Akadémiát kell hibáztatnunk, hogy e gyűjteményt, ilyen primitív, az oklevelek kiadási módját teljesen ignoráló formában adta ki. Nem szükség hosszasan indokolnunk, hogy miként s miért kell az efféle kiadványok megbízható és pontos szerkesztésére kiváló gondot fordítani.

Következétesen végrehajtott terv, jegyzetek, útbaigazítás, az eredeti példány hollétének megjelölése nélkül csak rosszul megépített asztagot kapunk, melyet mindig magunknak: a használóknak kell megtámogatnunk. Ilyen a mi t. Ferrendzin atyánknak is a collectiója.

A jóakaratú olvasót mindössze két lapra terjedő előszóval tájékoztatja. Abban nagy általánosságban megmondja a kiadó, hogy főleg egyháztörténeti szempontból állítá egybe az anyagot s hogy azt a maga teljességében adhassa, a már megjelent okleveleket is közli regestákban. A cél nagyon helyes, s mind a közlő, mind az Akadémia csak jó cselekedtek e szándék kifizésével, de a végrehajtás gyarlón sikerült. A közlő abban hibázott, hogy részint elsiette munkáját, részint nem volt meg hozzá a kellő historiai eruditiója, a mi az efféle szétágazó anyag megrostálásához okvetlenül megkívántatik; az Akadémia meg hibás, hogy a gyűjteményt így adatta sajtó alá.

Azt, hogy az oklevelek és okiratok rövid tartalmát elől nem közli, hogy az index nem tökéletes, hogy az irodalom felhasználásában nem járatos, még elnézzük a derék közlőnek, de az már öreg liba, hogy az anyagról nem tájékoztat előszavában. A mennyire ismertetés céljából szükséges, megcselekedjük helyette mi, hogy a tudományos érték mérlegelésében igazságosak legyünk.

II.

Az előttünk fekvő kötet 565 lapra terjed, mely összesen 1520. szám alatt hoz regestákat és teljes szövegökben lenyomtatott okleveleket és okiratokat. Nagy szám, de csak első lát-

szatra; mert ezek között 1211 a regesta s csak 309 a teljes szövegében lenyomatott anyag s ebből is 27 db újabb lenyomatása már régebben közlött szövegnek, úgy hogy 282 új darabbal van csak dolgunk. Ezt az új anyagot 31 különféle forrásból hordta össze a közlő, persze másolván és kiadván azokat fésületlenül, azon módon, a mint íróik tolla perczezett. Fermendžin forrásai — a mennyiben az okiratok és oklevelek alján olvasható jelzések után egybeállíthattuk — a következők:

1. *Tabularium vaticanum secretum*:¹⁾ (NN. CCXVII, MCCVIII, MCCXIII, MCCXIV, MCCXV, MCCXVI, MCCXVII, MCCXVIII, MCCXIX, MCCXX, MCCXXX, MCCXXXV.) 12 darab.

2. *Tabularium vaticanum*: (NN. MLXI, MLXXXIX, MLC, MCXXIV, MCLXXVII, MCLXXVIII, MCCIX, MCCXXII, MCCXXIII, MCCXXXI, MCCCXCVIII.) 11 darab.

3. *Bibliotheca Vaticana*: (NN. MXLII, MCCXXIV, MCCXXVIII, MCCCCXVII.) 4 darab.

4. *Tabularium s. congregationis Brevium*: (NN. MCCXXXVII, MCCXLII, MCCXLIV, MCCXLV, MCCLII.) 5 darab.

5. *Tabularium s. congregationis de propaganda fide*: (NN. MCCXXXVIII, MCCXXXIX, MCCXL, MCCXLI, MCCXLII, MCCXLIII, MCCXLIV, MCCXLV, MCCXLVI, MCCXLVII, MCCXLVIII, MCCXLIX, MCCCLI, MCCCLII, MCCCLIII, MCCCLIV, MCCCLV, MCCCLVI, MCCCLVII, MCCCLVIII, MCCCLIX, MCCCLX, MCCCLXI, MCCCLXII, MCCCLXIII, MCCCLXIV, MCCCLXV, MCCCLXVI, MCCCLXVII, MCCCLXVIII, MCCCLXIX, MCCCLXX, MCCCLXXI, MCCCLXXII, MCCCLXXIII, MCCCLXXIV, MCCCLXXV, MCCCLXXVI, MCCCLXXVII, MCCCLXXVIII, MCCCLXXIX, MCCCLXXX, MCCCLXXXI, MCCCLXXXII, MCCCLXXXIII, MCCCLXXXIV, MCCCLXXXV, MCCCLXXXVI, MCCCLXXXVII, MCCCLXXXVIII, MCCXC, MCCCXCVI, MCCCXCVII, MCCCXCIX, MCCCC, MCCCCI, MCCCCII, MCCCCIII, MCCCCIV, MCCCCIX, MCCCCXI, MCCCCXII, MCCCCXIII, MCCCCXVI, MCCCCXVIII, MCCCCXIX, MCCCCXX, MCCCCXXI, MCCCCXXV, MCCCCXXVI, MCCCCXXVII, MCCCCXXVIII, MCCCCXXIX, MCCCCXXX, MCCCCXXXI, MCCCCXXXIV, MCCCCXXXVI, MCCCCXXXVII, MCCCCXXXVIII, MCCCCXL, MCCCCXLI,

¹⁾ A sorszámokat Fermendžin római számokkal jelezte. Gazdaságosabb beosztás mellett a datum fölött arab számokat alkalmazhatott volna.

MCCCCXLII, MCCCCXLIII, MCCCCXLIV, MCCCCXLV, MCCCCXLVI, MCCCCXLVII, MCCCCXLVIII, MCCCCXLIX, MCCCCCL, MCCCCLI.) 124 darab.

6. *Archivum s. congreg. de propaganda fide*: (NN. MCCLVI, MCCLXXX, MCCCCLVII, MCCCCLVIII.) 4 drb.

7. *Archivum s. congregationis Brevium*: (NN. MCCLXVII.) 1 drb.

8. *Bibliotheca casanatensis Romae*: (NN. MCCLXXIV, MCCCCXXXIX, MCCCXCIII, MCCCXCIV.) 4 drb.

9. *Bibliotheca Barberini*: (NN. MCCX, MCCXI.) 2 drb.

10. *Bibliotheca »Vittorio Emanuele«*: (N. CMLX.) 1 drb.

11. *Bibliotheca Vallicellana*: (N. MCCLXXXVII.) 1 drb.

12. *Tabularium status Lucca*: (NN. MCCCCXLVII, MCCCCXLVIII, MCCCCXXI, MCCCCXXVI, MCCCCXXVIII, MCCCCXXXII.) 6 darab

13. *Archivo di stato in Lucca*: (N. MCCCCXXXIII.) 1 darab, összesen 7 drb.

14. *Po s. cardinalis comentis*: (N. MCCXXI.) 1 darab.

15. *Academia Slavorum meridionalium Zágráb*: (NN. MCCCCV, MCCCCX, MCCCCXXIII, MCCCCXXIV, MCCCCLIII, MCCCCLIV, MCCCCXL, MCCCCXI, MCCCCXLII, MCCCCXLIII, MCCCCXLIV, MCCCCXLV, MCCCCLXXII, MCCCCLXXIII, MCCCCLXXV, MCCCCLXXIX, MCCCCLXXX, MCCCCLXXXI.) 18 drb.

16. *Tabularium archiepiscopatus Zagrabiae*: (N. MCCCCXXXV.) 1 darab.

17. *Bibliotheca Budensis fratrum minor.*: (NN. MCCCCLXXXIV, MCCCCLXXXIX.) 2 drb.

18. *Bibliotheca Budensis pp. Francisc.*: (NN. MCCCCLXXXV, MCCCCLXXXVI, MCCCCLXXXVII, MCCCCLXXXVIII, MCCCCXCIII.) 5 darab

19. *Tabularium conventus fratrum minorum della Nova Neapolitana*: (NN. DCCXI, DCCXXVIII, DCCXXXIII, DCCXXXIV, DCCXXXVII, DCCXL, DCCLI, DCCLII, DCCLXII, DCCLXIII, DCCLXVI, DCCLXVII, DCCLXVIII, DCCLXIX, DCCLXXV, DCCLXXXVI, DCCLXXXVIII, DCCXCI, CMLXXIII, CMLXXXVIII.) 20 darab.

20. *Tabularium conventus fratrum minorum Trsatensis in Croatia*: (NN. DCCXLVI, DCCCLXII, CMXCVIII, MLVIII, MCXXVI, MCCXXX, MCXXXIII, MCLIV, MCLVI, MCLVII, MCLVIII, MCLIX, MCLXIII, MCLXXII, MCLXXIV, MCLXXV, MCLXXXIV, MCXCII, MCXCIII, MCXCVI, MCXCVII.) 22 drb.

21. *Bibliotheca conventus fratrum minor. Ragusii*: (NN. CCXCI, DXCV, MCLXXXVI, MCCXXXII.) 4 drb.

22. *Tabularium provinciae ss. Salvatoris fratrum minor. Gyöngyösi*: (NN. DXLIX, DLXXII, DCXVII, DCLX, DCLXXXIX, DCCXV,

DCCXLII, DCCXLIV, DCCXLV, DCCXLVII, DCCLX, DCCLXXII, DCCLXXIX, DCCCLIII, DCCCLI, DCCCLIII, MCLX, MCLXII.) 18 drb.

23. *Tabularium conventus fratrum minorum Kolosvariensis*: (N. DCCCXXXV.) 1 drb.

24. *Tabularium conventus frat. min. Vukovariensis*: (N. MCCCCXC, MCCCCXCIV, MCCCCXCV, MCCCCXCVI, MCCCCXCVII.) 5 drb.

25. *Tabularium conventus pp. Francisc. Vukovariensis*: (N. MCCCCXCI.) 1 drb.

26. *Ex Manuscriptis Aracaelitan. operum s. Joannis a Capistrano*: (NN. CMLIII, CMLIV.) 2 drb.

27. *Tabul. provinciae s. Hieronymi Jadrensis*: (N. MCLXXXVIII.) 1 darab.

28. *Historia domus fratrum minor. Pozegiensis*: (N. MCCCCLXXIV.) 1 darab.

29. *Tabul. conv. s. Isidori frat. min. in urbe*: (NN. MXLIII, MLIV.) 2 drb.

30. *Tabul. conv. fratr. min. ad ss. quadraginta marty. Hispanorum in urbe*: (N. MCCCCLIX.) 1 drb.

Nem nevezi meg honnan: (NN. DCCXVI és MCCCCXCVIII.) 2 darabot.

Legtöbb eredeti okirat a római propaganda levéltárából került ki, ezek, ami műveltségtörténeti érdekeket illeti, becsesek. Csakhogy Fermendžin, a mennyire mi ismerni véljük azt a levéltárat, távolról sem merítette ki az ott lévő jelentéseket. Annyi van ott, hogy annak a publicatiójára kötetek kellenének. Már most Fermendžin összeválogatta épen azt, a mi kapóra jött, derüre, borura közölt egész terjedelmében okiratokat, majd csak registákat adott, hihetőleg azért, mert azokban recitatio részleteket nem talált. S éppen az a nagy baj, hogy előszavában nem mondja meg, mit és miért csinált.

A registák legnagyobb baja, hogy nem teljeseek, az eredeti oklevelet nem látta közlő, csak a gyűjteményekből csinálta meg sebtében a kivonatokat s azok után idéz. Sokat elhagyott, nem ismeri az irodalmat, összehalmoz egyházi s világi dolgokat s egyáltalán nem tudjuk voltaképen, miért? Vagy adjon teljes registagyűjteményt — jó mintát találhatott volna eleget, — vagy adjon egyházi, vagy politikai registákat. Fermendžin adott mindent, a mihez sebtiben hozzáfért s ezzel ilyformán nagyon egyenetlen értékű munkát végzett.

Ítéletünk nem igazságtalan. Mert ha Fermendžin csakis a saját kutatásai eredményét adja ki, a történetirodalom első sorban azt kereste volna: mennyi újat nyert vele, de mikor a registák beleiktatásával teljességre törekszik, akkor már nagyobb

igényeket formálunk vállalatával szemben. Kritikai kiválogatásra a ft. atyának éppenséggel nincs meg a kellő képzettsége, úgy hogy a mi a munkálatában megjelent regestákat illeti, nem mentett fel minket attól a fárasztó munkától, hogy az elszörtan megjelent oklevél-készletet csak úgy forgassuk, mintha az ő gyűjteménye meg sem jelent volna. Ez a könyv nem kalauz, hanem inkább tudományos lidérczkedés, pedig látjuk a törekvést, hogy használni akart vele. Nevezetesen Miklosich: Monumenta Serbicai-nak szláv okleveleit latin regestákban hozzáférhetővé akarja tenni azok részére, a kik nem járatosak az ó-szláv nyelvben. Míg azonban a latin regesták dolgában segíthet magán a kutató, a szláv oklevelek kivonataiban, ha Fermentzin után használja, erősen csalódik. Előbb csak sajnáltuk Fermentzin tévesztett fáradságát, de a szláv regesták dolgában meg kell róvnunk, hogy ily felületesen fogott a munkához. Csak a zágrábi *szláv* akadémián csodálkozunk, hogy a munkának ezt a részét ily módon engedte kinyomatni.

III.

Fermentzinnnek, mint kiadónak az az alapelve: »nehogy e kötet az Akadémia megszabta terjedelmet túlhaladja, azt az elvet követtem, hogy némely okiratot, bár kiadatlan, ha kisebb jelentőségű, nem egész terjedelmében, hanem csak kivonat formájában vettem föl.« (Előszó V.) Már most az a bökkenő, hogy mit ért a ft. atya »kisebb jelentőségű« (minoris momenti) alatt. Neki kisebb jelentőségű az, a mi minket laikusokat kiválóan érdekel. Ezért kell a regestának bőnek, teljesnek lenni, ha a kiadó azt akarja, hogy ne csak magának dolgozott légyen. Nem így járt el azonban a Miklosich Monumentáival. Nézzük csak példának okáért az *Acta Bosnae* 9. lapján XLVIII. szám alatt közölt regestát, melyet Miklosich Monumentáiból (24. lap XXIX. sz.) ad, szóról szóra Miklosich rövid latin kivonatát nyomtatván munkájába: Andreas, Chlomensis knez magnus amicitiam et societatem instituit cum Joanne Dandulo, Ragusii comite. Fermentzinnnek mint egyháztörténetirónak természetesen kevés köze van ez oklevélhez, annál inkább érdekli a történetirót meg a jogászt. Azt még értenők, hogy elhagyja az egészet, de ha már adja, akkor ne nyomassa le Miklosich kivonatát, mert azt megtaláljuk az eredeti forrásban az oklevéllel együtt. Kötelessége lett volna tudni, hogy az oklevél fontossága éppen a következő szabványban rejlik:

»А ПРАВНА ДА ЕСТЬ: А ВАШЕ ЧЛОВѢКЪ, КИ ПРИДЕ С ЗЕМЛЮ МОЮ НЕВОЛОВЬ, КОМЪ Е ИСКАНА ПРАВНА, И НЕИСПАИЕНА МЪ КЪДЕ, ДА ЕТАНЕ И ДА СЧ(И)НИ ПРАВНИС; АКЕ ЛИ ПРИДЕ ТАКЪ ЧЛОВѢКЪ, КОМЪ

Н'К НЕКАНА ПРАВНА, ДА М'Б ЕЕ НЕ СЪЗМЕ НИ Т'ГНЬКЪ КОНЕЦЪ, ДОКЪ
ПОИДЕ В СВОЕ М'КСТО И ТАМО ДА С'НИИ ПРАВНИС ПО ТОМЪ.»

(Jus hoc modo fiat: si quidam vester homo contra suam voluntatem in meam terram veniat, qui justitiam quaerit et non efficitur, maneat et justitiam faciat; si veniat talis homo, cui justitia non spectat, ei nihil mali accidere debet, donec in suo loco justitiam accipiat.)

Ezt okvetlenül föl kellett volna venni a regestába. Sajnos, hogy ezek az első rangú és mindenkép fontos határozatok számos oklevélből elmaradtak. Ennek az az oka, hogy Fermendzin a legtöbb esetben beérte a Miklosich rövid regestáival s azokat majdnem szóról szóra lenyomatta s az okleveleket, ha el is olvasta, de »minoris momenti«-knek ítélte. Annál nagyobb a hiba, mert Fermendzin atya nem a frailes scalzosok szemével nézi a históriát, hanem sokat látott s tapasztalt, a mit rendtársai nem ismernek. Azt meg bizton feltételezzük a zágrábi akadémiáról, hogy inkább kívánt volna bő és jó, mint rossz és rövid regestát. Ilyen fogyatkozást látunk a 12. l. LXVI. regestájában (Miklosich, Mon. Serb. XXXV. sz.), melyben a *facultas libere mercaturam faciendi* és a *promissio aeternam pacem habiturum* meg van említve, de a szerb királylyal kitörhető háboru esetére való szerződési pontot elhagyta. Ugyanily határozatok vannak a 14. l. LXXVIII. sz. oklevélben (Miklosich XXXIX.), ugyancsak LXXIX (Miklosich XL.), ezekről is hallgat Fermendzin. A 22. lapon CXXVIII. sz. a. között regestának megfelelő oklevél (Miklosich LXXXV.) igen fontos határozatokat tartalmaz arra nézve, hogy ki elé tartozik a bírászkodás Boszniában s Ragusában. Fermendzinnek elég az, a mit Miklosich ír, csak a szórenden változtat.

E fajta tökéletlen regesták:

Fermendzin: 106. l. DLXXX, DLXXXII.

107. l. DLXXXIII.

111. l. DXCVII.

112. l. DXCVIII. (Ebből a szerződés ellenhatározatai maradtak el.)

113. l. DCVII. DCXI.

116. l. DCXX. (A határozatok részben elmaradtak.)

119. l. DCXXXIX. (Ebben s a letétekről szóló összes oklevelekből kimaradt a letétbe helyezés és a kivétel feltételeinek a megjelölése.)

120. l. DCXLIII.

121. l. DCLI. (Pontokat részben elhagyott.)

126 l. DCLXXIII. (Nem jelölte meg a szerződési feltételeket.)

127. l. DCLXXIV.

138. l. DCCVI. (Tökéletlen mind a kettő.)

A 138. l. DCCX. regesta hibás, (Miklosich hibásan 1433-ra teszi a keletet, 1432 helyett. Fermendzin nem veszi észre) nem az van az oklevélben, a mit F. állít: hogy itt a juramento firmanda pax-ról van szó, hanem az, hogy Pavlović Radosavnak a kiskorú fia Ivanis mihelyt 14 éves korát betölti, tartozik a Ragusával kötött békére hitet tenni. Ezt világosan bizonyítja egyébként a 174. l. DCCLXXXVII. sz. a. közölt kivonat. Ilyen pontatlanság van a munkában bőven.

Azt a törekvését Fermendzinnek, hogy a kivonatokban az előkelők (főnemeselek) neveit, kik a bán, király vagy a szerződő ragusai követ nevével együtt említettnek tanukként, megjelölte, csak helyeseljük. Jól tette azt is, hogy az oklevél íróját, illetőleg lajstromozóját is megjelölte. Így a

14. l. LXXVIII, LXXIX.

15. l. LXXX.

22. l. CXXVIII.

23. l. CXXIX.

43. l. CCXXVIII.

44. l. CCXXXII.

106. l. DLXXX, DLXXXII.

107. l. DLXXXVII.

116. l. DCXX.

120. l. DCXLIII. stb.

Csak hogy mily sebtében s rendszertelenül hajtotta végre ez elismerést érdemlő igyekezetét, legjobban bizonyítja, hogy a

77. l. CCCXIX.

78. l. CCCXXII.

91. l. CCCCXCIX.

107. l. DCXXXIII.

108. l. DXC.

111. l. DXCVII.

112. l. DXCVIII.

119. l. DCXXXVIII.

126. l. DCLXXIII.

127. l. DCLXXIV. stb. regestákból meg elhagyta a tanuk neveit. Tán nem tartotta őket elég tekintélyeseknek, megunt, vagy félt az ismétléstől?

Idézeteiben is nem egyszer pontatlan. A 91. l. (CCCCXCIX.) Miklosich 274. pagináját idézi 275 helyett, a 106. l. (DLXXX.)

a 382. p. áll 282 helyett, a 113. lapon (DCXI.) 312. p. 311 helyett. A 131. lapon DCLXXXIV. alatti regesta Pučić szpomeniczi szrbszki II. k. 88-9 után készült, ezt Miklosich is közölte, (360-362. l.) s ő nem jegyzi meg.

Nem akarjuk tovább fűzni ezt a parasita-kereséshez hasonló munkát. Átalánosságban csak azért merünk beszélni, mert apróra átnéztük a gyűjteményt. Fermendžin atyának megmondhatjuk nyíltan, hogy munkálatának ezt a részét »miuimi momenti«-nek tartjuk, pedig ez lehetett volna a leghasznosabb.

IV.

Az ismertetés teljessége okáért ez oklevéltár anyagának historiai értékét is meg kell világítanunk. A XVI--XVIII. századból közölt adatok és okiratok új anyagot tartalmaznak Bosznia és a szomszéd ferenczesek történetéhez.

A ferenczes barátok története a Balkán-félszigeten nem egyszerű klastromi események halmaza, hanem a nyugati politikának öntudatos, koronként Olaszországból, még többször Bécsből igazgatott tényezői e barátok. A mit a franciscanus ír a népről főnökeinek, az való igaz, mert a népből eredt a barát s együtt érzett vele. Épp úgy, mint a szegedi barátok, kik a török hódoltság idejében összetartották a maroknyi pápistaságot az alföldön s a török hatalmasokkal nagyon jól megfértek, azonkép a bosnyák barátok is bámulatos szívóssággal tarták össze a mohamedán államvallás s az orthodoxia közepette szegény nyájokat. Igaz, hogy ebben a munkában a pápa, a dalmaták s hazánk horvát részei nagy segedelmökre voltak, de mindez aligha segített volna rajtuk, ha nem a saját népek lelkéből merítik erejüket. A nagy politika forrásait: a visitorok jelentéseit ne igen keressük a kötetben; ebben csak rendszertelen módon kiválogatott apróságokat találunk s csak imitt-amott elvéve egy-egy olyan gyöngyinstructiót, mint a milyent XIII. Gergely 1582-ben adott Bonifác stagnoi püspöknek, ki a Balkánt s Magyarországot látogatta. (MCCXX. 321. l.) De azért a Fermendžin közölte apróságok igazán becses kövek, mert — a ki tud hozzá — kiérzi belőle, mit gondolhatott az a nép, melynek nem kellett a félhold, ha még oly fényes is volt a ragyogása. Theiner és Balanus gyűjteményeivel egybevetve Fermendžin munkája nem vész kárba, mert kiegészíti a nagy politikai anyagot. Természetesen nekünk köztörténetet íróknak a katolikus áramlatoknak ez a megismerése az éremnek csak az egyik felét jelzi, mert a mohamedán és orthodox álláspontokat is latra kell vetnünk, ha teljesen objectiv képet akarunk adni. Kétszeresen fontos azonban a vallásos viszonyok alakulása ez országokban, mert a Balkánon a valláson fordul

meg a politika. A vallás egyesíti magában az ember, nemzet s a haza fogalmát, e vallások szerint sorakoznak a népelemek, ahöz igazítják külső vágyódásaikat.

Máris szólhatunk bizonyos fokig rendszeres bosnyák kath. egyháztörténeti irodalomról. Mellőzvéen itt a *Fra Jukić* kiadta bosnyák folyóiratot s folytatásait,¹⁾ *Fabianich* D. terjedelmes munkájára utalunk: *Storia dei frati minori dai primordi della loro istituzione in Dalmazia e Bossnia* (Zara 1863—4. II. kötet), mely adatbéli fogyatékosága daczára legalább összképet nyujt. Rendszeresebb és használhatóbb Batinić bosnyák barátnak a három kötetes munkája: *Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini*. (A franciscanusok cselekedetei Boszniában s Hercegovinában) I. k. 1881., II. k. 1883., III. k. 1887. A munka 1835-ig terjed.

A dalmát franciscanusokról komoly irányú s levéltári kutatásokon alapuló munkát írt Zlatović István (Franovci države presv. otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji. Zagreb, 1888. 488. l.); a bosnyák provinciának privilegiumait meg Nedić Ferencz pater adta ki Vukovárott 1886-ban. (*Monumenta privilegiorum concessionum, gratiarum et favorum provinciae Bosnae-Argentinae.*) Számos apróbb értékezést említhetnénk még, de e főmunkák is bizonyítják, hogy a ferenczesek története, fontosságánál fogva talált méltatókra.

Nem szorúl hosszasabb fejtegetésre, hogy a magyar politikai és egyház-történet lépten-nyomon egybefügg a bosnyákkal. A szerémi, pécsi, alakzatti, zágrábi egyházmegyei terület olyan, akár egy sokféle alakzattal tarkított szőnyeg, melynek csak akkor van összbenyomása, ha együttesen szemléljük a rajzot. Ezért nehéz elválasztani a rávonatkozó adatokat, s ezért akadunk mi mindenütt együtt a bosnyák és magyar dolgokra.

A mi a *XVI. századig* terjedő kort illeti, Fermendžin közölt mindent, a mi keze ügyébe esett. Ezt munkájának a javára írjuk. Nem mintha ezeknek a közlésével historiai tudásunkat új néző pontokkal gyarapította volna, hanem mert most már több adattal rendelkezünk hazánk történetének egy nagyon homályos szakasza felől.

A gyöngyösi ferenczes zárda levéltárából több rendbéli apróbb olvasási hibával közlött 18 darab oklevél elég érdekes

¹⁾ Bosanski prijatelj. (Bosnyák barát (amicus). Folyóirat. I. kötet Zágráb. 1850. II. kötete 1851. III. köt. 1861. IV. köt. Sziszek 1870. Ezt már nem Jukić szerkeszté. Ujabbban Zenggben jelent meg a horvát olvasó közönség számára Božić fra Jozip-Dobroslav szerkesztésében egy »Novi prijatelj Bosne«. (1888). Jukić páter Gaj Lajosnak, az illyrismus propagatorának érdekében dolgozott. Tudományos értékök e nyomtatványoknak nincs.

ugyan, - többet is találhatott volna ott — de nem érintik a historia belső szerveit. A kötetnek kétségkívül legérdekesebb darabjai azok az oklevelek, melyeket Ferrendzin a nova-neapolisi zárda levéltárából közöl, számszerint huszat. Korrendileg 1433. ápr. 1-én kelt az első (DCCXI.) s 1457. okt. 25-éről van az utolsó (CMLXXXVIII.) Megannyi közelről érdeklő nemcsak Boszniát, hanem Alsó-Magyarország vallástörténetét. Azt a térítési mozgalmat ismerjük meg benne egyes részleteiben közelebbről, élesebben, mely a bosnyák bogomilok s a magyar Szerémségben a hussitismus ellen folyt. Ez ellenáramlatnak a kalapácsa az 1726. szentté nyilvánított Jakab atya, (rendszen Jacobus de Marchia néven említik mert az anconai márkában született, családi nevén Giacomo di Montebandone) egy nagy erélyű, tűzzel-vassal egyaránt jól bánni tudó szerzetes volt, kinek iratai a felülnevezett klastromba kerültek. Marchiai Jakab magyarországi szereplését jól megvilágította már Lányi Károly is, (Egyháztörténelem I. 687—691 l.), megemlékezik róla Bunyitay Vincze is ¹⁾ (A váradi püspökség története I. 257 l.), egy csomó dolgot Waddingból és a saját oklevéltárainkból tudunk felőle.

Marchiai Jakab szereplése a hussiták terjeszkedésével s a patarenismus, jobban mondva a bosnyák bogomilismus activ terjeszkedésével, mikor már a Száván túl is fel-feltűnedeznek, esik egy időbe.

Hazánk délvidékén 1431. táján zilált állapotok uralkodtak. Csakúgy, mint a nyugaton, a magyar egyházat is elfogta a corruptio. A szerémi magyarság, mely a körülte lakó szerb és oláh elemeknél határozottan értelmesebb volt, nagy hajlandóságot mutatott a hussita tanok iránt. Boszniában, a hol a gyenge II. Tvartko uralkodott 1421. óta, a bogomil hitet vallották az urak; a nép egy része, a jobbágyok s a Dalmácia felé lakó előbbkelők egy része a katolikus hitben ugyan megmaradtak, de csak bosnyák modorban, nem az egyetemes egyház szellemében. Magok a barátok azt a politikát követték, hogy megalkudtak a viszonyokkal. A bogomil uraknak kényelmes dolgok volt hit dolgában, mert azt hitték el ebből az abrakadabrává vált manichaeismusból, a mit akartak, így aztán a pápista bosnyák, ha boldogúlni kívánt, megalkudott az urával. Tudta ezt a curia jól s küldött is be igaz regulájú olasz barátokat, de ezek tolmáccsal jártak, a bosnya barátot lenézték, pogánynak csufolták. Ilyenkor legjobb aratása volt a bogomil szónoknak, bosnyák

¹⁾ Korcsulai János 1435—1438. váradi püspök ferenczes barát volt. Korcsula annyit tesz, mint Curzola (horvát elnevezése); tehát János curzolai dalmata volt, s 1427-ben a bosniai francziscanusok vicarius; ennyit Bunyitay adataihoz pótlólag.

módon szólott a néphez s ez megunván a perorálást, bogomilokodni kezdett.¹⁾ Csak nagy fáradsággal tudták aztán ismét összehozni a bosnyák barátok a nyáját. Az idegen barátok látván e csúf eredményt, panaszt emeltek a király ellen, mondván, hogy kétszínű, álkatholikus, a ki egy gyékényen árul a bogomilokkal.²⁾ S ebben igazok is volt, de a király, ha úr akart maradni, nem is tehetett egyebet. Az első erélyesebb kath. propaganda nyakát szegi Boszniában, ha meg Rómával s a magyar királylyal köt ki, idegen hadsereg úzi el. Így a bosnyák király nem engedhette meg magának a következetes politika luxusát, épp oly kevésé, mint a rácz despoták. Hogyan is sikerült volna a bosnyák királynak a térítés, mikor Nagy-Lajos hatalma delelő pontján nem bírt a saját keleti vallású oláh és rácz alattvalóival. Historiánknak még nagyon homályos pontja, hogy az orthodoxiának miféle szerepe volt a középkorban mi nálunk. Vannak ugyanis adataink, hogy Nagy-Lajos és utódai következetesen térítették az orthodoxokat, de a mint Bartholomaeus de Alverna bosnyák franciscanusvicariusnak (1367 - 1407. közt) egy kezünk közt lévő jelentéséből olvassuk: nem bírtak velök. Nem a barátokon múlt, nem a magyarságon, hanem a mint a görög császárok magok megvallják, azon, hogy oláh és rácz jóformán keresztyén sem volt, hite csak máz, voltaképp tételes dolgot fel sem fog, kalugyere nem pap, hanem akárcsak magusa lenne. Sok igaz van ebben. Olyan volt az erdélyi oláhság is, mikor Bethlen Gábor 1627-ben reformálni akarta őket. A vis inertiae vetett gátat a magyar térítésnek.

1431-ben a baseli zsinat végre feltűzelte Zsigmond királyt, s a pápát is erélyes actióra: 1432-ben Jakab atya bosnyák vicarius és inquisitor lesz. Boszniába jövet azon kezdte, hogy széjjelütött — a mint mondani szokás — a barátok közt. Ezek feljajdultak s a királyhoz fordultak panaszszal, a ki maga is emigráns volt a saját országában, mert az előkelő urak s vajdák Usorába kergették, honnan később Magyarországra menekült. Még Usorából 1433. ápr. 1-én megírja Jakabnak a király, hogy ne hatalmaskodjék s bánjék csinján a bosnyákokkal (DCCXI.), de erre Jakab nem hajtott, hanem vaskézzel megfékezte a frátereket. Roppant féltek tőle, ő meg semmitől és senkitől sem ijedt vissza. A mennyire lehetett, Boszniában jól végezte munkáját, mert 1436-ban a baseli zsinaton őt bizzák meg, hogy Alsó-Magyarországban és Ausztriában is csináljon rendet a hussiták között. Megcselekedte ezt is, rendet csinált Bácsban, Pécsen, Csanádban, Erdélyben, Váradon. Szokott dolog volt, hogy a halott eretnekeket felásatta s megégettette. Valódi inquisitor természet,

¹⁾ Mon. conciliorum gener. E. Birk. 1857. I. 710.

²⁾ U. o. 676. 677.

a ki csüvestül rántotta ki a fát. A szerémi magyar hussiták (DCCLXXVIII. sz. a. 1439. aug. 19. érdekes vallomása a kame-niczieknek Bácsm.) kiüzetése az ő munkásságának az eredménye. Nem kell azonban hinnünk, hogy működése köztetszést aratott, mert a ferenczesek rendjének főnöke Casalis Vilmos 1438. máj. 28. Tolosából írott levelében inti, hogy mérsékelje buzgalmát. Albert király halála után Jakab eltávozott s a rendnek egy másik tagja tesz igazán szolgálatokat hazánknak: Capistranoi János.

Capistranoi János is buzgó hittérítő, de tud egyesíteni s lelkesíteni, — Jakab atya szigorú, de csak írt, az ilyenekből is válhatnak szentek, nagy jellemek, de kortársaik egy része hóhéroknak tekinté őket s a töröknek csak könnyíték a munkáját.

A Fermendzin gyűjteményének történetileg legszebb darabja Marczali János levele Jakabhoz (1434. jul. 4. Osanából DCCXVI.), melyben a törökök ellen vívott diadalmas háboru részleteiről a Morava táján értesíti. E hadjáratról eddig csak azt tudtuk, hogy megtörtént, ez a levél megadja a részleteket. Érdekes két levél a Capistranoi Jánosé 1455. jun. 21. Győrből a pápához (Fermendzin nem tudja, vagy elkerülte figyelmét, hogy a Capistranus triumphans Köln. 1700. e levelet már közölte 500 l.) s 1455. jul. 4. ugyanahhoz. (CMLIII — LIV.) Ez utóbbi-ban, mely tudtunkkal nincs kiadva, az az érdekes, hogy a bogomilok ellenszenvét constatálja a ráczok ellen, minek egyébként nem annyira a vallás, mint Brankovics György ellen való politikai ellenszenv volt az oka.

Mindezzel nem merítettük ki az oklevéltár anyagának a fontosságát; de ezúttal nem lévén célunk a feldolgozás, beérjük az elmondottakkal. A kiadó személye iránt érzett nagyrabecsülés mondatta meg velünk az igazat, mikor a könyv fogyatékoságáról szólottunk, de illik, hogy meg is köszönjük a szorgalmas és önzetlen gyűjtőnek a fáradságát. Már ebben a részben mi lealább — lekötelezettjei vagyunk.

—Ll —L.

Röhricht, Regesta Regni Hierosolymitani (MXCVII — MCCXCI. Oeniponti. Wagner, 1893.

Az V. keresztes hadjárat történetírójának ezen legujabban megjelent műve a jeruzsálemi királyság történetére vonatkozó anyagot tartalmazza. Rég érzett hiányt szüntet meg ezen regesták gyűjteménye, annyival is inkább, mert a jeruzsálemi királyság diplomatikai története eddig nagyon mostoha bánásmódban részesült, még a keresztes hadjáratok írói részéről is. E hiányon most Röhricht munkája által segítve van.

Természetsszerűleg a kiadó mindazon okmányokra és for-

rásokra, melyekben a jeruzsálemi királyság említették, nem terjeszkedhetett ki. A ki az anyagot csak hozzávetőleg is ismeri, be fogja látni, hogy ez alig lett volna lehető. Hasonlókép magától értendő, hogy a kiadatlan levéltári anyagra sem terjeszkedhetett ki, mert hisz ezen anyag felkutatása már maga egy egész emberéletet vesz igénybe. Kiadónak azonfelül még a hely szükével is kellett számolnia, és innen van, hogy pl. azon iratokat, melyekben nyugoti zarándokok szólnak a keresztes háborúkról, vagy pl. azon okmányokat, melyek Cyprus és Armenia, vagy az egyes lovagrendek történetére vonatkoznak, vagy teljesen mellőzte vagy csak röviden érintette.

A chronologiai sorrendben adott regesták mindegyikénél pontosan meg van jelölve a hely, a hol az illető okmány található, s úgyszólván mindegyik regestánál még bibliographiai jegyzetek, s utalások egyéb munkákra találhatók. Hogy ezen regesták nem pusztá másolatok már megjelent regestagyűjteményekből, hanem hogy azokat a kiadó tőle telhető legnagyobb gonddal maga állította össze, ez nagyon természetes.

A mi a Magyarországot említő regestákat illeti, már a munka fentebb kiemelt természeténél fogva le kell tenni arról, hogy ismeretlen új dolgokat találjunk köztük. De mindamelllett, hogy már ismeretes dolgokkal találkozunk, ezen összeállításnak mégis nagy bece és értéke van, mert a Magyarországra vonatkozó szétszórt anyagot összegyűjtve adja. E résznek egy hibáját azonban itt ki kell javítani. Szerző 1285. évnél egy regestát közöl, melyben egy »rex Hungariae«-ről van szó, a kiról Róhricht az indexben megjegyzi, hogy : rex anonymus. Már pedig nem nagy fáradságába került volna a regestához csatolt jegyzetben kitenni, hogy ezen rex anonymus voltaképen IV. László volt.

Szerző derék munkát végzett ezen regesták kiadásával, s a keresztes háborúk történetével foglalkozók hálásak lehetnek azért neki. Vajha felmutathatnánk a magyar történetre, vagy legalább annak egyes korszakaira vonatkozó ilynemű gyűjteményt.

DR. ÁLDÁSY ANTAL.

Venetianische Depeschen von Kaiserhofe. Dispacchi di Germania. Herausgegeben von der histor. commission der kais. Akademie der Wissenschaften. Wien, in Commission bei Tempsky. I. Bd. 1889., II Bd. 1892.

A velencei követjelentésekből eddigelé meglehető sokat publicáltak. De ezen publicatiók anyaga legnagyobbbrészt, úgyszólván kizárólag az u. n. finalrelatiókat ölelte fel, azon jelentéseket, melyeket a velencei követek hazatértök után a »senato dei pregadi« elé terjesztettek. Jóllehet ezen jelentések fontos

voltát kétségbevonni nem lehet, mégis több tekintetben — lehet mondani — nagyobb fontosságot kell tulajdonítani azon jelentéseknek, melyeket a követek időről-időre küldöiknek beküldöttek. Ezen rövidebb-hosszabb, táviratszerű jelentések fontossága és értéke főleg azon körülményben rejlik, hogy legtöbbszörre a benők érintett és tárgyalt események közvetlen megtörténte után, azon frissiben irattak, s így az általok előidézett momentán hangulat és benyomásról kétségkívül sokkal hívebben tájékoztatnak, mint a később, néha meglehetősen hosszú idő múlva benyújtott végjelentések.

A dispacci-k illetén fontosságát tartva szem előtt, határozta el a bécsi akadémia történeti bizottsága a velencei dispacci-k kiadását. Az előttünk fekvő két kötet anyaga legnagyobb részét a bécsi cs. és k. udvari levéltárból került ki, e mellett azonban feles számmal fordulnak elő olyanok is, melyek a velencei állami levéltárból kerültek ki, s melyeket a kiadók — Stich Ignác és Dr. Turba — a nagyobb teljesség kedvéért vontak be kiadásuk keretébe.

Az I. kötet Pietro Mocenigo, Nicolo Tiepolo, Marcantonio Corner, Venier, Marino Giustiniani és Alvise Mocenigo jelentéseit tartalmazza az 1538—1546-ki évekből, míg a II. kötetet Alvise Mocenigo, Federigo és Francesco Badoer, Marino di Cavalli és Marcantonio Damula jelentései töltik meg az 1546—1554-ig terjedő időszakból.

Aránylag legtöbb helyet foglalnak el Pietro Mocenigo jelentései, melyek főleg az 1538—40 évek történetére vetnek érdekes, gyakran egészen új világot. Így különösen a császár azon tervére vonatkozólag, mely a törökök ellen alkotandó offenzívára czélt, nagyon sok új adatot tartalmaznak, s a részleteket minden oldalról megvilágítják, úgy hogy bepillantást nyerünk azon okok hálózatába, melyen a terv hajótörést szenvedett. A császár és Franciaország közti béketárgyalásokat, a clevei kérdést stb. egészen új szempontokból vizsgálhatjuk e jelentések alapján. Ellenben meglehetősen soványak azon jelentései, melyeket a nizzai congressusról küldött be, de ezen hézagot bőven pótolják Nicolo Tiepolo és Marcantonio Corner-nek jelentései, kik a nizzai congressuson mint rendkívüli követek vettek részt Mocenigo Péterrel együtt.

Nem kevesebb fontosságot kell tulajdonítanunk Alvise Mocenigo jelentéseinek, melyek a II. kötet egy részét is betöltik. E jelentések főleg a schmalkaldi szövetség ellen indítandó háborúra nézve tartalmaznak fontos adatokat. Tudvalevő, hogy ezen háború kitörését megelőzte a speyeri összejövetel, melynek célja volt a schmalkaldi szövetség fejét, Fülöp hesseni tarto-

mánygrófit a császár részére vonni, mely kísérlet azonban nem sikerült. Ismeretes, hogy a császár mily kényes helyzetbe került ezután, s mily gondosan titkolta tervét a hadjáratot illetőleg, főkép miután Francia- és Angolország egymással szövöttek, Magyarországot pedig a török újabb támadással fenyegette, s így a császár két oldal felé le volt kötve. Fájdalom, a speyeri találkozásról, melyről a források különben is gyérek, Alvise Mocenigo jelentései úgyszólván semmit sem tartalmaznak, mert e találkozáson jelen nem volt, csak annak megtörténte után csatlakozott ismét a császári udvarhoz.

Alvise Mocenigo jelentéseit főleg azon körülmény teszi becsesté, hogy közvetlenül az események hatása alatt ír rólok, s hogy híreit különböző személyektől, követtársaitól stb. veszi. Barátságos viszonya a francia követtel több félreértésre adott okot; a német udvar nem nézte jó szemmel ezen barátkozást, s valószínűleg Velence rosszalása, melyben Mocenigo-t e viszony miatt részesíté, a német udvar kérésére történt.

Messze vezetne, ha Mocenigo jelentéseinek fontosságát a schmalkaldi háború történetére nézve részletezni akarnám. Azon békealkudozásokról, melyek 1546. november havában Fülöp heseni tartománygróf és a császár között folytak, új, a dolgokat teljesen megvilágító adatokat közöl. De úgy ezekre, mint a többi követek jelentéseire nem terjeszkedhetem ki. Ez utóbbi jelentések között kivált. Marcantonio Damula jelentései bírnak különösen a passauai békét megelőző eseményekre nézve fontossággal, jöllehet többször kénytelen volt az udvartól távol tartózkodni, s így az események és tárgyalásoknak közvetlen szemtanuja nem lehetett. De e körülmény nem von le semmit jelentései becsestől; birt azon tulajdonsággal, melylyel a többi követek nem, hogy az események fölé emelkedve szólott róluk.

Hogy Magyarország e korbéli történetére szép számmal találunk új adatokat, s olyanokat, melyek már ismert dolgokat bizonyítanak, az természetes. De ezek természetüknél fogva mozaikszerűleg vannak elszórva e jelentésekben, s kiemelésükre itt hely nincsen. Reménylem, lesz még alkalmam egyes dolgokra, így pl. a törökök elleni offensiv szövetségre, melyre nézve egészen új dolgokat találunk e jelentésekben, visszatérni.

A kiadók derék munkát végeztek e jelentések feldolgozásával, remélhetőleg lesz még e becses műnek folytatása is. Azon óhajjal tesszük le e munkát, bárha azon különféle követjelentésekből, melyeket a külföldi, főleg a bécsi udvari, és a római levél- és könyvtárak őriznek, a Magyarországra vonatkozó részek mielőbb napvilágot látnának.

DR. ÁLDÁSY ANTAL.

Ettore Tolomei, La nunziatura di Venezia nel pontificato di Clemente VII. Torino, Bocca, 1892.

Az elmúlt években a vatikáni levéltárban őrzött diplomatai relatiók feldolgozása mind nagyobb arányt öltött. Csak nemrég jelent meg egy újabb kötete a porosz történeti intézet által sajtó alá rendezett követjelentéseknek. Az »Istituto austriaco« remélhetőleg nemsokára szintén sajtó alá bocsátja az általa feldolgozásba vett követjelentések I. kötetét; nem is említtem a másol és különösen a Göress társaság évkönyveiben megjelent követjelentéseket, melyek szűkebb körre szorítkoznak. s már előbb, a 80-as években láttak napvilágot.

A porosz intézet által kiadott legutolsó kötetet bővebben méltatta Capasso a »Rivista storica italiana« 1892. 4. füzetében, s ekkor egyuttal bővebben szólt a XVI. századbéli németországi pápai diplomatiáról.¹⁾ Csodálatos, hogy olasz részről oly kevés történt még a vatikáni levéltárban őrzött olasz nuntiaturák feldolgozását illetőleg. Pedig az olasz nuntiusok jelentései érdekesnél érdekesebb s fontos dolgokat tartalmaznak, s nemcsak a curia politikájára vetnek gyakran új fényt, hanem Olaszország történetét illetőleg is számos becses adalékot szolgáltatnak, az olasz államok összeköttetését a curiával pedig érdekes világitásba helyezik.

Az olasz nuntiaturák között a legfontosabb kétségkívül a velencei volt. A VII. Kelemen pápa idejében működött nuntiusoktól fenmaradt iratokról értekezik Tolomei az előttünk fekvő értekezésben, mely eredetileg szintén az idézett folyóiratban jelent meg. A velencei nuntiusok jelentései összesen több mint 100 kötetet töltenek meg a vatikáni levéltárban; magából VII. Kelemen pápa idejéből 110 ilyen okmány maradt fenn, mely évek szerint a következőképp oszlik meg: 1524: 12, 1531: 1, 1532: 23, 1533 és 1534: 37 darab. Valamint a német nuntiatura iratai csak 1532-től, úgy a velenceiek is csak 1534-től kezdenek bővebben folyni. Kevés oly irat van a velencei nuntiatura iratai között, mely Rómába intéztetett, nagy része az utat megfordítva tette meg, (az igaz, hogy VII. Kelemen idejében az első eset állt fenn). A vatikáni levéltáron kívül még számos nuntiatura actát tartalmaz az állami levéltárban jelenleg őrzött régi kamarai levéltár is. A VII. Kelemen idejéből valók azonban a vatikániban őriztetnek.

A legelső velencei nuntius, kitől egyáltalán levelek és jelentések fenmaradtak Tommaso Campeggi feltre-i püspök volt,

¹⁾ Értekezése czime: La diplomazia pontificia in Germania nel secolo XVI.

kit 1522 végén vagy 1523 elején még VI. Hadrián pápa küldött volt Velenczébe. Feladata ekkor abban állott, hogy a signoriát megnyerje azon békeligának, melyet a pápa az olasz államok és a császár között tervezett. VI. Hadrián halála után is megmaradt Campeggi nuntiusnak, s 1524 május havában keltek első levelei a curiához. Majdnem valamennyi levele a dataria akkori fejéhez, Matteo Giberti-hez van intézve, ki jöllehet a francia fractióhoz tartozott, a pápa teljes bizalmát bírta.

Campegginak elsőben is holmi tized ügyében volt alkalma befolyását latba vetni, jöllehet czélt nem ért. A francia háború után a velencei köztársaság, hogy zilált pénzügyeit restaurálja, új adókat vetett ki, s így többek között a papságra a meghatározott $\frac{2}{10}$ helyett $\frac{4}{10}$ -et, összesen valami 48,000 aranyat vetett ki. A clerus persze protestált és Campeggi sietett is támogatni kérését, de eredmény nélkül. Altalában Campeggi működésében inkább közvetítőleg, békéltetőleg lépett fel, így pl. a Trau város felett kimondott interdictum s több más esetben.

Campeggi leveleiben 1524-ben több havi hézag állt be, melynek oka abban keresendő, hogy Ferencz francia király újabb fegyverkezéseinek híre Olaszországba is eljutván, a pápa, hogy magának Florenczet biztosítsa, Giberti-t a császárhoz küldte. 1524 szeptember havában újra levelez Campeggi a curiával, nevezetesen Sadoletto és Salviatival Marco Cornaro bíbornok öröksége ügyében, mely ügyet végre is egy »deputato comisario«-nak kellett elintéznie.

Innentől kezdve megszűnnek a levelek, és csak 1532-ben kezdődnek újból a nuntiaturák. A közbeeső évek eseményeire felvilágosítást találunk más iratokban; de ezekről itt szólni kissé hosszadalmas lenne, s különben sem tartoznak e források a nuntiaturák körébe. Ez időszakba esnek a Ferdinánd és János közti harcok Magyarországon, a mikor a velencei köztársaság Marcantonio Veniero-t küldte a pápához, kérvén őt, hogy állítsa helyre a békét, mielőtt a veszély a két fél között elharapózik. (Tudvalevőleg János azzal fenyegetődött, hogy a törököket hívja segítségül, ez eset beálltától pedig a signoria félt, mint az ördög a tömjéntől.) De a pápa jóformán még nem is határozta el magát, hogy mitévő legyen, már Szolimán benn volt Magyarországon. A pápa ekkor az időközben veronai püspökké nevezett Giberti-t küldte Velenczébe, a török elleni háboru ügyében, de Velenceze kereskedelmi érdekeit féltve, nem nyilatkozott. Midőn aztán a szultán a tenger felől akart Európa ellen támadást intézni, a köztársaság is megmozdult, már úgy ahogy. Nem gátolta ugyan, hogy a velencei ifjúság az ausztriai hadakhoz ne csatlakozzék a hit védelmére fegyvert ragadva, de nagy

számú zsoldos csapatából egy ember se mozdult meg. Hajóik felszerelését azonban megkezdték, és e végre — pénz nem lévén, — 1532 febr. 19-én a tanács új adónemeket vetett ki, természetesen a papokra is. A pápa ugyan kézzel-lábbal tiltakozott ez ellen, de hiába. Maggi, a követségi titkár, ki nuntius nem létében vezette az ügyeket, a pápa ezt tárgyaló utasításaira csak azt jelenthette a pápának, hogy a tanács rendelete már végre is lőn hajtva.

Maggi 1525-ben jött Velenczébe Altobello Averoldo akkori nuntius kíséretében. Megmaradt a követségénél, mikor Altobello megszűnt nuntius lenni, s idővel a titkári állásra emelkedett, Gilberti után pedig hét évig mint vicelegatus működött. Összesen 30 levél maradt tőle fenn az 1532 aug. 18. — 1533 február 9-ig terjedő időszakból, Jacopo Salviatihoz intézve. Levelei ez időszak eseményeihez érdekes adalékot szolgáltatnak. Megvilágítják Velence álláspontját akkor, midőn a pápa és a császár közti tárgyalások a signoria tudomására jutottak. Midőn pedig a császár Olaszországba érkezett s Bolognába ment,¹⁾ hogy a pápával találkozzék, Velenczében az a hír járt szájról-szájra, hogy a török ellen háborút terveznek, s ebbe Velenczét is be akarják vonni. A köztársaság opponált e terv ellen, s ekkor küldte a pápa Velenczébe nuntius gyanánt Paolo Vergerio-t, kinek feladata volt az idegenkedést Velence és a császár között megszüntetni. Nem terjeszkedhetem ki ezen legatiora, bármily érdekes tárgy is. Maggi híven támogatta a legatust fáradozásaiban, noha az ő működése Vergerionak minden tekintetben alá volt rendelve.

1533 februárban mentette fel a pápa Maggit hivatala alól, s márczius 12-én kelt az új nuntiusnak, Girolamo Aleandronak első két levele Salviatihoz.

Aleandronak Velenczében nehéz állása volt, daczára hogy, mint Maggi mondja, jó hírnév előzte meg. Ismeretesek azon vallási viszályok, melyek Velenczében VII. Kelemen utolsó éveiben dűltak. Aleandro első fellépése is egy ilyen viszályban történt, s oda irányult, hogy a dominikanusok és a polgárság közti viszályt megszüntesse, mely a »Corpus domini«-ról cz. női kolostor miatt tört ki. Majdnem egész legatiora ilyes ügyek elintézésével telt el. 1534-ben mindezekhez hozzájárult még a reformatio terjedése Istria. Dalmatiában s magában Velenczében is. Erre ugyan a signoria szelidebb híurokat kezdett pengetni a

¹⁾ Igen érdekes, hogy mit jelentettek ez alkalommal a velencei követek a tanácsnak: »che era fuggito di Hungheria per tema di mutinamento dello exercito, per essere debbitore loro di molte paghe et non havere da pagare« *Tolomei* p. 26. jegyzet 1.

pápával szemben, s a fennforgó vitás ügyekben megegyezés is jött létre. Aleandro a beállott békés viszonyt a reformatio terjedésének meggátlására használta fel, több-kevesebb eredménnyel.

De ezen látszólagos béke nem sokáig tartott. Egyre aggasztóbb hírek érkeztek Velenczébe a pápa betegsége felől. A velenceiekben ennek hallatára egy régóta táplált vágy támadt fel: Cervia és Ravenna visszafoglalása. A nuntius tiltakozott ugyan e terv ellen, de tiltakozását figyelembe nem vették. A veszekedések, melyeket látszólag teljesen elsimítottak, újra megújultak. Aleandro, kinek egészségi állapota sem volt a legkedvezőbb, elvesztette minden kedvét a velenceiekkel továbbá is veszekedni. Esdve kérte a curiát, hogy mentse fel állásától, s helyezze át más helyre, akár Németországba, vagy Magyar-, vagy Törökországba. Sok huza-vona után kérését teljesítették is. Majdnem egyidejűleg VII. Kelemen pápa halálának hírével kapta meg felmentését 1534 szeptember havában.

DR. ÁLDÁSY ANTAL.

Angolország történelme. Irta Dr. Lázár Gyula. Az ősidőktől II. Eduard haláláig 1327-ben. II., III. Edwardtól 1327. VIII. Henrik haláláig 1547. III., VI. Edwardtól II. Jakab bukásáig 1547-től 1688-ig. Kiadja Szabó Ferenc »Történeti nép- és földrajzi könyvtár« című vállalata XLII—XLIV. kötetében. Temesvár, 1892, 1893.

Az Európai nemzetek között alig van egy, melynek története, nem mondjuk érdekesebb, de tanulságosabb volna, mint az angol nemzeté. Kiválóan áll ez ránk magyarokra, kik büszkén szoktuk alkotmányunkat az európai államok mintaképével, az angollal összehasonlítani s annyiban nem is alaptalanul, a menyiben a két nemzet alkotmányának alapkövét: a magna chartát és az arany bullát alig hét évi időköz választja el s tartalmuk is feltűnő hasonlóságot árul el.

De az idők folyamán a két alkotmány fejlődése — bár az analog vonások nem hiányoznak — igen különböző képet mutat fel. Míg az angolok már a tizenhetedik században eljutottak a parlamentararis kormányformához, a modern értelemben vett alkotmány *conditio sine qua non*-jához, addig a mi alkotmányunk természetes fejlődése igen hamar megakadt. Igaz ugyan, hogy alkotmányunk gyökerei a messzi középkorba nyulnak, de a parlamentararis kormányforma nálunk csak napjaink gyermeke.

Hazai történelmünk megadja a választ azon kérdésre, hogy miért történt ez így, vagy talán helyesebben, hogy miért kellett ennek így történnie; de bár kétségtelen, hogy rajtunk kívül álló tényezők működtek első sorban közre ezen eredmény létrehozá-

sában, az is kétségtelen, hogy része van ebben nemzeti jellemünknek is. Eppen e szempontból rendkívül érdekes és tanulságos a magyar és az angol alkotmány fejlődésének összehasonlítása, annak feltüntetése, hogy lényegében azonos alapon a körülmények és a nemzeti jellem különbözősége szerint a népek politikai s ezzel természetes kapcsolatban culturalis élete is mennyire különbözően fejlődik.

Bár az angol alkotmány jelen bevégzett alakjában különösen a magyar politikus világ előtt eléggé ismeretes, ez alkotmány történelmi fejlődésének s még inkább Angolország specialis történelmének behatóbb tanulmányozásánál a magyar közönség mindeddig idegen, és pedig első sorban a német irodalomra volt utalva. Egyetemes történelmi irodalmunk általában feltűnő s több tekintetben igen sajnos szegénységét mutatja, hogy a mint hiányzik egy magyar nyelven írott munka, mely felölelné Franciaország vagy Németország összefüggő, egész történelmét, épügy hiányzik Angolország összefüggő teljes történelme is. Történt ugyan egy pár szerencsés kísérlet az angol történelem egyik-másik korszakának megismertetésére, de csakis egy bizonyos kor történelmének tárgyalására szorítkozó művek — ha még oly kiváló is, mint Macaulay könyve — nem pótolhatják a nemzet egész múltját felölelő s a nemzeti élet fejlődésének minden fontosabb mozzanatát visszatükröztető történelmi műveket.

E hézagot igyekezett pótolni a magyar irodalomban Lázár Gyula Angolország történelméről szóló nagy munkájával, melynek három első kötete nem rég hagyta el a sajtót s jelent meg Szabó Ferencnek a magyar közönség előtt már jól ismert, érdemes vállalatában. A nagy terjedelműnek ígérkező munka e három első kötete felöleli Angolország ó-kori és középkori történelmét teljesen s az újkorból a XVI. és XVII. századot az 1688-ki ugynevezett dicsőségés forradalomig, azon nevezetes fordulópontig az angol történelemben, mely az angol alkotmányos élet teljes megszilárdulását, a király és a nemzet között vívott hosszú küzdelmek befejezését s Angolország világra szóló hatalmi lendületének kiindulási pontját jelzi.

Mint magyar szerzőtől s éppen ilyen nagy terjedelmű műnél nem is igen lehetett másként várni, Lázár munkája nem alapul önálló forrástanulmányokon. A művelt magyar közönség kezébe akart kézikönyvet adni s ez a cél magyarázza meg azt, hogy megelégedett az önálló kutatók, első sorban természetesen az angol történetírók által elért eredmények összefoglalásával. Mondhatjuk, hogy az új-korra nézve, hol oly kiváló kalauzok, mint Ranke, Macaulay, Guizot stb. állottak rendelkezésére, célját el is érte s műve itt a modern történettudomány színvonalán áll.

Kevésbbé mondhatjuk ezt a mű két első kötetéről, melyek Angolország ó-kori és közép-kori történelmét tárgyalják. Itt a szerző úgy látszik kizárólagosan Lingard és Hume előadását követte s bár korántsem akarjuk ezzel az említett történetírók művének fényes tulajdonait kétségbe vonni, mégis nézetünk szerint Angolország közép-kori történelmének megírásánál ma már nem lehet e két történetírónak sok tekintetben elavult munkáira támaszkodni, és a szerzőnek mindenesetre figyelembe kellett volna venni és felhasználni az újabb kutatások eredményeit is. Hogy csak egy pár példát említsünk, szerző még mindig mint történeti alakokról beszél az állítólagos angol-szász hódítókról Hengistről és Horsáról, holott ezek, mint az újabb vizsgálatok kiderítették, épúgy mondahősök, mint akár Tell Vilmos. Még feltűnőbb az újabb kutatások eredményeinek mellőzése, illetőleg figyelembe nem vétele a norman hódítás koránál, mert éppen itt nemcsak Lingard és Hume, de még Thierry újabb keletű művének fel fogása is elavultnak tekinthető. Nincs pl. feltüntetve a szentszék nagy szerepe Hódító Vilmos vállalatában s ennek igen fontos következménye és nincs kellően kidomborítva a Hódító Vilmos által Angolországba átültetett hűbéri rendszer hatása az angol közélet későbbi fejlődésére. Általában kívánatosnak tartottuk volna, ha az események bő — bár tagadhatatlanul legtöbbszörre érdekes — elbeszélése helyett a szerző egy kissé több tért szorított volna a historiai fejlődés fontosabb mozzanatai méltatásának s kiterjeszkedett volna az események okszerű összefüggésének kimutatására is.

Ezen, mindenesetre érezhető hiányok feltüntetésével azonban nem akarunk semmit levonni a munka érdeméből, mert e könyv nézetünk szerint kisebb tévedései daczára is, mik ily nagy terjedelmű munkánál gyakran elő szoktak fordulni,¹⁾ teljesen alkalmas arra, hogy az egyetemes történelem iránt érdeklődő magyar közönség élvezetes és hasznos olvasmánya legyen. Érdekesen van írva, előadása mindenütt tiszta és világos, irányja, leszámítva az igeidők némely helyen feltűnően szeszélyes használatát és a passivum gyakori alkalmazását, eléggé gördülékeny. Rendelkezik tehát mindazon tulajdonokkal, melyek számára ama cél elérését, hogy mint hézagpótló mű minél szélesebb körben terjedjen, biztosítani fogják.

— A — R.

¹⁾ Ilyenek pl. hogy Beda helyett ismételtén Bedét ír, vagy hogy Bouquet-t, mint közép-kori krónikást említi.

Beiträge zur älteren ungarischen Geschichte von Dr. Raimund Friedrich Kaindl. Wien, 1893. Verlag von Moricz Perles. 93. l.

Mind gyakoriabbá válnak a németek közt azok a kisebb munkák, értekezések, melyek a magyar történettel foglalkoznak. Különösen a legrégebb, az Árpád-korról talán többet írnak a németek, mint mi magyarok. Az előttünk fekvő kis munka is tizenegy fejezetben, gyakran ismételve magát, jobbjára a X XI. század fordulópontjára, a kereszténység behozatalára, Géza vajda és István király korára vonatkozó kérdéseket fejteget. Mindjárt, hogy a dolgozathból egyet-mást kiemeljünk, a legelső, leghosszabb fejezet a kereszténység behozataláról beszél, de a történetíró felfogás teljes hiányával, mikor a magyarok megtérését s Géza, István christianizáló törekvéseit csak eszköznek, nem pedig czélnek tekinti, eszköznek, hogy a szomszéd keresztény országok ne bántsák a nemzetet. Szerző felfogása szerint Magyarország akkor három részből állott: a nyugot Gézát, az Árpádokat uralta. A Kelet az erdélyi Gyula — mindig Gylas! — és Achtum közt oszlott meg; az tulajdonképen nem is volt pogány, hanem már a görög keleti vallást követte, úgy hogy például az a nép, melyet a Szent-Gellért legenda szerint az ispánok tömegesen hoztak Szent-Gellérthez, hogy megkeresztelje, tulajdonkép keleti vallású keresztény volt. »wobei man . . . vor allem eine Bekehrung vom griech. zum kath. Glauben (*sic!*) anzunehmen hat.« (23. jegyzet; 10. l.) Szerző felfogása szerint tehát a griechische és katholische Glauben — a nagy schisma előtt is — már oly különböző valami volt, hogy a görögnek meg kellett keresztelkedni, hogy katholikussá legyen! s ebben aztán folytonos antagonismust lát a két »vallás« és nem a kereszténység és pogányság közt, s a querfurti Bruno »fekete magyarjai« is, véleménye szerint, Achtum görögszertartású alattvalói. De szerző kisebb kérdések megoldásába is bocsátkozik, oly formán, mintha azokról Magyarországon még soha senki sem írt volna, s ebbeli munkálkodásában a híres Radlát, Pappast, kiből az írók már annyi mindenfélét csináltak, még egy újabb combinációban szerepelteti s míg a legtöbb író nagyon is sok mindenfélét lát Radlában, ő a papast és Radlát kettévágja, két külön embernek tekinti; az elsőt a panonhalmi apátnak, a másodikat pedig a brewnowi Anasztazius apáttal, a pécsváradi Astrikkal egynek tartja; de külön harmadik személynek hiszi a »warasdini« (*sic!* 21. l.) Anasztazius apátot, kiről Szent-Gellért nagy legendája beszél, természetesen nem tudván, hogy e későbbkori compilatióban a pécsváradi apátról van szó, ki később kalocsai érsekké, nem pedig esztergomi

érsekké lett. A IV. fejezetben szerző az oláh incolatus kérdésére is rá tér. Véleménye, bár kissé sajtószertű megokolással, melyben a góthok is szerepelnek, helyes, bár nem új és abból áll, hogy római elemek a Duna északi balpartján nem igen maradhattak meg; valamint helyes az a felfogása is, hogy az oláhok nagyobb mérvű vándorlása a Dunán keresztül északra csakis a XI. század derekán kezdődhetett. Jó felfogást tanusít szerző V. fejezetében a Géza állítólagos második neje, Adelheid kérdésében, kinek hypothesisét, tekintettel a gyarló forrásokra, melyekre egyedül támaszkodhatik, elveti. (43. l.) A VI. fejezetben szerző Alberichhel, a trois-fontainesi barát magyar adataival foglalkozik, de a következők, mit ezekből krónikáink szerkesztésére von, nem szerencsés. Őt is dominálja az a hibás gondolat, mint sok magyar író, melyet e hypothesisselel fejeznek ki: nemzeti krónika, hogy a budai krónika összefüggő elbeszélése, melyet ő hibásan — Huberrel — a legrégebbi szerkezetnek tart, már egységet képezett, mielőtt a XIV. században mai megbővített szerkezetét nyerte volna. A VII. fejezetben szent Wolfgang magyarországi missióját törekedik — ellenére a kútfőknek — magyarán mondva, fölfűjni. A német írók tulzásait azonban, hogy Gizellának, II. Henriknek köszönhető Magyarország megtérítése, a X. fejezetben helyesen devalválja. Utolsó XI. fejezetében az első esztergomi érsek sokat vitatott kérdésével foglalkozik, annélkül, hogy a magyar irodalmat e kérdésben, a Hartvic legenda természetét, okleveleink minőségét — a bakonybéli 1037. oklevelet p. o. valódinak tartja, a pécsváradi oklevelet még csak Fejér hiányos szövegében használja — ismerné, s ennél fogva egyes jó megjegyzések, és helyes felfogás mellett arra a határozottan téves eredményre jut, hogy az első esztergomi érsek Asztrik volt, de nem az az Asztrik, kit mint kalocsai érseket is említenek és nem is Radla, mint Karácsonyi János e folyóirat hasábjain vitatta.¹⁾ Általában véve az egész dolgozatban sok jó mellett sok téves, fonák felfogással találkozunk, mert szerző csak a német írókat ismeri; egy-két magyar munkát — valami kivonatokból — idéz ugyan, de látszik, hogy a munkákat magukat nem olvasta, annál kevésbbé értette. Szerző is úgy tesz, mint sok német író a magyarokkal szemben, bár más nemzetekkel szemben meg nem merné tenni, hogy ír magyar dolgokról annélkül, hogy a magyar irodalmat, annak eredményeit ismerné. Meg is látszik művén, s azért történetünk ez új megvilágítását azzal a régi, de itt nagyon találó mondással jellemezhetjük hogy a mi benne jó: objective véve nem új, ámbár subjective véve lehet az, és szerző bizonyosan

¹⁾ Századok 1892. 201. kk.

vivmánynak tartja, mit már mások — igaz, hogy tudtán kívül — régen elmondottak; a mi pedig benne új, az nem jó, s a kérdéseket nem hogy földerítené, hanem — még csak jobban összekuszálja.

—1 —1.

Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban. Mythologiai tanulmány. Irta Kálmány Lajos. Szeged, 1893. Nyomatott Bába Sándor könyvsajtóján. 75 l. Ára 1 korona.

A könyvecske azon felolvasások gyűjteménye, a melyeket Kálmány Lajos a Magyar Néprajzi Társaság ülésein tartott. Nagy szorgalommal gyűjti egybe azon adatokat, a melyek a teremtésre, az első emberek bukására, a vizözönre és világégésre vonatkozólag nyelvahagyományainkban s népies regéinkben fenmaradtak. Összehasonlításai a rokonszármaszús népek hasonló emlékeivel s reflexiói egészítik ki az egészet. Theologiai tudása azonban, mely pedig nemcsak ezen kérdések tisztába hozatalánál, de az azokra vonatkozó hagyományok helyes megértéséhez is szükséges, nem a legerősebb lábon áll. Az érdekes könyvet különben mindenki élvezettel és haszonnal forgathatja.

Dél-Magyarország a rómaiak alatt. Régészettörténeti rajzok. Irta Milleker Bódog. Temesvár. Nyomatott a Csanád-egyházmegyei könyvsajtón. 58 lap. Ára ?

Milleker három részre osztja tárgyát. Az első részben adja a délvidék földrajzát; leírja hegyeit, folyóit; képet nyújt utairól s lakóhelyeiről s körvonalozza Dáciaának e területre eső határait. A második rész a történelemé. A dákok és rómaiak között dúlt harcok, Traján hódító hadjáratai, Dácia leigázása, a római uralom korszaka s Dácia elvesztése vannak itt megírva. A harmadik rész a műveltségi állapotokat vázolja. Olvashatunk itt Dácia lakosainak nemzetiségéről, a politikai viszonyokról és a közigazgatásról, a társadalmi viszonyokról, az ipar s kivált a bányászat fejlődéséről, a hadászati viszonyokról és a helyőrségről. Mindezt Milleker rövid, érthető, szabatos előadásban s a versált ember kritikájával adja. Melegen ajánljuk.

T A R C Z A.

DR. TEUTSCH GYÖRGY.

Szül. 1817. decz. 12. — † 1893. jul. 2.

Az erdélyi s különösen a szász történetírást érzékeny veszteség érte. Teutsch püspök, az erdélyi honismertető egyesület elnöke s társulatunk tagja meghalt. Szép kort ért, de azért halála mégis váratlanul jött. Halála előtt még alig néhány héttel beszéltem vele, oly jól nézett ki, s tervbe vett irodalmi dolgozatairól annyi élénkséggel beszélt, hogy távolról sem gondoltam volna, hogy akkor látom utoljára. Arról beszéltünk, hogy az 1791-iki erdélyi országgyűlésről koronként közzétett tanulmányait jó volna összegyűjtve közzétenni, aztán az erdélyi országgyűlési emlékekről, melynek folytatását sürgette. Utolsó munkája a közelebből megjelent köteteknek ismertetése volt. Kutatásaimat minden kitelhető módon segítette elő, megkönnyítette, mert egy időben, midőn a szász nemzet levéltárának nem volt igazgatója, egyedül csak az ő támogatásának köszönhettem, hogy ezen levéltárban dolgozhattam. Épen így boldogult Szabó Károly barátom bibliographiai kutatásait is hasonló buzgalommal támogatta; általában hol irodalmi érdekről volt szó, mindenkit, a ki hozzá fordult, a legnagyobb jóakarattal támogatta. Nemcsak a szász, hanem általában az erdélyi történelmi kutatás érdekében nagyon sokat tett: mint forráskutató és mint feldolgozó egyaránt, s a művelődéstörténeti adatok számára megnyitotta a Honismertető Egyesület »Archiv« című folyóiratát. Csekély eszközzel nagy eredményeket tudott elérni s ritka munkaereje magyarázta meg, hogy hivatalos elfoglaltsága mellett is nagy történetírói munkásságot tudott kifejteni s nemcsak a hazai, hanem az európai történetírást figyelemmel kísérte. Mint történetíró Wattenbach iskolájához tartozott, kinek barátja és tanítványa volt. Halálával és szeretettel gondolok reá. Legyen emléke áldott!

Sz. S.

A »SZEGET-SZEGGEL« MESÉJÉNEK EREDETIJE.

Shakespeare munkáinak összes olvasóit és szellemének bámulóit érdekelni fogja az a hír, hogy a történetet majdnem épp úgy amint azt a magyar diák elmesélte, egy francia író még 1618-ban ki nyomatta Párisban ily czím alatt »Histoires admirables advenues de nostre Temps« (Tom. I. fol. 221.) Goulart szerint az eset Olaszország Como nevű városában történt, mi megegyezik avval, mit Macarius említ, hogy t. i. a város nem volt messze Milanotól. A francia író által közölt dátum 1547 tökéletesen megegyezik a magyar levelével. A férj szintén embergylkolás miatt lett ítélve és a történet csak annyiban különbözik, hogy a megcsalt és megbecstelenített feleség a ferrarai herceghez folyamodik panaszával. Ebben azonban Goulart botlik és a magyar diáknak van igaza, mert pl. Cusani »Storia di Milano« műve szerint 1547-ben Don Ferrante Gonzaga volt Milanóban császári helytartó. Csak annyiban téved Macarius, hogy Don Ferdinando nem az 1547-ben élő mantuai hercegnek, a csak alig 14 éves Gonzaga Ferencznek, hanem ennek még 1540-ben elhalt apjának, Gonzaga Frigyesnek volt testvére. Don Ferdinandoról az olasz írók kivétel nélkül igen dicsőítőleg emlékeznek. Elődje a kormányzóságban Marchese de Vastro volt, ki sanyargatta a népet és gyűlöltté tette magát s azért senki sem gyászolta halálát 1546-ban. Don Ferdinando ellenben csakhamar népe kedvenczvé lett. Tanult ember volt, a várost szépítette, annak körfalainak építését befejezte, régiségeit, többi közt a St. Lorenzo colonnáit, melyek mai nap is fönállnak, nagy gondnal restaurálta és gondozta, a nép ügyét szíven hordotta, a kormányzásban serényen járt el, modorában igen kellemes és előzékeny volt, úgy hogy mindenkinek szeretetét és tiszteletét elnyerte. V. Károly császár és utódja II. Fülöp öt katonai és polgári erényeiért számos kitüntetéssel halmozták el. Úgyes hadvezér volt, s Fülöp ezért a németalföldi háborúban alkalmazta. St. Quentin előtt azonban lova oly szerencsétlenül bukott el, hogy Don Fernando a sérülés következtében Brüsszelben 1557. november 15-én, mindenkinek őszinte fájalmára meghalt. Jelleme és dispositiója tehát teljeseu megegyezik avval, amit Macarius elbeszélése után olvasunk.

Shakespeare darabjában a történet Bécsben játszódik le. Curiosumként említem, de Whetstone »Promos és Cassandrá«-jában egy magyar város, »Julio«, tehát valószínűleg Gyula, szerepel szintérrül. Az angol író meséje szerint, az illető városban annyira elfajultak abban az időben az erkölcsök s oly feslett életet éltek a lakosok, hogy Corvin Mátyás királyunk külön törvényt volt kénytelen hozni és halálbüntetéssel sújtani minden paráználkodó férfit, a vétkes nőt pedig arra kényszeríteni, hogy élte fogytaíg gúny öltözetben járjon. Ez az eddig ismeretlen adat a magyar történetírókat valószínűleg érdekelni fogja.

K. L.

AZ INDUS TYÚK SZÁRMAZÁSÁRÓL.

I.

»A régi magyar konyháról«, a Magyar Történelmi Társulat választmányi ülésében tartott s a »Századok« 5. füzetében közölt érdekes felolvasásában *Bárczay* Oszkár úr azon állítására, hogy Meleagris macedoniai király honosította meg a pulykát Hellasban s hogy Plinius félreismerhetlenül írja le, következő észrevételt kívánom tenni :

Igaz, hogy a pulyka a meleagris nevet viseli, de közösen a gyöngytyúkkal. Nevét pedig nem egy macedoniai király, hanem egy argonauta és kaledoniai vadász után nyerte, kinek halála — a görög mythos szerint — nővéreit oly fájdalmasan érintette, hogy folyvást siránkoztak fölötte, mígnem az irgalmas istenek gyöngytyúkokká változtatták át őket, melyek tollazatán máig is látható az elejtett könyvek nyoma. Sophocles elveszett tragoediájában tehát bizvást nem lehet pulykát találni, oly kevésbbé, mint Plinius 37. könyvében . . .

A pulyka első elnevezései: Gallus indicus, indus tyúk, indischer Hahn, kalekutischer Hahn, Cog d'Inde, Gallina d'India, Pavon de las Indas, Gall d'Indi, Iudyk stb. félreismerhetlenül rámutatnak tengerentuli származására, miután a középkorban mindent, a mit messziről hoztak, indiai melléknévvvel illeltek; a pulykát csak úgy, mint a kukoriczát, melyek mind egyikének szülőföldje Amerika, még pedig a pulykára nézve — Mexico. Cortez a pulykákat Montezuma udvaránál oly nagy csapatokban találta, hogy azok aligha elfértek volna Sophocles elveszett tragoediájának színhelyén. Fernandez (Historia avium nova Hispaniae, cap. LIX. p. 27.) a pulykák mexicói nevét közli és Gonzalvo Hernandez Oviedo (Historia generaly natural de las Indias, 1523.) a pulykát páva-fajul írván le, felemlíti, hogy a mexicioiak emberemlékezetet meghaladó idők előtt domestikálták s hogy ezen szárnyas sokkal jobb jóízű húst szolgáltat, mint a castiliai pávák.

Magát a vad pulykát európai utazók még csak 1584-ben látták először Virginiában.

Maga a házi szárnyas Amerigo Vespucci által Berkins szerint a XVI. század elején hozatott Európába. Humboldt Spanyolországba való behozatalát 1534-re teszi, mivel szemben Konrad von Heresbach azt állítja, hogy Németországba 1530-ban hozták be. Az egyik adathoz oly kétely férhet, mint a másikhöz, mert a Pyrenaeusi félszigeten előbb, Németországban pedig alighanem később ismerték meg ezen hasznos szárnyast. X. Leo pápa az első példányt 1515 körül kapta Geraldini Sándor püspöktől. Angolországba VIII. Henrik uralkodásának 15. évében, tehát 1524-ben került.

Bruyerinus Campegius 1560-ban kiadott »De re cibarium«-ában azt írja, hogy a pulyka csak rövid idővel azelőtt honosult meg Franciaországban s állítása mellett szól 1. azon körülmény, hogy 1570-ben

IX. Károly nász-lakomáján a pulyka, mint ritkaság szerepelt; 2. hogy Gallos osztrák tábornok a Champagne-ban fekvő Marcilly nevű falut 1576-ban főleg azért perzseltette fel, mert ott egy pulyka elveszett. Nem csoda tehát, ha a pulyka nálunk amaz időkben még csak »ex gynecea« került az asztalra.

Bárczay úr is a pulyka hazáját illetőleg azon téves és ismételtlen megezáfoltt álláspontot foglalja el, mint Aldrovando, Gessner, Bellonius, Scaliger és Ray, kik annak afrikai és kelet-indiai leszármazást vindikáltak, holott ma már minden kétséget kizárólag Amerika szülöttjének valljuk, csakúgy mint a tengerit, burgonyát és dohányt.

DR. RODICZKY JENŐ.

II.

Dr. Rodiczky Jenő úr a Történelmi Társulat májusi ülésében föl-olvasott értekezéséből a pulykára vonatkozó sorokat figyelmére volt szíves méltatni és fentebb olvasható cikkelyében azokra észrevételeket tett.

Nem volt szándékom a pulykákról kimerítő tanulmányt írni s velük mint értekezésem igen mellékes tárgyával csak pár sorban foglalkoztam. Elmondtam azt, a mit e hasznos állatokról tudtam, röviden, s ez nem egyéb, mint az, a mit a pulykával hivatásszerűen foglalkozó szakemberek mint Ray, Gessner, Aldrovando stb. is mondanak.

Tudtam, a mi soraim értelméből is kivehető, hogy vannak olyan tudósok is, kik ezekkel ellentétben a pulykáknak Európában való meghonosítását csak az Amerika fölfedezése utáni időre teszik, ezek közé tartozik tehát dr. Rodiczky úr is, ki megírta a pulykák monographiáját — németül. Munkáját én nem olvastam, de azt hiszem, hogy ebben igyekezett az ellenkező nézetten levők állításait megezáfolni; de ha olvastam volna is, megtartottam volna abbéli meggyőződésemet, hogy Európában Amerika fölfedezése előtt is voltak pulykák, mert tudom, hogy I. Mátyás királyunk ez állatoknak hazánkban való meghonosítását óhajtotta, már pedig hogy Mátyás Amerika fölfedezése előtt élt és halt meg, nem szorul bizonyításra. Azért, hogy Németországban 1530-ig vagy mások szerint 1534-ig nem volt pulyka, lehetett Európa más vidékein, például a műveltebb Olaszországban, mert Németország még nem egész Európa.

Hogy Mátyás király a milánói hercegtől kért pulykát, dr. Csánki Dezső úr is említi a Századok 1883-ik évfolyamában »Mátyás és udvara« című nagybecsű tanulmányában és hivatkozik a milánói herceg követének, Maffeus Triviliensisnek 1490. márczius 11-kén kelt levelére, melynek alább szóról-szóra idézett szavaiból világosan láthatjuk, hogy Amerika fölfedezése előtt is volt pulyka Európában, a mi semmiképpen nem zárja ki annak lehetőségét, hogy *Amerika is* hazájuk.

Maffeo Trevigliano levelének ide vonatkozó része következőképpen szól: »Ho excusato la Excellentia Vostra appresso questo Signore Re non

haverli fin qua potuto mandare le *galine de Indie*, ne lo Bacho marmoreo per la importunita de lo inverno. La Maesta Sua e rimasta satisfacta del passato, ma prega la Excellentia vostra che non differisca piu ad mandarli ne aspecti altra opportunito, che de uno messo proprio, el quale messo vole essere de qualita, che sappia governare le dicte galine, perche vora che resti qua qualche di finche habia insignato de governarle ad veruno de li suoi etc. etc. (Kimentettem Excellentiádat a király úr előtt arra nézve, hogy a tél okozta nehézségek miatt még eddig nem küldhette neki sem az *indiai tyúkokat*, sem a márvány Bachust. Ő Felsége belé is nyugodott, hanem kéri Excellentiádat, hogy ne halaszsa tovább az említett tyúkok elküldését és ne várjon más alkalmatosságra, hanem küldje el olyan emberrel, a ki gondozásukhoz ért, mert Ő Felsége óhajtja, hogy ez az ember néhány napig itt maradjon, a míg másokat a gondozásra oktatt stb.¹⁾)

Szives volt dr. Rodiczky úr a Meleagros-féle mesét is elmondani; cz azt hiszem, fölösleges volt, mert azt úgy a mint elmondta és másképp is némi variációkkal minden szakember ismeri. De különben sincs e mese által kizárva, egy másik Meleagrosról szóló monda lehetősége sem, mert Meleagros tulajdon név, melyet több történeti és mondabeli görög viselt és mert a mythológiának nemcsak Homeros és más ősrégi író a forrása, hanem sok későbbi költőnek localis traditiókból merített műve is. Egy és ugyan azon mondabeli személyről is különböző vidékeken, különböző traditiók voltak elterjedve s az egyiket úgy idézheti az író mint a másikat, egyiknek körülbelül annyi az értéke mint a másiknak.

Mindenki tudja, hogy a kalydoni vadászon kívül több macedon király, N. Sándornak egy tábornoka, egy költő stb. is volt, kik mindnyájan Meleagros nevet viseltek.

Abból a körülményből pedig, hogy a gyöngytyúkot is nevezték meleagrisnak, nem lehet azt következtetni, hogy 1492-ig mindenütt gyöngytyúkot kell érteni, hol meleagrist írtak, mert ha hoztak pulykát Amerikából, hozhattak előbb Ázsiából vagy Afrikából is, és kellett, hogy hozzanak, különben Mátyás 1490 előtt a milanói hercegtől nem kérhetett volna ilyen szárnyasokat.

Talán ezeknek eleit honosította meg a monda szerint Meleagros a mythicus macedon király Haemus félszigetén, honnan mint sok más Italiába kerültek. Egyéb iránt e monda alapjául szolgáló traditió igazságáról épp úgy nem állhatok jót, mint a hogy más nem annak igazságáról, hogy Deianeria, Melanippe stb. könnyeiből lettek-e csakugyan azok a fehérpettyek, melyek a gyöngytyúkok tollazatán ma is láthatók. Feleljen róla a mythos költő, a ki nem én vagyok.

A mint nem volt szándékom a pulykáról tanulmányt írni, mikor a régi magyar konyháról írtam, úgy most sem akarok vitatkozni; hogy

¹⁾ Mátyáskori diplomataiai emlékek IV. kötet.

fölszólaltam, s olyan tárgyról írtam — kissé hosszasan is — mely nem e folyóirat keretébe való, azért történt, mert nem szeretném, hogy olyan fölületes, könnyelműnek látszassam, ki meggondolatlanul minden alap nélkül ír — habár mellékesen érintett tárgyról is.

A fölött még lehet vitatkozni, hogy Plinius és Gyllius pulykát értett-e vagy gyöngytyúkot meleagris alatt, döntsék el a szakértők, de a felett, hogy »galine de Indie« mit jelent nem, Eszerint tehát nem azoknak a szaktudósoknak állításai vannak megczáfolva, melyekre én alapítottam a mondottakat, hanem a megkísérlett czáfolatok s nem azok álláspontja téves, hanem a czáfolni igyekezőké.

BÁRCZAY OSZKÁR.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A KOMÁROMVÁRMEGYEI ÉS KOMÁROM VÁROSI Történeti és Régészeti Egylet 1892-iki jelentése (a VI-ik folyam) *Gyulai* Rudolf egyleti titkár által szerkesztve, megjelent. Az első évfolyamtól kezdve minden kötetben van egy vagy több olyan értekezés, mely a megye vagy város monographiájának valamely részletét öleli fel, s már eddigelé is igen becses anyag van összegyűjtve. Az előttünk fekvő évfolyamban Gyulai Rudolf titkár a megye földrajzát dolgozta fel, s e művéhez a megyének szépen sikerült térképét mellékli. A bevezetésben a megye térképeit s leírását ismertetvén, áttér magára a földrajzra az újabb adatok felhasználásával. A Társulat elnöke *Rudnay* Béla főispán, van két alelnöke, két muzeum öre a titkáron kívül, s 19 választmányi, 8 tiszteleti, 12 örökös alapító, 9 alapító, 27 rendes s 174 pártoló tagja. A muzeum számára a mult évben is sok értékes dolgot kaptak ajándékban. Jelenleg folynak a tárgyalások a várossal állandó muzeumi helyiség létesítése iránt. Hogy az egylet virágzik s szép eredményeket ér el, azt néhány buzgó ember tevékenységének köszönhető: de óhajtandó volna, hogy a nagy és intelligens vármegye és város közönségében nagyobb pártfoglalásra találja.

— ALSÓFEHÉRVÁRMEGYEI TÖRT. RÉG. TERMÉSZETT. TÁRSULAT JUN. 19-ÉN Gyulafehérvárt tartott választmányi gyűlésében a stockholmi tudományos akadémiától vett felszólítást, hogy lépjen vele csereviszonyba. Domasevszky heidelbergi egyetemi tanár jelentése szerint a vezetése alatt szerkesztett *Corpus Inscriptionum lat. cz.* munkában külön fejezetet szentel az apuluni ásatásoknak. Legujabban az 1848-ki szabadságharczból egy nagyszabedű kiáltványnak jutott birtokába az egyesület, az ottani katonaságtól pedig értékes Vesta-szobrot kapott.

A BESZTERCZEI LEVÉLTÁR RENDEZÉSE.

Volt már alkalmunk megemlíteni, hogy Besztercze városa rendkívül gazdag és nagy részben még ismeretlen levéltárának rendezésével dr. *Bergér* Albert tanár tagtársunk van elfoglalva — a főgymnasium folyó évi

programmja abban az örvendetes meglepetésben részesített, hogy a levéltár okleveleinek 1203—1490 közti okleveleinek pontos és hű regestáit közli. Összesen 354 számból áll, s ha meggondoljuk, hogy azoknak legnagyobb része teljesen ismeretlen, elképzelhetjük, hogy történetünknek (különösen az erdélyrészi történetnek) milyen gazdag forrása nyílt meg e levéltárral. A bevezetésben felsorolja az eddigi törekvéseket a nagy becsű levéltárnak rendezésére vonatkozólag — melyek, bár önmagukban elég becsesek voltak, de még csak előmunkálat számba sem jöhetnek. Sokat vándorolt egy helyről a másikra, az 1857-iki nagy tűz alkalmával csak nehezen volt megmenthető: s ezek következtében a levéltár nagy rendetlenségbe jutott. A múlt század 70-es éveiben már elhatározta a tanács hogy levéltárra rendeztessék, hozzá is fogtak a munkához s 466 csomagot össze is állítottak, de költség hiány miatt többet nem tehettek. 1812-ben Bertliff fogott a munkához Pomarius 1558-iki repertoriuma alapján — de ez csak a kezdetnél maradt. 1865-ben egy szorgalmas tanár fogott a rendezéshez, de pár év múlva meghalván, a munka annyiban maradt. 1887-ben az új vármegye-házába költözvén át, a levéltár rendezése elhatároztatott. Berger a roppant anyagot négy főcsoportra osztá: I. oklevelek 1699-ig II. Akták. III. Jegyzőkönyvek 1570—1854-ig. IV. Számadási könyvek 1511-en kezdve. Most serényen folyik a munka egy kitünő szakember kezében s így biztos reményünk van, hogy a történetírókra nézve nem sokára egészen hozzáférhetővé lesz.

ÚJ KÖNYVEK. FÜZETES VÁLLALATOK.

— MÁRIÁSSY BÉLA immár a XVIII-ik kötetet bocsátja ki terjedelmes művéből »A Magyar Törvényhozás és Magyarország történelmé«-ből 1876-tól 1886-ig, hét fejezetben tárgyalván e tíz évi időszakot s azaz alatt hozott fontosabb törvényeket méltatva. Mivel a könyv a jelen kor történelmének van szentelve, bővebb méltatásába nem bocsátkozhatunk, csak megjegyezzük, hogy nagy szorgalommal egybeállított mű, melynek írójáról látszik, hogy nagy politikai ismerete és tanultsága van.

— ÉRDUJHELYI MENYHÉRT tagtársunk »Péter és Bánk bán összekülvése« cím alatt Ujvidéken egy nagyobb történeti tanulmányt adott ki, melyet közelebbi füzetünkben fogunk ismertetni.

— A HAJDÚ-NÁNÁSI EVANG. REFORM. NÉPISKOLA TÖRTÉNETÉN dolgozik Bodnár Lajos gymn. tanár s az első füzetet, a Partikula történetét egy 85 lapra terjedő füzetben kiadta. A népiskola a XVII-ik század elején keletkezett, tehát egy időben a hajduságnak ottani megtelepedésével. Mindent, a mit az iskolának szervezetéről, tanáraitól feltalálhatott, azt e becses és figyelemre méltó munkában felhasználta, mely valóban értékes adalék a magyar tanügy történetéhez s melynek II. füzeté az Elemi iskola, a III. a Népiskola történetét fogja előadni.

— Az ERDÉLYRÉSZI KÁRPÁTEGYESÜLET »Az első Kárpát-estély« cím alatt az ezen estélyen előfordult felolvasásokat közli. Dr. Szádeczky elnök igen szellemes és tanulságos értekezése a Régi magyar turistákról, Gyalvi Farkas humoristika felolvasása, az osztály működéséről szóló jelentés képezik a füzet tartalmát.

— KIRÁLY PÁL »Forrásszemelvények a peloponnesusi történethez« cím alatt »Történelmi Olvasókönyvé«-ből közöl részleteket, mely a fehértemplomi iskolai programmban megjelent értekezésnek külön lenyomata, Thukidides nagy művét fejezetenként ismertetvén s jegyzetekkel ellátván, a tanuló ifjúság részére igen hasznos munka.

— DR. KOPP LAJOS »Régi Magyar Arithmetikák« cím alatt külön lenyomatban is kiadta iskolai programmértekezését, melyben a számvetés magyar és népszerű, közkezen forgott kiadásait és az azokban előforduló feladatokat ismerteti alapos tárgyismerettel; kezdvén az 1591-ki Frisius-féle és végezvén 1782-ig, Maróthi arithmetikájával.

— GÖRÖMBEI PÉTER nagykállai lelkész Emlékkönyvet adott ki a nagykállai ev. ref. egyház 1892. nov. 6-án tartott hála és örömnempevényéről, melyben a torony történetéről szóló értekezése a kiadónak érdekes történeti adatokat tartalmaz.

— MÉREI KÁLMÁN »Teleki László gróf Kegyenecze« cím alatt e tragédiát teszi igen ügyes és nagy szakavatottsággal irt tanulmánya tárgyává, 15 fejezetben tárgyalván a Kegyenecz történeti háttérét, s a tragikai indokokat s a főbb szereplők jellemét. Dramaturgiai irodalmunk nyereségének mondható.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A BUDAPESTI KÖZLÖNY f. évi jul. 12-iki 161-ik száma közli *Bunyitay Vincze* y. l. tagtársunknak a nagyváradai kanonokká kinevezését (a stallum literariumra):

Vallás- és közoktatásügyi magyar miniszterem előterjesztésére: *Bunyitay Vincze* tiszteletbeli kanonokot, szentszéki ülnököt és egyházmegyei könyvtárnokot, a nagyváradai latin szertartású székeskáptalan utolsó mesterkanonokjává kinevezem.

Kelt Gasteinban, 1893. évi július hó 7-én.

Ferencz József, s. k.

Gr. *Csáky Albin*, s. k.

— DR. KÁROLYI ÁRPÁD a bécsi cs. és k. házi udvari és állami levéltár aligazgatójává neveztetett ki. A Budapesti Közlöny aug. 6-iki 179-ik száma közli kinevezését, mely így hangzik:

Ő császári és apostoli királyi Felsége, a cs. és kir. közös külügyminiszter legalázatosb előterjesztése alapján, ez évi július hó 28-dikán kelt legfelsőbb elhatározással, *dr. Károlyi Árpád* házi. udvari és állami levéltárnokot osztálytanácsossá s a házi, udvari és állami levéltár aligazgatójává legkegyelmesebben kinevezni méltóztatott.

Ezzel a kinevezéssel a magyar delegációknak régi, már több mint másfél évtized óta hangoztatott kívánsága végre teljesült. Öszinte elismerésünk illeti meg ezért a külügyminiszter urat.

— A NEMZETI MUZEUMBAN megüresedett könyvtár-őri állomásra a közoktatás-ügyi miniszter a gróf Széchenyi család ajánlatára *Kollányi Ferencz* tagtársunkat, s ugyanott segéd-őrré dr. *Csuday Jenő* prem. r. kanonokot nevezte ki.

— A JÖVENDŐ ANGOL KIRÁLYNÉ MAGYAR ŐSEI. A »Times« június 22. száma, annak fölemlítése után, hogy a yorki herceg jegyesének, Princess Maynek, a tecki herceg leányának, nagyanyja, Rhédey Claudia gróf-kisasszony volt, azt regéli tovább, hogy az erdélyi Rhédey grófi család Aba Samu »trónkövetelő«-nek, Szt. István sógorának utódai, kik a következő századok »homályos évkönyveinek« tanúsága szerint »hatalmas dynastiát« alapítottak, mely Erdély egy része fölött fejedelmi hatalommal uralkodott; a XVI. és XVII. század »borzalomtéljes vallás háborúiban« a család a reformáció ügyét karolta fel nagy erélylyel, stb. míg végre Leopold a protestantismust legyőzte és a Rhédey grófok ilyenképen hatalmi állásuktól megfosztva, magánbirtokaikra visszavonulva csendben töltötték napjaikat. A család utolsó sarja 1869-ben halt meg. Lám az öreg Rhédey Ferencz három hónapra terjedő pünkösdi királysága, II. Rákóczy György idejében, ügyes történetíró kezében mire nem nyújtható!!

— A MAGYAR TUD. AKADEMIA május hó 9-én s köv. napjain tartott nagygyűlésén a második osztályba a következő tagok választottak: Rendes tagoknak: *Hegedüs Sándor* l. t., *Jekelfalussy József* l. t., *Fejérvataky László* l. t. Levelező tagoknak: *Földes Béla*, a közgazd. és statiszt. művelője. *Farkas Lajos*, jogtudományi író. *Nagy Ferencz*, jogtudományi író. *Bubics Zsigmond*, a tört. és rég. művelője. *Marczali Henrik*, történetíró. Külső tagnak: *Huber Alfons*, egyetemi tanár Bécsben. — Jelentés a Péczely-pályázatról. A »Péczely-alap«-ból kitűzött pályakérdésre — »Adassanak elő a történeti emlékeinkben a XIV. század második⁴elég előforduló nemzetségek (genusok) stb.« — egy pályamű érkezett. Ez is befejezetlen. Szerzője maga kijelenti az előszóban, hogy a benyújtott dolgozat csak mutatványképen és arra akar szolgálni, hogy irányelveiről bő tájékozást s a munka kiegészítéséről biztosítékot nyújtson; e tekintetben meg is felel feladatának. Szerző művének megalkotásában teljesen a szakismeret magaslatán áll és jogosan föltételezhető hivatással bir arra nézve, hogy művét kellő idő alatt jól elkészíthesse és befejezhesse. Az osztály ennél fogva azon javaslattal járúl a nagygyűlés elé, méltóztassék a pályamű szerzőjét beküldött dolgozatának kiegészítésével és befejezésével megbízni s a kész munka beküldésének határidejéül 1895. szeptember 30-át tűzni ki. Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jelígs levélből dr. *Karácsonyi János* és *Nemes-Tucskándi Csergheő Géza* őrnagy neve tünt elő.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

- EMLÉKBESZÉD DR. LENHOSSEK JÓZSEF FELETT. Dr. *Mihály-Lovics* Géza r. tagtól. Lenhossek J. arczképevel. (Az Akadémiai Emlékbeszédek VII. kötetének 8-ik száma.) Budapest, 1893. 8-adr. 38 l. Ára 45 kr.
- EMLÉKBESZÉD HAAN LAJOS LEV. TAGRÓL. *Zsilinszky* Mihály l. tagtól. (Az Akadémiai Emlékbeszédek VII. köteté 9. száma.)
- A MAGYAR TÖRVÉNYHOZÁS ÉS MAGYARORSZÁG TÖRTÉNELME. I. Ferencz József. XVIII. kötet. Irta *Máriássy* Béla. Győr, 1893. 362 l. Ára 5 frt.
- TORDA, ARANYOSSZÉK, TOROCZKÓ Magyar (székely) népe. Néprajzi tanulmány. Irta Dr. *Jankó* János. A Magyar Földrajzi Társaság kiadása. Budapest, 1893. 8-adr. 296 l. Számos ábrával és térképpel. Ára 3 forint.
- PÉTER ÉS BÁNK BÁN ÖSSZEESKÜVÉSE. Irta *Kördőhelyi* Menyhért. Ujvidék, 1893. 8-adr. 140 l.
- A KATHOLIKUS CLERUS SÉRELMEI 1848 előtt és után. Különlenyomat a Budapesti Szemle 1892-ik évi folyamából. Budapest, 1892. 8-adr. 258 l.
- EGYHÁZI ÍRÓK CSARNOKA. Esztergom főegyházmegyei papság irodalmi munkássága. Irta *Zellinger* Lajos. Nagyszombat, 1893. 8-adr. 580 lap.
- A RÓMAIAK ARANYBÁNYÁSZATA DACIÁBAN. Közli *Király* Pál. Budapest, 1893. 8-adr. 23 l.
- A MAGYAR EMIGRANSOK TÖRÖKORSZÁGBAN 1849—61. Pap János följegyzései nyomán kidolgozta *Szalczser* Sándor. Pécssett, 1893. 8-adr. 462 l.
- MAGYARORSZÁGI RÉGISÉGEK A TALMUDBAN. Irta *Krausz* Sámuel. Különlenyomat a »M.-Zsidó Szemlé«-ből Budapest, 1893. 8-adr. 45 l.
- A HAJDUNÁSI ENVANG. REFORM. NÉPISKOLA TÖRTÉNETE. Irta *Bodnár* Lajos. I. Partikula. H.-Böszörmény, 1893. 8-adr. 85 l.
- EMLÉKKÖNYV a nagykállói ev. ref. egyház 1892. évi nov 6-án tartott hála- és örömnepélyéről. Összeállította *Görömbei* Péter. Nyiregyháza, 1893. 8-adr. 38 l. Ára 30 kr.
- RÉGI MAGYAR ARITHMETIKÁK. Ismerteti dr. *Kopp*. (Különnyomat a Budapest VIII. ker. főreáliskola 1892/3-iki értesítőjéből.)
- FORRÁSSZEMELVÉNYEK A PELOPONNESOSI HÁBORÚ TÖRTÉNETÉHEZ. Közli *Király* Pál. (A fehértemplomi gymn. 1893-iki értesítőjéből különnyomat.)
- AZ 56-IK HONVÉD-ZÁSZLÓALJ TÖRTÉNETE 1848—49-BEN. Irta *Tóth* Károly 48-as honvédhadnagy. Csurgó, 1893. 94 l. 8-adr.
- NEGYEDÓRÁK. Irta *Czeizner* Lajos. Budapest, 1893. 8-adr. 219 l. Ára 1 frt 20 kr.

HIVATALOS ÉRTEŚITŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1893 évi sept. 7-én d. u. 5 órakor tartott rendes választmányi ülésének
Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Majláth Béla elnöklete alatt dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, Csaplár Benedek, Óváry Lipót, Pettkó Béla, dr. Schönherr Gyula vál. tagok, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Az elnökök távollétében Majláth Béla vál. tag foglalván el az elnöki székét, az ülést megnyitja s mindenek előtt —

84. szomorúan emlékezik azon vesztéséről, mely a társulatot két érdemes alapító tagjának: Bula Theophil szent-gothárdi cist. r. perjelnek f. évi aug. 13-án, és gróf Sztáray Antalnak aug. 29-én történt gyászos halálával érte.

Fájdalmas tudomásul vététek.

Ezután a jegyzőkönyv hitelesítésére Óváry Lipót és Pettkó Béla vál. tagok kéretvén fel, a titkár távollétében —

85. Jegyző jelenti, hogy dr. Károlyi Árpád a bécsi cs. és kir. állami levéltár aligazgatója, eddig évdíjas r. tag, 100 frttal a társulat alapító tagjai sorába lépett.

Örvendetes tudomásul szolgál.

86. Előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak a) *alapító tagul:* Breznóbánya sz. kir. város közönsége 200 frt alapítványnyal (aj. Szilágyi Sándor); b) *évdíjas r. tagokul 1893-tól:* Dubniczai Dubniczky László Hőgyészen (aj. Szilágyi Sándor), Berzeviczy György Szendrő-Ládon (aj. Butykay József), Karlovszky Endre orsz. allevéltárnok Budapesten (aj. Csánki Dezső), Horváth Sándor tanárjelölt Budapesten (aj. Schönherr Gyula), Flamm Bernát Egyeken (aj. Karasszon József).

Örömmel fogadtatnak.

87. Pettkó Béla felolvassa dr. Komáromy Andrásnak »*Egy hamis pénzverő a XVI. században*« című értekezését, mely a »*Századok*«-ban fog megjelenni.

A felolvasás bevégeztével az elnök — miután sajnálattal constátálja, hogy a választmány tagjai az alapszabályilag kívánt számban nem jelentek meg, s így a még napirenden lévő többi ügyekben érvényes határozat nem lenne hozható, azok tárgyalását a legközelebbi alkalomra relegálva, — az ülést felosztatja.

Kelt mint fent.

F E L H Í V Á S

néhai Salamon Ferencznek állítandó mellszobor ügyében.

A *Magyar Történelmi Társulat* f. évi jun. 7-én tartott ülésében elhatározván, hogy az elhunyt nagynevű történetírónk Salamon Ferencz emlékére felállítandó mellszobor létesítéséhez szükséges alapnak közadakozás útján leendő összegyűjtéséről gondoskodni fog: felhívom az elhunytnak barátait, tisztelőit s tanítványait, hogy adományaikat a Társulat titkári vagy pénztárnoki hivatalához (Budapest, Ferencziek-tere, Egyetemi könyvtár) küldjék be. Az adakozást egy szűkebb kör Beöthy Zsolt indítványára 55 frttal már megkezdte. A mellszobor mintázását Strobl Alajos minden díj nélkül elvállalta. Azok, kiknek az elhunyt munkáival annyi élvezetes és tanulságos órát szerzett, valamint tanítványai, gondoskodni fognak, hogy a szükséges összeg mennél előbb összegyűljön.

Budapest, 1893. jun. 15-én.

Szilágyi Sándor,
a M. T. Társulat titkára.

F E L H Í V Á S.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább következő névsorban megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Aldori Bertalan, eddigi lakása: *Fegyvernek.*

Bakos Gábor ügyvéd, eddigi lakása: *Budapest, Röck Szilárd-u. 25.*

Bing Rezső, eddigi lakása: *Arad.*

Brankovics György, eddigi lakása: *Budapest, Nagykorona-u. 10.*

Csepreghy Kálmán bölcész, edd. lak. *Budapest, Nagytemplom-u. 12.*

Csiky László, eddigi lakása: *Lugos.*

Czeiner József főgymn. tanár, edd. lak. *Budapest, II. ker. főgymn.*

Kornis Elemér, eddigi lakása: *Léva.*

Kovács Ödör ügyvéd, eddigi lakása: *Budapest, Kerepesi-út 64.*

Nagy József tanárjelölt, eddigi lakása: *Erzsébetváros.*

Polgár József földbirtokos, edd. lak. *Budapest, Röck Szilárd-u. 21.*

Rudnyánszky Gyula, eddigi lakása: *Debreczen.*

Saenger Mór, eddigi lakása: *Besztercebánya.*

Simonits József, eddigi lakása: *Arad.*

Sprenger Béla (Rudnai) m. kir. állam-vasuti tisztv., edd. lak. *Kassa.*

Szilágyi Károly dr., eddigi lakása: *Hajdú-Böszörmény.*

Szobonya Mihály, eddigi lakása: *Budapest, Kerepesi-út 26.*

Sztáncsek Zoltán, eddigi lakása: *Budapest, Egyetem.*

Vaszary Mihály gazdász, eddigi lakása: *Keszthely.*

Vöröss Kálmán fővárosi tanító, edd. lak. *Budapest, József-u. 50.*

Szilágyi Sándor,
titkár.

Alapítványokat 1893. augusztus hóban befizették:

Breznóbánya sz. kir. város 200 frt.

Tagdijaikat 1893. június—augusztus hóban befizették:

1888. évre.	Czimer Károly	Meszlényi Pál
Tergina Gyula	Dévai főreálisk. önk. kör	Millekker Bódog
1889. évre.	Dubnitsky László	Mosonmegyei régészeti egyl.
Tergina Gyula 2 frt 50 kr.	Gecser Béla	Nyitrai gymn. önképző kör
1891. évre.	Gaál Ernő	Ováry Lipót
Posta Béla	Gieswein Sándor, dr.	Pozsonyi tanítónőképezde
1892. évre.	Görgey Gyula	Pozsonyi kir. kath. főgymn.
Czimer Károly 2 frt 50 kr.	Halasi kaszinó egylet 2 frt 50 kr.	Reiszig Ede
Fojthó, Mátyas	Halász Lajos, dr.	Rettegai Sándor Budapest
Kropf Lajos 2 frt.	Hlatsky József	Révay Leó
Posta Béla 2 frt 50 kr.	Jekelfalussy Zoltán	Révész Kálmán
Városi Tivadar	Kassai premoutrei főgymn.	Sárdi János
1893. évre.	Kazár Emil	Szapáry Gyula gróf
Beregvármegyei kaszinó	Kis Lajos Szegeden	Téry Emil
Badics Ferencz	Konecz József	Tilgner Dénes
Buchsbaum Dezső	Kosztai Gábor	Wéber Samu
Butyka József	Kunfalvy István	Wesselényi Miklós, br. 2 frt
Csenkey Géza	Losonczy Szígyártó Sámuel	Vittnyédy József
Csernatony Gyula	Magyari Antal	1894. évre.
	Matuska Péterné	Herbst János
	Meszlényi Benedek	

A Magyar Történelmi Társulat kiadásában megjelent könyvek

a társulat tagjai által a titkári hivatalban (Budapest, Egyet. könyvtár) következő kedvezményi áron kaphatók:

DR. RADVÁNSZKY BÉLA.

Házi Történelmünk Emlékei

I. kötet:

Bethlen Gábor udvartartása

4 frt bolti ár helyett 2 frt 40 kr.

A Magyar Történelmi Társulat Oklevéltára.

SZERKESZTETTÉK:

DEÁK FARKAS, NAGY IMRE és NAGY GYULA.

Ára tagok számára 2 forint, nem tagoknak 3 forint.

A gr. Zichy család oklevéltárának V. kötete megjelent s tagtársaink 4 frt bolti ár helyett 2 frtért rendelhetik meg a titkárságnál Budapest Egyetemi könyvtár.

A GRÓF ZICHY CSALÁD OKMÁNYTÁRA.

I—V. kötet.

Ára kötetenként 2 frt. — Az 5 kötet ára együtt 9 frt.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
kiadásában megjelent s minden könyvtárúrnál kapható:

A

MÁSODIK OSZTÁLYÁNAK

I. KÖTETE:

RÉGI MAGYAR SZAKÁCSKÖNYVEK.

KÖZLI

BÁRÓ RADVÁNSZKY BÉLA.

— Nagy 8-adr. XXI és 413 l. Ára 4 forint. —

A M. Tört. Társulat tagjai számára 2 frt 40 kr.

Ezen kötet három részből áll:

I. Néhány jó magyar és cseh étel főzésének feljegyzése.

II. Szakácstudomány, mely az erdélyi fejedelmi udvar Szakácskönyve volt a XVI-ik század végéről s több száz étel készítésének módját írja le. Ennek függelékét képezi Wecker János orvos műve a betegek számára készitendő ételekről.

III. Étlap 1603-ból (Thurzó Szaniszló galgóczi udvarából).

Az egészszet pontos név- és tárgymutató zárja be.

Figyelmeztetjük tagtársainkat, hogy 2 frt 40 krnak Társulatunk pénztárnoki hivatalába (Ferenციек-tere Egyetemi könyvtár) leendő beküldése mellett a Szakácskönyvet azonnal megküldjük, Legkönnyebben postautalványnyal rendelhetni meg. De kívánatra utánvétellel is megküldetük.

Az első osztály I. kötete

Bethlen Gábor fejedelem udvartartása és számadás könyvei.

Dr. Radvánszky Béla, tagtársunk e jeles kiadványait, a melyek világot vetnek őseink eddig csak nem teljesen ismeretlen magánéletébe és háztartásába, melegen ajánljuk t. tagtársaink figyelmébe.

Szilágyi Sándor,

a Magyar Történelmi Társulat titkára.

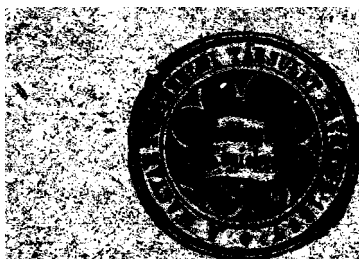
SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁR.

1893-DIK LXVI FOLYAM.

VIII. FÜZET.

BUDAPEST,

NYOMATOTT AZ ATHENA EUM R. TÁRSULAT KÖNYVNYOMDAJÁBAN.

1893.

TARTALOM.

	<i>Lap.</i>
Egy hamis pénzverő a XVI. században. Komáromy Andrástól	647
Nápolyi Johanna, III. és befejező közlemény. Óváry Lipóttól	668
A történeti jelenetek korhű reconstruálásáról. 3-ik levél a szerkesztőhöz. Pór Antaltól	680
Egy érdekes emlékkönyv a XVI. századból. Harmath Károlytól	694

Történeti irodalom.

Történelme az alsó-magyarországi kémlőintézet egyesületének. Irta: Szifnyai József. Ism.: Crescens	702
A lovagi intézmény. Irta: Zsindely István. Ism.: Crescens	704
A katolikus clerus sérémei 1848 előtt és után. Ism.: Crescens	705
Péter és Bánk bán összeesküvése. Irta: Erdújhelyi M. Ism.: Dudás Gyula ..	708
Kalotaszeg magyar népe és Torda-Aranyosszék magyar (székely) népe. Irta: dr. Jankó János. Ism.: Gyarmathy Zsigáné	709
Ottokars Oesterreichische Reimehronik. Ism.: Pór Antal	711
Cardinal Albornoz. Irta: Wurm H. J. Ism.: Pór Antal	715
Correspondencia inedita de D. Guillen de San Clemente. Ism.: dr. Áldásy Antal	717
Der Einfall der Mongolen. Strakosch-Grassmann-tól. Ism.: dr. Áldásy Antal	720
Ázsiai kuttők az 1241—1242. mongol beütésről. Irta: dr. Áldásy Antal	722
A szépsi-szentgyörgyi ev. ref. székely Mikó-collegium alapításának története. Irta: Domján István	724

Tárca.

M. Történelmi Társulat. I. Pulszky Ferencz üdvözlése	725
II. A Bodon-család levelesládájáról. Irta: Pettkó Béla	726
A »Szeget szeggel« történetéhez. I. dr. Schullerus, Adolf-tól	728
II. H. G.-től	729
Történelmi kiállítás	730
Szerémi Emlékiratainak függeléke	731
Folyóiratok szemléje	733
Vegyes közlések	736
Történeti könyvtár	738

Hivatalos rovat.

A M. Tört. Társulat 1893. okt. 5-én tartott ülésének jegyzőkönyve	739
---	-----

A „SZÁZADOK“

minden évfolyamához díszes bekötőtáblák rendelhetők meg aranynyomatú történelmi jelvényekkel ellátva 50 kr-ért, melyekbe a bekötést minden vidéki könyvkötő is eszközölheti.

Megrendelések postautánvét mellett eszközöltetnek. Egyes tábla rendelésénél pedig legzélszerűbb a pénzt előre postautalvánnyal, a tábla árán kívül még 10 kr. posta- és csomagolásért járó díjjal együtt, beküldeni, mire a rendelt tábla díjmentesen küldetik meg.

Hirhäger Károly

könyvkötészete (Budapest, V., Nádor-utca 32).

EGY HAMIS PÉNZVERŐ A XVI. SZÁZADBAN.

Azt állítják, hogy minden korszaknak megvannak a maga divatos vagy ha úgy tetszik: ragályos bűnei, mely sajátzerű, de kétségtelenül constatálható jelenséget különös erkölcsi és pszichológiai okokból igyekeznek kimagyarázni.

Ilyen divatos bűnnek lehetne mondani nálunk többek között a XVI-ik században a pénzhamisítást, mely a mohácsi veszedelem után a társadalomnak csaknem minden osztályában lábra kapott s bizonyos epidemikus jelleggel bírt. Legnagyobb buzgósággal s önként érthetőleg legfényesebb sikerrel pedig a magasabb körökben, a többek között p. o. a Dobók, Homonnai Drugethek, állítólag a Báthoryak s más hatalmas főnemesek udvarában gyakoroltatott.

Elterjedésének okai azonban egészen világosak és kézzel foghatók. Nemzeti characterünknek, hajlamainknak vagy általában a kor szellemének s erkölcsének fontosabb szerepük e dologban épenséggel nincsen.

Meggyőződésünk szerint a hazánkban uralkodó politikai és társadalmi viszonyokban, ezekkel kapcsolatosan pedig első sorban is azon sajnálatra méltó körülményben találja magyarázatát, hogy a pénzhamisítás ugyan törvényeink szerint mindenkor hűtlenségi esetet képezett, tehát fő és jószág vesztéssel járt,¹⁾ mindazonáltal maga a pénzverés joga még ebben az időben sem tartozott Magyarországon a kizárólagos felség jogok közé.

Elösmerjük ugyan, hogy rendezett állami életben, erős központi hatalom mellett egyes emberek még a pénzverési joghoz hasonló nagy fontosságú kiváltságok birtokában sem ingathatták

¹⁾ »De casibus notam infidelitatis afferentibus . . . cutores falsarum monetarum vel eisdem monetis scienter et publice in magna quantitate utentes.« *Hármaskönyv. Pars. I. Tít. 14. u. o. Pars I. Tít. 16.*

meg a korona tekintélyét, s hogy az előforduló visszaélésekből nálunk tényleg ép oly kevéssé származott komoly veszedelem mint a külföldön: mindazonáltal meg kell hajolnunk a történelemnek azon régi tanúsága előtt, hogy a hol a király különös kegyelme, természetes fejlődés vagy törvényes szokás magánosok számára ily rendkívüli kiváltságokat biztosított, ott a veszély az államra nézve mindig fönnforgott, mert a visszaélés vagy jogbitorlás az erők és hatalmasak részéről kedvező körülmények között úgy-szólván provocáltatott.

Tapasztalhatjuk ezt hazánkban különösen a mohácsi vész után, Ferdinánd és Zápolyai János korában, midőn egyfelől az ellenkirályok villongása, másfelől a török hódoltság terjedése a nemzetet pártokra, az országot darabokra szakgatta s a belső békével együtt a törvényes jogrend is teljesen fölbomlott. — Midőn két koronás király mellett — vagy talán épen ezért — az országban valóságos anarchia dühöngött, elhatalmasodott főurak fejedelmi jogokat bitoroltak s példájok után indulva a kisebb nemesség is tultette magát a törvény korlátain, miket már a társadalom legalsó osztálya sem tartott többé tiszteletben.

Midőn fegyverben állott az egész nemzet a vár urtól kezdve az ekétől megszökött jobbágy fiuig, a ki hogy kenyere legyen, szegény legénynek csapott föl és hadi zsákmányból vagy rablásból élt.

Amaz megvetette a törvényt, sőt erejében és hatalmában bizakodva vakmerően szembe szállott vele; ez menekült előle és kijátszotta, a mi tökéletesen egyre megy.

A szegény legények, martalóczok utat lesve feltörték a jövő menő kalmárok ládáit, mert már leszakadt róluk a dolmány s elavult a mente; a főnemesek drabantjaik élén megtámadták s kirabolták vagy kegyetlenül megsarczolták a kincses városokat, hogy üres tárházukat megtölthessék.

Sötét erdők rejtekén, pór kunyhókban homályos származású, elzülött emberek silány érczből egy-egy süveg monétát vagy lengyel garast gyártottak, hogy a legközelebbi harminczados fülön csipje őket; várfalak között, nemes udvarházakban, nagy történeti nevek viselői, külföldről hozatott mesterek által szentegyházak

összeharácsolt kincseiből, derüre-borura verették a hamis pénzt s elárasztották vele az országot anélkül, hogy csak egy hajuk szála is meggörbült volna.

Gyakran olvashatjuk e korszak emlékeiben, hogy a mohácsi csata után a török elől menekülő papok, szerzetesek s más egyházi férfiak a káptalanokban, monostorok és székesegyházakban évszázadról évszázadra fölhalmozott arany, ezüst oltári edényeket, gyöngyös és drágaköves egyházi szerelvényeket stb. megőrzés okáért, jobb idők reményében erős várakba vitték s vallásos hirben álló főnemesek hűségére bízták.

Később, a hitujítás terjedésével, arról is értesülünk, hogy a protestans vallásra tért földesurak a »*cujus regio, ejus religio*« elvénél fogva jobbágyaikat is reformálván, a birtokaikon lévő és patronusságok alá tartozó szentegyházak összes felszerelésit elkobozták, a kor felfogása szerint annál több joggal, mert igen gyakori esetben maguk vagy legalább is őseik ajándékozták volt ezeket az illető templomoknak.

Igy kerültek a váradi káptalan és szent László székesegyházának mesés értékű remek műkincsei állítólag a Báthoryakhoz; ¹⁾ így jutottak a Homonnayak, egykorú szakértő becsüje szerint legalább is 80 ezer frtot érő (roppant összeg a XVI-ik század elején, ma körülbelül egy millió felel meg neki) arany és ezüst egyházi edények birtokába; így telt meg az eccsed i tárház selyem és bársony, himzett, gyöngyös, islógos, aranyos-ezüstös, »*régi papi öltözetekkel*«, miket néhai jóemlékezetű Báthory István országbíró, nehogy valamiképen pápista kézre birjanak és ujjolag »bálványozásra« használtassanak, végrendeletében inkább tűzre kárhoztatott, átok terhe alatt megparancsolván szolgálóinak, hogy azokképen cselekedjenek s még a porát is »széllel futassák fel.« ²⁾

Ez a körülmény a hamis pénzverés elterjedését mód nélkül elősegítette. — Mert a kik visszaéltek a bennök helyezett bizodalommal, nehogy hűtlenségük valaha napfényre kerüljön, szét-törték és olvasztóba tették a mübecscsel bíró egyházi edényeket

¹⁾ *Bunyitay*: A váradi püspökség története. III. k. 69. l.

²⁾ *Dr. Komáromy A.*: Báthory István végrendelete. *Századok* 1890. évf. 124. l.

s az értékesítésnek legegyszerűbb módját választván, pénzzé verették. Példájukat csakhamar azok is követték, a kik a nemzedékről nemzedékre rájuk szállott vagy a reformatio idején tárházaikba visszakerült arany, ezüst mívékkel már jóformán nem is tudtak mit csinálni, sőt nagyon gyakori eset vala, hogy míg váraikban száz ezreket képviselő holt tőke hevert, addig maguk pénz nélkül szükölködtek.

Alkalmas embert könnyen találhattak erre a célra. különben is majd minden főnemesi udvarban tartózkodtak ötvösök, a kik — bár eleinte rendszerint vonogatták magokat — egy kis jóakarató biztatással vagy fenyegetéssel a pénzverés mesterségére is rá szánták fejüket. — Csupán a metszés, s a különböző formák elkészítése járt néha sok ügyyel-bajjal, de mint alább látni fogjuk, ezen is tudtak segíteni.

Igy történt, hogy csakhamar oly nagy mennyiségű álpénz hozatott forgalomba különösen a lengyel és osztrák széleken, hogy nemcsak a szomszédos tartományokkal való kereskedelmi összeköttetés szünetelt, mert az idegen kereskedők semmiképen sem akarták értékesíteni áruikat a magyar piacon s viszont a mi kalmáraink se boldogulhattak a külföldön, de a megrendült bizalom folytán idehaza se igen volt kelete a magyar veretű pénznek s vagy egyszerűen visszautasították, vagy legalább is nem fogadták azt el a némettel egyenlő értékűnek.

Ferdinánd ideje korán fölismerve az országot fenyegető veszélyt, eleinte úgy akart segíteni a bajon, hogy megkísérlette Bécsben teljes ércztartalmú magyar pénzt és denárokat veretni, de tapasztalván, hogy ez sem vezet célhoz, az osztrák rendek sürgető kérésére örökös tartományaiban a magyar érczpénzt a forgalomból kitiltotta.¹⁾

Fölösleges bizonyítgatnunk, hogy ebből hazánkra kiszámíthatlan kár és veszteség származott, mert most már itthon is csak kényszer forgalma volt a magyar pénznek s törvényt kellett hozni arra, hogy a különben teljes értékű Mátyás, Ulászló és Lajos-féle körmöczi pénzt nálunk mindenki tartozik elfogadni.²⁾

¹⁾ Az 1535-iki nagyszombati országgyűlésen már fölpanaszolják ezt a rendek Ferdinándnak. L. alább.

²⁾ 1535. évi XIX. t. cz.

De bizony ezzel se sokra mentek ; a kalmárok elmaradoztak a vásárokról, nehogy áruikat elkobozzák, az együgyű paraszt ember pedig inkább csereberélt s kikerülte, meglopta a király harminczadját. És mikor az országgyűlésekre össze sereglő nemes urak tapasztalni kezdték, hogy a decretum daczára a pozsonyi vagy nagy-szombati polgároktól magyar pénzen sem szállást, sem élelmet nem kapnak : végre maguk is belátták, hogy valamit tenni kell.¹⁾

Csakhogy a rendek hosszú ideig nem tudták, vagy talán nem is akarták fölismerni a baj valódi okát. És a helyett, hogy egyszerűen kivágták volna e rákfenét a nemzet testéből, törvénybe iktatván, hogy Magyarországon a pénzverés ezentúl kizárólagos felség jognak tekintendő, mely intézkedésnek — a jövődöre nézve legalább — bizonyára meg lett volna a maga üdvös hatása : hitvány, jobbára keresztül sem vihető rendszabályokat alkottak, a mint ezt saját érdekük s az ős institutiókhöz való hagyományos ragaszkodás szelleme követelte.

Ugy látszik azonban, hogy nemcsak az országrendek, de maguk az uralkodók is tartózkodtak egyelőre minden gyökeres reformtól.

A párt királyoknak erre nézve alapos s helyzetüket tekintve könnyen érthető okaik voltak.

Mert magas kitüntetések, rangot, méltóságot, előjogot és kiváltságokat, pártjuk növelése s hatalmi állásuk erősítése céljából, a versenytársak bőségesen osztogattak ugyan, de a pénzverés joga, mint a nemesi szabadság megtestesült ideálja, mind-ezeknek fölötte állott s az illetőnek úgy politikai, mint társadalmi téren hasonlíthatlan erkölcsi és anyagi előnyöket biztosított.

Ennek tulajdonítható tehát, hogy bár az országromlását úgy Ferdinánd, mint Zápolyai nyilván tapasztalta, nem volt bátorságuk radicalis módon orvosolni a bajt, mert mindenik attól tartott, hogy az érdekelt hatalmas főurak pártütése könnyen megingathatja alattuk a királyi széket. Viszont nem egy országos tekintetű, nagybefolyásu embert lekötölezttek s oszlopos hívükké

¹⁾ Az 1538. évi országgyűlés tárgyaiásait l. alább.

tettek az által, hogy elnézték, miszerint vármegyékre kiterjedő hatalommal fejedelmi jogokat bitorol.

Az alkotott törvények intentiója tehát, a létező állapotok gyökeres megváltoztatása nélkül, pusztán a visszaélések megszüntetésére irányul.

A Zápolyai János részéről 1530. február 14-én tartott budai országgyűlésen elhatározott, hogy a vármegyékben erre a célra kiküldött bizottság által szigorú vizsgálat tartassék, és mindazok, a kikre rábizonyul, hogy »*temeritate propria et non de consensu regiae majestatis*« pénzt verettek, hűtlenség bűnében marasztaltatván kedvezés nélkül fő és jószágvesztéssel lakoljanak.

Jellemző e dologban, hogy míg a Ferdinánd párti országgyűléseken csak a *pénzhamisítókról* (cusores falsarum monetarum) intézkednek általában és a kormány sohasem ösmeri el nyilvánosan a magánosok pénzverési jogát s úgy szólván csak beletörődik a viszonyok által teremtett kényszerhelyzetbe, addig a budai országgyűlés merőben ellentétes álláspontra helyezkedvén mintegy szentesíteni látszik ezt, és határozottan kimondja, hogy csak azok üldözendők, a kik vakmerőségből (jogtalanul) és nem a király belé egyezésével veretnek pénzt.

És míg Ferdinánd a pénzverési jog elvi és gyakorlati részében egyaránt nyilvánuló visszasságok és következetlenségekre világosan rá mutat, sőt megkísérti, legalább is proponálja, hogy a zavarteljes ügy a törvényhozás által az ország érdekeinek megfelelően rendeztessék: addig János király decretuma implicititer magában foglalja azt a föltevést, mintha a pénzverési jog ép oly közönséges tárgya volna a fejedelmi adományozásnak, mint a milyen p. o. a nemesi kiváltság, a koronára szállott birtok, a vérhatalom (jus gladii), a vámszedés stb. Ennek azonban a magyar jog és alkotmány fejlődés története a leghatározottabban ellent mond, és hasonló fölfogásban csak is a legönzőbb pártpolitika nyilvánulhat, mely saját uralmát az ország jóléte és nagyfonságú anyagi érdekei fölé helyezi.¹⁾

¹⁾ Közöljük szó szerinti e nevezetes törvényezikket: »Quod monetis nemo de cetero sub nota perpetuae infidelitatis cudere vel cudi facere praesumat; illos vero, qui temeritate propria et non de consensu regiae majestatis pecunias vel cusserunt vel cudi fecerunt, sua majestas per homines suos,

Valószínűnek tartjuk, hogy Ferdinánd kormányának azon intézkedése, melylyel a magyar ércpénz az osztrák forgalomból kitiltatott, szorosabb összefüggésben áll a budai országgyűlés decretumával, illetőleg annak következményeivel.

Annyi bizonyos — constatálhatjuk ezt a későbbi országgyűlések tárgyalásaiból — hogy a visszaélések ezentul még jobban elhatalmasodtak, az osztrák tartományokkal való kereskedelmi összeköttetés pedig csak nagynehezen s a magyar érdekek nyilvános kárával volt fenntartható.

Az 1535-ik évfolyamán Nagyszombatban és Pozsonyban tartott országgyűlések tanácskozásainak egyik legfontosabb tárgyát ez a dolog képezte. A rendek, kivált az alsó tábla sürgetésére, megpróbálták Ferdinándot a magyar pénz forgalmát tiltó intézkedés visszavonására bírni s e végből követeket küldöttek hozzá Bécsbe, de sikertelenül, mert az udvar erősen ragaszkodott elfoglalt álláspontjához s a nagyszombati országgyűlés küldöttjeinek üres kézzel kellett visszatérniök.

Megtette azonban Ferdinánd, hogy Várday Pál esztergomi érsek tanácsára élőszóval és tüzetesen válaszolt a követeknek, majd a karok és rendekhez intézett leiratában részletesen föltárta azon kétségtelenül alapos és meggyőző okokat, melyek őt e szigorú rendelet kibocsátására kényszerítették.

Válaszában elősmeri, hogy nagyon üdvös és hasznos dolog volna ugyan, ha a magyar pénzt nemcsak az országban, de a külföldi forgalomban is elfogadnák, de ez csak is akkor történhetnék meg, ha Magyarországbán teljes értékű, jó pénzt vernének, a mire azonban a fennforgó viszonyok között még csak remény sincsen, mert a belzavarok, az úgyszólván naponként előforduló pártharczok és villongások miatt, az ellenőrzés teljes lehetetlenség. Minthogy pedig köztudomású dolog, hogy a forgalomban lévő magyar pénz nagyrésze legjobb esetben is silány ércztartalmú, rendszerint pedig utánzat vagy közönséges hamisítás, mely körülmény folytán különösen Alsó-Ausztria lakossága kimondhatlan károkat szenvedett: alattvalóinak érdekeit általá-

in singulis comitatibus ad id eligendos exquiri et rei veritate comperta, absque omni gratia, reos capite ablationeque bonorum faciat puniri.«
Fraknöi V.: Magyar Országgyűl. Emlékek I. k. 255. l.

ban szíven viselvén, kénytelen volt a magyar ércpénzt az osztrák forgalomból kitiltani, a mire különben a német birodalommal fennálló szerződés is kötelezte őt.

Addig tehát, míg a magyarok sulyra és minőségre nézve teljes értékű pénzt nem veretnek, rendeletét vissza nem vonhatja. De ha ez megtörténik, igéri, hogy a magyar pénz forgalmát úgy örökös tartományaiban, mint a német birodalomban ki fogja eszközölni.

Mint hogy azonban — most következik a válasz legfontosabb része — nyilván tapasztalja, hogy Magyarországon a pénzverés körül a legnagyobb zavarok és visszas állapotok uralkodnak, mert itt — a mellett hogy mindenki tetszése szerint verethet pénzt — még a pénzhamisítók sem bünhődnek érdemük szerint: elvárja a rendektől, hogy gondoskodni fognak vele egyetértésben, hogy e szánalomra méltó, veszélyes állapotoknak valahára vége szakadjon. Ez pedig csak is akkor remélhető, ha a pénzverés joga egyes egyedül a királyra ruháztatik, és a törvényszegők, kérlelhetlenül a legszigorúbb büntetéssel sújtatnak.¹⁾

A rendek azonban nem voltak megelegedve a királyi válaszzal s annak utolsó pontját nagy bölcsen figyelmen kívül hagyván, kérésüket a pozsonyi országgyűlés alatt újlag előterjesztették. De most sem érték czélt s Ferdinánd egyszerűen ismételte első felterjesztésükre adott válaszát, hangsúlyozván, hogy épenséggel az ország érdeke és jóléte kívánja azt, hogy a királyon kívül senki más pénzt ne verethessen.²⁾

De úgylátszik, hogy az uralkodó és a rendek, mint sok más esetben megtörtént, e kérdésre nézve különböző véleményen voltak és Ferdinánd tanácsosabbnak tartá egyelőre nem bolygatni többé az odiosus ügyet, mert alkalmasint belátta, hogy ez által legtöbbet épen saját érdekei ellen vét s csak versenytársának tesz jó szolgálatot.

¹⁾ »Quare status et ordines praeominati regni Hungariae curent unacum majestate regia saepedicta, in qua nihil deerit, quod semel huic calamitati tam miserabili et praesenti regni Hungariae conditioni consulatur, ut obedientia debita majestati suae praestetur, moneta in una sola manu relinquatur, et contrafactores aut transgressores irremissibiliter et gravissime puniantur« etc.

²⁾ L. az 1535. október-december havában tartott nagyszombati és pozsonyi országgyűlések tárgyalásait: *Fraknoi* id. m. I. k.

Annyi üdvös eredménye még is lett a dolognak, hogy ezen túl legalább a pénzhamisítók ellen szigorú végzéseket hoztak, bár a végrehajtó hatalom gyöngesége miatt alig volt azoknak valami foganatjuk.

Az 1538-iki pozsonyi országgyűlésen már azon panaszkodnak a rendek, hogy a külföldön többé a körmőzsi aranyat sem akarják elfogadni, sőt néhol még az országban is visszautasítják azt, holott határozottan többet ér a német pénznél. Minthogy pedig saját bevallásuk szerint a pénzhamisítók már annyira elszaporodtak, hogy bizonyos *Péter tudor* főnöksége alatt valószínű szövetséget képeztek, kiirtásuk céljából a következő eljárást ajánlották Ferdinándnak, a mit ez csakugyan helyeselt és jóváhagyott:

A királyi helytartó késelem nélkül minden vármegyébe országbíró helyettest és ítélőmestert küldjön. Ezek az alispánok-, szolgabírókkal és maguk mellé választott esküdt nemes emberekkel, mint rendkívüli hatalommal felruházott delegált bíróság, erős katonai fedezet alatt vizsgálatot tartsanak és bármely rendű gyanús embert, parasztot, nemest egyaránt személyesen maguk elébe idéztetvén, felettük törvényt lássanak s az ítéletet minden halogatás és jogorvoslat nélkül végrehajtsák.¹⁾

Ez az intézkedés jóformán megegyezik az 1530-iki budai országgyűlés határozatával s nem is igen vezetett több eredményre.

Mert könnyű volt a türelmes papíron ily nagy hatalmat adni a delegált bíróság kezébe, de egész jól fölfegyverzett s még ostromágyukkal is ellátott hadsereg kellett volna ahhoz, hogy a törvényt és engedelmisséget csak hírből ösmerő garázda urakat és nemeseket előállíthassák, a kik különösen a felső vidéken — már pedig ez volt a hamis pénzverés főfészke — úgyszólván az egész ország részt fölosztották maguk között, tisztviselőket rendeltek a falvakba, adót vetettek ki a népre, vámot és harminczadot szedtek stb.²⁾ s bizonyára csak nevelték a küldöttség berzen-

¹⁾ L. az 1538. június havában tartott pozsonyi országgyűlés tárgyalásait: *Fraknói* id. m. II. k.

²⁾ A felső-magyarországi rendek 1535-iki felterjesztése Ferdinándhoz u. o. I. k. 597. Az 1538. évi pozsonyi országgyűlés i. h. stb. stb.

kedését, mely hasonló körülmények között legfeljebb csak az elővizsgálatra, tanukihallgatásokra szorítkozhatott.

Ezzel pedig ugyancsak kevésre mehetek, mert hiszen tudjuk, de a dolog természetéből kifolyólag is alaposan következtethetjük, hogy az a néhány beavatott ember, a ki esetleg beszélhetett volna egyet más a pénzverés felől, rendszerint az illető földesúr jobbágya, vagy hittel köteles esküdt szolgálja vala, és hallgatott mint a sír vagy menekült, a merre szemével látott, mert szomorú példák állhattak előtte arra nézve, hogy ha az úr kikerülte a büntetést, a mi legtöbb esetben meg is történt, a fecsegő szolgál nem látta többé a napvilágot.

De ha még is nagyon szorult a kapeza, úgy hogy jónak látták egy házzal odább állani, János király pártján védelmet és teljes bünbocsánatot találtak. És ha ezért nótába esvén, javaikat nem csak papiroson, de tényleg is elvesztették, fordítottak ismét a köpenyegen s addig futották a Ferdinánd párti hatalmasokat, míg újra gratiába estek.

Hallhatunk is ezért elég panaszt és zugolódást az országgyűléseken. És mikor azt olvassuk a decretumokban, hogy a hamis pénzverőknek a király többé kegyelmet ne adjon, de szemérválogatás nélkül mindenkit érdeme szerint büntessen, mert a pénzhamisítás oly nyilvános gonosz cselekedet, hogy azzal szemben ő felsége a karok és rendek hozzájárulása nélkül gratiát egyáltalában nem gyakorolhat:¹⁾ bizonyosak lehetünk abban, hogy olyan eltévelyedett, de megtért juhokról van szó, melyek a biblia szerint kedvesebbek az ök pásztoruknak az egész nyájnál.

A mi pedig magukat a tulajdonképeni pénzverő mestereket illeti, ezek is többnyire kisiklottak a delegált bíróság körmei közül, mert volt jó dolguk és futottak abból a vármegyéből, a hol épen vizsgálat tartatott. Egy-két szerencsétlen furulyás bizonyára kézre került ilyenkor, kikből aztán országra szóló példát csinál-

¹⁾ L. 1546. évi XLVIII., és 1547. XXIV. t. cz. Az 1548-iki pozsonyi országgyűlésen határozottatott: »Majestas regia dignetur providere, ut cutores monetarum adulterinarum juxta decretum puniantur, et qui in eo crimine fuerint in posterum deprehensi, iis majestas sua gratiam minime facere dignetur absque consensu ordinum et statuum regni, quandoquidem publicum hoc crimen sit, et ad omnes pertinet.« 1548. LI. t. cz.

tak, de a notoriusok könnyen kijátszották az igazságszolgáltatást, s erős várakban biztos menedéket találtak.

Voltak közöttük idegenek is számosan — idegennek véljük p. o. az 1538-iki pozsonyi országgyűlésen emlegetett *Péter tudort* is — s az érczmetszők, illetőleg a pénzveréshez való formák készítői jobbára külföldről, Olasz és Lengyelországból, Sziléziából sat. kerültek hozzánk, s olyan kapósak valának, hogy egyik várból a másikba hívták, csalogatták őket. Bebarangolták az egész országot, ötvösöknek, kőfaragóknak, lakatosoknak stb. adván ki magukat, s tényleg majd mindeniknek volt valami hasonló tisztességes *mellékfoglalkozása*, noha igen sok czégyeres gonosztevő került ki közülök. Legtöbbnyire színről-szinre is, de hírből okvetetlenül ösmerték egymást, mindenfelé voltak összeköttetések s ha véletlenül bajba kerültek, mindig akadt hatalmas pártfogójuk, a ki segíteni igyekezett s gyakran segített is rajtuk.

Miklós mester azonban, a kinek viselt dolgairól most szólni fogunk, minden előkelő összeköttetései daczára sem kerülhetett ki megérdemlett sorsát. De hát ennek különös története van.

II.

A mi emberünknek oly viszontagságos élete s annyi érdekes kalandja volt, hogy egy kis phantasiával egész bátran novellát is írhatnánk róla. De jól tudván, hogy sohase tanácsos mások mesterségébe avatkozni, lemondunk erről a dicsőségről és hivek maradunk inkább a kendőzetlen igazsághoz, s bár meggyőződésünk szerint egy kis phantasia okkal-móddal még a historicusnak se árthat, úgy fogjuk elbeszélni siralmas történetét, a mint erről fogságában, az 1552-ik év kezdetén, utolsó órájának közeledését látván, töredelmes vallomást tett.¹⁾

A jobb sorsra érdemes férfit tehát születésére nézve erdélyi száász volt, bár nem az igazi, gyökeres erdélyi száaszok natiójából, mert atyja *Péter* ötvös szebeni polgár még Kőrmöczről származott oda. Édes anyját névvel nem nevezi meg, csak annyit mond róla, hogy nemes asszony vala.

¹⁾ Fassio ultronea Nicolai aurifabri de Cibinio Transylvaniae. *Orsz. Levéltár. N. R. A. fasc. 547. nr. 23.*

Segesváron képírást tanult s mint reményteljes művész csemete az oskola falai közül egyenesen külföldre indult. Bebarangolva csaknem egész Németországot vándor festők módjára különböző helyeken tartózkodván, a hol épen munkája akadt. A fajrokonok azonban művészetét nem méltányolhatták eléggé, a mit abból következtetünk, hogy az ecsetet mihamar eldobván, a velencei ötvösség tanulmányozására adta magát, a mely öröklött hajlamaival úgylátszik jobban megegyezett, sőt jártában-keltében még a szobrászatot, illetőleg annak alsóbb fokát, a kőfaragás mesterségét is gyakorolta. Ennyi sok szép tudomány, tapasztalattal és világösmerettel megrakodva, rövid idővel a mohácsi veszedelem előtt visszatért Erdélybe, és valószínűleg boldog jövődőt jósolt magának.

De régi dolog, hogy az ifju művészek igen gyakran keservesen csalódnak, részint mert túlbecsülik saját tehetségüket, részint mert az idők mostohasága miatt nem érvényesíthetik azt; egyszóval az élet néha kegyetlenül megrostálja őket. Meglehet, hogy más viszonyok között, vagy pár évtizeddel korábban születve, Miklós mester is többre viszi, most azonban csakhamar le kellett mondania a művészi ambíciókról, s mert tapasztalta, hogy Erdélyben a képíró vagy szobrász, ha más biztos kenere nincsen, még éhen is halhat, hivatal után nézett maga is s mit volt mit tennie szegény fejének, elfogadta a mivel épen megkinálták, és lett belőle *királyi kőműves*. (Cementarius regius.)

Pártfogói — mert mikor nem kellett protectio valamely hivatal elnyeréséhez? — a kik ehhez a szép állapothoz juttatták, bizonyára úgy gondolkoztak, hogy a ki kőfaragáshoz ért, annak a kőművesség se ördögi mesterség, s igazuk is lehetett. Csakhogy Miklóstól alkalmasint többet kívántak annál, hogy kapu bálványokat, oszlopfőket s egyéb statuákat faragjon a királyi várakhoz; minthogy pedig nincs nyoma, hogy németországi vándorlása alatt még az architecturát is megtanulta volna, bucsút mondott hivatalának s nyakába vette ismét a széles világot.

Jó vagy balsorsa csakhamar Ugocsa vármegyébe vezérelte. *Perényi Gábor* főispán felfogott rajta és Nyaláb várában sírenlékeket készíttetett vele. Itt talán holta napjáig is elfaraghatta

volna a márványköveket a Perényi ősöknek, ha a mohácsi veszedelem be nem következik. Minthogy azonban a főúr a csatatéren maradt, özvegye *Frangepán Katalin* pedig a háborus idők, gonosz szomszédok és perlekedő atyafiak miatt maga is patronusra szorult,¹⁾ Miklós mester tanácsosabbnak vélte hatalmasabb pártfogót keresni és *Kávássy Kristóf* kapitány, egyszersmind máramarosi kamara ispán meghívására Nyalábról Huszt várába költözködött, másod vagy talán már harmad magával, minthogy a szerencsétlen — nem jutván eszébe, hogy a mi közönséges halandóknál csak könnyen megbocsátható gyöngeség, az hozzá hasonló embereknél valóságos ballépés — Perényi Gábor udvarában feleséget is szerzett magának.

Mert egy helyen nem volt sokáig maradása, nyughatatlan vére, az az ugynevezett művészi temperamentum, örökös bizonytalanságra készteté. Husztról is örömezt odébb állott volna már, de *Kávássy* keményen fogta a gallérját s el nem bocsátotta addig, míg tárházában ötvös művekhez való *ezüst marhát* talált. Különbben is erőszakos, vakmerő ember volt, aki nem igen értette a tréfát; Miklós mester tehát megadta magát sorsának s csak azon panaszkodik, hogy két esztendeig valóságos rab volt a várban.

Ennek utána családjával együtt Huszt városában telepedett le, s bár nem tudjuk, hogy mivel foglalkozott, de bizonyos, hogy nagyon jól folyhatott a dolga, mert nyolcz álló esztendeig nem mozdult onnan. Ennyi időt aztán nem is töltött többé sehol egyhuzamban.

Vallomásában évszámot sohase említ s most is csak azt jegyzi meg, hogy Husztról a város kiraboltatása után költözködött el. Ez ugyan nem valami biztos támpont reánk nézve, de talán még is sikerülni fog segítségével meghatározni az időt, a melyről az ötvös beszél. Tudjuk ugyanis, hogy *Kávássy Kristóf* az 1536-ik év folyamán *Ferdinánd* egyik vezérével, az erdélyiekre küldött thallóczi *Bánffy Boldizsárral* egyesülvén Szathmár

¹⁾ I. *Frangepán* Ferencz kalocsei érseknek nővére, özv. Perényi Gáborné érdekében *Nádasdy Tamás* kir. tárnokmesterhez intézett leveleit. *Orsz. Levéltár, Nádasdy. 2. cs.* *Ferdinánd* protectionalis levelét az özvegy számára 1535. aug. 17-ről keltezve. U. o.

városát éjnek idején megtámadta, fölgyújtotta és söpredék hadaival kiraboltatta, a jól megerősített és körül sánczott szentegyházba pedig Horváth Mátyás parancsnoksága alatt őrseget vetett. János király vezérei azonban *Kun Gothárd* és *Telegdy Miklós* csakhamar a város alatt termettek, kiostromolták a templomot s a Kávássy és Bánffy által rutúl cserben hagyott védőket részint kardra hányták, részint elfogták.¹⁾

Az ostrom alatt maga Kun Gothárd is halálosan megsebesült, s valószínűleg ennek tulajdonítható, hogy az elkeseredett János-pártiak Husztot megtámadták, de Kávássynak nem árthatván a városon töltötték boszujukat. Tény, hogy 1536. április 17-én már Kassán is tudták, hogy János király hadai mindenek előtt Husztot vagy Munkácsot akarják megszállani,²⁾ így tehát egész bátran elfogadhatjuk, hogy a városnak Miklós mester által említett kiraboltatása 1536-ban történt, később semmi esetre sem, mert a következő esztendőben az ötvöst már Munkácson találjuk.

Mikor ugyanis felszedvén sátorfáját, jobb hazát keresni Husztról Eperjes felé indult, Büdy Mihály beregi főispán emberei útját állották s feleségével együtt elfogván Munkács várába hurczolták.

Mihály urat közel rokona és bizodalmas barátja Kávássy Kristóf figyelmeztette a költözködő ötvösre, jól tudván, hogy annak épen ilyen emberekre van szüksége. Mert Munkácson ebben az időben már nagyban gyakorolták a hamis pénzverés nemes művészetét s Miklós igen szép társaságot talált a várban, csak épen ő hiányzott még közülök.

A krakói származású *Szaniszló*, a sziléziai *Hensel* (vagy Heusel), továbbá bizonyos Tamás és János nevű magyarok voltak a pénzverő mesterek, másik *Tamás huszti örmény* pedig, Sebestyén lakatos segítségével, mint érczmetsző a szükséges formákat készítette. E díszes társaság minden tagja szent eskü-

¹⁾ János király Kun Gothárd halálán nagyon megbusulván, a Váradra küldött foglyokkal szokása ellenére kegyetlenül bánt, és Horváth Mátyást 40-ed magával fölakasztatta. (V. ö. Istvánffy, Lib. XII. Verancsics I. k. 43. l.) Hogy a szathmári rablás fő szerzője nem Bánffy, hanem Kávássy Kristóf volt, oklevelekkel is igazolhatjuk.

²⁾ Snyezenpamer Miklós · Eques auratus, Locumtenens Capitaneus in Hungaria generalis· levele Nádasdy Tamáshoz. *Orsz. Ltár, Nádasdy 2. cs.*

vel volt lekötelezve Büdy Mihálynak, a ki ezen a vidéken Ferdinánd pártjának leghatalmasabb oszlopa vala, bár a munkácsi várát és uradalmát csak mint Mária királynénak, II. Lajos özvegyének praefectura tartotta kezén.¹⁾

Az örmény azonban úgylátszik csak afféle kontár mester ember volt, mert Büdy Mihály az elfogott ötvössel akarta őt helyettesíteni. de Miklós mentette magát, hogy fogalma sincs az ércmetszésről s ha vallomásának hitelt adhatunk, nem is csinált egyebet a várban, csak olvasztotta és mérte a pénzveréshez szükséges anyagot. Jobbára lengyel garast gyártottak, mert azt legkönnyebb volt hamisítani, de magyar pénzt is bőven vertek.

Az 1537-ik év folyamán történt, hogy János király Majlád István erdélyi vajda és Frater György vezetése alatt nagyobb hadsereget, körülbelül 18 ezer embert küldött Felső-Magyarországba a Ferdinánd pártiak ellen s ez alkalommal a barát úgylátszik Munkács várát is megszállotta, de Miklós mester egyik társával már az ostrom előtt menekült onnan.²⁾

Szabadságának azonban nem sokáig örvendhetett, mert a balszerencse mindenütt nyomában járt. Ugy látszik, már nagyon jól ösmerhették őt — legalább is hirtől — ezen a környéken, mert most Dobó Ferencz sietett hatalmába keríteni, és feleségstül, gyermekestül együtt elfogtatván, Szerednye várában pihenteté ki vele az utazás fáradalmait.

Ferencz úr mód nélkül szeretett volna pénzt veretni ;

¹⁾ Nádasdyhoz intézett leveleiben előbb munkácsi provisornak, később praefectusnak írja magát. 1552. január 24-én Mária királyné özvegyét Artándy Annát és fiát hűség esküjök alól fölloldozván megparancsolja, hogy Munkács várát adják át Ferdinándnak. (Tört. Tár. 1887. 570. l.) Téved tehát Lehoczky, midőn Büdy Mihályt a vár és uradalom zálogos birtokosának mondja. (Beregvármegeye III. k. 552. l.)

²⁾ Munkács ostromáról az egykorú történetírók nem emlékeznek, csupán a *székely krónikában* olvashatjuk a következő sorokat: »1537. soldos hadat adánk Magyarországbán Munkács alá, mi hadnagyunk vala oda Simjén Gergely. Bújtbén, Szent-György napban ismét soldos hadat adánk Magyarországbán az németek ellen stb.« (Történelmi tár 1880. évf. 636. l.) Ha most ezzel összevetjük a tanukihallgatási jegyzőkönyvnek Miklós mesterre vonatkozó következő szavait: »*praecessisse obsidionem arcis per monachum factam*« és tudjuk, hogy Frater György 1537-ben a felső-magyarországi hadjáratban tényleg részt vett, sőt még 1537. november 20-án is Kassán tartózkodott (Történelmi Tár 1878. évf. 215. l.): Munkács sikertelen ostromát egész bátran sorozhatjuk az 1537-ik év eseményei közé.

aranya, ezüstje volt is bőségesen, de sehogy se talált ahhoz értő embert. Pedig bizonyos bécsi származású Fischer Jakabot is fogságban tartott már, gondolván, hogy majd csak rá szánja fejét erre a mesterségre, ha társa akad. De Miklós mester vallomása szerint most se érthette el célját, mert a rabok tudatlanságukkal mentegetőzván, erősen ellentállottak minden kísértésnek. Három, négy hónap elteltével tehát az ötvös ismét visszanyerte szabadságát, és Szerednyéről Homonnay György udvarába került.

Homonnayt saját jószántából kereste föl, de többszöri föl-hívását, hogy lengyel János lakatos mesterrel pénzt verjenek, állhatatosan vissza utasította. Esztendeig lakván az udvarban, hallott ugyan egyet-mást beszélni arról, hogy régibb időkben György úrnak jól berendezett pénzverő műhelye volt, sőt a záros boltban tartott eszközöket is megmutatták neki, mások ellenben azt állították, hogy az instrumentumok Homonnay Ferenczről maradtak s ő nem kérdezősködött tovább.

Hanem a többi testvérek, Gábor, Imre és Antal már sokkal életrevalóbbak voltak mint György. Miklós mester ugyan tulajdonképen csak Gáborhoz szegődött, őt esztendeig lakván Homonna városában, de bennfentes volt mindeniknél s hol egyiknek, hol másiknak szolgált, a mint épen a körülmények hozták magukkal. A látott és tapasztalt dolgokról pedig, mint a ki már a földiekkel végkép leszámolt, — vallomásában teljes őszinteséggel nyilatkozik.

Csakhamar azután, hogy Homonnay Gáborhoz került — meghatározásunk szerint tehát 1542-ben — a testvérek három pénzveréshöz értő lengyel zsidót hozattak Jeszenő várába, hogy mégis valami hasznát lássák a tárházaikban fölhalmozott arany-ezüst *marhának*. Vártak még egy érczésőt is, de azt a lengyelek fülön csipték és halállal büntették. A zsidók hamarosan megugrottak ugyan, de Bebek György kíségette őket a zavarból s egész pénzverő bandát küldött a nyakukra.¹⁾ Alkalmassint már nem tudott másképp megszabadulni a jómadaraktól.

¹⁾ »Ante annos octo vel novem vel circiter« olvassuk a vallomási jegyzőkönyvben; később azonban határozottan rá jövünk, hogy ez az esemény az ötvös vallomása előtt kilencz esztendővel, tehát 1542-ben történt. Számításunk szerint azonban már 1540-ben a Homonnayaknál szolgált Miklós mester.

Előjárójuk Mihály mester vala, ki a pénzveréshez szükséges formákat készítette, de az urakkal nem tudván kijönni, csakhamar dolgára takarodott, a többiek azonban, jelesen Csetneki Bertalan, a félszemű Janó, a ki később eperjesi hóhér lett, a körmöczi származású Sturczer Tamás s bizonyos Mihály nevezetű erdélyi ember, derekasan hozzá láttak a munkához, hogy megfeleljenek a banda becsületének, a mint már régebben Lipolcz várában is szép sikerrel működtek.

Ennekelőtte csak hitvány lengyel garasokat gyártottak Jeszenő várában, az olasz Kristóf mester formái után, a ki Kassán fejezte be munkás életét,¹⁾ most azonban Lajos és Ferdinánd-féle aranypénzen kívül egyebet se vertek. De volt jó dolguk, hogy az aranyat ne prédálják, mikor ezüsthöz és sárgarézhez könnyen juthattak s ez a keverék is csakugy megtette a szolgálatot.

Az így készült aranyokat aztán a Homonnay urak jobbagyaik által forgalomba hozatták, minden szükséges dolgokat vásároltatván velük. A szegény emberek pedig, ha szinte sejtették is a csalárdságot, mélységesen hallgattak, részint a földesurak haragjától tartva, részint mert úgy se ók, hanem a kalmárok szenvedték a kárt.

De Sturczer Tamásnak sehogy se tetszett, hogy az ötvös csak az ezüstmívek beolvasztásával foglalkozik, mikor ók napestig izzadnak s előbb szép szóval kérte, majd bottal is kényszerítette azt, hogy legalább az érczetszés föladatát vállalja magára. Igen ám, csak hogy ez volt a legnehezebb munka, s mikor azt olvassuk Miklós vallomásában, hogy feleségét, gyermekeit hátrahagyva, inkább megszökött a Homonnayaktól: föl kell tennünk, hogy vagy csakugyan nem értett a dologhoz, a mint többször erősíti, vagy magára nézve oly kellemetlen foglalkozásnak tartotta ezt, hogy minden áron ki akarta kerülni.

Nincs ugyan kizárva annak a lehetősége sem, hogy Miklós mestert morális okok vezették volna, s a maga módja szerint

¹⁾ Ugylátszik, Czéczey Lénárt kassai kapitányt is vádolták hamis pénzveréssel, vagy legalább is gyanakodtak reá a kamarások, mert az ötvöst erre nézve is kikérdezték. Ő azonban semmi bizonyosat nem tudott mondani, mert csak másoktól hallotta, hogy részes volt abban.

becsületes ember akart maradni; de midőn tapasztaljuk, hogy szökevénytársával, Csetneki Bertalannal együtt *Rákóczy János* csicsvai várnagy hatalmába kerülve, minden nagyobb kényszerítés nélkül hozzáfog a hamis pénzveréshez: ¹⁾ alig hihetjük, hogy eddigelé is a jobb érzés tartotta őt vissza attól az ösvénytől, melyet ideig-óráig — talán csak a büntetéstől való félelmében — szerencsésen kikerült ugyan, de mikor egyszer rá lépett, később önkényt is visszatért arra.

Valószínűnek tartjuk azonban, hogy hirtelen elhatározására utitársa is befolyással lehetett, mert Bertalan a leghíresebb hamis pénzverőkkel állott összeköttetésben, a többek között bizonyos *Rézmán* ötvössel, a ki majd mindenféle pénzhez tudott formát vézni; ²⁾ de meg is becsülték az urak, akármerre ment, védelmet, pártfogást nyújtottak neki, ha esetleg a törvény üldözöbe vette. Egy szó mint száz, Miklós mester nem ellenkezett sokáig, hanem megadta magát sorsának s a mi *Büdy Mihálynak*, *Dobó Ferencznek* és a *Homonnayaknak* nem sikerült, hogy t. i. hamis pénzverőt csináljanak belőle, azt *Rákóczy János* uram könnyen elérte.

Hanem mikor *Báthory Györgynek* tudomására jutott, hogy mily istentelen munka folyik az ő várában, szörnyen megharagudott érte. Tüstént meg is parancsolta, hogy a rabokat szabadon bocsássák, úgy hogy 3—400 frtnál többet nem is csinálhattak

Bertalan odébb állott, de Miklóst a főúr szolgálatába fogadta és *Varannó* városában házat adott neki, hogy ott az ötvösséget nyugodalmasan gyakorolhassa, ő pedig hála fejében megtanította pártfogóját a nemes érczből készült ötvös műveknek, a hamisítványoktól való csalhatatlan föismerésére.

Egyszer azonban — hogy, hogy nem, arról hallgat az írás — *Báthorynak* csak eszébe jutott, hogy még sem utolsó dolog az a pénzverés, s legott el is küldé Miklós mestert, hogy szerezzen maga mellé alkalmas társakat; de mivel azt a vesze-

¹⁾ Vallomásában még csak arról se panaszkodik, hogy a várnagy ütötte vagy halállal fenyegette volna.

²⁾ »Ipsum Erasmus nunc habitare in possessione Megyes prope Rivulum Dominarum, et scire formas celare pro omnis generis monetis«, olvassuk az ötvös vallomásában.

delmes parancsot a jámbor nem tudta, vagy talán nem is akarta teljesíteni, Varannóról megszökött.

Minek utánna pedig Perényi Ferencz udvarában, más foglalkozás hiányában, félesztendőn keresztül lószerszámhoz, nyereghez való ezüst ékítményeket készített, Sáros-Patakra költözködésén az ötvösséget nyilvánosan gyakorolta.

De meg vagyon írva, hogy sorsát senki se kerülheti el.

Patakról eljárogatott a szomszédos Ujhelybe is, hol Márton pappal barátságot kötven, örömet elbeszélgetett vele a maga mesterségéről, különösen a nemes fémek vegyi elválasztásáról, sőt egyéb művészetekről is. Miklós nem is sejtven, hogy a szent férfiú még árulója lehet, úgy látszik bizodalmasan megösmertette őt kalandos életének nevezetesebb eseményeivel.

Egy este is épen művész dolgok felől folyt a discursus, az ötvös már készülődött, de Márton pap szívesen marasztalta, hogy várja be az urat,¹⁾ a ki bizonyosan munkát fog neki adni stb., mikor Némethy Imre és Kázméry Gáspár nagy hirtelen meghoranták, és minden ellenkezése daczára Füzér várába hurczolták, rá parancsolván, hogy kerek számban 1000 frtot csináljon nekik.

Szabadkozott ugyan erősen, hogy ő nem ért ehhez a mesteriséghez, de a nemes urak szeme közé nevettek, mondván, hogy a Homonnayaknál bizony megtanulhatta volna, s alkalmasint nagy szükségük is lehetett arra az ezer forintra, mert kegyetlenül verték, taglották, majd halállal is fenyegették az ötvöst, ha tüstént hozzá nem fog a dologhoz. Engedett tehát az erőszaknak s egy kovács mester meg egy lakatos, más különben pataki tót legény, segítségével esztendő alatt szerencsésen fel is vitte 600 frtra, de a kovács a sok verésbe belehalt. Ezen úglátszik kissé megszepepentek a nemes urak, mert nem követelték a hiányzó 400 frtot, de megesketvén, hogy erről a dologról soha senkinek egy árva szót se szól, esztendő multával világgá bocsátották az ötvöst.

A történetek után azonban nem volt kedve többé Sárospatakra visszatérni, hanem elvándorolt Ugocsavármegyébe, hol

¹⁾ Ki lehetett ez az úr? nem tudjuk megmondani; de bizonyos, hogy ebben az időben Ujhelyt Sáros-Patakkal együtt a Perényiek bírták.

felesége jussán alkalmasint rokonai is voltak s Perényi János főispánnak — a ki régi patronusának, a Mohácsnál elesett Perényi Gábornak fia volt — koporsó követ készített. De mivel a kőfara-
gáson kívül más foglalkozása ezen a vidéken nem igen akadt, ezt pedig úgylátszik csak szükségből gyakorolta, visszakivánczozott ismét a homonnai husos fazekak mellé.

Fölkereste tehát legelőbb is Homonnay Imrét, de mint hogy ez csakhamar meghalt s különben is erdőkben, hegyszakadásokban, lopva, bujkálva verette a hamis pénzt, mely dolog sehogy se tetszett a mi emberünknek, — rövid ideig Nagy-Mihályon tartózkodván Homonnára költözködött a feleségéhez, — bár családja körében se volt tovább maradása félesztendőnél.

De annál jobban érezte magát Homonnay Antal szolgálataiban, a ki, miután Drágffy Gáspár duszgazdag özvegyét, somlyai Báthory Anna asszonyt nőül vette,¹⁾ régi ösmerősünkkel Sturczer Tamással, meg az említett jeles Rézmán ötvössel együtt Kővárra küldötte őt, alkalmasint azért, mert már Ungban, Zemplénben gyanakodtak a jó urra, hogy nem igaz úton szerzi azt a sok aranyat.

Itt aztán Miklós mesternek is nagy kedve támadt a hamis pénz csináláshoz, s nem kellett többé bottal serkenteni őt. Vertek is annyi sok szép aranyat, hogy *Possay Bertalan*, később csicsvai várnagy, alig győzte Kővárról elhordani. De volt is e miatt a környékbeli harminczadosoknak annyi bajuk, hogy csak Isten a megmondhatója. Mert vásárosok, kereskedők s más jövő-menő emberek mindegyre csak hamis pénzzel akartak fizetni, és ha visszautasították őket, nagy lármát csaptak, zenebonát támasztottak, vagy futván futottak a földesurhoz, ki a harminczadost mindenütt és minden időben természetes ellenségének tartván, csak alkalomra lesett, hogy alattvalói sérelmét megtorolhassa.

És a Homonnay testvérek oly szép egyetértésben éltek, hogy mialatt Antal Kővárrott foglalkoztatá a banda egy részét, addig Gábor Jeszenő várában a pénzveréshez szükséges anyag előállításáról gondoskodott. Összetörette, olvasztóba tétette a tárházakban fölhalmozott egyházi edényeket, kelyheket, poharakat,

¹⁾ *Nagy Iván*: Magyarország családai II. k. 380. 403. l.

szentségtartókat stb., elválasztatván az aranyat az ezüستől, szóval egy ötvöst *Korláth László* várnagy felügyelete alatt állandóan foglalkoztatott, hogy a pénzverésben valami fennakadás ne történjék.

Miklós különösen érette és kedvelte ezt a mesterséget. Az 1551-ik évfolyamán is azért jött vissza Kővárról, hogy a jeszenői tárházban dolgozzék. Volt is ott munka, akár egész életére való, mert, a mint mondja, *Buda, Székesfejérvár* s más nevezetes helyek bukása után, a megrémült szerzetes barátok, valószínűleg attól tartván, hogy a török mindjárt nyakukon terem, féltett kincseiket mindenfelől Jeszenő várába hordották s a Homonnayak hűségére bízta.¹⁾ És bár az urak az ezüst míviek legnagyobb részét Lengyelországban eladogatták, sokat már be is olvasztottak, de Miklós mester állítása részint, a megmaradt rész még mindig megért 80 ezer forintot, mert közöttük valóságos műbecscsel bíró tárgyak is találtattak.²⁾

Miklós mester Jeszenő várából olykor-olykor Homonnára is ellátogatott családjához, de csak titokban, mert a harminczados már gyanakodott reá és szemmel tartotta. Egyszer azonban rajta vesztett s mint látni fogjuk utólérte őt végzete.

KOMÁROMY ANDRÁS.

¹⁾ Minthogy Székesfejérvár csak 1543-ban került török kézre, a Homonnayak azonban már évekkal az előtt verettek pénzt: valószínűbbnek tartjuk, hogy az egyházi műkincsek nagyrésze mindjárt a mohácsi csata után került Jeszenő várába.

²⁾ »*fuisse autem imagines, monstrantias, pacificalia et circiter duo vasa calicibus referta . . . et ea omnia suo iudicio labore et gemmis estimatis octoginta millia flor. valuisse . . .*«

NÁPOLYI JOHANNA.

— HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

VIII.

Nagy Lajos kivonulása Nápolyból. — Zavarok a nápolyi királyságban.

Nagy Lajosnak hirtelen távozása Nápolyból igen leverő hatást gyakorolt ottani barátaira, míg a Johanna-pártiak nem késtek követeket meneszteni Provenceba, hogy Johannát s férjét visszatérésre bírják.

Johanna nagy örömmel fogadta a nápolyi küldöttséget s miután nápolyi híveinek összegyűjtése s fogadtatásának előkészítése céljából egyik legbuzgóbb emberét, a florenczi Acciajuoli Miklóst, előre küldé, néhány hét mulva maga is, férjével s kíséretével együtt, egy genuai hajón útra kelt Nápoly felé, hol 1348. augusztus 31-én szállott partra s hol Acciajuoli a magyar hadseregből átpártolt Werner 1500 német lovasával fogadta.

IX.

Nagy Lajos második nápolyi hadjárata.

Lajos távozta után a magyar-német hadseregben igen laza fegyelem uralkodott, s csak a Miczbán alatt Calabriában egyesült csapatok tartottak némi rendet. A nápolyi várakban maradt német helyőrségek, minden külsegélytől elzárva, egymás után megadták magukat. De már Lucera, mely magyar őrséggel vala ellátva, kemény ellenállást fejtett ki az áruló Werner alatt összpontosult nápolyi sereg heves támadásai ellenében, míg Wolfhard Konrád Toscanában s Romagnában szétszórt csapatjait összeszedvén, a szorongatott várórség segítségére sietett s a nápolyi sereget az ostrom feladására kényszerítette. Nemsokára Wernert is ott találjuk ismét a magyar zászló alatt, s a Wolfhard által

összpontosított hadsereg újból fenyegető állást foglalt el a nápolyiakkal szemben.¹⁾

Az olasz fejedelmektől Johanna hasztalanul sürgetett segílyt; Tarantói Lajos élénk levelezésben állott a florenczi köztársasággal, mely üres szavakkal tartotta. Érdekesek e levelei, melyek egynémelyikében — mint 1348. decz. 1-i levelében, álhireket is kohol állítólagos győzelmeiről, sőt Miczbán elfogatásáról is.²⁾ 1349. január 16-ki levelében pedig azt állítja, hogy Lajos király távozta után Miczbán is készült hadaival együtt elhagyni az országot, de a németek útját állották, sőt két fiával együtt tuszúl tartják, míg 50,000 forintnyi hátralékos zsoldjukat meg nem kapják. Majd jelenti, hogy a magyarok már Foggiaig jöttek, de nem mernek előbbre nyomulni, s ő csak a florenczi segíly megérkeztét várja, hogy őket megtámadhassa. A florenczi segíly azonban elmaradt s Johanna, kinek helyzete mind válságosabbá vált, ismét VI. Kelemen pápához folyamodott segílyért, ki a vész pillanatnyi elhárítása céljából Ceccano bicornokot küldé Nápolyba, hogy Wolfhard Konráddal fegyverszünet megkötése végett tárgyalásokba bocsátkozzék. E tárgyalások azonban nem vezetvén célra, Tarantói Lajos egyenesen Miczbánnal, a magyar hadak fővezérével lépett alkudozásokra, s végre sikerült 5 hónapi fegyverszünetet kieszközölnie, mely 1349. július 30-án kötött meg. E szerződés értelmében Tarantói Lajos kötelezi magát 50,000 arany lefizetésére, zálogul Aversa, Acerra, Teano s Capua várait engedvén át a magyaroknak, kik viszont kötelezték magukat az általuk elfoglalt várakból kivonulni s azokat a fegyverszünet tartamára a pápai biztosnak átszolgáltatni. Ez egyezségnek azonban vajmi csekély eredménye lón. A magyarok a sarcz átvétele után kivonultak ugyan a várakból, de a németek, a kalandor Wernerén kívül, ki Bolognába távozott³⁾, ott maradtak s tovább is rakonczátlankodtak s raboltak korlátlanul. A zavarok tehát nőttön nőtték s az elégedetlenség a nép minden osztályában mind magasabb fokra hágott. A főurak végre elvesztvén minden bizalmukat, hogy Johanna s férje képesek legyenek helyreállítani a rendet az országban, s nem bizván többé a pápa ígéreteiben s az olasz fejedelmek részé-

¹⁾ Érdekes, hogy ezen csatározások alkalmából a pápa jónak látta figyelmeztetni Johannát, hogy a netán fogságba ejtendő magyarokkal tisztességesen bánják, nehogy e miatt is újabb bonyodalmak támadjanak (* . . . Hungaros si quos capi contigerit, illesos ab offensa qualibet conseruari . . .) Camera.

²⁾ U. o. II. 327—328.

³⁾ Wernert *Signore della grande Compagnia, nemico di Dio senza pietà e misericordia* néven említik a nápolyi krónikások.

ről általa kilátásba helyezett segélyben, elhatározták követséget meneszteni Nagy Lajoshoz, fölkérvén őt, hogy jöjjön el személyesen rendet csinálni a fejtelten országban. E követség 1350. ápril hóban meg is indult Magyarországra; de Nagy Lajos e meghívásnak csak egy év múlva tehetett eleget. 1351. ápril havában indult meg ugyanis Budáról s ugyane hó 18-án Zengben hajóra szállt, s indulásáról a velencei signoriát is értesíté, kifejezván azon reményét, hogy a köztársaság távolléte alatt sértetlenül fogja megtartani a fegyverszünetet.¹⁾ Május 4-én Manfredoniában kötött ki, honnét 14,000 lovasból s 12,000 gyalogosból állott hadseregével Barletta felé tartott. Rövid idő alatt elfoglalta Lucerát, Barit, Bitontót, Tranit, Canosát, Spinazolot, Biscegliet, Ascolit s több más apróbb várat. A főurak mindenütt nagy számmal siettek hódolására. Salerno s Amalfi önkényt megnyiták előtte kapuikat, ugyszintén Nocera, Maddaloni s több kisebb campaniai város. Nem úgy Aversa, melyet ostrom alá kellett venni s hol Nagy Lajos maga is nyilveszsző által megsebesítettet. De Aversa sem fejtett ki hosszabb ellenállást s néhány erős támadás után megadta magát.

Nápolyig immár mi sem állott útjában a győztes királynak s néhány nap múlva bizonyára meg is tartja diadalmas bevonulását a székvárosba, ha VI. Kelemen pápának nem sikerül őt bármily föltétel előzetes elfogadásával újabb béketárgyalásokra birni.

A Nagy Lajos s Johanna közt a pápa közvetítésével megkötött békeszerződést, valamint egyáltalában a nápolyi hadjárat részleteit illetőleg utalom az olvasót Pór Antal t. tagtársunk »Nagy Lajos élete« című kitünő monographiájára, itt csak azt jegyezvén meg, hogy a békekötés után Nagy Lajos hadai még jó ideig ott maradtak a nápolyi királyságban, és 1352. januárban a pápa újabb tárgyalásokat indított meg a magyarok által elfoglalt váraknak a pápai biztos kezeibe való átadása végett. Nagy Lajos e várak átadását elrendelő parancsát csak 1352. októberben adta ki.²⁾

Wolfhard Konrád németjei azonban még 1355-ben is ott voltak, sőt Lucera várába visszavonulva, ott a császári lobogót tüzték ki. Végre is a nápolyi kormány kénytelen volt velök szerződésre lépni, melynél fogva 35,000 forint lefizetése után végkép kivonultak az országból.

A visegrádi várban fogva tartott nápolyi hercegek ekkor

¹⁾ U. o. II. 380.

²⁾ A pápai biztos De Sancto Martiale Péter 1353-ban érkezett Nápolyba a várak átvétele végett. (U. o. II. 441.)

szintén szabadon bocsáttattak. Ezek egyike, Durazzói Róbert, az Aversában kivégeztetett Lajos fia, atyja halálát megboszulni óhajtván, mindjárt hazaérkezte után párbajra hívta ki Lajos királyt, mi a nápolyi udvarnál rendkívüli ijedelmet okozott. Tarantói Lajos keményen megdorgálta rokonát, Nagy Lajoshoz pedig bocsánatkérő levelet intézett.

X.

Durazzói Lajos lázadása s halála. — Fia Durazzói Károly. — Szabad magyar csapatok Nápolyban. — Tarantói Lajos halála. — Johanna harmadik s negyedik házassága. — Belviszályok.

Nagy zavarokat okozott Nápolyban Durazzói Lajos (Kis Károly atyja) lázadása is. Ez a nápolyi menekültekből s a Nagy Lajos seregéből hátramaradt kóbor bandákból sereget gyűjtván, Apuliában a Monte Gragnanón erős állást foglalt el, itt akarván bevárni Nagy Lajost, kihez több rendbeli meghívó levelet intézett. De e levelek Johanna kezeibe kerültek, ki is sietett azokat a pápának Avignonba elküldeni. A pápa közbenjárásának sikerült kiengesztelni Durazzói Lajost Johannával. Ez azonban kevéssel a béke megkötése után börtönbe vetette a lázadó herceget, ki rövid idő múlva, állítólag mérgezés következtében, a börtönben meg is halt.

Kis fiát Károlyt, a későbbi II. Károly magyar királyt, ki a krónikások szerint a Gargano hegyen levő sz. Mihályról nevezett templomban a sipontoi érsek által tömör arany medenczében lett megkeresztelve, Johanna magához fogadta s nevelőül a cornacchio püspököt rendelé mellé.¹⁾

Durazzói Lajos leveretése s halála azonban még nem vetett véget a belzavaroknak. A német bandák még folyton garázdálkodtak az országban, hol az egyik, hol a másik lázongó főúr zsoldjába állván. Voltak még magyar hadcsapatok is, nemcsak a nápolyi királyságban, de Olaszország egyéb tartományaiban is. Ezek azonban mint különálló csapatok, egyes fejedelmek szolgálatában, éppen a német rablók ellen tettek hadiszolgálatot, mint az a florenczi levéltárban őrizett több érdekes s általam már más helyütt ismertetett oklevélből kiderül.²⁾ Különösen kitűnt a *magna societas hungarorum*, mely a soproni Athinai

¹⁾ Később Nagy Lajos magához kívánta a gyermeket, s Johanna 1365. nyarán az akkor 13 éves Károlyt el is küldte Budára, hol további neveltetését nyeré.

²⁾ U. o. II. 571—578., 639—641.

János fia Miklós¹⁾ vezérlete alatt állott, s melylyel Johanna 1361-ben formális szerződést kötött, a nápolyi királyságban dülő brigantaggio elfojtása céljából. E csapatban azonban, nemsokára a táborban levő toszkánai katonák gyalázatos szétfutása miatt, egyenetlenségek támadtak, s Johannának csak nagy nehezen sikerült a magyarokat további megmaradásra birni.²⁾ 1362. őszén Johanna a provenczebeli rablók ellen is e csapatot rendelé ki,³⁾ s annak számára a florenczi signoriától szabad átvonulást kérvén, az illető oklevélben a magyar vezér így jeleztetik: *Comes Nicolaus generalis capitaneus felicis nostri exercitus Hungarorum.*⁴⁾

Kevéssel Durazzói Lajos halála után, 1362. áprilban, meghalt Tarantói Lajos, 42 éves korában, üres kincstárt s végtelen zavarokat hagyván örökül a második özvegyiségre jutott Johannának.⁵⁾

Az özvegy királynőnek, ki ekkor 36 éves vala, de kit a krónikások Európa legszebb fejedelménőjének mondanak, számos kérője akadt, ezek közt maga a francia király is. A pápa azonban ellenezvén e házasságot, a francia király másodszülött fia, Tours-i Fülöp számára kérte meg Johanna kezét. Ezt meg Johanna utasította vissza, ürügyül használván tett fogadását: soha többé rokonnal egybe nem kelni, az ily házasság magtalan volta miatt. Kezéért versenyeztek a milanoi Viscontiak is, de Johanna ekkor már egy délczeg ifjura, Aragoniai Jakab majorkai király hasonnevű fiára vetette szemeit, kivel alig néhány hónappal Tarantói Lajos halála után, 1362. december 14 én, egybe is kelt. Ez a házasság sem hozta meg a boldogságot Johannának, ki előbbi házassága keserű tapasztalásain okulván, vonakodott megadni Majorkai Károlynak a királyi címet s hatalmat, minek hosszas perpatvar s végre teljes szakadás lőn következménye. Majorkai Jakab csakhamar visszatért Spanyolországba, hol atyja táborában harczolt s 1375-ben meghalt.

Az ekkor ötven éves Johannának most már nem igen akadtak kérői. Kis idő múlva azonban talált ő magának negyedik férjet is Braunschweigi Otto személyében, kivel 1376. márczius 25-én kelt egybe.

¹⁾ Az Athinai család az Aba nemzetségből vette eredetét s nevét a kőrösmegyei Athina várától kölcsönzé.

²⁾ U. o. II. 584—586.

³⁾ U. o. II. 589.

⁴⁾ U. o. II. 590—591.

⁵⁾ Villani szerint: *povera d'havere et di consiglio e non ubbidita da suoi regnicoli, impotente di gente d'arme, male destra a poter reggere il suo reame.*

E házasság Olaszországban általános felháborodást szült. A florenczi signoria méltatlankodva ír róla Nagy Lajos királynak 1376. ápr. 2-ki kelettel, kiemelvén annak káros voltát, hogy az anjoui dinastia nemes vére német vérrrel vegyüljön egybe, s gyalázatosnak mondván, hogy Johanna egy oly embert ültet maga mellé a nápolyi trónra, ki csak nemrég zsoldos lovag volt s kit bármely közép származású olasz hölgy sem fogadna el házastársúl.¹⁾

Nagy visszatetszéssel fogadtatott e házasság Franciaországban is; s ez időből keltezték ama nagyfontosságú diplomáciai tárgyalások V. Károly francia király s Nagy Lajos közt, melyeknek a két király gyermekeinek összeházasítása s a nápolyi trónnak Nagy Lajos s törvényes örökösei számára való visszaszerzése céljából kötött szövetségi szerződések képezték tárgyát, s melyeket több évvel ezelőtt a Történelmi Társaság ismertetett.

A nápolyi királyságban pedig, hol a németek hosszú évi garázdálkodásai engesztelhetetlen gyűlölettel tölték el a népet, Braunschweigi Ottó bejövetele újabb zavaroknak s vizsályoknak lón előidézője.

Johanna ugyanis harmadik férje halála után a Nagy Lajos szolgálatában állott Durazzói Károlyt, kit már előzőleg az ugyancsak durazzói származású Margittal házasított össze s ki házassága első éveit a nápolyi udvarnál tölté, jelölé ki örököséül. A nép tehát azon biztos reményben volt, hogy Johanna halála után férfi kezekbe kerülend a kormány gyepelője. Most azonban attól kellett tartania, hogy Branschweigi Ottóval ismét a német uralom fog lábra kapni Nápolyban. Az elégületlenség általánossá lón, sőt sok helyütt nyílt lázadásba tört ki.

XI.

Az egyházi szakadás. — VI. Orbán pápa s VII. Kelemen ellenpápa.

Tudvalevőleg a pápai székhely V. Kelemen pápa idejétől fogva 72 éven át Avignonba volt áttéve; 1377-ben XI. Gergely pápa újból visszahelyezte a székhelyet Rómába, hol rövid idő múlva meg is halt. A rómaiak, kik a pápaság távolléte alatt jelentékeny anyagi károkat szenvedtek, most mindenkép azon fáradoztak, hogy római, vagy legalább is olasz főpap választásuk a pápai székre, mire azonban igen kevés kilátásuk volt, miután a conclavéban egyesült 16 bibornok közt csak 4 olasz, a többi pedig mind francia volt. A római nép tehát erőszakhoz

¹⁾ U. o. II. 121 – 122.

folyamodott s fegyvert ragadva halállal fenyegette a conclave tagjait, ha olasz pápát nem választanak. A bíbornokok, engedve a kényszernek, megválasztották ugyan a nápolyi születésű Prignano Bertalan barii érseket, ki VI. Orbán nevet vett fel; de a francia bíbornokok egyidejűleg a francia királyhoz s a többi keresztény fejedelmekhez intézett levelekben a kierőszakolt választást semmisnek nyilvánították, maguk pedig a nyári hőség ürügye alatt egyenkint távozva Rómából, Avignonba menekültek.

VI. Orbán pápa teljes erélylyel ragadta magához a pápai hatalmat, s míg egyrésről az egyházi tekintély helyreállítása s a bíbornokok laza erkölcseinek megfékezése czéljából gyökeres reformok életbeléptetésén fáradozott, másrészt a pápai főnhatóság alatt álló nápolyi királyság iránt is a legélénkebben érdeklődött, annál inkább, mert személyes tapasztalatai után ismervén ama szerencsétlen országnak Johanna uralkodása alatt mind mélyebbre sülyedő erkölcsi viszonyait, a nemesi rend féktelenségét s az általános romlottságot, a végromlásnak csak úgy véle elejét vehetni, ha az ország kormányát az illetéktelen női kezekből kiragadva, erős férfikezekbe, a nagy magyar király vezetése alatt immár kitünő hadvezérré fejlődött Durazzói Károly kezeibe juttatja.

VI. Orbán pápa, a nápolyi történészek állítása szerint, mindjárt trónraléptekor meghívta Durazzói Károlyt a nápolyi trónra, ki azonban, részint mert a velencei hadjáratban volt elfoglalva, részint bizonyos hálaérzetből Johanna iránt, ki őt anyai jótéteménnyel elhalmozá, s kinek udvarán neje s gyermekei is tartózkodtak, a meghívást visszautasította.

Johanna, kinek e tervek valahogy tudomására jutottak, azokat csakis VI. Orbán pápa detronizálása által vélte megghiusíthatni, s e czélból összeköttetésbe lépett az Avignonban tartózkodó francia szakadár-bíbornokokkal. Braunschweigi Ottónak pedig sikerült megnyerni a szakadár-körökben nagy hatalommal bíró Onorato Gaetanit, fondii grófot, ki a pápaságnak Avignonban való székelése alatt a római Campania helytartója volt, s e jövedelmes állását a pápaságnak Rómába való visszahelyezése folytán elvesztvén, örömet járult hozzá, hogy a régi állapotok visszaidéztessenek.

A tárgyalások eredménye az lön, hogy a francia bíbornokok mind eljöttek Fondiba s ott 1378. szeptember 20 án zsinatot tartván, VI. Orbán választását semmisnek nyilvánították s braunschweigi Ottó s a fondii gróf befolyása alatt összeült új conclavében a német származású Róbert genfi bíbornokot választották meg pápául, VII. Kelemen névvel, ki mint ilyen, Francia-

ország, Skócia, Lotharingia, Savoya és Spanyolország által el is ismertetett.

VII. Kelemen s bíbornokai a conclave után fényes kísérettel vonultak be Nápolyba, hol Johanna a Castello dell' Uovo szigetvárat, melyet ez alkalomból egy még mai napig is fennálló hiddal kapcsoltatott össze a várossal, nagy pompával rendezte be pápai székhelyül. Megérkezésekor Johanna férjével s rokonai-val, kik közt Margit, Durazzói Károly neje is volt, nagyszámú főúr kíséretében lábcsókra jelentkezett az új pápánál, s a város-tól elszigetelt Castello dell' Uovo napokon át a legfényesebb ünnepélyek székhelye lőn. Lakomák, lovag- s virágjátékok, költői előadások egymást váltották föl.

Az ünnepi zajba azonban csakhamar, mint a távoli vihar moraja, a népharag dörgő kitörésének disszonanciája vegyült. Maga az a tény, hogy Johanna is a nápolyi születésű VI. Orbán pápától elpártolva, egy idegen nemzetiségű ellenpápa megválasztását elősegítette s ez által a már annyira sanyargatott országot újabb veszélyeknek tevő ki, elég lett volna nemcsak az elégtelenség föllázítására, de Johanna csekély számú híveinek kijózanítására is. De a castell' Uovo ünnepélyek s tivornyázások, melyeknek zaja mint gunykaczaj hatott ki a haragvó nép közé, annyira fokozták az általános izgatottságot, hogy az eleinte csak tömeges tüntetés nyílt lázadássá változott. A fölfegyverzett nép, a VI. Orbán által kinevezett új érsekkel az élén, *Viva Papa Urbano* kiáltásokkal megrohanta a francziák által lakott városrészt s itt, valamint a város többi részeiben óriási pusztításokat vitt véghez.

Ha az ellenpápa tiszteletére adott ünnepélyek a városban tartatnak s azoknak a nép is részesévé válik, mely az ünepélyeknek s zajos látványosságoknak mindig nagy kedvelője vala, a lázadás tán elkerülhető lett volna. Így azonban csak több napi elkeseredett harcz után sikerült azt elfojtani.

De ezalatt Kelemen ellenpápa jobbnak látta bíbornokai-val együtt Gaetába menekülni, honnét francia gályákon Avignonba távozott.

Meg kell itt jegyeznem, hogy a castell' Uovo ünnepélyeken Durazzói Margit, Károly neje, is jelen volt, de Kelemen távozta után nesztét vevén, hogy férje most már hajlandónak mutatkozott elfogadni VI. Orbán pápa ajánlatát, s már Nápoly felé vette utját, bizonyos ürügy alatt engedélyt kért a királynőtől, hogy gyermekeivel a Velence ellen hadakozó férjét meglátogathassa. Johanna, mitsem sejtván, készséggel megadta a kívánt engedélyt s Margit Rómába utazott, ott várta be férjét.

XII.

Durazzói Károly nápolyi hadjárata.

VI. Orbáu pápa a nápolyi események hírére úgy a szakadár bíbornokokat mint Johannát egyházi átokkal sujtotta, s utóbbit azonkívül a hűbérura iránti hűtlenségeért a nápolyi királyságtól megfosztottnak nyilvánította, egyúttal újból sürgető lépéseket tévén Nagy Lajos királynál s Durazzói Károlynál a nápolyi trón elfoglalása végett.

Durazzói Károly, kecsegtetve a fényes kilátások által, végre elszánta magát a hadivállalat elfogadására, és miután neje s gyermekeinek Nápolyból való szerencsés megmeneküléséről tudomást nyert, 1379. nyarán, Nagy Lajos hatalmas támogatása mellett, megindította seregét s ez év őszén már Középolaszországban találjuk őt.

Igen érdekes a diplomáciai jegyzékváltás, melyre Durazzói Károlynak Olaszországon való átvonulása alkalmúl szolgált, nevezetesen Nagy Lajosnak az olasz fejedelmekhez intézett körlevele s a florenczi signoriához Zólyomból 1379. nov. 21-én kelt levele, melyben kijelenti, hogy amint az ez ügyben nála járt florenczi követeknek is elmondá, Itáliába való seregküldésének két czélja van. Az első, hogy Velence erejét megtörje (*ad extenuandum vires Venetorum hostium nostrorum*), a második, hogy VI. Orbán pápának segítségére legyen s a hitszakadásnak véget vessen. Florenczet minden körülmények közt pártfogásáról biztosítja, seregeinek pedig szigorúan meghagyta, hogy a florenczi területen való átvonulásuk alkalmával minden kártételtől tartózkodjanak s Florenczet úgy tekintsék, mint saját hazájukat.¹⁾

A florenczi signoria 1379. decz. 30-ki válaszában²⁾ mélyen meghatva fejezi ki köszönetét Nagy Lajos szívélyes leveléért. Annyi kegyet, úgymond, csak az Isten képes megjutalmazni. Majd rámutat a veszélyekre, melyek a florenczi lázadóknak Durazzói Károlylyal való esetleges szövetekezése folytán a köztársaságot fenyegetik.

S csakugyan úgy történt, hogy a florenczi signoria ellen föllázadt ghibellinek magyar lobogó alatt csoportosultak Toscana több vidékén, úgy hogy a signoria könyörgő levelet vala kénytelen intézni Nagy Lajoshoz, hogy Durazzói Károlynak Toscanán való átvonulását megakadályozza. Nagy Lajos azonban, bár nem tagadá meg pártfogását a florenczi signoriától, Durazzói Károly seregét már nem térítheté el utjától.

1380. elején Giannotto de Protojudice ghibellin vezér, nagy számú lázadó csapatok élén, a magyar király liliomos lobo-

¹⁾ U. o. III. 323—324.

²⁾ U. o. III. 325—329.

gója alatt, Durazzói Károly helytartójául adván ki magát, Pisát és Sienát vette meg s azokra jelentékeny hadisarczot vetett; majd Florencz felé nyomulva, e város környékén rémítő pusztításokat vitt végbe, de a florenczi sereg által visszaveretve, zsákmányait is kénytelen volt hátrahagyni.¹⁾

Ettőlfogva Florencz egy darabig ellenséges álláspontot foglalt el Durazzói Károly ellenében s a többi olasz városokat, nevezetesen Bolognát és Pistoját is, segítségül hívta.²⁾

Midőn végre Arezzo városa is meghódolt a mind nagyobb tekintélyre vergődött Durazzói Károlynak, a florenczi signoria belátta, hogy csakis Nagy Lajossal s Durazzói Károlylyal való barátságos egyezkedés által leendő képes immár megmenteni toscanai uralmát. Ez egyezés, melynek részleteit a Századok 1879-ki évfolyamában ismertettem, 1380. október 7-én meg is kötöttetett.³⁾

Az egyezséget megelőzőleg élénk jegyzékváltás folyt a magyar s florenczi udvarok közt. A florenczi signoria egyik levelében, melyben Nagy Lajost Florencz egyedüli reményének s népe egyedüli menedékének (*unica spes nostri communis et nostri populi refugium singulare*) mondja, előadja a késedelem okait, a miért Durazzói Károlylyal egyezésre nem léphetett s leírja a Károlynak Olaszországba jövele óta történt dolgokat. Midőn Károly Italiába érkezett, a florenczi signoria elrendelte, hogy Nagy Lajoshoz menesztteni szándékolt követei Károly mellett maradjanak, hogy kíséretének annál nagyobb dísz kölcsönözzenek. Csakhamar azonban a ghibellin lázadók is nagy számmal gyülekeztek Károly köré, kivel titkos alkudozásokba bocsátkoztak, mi ellen a florenczi követek kötelességöknek tartották érelyesen tiltakozni. Időközben Florenczbe érkezett Nagy Lajos követe, Vilmos győri püspök, azon fölszólítással, hogy a signoria pénzzel s haderővel támogassa Károlyt Johanna ellen. Ugyanezt kérte Károly is, szövetségi szerződés kötését ajánlván a signoriának, mit azonban ez el nem fogadhatott, és fölsorolván mindazon jótéteményeket, melyekben őt az anjoui ház részesítette, valamint az általa tett szolgálatokat is, így szól: Már engedjen meg fölséged, az anjou vér ellen mi fegyvert nem foghatunk; legyen az ellenség bárki más, Florencz mindig kész lesz vérét ontani Nagy Lajosért. Ezeket mondotta a signoria Durazzói Károly követének is, kik e kijelentését rossz néven vették s a fölajánlott 15,000 arany forint pénzsegélyt is a florenczi száműzöttek jelenlétében visszautasították, kijelentvén, hogy 60,000 forintnál

¹⁾ U. o. III. 333—335.

²⁾ U. o. III. 341—343.

³⁾ U. o. III. 259.

kevesebbet el nem fogadhatnak. Durazzói Károly most már Arezzót is elfoglalta s hadaival Florencz ellen indult.¹⁾

A florenczi signoria egyidejűleg Durazzói Károly vezéréihez, Spinola Boldizsárhoz és János macsói bánhoz is intézett leveleket, erélyesen tiltakozván a florenczi terület megszállása ellen; majd védmenetet küld Vilmos győri püspöknek, hogy az egyezségi tárgyalások megindítása végett az Arno völgyében létező San Giovanni várába jöhessen, hol a fennérintett egyezség meg is köttetett.²⁾

Durazzói Károly már ez egyezséget megelőzőleg. 1380. június 1-én, nagy ünnepélyességgel lőn megkoronázva Rómában nápolyi s jeruzsálemi királylyá.

XIII.

Johanna végerőködése s halála.

Johanna mindinkább közeledni látván a veszélyt, kétségbeesetten keresett segélyt mindenfelé. Megkereste leveleivel az olasz fejedelmeket, s ezek közt első helyen a florenczi signoriát is. De minden fáradozása dugába dőlt, mert senki sem merészelte magát kitenni a hatalmas magyar király haragjának.

A florenczi signoria 1380. szept. 13-án Johannához intézett levelében mély sajnálatát fejezván ki, hogy azon halánál fogva, melylyel úgy neki, mint Nagy Lajosnak tartozik, egymás ellenében segítséget nem nyujthat, melegen ajánlja a kibékülést s késznek nyilatkozik a végből minden befolyását latba vetni, hogy az áldatlan testvérharcznak vége vessék.³⁾

A florenczi signoriával való egyesség létrejötte után mi sem gátolta többé Durazzói Károlyt további előnyomulásában.

Az egyházi államokon keresztül hatolva s Rómában új zsoldosokkal erősödve, Károly csakhamar átlépte a nápolyi határt, s itt környezete azon arányban növekedett, a mint közelebb ért Nápolyhoz. Braunschweigi Ottó hirtelen összeszedett seregével megindult ugyan ellene San Germanóig, de látván, hogy Károly hatalmas seregével nem bír szembeállani, sietve hátrált Arienzóig, hol az első összeütközés történt, s honnét Ottó szétvert serege rendetlen futásban menekült Nápolyig.

Durazzói Károly közeledésének hírére a nápolyi nép föllázadt Johanna ellen, ki kénytelen volt a *Castel nuovo*-ba menekülni; Braunschweigi Ottó pedig, belátván az ellenállás teljes céltalanságát, csekély seregével Marigliano felé menekült, s ezalatt megnyitvatván a nép által a város kapui, Károly fényes

¹⁾ U. o. III. 348—352.

²⁾ U. o. III. 355—359.

³⁾ U. o. III. 334—347.

diadallal tartá bevonulását Nápolyba, Johanna pedig egy hónapi ostromzár után, miután a segítségére sietett férje is, Károly által megveretve, fogságba ejtetett, megadta magát.

Károly, a nápolyi történészek egyhangú állítása szerint, a legnagyobb tisztelettel viseltetett a fogoly királynő iránt, miután határozott ígérte, hogy le fog mondani javára a koronáról, mit azonban később tenni vonakodott, sőt Károly ellen Nápolyba érkezett provencei híveivel s az általa csak nemrég fiává fogadott Lajos francia herczeggel összeesküvést is forralt, mit megtudván Károly, Johannát a Basilicatában levő Muro várába záratta s ott csakhamar, állítólag a magyar király parancsára, ki is végeztette 1382. május 22-én.

Johanna ekkor 55 éves volt. Tetemei a nápolyi Santa Chiara templomban diszes, de csipős sírirtattal ellátott sírboltban őriztetnek.¹⁾

Johannát az újabbkori, különösen a mult századbeli nápolyi történészek nem itélik el sem Endre meggyilkoltatása, sem az országlása alatt elharapódzott erkölcstelenség és rendetlenségek miatt, sőt a művészetek s széptudományok iránti élénk érdeklődésénél fogva, dicshymnusokat zengenek fölötte; az egykorú krónikások nagyobb része, azonban, különösen Gravina, kemény ítéletet mond fölötte, s ez ítélet a néphagyományban mai napig is fentartotta magát. A hiteles oklevelek s a legbiztosabb kútfők alapján összeállított jelen életrajz pedig kellő világításba helyezi Nápolyi Johanna ledér s könnyelmű jellemét.

A mi kivégeztetését illeti, igazat kell adnunk részben az olasz történészeknek, kik e miatt rútt hálátlansággal vádolják Durazzói Károlyt, kit Johanna mint saját gyermekét neveltetett, s kit folytonosan jótéteményeivel halmoza el. De bár kétséget nem szenved, hogy Durazzói Károly jellemének főalapvonását a szívtelenség képezé, mit később legnagyobb jóltevőjének: Nagy Lajosnak özvegye s leánya iránti galád magaviselete által is eléggé bebizonyított, mindazonáltal Johanna kivégeztetésében, a politikai okokon kívül, annak ugyanis az ellenpápával való összejátszása s a nápolyi trónörökösi jognak Lajos francia herczegre való átruházása — Durazzói Károlyra a bosszú érzete is nagy hatással volt, atyjának Lajosnak a börtönben történt megmérgeztetése miatt.

¹⁾ Inclyta Parthenopes jacet hic Regina Johanna
Prima, prius felix, mox miseranda nimis.
Quam Carolo genitam multavit Carolus alter,
Qua morte illa visura sustulit ante suum.
MCCCLXXXII . XXII. Maii.

A TÖRTÉNETI JELENETEK

KORHŰ RECONSTRUÁLÁSÁRÓL.

(Harmadik levél a szerkesztőhöz.)

Erzsébet anyakirályné olaszországi útja. 1343—1344.

Ezen olasz útról, mely nem egy megörökíthető szép jelene-
tet tartalmaz, eléggé részletes tudósításaink vannak. Az egyiket
Küküllei János adta, Nagy Lajos történetírója, kinek szintén
része lehetett ez útban; legalább ezt a hatást teszi reánk a rész-
letesség, melylyel azt Nagy Lajos életrajzának az egész mű leg-
sikerültebb (Turóczynál IV.) fejezetében megírta. A másik tudó-
sítást azon névtelen olasz írótól bírjuk, ki jelen volt Rómában,
midőn a magyar királyné ott időz vala. Följegyzései megjelentek
Muratori Antiquitatum III. kötetében. Ezeken fölül, hogy az okle-
veleinkben itt-ott elszórt adatokat hallgatással mellőzzük, azon
nagybecsű ajándékokról, melyeket a magyar királyné a római
főtemplomnak ajándékozott, igen érdekes leírásokat szolgáltatnak
a sz. Péter egyháza 1361. és későbbi lelettárai, melyeket a Societä
Romana di Storia patrina »Archivio« című kiadványa VI. köte-
tében 1883-ban közzé tett, és melyeket dr. Karácsonyi János a
Kath. Szemle 1893. évi folyama 50. és következő lapjain közölt.

Erzsébet királyné ez utazásának czélja volt: menyét
Johanna királynőt és fiát Endrét Nápolyban meglátogatni, a
megbomlott viszonyt közöttük helyreállítani, továbbá Rómát, az
apostolok sírját meglátogatni.

Lajos király kincstárát kiürítette anyja úti költségeire.
Fényes kíséretet adott melléje: Druget Vellermes nádor özve-
gyén kívül számos előkelő asszonyt, kisasszonyt, főpapot, főurat
és testőrző vitézt. A királyné kíséretében találjuk Geletfia Miklós

nádort,¹⁾ Nagy-Martoni Pál országbirót, Vasvári Vidát a szent Ferencz szerzetéből nyitrai püspököt és kir. kancellárt, Miklós egri püspököt, Aladár fia Vörös Tamást (a Péc nemből, az Apponyiak ősét) István újvári- és pilisi ispánt, Sárói Bede harassói várnagyot, László pécsi kanonokot a nádor fiát (később veszprémi püspököt), Vásári Miklós esztergomi prépostot (később érseket), Gergely császmái prépostot (később csanádi püspököt), Kanizsai István ó-budai prépostot (később zágrábi püspököt) és számtalan másokat, papokat és világiakat.

Lajos király idején megkereste a záraiakat és az arbei grófit, hogy Zengen gályákat és egyéb hajókat tartsanak készen anyja számára. A velencei tanács is két gályát szereltetett föl ugyane célra és három nemest fényes kísérettel küldött a magyar királyasszony üdvözlétére és kíséretére; Frangepán Bertalan vegliai grófnak is kölcsönzött gályát, hogy a királyné kíséretéhez csatlakozhassék.

Erzsébet június 8-án indult Visegrádról, 19-én Kapronczán volt, 22-én Zágábban várták és július 24-én megérkezett Manfredoniába, hol őt fia és menyé a tengerparton nagy ünnepélyességgel fogadta és Nápoly városába vezette.

Innét szeptember 14-én személyes nagy kíséretével, a nápolyi érsekkel és több apuliai nemessel Rómába zarándokolt. Az útjába eső városok népe őszinte hódolattal fogadta. Rómába megérkezvén, az egész város ünnepi díszet öltött. A két leghatalmasabb, de egymással folyton ellenkedő család, a Colonnák a Tiberis egyik —, az Orsinik a másik partján fogadták. A római úrnők szintén külön nyilvánították tiszteletüket, alkalmat adván ezzel a magyar királynénak, hogy öltözeteket megbámulja. Erzsébet királyné nagyszerű hat lovas hintóban érkezett, vele szemben nyolcz udvari hölgy ült. A következő hintóban egyéb nemes asszonyok foglaltak helyet. A magyar hölgyek pártáit és tiszta arany boglárait ugyan megbámulták. Ötven aranysarkantus vitéz környezte a hintókat; aztán a többi cselédség következett.

A menet egyenesen sz. Péter régi, öthajós bazilikájába tartott. Ennek ajtajánál az összes római papság várta a zarándokokat és üdvözölte a királynét, míg a nép »Éljen a magyar királyné!« riogatással fejezte ki örömét. Értesítve levén a nagy vendég jöveteléről, díszes szőnyeget készíttettek szent Péter

¹⁾ Nincs ok, amiért Küküllei János ez állítását kétségbe vonjuk. Hogy a nádor 1343. jun. 9-én még gyűlést tartott Bodrogon (*Fejér*, IX/L., 144.), nem gátohatta őt, hogy a királyné kíséretéhez, mely Zágába június 22-én volt érendő, csatlakozzék; hogy ugyanez évi október 2-án már ismét honn találjuk (*Anjouk. okmt.* IV., 373.), legföllebb azt jelenti, hogy időközben haza látott.

egyházának gondviselői, és azon vezették be a királynét a templomba sz. Péter ereklyéihez. A Veronika (vera icon) kendőjét is kétszer mutatták meg neki.

Viszont ő is, kísérete is bemutatta dús ajándokait. Ezek kétfélék valának: egyházi ruhák és ötvösművek. Kezdjük az egyházi ruhákon.

Ilyen volt először, azon a főoltár háta mögött felfüggesztendő nagy fali szőnyeg, vagy is dossale. A violaszínű szövetből készült szőnyeg kilencz himzett képpel volt ékítve. Közepén volt Magyarország védőasszonya; jobbról mellette állottak szent Pál, sz. István király, sz. Imre herczeg és sz. Lajos toulousei püspök (Nagy Lajos király nagybátyja); balról sz. Péter, sz. László király, magyar sz. Erzsébet és sz. Margit. A képeket kettős aranykalászkok választották el egymástól; az egész szőnyeg keretét pedig piros szövetre hímzett aranyos szőlőfürtök és rózsák alkották.

A második ajándék volt egy oltárelő (frontale vagy auri-frisium), melyet azontúl a magyar királyné terítőjének neveztek; szintén a főoltár számára készült. Alapúl itt vastag vörös selyem szövetet szolgált; ennek közepére volt kihimezve a Pietà (a fájdalommas szűz Jézus holttestével). Ez körül volt véve mindkét oldalról két-két nagyobb szentképpel, s ezek közt arany alapon hímzett nyolcz kisebb kép, közülök egyik Veronika kendőjét, a másik a boldogságos szűzet tünteté föl.¹⁾ A képek különböző színű selyemkerettel (seralia) bírtak, s az egész egy külön lepedőre volt varrva.

Harmadik volt egy kék, selyemszövetből készült misemondó ruha (planeta). Erre is több szentkép, hátán pedig a kereszt volt kihimezve. A képeket nápolyi mívű paszomántok szegélyezték. Ezzel együtt járt az ugyanazon szövetből készült dalmatika és tunicella, a segédkező diakonus és subdiakonus öltözékei. Ezek alul s onnét föl a vállakig egyszerű paszománttal voltak díszítve, az ujjakon zöld selyemcsikkal, szegélyök vörös selyemből, bojtjaik aranyból voltak.

A negyedik és ötödik két miseing volt, melyek alja akkori szokás szerint színes volt és indiai tiszta selyem szövetből készült.

A hatodik volt egy kanonoki miseing. Az ugynevezet kortinavászonból készült és az alja, meg a mellet takaró része selyemmel kivarrva római, angol és velencei módon. Ehhez tartozott még egy stola, egy manipulus (karöltő), tarka selyemből készült öv és a szélén arany paszomántos vállkendő.

Vége hetedik volt egy másik, szintén cortina-vászonból készült, egyszerű aranszegélylyel ellátott vállkendő (amictus, ina: humerale).

¹⁾ A képcycus valószínűleg Krisztus kínszenvedésére vonatkozott.

Lehetetlen, mondja dr. Karácsonyi, hogy ezzel kapcsolatban föl ne említsük azon egyházi ruhákat, melyeket a királynéval jött főrangú asszonyok tettek le sz. Péter oltárára.

Különösen kiemel ezek közül a lelettár egy violaszínű misemondó ruhát. Diasperusnak¹⁾ nevezett finom szövetből készült, de el volt borítva mindenféle hímzett alakokkal: madarakkal, viperákkal, szőlőlombokkal, virágokkal. Becsesebbé tette az, hogy az állatalakok csaknem egészen kisebb-nagyobb gyöngyökből készültek; a nyaknál egy leveles szőlővessző szintén tiszta gyöngyből készült; azonkívül az aranypaszománt mellett is egy gyöngysor húzódott végig. Szegélye veres lenvászonból volt.

A másik egy a templomfalak öltöztetésére szolgálható szőnyeg (cortina) vala. Ez tatár-selyem szövetből készült és szintén tele volt hímzett férfi-, nő- és állatalakokkal, fákkal, madarakkal, ágacskákkal, levelekkel és virágokkal. Mind arany- és különböző színű selyemszálakkal kivarrva.

A királynétól följánlott számos ötvösművek (multa iocalia) közül külön megemlítik a kiváló értékű és gyönyörű arany kelyhet, mely sok drágakővel és gyöngygyel volt ékítve.

Továbbá egy érczből készült oltárelőt. Közepén valószínűleg zománczból (depicta) egy angyalt ábrázolt s ezt hámulatos szép, aranyból, ezüstből, drágakövekből és gyöngyökből készült díszítmények vették körül.

Említenek még egy ezüst serleget, melyet a királyné hat-száz aranyforinttal megtöltve ajándékozott sz. Péter kanonokjainak és papjainak.²⁾

A főtemplomon kívül meglátogatta Erzsébet királyné a sz. helyeket mind és valamennyi templomot megajándékozta. Négyezer aranyforintot költött ajándékokra. Egy Acutus nevű ferenczrendi szerzetes volt első a kéregetők közt. Aztán annyira körülözönlötték, hogy nem győzte a »holló és farkas« (tolvaj és rabló) népet a magyar királyné sem. Harmadnapra tehát eltávozott az örök városból; Visegrádra azonban elutazta évfordulójára érkezett csak vissza.

*Bazarábfia Sándor havaselvi (havasalföldi) vajda meghódolása.
1344. junius 15.*

A föntebbi dátumot én állapítottam meg, azt vélem, nem helytelenül, mivel Küküllei János »közben megesett« laza szó-

¹⁾ *Maigne* Lexicon a szavakhoz: Diasperus, diaspretus vagy diasprus ezeket adja: Panni pretiosioris species Amit még hozzá ad, hogy az Acta Sanctorum kiadói e kifejezés alatt colorem intensissime album vélnek rejleni, éppen adatunk czáfolja meg.

²⁾ Az eredeti latin szöveget l. a *M. Tört. Tár*, IV., 235.

kötéssel csak annyit említ, hogy Lajos király főurai, vitézei, nemesei és az ország egyéb lakói nagy seregével indult Erdélybe, s ez alkalommal, midőn az erdélyrészi határ szélében tartózkodék, megjelent előtte az igen hatalmas fejedelem, vagyis inkább csak főúr, Sándor havaselvi (transalpinus) vajda, ki hűbérese volt az országnak, de néhai Károly király idejében (1330.) a hűség ösvényéről eltévelyedett és sok ideig maradt lázadásban. Megértvén azonban Lajos király kegyességének és hatalmának híret, önként, személyesen jött hozzá és a királyi fölség előtt földre borulva visszatért előbbi engedelmességére és hűségére. Fényes ajándékokkal és drága kincsekkel kedveskedvén, a magyar királyt és koronát urának megismerte, aztán örvendezve tért vissza hazájába s ez időtől fogva hűséget tartott.

E meghódolás valószínűleg a szabad ég alatt, Brassó gyönyörű vidékén történt, hol Lajos király 1344. június 15-én keltez. Kik voltak ez ünnepélyes jelenet tanúi, sajnos, nem tudjuk. Kétségkívül az erdélyi vajda; de azt se tudom bizonyosan, vajon Lackfi István viselte-e akkor már a vajdaságot. Semmi esetre se hiányozhatott Demeter váradai püspök, ki e becses, mert diplomatiai békés eredményt nyélbe ütötte. Talán jelen volt Dancs ispán is, az aranyos vitéz, kinek I. Károly király azon előjogot adta, hogy czímerét és czímerjelvényeit, sisakját, zászlóját aranyból készítheti, vagy arannyal födetheti be, és ha az országban bárkinél megaranyozott czímert vagy czímerjelvényt találna, azt tőle minden ellenmondás nélkül elveheti. Ugyanezen Dancs már 1330-ban mérsékletre intette Károly királyt, s e szerint voltaképpen az oláhok jóakarójául vétethetett.

A tatárokon vett győzelem. 1345. február.

Ezen képet nem annyira a székelyek és tatárok közti harcz -- mint inkább a csakhamar hozzája füződött gyönyörű legenda kedvéért sorozom e helyre.

Kútfő a dubnici krónika.¹⁾

A tatárok gyakran betörték Magyarországra s az erdélyi széleket, a székelyek földét számtalanszor földulták.

Nagy-Lajos király tehát meghagyta Lackfi András székely ispánnak, utóbb erdélyi vajdának, vezessen hadat a tatárok ellen.

A hadértő férfiú 1345 kora tavasszal, Gyertyaszentelő Boldogasszony körül felülést rendelt a székelyeknek, kikhez néhány köztök lakó magyar is csatlakozék és hatalmas sereggel rontott a tatárföldre, azaz a mai Moldvába. A három napig tartó ütközetben számtalan tatárt levágván, vezéröket Atlámot, ki

¹⁾ *M(átyás) Florián*, Fontes Domestici III., 151. 167. l.

főszemély vala a kán után s ennek nővérét bírta feleségül, elfogta, és visszautasítván az érette fölajánlott váltságdíjat, lefejeztette. Aztán sok fogolylyal, aranyban, ezüstben, gyöngyös ékszerekben és drága ruhákban töménytelen zsákmánynyal tért vissza. A foglyokat és számtalan elszedett zászlót a királynak küldé Visegrádra.

Ennyit Küküllei János hagyott reánk; a legendát hozzá János barát, Nagy-Lajos király gyóntatója jegyezte föl.

A három napra, míg a tatárokkal a harc tartott, sz. László feje a váradi templomból, ahol őrizték, eltűnt. Midőn pedig a kincsörző kanonok helyettese negyednapon a maga helyén ismét meglelé, annyira vcrejtékezett, mintha nagy munkát végezvén, érkezett volna vissza. Ezt nemcsak a kanonokokkal, hanem sok szerzetes pappal is közölte a mondott kincsörző.

A csuda megtörténtéről a tatár foglyok is tanuságot vallottak. Egy vén tatár mondá, hogy nem a székelyek meg a magyarok, hanem ama László, kit mindig segítségül szólítanak, verte meg őket.

Más foglyok ezt beszélték: »Mikor a székelyek ellenünk jövének, élőkön szálás vitéz nagy lovon ülve, fején arany koronával, kezében szekerczés lándzsával borzasztó suhintásokkal és csapásokkal rontott meg bennünket. A vitéz feje fölött pedig egy gyönyörűsége uri asszony, szintén koronás fővel, ékes és fényes ruhában lebegett.« Nyilvánvaló, magyarázza a krónikás, hogy a Krisztus hiteért harczoló székelyeket maga a szent szűz és szent László segítette a saját erejökben és sokaságokban elbizakodott tatárok ellen.

Tény, hogy a vitéz székelyek meg-megújuló hadjáratai elől a megriadt pogányok messze, a krími félszigetre elköltözének, a tenger partján lakó fajrokonaikhoz.

Lajos király pedig a Sóky (Swky) testvéreket, kik az ország határát a vad tatárok betörése ellen vérök hullásával védelmezték, dicsérettel említi és megjutalmazza. (*Anjouk. Okmt. V, 248.*)

*Az Endre herczegen Aversában 1345. szeptember 19-én
elkövetett gyilkosság.*

Az olasz koriratok, jóllehet csaknem mind megemlékeznek e borzasztó büntényről, azt különféleképpen adják elő. Hogy ily rémületes eseményhez azonnal sok mende-monda fűződik magától is, mindennapi dolog; ez annál inkább megesett Endre herczeg halálánál, mivel sokaknak feküdt érdekében, hogy az igazság ki ne derüljön, sőt mentül többféle elbeszélés által összekuszálódjék.

Főleg két irányt tapasztalunk ez elbeszéléseknél; egyet,

mely Johanna királynőt tünteti föl mint a gyilkosság értelmi főszerzőjét, mást, az előbbivel ellenkezőt, mely Johannát minden bűnrészességtől távol kívánta tudni. Amaz irány főképviseelője *Gravinai* Domokos (*Chronicon de rebus in Apulia gestis ab anno 1333—1350. Muratorinál, Scriptt. rer. ital. XII, 555.*), ki Lajos magyar király kívánatára sok gonddal írta meg művét; ez utóbbié a modenai krónikában (*Muratori u. o. XV, 612.*) találja sok tekintetben figyelemre méltó képviselőjét.

Kétséget nem szenved, hogy szegény Endre herczeg udvari összeesküvésnek esett áldozatul. Az összeesküvés részeseiül említik Johanna királynőn kívül, Valois Katalint az özvegy tarantói herczegnőt, Lajos királynak, Johanna második férjének anyját, kit konstantinápolyi császárnénak czímeztek; köréhez tartoztak: a gonosz De Cannabis Filippa egy dajkából lett főaszszony és ennek hozzá hasonló huga Sancha; továbbá Artus (de Artois) Károly, Cola Rienzi szerint néhai Róbert király természetes fia, és ennek fia Bertrand, a Johanna kedvese, Terlizzi gróf Nápoly kapitánya, De Cannabis Róbert Eboli grófja a királynő udvarmestere, Cataniai Rajmund a háznagy, Cantenzanoi Konrád, Miklós és Godofréd helyő szolgák és mások.

Nápolyban nem merték tervököt végrehajtani, hanem elmentek szerencsétlen áldozatokhoz, ha tetszenék-e neki másnap Urticella felé kutyákkal és sólymokkal vadászatra jönni? A mulatság el fog tartani nehány napig, szállásul Aversa, Capua vagy a Terra di Lavoro más helyei kínálkoznak. Endre ráállott. Hajnalban elővezették a paripákat; Endre, a királynő s az urak fölültek; egész napon át vadásztak; későn este tartottak nyugovót Aversában. A vacsorát nagy vígan elköltvén, elhagyták vendégei az álmos királyi párt, mely — meg levén ágyok bontva — közösen lenyugovék.

Az istentelen árulók pedig az ártatlan Endre vérért szomjuhozván, éjfélután egy óraker összegyülekeztek a templom mellett, belopódtak a királyi alvószoba szomszédságában levő terembe, s a teremőr által szállítgatni kezdték valamely ürügy alatt Endrét. Az ürügy némelyek szerint az volt, hogy fontos hírek érkeztek bátyjától, Lajos királytól. — Az ifju fölébredt; ismervén a hívó hangot, ajtót nyitott és fegyvertelenül, födetlen fölvel, rövid hálóköntöst (juparella) öltve magára, kiment a terembe. Az árulók legott reá rohantak, hogy leteperjék és megfojtsák, mert babonásan azt hívék, hogy vas vagy méreg nem fog rajta, óvszere levén a gyűrű, melyet anyjától kapott. A megrémült ifju a veszedelemben erősen védte magát; tépett hajjal és összekarmolt arczczal, kétségbeesetten segítségért kiáltva, kiszabadította magát a latrok kezéből és hálósobája felé futott, hol

fegyverei valának. Mire azonban ajtajához érkezék, gonosz jegyzője ráfordítá a zárt, úgy hogy be nem juthatott. Ekkor egyik ajtótól a másikhoz rohant, folyton segítségért kiabálva, de mindannyit zárva találta. Felesége pedig nem is moczcant ágyában és semmit se tett férje megmentésére. Csak Izolda nevű magyar dajkája, hallván fia és ura kiáltásait, kelt ki félerken ágyából és az ablakból kiáltott segítségért. Az ő és szegény Endre sikoltásai az egész házat megtöltötték. Hanem a ház a várostól kissé távolabb feküdt; azért is választották e helyiséget, mint céljokra a legalkalmasabbat a pribékek, kik megszeppenve a zajtól és Endre kétségbeesett ellenállásától, tágitani kezdének. Ekkor a leggonoszabb közülök, d'Artois Bertrand, ki valamenyinél bűnösebbnek érezhette magát, vérebként újból áldozatára rohant, mire a többiek is neki bátorodva, szép aranyos hajánál fogva a földre rántották és sarkaikkal tiporták. Legott hurkot vetvén nyakára, kihurcolták a kertbe nyíló erkélyre, melyen az őrségnek volt külön helye; itt fölakasztották, mint a tolvajt és lögni hagyták, míg megfuladt. Ledobván aztán a magasból holt tetemet a kertbe, a terem ajtaján keresztül távoztak.

A dajka, miután a gyilkosok léptei elhangzának és minden elcsöndesüle, vevé mécsesét, a királynő alvó szobájához méne és hangosan szóllítgatá kedves Endréjét, de választ -- noha a királynő henn rejtőzött -- nem kapott. Rémültében minden termet és szobát fölkutatót, minden embert felköltött, még a szomszéd szerzeteseket is, kikkel a király keresésére indult. Végre megtalálták a szerencsétlent, amint nyakán a hurokkal dísztelenül feküdt a földön. Vevék tehát a drága tetemet, a templomba vivék, hol reggelig virrasztának mellette a barátok. Reggel a nép a királynéhoz csődült, kérdezősködvén a gonosztevők iránt, hogy boszút állhasson szeretett királya halálán; hanem a hitvány némberek szemeit sem merte fölemelni, sőt rettegően a nép haragjától, más szálláson vonta meg magát.

Hajnalkor már tudták Nápolyban is a borzasztó büntényt, és legott utra kelének a durazzói és tarantói hercegek és velők De Beaux Bertrand az országbíró, számos főúr és polgár, kik megpillantván ifjú királyok szederjes arczát, sirásra fakadtak. Kérdésekre, kire esik a gyanu? választ nem nyertek azoktól, kik inkább palástolni, mint kideríteni iparkodtak a bűnösöket.

Johanna még az nap visszaindult Nápolyba anélkül, hogy férje hült tetemeit meg merte volna nézni.

A tetemet Durazzói Károly parancsára Nápolyba szállították. Megtették ez utolsó szolgálatot kedves uroknak a magyarok, kiket részint még atyja, részint utóbbi látogatása alkal-

mával anyja hagyott vissza szolgálatára és oltalmára. Endre maga küldötte volt szállásaikra e híveit.

Nápolyhoz közeledvén a menet, az egész város siránkozva jött eléje és elkísérte a főtemplomba, hol a koporsót a földre helyezték. Másnap, szeptember 20-án Orsillo Minutulo kanonok tisztességesen eltemettette a szent Lajos kápolnájában.

Ez tehát szegény Endre herczeg, vagy mint már czímezték, noha még nem volt megkoronázva: király erőszakos halálának valószínűbb története, melynek részleteit egyéb, a tett helyszínén jelenlevők közül — úgy látszik — a király magyar dajkája is előadta. Gravinának módjában volt a tanuvallomásokról is hitelesen értesülnie.

Mindamellett nem érdektelen a másik versio sem némely részleteinél fogva. E versio ezeket mondja:

Endre király halálát régebben elvégezték volt magasrangú és nagytekintetű személyek: úgymint a császárné, néhai Fülöp tarantói herczeg özvegye, Cantia (Sanzia = Sancha) asszony, a firenzei Acciajoli Miklós (előbb kereskedő, aztán a főttebbi Katalin császárnőnek titkos mindenese, végre Szicilia fő minisztere), az Eboli és Terlizzi grófok; végrehajtották pedig 1346. évi advent harmadik vasárnapján,¹⁾ december havában, amikor nagy ünnepélyeket tartottak Aversában, nyolcz mértföldnyire Nápolytól, melyre hivatalosak valának Endre király és Johanna királynő, kik a minoriták zárdájában szállottak meg, minthogy a király nem akart a kastélyba szállani.

Ebéd után elkezdődött a nagy tánczvigalom, melynél jelen valának a király, a királynő és más árulok. Cantia azonban, kit a király igen szívelt vala és többször hivatott, nem jött el, hanem visszamaradt szállásán, hogy zöld selyemből kötelet készítsen, melyen a királyt azon éjjel fölakasztották.

Befejeződven a multság sötét este, elindula a király szállására, és szobájában levén ágya mellett az éj első órája idején a királynővel együtt, ime az árulok, kik a királyi szoba őrzetével valának megbízva, az Eboli gróf, a Terlizzi gróf, Cantenzanoi Konrád és Miklós kardjaikkal pajzsukat ütögették, tetetvén mintha egymást akarnák meggyilkolni. Ekkor egy másik áruló, ki a király belső szobájának ajtaját őrizé, rosszakarattal elkezde kiabálni: *Ezek itt künn gyilkolják egymást!* hogy a király kijöjön. Mit hallván a király azonnal szobája ajtaja felé méne, a királynő pedig minden erejevel ellenszegült annak, hogy távozzék. De a király visszahagyván köpenykéjét a királynő

¹⁾ Itt a kronikás kettős hibába botlik; az egyik hogy az évet és napot eltéveszti, a másik hogy voltaképpen advent második vasárnapját érti.

kezében, az ajtón még is kijutott. És a belső áruló, neveszerint: Godofréd, azonnal bezárta az ajtót. Ekkor a Terlizzi gróf megragadta a királyt fejénél fogva, de egyik hüvelykujja a király szájába került, ki azt úgy megharapta, hogy fájdalomában el kellett bocsájtani a királyt, ki legott az ajtó felé futott, de Godofréd nem nyitotta azt meg, noha a királynő teljes torkából kiáltá: *avreme, avreme*, hanem ő kése hegyét szegezte a királynő ellen; a király is hasztalan kiálta kívülről: *aperi, aperi*. Ekkor Eboli grófja, a két másik árulóval a királyra vetette magát, a királyt bizonyos tagjánál fogva hurczolta, míg a többiek nyakára vetették a zöld selyem hurkot és a terem ablakán kívül fölakasztották; de félelmökben és ügyetlenségökben nem tudták a kötelet jól az ablakfához kötni, mire a király 8 — 10 lépésnyi magasságból lezuhant és keservesen kimult.

Közben összeverődtek a lovagok, bárók és mások, és elfogták a Terlizzi és Eboli grófokat valamint ama Miklóst; ellenben elmenekültek: Cantenzanoi Konrád és Godofréd; a szép Cantiaát azonban, a merény fő-főszerezőjét szintén elfogták. Azután hétfőn, december 12-én nagy királyi gyászos pompával bevitték a mondott tetemet Nápolyba és elhelyezték az érseki templomba. Egyidőben kikötött a nápolyi révben Vilmos a Kozma és Demjénről címzett bíboros, kit VI. Kelemen pápa a végett küldött, hogy a királyt a királynóval együtt megkoronázza. Kit (Endrét) ha előbb megkoronáznak vala, e gyalázatos büntényt nem követték el volna rajta. A bíboros beméne a templomba, s elolvassván az Evangeliumot, megkoronázta a holt királyt, és miután eltemetvé, azonnal távozik a városból, anélkül hogy valamit evék. A kormányt pedig átvevé a méltóságos és dicsőséges Károly durazzói herceg, és a királynőt udvarában gondosan őrizteté.

Következett a foglyok kínvallatása, melyből az egész igazság kiderült. A királynőt nem nevezték az árulók a vétkesek közt; ellenkezőleg őt eskü alatt ártatlannak és nem vétkesnek nyilvánították.

Az Eboli és Terlizzi grófokat ama Miklóssal együtt Nápolyban a szijgyártók utcáján végig az új vásártérig tenelálták (tüzes vasfogókkal csipkedték), és minthogy ide még élön érkezének, fölnégyelték őket és tetemeiket különböző helyeken felakasztották. A gaz Cantia, kit folytonosan huszonnégy ágú ostorral vertek, vidám arcczal mindent tagadott; tehát a Castello Nuovo közelében a tengerre vitték, ott felhúzták egy árbocz tetejére, égő ként és szurkot szórtak testére és lebocsájtották a hajó párkányig; míg végre nem tűrhettén tovább a kínokat, borzasztóakat vallott. Azután ugyanazon az úton tenelálták őt is, mint az előbbieneket, és megérkezvén az új vásár-

térre ott egy égő szénből rakott ágy várta, melyen nyomorult életét befejezte. — Akközben míg Lajos király Apuliában tartozkodék, rokonai árulásával kézre került Catenzanoi Konrád is, ki egy borzasztó keréken reggeli nyolcztól déleesti négyig mondhatatlan kínok közt végezte életét.

Ezek után megmérhetjük, mennyi hitelt érdemel Johanna királynőnek az olasz államokhoz »sirva és panaszosan« irt értesítése férje haláláról. Birjuk 1345. szeptember 22-én kelt levelét Firenze közönségéhez: »Midőn Endre e hó 18-án későn, ideje levén már a visszavonulásnak, leméne a parkba, mely aversai udvari szállásunk őrhelye alatt elterül, mit itt és egyebütt oktanul, meggondolatlanul, legénykedve tenni szokása volt, nem hallgatva senki tanácsára, hanem legényes ötleteit követve, nem engedvén meg, hogy valaki kísérje; sőt bezárván maga után az ajtót, minket a szobában hosszú várakozás után elfogott az álom: dajkája, egy jó és tisztességes asszony, gyertyával aggódva kezdé keresni, végre a mondott parkban, közel a falhoz megölve találta« stb.

A zárai békekötés és annak megerősítése Velenczében. 1358. febr. 18. és 25-én.

Nagy Lajos király dicsó uralkodásának eseményei közt a legemlékezetesebb a zárai békekötés volt, mely kitartó és szerencsés harcok után visszaadta Magyarországnak egész Dalmáciát a Quarnero öböl közepétől Durazzo határáig: Nona, Zára, Scardona, Sebenigo, Trav, Spalato és Raguza szárazföldi városokat, valamint Ossero, Cherso, Veglia, Arbe, Pago, Brazza, Lesina és Curzola szigeteket tartozékaikkal együtt; megnyitotta a magyarnak a tengert teijes hajózási és kereskedelmi szabadsággal; megtiltotta a velencei dogénak, hogy Dalmát- és Horvátország eddig bitorolt czimeivel éljen; eltiltotta attól, hogy e tartományok belügyeibe avatkozzék, hogy azok visszaszerzésére jogorvoslattal élhessen.

Zárában, a ferencziek sekrestyéjében, 1358. februárius 18-án kötötték meg a békét. A köztársaság részéről mint a signoria meghatalmazottjai jelen valának: Trevisano Péter, Gradenigo János és a köztársaság kancellárja: De Ravignanis Beuintendi.

A békelevélbe, melyet magyar részről Fodor János zág-rábi kanonok, velencei részről Bernardo Pál a signoria íródeákja, mint közjegyzők fogalmazának, befoglalták a szerződő felek szövetségeseiket is; magyar részről: Miklós aquilejai patriárkát, Carrara Ferenc Padova urát, Albert és Menyhért görzi grófokat, Gáspár cenedai püspököt, Biachinus de Porciliis, Della

Parte Ferenczet, a De-Vonico nemeseket, Guezellonus de Camino urat, a Collaltoi grófokat, Della Scala Can Grande veronai fejedelmet, végre Feltre és Belluno birodalmi városokat.

Az oklevelek elkészülvén, Nagy Lajos király rányomatta titkos pecsétjét¹⁾ és megesküdött a kötésre. Eskütársai valának:

Kanizsai István zágrábi püspök, Péter bosnya püspök, a királyi kápolna ispánja és titkos kancellár, László választott veszprémi püspök, (néhai Gelétfia Miklós nádor fia) Cornuti Baudo a sz. János lovagrend vránai perjele, Szécsi Miklós országbíró, Csuzi János dalmát és horvát bán, Miklós a királyné tárnokmestere, István pozsegai és zalai ispán, Lőkös (a Tót Lőrincz fia) a királyi étkefogók és pinczések mestere, Bebek István liptai ispán, Druget Miklós zempléni ispán és világosi várnagy, Domokos (Gelétfia Miklós nádor fia) honti ispán és drégelyi várnagy Miklós a király titkos jegyzője, Vilmos (német származású) a későbbi pécsi püspök, a király tanácsa, és Györgyi (de Georgio) Ferencz vitéz. Mint tanukat említik: Gergely jogtudort váradi örkanonokot, később csanádi püspököt, Lackfi István néhai vajda fia Miklóst, De Lupis Bonifác páрмаi vitézt, De-Leone Chetho (Ferencz) padovai polgárt és Ser Bartolo Orsot a doge jegyzőjét.

Sürgős következménye ez ünnepélyes megerősítésnek volt, hogy a király kirendelte Kanizsai István zágrábi püspököt, valamint Szécsi Miklós országbírót, hogy Velenczébe menjenek, ott a dogénak és hittársainak esküjét átvegyék és a magyar hadak által elfoglalt velencei várakat és városokat a Terra fermán kiadják. A doge, Delfino János a sz. Márk templomában febr. 25-én huszonnégy előkelő velencei főúrral együtt erősítette meg esküjével, melyre a magyar király biztosai kezehez esküdtek, a békekötést. Hogy a két magyar főúr kísérete szinten jelen volt, magától értetik, Pál zágrábi örkanonok és László budai kanonok a tanúk közt kerülnek elő.

Hittársait a doge ezen rendben sorolja elő: Nomina autem nostrorum nobilium, qui nobiscum iuraverunt sunt hec: Domini Franciscus *Lauredano*, Petrus *Caravello*, Johannes *Mocenigo*, Andreas *Fusculo*, Laurencius *Dandulo* et Marcus de *Priolis* consiliarii nostri Veneciarum; ac domini Petrus *Steno*, Marcus *Barisano* et Daniel *Victuri* capita consilii de XL, d. Marcus *Cornario* miles, Symon *Dandulo*, Petrus *Gradonico* filius condam d. ducis, et Franciscus *Bembo*, dd. Andreas *Erizo* procurator s. Marci et Nicolaus *Faletro*, d. Marcus *Lauredano* procurator eccl. s. Marci, et d. Pangracious *Georgio* advocator

¹⁾ A nagy pecsétet valószínűleg azért nem, mert a főkancellár nem volt jelen.

communis Veneciarium; dd. Petr. *Baduario* miles, Bernhardus *Justinianus* procurator S. Marci, Petrus *Memo*, Barthucius *Grimani* et Marcus *Mauroceus* . . . Actum Veneciis in ecclesia s. Marci.¹⁾

Hogy ezen jelenetet mintegy soron kívül ezen levelem befeljegyzéséül fölvettem, okát abban adom, mert tudtommal képiró művészeink közül többen találkoznak, kik hosszabb tanulmányokat végezvén Velenczében, talán szivesen vállalkoznak e nagy-szerű jelenet megörökítésére.

Az 1351. évi országgyűlés.

Az új országházból hiányzani nem szabadna azon pompás képnek, mely feltüntetné Lajos királyt, amint megerősítette és átíratta II. Endre arany bulláját a magyar nemzet főurai, főnemesei, nemesei és közönsége országos megkeresésére, és amint átnyújtotta az erről szóló okiratot hálásan megemlékezvén a hűségéről, melyet a nemzet iránta mindenkoron, legközelebb a nápolyi hadjárat alkalmával kitüntetett.

Valóban fényes csoportozatot lehetne alkotni ez esemény rekonstruálásából.

Sajnos, hogy ezen 1351. évi országgyűlésről nincsen történeti adatunk egyéb, csak maga a törvénykönyv, mely amaz országgyűlésen keletkezett, melyet Fraknoi Miklós zágrábi püspök és királyi alkancellár szerkesztett és a mondott év deczember 11-én kiadott. Még az országgyűlés helyét se tudjuk biztosan, ámbar igen valószínű, hogy az Budán tartatott, hova Lajos király Visegrádról időközben áttette székhelyét.

Pótolja azonban némileg a bővebb adatok hiányát a főpapok és főurak névsora, mely az okirat záradékában fölemlíti a főpapok közül: Vásári Miklós esztergomi érseket és örökös főispánt; Domokos spalatói érseket, kiről annyit tudunk, hogy születésére spalatói polgár volt és mint pompaszerető főpap nagy házat vitt; Dénes barátot s kalocsai választott érseket, kinek származásáról biztosan még nem tudjuk Lackfi volt-e, avagy Blagaji? egyébként korának legszellemesebb férfja. Miklós egri püspököt, ki 1317-ben mint nyitrai főesperes a bolognai jogi egyetemnek egyik rektora volt. aztán mint pozsonyi prépost, esztergomi érsekjelölt, nagy műveltségű és tekintélyű férfiú; Meszesi Demeter váradi püspököt, kinek pecsétje leírását megtaláljuk a Codex dipl. et epist. Moraviae IX. kötete 234. lapján; Szécsi

¹⁾ Az összes okiratokat l. az *Anjoukori dipl. emlékek* II., 501 . . . lapjain.

András erdélyi püspököt, kiról bővebben irtam *Nagy Lajosom* 55. lapján; Kálmán győri püspököt, Lajos király természetes bátyját; Miklós pécsi püspököt, Lajos király volt nevelőjét; Széchenyi Mihály váci püspököt; Garai János veszprémi püspököt; Tamás csanádi püspököt; Frater Tamás szerémi püspököt; Frater Beregrinus bosnya püspököt egy elolaszosodott szász eredetű embert; Frater István nyitrai püspököt, ágostonrendi tudós szerzetest és Frater Balázst, a tinnini vagyis knini püspököt. A világi főurak közül meg vannak nevezve: Gelétfia Miklós nádor, Kont Miklós erdélyi vajda és szolnoki ispán, Rátóti Olivér, a Paksiak őse, a király tárnokmestere és az özvegy anyakirályné udvari bírása, Széchenyi Tamás országbíró, Lackfi István szlavyon és horvát bán, Osl Domokos macsói bán, Szécsi Miklós szőrényi bán, Garai Pál a királyné tárnokmestere, Tót Bertalan a királyi pinczések — és Tót Lőkös királyi étékfogók mestere (monnón a Kont Miklós testvérei), Lackfi Dénes királyi főlovászmester, Bátmonostori Tötös (a Becsei Gergely nemzetségéből) királyi főajtónálló, Rátóti Olivérfia János a királyné főétekfogója, végre Meggyesi Moriczfia Simon (a Pokok nemzetségéből) pozsonyi vármegye ispán. (*Fejér* CD. IX/II, 37.)

PÓR ANTAL.

EGY ÉRDEKES EMLÉKKÖNYV

A XVI. SZÁZADBÓL.

Irodalomtörténeti s culturtörténeti kutforrásaink sorában korántsem foglalnak el az emlékkönyvek kiváló fontosságú helyet, sőt azt mondhatnók, hogy igen szerény helyre kell megvonulniok, már annál fogva is, mivel nagyobbára oly korból származnak, a melyre nézve sok egyéb és gazdagabb forrás is áll a történetbúvárok rendelkezésére. Mindamellett a részletekre is kiterjeszkedő, a finomabb vonásokra is sulyt fektető jellemző a bő források mellett ezekre is kiterjeszti figyelmét, ezekben is keres s talál is egy-egy gyöngyszemet s felismeri benne a vonásokat, melyek jellemképének teljessé tételére, kidomborítására szolgálnak.

Emlékkönyveknek nevezzük az oly összefűzött vagy össze nem fűzött üres lapok gyűjteményét, melyeknek sajátkezü kitöltésére rokonainkat, barátainkat és ismerőseinket felkérni szoktuk. Ily emléklapok gyűjtését a XV. században kezdték meg, nagyban divatozott a XVI. és XVII. században; ma az emléklapokat kisebb körre szorította a fénykép. A mennyiben ily emléklapok az annak kitöltésére felkért egyénnek nemcsak autographiájával, hanem sokszor kedélyéletét feltáró emléksorokkal, sőt rajzokkal is kedveskednek, annál nagyobb becsűek, minél előkelőbb, az egyházi vagy állami életben, a tudomány vagy művészet terén szereplő egyéniségtől származnak. Kiváló kegyelettel őrizik a culturi-historiai tekintetben is nagy fontossággal bíró albumát a magyar származású Dürer (Ajtós) Albertnek. A weimari nagyhercegi könyvtár különösen gazdag ily emlékkönyvekben, melyek származásuk idejének izlésére érdekes világosságot vetnek chronologiai s más irányú jegyzeteikkel, valamint ritka gonddal készített rajzaik és művészre valló miniatur képeikkel.

A pozsonyi ev. lyceum könyvtárának kéziratgyűjteményében szinte található néhány emlékkönyv. Ezeknek egyike mind tartalmára, mind külső és belső kiállítására nézve kiváló fontosságú. Míg ugyanis a többi inkább helyi érdekű és szűkebb kör-

ben ismeretes személy volt a tulajdonosa s így az autographiák is kisebb körök figyelmét vonják magokra, addig ez fejedelmi vagy legalább igen előkelő személy birtoka volt s az emléklapokat is oly személyek töltötték ki, a kik korukban közérdekű, sőt világtörténelmi fontossággal bíró eseményekkel állottak szoros kapcsolatban, s így nevüknek dicső emléket biztosítottak.

Az emlékkönyv birtokosa ugyanis Miksa király (1564 — 1576) és fia Rudolf (1576—1608) udvarán vagy állandóan, vagy ha csak ideiglenesen, mint követ huzamosabb ideig vagy ismételve tartózkodott, mert csak így nyúlhatott alkalmá oly előkelő személyektől, sőt magától a királytól és családja tagjaitól emléksorokat nyerhetni. Az emléksorok túlnyomó része 1569—1571. évekből valók, néhány a későbbi évekből 1580-ig. Helyet csak egy lapon találunk említve u. m. a 41. levélen: Prága.

Reánk nézve megfokozza ezen emlékkönyv érdekes voltát, hogy néhány egyházi és világi magyar főúr neve és jelszava is ott található.¹⁾ A 76 nyolczadrétű levélre terjedő emlékkönyv első lapja közepén egészen egyedül áll egy kis szabadkézzel írt kereszt és 1569. évszám alatt: *Dominus providebit* és ez alatt közvetlenül: *Maximilianus m. p.* csinos, gondos írással, mely teljesen megegyezik a király más hiteles okmányokon található kezeirásával. A következő lapokon már most össze-vissza következnek főherczegek, herczegek s más főrangú személyektől származó emléksorok, a melyek közül néhányat felsorolni érdemes lesz. Mindjárt a második oldalon találjuk a bölcs, vallásosságáról és államférfniúi intézkedéseiről ismeretes, országában közbecsülésben részesült szász választófejedelem nevét s jelszavát: *Spes mea Christus* s alatta: Augustus Dux Saxoniae Elector. 1570. Utána ugyanazon az oldalon, a legtekintélyesebb világi választó után a három egyházi választófejedelem keze írása következik: 1579. O. M. S. Daniel, Archiep. Moguntiacus m. p. — Valentin Archiepiscopus Coloniensis és Jacobus, Archiep. Trevirensis. — A 3. oldalra a brandenburgi választó: K(urfürst) v. Brandenburk A. U. G. W. = Alles um Gottes Willen) jelszó alá írta nevét; és »*Unitas*« alá Ferdinand főherczeg (archidux); ugyszinte szabad kézzel rajzolt keretbe balra a palotai választó: *Herr nach deynem willen*, jobbra neje: *Herr deyn will geschehe*. Friderich Pfaltzgf, Churfürst, a téli királynak gúnyolt cseh király atyja, a német protestans unio feje és neje: Amalie Pfaltzgfín Churfürstin;

¹⁾ Azon véleményhez, hogy ezen emlék magyar főúrnak volt a birtoka eredetileg, azért nem csatlakozhatom, mivel azt gondolom, hogy ezen esetben egy Zay, vagy Nyáry vagy más magyar ember a XVI. század utolsó negyedében talán mégis magyarul írt volna ez emlékkönyvbe, ha birtokosa érti e nyelvet.

alább: *Gott weis Die Zeitt*. Hans Casimir Pfaltzgf és: *Regiere mich Her Durch Deinen Geist*. Elisabet Pfaltzgriffin Geborne H. zu Saxen, s még alább: *Hab Gott für Augen*. Hertz. Christoff. Pfaltzgf és: *Fürcht Gott vnd Halt sein Gebott*. Kunigund Jacobi Pfaltzgrevin. — Magának a királynak öcsesétől, Károly főhercegtől, a stiriai ág őstől származik a 4. oldalon levő: *W. G. W.* (Wie Gott will). Carolus m. p. 1570. Ugyane lapra írta az 1542. évi magyarországi hadjáratáról nem épen előnyösen ismeretes brandenburgi örgróf Joachim egy évvel halála előtt: *Initium Sapientiae timor Domini*. Joachimus Fridericus Marchio Brandenburgensis. Manu propria. — Az 5. és 7. oldalon bajor hercegek jelszavaival és neveivel találkozunk, u. m. 1570. *Fides, Spes, Charitas Tria Hec* Albertus Dux Bavariae. — *Vincit, Vim, Virtus*. Guilhelmus Princeps Bavariae, m. p. — *Vide Cui Fidas*. Ferdinandus Dux Bavariae, m. p. — A 8. oldalon: 1570. *Fer opem Domine: qui spem dedisti*. Joannes Albertus, Dux Megapolensis. — A 9. oldalra a rajnamelléki palotagróf e szavakat írta: 1570. *Christus meum asylum*. Philippus Ludovicus, Comes Palatinus ad Rhenum., majd: *Herr Regiere Mich Durch Dein Wortt*. Jo. Wilh. Herzogk zw Sachsen, és: *Ey paruiendray*. egy Croy hercegtől, ki 1570-ben így írta magát be: Phles (Fülöp) De Croy, Hertzog zu Arschot etc. m. p. — A 12. oldalon három lignitzi, egy szász és egy münsterbergi herceg nevei és jelszavai kezdő betűit találjuk: az egyik: *G.(ott) I.(st) M.(ein) T.(rost)*. Carll zw Münsterbergk. — A 15. oldal: *Gnod Dir Gott Fortuna*. 1570. K. H(erzog) zu Teschenn; és: *Sustine abstine*. Henricus Burggravius Misniae. — A 18. oldalon: *Qui durat vincit* alatt a név olvashatlan, de közvetlen alatta: *Audendo et agendo* 1570. Don Juan manu pr. nem más mint V. Károly császár törvénytelen fiának, a későbbi lepantói hősnek kezeirása. Majd Mansfeld, Althan, Auersperg, Thurn grófok és hercegek nevei betűzhetők ki, majd a szavojai, mantuai s florenczi követekéi, de jelszavaiknak nagyobbára csak kezdő betűit írták oda. — A 32. oldalon: *Symbolum fidei iuncta dextera erit* alatt: Joachim Zaubek de Zdietyň, sub camerarius Moraviae. Anno 1570. áll; alatta: Sigm. Freih. zu Herberstein s közvetlen ezen morva s német főurak után az első magyar név: *S(is) M(ei) M(emor) M(aximiliane)* Mic. Warday zw Kiss-Warda, s mellette a bécsi politikai pártvezér Hohenwarth egy őse: A. von Hohenwart eigene Hand azt írta: Ander Jar andres Glückg. Ennek alatta egy másik név következik, mely a 30 éves háboru kitörése történetében szerepel; a cseh helytartó tanácsos Slawata Vilmos atyja Adam Slawata Herr von Chlum. Még alább: *Aequus animus aerumnae condimentum optimum*. Ungnad Dávidtól, ezen

Karinthiából Magyarországra átszármazott s 1563-ban honos-
ságot nyert buzgó protestans család egyik kiváló tagjától. —
A 37. oldalon a hirneves Starhemberg család egy ivadéka, még
pedig az 1529-ben Bécsnek a török elleni megvédésében szereplő
St. legidősebb fia 1570-ben: *G. S. Z. B.* mellé így írta nevét:
Ruediger Herr von Starhembergs Handschrift; melléje meg:
Anno 1571. *Mässig ist bestündig.* Hanns Wilhelm Herr zu Rogen-
dorf Landmarschal m. p. — A 41. old. felső szélén áll mintegy czimül
idegen, de egykorú írással: Consiliarii principum Electorum.
Pragae MDLXXX; tehát a választófejedelmek tanácsosai, kik
1580-ban Prágában tanácskoztak; neveik szinte olvashatlanok.
Kibetűzhető: 1580. *Erit altera merces.* Christoph Meyenburgk.
— *Consilio et virtute.* Philip. Wolf von Sempach. — Julius
Micyllus D(oc)tor. *A(illes) Z(ur) E(hre) G(ottes).* Laurentius
Lindemann. — A hirneves Pappenheim családot Conrad zu
Pappenheim, des heiligen Römischen Reichs Erbmarschall keze-
írása 1571-ből képviseli, s ugyancsak a 44. oldalon tisztán kiol-
vasható a hős Batthyányi Boldizsár neve szinte 1571-ből *H(?)*
g. a. n. betűk alatt — A következő oldalon: *G(ott) M(ein) H(ort)*
1571. Niclas Graf Salm egy az 1529-ki török háborúból ismere-
tes s még most is virágzó osztrák főúri család tagja. Majd a 48.
oldalon a bedegi Nyáry család egy tagjával találkozunk, kinek
jelszava: *Omnia in manu dei* s neve Stephanus Nyáry de Bedeg
1571. csinos betűkkel van feltüntetve. — Majd meg a Zay család
egy tagjára akadunk, ki ezeket írta: *S(it) D(eo) G(loria).* Ladis-
laus Zay de Chemer 1571. még pedig gondos írással. — A 49.
oldalon egy Auersperg (Wolfgang Sigm. v.), Buohuslaw Leska-
wetz a Leskau (*Fiat voluntas tua*) s másoktól vannak emléksorok
így *Post nobila febus* (így!) 1571. Több név azonban olvashatlan.

A szépnemet képviselik még az 53. oldalon: Agnes von
Schleswig, Anna von Spanenberg, Madame v. T... Marschallin
ily emléksorral: *Gott Sey Mein Trost. Was Gott Will.* — Az 54.
és 55. oldalra két Auersperg írta az oldal szélére: 1573. *In manu*
dei Sors mea. Georg Freiherr zw Auersperg Landshauptmann
in Crain, és V. N. S. N. Christoph Frh. zu Auersperg m. p.
Az 56. oldalt papi rendű személyek foglalták le: *Dirigat Domi-*
nus actus nostros. Joann. Bapt. Cassaneus Archiepiscopus Ros-
sanensis. és: *Viriliter agite, qui speratis in Domine.* Horatius
Magister Malaspina Nuntius Apostolicus. — A pápai követ után
Portugalia követének gondosan rajzolt betűi következnek az 58.
oldalon: 1579. *Me dio tutissimus ibis.* Joao Gomez da Silva
embassador M. Elkey de Portugal. — Több üres lap után a 64.
oldalon Don Gonçalo de Mendocça: *Fides sine operibus mortua*
est jelszavával a protestans hit elv ellenében a kathol. dogmát

vallja. Magyarország tudós főpapja szólal meg a 66. oldalon s a humanismus híu apostola ezt írja: *Ex alto omnia*. Ant. Verancius. Archiepiscopus Strigoniensis; évszám itt (különben ritkán) hiányzik. Alatta egy balról jobbra huzott vonal által elválasztva, az előbbtől különböző irással áll: *Auream mediocritatem diligit*. Lucas (a név olvashatlan). Praga 13. Februarii. Anno 1573. — Majd a 76. oldal 1571. évi, alig olvasható emléksorokat tartalmaz: *Nullus liber erit, Si quis amare velit*. Felix Comes Lodrony. *Gott gabs, got Nambs*; a 78. oldalon 1575-ből: *In domino confido*. Georg Popel Baro de Lobcovitz. — A 79. oldalon ugyanarról az évről: *G(ott) I(st) M(ein) H(ort)*. Joach. H. v. Kollowrat manu pr. — A velencei követ: Joannes Corrarius, orator Venetus 1572-ből e sorokat írta: *Satis lucratur, qui multis prodest*. — Katholikus Ferdinánd spanyol király követe a császári udvarnál ezt írta a 84. oldalra: *Quae utilitas in sanguine meo si descendo in corrutionem*: d'Francisco Hurtado de Mendoza stb. 1572. — A következő oldal Josef Cardinalis Comendonus Legatus és Jo(annes) Delphinus episcopus Torcellinus *S. M. J. D. E.* emlékezetét tartja fenn. — A 86. és 87. oldal a főherczegek, a király fiainak kéziratát mutatja be: Rudolf, ki apját 1576-ban a trónon követte, 1571-ben: *Omnia ex voluntate Dei* alá csak nevét írta, valamint Ernő főherczeg is: 1571. *Soli Deo Gloria* alá; de a többiek az 1570-ből származó, csak a kezdő betűkkel jelzett emléksorok alá neveikhez Archidux Austriae-t is hozzátették: *A. T. G. V. E. Matthias Archidux Austriae m. p.* — *F. O. E. A. J. A. Maximilianus Archidux Austr.* — *P. A. Albertus, Archidux Austriae m. p.* — *T. E. V. Wenceslaus Archidux Austr.* — Legalul a szélén apró irással: *Dominus erigit ellisos*. Ludovicus Cardinalis Modratinus Episcop. Tridentinus. — A 88. oldalon szabad kézzel rajzolt keretben, melyhez czímer is tartozik: Anno domini 1571. 4. Id. Decemb. közben a jezsuiták I. H. S. ismeretes zárdafeliratával: *Cor mundum crea in me Deus*. Urbanus Episcop. Pataviens. m. p. *Satis morituro*. — A 89. oldalon W. Rosemberg m. p. *Festina lente* és Popel Baro a Lobcovicz: *Semper idem* jelszavai olvashatók 1571-ből. Ugyanazon évből származnak, Vilmos olmüci püspök: *Conatus iuvante Deo* s a 91. oldalon Don Diego de Mendocça: *Firmamentum est Dominus* sorai. — Majd megint néhány magyar püspökre kerül a sor a 92. oldalon, a hova az akkori veszprémi püspök azt írta 1571-ben: *Nusquam tuta fides*. Joann. Listhius Electus Episcopus Vesprimiens. mp., s 1572-ben közvetlen alája az eгри püspök Radéczy baráthoz illő önzetlenséggel: *Qui Aqua et pane non indiget, satis dives est*. Steph. Radecius, Ep. Agriensis m. p. — A 93. oldalon csinos irással 1570-ből áll: *Deo duce*. Joannes. Elect.

Argentinensis Alsatae Lantgravius. — A 95. lap több ismeretes külföldi főúr nevét hozza: *Ich hab's yberwunden*. Georg H(err) von Pruszkau. — *K. G. M. F.* Jaroslaw Herr v. Kolowrath, s a 98. lap: *Auxilium meum a Domino* A. Ditrichstein. — *Sit Nomen Domini Benedictam*. Claudius Friaullius Comes. — *Pocco es lo possibile*. Ottavio Spinola, a 30 éves háború elején szereplő Sp. Ambrus atyja; alább: 1571. *In te fido*. Joann. Tonner Dr. et P. (Doctor et Professor) s a következő oldalon: 1571. *V. F. C.* (talán V. C. F.) Christophorus a Puechaim, Liber Dominus. — A 103. oldalon a Bécsben akkor előkelő szerepetjátszó Eytzing család négy tagjával találkozunk, u. m. Michel Freiherr von Eytzing: 1571. *J. G. G. M. G. P.* — Georg (?) *Alles zu seiner Zeydt*, — Wolfgang: *G. G. M. G.*, — és Andres Frh. von Eytzing: *R. D. Z. S. Z. Gnad Dir Gott*. — a 105. oldalon pedig 1575-ből: *G. W. S. E.* Reuner von Winterfeld, *W. G. W.* George Ribbeck Marschalk és *G. M. T.* Otto von Arnim. — A 106. oldal új neveket hoz: *Jacta curam tuam in Dominum*. Lambertus Dystelmeyer. — *In manibus tuis sortes meae*. Joannes Boppard. — *Alius de alio iudicat dies, supremus de omnibus*. Christophorus Meyenburgk. — *Deus adiutor meus*. Johann v. Kötritzsch. — Ismeretesebb neveket juttat emlékeztünkbe a 108. oldal: *Unversucht unerfahren* és: *Nescit vinci concordia* emléksorok 1573-ból a nagyhirű s gazdag Fugger család Max és Octav nevű tagjaitól származnak; talán Miksa király is rászorult a pénzükre. A 109. oldalon ismét egy magyar kéz vonásaira akadunk, a hol 1572 alatt *D(eus) F(st) S(alus) M(ea)* és Emericus Zobor L. O. P. R. Hung. m. p. áll. Ez nem lehet más, mint az akkor báróvá lett Ernádor Czobor Imre. Ugyanott 1575-ből: *Cave et Acquiesce*. Chr. Phil. Zott a Pernegk. — A 116. és 117. oldalon spanyol nők nevére akadunk: Dona Anastasia Biglia, Dona Judita et Dona Isabella de Pernestan, Dona Luisa Lasso de Castilla és Dona Margaretha Lasso de Castilla, Dona Maria Lasso de Castiglia s alul: *Uni soli semper*. Alfonsus dux Ferrariae és *Memor. sto.* Alfonsus Clemens. (1569 — 1571-ig). — A következő lapokat olasz és spanyol főurak foglalták le, a hová Hercules Contrarius ezt írta: *Firma fides*, Scipio Gilliolus: *In te domine confido*, Giulio Este: *Semper idem*. 1571. Don Blasio de Aragon: *Non fortuna, sed virtute duce*. — Ezután néhány oldalon ismét Miksa király halála utáni időből származó emléksorok következnek, u. m. 1579-ből: *Meruisse Satis*. Don Juan de Borsas s 1580-ból: *Mihi autem adherere Domino deo bonum est*. Fabricius Comes Corriggii, s megint 1579-ből: *Quod visu pulchrum est, noveris esse nocens*. Philippus von Coulemerg, majd 1578-ből kettő, u. m. *Virtute*. Andr. Grill. D. — *Sperafore* Joa. Bapt. Weber és 1577-ből három, u. m. *Ora et labora*.

Timo(theus) Junj D., *Vive victurus* Wolfg. Griestätter D. és *Utrumque* Joannes Alexandrinus. Alkalmasint az emlékkönyv későbbi birtokosának tudós társai. Az ezek után következő emléksorok megint korábbi időből valók. A 140. oldalra Don Antonio Mazara ezt írta: *Auxilium meum a Domino*. 1572. — Filippo Cospi 1571-ben: *Tu ne c. de malis* és Renatus Comitatus excellentissimi Ferrariensis D. Legatus: *Fata viam invenient*. — Ezután még tizenegy üres lap következik, csak a bőrboríték belső oldalán ismerhető még fel néhány név és emléksor, u. m. 1569-ből: *Zeit pringt Rosen*. Paulus Sup. (erintendent) v. Sachsen, 1572-ből: *Gedult*. H. Vallenberg v. Erla, és 1575-ből: *Mente Deo defixus*. R. v. Stolzingen.

Kiváló figyelemre méltó még ezen emlékkönyv külseje is. Borítéka egyszerű vastag bőr, melynek francia ízlést feltüntető aranynyomású diszítése annyira kopott, hogy csak egyes mélyebb helyeken ismerhető még fel a nyomásban az arany. E diszítés a boríték külső oldalai szélén vonul végig 13 centim. szélességben és 20 centim. magasságban s a sarkokban liliom alakot mutat; közepén pedig tojásdad keretben, melynek átmérője balról jobbra 46 millim., fölülről lefelé pedig 50 milliméternyi hosszú, különféle diszítést láthatni. A belső lapok még inkább méltók a megfigyelésre. A finom, teljesen sima papír, keleti eredetre mutat ugyan, de víznyomású jegye után itélve francia gyártmányának látszik. A levelek széle 5 centim. szélességben szebbnél szebb virágokkal, leginkább rózsabimbókkal s levelekkel, de más virágokkal is vannak diszítve, melyek közt pálmák, czipruságak s különféle mezei virágok tisztán felismerhetők. E virágdiszítéseket sem rajzónnal, sem ecsettel nem készítették, hanem olaj- vagy viaszfestékben nyomták bele a papírba, úgy hogy a virágok szárjai, levelei s a bimbók színes levelei színök s alakjuk szerint mindkét oldalán az illető papírlapnak egyformán jól megkülönböztethetők. A bimbók s virágok leveleinek színe természetesen sokat veszített eredeti élénkségéből; azonban a zöld levelek, száruk s különösen a pálmalevelek zöld színe meglepőleg szép és friss. Az egyes lapoknak e cifra kereten belül eső része, az írásnak szánt hely, sötét piros, vagy világos barna lehetett s két 11 centim. magas és 3 centim. széles négyszög hasábra van osztva. Sokan ezt megfigyelve jegyezték be neveiket; de igen sokan e kereten kívül a virágos diszítések közé. Van továbbá néhány olyan lap is, a melyen éppen semmi diszítés sincs, vagy csak u. n. márvány színezés, de míg az ilyen lapon a színektől a papír elvesztette fényét, addig a fennemlített diszítések sem a papír fényében, sem vastagságában nem okoztak semmi legkisebb változást sem.

Ezen érdekes emlékkönyv ismertetését még azzal kellene kiegészítenem, hogy arra a kérdésre feleljek, honnan s mi uton került ezen becses kézirat, melynek egyes lapjait oly előkelő személyek töltötték ki, a pozsonyi evang. lyceum könyvtár kézirat-gyűjteményébe. Sajnálom, de erre a kérdésre nézve csak egy sejtlemnek adhatok kifejezést, melyet Thaly Kálmán elnök pendített meg, hogy talán a Zay család útján került mostani helyére, a mennyiben Zay-Calisch Amália báróné nevezetes adományokkal segítette a pozsonyi lyceumot s gyarapította könyvtárát. E gyűjteményt ugyanis ritkaságaival együtt úgy őrzi az idő szerinti könyvtáros, a nélkül, hogy jegyzéke vagy lajstroma volna. Michnay Endre D., ki még a negyvenes években volt őre, hozzáfogott egy ily jegyzék készítéséhez, de egy oldalnál tovább nem jutott, ezt az emlékkönyvet nem is említi. Az 1878/9-ben megjelent lyceumi értesítőben közzétett ismertetés pedig nem mondható kimerítőnek. Ugyanazért örömmel üdvözljük Kvaczala János dr. s lyceumi tanár azon ajánlkozását, hogy természetesen kellő díjazás mellett, szakszerűen rendezni fogja, lajstromot készít s így hozzáférhetővé s kiaknázhatóvá teszi ezen a hazai, különösen egyháztörténelem tekintetében fontos kéziratokban gazdag kézirat-gyűjteményt.

HARMATH KÁROLY.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Történelme az alsó-magyarországi kémlőintézet egyesületének és az érc- és fémpróbavételnek ugyanazon bányakerületben. Irta Szitnyai József köz- és váltóügyvéd, Selmeecz-Bélabánya város törvényhatóságának főjegyzője. Kiadta a *Kémlőintézeti egyesület* ötvenéves fennállásának emlékére. Selmeecz-bányán. Nyomatott Joerges Ágost özvegye és fiánál. 1893. 227. l. Ára ?

Szitnyai József a »Pénzverés II. Lajos idejében« című dolgozatával kezdette, tudtunkkal, e nemű munkálkodását. És tán éppen ezen dolgozat irányította reá a kémlőintézet-egyesület figyelmét, mikor ötvenéves fennállásának emlékét irodalmilag is megünnepelni óhajta.

Úgy az eszméhez, mint az író megválasztásához szerencsét kívánhatunk a derék egyesületnek. Szitnyai nagy szorgalommal s az eredeti források lélekismeretes buvárlása után fogott hozzá feladatához, és ha nem is nyújtott tökéletesen megfelelő s kritikailag is teljes monographiát, az nem annyira rajta, mint inkább az alkalmoszerűsége és azon körülményen mult, hogy az egyszer igazán taposatlan ösvényen kellett járnia.

Kissé banális előszó után, mely e komoly munka elől bátran elmaradhatott volna, s a Gaden (Probiergaden stb.) szónak etymologikus magyarázata után, a próbavétel helyi történelmének legrégebb korába vezet be.

A Scheidgaden (választó-helyiség) első nyomára IV. Béla jus vetus municipale et montanisticumában találunk, a mely Selmeecz-bánya részére szól. Ebből azt következteti a szerző, hogy akkor már a próbavételnek is dívnia kellett, a mely azonban okmányilag csak 1342-ből mutatható ki. Érdekes ezen szempontból Zsigmond 1405-iki decretumának 21-ik cikkelye, de legfőképp V. László egy 1453-ik évi levele, mely meghagyja, hogy a *királyi probator* és az érsek embere azon napot is feljegyezzék, melyen a próba vétetett s mennyi márka került próbavétel alá.

Selmeecz-bánya ez időben már saját választó-házzal is birt, a mit Mátyás királynak 1465-ben Zólyomban és 1466-ban kelt

okmányai igazolnak, s a melyek azon vizályt egyenlítik ki, a mely a város és a körmöczbányai kamaragróf között a választóház évi bére miatt támadt.

1499-ben Selmeczbányának a próbavétel miatt Thurzó Jánossal gyült meg a baja. Thurzó a homokhegyi bányák megvétele által nagy tekintélyre tett szert s ezt aztán, ősi szokás szerint, hatalmaskodásra használta fel. A város a királyhoz fordult orvoslásért. Tény, hogy Thurzó, mint kamaragróf, sok visszaélést követett el, de tagadhatatlan az is, hogy a bányaművelés alatta nagy lendületet vett. Lang Jánoshoz, a király selmeczi aknaügylőjéhez intézett rendelete, a bányajog történelmének, valamint a bányamester és az aknaügylő (bányabíró) akkori hatáskörének első rendű forrását képezi.

A probatoris officium első adományozásának példáját II. Ulászló korából ismerjük. 1504-ben ő és neje Anna e hivatalt Steck Boldizsár városi jegyzőnek adományozta, a kinek neve a bányászat történelmébe arany betűkkel van bejegyezve.

A selmeczi és a körmöczbányai kamarák között csaknem folytonos vizálykodások voltak napirenden. Egyike a legnevezetesebb differenciáknak az, mely 1517-ben az ércz felhasználása miatt támadt s mely II. Lajosnak külön rendelkezését vonta maga után. Érdekes, hogy ugyancsak II. Lajos 1521-ben Thurzó Elek kamaragrófhhoz intézett parancsával meghagyta, hogy az összes kémlészek és pénzverők szerszámaikkal együtt haladéktalanul Budára menjenek, pénzverés céljából.

Többé-kevésbé érdekes dolgok azok is, a melyeket szerző a bányapolgárok kémlészeinek a királyné kémlészeihez való viszonyáról; a magán-kémlészek választásáról; a próbavételre vonatkozó intézkedésekről; a Handstein eltitkolásának és csempészetének tilalmáról; a rézkohók és a fémtűz fogyatékának szabályozásáról; a kamarai kémlő-intézet reformálásáról mond. Jogtörténeti szempontból legérdekesebb része azonban a műnek az, melyben a Diploma vagyis a Generale s a beváltási regale történetét adja. Kultúrtörténeti szempontból pedig a próbavétel szakszerű oktatásának s a kémlészetnek, mint szaktudománynak, történelme érdemel külön megemlítést.

Az újabb kor történelmének kimagaslóbb mozzanatai között szerepelnek: az 1816-iki selmeczbányai kohászati congressus, az alsó-magyarországi bányakémlő-intézet keletkezése, a kémlő-intézet-egyesület szervezése és az egyesület reformálása.

Sajnáljuk, hogy az ügyes szerző művét nem fektette szélesebb alpra. A kémlészet általános történelmével való párhuzam, a felhozottak kritikai méltatása, a túlságos helyi ragaszkodástól való emancipálódás a mű értékét és becsét nagyban emelték

volna s a szerző nagyobb elismerésre és köszönetre leendett érdemessé. Így is azonban művét haszonnal forgathatja a tudós, élvezettel a laikus.

A mű eléggé folyékonyan van írva s a sok magyartalanság nem a szerzőt, hanem azokat terheli, a kiknek kötelességük lett volna a bányászat műszavait tökéletesíteni, helyesebbekkel pótolni.

Reméljük, hogy a mű esetleges második kiadása teljesebb feldolgozásban s tágabb keretben fog majdan napvilágot látni.

CRESSENS.

A lovagi intézmény. Irta Dr. Zsindely István, a sárospataki jogakadémián a jogtörténelem és jogbölcselet ny. r. tanára. Budapest. Kókai könyvkereskedése. Nyomatott az ev. ref. iskola betűivel. 137. l. Ára 1 frt 20 kr.

Caeca sine historia jurisprudentia. Balduin ezen jelmondátát írta szerző művének első lapjaira. Sajnáljuk, hogy csak a könyvre írta és nem tartotta meg. Igaz, hogy művét, a mikor a lovagi intézmény történelmét magyarul még senki sem írta meg, nem üdvözölhattük volna ma. Ez azonban az irodalomra nézve nem nagy veszteség, a szerzőre nézve határozott nyereség leendett. Művére, mely, előre is kijelentjük, a hivatottság számtalan jelét viseli magán, szivesen elvártunk volna türelemmel egy pár évig s akkor oly dolgot nyújthatott volna, mely a jogtörténelem terén egy csapással nevet, még pedig nagy nevet biztosított volna, nem pedig olyat, a melyet az előszóban kell az excusék seregével az esetleges támadások ellen körülbástyázni.

Szerző nem nyújtott többet, mint a mennyit az adott körülmények közt bárki is nyújthatott. Tárgyát szeretettel, elég melegséggel kezeli, de egész tárgyalásán meglátszik, hogy nem a lovagkor és a lovagi intézmény professzionatus alapos kutatója, hanem a professori katedra irodalmilag tájékozott s fegyelmezett gondolkozású képviselője áll előttünk.

Önálló kutatásnak s így önálló felfogásnak alig van nyoma könyvében; de azt, a mit a lovagkorról és a lovagi intézményről a külföld írói összeírtak, ügyesen használja fel s elég folyékony, — olykor mégis ujságvadászó szavakkal vegyítve, mint pld. *népr. gész, váracskázás*, stb. stb. — tiszta és átlátszó előadásban mutatja be. Nagy merészség lenne azonban az, ha művét jogtörténelmi monographiának neveznők; nem egyéb az, mint jogi tudományokban jártas egyén ismertető könyve egy oly kérdéstről, a melynek egészéről tán még igen, részleteiről azonban már csak igen keveset hallott a közönség.

Ez adja meg szerző könyvének jellegét, s ezen szempontból

becsesnek is, nyereségnek is lehet mondani. A tudósok nem, de az úgynevezett művelt nagy közönség haszonnal forgathatja.

Ahhoz, a mit a lovagi intézményről szerző előad, éppen a jelzett okokból, nincs szavunk. Hiháztatjuk azonban, hogy a szerzetes lovagrendek fölött oly könnyű szerrel csúszik el. Ha ezen kérdést behatódóbb tanulmányozás tárgyává teszi, akkor könyvének utolsó fejezete, mely a lovagi intézmény magyarországi életéről szól, még érdekesebb, s a mi fő, igazabb állításokkal telt volna meg. Ki kell emelnünk mégis, hogy ezen fejezet, ily alakban is, a mű legbecsesebb része, mely még az önálló kutatás egyes nyomait is magán viseli.

A lovagi intézmény magyarországi irodalma szegény. Ugy szólván koldús. Szerző nagy hálára kötelezhetné azt le, ha kiindulva a latin közmondásból: qui perdidit numerum, incipiat iterum, művében több ízben megnyilatkozott hivatottságát kiaknázva, önnálló, alapos kutatás révén, hazánkat a lovagkor és a lovagi intézmény *monographiájához* juttatná.

CRESCENS.

A Katholikus Clerus sérelmei 1848 előtt és után. Különlenyomat a Budapesti Szemle 1892. évfolyamából. Budapest, 1893. 258 l. Ara? — Franklin-Társulat nyomása.

Elegáns angolos kötésben, csinos kiállítású könyv fekszik előttünk. A könyvkötő- és a nyomdász-ipar versenyre kelt, hogy az irodalom kitűnő termékét külsőleg is tetszetős alakban mutassa be.

Átgondolt, nyugodt hangon írt pragmatikus története ez annak az Eris-almának, a mely egyházaink között a békét egy időre megbontotta. Kritikus élel tárgyalt essay-je annak az áramlatnak, melyet reformnak nevezünk s a mely csüggedetlen erővel készíti utait, hogy a megvalósulás terére érjen.

A mű tizenhét, érdekesebb fejezetben tárgyalja a kérdést. A katolikus egyháznak a magyar államban való elsőségét néhány rövid, de markans vonással világítva meg, átme gy tulajdonképeni tárgyára, a kath. clerus sérelmeire.

A clerus sérelmeit, az időrend tekintetében, két csoportra osztja. A választó vonalat pedig azon határra helyezi, a melyet az ország alkotmányának megváltoztatásával, a katolikus vallás államvallási minőségének megszűntje jelöl ki.

1848-ig a sérelmek, eltekintve Mária Teréziának a jezsuitákra, felvilágosodott, de szerencsétlen kezű fiának, II. Józsefnek a szerzetes rendek eltörlésére vonatkozó intézkedéseitől, csakis a megadóztatás és általában a javadalmak, a temporaliaák tekin-

teében forogtak fön­n és e körülmény engedi a clerus sérelmeinek megkülönböztetését a szerint, a mint azokat az ország többi rendei is a clerus jogaival és az alkotmánnyal ellentétben állóknak találván, országos sérelmeknek tekintették, melyek orvoslását országgyűlésileg is ismételten kérelmezték. Ezen sérelmek oka természetesen a »közjó bálványában.« a kincstárban volt keresendő, a mely bálvány míg egyrésztől kielégíthetetlen, más részről oly természetű volt, hogy ép akkor éhezett legjobban, a mikor a legtöbb táplálni valója lett volna.

Már III. Károly alatt kezdődött a clerusnak szorosabb értelemben való megadóztatása. Határozott alakot öltött Mária-Terézia alatt, kinek e nemű intézkedéseit II. József nemcsak fenntartotta, de meg is erősítette. Az ő rendelkezései ellen ép úgy, mint az ország alkotmányát felfüggesztő intézkedéseivel szemben, a clerus igazságtalan megadóztatása, a szerzetes rendek eltörlése, a katolikus alapoknak incamerálása ellen is egyetértelmel foglaltak állást az ország rendei; sőt maga az udvari kancellária is az alapok incameratiójával szemben 1781. 4351. sz. a. a császárhoz intézett feliratában, határozottan tiltakozó álláspontot foglalt el.

II. Lipót megszüntette ugyan az adózást, de Ferencz király újra életbeléptette azt.

1848 után a kath. clerus sérelmei olyanok voltak, a melyeket többé országos sérelmeknek tekinteni az ország többi rendei nem akartak, nem is akarhattak, mert hiszen jórészen éppen tőlük származtak. Ezek a sérelmek leginkább a katolikus alapokra és az iskolákra vonatkozó befolyás megrövidítésében culminálnak. Ezekhez sorolandó a főpapok végrendelkező jogának megszorítása, vagyis a szabad végrendelkezési jog nagy taksával való megváltása.

Mindezen gravameneket alaposan, a történelmi okmányok pontos, hű és lelkiismeretes felhasználásával tárgyalja a tudós szerző.

Rendkívül érdekes a mű tizenegyedik fejezete, mely az alapítványi kérdés felvetésének s a katolikus autonomia érdekében megindult mozgalmak fejlődésének kérdését, sok új adattal gazdagítva ismerteti.

A tizenharmadik fejezet a tárgy legfontosabb részével, az egyház és állam viszonyával s a főkegyúri jog történelmével foglalkozik.

Örömmel constatáljuk — e sorok írója a maga álláspontjából ítél — hogy az egyház és állam között való viszony minéműségére nézve a szerző a legjobb rendszer híve. A két társaság — az egyház és állam — teljesen különböző ugyan, s mindegyik

megtartja szabadságát a maga körében, egymástól azonban teljesen elválasztva nemcsak hogy nincsenek, hanem egymást kölcsönösen támogatják.

Az ember, de meg a dolog természetéből is folyik, hogy helyes rendszer csak ez lehet. Téves az egyházat teljesen alárendelni az államnak, de téves viszont ugyanazt tenni az állammal. Hogy pedig a »szabad egyház szabad államban« utópia, azt ma minden gondolkodó jogtörténész kétségtelennek tartja. Mindazonáltal, bár nem állítjuk a teljesen ellenkezőt, éppen nem értünk egyet azokkal, a miket szerző »az állam eszményi természetének megváltoztatása« alapján plaidirozók ellen hoz fel.

Az újabb történelmi kutatások után szalma szálba való kapkodás volna a XVIII. század egyházi kanonistáinak, az ugyanakkor lábra kelt udvari kanonisták ellenében felállított Sylvester-féle alapot forszírozni. De viszont ép oly tarthatatlan mentő köté a Pázmán szavainak túlságos kiélesítése is.

E sorok írója szintén foglalkozott a főkegyúri joggal. Tán némi önérzettel mondhatja, hogy művecskéje — *korra nézve* — az újabb nemű irodalom első terméke. Ott kifejtett nézeteit egyben-másban ma önmaga is módosítaná, de még a legújabb kutatások sem bírták megingatni abbéli meggyőződésében, a melyet a főkegyúri jog eredetére nézve táplál. Ha szerző okoskodása, az alapításra és javadalmazásra alapított főkegyúri jog, teljesen meg is felelne a valóságnak, még akkor is a jog lényegén ez nem változtat semmit sem, mert köztudomású dolog, hogy a katolikus egyház ősrégi jogszokása szerint, a kegyuraság jog ugyan, de privilegialis és par excellence egyházi jog. Ebből a praemissából azt a consequentiát, a melyet ezen nézet védői lehozni kívánnak, csak erőszakkal lehet kisajtolni. A mi a Verbőczyből levont érvelést illeti, arra nézve azok, a kik a híres Tripartitum keletkezésének történelmét csak némiképp is ismerik, súlyt nem helyezhetnek. Verbőczy célzatosan írta művét s volt olyan előrelátó, hogy a szerint alkotta meg annak alapelveit.

Különben e kérdés feszegetése azon szempontból, a melyből arra szerzőnek van szüksége meddő dolog. A pápának, mint a katolikus egyház fejének, a nevelés- és oktatásügybe való befolyását, a javadalmak- és alapítványokra való jogát, a kérdésben járatos katolikus kanonisták soha sem fogják az apostoli király főkegyúri jogából, hanem onnan bizonyítani, a hol azok egyedül gyökeredznek: a katolikus egyház szervezetéből s a katolikus egyház vagyonjogából. Az idézni szokott magyar törvények csak arra valók, hogy bizonyítsák, miszerint a magyar királyság ezen szervezetet és ezen vagyonjogot mindig elismerte s annak rendelkezéseit jogosaknak tartotta.

Kultúrtörténelmi érdekekkel bir főkép a tudós szerző művének utolsó fejezete, melyben a katolikus egyház azon ügyeinek statistikailag is pontos leírását adja, a melyek a majdan létesítendő autonomia jogkörébe vágnak.

Egészen véve szerzőnek buzgó fáradozásaiért csak köszönetet mondhatunk s művét, általános tudományos szempontból, az újabb irodalomra nézve határozott nyereségnek tartjuk.

CRESCENS.

Péter és Bánk Bán összeesküvése. Irta Érdujhelyi Menyhért. Ujvidék, 1893.

1 — 139 l. Ára 1 frt.

Szépen fejlődő vidéki történetirodalmunk egyik becses termékének kell tartanunk azt a csinos kiállítású kötetet, mely csak imént jelent meg a könyvpiaczon. Érdujhelyi Menyhértnek, a tehetséges újvidéki történetbuvárnak tanulmánya ez, a kinek fiatal kora daczára már eddig is nagy érdemei vannak a helyi történetirodalom művelése körül, mert ő már Ujvidék szab. kir. város törvényhatóságának megbízásából e város monographiáját is elkészítette s azon kívül számos jeles dolgozatával a Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat évkönyvének tartalmát is gyarapította. Volt alkalmunk Érdujhelyinek, a bácskai fiatal róm. kath. lelkésznek, történeti dolgozatait más alkalommal is behatóan tanulmányozni, s mindenkor úgy találtuk, hogy őt mint író és buvárt mindazon előnyök jellemzik, a mik egy történetíró a legszebb irodalmi sikerrel kecsegtethetnek. Ezen írói tulajdonságok pompás összhangban nyilatkoznak a tudós szerző nagy apparátussal és gonddal írt újabb művében, a »Péter és Bánk-Bán összeesküvése« című tanulmányban, a melyről itt pár sorban megemlékezni akarunk, mert Érdujhelyi könyvének tárgya a legszelesebb körök figyelmére méltó történelmi tény, a melynek kiszínezett és jó részben költőileg elváltoztatott hagyományát részint a historiából, részint a Katona által írt remek »Bánk-Bán« cz. drámából mindenki ismeri. Szerző e hagyományt tisztán történetírói objectiv álláspontból teszi tanulmánya tárgyává s éles kritikai bonczkással hámozza ki a historiai igazságot a mondai és legendai tömkelegből.

Az eddigi tulnyomó történeti felfogás a Bánk-Bán drámáról egyértelműleg az volt, hogy II. Endre király nejét, Gertrudot, Bánk bán és társai úgy szólván tisztán csak a miatt ölték meg, mert Bánk nején, Melindán, a királyné hozzájárulásával sérelem esett, s ebben az u. n. Melinda-affaireben a királyné gyilkosaként Bánk-Bán szerepel. Érdujhelyi azonban beható forrástanulmányok alapján a Katona István, Pauler Gyula stb. történetírók

álláspontját foglalja el és teljesen meggyőzőleg kimutatja, hogy e drámailag oly kiváló hatású Melinda-affaire teljesen ellenkezik a historiai valósággal, mert Gertrud királyné nem személyes okokból és nem is Bánk, hanem Tőrefi Péter főispán által öletett meg, még pedig tisztán politikai indokokból.

A drámai irodalmunkban oly híres »Bánk-Bán« cz. dráma történelmi háttere tehát most szerző könyvének elolvasása után teljesen megváltozik. E könyvben kellőleg ki van mutatva, hogy Bánk nem volt gyilkos, hanem csak részese egy nagy összeesküvésnek, melyet az idegen befolyást megtorolni és ellensúlyozni törekvő nemzeti érület emberei, Tőrefi Péter főispán és társai, indítottak; hogy a Melinda-affaire semmiféle történelmi alappal nem bír, s hogy az egészen a későbbi kornak költői phanasiájából eredt.

Mindezt a szerző bő tárgyilagossággal fejt ki művében, melylyel — úgy látszik — annál nagyobb előszeretettel foglalkozott, mert a II. Endre király korabeli összeesküvés hőse, Tőrefi Péter, bácskai nagybirtokos és főispán is volt, a kinek emlékét a mai Ujvidék története és a mai Pétervárad neve egyaránt hirdetik. És éppen ezért Erdújhelyi nemcsak a Melinda-affaire valótlanágának földerítésével s az összeesküvés igazi czéljának kimutatásával, hanem a drámában szereplő egyéneknek történelmi jellemzésével is foglalkozik, figyelmére méltatva minden vonatkozást, a mi Bács-Bodrogh vármegye helyi történelmére tartozik.

E mű tehát tárgyánál fogva közelebről érinti a bácskai helyi történelmet, bár másrészt a hazai irodalmi szakkörök figyelmére is egyaránt méltó. Mi részünkről ehhez csak gratulálhatunk a derék szerzőnek, a kinek jövőendő irodalmi sikereihez legjobb ajánlólevél e könyv, s éppen azért szívesen ajánljuk azt minden irodalombarát figyelmébe.

DUDÁS GYULA.

»Kalotaszeg magyar népe« és »Torda, Aranyosszék magyar (székely) népe.«
Irtta dr. Jankó János. Budapest 1893.

»Kalotaszeg magyar népé«-nek a bírálatát Herman Ottó így kezdi: »A szakirodalom terén feltűnedező legifjabb erőink közt nem akad egy is, a mely dr. Jankó Jánossal sokoldalúság és a termelés hősege tekintetében vetekedhetnék. Ráakadunk termékeire a napilapok tárczarovatában, a képes hetilapokban, tudományos és ismeretterjesztő társulataink folyóirataiban, a külföldiekben is. Tanulmányaival megjelenik a legelőkelőbb tudományos társulatok előadói székén, majd mint tag, majd mint vendég stb.« Így kezdi, de nem így folytatja, mert szemére veti a

felette gyors munkát, mely gátolja, hogy írói egyéniséget öltön, s ehhez a sok munkához felette fiatalnak is tekinti az író. Csak hogy ez a fiatal ember. az ő páratlan szorgalmával, kitartó munkakedvével, fáradságot nem ismerő kutatásával, s azzal a lázas tevékenységével többet is győz mint egy más vérmérsékletű egyén, s különösen néprajzi ismeretét annyira gyarapíthatja egy ilyen fiatal író, hogy azt el sem hinné a korosabb ethnographus! Hát ha még azt is megtudná, hogy Jankó János, mikor »Kalotaszeg magyar nép«-ét írta, megtanulta a varrottas készítését s úgy öltögetett mint akármelyik idevaló lány, mert: így alaposabban le tudja írni. Egyik cselédemmel pedig »vetőkaró«-t kerítettett és együtt vetették rá a szövésnek szánt fonalat, s azt hiszem, meg is tudná szöni a fodor vásznat, ha lenne hozzá való osztvátája; bizonyosan csak ebben fog mulni, mert az időt kitudná nyujtani még erre is!

Ha egyszer nemcsak anyaggyűjtésre szorítkozik, mint most ebben a két kötetében, ezzel a puhatólő tehetségével behatolhat a folklóre mélységeibe és akkor majd ír egy olyan népeletrajzot, mely méltó gyümölcse leend annak a fáradságos munkának, melylyel össze állította »Kalotaszeg magyar nép«-t és »Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) nép«-t. Az utóbbi kötetben érdekelt Toroczkó leírása; óhajtottam megtudni, hogy a nép alkalmi szokásaiban van-e annyi hasonlat a kalotaszegihez, mint öltözékében és régi varrottasában? S úgy találtam, hogy van. Most már csak azt szeretném tudni, mi okon van nagyobb hasonlat a Felső-Stajeroszrágból ide szakadt bányászivadék és a kalotaszegi nép között, mint van a kalotaszegi és székely közt? De majd kikutatja egyszer Jankó János ezt is; kitelik az tőle.

Hanem immár illő volna valamit gáncsolni is a »Torda, Aranyosszék« stb.-ben, mert még azt találják hinni, hogy az ember el sem olvasta a miről ír; pedig az ilyen pajtáskodás csak a férfi írók kiváltsága szokott lenni. Nekik szabad lerángatni, vagy felmagasztalni mind azt, a mit el nem olvastak. Az asszony még nincs idáig emanczipálva!

Tehát Jankó János az új könyvében felsorol egynehány olyan étket, a mit állítása szerint Kalotaszegen nem főz a nép, p. u. rántott káposzta, tepertyüs puliszka, bárányhus tárkonynyal, lapótya. De bizony készíti ezt a kalotaszegi parasztasszony egytől egyig mind, már legalább abban a tíz faluban, a hol varrják az én varrottasaimat, ott főzik ezeket az étkeket is, azt én tudom.

Aztán leírja a kalács készítését; de azt már azon rokon-érzésnél fogva, melylyel az író iránt el vagyok telve, kívánom, hogy a felesége meg ne tanulja. Ur isten, milyen kalács is lenne az, a mibe sem élesztőt, sem czökö, de még csak komlóskorpát sem

tesznek s úgy pihentetik, azaz »letakarják és ott puhul meg egy óra alatt«. Nem, nem! Jankó János még sem érdemli meg, hogy a saját utasítása szerint süssék számára a kalácsot vagy fánkot!

GYARMATHY ZSIGÁNÉ.

Ottokars österreichische Reimchronik. Nach den Abschriften Franz Lichtensteins. Herausgegeben von Joseph Seemüller. Monumenta Germaniae Historica, inde ab anno Christi 500° usque ad annum 1500um. Edidit societas aperiendis fontibus rerum germanicarum medii aevi. Scriptorum, qui veruacula lingua usi sunt tomi V. pars I. et II. (Hannover, Hahn'sche Buchhandlung 1890. és 1893. 4 rétf, CXXV + 1439 lap.)

Ottokár osztrák rimes krónikája százötven év mulva másodszor jelent meg. Először kiadta Pez, de oly régies írmódban, hogy már 1820 körül nyilvánította Hormayr azon ohajtását, vajha új, hozzáférhetőbb kiadásban jelennék meg e fontos történeti kutfő. Ez időtől fogva vajúdott a kiadás. Többen fogtak hozzá, de vagy abba hagyták, vagy behaltak, míg végre Seemüller József, a jeles német nyelvtudós, öt évi szorgalmas munka után bemutatja sikerült művét, a szinte türelmetlenné vált tudós világnak.

Öt évi munka sok időnek látszik; de ha meggondoljuk, hogy e krónikának csaknem százezer (helyesebben: 98,597) verse van, melyeket Pez kiadásával és nyolcz kézirrattal kellett összeolvasni; ha látjuk amaz emésztő munkát, melyet a kiadó teljes megelégedésünkre elvégzett, bizony csak elismeréssel adózhatunk neki, hogy ezen, a magyar történelemre nézve is előrendű kutfőt birjuk; mert most látjuk igazán, mit birunk benne.

A krónikás személyéről nem sokat tudunk. Lazius *Hornecki* Ottokárnak nevezte. Hogy Ottokár volt a keresztnéve, bizonyos, és alig szenved kétséget, hogy származására stájerországi; de hogy Horneck ura volt legyen, annak megállapítására minden adatunk hiányzik. Bizonyos továbbá, hogy világi volt és nem pap; igen valószínű nemes származása, mint ez azon gúnyszavakból kitetszik, melyeket polgárokra és parasztokra alkalmaz. De ha nemes volt is, csak alsóbbrendű nemes, ministerialis lehetett, valószínűleg a Lichtenstein II. Ottóé, ki meghalt 1311-ben; mesterségére pedig hegedős, igricz volt; született 1265 körül.

Tudott-e Ottokár a latin nyelvhez, arra az az egy-két latin szó, melyeket művében használ, kellő támpontot nem szolgáltat; ám ha konyított is valamit a latin nyelvhez, kétséget nem szenved, hogy iskolai műveltség híján volt. Amiért joggal következ-

teti kiadója, hogy a számtalan, művében fölhasznált adatot aligha ő gyűjtötte egybe, hanem úgy kapta másoktól. Mert hogy akár közvetlenül, akár közvetve krónikákból is merítette elbeszéléseit, az világosan kimutatható. Műve elején osztrák és salzburgi koriratokat használt; Habsburgi Rudolf trónralépte korát elzászi krónikákból vette; ahol cseh dolgokat beszél el, ott a kónigsali kútfőkből merít, s így tovább. E mellett sokat leirt mások elbeszélése után azon fölül, amit közvetlenül tapasztalt. All ez főképpen a magyar ügyekre nézve, melyeket másutt nem, csakis művében találunk följegyezve. Mégis nem mindenkor qualificálható szemtanúnak, ha azt mondja: »ezt láttam, ezt láttam.« Nem lehet e szövegeit betű szerint venni. Mindamellett hitelre érdemes, miről számtalan oklevél és irott kútfő tesz tanuságot.

Daczára a kútfők e különféleségének, Ottokár rimes krónikája nem férczelt mű, melyet netán több szerző különböző időben tákolt össze. Nem fér kétség a mű egységéhez; határozottan állíthatni, hogy ugyanegy szerző készítette. Ellenben igen valószínű, hogy úgy, amint most birjuk Ottokár rimes krónikáját, nemcsak a végéből hiányzik egy nagy darab, de itt-ott a közepéből is elvesztek egyes részek. A magyar történetre nézve sajnálattal nélkülözzük: III. Endre király házassága leírását Ágnessel, I. Albert király leányával; az 1298. évi, Bécsben megtartott fejedelmi congressus viselt dolgainak részletes előadását, melyen III. Endre magyar királynak főrészt jutott, a midőn leányát Erzsébetet II. Venczel cseh király hasonnevű fiával eljegyezte; a Német-Ujváriakkal kötött fegyverszünet történetét stb.

Szerző szándéka első sorban a fejedelmek története megírása vala, melyhez Ausztria, Stájerország és Karintia története csatlakozott. Művét időrendben folyó elbeszélésképpen fogalmazta, mihez képest természetesen el nem kerülhette, hogy előzményeket föl ne vegyen, epizódokat be ne toldjon. Így kerültünk művébe mi magyarok is, amennyiben történetünk egybefüggött a mondott tartományok vagy egyének történetével. Az események, melyeket Ottokár művében előadott, 1246-tól 1309-ig terjednek.

A mű szerkesztése idejére nézve a tudósok meg nem egyeznek. Pez, a krónika első kiadója, 1285—1309 közötti időre tette azt, s e nézethez szegődött Lorenzcel Krones is; viszont Jakobi azt vallá, hogy a művet 1300 előtt nem kezdték megírni, és aligha fejezték be 1317 előtt. Seemüller kutatásai azon eredményre vezettek, miszerint föltéve, hogy Ottokár művét azon egymásutánban írta, mint az ma előttünk fekszik: annak első ötödrészét nem írta meg a XIV. század, nevezet szerint 1308 előtt; a többi részeket pedig 1308 és 1318 közt szerkesztette.

Magyar dolgok 1253-ban kerülnek első ízben a rimes krón-

nikába, midőn IV. Béla királynak a stájer nagyokat a maga részére hódítania sikerült. A Stájerországért viselt háborukat, valamint az azok nyomában keletkezett magyar-cseh hadjáratot (1258.) bőven tárgyalja Ottokár. Részletesen leírja aztán ifju Béla herczegnek fényes lakodalmát Brandenburi Kunegundával (1264.). IV. Béla király halála után ujra kitört a háboru V. István magyar és Otakar cseh király közt, melynek okáról, a hainburgi béketárgyalásokról (1270.) és lefolyásáról V. István halálaig sok részletet beszél el a koriró. IV. vagyis Kún Lászlóról is sokat hallunk tőle, amit másutt hiába keresnénk. Itt említi meg a magyarok szövetségét Habsburgi Rudolfal, a hadjáratot Otakar ellen és a marcheggi ütközetet, IV. László viszonyát a kúnokhoz és a fermoi püspök eljárását. — Nagy részletet képeznek a Német-Ujváriak: mint kötelődnek II. Venczel cseh királyhoz; támadásaikat az osztrákok ellen, az osztrákok vereségeit (1285. 1287.), Albert herczeg diadalmas hadjáratát Iván gróf ellen (1289.), melyet csakhamar IV. László halála követett. — Amit a koriró III. András király előéletéről és uralkodása kezdetéről írt, azt elédig hajlandók voltunk költeménynek tekinteni. Azonban a legujabb kutatások, részben legalább, az ellenkezőről győztek meg. III. Endre hadjárata Ausztria ellen, a pozsonyi béketárgyalások és a hainburgi béke elvitázhatatlan történeti tények, azonképpen Német-Ujvári Iván részvéte az osztrák nemesség lázadásában Albert herczeg ellen. — A magyarok segítségéről a hasenbüheli ütközetben kevesebbet tud Ottokár hazai okleveles kútfőinknél; III. Endre uralkodását és halálát is csak érinti inkább, mint tárgyalja. Mi igaz abban, hogy Rudolf osztrák herczeg megszabadította nővérét, Agnes özvegy magyar királynét, férjének egyik ágyásától: nem tudjuk; de tény, hogy Német-Ujvári Iván Rudolf részére állt és megszerezni segítette számára Mártonvárást, azaz Pozsonyt. — Hosszú fejezetben (79108—80785. vers) adja elő szerzőnk Cseh Venczel meghivatását a magyar trónra, a Károly és Venczel közötti küzdelmeket, Albert római király hadjáratát Csehország ellen, melyben a magyaroknak tetemes a részök. (1303—4.) — Ugyancsak nagy szakaszt, 2859 verset foglal el Bajor Ottó király története Magyarországon, bejöveteletől fogságaig és az országból kiűzetéseig. — Ezeken kívül egyéb, nem érdektelen apróságok foglaltatnak az osztrák rimes krónikában, melynek: Szép Frigyes szövetsége Trencsényi Csák Mátéval; a karintiai herczeg leányának czélba vett kiházásítása Német-Ujvári Henrik fiával; Walsee Ulrik meghíúsítja a magyarok betörését Karintiába; fegyverszünet a Német-Ujváriakkal és más apróságok.

Hátránya Ottokárnak, hogy az eseményeket népiesen gon-

dolgozó eszén szűri át, meg hogy elbeszélése ellapul hosszadalmas és unalmas előadásában. Egyébként, mint telivér osztrák, nem rokonszenvez más nemzetekkel, sőt ellenszenvét nem titkolja csehek, magyarok, még bajorok és tirolok iránt sem. Ellenszenvé természetesen legnagyobb a magyarokkal szemben, mint akikhez tartva az osztrákság leginkább eltörpül s az irigység leginkább fölburjánzik. Például legyen fölhozva, hogy, míg Otakar cseh királyt rosszakarólag ítéli meg a Babenbergiekkal szemben, legott jóakarólag fordul feléje, ha a magyarokkal harczol. Hasonlóképpen Bajor Ottó (a későbbi magyar király), míg Habsburgi Alberttel ellenkezik, nem embere; de rögtön megnyeri kedvezését, midőn László erdélyi vajdának, aztán az »oláh király«-nak kerül fogságába. — Ami kivetni valót magyarokon talál, azt, ha valótlan is, elnyomni nem tudja, míg a hasonlókat saját honosaiban elsimítja, mentegeti. Egyszer-másszor a gúny se hiányzik nála. Így, mikoron a nagybélű németek, kik a cseh Otakar táborában harczolának, keservesen panaszkodtak hiányos élelmézésök miatt, azt mondatja velök, hogy ők nem olyanok mint a magyarok, kik nem kérnek egyebet szénánál lovaik számára, és ha királyoknak egy madara van, legyen az tyúk vagy galambfiók, ezzel az öreg király fiastúl beéri. Egy kocsi hagymán tovább megél Béla király, mint Otakar ezer vademsén. A tűzhely füstje nem marja a magyarok szemét . . . Amit a magyarok gyalázatára mázolt hártájára, az válik legnagyobb dicséretökre. Más korírók, például a firenzei Matt. Villani is megemlíti, hogy a magyar hadak kevéssel beérik; de vitézsgök mellett éppen ezen tulajdonságokat emeli ki mint kiváló előnyüket.

Seemüller kiadását terjedelmes és értékes bevezetés előzi meg, melyben a verses krónika kéziratairól, szövege kritikájáról, szerkesztéséről, kútfőiről, szerkesztése idejéről, valamint szerzője személyéről és nyelvéről behatóan tárgyal; befejezi pedig a nagy pontossággal készített betürendi és tárgyi mutatók, nem különben a glossarium. E glossarium azért szükséges, mert nélküle a középkori német nyelvvel jártas sem igen lehetne meg. Hasznos dolgot mívelne Seemüller, ha az egész krónikát átfordítaná a mai német nyelvre, s így Ottokár történeti följegyzéseit közkinccsé tenné. Addig is nagy szolgálatot végeznének szaktudós hazánkfiain, teszem dr. Heinrichék, ha a magyar részleteket nyelvünkre lefordítanák. Kiadó a Történelmi Társban — nem kétfélem — biztosítva volna számokra.

PÖR ANTAL.

Cardinal Albornoz, der zweite Begründer des Kirchenstaates. Ein Lebensbild von dr. H. J. Wurm. Mit einem Bildnisz des Cardinals. (Paderborn, Junfermann, 1892. 8-r. 280 lap.)

Az egyházi államnak a XIV. században következő alkatrészei valának: Róma város, Ferrara város és vidéke, Romagna Rimini fővárossal, a Marca Ancona és a Massa Trabaria, a spoletói herczegség, szent Péter öröke Toscanában, mely állott a tulajdonképpeni Patrimoniumból, a sabinai grófságból és az Arnulf-féle javakból; továbbá a campagnai grófság és Maritima, végre a nápolyi királyságba kebelezett Benevento. De e birtokok csak papiro-on valának a pápái; azok tényleges birtokosai a pápaság hűbéresei vagy helytartói valának, az úgynevezett signorok vagy zsarnokok, ghibellin érületű urak, kiknek legkisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogy a pápáknak engedelmessé legyenek, vagy szolgáljanak. Valának pedig ezek név szerint: a *Profetti di Vico*, kik a patrimoniumban, a sabinai grófságban és a spoletói herczegség nagyobb részében uralkodtak. A család feje Giovanni di Vico Lajos királynak volt szövetségese a nápolyi hadjáratban és Viterbo, Orvieto, Toscanella, Corneto, Civita-Vecchia, Rispanpona, Terni, Narni, Amelia, Marta, Canino, Vetralla, Bieda és Vico ura. Aztán a *Malatesták*, szintén Nagy Lajos hivei, kik Riminin kívül, a honnét származtak, a Marca nagy részét birták Pesaro, Fano, Fossombrone, Sinigaglia, Ancona, Umara, Jesi, Osimo, Recanati, Ascoli és több más apró várossal. Továbbá az *Ordelaifik* alá tartozott: Forli, Forlimpopoli, Cesena, Meldola, Bertimoro és Castrocara. A *Polentákat* Ravenna, Cervia és Polenta —, a *Montefeltriket* Urbino és Cagli —, a *Brancaleonikat* a Massa Trabaria nagyobb része — a *Chiavallikat* Fabriano —, az *Ismeduccikat* San-Severino uralták. A da *Monte-Milone* család a hasonló nevű városon kívül Tolentinoban uralkodott épp úgy, mint a *Della Cimák* Cingoloban, a *Simonettik* Jesiben, a *Maluccik* Maceratában, a *Gabriellik* Gubbiban, a *Trinák* Folignoban, az *Ottonik* Matelicában, a *Da-Mogliánok* Fermóban, a *Manfredik* Faenzában domináltak. A *Gaetanik*nak nagy felelősségeik voltak Campagnában és Maritimában; székes városuk Sermoneta vala. Helytartóknak nevezték magokat: a *Varanók* Camerinoban, az *Alidosik* Imolában, az *Esték* Ferrarában és a milanoi *Viscontik* Bolognában.

VI. Incze pápa, mihelyt elfoglalta sz. Péter székét, föladatává tette az egyházi állam tartományait visszafoglalni. Szerencséjére Albornoz biborosban oly férfi állott rendelkezésére, kinek hadi és politikai képességei egyaránt megfelelték a nehéz föladatnak, melyet a pápa eléje tűzött, megbizván őt mint köve-

tét és általános helytartóját az olasz egyházi területen, hogy a signorok gazdálkodásának véget vessen.

Albornoz Ezyed Alvarez Carillo 1300 körül Cuencában, Uj-Castiliában született. Családja ez ország legnemesebb és leg-gazdagabb családjai közé tartozott, mely czimerül arany mezőben kék liliumot viselt. Királyi vér folyt ereiben: atyja, Garcias Albornoz V. Alfonz, Leon királyától származott, anyja, Tereza de Luna pedig Aragoniai Jakabtól.

Ismeretes, mily jelesen felelt meg Albornoz bíboros a belé helyezett bizalomnak. Teljes joggal nevezte őt szerző, ki életrajzát szorgos gonddal írta meg, az egyházi állam második alapítójának. Tudjuk, hogy Lajos királynak és a magyar hadaknak nagy részök volt a bíboros által elért fényes eredményekben. *Nagy Lajos* somban (336—349. ll.) eléggé részletesen vázoltam a magyar hadak ismételt részvételét a pápai uradalom újból való megalapításában. Többet, de sőt ennyit se találtam Wurm művében.

Alapított Albornoz Bolognában, 1364-ben egy intézetet, a Collegium Hispanorum sancti Clementis cziműt, mely maig is főnnáll és melyben egyebek közt Albornoz leváltára is őriztetik. E levéltár voltaképpen kilencz kötetben a bíboroshoz intézett pápai bullákat és az ő föllépésére a Viscontiak ellen vonatkozó iratokat tartalmazza.

Azt hívém, sok új adattal gazdagodhatik majd ismét a magyar történeti irodalom. *Fraknói* püspök közbenjárására dr. *Aldásy* Antal szives volt az Archivum Albornosianumot átkutatni, de mindössze egy okirat és két regesta volt fáradozásának jutalma.

Az okirat VI. Incze pápának Villanovában 1360. augusztus 6-án kelt meghatalmazása arra nézve, hogy a bíboros szerződhessék Lajos magyar királylyal a Bolognát ostromló Viscontiak ellen küldendő segítő had eltartása iránt, és így szól:

Innocentius episcopus servus servorum Dei. Venerabili fratri Egidio episcopo Sabinensi, apostolice sedis legato salutem et apostolicam benedictionem. Ut nostra et ecclesie romane in partibus illis negotia et presertim civitatis et districtus Bononiensis ad Nos et dictam ecclesiam pleno iure pertinentium defensionem per te contra ingratitude filium, nobilem virum Barnabonem de Vicecomitibus, militem Mediolanensem eiusque fautores et sequentes assumptam eo efficacius et melius prosequi et ad finem salubrem et optatum perducere valeas, quo maioribus fueris auctoritate, potestate ac viribus communitus: Fraternalitati tue, de qua in his et aliis plenam in Domino fiduciam obtinemus super premissis omnibus et singulis et ea quomodocunque tangentibus, cum carissimo in Christo filio nostro Ludouico rege Ungarie illustri, seu eius commissariis ad hoc ab ipso potestatem habentibus, nostro

et dicte ecclesie nomine tractandi, conueniendi et ordinandi tam de gentibus per eundem regem in nostrum et dicte ecclesie subsidium ad partes illas mittendis, quam de pecuniis et ca(ution)ibus ac aliis omnibus, que tibi pro huiusmodi negotio utilia et expeditia videbuntur, et in eis omnibus et singulis et pro ipsis nomine nostro et romane ecclesie pro(vi)siones et cautiones faciendi et propterea dictam ecclesiam eiusque bona et iura obligandi omnia et singula pro huiusmodi negotiorum prosecutione et expeditione felici utilia seu etiam oportuna faciendi, exercendi, adimplendi et executioni mandandi te fratrum nostrorum consilio plenam et liberam concedimus auctoritatem (atque) tenore presentium facultatem. Datum apud Villamnovam Avinionis dioecesis VIII. idus Augusti, pontificatus nostri anno octavo. (Eredeti függő ólompecséttel, volum. I. n. 27.)

Az egyik regesta Pál frisingai püspök és Lajos magyar király követe 1360. október 6-án kelt kötelezőjének kivonata, melyben a nevezett püspök megismeri, hogy Albornoz bíboros embereitől háromszáz aranyat vett kölcsön a maga és a frisingai egyház részére. (Volum. V. nro 10.)

A második »*Instrumentum concordiae, in quo angli hungarique duces, earumque societatum milites D. N. Egidio, terrisque eius legationi subjectis promittunt pacem et securitatem, per annum contra romane ecclesie populos arma non movere. Actum in campo Urbevetano (Orvieto) die 29. Octobris anno 1366,*« mint ezt a levéltár katalogusa jelzi. Hanem a jelzett helyen (Volum. VI. nro 6) az oklevél hiányzik. Veszteségünk talán nem egészen pótolhatatlan, mert azt hisszük, hogy a John Hawkwood és Toldi Miklós vezérlete alatt állott *Fehér csapat*ról van szó, melynek magyar hadnagyait név szerint ismerjük. (Lásd *Anjouk. dipl. Emlékek*, II., 625. lap és vesd össze az ily című monographiával: *Giovanni Acuto*, Storia d'un condottiere per G. Temple-*Leader* e G. Marcotti. Firenze, Barbèra, 1889.)

Azonban elmulaszthatatlan, de sőt kedves kötelességemül ismerem tisztelt barátomnak dr. Fraknói Vilmos püspök urnak, azonképpen dr. Áldásy Antal urnak igaz köszönetemet e helyt is lerónom.

PÓR ANTAL.

Marquis de Ayerbe, Correspondencia inédita de D. Guillén de San Clemente, embajador en Alemania de los reyes Felipe II. y III. sobre la intervencion de Espana en los sucesos de Polonia y Hungria. 1581—1608. En Zarageza, 1893.

Magyar és Lengyelország XVI. századi történetének utolsó évtizedeire jelen munka érdekes és értékes adatokat szolgáltat.

San Clemente gróf a császári udvarnál accreditált spanyol követ diplomatiái levelezését tartalmazza a vaskos kötet, melyet Ayerbe marquis, a San Clemente család egyik sarja bocsátott közre, lekötelezve magának ez által mindkét ország történéseit.

San Clemente gróf előkelő spanyol családból származott. Atyja a királyi udvarban előkelő állást foglalt el, ő maga a tengerészethél kezdte pályafutását, majd azt ott hagyva a diplomatiái pályára lépett, s mint németországi spanyol nagykövet egészen 1608-ig működött. Közkedveltségnek örvendett a császári udvarnál, sőt bizalmát bírta az egyes uralkodó személyeknek, különösen Ernő és Miksa főherczegnek.

Diplomatiái működése idejébe esett a lengyel trónnak Báthory halálával 1586-ban történt megüresedése és Rudolf császár leköszönése a trónról Mátyás főherczeg részére. Mindkét esetben Spanyolország is interveniált, s ezen közbenjárásra vetnek világot a most megjelent levelek.

Lengyelországban Báthory István 1586-ban bekövetkezett halálakor a rendek két pártra oszoltak. Az egyik pártnak, melynek élén Zborowski állott, jelöltje Miksa főherczeg, esetleg a Habsburg dinastiának egy másik tagja, Ernő főherczeg volt. Jelöltjüktől nem kevesebbet kívántak, minthogy a Báthory István elődje, Valois Henrik által is aláírt pontokat erősítse meg. Ezek között különösen a 2. pont volt az, mely már annak idején is rendkívül heves oppositóra adott okot, s mely azt kívánta, hogy a király a varsói confoederatiót, mely a vallásbéke fenntartására köttetett, tiszteletben tartsa. Ezt kívánták jelöltjüktől is, de ép ezen kívánságuk okozta azt, hogy úgy Uchanski primás, mint pedig a többi püspökök a Zamoiski kancellár által vezetett ellenpártra állottak. Zamoiskit azzal vádolták ellenei, hogy a Piast család egy tagját akarja Lengyelország trónjára emelni. Ez esetben az ellenpártnak könnyű játéka lett volna, ámde Zamoiskinak is volt esze. Belátván, hogy a Piast család candidatióját keresztül vinni nem lehetséges, elejté ezen jelölést és Lengyelország trónját a svéd király fiának, Zsigmondnak ajánlá fel, ki általános kedveltségnek örvendett az országban. Tudjuk, hogy hosszas küzdelem után sikerült is Zsigmondnak választását keresztülvinni, de az ellenpárt vele szemben Miksa főherczeget választá meg királyának. Ezzel kitört a polgárháboru, mely csak 1588-ban szűnt meg, midőn Miksa lengyel fogságba esett, melyből csak két év mulva szabadult ki, miután kötelezte magát, hogy igényeit a lengyel trónra feladja.

Tudjuk azt, hogy már Báthory István választása alkalmával Uchanski primás és a senatusi párt a lengyel trónra a német császárt, vagy fiai egyikét jelölték. Már ekkor felmerült Ernő

főherceg candidatiója, mely azonban a viszonyok folytán csak rövid ideig tartó volt. Most, hogy másodízben is felmerült ezen jelölés, II. Fülöp spanyol király is fellépett, s támogatta a maga részéről Ernőt, azzal okolván ezt meg, hogy Lengyelország trónján nem akar protestáns embert látni. Azonban határozottan állást ennek daczára sem foglalt, a mennyiben Ernő mellett Miksát is támogatta, legtöbbszörre pénzzel, a mint ezt követe leveleiből is láthatjuk. San Clemente gróf bizalmas embere volt Ernő főhercegnek, s ennek levelei eléggé érdekesen világítják meg azon situatiót, melyet jelölése a lengyel trónra teremtett. Ilyenek különösen 1587. jun. 14., aug. 4., decz. 14., febr. 8. és szept. 11-én kelt levelei, nemkülönbén Mária császárnő levelei 1587. május 29., június 21. és július 6. Ernő főherceg a lengyel trónt nem nyerte el, hanem 1594. jan. 30. Mansfeld gr. helyett Németalföld helytartójává neveztetett ki.

A míg a lengyel örökösödési ügyben történt spanyol interventio nem öltött nagyobb mérvet, a magyar ügyekbe való beavatkozás már más természetű volt.

Ismeretesek azon körülmények, melyek között nálunk a trónváltozás végbement, s Rudolfot a trónon Mátyás váltá fel. Spanyolország ez ügyben Lerma herceg tanácsára állást foglalt Rudolf mellett Mátyás ellen. Rudolfnak 200,000 aranyat küldöttek, Lerma pedig 1599. jun. 7-én küldött volt már S. Clemente-nek titkos instructiókat. Mátyás fellépte alkalmával Rudolf ellen S. Clemente azon megbízást nyerte, hogy Spanyolország számlájára két felállítandó német gyalogezred zsoldját fizesse ki. San Clemente e két ezred formatiójával Melsperget és a császári gárda kapitányát Xamberg-et bízta meg. A két ezred Spanyolország zsoldjában állott 1605. aug. 3.—1607. május 18-ig és leginkább Magyarország határszélein volt elhelyezve.

Megemlítem még azon érdekes adatot, mely e munka bevezetésében van felemlítve. Fülöp ugyanis élte vége felé különösen Németországban nagyobb számban vásároltatott szent ereklyéket, s ekkor úgy látszik tervbe vette magyar szt. Erzsébet ereklyéinek megvásárlását; igen érdekesen szól erről azon 1597-ből való levél, melyet Ayerbe a bevezetésben töredékesen közöl.

Hátra van még, hogy a munka tartalmát tevő anyagról szóljak. Maga a munka anyaga nagyjából a San Clemente grófok családi levéltárából származik, melynek hézagait a simancasi gazdag állami levéltár töltötte ki. A beufoglalt anyag három részre oszlik, s a San Clementehez intézett leveleket, a saját jelentéseit és végre költségjegyzékét tartalmazza. A hozzá intézett levelek írói között találjuk Mária császárnőt, Miksá-

Mátyás és Ernő főherceget, és számos kiváló spanyol államférfiut. San Clementetől II. Fülöphöz intézve 13 levelet közöl e kötet; Lerma herceghez 1, Idiáquezhez 1 és Juan de Zuñiga-hoz 8 van intézve. Különösen érdekes azon költségjegyzék, melyben a követsége alatt általa kiadott pénzekről számol el.

Don Guillén de S. Clemente 1608. aug. 9-én mentetett fel állásától, utódja D. Baltasar de Zuñiga lett.

Ayerbe marquist a jelen kötet kiadásánál azon szándék vezette, hogy őse emlékéért újból felújítsa. Talán eszébe sem jutott, hogy Magyar- és Lengyelország, de különösen az előbbi történetét mily érdekes adatokkal gyarapította.

DR. ÁLDÁSY ANTAL.

Strakosch-Grassmann, Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242. Innsbruck, Wagner, 1893.

E nemrég megjelent munka az első nagyobb mű, mely a mongol betörést önállóan, a különböző források figyelembe vételével monographice tárgyalja. A mongol támadást hazánk tartván fel, a munka minket is közelebből érdekel.

Szerző egy rövid bevezetésben a mongol betörés előzményeit ismerteti és szól egyúttal azon álláspontokról, melyeket az európai államok egy része Magyarországgal szemben e fenyegető veszély alkalmával elfoglalt. Itt ismerteti egyúttal Magyarország belviszonyait a tatárjárás előtt, eléggé behatóan, mindenütt forrásidézetekkel támogatva állításait. Átérve a tulajdonképeni tárgyra, a mongolok előnyomulásáról beszél Lengyel- és Morvaországon keresztül hazánkba. Részletesen szól ezután a magyarországi eseményekről egész a sajómezei csatáig és IV. Béla meneküléséig. Tárgyalja ezután Németország és a pápa magatartását IV. Bélával szemben, különösen az ő segélykéréseit illetőleg, s ismerteti az indítandó keresztes hadjáratra vonatkozó terveket és körülményeket. A magyarországi események ismeretével a mongolok kivonulásáig, záródik a munkának — első része.

Munkája ezen részében szerző új, eddig ismeretlen körülményt nem említ. Feldolgozása szigorúan tárgyilagos, a források tekintetében pedig felhasználta mindazt, mihez hozzáférhetett, úgy az európai, mint az ázsiai kútfőket is. Örömmel üdvözljük ezen alapos és beható tanulmányokon alapuló munkát, mely megérdemli, hogy minél szélesebb körben elterjedjen, különösen nálunk, kiket a tárgy legközelebből érdekel.

Jóllehet tehát új dolgokat a munka nem hoz felszínre, nagy érdemeket szerzett magának szerzője, mert megbízható

nagyobb munkát adott a mongol beütésről. De a munka becse főleg azon mellékletekben rejlik, melyekben Strakosch-Grassmann egyes kútfők adatait és értékét vizsgálja. Összeállítja statisztikailag a források alapján a mongol sereg nagyságára, a Liegnitz és a Sajónál, nemkülönböztetve a magyarországi városokban elesettek számára vonatkozó adatokat. Kritika alá veszi a cseh verses krónika adatait, s azon eredményre jut, hogy a krónikának a mongol betörésre vonatkozó adatai, — vagy talán magának az elveszett bunzlai krónikának adatai, melyből a verses krónika szerzője compilált — két egymástól különböző, de egykorú híreket tartalmazó forrásból vannak merítve. Narbonne-i Joo adatait illetőleg Bécsnek a tatárok általi ostromáról és a tatárok visszavonulásáról több német fejedelem elől azon eredményre jut, hogy a Bécs ostromáról szóló adat nem tekinthető teljesen légből kapottnak. A mi pedig egyes német fejedelem jelenlétét Ausztriában 1241-ben illeti, II. Frigyes, Wenzel cseh király, Bernát karintiai herczeg, meraniai Ottó herczeg, az aqilejai patriarcha és a badeni örgróf¹⁾ itinerariumait tekintve tényleg nincs kizárva, hogy a nevezettek 1241. július havában valamennyien együtt voltak Ausztriában, s hogy ekkor a tatárokkal ne harczoltak volna.

A IV. mellékletben a borsmonostori apát 1241. január 4-én kelt levelének egyik passusát igazítja helyre. E levél a Mon. Germ. ss. XXVIII. kötetében olvasható, s a szóban forgó hely a kiadók szerint így hangzik: »... ita quod mortuus est (sc. Colomannus), post breve tempus. Deinde proficiscentes ad fines nobilis ducis Austrie, Stirie marchie, Tarvisie, Moravie et Bohemie, in natali domini Danubio congelato cum magno multitudine ad alteram partem fluminis transmearunt...« Ily módon olvasva e helyet, úgy tűnik fel a dolog, mintha a mongolok az osztrák-stájer-cseh-morva határok felé vonulva keltek át a Dunán. Szerző lehetetlennek tartja, hogy a borsmonostori apát ezen sületlenségeket tényleg leírta volna, és a fenti szöveget a helytelen interpunctio eredményének gondolja. Szerinte »Bohemie« után pont és új bekezdés következne egész »transmearunt«-ig, mely után szintén pont és új bekezdés jön. Ezen, magában véve nagyon is elfogadható conjecturával azután elesik azon feltevése Fickernek, mely a levélnek ép e helyén alapul, hogy t. i. 1241. decz. 25. és 1242. január 4. között a mongolok Ausztriában pusztítottak.

Külön fejezetet szentel szerző a későbbkori európai forrásoknak, különösen Aventin adatainak. Aventin tudvalevőleg egyb

¹⁾ Ezeket nevezi meg Joo.

források közt felhasználta Beham Albert iratait is, ki viszont az Annales Boiorum-ból mentett meg több, már elveszett adatot. Szerző Aventinből közöl néhány helyet, mely Behamból van véve, ki azokat az Annales Boiorum-ból merítette, mely helyek néhány igen érdekes dologról adnak hírt. Így pl. az egyik idézett helyen Albert herczeg egy leveléről van szó, melyben a Konrád által a tatárok ellen intézni szándékozott keresztes hadjárat ellen szól, és a császár elleni háborura buzdít.¹⁾ Szerző különben tekintetbe véve azon körülményt, hogy Aventin Podolia elpusztítását, melyről csak az orosz, a Moldva elleni hadjáratot, melyről Roger, Oláhország elpusztításáról, melyről csak Raschideddin perzsa történész beszél, mind felemlíti, azt következteti, hogy Aventin e helyt egy eddigelé teljesen ismeretlen forrást használt,²⁾ miután nem tartja lehetőnek, hogy Aventin a fent elősorolt forrásokat mind ismerte volna. Az ázsiai források ismeretével — melyekről még bővebben fogok szólni — végződik a munka, mely — ismételve mondjuk — érdemes arra, hogy nálunk minél szélesebb körben elterjedjen

DR. ÁLDÁSY ANTAL.

Ázsiai kútfők az 1241—1242. mongol beütésről.

Strakosch-Grassmann, Der Mongoleneinfall in Mitteleuropa cz. nemrég megjelent művében egy külön fejezetet szentel az ázsiai kútfőknek a tatár beütésről szóló helyeinek. Nem lesz érdektelen ezen kútfőkről röviden szólni, annyival is inkább — mert tudtommal ezen kútfőkről nálunk még nem emlékezett senki meg.

Egy része ezen ázsiai kútfőknek megerősíti az európai kútfők adatait ezen eseményekről. Így a syr krónikás Abulfaradsch, ki 1286-ban halt meg, Dlugoss egyik megjegyzését erősíti meg, hogy t. i. a tatárok az elesett keresztények füleit levágták. Abulfaradsch munkája Európában 1663-ban látott legelőször napvilágot. Cazwini Monographiájában a magyar nemesség állását a királylyal szemben tárgyalja és a köztük kitört viszályokról szól.

Alaieddin, Tarikh Djihankuschei cz. munkájában szintén megemlékezik a tatár betörésről, de mint Strakosch constatalja, meglehetősen zilált chronologiai rendben. 1238-ra teszi a betörést s hozzá még teljesen felcseréli Magyarországot Lengyelországgal. Ugyane hibába esik Raschid-eddin Hamadanból, ki Batu had-

¹⁾ Tényleg 1241. szept. havában kitört Németországban a háború Konrád ellen.

²⁾ Melyben mindez események el voltak mondva.

járatát 1236-ra, a Lengyelország és Erdély ellen Ordu, Kadan, Buri és Budschek által végrehajtott operatiót pedig 1240-re teszi.

Raschid-eddin 1318-ban halt meg. Foglalkozására nézve orvos volt, családi néven Fadl-allah-nak hívták, atyja Abulka'ir volt. Felsőbb meghagyásból írta munkáját, még pedig valószínűleg Mahmud Gazan-Khan szultán parancsára, ki a XIII. század végén a mongol birodalom levéltárában elhelyezett feljegyzéseket és iratokat rendeztette. Létezett ugyanis egy mongol krónika, mely az eseményeket korszakonként feljegyezte, de melyet Raschid-eddin előtt senki sem használt. Jóllehet azonban Raschid nemcsak ezen, hanem más forrásokat is felhasznált, munkájában mégis számos, különösen chronologiai botlás fordul elő.

Röviden említi még Strakosch a Subutai-ról szóló chinai forrást és áttér Haython-nak »Livre de la fleur de l'Orient« munkájának a mongol betörésről szóló helyére.

Haython örmény származású volt. 1305-ben Cyprus szigeten a praemontrei rendbe lépett, s később Franciaországba jött, hol idézett munkáját Falconius Miklós nevű francziának tollba mondta. Ezen, francia nyelven szerkesztett, kéziratot Falconius latinra fordítá 1307-ben. Haython forrásai a következők voltak: a mongol évkönyvek a Dschingiskhan-tól Mangu-Khan-ig terjedő korszakra, a Haython vagy Hethoum örmény király által készíttetett feljegyzések, végre saját memóriája. Hivatkozik még georgiai forrásokra, s több helyen megegyezik Raschid-eddin-nel.

A mi Haython adatait az 1241. év eseményeiről illeti, azok meglehetősen ziláltak és valótlanak. Így szerinte Batu 1241-ben esett el, egy névtelen folyónál, mely Ausztriában van. A chinai források szintén megemlékeznek arról, hogy Batu egy folyó mellett ütött táborn. Strakosch azt hiszi, hogy e helyet úgy Haython, mint a chinai források egy közös forrásból merítették, de hozzáteszi, hogy semmi esetre sem közvetlenül, hanem hogy e hely a források egy hosszú során keresztül ért el hozzájuk. Batu-t Haython felcseréli Baha-tu-val, ki tényleg elesett a Sajónál. Abból pedig, hogy Batu gondolkozni kezdett, hogy a nevezett csatától visszavonuljon, Haython azt következteti, hogy a mongolok mind visszavonultak. Egyébiránt Strakosch Haython adatát, hogy Batu Ausztriában esett el, így magyarázza meg: Haython tudott arról, hogy a tatárok Ausztriáig előnyomultak, több forrásban pedig említés tétel a tatárok egy állítólagos vereségéről osztrák földön, s így az egész historiát ő localisálva Ausztriába tette át.

Még csak egyet akarok említeni. Dudik Haython-nak Grácban lévő latin kéziratából egyes — ez eseményekre vonat-

kozó — helyeket kivont, melyeket utána Wenzel is lenyomatott.¹⁾ Úgy Dudik, mint Wenzel hibás szöveget adtak. Strakosch most a gráci és a bécsi kéziratok alapján egy új, correct szöveget ad,²⁾ mely az előbbi hibáit világosan feltünteti. Érdemes lenne a Strakosch által francia nyelven adott szöveget összehasonlítani a Párisban lévő eredeti szöveggel, melyet ő nem használt.

Azt hiszem, nem végeztem hiábavaló munkát a fentebbiek elmondásával. Adalékul szolgálhat ez hazai történetünk külföldi forrásainak ismeretéhez.

DR. ÁLDÁSY ANTAL.

A szepsi-szentgyörgyi államilag segélyezett ev. ref. székely Mikó-collegium alapításának története. Az előjáróság megbízásából írta Domján István r. tanár. 1893.

Domján a jelen kis füzetben csupán az alapítás körülményeit adja elő, s hogy többre nem terjeszkedett ki, oka a v. és közokt. minister fölhívása, a melylyel az egyes gymnasiumokat történetük megírására szólítja fel, az ezredéves ünnepre, hogy akkorra egyötvetű könyvben jelenne meg az erd. ev. ref. intézetek története.

Azonban ez a kis rész is mutatja, hogy jó kezekbe van letéve a sepsi-szentgyörgyi ref. gym. történetének megírása. Igaz, hogy ez a főgymn. csak a legújabb időben, 1858-ban alapította, de azért, hogy ott Háromszéken, a határon, ily culturintézet állíttatott fel, úgy a magyarságnak, mint a vallásnak, mint a hazának nagy szolgálatot tettek az alapítók. Domján kifejti, hogy miért hívják e gymnasiumot ev. reformatusnak, szepsi-szentgyörgyinek és székelynek. A gróf Mikó-féle nagyszerű alapítványt már nem tárgyalja, a fentebbi okból. A bevezetésben a székely és a vallás szabadságról ír, a melyet összetartozónak állít, a függelékben adja is a Bethlen Gábor, I. Rákóczy György által adott kiváltság levelet II. Rákóczy György átiratában. Az alapítás történetét érdekesen írja le. Midőn t. i. az új szabályrendelet a prot. gymnasiumok fennállását majdnem lehetetlenné tette, s a székelyudvarhelyi érdekében nagyszabású mozgalmat és gyűjtést indítottak meg a hivek; ekkor kezdtek először megpendíteni, azután mind nagyobb mérveket öltött a lelkesedés, hogy magában Háromszéken kell egy gymnasiumot alapítani. Az ez ügyben folyt hivatalos levelezés, a gyűjtés, megalakulás, a szabályzat megbeszélése, életbeléptetése mind lelkes szavakkal van megírva e kis könyvben, melyet ajánlhatunk bárki figyelmébe.

¹⁾ Árpádkori új okmtár VII. kötet.

²⁾ Munkája 206—207. lapján.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

I. Pulszky Ferencz üdvözlése.

Társulatunk m. havi választmányi ülése, tudvalévőleg, egyhangulag elhatározta, hogy alelnökét Pulszky Ferenczet, a hazai tudományosság egyik legfőbb előharczosát és képviselőjét, ki most fordult élete nyolczvanadik esztendejébe, küldöttségileg fogja üdvözölni.

A küldöttség, melynek tagjaivá *Thaly Kálmán* alelnök, *Szilágyi Sándor* titkár és *Dedek Crescens Lajos* ig. vál. tag lettek megválasztva, október 6-án délelőtt 10 órakor tisztelgett az agg tudósnál, hol a társulat érzelmeit *Thaly Kálmán* tolmácsolta rövid, megleghangú s lendületes beszédben.

Megjelentünk előtted — így hangzott körülbelül az üdvözlő beszéd — társulatunk azon határozata értelmében, a melyet az irántad érzett tisztelet, szeretet és ragaszkodás sugallt. Egyhangulag s lelkesedéssel hoztuk e határozatot, mert általános és közös volt az óhajlás, most hogy ép egészségben fordultál életed nyolczvanadik esztendejébe, üdvözölni Téged, kiben egyik vezérünket, fáradhatatlan munkatársunkat látjuk. Fényt derítesz Te már majdnem 60 év óta a magyar tudományosság csaknem minden ágára, dicsőséget hoztál a magyar névre itthon, a hol szeretünk, a külföldön, a hol tisztelettel s csodálattal emlegetnek. A magyar történetírásnak, kivált a praehistorikus kornak avatott kezű, mély gondolkodásra valló munkását, a művelődéstörténelem elsőrangú művelőjét, társulatunknak pedig kezdettől fogva buzgó tagját, majd egyhangú bizalmából tapintatos elnökét tiszteljük Benned. Tartsd meg, kérünk, régi hajlandóságodat társulatunk részére ezentúl is s ne vond meg tőlünk és szerény munkálkodásunktól nagyrabecsült támogatásodat, minden magyar közművelődési ügy iránt érdeklődő s minket buzdító szíved jótékony melegét. A jó Isten tartson meg téged a hazának és nekünk, tartós jó egészségben, számos évekig.

Köszönöm kedves barátaim — viszonzá a meghatott tudós — megjelenéseteket, köszönöm a társulat szíves megemlékezését. Ti az elmúlt

szép idők felidézői megemlékeztek a múlt emberéről, a ki viszonzásúl csak azzal az ígérettel, azzal a szent fogadással hálálhatja meg némileg e kitüntető figyelmet, hogy élete utolsó perczéig, mindaddig míg szive dobogni fog, veletek együttesen, egy sorban akar munkálkodni, mint a nemzet igénytelen napaszámosa, a nemzeti múlt egyik szerény kutatója. Örömmel gondolok vissza mindig életem azon szakára, a melyet társulatotok, az én társulatom körében eltölteni szerencsés voltam s reményelem, hogy erőim folyton gyarapodván, nem sokára tényleg is közreműködhetek a nagy ezéln, a hazai történelem felderítésén, a tanulságos tradíciók ápolásán. Újlag köszönöm kitüntető megjelenéseiteket és kérek, vigyétek meg baráti üdvözetemet a társulatnak addig is, míg majd azt magam személyesen átadhatni szerencsés leszek. Tartsatok meg továbbra is szíves barátságokban s nagyrabecsült szeretetekben.

A küldöttség tagjai azzal a megnyugtató tudattal távoztak, hogy európai hírű tagtársunk fiatalos tettereje és bámulatosan élénk szelleme a régi maradt most is s a nagy betegség nyomai teljesen eltűntek.

II. A Bodon-család levelesládájáról.

Azon levelekről, melyeket Czékus László tagtársunk volt szíves társulatunknak ajándékozni, általában azt mondhatni, mit a legtöbb családi levelesláda tartalmáról, t. i. hogy leginkább, sőt kizárólag, birtok- és vagyoni viszonyokra vonatkozó, legnagyobb részt XVII-ik századbéli iratok. A mohácsi vész előtti időből 3 eredeti és egy másolat maradt fenn, s mivel ezek közt van egy, jogtörténelmi szempontból igen nevezetes okmány is, azt hiszem, hogy rövid tartalmukat adni ez okleveleknek itt is érdemes lesz, bővebb méltatásukat a szaktudósokra hagyván.

Az első, legrégibb eredeti okmány 1424. jun. 15-ről való, Garai Miklós írtja saját ítéletlevelét az ablonezai Vas Miklós fia Jánosnak a Kápolnai Beke fia Mihály fia Orros Jakab fia János ellen Kápolna felét illetőleg folyt perében, melyet odaitél Vas Miklós fia Jánosnak.

A következő újkori másolat, 1438. febr. 19-ki ítéletlevelét tartalmazza Hédervári Lőrincz nádornak, melylyel a Ságufalu, Ethes, Kotorozó, Litke, Dalko, Therrincz, Geregye, Apátfalva és Bochtelek nógrádi, továbbá Méhi, a két Panyit és Miglécz s Alkér gömöri s Iklad pest-megyei birtokok felét illető perben ítéletet hoz, mivel Zendi István fiai Mihály, László és György statutiójának Sághy Miklós fia Balás ellene mond; az e miatt folyt per úgy nyer befejezést, hogy Sághy Balást statutálják a birtokok felében.

A következő két oklevél egy időben, 1493-ban kel, ezek már a mihályfalusi Bodon családra vonatkoznak, még pedig jegyajándék kiadása felett, egyházi törvényszék előtt folyva a per. T. i. Bodon Miklós neje mármalomfalvi Ravasz Borbála halálos ágyán a férjének és sógorának hagyta jegyajándékát. Ezt azonban Ravasz Balás, Imre és Simon meg-

támadván, tanukihallgatást eszközölnek s e czélből bírói parancs adatott ki, hogy hogyan hallgatandók ki a tanuk. Mivel tudtommal még ilyen bírói utasítás e korból nem látott napvilágot, egész terjedelmében jónak látom itt bemutatni:

Az alább irt kérdő pontok hivatalból adatnak ki, melyek szerint a tanuk nemes mihályfalusi Bodon Ferencz esztergomi egyházmegyei lakos részére marmalmi Ravasz Balázs és Imre ellen elővezetendők és kihallgatandók lesznek.

Először is bármelyik tanunak elméjébe kell idézni az általa leteendő esküt és hogy a hamis tanu háromszorosan vétkezik: 1. az Istent bántja meg, 2. a bírót csalja meg, 3. a felet, kit jogában sért meg.

Továbbá kérdeztessék meg a tanu, mily korú és állapotú? gazdag-e vagy szegény, szolga, bejáratos, rokon, vérrokon, vagy atyafi, jobbágy, barátja vagy ellensége-e valamelyik félnek.

(Két sor hézag.)

Ugy szintén, ha felkérte-e vagy betanította-e valaki vagy valakik, t. i., hogyan és mikép

Ugyszintén, ha ismeri a perlekedő feleket, hol és mikor ismerte meg s melyik félnek akarja, hogy győzzön.

A részlegesekre áttérvén, kérdeztessék meg, ha ismeri-e néhai Borbála urnőt, néhai nemes Bodon Miklós feleségét, hol és mikor ismerte meg, mondja meg. Ugyszintén, ha tudja a tanu, hogy az a néhai Borbála urnő halála közeledtekor végrendeletet tett és ebben az okiratban az ő jegyajándékát említett Ferencz felperesnek és testvérének néhai Miklósnak hagyta és elengedte. S ha a tanu mondja, hogy ő tudja, követeltessék tőle, hogy esküvel mondja meg, ha jelen volt az említett végrendeletnél, hol? melyik évben és melyik napon tette Borbála asszony végrendeletét, és ha a tanu hallotta és megértette a végrendelet szavait és hogy mily végrendeletet tett a mondott jegyajándékról és parafernálisról, nyilatkoztassa ki a tanu, és ha voltak akkor mások is jelen, nevezze meg őket. Máskülönbén a hogy és a mikép a tanu erről valland, mondásának adja okát.

A többit pótolja a tanuvallató urak jártassága.¹⁾

¹⁾ Érdekességeért közöljük a latin szöveget is;

Interrogatoria infrascripta dantur ex officio, per que testes pro parte nobilis Francisci Bodon de Myhalfalws diecesis Strigoniensis contra nobiles Blasium et Emericum Rawaz de Marmalom dicte diecesis, producendi debent et examinari et interrogari.

Imprimis cuilibet testium reducatur in memoriam juramentum per ipsum prestitum, et quod testis falsidicus tripliciter peccat, primo deum offendit, secundo iudicem decipit et tertio partem, quam in suo jure ledit.

Item interrogetur testis, cujus etatis et conditionis existat, dives vel pauper, servus, familiaris, affinis, consanguineus, proximus, jobbagio commensalis vel specialis amicus vel inimicus alicujus partium prefatarum² (Két sor hézag)

A pernek a befejezése azon 1493-ki okmány, melyet több lelkész, György váli, János figei, Tamás kalocsai, György derencsényi, állít ki, hogy a két peres fél, a mennyiben a homályos írásból látszik, mégis kiegészített valahogy.

A többi 28 okmány közül egy 1547-ből való, mely a leleszi convent örökvalló levele, s melylyel petri Dersi Jób kállai Bodon György deákuak adja Gezerdedet Szabolesban, mivel ez ő vele oly sok jót tett. 25 levél pedig a XVII-ik századból, leginkább apróbb zálogvállások, Mihályfaluban részjószágokat zálogosítván el a Bodon család tagjai.

Czékus László tagtársunk volt szives még Tállya városa levéltárából egy 1555-beli oklevelet lemásolai, mely Tállya város kiadványa. Darócz Pál Kincses Györgynek eladván tállyai örökségét, az eladásnál az áldomásívás is szerepel, még pedig »mercipotum vulgo áldomás vel ukkon poharat persolvit« szavakkal. Az érdekes okmány a »Történelmi Tár«-ban fog megjelenni.

Azt hiszem, hogy úgy Czékus László tisztelt tagtársunknak, mint mihályfalusi Bodon Pál úrnak a társulatunknak tett ajándékozásért, s az érdeklődésért őszinte köszönetünket fejezhetjük ki.

PETTKÓ BÉLA.

A »SZEGET-SZEGGEL« TÖRTÉNETÉHEZ.

I.

A Századok 456., 543., 636. sk. lapjain Macarius 1547. évből való levelére vonatkozó érdekes közleményekhez bátor vagyok megjegyezni, hogy ugyanazon elbeszélés a Spectator VII. köt. 491. számában is fel van használva, Gellert által pedig (Fabeln und Erzählungen 3. könyv 15.) költőileg is feldolgoztatott. A Spectator, mely Bátor Károly

Item si est quesitus aut instructus per aliquem vel aliquos, quomodo videlicet et qualiter est . . . in presenti causa.

Item si noscit partes litigantes, ubi et quando novit, dicat et quam partem mallet triumphare in causa hujusmodi.

Ad specialia descendendo interrogetur testis, si novit condam dominam Barbaram consortem condam nobilis Nicolai Bodon, ubi et quando novit, dicat.

Item si testis scit, quod eadem condam domina Barbara in extremis vite constituta testamentum fecit et in hujusmodi instrumento dotem et res parafernales suas prefato Francisco producenti ac condam Nicolao fratri suo remisit et relaxavit.

Et si testis se scire dixerit, petatur ab eodem, ut dicat medio iuramenti, si testamento predicto interfuit, ubi, quo anno et quo die ipsa domina Barbara testamentum fecit, et si testis audivit et intellexit verba testamenti et quale testamentum de dictis dote et rebus parafernalibus fecit, declaret testis et si etiam alii tunc presentes fuerunt, nominet illos, alias quomodo et qualiter testis de hoc confessus est, dicat et reddat rationem sui dicti.

Cetera suppleat peritia dominorum examinatorum.

korába helyezi e történetet, nincs kezemnél jelenleg, de Gellert meséje Macarius levelével majdnem szószerinti megegyezést mutat.

Eltérés főleg abban van, hogy a férj nem véletlenül jut börtönbe, hanem az igazságtalan bíró vetteti oda, hogy annál könnyebben kerítse nejét hatalmába.

E vonásban annyi lélektani igazság rejlik, hogy már költői hozzá-tételnek látszik. Nem tudom, hogy a Spectatorban is meg van-e már.*) Jellemző Macariusnál az is, hogy a nőnek rokonai tanácsolják a megalázó ajánlat elfogadását (»mert nem önként vétkezik, lelke ártatlan marad«) Gellertnél: Befreist du mich durch deine Schmach so sind es zwar nicht deiner Tugend Schulden etc. Továbbá Macariusnál a nő »szomorú arczezal és könnyes szemekkel« adja meg magát, Gellertnél: Ergibt sich thraüend dem Barbaren.

DR. SCHULLERUS ADOLF.

II.

A »Szeget-szeggel« meséje oly sok forrásban és változatban van meg, hogy bajos, de talán szükségtelen is volna mindnyájukat összeállítani. Jó részeket ismerteti Simrock, Quellen des Shakespeare, III. köt. Ily tárgynál a földolog, hogy a mese legrégebb alakját fölkeressük, mert ez aztán az egész csoportnak valóságos forrása. Az eddig kimutatott legrégebb variáns (I. Századok 636. l.) a Goulart-féle »Histoires admirables«, 1618., mely szerint az esemény ideje, megegyezőleg Macarius hazánkfia levelével, 1547. Van e franczia írónál régebb forrás is, melyre Liebrecht Felix a Dunlop művében írt jegyzeteiben (351. a. jegyzet) utal, ez: »Tragica seu tristium historiarum de poeuis criminalibus et exitu horribili eorum, qui impietate etc. ulcionem divinam provocarunt etc. libri duo. Isibrae, 1598«, I. köt. 107. l. E munka szerint is 1547-ben esett meg ez a történet, még pedig Como városában. A hős valami spanyol katona (dux Hispanus, a ki egy tisztességes polgárember nején követi el a gyalázatos árulást, miután férje emberölés vétségébe esett. A fejedelem, igen helyesen, Gonzaga ferrarai herceg és büntetése abban áll, hogy a bűnöst az egybekelés után keresztre feszítetteti.

A eddig fölkeresett adatok közül ez a legrégebb és ez hordja magán talán legföltűnőbbben a történeti igazság bélyegét. Mert hogy a »Szeget-szeggel« meséjében igazi (ha egy kissé ki is színezett) történeti esemény lappang, azon, azt hiszem, nem kételkedhetni.

H. G.

*) Itt szintén koholt vád alapján fogatja el a kormáryzó a férjet.
S z e r k.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

A történelmi kiállítás végre a helyes mederbe jutott. Az irodalom-történeti bizottság terjedelmes beadványban fejtette ki, hogy ha kiállításunk sikerét biztosítani akarjuk, jó eleve számolnunk kell nemcsak az anyag összegyűjtésével, hanem az összegyűjtendőket egybeállítással, csoportosításával is; indokoltan kelt ki a pusztán korszakok szerint, muzeumszerűleg való csoportosítás ellen s hangsúlyozta a szakszerűen reconstruált interieurök felállítását. Maga részéről a bizottság egy középkori, Mátyás idejéből származó könyvtárt, egy XVI – XVII. századbeli könyvtárt és nyomdát proponált reconstruálandónak s reá mutatott egyes korszerű helyiségek felállítására (mint főrangú úr és úrnő lakása, polgári lakás stb.), a melyek az összes csoportok cumulatív közreműködését kívánják meg. Ezen szempontokból indulva ki ajánlotta, hogy minden egyes csoport jelölje meg az általa contemplált interieuröket s hogy ezen javaslatokból készíttessék egy végleges terv, mely azután az építészeknek is zsinórmértékül szolgáljon.

A terv általános tetszést aratott, a mit azon körülmény is igazol, hogy a többi csoportok elaboratumai is csak nem mind ezen irány mellett kardoskodtak. Így történt, hogy a kereskedelmi miniszter és *Széchenyi Béla* gróf elnöklete alatt tartott october havi értekezlet, a beérkezett elaboratumok alapján készitendő terv kidolgozására *Czigler Győző*, *Czobor Béla*, *Füttler Kamill*, *Radácsics Jenő* és *Szendrei János* tagokból álló bizottságot küldött ki, mely feladatát már meg is oldotta. Javaslata, mely e hó 16-án kerül a plenum döntése alá, négy önálló épületet tervez, a melyek mindegyike más és más kort tüntetne fel. Az egyes épületeket összekötő folyosók az építési stílek közbeneső változatait adnak meg s azokban lennének az interieurök is elhelyezve. A történelmi kiállítás céljaira szolgáló épületek terület nagysága, e szerint, 4650 négyszög métert tenne.

Második nem kevésbbé fontos és örvendetes mozzanat volt annak bejelentése, hogy ő felsége megegedte magán-gyűjteményéből a szükségesnek vélt anyag-kiválasztását s megígérte annak a kiállítás részére való átengedését. A bizottsággal való érintkezéssel *Trautmansdorf* gróf lön megbizva. Az értekezlet a kiválasztás nehéz munkájára a levéltárakra, azok természetszerűen legalaposabb ösmerőit *Thallóczy* Lajost és *Károlyi Árpádot*, a könyvtárakra *Kudora Károlyt*, a többi gyűjteményekre *Czobor Bélát* és *Szendrei Jánost* küldte ki s a bizottság ezen utóbbi részének vezetésére *Hollán Ernőt* kérte fel.

Végül a nyári tanulmány utak eredményével számoltak be a kiküldött előadók. *Szendrei János* és *Vályi Árpád* Magyarországot és az erdélyi részeket, *Dedek Crescens Lajos* Orosz-Lengyelország és Galiczia egy részét, Morva- és Csehországot járták be. Az értekezlet köszönettel vevén tudomásul a fáradságos útakat, azon tudattal oszlott szét, hogy a tört. kiállítás ügye a lehető leghamarább fejlődik.

SZERÉMI EMLÉKIRATAINAK FÜGGELÉKE.

A Századok juniusi füzetében Szerémi Emlékiratának Függelékéről közöltünk egy cikket *Erdélyi* László tagtársunktól. Az »Erdélyi Múzeum« VII-ik füzete, a »Folyóiratok« című rovatban ezen cikket bonczkés alá veszi. E bírálatra vonatkozólag Erdélyinek észrevételei vannak, melyeket kiadás végett hozzánk küldött be. Hogy ez érdekes polemiaról olvasóink jobban legyenek tájékozva, közöljük az Erdélyi Múzeum ismertetését e cikkről s Erdélyi válaszát.

I.

Az Erdélyi Múzeum bíráló megjegyzése.

A *Tárczában* többek közt *Erdélyi* László azt szeretné elvitatni, hogy a »Szerémi emlékiratának függeléke, az »epistola flebilis (t. i. a II. Lajos haláláról szóló levél) mégsem Szerémi munkája«, mint a Szerémiről egy évvel ezelőtt megjelent akadémiai értekezés kimutatta a bécsi codex alapján, az ott először közlött szövegben világosan meg lévén írva, hogy ezt a levelet Szerémi írta. Erdélyi, a ki Szerémiről írt doctori értekezésében az eddig csonkán ismert szövegből azt okoskodta ki, hogy azt Tatai Miklós udv. káplán írta, nem tud belenyugodni abba, hogy az ő felfedezését a bécsi Szerémi-codex megczáfolja; és vitatja Erdélyi, hogy azt mégsem Szerémi írta, mert nem az van írva abban, hogy Szerémi írta, hanem hogy íratott Szerémi által (per unum sacerdotem Georgium Sirimiensem). Igaz ugyan, hogy egyik 19, másik egy híjján 20; de hát egy kezdő történész nem enged abból, a mit egyszer megírt. Csak hogy ilyen »per« útján Szerémi emlékiratát is elperelhetné, ha lehetne, Szerémitől, mert az is azzal végződik a codexben, hogy »et sic est finis per Georgium Sirimiensem.« Ilyen érvekkel nem lehet komolyan vitatkozni.

II.

Erdélyi válasza.

Az Erdélyi Múzeum VII-ik száma a Századok juniusi számának ismertetésében rövid cikkemmel foglalkozik. A Múzeum recensora nem akarta megérteni érvelésemét; azért óhajtok még egyszer világosabban hozzá szólni a vitatott problémához. Itt, a Századok lapjain, tettem meg észrevételeimet először, s szeretném itt tenni meg utóljára is.

Az a kérdés: Szerémi írta-e emlékirata függelékét, vagy Thatai?

A Múzeum recensora szerint a bécsi codexben világosan meg van írva, hogy ezt a levelet Szerémi írta. Szerintem *nincs világosan* megírva; mert az utalt helyen csak ennyi áll: » Et per unum sacerdotem Georgium Sirimiensem.« E mondat hiányos: épen a főrészek, az alany és az állítmány igéje, hiányzanak belőle. Nem világos, 1. hogy miről van szó, a levélről-e, vagy a benne elmondottak forrásáról, mely a tartalomtól itélve nem egyéb, mint Szerémi emlékirata. Nem világos, 2. hogy mivel lehet pótolni az állítmány igéjét. Szádeczky csak föltevést koczkatat, midőn a mondat alanyává magát a levelet teszi, s midőn a hiányzó állítmányt a magyar »írta mindezeket« kifejezésnek megfelelően latinul »haec scripta sunt« kifejezéssel pótolja. Minő alapon? Styliaris rokonság és

analogia alapján. A stylus jellemző vonásai azonban vagy specificusok vagy typicusok. Már pedig nem világos az, vajjon a stylus, mely rokonnak látszik az emlékiratban és a levélben, csak Szerémié lehet-e (tehát specificus), vagy lehet több más hasonló műveltségű íróé is (vagyis typicus), melyet esetünkben ugyanazon kéz másolt és ronthatott. Ily stylaris rokonságra csak végső esetben lehet következtetést alapítani olyankor, midőn két, talán hasonló műveltségű, ugyanazon osztályhoz tartozó egyén közül kell kiválasztanunk a szerzőt. — Analogiaképen hivatkozik a recensens arra, hogy Szerémi emlékirata is azzal végződik a codexben: »et sic est finis per Georgium Sirimiensem.« Én ezen analogiának bizonyító erejét nem ismerem el; 1. mert a levél végéről idézett hiányos szövegben nincs meg a »sic est finis«, tehát az állításnak két főrésze, melyeket jól-rosszúl sokféleképp lehet pótolni; 2. mert én az emlékirat befejező szavainak megfelelő igazi analogont a levél közepén találok föl ily alakban: »Et sic finis est per vnum deuotum capellanum suum, qui sibi fuit valde graciosus dominus Rex Lodovicus«. A többi rész már csak utóiratnak látszik, melynek végén a levélíró káplán megnevezi forrását. Szerémi emlékirata alapján világos, hogy a ki itt a levél közepén »finist«, végét jelzi előadásának, mert fő tárgyával, Lajos király szerencsétlen sorsával már csakugyan végzett, az nem más, mint Thatai Miklós. Ezt vallja Szádeczky is (Akad. Értek. XV. 8. 18. l.) De nem ismerem el a téves analogiára alapított föltevést 3. főleg azért, mert a levél írója két ízben is megszólal első személyben, s mind a két megszólalásával világosan ellene mond azonosságának Szerémivel. Egyik esetben azt mondja, hogy őt küldte ki Zápolyai János vajda Lajos király holttestének fölkeresésére; míg Szerémi ugyanakkor saját vallomása szerint a vajda kíséretében maradt. A második esetben az az első személy azt mondja, hogy jelen volt Budán Ferdinánd bevonulásakor és részt vett az ünnepélyes menetben; míg Szerémi ugyanakkor saját tanúsága szerint Hatvannál hallgatta János király táborában a budai ágyunk üdvözlő dörgését. Szádeczky e két világosan szóló nehézséget úgy akarja eloszlatni, hogy fölteszi, hogy Szerémi a levél azon helyein Tatait beszélteti. Azaz hogy van e föltevésnek megnevezett alapja, de az is föltevés: az t. i., hogy a levél stylusa specificus Szerémire vall és senki másra. — Szádeczky tehát 1. fölteszi, hogy az emlékirat és a levél stylusa ugyanazon szerzőre utal; 2. ezen föltevés és egy hiányos analogia alapján fölteszi ismét, hogy a levél legvégén a csonka szövegben az író magamagát nevezi meg; 3. a két föltevés alapján két belső argumentumot, melyek világosan Szerémi szerzősége ellen szólnak, azon harmadik föltevésel akar megegyeztetni, hogy Szerémi azon két helyen Tatait idézi.

Ez válaszom a Muzéum recensiójára.

Pannonhalmán, 1893. szept. 26-án.

DR. ERDÉLYI LÁSZLÓ.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT szeptember havában a vajdahunyadi vár lovag termében, gróf *Kuun* Géza elnökelete alatt vándorgyűlést tartott, melyen a tagok nagy számban vettek részt. Gróf *Kuun* nagyszabású felolvasást tartott, melyben a vár történelmi jelentőségét fejtegette és javaslatot tett a megye monographiájának a milleniumra való elkészítése iránt. Ezután *Markup* Ferencz vasgyári főmérnök a gyalári vasbányák történelmi fejlődéséről térképekkel és okmányokkal megvilágosított előadást tartott. Majd *Kun* Róbert főrecáliskolai tanár a régi megyei igazságszolgáltatásról olvasott fel. Csáky *Albin* gróf minisztert táviratilag üdvözölte a gyűlés. — Ugyan e társulat kiadta VII-ik *Évkönyvét* az 1891. és 1892-iki évekről *Mailand* Oszkár társulati titkár által szerkesztve. A társulat gyűlésén elmondott elnöki beszédeket s felolvasásokat és bemutatásokat foglalja magában. Gróf *Kuun*-tól három elnöki megnyitó: magvas mind a három, tanulmány egy-egy archaeologiai kérdés felett, s ezeken kívül egy tanulmány a *Corpus Inscriptionum* harmadik kötetéről. További tartalmát teszik *Kun* Róbert emlékbeszéde Báró *Orbán* Balázs felett, egy zarándi követi utasítás 1841-ből s egy múlt századi családi per ismertetése; *Téglás* Gábor érdekes és tanulságos czikkben összefoglalta a társulat eddigi vivmányait; *Király* Pál a Santo Spirito erdélyi tagjainak névsorát állítja össze; *Hennig* Rezső az *Erichtheim*-ről, *Szinte* G. Koleczváráról, *Kolumbán* S. Lozsádról értekeznek. Bezárja a kötetet a hivatalos rész összeállítva *Mailand* Oszkár titkár által.

— A BÁCS-BODROGH vármegyei Történelmi Társulat f. évi *Évkönyvének* II. és III-ik füzeté megjelent szerkesztve *Goldschmidt* Gábor társulati titkár által. Tartalmát teszi *Dulács Gyula* összeállítása a »Bácskai nemes családokról«, egy nagy szorgalommal készült monographia.

FOLYÓIRATOK SZEMLEJE.

— A TURUL ez évi első füzetét *Fraknói* Vilmos becses tanulmánya nyitja meg, »Genealogiai és heraldikai közlemények a vatikáni levéltárból« cím alatt. *Mika* Sándor erdélyi hadi zászlókat mutat be 1611-ből, melyek a drezdai királyi könyvtár codexéből másoltattak s igen szép színnyomatban közölvék. *Komáromy* András a borsodi és ugocsa Szirmayokról, *Kis* Bálint az enyingi Török családról, *Török* Sándor az oroszlanosi Törös családról értekeznek. A Vegyes című rovat sok érdekes közleményt tartalmaz. — A II. füzetben *Csoma* József az Aba nemzetség czímerét határozza meg, *Komáromy* András folytatja a Szirmayokról szóló értekezését, *Nagy* Imre a Gyalóky család 1418 ki nemesleveléről értekezik, mely színes hasonmásban is közölve van, *Petrovay* György a Dollhay család eredetéről írt tanulmányát, *Kamilla* Kabos az egri püspökök pecsétjeiről, *Szepessy* Béla pedig a négyesi Szepessy család leszármazásáról írt tanulmányait

kezdik meg. A Vegyes rovatban *Thaly* Kálmán a goroszlai csatában elnyert zászlókról kimutatja, hogy a szám után ítelve, legalább 20,000 főre tehetjük Báthory Zsigmond seregét. *Berzericz*y Edmund pedig a sárkányrend történetéhez közöl adatokat.

— A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK ez idei első füzetében *Pauler* Gyula megjelenendő nagy művéből közöl egy részletet, a sajomézei csatát, *Czimer* Károly pályanyertes munkájából, Temesvár megvételéről az első közleményt adja, *Komáromy* András az 1607/8. hajdulázadás történetéhez okmányokat, dr. *Szendrei* János »Magyar hadtörténelmi emlékek a külföldi muzeumokban« cím alatt egy cikksorozatot kezd meg. Továbbá *Andorka* K. »A magyar nemesi fölkelés harczbalépése II. Frigyes ellen« s *Rónai Horváth* Jenő »Pozsony és a Közép-Dunavonal« című katonai és hadtörténelmi tanulmányaik első közleményét hozza. A rendes rovatok zárják be a füzetet. — A második füzetben dr. *Merényi* Lajos leveleket közöl Wesselényi Ferencztől füleki kapitánysága idejéből. Befejező közlemények *Andorkáé* és *Rónai Horváthé*, folytatások *Czimer* és *Szendreié*; *Ulléssy* János pedig tanukihallgatásokat közöl Léva és Buják várak 1665-ik évi feladásáról. — A harmadik füzetben van dr. *Karácson* Imre érdekes közlése: I. Rákóczy György 1636-ki háboruja Naima török történetíró leírása szerint, továbbá *Czimer* befejezi pályanyertes művét, *Szendrei* pedig folytatja tanulmányát, végül *Gömöry* Gusztáv táblázatosan kimutatja Ausztria haderejét az 1792—1866-ig folytatott háborúkban, a cs. és kir. hadi levéltár adatai alapján. A hadtörténelmi apróságokban több, igen érdekes adat található.

— Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ ez évi első füzetében *Herman* Ottó a miskolci palacolith leletről értekezik. Az érdekesebb történelmi apró közlemények *Nagy* Géza: Az alsó-szent-iványi sírdombok (kunhalmok) Fejérmegyében, *Fröhlich* Róbert: A pilis-maróti római tábor, *Récsy* Viktor: Az esztergomi szt. Lőrincz-templom maradványai, *Myskovszky* Viktor: Új adatok a bártfai templom építésének és felszerelésének történetéhez, ifj. *Kemény* Lajos: A kassai szt. Erzsébet-egyház történetéhez. A rendes rovatok zárják be a füzetet. — A második füzetben *Bella* Lajos értekezik, hogy vajjon voltak-e a Fertőben őskori ezüstpépitmények? *Nagy* Géza pedig a régi kunok temetkezéséről. Az apróbb közleményekből kiemeljük *Téglás* Gábor: A nagy-almási bányászat emlékei, *Myskovszky* Viktor: A szmrecsányi templom és mennyezetének festményei stb. A rendes rovatok élénk tartalmukkal gazdagítják a füzetet. — A harmadik füzetben több érdekes történelmi cikk foglaltatik. *Vosiuszky* a lengyeli telep eszizolt köeszközéiről közölt tanulmányt, *Petersen* a gundestrupi köedény és csórai dombormű közt von párhuzamot, *Téglás* a kis-kaláni római fürdőről, *Sötér* egy népvándorláskori sirmezőről, *Nagy* Géza a magyarhoni lovas sirokról, *Pór* Antal az Anjoukori Mária-képről Krumbauban, *Myskovszky* Viktor a topporezi templomról, *Ehrenberg* Firenzei János magyar- és lengyelországi műveiről írnak. A többi rendes rovatok is sok beces adatot tartalmaznak.

— AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi első füzeté gazdag és változatos tartalommal jelent meg. *Hegedűs* István egy igen érdekes görög historiás éneket mutat be Mihály vajdáról, valamint igen becses a Ráskai Gáspár és Franciscója című mutatvány is a R. M. Költők legújabbán megjelent kötetéből. — A II-ik füzetben *Rényi* Rezső »Magyar befolyás az olasz Karolingi mondákra« című értekezése történelmi tekiutemben is figyelmet érdemlő kutatás. *Nagy* Iván kimutatja, hogy az Eble Gábor által kiadott bucsuztatót *Juhász* Máté írta. *Katona* Konstantin »Orczy és Boethius«-a adalékkül szolgál Orczy fordító munkásságához. *Bánóczy* Kisfaludy Károly régebbi kiadásait bírálja s hibás voltukat kimutatja. Az Adattárban igen érdekes irodalomtörténeti adalékok vannak. A III-ik füzetet *Váczy* nagyobb tanulmánya nyitja meg a »sziklai remetéről«: érdekes részlet Berzsényi életéből. *Kanyaró* Kádár István énekének variánsai közt von párhuzamot. Igen érdekes *Thury* közleménye Szilágyi és Hajmási historiájáról, mely a monda historiai alapjaira derít világot. *Belják* a humonda kifejtéséhez közöl megjegyzéseket, *Szeremlei* Barna pedig egy 1681-iki kurucz verset közöl. Mind e füzeteket rendkívül gazdag és becses adattár, ismertetések, vegyes közlemények, repertorium zárják be. Az Irodalomtörténeti Közleményeket a folyó év elejétől kezdve a bizottság előadója, *Szilágyi* Áron szerkeszti.

— A PROTESTÁNS SZEMLE ez évi I—IV. füzetében dr. *Szlávik* Mátyás »Képek Pázmány és elleneinek problémájából« című alatt az e korbéli hittani viták nyelvről, szelleméről stb. nyújt érdekes tanulmányt, *Győrfyi* József pedig a tállyai ref. egyház 1687-ki templomfoglalási pörében kihallgatott tanúk vallomásait közli. Igen érdekes rovatát teszik az élet rajzok: *Derenkei* Ambrus *Zoványi* Jenőtől, *Hodossy* Sámuel *Thury* Etelétől, *Dévai* Biró Mátyás *Tüdős* Istvántól. — *Bartha* Béla a Placetumról értekezik s annak keletkezését fejlődését vázolja. — *Révész* Kálmán levéltári adatok alapján kimutatja, hogy az az urasztali terítő, melyet Sáros-Patakon mint *Lorántffy Zsuzsánna* ajándékát őriznek s mint ilyen volt említve a M. Tört. Életrajzokban is, eredetileg Kassán volt s Püspökiné ajándékozta az egyháznak. *Várnai* Kollárról értekezik. A füzeteket könyvismertetések s irodalmi szemle zárják be.

— A MAGYAR SION ez évi IV-ik füzetében H. K. »Főpapok és főurak bizalmas értekezlete a XVII. században« című alatt Pázmány 1635. nov. 13-ki nagyszombati bizalmas értekezletének eredeti jegyzőkönyvét közli. *Récsey* Viktor pedig a zalavári sz. B. r. apátság apátjainak és kormányzóinak névsorát adja. — Az V-ik füzetben *Kollányi* Ferencz ismerteti a vatikáni levéltárt, melyben ő maga is hosszabb időn át dolgozott. A VI-ik füzetben *Kereszty* egy ősrégi, újabban felfedezett evangéliumi fordítást mutat be, a sinai kolostor egy palimpsesztjét.

— A KATHOLIKUS SZEMLE ez évi I—IV. füzeté sok becses történeti dolgozatot is hoz. Dr. *Karácson* Imre, *Janus* Pannonius életéről és műveiről értekezik, dr. *Karácsonyi* János »Nagy Lajos anyja Rómá-

ban« cím alatt Erzsébet olaszországi útjára vonatkozólag olaszországi kiadványokat közöl, *Fraknoi* Vilmos, A Szent Istvántól Rómában alapított magyar zarándokház történetét adja, melyhez a becses adatokat ő szerezte Rómában, *Bognár* Theophil idegen eredetű népmeséinkről, dr. Margalits Ede pedig »Zrinyi Miklós a költő« cím alatt közölnek érdekes tanulmányokat. *Kozics* László II. Endre keresztes hadjáratát hadtörténelmi szempontból behatóan tárgyalja. *Török* Kálmán a cath. autonómiai mozgalmak történetéről értekezik, s *Füssy* Tamás Garcia Moreno életét vázolja. Mind e füzetekben több történelmi munka is van bírálva.

— Az ERDÉLYI MUZEUM ez évi I—VI. füzete gazdag és változatos tartalommal jelent meg. *Pór* Antal, Az erdélyi vajdák sorozata a XIV. sz. végeig, *Márky* Sándor, Egy magyar humanista (Maximilianus Transylvanus), *Kanyaró* Ferencz, Régi magyar virágénekek (Solymosi József daloskönyve), *Wertner* Mór, Szécsényi Tamás erdélyi vajda, *Szádeczky* Lajos, Az erdélyi fejedelemség politikájának vezéreszméi, *Gyalai* Farkas, Bethlen Gábor lakodalma, *Szamosi* János, Egy régi görög álmoskönyvről írnak. Az irodalmi szemlében egyebek közt újabb történelmi munkák is vannak ismertetve. Az eddigi szerkesztő Szimyei József budapesti egyetemi tanárrá nevezetvén ki, a folyóirat szerkesztését Dr. *Szádeczky* Lajos egyetemi tanár vette át. A VII-ik füzet már az ő szerkesztésében jelent meg. Első czikke Teleki Samu afrikai expedíciójáról szól, azt két értekezés követi *Hegedűs* Istvántól és *Békésy* Károlytól. Az irodalmi szemlét *Felméri*, *Szádeczky*, *Márki* és *Szamosi* írták, s a különféleek rovatából Báthory István orosz hadjáratát emeljük ki.

— A MAGYAR NYELVÖR ez évi III. és IV. füzetében *Melich* János a besztercei szószedetről értekezik nyelvészeti szempontból, sok szó megfejtését adván.

— A GRAFIKAI SZEMLE ez évi 1—9. számaiban pedig *Firtinger* Károly folytatja »Hazánk könyvnyomtatói Hunyadi Mátyás idejétől 1848—49-ig« című s különösen a XVIII—XIX. század egyes nyomdáit alaposan tárgyaló tanulmányát. A hatodik füzetben van egy kis »forrástanulmány« az ókorbéli hírlapokról, a nyolczadikban *Susvári* a szerb nyomda négyszázados jubilaumát írja le.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— FINDURA IMRE »Rima-Szombat története« című évek előtt megjelent történelmi monographiáját második tetemesen meg bővített s átdolgozott kiadásban sajtó alá adta, s a munka terjesztése érdekében előfizetési felhívást tett közzé, melynek főbb pontjait közöljük:

»Midőn 1876-ban »Rima-Szombat története« című kis munkámat kiadtam, nem volt szándékom a tudomány művelőinek, a magyar történetírás elitéjének forrásmunkát nyújtani. Minthogy azonban az irodalomban e szerény műre folyvást jóakarató hivatkozások

történetek: erkölcsi kötelességemnek tartottam egyrészt a tévedéseket kijavítani; másrészt a hézagokat lelkiismeretesen pótolni; szóval mindenféleképen alaposásra törekedni. A feldolgozandó anyag tízénhét évi buvárkodás után immár annyira felszaporodott, hogy elérkezettnek láttam az időt Rima-Szombat történetét újból és lényegesen átdolgozni, megbővítve sajtó alá rendezni s a nagyközönség szives pártfogásába ajánlani.

Egy példány előfizetési ára 3 korona = 1 frt 50 kr., mely összeg f. é. október végeig szerző nevére: Budapest V. ker. Rudolf-rakpart 6. szám földszint 20. ajtó küldendőek.*

Findura munkájának első kiadása is számot tett gazdag monographiai irodalmunkban, annyival inkább ajánlhatjuk átdolgozott és tetelesen megbővített alakjában olvasóink figyelmébe. A megrendelések legkönyebben posta-utalvány által eszközölhetők.

— EGYIK LEGELTERJEDTEBB S LEGTEKINTÉLYESEBB orosz folyóirat, a »Zsurnal minisztesztva narodnago pro szvjeszcsenja« (a nemzeti közökt. miniszterium folyóirata, folyó évi jul. füz. »Északkelet-Európa s az újabb magyar történetirodalom« czim alatt közöl egy hosszabb tanulmányt *Thallóczy* Lajostól.

— DR. KIRÁLY JÁNOS tagtársunktól Syrakusából szeptember 24-éről következő érdekes sorokat vettük: Néhány napig voltam Taorminában (a régiek Tauomeriuma) és jelen voltam egy eddig elfödve és ismeretlen volt római színház kiásatási munkálatánál. Ezen színházat a régi görög színház tengerbe szökő magas fekhelyétől Ny. Ny.-Dél felé, vagy ha akarjuk, a Palazzó Corvajától egyenesen ugyanezen irányban fekvő egyik mellék utczában vagy 10 nap előtt fedezték fel ott, a hol ezen utca jobb felé fekvő házóra egy szabad tér által megszakítva É.-Ny.-felé lejtősen emelkedve a régi római aquaeductus által határoltatik. Az arena mindenesetre kisebb terjedelmű, de határozottan a római korból való. A városban tudvalevőleg a görög kor kiválóan az aránylag legjobb állapotban lévő eddig ismeretes görög színház által van képviselve (a mennyiben nemcsak a nézőtér, de a scena is jó állapotban van, az utóbbinál a pillérek is nagyobb számban meg vannak, a syrakusci »legnagyobb színház« sem vetekedhetik a Taorminaival) s ámbár a számos tumulusok és vízvezetékek a római korszak fenmaradt műemlékeit eléggé képviselték — egyenesen római szinkör létezéséről eddig mit sem tudtak. Mai napig körülbelül a körnek nyolczadszelete került napfényre. Egyelőre az ásások valószínűleg nem fognak tovább folytatatni, mert a többi részek ház complexusok által vannak födve. A mint az ásást vezető mérnöktől értesültem, találtak római érmekeket és egy sarut. Az érmekeket meg nem tekinthetem. Jelenlétben egy határozottan római érem került felszínre, de a patinája oly vastag, hogy meg nem határozható. A szinkör aránylag alacsony — csak az alsó részén lévő ülőhelyek vannak meg — de igen jó állapotban van, úgy a két lépcsős bejárat is, melyeknek egyike boltíves, födött, a vízvezeték közvetlen szomszédságában.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— MAGYARORSZÁGI TANULÓK KÜLFÖLDÖN. III. A krakói magyar tanulók-háza lakóinak jegyzéke. 1493—1518. Közli Dr. *Schrauf* Károly. Kiadja a M. T. A. Irodalomtörténeti Bizottsága. Budapest, 1893. 8-r. XX + 143 l. Ára 1 frt 50 kr.

— HEVES VÁRMEGYE TÖRTÉNETE. Irta *Szederkényi* Nándor. Kiadja Heves vármegye közönsége. IV. kötet. Eger vára visszavételétől, 1687-től 1867-ig. Eger, Érseki lyceumi könyvnyomda. 1893. 8-r. XIX + 507 ll. Ára 3 frt.

— A NAGYBOLDOGASSZONYRÓL NEVEZETT BUDAVÁRI FÖTEM-PLOM TÖRTÉNETE ÉS LEÍRÁSA. Irta Dr. *Nemes* Antal. 52 képpel és egy műmelléklettel. Budapest, 1893. 252 l. 8-r.

— EMLÉKBESZÉD Szücs István lev. tag felett. *Ballagi* Géza l. tag-tól. (Az Akad. Emlékbeszédek VIII. kötete 1. sz.) Budapest, 1893. 8-r. 36 lap. Ára 30 kr.

— EMLÉKBESZÉD KELETI KÁROLY FÖLÖTT. *Jekelfalussy* József lev. tagtól. (Az Akad. Emlékbeszédek VII. kötet 10. sz.) Budapest, 1893. 8-r. 38 lap. Ára 30 kr.

— HAAN LAJOS EMLÉKEZETE. Felolvastatott a M. Történelmi Társulat 1893. évi febr. 2-án tartott ülésében. Irta *Márki* Sándor vál. t. Budapest, 1893. 8-adr. 16 l.

— HUNGÁR SARKTANTÉTEL. Irta *Némüti* Kálmán nemzetnevelő. 1893. 8-r. 36 l.

— NÉHÁNY MÁTYÁS KIRÁLYRÓL SZÓLÓ TRUFÁNK S ROKONAIK. (Különnyomat a brassói áll. főcáliskola 1892/3. éresítőjéből.) Irta *Binder* Jenő. Brassó 1893. 40 l. 8-r.

— HELYNEVEK MAGYARÁZÓJA. Mutatvány *Réső Ensel* Sándor anyaggyűjteményéből. Negyedik füzet. D. betűvel kezdődő helynevek. Budapest. Szerző sajátja. 1893. 8-r. 29 l. Ára 20 kr.

— IN MEMORIAM. John Paget Esqu. *Kovács* János tanár magyar, illetve angol emlékbeszéde. Kolozsvár 1893. 8-r. 221 l.

— DÉL-MAGYARORSZÁG A RÓMAIAK ALATT. Régészet-történeti rajzok. Irta *Milleker* Bódog. Temesvár, 1893. 8-adr. 59 l.

— TELEKI LÁSZLÓ GRÓF KEGYENCZE. Irta *Mérei* Kálmán. Buda-pest, 1893. kis 8-adr. 205 l. Ára 1 frt 50 kr.

— AZ ELSŐ KÁRPÁT-ESTÉLY EMLÉKKÖNYVE. Kolozsvár, 1893. 8-adr. 44 l.

— APÁCZAI CSERE JÁNOS MINT PAEDAGOGUS. Irta *Neményi* Imre. Budapest, 1893. 8-r. 71 l.

— EGY SZATMÁRI CIVIS EMLÉKÍRATAI. Korrajz Szatmár-Németi város multjából 1790—1872. Szatmártt, 1893. 8-r. 146 l. Ára 50 kr.

— ADATTÁR Délmagyarország XVIII. ezázadi történetéhez. Szer-keszti Dr. *Baróti* Lajos. I. Rész. Temesvár, 1893. 8-r. 127 l. Ára 1 frt.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1893 évi oct. 5-én d. u. 5 órakor tartott rendes választmányi ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Thaly Kálmán elnökle alatt Bánó József, Barabás Samu, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, Dedek Cr. Lajos, dr. Fejérpataky László, Óváry Lipót, dr. Pauler Gyula, Pettkó Béla, dr. Schönherr Gyula, dr. Szendrei János, Szilády Áron, Szinnyei József, Tagányi Károly vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, napirend előtt —

88. abból az alkalomból, hogy Pulszky Ferencz, a társulat nagy-érdemű első alelnöke, a mult september-hó 17-ikén munkás életének 80-ik évébe lépett, indítványozza, hogy a választmány e fölött való örömeinek s ezzel az agg tudós iránt érzett őszinte tiszteletének jeléül egy háromtagú bizottság által küldje meg üdvözlétét és szerencsekívánatait hozzá.

Az indítvány egyhangú helyesléssel fogadtatván, üdvözlő bizottságul Thaly Kálmán, Szilágyi Sándor és Dedek Cr. Lajos küldetnek ki, azzal, hogy megbízatásukban lehetőleg még a holnapi nap folyamán szíveskedjenek eljárni.

Ezután jegyzőkönyv-hitelesítőkül Bánó József és dr. Borovszky Samu vál. tagok kéretvén fel, a napirend során —

89. Szilágyi Sándor titkár előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánlatnak *évdíjas r. tagokul 1893-tól:* Bogár Lajos árvaszéki ülnök Nyíregyházán (aj. Czékus László), Zeyk Károly Ajtonban (aj. gróf Bethlen Pál).

Megválasztatnak.

90. Thaly Kálmán néhai Chernelházi *Chernel Kálmán* hagyatékából 45 db 1484-től 1691-ig menő s legtöbbnyire Kőszeg város történetére vonatkozó különféle művelődés-történeti adatokat tartalmazó okiratot mutat be, részletesen ismertetve az egyes okiratok tartalmát és vonatkozásait, oly véggel, hogy azok a társulat kiadványaiban értékesíttessenek.

Átadatnak a titkárnak, azzal az utasítással, hogy az okiratokat felhasználásuk után a bemutatónak kezéhez szolgáltassa vissza.

91. Dedek Cr. Lajos a milleniumi országos bizottságtól nyert kiküldetése alkalmával a nyár folyamán cseh- morva- és lengyelországi levéltárakban végzett történeti kutatásai eredményéről tesz jelentést.

A »*Századok*«-ban fog közzététetni.

92. Pettkó Béla bemutatja a *Bodon családnak* Czékus László által társulatunk számára ajándékozott okiratait.

Köszönettel fogadtatván, szokott módon a Nemzeti Múzeum könyvtárában fognak leévetetni.

93. Titkár — ~~ugyancsak~~ Czékus László úr szívességéből — bemutatja *Jászay Pálnak* 1828-tól kezdődő, úgynevezett hun-scytha betűkkel írott naplóját, melyet Czékus László úr egész terjedelmében lemásolni s ezzel közhasználatra bocsátani szándékozik.

Örömmel tudomásul vétetik.

94. Bemutatja a) *Rákóczy Pál* országbírónak a szepes-váraljai templomban lévő temetési paizsa színes rajzát, és b) *I. Rákóczy György* fejedelemnek 1631-ben készült Rembrandt-féle arczképét, melyet sokszorosítás végett Lanfrancioni Énea úr szíveskedett gazdag gyűjteményéből átengedni.

Mindkettő a »*M. Tört. Életrajzok*«-ban fog felhasználtatni.

Következnek a szeptember-havi ülésről elmaradt ügyek :

95. Titkár előterjeszti a pénztárnok f. évi junius, julius és augustus hónapokról szóló kimutatását, mely szerint összes bevétel volt 2988 frt 71 kr,

» kiadás » 1517 » 14 »

maradvány 1471 frt 57 kr;

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó

számlákon levő 4206 » 84 »

követelést, 1893. aug. 31-én összesen 5678 frt 41 kr

készpénz állott a társulat rendelkezésére, melyből azonban a Breznóbánya várostól befizetett 200 frt alapítvány még tőkésítésre vár.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a tőkésítendő 200 frtra nézve pedig határoztatik, hogy ez összeg erejéig szabályszerű módon 4⁰/₀-os koronajáradék vásároltaszék a társulat alap-tőkéjéhez.

96. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 8933 számú értesítése szerint a f. évi 73 jk. pont alatt kelt vál. határozatnak megfelelően 100 frt (200 korona) alapítvány tőkésítetett.

Tudomásul szolgál.

97. Előterjeszti Hentaller Lajos országos képviselő és Karlovsky Endre orsz. allevéltárnok uraknak, mint az Athenacum kiadásában a jövő 1894 év elejével megindítandó »*Új Idők*« című történelmi folyó-

irat szerkesztőinek, a választmányhoz szóló beadványukat, melyben a vállalathoz a társulat erkölcsi támogatását s egyszersmind annak tudomásul vételét kérik, hogy a folyóiratot a társulat tagjai kedvezményesen áron fogják megszerezhetni.

Thaly Kálmán abbéli aggodalmát fejezván ki, hogy az új vállalat, a mennyiben a társulat tagjai részéről írói közreműködéssel támogatatték, részben a társulat közlönyétől vonná el a munka-crőket, minthogy a vállalat programja némileg a társulat munka-körébe vág, sőt netalán bekövetkezhető anyagi áldozatoktól is tartván, az ügyet előzetesen bizottságilag kívánja tárgyaltatni, mire rövid vita után, a beadvány szíves nézetnyilvánítás végett a gazdasági bizottsághoz utasítottatott.

98. Előterjeszti Szádeczky Lajos és Márki Sándor vál. tagok f. évi jun. 13-án kelt jelentését a »*Hunyadmegyei Tört. és Régészeti Társulat*« jun. 11-én Déván tartott közgyűléséről, melynek alkalmával a néhai Salamon Ferencz szülőházán elhelyezett emléktábla leleplezésénél mint a M. Tört. Társulat küldöttvei voltak jelen.

Tudomásul szolgál.

99. Előterjeszti dr. Váczy János vál. tag f. évi aug. 31-én kelt jelentését, ki a f. évi jun. 11-én Kecskeméten *Katona József* emlékére rendezett ünnepélyben vett részt a társulat képében.

Tudomásul szolgál.

100. Előterjeszti az »*Iparos ifjak Országos Egyesülte*« elnökének f. évi jun. 8-án kelt levelét, melyben az egyesület könyvtára számára a társulat kiadványainak adományozását kéri.

Határoztatik, hogy »*Balassa Bálint Költeményei*«-nek egy példánya küldessék meg az egyesületnek.

Ezek elintézése után —

101. előterjeszti a pénztárnok szeptember-havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt 4604 frt 85 kr,
» kiadás » 352 » 76 »
maradvány 4252 frt 09 kr

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál

folyó számlákon levő 4006 frt 84 kr

követelést, 1893. sept. 30-án összesen 8258 frt 93 kr

készpénz áll a társulat rendelkezésére, melyből azouban Pettkó Bélától befizetett 100 frt alapítvány tőkésítendő.

A kimutatás tudomásul vétetik s a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; az elnökség megbizatván, hogy a tőkésítendő 100 frten 4⁰/₁₀-os koronajáradékot vásároltasson a társulat alaptőkéjéhez.

102. Hivatkozással a mult 1892 évi jegyzőkönyvek 119-ik pontjára, jelenti, hogy a boroszlói városi könyvtártól cserébe a Tört. Tár oda

megküldött évfolyamaiért a »*Scriptores rerum Silesicarum*« című kiadvány XIII-ik kötete érkezett.

Tudomásúl szolgál.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést feloszlatja.

Kelt mint fent.

Jegyzette

Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Bánó József* s. k., *Dr. Borovszky Samu* s. k.

F E L H Í V Á S.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább következő névsorban megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Áldori Bertalan, eddig: *Fegyvernek*.

Bakos Gábor ügyvéd, eddig: *Budapest*, Róck Szilárd-u. 25.

Bing Rezső, eddig: *Arad*.

Brankovics György, eddig: *Budapest*, Nagykorona-u. 10.

Csiky László, eddig: *Lugos*.

Czeiner József főgymn. tanár, eddig: *Budapest*, II. ker. főgymn.

Kornis Elemér, eddig: *Léva*.

Kovács Ödör. ügyvéd, eddig: *Budapest*, Kerepesi-út 64.

Malonyci Dezső dr. polg. isk. tanár, eddig: *Kolozsvár*.

Nagy József tanárjelölt, eddig: *Erzsébetváros*.

Polgár József földbirtokos, eddig: *Budapest*, Róck Szilárd-u. 21.

Rudnyánszky Gyula, eddig: *Debreczen*.

Saenger Mór, eddig: *Besztercebánya*.

Simonits József, eddig: *Arad*.

Sprenger Béla (Rudnai) m. kir. állam-vasuti tisztv., eddig: *Kassa*.

Szilády Károly dr., eddig: *Hajdú-Böszörmény*.

Szobonya Mihály, eddig: *Budapest*, Kerepesi-út 26.

Vaszary Mihály gazdász, eddig: *Keszthely*.

Veith József jog-gyakornok, eddig: *Budapest*, kir. tábla.

Vöröss Kálmán fővárosi tanító, eddig: *Budapest*, József-u. 50.

Szilágyi Sándor,
titkár.

Tagdíjakat 1893. szeptember hóban befizették:

1887. évre.	Bakó Péter	Esztergomifőegyház- megyei könyvtár	Károlyi Árpád, dr.
Rostaházy Kálmán	Bakos Imre, dr.	Esztergom város kö- zönsége	Károly János
Toldy László	Balugyánszky Béla	Eszterházy Fer., gr.	ifj. Karsay Albert
1888. évre.	Balászfalvai g. kath. gymnasium	Eperjes város közön- sége	Karancsi Dániel
Acsády Jenő	Baross Miklós	Erdélyi muzeum egy- let	Kaszás Kálmán
György Endre	Barcza Gábor	Erdélyi László	Kasitz Péter
1889. évre.	Benda Kálmán	Érsekújvári gym.	Kassai főreál
Becks Bélint	Beck István	Fábrý Nándor	Keckeméti Istv., dr.
Belényesi gör. kath. gymnasium	Belényesi gör. kath. gymnasium	Fáy László	Kende Béla
Békési László	Berger Albert 50 kr.	Farkas Ödön	Kenessey Gyula
Bethlenfalvy György	Bethlenfalvy György	Ferenczy Miklós	Keveczky István
Beerwaldszky János	Beerwaldszky János	Ferenczy Elek	Kisvárdai casino
Berghofer József, dr.	Berghofer József, dr.	Ferenczy József	Kis Kálmán
Bihary Sándor	Bihary Sándor	Fest Aladár	Kiszellék Sándor
Bisitz Mór	Bisitz Mór	Forgách Sándor, gr.	Király Ferencz, dr.
Biró Antal	Biró Antal	Forgách László, gr.	Kocsner József
Bydeskuty Gyula	Bydeskuty Gyula	Földes János	Kohut János, dr.
Boczkó Sámuel	Boczkó Sámuel	Fridetzky Timót	Kolozsvári kath. fő- gymnasium
Bod Péter	Bod Péter	Fűrész József	Kolozsvári kör
Bóday Ferencz	Bóday Ferencz	Gaál Endre	Kolozsvári tanítónő- képző
Boros Béni	Boros Béni	Ganse Lipót	Komlóssy Dező
Böröcsök Andor	Böröcsök Andor	Garam Jenő	Könnradi Lajos
Brassó román főgym- nasium	Brassó román főgym- nasium	Geregy Kálmán	Kones Sándor
Brassói állami főreál	Brassói állami főreál	Gódor Gyula	Kossuthányi Ign., dr.
Budaházy István	Budaházy István	Gyöngyösi kathol. gymnasium	Kosztka Géza
Budapesti tanítóké- pezdei önk. kör	Budapesti tanítóké- pezdei önk. kör	Győrffy Aladár	Kovács János (Hód- mezővásárhely)
Buzna Alajos	Buzna Alajos	Győrffy Elek	Kovács Ferencz
Bulyi Dező	Bulyi Dező	Győrffy Sándor	Kovács Lajos
Burján János	Burján János	Györy Árpád	Kun - szent - miklósi casino
Csáky Károly, gr.	Csáky Károly, gr.	Györy Ferencz	Kunze Imre
Csáky Vidor, gr.	Csáky Vidor, gr.	Ghyecz József	Kritzkó Pál
Császár Ferencz	Császár Ferencz	Grill Károly	Kvacsala János
Czekus László	Czekus László	Hadik Barkóczy End.	Laky Mátyás
Cserhalmy József	Cserhalmy József	Halász László	Láng Antal
Csongvay Lajos	Csongvay Lajos	Halmenkampf Sánd.	Latinovics Jánosné
Csász Imre, dr.	Csász Imre, dr.	Haudel Ágoston	Lázár Gyula
Crouy Endre, gr.	Crouy Endre, gr.	Haendel Vilmos	Lednitzky Ipóly
Darvas Albertné	Darvas Albertné	Haas Lőrincz	Lekly Gyula
Debreczeni jogász és tisztviselő kör	Debreczeni jogász és tisztviselő kör	Heinrich Lajos	Lenner Emil
Demkó Kálmán	Demkó Kálmán	Helez János	Leszkay Ferencz
Detrik Péter	Detrik Péter	Hidassy Kornél	Linner Bertalan
Dévai áll. tanítóké- pezde	Dévai áll. tanítóké- pezde	Hoffer Endre	Lippich Gusztáv
Dévay József	Dévay József	Homolya István	Lonovits József
Dezseóffy Gyula	Dezseóffy Gyula	Horváth Lajos (Győr)	Lőcsei főgymnasium
Dokus Gyula	Dokus Gyula	Horváth Lajos	Ludányi Antal
Döry Pál	Döry Pál	Hörk József	Machek Gusztáv
Jobbaházy Döry Jó- zsef	Jobbaházy Döry Jó- zsef	Hubert Ottó	Magdiés István
Drohobeczky Gyula	Drohobeczky Gyula	Huber János	Nagyvár Gábor
Egri casino egyeslet	Egri casino egyeslet	Jakab Péter	Majláth Béla
Eger város közönsége	Eger város közönsége	Jedlieska Pál, dr.	Majerszky Vilmos
Egy Kálmán	Egy Kálmán	Jeszenszky Imre	Máyr Aurél
Esztergomi casino	Esztergomi casino	Jrinyi István, dr.	Makay Béla
		Janovszky László	Máthé Sándor, dr.
		Kállay Béni	Matta Árpád, dr.
		Kantai gymnasium	Matyasovszky Tam.
		Karap Mór	Mármaros-szigeti ref. lyceum

1893. évre.

Abaffy Ágoston
Albesi Katalin
Andreánszky Gábor,
báró
Andaházy Géza
Andrássy Gyula
Andreásovsky Adolf
Aradi casino

Meliorisz Kálmán	Pozsonyi ágost. litv. theologia	Szegedifügymnasium önképző köre	Trencsényi Károly
Mihalik Dezső	Pozsonyi ev. lyceum	Szegedi főrealiskola önképző kör	Turgonyi Lajos
Mihály János, dr.	Pozsonyi főreal.	Szely Lajos, dr.	Turján József, dr.
Mikuleczky István	Pozsonyikeresk. akadémia	Simon Béla	Tüdös János
Miskolczi polg. isk.	Pozsonyi casino	Simor János	Unger Gusztáv
Miskolczi ágost. köz-könyvtár	Puky Andor	Simonffy Imre	Unterauer József
Molnár Elemér	Pribék István	Simonyi Béla	Ujverbaszi algymn.
Móori Richárd	Prónay Dezső, br.	Paksi Sípekony Béla	Vácsi egyesült casino
Morva Miklós	Rakovszky Ferencz	Szilády Áron	Vagyon István
Nagy Elek	Rakovszky Iván	Szily Dezső	Vajda Sándor
Nagy Fer. (Szeged)	Rásó Gyula	Szieber Ede	Vajda Gyula
Chrenóczi Nagy J.	Réthly Márton	Szilágyi István	Vass Bertalan, dr.
Okkai Nagy Károly	Rezbányai János	Szilágyi János	Vass Antal
Nagy Mózes	Rézler György	Somogyi Rezső	Vásárhelyi Géza
Nagyszebeni állami gymnasium	Riezner János	Solyom Fekete Fer.	Varga Ferencz
Nagykanizsai kegyesrendi társház	Rimaszombati polg. iskola	Soproni evang. lyceumi magy. tár.	Vavrek Richárd
Nagyszöllősi állami polg. iskola	Rosenbach Sándor	Szolnoki casino	Vay Dénes
Németh Károly, dr.	Rozvány György	Szontagh Hugó	Vay Sándor, br.
Nikolits Sándor	Rudnai Béla	Schönviczky Berta.	Verebi Wégh István
Nyeste Teréz	Rucska János	Schönfeld Mór	Vekerdy Máté
Nyiregyházi casino	Szabó Antal	Scultéty Kornél	Veres József
Oláh Imre	Szabó Béla	Schuszter József	Veres Endre
Okolicsányi Géza	Szabó Imre	Szülő Géza	Vinczehy Izidor
Onossy Mátyás	Szabó János	Szücs Károly	Vikár István
Orczy Andor, br. ifj.	Szabó Kálmán	Szücs Sándor, dr.	Vizkelesy Imre
Orczy Andor, br. ifj.	Szafrán József	Sütő József	Vörösmarty kör Székesfehérvár
Paulovics József	Szakolczai fügymn.	Szmrecsányi László	Wagner Lajos
Papszász Károly	Szalay Pál	Szmrecsányi Lajos	Wertán Pál
Pápai Ignázt	Szaplonczay Miklós	Tariczky Endre	Zalaegerszegi casino
Párty Sándor	Sárvány Gyula, dr.	Téglás Gábor	gróf Zichy Jánosné
Pécsey Zsigmond	Sárvány Lőrincz	Tillesch Béla, dr.	Zöldy István, gr.
Pécsi főreal	Schaurek Bódog	Thinagi János	Zöld Mihály
Pécsi joglyceum	Serly Gusztáv	Thoman József	Zubek Andor
Perényi Zsigm., br.	Seredy J. Dénes	Tóth Kálmán	
Piringer János	Széchy Károly, dr.	Tóth Gyula	1894. évre.
Pitroff István	Szeceányi kör	Torma Miklós	Pitroff István
Pozsonyi polg. casino	Székesfehérvári fő-reál 50 kr.	Torday Gábor	Schönfeld Márk
		Török Antal	1895. évre.
		Trestyánszky Fer.	Pitroff István

Postahivataloktól közelebbi megjelölés nélkül érkezett összegek:

Szept. 11. Mohács 5 frt 10 kr.	Szept. 17. Nagy-Várad 20 frt 50 kr.
» 12. Fehértemplom ... 15 » 35 »	» 17. Nagy-Várad 25 » 60 »
» 12. B.-Csaba 5 » 10 »	» 18. Bethlen 10 » 35 »
» 13. Árvaváralja 5 » 10 »	» 18. Kápolnás-Nyék ... 5 » 10 »
» 13. Halas 5 » 10 »	» 18. Nyiregyháza 15 » 45 »
» 13. Sajtóskál 62 5 » 09 »	» 18. Sopron 10 » 20 »
» 14. Aszód 270 5 » 09 »	» 19. Nagy-Várad 20 » 45 »
» 15. Kecskemét 20 » 50 »	» 19. Tibold Daróc 5 » 10 »
» 15. Peczeszöllős 5 » 10 »	» 19. Garbócz -Bogdány 5 » 10 »
» 14. Arad 5 » 10 »	» 19. Nyir-Bogdány 5 » 09 »
» 16. Nagy-Dorogh 5 » 10 »	» 19. Léva 10 » 25 »
» 16. Bártfa 10 » 25 »	» 21. Nyitra 20 » 65 »
» 16. Arad 5 » 10 »	» 22. Ujszőny 5 » 10 »
» 17. Kükemező 5 » 10 »	» 23. Tisza Sas 5 » 10 »
» 17. Zay-Ugrócz 10 » 15 »	» 24. Sopron 10 » 20 »
» 17. Gyulafehérvár ... 10 » 30 »	» 25. Szedres 5 » 10 »
» 17. Disznajó 5 » 10 »	» 26. Zágráb 5 » 10 »
» 17. Nagy-Várad 18 » 30 »	

51593

9. füzet.

XXVII-ik évfolyam.

November 15.

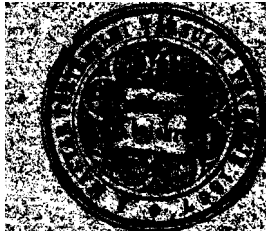
SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁR.

1893-DIK ÉVI FOLYAM.

IX. FÜZET.

BUDAPEST,

NYOMATOTT AZ A THENA EUM R. TÁRSULAT KÖNYVNYOMDAJÁBAN.

1893.

TARTALOM.

	<i>Lap.</i>
Egy sirkő a nagy-szöllői csatatéren. Irta Dr. Berwerth Vilmos	743
Egy hamis pénzverő a XVI. században. Komáromy Andrásról. II. befejező közl.	748
Jelentés néhány külföldi levéltárról. Dedek Crescenstől	760

Történeti irodalom.

Párhuzam Szt.-László és Kálmán közt Pauler Gyulától	771
A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve. III. köt. Irta Zsilinszky Mihály. Ism. Acsády Ignác	777
Kuun Géza. A magyarok őstörténete. Ism. Szádeczky Lajos	786
A. von Arneth. Aus meinem Leben. Ism. B. R.	791
L. Thuasne. Djem sultan. Ism. M—a S.	795
Czímer Károly. Temesvár megvétele. Ism. M. S.	804
Cogo. Brunoro dalla Scala e l' invasione degli Ungari del 1411. Ism. dr. Áldásy A.	805
Karge. Kaiser Friedrich III. und Maximilians I. ungarische Politik. Ism. Áldásy Antal	807
Csánki Dezső: Körösmegye a XV. században. Ism. — I — I.	810
Borovszky S. A honfoglalás története. Ism. M. II.	812
Novák Golubszki. Lszpomene iz narodnog pokreta 1848 i 1849. Ism. Thim J.	814
Knez Miklós. Prica o zebi. XXI. Ism. Thim J.	815
Szerb irodalmi szemle. Dr. Thim J. és — r.	815

Tárca.

A Chernel család levelesládájából. Pettkó Bélától	817
Ki írta a Lajos király haláláról készült levelet. III. Szádeczky Lajostól	819
Repertorium. Mangold Lajostól	824
Új könyvek füzetes vállalatuk apró nyomtatványok	828
Vegyes közlések	831
Történeti könyvtár	834

Hivatalos rovat.

A M. Tört. Társulat nov. 5. tartott ülésének jegyzőkönyve	335
---	-----

Figyelmeztetés.

Társulatunknak jelentékeny kárt okoz a nagymérvű kintlévő tagdíj és előfizetési hátralék. Tisztelettel felkérjük azért azon tisztelt tagtársainkat, kik még a múlt évekről is hátralékban vannak, hogy ezen hátralékokat mielőbb beküldeni (Egyetemi könyvtárba) méltóztatassanak, annyival is inkább, mert a nem fizetőket ügyvéd útján leszünk kénytelenek meginteni.

Jelen füzetünkhez van mellékelve: az aláírási felhívás a Salamon Ferencz emlékére felállítandó mellszobor ügyében. Melegén ajánljuk tagtársaink figyelmébe.

Budapest, 1893. nov. 5.

A „Századok“ egy teljes példánya az első évfolyamtól kezdve a múlt évig mérsékelt áron megszerezhető a titkári hivatalban.

EGY SIRKŐ A NAGY-SZÖLLŐSI CSATATÉREN.

Nagy-Szöllős a Segesvár-Dános utáni első állomástól félóránnyira fekszik. Az út Dános alsó végén az országuttól derékszög alatt tér el s a Nagy-Küküllő jobb partján fekvő kis völgybe vezet. Ebben fekszik N.-Szöllős két kis patak közt, melyek a falu végén egyesülnek. A nagyobbiknak, mely a fő-utcza mellett halad el, felső medre majdnem párhuzamos a Küküllőével s a magasabban fekvő Hétur területén ered. E patak szűk völgyében, közvetlen a falu utolsó házain felül kell a csatatért keresni s itt áll mindjárt balra a faluból Héturba vezető úton az emlékkő is.¹⁾ Azt a helyet jelzi, hol Kemény János fejedelem holttestét feltalálták. Az egyszerű téglamélnak egészen különös alakja van, minden felirat nélkül. Alapja kerekded, rajta nyolcyszögletű emelvény ujitottnak látszó nyolcyszögű párkánynyal és kiálló tetővel. Ezen egy koczká áll, oldalán épszögű mélyítvényekkel, melynek sarkai egy harántvonalban végződnek. Az építményt egyszerű négyoldalú zsindeletű borítja, csucsán szélkakassal. 1851-ben építették újra és amint szemtanuk beszélnek, egészen az eredeti mintájára, csak szilárdabban.

Utóbbi ugyanazon szemtanuk állítása szerint azért hordták le, mivel a nagy-szöllősiek okmányokat reméltek benne találni, Hétur szomszéd helységgel folytatott pörükhez, de nem találtak benne semmit.

Szemben az emlékkel, tehát jobbra a fent említett uttól egész a patakig veteményes kertek húzódnak; száz lépésnyire az emléktől délkeleti irányban egy kertben közös sír állott s azon egy sirkő. Ezt a sirkövet mintegy husz éve átvitték az ev. templom sekrestyéjébe, de sajnos, már későn, mert ekkor már dara-

¹⁾ Leírása: Magyar Hírlap 1851., Erdély régiségei 278—9. 1.

bokra volt törve s egyes töredékei hiányoztak. Igaz, hogy anyaga csak csekély ellenállásra képes mészkő volt, melyet már a kurucz időkben megrongáltak.¹⁾

Szélessége ennek 53 cm., mostani hossza 107 cm. Felső része, mely a feliratig 56 cm. hosszú, már csak elmosódva mutatja egy koszorútól környezett czímerpajzs dombormívű körvonalait. 51 cm.-nyi alsó részét a felirat tölti be, s ez három nehezen összeilleszthető töredékből áll, mi a feliratot még olvashatlanabbá teszi. Világosan csak a következő szavak és betűk olvashatók le :

HOC TUMULO PP
 . ADAVERUM STRAGE P
 N . . IACET
 GENE S ET MA . . AE
 . VVEN OANES PET . IT
 . . O DE SCEPLA
 . . FAUSTO ILLO BELLO CIV
 . . VOD GESTUM INT . R DU
 NCIPES IOANNEM
 ICHAELEM APA
 VM MVN . TUM R
 . . IOANNE KEMENY

A következő sorok letöredeztek. Hogy a felirat már a múlt század végén igen meg volt csonkítva, mutatja a következő leírás ezen időből, mely a »Nachrichten von dem siebenbürgischen Fürsten J. Kemény« című M. G. S. (Martin Gottlieb Schech segesvári király-bíró 1775-ben) szerzőtől megjelent munkában foglaltatik.²⁾ Előrebocsátom itt a felirathoz csatolt jegyzetet :

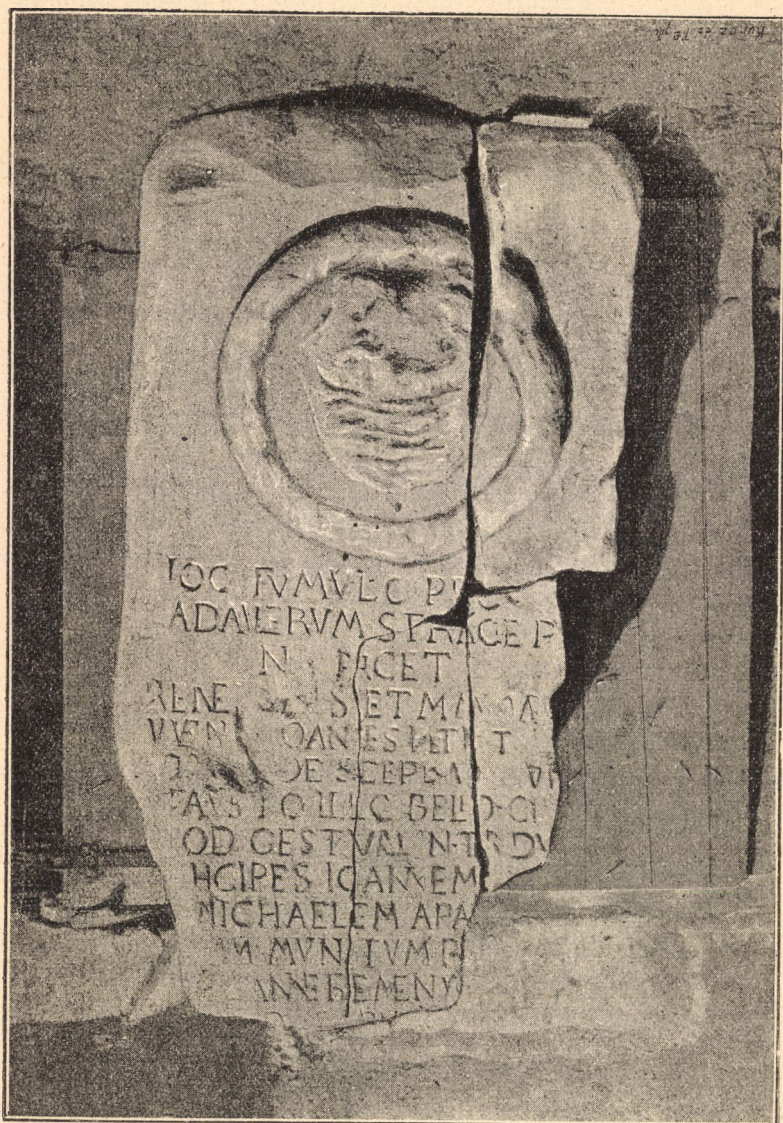
»Jegyzet. Ami nagy betűkkel van írva, a sírkövön még olvasható, a többi betű teljesen elmosódott.

HOC TUMULO PROMiSCUA
 CADAVERUM STRAGE PLÉno
 IACET
 GENERosus ET MAGNae spei juvenis
 IOHANNES PETrityevith DE SZÉPlak
 Qui in inFAUSTo ILLo BELLo CIVili
 qVoD GESTUM INTER DUos principes
 Joannem Kemény et MICHAELEM APAFFI
 copiis TURCARUM MUNITUM ROBUSTiorem
 cum IOANNE KEMENYio
 aCIE OCCVBVERVNT

A . D . M . DC . LXII. die VERO XXIII. Januarii.

¹⁾ Siebenb. Quartalschrift 2. évf. 151. l.

²⁾ Siebenb. Quartalschrift 2. évf. 152. l.

Petrichevich Horváth János síremléke.

Már a leírás felületes összehasonlítása az eredetivel mutatja, hogy mennyire pontatlan az; valószínűleg nem is közvetlenül az eredeti után másoltattott. Erre mutat az is, hogy egészen hasonló változatát találjuk egy látszólag ugyanazon időből származó, szerző és évszám nélküli ily című kéziratnak: »*Epitome historiae Transylvaniae. Sectio I. De rebus Transylvaniae politicis*« következő jegyzetében: »Ohnweit N. Szőlős Schaessburger Stühls stehet im Thal noch Johann Kemenyii Merkmal wo er fiel. Man liest alhie an einem Stein folgende Inscription: Hoc tumulo promiscua cadaverum strage pleno jacet generosus et magnae spei juvenis Joann Petritgevith Horváth de Széplak. Qui in infausto illo bello civili quod gestum inter duos principes J. Kemeny et M. Apafi copiis Turcarum munitum robustiorem cum J. Kemenyio occubuit. Obiit Anno MDCLXII. d. XX. Februar.«

E leiratban a Horváth név is ott van a Petritjevith mellett, mely az eredetiben is előfordult, de az O betűn kívül elpusztult. A befejező szavak és az ütközet napja nem egyeznek; utóbbi mindenestre hibásan van febr. 20-val jelölve. Hogy mi állott még a sírkövön a JOANNE KEMENY szavak után, vita tárgyát képezheti, de bizonyost a fenmaradt adatok nyomán mondani nem lehet.

A felirat tartalma, valamint az emlékkő célja a megőrzött maradványok után világos. A »generosus et magnae spei juvenis Joannes Petritjevith Horváth de Széplak« számára állíttatott ez a síremlék és pedig 1666-ban, mert hátoldalán olvasható: P. CB ANNO § IWB 1666.

A P.CB betűk és az »anno« szó nyilván nem vésettek ugyanazon gyakorlott kéz által, mint a »sculpsit IWB. 1666.«

Jelentékeny szerepet aligha játszott az ifjú Horváth, mert Kemény János fejedelem környezetében sohasem említették, habár különböző csatajelentések névszerint is felsorolják környezetéből a nemes urakat.

A széplaki Petrichevich Horváth nemzetség családfáján is csak egy János fordul ezen századból elő, de már 1616-ban, ez tehát nem lehetett 1662-ben magnae spei juvenis.

Kár, hogy a feliratból épen nem lehet következtetni arra, hogy a fejedelem holttestét szintén a csatatéren temették-e el,

vagy pedig a bethleni Bethlen grófi család tradíciója érdemel inkább hitelt.

A n.-szöllősi ütközet idejében t. i. a másfél órajárásnyira fekvő keresdi ódon Bethlen-kastélyban lakott a fejedelem huga Kemény Katalin, Bethlen Ferenczné, ki bátyja sorsáról értesülve, annak hulláját állítólag titkon Keresdre hozatta s ott temette el.

Aki mai nap e pompás grófi kastélyt, gyönyörű parkját a vendégszerető házigazda szives kalauzolása mellett megtekinti, ne mulasztja el a főbejáratától jobbra, a gazdasági udvar oldalán fekvő árnyékos kerti terraszra is néhány fölépcsőn fölmenni.

Az egyszerű rácsajtó mellett jobbra a Kemény czímerrel ékített sírkő áll, de a czimerpajzs alatti tér üres s még mindig vár a feliratra.

Ugy, hogy senki se tudja, hol fekszenek Kemény János porai, a csatamezőn-e vagy a családi sírboltban? Talán a keresdi kastélyban levő sírbolt legrégibb befalazott részének feltörése eldönthetné a kérdést, vajjon ott van-e Kemény János eltemetve vagy nincs? Csakhogy a kastély jelenlegi urának tiszteletreméltó ősz édesanyja kegyeletét sértené, ha a sírban pihenők nyugalmát zavarnák.

BERWERTH VILMOS.

EGY HAMIS PÉNZVERŐ A XVI. SZÁZADBAN.

— MÁSDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

III.

János deák homonnai harminczados az 1551-ik év augustus havában ügyes-bajos dolgaiban Eperjesen járván, nagy lelki gyönyörűségére arról értesült, hogy Ferdinánd király szigoru rendeletet küldött a magyar kamarának, megparancsolván, hogy a Homonnán tartózkodó Miklós ötvöst, mint hamis pénzverőt tüstént fogassa el és Sáros várában őriztesse.

Mert tudnunk kell, hogy János deák — családi nevét nem ösmerjük, a mi különben az utókorra nézve talán nem is olyan nagy veszteség — hűséges szolgálja volt az ő urának, és éjjel-nappal szorgalmasan vigyázott a maga tisztében, nehogy Ferdinánd valami kárt vagy rövidséget szenvedjen. Valószínű tehát, hogy éppen ő jelentette föl Miklós ötvöst, aki minden bizonynyal régi ösmerőse volt, de a maga fejétől nem mert ellene semmit se cselekedni, mert — bár feleségénél az utóbbi időkben nyilván hamispénzt találtak — a Homonnay urak erősen pártját fogták s nem lett volna tanácsos a hatalmas emberekkel ujjat huzni.

Volt már anélkül is elég baja *Szentiványi Lajos* udvarbíróval, a kinek úglátszik sehogy se tetszett az ő tiszteletre méltó foglalkozása, s egyszer szolgáját fogatta el és tömlöczöztette, persze minden igaz ok nélkül, másszor egy Ungvárról érkezett vendégét hurczoltatta el hatalmasan saját házából, sőt vakmerősége annyira ment, hogy még hivatalos kötelessége teljesítése közben is megtámadta ő felsége jámbor szolgáját.

Hanem most már nem tarthatott semmitől, mert hiszen Ferdinánd király még is csak nagyobb úr volt a Homonnayak-

nál, a kik eddig az udvarbírónak vérszemet adtak. Sietett is hazafelé, nehogy valaki megelőzze őt a szerencsés fogásban, vagy esetleg a madár kirepüljön a fészekből.

Homonnára érve tehát mindenek előtt levelet írt a tisztartónak, fölszólítván őt a király nevében, hogy Miklós mestert azonnal tartóztassa le. De mivel Szentiványi Lajos uram kevés hajlandóságot mutatott erre, nem sokat gondolkozott tovább, hanem kutatni, nyomozni kezdett — tanult mestersége volt az ilyesmi minden harminczadosnak — s csakhamar megtudta, hogy az ötvös bizonyos Szekeres Simon nevű homonnai jobbágy házában rejtőzködik. Ekkor rámenvén szolgálival megfogatta, vasra verette és biztos helyre a királyi harminczad épületébe záratta, jól tudván, hogy annak megtámadása főben járó vétséget képez.

Az udvarbíró értesülvén a történetek felől, átüzent János deáknak, hogy bocsássa szabadon az ötvöst, de a harminczados kerekén visszautasította, mondván, hogy Miklós mester nem az ő rabja, hanem a királyé, ő felsége hatalmában van s annak idején majd meglátják, mi tévők lesznek vele. Erre aztán az udvarbíró nagy hamarsággal összegyűjtötte és fölfegyvereztette a jobbágyokat, megrohanta a harminczad házát, betörette az ajtót és a király foglyát hatalmasan kiszabadította.

Ez történt 1551. augusztus 16-án. Harmadnapra János deák siránkozó levelet írt az eperjesi harminczadoshoz, ki a szepesi kamara felállítása előtt a többieknek előljárója volt s előadván a történeteket, tanácsot kért tőle, hogy ily körülmények között mitévő legyen. Végül kijelentette, hogy ha ő felsége és a nemes kamara gondot nem visel reá s elégtételt nem szolgáltat neki, lemond hivataláról — rendesen ezzel fenyegetőztek, bár bottal se lehetett volna kiverni őket — mert abban tovább Szentiványi Lajos vakmerősége miatt tisztességgel meg nem maradhat. Egyébiránt a harminczad ajtajáról levert lakatot a vármegyére vitte s ha javalják, ő be is pörölheti az udvarbíró hatalmaskodás miatt.¹⁾

A pozsonyi kamarán felkarolták az ügyet s János deák

¹⁾ Litterae tricesimatoris regii in Homonna constituti ad tricesimatorem de Eperjes superintendem reliquorum. «*Országos Levéltárban N. R. A. fasc. 547. nr. 17.*

magyar levelét latin fordításban 1551. aug. 23-án megküldötték az udvari kamarának, tanácsolván, hogy Szentiványi Lajos tisztartó, esetleg a Homonnayak ellen azonnal indíttassék meg a szigorú törvényes eljárás, hogy ily hallatlan vakmerőség sokáig büntetés nélkül ne maradjon. Az eljárás módozatait nem fejtegetik, vannak ő felsége mellett magyar tanácsosok, ott a királyi helytartó, különösen pedig a fiscus, a ki bizonyára tudni fogja, hogy hasonló esetben mit parancsolnak az ország törvényei stb.¹⁾

Említettük már, hogy éppen ez idő tájban hozattak a legszigorubb végzések a hamis pénzcsinálók és pártfogók ellen, sőt az ország rendek egyenesen fölhivták a királyt, hogy az ily czégeres gonosztevőknek többé kegyelmet ne adjon.²⁾ A magyar kamara fölterjesztése tehát az udvarnál látszólag nagy felháborodást okozott s Ferdinánd 1551. szeptember 6-án meghagyta a leleszi conventnek, hogy a dologban késedelem nélkül vizsgálatot tartson, kiterjeszkedvén a tanu kihallgatások folyamán többek között arra is, hogy kinek a pártfogása alatt vagy ösztönzésére, és hol gyakorolta Miklós a hamis pénzverést?

Minthogy pedig Bécsben már azt is tudták, hogy Szentiványi Lajos udvarbíró Homonnay Drugeth Gábor belégyezésével, sőt egyenesen az ő parancsára szabadította meg az ötvöst, a kit aztán Jeszenő várába küldött: Ferdinánd haragja egészen Homonnay fejére zudult.³⁾

Be se várta tehát, hogy a leleszi convent, eljárván a maga dolgában, a vizsgálat eredményéről jelentést tegyen, hanem 1551. október elején dörgedelmes levelet intézett Gáborhoz, megparancsolván neki, hogy a hamis pénzverőt az e végre hozzá küldendő *Cuppler Konrád* sárosi kapitánynak, esetleg az ő megbízottjának, tüstént szolgáltatassa ki. Egyébiránt pedig legyen elkészülve arra, hogy az ország törvényei s egyenesen a királyi

¹⁾ A magyar kamara levele. U. o.

²⁾ Ezzel egyidejűleg, az 1548-iki pozsonyi országgyűlésen végre a lengyel pénz is kitiltatott a forgalomból.

³⁾ Hogy az udvarnál nem csekély fontosságot tulajdonítottak az ügynek, már csak abból is látszik, hogy a vizsgálatnál a leleszi convent részéről első sorban magát a prépostot Body Mihályt kívánták megbizni. De minthogy ez nem volt szokásban, a convent nem is reflectált rá. *Orsz. Levéltár N. R. A. fasc. 547. nr. 16.*

felség méltósága és tekintélye ellen irányuló vakmerősége megérdemlett büntetés nélkül nem marad. Úgy gondolkozzék tehát, hogy mikor kívántatni fog, mind maga személyesen elő álljon, mind pedig a hatalmaskodást elkövető tisztjét és jobbágyait elő állítsa, hogy okát adja vakmerő cselekedetének vagy tisztázza magát a vád alól. »*Secus nullo modo facere praesumas*«. ¹⁾

A mandatum kézbesítése a leleszi conventre bizatván, Ferdinánd király Bécsben október 6-án kelt kíséző levelében különösen meghagyta, hogy a mit Gábor ez alkalommal a »*legale testimonium*« előtt mondani vagy cselekedni fog, arról hűségesen jelentést tegyenek. Egyidejűleg pedig a sárosi kapitány is parancsot kapott, hogy a convent emberéhez csatlakozván, Miklós ötvöst Homonnaytól Sáros várába kísértesse. ²⁾

Mínthogy azonban a nagy sietség és buzgóság közepette megfélemedtek arról, hogy a kapitánynak alapos instructiót küldjenek, megtörtént, hogy míg *Czeplédy Péter* leleszi karbeli pap Ferdinánd mandatumával Homonnay Gábor nyomát üzte, addig *Cuppler Konrád*, se kérde se hallva, Sáros várából egyenesen Homonnára vágatott, s fölöttébb csodálkozott, mikor ott a hamis pénzverőnek már csak hült helyét találta. És a helyett, hogy a vett parancshoz képest mindenekelőtt a convent küldöttjét igyekezett volna fölkeresni, úgy gondolkozván, hogy reá tulajdonképpen csak abban az esetben lesz szükség, ha a főúr az ötvös kiadására késznek mutatkozik, a levél hordás pedig nem az ő tiszte, egy tapodtat se ment tovább, hanem *Werner György* kamarai tanácsos világos utasítása ellenére úgy intézkedett, hogy a homonnai harminczad ellenőrje Gál deák, mint szemfüles ember, járjon végére előbb a dolognak és tudassa, hogy Gábor úr hajlandó-e a király parancsának engedelmeskedni vagy sem?

Ennyi bölcsességnek aztán az lett a következése, hogy mikor Péter pap 1551. november 7-én ungvári nemes udvarházában végre feltalálta Homonnayt, az ötvös átvételére senki

¹⁾ U. o. fasc. 547. nr. 18.

²⁾ Homonnayhoz és a sárosi kapitányhoz intézett mandatumok conceptusban maradtak fenn, datumok nincsen, de kétségtelen, hogy a leleszi conventhez küldött meghagyással egyidőben adattak ki. *Orsz. Levéltár. N. R. A. fasc. 547. nr. 19.*

se jelentkezett. A főúr pedig, minék utánna átolvasta és megértette a mandatumot, igen megbúsult a király haragján, mondván, hogy kellő tisztelettel fogadja ugyan ő felsége parancsát, de nem szeretné, ha rajta az ellenfél egyszerű vádoskodása miatt valami méltatlanság történnék, és kifejezést adott abbeli félelmének, hogy őt a törvényes eljárás mellőzésével meg akarják nyomorítani. Egyéb iránt — a sárosi kapitányt vagy megbizottját sehol se látván — egy kis malitiával, de nagy alázatosan azt üzente a királynak, hogy mint engedelmes alattvalója a hamis pénzveréssel vádolt Miklós ötvöst elfogatja, rabságban tartatja és annak, a kinek ő felsége ezután parancsolni fogja, vonakodás nélkül kezébe szolgáltatja.¹⁾

Homonnay Gábor válaszát Péter pap hite és bizonyossága szerint a leleszi convent 1551. november 10-én szórúl szóra megírta a királynak.²⁾

Csak elámulának ezen Bécsben s annál inkább bosszankodtanak, mert a relatióból nem tudtak okosok lenni. Hogy és mint történt a dolog? — voltaképen nem értették, felsülésüket azonban nyilván tapasztalhatták.

Lőn nagy harag, riadalom és fogaknak csikorgatása, kiváltképen a jámbor papok ellen. Dühbe borultanak a kamarás urak és első furiájokban nem átallották a convent bizonyosságát a megvesztegetés nehéz gyanujával illetni.

Nyilván ő az oka mindennek, mert mikor tapasztalta, hogy Homonnay Gábor hajlandó kiszolgáltatni az ötvöst, miért nem jelentette tüstént, hogy a sárosi kapitány vagy megbizott embere éppen azért jött Ungvárra, hogy nevezettet kezéhez vegye?

Avagy pedig ha Gábor csak vonogatta magát és egyszerűen ki akarta játszani ő felsége parancsát, miért nem igyekezett

¹⁾ »ne eadem ipsum Gabrielem Homonnay ad querelam alterius solius partis adversae, causa ipsius Gabrielis Homonnay non audita, absque juris processu et justitiae administratione dampnificare vel opprimere dignaretur. Ipse quidem Gabriel Homonnay annotatum Nicolaum aurifabrum *mor:* captivare et in captivitate teneri faceret, ac deinde ad cujus fidelis suae majestatis eadem majestas vestra eundem Nicolaum aurifabrum, qui de crimine cusionis falsae monetae accusatus esset, per ipsum Gabrielem Homonnay dandum et assignandum juberet, idem G. H. ad manus ejusdem fidelis M. V. daret et assignaret«. *A convent jelentéséből.*

²⁾ *Országos Levéltár N. R. A. fasc. 547. nr. 20.*

erről is alaposan meggyőződni s miért nem tartotta kötelességének jelentésében a dolgot minden környülállásaival együtt híven előadni?

És ha már a convent elkövette azt a mulasztást, hogy a Homonnaynak szóló mandatumot a relatióban át nem iratta, miért nem küldötte azt legalább vissza?

A bécsi udvar felfogása szerint tehát mindezen fölöttébb gyanus és terhelő körülmények határozottan arra mutattak, hogy a dologban valami gonosz csalárdság történt.¹⁾ Ennélfogva nem is késtek Ferdinánd nevében szokatlan kemény hangú, sőt fenyegető levelet intézni a conventhez, megparancsolván, hogy ha a király legsúlyosabb haragját el akarják kerülni, a történekről igazán és minden csalárdság nélkül körülményes jelentést tegyenek, a Homonnaynak szóló mandatumot átíratban vagy in specie küldjék föl s arra nézve, hogy a tapasztalt mulasztások a convent bizonyosságának csalárdságából vagy a egyző hibájából származtak-e? — fölvilágosítólag nyilatkozzanak, hogy annak idején felelősségre vonatván, mindenekről számot adhassanak.²⁾

A villám tehát, mely eleinte csak Homonnay Gábor feje fölött dörgött, most a leleszietekre is készült lecsapni. Annál különösebb tehát, hogy mikor Bécsben mindenáron bünbakot kerestek, a kin bosszujokat tölthessék, a sárosi kapitány senkinek se jutott eszébe, pedig kétségtelen, hogy legjobban Cuppler Konrád uram érdemelte volna meg, hogy kérdőre vonassék.

De alkalmasint sor került volna rá is, ha egy váratlanul

¹⁾ »Et licet ex litteris vestris relatoriis . . . intellegimus ipsum Gabrielem inter caetera respondisse, se praedictum aurifabrum captivare facere velle et ad manus hominis nostri regii, cui iusserimus, assignare paratum: attamen vos nescitur aut ex aliquo fraude, dolo aut corruptione testimonii vel notarii vestri, nec litteras nostras praeceptorias vel in specie majestati nostrae remittere, vel — ut moris est — litteris vestris relatoriis inserere curavistis . . .« etc. etc. Ferdinánd levele conceptusban *U. o. fasc. 547. nr. 21.*

²⁾ »Fidelitati vestrae harum serie firmiter et sub gravissimae indignationis nostrae poena mandamus, ut praescripta omnia et singula, prout acta et executata sunt . . . fideliter absque dolo et omni fraude perscribere debeatis, de illis vero defectibus, sive dolo et fraude testimonii vestri, sive errore notarii commissis eam curam adhibeatis, ut suo tempore superinde majestati nostrae respondere possitis.« *U. o.*

közbe jött esemény oly fordulatot nem idéz elő, mely az elmérgesedett ügyet fontosságában tüstént leszállította.

Homonnay Gábor nagyon jól tudta, hogy megtagadván az ötvös kiadását, vakmerő játékba kezdett. Nem hisszük, hogy azt előre megfontolt szándékkal cselekedte volna s valóbbszerű, hogy csak a pillanat által hagyta magát elragadtatni, de ez már tökéletesen egyre megy. Annyi bizonyos, hogy hasonló körülmények között az ő helyzetében kevés ember állott volna ellent a kísértésnek s akár azért, hogy időt nyerjen, készülni a védelemre, akár azért, hogy legalább egy kis borsot törjön az ellenség orra alá, — a hatalmukban és tekintélyükben bizakodó főurak legnagyobb része példáját követte volna.

Homonnaynak úglátszik inkább az utolsó volt a célja. Mert nagy alázatossága, a látszólagos engedelmesség, melylyel a király parancsát fogadta, kijelentett készsége, hogy a hamis pénzverőt mindaddig fogságban tartja, a meddig Ferdinánd érette küld, szóval egész válasza — az ország alkotmányára hivatkozó magyar nemes felgerjedésén kívül — merő gunyolódás azok rovására, kiknek rövidlátó bölcsessége az ungvári kalandot előidézte.

Viszont más oldalról azt is tudjuk, hogy késedelem nélkül követet küldött Bécsbe, engesztelni akarván a király haragját, nehogy a mulatságot drágán fizesse meg.

De úgy látszik, az udvarnál nem sok jóval biztatták s az egri püspöknek 1551. december 5-én kelt leveléből arról értesülünk, hogy a pozsonyi kamara már rendeletet kapott Bécsből, hogy a pört indítsa meg ellene.¹⁾ Kiméltre vagy elnézésre pedig annál kevésbbé számíthatott, mert Ferdinánd az Izabellával kötött szerződés folytán már szilárdnak érezte magát a trónon, több erőt és szigorúságot mutatott minden dolgában; szóval a fiscusnak alapos kilátásai voltak arra nézve, hogy a törvénynyel és a korona tekintélyével daczó főurakat végre körmei közé kaphatja.

¹⁾ Mikor az egri püspök a kamarát erről értesíti: »Superioribus diebus venerat servitor domini Homonnay cum litteris ad regiam majestatem, qui quale a sua majestate tulit responsum, D. V. copiam illius misimus.« Az érintett másolat azonban nincs e levél mellett, de kétségtelen, hogy jót tartalmazott. *Orsz. Levéltár. Pozsonyi kamarához intézett levelek.*

Nagy szerencséje volt tehát Homonnay Gábornak, hogy időközben pártfogója akadt, olyan hatalmas pártfogó, a kit talán még a kamarások is respectáltak, mert ha valaki egyszer annak a birodalmába menekült, csak az utolsó ítélet napján tartozott számot adni a maga dolgairól. Ez a rettenetes úr pedig — a halál — megvédelmezte a maga alattvalóit a világ leghatalmasabb uralkodójának haragjától is.

Homonnay nem igen érte meg az új esztendő felvirradását, mert 1552. január 6-án már mint néhairól emlékeznek róla. Ha életében sok embert megkeserített, halálával némelyeknek vigasztalást szerzett.

Megkönnyebbült a sárosi kapitány, mert a főúr özvegye, hogy legalább ártatlan gyermekei kárát eltávoztassa, a hamis pénzverő Miklós ötvöst saját jószántából kiszolgáltatta, a kit aztán *Cuppler Konrád* nagy diadallal hurezolt Sáros várába. Nehéz kő esett le a leleszi papok szívéről, mert bár nem érezték magukat vétkeseknek, mindazonáltal a király haragja, különösen pedig gyanúja sokat árthatott rendjük becsületének.

Kihallgatták tehát ujólag *Czeplédy Péter* rendtársukat s vallomása alapján 1552. január 6-án a Ferdinánd mandatumában foglalt vádak alól ilyenképen tisztázták magukat:

Mikor a convent bizonyossága a király levelével néhai Homonnay Gábort Ungváron fölkereste, Cuppler Konrád sárosi kapitányt vagy helyettesét sehol se látta. Jelen volt ugyan *Gál deák* harminczad ellenőr és *Nagy Mihályi Benedek*, de amazt a főúr maga elé se bocsátotta, ez pedig mentegetőzött, hogy nincs fölhatalmazása, mert csak a vizsgálatra vonatkozó mandatumban szerepel a »*homo regius*«-ok között, de különben se jött oly készülettel, hogy az ötvös elszállítását aggodalom nélkül magára vállalhassa.

Meghallgatván és megértvén pedig Péter pap Homonnay válaszát, nem kérdezősködött tovább, hanem mint a ki kötelességének már eleget tett, visszatért Leleszre. Hogy Gábor úr, első jelentésükben hiven előadott válaszában kívül, mit gondolt, vagy hogy ő felsége parancsolatjával szemben mit szándékozott cselekedni? — azt a convent bizonyossága nem tudja, nem is tudakolta, és csak arról referálhat most is, a mit saját füleivel hallott.

De abban se vétkesek, hogy a Homonnaynak szóló királyi parancsot a relatióban át nem írták vagy in specie vissza nem küldötték, mert bizonyosságuk felszólította ugyan Gábort a levél visszaadására, de nevezett tagadólag válaszolt, mondván, hogy ő felsége mandatumában olyan clausula nem foglaltatik, mely őt arra kötelezné.

Könyörögnek tehát a királynak, hogy fordítsa el róluk haragját, mert arra érdemetlenek, minthogy ártatlanok és csalárd-ság nélkül valók s eddig se írtak, s most se irhatnak egyebet a tiszta igazságnál.¹⁾

Ha a két rendbeli relatiót összevetjük, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a convent bizonyosságát még is csak terheli egy kis mulasztás, a mennyiben a most elmondottakról már első jelentése alkalmával is referálhatott volna, önként megadván a félreértés kikerüléséhez szükséges fölvilágosításokat. És ha tapasztaljuk, hogy a királyi parancs némely kérdő pontja most is hallgatással mellőztetik, bátran föltehetjük, hogy a convent vála-szával más körülmények között nem elégedtek volna még Bécsben.

Most azonban, mikor már Homonnay ugysis meghalt, a hamis pénzverő pedig biztos helyen őriztetett, annál kevésbbé tartották szükségesnek tovább bolygatni az odiosus ügyet, mert *Werner György* a pozsonyi kamarához intézett levelében maga is bevallotta, hogy az ungvári kaland bizony csak a sárosi kapi-tány ügyefogyottságából keletkezett, bár nagy bölcsen ő is minden felelősséget Homonnayra igyekszik tolni, tudván, hogy az már úgy se védelmezheti magát, de meg nem is árthat már annak a király haragja.²⁾

Ferdinánd -- mint tudjuk -- még 1551. szeptember 6-án utasította a leleszi conventet, hogy Homonnay Gábor és tiszteje ellen vizsgálatot tartson; de úgylátszik, ez időtájbán a rendnek igen kevés munkabíró tagja lehetett, mert addig, a míg *Czeplédy*

¹⁾ *Országos Levéltár N. R. A. fasc. 547. nr. 21.* Masnap január 7-én a prépost, maga és az egész rend nevében külön fölterjesztést intézett a királyhoz, engesztelvén annak haragját. U. o. fasc. 547. nr. 22.

²⁾ Werner levele Kassán 1552. január 18-án kelt. Többek között arról is értesít, hogy mialatt a sárosi kapitány a hamis pénzverő átvétele végett Homonnára utazott, ő Ferdinánd rendeletéből Kassára indult, hogy az Izabella királynéval kötött szerződés feől tanácskozzék.

Péter ungvári küldetését be nem végezte, a dologban egy lépés se történt s csak jó későn, november 23-án indult meg a vizsgálat.

Meglehet azonban, hogy a mandatumot — a mi gyakran megtörtént — csak később expediálták, vagy más fontosabb akadályok merülhettek föl; elég az hozzá, hogy a convent bizonyosága és *Semsei Ferencz* királyi ember november 23-án és 24-én összesen tizenkilencz tanut hallgattak ki, de ezek jobbra jelentéktelen dolgokat vallottak.

Némelyek látták, mikor Szentiványi Lajos udvarbíró Miklós ötvöst a harminczad házából hatalmasan kiszabadította, de egyik se tudja, hogy a dolog Homonnay Gábor parancsára történt volna. Mások visszaemlékeztek, hogy Miklós mester, meg a felesége egyszer-másszor hamis pénzen vásárolgattak, és hallották, mikor a homonnai harminczadosok bizonyos kalmárok által forgalomba hozott hamispénzek ellen protestáltak, de hogy ki volt azoknak a mestere? — ők bizony meg nem mondhatják.¹⁾

Még legérdekesebb *Andráskovics Tamás* s bizonyos hrabóczi jobbágyok vallomása, a kik egy alkalommal a csemernyei erdőben barangolván, néhány hamis pénzverő németre találtak, épen munka közben lepvén meg a jó madarakat, a kik megpróbálták ugyan magukat védelmezni, el is sütötték puskáikat, de csak egyszer lőhettek, mert a vitéz tótok nagy hamarsággal lefegyverezték őket.

Ekkor tehát könyörgésre fogván a dolgot, 20 frtot ígértek megtámadóiknak, csak hogy életüknek kegyelmezenek. Ezek azonban, gyanu pörrel élve, egy dénárt se fogadtak el a hitvány németektől s csak azon voltak, hogy bizony felkonczolják őket, de mikor két posztó köpenyeg, ezüst poharat, kardot, puskát kínáltak nekik, mégis csak megesett a szívük rajtuk. Míg ott alkudoztak, *Cseh Szaniszló* nevű possai ember jelent meg a völgyben s kérdésükre, hogy mi járatban volna? — azt felelte, hogy neki tulajdonképen semmi köze sincs a németekhez, mert azok *Barberius Dénes* parancsára csinálják a pénzt s ő csak enni hord nekik. A tótok aztán nem is faggatták tovább, hanem az említett tárgyakat magukhoz véve, dolguk után láttak.

¹⁾ A tanuk — az egy Hory Mátyás örmezei nemes kivételével — mindnyájan a Homonnayak és Báthory György jobbágyai vagy szolgálói voltak.

Azt is vallják még, hogy a németeknek minden szerszámukat fölhalálták, s hogy tőkéken, kemény fák törzsökén réz lemezekből verték a hamis pénzt. Már készen is volt egy süveggel, csak épen ezüstözni kellett.¹⁾

A vizsgálat befejeztével a convent és a király embere maguk is kimentek a helyszínére, látták az említett törzseket s meggyőződtek arról, hogy ott nem régiben még pénzt vertek.²⁾

Ez alatt Miklós mester a sárosi várban busan számlálta a napokat. Tudta, vagy legalább is tudnia lehetett volna, hogy nem sok van már hátra, de azért úgylátszik mégis reménykedett, a mi különben közönséges emberi gyarlóság, és tapasztalt vénróka létére nem várta be, míg rendes szokás szerint kinpadra vonják, de kijelentette a kapitánynak s néhány szebeni és sárosi senatornak, a kik Werner György parancsára ügyét vizsgálták, hogy kész minden dolgairól őszinte vallomást tenni. Tapasztalván pedig az urak, hogy oly desperatus állapotban van, lelki és testi ereje a börtönben oly szemlátomást apad, hogy még idő nap előtt nyakukra halhat, elfogadták ajánlatát s a vallomásáról fölvelt jegyzőkönyvet Werner 1552. január 18-án átküldötte a pozsonyi kamarához.³⁾

Nekünk már nem szükséges ezzel foglalkoznunk s legfeljebb megemlíthetjük még, hogy azok a németek, kik a csemernyei erdőben verték a hamis pénzt, Miklós mester állítása szerint *Sturczer Tamás* és társai voltak.⁴⁾ Homonnay Imre küldötte őket oda szolgálójával, az említett *Borbély Dénessel* együtt. Végül mentegeti *Szentiványi Lajos* udvarbíró, tagadván, hogy az a hamis pénzverésben valaha részes lett volna, s állítólag őt is csupán azért szabadította ki a harminczad házából, hogy törvényesen lássák meg dolgát.

Werner György előtt gyanusnak tetszett az ötvös vallo-
mása; meg is írta a kamarának, hogy kételkedik igazmondásában s azt hiszi, hogy a gonosztevők rendes szokása szerint ártatlan-

¹⁾ Az ezüst poharat 3 frt 50 dénárért Hory Mátyásnak adták el.

²⁾ A leleszi convent relatiója 1551. nov. 29-ről. Országos Levéltár. N. R. A. fasc. 547. nro 16.

³⁾ U. o. fasc. 547. nro 21.

⁴⁾ Azt is vallja, hogy *Sturczer Tamás* és társai bizonyos *Zádorffy Jánosnak* Lipolcz várában 2 esztendőn keresztül csinálták a hamis pénzt, ő azonban se itt se a csemernyei erdőben nem volt velük, a mint erről meg is lehet bizonyosodni.

kat is bele akar vonni a maga vétkébe, hogy tekintélyük és méltóságuk segítségével megérdemlett büntetését elkerülhesse. Nem is tanácsolja, hogy vallomása fölterjesztessék a királyhoz, minek-előtte újból kihallgatnák. Egyébiránt a kamara bölcsességére bizza a dolgot, csak azt kéri, mennél előbb értesítsék őt, mitévő legyen vele? — mert olyan beteg, hogy el se tudná hagyni a börtönt.

Jó akaratot tanusít azonban Homonnay hátrahagyott családja iránt s azon reménységének ad kifejezést, hogy a tiszteletre méltó özvegyet és nevetlen ártatlan gyermekeit¹⁾ ő felsége szokott kegyelmességénél fogva talán nem fogja lakoltatni az atya büne miatt. De úgylátszik a pört mégis fölvették ellenük, mert mikor arról értesülünk, hogy a rendek az 1552-iki gönczi particularis országgyűlésen Homonnay Gábor özvegye és Imre árvái érdekében közbe vetik magukat a királynál: nem igen hisszük, hogy más ügyök forgott volna kérdésben. Ferdinánd azonban megígérte, hogy a rendek törekedését kegyelmesen tekintetbe fogja venni.²⁾

Az ügyre vonatkozó tudósítások Werner György levelével véget érnek, de Miklós mester sorsa felett nem lehetünk kétségben. Abban az időben a hozzá hasonló emberekkel nem sokat teketóriáztak s biztosra vehetjük, hogy ha csakugyan olyan beteg volt, a milyennek mondják, hamarosan leütötték fejét, nehogy a könyörületes halál megakadályozza a büntető igazság szolgáltatás menetét, és elrettentő példáján a többiek ne is okulhassanak. Ha fölgögyult, bizony ősi szokás szerint még egy kis torturát is ki kellett állania, mielőtt fejére sor került volna. Ez a csekély különbség tehát ne aggasszon senkit se.

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

¹⁾ »Conjugem, omnium praedicatione honestissimam foeminam et impuberos liberos.« Ritka dolog, hogy mikor a kamara érdekei forogtak szóban, egy hű szolga az ügyefogyottakat védelmezze. Jusson csak eszünkbe, mit nem miveltek később a kamarások Ilyésházy István feleségével, hogy fosztották ki az ártatlan asszonyt mindenéből? — (L. Dr. Károlyi Á.: *Illésházy István hűtlenségi pöre.*)

²⁾ »Ubi vero pro domina relicta Gabriellis quondam Homonnay et liberis quondam Emerici Homonnay supplicant, majestas sua, visa supplicationeorum, clementem rationem supplicationis suorum fidelium est habitura.« Ferdinánd válasza a rendek fölterjesztésére. *M. O. gyűl. Eml. III. k. 409. l.*

J E L E N T É S

NEHÁNY KÜLFÖLDI LEVÉLTÁRRÓL.

(Cseh- és Morvaországból.)

Ösmeretes, mert hisz mindannyian vállvetve munkálkodunk annak sikerén, a milleniumi kiállítás történelmi osztályának eszméje. Tudjuk, hogy a contemplált tört. kiállítás célja, az emlékszerúségen kívül. főleg az, hogy a hazai közönségben a nemzeti eszme iránt való lelkesedésnek, a nemzeti önérzetnek tápot nyújtson. A külföldi publicumban pedig, az immár ezredév óta fennálló nemzet iránt való lelkesedést, országunknak a culture népek történelmében elfoglalt állása iránt való igazságos méltánylást és elismerést felkeltse, s nemzetünk ősi nagyságának voltáról, a kedélyekre maradandó benyomást alkotó képet tün- tessen fel.

Ezen magasztos ideál lebegett *Lukács Béla* m. k. kereskedelmi minister szemei előtt is, midőn a tört. főcsoportnak f. évi junius 19-én tartott értekezletén elhatározta, hogy a kiállítás teljessége és az egyes. még megoldatlan kérdések tisztázása szempontjából, költséget nem kimélve, az egyes osztályok előadóit tanulmányútra küldi ki.

Az irodalom-történeti bizottság részéről a jelentést tevőt érte a kitüntető meghívás. Azonban, éppen a jelzett körülmény, tanulmányútamnak oly specialis jelleget adott, a mely egyrészt csaknem teljesen kizárta a levéltárak buvárlását, másrészt nem engedi, hogy útam minden egyes eredményéről most e helyen számoljak be, mert a kiállítás szempontjából azok publicálása kárral járhatna. Ha mégis ma a t. választmány elé lépek, teszem azt nem azért, hogy egy tervszerűen végzett levéltári kutatás feldolgozott adatait csoportosítsam, hanem hogy specialis czélomra fordított munkálkodásom alkalmával szedegetett kalá- szatom eredményét bemutassam.

Ezen mértékkel kérem jelentésemet elbírálni.

Oroszországi és galicziai útamról, éppen a jelzett discretionális jellegű okokból, ma még hallgatnom kell. De nem tagad-

hatom meg magamtól, hogy a magyar származású pálos szerzet oroszországi szentélyéről, mint a magyar tradíciók hű öréről, a kegyelet hangján meg ne emlékezzem. Magyar szokások, magyar nyelv ismeretlen régiók náluk, de nem ismeretlen a hálás emlékezés azon földre, melyen patriárkájuk bölcsője ringott. Az öröm tüzeit lobbantá lángra szemeikben magyar voltom s büszkén, dicsekedve vezettek végig monostoruk ódon folyosóin, a melyek falait magyar egyházi férfiak arczképei díszítik. templomukon, melynek bejáratát Sz. István és Sz. László szobrai őrzik. Vágyódásuk a magyar haza iránt őseiktől öröklött s hiven őrzött ideáljuk, melyre mi csak azt mondhatjuk: Adná Isten, hogy teljesebbé menjen. a magyar szerzet a magyar földön ott-hont leljen.

Jelentésem részletesebb része. első sorban. Morvaország fővárosát, Olmüczöt illeti.

Olmücz.

Az olműczi könyvtár Mária Teréziának köszöni létét. Kezdetben egyetemi intézet volt, később 1787-ig zárva maradt s csak 1787-ben lón ismét. az olműczi jézustársasági collegium s a II. József által feloszlott morva és sziléziai kolostorok könyvtárainak bevonásával, közkönyvtárrá. Figyelmem e könyvtárra egyrészt azon szoros viszony folytán irányúlt, a melyben az olműczi jezsuita collegium a grácival s főképp ennek révén a rend magyarországi társházaival állott, másrészt és főképpen azon traditio révén, mely Capistranói Jánost Olműcz városával szokta összeköttetésbe hozni.

Sejtelmem nem csalt. A *Studien-Bibliothek* kézirati osztályában F. 17. alatt *egy negyedrévű kéziratot találtam*, mely, ha nem is bir talán világra szóló beccsel, a *magyar liturgikus irodalomban*, melynek szegényes voltát mindannyian ösmerjük, mégis eddig, legalább tudtommal, *píratlanul áll*.

Czime ez: *Az nyolczadik Celemen papa Hatalmából megíjtattott Romai Breviáriumnak közönséges Rubricái*. 139 lapra terjed, igen gondosan vörös és fekete tintával van írva s a zamatos magyar stilus rendkívül *emlékeztet a Pázmány Péter* iskolájára. Plausibilissá teszi ezt azon körülmény is, hogy a fordítás a rubrikák végén olvasható egykorú jegyzet szerint *Grácban készült és 1609 május elsején* lón befejezve, a mikor még csak két éve múltott annak, hogy Pázmány gráci tanszékétől megváltt. Minden esetre a kézirát megérdemelné, hogy azzal hazai írónk bővebben foglalkozzanak.

A *Studien-Bibliothek* egy 1472-ből származó, csinos initialékban bővelkedő kodexe, mely valószínűleg a dolani karthau-

siak tulajdona volt, *érdekes adalékot* szolgáltát *Capistranói János irodalmi működéséhez.*

A negyedretű, fekete bőrkötésű codex Kempff Miklós karthausi szerzetes theologiai műveit foglalja magában. Az üresen maradt 92 lapot azonban *Capistranói János* és a *husszita Rokyczano János között lefolyt theologiai vita foglalja el.* Capistranói János 46 oldalon keresztül fejtegeti a katolikus tant az oltári szentségről s Rokyczano Jánosnak 6 oldalra terjedő s levél alakban adott válaszát ismét 40 sűrűn tele irt oldalon czáfolgatja. A nagy theologiai tudással s bölcséleti reflexiókkal gazdagított értekezés valósággal bámulatba ejti a szakembert. Capistranói János előkelő műveltségének fényes bizonyítékát képezi.

Ezeket kivül a Studien-Bibliothek még csak egy kéziratral rendelkezik, a mely magyar szempontból is érdekes s ez egy *Chronica Ordinis SS. P. Dominici* czim alatt őrzött diarium, mely *sok érdekes dolgot* tartalmaz azon viszonyra vonatkozólag, a melyben a *prédikátorok rendjének* német tartománya a magyar tartománnyal állott.

Kremsier.

Az olmücsi herczeg-érsek könyvtárában, általános tudományos, de főképp magyar szempontból első helyet foglal egy a XIV. század elejéről származó latin codex: Biblia sacra Veter. et Novi Testamenti.

A kodex 387 finom pergament lapon s azzal a jellemzetes irással készült, a mely a XXII. János pápa kormányának idejében virágzott avignoni iskolára emlékeztet.

Initialéi és a fejezet-czimek ornamentikája, a miniaturok leggyönyörűbb példányai s jobbára vörös, kék színekben, gazdag aranyozással pompáznak. A codex provenienciájára némi világot vetnek az abban olvasható jegyzetek. Az első lapon e sorok állanak: Biblia claustris beate Elizabeth ord. pat. minorum de *Jaurino*. Alább pedig ez: Hanc bibliam recepi ego Augustinus, episcopus *Jaurinensis*, de conventu pat. minor. claustris beate Elizabeth de *Jaurino*, et ut eidem claustro restitatur, ob hoc me hic manu propria subscripsi. Anno 1450. in profesto beate virginis Marie.

A codex tehát a győri minoriták tulajdona volt s azt 1595-ben *Borhy Mátyás* provincialis, ugyancsak a könyvön olvasható feljegyzés szerint, *Zokoly Péternek* adományozta. Borhy a saját arcképét feltüntető művészi czimlappal látta el a codexet s ugyanő írta annak 3-dik és 4-dik lapját, a melyek időközben veszendőbe mentek. A kremsieri könyvtárba a becses könyv 1740-ben került egy Waldstein gróf hagyatékából.

Érdekes, bár kiváló becsesel alig bír, a *Stredovsk i-féle* kéziratgyűjtemény. *Stredovsk* János György 1679-ben született s mint a Becsva partján levő Pavlovitz plebanusa halt meg. Kéziratai 16 folio kötetet töltenek be s két részre oszlanak. Az első rész Apparatus cím alatt 5 kötetre terjed. A második kötet a morvaországi szentek életét tartalmazza. Köztük szerepel: Sz. Adalbert, Capistranói János stb. A második rész: Apographa cím alatt oklevélmásolatokat tartalmaz, a melyek között magyar vonatkozásukat is találunk.

Ennél bővebb a Hirschmenzel-féle gyűjtemény, a melynek egyike kizárólag magyar szentekkel foglalkozik *Coelites Hungariae* címen.

A német nyelven írt kéziratok közül hazai szempontból érdekesekek:

A 14. számú 8-dik okmány a határerődök fenntartásáról szól a török háboruk idejéből.

A 18-dik okmány: Belagerung der Festung Szigeth.

A 11-dik okmány: Relation aus Grosswardein Rödern Menyhérttől.

A 14-dik a Hardegg Ferdinand (győri parancsnok) és Perim Miklós között folyt per leírása.

A levéltári osztályból kiemeljük a másoló-könyvek sorában, *Thurzó Szaniszló* olmücsi püspök leveleit. Az 1704-ik évben a magyarok ellen hirdetett népfelkelésről szóló iratokat stb.

Sok tekintetben érdekesekek az érseki levéltár emlékkönyvei, az úgynevezett: *Pametni Knihy*. Ezek között kivált a 32. számú, mely *Thurzó* kormányára vett világot. Czime: Instrumentenbuch des Bischofs Stanislaus *Thurzó*. A levelek nagy része cseh nyelven van írva s művelődéstörténeti adatokban rendkívül gazdag. Kiváló érdekekkel birnak az 1515—1540-ről szóló levelek, a melyek: »Listove vydani Maróm od knieze jeho Milosti« cím alatt önálló gyűjteményt alkotnak.

Brünn.

A brünni könyv- és levéltárak között, magyar szempontból, első helyen a *Francens-Museum* áll, bár meglepő dolgokat ez sem tartalmaz.

A *Francens-Museum* kéziratainak egy tekintélyes részét a *Cerroni-féle* gyűjtemény képezi. *Cerroni* az volt Morvaországnak, a mi nekünk Hevenesi, Pray vagy Kaprinay. Megmentett az enyészettől mindent, a mi megmenthető, összegyűjtött mindent, a mi összegyűjthető volt. A hol pedig az eredeti példányt a magán-tulajdonostól megkapnia nem lehetett, ott a másolás nehéz s csak a halás utókor által méltányolt terére lépett. Gyűj-

teménye tehát Morvaországnak belső s a külfölddel való viszonyai történelmére vonatkozólag első rendű forrást képez. Halála után (1826. 3. IX.) a tekintélyes, több száz kötetre menő gyűjtemény részint vétel útján a *Landesarchivba*, résziut *Sylva-Taroucka* gróf révén a *Francens-Muzeumba* került s mindkét helyen önnállóan kezeltetik.

Gyűjteményéből Magyarországra nézve érdekesek a Miscellanea-kötetek, a melyekben egyszeri megtekintésre felötlött a *Lippay* család történetére vonatkozó 16 drb okirat és a *Rákóczy*-időkből származó 3 okmány másolat, *Bocskay* *epitaphiuma*, az 1621-iki béke okmánya, az 1704-iki *Rákóczy-félc betörés leírása* és I. *Lipót* császár *Strafschreibenje* ad Ungaros. Ugyanitt található nagy számnú, többnyire eredeti levél, mely *Miqazzi* biboros működésére vett világot, valamint egy *Zsigmond* királyra írott gúnyköltemény és egy *Mátyás* királyt dicsőítő óda másolata is.

Érdekes még *Bosnyák Tamás*nak, a *Bocskay-féle* ezredesnek levele *Lichtenstein Károly* morva örgrófhoz cseh nyelven írva s 1605. jun. 1-én Szokolczáról keltezve; valamint ugyanannak a sziléziai herceghez intézett levele.

Egyháztörténelmi, de meg jogi szempontból is rendkívül érdekes *Batthyányi Károly* hercegnek 1767. febr. 20-án Bécsből keltezett eredeti oklevele, mely a *türjei monostort* a csornai prépostságból, melybe az eddig bekebelezve volt, kihatítja s arra nézve a család patronatusi jogát megújítja. Az okmány. fölötte díszes kiállításra folytán is előkelő helyet kér a XVIII. század okmánytárában.

Mária Terézia korára, kivált a vallási villongások szempontjából, érdekes világot vett a királynőnek egy 1763-ban *Barkóczy* primáshoz intézett levele, a melyben a főpapot, húsvéti sz. gyónása alkalmából támadt scrupulusaira hivatkozva, felszólítja, hogy nyilatkozzék, mi volna a katolikus vallás erősbitése szempontjából a teendő. *Barkóczy* e felszólításnak sietett is eleget tenni, a mit ugyanezen évből keltezett és ugyanitt található *Projectuma* bizonyít.

Culturtörténeti érdekekkel bir a helytartótanácsnak egy Budán 1819. máj. 14-én kelt s itt másolatban meglévő levele, melyben azon indokból, hogy az egyetemen a tanulók, de sőt a tanárok között is »*politicus quidam simul et religiosus sese evoluit fanaticismus*« elrendelik, hogy a protestans tanulók habilitációja csak a helytartótanács előzőleg kiadott testimoniumja mellett mehet végbe.

A mezőgazdaság történelmére, a XVIII. századból számos becesnél becesebb levél között, több magyarországi vonatkozású s igen érdekes levél is olvasható.

A szorosan vett kéziratok között felsorolandóknak vélem még a következőket:

Genersich, Ueber alte Sitten und Gebräuche in der Zips. Sennowitz, Nachrichten von der Stadt Leutschau und der Erziehungs-Anstalt in Eperjes.

Windisch, Bibliographia Poseniensia és Verzeichniss sämmtl. Ortschaften des Comitates Trenschen.

A Francens-Museum révén egy cseppet dobhatunk abba a tengerbe is, a mely *Rumy György* kéziratai néven ismeretes. E rendkívül nagy termelésű polyhistornak két újabb kéziratára bukkantam, a melyeket pedig irodalomtörténészeink, ha emlékezetem nem csal, elveszettnek hittek. Ezek: *Lexikon Ung. Schriftsteller des 19. Jahrhunderts* és *Gelehrtes Ungarn*.

Azon másolatokon kívül, a melyek a Corvin Mátyás és Ulászló között folyt alkudozások történelmére vonatkoznak, legérdekesebb darabjai a Francens-Museumnak, kétségkívül, azok az iratok, a melyek a XVIII. század politikai pamphlet-irodalmát hivatvák kiegészíteni.

Tudjuk, hogy a nemesség érdekeit, e korból, csupán a Richwaldszky György kanonoknak tulajdonított *Vexatio dat intellectum* című röpirat képviseli, mely hosszu ideig kéziratban keringett az érdekeltek kezén s csak 20 év múlva. 1785-ben. jelent meg nyomtatásban Wucherer bécsi könyvtáros kiadásában s ékes Elzevir betűkkel. A Francens-Museum is őrzi egy kéziratot példányát e Vexatiónak, a melynek érdekes voltát emeli azon körülmény, hogy commentálva s viszontválasszal van ellátva, a melyben egy névtelen szolgál a királynőnek tanácsokkal, mikép lehetne a magyarokat megfélemezni s a Vexatio íróját kikutatni, hogy méltó büntetését elszenvedje. A kézirat provenienciájára nézve sem a dr. Schramm Vilmos könyvtárnok által készült katalógus, sem a muzeum irattára felvilágosítással nem szolgál. Azon körülmény azonban, hogy az erkölcstelen élete miatt kegyvesztett pandur-oberster Trenk Ferencz Brünnel. kivált spielbergi fogsága révén, szoros összekötetésben volt s emléktárgyai a Francens-Museumba kerültek. valószínűvé teszi azon feltevést, hogy e jó tanácsok a hirhedt pamphlet-gyártó Trenk Frigyes báró tollából folytak s a család ajándékából kerültek a brünni muzeumba.

Érdekes kiegészítésül szolgál ezen irathoz egy *versgyűjtemény*, a mely részben *magyarul* van írva s a magyar szabadság alásói ellen intézve.

A politikai történelem szempontjából meg kell említenem még egy iratot, azt, mely a *pozsegi főispánságnak* Szlavoniába való bekebelezéséről szól. Az irat bőven fejtegeti a bekebelezés motívumait s a gyakorlati keresztülvitel módozatairól sem feled-

kezik meg. A morvaországi *Landesarchiv* sokkal kevesebb adattal szolgál hazánk történetéhez, mint azt eleinknek e részekkel való, csaknem folytonos összeköttetése alapján, remélhettük.

Az okmányos részt, úgyszólván, teljesen kimeríti az a 27 db levél, mely 1611 és 1612-ik évekről való és a *Thurzó György* meg *Zerotin Károly* között való összeköttetést világítja meg. A levelek nagy része a XVII. század e két jelentékeny tényezőjének saját tollából folyt és sok új és érdekes adatot foglal magában.

A kéziratári osztályból három emlékre hívom fel az érdeklődők figyelmét.

Az egyik *Historia vera expeditionis anni 1556*. Írója *Ammodonus Péter*nek nevezi magát s elég körülményesen írja le a magyarok Ferdinánd királyi herczeg vezérlete alatt viselt dolgait.

A másik Schmettau grófnak *Journal de la derniere guerre d'Hongrois pendant la Campagne 1737., 1738., 1739., que la paix fut conclue le premier de Septembre stb.*, melyet *Horváth Mihály* *Historia arcana stb.* czim alatt tett közzé. Az irat tehát pusztán az összehasonlítás érdekével bír.

A harmadik végre, hiteles másolata, a morva-strazniczi plebania egy kötetének. Czime: *Diarium ueber den Einfall der ungarischen Rebellen nach Mähren bei Straznic* s az 1703—1706-ki évek történelmére nézve fontos adatokkal szolgál.

Prága.

A prágai egyetemi könyvtár kéziratái ez alkalommal első ízben lettek tüzetesebben átkutatva. Az eredmény azonban igen sovány. Mindössze a következőket jelezhetem érdekesebbek gyanánt:

Apologia Wladislai Hung. et. Boh. regis.

Draskovitzii com. ac. Leg. regni Hungariae conuonationes.

Joannis de Capistrano: Tractatus de cupiditate et usura.

Ludovici Hung. et Pol. regis litterae, többé-kevésbé megbízható másolatokban.

A codexek között — a már ismert Corvinán kívül — figyelmet érdemel kettő, melyek a Kinsky-féle könyvtár révén kerültek ide. Mindkettő a török háborúkra vonatkozik. Az egyik az 1670-ik, a másik az 1684-ik év történelmét világítja meg. Az első *Guerra col Turco in Hungaria*, a másik *Avvisi di Constantinopoli stb.* címek alatt. A két codex olaszul s nagy gonddal van írva.

Legérdekesebb darabja a könyvtárnak egy XV. századbeli codex, a mely a többi közt egy legendát is tartalmaz, a melyben bizonyos *György* nevű magyar nemes visiói vannak leírva. A codex megérdemelné, hogy a magyar tudósok bővebb figyelemre méltassák.

Némi érdekekkel bír a *Kártigám egy cseh fordítása*, Jessenius levele az 1609-iki magyar országgyűlésről, az 1608-ra vonatkozó akták másolatai, sz. Erzsébet egy életírása és végre a kassai dóm leírása.

Jindřichohradec (Neuhaus).

A magyar történelem szempontjából Csehországnak két legérdekesebb levéltára a grf. Czernin-féle Jindřichohradjeben (Neuhausban) és a Schwarzenberg herczeg-féle Třebonban (Wittingauban): Ha valahol, úgy kivált e két levéltárban sajnáltam, hogy sem időm, sem utam meghatározott célja. a gazdag és nagy zsákmánnyal kecsegtető anyag beható tanulmányozását. meg nem engedte.

A *jindřichohradjeci* levéltárnak specialis jelleget ad annak 30000-nél több számot tevő autograph gyűjteménye, mely Borromei Károlytól kezdve egész napjainkig. csaknem minden nevezetesebb szereplő egyéntől tartalmaz eredeti leveleket. Az egyes levelek papírborítékban vannak elhelyezve s a legtöbbször a levél írójának arcképe van csatolva. A gyűjtemény használatát rendkívül megkönnyíti *Tischer Ferencz* levéltárnok betűrendes s nagy praecizitással készült indexe.

Némi tájékozásul felsorolok néhány magyarországi nevet, a melyek e gyűjteményben eredeti levelekkel szerepelnek. Ilyenek: Apaffy Mihály, Apor István, Aulich generalis, Bánffy György (*informatio több magyar főurról*), Barkóczy Ferencz érsek (*adalék: a munkácsi g. kath. egyházmegye történetéhez*), Basta György (*donationales super Lednicze pro servitore suo Dobó*), Báthory Gábor és Griseldis, Batthyányi Károly és Ádám, Batthyányi grófnő Savoyai Eugén barátnője, Beatrix Corvin Mátyás neje, Benyovszky Mór, Bethlen Gábor, B. István, B. Katalin, B. Miklós, Bocskay István, Bornemisza János, Csáky Imre, Csáky Anna, Erdődy Sigmond (*a királynőhöz 1630. máj. 17. előkészítése*), Esterházy Miklós, Forgách Sigmond, F. Ferencz, F. Ádám, F. Antal csehországi helytartó, Frangipani Miklós, Fr. Ferencz, Gábor bosnya püspök, Illésházy Miklós, I. István. Koháry Ferencz, II. Lajos király, Mátyás király (1460. maj. 26. Eger. hadidolgokról; erősen megviselt), Oláh Miklós, Pázmány Péter, Péchy Simon, I. Rákóczy György (1630. decz. 29. Alb. jul.). R. Zsuzsanna (*meghívó R. Sigmond menyegzőjére 1651. jan. 3.*), R. I. Sigmond (1590. febr. 9. Eger, Ernő osztrák kir. herczeghez), R. II. Sigmond (1648. oct. 13. Alb. Jul.) R. II. György, R. Sónia, R. Ferencz Lipót, Szécsényi György esztergomi és Pál kalocsai érsek, Tökölyi István, T. Imre. Wesselényi Ferencz, W. Mihály, Zrinyi Miklós (1608. jun. 20 a prágai helytartótanácsához, csehül) és végre Zrinyi Péter.

Tudjuk Thaly Kálmán nagybecsű publikációiból, hogy *Jindřichohradjec*, vagy mint nálunk ösmerik Neuhaus. a magyar történelem egyik legrokonszenvesebb alakjának. II. Rákóczy Ferencz ifjuságának volt jó ideig színhelye. Kollonics cardinalis a kis fejedelmi herceget, mint gyámfiát, elszakítá anyjától Zrinyi Ilonától s a neuhausi jezustársasági atyák nevelésére bizta. A kis Ferencz hazájától távol, idegen földön, idegen nyelvet beszélők között volt kénytelen élni, nélkülözve az anyai szeretet semmi más által nem pótolható melegségét és gondoskodását. Thaly a hercegfiu életének e szomorú korszakát igen bőven s érdekesen írja le, részint Rákóczynak saját életírása, részint egy neuhausi jezuita atyának egykorú s nagybecsű leírása alapján, a mely utóbbi a vörösvári levéltárban maradt fenn.

Azon szerencsés helyzetben vagyok, hogy Thaly elbeszélését némi, bár csekély, adatokkal kiegészíthetem.

A Czernin grófok levéltárában ugyanis sikerült feltalálnom az egykori *neuhausi collegium anyakönyvét*, a melyben 1688-ban a *syntaxisták között ez olvasható*: His accessit 3. Aprilis Franciscus Comes Rákóczy. Ezen adat kétségtelenné teszi tehát, hogy a kis Ferencz április 3-án lón a collegium tagjává s ott nem mint fejedelmi sarj, hanem egyszerűen mint Rákóczy gróf szerepelt.

Thaly leírja azt a vendégszerető, szivélyes fogadtatást is, a melyet a kis Rákóczy, a neuhausi vár akkori ura. Slavatha Joachim részéről élvezett. Joachim gróf ugyanis igen megszerette a fejedelmi gyermeket s rendelkezésére bocsátotta paripáit, fogatait, vadászfegyvereit, parkját, szóval az egész várat és szolgaszemélyzetének meghagyta, hogy a 12 éves gyermek iránt a legnagyobb tiszteletet tanusítsák, s valahányszor a várba jön, gazdagon megvendégeljék. Rákóczy Ferencz *Slavatha Joachim* gróf e kedveskedéseit kétségkívül megírta volt anyjának is. Legalább erre mutat az a levél, a melyet május 30-áról Bécsből intézett Joachim grófhhoz *Zrinyi Ilona* s a melyet, ha nem csalódon, eddig *Thaly Kálmán* sem ösmert.

Az érdekes levél mely megérdemli, hogy egész szövegében mutassam be, így hangzik :

Hochgeehrtister Herr und Patron!

In vernehmung, was für villfältige hohe Gnaden Euer Exellenz meinem Sohn Franz Rákóczy erweisen, hätte meine Schuldigkeit längst erfordert, gegen deroselben mich hierumben gebührent zu bedankhen: allein hat solches meine bishero gehabte Unpäszlichkeit zu thuen nit zugelassen. kombe derohalben antitzo mit gegenwärtigen gegen Euer Exellenz mich der obbemel-

ten meinem Sohn bishero erzeugten hohen Gnaden in Gebühr schuldigist zu bedanken, mit Bitt Euer Exellenz geruhen Ihnen in Ansehung Ihrer hochfürst. Eminenz Herrn Cardinal von Kolonitsch, mehrerwähnten meinen Sohn, noch ferner anbefohlen sein zu lassen, welche hohe Gnade umb Euer Exellenz sowohl offerwähnter mein Sohn mitler Zeit, als ich jederzeit zu verschulden und abzudienen lebenslang beflissen sein werde

verbleibend ehrerwilligste Dienerin

Helena Francisca
Gräfin von Serin m. p.

Datum Wien 30. Mai 1688.

(Arch. Jindřichoehr. VIII. F. B. Rod. Rákóczy.)

Neuhaus már jóval előbb is szerepelt a magyar történelemben. Tudjuk, hogy *Zrinyi Miklós*nak a szigetvári hősnek negyedik felesége *Rosemberg Éva* volt. Azonban Salamon is, a Zrinyiek tudós történetírója csak keveset tud e házasságról. A neuhausi levéltár néma ajkait megnyitva, ezen házasság történetét egész világosan láthatnók. Ott őriztetik ugyanis egyéb a Zrinyiekre vonatkozó okmányokon kívül Zrinyi Miklós és Rosemberg Éva házassági szerződése s ott, a most is ép kápolnában, ment végbe az esküvő, a melyen a vár jelenlegi lovagias birtokosának rendeletéből »*Mikulas hrabje Zrinyi*«-ről e történelmi tényt, ékes cseh nyelvű tábla hirdeti a világnak.

Még egy dolgot kell Neuhausról feljegyeznem, a mely figyelmünkre kiváltképen alkalmas. *Ez egy XVII. századbeli szarvazó lap*. A Batthyányi Adám-féle iratcsomagot felbontva, egy ív papírost találtam benne, a melynek egyik oldalán felül e sorok olvashatók:

Opinio pro officio banali;

a másik oldalon alul, tehát úgy, hogy a lap behajtható legyen ez áll:

Optimum foret iudico pro Bano Croatiae Comitem Nicolaum a Zerín,

s alább

Adamus de Batthyán.

Třebon (Wittingau).

Ezzel eljutottam jelentésem utolsó lapjához, a wittingau Schwarzenberg-levéltárhoz. A třeboni vagy wittingau levéltár nem magángyűjtemény, hanem határozottan közlevéltár jellegével bír. Nemcsak azért, mert szakszerűen képzett, rendes hivatalórákat tartó személyzet kezelése alatt áll, hanem főképp anyagánál

fogva, mely a Schwarzenberg család történelme mellett, csaknem minden ország és minden institutio történelmére vonatkozó adatokat rejt magában. Hártya-okmányainak száma több százra rúg s azok leginkább Zsigmond, Ulászló, Mátyás korára vonatkoznak. Nem hiányoznak azonban a korábbi okiratok sem, a melyek között főhelyet kér a *IV. Béla és II. Ottokár között 1254-ben kötött béke okmánya*.

Kéziratai között *Capistranói János és Borotius levelezése* és *Brisophanus Georgius de Ungaria* művei említendők.

Egy XV. századra valló codex 96., 97. és 98. lapjain cseh nyelvű *éneket* találtam, mely *Vladiszláv magyar királyról* szól s így kezdődik:

Od bozieho narozeny potisic leth postristech po stiridzeti a po stirech uherski kral kral ladislaus na pochany woysko sebral.

Emeli az ének érdekét az, hogy számos történelmi tényt mond el, a melyek feldolgozása tanulságosnak ígérkezik.

A Maresch főlevéltárnok által készült katalogus felhívta figyelmemet ugyanezen codex 398. lapjára. E katalogus szerint ott egy Anjou Károly halálára szóló latin költeménynek kellett volna lennie. Egyszerű megtekintés is meggyőzött azonban a levéltárnok úr tévedéséről. A *gyász-költemény* ugyanis nem Róbert Károlyt, hanem a szerencsétlen kis vagy *Durazzói Károlyt síratja el*, még pedig kottára téve. Ez érdekes gyászének bő ismertetését a Könyvszemle számára tartván fenn, e helyen azzal tovább nem foglalkozhatom.

És ezzel befejezem rövid jelentésemet, mely nem akar egyéb lenni, mint felkiáltó jel a magyar történelmi tudományok kutatóihoz, felhíva figyelmüket Csehország két leggazdagabb levéltárára: a neuhausira és a wittingauira. Valóban helyén lenne, ha a M. T. Akadémia, egyesülve a mi társulatunkkal, szokott áldozatkészségével kezébe venné az ügyet s e két levéltár alapos átkutatására. legalább két szakférfiut küldene ki. Ha ez megtörténik, nyugodtan tekintek útam fáradalmaira, mert a találandó anyag úgy fontosság, mint mennyiség tekintetében nagy lendületet fog adni hazai történetírásunknak.

DEDEK CRESCENS LAJOS.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Párhuzam Szent László és Kálmán közt.

(Pauler Gyula »A Magyar Nemzet Története az Árpádházi királyok alatt« című munkájának X. fejezetéből.)

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata Pauler várva várt munkáját pár nap mulva szét fogja küldeni. A forrásoknak critical s az anyagnak művészi feldolgozása szakemberek és a nagy közönség előtt tanulságos és kedves olvasmányúvá fogják azt tenni. E munka megjelenése irodalmunkban esemény számba megy s addig is, míg a közönség azt egészében élvezhetné, bemutatjuk egyik részletét. Hogy miért éppen ezt? aligha indokolhatnók egyébbel mint azzal, hogy ezt könnyebben kiszakaszthattuk az egész összefüggéséből.

A X-ik fejezet eleje leírja László kibékülését IV. Henrikkel, ismerteti a szabolcsi zsinatot s azután így folytatja:

*

Az egyházi élet, az egyházi felfogás fejlődését László király alatt az egyházak külső gyarapodása is mutatá. László király vallásos érzése bőkezű adományokban nyilvánult. Megajándékozta Pannonhalmát a györmegyei Ravazdi faluval, erdővel, dísnókkal, kanászokkal, halászó helyekkel, hajós és halász népekkel. Az ő idejében Szent Márton alatt volt hét kápolna, birt hét malmot, 131 házban cselédséget, kiket mindenféle munkára lehetett alkalmazni, kivéven szántásra és szőlőművelésre, 140 rabszolga-családot, harmincz ház halászt, 88 ház szőlőművest, és 138 szakácsot, szücsöt, esztergályost, ötvöst, kovácsot, pásztort, mosót, timárt és másféle mesterembert. Összeíratta a bakonybéli monostor jószágait és szolgánczeit, s a monostornak 24 oly telket adományozott, melynek lakói évenként négyszer összesen 6000 kőszót tartoztak szállítani. Báthán Baranyamegyében Szent Mihály tiszteletére (1093.) a szent benedekrendnek monostort alapított. Pécsváradnak pedig öt faluban kétszáz telket adott, és Szent Istvánnak egy másik alkotása sem kerülte el figyelmét. A pesti vártól északnyugatra, a Duna jobb partján, a hegyek aljában állottak még a régi római Aquincum romjai, melyekben a pusztai életre

szokott magyarság még mindig bámulta a köépületeket, a királyi palotákat, melyek közül némelyek fenéig le voltak rontva, de némelyek még állottak. E romok déli részén e romokból épült már — mint hasonló helyeken majdnem mindenütt — egy új hely, Budavár, később Budavára, melynek közelében »egy kis patak fölött«, mely kőmederben folyt alá Budára, temették el a hagyomány szerint »tiszteességesen« Árpádot, »holott is a magyarok megtérése után egyház épült, melyet Fejérnek neveztek, a boldogságos szűz Mária tiszteletére«. Ide Budára Szent István Szent Péter tiszteletére templomot épített, társas káptalant alapított, de annak épületét, mert már maga be nem fejezhette, László végezte be, és a káptalannak tartásra évenként 360 pensát, 972 ft o. é., rendelt.

A két püspökség közül, melyeknek székhelyei a Béla-ág hercegi területén feküdtek, az egyiknek, az egrinek: nagy földet adott a Tisza mentében, melyen öt helység, köztük a mai Tisza-Nána, több halastó, és szolgáló nép volt: mind csikósok; adott a Túr vize mellett, a szolnoki vár megyéjében, és Csongrádban, és adta Moór falut a Duna jobb partján a veszprémi egyházmegye területén, konyhaszolgáltatásra kötelezett népekkel. Váradon, Biharban, a Sebes-Körös balpartján, templomot épített a boldogságos Szűz tiszteletére, káptalant alapított mellé, és végre a bihari püspökség székesegyházává tette, s mind a püspökséget, mind az egyházat gazdagon megajándékozta. A kalocsai érsekségben is ez időben (1094.) nagy változás történt. Az érsek székét Bácsra tette át, bár Kalocsán is megmaradt a székeskáptalan, mert a mióta a Szerémség is Magyarország-hoz került, s az ország e vidéken is a Szávaig terjedt, Kalocsa már nagyon szélén, Bács pedig már bejebb, a Duna jobb partján fekvő részhez is közel feküdt. Ezzel a változással nem állott még be, de előkészült a másik változás, mely azonban csak félszázaddal később következett be: hogy a bácsi vagy kalocsai érsek az ország déli és keleti részeinek metropolitájává legyen, és az esztergomi érsekség egyházi fenhatóságát a csanádi, váradi, erdélyi püspöki megyékből, a Drávától nyugoti részeitől úgy szólván teljesen kiszorítsa.

A Dráván túl, az ország délnyugoti zugában még kevés hatása mutatkozott azoknak a változásoknak, melyeken Magyarország egy századon át keresztülment. László, talán az első magyar király, ki e részeken megfordult, azt tapasztalta, a mit majdnem 100 évvel ezelőtt II. Henrik császár tapasztalt Frankónia keleti részében, hogy a szláv lakosság, egy több mint háromszáz év óta keresztény országban, még a pogánysághoz ragaszkodott, úgy hogy a bambergi püspökség alapítása lett szükségessé vagy kívánatossá. A Száva-Dráva-melléki tótságnál, mely még 100 év múlva is, zalamegyei embernek, vad szilajságával feltűnt, nem állott másképp a dolog. Spalato, mely mint Dalmácia régi metropolisa a Szávaig igényelt fenhatóságot, a tinnini új horvát püspökség, III. Kresimir Péter alapítása, mely szerette volna hatalmát a rokon fajta vidékre a Drávaig kiterjeszteni: nem segítettek a bajon. László tehát kezébe vette ez elha-

nyagolt zug egyházi, s a mi ezzel karöltve járt, világi szervezetét. Már foglalkozott a gondolattal, hogy Magyarország felső vidékén, szintén jobbra szlávok közt, Nyitrán, a hol bátyja kedves szentjének, szent Zoérard Andrásnak hamvai pihentek, s régente szent Emmeram egyháza állott, püspökséget alapítson, és arra már némi adomány is tett; most tehát a tizenkettedik magyar püspökségre is gondolt, a melylyel. Szent István terve szerint, betetőzte volna a magyar hierarchia épületét. Tanácskozott a magyar egyház fejeivel: Acha esztergomi, Fábián bácsi érsekkel, a hajdani fehérvári préposttal, volt kancellárjával, Kozma veszprémi püspökkel, kiknek megyéjéhez tartozott, legalább névleg, a tótok-lakta terület, és a világi urak közül: Gyulával, nádorispánjával, Grábbal, a szomszéd Somogy ispánjával és másokkal és ott, hol a Dráva-Száva közti hegység, a Száva felé lelapul, Zágrábban, a veszprémi egyháztól délre, a pécsitől nyugotra, az első magyar király tiszteletére új püspökséget alapított, annak területét az ország e részének összes tótságára, a Gozdtól kezdve a Dráván is túl, messze be Zalába, föl a Kerka völgyébe, a Dráva mentében Somogyba kiterjeszté, s élére, éppen hogy kellően taníthasson és hathasson, egy Duh (lélek) nevű cseh papot állított. Tiszteket melléje Zalából, Somogyból rendelt. Beiktatását Fancsika királyi káplán teljesíté (1094.).

Nem messze az új püspökség északnyugoti határától. a Dráván innen, a híres Somogyvárott. László abban az esztendőben, a melyben Horvátország egy részét elfoglalta, és a kúnokat kétszer megverte, »a Szentháromság, Szent Péter és Pál, és Szent Egyed hitvalló« tiszteletére benzés kolostort alapított, és hat faluval, »30 egész, 60 feles szőlővel és vinczelléreikkal, háromszáz család szolgáló, száz család fegyveres családssal megajándékozta és örök időre a languedoci szent Egyed kolostor alá rendelte. Saint Gilles, így hívták az anyakolostort franczia nyelven, a Rhône folyó jobb partján, nem messze torkolatától, Nîmes városától dél-nyugotra, még a vizigóth királyok idejében épült, és egyike volt a nyugoti egyház leghíresebb búcsújáró helyeinek. Mikor az alapítás történt, László király még jó viszonyban volt II. Orbán pápával, ki Saint Gilles-nek nagy pártfogója volt. Legatusa, Teuzo bíboros jelen volt, mikor László, »a deli király«, legközelebb rokonai Lampert herczeg, Dávid herczeg, Jarosláv veje, »az orosz király«, vagyis néhai Szvjatoszláv, kievi nagyfejedelem (meghalt 1076.) »fia«, a veszprémi megyés püspök, nádorispánja Acha — talán a somogyi — ispán, káplánjai, fegyvernöke, poroszlója körében az új kolostort Odilo saint-gillesi apátnak, és a vele jött szerzeteseknek átadta és kijelenté: hogy az új apát, Isten és a szentek után, kiknek a kolostort ajánlá, csak neki legyen alávetve, minden bajában, szükségében, a megyés püspök sérelme nélkül, hozzá forduljon. E kolostorral az ország szívébe, franczia provençal gyarmat települt, melynek tagjai közé még másfél század mulva se vettek fel mást mint francziát.

A délfrancia vagyis gallo-római szellem, melylyel László e ben-
 czések által megismerkedhetett, csak megerősíthette benne azt a vágyat,
 azt a kívánságot, mely már akkor Európaszerte annyi fogékony, buzgó és
 vállalkozó szellemet lelkesített: hogy felkeresse a szentföldet, a helyeket,
 melyeket az Istenember földi zarándoklásában életével és halálával minden
 időre megszentelt. Az út terhes volt, nem veszély nélkül: de sokan meg-
 tették, a koldustól kezdve a fejedelmig, mint éppen ez időtájt (1093.) a
 saint-gillesi grófnak, a felszemű, híres Rajmondnak, később az első keresz-
 tes had egyik főemberének öcsese IV. Vilmos toulousei gróf, a francia
 királynak, I. Fülöpnek nagybátyja, a ki ott is végezte be életet. Lászlónak
 azonban nem adott meg, hogy véghez vigye szándékát, megtegye az
 utat, melyet a bekövetkező nagy események folytán, aligha végzett volna
 be mint egyszerű, vezeklő zarándok. Országos ügyek mindegyre tartóz-
 tatták, s 1094-ben Lengyelországba hívták. Itt Wladislaw Hermann
 egészen nevének, Salamon özvegyének, és Sieciech nádorispánjának befo-
 lyása alatt állott. Sieciech szép, vitéz, eszes ember volt, de zsarnok és
 zsaroló, ki állását pénzvágyának kielégítésére használta fel. Sok ellensége
 támadt, s azok fejévé Wladislaw törvénytelen fia, az ifjú Zbigniew lön,
 kit atyja, Sieciech és Judit tanácsára, hogy magától eltávolítsa, »tanulás
 végett« valamely szászországi kolostorba küldött, de lengyel menekültek
 magukhoz vették és vezérükké választották. Szilézia legjelentékenyebb
 vára nekik kaput tárt, s a felkelés Wladislaw Hermann vagyis inkább
 Sieciech ellen annyira terjedt, hogy Wladislaw nem bírt többé vele és
 Lászlót s a cseh II. Břetislawot hívta segítségül. — László király eljött.
 De a mikor látta, hogy Boroszló »nem akarta a hazát elárulni, hanem
 csak hercege, fia, és a lengyel menekülteknek tart kaput«, és a felkelők
 Wladislaw Hermannak és kis, törvényes fiának, a kilencz éves Boleszlónak
 mindenben készek engedelmeskedni, csak Sieciechet és gonoszságát ellenzik
 minden áron: nem akart a gonoszság szolgálatában az igazság ellen har-
 czolni, hanem Wladislaw ellen fordult, Krakkóban ostrom alá fogta,
 és kényszerítette, hogy béküljön ki Zbigniew fiával és a felkelőkkel.
 Sieciech Wladislaw kis fiával, Boleszlóval, Csehországba menekült, »mert
 különben László elfogta és Magyarországra vitte volna« (1094.)
 Hazamenet László Csehországon jött keresztül, a honnan a magya-
 rok, az akkori rakoncátlan szokás szerint, sok foglyot hoztak maguk-
 kal haza »büntetlenül«. Ezzel László azt hihette, hogy bevégezte
 teendőjét és elindulhat a szentföldre. Bodrog várában (1095. husvétjén,
 márczius 25.) elbucszott a magyar uraktól, társaitól, a kik szomorúsággal
 hallák és talán alig érték elhatározását, de a hála és igazságérzet most
 sem engedte még meg, hogy szándékát azonnal foganatosítsa, hanem előbb
 még Csehországba kellett volna mennie, a hol hajdani védenoze, II. Břetislaw,
 változásokat tervelt a trónöröklésben. Eddig, mint az oroszoknál, lengye-
 leknél, a cseheknél is az volt a szokás, hogy a fejedelem halála után ne
 szükségképen fia, hanem a fejedelmi család legidősebb tagja következze

II. Břetislawnak szándéka volt, hogy a trónt a maga ágának, jelesen öcsésének, Boržiwoynak fentartsa, és brünni Konrád nagybátyjának fiát, Ulrikot, a ki idősebb volt Boržiwoynál, kizárja, holott ő maga is csak az eddig dívó szokás alapján következett, Konrád után — fiai előtt — a hercegei székben. Unokatestvérei, Konrád és Ottó fiai, a morva hercegek, joguk megvédésére Lászlóhoz fordultak, ki megemlékezvén, hogy Ottó is segítette Salamon ellen, megígérte, hogy személyesen jő megvédésükre, épp akkor, mikor az örökösödési kérdés, közvetlen közelben, Magyarországon is felmerült, és magában Lászlóban is, mint II. Břetislawnban, a jog és személyes hajlamai, kívánsága egymással összeütköztek.

Géza király idősebb fia Kálmán ekkor valami 25 éves lehetett, s a mi abban a korban, világi emberben a legnagyobb ritkaság volt: nagy hajlandósággal viseltetett a tudományok iránt; a mit akkor egyház, világ tudott, nagy részben elsajátította, és századokra kiható feltűnést keltett nemzeténél, hogy könyvei voltak, melyekben, mint valami pap, olvasgatott. Idejét a tanulástól nem is igen vonták el a világi gondok, az élet küzdelmei, melyek a közélet embereit ily csendes foglalkozástól távol tartották. Bár ő volt kor szerint a királyi család tagjai közt az, ki a trónhoz legközelebb állott, mégis úgy látszott, hogy nem ő lesz László király utódja. László legalább papnak szánta tudós öcscsét; míg Géza ifjabbik fiát, Álmost, mint láttuk, Horvátország királyává tette. Maga a természet se szánta — úgy látszott — királynak Kálmánt. Sántított és púpos volt. Selypesen beszélt, és kancsal tekintete nem tette rokonszenvesebbé a szörös nyomorékot az emberek előtt, kik talán a természettől ily módon megcsúfolt testben — a közhiedelem szerint — jó embert sem igen tudtak képzelni. A mint Lászlót ismerjük, lehetetlen, hogy éles szeme öcscsében a nagy értelmi erőt fel ne ismerte volna; rossz embernek sem tarthatta, mert akkor nem szánta volna papnak, püspöknek, de rokonszenves sem lehetett neki, mert jellemre nézve is annyira különböztek egymástól, mint a menynyire különbözött László daliás külseje Kálmán igénytelen, lehet mondani csúf külsejétől. László nyilt, egyenes jellem volt. A hatalmat, dicsőséget nem vetette meg, de nem is kereste. A szerencse, élete legnagyobb részében, tenyerén hordozta: de ha elfordul is tőle, a hatalomért bizonyára nem tesz semmit, a mi lelke, becsülete tisztaságát bemocskolta volna. Kálmán elé nem oly nyájas arcczal lépett az élet. A királyi tulajdonságok, melyek benne voltak, ha nem nagyobbak, de nem is kisebbek, mint Lászlóban, ez elismerésben még nem részesültek. Kálmán vágyott a hatalomra, a koronára, melyet születése közelébe hozott, de mostoha viszonyok — úgy látszik legalább — tőle elragadni készültek; érezte magában az erőt és tehetséget, hogy képes volna betölteni e fényes polcot, és képes volna folytatni, sőt befejezni Szent István államalkotó művét, melynek egész nagyságát felfogta, s azért szerzőjének feltétlen tisztelője volt. Kész volt e koronáért küzdeni, mielőtt engedné, hogy az kezéből kisikoljék, s e küzdelemben — természeténél fogva — kész volt oly eszközökhez is folyamodni,

a minőkhöz László sohasem nyúlt volt. S ezt, úgy látszik, László tudta vagy legalább érezte. Ő a nyílt lovagias harcok embere volt; s a kit levert, legyőzött, az már megszűnt reá nézve ellenség lenni. Kálmánban is megvolt — legalább nincs okunk az ellenkezőt hinni — az a physikai bátorság, mely életét is kiteszi, ha kell, a veszélynek; de az erőszak helyett mégis jobban szerette az ész fegyverét használni, politikával élni, a mely térre már physicuma is inkább útalta; s a sebek, melyeket ily úton ejtett, a fegyverek, melyekkel itt élt, nem voltak, nem lehettek mindig erkölcsileg oly kifogástalanok, mint — ha már ember ember ellen áll — a kardcsapás és lándzsadöfés. A legyőzött ellenséggel szemben pedig nem elégedett meg azzal, hogy az már nem árt, — de mint a régi, pogány magyar hadviselés is tartá — arra is gondolt, hogy az jövőben se árthasson, és ha lehetet és kellett, könyörtelenül megsemmisíté. Ember volt, kiben nem hiányzott egészen a szív, de kinek óriási értelmi erején az ész uralkodott; a ki nem bántott senkit, ha az ő érdekeit se bántották; de sérelmet nem türt, nem felejtett; céljait vas erővel követte s ha kellett, nem riadt vissza semmitől és kész volt elmenni a legvégsőbb határig, a mennyire tiszta, átható, de kiméletlen szeme azt szükségesnek látta. Lászlóban ész és szív szerencsés harmoniában olvadtak össze; Kálmánban a szív a hideg értelmet uralta. László nagyeszű, s e mellett jó, nemes, szent ember volt. A lángelméjű Kálmán — s ez a legjobb, a mit róla, mondhatunk — nem volt éppen rossz ember.

A terv, hogy Kálmán pappá legyen, ez időben concret alakot vőn. László szerette volna, hogy egri püspökké legyen, de Kálmánnak semmi kedve sem volt a cseh Jaromir szerepére, ki — mint láttuk — öt évvel ezelőtt Magyarországon végezte életét. Tudhatta, hogy II. Břetislaw e nagybátyja ifjú korában szinte nem érzett hajlamot a papi pályára; és mikor tanulmányait elvégezte, hercezséget remélt. De erővel kényszeríték. Lefogták, megnyirták és atyja jelenlétében — akarva, nem akarva — ráadták az alsóbb egyházi fokozatokat. Jaromir ez erőszak után Lengyelországba menekült, egy ideig még ellenkezett, de végre megnyugodott sorsában; Kálmán azonban, a ki azt, a mitől félt, még László jelleme mellett is lehetségesnek tartotta, jobbnak látta, éjjeli időben futni Lengyelországba, hol atyja és nagyatyja is menekülést találtak, s a melynek hercege, az után a mi legujabban történt, nem igen volt barátja Lászlónak. Néhány jelentékeny úr, mint Ugra, Márk és mások követték. Azonban nem maradt soká ott. A magyar királyi sereg már ekkor összegyűlt. László megindult Csehország felé. De mikor a határra érkezett, megbetegedett. Érezte, hogy vége közel van, és nem akart — bizonyosan ez volt tettének oka — haraggal, egy erőszakos tett súlyával válni meg az élettől. Összehívta főembereit és Marcellus prépostot, Péter ispánt Lengyelországba küldte Kálmán után: jöjjön vissza. »Azután kijelenté az ország nagyainak, hogy teste a fölbomláshoz közel van . . . s magához vévén az Úr testét, kiben híven hitt, kit teljes erőből kerestt, boldogan az Úrhoz költözött.« (1095.

julius 29.) Holttesténél, temetésénél, megújultak a régi pogány gyász jelei, mint István király korában »s a kegyes király halálát sirató sokaság zaja az éghez szállt«. Testét, kívánsága szerint, elvitték a váradi egyházba, melyet alapított, és még a külföldön is, kivált Lengyelországban, mely mintegy második bazája volt, szeretettel emlékeztek meg a »jámbor«, »jőtevő« királyról, »a ki alatt a föld is többet termett, mint máskor«, s »a kihez fogható király még nem volt Magyarországon!«

László népszerű emléke azonban nem volt elég hatalmas, hogy a koronát Álmosnak, Géza király kisebbik fiának megtartsa; bár mindenkül látszott, hogy őt szerette volna utódjának. De Álmos maga sem akarta a dolgot erőszakolni. Jelleme sokban hasonlított atyjához. Vitéz ember volt; ahhoz, a mit jogának tartott, erősen ragaszkodott, de az nem volt valami sok, és semmi esetre sem tartozott a közé a korona, melyért az erős, lángeszű, félelmes Kálmánnal megküzdeni sem kedve, sem bátorsága nem igen volt. Mikor tehát Kálmán sietve visszaérkezett Lengyelországból: Álmos a koronát, melyet még nem tarthatott, készséggel engedte át idősebb testvérének, ki neki viszont, a mi Horvátországnál többet ért, atyjuk, nagyatyjuk hercegségét adta, teljes hatalommal. A külső fényből azonban, melyre Álmos talán annyit tartott, mint a hatalom lényegére, elég jutott neki. Úgy látszott, mintha nem is Kálmán egymaga, hanem Álmosal együtt lett volna László utódja. »László király« — olvassuk egy hazai feljegyzésben — »és testvére Lampert herceg meghaltak; őket Kálmán és testvére Álmos követték az országban.« Kálmánt megkoronázták: de Álmos homlokát is diadéma ékíté. A kik mélyebben láttak, bizonyára tartottak attól, hogy előbb-utóbb meg fognak, meg kell újulni a jeleneteknek, melyek András és Béla, Salamon és Géza közt az ország és nemzet békéjét megzavarták. Szemben állott ismét király és herceg, kik közül a herceg gyengébb volt, de mégis úgy érezte, hogy a király hatalmát, trónját neki, vagy legalább neki is köszöni, míg a király, tele tetterővel és ambícióval készült felhasználni a hatalmat, mely őt joggal megillette, melyre már epedve vágyott, s a ki e hatalom minden korlátozásában csak jogainak, az ország javára czélzó törekvéseinek sérelmes akadályozását láthatta, azt ideig-óráig, a míg kellett, tűrte, de annak elhárítását — ha lehetett — kötelességének, még pedig nagyon kedves kötelességének tartotta.

A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiótól kezdve. Irta *Zsilinszky Mihály*. Harmadik kötet. Budapest 1893. Hornyánszky Viktor könyvnyomdája.

A nagy érdekű munka első kötete már 1880-ban megjelent még pedig az akkor fennálló »Magyarországi Protestans Egyelet« kiadásában. A második kötetnek azonban valami tizenegy esztendeig kellett várnia, míg napvilágot láthatott, a mi csak

1891-ben történt. De e késedelem legkevésbé sem irható a szerző rovására, ki kezdettől fogva fáradhatatlan buzgalommal szentelte magát nagybecsű vállalatának s széles körben folytatta levéltári kutatásait, melyek eredményét érett megfontolással fel is dolgozta. Nem az irón mult tehát a késedelem. A kiadó társulat szüntette meg működését s ezzel megakasztotta Zsilinszky műve többi kész köteteinek megjelenését. Szerencsére csak ideiglenesen, mert pár évvel ezelőtt megalakult a protestans magyar irodalmi társaság, mely, felismerve a vállalat fontos egyházi és történelmi jelentőségét, az előbbi társulat örökébe lépett s a munka folytatását, a kész kötetek gyors megjelenését lehetővé tette. A második 1891-ben, a harmadik a folyó 1893-ik esztendőben került az olvasó közönség kezébe, s ezzel a vállalat a mohácsi vész korszakától kiindulva immár eljutott a tizenhetedik század végeig, illetve a század utolsó országgyűléseig, az 1687-ikig. Szerves egészében tünteti föl a munka a magyar és erdélyi törvényhozásnak a vallásügyek terén kifejtett fontos működését s azon mozgalmakat, melyek e működéssel szorosabb kapcsolatban állanak.

Mikor Zsilinszky nagy vállalatának első kötetét közzétette, a magyar tud. akadémia történelmi bizottsága már rég elhatározta a mohácsi vész utáni országgyűlési és törvényhozási emlékeink közrebocsátását, sőt a vállalat két nagynevű történészünk szerkesztésében már meg is indult. Fraknói Vilmos Magyar Országgyűlési Emlékeinek első kötete 1874-ben, Szilágyi Sándor Erdélyi Országgyűlési Emlékeinek első kötete 1875-ben jelent meg s 1880-ban amabból már hat, ebből öt kötet volt közzétéve. Mindkét nagy és fontos kiadvány a legszélesebb körben mozog s régi törvényhozásunk összes mozzanataira egyenlő gonddal és figyelemmel kiterjed. Zsilinszky vállalata párhuzamosan halad velök, s egy pillanatra azt lehetne gondolni, hogy épen azért fölösleges is s hogy az, a mit ő nyújthat, megvan vagy meglesz a másik két gyűjteményben is. Ez a föltevés azonban egészen téves s még nagyban és általánosságban sem felel meg a tényállásnak. Zsilinszky vállalata egészen külön körben mozog s teljesen önálló helyet foglal el a másik kettő mellett. A mi a két utóbbiban a vallásügyekről megvan, az megtalálható természetesen Zsilinszky munkájában is. Csakhogy míg amazok a vallásügyeknek természetesen csak annyi figyelmet szentelhetnek mint az országgyűlési munkálkodás minden többi mozzanatának, Zsilinszky csupán egyetlen tárgyat tartván szem előtt, ezt az egyetlen mozzanatában, fejlődésének minden stadiumában nyomon követheti, felhasználhat minden egykorú forrást s művét szerves egészszé dolgozhatja ki. Adja ugyan az egyes törvénycikkelye-

ket, de mint specialista behatóan tárgyalhatja s világíthatja meg megalkotásuk egész menetét. valamint azon hatást is, melyet a közéletre gyakoroltak. Most, midőn a Magyar Országgyűlési Emlékeknek már 10-ik, az Erdélyi Országgyűlési Emlékeknek már 16-ik kötete forog közkezen, Zsilinszky pedig a harmadik kötetrel eljutott 1687-ig, teljesen világosan áll a különböző vállalatok különböző feladata és önálló jellege. valamint az, milyen hézagpótló a két elsőnek nagyszámú és testes kötete mellett is a Zsilinszky munkája.

Valóban szerencsés gondolat volt tőle a specialis kutatás mezejére lépni, hol nem egyszerűen a tarlózás szerepe jutott számára, hanem dús aratás kínálkozott neki is. Ehhez járul, hogy rendszere, melyet tárgya taglalásában követ. természetesen egészen más mint a fent jelzett munkáké. Míg az utóbbiak csak a bevezetésekben nyujtanak rövid. csupán a legfőbb vonásokat összefoglaló képet. különben pedig a nyers anyag közrebocsátását tartják főfeladatuknak. s e tekintetben csakugyan első rangú kútfőmunkák, addig Zsilinszkyknél a nyers anyag közrebocsátása háttérbe léphet annak rendszeres. vonzó modorban történő feldolgozása mellett. O már nemcsak a tudós világ, hanem a művelt közönség számára is dolgozhat. s műve egészen megfelel ezen rendeltetésének. Sokszor lapokon át nem kapunk ugyan mást. mint egykorú aktáknak magyar fordítását, mely fordítás néhol meglehetősen zavaros. sőt értelmetlen. De nem tekintve azt, hogy ez akták rendkívül érdekes korjellemző okoskodásokat, melyekben a régi emberöltők szelleme egész közvetlenséggel nyilatkozik meg előttünk, továbbá fontos és emlékezetes tényeket. adatokat tartalmaznak, melyek komor világításba helyezik a »régi jó idők« állami és társadalmi állapotait, Zsilinszky művének mind a három kötetében sok igen jól megírt. s ha nem is minden, de legalább számos kútfő felhasználásával készült fejezetet találtunk. Különösen azokat illeti a legtöbb elismerés, melyek nem valamelyik országgyűlés lefolyását tárgyalják. Ezekben az író sokszor csak a reporter szerepét viszi. előadása nem uralkodik tárgyán s inkább krónikaszerűvé válik. Ellenben igen jól megírják s fölötte tanulságosak azon fejezetek. hol a meghozott törvényczikkek gyakorlati hatását. az ellenök támadó reactiót. a felekezetek előkészületeit az új küzdelemre, melynek a legközelebbi országgyűlés szokott színhelye lenni, adja elő.

Mint már jeleztem. művének első kötetében ott kezdi az események előadását, hol a reformatio kérdése először foglalkoztatta a magyar törvényhozást. mi már három évvel a mohácsi vész előtt történt. Kevéssel Luther Márton fellépte után, Magyar-

ország rendei még 1523-ban meghozták az első és fölötte szigorú törvényt a lutheranusok. pártfogóik és hiveik ellen, kikre kimondták a fej- és a jószágvesztést. Csakhamar királyi rendelet szólította fel az ország összes törvényhatóságait, kutassák ki, foglalják le s nyilvánosan égessék el Luthernek nálunk is nagyban terjesztett munkáit. azok olvasóit és terjesztőit pedig jószágvesztéssel büntessék. Mindez nem volt elég. Valószínűleg még 1524-ben hozták a »lutherani comburantur« jelszó alatt hirhetté vált, de csak az 1525-ki törvényzettek közt szereplő törvényt, mely elrendeli az összes lutheránusok kiirtását s jogot ad nemcsak az egyháziaknak, hanem a világiaknak is. hogy az illetőket elfogják és megégessék. E szigorú törvények nem maradtak a papíron. Maga a pápai követ. báró Burgio említi két német könyvtáros elégetését, kik nálunk Luther könyveit árulván, elfogattak s máglyára vettek, kétségkívül könyveikkel együtt.

E törvények példátlan szigora s az a horasztó elkeseredés, mely bennök az új tan és terjesztői ellen nyilvánul, egyik rendkívül érdekes jelensége a mohácsi vész felé haladó Magyarországban. Mi okozta a szörnyű gyűlöletet, mely e törvényekben nyilvánul? És mi birhatta meghozatalukra azt a nemzedéket, mely csakhamar valóságos lelkesedéssel segítette győzelemre a hitűjítás tanait? Sajátságos lélektani rejtélyel állunk itt szemben, melynek megfejtése méltó feladata lenne a történetírásnak. Mert az a megfejtés, melyet e kérdésre eddig kaptunk. nem lehet kielégítő s nem hatol mélyére a dolognak. Történetíróink s velök Zsilinszky ugyanis abból az elkeseredésből magyarázzák e törvények hozatalát, melyet a magyar társadalom II. Lajos király udvarának német tagjai ellen táplált. Ezeket, kik különben is Luther felé hajlottak, kivánták sujtani, mikor a lutheranusokat sujtották, csakhogy a német birodalom iránti tekintetből nem akarták kimondani a törvényben. hogy a németeket kell kiirtani; a lutheranus szót használták tehát, de tulajdonképen a király német tanácsosait gondolták.

Mindebből kétségkívülinek csak az mondható, hogy nagy volt az akkori uralkodó társadalomban a gyűlölet a németek iránt. E gyűlölet azonban egész leplezetlenül kifejezést nyert; az országgyűlések nem titkolóztak, hanem világosan megmondották, ki ellen irányul haragjuk. Irányult az a király német tanácsosai ellen is; világosan megmondták ezt az ismételt és a legkomolyabb fenyegetésekkel kísért felszólalások, melyeket e németek eltávolítása iránt II. Lajoshoz intéztek. Megjelölték az illetőket, s hogy a külföld iránti diplomáciai tekintetek, különösen a német birodalom iránti figyelem legkevésbé sem feszélyezte őket, az kitünik abból, hogy a német császár hivatalos

követének kiutasítását is sürgették. Ha tehát ez esetben meg merték mondani, hogy nekik nem kell német, a szóban forgó törvényczikkelyben sem használták volna a lutheranus szót a német helyett, ha az a cikkely nem a lutheranusok ellen irányul. Nem hiszem tehát, hogy a lutherani comburantur cikkely mások ellen irányult volna, mint éppen Luther tanainak hívei ellen. E törvényczikkelyben a magyar országgyűlés egyenesen Luther ellen fordult. Tette ezt nem is vallásos fanatizmusból, nem is a régi egyház fejeinek és papjainak felbujtására, mert ezekkel az országgyűlés akkor éppen oly hadi lábbon állt, mint az új tanok híveivel. Az országgyűlés a leghevesebb kifakadásokkal és támadásokkal halmozta el az akkori magyar egyház fejeit, sőt egy ízben kijelentette, hogy papokkal szóba sem áll. A rendek ugyanis felkérték a királyt, jelenjék meg körülükben, de világi tanácsosaival és papok nélkül, kikkel semmit sem akarnak kezdeni. A papságnak tehát nem lehetett befolyása az illető törvényczikkelyre, mert a világi társadalom nem hallgatott többé a főklerusra, sőt egyenesen oly hangon szólt róla, mint Luther Márton Németországban. Azt lehetne mondani, hogy a lutheranusok elleni törvényt olyan országgyűlés hozta, mely lelkében már maga is lutheranus volt, mely, tudatosan vagy öntudatlanul, de szavai és tettei után kétségkívül teljesen impregnálva volt a kor uralkodó eszméitől, Luther tanaitól. Itt már az a szellem nyilvánul, mely néhány évtized alatt diadalra segítette a reformatiót az ország nagy részében.

De ha ilyen volt az országgyűlés hangulata, hogy hozhatta a törvényt, mely a lutheranusok megégetését rendeli el? Sajnos, hogy e kérdést Zsilinszky nem tisztázza, s csak arra szorítkozik, a mit e tekintetben a régibb írók mondanak. Pedig ez, mint már jeleztem, nem fejtí meg a törvény keletkezésének nagy érdekű rejtélyét. Én azt hiszem, hogy az országgyűlés magatartását tisztán és kizárólag politikai szempontok sugalták. A magyar uralkodó társadalom azért volt ez időben Luther ellensége, mert Luther és hívei akkor még a magyar állam ellen foglaltak állást s szintén politikai okokból elleneztek vagy legalább nehezítették, hogy a német birodalom Magyarországot a török elleni önvédelmi harcokban megfelelően támogassa. Luther ebbeli álláspontját később megváltoztatta, s akkor a magyar társadalom álláspontja ő irányában szintén gyökeresen módosult. De ez időben még határozottan kikelt az ellen, hogy a német birodalom Magyarországot a török ellen segítse, sőt egyenesen meg is támadta a magyarokat. E magaviseletében kell a magyar országgyűlés magaviseletének és az illető szigorú törvények megalkotásának nyitját keresni. A lételeben fenyegetett magyar államra

nem lehetett közönyös Luther magaviselete s az eszmék, melyeket a török veszély kérdésében hirdetett. Erre már rá utaltak egyes történészeink, de a kérdés még éppen nincs tisztázva. Pedig azt hiszem, egyes egyedül itt található meg a kérdéses törvények hozatalának igazi okai. Luther azon időbeli irataiból, leveleiből, beszédeiből s hiveinek akkori nyilatkozataiból kell az országgyűlés magaviseletének indító okait kideríteni. Tanulmányozni kellene őket, mert a kérdés sokkal fontosabb, semhogy meg nem érdemlené az alapos kutatást. Nagyon valószínűnek tartom, hogy a kutatás ki fogja deríteni a sokat vitatott magyar törvény s Luther magyarelleses fellépése között a szoros oksági összefüggést. Épen azon elfogulatlanságnál fogva, mely Zsilinszky történetirői működését jellemzi, ő leginkább hivatott Luther ez időbeli szellemi hagyatékának átbuvárlására, mire jó alkalmúl szolgált volna az, hogy különben is kitér a két Luther-ellenes törvénycikk alkotásának körülményeire és indító okaira.

A mohácsi vész után Magyarorszáiban az 1548-ki pozsonyi országgyűlésnek nyílt először alkalma a vallás ügyében új törvényt hozni. Ekkor már az országban a protestantismus hatalmas hódításokat tett, ámbár a pozsonyi országgyűlésen megjelenteknek nagy többsége még a kath. egyház hívének vallotta magát. Hozott is kemény törvényeket a vallásügyben, csakhogy az az elkeseredés és gyűlölet, melynek az uralkodó osztályok 1523-ban és 1525-ben kifejezést adtak, nem nyilvánul többé e törvényekben. A lutheranusokat nem is említik; a szigor a sacramentari-usok és anabaptisták ellen irányul, máskülömben a rendek a kath. egyházban a tanügy és a művelődés terén reformokat sürgetnek. Következtek ugyan később sokkal ridegebb és ellenségesebb törvények, de a protestantismus gyarapodását, szervezkedését, a két részre oszlott hazában való diadalutját nem bírták többé feltartóztatni. Zsilinszky mindenütt gondos figyelemmel kíséri ez utat, főleg a törvényhozás magaviseletét a vallásügyek terén s első kötetében egész azon időig vezeti le előadását, mikor a magyar protestantismus hosszas küzdelmek és szenvedések után kivívta törvényes szabadságának elismerését s a bevett vallásfelekezet jogaival ruháztatott fel. Ez tudvalevőleg az 1606-ki bécsi békeszerződésben történt, mely 1608-ban ígtattatott törvény-tárunkba.

Míg az első kötet nyolczvan esztendőnél hosszabb időszakot ölelt föl, a második, jóval testesebb kötetben csak negyven év. az 1608—1647-ki időszak valláspolitikai törvényhozásának rajzát vesszük. Itt a munka jóval behatóbb lesz, s szerző sokkal mélyebb bepillantást nyit az országgyűlési tárgyalások szövevényébe, valamint az egyes törvények létrejöttének tanulságos körülményeire.

A jelenkort kivéve az itt tárgyalt negyven év a magyar protestantizmus egész életének legboldogabb időszaka. A király, a törvény elismerte egyenjoguságát, a társadalom uralkodó elemei, a főurak, alig néhány család kivételével, a nemesség óriási többségében, a városok, a végbeli magyar katonák csaknem teljesen az ő tanait vallották, s így életérdekei meg voltak védve, létele biztosítva volt. Felhőtlen égnek, állandó verőfénynek azonban ez időben sem örvendhetett. A régi egyház nem akart a törvény előtt meghajolni, nem akarta az ifjabb egyház jogait elismerni. Ellenkezőleg, eddig ismeretlen erélylyel és buzgalommal lépett föl ellene s az összeütközések gyakoriak és hevesek voltak. De a protestantizmus a nyilvánosan vívott harcban mindig győzött, mert épen ez időben uralkodott Erdélyben a magyar protestantizmus két legkiválóbb fejedelme Bethlen Gábor és I. Rákóczy György, kik komoly veszély pillanatában mindig kardot fogtak érte s fen tudták tartani a magyar protestánsok törvényes egyenjoguságát. Ezek azonban nem voltak ily szerencsések az ellenök indított titkos háboruban, melyet a kath. főpapság éppen e korszakban nem is képzelt sikerrel folytatott, mert a főúri világ nagy részét visszahódította s ezzel az országgyűlésen s a társadalomban óriási hatalmat biztosított magának. Mindazonáltal ez a korszak további nagy sikerekkel záródik a két protestáns egyházra nézve. Ez a linczi béke, mely 1645-ben kötöttetett s 1647-ben igtattatott törvénybe. E nagy vívmánnyal fejezi be Zsilinszky művének második kötetét, ki ezuttal épen e fontos történeti mozzanatot aránylag röviden adja elő, mert pár évvel ezelőtt önálló nagy munkában írta meg minden részletében a linczi béke történetét, valamint a hozzá fűződő eseményeket és törvényhozási tárgyalásokat.

A harmadik kötetben Zsilinszky az 1648-1687-ki eseményeket tárgyalja. E negyven évi időszakban Magyarországon összesen csak hat országgyűlés tartatott és pedig 1649-ben, 1655-ben, 1659-ben, 1662-ben, 1681-ben és 1687-ben. Ezek közül is akadt már egynek, az 1662-nek önálló történésze, ki lefolyását egy testes kötetben írta meg. (Fabó András: Az 1662-ki országgyűlés. Budapest 1873.) Azt hihetnők tehát, hogy e korszakról lesz Zsilinszkynek a legkevesebb mondani valója, mert, habár voltak ez időszakban különböző részleges gyűlések is, melyek a vallás ügyeivel foglalkoztak, ezek nem hoztak törvényt soha s így csak közvetve jöhetnek figyelembe. Mindazonáltal ez Zsilinszky nagy művének legterjedelmesebb, sőt nézetem szerint legbecsebb köteté. Nem csupán a magyar protestantizmus, hanem az egész magyar nemzeti történelem szempontjából is fölötte érdekes és tanulságos ez a kötet, s ebben van a legtöbb rendszeresen feldolgozott fejezet. Abba az időszakba, mely itt fel van elevenítve,

már bele ragyog ugyan Buda visszafoglalásának dicsősége, de máskülömben ez idők a magyar nemzetnek és különösen a protestans egyháznak legszomorubb, legrettenetesebb évei. Az történet nálunk is, a mi a hugenottákkal Franciaországban, kikre csak a nantesi edictum kivivása után virradtak igazán a küzdelem keserű s végül szerencsétlen napjai. Kedvező politikai combinatiók mellett aránylag kevés áldozatba került a két protestans egyház teljes egyenjogúsításának kivivása, mi a bécsi és linczi békében és becikkelyezésükben a korona szentesítését is megnyerte. De csak az egyenjogúsítás után kezdődött a tulajdonképeni élet-halál tusa e vívmányok megtartásáért s csakhamar igen kedvezőtlen körülmények közt folyt tovább. II. Rákóczy György bukása után a magyar protestansok nem támaszkodhattak többé Erdélyre s saját erejükre maradtak utalva, mely azonban a kath. ellenreformáció fényes sikerei következtében rendkívül megapadt. A főuri családok csaknem mind, a nemesi családok közül sokan visszatértek a régi egyházba s jószágaikon kiméletlenül irtották a protestantismust, mit a főpapok a magok javain már előbb megkezdettek.

A legnagyobb csapás azonban, mely ez időben a magyar protestansokat érte, a Rákóczy-családban beállt változás volt. II. György özvegye, Báthory Zsófia, fiával I. Ferenc czczel szintén kath. hitre tért s ez a tetterős, merész asszony óriási birtokain s a velök szomszédos területeken kegyetlen következetességgel dolgozott az ellenreformatio érdekében. Igy az a család, mely eddig a magyar protestantismus legszilárdabb támasza volt, most egyszerre ellene vetette latba vagyonának és hatalmának egész súlyát. Ez azért is végzetes következményekkel járt. mert Báthory Zsófia olyan vidékeken, az ország északkeleti megyéiben indította meg az irtó háborut, melyek a központi kormányzattól jó távol s a protestans Erdély közelébe estek. hol tehát a kath. térítés eddig nem igen vethette meg lábát. E vidékeken, a protestansok legbiztosabbnak tartott fészkeiben, támadt tehát az új és kegyetlen ellenség, s Zsilinszky nagyon élénk színekkel világítja meg, minő végzetes hatásúvá lett ez elkeseredett asszony tevékenysége nem csupán a protestansokra. hanem az egész magyar nemzetre. Ez asszony szereplése sokban hozzá járul azon rejtély megoldásához, hogyan válhatott a Lippay-Wesseleányi-Zrinyi-Nádasdy-féle összeesküvés, melynek fejei az ország egész más vidékén laktak és buzgó katolikusok voltak, csakhamar az észak-keleti vármegyék s a leginkább protestans köznemesség mozgalmává. Ezt jó részt Báthory Zsófia hajtotta bele. kinek neve elválhatatlanul össze van forrva a magyar nemzet egyik legfájdalmasabb catastrophájával.

De nem ő az egyedüli, a ki e gyászos idők jövetelét elősegítette. A mohácsi vést megelőző évtized óta nem volt a magyar társadalom olyan zilált, a közszellem oly anarchicus, mint 1670 körül. A felekezetek szerint szétszaggatott nemzetnek nem voltak vezérei, nem volt senkije, a kiből csak némi bizalmat helyezett volna. Folyton azon panaszkodott, hogy a király a magyar ügyeket törvény ellenére idegen tanácsosaival kezelte, de a király magyar tanácsosainak — például az 1670-ki besztercebányai gyűlésen — szemökbe mondta, hogy csak névleg magyarok, de tetteik az ellenkezőt bizonyítják, Hol vehette volna tehát a király ezen körülmények közt a magyar tanácsosokat? Hisz ha a panaszosokat teszi tanácsosaivá, a panaszlottak viszont ezeket nyilvánították volna csupán névleges magyaroknak. De nemcsak katolikusok és protestansok, hanem magok a protestansok egymás közt is elkeseredett harczot folytattak. Igen tanulságos dolgokat mond erre nézve Zsilinszky az 1649-ki országgyűlés tárgyalásainak ismertetése folyamán. A linczi békének a felekezetek egyenjogusítására vonatkozó s törvényben is szentesített határozatai ellen gróf Nádasdy Ferencz és Megyery Zsigmond a nádornál irásban ünnepléses tiltakozást adtak be. Magánemberek ily hadüzenete a törvény szétszege ellen a rendiség korában nem szokatlan ugyan, de mindenesetre elszomorító jelenség. Csakhogy az 1646-7-ki törvények ellen nem csupán kath. főurak, hanem Kassa városa is tiltakoztak. Az egyiknek ez, a másíknak amaz a törvény-cikkely nem tetszett, s mindegyik tisztán saját külön érdeke szempontjából ítélte meg a törvényt. Sőt Kassa városa még tovább ment, s az ágostai ev. tanács a törvény világos határozataiban foglalt jogokat egyáltalán nem akarta a város területén élő helvét hitvallásuaknak megadni. A kassai két protestans felekezet vizályából országos botrány támadt, s az ügy sokáig sajtóságot, hogy egy protestans belügybe kath. főpapok és urak is bele szóltak, sőt őszintén megvallom, elfogulatlanabbúl ítéltek meg a vizályt s inkább a törvény alapján álltak a kisebbséggel szemben, mint a többség, mely a testvéregyházat meg akarta fosztani törvény biztosította jogaitól.

A közös szenvedés, mely a protestantismusra csakhamar beköszöntött, sokban enyhítette az ellentéteket s közelebb hozta a hitrokon elemeket. E szenvedések hosszú lajstromát adja Zsilinszky műve, mely egykorú és megbízható források, történeti emlékek, hivatalos iratok, naplók stb. alapján egész rideg valóságában eleveníti meg előttünk a komor, végzetes időszakot. Mert rettenetes megpróbáltatásokon ment át az akkori emberöltő; az

egész protestans értelmiség, a lelkészi és tanítói kar minden tagja, a birtokos nemesség legnagyobb része proscibáltatott. A gályarabok gyászos korszaka volt ez, kiknek szenvedései egész Európában fájdalmas viszhangot keltettek. De nemcsak az ő sorsuk volt szánalmas. Az itthon maradottakra nem kevésbé fájdalmas napok virradtak. Tömegesen veszttek el a tömlöczben vagy a kegyetlen német tábornokok kezében és még tömegesebben üzetek ki hajlékukból, fosztattak meg vagyonuktól, hogy a bujdosás keserű kenyerével megismerkedjenek. Nem olvashatni mély megindulás nélkül Zsilinszky művének ide vonatkozó fejezeteit vagy is tulajdonképen az egész harmadik kötetet, mely tele van a panaszok és sérelmek kath. és prot. részről egyaránt előterjesztett végtelen sorával. Ma, midőn a magyarság ismét egyházi és valláspolitikai mozgalmak befolyása alatt áll, Zsilinszky műve nemcsak mint becses történelmi munka, hanem mint actualis érdekű olvasmány is kiváló figyelmet érdemel. A multak példáján, rég porladozó nemzedékek sorsán világítja meg ezt a fontos kérdést.

ACSÁDY IGNÁCZ.

A magyarok östörténete.

»*Relationum Hungarorum cum oriente, gentibusque orientalis originis historia antiquissima. Scripsit comes Géza Kuun. Vol. I. Claudiopoli 1892.*»,
8-adr. 281 l.

Erdély főrangú és nemes családjai körében mindig erős volt a történelmi érzék. A kik a történelmet csinálták, szerettek azzal írásban is foglalkozni. A főrangú történetírók egész sora követte egymást a XVII. százévtől napjainkig. A Bethlenek (Farkas és János), Kemények (János a fejedelem, József, Zsigmond és Gábor), Apor Péter, a Telekiek (József és Domokos) s még többen nagybecsű történelmi munkákkal gazdagították tud. irodalmunkat.

A most élő erdélyi főurak közül *gr. Kuun Géza* a legkiválóbb író, a ki úgyszólván minden idejét történelmi és nyelvészeti tanulmányainak szenteli és sűrűn egymásután adja ki tanulmányainak nagybecsű eredményeit.

Maros-németi tusculanuma már Kazinczy és Döbrentei által a muzsák templomává szenteltet fel. Az ő emléköket kegyelettel ápolják ott máig is, szellemök ott lebeg a gondosan ápolt parkróluk nevezett árnyas ligetein, berkein — s mintha példájok lelkesítőné Maros-Németi mostani urát és úrnőjét (b. e. br. Kemény Gábor minister, a tört. társ. elnöke unokatestvérét), hogy életük eszményképét miben találják fel.

Vendégszerető házuk tavasztól ősziig nyitva áll az ott sűrűn megforduló hazai és külföldi írók előtt; késő ősszel bezáródik az évről-évre tanulmányútra induló grófi pár után, a kik a zord időszakot hol Olaszország, hol Páris és Berlin muzeumai, könyv- és levéltárai s egyetemei közelében töltik: — a műélvezet mellett tanulva, kutatva a hazai történelem és cultura gyarapítására.

Ilyen eszményi tud. élet egyik terméke hagyta el nem régen a sajtót gr. Kuun Géza tollából — a magyarok legrégebbi, őstörténelméről, a latin cím szerint: *a magyarok kelettel és kelet népeivel való érintkezéseinek legrégebb történetei.*

Kuun Géza gr. specialis, nagy előszeretettel művelt munkaköre: a keleti népek nyelvének és történetének tanulmányozása. Ennek alapján kutatta fel mindazt, a mit a régi magyarokról a keleti (sinai, mongol, perzsa, arab, görög, orosz, török stb.) népek irodalma tartalmaz s ezt összevetvén hazai történetíróink és a nyugati források tudósításaival — egybeállította mindazt, a mit őseinkről a honfoglalás előtti időről tudhatunk, s így megírta a magyarok őstörténetét s vándorlásuk képét az ázsiai ősi hazától mai hazánk határáig.

Az első fejezet az *altai tartományban élő magyarokról* szólva elmondja, hogy a magyarok őshazája az Altai hegység nyugati ágazatai alatt terült el. — *A Magyar* név (mely eredetileg legkiválóbb törzsük neve volt) megvan ottan *Madsar* folyó és az Altai hegység előágazatának *Mazar-Tagh* nevében máig is. Itt éltek a magyarok a Krisztus születése táján a hunokkal és más törökfajta népekkel együtt; kelet felé a *mongolok*, nyugatra és délre *iráni* népek szomszédságában. Mindkettőnek nyelvéből vett át a magyar; ennek és főképp a *zend vallásnak* nyomai a magyar mythológiában nem csekély idei érintkezésre vall ezekkel a népekkel, — szintűgy az *ostjakkokkal*. A magyarok is akkor kezdték meg (Kr. u. az I. évszázban) vándorlásukat nyugat és észak felé, midőn a hunok. és ugyanazon okból, t. i. a sinaiak által szorítva. A magyarok útja az *Ob* folyó irányában történhetett. A hunok a Kr. u. II. sz.-ban már a Kaukázuson túl laknak s szomszédjai itt is a magyarok (a VI. sz. író Jordanis szerint *hunugorok*, mint a hunok legközelebbi rokonai), a kik ekkor *Jugria* (Biaromia, a mai Perm) lakói. — De nem minden magyar vándorolt ki az altai hazából, nem csekély részük ott maradt, a kiket még a XV. százévben is *madsar* néven emlegettek.

A magyar krónikákban Azsia úgy íratik le, (miről K. G. gr. külön fejezetet írt) miként azt a néphagyomány, a parasztok meséi és a hegedősök csacska énekei előadták.

Midőn a hunok és magyarok egy része a Kr. u. I. százévben az Ural és Volga közé bevándorolt, ennek a vidéknek ethnographiai

képe teljesen megváltozott. A magyarok eleinte az Ural nyugati lejtőin a Káma két partján laktak, vogulok és ostjások szomszédságában s azután szálltak lejjebb, Jugria déli részeire. A magyaroknak egy része a hunokkal tartott és harczolt Balambér vezérlete alatt s osztozott ezek sorsában később is. A hátramaradtak északi Jugriából a délbe és északi Baskiriába nyomulván, a VI. században (558. körül) megszállták a Volga középső és déli vidékeit, kiszorítván onnan az avarokat és hunokat. Itt laktak aztán a VIII. sz. végéig, a besenyők betöréseig. Jugriában tehát és északi Baskiriában összesen mintegy hétszázévig laktak. Mielőtt a Volgát átlépték volna, egy ideig déli Baskiriában és az alsó Volgánál tartózkodtak, mígnem a kazár királytól engedélyt nyertek, hogy országába léphetnek s azon keresztül vándorolhatnak tovább nyugatra a Maeotis tava mellé. A Volgát téli időben lépték át Saratowon alól, ott a hol a Don leginkább megközelíti s azután a Don balpartján egész a Maeotis taváig leszállván, mielőtt Lebediába átjöttek volna, egy ideig a Kaukázus felett abban a tartományban tanyáztak, a mely régi időtől fogva *Alániának* neveztetett s a IX. sz.-ban a Kubán folyótól a Kaukázusig terjedt. Ezen a vidéken a Kuma partjához közel még nem régen is két *Magyar* nevű hely volt (*Olu Magyar* = Nagy Magyar, és *Küçük Magyar* = Kis Magyar), mely Kuun Géza szerint valószínűleg azoktól a magyaroktól vette nevét, a kik Attila halála után a hunok maradványaival ide a Bosporus Cimmericus partjaira visszavonultak s innen Örményországba becsapkodtak. Ezek a kik 520-ban egy *Magyar* nevű vezért választottak magoknak, a IX. százévek elején azután egyesültek az Alániába költözött régi testvérekkel. A magyarok második hazája tehát Európa területén (K. G. szerint, ellentétben az eddigi hiedelemmel) *nem Lebedia*, hanem *Alánia* volt, a Kaukázustól északra.

Miért hagyták el ezt a hazájokat? nem tudható. K. G. azt hiszi, hogy a magyarok a kazárok biztatására azért foglalták el Lebediát, hogy az alsó Don vidékét a besenyők és a szomszédos keleti népek ellen oltalmazzák. A Lebediába költözést a 836 — 837. évre teszi.

De egy része a magyaroknak most is visszamaradt Alániában, s ezek 840 — 41-ben Kis-Ázsiában a szaraczenokat segítették Theophilus görög császár ellen, a mikor is a magyar íjászok döntötték el a győzelmet. Ugyanakkor a lebediai magyarok (839 — 40-ben) a Dunáig hatoltak. Az alániai (Kaukázus-vidéki) magyarok utódai máig is büszkén vallják magokat magyar ivadékoknak, így az Elburz hegy tövében lakó 200,000 főnyi *Karacsaj nemzet* és mások.

Lebediában a dontői magyarok (dentumoger) mintegy félszá-

zadig, 889-ig laktak, ott egyesülvén a kabar (= kara chazár, fekete kazár) nemzetséggel. Azt a folyamközi tartományt a Don tövénél maig is *Lepedikának* nevezik az oroszok, de nem *Elöd* vezértől, hanem a *lebeda* (laboda) növény nevéből. Innen 862-ben Németországba is elkalandoztak, mint gyors lovas nép nagy térségeket futván be rövid idő alatt. Lebédiából is a besenyők által szorítottak ki, a midőn is ketté válván, egy részük visszament Alániába, a másik tovább vándorolt *Etelközbe*, a hol 889-től 892-ig maradtak egy folytában, a midőn Németországba látogattak el; innen visszatérve K. G. szerint még hat évig maradtak Etelközben, a honnan ismét a besenyők beütése és pusztítása miatt vándoroltak tovább mai hazánkba.

Ezek után a magyarok hét törzséről írván, kimutatja, hogy a rokon nemzeteknek (kun, székely, besenyő) állítólag mindeniknek hét törzse volt s ez a hetes szám iránt táplált előszeretetből költetett. *Magyar* volt a legelső törzs, melynek egy része a hun háboru után a Bosporus mellett virágzott, a melyből Árpád vezér származott, s a mely aztán az egész nemzet közös nevévé vált. A krónikák ismeretes hét törzséről kimutatja, hogy a Megyeren (Magyaron) kívül mind más, rokon nemzetbeliek. A *Nyék* törzs idegen, mert elől harczol, pedig első sorba az idegeneket állították; *Kürtgyarmat* = kuturgur-germat, kuturgur (azaz bolgár) törzs; a *Tarján* és *Kara Kazár*, kazár-törzs; *Jenő* székely. A Volga mellett maradt magyarok görög-latin néven *hepta-radici*, héttörzsöknek neveztettek. A krónikák 108 nemzetsége is ép oly problematicus, mert az oklevelek alapján ennél immár többet ismerünk. Constantinus szerint egy törzs egy hadtestet képezett.

B. e. Salamon Ferenczünk az egész törzs-szerkezetet hadi felosztásnak tartotta, amint azt a magyarok hadi szervezetéről a vezérek korában írt genialis értekezésében fejtegette. Kuun Géza — sajnálattal nélkülöztük — ezekre nem reflectál; bár a hadi szervezetről ő is ír.

A régi magyarok életmódjáról és intézményeiről írt fejezet elmondja, hogy a magyarok fejedelmüket *lende*, nagyvezérüket *gyula* néven hitták; az erdélyi *székelyek* nemzeti fejedelmeiket eredetileg *hám*-nak nevezték, mint azt a *Zandir-hám* névből következteti K. G. Csakhogy a *Zandir-hám* névre építeni semmit sem lehet, mert az egyedül az u. n. Sándor-féle Csiki krónikában fordul elő, melyet maga K. G. pár lappal előbb *kétes eredetűnek* mond. Ép ilyen problematicus eredetű szó a *rabonbán* is, a hogy később állítólag a székelyek fejét hívták. — A székely kérdésben K. G. általában a székelyek külön eredetének vitatója s Hunfalyv theoriáját, mintha a székelyek kir. telepítvényesek lettek volna,

elitéli. De — sajnos — a székelyek eredetének fogós kérdését az ő nagybecsű munkája sem oldotta meg.

Atelkuzuról irván, kimutatja, hogy a Volga török neve az *Etel* a magyar krónikákban hol a *Dont*, hol a *Dniestert* jelenti. Mert a magyarok Lebédiában azon a néven nevezték a Dont, mint a hogy nevezték déli Baskiriában a Volgát. A magyar paraszt máig is könnyen átruházza vidéke folyójának vagy hegyének nevét (melyet nem tulajdon, de egyszerű főnévnek hisz) más vidékére. Erre egy classicus példát idéz K. G. Szabó Károly beszélt neki, hogy a Kőrös mellől egy apa fiát felvívén Bpestre, a fiu a Dunát meglátván, így kiáltott fel: *ennye de nagy Kerezs ez!* S midőn az apa megmagyarázta, hogy ez a Duna, a fiú így ismételte felkiáltását: *ennye de nagy kerezs ez a Duna!* — Így történt az Etel folyó névvel, melyet a régi magyarok magokkal hoztak a Volgától Etelközig.

Az utolsó fejezet a magyarok első vezérének választásáról szól, főkép Constantinus császár szövege alapján, összeegyeztetvén a keleti forrásokot a hazai krónikák tudósításával.

A hazai források hitelességét általában K. G. gróf mindenütt nyomós érvekkel védelmezi, kimutatván, hogy több hitelesség tulajdonítandó azoknak, mint az általában mostanság szokásban van.

E rövid összegezésből is látható, mennyi új adatot s eszmét tartalmaz Kuun Géza könyve a magyarok vándorlásairól, régi lakó helyeiről; pedig eredetisége inkább a bizonyító idézetekben, okadatolásban rejlik, a mikre ki nem terjeszkedhetünk.

Nagy nyereségnek kell tartanunk őstörténetünk tisztázására Kuun Géza gróf nagybecsű munkáját, a mely minden eddiginél teljesebben, világosabban tárja elénk mindazt, a mi a keleti, hazai és nyugati forrásokban a magyarok eredetére, vándorlására, ősi intézményeire található. A dolog természetében rejlik, hogy sok megoldatlan kérdés marad fenn még ezutánra is. Kuun Géza munkája kétségkívül nagy nyeresége történetirodalmunknak s az I. kötet után méltó érdeklődéssel várjuk a II-ikat, a mely a magyarok etelközi történetéről, Nagy-Morvaországba és Pannoniába való beütéseiről, a bolgárokkal vívott harcokról stb. fog szólni s időrendi tábláját nyújtandja a magyarok vándorlásainak és vitézi tetteinek a honfoglalásig.

SZÁDECZKY LAJOS.

Alfred Ritter von Arneth, Aus meinem Leben. Két kötet. Stuttgart. 1893. Cotta. I. 1 — 282. II. 1 — 268.

Arneth, a bécsi archívum igazgatója, az osztrák történetírók nestora, e két kötetben a saját emlékezéseit írja meg. Egy tudós és hivatalnok élete tárul itt elénk, ki szerencsés ifjuság után a saját érdeméből, de kedvező külső körülmények között folyton előrehaladt kitűzött célja felé. Lágyan ringatták az élet hullámai, a fürgeteg kitért előle s soha zátonyba nem ütközött. Az ilyen boldog élet képe mindenkor vonzó látvány; s tiszteletünket is fölkelti, ha annyi szellemi elevenesség s komoly munka rejlik mögötte, mint az Arnethé mögött. Emlékezéseinek e személyes érdeken kívül különben culturtörténeti érdeke is van annyiban, hogy Arneth emlékezéseiből — gyakori érintkezései folytán — az ausztriai hivatalos és születési aristokrátiát igen szeretetreméltó oldaláról tanuljuk megösmerni. Arneth egy igazi »Wiener Kind«, ki anyja révén a Burgszínházzal függ össze s ki e mellett boldog, hogy már dédanyjától kezdve számtalanszor mosolygott családjára a fejedelmi ház kegye. Dicséretére válik, hogy a mellett politikai függetlenségét mindenkor meg tudta védeni s méltó büszkeséggel tekinthet politikai pályájára: mind szereplésére 1848-ban a frankfurti birodalmi parlamentben, mind később az osztrák tartománygyűlésen s az »Urak házában«. E dolgok azonban messze esnek e lapok olvasóitól, azért csak azon körülményekről emlékezünk, melyek Arneth történetírói szereplésével vannak inkább kapcsolatban. Lehetetlen azonban az emlékiratok kedvelőit nem figyelmeztetnünk azon fejezetekre, melyekben Arneth családjáról beszél. Anyja, nagyanyja s anyai nagyatyja híres tagjai voltak a Burgszínháznak. Igen kedves hőbeszédűséggel s épen nem untató körülményességgel festi Arneth az apák s dédapák életét s az 1848. előtti Bécs irodalmi s művészi viszonyai minden fáradság nélkül megelevenülnek képzelmünkben. Családi emlékei Mária Terézia koráig hatnak vissza. Dédanyja akkor az udvari színház tagja volt. Egy délután a császárné véletlenül a luxemburgi kastély kertjében találja őt, a mint vissza akar vonulni, hogy az esti előadásra átöltözzék. Egy csapat gyermek volt körülé s észre lehetett venni, hogy egy újabb világpolgár már útban van. »Hányadszor?« — kérdi kegyes hangon a császárné. »Tizenkettedszer, felség, ha meg nem sérteném« — volt az alázatos felelet. »No, mert olyan derék asszony« — szólt a császárné — »házi pénztáramból jövőre még kétszáz forintja jár.« Csinos kis rokokó történet; az Arnethék különben a legkésőbb utódig nem egyszer részesülnek a fejedelmi család előzékeny figyelmében s írónk a kegynek e nyilvánulásait mindannyiszor hálással följegyzi.

Arnehtet, mint 29 éves embert, egy ausztriai kerület beválasztotta a frankfurti parlamentbe. Tiszteletre méltó szereplését rajzolni nem ide tartozik, de felidézzük legalább ez alkalommal egy akkori németnek emlékét, ki melegen védelmezte a parlamentben a magyarok ügyét. Eisenmann Gottfriednek hívták, Würzburgból való volt s kiállott szenvedései miatt kezdetben nagy tiszteletben részesült. Régente egy szabadelvű lapot szerkesztett. a miért 1832-ben Münchenben elfogták s kényszer munkára ítélték. Csak 1847-ben szabadult ki a fogságból s 1848-ban vagy hat kerület választotta be a parlamentbe. Ez az Eisenmann rajongó csudálója volt a magyaroknak s Arneht szerint némileg derültséget keltett, hogy a sok kabátos úr közt — magyar rokonszenyből — zsinóros attilában járt.

Arneht első történeti műve a »Stalrenberg Guido gróf élete« 1853-ban jelent meg, mikor újra Bécsben találjuk Arnehtet mint udvari fogalmazót. Gondos munka, néhány kirándulás és társas összejövetelek közt oszlott meg élete. Érdekes ránk nézve a Brunswik grófokkal való ösmeretsége, kiket Martonvásáron sokszor meglátogatott; és a Lilien bárónéval való barátsága. Lilien báróné német neve mellett is magyar volt; nővére Eötvös József báró anyja s Eötvössel nem egyszer találkozott Lilienéknél Arneht. 1860-ban az archivum aligazgatójává nevezték ki. Ekkor már előkelő állást vivott ki magának úgy az austriai tartománygyűlésen, mint több kiadványa által a tudományos világban. Most kezd életének legfőbb művéhez: Mária Terézia történetéhez is. 1864-ben meghívták Münchenbe, a Miksa király által alapított történeti bizottság üléseire, melynek Ranke volt elnöke, s melynek tagjai közt Németország legelső történetiróit találjuk. Rankével különben már az előtte való évben Bécsben találkozott Arneht. Jellemző az archivum akkori igazgatására, melyre ekkor még Arnehtnek aligazgatói állása ellenére is — semmi befolyása nem volt, hogy még Rankének sem adtak ki bizonyos iratokat, melyek 1756-ból a francia-osztrák szövetségre vonatkoztak. Arnehtnek egyik kiváló érdeme, hogy e részben megváltoztak a viszonyok s az archivum azóta minden komoly kutatónak a legkönnyebben rendelkezésére áll. Nem érdektelenek Arneht sorai Rankéről. »Ranke számos tisztelője, kikhez föltétlenül magamat is sorolom, nem fog neheztelni nyíltságomért, ha megvallom, hogy a benyomás, melyet külseje s föllépése keltett bennem, nem volt mindenben kedvező. Szerfölött kicsiny, jelentéktelen alakja, élénk s szögletes mozdulataival, hatalmas fejével, melyet bozontos fehér sörénye idomtalan nagygyá tett, s himlőhelyes arczával nem volt vonzó. Csak kicsiny, rendkívül beszédes szemeknek szikrázó tekintete árulta el, hogy kiváló emberrel

állunk szemben. Nála is tapasztaltam, hogy semmi sem okoz könnyebben csalódást, mint mikor valaki, kinek nagysága bizonyos téren kétségen felül áll, más irányban oly tevékenységet fejt ki, mely még középszerű várakozásnak sem felel meg, s ilyen volt azon mód, a mint Ranke a történeti bizottság ülésein elnökölt. A nagyon hosszú elnöki beszéd, melylyel az ülést megnyitotta, kétségkívül sok érdekes dolgot foglalt magában; de előttem legalább csak nehezen érthető s modorosnak látszó előadása hatásától jóformán megfosztotta. Még különösebbnek találtam a módot, a hogyan Ranke az üléseket vezette. Most hévvel vett részt a tárgyalásokban, majd ügyet sem vetett rájuk; de folytonos belső nyugtalanságtól üzelve, majd jobbra, majd balra fordult, majd ismét hirtelen fölállott s egyik társát, az ablakhoz vonta s vele hangos s heves beszélgetésbe mélyedt.* Érdekes megjegyzések, melyek azonban Rankét csak mellesleg érintik; inkább Arnethre jellemzők.

Arneth ez idő tájt Mária Terézia korát illető kutatásokkal volt elfoglalva. Figyelmessé tették a többek közt egy érdekes levelezésre Mária Terézia és leánya, a francia királyné közt, mely az uralkodó magánkönyvtárában őriztetett. Arneth engedelmet nyert ezek lemásolására s használatára. Érdekesekek a körülmények, melyek Arnethet e levelezés kiadására ösztönözték. Eugenia császárné azon időtájban, miután azelőtt kalapokban, krinolinokban csinált divatot, most valami nemesebb dolgot, Mária Antoinette cultusát hozta a napirendre. A császárné salonjában kézről kézre jártak Mária Antoinette levelei s bámulatot s részvétet keltettek az illető körökben. Valószínűleg ugyanazon levelek voltak, melyeket Hunolstein gróf 1864-ben kiadott s melyeket nemcsak Franciaországban, de egész Európában nagy érdeklődéssel olvastak. Kelt az árúczikk, midőn Feuillet de Conches, a francia külügyminiszterium egy előkelő hivatalnok, új két kötettel lépett a közönség elé. Az érzékeny, majd ismét pompázó frázisok a levelekben nagyon tetszettek a közizlésnek. Arneth azonnal látta, hogy itt hamisítványokról van szó s az határozta el arra, hogy a keze közt levő eredetieket kiadja, minden megjegyzés nélkül a francia kiadások értékére, mert meg volt győződve, hogy már felületes összehasonlítás után is ki fog derülni az igazság. Arneth könyve a német czím s német bevezetés s jegyzetek mellett is nagy figyelemre talált Franciaországban, s Sainte-Beuve, Nisard, Cuvillier-Fleury behatóan foglalkoztak könyvével. Komikus, igazi francia tévedésbe esett e részben Sainte-Beuve. Arnethről mindig mint Monsieur Ritterről szólt, ezt tartva vezetéknévének. Mikor tévedésére figyelmetztették, egy második cikkében e kis hibáért egyenesen

Arnethre háritotta a felelősséget: »car en France il faut se présenter à la française.« Az előbbi francia kiadások hitelességét a kritikusok annál kevésbé bolygatták, mert a legnagyobb örömmel s elismeréssel fogadták már előbb Hunolstein s Feuillet de Conches közléseit. Sybel volt az, ki aztán kimutatta, hogy durva hamisítványok, melyeknek a kiadók jóhiszeműleg lépre mentek.

Nem érdektelen e helyen azt a néhány futólagos érintkezést is megemlítenünk, melybe Arneth később Andrássy gróffal jutott. Andrássy haragudott az osztrák archivariusra, — legalább 1869-ben magyar barátai a delegációban így mondták Arnethnek, — azon ajánlatért, melyet a magyar czímer kérdésében tett. Arneth a magyar czímer közepébe a császári ház czímerét ajánlotta, mint a hogy Mátyásnál a holló, II. Lajosnál a lengyel sas volt a középben. A másik ügy a határőrvidék bekebelezése volt 1870-ben. Arneth, mint az urak háza bizottságának tagja, oly indokolást nyújtott be, melylyel Andrássy sehogy sem volt elégedve. Andrássy személyesen fölkereste Arnethet s indokolása megváltoztatását kérte. Arneth az indokoláson nem változtatott, de a felsőház határozata azután mégis Andrássy kívánata szerint dönt el. Midőn kevéssel később Arneth Andrássyval találkozott, megkérdezte tőle, hogy meg van-e most már elégedve. »A határozattal igen, hanem az ön jelentésével nem,« volt a felelet. »A látszat után ítélve -- mondja Arneth -- »Andrássy azt soha sem bocsátotta meg nekem. Rövid fél év után főnököm lett. s már csak meg kell mondanom, hosszú hivatalkodása folyamán igen barátságtalan főnököm volt.«

A barátságtalan főnök helyett sokkal szivesebben időz Arneth azon emlékeknél, melyek őt az udvarhoz fűzték. A trónörökösrel például ennek gyermekkora óta már érintkezésben volt. A többi közt egy kedves gyermekadomát beszél róla tíz éves korából. A trónörökös vizsgálat előtt állott, melyekre Arneth is hivatalos volt. Mikor a trónörökösnél jelentkezett, ez csipőig érő zubbonykában, hátrahajtott inggallérban feléje sietett s kezét nyújtá. »Úgy hallom -- mondá naivúl -- Ön is főleg történettel foglalkozik. Nekem is kedvencz tárgyam, csak hogy most még csak Servius Tulliusnál vagyok.«

De nem bocsátkozhatunk itt az »Emlékezések« bővebb részletezésébe. Arneth boldog életet élt, valóban szép életet, olyat, melynek alapját lelki derékség s munkásság képezi. Élte végén elismerés környezi minden oldalról, mint embert, mint tudóst s a bécsi Akadémia elnökét. Az ő életpályája szinte megingathatná a latin mondás igazságát »Bene vixit, qui bene latuit«. Az emberi életre mért közös csapásokon felül csak egy

kis báránnyel felhőske úszott az ő kék egén: a bécsi Mária Terézia szobor leleplezésénél 1888-ban egészen megfélekedtek róla, mint mondja: »még a trónörökös is« feledni látszott munkásságát. De ez a báránnyel felhős elúszott, mikor a tudós világ Arneht hetven éves jubileumát megülte.

B. R.

L. Thuasne, Djem Sultan fils de Mohamed II., frère de Bayezid II. (1459 — 1495), d'après les documents originaux en grande partie inédits. Étude sur la question d'Orient à la fin du XV. siècle. Paris. 1892.

Nem volt még politikai kérdés, mely az európai népek érdeklődését és az európai államférfiak figyelmét és tevékenységét oly hosszú időn át lekötve tartotta volna, mint a keleti kérdés.

Ósrégi keletű az ellentét kelet és nyugot között s e faji különbözőségeken alapuló ellentétet még élesebbé tette a VII. és VIII. század folyamán az izlam gyors uralomra jutása Fló-Ázsiában. A faji ellentéthez most még a vallási ellentét is járult; de a küzdelem Fló-Ázsia izlam hitű és Európa keresztény, hitű népei között, melynek színtere a XIV. századig Kis-Ázsia, Syria és Egyptom volt, bár ismételten óriási arányokat öltött, csak az ozmánok megjelenésével a Balkán-félszigeten vett Európa népeire fenyegető jelleget. A török befészkelődésével Európába kezdődik a keleti kérdés, mely annyi századon keresztül karddal és tollal folytatott küzdelmek daczára teljesen megoldva mai napig sincsen s előreláthatólag még sokáig fogja lekötni Európa népeinek érdeklődését.

E nagy politikai kérdés története a XV. század végén szoros összeköttetésben áll egy szerencsétlen török trónkövetelő, a hazai történelmünkben is emlegetett Dzsem herceg életével. Dzsem életrajza és a keleti kérdés története a XV. század végén képezi tárgyát Thuasne rendkívül érdekes, a XV. század zilált politikai viszonyait és laza erkölcsi nézeteit hiven visszatükrözőtető munkájának.

Dzsem herceg, vagy mint közönségesen nevezni szokták, Dzsem szultán, II. Mohamednek, Konstantinápoly meghódítójának harmadik fia. 1459. deczember 17. született. Anyja keresztény nő volt a szerb uralkodó családból, s talán e körülménynek lehet tulajdonítani, hogy Dzsem szultán, bár az izlam hitben nevelkedett fel s élete végéig jó mohamedán maradt, vallási tekintetben — valahányszor alkalma volt azt hebizonyítani — mindig türelmet tanusított. Neveltetése olyan volt, mint e korban általában a török hercegeké. Tíz éves korában elhagyta a

háremet és atyja udvarát s kormányzó címmel Kasztemuni városba küldetett, hol katonák, törvénytudók, költők és tudósok társaságában megtanulta a kormányzás mesterségét, a török irodalom mellett a perzsa és arab irodalommal is megismerkedett s nagyon korán kedvet kapott a verselésre is. 1473-ban, tizenégy éves korában atyja parancsára visszatért Konstantinápolyba s ott maradt a következő évig, a mikor II. Mohamed őt a perzsa háboru szerencsés bevégezése után, hirtelen elhalt bátyja Musztafa utódjául Karamania kormányzójává nevezte ki.

Tizenöt éves korában hagyta el Dzsem másodszer és ezután örökre Konstantinápolyt, hová többé nem is tért vissza soha, s Karamaniába tette át lakását, hol idejét tanulással, költészettel, katonai és testgyakorlatokkal töltötte. Ezen időben már testi és lelki tehetségei egyiránt feltűnést keltettek. Nemcsak költeményeivel aratott nagy sikereket, hanem testi ügyességével is: tartománya legjobb költőjének és legelső birkozójának tartották.

Első nyilvános szereplése a politikai élet terén 1478-ra esik. Mint atyja megbízottja vezette az 1480-ki rhodusi hadjáratot megelőzőtt tárgyalásokat és e minőségben annyi jóakaratot és buzgóságot tanúsított a béke fentartása körül, hogy a tárgyalások sikertelensége — a lovagok heismerése szerint — nem rajta, hanem a szultán magas követelésein mult. A Rhodus ellen intézett — különben a törökökre rosszul végződött — hadjáratban nem vett részt; de az 1481-ben Egyptom ellen tervezett hadjáratban ő vezette a török előcsapatokat s már betört Syriába, midőn atyjának II. Mohamed szultánnak 1481. május 3-ikán bekövetkezett váratlan halála a hadjáratnak hirtelen véget vetett s az egész helyzetet megváltoztatta.

A török birodalomban a trónöröklés kérdése fölött kitört a polgárháboru. Két testvér állott egymással szemben: Bajazid és Dzsem. Mint idősebb testvért Bajazidet illette a trón, de igen sokan voltak a birodalomban, kik a békeszerető és kényelmet kedvelő idősebb testvér helyett szivesebben látták volna a trónon a fiatalabb, de sokkal merészebb szellemű, tevékenyebb és harciasabb Dzsemet. És Dzsem csakugyan magának követelte, mint atyai örökséget, a birodalmat. Igényeit arra alapította, hogy ő Mohamed szultán uralma alatt született, míg Bajazid akkor született, mikor Mohamed még magánember volt. Bármily gyöngö volt is ez érv, Dzsem népszerűsége kipótolta igényei hiányosságát s egyideig kétségesnek látszott, ki lesz nyertes e küzdelemben. Azonban Bajazid, ki Mohamed halála pillanatában Amasiában tartzkodott, tartva öccse merész szellemétől, oly gyorsasággal, minőt tőle alig lehetett várni, Konstantinápolyba sietett és a kormány gyeplőit kezébe ragadta. A hadsereg, neve-

zetesen a janicsárok elismerték uroknak, hasonlóan a konstantinápolyi nép, de Dzsem, bizva népszerűségében, mégis kísérletet tett bátyja megbuktatására. Azon hadsereg élén, melynek vezérletével még atyja Mohamed bizta volt meg, Syriából Koniába s onnan Brussa felé sietett, hogy a birodalom e régi fővárosát kezébe kerítse. Egy ideig kedvezett is neki a szerencse. Ajasz basát, kit bátyja ellene küldött, Brussa mellett megverte s a várost, melynek lakosai hozzá pártoltak, elfoglalta; de kevéssel utóbb, 1481. június 22-én a jenischeri sikon vívott döntő ütközetben teljesen megveretett. Sietve visszavonult Koniába, tartománya fővárosába s onnan bátyja csapatai közeledésének hírére anyjával, feleségével és gyermekeivel együtt Egyiptomba menekült.

Egyiptom akkori ura, a humanitásáról Európában is híres Melik el Achref Qaitbay szultán, szíves vendégszeretettel fogadta a menekülő herceget, nemcsak emberbaráti, hanem politikai érdekekből is. A trónkövetelő Dzsem herceg, kihez veresége után is még sokan ragaszkodtak a török birodalomban, igen jó fegyver lehetett kezében Konstantinápoly ellen, honnan trónját már több ízben komoly veszély fenyegette. A kért segítséget Dzsemnek egyelőre azonban még sem adta meg, sőt legalább látszólag kísérletet tett a testvérek kibékítésére, mi azonban Dzsemnek azon követelésén, hogy a birodalom a két testvér között megsztassék, a mint azt előre lehetett látni, hajótörést szenvedett. Most aztán az egyiptomi szultán nem habozott többé Dzsemnek azon törekvését, hogy bátyja elleneivel összeköttetésbe lépve a háborút újra megkezdje, elősegíteni. Midőn tehát Kazimbég, Karamania kormányzója a felkelés zászlóját újra kitzte, Dzsem herceg az egyiptomi szultántól pénzt és némi segédesapatokat kapva ismét megjelent Kis-Ázsiában. Szerencsésen egyesült Kazimbég hadseregével, de Angora mellett másodszor is vereséget szenvedett s bátyja hadai által minden oldalról szorongatva Kazimbég tanácsára elhatározta, hogy Európába menekül. Egy hű emberét Rhodus szigetére küldötte a János-lovagrend nagymesteréhez d'Aubusson Péterhez, kérve ezt, hogy fogadja be szigetére és nyújtson neki segítséget igényei érvényesítésére. Nehogy ellenségei kezébe kerüljön, addig is, míg a nagymester válasza megérkezik, a tengerpartra sietett s a kurkoi kikötőben harminczhét kísérőjével egy rhodusi hajóra szállott.

E lépés vezette be Dzsem herceget az európai politika színterére, hol aztán személye néhány éven keresztül önző csel-szövények, végnélküli diplomaciai alkudozások és merészebbnél merészebb politikai combinatiók tárgya lett. Mint el lehet képzelni, a rhodusi lovagok a legnagyobb örömmel fogadták a menekülő herceg kérését — hiszen a trónkövetelőt igen jól

fel lehetett használni a törökök ellen folytatott csaknem szünetlen küzdelemben — s a nagymester azonnal egy hajóhadat küldött a herceg felvételére és ünnepélyes fogadására. Ugyanakkor menlevelet küldött számára, biztosítva ebben őt, hogy addig tartózkodhatik Rhoduson, a meddig jónak találja és akkor távozhatik a szigetről, a mikor éppen neki tetszeni fog. A levelek, melyekben a nagy mester e szerencsés esemény hírét az európai udvarokkal, első sorban pedig a szent-székkal tudatta, hiven visszatükrözik azon merész reményeket, miket Dzsem herceg jelenléte Rhoduson a török hatalom megtörésére a lovagokban felkeltett. »Most már — így irt a nagymester IV. Sixtus pápához — módjokban van a keresztényeknek Mohamed utálatos fáját teljesen megsemmisíteni; mert ha Dzsem hercegnek hadsereget adunk, pártja azonnal felkel; bátyja, kinek nincsen bátorsága, nagy félelembe fog esni. Bajazidnak csak kevés jó hadvezére van és a legjobb mindnyájok között Achmed basa, az otrantói győző, csak kedvező alkalomra vár, hogy ellene forduljon. Ily értelemben irt a basa Dzsem hercegnek, kérve őt, hogy ne essék kétségbe sorsa miatt, hanem pillanatra engedjen a körülményeknek. Soha nem nyílt még ily kedvező alkalom Görögország és az Archipelagus szigeteinek visszafoglalására; és minő dicsőség fog ebből Szentségedre háromlani! Ez eredmény elérésére a keresztény fejedelmeknek nem is kell nagy áldozatokat hozni: segíteni fogják őket Európában a herceg párthívei, Ázsiában Karamania királya, ki elvesztett tartományait akarja visszaszerezni. Bajazid szultán minden oldalról ellenségektől körülvéve nem fog ellentállhatni.«

Nem látszik valószínűnek, hogy a nagymester komolyan vette volna e szavakat. Európa politikai viszonyai mellett, azon mélyreható ellentétek között, melyek a keresztény államokat egymástól elválasztották, gondolni is alig lehetett ezek egyesítésére a török hatalom ellen. Mindazáltal Dzsem megjelenése Rhoduson Konstantinápolyban nagy aggodalmakat keltett fel. Bajazid azonnal követet küldött a szigetre, szinleg békealkudozások kezdésére, a valóságban, hogy a lovagokat Dzsem herceg kiadására bírja, vagy pedig hogy bármely úton, törrel, vagy méreggel a veszedelmes trónkövetelőt ártalmatlanná tétesse. Éppen ezért Dzsem herceg nem érezte magát biztonságban Rhoduson, a török birodalom tőszomszédságában s maga kérte a nagymestert, hogy Franciaországba szállíttassa. Azt reménylte ugyanis, hogy XI. Lajos francia király, első sorban pedig a magyarok segítségével nyugatról sikeresebben intézhet támadást bátyja ellen. 1482. szeptember 1-én tehát harmincz kísérelőjével és húsz muzulmán rabszolgával hajóra szállott, hogy Francia-

országba vitorlázzon. D'Aubusson nagymester levélben tudatta az európai fejedelmekkel Dzsem herczeg elutazását Franciaországba s a pápához intézett levélben kifejezést adott azon reményének, hogy, ha Itáliában a béke helyreáll, a pápa az európai keresztény fejedelmekkel együtt fontolóra fogja venni, hogy a kereszténység általános érdekében mi lenne a török ellen teendő. Hogy azonban a nagymester a kereszténység általános érdekeivel nagyon keveset törődött és Dzsem herczeg menekülését csak rendje érdekeinek kizsákmányolására akarta felhasználni, kitűnik abból, hogy pár hónappal Dzsem elutazása után a török herczegnek tett ünnepélyes ígéret megszegésével 1482. december 7-én olyforma szerződésre lépett Bajaziddal, hogy a szultán évenként 45,000 velencei aranyat fizet a rendnek, a rend viszont akként fogja Dzsem herczeget őrizni, hogy a szultánnak miatta semmi aggodalma ne legyen.

Időközben október 6-án Dzsem herczeg Nizzába érkezett, honnan azonnal Mátyás királyhoz Magyarországra akart utazni. Most azonban kitűnt, hogy a János-lovagok hogyan értelmezik a személyes szabadságot, melyet részére esküvel biztosítottak. Azon ürügy alatt, hogy a francia király engedelmé nélkül nem utazhatik Magyarországra, kérésének teljesítését megtagadták; szoros őrizet alá vették és Savoyán keresztül, hol Chambéry-ben több hónapig időztek, Franciaországba vitték s ott 1484. január elején Dauphinében a rochechinardi kastélyban helyezték el. A kastély ura Barrachin-Allemand unokaöccse volt Allemand Károlynak a János-rend egyik legkiválóbb tagjának s hűségében a rend teljesen megbízhatott.

Míg Dzsem herczeg a rochechinardi kastélyban kényelemben ugyan, de mégis csak szigorú felügyelet alatt, tulajdonképpen fogságban töltötte napjait, azalatt megindult a diplomaciai hajsza a szerencsétlen trónkövetelőért. Az európai fejedelmek nagyon jól tudták méltányolni, minő előnyökkel járna a trónkövetelő személyének birtoka, s mihelyt hire jött, hogy Dzsem herczeg Európába érkezik, azonnal alkudozásokat kezdtek a nagymesterrel. Látszólag a kereszténység általános érdekeit tartják szem előtt, de tulajdonképpen a trónkövetelő személyének birtokával járó előnyöket szeretnék magoknak megszerezni. Nápoly, Aragonia és Velence egyiránt szerették volna kezökbe keríteni a herczeget, de a nagymester könnyen érthető okokból állhatatosan vonakodott a becses talizmánt kezéből kiereszteni. A rhodusi lovagokra életkérdés volt, hogy a török hatalom a Földközi tengeren tovább ne terjedjen s valahányszor a porta hajóhadat szerelt fel, a nagymester azonnal sietett felvilágosítást kérni Konstantinápolyban és sohasem maradt el a fenyegetés, hogy

Dzsem hercegnek hadsereget bocsátanak rendelkezésére, ha a porta támadó terveivel a Földközi tengeren fel nem hagy. Ilyformán Dzsem herceg személye védte nemcsak a lovagok birtokát, Rhodus szigetét, hanem az olasz pártokat is, és az olasz megspanyol fejedelmekkel szemben érthető, sőt bizonyos tekintetben jogosult volt a nagymester azon politikája, hogy a török trónkövetelőt kezéből kibocsátani vonakodott. Egészen más szempontok alá esik azonban a nagymester eljárásának meghírlása Mátyás magyar királyljal szemben.

Említve volt, hogy a nagymester, midőn Dzsem herceg befogadtatást kért tőle, ünnepélyes ígérést tett a trónkövetelő személyes szabadságának biztosítására. Tetszésére bizta, hogy a szigetről távozzék és oda menjen, a hová akar. Már pedig Dzsem herceg ismételten kijelentette, hogy Magyarországra akar menni, mert csak onnan reménylhette, hogy bátyja ellen sikerrel fog fellépni. Mátyás király tehát jogosan követelhetette és követelte is a herceg kiadását, annyival inkább, mert abból a körülményből, hogy Dzsem herceg keresztény kezekben volt, a török támadásoknak első sorban kitett Magyarországra semmi haszon nem háramlott. Míg a Földközi tengeren a lovagok éber szemmel őrködtek s a legkisebb támadó készülétnél a török részéről fenyegetőleg léptek fel, az ellen sohasem tiltakoztak, hogy a török csapatok állandóan nyugtalanítsák és pusztítsák Európa délkeleti részeit. 1483-ban és 1484-ben egymást érték a támadások ezen irányban. 1483-ban a török csapatok megszállották Hercegovinát, 1484-ben pedig az Al-Duna mellékén Kiliát és Akkermant foglalták el.

Nemsokára a Dzsem herceg személyéért versenyző hatalmak sorába a szentszék is belépett. VIII. Incze pápa, ki Szt. Péter székét 1484-ben foglalta el, arra hivatkozva, hogy Dzsem herceg ügye az egész kereszténységé, 1485-ben a lovagoktól a trónkövetelő kiadatását kérte. Bármily kellemetlenül érintette a pápa kívánsága a nagymestert, ellenszegülnie nem lehetett s hosszas alkudozások után, melyeknek tárgyát főképpen a nagymester személyes és családi érdekeinek kielégítése képezte, 1486-ban végre megegyeztek. A nagymester beléegyezett, hogy Dzsem herceg Franciaországból Olaszországba szállíttassék s az egyházi állam területén valamelyik, a pápa által kijelölendő erősségben őriztessék, megígérte továbbá, hogy a Bajazid szultánnal kötött szerződést a trónkövetelő új helyzete szerint módosíttatni fogja. Viszont a pápa kötelezte magát, hogy azon esetben, ha a szultán a kikötött 40,000 arany évi díjat öcscséért ezután is megfizeti, ez összegből évenként 10,000 aranyat a lovagoknak ad s általában megtéríti mindama kárt, melyet a lovagok Dzsem herceg átadása

miatt esetleg szenvednek. Végre a pápa megígérte, hogy a nagymestert a kereszténység érdekeinek védelmezésében szerzett fényes érdemeiért bíbornoki rangra emeli.

E szerződés, melyről az európai udvarok igen korán értesültek, általános elégületlenséget keltett fel; de a ki leginkább megbotránkozott a pápa eljárása fölött, melyet a nyereszkedés vádja alól egészen felmenteni nem is lehet, az Mátyás magyar király volt. A ferrarai herceghez intézett levelében nyíltan kijelentette, hogy mindent el fog követni, hogy az európai fejedelmek a herceg átadását a pápának megakadályozzák, s míg egyrészt Hercules ferrarai herceg közvetítésével Dzsem herceget fogóságából megszöktetni s Magyarországra hívní igyekezett, addig másfelől Pruisz János nagyváradi püspököt VIII. Károly francia királyhoz küldötte, hogy Dzsem herceg elszállíttatását Franciaországból Olaszországba megakadályozza és kiadatását a maga számára kieszközölje.

Mindkét terv meghiusult. A rhodusi lovagok nagyon jól őrizték foglyukat; VIII. Károly pedig Nápoly ellen tervezett hadjáratára szükségesnek találta a szent-szék jóakarati támogatását s éppen ezért a magyar király kérését nem teljesítette. Mindazáltal Mátyás még most sem mondott le tervéről. 1488. június havában követet küldött teljhatalommal felruházva Rhodus szigetére, hogy Dzsem átadása iránt egyenesen a lovagokkal kezdjen tárgyalásokat. Tudatta a nagymesterrel, hogy el van szánva a háborút a török ellen erélyesen folytatni, hogy titkos egyetértésben áll előkelő török személyekkel, kik készeknek nyilatkoztak Bajazidtól elszakadni és Dzsemhez csatlakozni, mihelyt a herceg Magyarországra érkezik. De a magyar követ minden ékesszólása haszontalan volt. A lovagrend tanácsa kijelentette, hogy ők ez ügyben a pápa helegegyezése nélkül mitsém tehetnek, a pápa pedig Dzsem herceg személyét a kereszténység általános érdekében a maga számára követeli.

Kevéssel utóbb, 1488. október 13-án a francia király megadta a pápa küldötteinek a felhatalmazást a herceg elszállítására. A szerencsétlen Dzsem, kinek véleményét megkérdezni e tárgyalások alatt, melyek éppen személyét illették, senkinek eszébe nem jutott, kit most már a lovagok és a pápa nyilvánosan, az adott szó ellenére, fogolynak tartottak és neveztek, bánatában e méltatlan bánásmód fölött súlyos betegségbe esett. Erős teste azonban még legyőzte a betegséget s alig hogy némileg felépült, a pápa megbízottai 1488. december 5-én hajóra ültették s lassu menetben a Rhône folyón Avignon felé szállították. Csak a következő év február 11-én érkeztek Toulonba s ott február 21-én a

pápa által e célra küldött gályára szállva márczius 6-án elérték Civita-Vecchiát.

Igy jutott Dzsem herceg hét évi franciaországi tartozkodás után Olaszországba. Bevonulása Rómába nagy fénynyel és hosszadalmas szertartások között történt s kérésére a pápa az ünnepélyes fogadtatás után pár nappal magánkihallgatást is adott számára. Ez alkalommal történt, hogy a pápa többek között azt is kérdezte a hercegtől, hogy minő okok miatt jött az övétől annyira különböző vallást követő országba. Dzsem herceg azt felelte, hogy soha sem volt szándéka Franciaországba menni, hanem Magyarországra akart jutni; menlevél alapján ment Rhodus szigetére, s mégis az esküvel erősített ígélet daczára mint fogollyal bántak vele a mai napig. Sürgetve kérte a pápát, hogy engedje meg neki visszatérni Egyptomba anyjához és gyermekeihez, kiket már oly régen nem látott. Beszédközben nagy felindulás vett rajta erőt s nagy szerencsétlenségének hallatára a pápa sem tartotta vissza könnyeit. De a politikai érdek erősebb volt a szív érzelménél, s bár mennyire sajnálta is a pápa a szerencsétlen herceget, szabadon bocsátani nem volt hajlandó. Dzsem herceg fogoly maradt Rómában is, s bár egészsége Olaszország meleg éghajlata alatt lassanként helyreállott, kedélye mindinkább elkomorult. A lelkét emésztő bűbánatot ellen a borban keresett vigasztalását; de a rendetlen életmód, a bor mértéktelen élvezete eltompította értelmét s egészségét is mélyen megrendítette.

Talán ez volt az ok, hogy a szent-szék most végre csakugyan komolyan hozzáfogott a török ellen indítandó általános keresztes hadjárat diplomáciai előkészítéséhez. Csakhogy, mint ezelőtt, úgy most is a keresztyény fejedelmek féltékenysége és irigysége egymás iránt minden ily közös vállalatot lehetetlenné tett. A nyugoti fejedelmek nem találták érdekökben a török háborút; az olasz államok pedig, első sorban Velence, a trónkövetelő jelenléte által Olaszországban eléggé védve hitték magukat s éppen nem lelkesedtek a kereszteshadjárat eszméjeért, melynek kivihetlenségét különben is már régen felismerték. Csupán Mátyás király karolta fel hévvel, mint ezelőtt úgy most is, a török háboru tervét, feltéve, hogy Dzsem herceget rendelkezésére bocsátják. S csakugyan úgy látszott, hogy a pápa végre is engedni fog a magyar király előterjesztéseinek, midőn Mátyás kora halála 1490. ápril 6-án a Dzsem személyét illető alkudozásoknak s a török háboru tervének is hirtelen végét vetett.

VIII. Incze nem sokkal élte túl kedveucz tervének, a keresztes hadjáratnak meghiusulását. 1492-ben sirba szállt, s utóda VI. Sándor sokkal inkább el volt foglalva családjá hatalmának megalapításával, hogy sem a keresztyénység általános érdekeire

komolyan gondolhatott volna. Dzsem herceget, kit az Angyalvárban őriztetett, kitűnő eszköznek tartotta a török fékentar-tására, helyescbben befolyásának fentartására az olasz álla-mokban, nevezetesen Nápolyban és Velenczében, miután ezek a török támadásainak elhárítására minduntalan az ő közbenjárásúra és pártfogására szorultak. A pápa a szultánnal a legjobb viszonyban állott, a keresztes hadjárat terve és a Dzsem szemé-lyéhez kötött merész remények el voltak feledve, midőn 1494. elején a keresztes hadjárat eszméje ismét felmerült, még pedig oly alakban, mely VI. Sándort igen kellemetlenül érintette. VIII. Károly családja régi igényeit Nápolyra felujtván 1494-ben átkelt Olaszországba. Hogy az európai közvéleményt a maga részére megnyerje, hadjárata végcéljául a török hatalom megtö-rését és a szent helyek visszavételét hirdette. E szent czéllal indo-kolta Nápolynak, mint a további hadmiveletek tervbe vett alapjá-nak elfoglalását s ezen ürügy alatt követelte a pápától Dzsem her-czeg kiadatását is. VI. Sándornak sem a terv, sem a terv kivitelére célba vett eszközök nem tetszettek. A nápolyi királyi családhoz rokonsági kötelék fűzte, Bajaziddal pedig oly jó viszonyban állott, mely állásával, mint a kereszténység egyházi feje, alig volt össze-egyeztethető. De VIII. Károly olaszországi hadjárata még nagyobb aggodalmakat keltett fel Konstantinápolyban, hol úgy látszik a francia király által hirdetett keresztes hadjárat tervét s Dzsem herceget felhasználását e célra egész komolyan vették. Ekkor történt, hogy Bajazid a pápához levélben azon kérést intézte, hogy »Dzsemet szabadítsa meg ez élet szenvedéseitől s szállítsa át lelkét a túlvilágra, hol jobb nyugalma lesz.« Ez irgalmas cselekedetért a szultán megígérte, hogy a pápának 200,000 aranyat fog fizetni, mely összeggel mint a szultán megjegyezte -- a pápa szép uradalmakat vásárolhat fiainak.

E kérést a pápa ugyan nem teljesítette, de már azon körülmény, hogy a szultán ily ajánlatot tett a keresztény egyház főpap-jának, eléggé jellemző VI. Sándorra. Az időközben Közép-Olasz-országba hatolt francia királynak tudomására jutott a pápa és a szultán között folytatott levelezés tartalma s mihelyt 1494. december 31. hadseregével Rómába nyomult, VI. Sándort azon-nal a török trónkövetelő kiadására kényszerítette. Állítólag mint a francia király vendége, tényleg azonban mint foglya, kísérté ezután Dzsem herceget a francziákat a nápolyi hadjáratra, de már 1495. február 17-én mutatkoztak rajta azon betegség tünetei, mely őt Capuában néhány nap mulva 1495. február 22-én sirba vitte. A kortársak csaknem általános meggyőződése szerint VI. Sándor adta a szerencsétlen trónkövetelőnek a halált hozó mérget, de e későbbi történetírók által is gyakran emlegetett vád

a hasonló tényeiről különben eléggé hirhedt pápa ellen be nem bizonyítható.

Nem lehetett és nem is volt célunk e sorokban Dzsem herczegnek kimerítő életrajzát s a személyéhez kapcsolt politikai tárgyalásoknak teljes képét adni. Mi csak érdeket akartunk ébreszteni Thuasne tartalom és forma tekintetében egyiránt becses munkája iránt, melyet hazai történetiróink is Mátyás király korának tárgyalásánál igen jól felhasználhatnak.

M—A S—R.

Czimer Károly, Temesvár megrétele. 1551—1552. Budapest. 1893.

Hadi történelmünk még mindig kevésbé mévelt terén örömmel üdvözljük e kis munkát, mely hazánk s ezzel együtt a Habsburg monarchia és a török birodalom hadügyi viszonyaira vet érdekes világot a XVI. század közepén. De Temesvár ostroma és dicső bukása 1552-ben kapcsolatban a megelőző év hadi eseményeivel nemcsak hadtörténelmi tekintetben tanulságos, hanem éppannyira, vagy talán még fokozottabb mérvben politikai tekintetben is. Megerősítve találjuk e lapokon is amaz éppen nem új észrevételt, hogy minő gyöngye alapokon nyugodott annak a hatalmas monarchiának nagysága, melyről éppen e korban dicsekedve jegyezték fel, hogy birtokain a nap soha le nem nyugszik és ha valahol, úgy e monarchia politikájáról el lehet mondani, hogy az igények és az ezek érvényesítésére szolgáló eszközök óriási aránytalanságban állottak egymáshoz. Százados törekvés után 1526-ban célzt értek a Habsburgok: elnyerték a magyar koronát is, de azon kötelezettséggel, hogy azt a török ellen meg is védelmezzék. Spanyolország, Németalföld, Nápoly, Milano, az osztrák tartományok, Csehország és Németország erejével, hozzá Amerika kincseivel, ki kételkedett volna, hogy a Habsburg-család e kötelezettségnek fényesen meg fog felelni. És még sem felelt meg. Erejét megbénította egy negyed századon át az európai államok, nevezetesen Franciaország féltékenysége, megbénította a reformatio ellen folytatott küzdelme s ezalatt Magyarországon a törökkel szemben egyik vereséget a másik után szenvedte. Végre elérkezni látszott a leszámolás órája a törökkel. V. Károly 1544-ben leverte Franciaországot és a cresp-i békére kényszerítette, 1547-ben leverte a német protestansokat is s oly hatalomra emelkedett Németországban, minővel német császár évszázadok óta nem dicsekedhetett. Most már csak a török kérdés megoldása volt hátra s ezt várta Magyarország a hatalmas császártól s ennek reményében adta át Fráter György Ferdinándnak Erdélyt és a tiszai részeket.

És itt okvetlenül védelmünkbe kell venni Fráter Györgyöt a szerző ellen, ki szerint e kiváló államférfiu Erdélyt és a hozzátartozó részeket az esztergomi érsekség és a bíbornoki cím elnyeréséért játszotta Ferdinánd kezébe. Fráter György politikájának végcélját nem önző személyes érdekek, hanem Magyarország egyesítése és a török hatalmának megtörése képezte s mint a fennebbi sorokban jelzett politikai helyzet mutatja e cél 1550 körül teljesen elérhetőnek látszott. Igaz ugyan, hogy a bekövetkezett események nem Fráter Györgynek, hanem Petrovics Péternek adtak igazat, ki Temesvár átadása után úgy nyilatkozott, hogy csatlósa lesz annak, ki az alvidéki várakat a szultán hatalma ellen két évig megvédi, de a Habsburg-család politikai tévedéseieért Fráter Györgyöt felelősségre vonni nem lehet.

Mert V. Károly a német protestansokon nyert diadala után végzeteljes tévedésbe esett. Európa urának képzelte magát; nem tartotta többé szükségesnek leplezni nagyratörő terveit s ezáltal letiport, de teljesen meg nem semmisített ellenfeleit új küzdelemre ösztönözte, mely a hatalmas császár vereségével végződött. Így maradt magára Magyarország ismét, kitéve a török bosszújának, el kellett buknia. Az a pár ezer német, spanyol és olasz zsoldos, kiket csak a zsákmány reménye és semmi magasabb, nemesebb eszme nem vezérelt, meg nem menthették, csak bukását sietteték.

E küzdelmet, melynek központját Temesvár a délvidék kulcsa, kimagasló alakját pedig Losonczy Temesvár hős védője képezi, festi a szerző a jelen munkájában, melyet a kiadott források lelkiismeretes felhasználása, kiváló szakértelem és tiszta világos előadás jellemeznek. Kivánjuk, hogy a szerző jelen munkájának sikere által buzdítva haditörténelmünk irodalmát még több ily becses monographiával gazdagítsa.

M. S.

Cogo, Brunoro dalla Scala e l' invasione degli Ungari del 1411. (Nuovo Archivio Veneto. Tomo V. parte II. 1893.)

Ismeretes, hogy Verona történetében mily fontos szerepe volt a Scaligereknek. Ujabb időben nagy figyelemben részesül a Scaligerek uralkodásának korszaka, mely távolról sincs még kiaknázva. Mult évben jelent meg a Scaliger ház egyik kiváló sarjának Cangrande I. della Scalának életrajza Spangenberggtől. Előttünk fekvő értekezés pedig a Brunoro dalla Scala és Zsigmond király közti viszonyt tárgyalja.

Midőn 1404. ápril 18-án Guglielmo dalla Scala meghalt, két fiut hagyott hátra: Brunoro-t és Antoniót. Az akkori ellenséges

viszony Verona és Carrara között ismeretes. Giacomo da Carrara Novello Ferencz tanácsára pünkösdi napjára ebédre hívta magához Castelvechioba a két Scaligert s ott elfogatta őket. Antonio fogságából kiszabadulva Németországba ment és többé neve a történetben elő nem fordul.

Guglielmo dalla Scala halála után fiát Brunorót ismerte el urának Verona, jöllehet tényleg a Carrarák uralkodtak a városban. Bukásuk után Velenceze érvényesíteni akarta befolyását, s Veronát is fennhatósága alá szándékozta vonni. Azonban Brunoro nem engedte ezt oly könnyen s ellenállásra készült. el lévén tőkélve elvesztett jogait visszaszerezni.

1409-ben Verona felé indult azt elfoglalandó, midőn a tízek tanácsának egy rendelete nagy díjat tűzött ki fejére. Ennek daczára Lombardiában folyt a toborzás Brunoro részére, kihez most Marsilio di Carrara is csatlakozott, ki Paduát akarta visszafoglalni.

Brunoro Marsilio tanácsára Boucicoult genuai kormányzó útján a francia királytól kért segélyt. Azonban ez nem sikerült nekik s már-már elveszték reményüket, midőn 1410-ben Zsigmond magyar király elnyerte a római császári trónt.

Marsilio és Brunoro most Zsigmondhoz fordultak, előadván neki szándékukat, hogy Velenceze Padua és Verona birtokától megfosztassék. E czélból mindkét városban összeesküvést szöttek, de a paduai kudarczot vallott. Nem szüntek meg azonban Zsigmond nyakára jární, ki végre megútván őket Ozorai Pippo vezérlete alatt egy 16,000 magyarból álló csapatot küldött Olaszországba.

Velenceze ennek hírére Trevignianoban egy hosszú sánczot kezdett ásatni, mely még készen sem volt, midőn a magyarok Friault előzőnlötték. Velenceze erre kirendelte a veronabelieket, majd Udine felé küldött tetemes erőt. Udine azonban meghódolt a magyaroknak, Pippo december 6-án bevonult a városba s Paolo Glovicer-t nevezte ki helytartónak. Udine példáját követték a többi városok is, és nemsokára egész Friaul Zsigmond kezében volt.

Velenceze nemsokára két tűz közé került. 1412. május 1-én hire futott Velenczében, hogy Veronában lázadás ütött ki, s a Scaligereket kiáltották ki a város uraivá. A nép azonban hidegen maradt, s az összeesküvők Ponte Nuovo felé vonultak, hol elkeseredett harcz után Nicolo Veniero podesta, és Gabriele Emo által, kiket Velenceze küldött ellenök, legyözettek. Verona követeket küldött Velenczébe kijelentvén, hogy újra meghódolt a signoriának.

Majdnem egyidejűleg Vicenzában is lázadás ütött ki.

Giovanni Nogarola tárgyalásba bocsátkozott Brunoróval, késznek nyilatkozván, hogy a magyarok előtt Vicenza kapuit megnyitja. Az összeesküvés felfedeztetett, s Nogarola Velenczében a hóhér pallosa alatt végezte életét.

XXIII. János pápa most közbelépett, békét akarván létrehozni Velence és a császár között. Nem minden önhaszon nélkül vállalkozott a közbenjáró szerepére. A nápolyi király, László, kivel a pápa egy ideig annyira a mennyire megfért, Róma felé vonult hadaival, s a pápa Bolognába menekült, honnan Zsigmondot hívta segítségül. 1413-ban létrejött Zsigmond és Velence között az egyezkedés Triestben. Öt évi fegyvernyugvást kötöttek, az uti possidetis alapján. Sokáig persze nem tartott e fegyverszünet, mert már 1415-ben megint kitört a viszály.

Brunoro dalla Scala a Verona feletti uralmat többé el nem nyerte. Zsigmond király kíséretében 1417-ben jelent volt a konstanci zsinaton. 1419-ből pedig birjuk egy levelét, melyet Udinehez intézett, s melyben tudósítja a várost, hogy Zsigmond segédcapatot küld nekik bizonyos Fregnano vezérlete alatt. Zsigmond Brunorót birodalmi hercegi rangra emelte, később conte di S. Monte címmel s »Verona és Vicenza császári biztosa« rangjával ruházta fel. Mint ilyen 1431-ben a milanói herceggel Zsigmond római útjának egyes modalitásait állapította meg. Jelen volt Zsigmond koronáztatásán, s kevéssel utóbb 1434. nov. 21-én meghalt.

Cogo értekezéséhez több okmányt csatol, melyek Brunoro viszonyát Zsigmondhoz érdekesen világítják meg. Az 1411—15. évekből valók ez iratok, melyeket egynek kivételével, a velencei állami levéltár szolgáltatta. Brunoro fennt idézett, Budáról keltezett levelét Cogo a bibliotheca Marciana egyik codexe után közli egész terjedelemben.

DR. ÁLDÁSY ANTAL.

Karge, Kaiser Friedrich's III. und Maximilian's I. ungarische Politik und ihre Beziehungen zu Moskau, 1486—1506. Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. 1893. II. füzet 259—287.

A III. Frigyes és Mátyás közti viszonyra, nemkülönben Miksa viszonyára Magyarországhoz érdekes adatokat szolgáltat jelen értekezés, mely a »Denkmäler der diplomatischen Beziehungen des alten Auslands mit den fremden Mächten« című gyűjteményes munkában kiadott diplomatai iratok felhasználásával íródott. Szerzője Karge, kinek egy hason tárgyú értekezését e folyóiratban már ismertettük, jelen értekezésében az ezen ese-

ményekre vonatkozó irodalmat felhasználva, tárgyalja Miksának dynastikus politikáját.

A III. Frigyes és Mátyás közötti ellenséges viszony kezdete és első phasisai eléggé ismeretesek, azért azokra nem terjeszkedünk ki, noha Karge természetszerűleg ezeket is felvette értekezése keretébe. Itt csak azon helyen vesszük fel az ismertetést, hol a diplomatiái összeköttetés a Habsburg és a Rurik ház közt elkezdődik.

III. Frigyes császár Magyarországra vonatkozó igényeit támogatandó, miután sem a lengyel királyt, sem a német rendeket, sem fiát, ki a németalföldi eseményekkel volt elfoglalva, e támogatásra meg nem nyerhette, a moszkvai nagyfejedelemhez fordult. A szövetség megkötésének eshetőségét nagyban előmozdítja a lengyel király ellen mindkét részről táplált gyűlölet, ki, ha ezen szövetség létrejött volna, méltán félhetett, hogy, ha Magyarországra vonatkozó ismert terveit kivinni akarja, két tűz közé szorulhat.

A diplomatiái tárgyalásokat III. Frigyes és Moszkva között Popplan Miklós császári követ közvetítette, ki már 1486-ban volt Moszkvában. Saját állítása szerint, 1487 tavaszán, midőn Oroszországból visszatért, minden felszólítás nélkül a császárnak egy az orosz szövetségre vonatkozó tervet terjesztett elő. Valjon Popplan ezen állítása valóságon alapul-e, vagy pedig már ekkor a császár megbízásából volt ő Moszkvában? — ezt, erre vonatkozó hiteles okmányok hiánya miatt, meg nem állapíthatjuk. Tény az, hogy Frigyes 1488-ban megbízást adott Popplannak: menjen Moszkvába, s hozzon ott létre szövetséget a Habsburg és Rurik ház között. Egyuttal törekedjék arra, hogy házasság jöjjön létre a czár egyik leánya és a bádai örgróf vagy egy szász fejedelem, és a czár másik leánya és Brandenburgi Zsigmond örgróf között.

Popplan 1488 végén érkezett Moszkvába. Vasiljevič Iván hajlandó volt Frigyes terveibe belémenni, s maga részéről a görög Trachaniotes-t küldte 1489. márcz. havában Frigyeshez és Miksához. Azonban a bádai örgróffal tervezett házasság helyett, mely, mint mondá, a czári ház méltóságával össze nem fért, azt kívánta, hogy Miksa vegye nőül egyik leányát.

Ugyanekkor Mátyás és Frigyes között békealkudozások folytak, melyek lefolyása, valamint félbenszakadásuk oka ismeretes. Ennek következménye gyanánt Miksa 1490. február 17-én követét Thurn Györgyöt küldé Ivánhoz, azon megbizással, hogy a szövetséget mielőbb kösse meg. A szövetség augusztus 16-án kötött meg, s abban culminált, hogy mindkét fél a lengyel király és fiai ellen egymást közösen segíyezni kötelezte magát, egyrészt, ha Miksa Magyarország tervezett meghódítását megkísérti, más-

részt, ha Iván a kievi nagyfejedelemség egyesítését Oroszországgal szándékozik megkísérteni.

E szerződést Miksa 1491. ápril 22-én a nürnbergi birodalmi gyűlésen ratifikálta. Ezalatt azonban Magyarországon nagy események történtek. Ismeretes, hogy Mátyás halála után Ulászló nyerte el a magyar trónt, s hogy ily módon Magyar-, Lengyel- és Csehország koronája, mitől Miksa annyira félt, egy főn egyesültek.

Miksa jogai védelmezésére fegyvert ragadott. Eleintén kedvezett is neki a hadi szerencse, de nemsokára rosszabbra fordult ügye, s azért azt 1491-ki nürnbergi gyűléstől segélyt kért, a mit hosszas fáradozás után meg is kapott.

Erre június 2-án Thurn-t a nagyfejedelemhez küldte, segélyt kérve ki. Egyuttal azonban Miksa más terveken is jártatta esztét. Egy nagy szövetség létrehozását tervezte a lengyel király ellen, melynek tagjai az oláhországi vajda, a német lovagrend és Svédország lettek volna.

E szépen kiesztelt terv azonban dugába dőlt. A birodalmi gyűlés által megígért segély kimaradt; Thurn maga csak novemberben érkezett Moszkvába, ekkorára pedig a magyarországi események is nagyban megváltoztak. Ulászló békét kötött testvérével és teljes haderővel állt Miksával szemben, ki időközben a francia királylyal is háboruba keveredett. Ilyképpen nem maradt neki más választása, mint a magyarországi ügyek békés megoldása. Az alkudozások a november 7-ki ismert szövetség megkötését eredményezték, mire Miksa a diplomatai érintkezéseket Moszkvával és a német renddel megszakította.

Az 1498-ki események azonban ismét Magyarországra fordították figyelmét. Már ekkor közel állt a viszály újbóli kitörése, de csak az 1500. júliusban létrejött Jagello-francia szövetség folytán tört ki. A viszály kitörését tartotta szem előtt az 1501. márczius 16-án a német lovagrend nagymesteréhez intézett parancs, melyben Miksa kegyvesztés terhe alatt megtiltja neki a lengyel királynak a hűségi esküt letenni. Egyuttal az orosz szövetséget is megújítani törekedett. 1502. augusztus havában Hartinger követét küldte Moszkvába, ki csak 1504 tavaszán ért oda. A nagyherczeg, ki akkor Lithvániával folytatott harcot, készségesen elfogadta a kínált szövetséget.

1505-ben Miksára nézve a külügyekben (t. i. a németországi és olasz ügyekben) kedvező fordulat állott be, s ez által azon helyzetbe jutott, hogy Magyarországra vonatkozó igényeit fegyverrel támogathassa. Okot erre az ismert, Zápolyai közreműködésével létrejött, 1505-ki országgyűlési határozás adott a trónöröklést illetőleg. Erre Miksa betört Magyarországra, de egyuttal alku-

dozások folytak közte és Ulászló között, melyek az 1506-ki bécs-ujhelyi és budai szerződésekre, valamint a bécsi békére vezettek. Az időközben beállott eseményt, t. i. II. Lajos születését, Miksa szintén javára használta ki, megkötvén Ulászlóval az ismeretes házassági szerződéseket.

Karge-nek a fentebbiekben ismertetett értekezése több pontban tisztázza Miksa császár keleti politikáját, és igazolja Ulmann ellenében Ranke, Droysen és Liske azon állítását, hogy Miksát keleti politikájában a dynastiai érdek vezérelte, s hogy a Poroszország irányában tanusított eljárása és a német lovagrend oly energikus oltalmazása szintén csak ezen érdeket szolgálta.

DR. ÁLDÁSY ANTAL.

Kőrösmegye a XV. században. Székhelyi értekezés — egy térképpel — Csánki Dezső l. togtól. (Olvastatott a II. osztály 1892. ápril 4-iki ülésén. Ára 2 frt. Budapest 1893. 154. 1. Értekezések a Történettudományok köréből XV. kötet. 12. szám.)

Mai napság már megint tudjuk és maguk a horvátok sem vonják többé kétségbe, mit a régiek tudtak és hirdettek, hogy a *mai* Horvátországnak legnagyobb része, úgyszólván a XVIII. századig, Tótország vagy Slavonia nevet viselt. Annál homályosabb volt azonban a kérdés: meddig terjedt e Slavonia? kivált kelet felé, a hol ma a *mai* Slavoniában, a Dráva mentében, egy nagy Verőcze megyét találunk, melynek székhelye Eszék, s a mely a Dráva torkolaton is túl a Dunáig terjed. A török hódítás, a megakasztására szervezett végvidék — a varasdi generalatus — itt teljesen össze-vissza forgatta, megszüntette a régi felosztást, a régi határokat s a karloviczi béke tabula rasat talált, melyet azután — úgy gondolomformán — a multa is tekintve, új formatiokkal töltöttek be. A régi Slavonia egyes vármegyéi közül különösen Verőczének, és még inkább Kőrösnek határai, kiterjedése voltak bizonytalanok. Ez utóbbinak felderítésére vállalkozott Csánki Dezső, történelmi geographiánknak e nagy tudományú és lelkiismeretes buvára, akadémiai székhelyében, mely most előttünk fekszik, és feladatát, lehet mondani, fényesen megoldotta.

A feladat nem volt könnyű. Számtalan ismeretlen, kiadatlan adatnak kifürkészését, felhasználását, éles és szabatos combinatiót igényelt annak tisztázása: mennyire terjedt, kivált kelet felé, a régi Kőrös megye, vagyis — a mi egyre megy — a régi Tótország? s mi volt ennél fogva a *mai* Tótországból, Slavoniából a török catastropha előtt közvetlen Magyarország. Az új kor

Kőrösmegyéje, mint 1848 előtt ismertük, két külön tagban, alig 30 mérföldnyi területen a Drávától, majdnem a Szávaig — a Lonyáig terjedt. Keletre, mintegy kivágva belőle, a szentgyörgyi és kőrösi határőrezredek kerületei feküdtek. Azután jött a mai Slavonia, Pozsega és Verőcze. Csánki művében kétségtelenül kimutatja, hogy középkorunk Verőcze megyéje, a királynék e birtoka, csak Verőcze körül egy kis enclaveból állott, mely Kőrösmegyébe volt ékelve; azok a részek, melyek az Árpádok idejében még Zalamegyének, Somognak Dráván túli részeit képezték, a régi Rojcsa és Gerzencze, az újabb, már a tatárdúlás ideje után keletkezett Kemlek, Garics megyék pedig mind Kőrösmegyébe olvadtak, mely keletre a Dráva mentében majdnem az akkor baranyamegyei Valpóig, a Száva mentében Gradiska vidékeig terjedt. Magába foglalta tehát, hogy csak nagy vonásokban beszéljünk, a mai Kőrös-Belovár megyén kívül, Verőcze nagy részét és Pozsega nyugoti felét, úgy hogy a Pakra völgye, Pakrácz, a ma is három részből álló Daruvár — a XV. században: Fenyőalja, Csötörtökhely, Héviz — hozzá tartoztak, Pozsega vármegye pedig úgyszólván csak az Orlyava völgyéből s mellékvölgyeiből állott. Hogy Kőrösmegye és vele Slavonia ennyire terjedt: szerző az egyházi fölosztással is igazolja. Kimutatja a zágrábi egyházmegye kemleki, kamarczai, csázmai, vaskai főesperességi és a szincsei, gvestyei, Csázma alatt levő alesperességi kerületek valódi fekvését, kiterjedését a XIV és XV. században s e tekintetben Ortvay Tivadar művét: Magyarország egyházi földleírása, melyben a XIV. század első feléből való pápai tizedlajstromokat magyarázza, tüzetesen bonczolja és lényegesen kiegészíti, megigazítja. E kérdés kapcsán a pécsi egyházmegye drávántúli némi részeivel, jelesen a pozsegai és asszuági főesperességek területével, fekvésével is foglalkozik, ez utóbbiról — okleveleinkben Oseag, Oziag, Aziwag sat. sat. — jól jegyezvén meg, hogy »idáig igen mostoha gyermeke volt történettudományunknak.« Nevét sem mondták ki, hanem Eszékkal vették egynek, holott a róla szóló határlevelek »oly részletek« — mint Csánky mondja — »hogy akár a mérnök is kezébe veheti.« A főesperességi székhelyt a mai Viljevo gornje mellé helyezi s igen helyesen következteti, hogy azért került, bár a pécsi egyházmegyéhez tartozott, e főesperesség területének egy kis része a székhellyel Kőrösmegyéhez, Slavoniához, mert Aszuági urai, a Thétény nemzetség, főleg a Pakra — Peker — mentében, tehát Slavoniában birtokolt.

Azonban Csánki nem elégszik meg, hogy a régi Kőrösmegye kiterjedését — a határszélek egy-két problematikus pontját kivéve — teljes positivitással reconstruálja, hanem e megye

birtokosairól, birtokaik eredetéről és főleg a megye nemzetiségi viszonyairól is értekeznek. Kimutatja, hogy az urak legnagyobb része Magyarországból származott magyar volt s e magyar uralkodásból magyarázza a megye életének külső magyar jellegét, azt a számos, de aránylag még sem sok magyar helynevet, melyek napjainkban úgy szólván már mind elenyésztek. E rész érdekes következtetést enged vonnunk, mutatis mutandis Slavonia egyéb részeinek analog viszonyaira, valamint jó hasznát veszi fejtegetéseinek az is, ki a XIV—XVI. századbeli politikai történetünkkel, s annak szereplő családjaival foglalkozik.

Kifogásoló megjegyzéseket e munkára nem teszünk, nem tehetünk. Hogy arra valaki képes lehessen, annyit kellene tudnia mint szerzőnek; mi magunkat arra tekintettel az általa felhasznált, tömérdek kiadatlan, eddig jobbjára teljesen ismeretlen anyagra, képesnek nem érezzük. Szerzőnek lelkiismeretes szorgalma azonban teljes megnyugvást nyújt az iránt, hogy a mit ő mond, teljesen szilárd alapon nyugszik s a történetírásnak mindig használható, el nem évülő anyaga lesz. Legfeljebb a régi helynevek használatára nézve lehetne itt-ott egy kis, inkább nyelvi, mint történeti megjegyzésünk, p. o. Zenthernyh alig ha lesz Szent-Ernő (Ernst), hanem Szenternye, Irenaeus s a magyar ember alig használt valaha ilyféle alakot: Bakovcza, Bujovcz, hanem Bakóczát, Bujóczot mondott. Ép az a körülmény, hogy az efféle nevekben néha *l* csúszik be, s p. o. Bakolczát találunk Bakovcza helyett, mutatja, hogy itt (mint p. o. a francia nyelv is teszi) azzal a phonetikai törvénnyel van dolgunk, mely az *ol* szótagot hosszú *ó*-ra, vagy viszont változtatja, mint p. o. a zalamegyei Tapolcza nép szájában gyakran Tapóczának, sőt Tapoiczának is hangzik, tehát az *ou* vagy *ov*-nak igenis megfelel *ol* és *ó*, sőt *óu*, de nem lehet — a magyar szájban — *ov*-t feltételeznünk.

A munkához igen csinos térkép van mellékelve, mely világos berendezésével szemlélhetővé teszi a dolgozat eredményeit horvát testvéreinknek is, kik a magyar nyelvet nem birják, de a kiket e munka, mert mai tartományuk egy részének multját lényegesen felderíti, kiválóan érdekelhet.

— 1 — 1.

A honfoglalás története a művelt közönség számára, írta Borovszky Samu.
Budapest 1893. 158 l.

Mindenesetre időszerű munka, oly szerzőtől, kit mint szorgalmas és lelkiismeretes kutatót ismer az irodalmi világ. Úgy a tárgy mint a szerző megérdemlik, hogy e folyóirat olvasói tudomást vegyenek a mű tartalmáról.

Borovszky az első fejezeteket az őshaza és a magyarok ősi állapota, vallása, művelődése rajzának szenteli. A munka közepét az ország képe a honfoglalás korában, és magának a honfoglalásnak elbeszélése foglalják el. Kiegészíti a képet a régi helynevek elsorolása s magyarázása. Végre a kalandos hadjáratok átnézetével és a nemzet megtelepedésével és megalakulásával foglalkozik.

Az első fejezetekből úgy látjuk, hogy szerző a fővonásokban a Hunfalvy-féle finn-ugor teoriának híve. »Bizonyos, hogy a magyarság az alsó Irtis mellékein élte le gyermekkorát.« (9. l.) »Bizonyos, hogy ezek a török szók a csuvas nyelvből kerültek a mi nyelvünkbe, s hogy ennél fogva a kabarok nem lehettek mások, mint éppen csuvasok« (16. l.). Nem feledkezik meg az Ukkonról, a pogány főistenről sem, kinek létezését azonban csak az Ukkon poharának oly könnyen megdöntött argumentuma bizonyította. (35. l.). Értjük, hogy nyelvész rajong e tanokért. Mi is elfogadjuk Budenz tanait, a mennyiben azok a *nyelv* rokonságára vonatkoznak. De historikusnak tudnia kell, hogy nyelv és *eredet* két nagyon különböző dolog. Azt sem szabad elfelednie, hogy Árpád magyarjai mint turkok szerepelnek éppen a legjobban értesült kútfőkben, s hogy még a szent koronán is ott díszlik »Turkia« neve.

Ha a nyelv maga sem kétségtelen történeti érv a származásra és az őstörténetre nézve, még kevésbbé tarthatnak igényt szokások, babonák stb., egy szóval mind az, mit folklornak neveznek. Szép az nagyon és mulatságos, dilettansoknak nem igen ajánlható, hanem történeti felépítéshez mégis csak szilárdabb alap kell. Egészen magában zárt életű néptörzs már Közép-Afrikában is alig van. A magyar föld pedig mindig classicus színhelye volt a népek és hagyományok összeözlésének. A tudomány kimutatta: a legtávolabb és legkülönbözőbb népek mythosában és meséiben mennyi a közös, hogy akarjuk tehát mi most eldönteni: mi valami babonában őskori, mi szláv, román, germán, keresztyén vagy pogány korból való? Nem csuda, ha e téren néha valósággal neveltséges a botlás. Ilyen volt, midőn az Ukkon híres és dicső poharának, melyre Hunfalvyék ezen Olympust építettek, az Urkund-becher adta meg a nyitját. Ilyen, midőn e könyvben, Barna Ferdinánd után, a mordvin nyirfakisasszony kijö-ada s annak ünnepe van párhuzamba vonva a vízkereszt napi koledálással. Nem sokkal egyszerűbb itt a latin colligere-re gondolni? melynek értelme, a gyűjtögetés teljesen megfelel.

Ép oly kevésbé biztosak a leletek, különösen ha azok nincsenek pontosan, chronologice meghatározva. A dilettantismusnak itt tág tere nyílik, s a historikus mindig jól teszi, ha lehető sceptikusan fogadja az u. n. történet előtti idők régiségi kutatásának

eredményeit. Egyáltalában oly népről s korról, minő a magyar volt a honfoglalás korában, sokkal gyakrabban kell alkalmazni a talán-t, meglehet-et, mint a bizonyos-t és kétségtelen-t.

Véleményem szerint a helynevekre is tulságos súlyt helyez az író. A könyvnek tán egy negyed része azoknak van szentelve, mi az élvezetes olvasásnak éppen nem válik előnyére. Pedig még az Árpád-kori helynevek közt is csak milyen kevés vezethető vissza biztosan a honfoglalás korába. És még a biztosak közt is milyen bizgatag talajon jár az etymologizálás. Komárnikot, Komárnót, Kamaróczot s Komoróczot, továbbá Komárvárost a szláv komar-ból (szunyog) magyarázza ki a szerző (79. l.), Komáromot pedig az ó-felnémet Kamara szóból. Min alapul ez a megkülönböztetés?

A munka legsikerültebb részeihez tartozik az összehasonlítás a normannok és magyarok rabló portyázásai és pusztításai közt. Kitűnik ebből, hogy más népek csak úgy értettek ehhez, mint az annyira rettegett és átkozott magyarok. Abban azonban már téved a szerző, ha azt hiszi, hogy a rablást az Árpád királyok korában sem tartották bűnnek. »A rablást, mely nyílt és bátor fellépést követel, fennmaradt legrégebb törvényeink egyáltalában nem üldözik.« (121. l.) Elég ennek megczáfolására Sz.-István I. decretumának 33. pontját elolvasni, mely arról szól, minő büntetés éri az ispánt, vitézt, vagy közembert, ki másnak házára tör »ad perendum eum atque suas dissipare res.« Ez csak rablás.

Egészben véve az említett hibák levonásával, jól összeállított és elevenen megírt könyvet nyert Borovszky munkájával közönségünk.

M. H.

Novák Golubszki, Uspomene iz narodnog pokreta 1848 i 1849. godine. U. Novom szadu 1893.

Golubszki nemzetőri kapitány volt 1848—49-ben a felkelő szent-tamási nemzetőrségnél s végig küzdötte a szent-tamási harcokat. 1850-ben kelt jegyzeteit számos szemtanu közléseivel bővítve most kiadta Ujvidéken. Érdekes emlékiratok, melyből megtudjuk, hogy eleinte a szent-tamási szerbek a magyar zászlót tüzték ki s örültek, hogy a németekkel egyenjogúakká lettek. Csak a karlóczai gyűlés után pártoltak el. Mészáros ügyetlensége, Bechtold árulása megerősítést nyer. Sztefánovics-Vilovszki, a ki szintén részt vett a szent-tamási harcokban ezen művet a »Sztrazsilovó« (Ujvidék) irodalmi hetilap 35. számában ismerteti, s újabb adatokat közöl. Egyébiránt Sztefánovics a forradalom után szerb és német nyelven megírta élményeit. (Lásd Magyar Könyvszemle: Thim dr., Az 1848—49. szerb felkelés történeti irodalma.)

T. J.

Knez Milos, pricsa o sebi. Szpomenik XXI.

Milicsevics M. Gy. szerb akadémiai tag, a belgrádi nemzeti könyvtár igazgatója a szerb akadémia »Emlékeiben« a XXI. füzetben teszi közzé Obrenovics Milos fejedelem önéletrajzát, melyet az irnokának tollába mondott. Fukar, kevészavú életrajzi leírás ez, és csak a fő eseményekre szorítkozik, de így is rendkívül érdekes. Eltekintek a szerb események ismertetésétől s csakis azon adatokat hozom fel, melyek monarchiánkra vonatkoznak.

A szerb fejedelem konstantinápolyi útja alkalmával jutott először érintkezésbe Strirmer ausztriai követtel s beléegyezett, hogy a számos kereskedelmi differenciák elintézésére Belgrádon egy osztrák ügyvivő által Ausztria képviseltesse magát. Az első tisztviselő Meanovics volt. Milos ez alkalomból kapta meg az I. oszt. vaskorona rendet. Petronijevics Avram, Milos ellenfele, emiatt hevesen megtámadta és Milos később megbánta ezen Metternichnek tett engedményt.

Leköszönése után Oláhországba s innét az orosz konzul felszólítására Bécsbe ment, hol 8 évet töltött. Metternich szívesen fogadta. Az 1848. forradalom kitörésekor, mikor az udvar elmenekült, ő Zágrábba ment június 2-án. Alig hogy itt volt, a horvát bán Laibachba küldte, előbb fegyveres őrizet alá helyezvén. Gáj Lajos, a hirhedt agitátor megmondta neki, hogy azért történik ez, mert egy bécsi levél szerint Obrenovics magyar párti. Aközben 19,000 forintot és 2000 aranyat csalt el tőle. Június 5-én Laibachba internáltatott. Jellačić, úgy látszik, ezen pénzből nem látott semmit, mert a horvát tartománygyűlésen nyíltan szemére vetette Gájnak, hogy Milost kifosztotta. Jellemző, hogy Rajacsics patriarcha egyedül védte Gájt!

Laibachból Innsbruckba, — hol a Gáj ügyben kihallgatták — Ischlbe, Linzbe, Badenbe, Drezdába s végre Oroszországba utazott s később vissza Oláhországba. Itt megszakad az érdekes önéletrajz fonala.

Függelékül négy egykorú levél található, melyeket Blaznavác Petrovics Milivoj Knityánin Istvánnak és Sándor fejedelemnek írt. A levelek eredetije az országos levéltárban vannak és Milos 1848. szereplésére vonatkoznak.

DR. THIM.

Szláv irodalmi szemle.

Legújabbán Zub Popovics Sándor, a keleti kereskedelmi akadémián a szerb-bolgár nyelvek előadója adott ki egy érdekes füzetet »Uspomene« czímen. Ezen essay-szerű feljegyzések I. része a »Nase Doba« újvidéki lap 17—22. számaiban látott napvilágot és kivált Radicevics Branko hirneves költő életrajzához járul sok új adattal. Kiváló érdekességű azonban a Budapesten 1893-ban megjelent II. rész. Meztelen igazsággal ír megtörtént dolgokat a szerb színészet kezdeteiről a hatvanas

években, az 1861. márcziusi szerémségi megyei restaurációról, a szerb nemzeti congressusról, Tököly Száva száz év utáni megemlékezéséről, Rajacsics patriarcháról, Atanackovics Plato budai, későbbi ujvidéki püspökről, Masirevics administratorról, Miletics szerepléséről a 60-as években, közbe-közbe érdekes epizódokat, megfigyeléseket, korrajzokat szöve, úgy hogy az egész emlékiratot bizonyos pikáns és kényes dolgokkal fűszerezte. Sok igaz van benne, sok compromittáló a 60-as évek szereplőire és jó részt az 1848—49-es forradalmi évekre is. Vannak, a kik Popovicsot emiatt elítélik, de így van ez, a hamisítatlan igazság feljegyzése soknak keserü pilula. Meg kell engedni, hogy rendkívül érdekesen és vonzóan ír minden rendszeres terv nélkül, s a szerbek újabb történetében olyan leplet lebbentett fel, mely bepillantást enged a politikai események műhelyébe, hol bizony a fényes érc mellett sok ócska vasat is látni. Rajacsicsot, Atanackovicsot stb. oly oldalról világítja meg, melyek eddig csak szóbeli közlés útján jutottak el az újabb generáció füléhez.

Sztanojevics Braniszlávtól, az újabb szerb történetírói nemzedék egyik izmos tagjától a »Sztrazsilová«-ból külön lenyomatban jelent meg felolvasása »Mijátovics Elodiáról«, ki a hasonnevű híres szerb történetíró (és Ruvaracz mellett a legkitünőbb) felesége. Lawton Elodie angol nő és 1872-ben adta ki a szerbek történetét Londonban: »The history of modern Serbia« czimen; 1874-ben, »Serbian Folklore«-t, 1881-ben »Kassovot« szerb nemzeti dalgyűjteményt. Sztanojevics emlékezésével a szerb köröket valóban lekötelezte.

Dr. THM.

Petrof Alekszej, a hazánkban is megfordult orosz tudós, a legtekinélyesebb orosz folyóirat (Zsurnal Miniszt. Narodn. Proszv.) f. évi októberi füzetében *Szabó Emmánuel* ungvári tanárnak most megjelent ruthén chrestomatiáját ismerteti, s ismertetését a hazánkban gyűjtött irodalomtörténeti adatokkal érdekesen kiegészíti. Több szöveget közöl az itt talált XVI—XVII. századi ruthén kéziratokból, de minket különösen azok a naptári bejegyzések és lapszéljegyzetek érdekelhetnek, amelyek II. Rákóczy Ferencz korából s a múlt század végéről származnak, midőn az orthodoxokat minden áron az unióba terelni igyekeztek. Néhány kevésbé ismeretes tény megörökítésén kívül e följegyzések főleg a nép hangulatát jellemzik: rokonszenvét II. Rákóczy Ferencz, sőtét gyűlöletét pedig az unionisták ellen. S hogy a papjaik, kiktől e följegyzések származnak, mily jól tudtak magyarul, — mutatja az a sok *magyar szó és mondás*, melyeket minduntalan használnak. Petrof úr czikke tehát mindenképen becses adalék a mi oroszaink történetéhez.

—LY.

T Á R C Z A.

A CHERNEL-CSALÁD LEVELESLÁDÁJÁBÓL.

Azon általános érdeklődésnek, mely újabb időben az iránt mutatkozik, hogy a levelesládák molyos és már majdnem végeenyészetnek indult tartalmát mindinkább közkincsé kívánja tenni, köszönhetjük, hogy most ismét jelentést tehetek egy ily levelesláda néhány beküldött darabjáról. Az okmányokat főt. Simonides László tagtársunk bocsátotta rendelkezésre, ki azt a csernelházi Chernel ősi család egyik tagjától kapta. Az okmányok nagy részben már megvásva, látszik, hogy nem főleg a birtokviszonyokat szabályozók közé tartoztak. Előre kell bocsátanom, hogy mint tudva van, a Chernel család egyik ága, II. György, I. Rákóczy György fejedelem szolgálatába lépett s hű embere volt már annak fejedelemmé választása előtt; mint fejedelemé pedig nemcsak egyszerű bonorum directora, de fontos politikai missionarius is volt, kinek életét s működését I. Rákóczy György most megjelent életrajza kellőleg méltatja. Ezen Chernel György fia volt III. Pál, ki elvette Tarnóczy Zsuzsánát, Ballingh György özvegyét.

Az oklevelek a Tarnóczy és Ballingh családra vonatkoznak. A Tarnóczy család ungmegyei régi törzsökös család, melyről Nagy Iván sem emlékezik meg ugyan »Magyarország családai« című művében, de utána keresvén ezen családnak, találtam, hogy már 1360-ból maradtak fenn levelek a leleszi conventben s ez időtől kezdve egész a legújabb korig oly nagy mennyiségű anyag áll rendelkezésre, hogy abból a család genealogiája is megszerkeszthető. Hogy előkelő szerepet játszott a megyében, mutatja az, hogy alispán is volt közülök, még pedig Simon, kinek özvegye 1604-ben megfizeti Beck János szatmári kapitánynak a szepesi kamarának kölcsön adott 200 frtot.

Gelsei Ballingh János Munkácson volt Katalin várnagya s mikor Rákóczy György Katalinnal egyezséget kötött, ő hűségesküt tett Rákóczynak. Katalinnal szemben egészen Rákóczy pártjára állt s Munkácsot megtartotta ura számára, kit mindvégig nagy hűséggel szolgált. Rákóczy ezen

hű embere temetésén 1645. márcziusban személyesen megjelent s jóindulatát az elhunyt iránt azzal mutatta ki, hogy a gyászoló családot a számadás kötelezettségétől felmentette, mint ezen irat meglevő eredetije elmondja. Ballingh Jánosnak egy fia s két leánya maradt: György, kinek neje Tarnóczy Zsuzsánna volt, Anna Lővey Gergelyné és Erzsébet csékei Kende Ferenczné. Györgynek született egy fia, János. Meglehet, hogy Balling György török fogságban halt meg; erre enged következtetni egy 1662. ápr. 22-iki levél a mikolai táborból, melyben írja egy jó barát Kordának, hogy Ballingot a török fogságból 3000 tallér és 60 sing jó szép angliával lehet kiváltani. Ugyanazon évben azonban Tarnóczy Zsuzsánna már Chernel Pálné, legalább 1665-ben tiltakozik János, hogy anyja még 1662-ben nem adta ki az ő jussát. A János fiu gyámságát illetőleg különben pör is folyik s királyi parancs megy 1668. jan. 7-én, Lipót kezétől aláírva Tarnóczy Zsuzsánna Chernel Pálné ellen, a fiu gyámságáról rendelkezvén.

A XVIII. századi iratokból a Chernel családot közelebről érdeklík a Chernel Pál fia Pált illetők. Pál úr kéri a fejedelmet II. Rákóczy Ferenczet 1705-ben, hogy mivel ép most volt kegyes őt szomorú fogságából kiváltani, az ő fogsága ideje alatt pedig egészen tönkrement, neje elhalt, 4 árvája maradt, mentse hát őt fel a fejedelem a közszolgálattól. Rákóczy nemes szívére vall, hogy nemcsak felmenti őt, de 200 rénes forintot utalványoz neki s Tarnócz nevű faluját is kezéhez visszabocsátja. Tarnóczzal különben később is baja akadt; arra mutat Pálffy János bánhoz intézett datum nélküli kérvénye, melyben a szepesi kamarától igaztalanul elfoglalt birtokát visszaadatni kéri, mert az nem az ő atyjáról Pálról, hanem anyjáról Tarnóczy Zsuzsánáról szállott reá.

Van még a levelesláda iratai között a szigeti Szabó családot érdeklío néhány XVI. századi okmány. Ezek közt egyike a legérdekesebbeknek a szigeti Szabó György deák által 1540-ben készített registrum, melyben ő összeírja: hogy szerezte, építtette az ő szigeti házát, a költségek pontos kimutatásával, továbbá milyen acquisitiókat, kitől mennyiért vett, ősei kitől mit szereztek, mennyiért, kitől miket vett zálogba, a melyek felsorolásában még a napot is mindig kiteszi s pontosan meghatározza, hogy mily terjedelmű, stb. Az érdekes iratot, mely egy XVI. századi törekvő és szerző ember egész vagyoni viszonyával megismertet, a Történelmi Tár fogja hozni.

Mivel nem tudom, hogy esetleg nincs-e még Chernel úr birtokában több ilyen beces levél, azért most bezárom jelentésemet, kimerítők s az említett családok genealogiáját tárgyaló jelentésemet akkorra tartván fel.

PETTKÓ BÉLA.

KI ÍRTA A LAJOS KIRÁLY HALÁLÁRÓL KESERGŐ LEVELET?

III.

Válasz Erdélyinek.

A Századok f. évi jun. füzetében Erdélyi László reflectál Szerémiről írt tanulmányomra és kétségbe vonja, hogy, mint én állítom, Szerémi emlékirata függelékét, a Lajos király haláláról szóló Epistola flebilist, Szerémi írta volna. Erdélyi szerint *Tatai* Miklós írta, Lajos király egyik káplánja.

Nem lepott meg Erdélyi emez állítása Szerémiről írott önálló *értekezésében*, a mely a Wenzel kiadásán (a függelék csonka szövegén) épült. Magam is abban a véleményben voltam addig, a míg csak a régebben kiadott csonka szöveget ismertem; de miután a bécsi codexben a függelék teljesen megtaláltam és kiadtam, meg kellett változtatnom véleményemet, *ki kellett javítanom kéziratomat*, mert meggyőződtem, hogy előbbi feltevésemben tévedtem. Az már aztán meglepett, hogy Erdélyi még a függelék — munkájánál később kiadott — záró szavai után is makacsul ragaszkodik feltevéséhez s annak a Századok jun. füzetében védelmére kel.

Nem akartam felelet nélkül hagyni: választ irtam a Századok sept. füzete számára; de a nyári szünet miatt az korán megszerkesztetvén, abból kimaradt s ezért feleltem röviden az Erd. Muzeum sept. füzetében.

Erdélyi a Századok oct. füzetében válaszol, ismételvén előbbi állításait. Örvendek, hogy így alkalmat adott véleményem bővebb kifejtésére.

A vita sarkpontja azon fordul meg, hogy miként kell értelmezni Szerémi függelékének először általam kiadott záró szavait. Szerintem ebben meg van írva, hogy azt Szerémi írta; Erdélyi szerint nincs megírva.

Lássuk tehát az egész szöveget:

»*Et per unum sacerdotem Georgium Sivimiensem, qui condam capellanus Ludovici regis adolescentis, et post decessum ipsius eciam Joannis regis, qui in multis periculis currebat cum eis, et in vanum laborabat, quod ei nil porrigebant, attamen eos suadebat, quantum poterat, et ex gratia dei eis sepe divinabat, dum vota sua reddebat, ac de Chestakowo cum divertebat, et in civitate Cracoviensi post hoc dum residebat, et hec in memoria sua semper recondebat, et de mente demum hec jam scribebat, quod beata virgo eum adjuvabat.*«

Erdélyi okoskodása ez: »E mondat hiányos, éppen a főrészek, az alany és az állítmány igéje hiányzanak belőle. Nem világos, hogy mivel lehet pótolni az állítmány igéjét.«

Igaza van, hogy a mondat (*látszólag!*) hiányos (mint a milyen hiányos Szerémi számtalan más mondata.) — De csak *látszólag* hiányos; tulajdonképen csak *nem correct*, a mennyiben szenvedő alakkal indul és a sok közbevetett mellékmondat után *cselekvő alakkal* folytatódik és végződik. Az alany nem is egyszer, de sokszorosan Szerémi (qui – qui stb.), állítmány-

pedig van benne rá vonatkozólag vagy *tizenegy*. A mi vitánkat eldöntő főállítmány pedig ez, hogy »*hec scribebat*«.

Van benne tehát alany is, állítmány is, csak ki kell tudni és *akarni* belőle olvasni. — Sőt már maga az, hogy az Epistola flebilis hiányos mondattal végződik, erősen Szerémire vall, mert Erdélyi szerint is az ő »mondatai és egész irálya sokszor értelemzavarólag *hiányos*.« (Ld. értekezése 54. l.)

Erdélyit az vezette tévútra, hogy *szerinte* az egész moudatnak »*előtte hézag*« van. — Csalódik: *nincs előtte hézag*; mint új mondat új lapon, bekezdve, nagy betűvel kezdődik. Kiadásomból láthatja mindenki, én még a róla vett facsimileből is látom. Hézag az előtte való lapon álló mondat végén van, mindössze egy vagy két szónyi, a mi ide nem tartozik, hanem az előtte való mondat befejezéséhez. — Ebben tehát semmi esetre sem lappanghat a mi *Er*-tel kezdett (ez is Szerémi egyik specialitása!) mondatunk kiegészítése, vagy, a mit Erdélyi óhajtana, a *forrás-idezés*.

Nem csak feltevést kockáztatok tehát (mint Erdélyi mondja), »midőn a hiányzó (?) állítmányt a magyar »*írta mindeseiket*« kifejezésnek megfelelően latinul »*haec scripta sunt*« kifejezéssel pótolom.« (?) — Nem kell *pótolni* sem, mert tényleg ott áll, hogy »*hec scribebat*«; legfőlebb csak össze kell egyeztetni (mint az Szeréminél annyi sok esetben szükséges) az alanyt és állítmányt. — hogy vagy »per Georgium Sirimiensem . . . haec scribebantur«, vagy pedig »Georgius Sirimiensis haec scribebat.«

Másként ezt az egész mondatot érteni *nem lehet*. De még kevésbbé lehet belőle forrásidézést kimagyarázni. Pedig Erdélyi azt hiszi, hogy ebben a vitás mondatban Thatai beszél s ott »*a benne elmondottak forrásáról van szó*, mely a tartalomból itélve *nem egyéb, mint Szerémi emlékirata*.« Ez a feltevés laikusokat tán megteveszthet, de azt, a ki tudja, miről van szó, nem vezetheti tévútra. Hisz *ezzel az állításával Erdélyi maga-magával is éles, kirggyenlíthetetlen ellentétbe és ellenmondásba jő*.

Értekezésében ugyanis azt állította (21. l.), hogy a két előadás t. i. Szerémi emlékiratúé és az (állítólag Thatai) Epistola flebilise-é »*lényegökben egyezők ugyan, de különben eléggé felülrő különbségeket is tartalmaznak*.« Továbbá, hogy »*az Epistola flebilis előadása bővebb s a miben Szerémitől különbözik, abban határozottan megbízhatóbb; az Epistola flebilis írója tehát minden valószínűség szerint nem merülhete adatait Szerémi könyvéből*.« (121. l.)

Hát, kérem szeretettel: ha tavaly még »*nem merülhete adatait Szerémi könyvéből*«, hogy lehet ez idén már »*forrása* . . . Szerémi emlékirata?«

Általában a vitakozó Erdélyi, éles ellentétben áll az értekező Erdélyivel.

Azt is mondja értekezésében, hogy: »*ez a két külön forrás lényegileg megegyező s különbségeik is csak arra szolgálnak, hogy egymást kiegészítsék s egyúttal öndállóságukat, egymástól való függetlenségüket bizonyítsák*.« (126. l.)

Tehát két külön forrás!

Tovább így ír: »Szerémi maga két más forrást említ s meglehet, hogy Thatai meg egy harmadik forrásból közli a maga hívét.« (129. l.)

Itt tehát már három forrás!

A vitatkozó Erdélyinél meg már legújabbán csak egy a forrás, a Szerémi emlékirata, melyből Thatai megírta az Epistola flebilist.

Erre a confusióra csakugyan rá illenek a vitázó Erdélyi szavai, hogy »Szerémi lassankint Anonymus sorsára jut, kivált ha a különös író t bírálói maguk is segítenek még különösebbé, vitásabbá, sőt egyenesen érthetetlenné tenni«.

De vajjon mi az oka Erdélyi feltevései e színváltozásainak? Nyilván nem egyéb, mint hogy értekezésében azt akarja valószínűvé tenni, hogy Lajos királyt Szekesőn ölték meg. — Mennél több forrás mondaná ezt, annál valóbbszinű. Azért kell 2—3 forrást kimutatni. — Vitatkozásában pedig már csak Szerémitől akarja elvitatni az Epistolát s minthogy ezt egyszerűen mégsem teheti, megelégszik egy forrással is, csak az Epistolát Thatai írta légyen, ha csak Szerémiből is.

Történésznek azonban nem szabad előre feltett célzattal a történeti tényeket ide-oda csavargatni, hanem belőlük kell a következtetést levonni.

De ha eltekinthetnénk is Erdélyi ellenmondásaitól: meg kellene kérdeznünk, hogy ha Thatai írta volna Szerémi emlékiratából az Epistola flebilist, honnan tudta és vette, hogy Szerémi, miután Lajos király csúfos megületését hallotta Zarkiban — a záró szavak szerint — »midőn Csensztochomból megtére és Krakkóban időzött, ezeket (t. i. a hallottakat) jól emlékezetébe véste és emlékezet után írta«.

Ezt Szerémi emlékiratában (az állítólagos forrásban) egy szóval sem említi (ott csak annyit mond, hogy Zarkiban hallotta egy plebanustól); Thatai tehát ezt nem tudhatta, ergo nem is írhatta. Tehát ez is a mellett bizonyít, hogy csak is Szerémi írhatta a kesergő levelet Lajos király haláláról.

Megvan a magyarázata az eltéréseknek, a különbségeknek is. Szerémi ugyanis az emlékiratban azt a bizonyos katonát (»unus miles Hungarus«) beszélteti, a ki Zápolyai halála után leleplezte a titkot; itt e levélben a papot, a kitől (emlékirata szerint) Zarkiban hallotta a titkot, s a kinek elbeszélését (a levélben) azzal végzi, hogy »sic finis est per unum devotum capellanum suum, qui sibi fuit valde graciosus dominus rex Ludovicus.«

Ez a capellanus Erdélyi szerint is Thatai Miklós; de minthogy Szerémi emlékiratában (s e levélben is) mondja, hogy Lajos király halála elbeszélését Lengyelországban hallotta egy paptól: semmiféle merész következtetés nem szükséges ahhoz, hogy abban a papban Thataira ismerjünk, a kire másodsor nyílt célzást tesz Lajos király kedves káplánjaként.

Igy tehát Thatai elbeszélése a Szerémi forrása (melyet Krakkóban időzve elméjébe jól bevéssett), nem pedig megfordítva Szerémi a Thataié, mert ő a Szerémi emlékiratából nem vehette volna azt, a mi abban nincs.

Az sem utolsó bizonyíték e mellett, hogy ama vitás záró szavak egész tenorja olyan, hogy az forrásidézés nem lehet, hanem igen is Szeréminek, az érzékeny, kesergő, naiv emlékirónak nagyon is subjectív és specificus (!) érzelmenyilvánulása, midőn még egyszer, utoljára is kiönti szíve fájalmát, hogy neki fejedelmei semmit sem adtak, pedig nekik *gyakran jövendőlgettet*. S így épen azzal végzi az Ep. flebilist, a mivel kezdte az emlékiratot, hogy naivúl *jövendöléseire* hivatkozik. Ez már mégis csak specificus vonás, a mi határozottan Szerémire vall.

De Szerémire vall az ő sajtós stylusa; rá vallanak az ő »saját, külön« kifejezései is. Erdélyi maga is elismeri, hogy »a *stylus rokonnak látszik: az emlékiratban*«, de szerinte az mégis nem világos, vajjon az csak Szerémi lehet-e (tehát specificus!), vagy lehet több más hasonló mívelt-ségű író is (vagy is typicus!).

Ez az állítás, a mely magában egy általános igazságot hirdet, úgy érne a mi esetünkben valamit, ha Erdélyi mindjárt kimutatná, hogy más is írt ám úgy mint Szerémi, s főkép ha bemutatná nekünk az ő általa felfedezett író — Thatai stylusát.

Sajnos, Thatait, mint író, nem ismerjük; tehát a két stylust össze sem vehetjük. De nem is szükséges, mert Szerémi stylusa (a tavalyi Erdélyi szerint) »egészen önkényes és *oly sajtós*«, hogy szokni kell hozzá«. (Ld. értekezése 53. l.) No hát, a ki megszokta az emlékiratban, felismerheti az Epistolában is és nem fogja a specificus vonásokat typicusoknak tartani.

Ilyen specificus, mindkettőben előforduló közös szavak és kifejezések a Zoltan Zelim (szultán Szolimán h.), *castr* (castrum helyett), sonabat in *aie*re, *gletum* (geleit) habuit, Gozanz (Gróf Salm.), *gverra*, *Ladislau*s *Casimiri*en. (II. Ulászló), extra meavit, meatum dedisset, ita fertur dixisse, Danubium flui reliquen. fugien. stb. s főkép (a minek erősen specificus, »különös« voltát Erdélyi maga is erősen kiemeli értekezésében 59. l.) az »*ita ambulabit*« (úgy fog járni!) az Epistolában, miként »*quomodo ambulasti*« és »*caesar caniter ambulabit*« (kutyául fog járni!) az emlékiratban.

A stylus tehát nemcsak rokon, hanem ugyanaz az emlékiratban és a levélben; — nem typicus, hanem specificus. Ha Erdélyi dr. kétségbe vonja: mutassa ki ellenem és saját értekezése ellen a typicus vonásokat más egykorú »hasonló míveltségű« íróból vett idézetekkel, s ismertesse meg főképen Thatai stylusával a történetkedvelő közönséget.

Sőt tovább megyek, maga az a kifejezés, a melyre Erdélyi az egész Thatai írósgát építi, az a »*sic finis est per unum devotum capellanum*« annyira sajátos kifejezése Szeréminek, hogy épen ez az ellene beidézett koronatanú is mellelte bizonyít. Emlékiratát épen így végzi, hogy »*sic est finis per Georgium Sirimiensem*«, s a hogy végzi »*et sic*: — «-kel a II. és III. és »*et sic erat*« tal a XI-ik caputot és a hogy »*et sic factum*« olvasható a III. c. közepén is, mint az Epistola derekán.

Az elmondottak alapján és saját ellenmondásai felett is elmélkedve, remélem Erdélyi is be fogja látni, hogy az Epistolában Szerémi beszél és beszélteti Thatait és nem megfordítva az ő régebbi 2—3 forrása olvadt le egy forrásá.

Még egyre tartozom válaszszal a jun. vita-íratból, a hol chronologiai hibáknak vélt »gyanús jelenségeket« fedez fel munkámban. Bizonyára van hiba munkámban, hibátlan történeti munkát még senki sem írt; de az, hogy Szerémi Budán misézett-e vagy (a mint Erdélyi pap létre fontosnak tartja, hogy) vecsernyézett, vagy hogy Advent vasárnap 1532-ben decz. 15 helyett zárjelben nyomdahibából 1-jére van téve (a mit a kortani táblázatból egyszerűen kiirni szoktunk), nem olyan hiba, hogy a munka értékét befolyásolná, vagy hogy méltó volna egy komoly vitában ilyen gombostű fegyverhez nyúlni. Lám ő a dátumokra oly nagy súlyt fektet, egész táblázatokat nyujt felöle s mégis megesik vele, hogy nemcsak napokat, de egész esztendőket elhibáz. Az mondja pl. (a 43. l.), miután 1532-ről beszélt, hogy »János király a következő év (1533) őszén Temesvárra indult«. Pedig nem úgy van, mert még 1532 őszén indult és ment oda, a mint azt alább (a 93. l.) már maga is helyesen írja a táblázatban. Azután azt mondja, hogy »két hétig maradtak Temesvárott, azután Lippára mentek s csak karácsonyra tértek vissza Budára.« (43. l.) — Ez sem áll, mert a király csak a következő év (1533) pünkösöd napján tért vissza. Buda ostromát »1530 oct. 31.—decz. 19«-re teszi (42, 43, 94. l.), oct. 27—decz. 23 helyett (a mint Szerémi 293. l. határozottan mondja). Datumhiba tehát még nála, a kritikusnál is előfordul.

A jun. felszólalásban ezeket az önérzetes szavakat is olvassuk: »Állításaimat a nyelv- és írályra vonatkozólag most is mind föntartom.« Kár ezekben is oly makacsul megkötnie magát; mert van ott is elég javítani való. Azt írja például, hogy »ilyféle ez a helyhatározás is, hogy »extra januam in zemet (szemét)«! állottak a törökök Budavára előtt. Pedig meg van magyarázva a »zemet« szó után következő »aut decem« szóval, hogy nem a szemétdombon, hanem tizedenként állottak (a török »ziemet« tized szót használva, a mi a török hódoltság történetéből ismeretes). Aztán ilyen szavakat keres (természetesen hiába!) »a középkori latinság legnagyobb glossariumaiban« *taltokokat* (= táltokokat), *gleta* = Geleit (brief), *alapes* (= alpes), *kophiis* (= skophium) stb.

Mindezeket csak azért hozom fel, hogy ne tartsa magát Erdélyi dr. úr sem csalatkozhatalannak, épúgy ítéleteiben, példáiiban, mint következőseiben, és specialiter — a mi felett vitát kezdett — Thatai íróságában sem, a mely eddig is már olyan átalakulásokon ment át nála, hogy egyszer Szerémitől »önálló, független« *másollik* forrás volt; majd »egy harmadik forrásból« merített; végül *egyedül* Szerémit használta forrásul. Ha kétszer csalódhatott, nincs kizárva csalódása harmadszor sem.

Ajánlom »megszívlelésre« Pór Antal szép és igaz mondását (épen a megválaszolt Erdélyi Múzeum VIII. füzetében írja), hogy »az optikai

csalódás megesik a történetírón, s a ki azt hiszi, hogy hibátlan történeti művet írt, vagy írni fog, az szégyelje magát, mert a legnagyobb hibában leledzik, melynek nevetséges neve — az önhittség.«

Egyebekben szíves üdvözlettel vagyok

Kolozsvárt, 1893. oct. 22-én

Szerémiben bajtársa

SZÁDECZKY LAJOS.

REPERTORIUM.

a) Ö n á l l ó m u n k á k.

Glückmann Károly, örnagy, Das Heerwesen der österr.-ungarischen Monarchie. (Bécs. Seidel. 1893. 3. kiad. 2. füz. 5 mark.)

Nego Gusztáv, Momentaufnahmen jenseits der Leitha. (Bréma, Schönemann. 1893). Közelebbről érdekelnek a következő fejezetek: »Német gyarmatok« és »Szokások«.

Chélaré R., Les armées françaises jugées par les habitants de l'Autriche 1797, 1800 — 1809. (Paris, 1893. 3 frank 50 c.)

Jireček Hermenegildus, Antiquae Bohemiae usque ad exitum saeculi XII. topographia historica. (Bécs és Prága, Tempsky. XXVIII. és 195 l. 4 Mark.)

Imnich Max, Die Schlacht bei Zorndorf am 25. August 1758. (Berlin. Speyer. Peters. 1893. VII. 156 l. 2 térképpel. 3 Mark 50 Pf.)

Vautier G., La Hongrie économique. (Paris. 1893. 486 l. 10 Mark.)

Wislocki Henrik, Volks Glaube u. Volksbrauch der siebenbürger. Sachsen. Beitr. zur Volks- u. Völkerkunde. I. kötet. XIII. 212 l. 5 M. (Berlin 1893.)

Strakosch-Grassmann Gusztáv. Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 — 42. (Innsbruck. Wagner. 1893. 7 Mark.) V. ö. a Századokban 1893. októberi füz. Áldássy ismertetését.

Altmann Wilhelm, Eberhart Windecke's *Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmunds*. (Zum erstenmal vollständig herausgegeben.) Berlin, Gaertner. 1893. XLVIII. 592 Seiten. 28 Mark. A régóta várt első hiteles szövegkiadás végre megjelent.

Beer Alfred, Die handelspolitischen Beziehungen Österreich zu den deutschen Staaten unter Maria Theresia. (Bécs, Tempsky, 1893. 5 Mark.)

F. E. de Vault, Guerre de la succession d'Autriche. 1742 — 48. Mémoire extrait de la correspondance de la cour et des généraux. Kiadta P. Arvers. (2 köt. 1893. Nancy. Berger-Levrault. 741 és 882 l. 30 franc.)

Ottokars Österreichische Reimchronik. (Új kiad. Lichtenstein Ferencz lemásolása nyomán kiadta Seemüller József. (II. félkötet. Hannover, 1893. 28 Mark.)

Fest Aladár, Fiume zur Zeit der Uskokenwirren. Ein Beitrag zur Gesch. d. österr.-ungar. Küstenlandes. Nach dem Ungar. neu bearbeitet. (Triest. Dase. 1893. 8-o 88 l. 3 Mark.)

b) Külföldi folyóiratok.

Schwicker H. J., Gegenwart u. Zukunft der Siebenbürger Sachsen (Allgemeine Zeitung 1893. Beilage. 145. sz.)

Inst J., Siebenbürgische Wanderbilder (Allgem. Zeitung. 1893. 193. sz. melléklet). — Ugyan e lapban (a 202—203. sz. mellékleten) ismerteti Schwicker Schwarz Gyulának értekezését: »Montesquieu és a miniszteri felelősség.«

Österr.-Ungar. Revue. (1893.) *List Guido*, Literaria sodalitas Danubiana. (Külön lenyomatban is kapható. Bécs. 21 old.)

Die Stamburg der Hunyade; Vajda-Hunyad. (Lipcsei Illustr. Zeitung. 1893. okt. 21.)

Der Katholik. (1893. májusi füzet). Ismerteti Dankó kanonok »Vetus hymnarium ecclesiast. Hungaricae« cz. művét.

Revue Critique. (1893. 40. szám). Ismerteti Ortway monographiáját Pozsony város történetét. (1. köt.)

Wertheimer Ede, Grossfürst Konstantin von Russland., Statthalter von Polen, Bruder Alexanders I. (N. Freie Presse. 27. Juni.)

Globus. (1893. 63. köt. 2. sz.) Meyer H., Die ost.-afrikanische Expedition des Grafen Samuel Teleki 1887—88. — 4. szám. Wliskoeki H., Kosmogonische Sagen der Wotjaken.

Zeitschrift für Gesch. d. Oberrheins. (Új foly. 8. köt. 3. füz.) *Martin Ernő*, Lazarus von Schwendi u. seine Schriften.

Phonetische Studien. (1893. 6. köt. 3. füz.) *Balassa József*, Kurze Darstellung d. ungarischen Lautsystems.

Wertheimer Ede, Wien u. das Kriegsjahr 1813. (Bécs. Tempsky. Akad. értek. 46 l.)

Mittheilungen aus d. histor. Litteratur. (XXI. 3.) Bloch Henrik ismerteti Fraknoi V.: »Hunyadi Mátyásról« irt életrajzát.

Das Geschlecht Jerer von Wenckheim. E cz. alatt Marcziani Gy. a Freudenblatt szept. 12. tárczát közölte.

Pröll Károly, Bischof Dr. G. D. Teutsch (Deutsches Wochenblatt. 1893. 28. szám).

Radics P., Nikol. Juritschitz, der Vertheidiger von Güns. (Freudenblatt 1893, szept. 20.)

Beer Ágost, a N. F. Presse okt. 4. és 5. számában »Zur Enthebung des Fürsten Windischgrätz« cz. közleményében érdekes adalékkal járul az 1849. év történetéhez. A bécsi udvar Kübek báróra bízta azt a kényes feladatot, hogy Windischgrätz herceget lemondásra bírja. Egyúttal azzal is bízták meg Kübeket, puhatolná ki, valljon mennyiben alkalmazható az osztrák octroyált alkotmány Magyarországra. Windischgrätz herceg

egyik dologról sem akart hallani. Érdekes továbbá azon memorandum, melyet egy külön e célra alakított bizottság hazánk újjászervezése ügyében Schwarzenberg miniszterelnökhöz intézett. Magyarországon a közvélemény egyre erősen ellenzéki; csakis szívós kitartással szervezett katonai uralomtól remélhető a hangulat javulása. A katonai kormánynak arra kell első sorban törekednie, hogy a politikai és anarchikus mozgalmak kuforrását betemesse; csak e feladat sikeres megoldása után foghat a bécsi udvar az ország centralistikus szellemben való újjaalakításához. Minden, a mi a birodalom-egység megvalósulását akadályozná, fokozatosan és óvatossággal megszüntetendő; mellékes dolgokban azonban az ország szokásai és intézményei továbbra is figyelembe veendők. A német legyen a hivatalos nyelv, de a Budán székelő törvénykezési és közigazgatási főhatóságok a megyékkel és városokkal magyar nyelven is érintkezhessenek. A prekre vonatkozólag: minden nemzetiség a saját nyelvén adhassa be a vádkeresetet. A pesti egyetemen és az akadémiákon egyelőre még a magyar maradjon a tannyelv; a közép és alsó iskolákban pedig a tanítás azon a nyelven történjék, mely az illető vidék igényeinek legjobban megfelel. Hivatalos törvényhozási nyelv ne legyen, mert egyik nemzetiség sem emelhet igényt arra, hogy az ő nyelve szerepeljen kizárólagos nyelv gyanánt. A seminariumokat, különösen a katolikus papnöveldeket szigorúan kell ellenőrizni; a nem dogmába vágó egyházi ügyek megoldására a laikus elem közreműködése és ellenőrzése kívánatos. A bizottság ezen javaslatát Kübek többnyire helyesnek találta, azt a propositiót ellenben, hogy a király oldalán, a bécsi minisztertanácsban egy tárczanélküli miniszter képviselje állandóan Magyarországot, kinek a magyar ügyek elintézése jutna feladatúl, a centralismusra nézve veszedelmes precedensnek mondotta. A magu részéről Kübek még azt is sürgette, hogy a katonai dictatura megszüntetével egy civil tisztviselő bizassék meg a közigazgatás vezetésével. 1849. aug. 10. Kübek hosszabb kihallgatáson volt a herczegnél, a ki őt haditervébe beavatta. Windischgrätznek az volt a szándéka: hármias irányban megtámadni a honvéd hadsereget. Kijelentette, hogy stratégiai okokból elfogja hagyni Pestet és a Duna bal partját; a Duna jobb partját ellenben erélyesen fogja védelmezni. Saját hadseregét 30,000-re tette, (de ezek között 5000 beteg volt); a Klapka, Dembinszki és Görgey alatt sorakozó honvédség létszámát ellenben 70,000-re becsülte, 100 ágyuval. April 13-án Kübek Bécsbe érkezett, hol arról értesült, hogy Windischgrätz h. visszahivatása bevégzett tény; helyét az udvar Weldenre bízta, kinek tanácsosa Jósika báró lett. Megemlítésre méltó, hogy Windischgrätz márcz. 23-án úgy nyilatkozott Kübek előtt, hogy azon esetben, ha Komárom még sokáig daczolna, az udvarnak az oroszokhoz kellene segélyért folyamodni. Ugyanerre vonatkozólag azonban Schwarzenberg ápril 1-én azt mondotta, hogy ezen kétélű fegyverhez az udvar nem igen mer nyúlni. Előbb elküldik a tehetetlen tábornokokat és ha akkor sem mosolyogva a szerencse, tehát csakis legvégső esetben fordulnának az

oroszokhoz segélyért, annak tudatában, hogy Ausztria ezzel súlyos morális kötelezettséget vállal magára.

Ἑλλάς, Organe de la société philhellénique d' Amsterdam. (1893. V. évf. 1. füz.) *Csaplár Benedek*, Egy magyar hellenista. (Szabó István rövid életrajza.)

Am Urquell. (1893. 4. köt. 1. füz. *B. Munkácsi*, Besprechungsformeln der Wotjaken. — *Wliskoeki H.*, Tod u. Todenfetische im Volksglauben der Siebenbürger Sachsen. — *Ign. Kúnos*, Türkische Volksräthsel. — *Ludwig Kálmány*, Die Sterne im magyarischen Volksglauben. — 5—7. füzet. — *Munkácsy Bernát*, Volksglauben der Wotjaken.

Deutsche Revue. (1893. ápril) Ungarn u. das Ministerium Weckerle.

Allgemeine Zeitung. (1893. 57. sz. melléklet). *Berzeviczy A.* ismerteti Pór Antalnak Nagy Lajosról írt monographiáját.

c) Hazai hírlapok.

Weckerle László, Árpád sirja. (Pesti Hírlap okt. 25 és 26.)

A magyar Potemkin (Grassalkovich Antal). Budapesti Hírlap 1893. okt. 26.) *Marcziani Györgytől*.

Szilágyi Sándor, Az első detronizáció Magyarországon (1620). Megjelent a Pesti Napló május 21. számában.

Schmerling-czikkek s politikai visszaemlékezések május 23., 24. és 25. valamennyi lapban találhatók.

A Wenckheim-család. (Budapesti Hírlap szept. 12.)

Herczeg Eszterházy olasz színháza. (Zene- és színművészeti lapok. 1893. I. 18. sz.)

A Hohenzollernnek hazánkban. *Acsády Ignácztól*. (P. Napló 1893. szept. 17.) Szól Frigyes hercegről (Zsigmond kortársáról), Brandenburgi Györgyről (II. Lajos gyámnokáról), II. Joakimról, (az 1543. birodalmi vállalat vezetőjéről), továbbá János György, Bethlen G. szövetségeséről, Brandenburgi Katalin, Bethlen nejéről, és Schöningh Ádám, a brandenburgi hadtest vezetőjéről, ki Budavár felmentésében vett részt.

Kossuth és Ruttkayné levelei Garasanin anyjához. 1849—50. (Budapesti Hírlap 1893. május 6.)

Török Aurél, Munkácsy képe («a honfoglalás») és a magyar typus. (Magyar Hírlap. május 10.)

Rozgonyi Piroska, Sz. László leánya. *Nagy Gézától*. (P. Napló máj. 14.)

A Budavár bevétele emlékünnepeinek alkalmával megjelent cikkek özönéből ezeket jegyeztük fel: Pesti Napló (május 21.): Asbót Lajos emlékiratai Budavár megrohanásáról. Falragaszok az ostrom idejéből. Budavár bevétele b. *Máriássy János* altábornagy kiadatlan naplójából. A honvédszobor története. — Budapesti Hírlap (május 21.): Szemtanúk a rohamról. A bevétel híre a felsőházban és a képviselőkházában. — Magyar Hírlap: Szalkay Gergely honvédőrnagy naplójából. Ocskay Alajos: Dembinszky és Csartoriszky.

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

ÚJ KÖNYVEK. FÜZETES VÁLLALATOK.
APRÓ NYOMTATVÁNYOK.

— A BURSA CRACOVENSIS a M. Tudom. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának kiadásában, mint a »Magyarországi Tanulók Külföldön« című collectiónak III-ik kötete megjelent. Az eredeti kéziratból dr. *Schrauff* Károly adta ki, egy kiváló szakember gondos criticájával állítva össze, kitünő bevezetéssel és jól felszerelt index-szel ellátva.

— Az AKADÉMIA elhunyt tagjai fölött tartott Emlékbeszédekből megjelent *Zsilinszky* Mihály Emlékbeszéde Haan Lajos felett, meleg érzéssel a történész, a pap, a magánember, a hazafi őszinte méltatásával lévén megírva az emlékbeszéd. — *Jekelfalussy* József Keleti Károly felett tartott emlékbeszédében a tanítvány hálás szavaival emlékezik meg mesteréről, kinek tudományos érdemeit, munkálkodását s eredménydús életét igen szépen írta meg, az akkori irodalmi mozgalmak bő méltatásával. — *Ballagi* Géza emlékbeszéde Szücs István felett szintén jelesül van megírva, nem pusztán a tanár életét, hanem a debreczeni jogakadémia akkori történetét, az absolutismus alatti nehéz megpróbáltatását, s Szücs István ekkori szereplését, hazafiságát a legtalálóbban ecsetelvén.

— A M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA II-ik osztálya által kiadott »Értekezések« XV-ik kötetének utolsó darabját *Csánki* Dezső nagy becsű értekezése, helyesebben tíz sűrűn nyomott ivre terjedő munkája képezi »Körösmegye a XV-ik században« cím alatt, melyet fenntebb tüzetesen ismertetünk. Megjelent az Értekezések XVI-ik kötetének első száma is, melynek tartalmát hasonlólag székfoglaló értekezés teszi, az Óváry Lipóte: »A Magyar Anjouk eredete« cím alatt.

— SZEDERKÉNYI NÁNDOR befejezte immár nagy munkáját »*Heves vármegye Történetét*« a sajtó alól kikerült IV. kötettel. E kötet Eger-vára visszavételétől, 1687-től 1867-ig terjed s öt részből áll, az első rész a török hódoltság alól felszabadult megye történetét adja II. Rákóczy Ferencz koráig 1702-ig, a második Rákóczy F. és Telekessy püspök korszakát 1703—1710, a harmadik 1711—1790, a negyedik az újkor történetét 1790—1867, míg az ötödik rész a mai közgazdasági, népesedési és közművelődési állapotok ismertetése. A nagy munka bővebb ismertetését legközelebb hozzuk.

— A NAGYBOLDOGASSZONYRÓL NEVEZETT BUDAVÁRI FŐTEMPLOM TÖRTÉNETE ÉS LEIRÁSA cím alatt dr. *Nemes* Antal igen díszes kiállítású könyvet adott ki, 52 illusztrációval és egy műmelléklettel. A tartalom két részből áll, a főtemplom története és a főtemplom leírásából. Tüzetesebben fogjuk ismertetni.

— EGY SZATMÁRI CZIVIS EMLÉKIRATAI cím alatt Szatmárott Litteczky Endre nyomdájában ismeretlen szerzőtől egy párját ritkító korrajz látott világot. Egy öreg szatmári ember sehogy sem tudta magát beleélni ebbe a mostani világba — épen úgy mint Apor Péter közel kétszáz év előtt.

Csakhogy nem egy ország, hanem egy város történetéből merítette élményeit s nem egy fényes fejedelmi multat, hanem harmincz esztendőt (1790—1820.) tett összehasonlítása tárgyává. Nagy gyanum van ugyan, hogy a szatmári civis nem saját élményeit írta le, hanem rajzát mások tradícióból s a városi jegyzőkönyvekből merítette — de ez a dolgon mit sem változtat. Ugy bele élte magát a régi Szatmárba, melyből talán láthatott is valamit, hogy az olvasónak fel se tűnik, hogy talán nem is éppen százhusz esztendős emberrel van dolga. A fődolog az, hogy az irodalmi forma igen jól van választva s keresztülvive. A régi életet híven adja vissza, összehasonlításai a mostani viszonyokkal ügyesek, érdekesek. Annyi bizonyos, hogy érdeklődés és tanulás nélkül senki sem teszi le ezt a könyvet. Ez a korrajz először a »Szamos« című lapban látott világot s minthogy a közönség jól fogadta, önálló füzetben is kiadták. Összesen 146 lap ára 50 kr. helyben Szatmárt, vidékre 55 kr., mely összegért bérmentve küldetik meg. Megszerezhető Szatmárt *Litteccky* Endre nyomdajelöltől hova a megrendelési ár beküldendő.

— A BEÖTHY ZSOLT által szerkesztett »Magyar Irodalom Története«-ből a nyár folytán a 6—12. füzetek jelentek meg, melyek a XVI., XVII-ik század rendkívül érdekes korát foglalják magukban. A szöveget Kardos, Hegedüs István, Szilády, Hajnik, Badics, Beöthy, Széchy, Fraknoi, Felméri, Négyesi, Bánóczy, Angyal, Erdélyi Pál, Rupp Károly írták: mindenki azt a kort, melylyel legbehatóbban foglalkozott. Rendkívül gazdagon van illusztrálva, s minden füzethez gazdag facsimilek, színes műmelléletek (lapok a legfényesebb codexekből) vannak csatolva, úgy hogy ez a munka ezeréves irodalomtörténetünknek nemcsak szövegben, hanem illusztrációk tekintetében is hű képét tárja fel.

— SZIVESSY JÓZSEF nagy munkájának »Magyar Írók Élete és Munkái« III-ik kötetéből közelebről három füzet jelent meg, mely Fa Istvántól—Festetics Lászlóig terjed. Irodalmi életünknek gazdag tárháza ez a három füzet is. Fábrián, Fabinyi, Fábri, Fabritius, Falk, Faludy, Farkas, Fazekas, Fáy, Fejér, Fejes, Fekete, Feleki, Felméri, Fényes, Fenyvessy, Ferenczy, Fessler, Festetics nevek alatt mennyi nevezetes életrajzzal találkozunk. Mennyi új adat, mennyi érdekes részlet van az életrajzokban, melyeket csak egy olyan tevékeny, fáradni nem tudó ember tudott összegyűjteni, kinek figyelme még az irodalmi hagyatékokra is kiterjedt: mint pl. szegény Fabritiusnál. Sajnos, hogy egy évben csak öt füzet láthat világot, — úgy hogy mire az egész meg fog jelenni, valószínűleg már pótkötetéről kellend gondoskodni.

— A PALLAS NAGY LEXICONÁBÓL megjelent a III-ik kötet, mely a Békalencse—Burgonyavész közti szavakat foglalja magában, 39 külön kép melléklettel s 176 a szövegbe nyomott ábrával, továbbá a IV-ik kötet, mely a Burgos—Damjanich közti szavakat hozza 44 önálló s közel 200 a szövegbe nyomott ábrával. Heliogravüreok, színyomatok, térképek,

a szöveget magyarázó ábrák, műtervvel bíró képek váltakoznak s a IV-ik kötethez egy nagy tanulmány van mellékelve a cigányokról József főhercegtől. Valóban ez a Lexicon az összes ismeretek encyclopaediája — mi csak úgy volt elérhető, hogy minden rovat szerkesztéséhez egy-egy kiváló szakembert nyertek meg, s éppen ennek lehet köszönni, hogy közbe-közbe egy-egy kidomborított monographia közlötetett, mint pl. Budáé több jól összeválogatott illustratióval. A nagy vállalat összes cikkein — természetesen a történelmieken is — meglátszik, hogy avatott szakemberek tollából kerültek ki, kik nagy gonddal használták fel az újabb kutatások eredményeit, s ha itt-ott talán egy-egy tollhiba becsuszott is (mint pl. IV. 175. Nagy Ivántól, A magyar Heraldica kézikönyve), ennek a Lexiconnak főbecsét épen a megbízhatóság adja meg.

— A BODNÁR ZSIGMOND által irt Magyar Irodalom-történet XV-ik füzete (a III-ik kötet eleje) megjelent s Péczely, Dayka, Ányos működését, a classicus ideál híveit: Baróti, Révay, Virág, Berzsenyi, az ébredező uemzeti eszme munkásait: Dugonics, Gvadányi, Gáti Nagy ismerteti. A füzet utolsó fejezete a leoninistákról szól.

— PAGET JÁNOSNAK, az erdélyi közélet egyik kiváló alakjának s társulatunk alapító tagjának, ki 1892-ben 84 éves korában hunyt el, emlékét az elhunyt barátja Kovács János két érdekes nyomtatvánnyal elevenítette fel: az egyik életrajza (külön lenyomat a Keresztény Magvetőből), mely meleg hangon emlékszik meg az elhunyt áldásos és rokonszenves működéséről, a másik egy angol emlékbeszéd, melyet hasonlóan Kovács tartott a kolozsvári angol clubban halála évfordulója alkalmával, s »In Memoriam« cím alatt diszes kiállításban közzé tett. E melegen irt emlékbeszédbe beszötte néhány magyar népdalnak hangulatteljes fordítását az elhunyt által; az életrajz rövid vonásokkal igaz képet ad az elhunyt áldásos működéséről. Paget nevét 1835—6-iki magyarországi s erdélyi utazásáról kiadott nagy munkája tette ismertté, mely mai napig megtartotta irodalmi értékét s azon munkák közé tartozik, melyet azon idők történetírója nem nélkülözhet. Nagy szolgálatot tett azzal új hazájának. Attól fogva, hogy Erdélyben megtelepedett, minden téren szép sikerrel szolgálta a közügyet, nemcsak alapítványaival, hanem alkotásaival s tollával is. Mindkét munkát kitünően sikerült arcképe díszíti.

— BARÓTI LAJOS megírta a »Magyar Nemzet Történetét« elemi népiskolák számára. Nem könnyű feladat: mert a ki népiskolák számára jó tankönyvet akar írni, nem elég, hogy tárgyát jól ismerje, hanem annak írni is kell tudnia, s belé képzelni magát a gyermekvilág életébe. Baróti világosan s egyszerűen ír, az eseményeket érdekesen beszéli el, helyükön jól alkalmazza a történeti adomákat; szóval meg tudja kedveltetni a gyermekekkel a magyar történetet. 92 történeti rajzra osztá föl könyvét s azt megtoldta egy függelékkel, az általános történetből vett kilencz leírással. Könyvét 37, a szövegbe nyomott képpel díszítette, melyek a művészeink által készített hazai képeknek reproductiói. Baróti

valóban jó munkát végzett s óhajtandó volna, hogy népiskoláink közül mennél számosabban elfogadják tankönyvül.

— DR. BARÓTI LAJOSTÓL megjelent az »*Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez.*« Ez az 1-ső rész, melyben adja az udvari leiratokat 1717—1754-ből. Mivel még több rész is fog megjelenni, azért az adattár bővebb méltatását akkorra hagyjuk.

— »AZ ÉSZAKI HATÁRON« czim alatt Dr. *Walter Gyula* tagtársunk érdekesen és tanulságosan ismerteti Lubló-Füredet, s annak vidékét, nemcsak a közel fekvő vidéket, hanem az Eperjestől Szmerdzsonkáig terjedő tájakat, figyelemmel kísérve mindenütt az illető vidék történelmét. A könyv nevezetes része azonban — felénél több — magának Lublónak van szánva: a fürdőről s az otáni kedélyes életről érdekes képet ad. A könyv számos illusztrációval van diszítve s a fürdő tulajdonosának Probstner Arthurnak van ajánlva. Annak, ki már megfordult Lublón, igen kedves emlék ez a könyv, s annak ki még nem fordult meg ottan, felkölti érdeklődését.

— BINDER JENŐ tanár »Nehány Mátyás királyról szóló trufánk s rokonaik« czim alatt érdekes kritikai tanulmányt adott ki mint külön lenyomatot a brassai főreáliskola ez évi programjából. Hét olyan történetkét vesz bonczkés alá, melyek a nép száján maradtak fenn. Kikutatja ezeknek eredetét, variánsait s kimutatja, hogy ez a hét tréfa az »ambulans mese világ egy-egy vándortagja«, melyek közül Galeottiban egy sincs meg.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— TÁRSULATUNK KÉT BUZGÓ, régi tagját: *Pór Antal* és *Szentkláray Jenőt*, megérdemelt kitüntetésben részesítette az apostoli király kegye. *Pór Antal* az esztergomi, *Szentkláray Jenő* pedig a csanádi székeskáptalan tagjává lön. Történelmi irodalmunk ez ösmert munkásainak, fáradhatatlan buvárijainak kinevezése méltán okozott örömet barátaik és ösmerőseik, de sőt minden a tudományok iránt érdeklődők körében is.

A legfelsőbb kéziratok így hangzanak:

Vallás- és közoktatásügyi magyar ministerem előterjesztésére az esztergomi fő székes káptalanban dr. *Czibulka Nándor* legidősb mesterkanonoknak a barsi főesperességre való fokozatos előléptetését jóváhagyván, az üresedésbe jövő mesterkanonoki javadalmakat *Pór Antal* pozsonyi kanonoknak adományozom.

Kelt Gödöllőn, 1893. évi október hó 12-én.

Ferencz József s. k.

Gróf Csáky Albin s. k.

Vallás- és közoktatásügyi magyar ministerem előterjesztésére, a csanádi székeskáptalanban üresedésben levő *Bonnaz-féle* alapítványi ifjabb kanonokságot dr. *Szentkláray Jenő* törökbecsei plébánosnak adományozom.

Kelt Schönbrunnban, 1893. évi szeptember hó 13-án

Ferencz József s. k.

Gróf Csáky Albin s. k.

— KROFF LAJOS tagtársunktól a következő sorokat vettük: »A Századok f. évi 587. l. (Nápolyi Johannában) említett: »egy kelet nélküli, de *mindenesetre* 1347-ben kelt levél« — 1370-ben kelt. A ³⁾ szerint is Johanna férje érzéki eltompulásról vádoltatik: quod ex squallore diutini carceris . . . procedere supponebam. Tudtommal Johanna második férje soha sem volt börtönben, harmadik férje Majorkai Jakab pedig igen és körülbelül 1369 vagy 1370 körül került ki a fogságból. Camera könyve nincs meg itt Londonban s a Johanna levelét azért csak is a Pór és Óváry közölte kivonatokból ismerem. Pór maga is azt állítja (Századok 1891. 848 l.), hogy az a levél aligha tartozik az 1347 évhez.«

— HUNYADMEGYE MONOGRAPHIÁJA. Gróf Kuun Géza indítványára a Hunyadmegyei Történelmi Társulat elhatározta, hogy a millenium alkalmából Hunyadmegye monographiájának megírása érdekében mozgalmat indít meg. Hollaki alispán ez eszmét a vármegye közgyűlésén megpendítette s a vármegye közönsége, mint gondolni lehet, egyhangulag magáévá tette az indítványt, s Hollaky Arthur alispánt bizván meg a megye monographiájának további tervezésével és kivitelével, az alispán e hó 4-én Déván megalkotta a monographia bizottságot. A megye legkiválóbb emberei mint Pogány György nyug. főispán, gr. Kuun Géza, Réthy Lajos, b. Bornemisza Tivadar, dr. Solyom Fekete Ferencz, Thallacsek Ferencz petroszenyi bányaigazgató, Huffner Tivadar nagyági bányaigazgató, Dósa Dénes, Téglás Gábor középisk. igazgatók, dr. Balogh Pál, Lázár György, Simiovasiu János, b. Jósika Lajos az összes főszolgabírák, polgármesterek stb. részt vettek a tanácskozásban. Az értekezlet gr. Kuun Géza javaslatára a felhasználható pénzerőhöz mérten 25 ívnyi terjedelemben a föld és annak természetrajzi viszonyait, történelmét, közgazdasági, társadalmi és kulturális jelenét felölelő munkát óhajt iratni s a kivített a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulatra bízta. Nevezett társulat ennek következtében a megbízatást készséggel elfogadta. Pogány György nyug. főispán javaslatára Téglás Gábort részletes munkaprogramm szerkesztésére már ki is küldte. A monographia munkabavételét így nem sokára remélhetjük, s csak a felett van aggodalmunk, hogy a számításba vett 3000 frt erejéig e nagy multú megyéhez méltó kiadványt lehessen létesíteni.

— CSANÁDMEGYE MONOGRAPHIÁJA. A Csanádmegyei Történelmi Társulat elhatározta, hogy a milleniumra elkészített Csanádmegye monographiáját egészen az új Csanádmegye megalakulásáig (1720 körül), a monographiára hatezer forintot áldoz s a pályázat kihirdetésével s a pályamunka megbírálásával az Akadémiát bizza meg.

— DEÁK LAJOS tagtársunk a »Maros-Vásárhely« című hírlapban »Gróf Bethlen István emlékezete« cím alatt beható és érdekes tanulmányt közöl a javakorában elhunyt fiatal mágnásról, ki a 80-as években Erdélyben szerepelt, s közszeretnek és tiszteletnek tárgya volt (a 44.—47. számokban). Deák szép emléket emelt korán elhunyt barátjának e meleg hangon írt emlékbeszéddel.

— RÉCSEY VIKTOR tagtársunk a nyár egy részét túl a dunai levéltárak kutatására fordítá, s a Gyömörey-család levéltárában folytatott kutatásait a »Sümeq-Szentgróth« című lapban közzétette. Récsey előtt Nagy Imre kutatta át a levéltárt s az Árpád-kori okmányokat belőle közzé is tette.

— JÓKAI MÓR ötven éves írói jubileumát a magyar társadalom, a hivatalos körök s az írói világ az ünnepelendőhöz méltó fényvel készül megülni. A vidék is csatlakozik ez ünnepélyekhez s országszerte már is tartatnak s még fognak tartatni Jókai-ünnepélyek. Ez alkalmából egy e célra alakult bizottság Jókai összes műveit kiadja a kiadással Révay testvérek bizatván meg. Bizonyos tekintetben ünnepi kiadásnak lehet nevezni Jókai legkedveltebb regényének azt a kiadását, mely az Athenacumnál jelenik meg. Az első regény »Egy magyar Nábob« Goró Lajos illusztrációival 8 aquarellet és 62 szövegrajzával már meg is jelent — oly elegans kiállításban, mely a francia díszmunkákkal is kiállja a versenyt, s mely az idei karácsonyi piacznak egyik legkeresettebb czikke lesz. »Kárpáthy Zoltán« az előbbinek folytatása már sajtó alatt van s valószínűleg még ez évben ez is a könyvpiacra kerül.

— Az ERDÉLYI KÁRPÁT-EGYLET kolozs megyei osztálya nov. 2—5 közt érdekes és élvezetes történelmi kirándulást rendezett azon egyetemi hallgatók számára, kik Szádeczkynek a Hunyadiak korára vonatkozó előadásait hallgatják, magának Szádeczkynek vezetése alatt Először is *Vajda-Hunyadra* mentek, onnan *Piskibe*, majd a *Kenyérmezőre*, a hol 1479-ben Báthory és Kinizsi megverték a törököt. *Gyulafehérvárt Inets Jákó* kanonok vezetése mellett a várat, a Batthyányi könyvtárt, a püspöki (régen fejedelmi) palotát, a régi fejedelmi kancellária épületét, Báthory Kristóf, Kovacsóczy házát stb. tekintették meg. Egyik kimagasló momentum volt a *szent-imrei csatátér* szemlélése a fehérvári csillagvizsgáló toronyból az öreg 73 éves tudós főpap Veszely Károly prépost magyarázata mellett, a ki a *szent-imrei csatáról* többször írt s a ki a csatátér területén Borbándon plébános. Az alsófehérmegyei Régészeti Társulat gazdag muzeumának (az Apulumból kiásott régiségeknek) látása is sok élvezetet nyújtott *Cserni Béla* tanár, muzeumőr szakavatott kalauzolása mellett. Visszatérő útközban megtekintették a miriszlai csatátért, a hol az erdélyi felkelő hadak 1600-ban megverték Mihály vajda zsoldos hadait.

— SALAMON FEFENCZ mellszobrának ügye az utolsó választmányi ülésben újra szóba kerülván elhatározottat, hogy tagtársainkhoz gyűjtő-íveket küldjünk; ezeket a gyűjtő-íveket jelen füzetünkhöz mellékeljük. Az adakozást ott a helyszínen Hegedüs Sándor a gazdasági bizottság elnöke 20 frttal kezdte meg. Ajánljuk az ezen füzetünkkel elküldött felhívást olvasóink figyelmébe.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— SZEGEDI GERGELY ÉNEKES KÖNYVE 1569-BŐL. *Szilády Áron* tanulmányával Sz. Gergelyről s énekes könyvéről. Budapest, 1893. 8-adr. 224, XVI l.

— A HONFOGLALÁS TÖRTÉNETE. A művelt közönség számára írta *Borovszky Samu*. Budapest Franklin-Társulat. 1894. 8-adr. 176 l. Ára 1 frt.

— CATALOGUS CODICUM manuscriptorum musei principum Csartoryski Cracoviensis. Ed. *Josephus Korzeniowski*. Fasc. IV. Cracoviae 1893. 3-o 273—384 l.

— DIE DREI ERSTEN FRAUEN DES KAISER FRANZ. Von *Eduard Wertheimer*. Mit drei Porträts. Leipzig. Verlag von Dancker et Humblott. 1893. 8-adr. 163 l.

— MONUMENTA GERMANIAE HISTORICA. Edidit societas aperiendis fontibus rerum germanicarum medii aevi. — Libelli de lite imperatorum et pontificum saeculis XI. et XII. conscripti. Tom. II. Hannoverae, 1892. 4-o. VIII, 743 p. — Scriptorum, qui vernacula lingua usi sunt Tomi V. pars II. *Ottokars österreichische Reimchronik* II. Hannoverae, 1893. 4-o. CXXV, 722—1439 p.

— AUSGEWÄLTE SCHRIFTEN weiland Sr. kaiserlichen Hoheit des Erzherzogs *Carl* von Oesterreich. Hg. im Auftrage seiner Söhne der Herren Erzherzoge *Albrecht* und *Wilhelm*. I. Bd. Mit 1 Portrait und 1 Tafel. Wien, 1893. 8-adr. XXIII, 343 l.

— ALFRED RITTER VON ARNETH. Aus meinem Leben. 1819—1890. Stuttgart, 1893. 8-adr. 282; 368 l.

— BEITRÄGE ZUR ÄLTEREN UNGARISCHEN GESCHICHTE. Von *Raimund Friedrich Kaindl*. Wien, 1893. 8-o 86 l.

— OLASZORSZÁGI TÖRTÉNELMI KUTATÁSOK. Jelentés 1891-iki tanulmányutamról. Írta *Décsényi Gyula*. Budapest, 1893. 8-adr. 34 l.

— DES HUNDES NÔT. Untersucht und herausgegeben von Dr. *Karl Reissenberger*. Wien, 1893. 8-adr.

— AUS DER KURLÄNDISCHEN VERGANGENHEIT. Bilder und Gestalten des XVII. Jahrhunderts. Von *Ernst* und *August Seraphin*. Stuttgart, 1893. 8-o 355 l.

JOURNAL DE CONGRÈS de Münster par *Francois Agier*, aumônier du comte d' *Avaux*. (1663—1647). Publié par *Auguste Boppe*. Paris. 1893. 8-o XXXIX, 268 l.

— CORRESPONDENCIA INÉDITA de Don *Guillén de San Clemente* embajador en Alemania de los reyes Don *Felipe II.* y *III.* sobre la intervencion de españa en los Sucesos de Polonia y Hungaria 1584—1608. Publicada por el Marqués de *Ayerbe*, conde de San Clemente. Zaragoza, 1892.

HIVATALOS ÉRTESEÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1893 évi nov. 2-án d. u. 5 órakor tartott rendes választmányi ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Pulszky Ferencz elnöklete alatt Bánó József, Barabás Samu, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, Majláth Béla, dr. Pauler Gyula, Pettkó Béla, dr. Schönherr Gyula, dr. Szendrei János, Tagányi Károly vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, a jegyzőkönyv hitelesítésére Tagányi Károly és Pettkó Béla vál. tagokat kéri fel.

103. Szilágyi Sándor titkár jelenti, hogy Barkassy Géza, eddig évdíjas r. tag, 100 frttal a társulat alapító tagjai sorába lépett.

Köszönettel örvendetes tudomásul vétetik.

104. Előterjeszti az új tagajánlásokat. Ajánlatnak *évdíjas r. tagokúl 1894-től:* Varju Elemér egyetemi tanuló Budapesten (aj. Szilágyi Sándor), dr. Nyikos Lajos p. ú. min. tisztviselő Budapesten (aj. Szilágyi Sándor); *1893-tól:* Fleischhakker Laura polg. leány-isk. igazgatónő Ipoly-ságon (aj. Pauler Gyula).

Megválasztatnak.

105. Thúry József társ. tag felolvassa »*Ki volt a vak török császár?*« című értekezését, mely a *Századok*-ban fog megjelenni.

106. Pettkó Béla felolvassa jelentését a *Chernel család* leveles ládájából származó némely iratokról, melyeket Simonides Károly társ. tag áttanulmányozás és felhasználás végett bocsátott a titkári hivatal rendelkezésére.

A választmány Simonides Károly úrnak szíves közléseért köszönetét nyilvánítja; a jelentés a *Századok*-ban fog közzé tétetni.

107. Titkár előterjeszti a pénztárnok october-havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt 5011 frt 51 kr,
» kiadás » 3624 » 89 »
maradvány 1386 frt 62 kr.

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó

számlákon levő	4934 frt 22 kr
követelést, 1893. oct. 31-én összesen	6320 frt 84 kr

készpénz áll a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

108. Előterjeszti az *E. M. K. E.* elnökségének f. évi oct. 17-én 1876 sz. alatt kelt átiratát, mely szerint az egyesület a magyar történelem nevezetesebb eseményeit és jeleneteit ábrázoló képek terjesztését s ezzel különösen az erdélyi részeken sokszor nemzetellenes czélzatú idegen és selejtes képeknek a nép köréből való kiszorítását egyik feladataúl tűzvéni ki, hogy ez irányban kellő sikerrel működhessék, tájékoztatást kér arra nézve, mely történeti tárgyú képek lennének a programba felveendőek, s általában tanácsot és útbaigazítást a terv gyakorlati kivitele tekintetében.

A választmány átérezvén az ügy fontosságát, s az egyesületet hazafias törekvéseiben támogatni óhajtván, a kérdés tanulmányozására és az egyesületnek adandó javaslat elkészítésére bizottságot küld ki, melynek tagjaivá Emich Gusztáv, dr. Pauler Gyula és Szilágyi Sándor választatnak meg, azzal a kéréssel, hogy munkálatukat mennél előbb a választmány elé terjesztteni szíveskedjenek.

109. Előterjeszti az *Erdélyi-részi Kárpát-Egyesület* elnökségének f. évi oct. 12-én 503 sz. alatt kelt átiratát, melyben az egyesület a helyneveknek történeti alapon való helyesbítése czéljából oly irányelvek megállapítását kéri, melyek a mondott czélből tervszerűen megkezdendő működésében vezérfonalul szolgálhatnának.

Az átirat dr. Csánki Dezső, dr. Réthy László, Tagányi Károly és Nagy Gyula vál. tagoknak adatik ki, azzal, hogy azt bizottságilag tárgyalni s a kérdés érdemében mennél előbb véleményt adni szíveskedjenek.

110. Előterjeszti a *magyar kiviteli és csomagszállítási részvény-társaság* ajánlatát a társulat kiadványainak a tagok és előfizetők részére való szállítása ügyében.

Kiadatik a pénztárnoknak véleményes jelentéstétel végett.

111. Hivatkozással a f. évi 83 jk. pont alatt kelt határozatra, Thaly Kálmán alelnök megbízásából jelenti, hogy néhai Beszédes Kálmán hagyatéka, melyben egy teljesen elkészült munka a bujdosókról s mintegy négy-ötszáz darab rajzvázlat találtatott, Konstantinápolyból Budapestre érkezvén s itt az árvaszék által hivatalosan inventáltatván, jelenleg az elhunynak testvérénél, Beszédes János úrnál van letéve; indítványozza, hogy a hagyaték tudományos szempontból való megvizsgálásával, mint legilletékesebb szakember, Thaly Kálmán bizassék meg.

Megbizatik, azzal a felkéréssel, hogy a hagyatéki tárgyak tudományos és művészeti értéke felől annak idején nyilatkozni s egyszersmind eshetőleg megvásárlásukra nézve is véleményt adni szíveskedjék.

112. Hivatkozással a f. évi 5 és 24 jk. pontok alatt nyert megbízására, javaslatot terjeszt elő az ügyrend módosított szakaszainak megfelelően tartandó rendkívüli népszerű felolvasások rendezése, külön díjazása, kiadása s az ezzel járó költségek fedezése tárgyában.

A javaslat általában helyesléssel fogadtatván, részletes megvitatása többek hozzászólása után Csánki Dezső azon indítványával egyetemben, hogy a szóban forgó felolvasások rendezésére állandó bizottság alakíttassék, a legközelebbi r. havi ülés napirendjére tűzetik ki.

113. Csánki Dezső mint a gazdasági bizottság jegyzője, felolvassa a bizottság f. évi oct. 21-én tartott üléséből kelt véleményes jelentését az Athenaeum kiadásában »*Új Idők*« cím alatt megindítandó történelmi folyóiratnak nyújtható erkölcsi támogatás, és viszont attól a társulat tagjai számára kívánható előfizetési kedvezmények tárgyában:

A bizottság nézete szerint a M. Tört. Társulat minden oly vállalatot, mely a történetírás művelését tűzte ki céljául, örömmel üdvözölhet s erkölcsi támogatásában részesíthet; mit értsen azonban e támogatás alatt, azt, az üzleti életben előfordulható mindenféle eshetőségekkel szemben akként írja körül, hogy a társulat az új vállalatnak anyagi segílyt nem ad s érte anyagi felelősséget nem vállal, azt semmiféle tekintetben magáénak nem vallja s tartalmáért vagy szerkesztéseért nem felelős, nem engedi meg a vállalatnak, hogy előfizetési felhívásban vagy egyéb hirdetményeiben, a folyóirat füzeteiben vagy azok czímlapján és borítékán ilyen s ezekkel egyértelmű szavakat használjon, mint p. o. »a m. tört. társulat kiadványa« vagy »a m. tört. társulat pártfogásával« stb., megengedi ellenben, hogy az új vállalat a társulat közlönyében a *Századok*-ban üdvözöltessék s annak borítékán állandóan is hirdettessék, de viszont kiköti, hogy a társulat kiadványai az új vállalat szerkesztői által hasonló figyelemben részesítenek s annak füzetein hirdettessenek, és végül, hogy a társulat tagjai a folyóiratot 25⁰/₀ ár-kedvezmény mellett szerezhessék meg.

A bizottság véleménye Szilágyi S. titkár indokolt javaslatára oly módosítással fogadtatik el, hogy az új vállalat szerkesztői kibocsátandó programjukban a társulat *szellemi támogatására* hivatkozhassanak s a társ. tagoknak nyújtandó előfizetési kedvezmény 20⁰/₀-ban állapíttassék meg.

114. Titkár előterjeszti 'Sigray Pál ügyész f. évi nov. 1-én kelt jelentését a mult 1892 év végével hátralékban maradt tagdíjak behajtásának eredményéről, s egyúttal — miután az ügyvédi gyakorlattal végleg felhagyott — a társulati ügyészségről való lemondását is.

A választmány a lemondást mély sajnálattal veszi tudomásul, s a legőszintébb hálával eltelve 'Sigray Pál úr iránt, a ki ügyészi tisztét több mint tíz éven át, a társulat életének legválságosabb napjaiban is a legnagyobb önzetlenséggel és odaadással viselte, neki jegyzőkönyvileg hálás köszönetét nyilvánítja; egyúttal az ekként megüresedett ügyészi állás betöltésére az Alapsz. 35 és 36-ik szakaszai értelmében választást rendel, melynek idejét a legközelebbi december-havi r. vál. ülésre tűzi ki.

A hátralékok behajtására vonatkozó jelentés tudomásul vétetvén, a pénztárnok utasíttatik, hogy az ügyészi intézés után is hátralékban maradt tagokat még egyszer szólítsa fel tartozásaik befizetésére, s a mennyiben ennek a jövő dec. 10-ig eredménye nem lenne, a nemfizetők névsorát tartozásaik tüzetes kimutatásával együtt mennél rövidebb idő alatt állítsa össze, mely kimutatásnak átvizsgálására és a további teendők iránt való javaslattételre a gazd. bizottság kéri fel.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést feloszlatja.

Kelt mint fent.

Jegyzette

Pulszky Ferencz s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Tagányi Károly* s. k. *Pettkó Béla* s. k.

F E L H Í V Á S

néhai Salamon Ferencznek állítandó mellszobor ügyében.

A Magyar Történelmi Társulat f. évi jun. 7-én tartott ülésében elhatározván, hogy az elhunyt nagynevű történetírónk Salamon Ferencz emlékére felállítandó mellszobor létesítéséhez szükséges alapnak közadakozás útján leendő összegyűjtéséről gondoskodni fog: felhívom az elhunyt barátait, tisztelőit s tanítványait, hogy adományaikat a társulat titkári vagy pénztárnoki hivatalához (Budapest, Ferencziek-tere, Egyetemi könyvtár) küldjék be. Az adakozást egy szűkebb kör Beöthy Zsolt indítványára 55 frttal már megkezdte. A mellszobor mintázását Strobl Alajos minden díj nélkül elvállalta. Azok, kiknek az elhunyt munkáival annyi élvezetes és tanulságos órát szerzett, valamint tanítványai, gondoskodni fognak, hogy a szükséges összeg mennél előbb összegyűljön.

Budapest, 1893. jun. 15-én.

Szilágyi Sándor,

a M. T. Társulat titkára.

Tagdijaikat 1893. szeptember hóban befizették:

1890. évre.	Szotyori Nagy Károly	Gróh Vilmos	Rádda Ignátz
Mérey Ágoston	Pitroff István	Győri főgymnasium	Radvánszky Béla, br.
	Roditzky Jenő 2 frt	Hüvössy Lajos	Rózsa Izsó, dr.
	Szeghy László	Institúrisz Endre	Sántha Elemér
1891. évre.	Szikszay Lajos	Khuen Hédervári Károly, gr.	Sárvár vármelléki olvasókör
	1893. évre.	Kapus Sámuel	Szabó Gyula, dr.
Endrényi Antal	Bal.-Gyarmati polg. iskola	Kautz Gyula	Szabó József
Forray János, dr.	Balázs József	Kende S.	Szeghy László
Institúrisz Endre	Botka Tivadar	Kisfaludy Zsigmond	Szikszay Lajos
Mérey Ágoston	Beniczky Árpád	Krones Ferencz	Tóth Zsigmond
Szotyori Nagy Károly	Berecz Ábel	Kubinyi Ferencz	Ujvidéki keresked. iskola
Pitroff István	Csánky Béla	Kun Miklós	Ujvidéki kath. gymnasium
Szeghy László 2 frt 50 kr.	Cziegler János	Mikó Bálint	Ungvári Dajka kör.
	Darnay Kálmán	Moravek János	Várossy Tivadar
1892. évre.	Debreczeni Kaszinó	Nagy Jenő	Wesselényi Miklós, br. 1 frt
Beniczky Árpád	Debreczeni fels. tan. olvasó egylete	Pálmay Miklós	Zeyk Károly
Endrényi Antal	Debrecz. Jogász kör	Páncsova város kö-zönsége	Ziskay Antal, dr.
Forray János, dr.	Földy János	Piukovics Ödön	Znio váraljai tanítóképezde
Hüvös Lajos	Franciscs Norbert	Pintér Sándor	Zsatkovics Kálmán
Kropf Lajos 2 frt	Gaar Vilmos	Poleczner Jenő	
Mérey Ágoston	■ Szt.-Gotthárdi Casinó	Polgár Sándor, dr.	
Mikó Bálint		Pokornyí Frigyes	

Tagdijaikat 1893. október hóban befizették:

1887. évre.	Posta Béla 2 frt 50 kr.	Gombos Kálmán	Pompéry Aurél 5 frt 40 kr.
Péchy Lajos	Rózsahegyi társaskör	Hentaller Lajos	Románecz Mihály
	Szell Farkas	Jakobei Dezső	Rózsahegyi gymnasium tanárikara
1889. évre.	Szentiványi Gyula	Jékey Zsigmond	Rózsahegyi társaskör
Tergina Gyula	1893. évre.	Klobusitzky János	Schönherr Gyula
	Abraham Gyula 2 frt 70 kr.	Kollányi Ferencz	Szannota István
1890. évre.	Ács Rudolf	Kolozsvári főgymnasiumi könyvtára	Szentiványi Gyula
Márton József	Berényi Gyula	Kovács Nándor	Trencsén város kö-zönsége
Tergina Gyula 2 frt 50 kr.	Borinyik György	Magyar Zsigmond	Ujvárosi József
	Farkas Balázs	Marikovszky Sándor	
1892. évre.	Felméry Albert 2 frt 50 kr.	Melczl Oszkár	
Beretvás Endre	Fekete Ferencz, dr.	M-kus László	1894. évre.
Kaczián János	Flamm Bernát	Milecz János	Szamota István
Kalmár Endre		Molnár Imre, dr. Br. Inkey helyett	

Postahivataloktól f. é. szeptember hóban közelebbi megjelölés nélkül jött összegek felvilágosításaként érkezett:

Békés-Csaba hivataltól jött 5 frt 10 krt fizette	Békés-Csabai Casino
	Liberteni Gusztáv 5 frt.
Nyitra	Nyitraváros közönsége 5 frt.
	Papnövelde 5 frt
	Főgymnasium 5 frt.
Mohács	Varga Alajos
Árvaváralja	új. Kubinyi Miklós
Bártfa	Rhody Alajos és Grünwald Ágoston
Bethlen	Gróf Bethlen Pál
Garbóc-Bogdány	Sidelszky Gyula

Diszsnajó	hivataltól jött	5	frt	10	krt	fizette	Lenárt József
Fehértemplom	»	15	»	35	»	»	Fehértemplom város közönsége Fehértemplomi gymnasium és Sinkovics Péter
Kis-Kun-Halas	hivataltól jött	5	frt	10	krt	fizette	Péter Dénes
Kápolnás-Nyék	»	5	»	10	»	»	Kenessey László ref. jogakadémia
Keckemét	»	20	»	50	»	»	róm. kath. főgymnasium Dr. Szeless József Tóth István
Kükemező	»	5	»	10	»	»	Bánó György
Magyar-Óvár	»	5	»	10	»	»	m.-óvári r.-kath. gymnasium
Nagy-Dorog	»	5	»	10	»	»	Gróf Széchényi Sándor
Nyír-Bogdány	»	5	»	09	»	»	Szalánczy Ferencz
Pecseszőlős	»	5	»	10	»	»	Vidovich György
Sopron	»	10	»	20	»	»	Szakonyi Kálmán és főreál.
Tibold-Darócz	»	5	»	10	»	»	Péchy Constans gróf
Szedres	»	5	»	10	»	»	Bezerédj Andor
Tisza-Sas	»	5	»	10	»	»	Bárá Fecitig Imre
Zay-Ugrócz	»	10	»	15	»	»	Zay Albert gróf
Zágráb	»	5	»	10	»	»	Vuchetich Sándor
Nyiregyháza	»	15	»	45	»	»	Dr. Baruch Mór Dr. Fredlicska Kálmán Mikecz János
Arad	»	20	»	50	»	»	ifj. Kristyory János Leudvay Sándor 10 frt Murányi Gusztáv Révész Nándor
Arad	»	20	»	50	»	»	Ring Géza Venter Gerő Zöldy Jenő
Arad	»	5	»	10	»	»	ifj. Klein Mór
Sajtoskál	»	5	»	09	»	»	Ruprecht Olivér
Nagy-Várád	»	20	»	45	»	»	ifj. Bölöni S. Cseplő Péter Dr. Fráter Imre
Nagy-Várád	»	18	»	30	»	»	Natafalussy Kornél Rádnay Farkas Ujhegyi Béla Panker D.
Nagy-Várád	»	20	»	50	»	»	Főreál iskola Eszényi Sándor Régészeti társulat Biharmegyei Casino Genthon Ferencz
Nagy-Várád	»	25	»	60	»	»	Hegyesi Márton Jelenffy Kornél Jogakadémia
Aszód.	»	5	»	09	»	»	Báró Podmaniczky Géza

Salamon Ferencz emléksobrára adakoztak nov. 10-ig:

Pór Antal	10	frt.
Dr. Erdélyi László	5	»
Szilágyi Sándor	5	»
Hegedüs Sándor	20	»
Schiller Bodog, VII. oszt. tanuló, Pozsonyban	1	»
Doby Antal	2	»

51593

10. füzet.

XXVII-ik évfolyam.

Deczember 15.

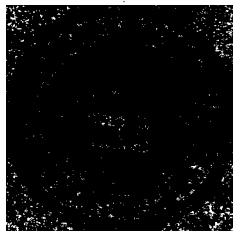
SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TARSULAT
KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKAR

1893-DIK ÉVI FOLYAM.

X. FÜZET.

BUDAPEST,

NYOMATOTT AZ ATHENA EUM R. TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1893.

TARTALOM.

	<i>Lap.</i>
Ki volt a »vak török császár?« Thury Józseftől	839
A magyar királyi kegyuri jog kezdetei. Türedék Fraknói V. sajtó alatt levő munkájából	850
A történeti jelenetek korhű rekonstruálásáról. IV. bef. Levél a szerkesztőhöz Pór Antaltól	862
A szentjánosi monostor Biharban. Komáromy A.-tól	875
A boszorkányságról különös tekintettel a Szepességre. Irta: Wéber S.	879

Történeti irodalom.

Pauler Gyula könyve az Arpádokról	885
Heves vármegye története. Irta: Szederkényi N. Ism.: Acsády Ignác	887
A quarneroi szigetek elszakadása Magyarországtól. Irta: F. A.	893
Nuntiatúrberichte aus Deutschland. 1. Abtheilung III. IV. Bd. Ism.: Áldásy A.	902
Langlois-Stein. Les archives de l'histoire de France. Fasc. III. Ism.: A. A.	903
M. Brady. Anglo-roman papers. Ism.: A. A.	906
Ed. Wertheimer. Die drei ersten Frauen des Kaisers Franz. Ism.: M. S.	907
Eduard Graf Wilczek. Historische Genrebilder vom Mittelmeere. Ism.: M. S.	909
Magyar családi hitbizomány. Irta: Katona Mór. Ism.: Pettkó Béla	911
Komárom hőse. Irta: Vajda Emil. Ism.: Jakab E.	913

Tárca.

A magyar gazdasági élet főbb forrásai. Tagányi Károlytól	915
Vegyes közlések	919
Történeti könyvtár	922

Hivatalos rovat.

A M. Tört. Társulat nov. 5. tartott ülésének jegyzőkönyve	923
---	-----

Figyelmeztetés.

Társulatunknak jelentékeny kárt okoz a nagymérvű kintlévő tagdíj és előfizetési hátralék. Tisztelettel felkérjük azért azon tisztelt tagtársainkat, kik még a mult évekről is hátralékban vannak, hogy ezen hátralékokat mielőbb beküldeni (Egyetemi könyvtárba) méltóztassanak, annyival is inkább, mert a nem fizetőket ügyvéd útján leszünk kénytelenek meginteni.

A „SZÁZADOK“

minden évfolyamához díszes bekötőtáblák rendelhetők meg aranynyomatú történelmi jelvényekkel ellátva 50 krért, melyekbe a bekötést minden vidéki könyvkötő is eszközölheti.

Megrendelések postautánvét mellett eszközöltenek. Egyes tábla rendelésénél pedig legcélszerűbb a pénzt előre postautalvánnyal, a tábla árán kívül még 10 kr. posta- és csomagolásért járó díjjal együtt, beküldeni, mire a rendelt tábla díjmentesen küldetik meg.

Hirhäger Károly

könyvkötészete (Budapest, V., Nádor-utca 32).

KI VOLT A »VAK TÖRÖK CSÁSZÁR«?

A XV. század közepéről és végéről (1433—1499.) fennmaradt okmányaink az oszmán-török uralkodó háznak egy olyan ágáról emlékeznek, a mely Zsigmond király uralkodása második felében hazánkba költözött és itt meglepedett. E beköltözött török fejedelmi családról, a Hazai Okmánytár I. kötetében kiadott oklevelek alapján, először Ráth Károly értekezett a Magy. Akad. Értesítő (szerk. Csengery A.) 1864. évi folyamában (407—415. lapokon), később pedig Gyárfás István »A jász-kunok története« III. kötetében (216—219. lapokon), — de mind a kettő a nélkül, hogy akár a beköltözött vak szultán (vagyis az uralkodó házból való *hercege*) kilétét, akár beköltözése idejét és okát meg tudta volna fejteni. Mivel tehát e »vak török császár« (okmányaink szerint: *cecus imperator Turcorum*) személyiségének kérdése mind e mai napig függőben van, a következőkben e kérdésre szándékozom feleletet adni, — előre bocsátva röviden a család történetét hazánkban, minthogy ezt sem találjuk meg elég világosan és szabatosan az imént említett két dolgozatban.

A »vak török császár« — kit *Ágnes* nevű nejével,¹⁾ *Orkhán bég*²⁾ és *Daud Cselebi* nevű fiaival és egy leányával,³⁾ ki a megkeresztelkedés alkalmával⁴⁾ *Katalin* nevet kapott, Hunyadi János vezetett az országba⁵⁾ — először Szent-Erzsébetfalván, majd Pesten kapott szállást valamely kisebb polgári házban,⁶⁾

¹⁾ Hazai Okmánytár I. köt. 354 és 391. l.

²⁾ U. o. 375 és 391. l.

³⁾ U. o. 384. l.

⁴⁾ U. o. 384. l.

⁵⁾ U. o. 384. l.

⁶⁾ U. o. 384. l.

de ezzel nem levén megelégedve, György, Pest város bírája, pesti Deák Imre örökösének (neje Ilona, egyik leánya Ilona és ennek férje Kis György, továbbá másik leánya Erzsébet és férje Szabó Antal) a Szénatéren levő kőházában szállásolta el családjával együtt.¹⁾ Maga, a családapa — ki, mint alább látni fogjuk, ekkor a 70-es években levő öreg volt — a Pestre költözés után nem sokára meghalt,²⁾ mert emlékeinkben többé nincs nyoma s mert Zsigmond ezt a szénatéri házat már Ágnes és Katalin nevére, nem pedig a családapáéra, adományozta oda életük fogytáig.³⁾

A családanyáról, Ágnesről, bizonyosan tudjuk, hogy Hunyadi János kormányzósága idejében (mely 1446-ban kezdődött) már nem élt,⁴⁾ sőt V. László királynak 1456. május 4-én kelt leveléből az is nagyon valószínű, hogy már I. Ulászló uralkodása elején, vagy előtt meghalt. E levélben ugyanis ezt olvashatjuk: »in cuius (t. i. a szénatéri ház) dominio eedem domine Agnes et Katherina temporibus dominorum Sigismundi et Alberti regum perstitisse«⁵⁾; vagyis I. Ulászló neve már nincs említve.

Orkhán bég sorsáról és hollétéről a beköltözés után semmit sem tudunk; csak annyi bizonyos, hogy 1488-ban még élt s hogy 1495 előtt halt meg, a mint ez az okmányokból kitűnik.⁶⁾

Daud Cselebi — a kit aztán nálunk *Csalopia Dávid*-nak (az okmányokban Dávid Chalopya vagy Chalapya) neveztek s a ki állítólag szintén keresztyén hitre tért⁷⁾ — már 1433 óta a régi csanádmegyei *Kun-Szöllös* és *Szenteltegyház* nevű királyi birtokon lakott, még pedig olyan joggal, hogy azokba ő rendelhetett tiszteket.⁸⁾ Többször részt vett a törökök ellen folytatott háborúkban s többek közt az 1448-ki rigómezei csatában is, hol a csata első napjának estéjén ő indítványozta a haditanácsban, hogy még az éjjel támadja meg az egész magyar haderő a janicsárokat,

¹⁾ U. o. 384., 385. és 386. l.

²⁾ *Budai Ferencz*: Magyarország polgári lexikona I. köt. 530. l.

³⁾ Hazai Okmánytár I. 354. l.

⁴⁾ U. o. 384. l.

⁵⁾ U. o. 354. l.

⁶⁾ U. o. 375 és 392. l.

⁷⁾ Dlugoss és Cromer: *Telekinél* (Hunyadiak kora II. köt. 91.) s ezek nyomán *Budai Ferencz*: Polg. Lex. I. 530. l.

⁸⁾ Zsigmond király levele 1433. június 4-ről: Hazai Okmánytár V. köt. 228. l.

a mi meg is történt.¹⁾ Dlugoss tudósítása szerint II. Murád halála alkalmával (t. i. 1451. febr. 2.) Lengyelországon keresztül, a lengyel királytól kapott útiköltséggel, kiment Törökországba, hogy megkisértse trónra jutását, de eredmény nélkül járt és visszatért Magyarországra.²⁾ Kérdés azonban, hogy valóban visszatért-e; mert ez idő után már nincsen nyoma emlékeinkben s mert V. László királynak 1456. május 4-én kelt levele már »néhai« Csalopia Dávidnak mondja.³⁾

Katalin — a kit, mivel *szultán* leánya volt, nálunk közönségesen *Császár Katalinnak* neveztek⁴⁾ — mint föntebb láttuk, 1446-ban, vagy talán már 1440 körül árván maradt, s hozzátartozói közül már csak Dávid bátyja volt itt, az idegen földön, vagy inkább az új hazában. Nagyon valószínű, hogy ez, az anya halála után, nem hagyta magára Pesten a fiatal leányt, hanem magához vette Kún-Szóllórsre. Ezt annál inkább hihetjük, mert a szénatéri ház előbbi tulajdonosai nem nyugodtak bele abba, hogy jövevény szállt örökségükbe; s mert a házat Hunyadi János csak 1452-ben, tehát Csalopia Dávid eltávazása után, íratta Katalin nevére örökjogon.⁵⁾ Katalin bizonyára bátyjának 1451 elején történt eltávazása alkalmával került vissza Pestre s még 1452-ben hajadon leány volt.⁶⁾ De 1456-ban már úgy találkozunk vele, mint Salgói Török Pálnak. Hunyadi János »familiaris«-ának és bajtársának, nejevel.⁷⁾ Első férje azonban nem sokáig élt; mert a budai káptalanak 1459. aug. 8-án kelt oklevelében már mint Liptói és Gesztelyi Nagy János neje említették.⁸⁾ Meghalt 1488. november 19-ke után gyermektelenül.⁹⁾

Ennyiből áll az, a mit a »vak török császár családja egyes tagjainak sorsáról tudunk okmányainkból.

Áttérhetünk már most annak a kiderítésére, hogy tulajdon-

¹⁾ *Teleki*: Hunyadiak kora II. 91. l.

²⁾ *L. Teleki*: id. m. II. 178. és *Budai*: Polg. Lex. I. 530. l.

³⁾ Hazai Okmánytár I. 354. l.

⁴⁾ U. o. I. 384, 385, 386. l.

⁵⁾ Hazai Okmánytár I. 352.

⁶⁾ U. o. 352 és 384. l.

⁷⁾ V. László király adománylevele 1456. május 4-ről: Hazai Okmtár I. 354. l.

⁸⁾ Hazai Okmtár I. 358 és 373.

⁹⁾ U. o. 375.

képen ki volt ez a hazánkba költözött vak török császár, hogy kijelölhessük a helyét az oszmán-török uralkodóház nemzedék-rendjében.

Okmányaink közül Zsigmond királynak 1433. június 4-én kelt levele említi legelőször a beköltözött vak szultánt, de neve említése nélkül csak »*Cecus imperator Turcorum*«-nak mondja (az »imperator« kifejezés t. i. a *szultán* szó fordítása). Ugyanígy nevezik: Mátyás királynak 1486-ki levele és Ráskay Balázs ítéletlevelében az 1499-ki tanu-vallomások; míg Pest városának 1453-ki jegyzőkönyvében és V. Lászlónak 1456-ki adomány-levelében egyszerűen »*imperator Turcorum*« néven fordul elő. Csupán két oklevél (1459-ből és 1488-ból), illetőleg négy ember (t. i. Nagyrévi András pesti plebanus, pesti Kis György és neje Deák Ilona s végre Deák Imre özvegye Ilona) állítja, hogy *Murád* lett volna a neve. Nagyrévi András plebanus szerint: »*Morath beeg, Imperatoris Thurcorum de domo Othmanorum frater.*« De melyik török »imperator« értendő itt, a melyiknek testvére volt ez a *Murád* nevű vak szultán? A kérdéses herceg *II. Murád* idejében költözött be hazánkba, Nagyrévi András levele pedig 1488. november 26-án kelt, a mely időben *II. Bajezid* volt a törökök imperatora. Ráth Károly elfogadja a *Murád* nevet s azt sejtí, hogy ez a vak szultán *II. Murád* öccse volt.¹⁾ Ámde a historia (török okmányok, török és görög írók) semmit sem tud arról, hogy *II. Murádnak* *Murád* nevű öccse lett volna. Sőt *I. Murád* óta (1359—1389.) *II. Bajezid* (megh. 1512.) egyik unokájáig nem is találkozunk több *Murád* névvel a török uralkodóház nemzedék-rendjében, csak éppen *II. Murádéval*.

Okmányaink tehát nem adnak felvilágosítást a beköltözött hercegnek sem kilétéről, sem nevéről, csak annyit tudunk belőlük bizonyosan, hogy *vak* volt. Feltűnő, hogy Zsigmond király oklevele sem ismeri a nevét, pedig éppen ennek tanuskodása érne legtöbbet.

Imént idézett két okmányunk állításával szemben Dlugoss, Cromer²⁾ és utánuk Budai Ferencz³⁾ azt mondja, hogy a szóban

¹⁾ Akadémiai Értesítő 1864. évf. 415. l.

²⁾ *Teleki*: Hunyadiak kora II. 91. l.

³⁾ Magyarország polgári lexikona I. 530. l.

levő herczeg neve *Musztafa* volt s ezt testvére, II. Murád, vakítottatta meg trónra lépte alkalmával (1421). Vizsgáljuk meg ezt az állítást közelebbről.

Igaz, hogy II. Murádnak volt egy *Musztafa* nevű öcsce. Ez azonban, mint Hamid-ili kormányzója, még fiatal gyermek korában fellázadt bátyja ellen s elfoglalta Niceát. Murád ekkor ellene indult, öcsce seregét szétverte s magát *Musztafát* elfogván, Nicea mellett *egy fára felakasztatta* 1423-ban.¹⁾

Nem lehet továbbá azonos a vak török császárral II. Murád *nagybátyja*, I. Bajezid fia *Musztafa* sem, a ki 1421-ben hasonlóan föllázadt Murád ellen s a kit ez — az ulubádi vereség után Drinápolyig űzván és Kizil-Agacs-Jenidse mellett kézre kerítván — szintén *felakasztatott* Drinápolyban.²⁾

Ezen a két herczegen kívül, a történelmi tudás szerint, csak II. Mohammed egyik fia viselte a Musztafa nevet, de ez utóbbit itt már nem jöhet szóba.

Hammer szerint II. Murád csakugyan *megvakítottatta* két öcscsét, Juszufot és Mahmudot,³⁾ — de ez az állítás nem egészen megbízható. II. Murád testvéreinek sorsára vonatkozólag a régi török történetírók mindnyájan megegyeznek, csak neveik tekintetében mutatnak eltérést. Ugyanis egyezőleg állítják, hogy II. Murádnak két bátyja még apjuk életében meghalt mint amasziai helytartó, két öcsce pedig az 1430-ik évi pestisben halt el. Csak hogy míg a két elsőt Nesri és Kara-Cselebizáde *Ahmed* és *Musztafának*, a két utóbbit *Juszuf* és *Mohammed*-nek nevezik, addig Áli efendi amazokat *Alaeddin* és *Ahmed*-nek, emezeket *Urkhán* és *Haszánnak*, Szolakzáde pedig az idősebbeket *Juszuf* és *Ahmednek* s a fiatalabbakat *Musztafának* és *Mahmudnak* mondja. De akármi volt a neve egyiknek és másiknak, annyi bizonyos, hogy II. Murád trónra léptekor már csak két öcsce élt, s ha ezek valóban megvakítottak is, még sem azonosítható egyikük sem a hazánkba költözött vak török császárral; mert tudjuk róluk, hogy otthon, Törökországban haltak el;

¹⁾ Lutfi pasa 23 (bécsi cs. kvár H. O. 17.), továbbá Szolakzáde (1880-ki kiadás) 147—149 s végre más török írók *Hammernél* I. 417.

²⁾ Lutfi pasa 22. és Szolakzáde 147. l.

³⁾ Geschichte des Osmanischen Reiches I. 443.

s mert haláluk idején, 1430-ban, *legfőlebb* 24 és 25 éves fiatal emberek lehettek, minthogy bátyjuk, II. Murád, akkor 26 éves volt, — így tehát egyiküknek sem lehetett még két, olyan érett férfitá lett fia, a milyen Csalopia Dávid és Orkhán bég volt ebben az időben.

Eddigi kutatásunk eredménye az, hogy a kérdéses »vak török császár« sem *Murád*, sem *Musztafa* nevű nem lehetett, sem II. Murád szultán testvéreivel nem azonosítható. E negatív eredmény után tehát már most csak az lehet a feladatunk, hogy a névvel nem törődve kutassunk a török uralkodó család körében olyan szultánok vagyis hercegek után, a kik az itt szóba jöhető korszakban megvakítottak.

II. Murád korától visszafelé menve, először Szulejmán emír fiát, I. Bajezid unokáját ismerjük ilyen *vak* török hercegnek. Tudjuk, hogy I. Bajezid fogsága és halála után fiai: Szulejmán, Mohammed, Isza és Musza 10 évig versengettek a trón birtokaért, míg végre 1413-ban I. Mohammed lón a győztes. E válságos időben Szulejmán emír (kit a nyugoti írók helytelenül I. Szulejmánnak neveznek) szövetkezett a görög császárral és fiát — kinek nevét nem tudjuk — annak udvarába küldte. Mikor aztán I. Mohammed 1413-ban Muszával háboruskodott, a császár szabadon bocsátotta Szulejmán fiát, hogy segítse nagybátyját, I. Mohammedet. Szulejmán fia azonban e helyett maga is trónkövetelőnek csapott fel és Jánboli környékén sereget gyűjtött maga mellé. Ekkor I. Mohammed a lázadó csapatát megtámadta és szétverte Jánboli mellett, mely alkalommal Szulejmán fiát nevelője, Zaganosz, Mohammed kezébe szolgáltatta, a ki aztán ezt *megvakítottatta* és Bruszába küldte, Akhizár helységét (Nicea és Kiva közt) adván neki eltartására. A megvakított herceg azon időtől fogva haláláig Bruszában tartózkodott.¹⁾

¹⁾ Szolakzáde 126. és Sejkházde Mohammed Eszád »Gülsen-i-meáریف« cz. műve I. köt. 502. l. — *Hammer* ezt a megvakított herceget Szulejmán emír *öcscsének* mondja és *Kászim*nak nevezi. (I. 341. és 384.) Beszél más helyen Szulejmán emír *fiáról* is, a kinek neve szerinte *Urkhán* volt s a kit Musza fogott el és küldött Bruszába, hol 1430-ban meghalt (I. 352, 443.). Végre Ásikpaszáde szerint Szulejmán emírnek az a névtelen fia, a kit Zaganosz árult el, I. Mohammed parancsára kivégeztetett (I. *Hammer* I. 386.) — Látnivaló, hogy Szulejmán emírnek Zaganosz által elárult névtelen fia s *Hammer* Kászim-ja és Urkhán-ja voltaképen egy ugyanazon

Így tehát ez a *vak* szultán sem lehetett a mi »vak török császár«-unk.

Szulejmán emír fián kívül még *csak egy* olyan vak török herceget ismer a történelem, a ki itt számításba jöhet. Ez pedig nem más mint I. Murád (1359—1389.) egyik fia, *Szauđsi* bég. I. Murádnak ugyanis három fia volt, t. i. I. Bajezid, Jakub Cselebi és Szauđsi bég, a legfiatalabb, Brusza kormányzója.¹⁾ Ez a Szauđsi bég — a kire apja már előbb is méltán gyanús szemmel nézett²⁾ — 1385 nyarán fellázadt apja ellen, mikor az Drinápolyban volt s a khutbét a maga nevére mondatta. Mihelyt Murád értesült fia lázadásáról, azonnal ellene ment, Kete mezején (Brusza közelében, Nilufer folyócska mellett) szétverte seregét, Szauđsit pedig kézre kerítette és megvakíttatta.³⁾ Erre vonatkozik Murádnak 1385. december első felében Bruszából Karamán-Ogluhoz küldött levele, melyet a Török Történetírók I. köt. 364. lapján közöltem s melyben e dologról a következőket írja:

»Legyen tudomásodra, hogy mikor jelenleg a Rumiliban lakó szerencsétlen magyarság ellen indítandó hadjáratra készülődöm, arról értesültem, hogy egyik fiam, *Szauđsi*, a bruszai helytartó, némely lázadókkal szövetkezve, az engedetlenség és zendülés útjára tévedt. Én ennélfogva átkeltem Gelibolinál s mikor Ulubád vidékére érkeztem, azt a legmagasabb parancsot küldtem neki, hogy jöjjön hozzám kézcsókra. Mivel azonban megmaradt a tévúton szövetségesei mellett, mikor a Nilufer folyóhoz érkeztem, felállítottuk a csatarendet s ütközetre került köztünk a dolog. *Ő mindjárt elfogatott, lánczra veretett s példaadás okáért megfosztatott szeme viláगतól.*«

Hammer a görög írók nyomán nagyon regényesen és hibá-

személy. Más török írók Szulejmán emír öcsését Kászim helyett *Ertogrul*-nak nevezik (*Hammer* IX. 269.) s erről Szolakzáde azt állítja, hogy még I. Bajezid életében meghalt (52. lap).

¹⁾ Arra nézve, hogy a három között Szauđsi volt a legfiatalabb, l. Szolakzáde 37. és I. Murád levelét Bajezidhez 1385-ből: Feridun bég okmánygyűjteménye I. köt. 107.

²⁾ A mint ez kitűnik Bajezidhez 1385. tavaszán írott leveléből, a kinek meghagyja, hogy figyelemmel kísérje öccse mozdulatait. Feridun bég I. köt. 107. l.

³⁾ Szolakzáde 37—38. l.

san úgy adja elő ez eseményt, hogy Szaudsi bég Európában volt és lázadt fel, mialatt apja Kis-Ázsiában volt elfoglalva egy zendülés leverésével.¹⁾ Pedig, hogy a görög írók (legalább Dukász és Phranza) e tekintetben mennyire nem érdemelnek hitelt, kitűnik először abból, hogy Dukász a fellázadt és megvakított fiut *Gunduz*-nak nevezi s Szaudsit csak Murád halála után I. Bajeziddal vakíttatja meg²⁾; Phranza pedig a lázadót *Musza Cselebinek* mondja s apjával lefejezteti³⁾; kitűnik másodsor magának I. Murádnak imént idézett leveléből s végre Idrisz, Szeádeddin, Szolakzáde és Hádsi Khalfa tudósításából, mint a kik Murád levelével egyezőleg mondják el az eseményt.

Eddigi vizsgálódásunkból, úgy hiszem, eléggé meggyőződéhattünk arról, hogy a hazánkba beköltözött »vak török császár« nem lehetett más, mint ez a *Szaudsi bég*, I. Murád fia, I. Bajezid öccse. S hogy ebben csakugyan nem csalódunk, hivatkozhatunk az egykorú *Khalkokondylasz* görög író tanuskodására is, a ki azon kívül, hogy a görög írók közül legtöbbször egyezik a török historikusokkal és oklevelekkel, a jelen esetben is annál inkább hitelt érdemel, mert társai között egyedül ő mondja, hogy a Murád ellen fellázadt és általa megvakított fiu: *Szaudsi* volt. Ez a jól értesült görög író tehát határozottan állítja, hogy a Magyarországra költözött vak török herczeg és Csalopia Dávid apja: I. Murád fia, *Szaudsi* volt.⁴⁾

Szaudsi bég 1385-ben, vagyis megvakíttatása idején legfőlebb 24 éves ifju lehetett, a mennyiben idősebb bátyja, Jildirim Bajezid, abban az időben 26 éves volt.⁵⁾

Ezzel elérkeztünk a »vak török császár« *beköltözése idejének* kérdéséhez.

Ráth Károly, fentebb említett cikkében, azt hiszi, hogy a beköltözés 1436-ban történt.⁶⁾ De ez nem igaz; mert Csalopia Dávidot már 1433. június 4-én Kun-Szóllós és Szentelt-egyház

¹⁾ Geschichte des Osm. Reiches I. 190—191. l.

²⁾ L. Hammer id. m. I. 599 és 605. l.

³⁾ U. o. 599 és 191. l.

⁴⁾ I. Teleki: Hunyadiak kora II. 91. l.

⁵⁾ L. erre nézve Szolakzáde 51. és Hammer id. m. I. 627. l.

⁶⁾ Akadémiai Értesítő 1864. évf. 407. l.

királyi birtokokon találjuk.¹⁾ Már pedig az egész, vagyis öt tagból álló család *egyszerre* jött be hazánkba, a mint ezt az egyik okmány határozottan mondja: »Cum dominus Gubernator imperatorem Turcorum huc adduxisset, idem Imperator duos filios et unam filiam habuisset.«²⁾ Másrészt tudjuk Hédervári Lőrincznek, a kunok és jászok bírójának 1428. évi aug. 28-án kelt leveléből, hogy ebben az évben még nem volt Csalopia Dávid kezén sem Kun-Szóllós, sem Szentelt-egyház.³⁾ Ennélfogva bizonyos, hogy a vak török császár az 1429-től 1432-ig terjedő 4 év valamelyikében költözött be hazánkba. Talán számításba vehetjük még azt a körülményt is, hogy Zsigmond király 1430 ősztől kezdve 1434 őszeig nem volt itthon, hanem Német- és Olaszországban kalandozott; s ha föltesszük, hogy a vak török császár a királytól itthon léte alkalmával kért engedélyt a beköltözhetésre — a mi hihető is — akkor beköltözését a *legnagyobb valószínűséggel az 1429. és 1430. évek egyikére tehetjük*. Zsigmond király Hunyadi Jánost — ki ebben az időben »miles aulae« volt — küldte a jövevény elé, bizonyára az ország határához, a ki aztán — mint az egyik okmány mondja — »imperatorum Turcorum huc adduxit«.

Hogy az apjától megvakított Szaudsi bég hol élt, vagy hol bujdosott 1385-től fogva 1430. vagy 1432-ig, tehát 70 éves koráig: nem tudjuk; mert attól fogva Magyarországra költözéseig hallgat róla a történelem. De ha meggondoljuk, hogy a görög császárok politikája a mindinkább terjeszkedő törökökkel szemben abból állott, hogy az uralkodóház tagjai közt folytonosan szítsák a versengés, háboruszkodás tüzeit s e taktikát különösen I. Bajezid fiai és unokái viszálykodása idején alkalmazták; s ha továbbá fontolóra vesszük, hogy 1451-ben Csalopia Dávidot is a görög császár értesítette II. Murád haláláról és ösztönözte a trón követelésére: nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy Szaudsi bég — mikor bátyja, Bajezid, trónra lépett s uralma biztosítása céljából megölette másik öccsét, Jakub Cselebit — a görög császár pártfogása alá menekült; mert különben alig

¹⁾ Hazai Okmánytár V. köt. 228. l.

²⁾ U. o. I. 384. l.

³⁾ *Gyárfás*: A jász-kunok története III. 588. l.

volna érthető, hogy ez még 1451-ben is összekötetésben volt fiával, Dáviddal. Szintígy keresett oltalmat Bajezid egyik fia, Musztafa is, a görög császárnál, a ki azt izente I. Mohammednek, hogy életében nyugodt lehet a hercegtől, mert ő addig őrizet alatt tartja, de *halála után, a trónváltás alkalmával, a körülményekhez képest fog cselekedni*. S csakugyan II. Murád trónra léptekor nem csak szabadon bocsátotta Musztafát, hanem segítette is Murád ellen.¹⁾

Ilyenforma számításból vehette pártfogása alá a görög császár Szaudsi béget is, hogy alkalom adtán egyik vagy másik fiát fölléptethesse trónkövetelőnek. E terve azonban nem sikerült; Szaudsi bég pedig a történekből meggyőződván arról, hogy már csak idő kérdése Konstantinápoly eleste és a bizánczi császárság bukása, vén korában, halálához közel, legalább családjá fenmaradását akarta biztosítani s ennek számára megbízhatóbb menedékhelyet keresett a magyar királynál. A görög császár, VII. János, még ezután is számított Szaudsi bég fiaira s II. Murád halála után *Dávidot* akarta felhasználni eszközül, hogy ennek fölléptetésével késleltesse a keleti császárság bukását. Csaloopia Dávid volt a bizánczi császárság utolsó reménye, — de csak olyan, mint a vízben fuldoklónak a fűszál.

Teljesség kedvéért föl kell említenem, hogy a vak török császár beköltözésének emlékét nemcsak az itt idézett okmányok tartották fenn, hanem *régi költészetünk* is, a mennyiben az 1571-ki Szendrői Névtelen énekében szereplő s Szilágyi Mihálylyal és Hajmási Lászlóval Magyarországra szökött »török császár leánya« senki más, mint Szaudsi leánya, Császár Katalin. Ezt maga az ének szerzője is bevallja, a mennyiben így kezdi költeményét:

Egy szép dologról én emlékezném, ha meghallgatnátok.
Azkinék mássát, nyilván jól tudom, ti nem hallottátok:
Török császárnak szép leányáról, kin csudálkozhattok.

Tehát a névtelen poeta tulajdonképen nem Szilágyiról és Hajmásiról, hanem egy olyan szultánleányról akart éneket mondani, a ki hazánkba menekült, — ilyent pedig ő sem találhatott

¹⁾ *Hammer* id. m. I. 383. és 401. l.

másikat, csak épen Császár Katalint s bizvást mondhatta, hogy ennek az eseménynek mását még nem hallották. Hogy aztán a népmonda, melyből a tárgyat vette a legelső feldolgozó, Császár Katalin beköltözését Szilágyi Mihály és Hajmási László nevével hozta kapcsolatba: az onnan van, mert Szilágyi Mihály csakugyan megszabadult első török fogságából, s mert ő és Hajmási László, meg Csalopia Dávid egymásnak szomszédai voltak a régi Csanádmegyében, épen abban az időben, a mikor az árván maradt Katalinnak Dávid bátyja házában, Kún-Szöllösön kellett tartózkodnia. De mivel ezt a dolgot már részletesen tárgyaltam az »Irodalomtörténeti Közlemények« folyó évi III. füzetében, itt elégnék tartom ezt a rövid megemlékezést.

THURY JÓZSEF.

A MAGYAR KIRÁLYI KEGYURI JOG

KEZDETEI MAGYARORSZÁGON.

(Töredék Fraknoi Vilmos sajtó alatt levő munkájából.)

I.

Mikor Magyarországon, a térítés munkájának sikeres előhaladásával, az egyház szervezésének időpontja elérkezett, ezen feladat megoldására az egyház fejétől a megbízást és felhatalmazást *István* fejedelem kapta. Evégből, az apostoli szent-szék követének, mintegy a pápa helytartójának, széleskörű hatalmával ruháztatott fel.

Az egyházi joghatóságnak világi fejedelemre való illetén átruházása a történelem lapjain elszigetelten álló eset.¹⁾

Ezen tény (szintúgy mint a korona adományozásával a magyar állam függetlenségének biztosítása) a középkor egyik legnagyobb pápájától, *II. Szilvesztertől* ered.

Az indító okok, a mik vezérelték, világosan állanak előttünk.

A német császári udvarral, hol mint nevelő és bizalmas tanácsos működött volt. szoros összeköttetésben állott. *Adalbert* püspökhöz és *Asztrik* apáthoz, kik a magyar nemzet megtérítésében jelentékeny tényezők voltak, rendtársi és baráti viszony kötelei csatolták. Így tehát a magyarországi állapotok, különösen az ifjú fejedelem egyénisége és műve sikerének feltételei iránt alaposan tájékozva kellett lennie.

¹⁾ A kiváltság, a miben több mint egy századdal utóbb *II. Orbán* pápa *Roger* sicíliai fejedelmet részesítette, más természetű. A bullában arról biztosítja, hogy Siciliában legatust állandóan nem fog tartani, ha pedig esetről-esetre küld oda, amit az elrendel, annak végrehajtása a fejedelemre lesz bízva. (*Sentis*, Die Monarchia Sicula. Freiburg. 1869.)

Minthogy Magyarországon a térítés műve főleg azért ment végbe kivételes könnyűséggel és gyorsasággal, mert azt a nemzet feje vezette és intézte: czélszerűnek látszott az egyház megalapításának feladatát és az ehhez szükséges egyházi hatalmat is az ő kezeibe tenni le.

Ily módon a nemzet függetlenségi érzetét kimélni lehetett, míg azt idegen pápai követ vagy érsek beavatkozása sérthette volna. És az egyház, a nemzetet aziránt, hogy szabadságát veszély nem fenyegeti, megnyugtatóván, viszont remélheté, hogy hatalmának érvényesítésében nem ütközik nehézségekbe.¹⁾

Emellett Szilveszter eljárása a kiváló bölcsesség bélyegét viseli magán azért is, mert lehetővé tette, hogy István mint a pápa helytartója gyakorolja azokat a jogokat, amiket a császárok és más fejedelmek önhatalmúlag ragadtak magokhoz, és állami souverénitásuk kifolyása gyanánt tekintettek.

Az a pápai irat, mely István fejedelmet a szentszék kövétévé rendelte, és hatalomkörét szabályozta, nem maradt ránk. Az úgynevezett Szilveszter-bullát, mely a XVII. század közepe óta ismeretes, és hitelessége iránt heves irodalmi harcokat támasztott, immár a történeti kritika föllebbezést kizáró ítélettel álműnek nyilvánította.²⁾

Maga István, az ő saját okleveleiben, pápai felhatalmazásra hivatkozik, aminek alapján egyházi ügyekben rendelkezett; de arról, hogy az apostoli követ tisztét viselte, nem tesz említést.³⁾

¹⁾ Épen ezen indokolással kéri IV. Béla király 1238-ban a pápától, hogy Bolgárország területén a pápai követség tisztét ruhazza rá. »Quia — úgymond — si cum legato sedis apostolice illas partes ingressi fuerimus, ab universis illarum parciū incolis presumetur, quod non nobis, sed Romane ecclesie eos velimus etiam in temporalibus subicere.« Theiner, Monumenta Hungarum sacram illustrantia. I. 171.

²⁾ Dr. Karácsonyi János a M. T. Akadémia Történelmi Bizottságától kiadott könyvében (Szent István király oklevelei. — Budapest 1891.) szembetűnően kimutatja, hogy amaz oklevél a X. századbéli pápai cancellária szabályaitól és gyakorlatától egészen eltérő módon van szerkesztve, hogy úgyszólván szóról szóra VII. Gergely pápa leveleinek és Hartvik legendájának szövegéből van egybeállítva.

³⁾ Szent István király okleveleinek egy része szintén álműveknek bizonyulván, csak azokra hivatkozunk, amelyeknek hitelességéhez kétség nem fér. Ezek szerint a pécsi püspökséget »cum consensu apostolici« alapította. A pécsváradi apátságna »ex consensu et confirmacione auctoritatis

Ennek emlékét mindazáltal a hagyomány századról-századra föntartotta, és pedig mind a magyar királyi udvarnál, mind pedig a római szent-széknél.

II. Orbán pápa 1096-ban, *Kálmán* királyhoz írt levelében, megemlékezik »*azon tisztség és méltóság* felől, amit szent István az apostoli széktől köztudomás szerint kiérdemelt«. És ugyancsak *Kálmán* udvaránál megírván szent István legendáját *Hartvik* regensburgi püspök, az apostoli követségnek az első magyar király részére adományozását részletesen elbeszéli.²⁾

A XIII. században *IV. Béla* király (1238.) a pápához intézett levelében utal az apostoli követség tisztére és jogaira, amiket szent István birt.³⁾ És ezt *IX. Gergely* az ő válaszában nem vonja kétségbe.⁴⁾

A XIV. század végén (1397.) az esztergomi káptalan hivatalos nyilatkozatában tanúságot tesz arról, hogy szent István az apostoli követség tisztében eljár.⁵⁾

A XV. század második felében (1465.) *II. Pál* pápa »régikánonokra« hivatkozik, melyekben fel van jegyezve, hogy István »az apostoli szék helynökségét és követségét nyerte el«. ⁶⁾

A jogokról is, amiket az apostoli követség czimén sz. István gyakorolt, a történeti emlékek felvilágosítást nyújtanak.⁷⁾

apostolice» tizedeket adományozott; apátját »*auctoritate apostolica mediantes*« a püspöki joghatóság alól kivette. A pannonhegyi apátság alapítóoklevelében hangsúlyozza, hogy fel van hatalmazva »*episcopatus et abbas*» *statuere*.«

¹⁾ »*Quidquid honoris, quidquid dignitatis . . . Stephanus ab apostolica nostra ecclesia promeruisse dignoscitur . . .*« *Fejér*, Codex Diplomaticus. II. 15.

²⁾ A pápa szájába ezen szavakat adja: »*Ego sum apostolicus, ille vero merito Christi apostolus . . . quapropter dispositioni eiusdem . . . ecclesias Dei simul cum populo utroque jure ordinandas relinquimus.*« *Endlicher*. Monumenta. 172.

³⁾ »*Officium legacionis . . . sancto Stephano sunt concessa.*« *Theiner*. I. 171.

⁴⁾ *Theiner*. I. 165.

⁵⁾ »*Fungebatur legacione sedis apostolice a latere.*« *Fejér*. IV. I. 113.

⁶⁾ »*Legimus . . . vices apostolice sedis . . . et officium legacionis accepisse, quod etiam in canonibus memorie proditum invenitur.*« Vatikáni Okmánytár. Első sorozat. VI. 54. szám. — Idézzük még a XVI. század elejéről *X. Leo* pápát, ki 1513-ban írja, hogy szent István »*legacionis de latere munere functus fuisse dicitur.*« (*Theiner*. II. 615.)

⁷⁾ Az apostoli követek jogait a kánonok nem szabályozták, a pápák esetről esetre állapították meg. Érdekes, hogy a sicíliai jogtudósok, a sici-

Az országot egyházmegyékre, ezeket esperességekre és plébániákra osztotta föl.

Érsekséget, püspökségeket, monostorokat alapított; ezeknek területi, joghatósági és javadalmi viszonyait rendezte.

Az érseki és püspöki székekre, úgy szintén a monostorok élére a legelső főpapot kinevezte.

Egyházi kiváltságokat és kitüntetések adományozott.

Az apostoli keresztet ünnepélyes alkalmakkor maga előtt vitette.¹⁾

Ezen joghatóság és a forrásául szolgáló apostoli követség a személyes kiváltság természetét bírta. Szent István király utódaira nem szállott át.

Ezt a történeti emlékek hosszú sorozata kétségtelenné teszi.

II. Orbán pápa késznek nyilatkozik, hogy a szent Istvántól birt méltóságot Kálmán királyra ruházza; a mivel jelezi, hogy azt Kálmán már nem bírta.²⁾

IV. Béla, mikor Bolgárország területére az apostoli követség jogait kéri, arra hivatkozik, hogy azokat szent István egykor bírta, és nem arra, hogy azokat Magyarország területén ő maga is gyakorolja. És IX. Gergely a kérés teljesítését az egyházra károsnak tekintvén, csak arra az engedményre határozhatta el magát, hogy az apostoli követ teendőiben a királytól kijelölendő egyik magyar főpap, az ő meghallgatásával, járjon el.³⁾

II. Pál pápa pedig köztudomású tény gyanánt hangsúlyozza, hogy szent István utódai az apostoli követségnek sem címét nem viselték, sem tisztében nem jártak el.⁴⁾

És csakugyan a levéltárak egyetlen okiratot sem tartottak fenn, a mely ezen állítást megczáfolná. Az első királytól birt

liai királyoktól igényelt követség jogait tárgyalván, első sorban IV. Béla idézendő nyilatkozatára hivatkoznak. (*Chiara, Diritto publico ecclesiastica in Sicilia. Palermo. 1807. — 7.*)

¹⁾ Szent István király idézett oklevelei mellett, a legjelentékenyebb forrás IV. Béla idézett levele, melyben írja, hogy szent István bírta »potestatem limitandi dioceses, distinguendi parochias et in hac prima institutione ponendi episcopos.«

²⁾ *Fejér.* II. 15.

³⁾ *Theiner.* I. 165.

⁴⁾ »Numquid successores reges legatos se nuncupabant? aut legacionis continuabant officium?« i. h.

apostoli követségnek emlékét utódai csak a kettős keresztben őrizték, melylyel pecséteiket és érmeiket ékesítették.¹⁾

A magyar királyok, amikor egyházi téren jogokat gyakoroltak, avagy ezeket oltalmazni kényszerültek, a szent Istvánnak adományozott pápai kiváltságokra soha sem hivatkoztak. Mindenkor a *kegyúri*, *patronatusi* állásra támaszkodtak, melyet az egyes egyházi intézmények alapítói és javadalmazói, úgy szintén ezeknek örökösei részére az egyetemes egyházi jog biztosított.

Az egyházat a kegyuraság megalkotására nemcsak a hála érzete jótévői iránt készítette, hanem az érdek sugallata is ösztönözte oly időkben, amikor az egyházi férfiak és javadalmak a világi hatalmasok oltalmát nem nélkülözhatték.

A *patronatus*, mint már a szónak közönséges értelme jelezi, a *védnökség* jogait és kötelességeit foglalta magában, különösen az egyházak világi javaira vonatkozólag. És mivel ezek megoltalmazásának szükségessége gyakran a javadalmasokkal szemben is felmerült, abból bizonyos felügyeleti és ellenőrködési joghatóság keletkezett. Továbbá, mivel az egyházi javak a javadalom üreSEDÉSE idején voltak a hatalmaskodó szomszédok részéről leginkább veszélynek kitéve: szokásba jött, hogy a javadalom megüresedésekor a javak kezelését a kegyurak vették át, a javadalmat betöltésekor az új javadalmasnak ők adták át; ami a kegyurakra nézve anyagi előnyökkel, hatalmuk és tekintélyök gyarapodásával járt.²⁾

Emellett az egyház azon felfogásból indulván ki, hogy a javadalmas és a kegyúr között benső viszony létesítése a javadalom és a javadalmas érdekében, úgyszintén az egyház vallás-erkölcsi feladatai szempontjából is kívánatos: a kegyúrnak a javadalom betöltésére befolyást engedett, amely a javadalmak természete és a kegyurak hatalmi állása, az egyház helyzete és az időviszonyok szerint különböző volt, sokféle módosuláson ment keresztül.

¹⁾ Verbőczy a kettős keresztnek az ország czímerébe felvételét szent István apostoli követségéből származtatja. (P. I. T. XI. §. 3.)

²⁾ A kánonjog az elszegényedett patronusnak a segélyezésre, illetőleg ellátásra való jogigényét is elismerte.

Magyarország királyait a kegyuraság széleskörű hatalommal ruházta föl.

Ugyanis a magyarországi érsekségek és püspökségek, az azokkal egybekapcsolt székesegyházi káptalanokkal, egytől-egyig; ¹⁾ továbbá a prépostságok, apátságok és egyéb monostorok legnagyobb része, a királyokban tisztelték alapítójukat és javadalmazójukat.

A szent-szék a magyar királyok ezen kegyuri állását természetesen minden időben elismerte; sőt a királyi kegyurasághoz tartozó monostorok kivételesen a *királyi* prépostságok és apátságok címét viselték; nemcsak Magyarországon, hanem a római curiánál is.²⁾

Viszont a királyok (miként a magán kegyurak is) minden alkalommal vallották, hogy a kegyuraságukhoz tartozó egyházak csak »a *világiakban* vannak nekik alárendelve«, ³⁾ és a kegyuraság súlypontját a javadalom megoltalmazásának kötelességére helyezték.⁴⁾

A királyok a kegyuraságokhoz tartozó javadalmak betöltésére is mindenkor befolyást gyakoroltak; de az, mértékét és formáját tekintve, időnként ingadozásokat és változásokat tüntet föl.

Mert kegyúri jogaik — mint már érintve volt — nem

¹⁾ V. *István* 1271-ben kiemeli, hogy »super omnes ecclesias cathedrales specialissimum jus patronatus« illeti meg a magyar királyt. *Fejér*. V. I. 155.

²⁾ Így neveztetnek II. *István* 1169-iki, III. *Incze* 1203 és III. *Honorius* 1217-iki okleveleikben. *Fejér*. II. 180, 420. *Theiner*. I. 7.

³⁾ *Imre* király 1202-ben III. *Incze* pápához írt levelében hangsúlyozza, hogy a királyi monostorok hozzá »in temporalibus . . . nullo pertineant mediante.« *Fejér*. II. 404. Érdekes e tekintetben *Radó* nádor 1057-ik évi oklevele, melyben kegyuri jogát, amit a száva-szent-demeteri monostorra bir, a pécsi püspöknek átengedvén, ezt a kifejezést használja »temporale dominium . . . quod patronatum vocant.« *Fejér*. I. 396.

⁴⁾ Így például *Mátyás* 1458. május 26-ikán a nyitrai püspökség fölött az Ország-családra ruháztatva a kegyuraságot »cum proteccione et tutela eiusdem ecclesie«, az átruházást azzal indokolja, hogy az Ország-család várai a püspöki uradalmak közelébe esvén, ezeket könnyebben oltalmazhatják. (Országos levéltár. D. O. 15245.) — II. *Ulászló* a hatvani prépostság fölött gyakorolt kegyuri jogot a Banchai-családra kiterjesztvén, ezt azon reményben teszi »eosdem restauracioni et tuicioni bonorum eiu«dem prepositure . . . maiori diligencia invigilatuos.« (Kassai Formulare. 146.)

különös pápai kiváltságban gyökerezvén, az egyetemes egyházi jog egész fejlődési folyamatán és minden külső viszontagságán végig mentek.

II.

A kath. egyház régi történetírói büszkén hirdetik, hogy az egyház kezdetől fogva »miként az egységnek, úgy a szabadságnak is forrása vala.«¹⁾

Abban a korban, mikor a római császárság a közélet minden terén a központi hatalom korlátlan uralmának megalapítását tűzte ki célul: az egyház első szervezői felismerték az életerő termékeny csiráit, melyek a jogok megosztásában és kiterjesztésében rejlenek.

Míg abban az elvben, hogy minden egyházi hatalom és joghatóság az apostolok fejétől és utódaitól származik, az egység szilárd alapját fektették le: a hierarchia egész lépcsőzetén, az egyház szolgálainak megválasztására a hívek befolyásának tág tért nyitottak.

Az apostoli korszakban veszi kezdetét az a gyakorlat, hogy a főpapi székek a papok és hívek választásával töltenek be.

A 817-ik évi reimsi zsinat ezen gyakorlatot mint a régi kánonoknak megfelelőt rendeli megtartatni. Több mint két századdal utóbb (1049.) szintén egy reimsi zsinat, melyen maga IX. Leo pápa elnökölt, megállapította, hogy »a papság és a hívek választásának mellőzésével az egyházi kormányzatra senki se emeltessék.« Az 1080-ik évi római zsinat pedig elrendeli, hogy a megüresedett főpapi székek betöltése, a pápától vagy az érsektől küldött biztos jelenlétében, a papság és a hívek választásával, a pápa, illetve az érsek jóváhagyásával történjék.²⁾

És ilyen választásokkal még a XII. század folyamán is találkozunk.³⁾

¹⁾ »Ut unitatis ita et libertatis ab ecclesia Romana fons semper manavit.« *Thomassinus*. De veteri et nova ecclesiae disciplina. II. 376.

²⁾ *Hinschius*. System des katholischen Kirchenrechtes. II. (Berlin 1878) 524 és köv. l. — Kirchenrecht von G. Phillips. Fortgesetzt von Fr. H. Vering. VIII. (Regensburg 1889.) 310 és köv. l.

³⁾ Így például az 1151-ik évi kölni érsekválasztásról a pápához küldött jelentésben olvassuk: »Decanus, archidiaconus, abbat, prepositi,

Amint a székesegyházak mellett állandó papi testületek, káptalanok és monostorok alakultak meg, ezekre szállott át a választói jog, a mit előbb az egész papság gyakorolt.

A világi híveket pedig a főpapi székek betöltésében való közreműködésből — mint az idézett zsinati végzések bizonyítják — nem az egyház, hanem a fejedelmek zárták ki. Ezek ugyanis hatalmi céljaik érdekében arra törekedtek, hogy a döntő befolyást magokhoz ragadják. Az egyház ebben megnyugodott, mivel időközben a főpapok, nagykiterjedésű területeket és jelentékeny politikai jogokat nyervén el, az állami élet elsőrendű tényezői lettek, és a fejedelmekhez hűbéri viszonyba léptek.

Igy történt, hogy a fejedelmek idő folytán a káptalani választást a rá gyakorolt nyomással pusztá formasággá alakították, vagy mellőzésével a főpapokat magok nevezték ki, ő rájuk hagyván, hogy az egyházi megerősítést és a felszentelést kieszközöljék.

És éppen a magyarországi kath. egyház megalapításának korában, *III. Ottó* császár a német birodalom székesegyházaiban a káptalani választásokat úgy szólván általánosan megszüntette, és a megüresedett főpapi székeket önhatalmulag töltötte be. Utódai követték példáját.¹⁾

Vajjon ezen helyzetnek volt-e befolyása szent István királyra? — adatok hiányában nem dönthetjük el. Egykorú okiratok, a melyekből megtudhatnók, hogy a követségi jogai alapján tőle kinevezett első főpapok halála után mikép töltettek be a megüresedett székek, nem maradtak ránk.

Mindazáltal valószínű, hogy a kánonok intézkedéseit lép-

clerus, honorati et universus populus Coloniensis . . . votis concordibus . . . traximus ad intronizandum . . . Arnoldum . . . prepositum.« — És mint látni fogjuk, a XII. században, a dalmátiai érseki és püspöki székek betöltésében részök volt a világi híveknek.

¹⁾ A püspöki székek betöltéséről szóló legújabb monographia szerzője *Vering*, a történeti emlékek adatainak idézése után, írja: »Was die Besetzung des Bisthümer betrifft, blieb es unter Otto II. im Wesentlichen so wie es unter Otto I. gewesen war: es fanden regelmässig Bischofswahlen statt, aber von Seiten des Kaisers wurde meistens entweder schon im Vorans der Candidat den man wählen sollte bezeichnet, . . . Otto III. stellte die Bi-ch-Ofswahlen allmäsigg fast ganz ab.« I. m. VIII. 389, 397, 401, 441.

tette életbe: a káptalani választást, a királyi jóváhagyással, a pápa (illetőleg nevében az érsek) megerősítésével.

Százhatvanhét esztendővel az ő halála után, a hagyomány illetékes letéteményesei, püspökök és káptalani tagok, hivatalos nyilatkozatban hirdetik, hogy »Magyarországban, amióta a kereszténység megalapított, egész az ő korukig (1204.), a *főpapokat mindig a káptalanok választották.*« Egyszersmind szintűgy régtől fogva gyakorlatban levő és egyetemesen elismert elv gyanánt jelezték azt, hogy »főpappá csak az választható meg,« a kiről a választó-testület meg van győződve hogy »*a király kegyét teljes mértékben bírja.*«¹⁾

És ezzel tökéletes összhangzásban áll IV. Béla kijelentése (1245.), hogy »az ország jóváhagyott és minden időben békésen megőrzött szokása szerint a főpapok választásához a király *beleegyezését* szükséges kikérni.«²⁾

Tehát a XIII. századbeli egyházi és politikai körök felfogása szerint, a megelőző két század lefolyása alatt, a főpapi javadalmak betöltésére gyakorolt királyi befolyás a *káptalani választás megerősítésére* szorítkozott.

Azonban kétségtelen, hogy a szent Istvántól meghonosított kánonszerű állapotot, bár az idézett nyilatkozatok zavartalan folytonosságát tételezik föl, több ízben megzavarták utódai, kik a szomszéd uralkodóktól adott példa csábításainak ellenállani nem bírtak.

A hűbéri rendszer Magyarországban nem honosult meg. De itt is a főpapok nagy uradalmak birtokosai lettek, és a királyi tanácsban az első helyet foglalták el. A hatalmi érdek a magyarországi uralkodóknak szintén azt sugalmazta, hogy befolyásukat a főpapi székek betöltésére kiszélesíteni igyekezzenek.

¹⁾ III. Ince pápa 1204. november 25-ikén kelt iratában resumálja az esztergomi tartomány püspökeinek és az esztergomi káptalannak előterjesztéseit. (Ezek csak az esztergomi érsekség betöltésében követett eljárásról szólnak; de minden kétségen kívül áll, hogy az ország első főpapi székének betöltésére vonatkozó elvek érvényesek voltak a többi főpapi székekre is.) *Fejér.* II. 451.

²⁾ »*De antiqua et approbata regni consuetudine, hactenus pacifice observata, in electionibus pontificum regius assensus debeat postulari.*« (A király ezen nyilatkozatát az 1245. február 28-iki pápai irat resumálja.) *Theiner.* I. 193.

És csakugyan ők is a XI. század második felében, a főpapok *kinevezését* és *áthelyezését* csakúgy a mint a német császárok gyakorolták.

Szent László királyról tudjuk, hogy a tőle alapított zág-rábi püspökségre *Duh* nevű cseh papot *kinevezte*, és egyik udvari káplánja által *beiktatta*.¹⁾

Eszerint Németországból átköltözött hazánkba a *beruházás az investitura*, mely szerint a fejedelem a tőle adományozott főpapi javadalmakat a pástorbot és gyűrű átadásának szertartásával ruházta át.²⁾ A pástorbot és gyűrű a főpapi méltóság és joghatóság jelvénye is lévén, ezeknek adományozási jogát is magokhoz vonták a világi uralkodók.

Ezen gyakorlat és a nyomaiban elhatalmasodó visszaélések ellen VII. Gergely pápa, az egyház szabadságának és az egyházi törvények érvényének helyreállítása érdekében, erélyes harcot indított meg, amely csak félszázad múlva ért véget.

Az 1122-ik évi wormszi concordatumban a császár a káptalanok választási jogának tiszteletbentartását ígérte; viszont a pápa mngengedte, hogy a választás a császár vagy biztosa jelenlétében történjék s a császár a megválasztottnak, a jogarral való érintés szertartása mellett, az investiturát megadhassa, s tőle a hűségi esküt átvehesse. Majd az 1139-ben tartott II. laterani zsinat a főpapoknak választását a káptalanoktól, az egész egyházra kiterjedő törvénynyé emelte.³⁾

Magyarországban Kálmán király tizenhat esztendővel előbb mint a császár (1106.) mondott le az investitura gyakorlatban levő formájáról, és kötelezte magát, hogy az egyházi törvények rendelkezéseivel fog alkalmazkodni.⁴⁾

¹⁾ Egykorú oklevélben áll: »Rex . . . Zagrabiensem constituit episcopatum, . . . quendam boemicum . . . nomine Duh . . . eidem ecclesie per suum capellanum delegavit . . .« *Fejér* I. 484.

²⁾ *Martinus Polonus* XIII. századbeli gnezeni érsek feljegyzi, hogy Magyarországon az investitura Kálmán király elődei alatt gyakorlatban volt. (»Usque ad illa tempora — Kálmánig — reges Ungarie facere consueverunt.« *Chronicon summorum pontificum imperatorumque* című művében. Idézi *Katona* . . . *Historia Critica*. III. 219.)

³⁾ *Hinschius*. II. 657. 5 jegyzet.

⁴⁾ Kálmán király követéinek II. Paskál pápa előtt tett ünnepélyes nyilatkozata *Fejérnél*. III. 45.

Ugyancsak Kálmán király Dalmatiának elfoglalása után az ezen tartományban uralkodó régi szokásokat megerősítvén, Trau város polgárait biztosította, hogy a püspököt, kit »a papság és a nép választ«, meg fogja erősíteni;¹⁾ Arbe sziget lakóit pedig, hogy a püspökök és apátok választásába egyáltalán nem fog befolyjni.²⁾

Azonban alig múlik el félszázad, egész nyugati Európában ismét előtérbe lép az uralkodók törekvése, hogy az egyház fölött a hatalmat magukhoz ragadják.

II. Gejza magyar király szintén önkényesen helyez át és mozdít el püspököket; széküresedés esetén a javadalmakat a kincstár javára, világi uraknak bérbe adja.³⁾

A szent-szék ekkor is az egyház szabadságának oltalmazására erőteljesen lépett föl. De míg egyebütt a küzdelem nagy elkeseredéssel folyt; — Angliában, például, *Becket Tamás* canterburyi érsek vértanú halálát idézte elő — Magyarországon *Bánfi Lukács* esztergomi érseknek az ellentéteket kiegyenlíteni sikerült. Nyilatkozatot eszközölt ki Gejza királytól, melyben igéri, hogy a pápa »tekintélye és tanácsa nélkül a püspökök letételét vagy áthelyezését sem maga foganatosítani, sem másoknak megengedni nem fogja.«⁴⁾

Ezt *II. István* király 1169-ben megerősítvén, arról is lemondott, hogy a királyi monostorok prépostjait és apátjait önhatalmúlag elmozdítja. Továbbá kötelezte magát, hogy a megüresedett javadalmak kezelését egyházi férfiakra bízza, kik a jövedelmeket egyházi épületekre, szegények, özvegyek és árvák segélyezésére fordítják; ő maga pedig azokhoz csak ellenséges támadás vagy sürgős szükség esetén és akkor is »a püspökök beleegyezésével« nyúl hozzá.⁵⁾

¹⁾ »Episcopum vero aut comitem, quem clerus et populus elegerit, ordinabo.« (1108.) *Fejér*. II. 46.

²⁾ »Decrevimus . . . investuras tam ecclesiarum, quam episcoporum et abbatum absque regis consilio, quemadmodum fuisse probavimus, fieri debere.« Ugyanott. 57.

³⁾ Ezt az alább idézendő királyi nyilatkozatból tudjuk.

⁴⁾ *II. Gejzának »constitutióját«, hogy »absque auctoritate et consilio eius (Alexandri pape) et successorum suorum depositionem seu translacionem episcoporum non faceret vel fieri permitteret«* *II. István* 1169-ben megerősíti. *Fejér*. II. 181.

⁵⁾ Az imént idézett helyen.

A későbbi időkben az egyetemes egyházi jog rendelkezései-
nek érvényessége kétségnek tárgyát, támadás célpontját többé
nem képezi. De egyes esetek fordulnak elő, mikor azokkal az
uralkodók magokat ellentétbe helyezik.

Így *III. Béla* 1187-ben Spalato város papságát és polgár-
ságát az érsek-választás jogának gyakorlásában megakadályozta,
amiért a pápa megintette.¹⁾

Imre király is okot szolgáltatott arra, hogy *III. Incze* pápa
szemrehányásokat tegyen néki a sérelmek miatt, amiket tőle az
egyház »a főpapok választása körül« szenvedett.²⁾

FRANKÓI VILMOS.

¹⁾ *Fejér.* II. 197.

²⁾ *Fejér.* II. 435. — A XIII. század folyamán sem apadt ki a hatal-
maskodások forrása. Tanuskodnak erről az uralkodó visszaélések megszün-
tetésére célzó végzések, melyeket a pápai legátusok 1267. és 1279-ben
állapítottak meg. *Endlicher.* Monumenta. 515 és 571.

A TÖRTÉNETI JELENETEK

KORHŰ RECONSTRUÁLÁSÁRÓL.

(Negyedik levél a szerkesztőhöz.)

Alig, hogy megjelent a Századok utóbbi füzeté. »Egy képiró« aláírásával jegyzett levelező lapot kaptam azzal, hogy reconstruálnék neki, az »egy képiró«-nak tengeri és holdvilágos jelenetet, mert ő olyat szeretne festeni.

Elek ugyan a gyanuperrel, hogy valami kis móka játszik a dologba; nehogy azonban távolról is azzal gyanúsítsanak, hogy bevezető levelemben talán nagyot mondtam, megbontva a korrendet is, ime szolgálok a kívánttal.

Károly Róbert megérkezte Spalatóban, 1300. augusztus.

Sánta Károly Szicília királya engedett végre a magyar Anjou-párt kérelmének és sürgetésének s elhatározta, hogy unokáját Carobertet, miként a tizenkét éves, de vállalkozó Károly-Róbertet hitták, Dalmátországba küldé. Két nagy gályát és egy kisebbet (galion) bocsájtott rendelkezésére, természetesen több más, kisebb járművel, melyek eleséget is hoztak Dalmáciába Carobert népei és hívei számára. A hajóraj parancsnoka Maraldik melfi propontinus (altengernagy). A királyfi kíséretében a főbbek: nevelője Drugetti Miklós és udvari papja Antal barát. Környezetéhez tartoztak még De-Anaxiis János, pénztárnoka, De-Pontiacó Vilmos, a királyi udvar főszámvevője, De-Luparia Miklós, Caracciolo Miklós, Parvipassus Péter olaszok, és Subié György Pál bán fia Spalato knéze; lehettek még, valószínűleg voltak is: Frangepán Doym Modrus, Vinodol és Gecse ispánja, némelyek a Babonić testvérek közül, és bizonyára a magyar hívek közül is néhányan. Akik azon időben Károly-Róbert magyar és horvát hívei valának, következők: Hrvtin ispán (Subié Pál bán rokona) testvéreivel és atyafiaival; továbbá néhai Radoszló tót bán unokaöccsei a Babonićok: István, Iván, Radoszló; Ujlaki Csák Ugrin tárnokmester, Kopasz és Beke a Borsa fiai, a Gut-Keled

nemzetségből Bereck és fiai a Báthoryak ősei, valamint a Hodos fia Lőrincz a Szokolyok őse; az Aba nemzetségből különösen kiemelendő Nekcsei Sándor a vitéz lovas hadnagy, a maig virágzó Lipóczi Keczerék őse; azonképpen a Dorosma nembeli Istvánfia Garai Pál, kitől a később nagyhírű nádorok származtak; Debreczeni Dózsa, Kachich Farkasfia Tamás akkor még ifju legényke, Becsei Csatafia Imre, Ákos nembeli Mihály (utóbb Mick bán), Bodafia Geszti Benedek, Tisza mester, Csorba Sinka mester, Bácsi János, Gergely választott esztergomi érsek és testvérei Bikcsei Péter és János.

Az elindulás Apulia partjairól július végén történt¹⁾; amiért hitelt adhatunk Madius fia Mikás följegyzésének, mely szerint a megérkezés Spalatóban augusztus havában történt.²⁾

Ezen adatok alapján talán nem volna lehetetlen reconstituálni Caroberto megérkeztét és lelkes fogadtatását Spalatóban, melyben a spalatói érsek, ki előbb Arpádházi Mária, Szicília királynéja káplánya volt, és a papság mindenesetre részt vett; természetesen a polgárság is, de talán kevésbbé lelkesen, mint-hogy Madius fia Mikás egyenesen megjegyzi, hogy Caroberto bitorlónak (ad usurpandum) érkezett. Megjegyzem még, hogy az ifju herczeg már ezen megjelenésekor magyar szabású ruhát viselt, hisz már atyjának készítették Nápolyban illet, midőn még ő volt a magyar trón praetendense.

Károly király tengeri útja Nápolyba, 1333. július.

Arról volt szó, hogy Károly magyar király fiai és ✠ Károly kalábriai herczeg leányai egymás közt házasságra lépjenek, és ez által míg a magyar Anjouk joga a nápolyi trónra érvényesülne, másrészt a kalábriai herczeg árvái is biztosítva lennének. Hosszas alkudozások után, sziciliai Róbert király kérésére végre abban állapotott meg Károly magyar király, hogy másodszülött fiát, a hat éves Endrét viszi magával Nápolyba. Kijelölván Csór Tamást a kis herczeg udvarmestereül. előre küldötte őket Zengbe, velük valószínűleg Róbert domokosrendi barátot, a herczeg tanítóját és Izoldát egykori dajkáját, hova júliusban maga is utánok érkezék a tengerpartra.

Közben Róbert király fényes előkészületeket tett a magyar király fogadására. Manfredoniában hat gályát és annyi hajót szereltetett föl, amennyiben hatszáz lovast, ennyiből állott Károly király kísérete, a tengeren átszállítani lehetett. A hajókat veres-

¹⁾ Julius 28-án írja II. Károly király, hogy unokája Caroberto presentialiter transfretare debens. (*Anjouk. dipl. Éml.* I. 157. lap.)

²⁾ *Schwandtner*, SS. rr. Hung. III. 638.

fehér-kék (ezek voltak akkor a nemzeti, helyesebben de ami mindegy: a királyi család színei) és a magyar czímert viselő lobogókkal díszítették. A magyar király kíséretében valának: Telegdi Csanád esztergami érsek, Endre herczeg keresztatyja, Batori András váradi és Piacenzai Jakab csanádi püspökök, továbbá Heniko, a királyné (természetes) fivére, Dancs zólyomi ispán és számos főúr. Nápolyba érkezvén, mindnyájan dicsérettel telének el a kis Endre herczeg korát meghaladó érettsége és szerénysége fölött.

Gelétfia Miklós nádor menekülése Arbéből 1346. szeptember.

Érdekes tengeri jelenetet szolgáltathat Gelétfia Miklós nádor menekülése Arbé szigete tornyából, melyben kíséretével együtt fogolyképpen őrizték. E jelenet rekonstruálható a velencei kormánytanács rendeleteiből, melyek az Anjoukori diplomacziái Emlékek II. kötetében, a 187., 188., 196. és 220. számok alatt a 194. és következő lapokon kiadvák, megjegyezvén, hogy ez okiratok fejeiben tévedésből mindenütt Kont Miklós neve áll Gelétfia Miklós helyett.

Röviden az esemény következő:

Már 1346. szeptember elején értesülünk, hogy a nádort, midőn Apuliába át akart vitorlázni, vagy hogy onnét visszaérkezett, elfogták és kíséretével együtt az arbei toronyba zárták, egyúttal a velencei kormánytanácshoz folyamodtak utasításért, hogy mit tegyenek a foglyokkal? A kormánytanács elrendelte, hogy a nádort kíséretével együtt szabadon bocsássák, szállítsák gályán vagy más hajón Zengbe, és ha netán valamije elveszett volna, azt térítsék meg teljesen. De mire a kormánytanács jól megfontolt rendelete Arbéba érkezett, a nádor rég kereket oldott. Az arbei hatóságot fejenkint ötszáz (arany) forinttal megvesztegette, ezek aztán Lablanai Chirinus bárkáját rendelték a mondtott torony alá, és a bárkás egy aranyért tovább szállította a nádort. Az okiratok teljesen a művész szabadjára hagyják, holdvilágos vagy viharos éjjel engedik-e menekülni a főurat. De annyi bizonyos, hogy a signoria szörnyen restellette ezen rajta megessett csúfságot, szigorú vizsgálatot rendelt el és a nádor cseléd-ségét málhástúl a nádor után küldötte. Utóbb még bocsánatot is kért ez »igen kedves barátjától«.

*

Egyébiránt tengeri jeleneteket szolgáltatnak még egyes magyar hadicsapatok átvitorlázása Apuliába és visszajötte ugyanonnét (1347—1352); Lajos király visszaérkezése Nápolyból (1348) és indulása második nápolyi hadjáratára (1350).

A kis Károly-Martelt (Endre és Johanna fiát) szintén gályán hozták Manfredoniából, azonképpen a fogoly királyi hercegeket (1348) sat.

Szlavonia népe és a dalmát városok hódolatokat mutatják be Lajos királynak Bihácsonál, 1345. júliusban.

A tót és horvát urak, magok közt is mindig viszálykodván, többen közülök nem viseltettek kellő hűséggel a magyar király iránt. A nevesebb, azon vidékbeli urak valának: a Subicók, vagyis Brebiri grófok: Pál, Gergely, a Pál bán fiai és Mladen a György fia; a Vegliai grófok: Frangepán Doym és Bertalan; néhai Cirjek fiai: Kurjáković Bodiszló, Pál és Gergely korbáviai grófok; az Orsini-Blagajiak: Baboníc György, Dénes és Pál; Nelipic a kníni gróf és mások.

Velence volt főleg, mely izgatta őket a magyar uralom ellen a végből, hogy zavart keltvén, annál biztosabban juthasson a többi dalmát városokhoz, miután Zára, Sebenigo, Trav, Spalató és Nona amugy is már urasága alatt állottak.

Károly király többször indított hadat a déli szláv vidékekre, hogy ott a rendet helyreállítsa; élete vége felé, 1340-ben is megindult már, de betegsége gátolta terve kivitelében. A déli vidék pacifikálása fiára, Lajosra maradt, ki 1344-ben az elaggott Mick bán helyett az új bánt, Lendvai Miklóst küldötte Horvátországba, de a bánnak 4000 lovashból állott serege nem mutatkozott elégségesnek. Knínt, a jól megerősített fellegvárat bevenni nem bírta. Az ostrom volt még is annyi hatással Nelipic özvegyére, hogy követséget küldött Lajos királyhoz, ki kegyesen fogadta a megtérőt, de bőséges kárpótlás mellett vára átadását követelte. Erre is ráállott az özvegy; midőn azonban Miklós bán elvonult a vár alól, a korbáviai grófok bujtására megváltoztatta szándékát.

Lajos király kijátszva látván magát, a következő, 1345. évben személyesen indult meg, hogy horvát alattvalóit az engedelmességre visszaterelje. Szlavoniába június második felében érkezett húszezer lovas vitézzel, kiknek számát ama vidéki főurak, névszerint Kotrománic István horvát bán is, tetemesen szaporíták. Bihácson állapodott meg, és fölhitte a lakosokat a hódolatra. Az összes tótság, nagyok, középsorsúak és alrendűek, azonképpen a dalmát városok, velők a Velence uralma alatt állók is átjöttek Bihácsra, hódolatokat jelentvén és váraik kulcsait átadván. Még a kníni grófné és fia is megjelent és átadta várát, melyért cserében Cetinje vidékén kapott uradalmat.¹⁾

¹⁾ Lásd bővebben *Nagy Lajosom* 68. és köv. lapjain.

A meghódolás természetesen a szabad ég alatt, a vár tövében történt. Pompás kép keletkezhetnék e jelenetből, melynek főmomentuma az lehetne, midőn Nelipic özvegye, fia és asszonyai közepet átnyújtja Lajos királynak Kuín kulcsait.

Lajos király első olasz útja Visegrádtól Aquiláig. 1347. november, december.

Valóságos diadalmenet volt ez, mely vitézi pompában, változatos sokszínűségben, ünnepélyekben pártját ritkítja, és számos alkalmat szolgáltat fényes jelenetek reconstruálására, a magyar dicsőség hirdetésére.

Lajos király mindeneket a legjobban elrendezvén, Visegrádról 1347. november 11-én indult olasz útjára, melynek czélja Nápoly vala. Kicsi kíséretében valának: Garai János veszprémi püspök, Lackfi István erdélyi vajda és a Johanna sicziliai királynőtől elpártolt Giovanni Pipino conte di Minervino, kit olasz hivei küldének eléje.

Az ország határáig minden föltűnés nélkül érkezett november 17-én, de már Cilly-ben nagy pompával fogadták szövetségesei, a Cilley grófok. Megértvén pedig a németek és az osztrák herceg lovagjai, hogy Lajos király, kit nagylelkűség, bőkezűség, lovagiasság és egyéb fényes erények díszítenek, Apuliába megy, egyértelműleg hozzá csatlakozának, és kitartással osztozván jó sorsában, balszerencséjében, vele maradtak. Midőn tehát a mondtott városból kiindula, már nagy, jókedvű csapat követte.¹⁾

Elérkezvén december 1-én Udinébe, az aquilejai patriárka területére, Bertrand patriárka nagy örvendezéssel fogadta Lajos királyt, és a szövetséget, melyet atyja, I. Károly király kötött elődjével, az aquilejai patriarkákkal, megújította. Míg az udinei polgárok jó szállásokkal kedveskedtek a magyar királynak és kíséretének, a patriárka fényesen megvendégelte őket. Lajos király utóbb levélben is megköszönte a patriárka vendégszeretetét.²⁾

A következő napon Sacile-be indult Lajos király. Ezen erősség ugyan még az aquilejai patriárka birtokán, azonban már a velenczések területének szomszédságában feküdt. A velenczei kormánytanács ide fényes követséget küldött, részint a magyar király tiszteletére, részint, hogy vele valamelyes békét kössön, melynek alapján szabad átmenetet engedjen neki és hadainak a velenczei terra fermán. Hanem a király, Lackfi István tanácsán

¹⁾ *Dubnici krónika.* (M. Florianus. fontes domest. III, 148.)

²⁾ *Vitae patriarcharum Aquilejensium* (Muratorinál XVI, 56.) — *M. Tört. Tár,* XXIII, 11. — *Cronica di Bologna.* (Muratori XVIII, 408.)

indulván, nehogy úgy tessenek, mintha békére kényszerítették volna, nem is hallgatott a követekre, hanem a faképnél hagyva őket, meghagyta Lackfinak, hogy a magyar, német és osztrák urakkal utána siessen Veronába.

Igy beszéli el ez ügyet, és lényegében helyesen, a dubniczi krónikás, János ferenczrendi barát, ki Lajos király gyóntatója és udvari szónoka vala. Velencei kútfők azonban követségek történetét a következőkben adják elő:

A zárai szerencsétlen csata után (1346. július 1.) Lajos király a velenceiek békeszerző követségét elfogadni sem akarta. Később, midőn a magyar csapatok keresztül-kasul jártak Velence területén, a signoria megtudakolta a magyar udvarnál, ha vajon hajlandó-e már Lajos király tárgyalni Velenczével a békekötés iránt? A válasz az volt: küldhet Velence követeket. A signoria kapott az alkalmon és azonnal utasítást készítettett követei számára. Ez utasításból érdekes tudnunk a következőket: Ha a magyar király azt kívánná Velenczétől, hogy ez gályáin és hajóin vitesse át a magyar hadi népet Apuliába: a követek azt feleljék, hogy Velence ezt nem teheti, mert kereskedelmi érdekei nem engedik. Ha pedig a király azt kérdené: mily szemmel nézné a signoria, ha ő és népe velencei területen át veszi útját, akár tengeren, akár szárazon! A követek válasza legyen: Ha a király békét köt Velenczével, Velence a békét sértetlenül föntartja. És legyenek mindenképpen azon, hogy a király e válaszzal beérje. Ha mégis erőltetné a világosabb választ, mondják ki magyarán, hogy Velence nem áll tervei útjában; miatta mehet, jöhet, tehet, vehet kénye-kedve szerint. — Azonban a békeszerző követség még nem indult el, midőn (november 26.) a velencei tanács értesülvén, hogy a magyar király Friaulban van, vagy e napokban oda jövendő, elhatározta, hogy több nemest küld üdvözlétére: Gradenigo Tamást, Grimani Marinót, Superanzo Pétert és Dandolo Márkot, mint a névsorból látható, előkelő férfiakat, kiknek mindegyike mellé négy kamarást adtak új ruhákkal. E nagyon díszes küldöttség megbízatása vala üdvözölni a magyar királyt; jelenteni, hogy a békeszerző követség közelebb teendi tiszteletét; ha a király a köztársaság területén akarna átvonulni, az engedelmet készségesen följajánlani; ha Velenczében vagy a köztársaság valamely erősségében óhajtana látogatást tenni, ezt hasonlóképpen följajánlani, de csak annyi kíséret számára, mennyi e helyek biztonságát nem veszélyeztetné.

Lajos király kegyesen fogadta a velencei követséget és kijelentette, hogy szívesen fogadja a békeszerzőket is — Riminiben vagy Forliban; ezek számára kiállította az utleveleket

is,¹⁾ maga pedig elkerülvén *Trevisót*, el *Padovát* is, jöllehet Padova ura, Carrara Jakab eléje lovagolt *Cittadelláig*, és nagy kitüntetéssel fogadta. Lajos a december 3-i éjjelt itt töltötte. December 4-én *Verona* felé vette útját, hol *Verona* ura, Della Scala Albert nagy ünnepélyesen várta, fiát, Martinót háromszáz lovaggal *Vicenzáig* eléje küldvén. *Veronában* fényes ünnepségek, dús vendégségek várták a magyar királyt és kíséreit, kiket *Verona* ura ajándékokkal halmozott el. Miután pedig hirtelen terjedt, hogy a magyar király *Veronában* tartózkodik, az olasz városok elöljárói s a nemes urak követeket küldének, vagy ha tehették, személyesen eljövének hozzá, hódolatokat bemutatták, hogy vele tartanak és szavát fogadják, és eskü alatt szövetséget kötöttek vele.

Lajos király december 8-ig maradt *Veronában*. December 9-én indult *Mantován* át, hol a herceg szívesen fogadta és Filippo Gonzaga hozzá csatlakozott, *Ostigliába* és *Mirandolába*, mely utóbbi helyen meghált.²⁾ Ugyanez napon érkezett Estei Obizzo, Ferrara és Modena őrgrófja Modena városába a magyar király fogadására. Másnap (december 10-én) reggel az őrgróf vitézeivel mintegy hat mértföldnyire a király elé indult, és megpillantván az érkezőt, leszállott lováról, hogy talpon hódoljon neki. Lajos azonban kérte, hogy üljön vissza és maga mellé szólította. Így jutottak együtt déleste *Modenába*, hol ünnepélyesen fogadták. A magyar király bensőbb kíséretével (cum tota familia sua) az őrgróf kastélyába szállott, míg az őrgróf a község házában vont a magát. A község látta el Lajos királyt és kíséretét bőséges vacsorával, a következő napon (december 11-én) ebéddel. E napon, kedden ebéd után a magyar király hadi népével, mely utközben háromezer kétszáz lovasra (equites), köztök ezeröttszáz lovagra (cavalieri) szaporodott, *Bologna* felé vette útját. Obizzo őrgróf három nagy és szép, skarláttal takart paripát ajándékozott a királynak, a negyediket a veszprémi püspöknek, és elkísérte kedves vendégeit területe határáig, a szent Ambrus hidjáig.³⁾

Itt nagy tisztelettel vette át a magyar királyt Pepoli Jakab, *Bologna* ura és nagy pompával vitte városába, honnét december 13-án távozik, folytatván útját *Castel-San-Pietroig*, hol Pepoli Zerra fiát, Mafféót (Mátét) vitézkötéssel díszítette. Ami nyilván azt jelenti, hogy Maffeo beállott a magyar király kíséretébe. — A következő csütörtöki napon, vagyis december 13-án távozott a magyar sereg innét, és pedig teljes fegyverzetben,

¹⁾ *Anjouk. Dipl. Emi.* II, 240. és következő lapok.

²⁾ *Chron. Estense* (Muratori XV, 444.)

³⁾ *Chron. Mutinense* Muratorinál, XV, 611.

karddal kezében *Imola* és *Faenza* ellen, minthogy e pápai városok nem akarták őket átbocsájtani. Meghaladván azonban Faenzát is, Ordelaffi Ferencz vidám arczczal jött a király elé, és meghívta őt saját városába *Forliva*, egyuttal kijelentvén, hogy háromszáz lovassal és ötszáz gyalogossal kíséri hadát ő és fiai Aquilába. Lajos király ez alkalommal Ferencz urat és két fiát, Henriket és Jánost lovagokká fölavatta.¹⁾ Mely ünnepélyen jelen valának Malatesta Riminiből, Bernát Ravenna ura, az Ubaldini urak és számosan mások, kik a király udvarlására érkeztek. Ugyancsak Firenze is tíz tagból álló követséget küldött, hogy hódolatát mutassa Lajos király iránt. A követek mind bíborba voltak öltözve, hat közülök lovag és kettő városbíró volt, kik a magyar királyt egész Romagnán át követték²⁾ Riminiig, hova Lajos *Cesenán* át harmad napon érkezett. Itt tiszteletére a Malatesták fényes vendégséget csaptak. Ez alkalommal az öreg (antico) Malatesta hasonnevű fia, ki egykorú volt Lajos királylyal, szintén a magyar seregbe állott. Lajos király lovaggá ütötte őt, az új lovag pedig fölvette a »Magyar« (Ongaro) nevet, melyet ezentúl, 1372-ben bekövetkezett halálaig, keresztneve gyanánt viselt, és nem hozott szégyent reá, mert mind végig híres vitéz maradt, ki a szent Patrik purgatoriumát is meglátogatta egy ízben, miről III. Edward angol király 1358. október 24-én írott bizonyosságot adott neki.³⁾

A következő napokban *Urbínón* és *Fabrinón* át *Foligno* felé folytatta útját Lajos király, hol a Trincik vendége volt. majd sietve meghaladván *Perugiát*, akadálytalanul haladt a *spoletói* völgyön végig, és december 23-án megérkezett *Aquilában*.⁴⁾

Ki tudná — ugymond — koriró — leirni az örömet és ujongást, melylyel a rég óhajtott és várva várt királyt fogadták! Kettős vígsága volt e napon a kereszténységnek: az egyik a mennybeli örök király születésén, a másik földi urak, királyok megérkezésén. Sziciliának szinte összes hercegei, grófjai, nemesi, városai és polgárai — név szerint említettnek: Aquinói Tamás, Coreto ura, Calanói Máté gróf, Camponesco Lallo conte di Montorio, Aquaviva Konrád, San Valentino grófja, Orsini

¹⁾ *Annales Forliv.* Muratorinál XXII. 186.

²⁾ *Cronica Sanese*, Muratori XV. 120.

³⁾ *Rymeri foedera*, III. 174. Ugyancsak Lajos király avatta lovagokká: dominum Carolum de Corrigia de Parma és dominum Pacinum de Donatis de Florencia (*Chron Mutinense* Muratori XXII.168.) ; de hol és mikor ? arról nem értesülünk.

⁴⁾ *Cronica Sanese* szerint, míg a dubniczai krónika szerint Karácsony-böjtjén, tehát december 24-én érkezett Aquilába.

Napoleon, Manopello grófja és számosan mások, részint személyesen, részint követségeik által a királyhoz özönlöttek, és neki — természetes uroknak megismervén őt — örök hűséget fogadtak.

*

Fiatalabb művészeink is, kik az olasz földet némileg ismerik, (és mely törekvő művész nem ismerné!) továbbá az olasz és német lovagi viseletben, melyhez a minta ugyan nem hiányzik, kevéssé jártasak, könnyen vállalkozhatnak ezen jelenetek egyikének vagy másikának rekonstruálására.

Befejezésül.

Sorsom változása, ennek következtében a hurczolkodás időrabló alkalmatlansága, az elem szabott új pálya arra intenek, hogy összevonjam vitorláimat annál inkább, minthogy határnap-hoz kötött régiebb vállalkozásom amúgy is sok időmet, minden munkakedvetem igénylendi.

Jelzem tehát inkább, hogysem teljesen rekonstruálnám e néhány történeti fényes jelenetet az Anjou-korból, melyek nemzetünk dicső multját lelkünk elé varázsolni és hazánk szeretetét ápolni hivatvák, mert — mint azt Ipolyink oly szépen mondá — »senki sem állhat ellen a hazafiúi érzelemnek, a nemzeti eszmének, ha az a magyar történetből fényesen sugárzik ki feléje.« Készséggel vállalkozom mégis, hogy mihelyt kissé rendbe jövök, kívánatra szivesen egészítem ki e vázlatokat.

Fejedelmi találkozások, követségek fogadása, nagyobb családi és országos ünnepek, melyek a pompát ritkán nélkülözték vonulnak el lelkem előtt. Nevezet szerint:

Midőn Lajos király Sicziából 1350. szeptember közepén haza felé indult, Rómának vette útját, hogy a jubileumi bucsú részese lehessen. Nem nagy kísérettel, mindössze ezer barbutussal, azaz bőrsisakos vitézzel érkezett a szent városba. Cola Rienzi, a város feje, Róma tribunusa száz előkelő emberével, kiket e végett külön készült biborruhába öltöztetett, négy mértföldnyire ment eléje, tarogatókkal, harsonákkal fogadta és elkísérte a szent Péter főtemploma lépcsőzeteig. Róma utcáin szőnyeget terítettek a magyar király elé, a házakat fölczifrázták, a nép riogatva éltette a magyar királyt, és megakartta tenni a város urának. de Lajos e tiszteletet köszönettel hártotta el magától. A pápai palotába szállott, hova a római főurak szakadatlanul udvarlására jövének; meghítták házaikba és nagy tiszteletnek tartották, ha megvendégelhették. Lajos naponkint misét hallga-

tott a szent Péterben, mindannyiszor megtekintette a Veronikát, vagyis az Üdvözítő hűnek tartott arczképét, nagy épülésére a világ minden részéből egybesereglett bucsúsoknak. Több napig maradt Rómában, míg pápai feloldozást nyert, mely alkalommal négyezer arany forintot tett alamizsnául az oltárra.

Itt érintem I. Lajos király ismételt (1342., 1352.) zarándok útját Nagy-Váradra szent László sirjához, melyekről Bunyitay Vincze, Nagy-Várad monographusa bővebb felvilágosítást adhat. Valamint lehetetlen említés nélkül hagynom, hogy Erzsébet anyakirályné az 1357. évi nyár elején szintén elzarándokolt Aachenbe, Marburgba és Kölnbe. Kiséretében valának ekkor IV. Károly császár, a császárné, Schweidnitzzi Anna, a magyar királyné neveltje és hétszáz lovag.¹⁾

*

Az Anjou-korban hazánk számtalanszor volt találkozója a külfejedelmeknek: a német és bizanci császárnak, a lengyel és cseh királynak, osztrák, olasz és sziléziai hercegeknek, a morva markolábnak és másoknak, minthogy nem egy alkalommal itt intézték Európa ügyeit. A találkozó hely legtöbbszörre a vise-grádi vagy budai királyi udvar volt ugyan, de ismételve megtörtént az is, hogy királyaink vendégeik elé utaztak, őket az akkor igen terhes utazás kellemetlenségeitől megkímélendő. Így esett, hogy a cseh-morva fejedelmeket Nagy-Szombat, az osztrák hercegeket Pozsony, Sopron vagy Győr, az olasz fejedelmeket a dalmát városok valamelyike vagy Zágráb tisztelhetette falai között.

Nagy-Szombatban 1327. február elején találkozott János cseh király Károly magyar királylyal. Mindkét király föltűnés nélkül csekély kísérettel érkezett. Károly király csupán legbizalmasabb két emberét: Lipóczi Demeter tárnokmestert az Abák közül és Mick bánt az Akosok nemzetségéből hozta magával, no meg alkanczellárját, a fehérvári prépostot, minthogy irástudóra szintén volt szüksége. A cseh király kíséretében szintén csak az alamóczi püspök és két, három világi főúr volt jelen. Célja ez összejövetelnek az osztrák hercegek ellen irányult szövetkezés vala, melynek megerősítésére Károly király eljegyezte fiát László herceget János király leányával Annával. Az összejövetel főmomentuma a ferencziek templomában játszódtott le, midőn a királyok a főoltárnál esküt esküvének kötéseik megerősítésére.²⁾

Hasonló találkozás történt ugyancsak Nagy-Szombatban 1360. május közepén Nagy Lajos király, IV. Rudolf osztrák

¹⁾ *Diessenhofen* Böhmernél, Fontes rer. germ. IV, 108. — *Rebdorf*, ugyanott 544. lap.

²⁾ Lásd bővebben *Tóth Lőrincz* című értekezésemet.

herceg és IV. Károly császár közt, kit öccse János, morva markoláb kísért. Az összejövetel célja általános kibékülés vala. A császár írást adott magáról, hogy a magyar király ellen szót rágalmakat (mintha a császári korona után áhítoznék) soha se hitte, a jövőben se fogja elhinni. Nem különben a császár és öccse egyrészt, az osztrák herceg (a császár veje) másrészt szintén leveleket cseréltek, melyekben megismerik, hogy Lajos magyar király közbenjárásával a köztök fenforgott egyenetlenségeket kiegyenlítették. Nevezet szerint a Luxemburgok Ausztriáról, a Habsburgok Cseh- és Morvaországról végleg lemondottak, és ezen jogaikra vonatkozó leveleiket egymásnak kölcsönösen kiadták. A kibékülés eredményeképpen a megbékélt fejedelmek mindnyájan Ausztriába, Seefeldbe mentek, hol május 21-én IV. Rudolf hűbérül kapta tartományait a császártól.¹⁾

Mindenesetre legfényesebb volt az 1380. évi nagy-szombati találkozás, mely alkalommal Nagy Lajos idősb leányát Máriát, az ország főpapjainak és főurainak is megegyezésével eljegyezte IV. Károly császár fiának, Zsigmond brandenburgi markolábnak, kik monnón még gyermekkorukban valának. Ez ünnepélyt nagy fényvel és vigassággal ülték meg. Jelen valának: a császár negyedik feleségével a Zsigmond anyjával, és főuraival, azonképpen Lajos király szintén feleségével, anyjával és a magyar urak sokaságával.²⁾

Melléklete ezen jelenetnek azon bájos kép, midőn Nagy Lajos király 1375-ben kisebbik leányát Hedviget (szül. 1371-ben) Lipót osztrák herceg fiával Vilmostal (szül. 1370-ben) eljegyezte. Az eljegyzés egyházi részét Demeter esztergami érsek Hainburgban (Pozsony fölött) a plebania templomban nagy pompával végezte, mire a következő éjjel az apró jegyesek együtt háltak.

És mivel eljegyzéseknél vagyunk, megemlíthetjük, hogy IV. Károly császár 1365-ben fényes kísérettel, melyben négy püspök, hat herceg vőn részt, jött Budára, hogy személyesen kérje meg fia, a későbbi Venczel császár számára Erzsébetnek, néhai István magyar királyi hercegnek leányát, kit Margittal, Bajor Lajos német császár leányával nemzett.

Jól ismerte ő ott az utat, hisz eltekintve attól, hogy sokszor járt Magyarországon, harmadik feleségét, az imént említett Schweidnitz Annát is a budai királyi udvarból vette el 1353. május 27-én, tehát három hónappal előbb, hogysen Lajos király házasságra lépett rokonával, a bájos Erzsébettel, Kotromanié István bosnya bán leányával. De okunk van föltenni, hogy Lajos e második házassága nem volt ünnepélyekkel egybekötve.

¹⁾ *Huber Alfonz*, *Gesch. d. Herz. Rudolf IV. von Oesterr.* 45. lap.

²⁾ *Chronicon Budense*, Podhradczky kiadása 340. lapján.

*

A pozsonyi találkozók közt már korrendre nézve is első helyen említendő Károly-Róbertnek és híveinek egy részről, más részről III. Rudolf osztrák és stájer hercegnek és híveinek 1304. augusztus 24-én kötött szövetsége II. Venczel cseh király ellen, melyet Pozsony, Bécs, Hainburg és Német-Ujvár városok is megerősítettek. Ezt a találkozót igen körülményesen lehet rekonstruálni részint a fönmaradt oklevelekből, melyek Fejéjnél (CD. VIII I, 158. lapok) található, részint az osztrák koriratokból nevezetesen a stájer Ottokár osztrák rimes krónikájából. Kissé bővebben tárgyaltam egy eseményt Trencsényi Csák Mátém 54. és következő lapjain.

Egy másik, szintén érdekes találkozó ugyancsak Pozsonyban 1361. december 31-én történt. Lajos magyar és Kázmér lengyel király ekkor kötöttek szövetséget IV. Rudolf osztrák herceggel és testvéreivel, továbbá a salzburgi érsekkel és suffraganeusaival: a freisingeni, passauai, chiemseli, seckauai és lavanti püspökökkel, Ausztria Stiria, Karintia és Karniolia egyházi és világi főuraival, nemkülönb Mainhart felső-bajor herceggel és tiroli gróffal — közös háboru megindítása végett, mely háboru célja nem volt kevesebb, mint a császár IV. Károly megbuktatása. E célét ugyan el nem érték, de 1369-ben ismét együtt találjuk megint csak Pozsonyban a lengyel királyt, a bajor herceget és a pfalzi grófokat Lajos királynál, hogy újra a császár ellen szövetkezzenek. — Ugyanitt 1371. július 2-án lépett Lajos király egységre III. Albert és Lipót osztrák hercegekkel, hogy a következő háboru alatt, jöllehet külön-külön zászlók alatt fognak küzdeni, egymás tartományait kölcsönösen megkimélenedik; azonképpen Sopronban, 1372. október 16-án, hogy határszéli villongásokat, rablásokat nem tűrnek, hanem ha kinek megtorolni valója volna, a németnek a magyaron, a magyaroknak a németen: tegyen panaszt, hogy ügye megvizsgáltatván, magyar részről a nádor (Simontornyai Lackfi Imre) és a zágrábi püspök (Kanizsai István) által elégtételt nyerjen.¹⁾

*

Semmi se tünteti föl hazánk nagyhatalmi állását az Anjoukorban oly eclatans módon, mint a követségek, melyek a magyar királyi udvarnál a pápától, a császártól, a francia, angol, cseh, lengyel, szilézi királyoktól, a morva, olasz, osztrák, sziléziai és egyéb fejedelmektől, a balkán félszigeti tartományokból szinte szakadatlanul ki-be jártak. A budai udvarban egyidejűleg ott találjuk a pápai, firenzei, genovai, padovai és velencei követsé-

¹⁾ *Kurz*, Österr. unter Albrecht III, 232. lap és 22. melléklet.

geket. A velencei követek naplószerű, fölöttébb érdekes jelentéseket küldöttek a dogének követségek útjáról, élményeiről és eredményéről,¹⁾ melyekből ide főleg a királyi fogadás módja tartozik. Junius 17-én (1379) — úgymond az érintett jelentés — meghívta a királyi jegyző a velencei követeket ünnepélyes kihallgatásra a királyhoz. Az előszobában találták már Vilmos győri püspököt, Durazzói Károly herceget és Szepesi Jakab ispánt, kikkel beszédbe eredtek. Közben sokan érkezének a magyar főurak közül ugyanabba az előszobába, mire mindnyájan a terembe a király színe elé bocsájtának. A velencei követek előléptek és legalázatosabb, legengesztelőbb hangon adták elő követségek tárgyát. Nagy Lajos feszült figyelemmel hallgatta őket mindvégig. A választ aztán a győri püspök adta a király és főurak jelenlétében, melynek végeztével a király a követeket elbocsájtotta.

Megjegyzem, hogy az ily követség élén egy alkalommal Petrarca Ferencz, a humanismus atyja szónokolt,²⁾ mely jelenet kiválóan érdemes volna a megörökítésre. Azonképpen azon jelenet, midőn a lengyel követség vezére a krakói püspök és Lengyelország kancellárja Zólyomban 1370. novemberben rávenni iparkodott a vonakodó Lajos királyt, hogy a Kázmér halálával megürült lengyel trónt elfoglalja, mint azt Dlugosz nagy műve III. könyvében leírta, a hol a Kassán és Budán tartott lengyel országgyűlésekről is kimerítő tudósításokat találunk.

*

Egyházi tárgyú jelenetekben sincs hiány. Hallgatással mellőzvény a templomok és kolostorok alapítását, az udvardi zsinat, melyet Knauz püspök (Monum. eccl. Strigon. I.) behatóan tárgyal; valamint a Német-Ujváriak kiközösítése Tamás esztergomi érsek által Székesfehérvárt (ugyanott) méltó tárgya lehet a legmesteribb ecsetnek. Azonképpen fényes képet szolgáltatna a körmenet, melyben Remete sz. Pál testét Budáról Szent-Lőrinczre vitték. E körmeneten, melyet Demeter esztergomi bíboros vezetett, Nagy Lajos király is részt vett. Leírását az Érdy-codex után lásd Nagy Lajosom 520. lapján. — Hogy Remete szt. Pál testét megszerzi, Nagy Lajos király a márianostrai pálosoknak ígérte meg azon esetre, ha Isten őt velencei hadjáratában megsegíti. Miről Lukács nevű, tiszteletre méltó öreg remete biztosította s ennek jeléül legott egy hárszemétét ültetett a kolostor elé, melyet minthogy azonnal megfogamzott, sokáig Lajos fájának neveztek.³⁾

PÓR ANTAL.

¹⁾ *Anjoukori diplom. Eml.* III, 167. és következő lapok.

²⁾ Lásd *Wenzel* értekezését a *Kath. Szemle* II. köt. 386. lapján.

³⁾ *Eggerer*, *Fragmen panis corvi*, 161. lap.

A SZENT-JÁNOSI MONOSTOR BIHARBAN.

A régi magyar nemzetségek történetében a monostoroknak nagy szerep jutott.

Jól mondja Bunyitay, hogy »a hol egy monostort találunk, ott valamely ősnemzetségünk fészket is keressük«. ¹⁾

Ilyen nemzetségi monostor volt többek között a János rend vitézeinek szent-jánosi monostora, mely érdemes tudósunk meghatározása szerint a biharvármegyei Szent-János községtől délnyugatra a Sebes-Körös partján állott s a váradi püspökség első századában keletkezett. Apátságával együtt kétségtelenül az a nemzetség alapította, mely »a mai Ó-Palotával mint központtal a szomszédos Szent-János, Géres, Vadász stb. községeket bírta.« ²⁾

Bunyitay — bár igen jól tudja, hogy a körülfekvő tartomány urai a XIII-ik század vége felé már a Hunt-Páznánok voltak, sőt egyikük *Ders* 1289-ben épen Szent-Jánosról nevezte magát, de mert aránylag rövid idő múlva Palotát és tartozékait állítólag már a Czibak család tagjai birták, nem meri határozottan kimondani, hogy a monostort és apátságot a Hunt-Páznánok alapították.

Hát ezt bizony határozottan mi sem állíthatjuk; de hogy három századon keresztül ők birták, az már egyszer kétségtelen.

Első sorban is meg kell jegyeznünk, hogy az oklevelekben semmi nyoma annak, mintha a felsorolt községek valamikor egy nemzetségi uradalmat képeztek volna. *Vadászról* p. o., mely a régi *Pelbárhidának* felel meg, egész bizonyosan tudjuk, hogy a Gutkeledéké volt, *Palota* és *Szent-János* ellenben, daczára hogy a XIV-ik században már a Czibakok is földesurak ott, eredetileg a Hunt-Páznán nemzetség birtoka volt, sőt az utolsó az illető ág megszakadásáig az is maradt.

Lássuk csak a dolgot közelebbről.

¹⁾ Kopasz nádor élete. Századok. 1888. évf. 18. l.

²⁾ *Bunyitay*: A váradi püspökség története II. 380. l.

1356-ban a Zovárdffy és Ujhelyi család ősei a váradi káptalan előtt ünnepélyesen óvást emeltek az ellen, hogy Mihály és Miklós az *Albert*, János és Mihály a *Czibak* fiai, néhai Bolcs hidai Dersről rájuk szállott nemzetségi javaikat: Tarnát, Szent-Jánost és Derspalotáját hatalmasan elfoglalták.¹⁾

Majd 1388-ban Ar dai Zovárdfi János jelent meg a váradi káptalanban és úgy maga mint rokonai nevében protestált Palotai László, Pázmán Miklós s többek ellen, a kik Derstől öröklött birtokaikat, nevezetesen Szent-Mártonfalvát, Szent-Dénest, Kovácsit és *Derspalotát* jogtalanul elfoglalván, nemzetségének nagy kárára bitorolják.²⁾

Végre más oklevelekből arról értesülünk, hogy Szent-Jánost 1377—1403 között *Palotai* vagy *Mindszenti László* (Mihály fia, Czibak unokája) bírta, de 1437-ben a Palotai Czibak család tagjain kívül a Battyániak, Sztáriak és Panaszi Pázmánok is földesurak ott és a szent-jánosi apátság patronátusi jogát közösen birják.³⁾ Minthogy pedig kétségtelenül be tudjuk bizonyítani, hogy ezek a Hunt-Páznán nemzetségből származnak s így a magban szakadt Dersnek törvényes örökösei voltak, a Czibakok palotai birtoklása legkevésbé sem gyöngítheti Bunyitaynak azt a föltevését, hogy a szent-jánosi monostor a Hunt-Páznán nemzetség monostora volt.⁴⁾

De az elmondottakon kívül van még egy sokkal erősebb argumentumunk is. Egy tényéri szakadozott oklevél, melynek sorai azonban nem mosódtak el annyira, hogy állításunk helyes voltáról tanuságot ne tehessenek. Hadd szólaljon meg tehát, mielőtt az idő vasfoga védképen elemésztené.

» . . . palatinus et iudex comanorum damus pro memoria, quod in quadam congregacione nostra cum universis nobilibus . . . prope villam Pyspuky tercia feria proxima ante quindenas festi Nativitatis sancti

¹⁾ Az Ujhelyi család tiszta-ujhelyi levéltárában.

²⁾ »Feria 6-a proxima post quindenas festi Pasce Domini.« (Ujhelyi család ltára.)

³⁾ Országos levéltár DL. 6870. *Bunyitay* id. m. II. 583.

⁴⁾ A Battyániak az 1270 körül élt Mihály comestől következésképen származnak :

Mihály	{	Szalók	{	II. Mihály	{	Péter de Battyán	{	János	{	György
1270.		1284.		1289.		1347.		1380.		1402.

A XV-ik században magvuk szakadván, birtokaikat s ezek között *Szent-Jánost* a Sztáriak örökölték. A Panaszi Pázmánok eredete bővebb bizonyításra nem szorul. A Ders-féle Szent-Márton és Szent-Dienes úgy látszik rájuk szállott. (L. Dr. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza. I. 640. 638. l. Továbbá: Károlyi okltár I. k. 171. l. *Wenzel*: Árpádkori uj okmtár IX. 507. l. *Lelesz* 1308. DL. 3894. 5324. stb.)

Johannis baptiste celebrata . . . filius Chepani dixerunt, *quod factum monasteriorum sancti Johannis iuxta fluvium Cris site et Zeureg . . . cum venerabilibus in christo patribus dominis episcopis de Waradino et de Agria movere habent ad presens . . . dum locus et tempus affuerint ipsam tamen requirere intenderent. In cuius protestacionis testimonium . . . Datum quinto die et loco congregacionis nostre antedictis anno domini M^o CCC^o XXX^{mo} quarto.*«

Kivül: Protestatoria pro magistris Leukus filio Mykou et Zoard filio Chepani super facto monasteriorum suorum testimonialis.¹⁾

Lökös és Zoárd a XIII-ik század közepén még élő Marcellus comes unokái a Hunt-Páznán nemzetségnek abból az ágából származtak, melyek ős birtokai Biharvármegyében a Berettyó mentén terültek el s mely Achilles pécsi püspök halála után IV. Béla alatt az ugocsamegyei *Verbőczőt*, V. István adományából pedig a jelenleg Máramaros vármegyéhez tartozó *Visket* is birta.

Ehhez az ághoz tartozott Ders comes is, a ki mint láttuk 1289-ben sőt már 1282-ben szentjánosi birtokáról nevezte magát, de jobbjára *Bolcshidán* lakott s 1320 körül magva szakadván, javait a legközelebbi vérek felosztották egymás között. Marcellus comes fiai Szent-Mártont és Bolcshidát tüstént elfoglalták,²⁾ a panaszi Pázmánok és Battyániak ősei pedig a Várad közelében fekvő birtokokat követelték, és *Szent-Jánost* meg *Derspalotát* tényleg hatalmukba is kerítették. A rokonok sokáig perlekedtek Ders hagyatékán, de végre is Marcellus ivadékai huzták a rövidebbet s be kellett érniök a Berettyó menti jószágokkal.

Hogy Zoárd és Lökös, amaz a már kipusztult *Zovárdffy*, ez a jelenleg is virágzó *Ujhelyi* család őse, 1334-ben tulajdonképen miért protestáltak a váradi és egri püspök ellen? — határozottan meg nem mondhatjuk, csak annyi bizonyos, hogy a pör tárgyát a szent-jánosi monostor képezte, melyhez a Hunt-Páznán nemzetségnek ugocsai és bihari ága egyaránt jogot formált.

Az elmondottakból tehát világos, hogy Keresztelő Szent-János lovagjainak Várad közelében a Sebes Kőrös partján álló monostora, három századon keresztül, a Hunt-Pázmánok kegyurasága alá tartozott, de hogy ők alapították-e vagy csak a Johanniták elpusztulása után — körülbelül a XIII-ik század közepén — a rend más birtokaival együtt adományba nyerték? arról az oklevelek nem világosítanak föl bennünket.

¹⁾ Eredetije csonka állapotban, papíron, zárlatán pecséttröredékkel az Ujhelyi család levéltárában.

²⁾ U. o.

Még csak egy kérdés van hátra. Hogy jutottak a palotai Czibakok a szent-jánosi monostor kegyuraságához vagy is inkább hogy szállhattak néhai Ders örökébe, mikor genealogusaink a Gutkeled nemzetségből származtatják őket? Szabad legyen nekünk erre egy másik kérdéssel válaszolni: mi bizonyítja a Czibak családnak, mely praedikatumát is Hunt-Páznán birtokról vette, Gutkeled nemzetségből való származását? A heraldikus könnyen megfelel rá, mondván hogy a híres váradi püspök pecsétjén a Gutkeledekéhez hasonló címér látható. Igen ám, de az a címér sokkal újabb keletű, semhogy az oklevelek ellenmondó tanúságával szemben maradandó következtetések alapjául szolgálhatna. És míg egyfelől a Czibakokat nem tudjuk elhelyezni a Gutkeledek törzsökén, addig másfelől azt tapasztaljuk, hogy a panaszi Pázmánokkal és Battyániakkal mindig együtt bírnak. Ajánljuk e dolgot az érdeklődő szakemberek figyelmébe.

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

A BOSZORKÁNYSÁGRÓL, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A SZEPESSÉGRE.

Akármilyen eltérők voltak egymástól a népek és az országok nézetei és érdekei: a boszorkányság kérdésében egy és ugyanaz a vélemény uralkodott mindeuütt, t. i. hogy vannak boszorkányok és hogy azok halállal büntetendők.

Németország majdnem minden részeiben dühöngött a boszorkányüldözés; magában Trierben 7000 szerencsétlen esett áldozatul e balhitnek. Nem állott jobban a dolog Franciaországban sem. Toulouseban egy napon 400 boszorkány végeztetett ki. Remyben dicsekedett egy bíró, hogy 16 év alatt 800 boszorkányt ítél el. Párisban az áldozatok száma óriási. Spanyolországban oly mély gyökeret vert a boszorkányság a nép hitében, hogy az utolsó kuruzsoló 1780-ban égettetett el. Olaszországban Como vidékén egy évben a boszorkányság gyanújában 1000 személy hurczoltatott halálra. Ugyanaz történt Flandriában, Savoya és Svájc országokban. Genfben 3 hónap alatt 500 boszorkány végeztetett ki. Svédországban 1670-ben a boszorkányság miatt 70 személy jobbára máglyára íteltetett.¹⁾

Mint az országok egyértelműek voltak a boszorkányok százezerei elítélésében: úgy a hitfelekezetek sem tettek különbséget e balhit felfogásában. VIII. Incze pápa 1484-ben »Summis desiderantes affectibus« bullájával megkezdte az eljárást a boszorkányságba eső személyek ellen. Institor Henrik, Sprenger Jakab és Grümper János inquisitorokat bizta meg a boszorkányok kifürkészésével és megbüntetésével; a püspökök pedig köteleztettek ezek megbizását elősegíteni és őket ortalmazni. Így igaza van Thiernek,²⁾ mikor azt mondja, hogy alig hozott törvényt az egyház, melyben ne szórta volna villámai a boszorkányok és kuruzsolók ellen. A hitjavítók is a korszellem befolyása alatt állottak és hittek a boszorkányságban. Luther

¹⁾ Lásd bővebben: Lecky's Geschichte des Ursprungs und Einflusses der Aufklärung in Europa I. 2 . . . 1873.

²⁾ *Superst.* I, 138 . . . 1741.

maga mondja: azokkal a boszorkányokkal nem akarok könyörületes lenni, hanem kívánom, hogy azokat elégeessék. Az új hitben álló Anglia és Skócia is látták a boszorkányok máglyáit.

Ha enyhébb formában is, honunkban is uralkodott a boszorkányság sötét szelleme. Szepességről, mint eleitől fogva a műveltség és fejlődés magasabb fokán álló megyéről, a boszorkányság nem létezését lehetne feltételezni. De csalódunk. Van itt is elég alkalmunk a boszorkányok szereplésével találkozni.

A pszichologiai rejtélyekhez tartozik, hogy a boszorkánysággal vádolt személy maga is erősen hiszi, hogy ő magasabb erővel rendelkezvén, azokat más természetfeletti befolyásoktól nyeri és maga is csodás tettekre képes.

Ilyen eset volt Ó-Lublón. A város vérhatalommal (ius gladii) bírván, Kichel Ábrahám bírása előtt Spelendrern nevű boszorkány következő vallomást teszen: 1. Jó az idő mikor Krisztus született, jobb mikor halottaiból feltámadott, legjobb mikor menybe ment; olyan és minden szentek idejét használja fel, hogy a teheneket áldja, füstölje és így minden kuruzsolótól megszabadítsa, hogy azután sok tejet adjanak. 2. Klischen Erzsébet asszony nála megjelent Charitas vagy Karzen barátnéjával és arra kérte, hogy adjon neki valami eszközt, melylyel meg lehetne gátolni, hogy férje Ilyés, Bittner János feleségéhez ne járjon. Spellenderern boszorkány azt ajánlotta neki, hogy fogjon zöld békát, szórja meg sóval és dobja fazékba; azután a béka nedvével kenje be Bittnerné házküszöbét s férje azt többé át nem fogja lépni. 3. Spelendrern kérdezettvén: mi módon szabadult meg nővérétől Új-Szandeczen (Lengyelországban)? — azt vallotta, hogy egy vén ember hozzá jött, felemelte a levegőbe és a hegyek felett ide hozta, útközben egy víz mellett le is eresztette, hogy szomját enyhítse és végre a Maniswa hegyre letette, honnan a vén ember eltűnt.

Ezen önkéntes vallomások után Spelendrern a kinpadra vonták, ki a hóhér előtt még a következő vallomásokat tette: 1. Spelendrern Regina elismeri, hogy Krawicz Tóbiás 1617-ben, mikor az erdőben mogyorót szedett, két ízben erőszakot követett el rajta. Ismétli a fentebbi 2. számú önkéntes vallomását. 3. Tóbiás máskor is követett el rajta erőszakot, t. i. Hopgart erdejében, mikor ő pöszmétét szedegetett, fűzöt is ígért neki, de nem tartotta meg szavát. A boszorkány ezen vallomásai után nyugodt és bünbánó lélekkel ment halálra s Helisow Balwirow hohérnak is teljesen megbocsátott.¹⁾

A Lublón történt esettel egészen ellenkező természetű

¹⁾ Ó-Lubló levéltárában: Halálítéletek.

tényekkel is találkozunk. Lublón Spellendern beismerte, hogy boszorkány, elbeszélte boszorkányságait, és bűneit megbánva ment a vesztőhelyre. Lőcsén ugyan azon időben szintén boszorkány idéztetik meg, ki azonban élete utolsó leheletéig ártatlannak vallotta magát és senki előtt nem tett vallomást, megátalkodott szívvel menvén a halálba. Az eset következő: Meltzern Bendik kuruzsolással és boszorkánysággal vádoltatott. Az istállókban a házi állatokban, a mezőn a gabonákban az embereknek nagy kárt okozott. Halálra ítéltetvén a gyóntató atya bűneinek megvallására és a szentség élvezetére szólította fel. Ő azonban makacs és megátalkodott maradt a papnak szemébe mondván: »En nem vagyok bűnös, én egész életemben semmiféle emberrel rosszat nem tettem.« A »Mi atyánk« elmondására sem volt hajlandó. »És így testtel lélekkel az ördögnek adatott,« mondja a krónikás. Kivégeztetése után zivatar támadt nagy jégesővel, mely a gabonákat megsemmisítette. A boszorkány 1603. aug. 23-án fejeztetett le, és hitték róla, hogy halva is képes magát megboszulni és a mezőket tönkre tenni.¹⁾

Elegendő ok volt a boszorkányok és a kuruzsolók ellen a XVII. század közepe táján az eljárásra a kuruzsolás és beszorkányság gyanuja is. Így történt Késmárkon, hol 1655-ben Gally Tóbiás bírósága alatt Rotary Márton kalapos neje a »kuruzsolás gyanuja miatt« a hörtönbe vettetett.

Miképen Ó-Lublón, Lőcsén és Késmárkon, úgy a Szepesség többi városaiban is uralkodott hihetőleg a kuruzslásban és boszorkányságban való balhit és az a nézet, hogy isten és emberek előtt kedves dolog, ha minél szigorubb ítélet sújtja a boszorkányokat.

A Késmárkon 1655-ben hozott ítélet után 129 évvel később is akadunk halálítéletre, mely a boszorkányság ellen hozatott. Lecky csodálkozva említi, hogy Spanyolországban oly mély gyökeret vert a boszorkányság hite, hogy még 1780-ban is halálra ítéltetett egy kuruzsoló s ime a Szepességen csak három évvel előbb, 1777-ben hozatott ilyen ítélet. Ugyanis a megyei jegyzőkönyvben ezt olvassuk: »Gurka Mária et Poleczko Joannes propter magiam ad gladium condemnati sunt.«²⁾ Feltűnő, hogy a megyei halálítéletek között csak ez az egy vonatkozik a boszorkányságra. Ez abban leli magyarázatját, hogy a földesurak magok is birván a pallosjoggal, saját körükben a boszorkányt elítélték, legtöbb esetben a fennálló szokás szerint vízbe fulasztatták.

¹⁾ Lőcsei Krónika 180. l.

²⁾ Szepesmegyei levéltár.

Éppen úgy állunk a XVI szepesi város volt kerületével, melynek szintén volt pallosjoga. Majd nem minden évben 1—2, néha több halálítélet hozatott a lopás, gyujtogatás, parázna élet, gyilkosság, a gyermekelhajtás, sodomai bűn, átkozódás és sok más vétek és kihágás ellen, igen gyakran a kintpad segítségével a legfeltünőbb módon, de boszorkányok elleni eljárással itt sem találkozunk. Oka ennek nem a boszorkányokról való hit nem létezésében keresendő, hanem abban a körülményben, hogy a városok saját területükön brevi manu jártak el a kuruzsolók és boszorkányok megbüntetésében.

Gyakran megesett, hogy a boszorkány, a hatóság hallgatag beleegyezésével, a nép dühének is áldozatul esett.¹⁾

Az a felfogás, hogy az ördög az emberekkel való frigyben a boszorkányság előidézője és sok bajnak az okozója, fentartotta magát a műveltek körében is.

Buchholtz György ev. lelkész hiteért Lubló várába vitetvén, 1675. jan. 11-én látta, miképen az ördög, mindjárt az esteli harangozás és imádság után, egy kath. lengyelt, ki őrt állott, az ezredeshez felcipelt, innen az ágyuk közé szorította s félhalva ott hagyta. Az örök annyira félték az ördög üzelmeitől, hogy helyt állani sem akartak. »Igy űzi az ördög játékát a hitetlenség embereivel« — fejezi be Buchholtz elbeszélését.

Egynéhány évvel később megint megjelent az ördög és Buchholtznak alkalma volt megfigyelni és ellensúlyozni rüt üzelmeit.

1693. jan. 22-én este 7 órakor Buchholtz mint Késmárk ev. lelkésze Schwalm Gáspár házába hivatott, az ördög már 8 nap óta nyugtalankodott és több világi és egyházi személy jelenlétében egy szobában cserepekkal dobálózott. Belépvén a szobába a lelkész imádkozni kezdett: »Az atya, a fiu és a sz. lélek nevében.« Azután Weiszóhrl kántorral »Gott der Vater wohn uns bei; Komm h. Geist, Herre Gott; Nun bitten wir den heiligen Geist; Es wolle Gott uns gnädig sein; Ein feste Burg ist unser Gott«, és több más megfelelő tartalmu éneket énekelt el. Azután szép beszédet tartott a rossz szellemekről és imádkozott a sátán hatalma ellen. Az egész ördögűző szertartás énekkel és a lakosoknak az isten óltalmába való ajánlásával végződött. Azon az éjjelen semmit sem láttak és hallottak a ház lakói. Másnap ismét több órán keresztül dobálta az ördög ugyanabban a szobában a fazekakat és cserepeket. A lakosok menekülni akartak. Buchholtz azonban a tegnapi szertartást ismételte. Beléptekor

¹⁾ A XVI szepesi város jegyzőkönyve Malefic-Büchlein 1534—1597; és 1602—1670. Szepesmegye levéltárában.

egy nagy kő hullott még felesége lábára. Ez volt az utolsó tette az ördögnek. Ezentul mindenütt csend és rend uralkodott a házban. Mind ezek történtek Topperczer Márton zsákóczi lelkész, két egyetemi tanuló: Krausz Márton és Mathias György, valamint sok katona és tiszt mint tanuk jelenlétében. Buchholtz elbeszélését e jellemző megjegyzéssel végzi: »Also pfliget der Teufel die Kinder des Unglaubens zu plagen, denn der Wirth des Hauses war ein gottloser Mann und ist Mameluk geworden«, az az r. kath. hitre áttért.¹⁾

Még a rózsahegyzi zsinat tagjai (1707--1713.) sem voltak mentek az ilyféle ördögi tünetek hitétől. Az a kérdés merült fel ugyanis: hogyan kell védekezni a kísérletek ellenében? A nép között ugyanis általában el volt terjedve a hit, hogy az elhalt emberek lelkei a koporsóból kijárnak az élők házaikhoz kísértetni. Ezt, úgy látszik, még a hatóságok is elhitték, a mennyiben megengedték, hogy a kísértő lélek holttestét kiássák és a fejet levágván törzséről elejét vegyék a további kísértésnek.²⁾ Ki kell-e ásni a holt testét és a fejét levágni, vagy sem? A zsinat nemmel felelt ugyan. De az indokolás nem az, hogy nincsenek kísértetek, hanem hogy »ez csak az ördög incselkedése«, melyen nem a hullacsonkítás által, hanem imádsággal lehet és kell segíteni!³⁾

Körülbelül 100 évvel a Rózsahegyzen tartott zsinat után — 1806-ban — írta Meltzer Jakab művét.⁴⁾ Ezen idő alatt óriási módon haladott a tudomány, fejlődött különösen a természet ismerete és az emberi művelődés; de a boszorkányság hite a nép között még sem enyészett el egészen. Meltzer idézett művében e század elején a szerek egész sorát számlálja elő, melyek a boszorkányok gonosz tettei ellen szokásosak, p. o. élő kigyót egész új fődött fazékban sütni és azután porrá törni, ha a házi állat a porból eszik, védve van a boszorkány befolyása ellen. Ha foghagymával egy vonással a marhaistálló ajtajára boszorkány lábat festünk, akkor távozik ő maga is. Vagy a ki házánál a boszorkányságot észre veszi, főzön egy zsák hangyát s mikor a víz föni kezd, megjelenik maga a gonosz boszorkány és bevádolja magamagát.

¹⁾ Historischer Geschichts-Bericht von Georg Buchholtz ev. Prediger in Kesmark 1703.

²⁾ Gasparek története Ó-Lublón. Buchholtznál az idézett kéziratban.

³⁾ *Zsilinszky Mihály*, Egy forradalmi zsinat története. Budapest, 1889. 57. l.

⁴⁾ Der ungarische Zipser Sachse in seiner wahren Gestalt. Leipzig, 1806. p. 93.

De még ma sem ment a nép a boszorkányság hitétől, daczára a népnevelés minden haladásának, mert lelke mindég a csudálatos felé hajlik.

Ha valaki egy békának a lábát megsérti és másnap egy asszonynyal találkozik, kinek a keze vagy lába ujjának sebe fris bekötést mutat, akkor a megsebesült: — boszorkány. A »jegyzettek« (die zeichneten) szintén nagy szerepet játszanak a mai boszorkányság hitében. Kinek 6 ujj van egy kezén, vagy egy lábán, kinek testén vörös folt, vagy oly részecske mutatkozik, mely egérszőrrel van benőve, azok mind jelek, melyek által az ördög az övéit megismeri. A barom hirtelen megbetegedése, vagy nyugtalan gyakori bőgése, a tehén teje kimaradása — mind oly jelek, melyek a boszorkány gaz játékára mutatnak.

WÉBER SAMU.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

PAULER GYULA KÖNYVE AZ ÁRPÁD-KORRÓL.

Néhány nap óta mindnyájunk kezében van már e könyv, de róla most itt, a könyvismertetések rovatában, mégsem mint könyvről, hanem jelentőségéhez méltóan: mint eseményről kell megemlékeznünk. Szakembereink beható bírálatai — a milyentről már folyóiratunk is gondoskodott — majd tüzetesebben megfognak vele ismertetni, mi azonban ezuttal csak azokat az elvitézhatatlan szempontokat sietünk kiemelni, amelyek e munka megjelenését a magyar történetírás ünnepevé avatják.

Pauler Gyula művének korszakos jellegét nem szükség hosszasan bizonyítani. Elég csak azt az egy dolgot kiemelnünk, hogy az Árpád-kor történetének anyaga, úgy amint az még a nagy *Katona István* kezéből nyerte (1779—1782) első formáját, — íme csak most a Pauler könyvében, tehát több mint egy század múlva került teljes és tökéletes revisio alá. Minden eddigi történetben ez a már meglehetősen elavult conceptio uralkodott, a mely még az oly jeles történetíróinknál is, mint Szalay vagy Horváthnál csak a művésziesebb forma s a modernebb világnézet által vált ki a többi közül.

Pedig egész múltunk az Árpád-korban gyökerezik; fajunk szellemének minden alkotása itt nyerte prototypusát. Kiszámíthatatlan tehát az a hatás, melyet e korszaknak a tudomány legmodernebb eszközeivel készült ezen új feldolgozása fog történetírásunkra gyakorolni. Mert minden ilyen nagyobb szabású munka csak a laikus közönségre képez valami befejezett dolgot, a tudomány számára ellenkezőleg új meg új erők forrásává válik, s gyorsabb, egyenletesebb haladásra, intenzívebb s általánosabb működésre teszi azt képessé.

Ez a szép hivatás vár a Pauler művére is, s ez teljesen az ő érdeme lesz, de könyve egyszersmind — büszkén valljuk — fényesen tanuskodik arról, hogy történettudományunk európai

színvonalra emelkedett. S ez már mindnyájunk érdeme, kik, ha kisebb, ha nagyobb erővel, multunk földerítésén fáradozunk. Mindnyájan gyönyörűségünket találjuk abban, hogy tudományunk fájának ilyen gazdag termését megértük, de örömünk még teljesebb, látva hogy reményeinken fölül, ekkorára nőtt, ennyire megizmosodott.

A sok kéz munkája meghozta gyümölcseit; persze a mesternek kellett jönnie, ki e tudományos hangyabolynak egyenetlen szétszórt munkásságát központosítani képes legyen. Az általa felmutatott eredménynek azonban nem csupán a szorosán vett tudományos szempontból van olyan nagy értéke. Mint olvasmány, mint elbeszélés is mindvégig élvezetes és tanulságos, s hogy ilyenné válhatott, azt — még ha az író előadó egyéni képességének teljes igazságot szolgáltatunk is, — megint ama témédek apró előmunkálatnak köszönhetjük. Hiszen mindnyájan ismerjük, ha másunnan nem hát az iskolából, az Árpád-kori történeteket, elbeszéléseket, de milyen silány állapotban. Kezdjük például mindjárt magukon a személyneveken, milyen barbárok voltak azok. Leírni csak leírták, de kiejteni magyar hangon lehetetlenség volt. Senki sem törődött azzal, akárhogy sértik is a fülünket azok a belső-afrikai torkoknak való régi magyar nevek. Azóta alaposabban megismerkedtünk különösen a helynevekből az ősi magyar orthographiával s ha most a Pauler könyvében valami személynévre akadunk, azt nemcsak szemünk, de fülünk is képes befogadni, s az ismerős hangra emlékező tehetőségünk is könnyebben reagál. Kicsiny dolog ez magában, de nevelő hatását lehetetlen csekélylenünk.

Nemcsak a nevek, az általuk jelölt személyek is éppen ilyen mostoha sorsban részesültek. Eddig az elbeszéléseinkben szereplők jelentékeny részének csupán keresztnevét ismertük. Az újabb családtani és heraldikai kutatások alapján képesek lettünk meghatározni családjukat, összeköttetéseiket, vagyoni állásukat stb. a realitas ezen első föltételeit. Lehetővé vált egyszóval, hogy nemzeti hőseink, akik eddig jóformán árnyalakokul szerepeltek, ma az Árpád-kor új történetében mint igazi, vérből és húsból álló emberek hathassanak fantáziánkra s táplálhassák kegyeletünket.

Ugyanezeket ismételhjük a helyekről, melyek az elbeszélésekben szerepet játszanak. Itt is, a legellentmondóbb s gyakran az egész eseményt érthetlenségbe keverő találgatásoknak, — csak az újabb, positiv alapokon megindult topographiai kutatások vethettek végett.

Az Árpád-kori intézmények ismeretében állunk leghátrább, — s csak Paulernek sikerült, hogy még e kezdetleges előmun-

kálatoknak is hasznát tudta venni. Bámulatos, hogy ezeknek s a még zavarosabb adatoknak daczára is, mégis oly szabatosan, józanul s mindenkinek hozzáférhető módon meg tudta ismertetni e homályos kornak még homályosabb alkotó szellemét.

Mennyivel közelebb hozza egyáltalán e kor egész történetét a nemzet szívéhez. Könyvében olyan olvasmánynyal ajándékozza meg nemzetét, a mely eddig nem is sejtett élvezetek s tanulságok egész hosszú sorával kínálkozik s megbecsülhetetlen nevelő erő rejlik mindnyájunk számára bennük.

De e könyv maga is hazafias tett, mert nemcsak tudományunkat viszi előbbre, s multunkat szeretetteti meg velünk, hanem meg is ótalmaz minket fajunk ellenségeivel szemben, kik az áltudomány fegyvereivel törnek a magyarra. Hiszen a zavarosnak örültek ők mind, annak: hogy legrégebb korszakunk homályánál olyan kényelmesen gyárthatták hazugságaikat. Ezeknek a speculatioknak most egyszeribe vége szakad, vagy legalább is nem lesz az a hatalmuk többé, hogy a józanokat is eltántorítsák. Mert Pauler műve éppen azokon a pontokon a leghatalmasabb, a hol Magyarországnak a külfölddel szemben időnkint elfoglalt helyzetét fejtegeti. Rengeteg tudása, átható éles szeme, objectivitása itt tündöklök a leghatásosabban, de talán semmi sem esik annyira jól egy magyar embernek, mint az a fáját jellemző büszke nyugalom, mely nem szépítgeti veszteségeinket, és sikereiben el nem bizakodik. Éppen a legtalálhatóbb felelet ellenségeinknek, s a legalkalmasabb mód, melylyel nemzetünk jó barátjainak rokonszenvét biztosítsuk.

Igazán *nemzeti feladat* tehát, hogy e könyv mentül elébb a külföld főbb nyelvein is napvilágot lásson.

Szívünk sugallatára cselekszünk ha e kitünő munka koszorus szerzőjét: *Pauler Gyulát* a hazai történetírás összes: neves és névtelen munkásai nevében üdvözljük!

Heves vármegye története.

Irta *Szederkényi Nándor*, Egerváros országgyűlési képviselője. Kiadja Heves vármegye közönsége. *Negyedik* kötet. Eger vára visszavételétől, 1687-től 1867-ig. Eger, érseki lyceumi könyvnyomda. 1893.

Szederkényi Nándor immár befejezte a nagy vállalatot, Heves vármegye történetének megírását a mohácsi vész óta korunkig, melylyel a vármegye lelkes közönsége 1886 nyarán megbizta volt. 1890 óta egymás után jelentek meg az egyes kötetek s pontosan a programmszerűen felölelt munkakörben maradtak. Az egyik a mohácsi vész századát, az 1526—96-ki éveket, a

másik a tizenhetedik század török korszakát, az 1596—1687-ki időt, melyben Eger vára s vele Hevesvármegye török uralom alatt állt, ölelte föl. A most megjelent utolsó kötetben Szederkényi egész a jelenkorig, 1867-ig vezeti le a vármegye történetét. Ez tehát a befejező kötet s így ma már impozáns munkáját egész nagyságában ismerjük. Örömmel hangsúlyozom, hogy munkájának nem csupán tervezete, hanem kivitele is sikerült s hogy Szederkényi, a ki nem az ugynevezett czéhbeli történészek sorába tartozik, olyan monographiával gazdagította szakirodalmunkat, mely annak legjobb, sokban egészen mintaszerű termékei közé tartozik. A szerző teljesen igazolta tehát a bizalmat, melyet vármegyéje hazafias közösége tehetségeibe, tudományába, lelkiismeretességébe helyezett. midőn a nagy és nehéz munka megírását reá ruházta. Körülbelöl egy évtized tanulmányainak termékeképen immár befejezetten áll az előttünk.

Nem történelmünk legtávolabbi, legzürzavarosabb korszakaiba vezet vissza a szerző bennünket. Csak a legutóbbi négy száz esztendő korszakát öleli föl, mely aránylag közel áll ugyan hozzánk, de éppen Heves vármegyét illetőleg főleg első felében a homály, a zürzavar ideje. E korban ez a vármegye is részint határvármegye volt, mert egész Eger közeléig terjedt a török uralom, részint pedig közvetlen török kézbe jutott. Ez időbeli történetét tehát meglehetősen sötétség borította, melyből legföllebb egy-egy kiváló egyéniség, egy-egy fontosabb katonai esemény domborodott ki. de maga a vármegye és pedig nem csupán népének nagy tömege, hanem az uralkodó, a kiváltságos elemek életét is homály borította. míg azt Szederkényi a tudomány fátylájával el nem oszlatta. Széleskörű kutatómunkái gazdag eredményre vezettek s feltárták előttünk, hogy Heves megyében, akár a király kapitányai akár a szultán tisztei parancsoltak Eger várában, melynek sorsától messze vidékek sorsa függött, a megye lakossága megfogyva bár, de törve nem, a legszomorúbb körülmények közt is ápolta lelkében a magyar állammal való kapcsolatot, a nemzeti összetartozandóság eszményét, hogy a nép művelte földjét, a kiváltságos rendek vitték a megye kormányzatát tovább s méltán mondhatta a későbbi időben. hogy a legszörnyebb megpróbáltatások sem bírták elszakítani a szent koronától. Valóban Heves vármegyét elborította, lakosságát megtizedelte, jólétét megrontotta ugyan a török világ áradása, de sem néptelenné tenni, sem nemzeti intézményeit megsemmisíteni mint a délibb vármegyékkel tette, képes nem volt. Élt a vármegye, működtek intézményei az egész török világon át s szerencsésen túl is éltek. Életének egész menetét fölötte érdekesen derítette ki

Szederkényi nagy műve két első kötetében, melyek a tulajdonképeni török korszakra terjednek ki.

Már a kötetek megjelenésekor általános elismerést keltett az a helyes felfogás, mely a szerző abbéli tevékenységében nyilvánult, mi tartozik tulajdonképen a megyei monographia keretébe? Gondos figyelemmel kísérte a megye külső történetét, a katonai és politikai mozgalmakat, melyek sorsára visszahatással voltak. Ezt annál inkább meg kellett tennie, mert épen a megye területén országos fontosságú események is játszódtak le. Dobó István hőstettei, Egernek, a hatalmas végvárnak egész sorsa, melytől egy országrész megmaradása függött, a leglelküimeretesebb figyelemben részesül Szederkényi művében. De nem elégszik meg ezzel, hanem bevonta fejtegetései keretébe a megyei intézményeket, különösen pedig a nép nagy tömegeinek életét. E tekintetben műve egész uttörői jellegű, mert felölelte azt, a miről történetírásunk eddig körülbelől megfeledkezett, a népet, a nagy munkástömegeket s sikerrel világította meg számbeli, gazdasági, egyházi és vallási viszonyait, szóval egész művelődési életét, nem mellőzve azt sem, minő katonai, közigazgatási, igazságyügyi kormányzat alatt állt s viszont mivel és hogyan szolgált a közhazát. Céljaira Szederkényi a fontos és gazdag kuttfők egész tömegét, melyeket a monographusok eddig számba sem vettek, használta s belőlök Heves vármegye multját illetőleg olyan sokoldalú tanulságokat merített, melyek művének sajátos jelleget és különös becsét kölcsönöznek s azt nem csupán a megye, hanem az egész ország XVI. és XVII. századi állapotai ismerete szempontjából is fölötte tanulságossá teszik.

Ha műve az említett két században a rombolás és pusztulás korszakát kénytelen rajzolni, mert a török világ másnak, mint a hanyatlás és pusztulás idejének nem nevezhető, a befejező kötetben szebb, lélekemelőbb feladat váraozzik reá, mert az 1687-ki évvel kezdődő s napjainkig menő időszak minden megpróbáltatás daczára már az alkotás, az ujjászervezés szerencsés korszaka. Mikor Eger s vele Heves vármegye a török uralom száz éves nyomása alól felszabadult, a rom és a pusztaság képét nyujtották gazdag, de nagyobbára néptelen területének minden részei. A nagy vármegyében alig 30—40 lakott község maradt, a népesség a minimumra csökkent, inség, pusztaság maradt a hosszas háboruk egyedüli öröksége s az ujjáalkotás művét ismét elülről kellett kezdeni. El lehet mondani, hogy Heves vármegyére egy másodszeri honfoglalás feladata váraozott s a magyar nemzeti geniusznak akkor itt körülbelől ugyanazt a munkát kellett végezni, mint az Árpádok első korszakában. Teljesen újra kellett szerveznie a vidéket, melynek gazdag és kiterjedt földjén a lakott

hely a ritkaságok közé tartozott. Ember alig néhány ezer élt a vármegyében. Meg kellett tehát a telepítést indítani, a mi sok mindenféle baj daczára a XVII. század vége óta természetesen már nem ütközött olyan óriási nehézségekbe mint századokkal azelőtt, de mindenesetre akkor sem tartozott a könnyű feladatok közé. A lakosságot pedig szervezett, szabályszerű kormányzat alá kellett helyezni; gondoskodni kellett a személybiztonságról, a jog kiszolgáltatásáról, az egyházi és iskolaiügyről, a közadózás rendezéséről s vele a gazdasági élet szabályos menetének biztosításáról. Elülről kellett tehát az állami és társadalmi szervezés egész nagy és bonyolult munkáját kezdeni s ha ilyesmi az állandó béke korszakában is sokféle akadályba szokott ütközni, természetes, hogy főleg az Eger visszavételére következő első huszonöt év fejleményei, a bécsi politika hibás iránya s az ennek következtében csakhamar támadt nemzeti mozgalmak és vajadások közepette minő nagy, váratlan és gyakran elháríthatlanoknak látszó akadályok toluultak az ujjászervezés munkája elé. A vármegye okossága és kitartása azonban végre is legyőzött mindent. Az alkotás munkája nyomban Eger visszafoglalása után megkezdődött s kisebb-nagyobb sikerrel folyt mindaddig, míg Heves vármegye be nem hegesztette a multak által testén ütött fájdalmas sebeket, míg anyagi és szellemi élete újra lendületet nem vett s a vármegye ismét meg nem szerzé régi előkelő helyét Magyarország törvényhatóságai sorában.

Az ujjászervezés, az alkotás e nagy korszakát kezdetétől a jelenkorig eleveníti föl az olvasó előtt Szederkényi művének negyedik, befejező kötete s a ki annak első fejezeteit a zárfejezettel, Heves vármegye mai állapotainak hiteles adatok alapján megrajzolt képével összehasonlítja, az nyomban fogalmat fog nyerni arról, minő szerény kezdetből indult ki a mai fejlődés s minő roppant erőködéseket kellett tenni Hevesmegye népének, hogy abból a szörnyű multból a biztató jelen állapotokig elvergődjék. Lépésről lépésre kíséri e törekvéseket Szederkényi új kötete, fokról fokra emelkedik szemünk előtt az új Heves vármegye impozans épülete az idők folyamán munkásaival s azon főbb eseményekkel együtt, melyek az építés haladását akadályozták vagy elősegítették. Szederkényi nagyon helyesen oldotta meg feladatát, mert midőn a modern Heves vármegye alakulatának történetét megírta, egyszersmind fölötte tanulságos adalékot szolgáltatott az egész modern magyar kultúra s általában a modern Magyarország alakulásának dicsőséges történetéhez. Heves vármegye sorsában és a legujabb két század alatti tevékenységében az egész magyar nemzet sorsa és tevékenysége tükröződik vissza. Csak hogy az egész nemzetre nézve az alkotás e szövevényes kor-

szaka még távolról sincs megvilágítva. Csupán az eredményt, a modern állapotokat ismerjük, de az ut, melyet a nemzet összesége a multból a jelenbe tett, még nagy részében nincs megvilágítva. Annál értékesebb, annál hézagpótlóbb tehát a Szederkényi új műve, mely a fejlődés ez utját legalább Heves vármegye területén a leglényegesebb részeiben földéri és megismerteti.

Eger várán és városán kezdi, mely a török uralom idején is élénk és nagyobb város volt s melyben a visszahódítás után némi lakosság is maradt, mert az ottani törökök közül valami 50—60 család felvette a keresztény hitet, s megtartotta addigi birtokait. De a török népesség legnagyobb része mégis kivándorolt s így a város újabb betelepítéséről kellett gondoskodni. Ezt megkönnyítette azon körülmény, hogy a város az ostrom idején nem pusztult el, hanem megmaradt s így az ujonnan letelepülők kész házakat kaphattak. Még 1692-ben a város falain belől levő 880 ház közül 468 lakatlan volt, a többiben pedig, a mennyiben nem a visszatért egyháziak kezén voltak, polgárok, katonák, új keresztények — a mint a megkeresztelt törököket nevezték — és parasztok laktak. Már ez időben igen sok rácz vagy görög — 1693-ban lélekszámuk 633 volt — költözött a városba, mely tehát nemzetiségileg is elég tarka képet nyújtott. A magyarság tulsúlyban volt ugyan, de elég számosan éltek benne a németek, ráczok és új keresztények, kik ez időben még külön nemzetiségképen szerepelnek, ámbár csakhamar teljesen beolvadtak a magyarságba. A törökök nemcsak kath. hitre tértek, hanem csupa magyar családi nevet vettek fel s így például az alaj-bégből Báthory László lett, míg a többi családnevek közt főleg Török, Horvát, Német, Nagy, Kis, Szabó, Kovács stb. fordulnak elő. A telepítés évről-évre haladt s a lakott házak száma már 1693-ban 518-ra emelkedett. Elősegítette a beköltözést az is, hogy a város eleinte kiváltságokat, külön jogokat élvezett, sőt szabad királyi városnak nevezte magát. 1695-ben azonban a király rendeletére visszakerült az egi püspök földesurasága alá. Egyezsége lépett vele, mely egyrészt önkormányzatát, másrészt a püspök földesuri jogait biztosította s Eger városát püspöki várossá tette.

Eger visszafoglalása után a vármegye is megkezdte rendes tevékenységét s gyakorolta a közigazgatást, az igazságszolgáltatást, különösen pedig az adóbehajtást. Sok baja volt a megye ősi területének visszaszerzésével is. Egernek a vizen túli részére Borsod, Hatvanra Nógrád vármegye tartott igényt, a mi mind sok bajra adott okot. A megye száználmas állapotai azonban leginkább az adózás terén lépnek egész ridegségükben előtérbe. 1689-ben az egész vármegye területén csak 37 lakott község

volt, melytől egyáltalán adót lehetett kívánni. E községek is leginkább a természettől jobban védett Mátrában feküdtek, hová a termékeny, de a háboru pusztításainak folyton kitett sikság lakóinak legalább egy része menekült s ott meghuzódva várta be a jobb idők hajnalát. A lakosság vagyoni viszonyairól, keresetéről és foglalkozásáról, a földművelésről és marhatenyésztésről, a kezdetleges iparról és kereskedelemről ez idők összeírásai rendkívül sok érdekeset tartalmaznak s belőlök Szederkényi nemcsak dűsan merít, hanem a nyers anyag szakavatott csoportosításával nyomon követi a lakosság és egész anyagi kulturájának fokozatos fejlődését. Eppen ebben rejlik munkájának kiváló becse és rendkívüli tanúsága. Nemcsak egyes adatokat tudunk meg belőle; nemcsak azt mondja meg, hogy e korszak elején Hevesmegye falvaiban alig élhetett több nyolczezer embernél, kikre 1695-ben 15,430 frt adó volt kivetve, míg 1890-ben 233,789 ember élt a megyében s két milliónál is jóval nagyobb összeggel járult az állam szükségleteihez. Megtudjuk az is, hogyan, minő vajadások közt, minő időszakokban történt ez a roppant átalakulás, ez a nagyszerű haladás s időről-időre hogyan fejlődött ez a gazdasági kultúra, mely a szellemi lendület alapfeltétele. Mert hogy a szellemi élet minden ágáról, a közviszonyok, a helyi élet politikai és társadalmi alakulásairól sem feledkezik meg Szederkényi, azt az előzmények után felesleges külön hangoztatnom. A munkás osztályokra, az adózó rétegekre épen úgy figyelemmel van mint a kiváltságos egyházi és nemesi rendre, a gazdasági mozgalmakat ép úgy szemmel kíséri mint az állami és megyei kormányzat menetét, az igazságszolgáltatást és az egyházi életet.

A rendi és megyei szervezet egészét, összeségét, minden olyan tényezőjét felöleli, mely számba vételt igényel. A vármegye jelesebb családai mellett azonban nem feledkezik meg — mint mások szoktak — magáról a nép munkás tömegéről s nem egyoldalú képet ad, hanem teljesen megvilágítja a vármegye összességének anyagi és szellemi fejlődését a török világ megszűnte óta a jelenkorig. A gazdasági és művelődéstörténész egyaránt dus tanúságot és sok új adalékot fog a kötetből meríteni. Akár a felekezeti viszonyokat, akár a megyei intézmények működését, a közoktatást, a birtokmegosztást, az adózás alakulását akarja megismerni, mindenről talál nemcsak egyes adatokat, hanem bő, néhol fölötte tanulságos tájékozást az adóalap kiszámításától, a pénz- és árviszonyoktól kezdve egészen a boszorkány- és másféle pörökig, melyek nemcsak a jogszolgáltatást, hanem a nép általános polgárosodását, szellemi látkörét megvilágítják.

A roppant anyag, melyet szerző rendszeresen felhasznál

vagy félig feldolgozott állapotban közöl, majdnem teljesen a legkülönbözőbb levéltárakban folytatott kutatások eredménye s országos szempontból is nagyon fontos. Szederkényinek volt bátorsága e roppant anyag tanulmányozásához fogni s a benne rejlő bonyolult problémák megfejtésére vállalkozni. Nem oly könnyedén fogta fel feladatát, mint más monographusok, kik szépen ki szoktak térni e kutfők elől s nem értve a bennök rejlő rendkívüli fontosságot, a források egész nagy körét fel sem használják. Szederkényi nemcsak nem követi e példát, hanem megbirkózik a nehézségekkel s így más helyi történészek megtanulhatják művéből, hogyan kell a saját hasonló kutfőiket a magok történelmi céljaira értékesíteni. Külön okirattár, mint a két első kötetben volt, az utóbbi kötetben nincs. Ez tisztán csak feldolgozott részből áll s maga a szöveg adja megfelelő helyen az egykorú okiratokból vett és nagyon tanulságos adatokat. Magát a vármegye történetét Szederkényi egész 1867-ig, a kiegészítés következtében beállott nagy változásokig, az alkotmányos kormányzat visszaállításáig mondja el. A befejező rész a vármegye legújabb gazdasági kulturájának képét adja.

Ezzel befejezte nagy és nehéz feladatát. Szerencsésen fejezte be, mert a magyar történetírásnak haszna lesz művéből. Gyarapítja ismereteinket nemzetünk multjának minden felölelt szakában. A jelesen bevégzett munkáért az író t méltán megilleti a teljes elismerés. De megilleti az Heves vármegye hazafias közönségét is, mely a vállalat megírását és kiadását lehetővé tette. Az anyagi áldozat, melyet érte hozott, nem veszett kárba. Történetírásunkat egy jeles termékkel gyarapította, másrészt pedig élő emlékezetünkbe idézte vissza azt a nagy nemzeti és polgárosító munkát, melyet Heves vármegye a legutóbb leviharzott negyedfél évszázad folyamán a magyar nemzet keretében, a magyar állam javára a saját területén végezett.

ACSÁDY IGNÁCZ.

A quarnerói szigetek elszakadása Magyarországtól.

Vussilich Giuseppe: L'ultimo dei Frangipani, conte di Veglia (seguito al lavoro: Da dedizione in dedizione.) Az Archeografo Triestino XVIII. kötetének I. és II. részében.

Triesztnek századunk eleje óta virágzó s részben előkelő tudományos színvonalon álló történelmi irodalma van. Ennek alapját *Rossetti* városi ügyész vetette meg, igazán tudományos színvonalra azonban csak az előbbinek hivatalbeli utódja, a hetvenes években elhunyt dr. *Kandler Péter* emelte, a trieszti történelmi

munkásság tulajdonképi megalapítója, ki lelkes követőkre találván, egy egész virágzó történeti iskolát hagyott hátra.

Az *Archeografo Triestino* című folyóiratot is már Rossetti indította meg 1828-ban, de 1842-ben bekövetkezett halálával e publicatio is megszűnt; 1874-ben azonban új életre támasztotta és saját kiadásába vette a *Minerva* irodalmi társaság. E. félévenként egy-egy vaskos füzetben megjelenő becses folyóirat közül kiadatlan okmányokat, regestákat, feliratokat és régészeti s történelmi értekezéseket, kiterjeszkedvén a szorosabban vett helyi történeten kívül Istria, Görz s az egész osztrák tengerpart multjára; s majd minden számában tartalmaz igen érdekes magyar vonatkozású dolgokat.

Az ismertetésünk élén álló cím alatt közölt értekezés általán a Frangepánoknak, de különösen Veglia szigetének XV. századbéli történetével foglalkozik egészen 1480-ig, vagyis addig az évig, melyben e sziget Frangepán János gróf árulása folytán a magyar koronától elszakadván, újra Velence uralma alá került.

A tanulságos értekezés szerzője Vassilich József, maga vegliai születésű, dalmáciai nevelésű s mintegy húsz év óta Triesztben lakik, hol jelenleg városi iskolai igazgató. Evék óta nagy szorgalommal foglalkozik szülő-hazája s a többi quarnerói sziget történetével, s e téren az *Archeografo* lapjain és egyebütt is gazdag irodalmi működést fejtett ki; úgy hogy eddig megjelent értekezései sorozatában Veglia, Cherso és Lussin szigetek közjogi történetét végig viszi az egész középkoron.¹⁾

Ugyane tárgygyal nálunk utoljára a boldogult Wenzel foglalkozott a *Századok* 1890-iki évfolyamában ily című értekezésében: *a Frangepánok Magyarország történetében az Anjou királyok korában*. (Két közlemény.) E címnek megfelelőleg néhai jeles tudósunk csak 1393-ig vitte a Frangepánok történetét, s így az előttünk fekvő dolgozat egyenes folytatása és kiegészítése a magyar értekezésnek, mely talán csak szerzője halála miatt maradt ennek részéről folytatás nélkül.

Vassilich dolgozatát tehát részünkről is irodalmi nyereség

¹⁾ Főbb dolgozatai: *Statuto della città di Veglia* (Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria I. k.); — *Agrone re dell' Illirico e Teuta che gli succedette dominarono anche nell' Istria?* (u. o. II. k.); — *Due tributi delle isole del Quarnero* (Arch. Triest. XI. k.); — *Dopo i due tributi* (a Quarnero szigetei a XI. században s a XII. sz. első felében, tekintettel Velenczéhez, Byzanczhoz s a magyar királyhoz való viszonyukra. (U. o. XIII. k.); — *Da dedizione in dedizione* Váltakozó uralom. Az előbbi munka folytatása 1409-ig. U. o. XV, XVI és XVII. k.); — végül az itt ismertett dolgozat.

gyanánt üdvözölhetjük s tartalmának lehetőleg bő ismertetését saját történetírásunk érdekében állónak tartjuk.

Meg kell jegyeznünk, hogy az olasz dolgozat szerzője bőven idézi mindama forrásokat, melyekből Wenzel is merített; s ezeken kívül még igen érdekes leírásokat vesz fel egyebek között a velencei Vinciguerra egykorú jelentéseiből.

Ismertetésünket ott kezdjük, a hol Wenzel értekezése véget ér: az 1393. évnél. Ez évben a dicső Nagy Lajos tengerparti szerzeményei: Dalmácia, az összes dalmát szigetek s a Quarnero szigetei is még Zsigmond kezén vannak. De Nápolyi László trónkövetelő fellépése már akkor kezdi megbolygatni a tengeri birtók politikai egyensúlyát. A nápolyi ellenkirály ép ez évben a velencei Gritti Györgyre ruházza át *Cherso* és *Ossero* (Lussin) szigeteket, melyeket Nagy Lajos 1371-ben a páduai eredetű *Saraceno* mesternek, a szerémi és pécsi kamarák grófjának adományozott volt. Zsigmond ezután — 1397-ben — ugyane szigeteket a királynék védelmében elesett *Garai Miklós* nádor fainak: Miklós-nak és Jánosnak adományozza, kik a reájuk ruházott kegyúri jognál fogva 1399-ben a megüresült osseroi püspökségre Siklósi Miklós szerzetes személyében *magyar embert* neveznek ki. De már a következő 1400-ik évben Nápolyi László több más dalmát szigettel együtt Cherso és Ossero szigeteket is de Gallis Lukács-nak adományozza.

Veglia szigetét ez ideig az 1393-ban meghalt Frangepán János özvegye, Görcki Anna és fia Miklós még háborítatlanul birták. Azonban itt is változtak a viszonyok, midőn 1402-ben Nápolyi László tengernagya *Aldemarisco* Zára alá jött s a várost hóáolásra birta, útját egyengetvén a trónkövetelőnek, ki nem-sokára utána is jött s 1403-ban magát Zágrábban megkoronáztatta. Frangepán Miklós nem csatlakozott az ellenkirály-hoz, de vegliai alattvalói hűséget fogadtak a praetendensnek, s csak ennek távozása után 1403-ban tértek vissza földesuruk és Zsigmond király uralma alá. Innen kezdve azonban Frangepánnak folyton védekeznie kell a László-pártiak támadásai ellen, s azért kénytelen-kelletlen Velenczéhez fordul segítségért; sőt szárazföldi birtokai érdekében már-már kész Vegliát is feláldozni: 1403-ban ajánlatot tesz, hogy a szigetet 10.000 aranyért zálogba adja a signoriának. A furfangos velenceiek azonban — kedvezőbb alkura várván — ez ajánlatot visszautasítják.

1406-ban Frangepán Miklós már formális szövetségre hívja fel Velenczét László ellen, még pedig igen kecsegtető kilátás kíséretében. Hallotta — úgymond — sógorától, Garai Miklóstól, hogy Zsigmond kész volna Velenczének a László ellen adandó segély fejé-

ben *Dalmáciának egy részét, vagy tán egész Dalmáciát is átengedni*. Ime, tehát itt találjuk először fölvetve Dalmácia cessiójának eszméjét, — melyet aztán a köztársaság nem is késett felkapni és annak idején (bár változtatott alakban) megvalósítani.

De nemcsak Frangepán, hanem Garai Miklós is Velenczétől várja már ekkor az üdvöt. Sógora útján kijelenti a signoriának, hogy a velencei nemesek sorába óhajt fölvetetni, — kétségtelesenül azzal a célzattal, hogy ezáltal magának Cherso és Ossero birtokát biztosítsa.

A köztársaság tanácsa jobbnak látta megvárni, míg az érett gyümölcs magától ölébe hull. A török hódítás amúgy is éket vert már Magyarország és Dalmácia közé. 1409-ben a pórul járt trónkövetelő — mint tudjuk — 100,000 aranyért eladta Velenczének a birtokában maradt Zárát a szomszéd szigetekkel, valamint egész Dalmáciához való jogát. A velenceiek most már siettek az alkut végrehajtani és Zárát birtokukba venni. — Az elsők, kik e szerződést elismerték s rögtön Velenczéhez pártoltak, a Garaiak alattvalói, — *Cherso* és *Ossero* polgárai voltak, kik még ugyanaz évben követeik által önként felajánlották hódolatukat a köztársaságnak s 1410-ben már velencei kormányzót kaptak Foscarini György személyében. Ez évtől kezdve Cherso és Ossero minden megszakítás nélkül Velence birtokában marad a köztársaság bukásáig.¹⁾

Az ezután következő események ismereteseek: Zsigmond háboruja Velence birtokáért, az 1413-ban öt évre kötött fegyverszünet s az 1418 19-iki újabb háboru, mely Velence teljes diadalával ér véget. — Sebenico már 1412-ben önként hódol a köztársaságnak, mely 1418. és 1419-ben elfoglalja Brazza, Lesina és Cursola szigeteket. Végül 1420-ban *Trait*, *Spalato* és *Cattaro* hódolása befejezik Dalmácia végleges elszakadását Magyarországtól.

A Nagy Lajos által szerzett archipelagusból *egyetlenegy* sziget maradt meg ezután is magyar uralom alatt: — *Veglia*. Ezt Frangepán Miklós hűsége megtartotta szent István koronájának. A mondott gróf még a velencei háboru folyama alatt — 1412-ben Zsigmond által megerősíttette magát a sziget birtokában, melyet aztán a velenceiek nem birtak vagy nem akartak elfoglalni. *Igy Veglia — a Frangepánok révén — még 1480-ig a magyar korona tartaléka maradt.*

Frangepán Miklós után, ki 1435-ben már nem élt, kilencz fiu maradt: *János, Bertalan, Márton, Zsigmond, Doimo* vagyis

¹⁾ Eddig viszi az eseményeket Vassilich »*Da dediziono in dedizione*« című dolgozatában. Innen kezdődik újabb értekezése.

Dömjén, István, Kristóf, András és Miklós. Ezek atyjuk végrendelete értelmében osztatlanul örökölték a Frangepáni birtokokat, mi azonban hosszú testvérharcra vezetett. Végül 1450-ben az ifjabb testvérek az első szülött Jánosnak kizárólagos tulajdonába engedték át Veglia szigetét.

Frangepán János, most már Veglia egyedüli birtokosa, ez erőszakkal kicsikart tulajdonát még mindig féltette testvéreitől s ellenük elébb Velenczében keresett támaszt. Ezért egy előkelő velencei patricius családba házasodott, Morosini Pál leányát vevén feleségül. Hogy pedig testvéreit végleg elüsse a sziget birtokától, 1453-iki végrendeletében magva szakadta esetére a köztársaságot nevezte ki Veglia örökösévé. Együttal egészen független fejedelem gyanánt kezdett viselkedni, nem többé vegliai grófnak, hanem Veglia urának czímezvén magát. (*Vegliae totiusque insulae dominus, Segnae Modrussaeque comes.*)

Ezt a magatartást eléggé magyarázhatják a magyarországi zilált pártviszonyok Zsigmond halála után s a királyi tekintély hiánya. Midőn azonban a nemzet lelkesedése Hollós Mátyást emelte a királyi székbe, megváltozott Frangepán, ki most már az energikus ifju fejedelemnél keresett támaszt testvérei ellen. Ezért rögtön és határozottan Mátyás pártjára állott; s midőn ez a koronaért Frigyes császárral viszálykodott, még 1460-ban ajánlatot tett arra nézve, hogy a császár isztriai birtokait a maga részéről haddal támadjja meg, ha a király megígéri neki, hogy az ott elfoglalandó helyeket neki átengedi. Mátyás kapva kapott ez ajánlaton, s meghagyta a híres »*Majerblas*«-nak (Magyar Balázs horvát-szlavon bán) s egyéb vezéreinek, hogy János grófot bármily ellenség ellen megsegítsék. Erre Veglia ura csakugyan beütött Isztriába s ott néhány helyet el is foglalt, melyeket azonban a császár emberei ismét visszavettek. Ezek után a velenceiek közbenjárására (kik e célból *Fiuméba* küldték Bonzi Marino követüket) a császár és Frangepán János külön békét kötöttek. A király ezért annyira megkedvelte a grófot, hogy szívesen fogadta udvarába apródul ennek Angelo nevű fiát.

Egészen másképp fejlődtek a viszonyok Mátyás király s a többi Frangepán testvérek között. (Miután az értekező, ki Magyarország belviszonyait talán nem ismeri eléggé, ennek okát nem tudja adni, megkísértjük a dolgot saját felfogásunk szerint magyarázni.) Mátyás, mint tudjuk, az 1463 4-iki boszniai hadjárata után keveset törődött a törökkel. Úgy látszik, ez adott első sorban okot a Frangepán testvérek elégedetlenségére, kiket a török hódítás legközelebről fenyegetett. Ezért ők a király melőzésével, *Velenczénél* keresnek segedelmet a török ellen. Frangepán István gróf, ki a többi testvér közül folyton előtérben

áll, már 1465-ben a köztársaság pártfogása alá adja magát. s 1469-ben külön követ sürget segélyt a feyegető török becsapás ellen. A signoria, minthogy a törökök Friault s Isztriát is fenyegették, meg is hallgatja kérését és 100 gyalogost s egyéb segítséget is küld Modrus védelmére.

Maga ez a tény, hogy egy magyar főúr a maga kezdeséből egy külföldi hatalomhoz fordul segítségért, már közel jár az áruháshoz. De egyéb is volt a Frangepánoknak rovásán; — az, hogy önhatalmúlag kezükre kerítették több várat. Mátyás király, ki ekkor már Podiebrád ellen hadakozott, emiatt Magyar Balázst sereggel küldé a rakoncztalan főurak megfenyítésére. Velence sietett magát szövetségesei érdekében közbevetni: megüzenvén zengi követének, Michiel Miklósnak, hogy titkárát (Manente Lajost) rögtön a királyi vezér táborába küldje s általa rábirja a hánt, hogy az ellenségeskedést legalább addig felfüggeszsze, míg a grófok magukat Mátyás előtt nem igazolták. Egyúttal a tanács írt a pápának, hogy a magyar királyt a törökök ellen való erélyesebb fellépésre birja s Mátyásnál levő követét, *Emo Jánost* odautasította, hogy magát a királyt is igyekezzék erre capacitálni s egyszersmind kegyelmébe ajánlja a kényszerhelyzetben levő Frangepánokat.

A törökök ezalatt csakugyan becsaptak a horvát partvidékre, sőt egészen Zengig jutottak s magát a várost is fenyegették; de — velencei források szerint — a Velenczéből küldött segély-csapatok a helyet megmentették, s ez alkalommal könnyen végleg meg is szállhatták volna, mivel erre őket a lakosok, sőt maguk a grófok is egyenesen fölkérték. A köztársaság azonban visszavonta e csapatokat, mire Zenget Magyar Balázs foglalta el a grófoktól a király számára.

A Frangepánok ügye ezzel veszedelmes fordulatot vett. De a köztársaság erősen tartotta bennük a lelket. Veglián keresztül élelmi és hadi szereket küldözött nekik a török ellen, s egyszersmind a szentszéket is felkérte, hogy Mátyásnál kegyelmet eszközöljön ki a kétfelől szorongatott grófok számára.

Magyar Balázs, kinek figyelmét nem kerülték ki a velencei segélyszállítmányok, emiatt rátámadt a köztársaság dalmát birtokaira. Végül azonban győzött az ügyes velencei diplomácia. Mátyás megbocsátott a Frangepánoknak és Zenget is visszaadta nekik (1470); Velence pedig a szenvedett pusztításokért kárpótlást kapott.

Míg testvérei közel jártak ahhoz, hogy nótapör alá jussanak, Frangepán János — ki ennek nyilván csak örült — állandóan megmaradt a király kegyében. Fia Angiola, mint Mátyás apródja, ez idő tájt meghalt; ő tehát más úton igyekezett az udvarral

való viszonyát újból szorosabbra fűzni. Vinciguerra elbeszélése szerint ugyanis kísérletet tett, hogy leányát a királynak egy rokonával — állítólag unokatestvérével — eljegyezze, hozományul odaigérvén egész Veglia szigetét. Midőn pedig Mátyás 1477-ben hadat izent Frigyes császárnak, azzal kedveskedett neki, hogy nemcsak saját unokaöccsét, Angelót, de még a boszniai szandzsákbéget is rávette, hogy a császár isztriai birtokát pusztítsák.

Hogy mindezekben milyen számítás vezette János grófit, az csakhamar kitűnt, midőn legidősebb öccse, *Bertalan*, 1479-ben elhunyt. Mint legidősebb testvér rögtön donatiót kért az elhaltak egész birtok-részére, mit a király buzgó hívének meg is adott. Ifjabb testvérei azonban megelőzték, s közelebb érven az örökséget, azt előle elfoglalták.

Történt azonban, hogy még ugyanez évben *Márton*, a harmadik testvér is halálos beteg lett. Most János gróf, hogy testvéreinek visszaadja a kölcsönt, be sem várva Márton halálát, annak közeli birtokait, a tengerparti *Novit* és *Bribirt* («Barbrecát») sietve megszállotta. A halállal vívódó Márton ezen anyyira elkeseredett, hogy bosszúból oly végrendeletet csinált, melyben összes birtokaiban... magát a királyt nevezte ki örökösévé. Nemsokára meghalt; de bosszúja teljes volt, s a síron túl is üldözte a szívtelen bátyát, ki irígyelt udvari kegyenczből és gögös kis királyból csakhamar hontalan földönfutóvá lett.

A haldokló ördögien jól számított. Mátyás, ki — mint minden hódító — szeretett örökölni, elébb kegyes hangon felszólította hívét, hogy az imént elfoglalt várakat ürítse ki számára; s midőn János gróf ezt megtenni vonakodott, szigorú szavakkal ismételte parancsát. Mikor pedig ez sem használt — mert János a királyi parancsot még válaszra sem érdemesítette — haddal ráküldte a tizenhárom próbás Magyar Balázst, ki az elbizakodott főurat a bitorolt helyekből haladék nélkül kiszorította.

Ezzel a koczka el volt vetve. A lázadó gyanánt tekintett gróf, félvén a király haragjától, most már Veglia birtokáért is remegett, hová a bán Noviból egy óra alatt seregestül könnyen átkelhetett. Egyszer még megpróbálta, hogy Mátyást kiengesztelje. Követet küldött a bánhoz, hogy őt közbenjáróul kérje fel, — mire ez (Vinciguerra szerint) azt felelte, hogy ahhoz bizony sok pénz kellene. A gróf erre kerek 3500 arany adót vetett ki Veglia lakosságára, — kártérítésre-e vagy védelmi czélokra? nem tudni. Ez a zsarolás azonban annyira felbőszítette különben is sanyargatott alattvalóit, hogy titokban küldött követeik által felszólították Magyar Balázs bánt, csak jönne mielőbb a szigetre, ahol Messiásként várják. A bán, miután ehhez meg-

kapta Mátyás beléegyezését, rögtön hajók után is látott, hogy hadát a Morlacca csatornán átszállítsa.

S ekkor beállott a végzetes fordulat Frangepán János politikájában. Mint harmincz évvel ezelőtt testvérei ellen, most a király ellen is *Velenczéhez* folyamodott támogatásért. Nejét és Miklós fiát rögtön a lagunák városába küldötte biztonságba, melléjük adván a vegliai püspököt, kinek a segélyt szorgalmaznia kellett, úgy tüntetvén fel a dolgot, hogy Veglia elfoglalása csak kezdetét jelentené a többi sziget elleni támadásnak.

A köztársaság tanácsa, úgy látszik, osztozott e felfogásban. Egyáltalán nem lehetett előtte közömbös, hogy e sziget -- enclave a velencei archipelagusban — a Velenczével százados barátság és vérrokonság által összefűzött Frangepánok, vagy egy hódító király közvetlen birtoka legyen-e? — Követségbe küldte tehát *Vinciguerra* titkárt a bánhoz, hogy őt Veglia megszállásától visszatartsa. Ezalatt azonban Magyar Balázs már átkelt volt a szigetre s a Fiume felé néző Castelmuschio várat ostrom alá vette. A követ erről Vegliában értesült a már ott levő velencei proveditorról, s haladék nélkül a magyar táborhoz utazott tovább, hol azonban nem boldogult. A magyarok néhány nap mulva bevették a várat, s onnan Veglia város falai alá szállottak táborba.

Itt a helyzet nagyon kritikus volt. János fegyveresein kívül csak három kisebb velencei gálya védte a várost. A sziget egész népe gyűlölte a zsarnokot s a magyarok kezére játszott. Egy álmatlanul töltött éjszakán *Vinciguerra* elhatározta, hogy a válságot felhasználván, a szigetet Velenczének megszerzi. Reggel a proveditor s a gályakapitányok jelenlétében felszólította János grófot, hogy Vegliát a köztársaság uralma alá bocsássa. A sarokba szorított gróf nem ellenkezett. Erre rögtön összehívták a gróf udvari embereit, a gályák legénységét s a fegyveres népet a főpiaczra, hol János gróf maga ünnepiesen felszólította a jelenlevőket, esküdjenek hűséget szent Márknak. Ez nyomban meg is történt. Az esküt a velencei proveditor fogadta, ki ezután bátorító beszédet tartott a néphez, s közbocsánatot hirdetett a János ellen lázadóknak s a magyarpártiaknak, ha rögtön Velencze hűségére térnek. Erre megéljenezték szent Márkot s felhúzták a velencei lobogót. Ez actussal 1480. február 22-én — *Veglia, az utolsó tengeri birtok is elszakadt a magyar koronától.*

Ez emlékezetes nap után a közhangulat szigetszerte gyökeresen megváltozott. Az egész nép rögtön Velenczéhez pártolt, remélvén, hogy így még hamarabb megszabadul a zsarnoktól. Nemsokára Loredan Antal vezérlete alatt négy újabb gálya érkezett a szigethez. A 6000 főnyi magyar had állapota Velencze

nyílt zászlóbontása s a lakosság átpártolása következtében anyyira válságossá lett, hogy Magyar Balázs sietett az elfoglalt Castelmuschióba visszatérni, honnan alkudozásokat kezdett a szabad elvonulás tárgyában. Ezt némi huzavona után meg is kapta azon föltétel mellett, hogy Castelmuschiót a velenceieknek átadja. Ez megtörténvén, a magyar sereg velencei gályákon visszatért a szárazföldre.

Frangepán János azonban csakhamar meggyőződött arról, hogy csöbörből-vödörbe jutott. A magyarok távozása után ugyanis be akarta hajtani a kivetett adót; de a nép zúgolódni kezdett, mire a népszerűsége törekvő velencei proveditor pártját fogta a zaklatott lakosságnak, s hogy ennek rokonszenvét egyszer s mindenkorra biztosítsa az új uralom számára, a kegyetlenül felsült párttűt rövidesen gályára vitette, hogy Velenczébe szállítsa, mire a nép örömeiben megzúdította az összes harangokat. Erre Vinciguerra, az ideiglenes kormányzó, betiltott a gróf számára való minden adószedést, elmozdította hivatalaikból a gyűlölt gróf kedveltjeit s felhasználván a kedvező hangulatot a Frangepán címereket eltávolíttatta, a velencei szárnyas oroszlánt tévén helyükbe. Tehát a magyar uralommal együtt megszűnt a Frangepán-uralom is.

A köztársaság ezután az elvesztett birtokért azzal akarta kárpótolni Jánost, hogy számára ezer arany évi járadékot s leánya részére 40,000 aranyat biztosított, kikötvén azonban, hogy Velenczét elhagynia nem szabad. A gróf (ki már útközben s később is üzenetek által arra igyekezett venni Mátyás királyt, hogy neki megkegyelmezzon s Veglia elfoglalásaért Velenczének hadat üzenjen) — nem állott az alkura, hanem Ausztriába szökött Zsigmond főherceghez. Innen Magyarországra ment, még mindig abban reménykedvén, hogy a szigetet még valami úton-módon visszaszerezheti.

A nagy Mátyás, ki annyi ellenségét megalázta, a furfangos Velenczével nem tudott boldogulni. Miklós váci éneklő kanonok, ki e tárgyban Velenczébe küldetett, siker nélkül járt. A köztársaság a maga részéről Laudo Alvisét küldte Budára, s általa megmagyaráztatta Vegliához való ősi jogát, melynek alapján a szigetet nem el-, hanem csak visszavette. A király némi panaszok és recriminációk után belenyugodott Veglia elvesztésébe, melynek — úgy látszik — nem tulajdonított akkora fontosságot, hogy érte háborút kezdjen, — éppen mikor minden igyekezetét a török, majd később a német császár ellen kellett fordítania. A sziget birtokához nem fűződött többé országos érdek: mindössze utolsó emlékét veszítettük el benne Magyarország egykori hatalmának az Adria felett.

A deposedált Frangepán János most már Frigyes császár-hoz fordult, hogy kegyelmet eszközöljön ki számára a tanácsnál, mit ez meg is tett. E közbenjárás eredménye az lett, hogy a gróf megkapta Veglián levő ingóságait, megtartotta évi járadékát s még arra is engedelmet kapott, hogy külföldön lakhassék.

Veglia utolsó ura 1485. vagy 1486-ban halt meg. A többi Frangepán 1488-ban még egy utolsó támadást kísérelt meg Veglia ellen, de eredmény nélkül; Mátyás halálával pedig századokra megtört a magyarság expansiv ereje. F. A.

Nuntiaturlberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken. Erste Abtheilung III. u. IV. Bd. Legation Aleander's 1538—1539. Im Auftrage des k. preuss. histor. Instituts in Rom. Bearbeitet von Walter Friedensburg. Gotha, Perthes 1893.

Előttünk fekvő két kötet a római porosz történeti intézet által megindított nuntiusi jelentések gyűjteményének két újabb kötete, mely feldolgozás és kiadás tekintetében méltó folytatása a csak nem rég megjelent köteteknek. A Girolamo Aleandro legatijára vonatkozó iratokat tartalmazza az újabb két kötet az 1538/39-ki évekből, ezen iratokhoz kiegészítés gyanánt Fabio Mignanelli és Giovanni Morone nuntiusok iratai járulnak.

Jelen két kötet anyagát a vatikáni, nápolyi, florenczi parmai levéltárak, nemkülönbén a vatikáni és más könyvtárak szolgáltatták. Azonkívül egy csomó kiegészítő okmány, irat, mely legnagyobbbrészt a berlini és bécsi levéltárakból van véve.

A közölt iratok között természetesen első helyen Girolamo Aleandro legatus, valamint a két nuntius jelentései állanak. Ehhez csatlakoznak a legatus és a nuntiusok naplószerű feljegyzései, melyek Magyarországra nézve, a bennök foglalt kultúr-történeti és a belviszonyokra vonatkozó adatok folytán, kiváló érdekekkel birnak. Mindezekhez még több különböző tartalmú függelék járul, melyek részint Aleandro életére vonatkozó, részint kiegészítő adatokat tartalmaznak.

Girolamo Aleandro — vagy mint általánosan nevezték Aleander — friauli származású volt. 1480-ban született Motta di Livenza-ban. 1519-ben lépett a curia szolgálatába és már 1520-ban találkoznak vele mint nuntiuossal, midőn X. Leó pápa V. Károly császárhoz küldte őt, hogy a császárt Luther ellen fellépésre bírja. Másod ízben 1531-ben küldetett mint nuntius a császárhoz, kinek kíséretében az 1532-ki regensburgi birodalmi gyűlésen is jelen volt. Majd visszahivatván a velencei nuntiusi állásra neveztetett ki, hol 1535-ig maradt. 1538-ban bíbornokká neveztetett ki s a vicenzai zsinatra küldetett mint legatus.

A zsinat azonban, mint ismeretes, elnapoltatott, miután azon remény kecsegtette a curiát, hogy a németországi felekezeti zavarok zsinat nélkül, békés uton is elintézhetők. Ennek végrehajtására szemeltetett ki Aleander, nuntius gyanánt pedig Fabio Mignanelli neveztetett ki.

Aleander legatiója felölelte Németországot, Magyar- és Csehországot, mihez képest három erre vonatkozó bulla és Magyar- és Csehország részére két instructio állíttatott ki, melyek szerint fő feladata volt a németországi zavarok megszüntetése.

Ismeretes, hogy akkoriban mily előhaladást tett az ozmanok uralma Európában. A mohácsi vész után a török Magyarország legnagyobb részét elfoglalván, a nyugoti államokat is e veszély fenyegette. Létérdekük volt tehát ezeknek e fenyegető veszélyt fejük felül elhárítani, csak hogy e célra a kereszténység egész erejét össze kellett szedni, ezt pedig a fennforgó viszályok és zavarok lehetetlenné tették. Ezen állapotok megszüntetése és ezzel kapcsolatban a török elleni európai nagy háboru előkészítése volt a legatus feladata.

Nem szándékunk Aleandernek ez irányban folytatott működéséről bővebben szólni, ez tulajdonképpen távol esik hazánk történetétől, valamint ezen ismertetés keretétől is. Itt csak egyes nevezetesebb s Magyarországra vonatkozó adatot akarunk fel-
említeni.

1538 őszén Moldva a török kezébe kerülván, Lengyelország, Magyarország és Erdélyre nézve a helyzet tetemesen rosszabbodot. Zápolyai János átlátta a helyzet komoly voltát és sietett is a szultánt ígéreték által lekenyerezni. Mert hisz Moldva elfoglalása által nyitva állott az út a töröknek Erdélybe, mely nem védhette volna magát meg egy támadás esetén, annyira csekély erővel rendelkezett. Erdély eleste esetén pedig Magyarország is ki volt szolgáltatva a töröknek.¹⁾ János király közeledése a szultánhoz Ferdinándot komoly aggodalommal tölté el, mit még növelt János házassága egy lengyel herczegnővel. Hogy ez mily veszélylyel fenyegette a Habsburg-házat, azt fejtegetni fölösleges volna. Igen érdekesen szólnak erről az egyes iratok, különösen Mignanelli jelentései.

A törökök ellen indítandó hadjárat kérdése azonban csak folyománya lett volna a helyreállítandó vallásbékének, melynek létrehozásában fáradoztak a legatus, nuntius és a császári követe. Ezek lefolyása s eredménye ismeretesek, különben sem tartoznak szorosan véve ide. Mondanunk sem kell, hogy mindezen

¹⁾ L. Mignanelli levelét Farnesehez 1538. november 22. III. kőt. 264—265.

tárgyalásokra, a schmalkaldi szövetség programjára, Németországnak Franciaországhoz és a többi államokhoz való viszonyára stb. mily bő és mily roppant fontos anyagot nyújtanak ezen nuntiusi iratok, melyek lehetővé teszik, hogy egyes események egész új világitásban szemlélhetőek.

Azon ismert viszonynál fogva, melyben a Habsburg-ház Magyarországgal állott, nem csoda, ha hazánk történetére is bő anyagot találunk e két kötetben, melyeket az e korrall foglalkozó történetbúvár szívesen fog látni. Hely szűke miatt ezekre itt ki nem terjeszkedhetünk, csak pár iratot említünk meg, melyek Magyarországra nézve érdekesebb adatokat tartalmaznak.

Ilyenek pl. a 212., 216 és 221. számú levelek, melyekben a curia eljárása motiváltatik a János által kinevezett püspökök megerősítése ügyében. Ilyen még számos más irat és különösen Aleander naplója, melyről pár szót kell szólnunk.

A IV. kötet egy részét Aleander naplószerű feljegyzései foglalják el, melyek 1538. október végétől 1539. augusztus végéig terjednek. E jegyzetek nagy része Aleander-től magától van, de Mignanelli-től is elég bejegyzés találtatik. Tartalmát e bejegyzéseknek kiváltkép azon közlemények képezik, melyeket a legatus azon személyektől nyert, kikkel érintkezett. Részint a napi rendszerű kérdések, részint más ügyek, az illető személyes ügyei, hazájának viszonyai stb. képezik e feljegyzések tartalmát, melyek közvetlenségüknél fogva, hogy t. i. még az nap vettettek papírra, nagy értékkel bírnak. De értékesek azért is, mert leginkább bizalmas közléseket tartalmaznak, és ily módon kiegészítik a követjelentéseket.¹⁾

E naplót átlapozva, Magyarország történetére, különösen belviszonyaira, culturtörténetére, a kiválóbb egyéniségek jellemzésére és életére nézve érdekesnél-érdekesebb adatokat találunk. Ilyenek pl. Várdai Pál esztergomi érsek közleményei 1538. nov. 12., 1539. február 11-ről, márczius 4-ről, a kalocsai érseké, 1539. márczius 6. és 8-ról, az esztergomié 1539. jul. 27-ről, továbbá Laski Jeromos, Ferdinánd és mások közleményei. Az ezekben foglalt érdekes adatok összeállítását más alkalomra tartom fel, itt csak ismétlem, hogy a munka ezen részét majdnem a legérdekesebbnek lehet tartani, noha a jelentésekben is elég sok oly adat van, melynek hazai történetírásunk jó hasznát veheti.

Azonban ha a kiadást illetőleg a követett eljárásról elismeréssel kell is nyilatkoznunk, hibának kell felrónunk azon körül-

¹⁾ Hasonló természetűek Morone feljegyzései is, melyek ugyancsak a IV. kötetben találhatók.

ményt, melyet már az I. és II. kötetek bírálója hozott fel, hogy t. i. a porosz intézet a kiadásnál az Ováry Lipót által kiadott III. Pál és Farnese bíbornok-féle levelezésről tudomást nem vett, és így számos oly okmányt tett közzé. mint kiadatlant. mely az említett publicatióban már napvilágot látott. Igaz ugyan, hogy majdnem lehetetlenség azt kívánni, hogy valaki teljes jártassággal birjon abban, hogy tudja, mi jelent már meg mi nem. De ez csak bizonyos esetekre áll és nem olyanra. minő a jelenlegi, midőn aránylag szűk körre szorítókozó okmányokat tesznek közzé. Azt pedig méltán el lehetne várni egy oly vállalattól, mely, mint a jelen. egy első rangú tudományos intézet aegise alatt jelenik meg, hogy magát az illető körre vonatkozó irodalomról és publicatiókról tájékozza.

DR. ÁLDÁSY ANTAL.

Langlois-Stein, Les archives de l'histoire de France. Fasc. III. Paris, Picard. 1893.

Ezen, általunk már ismertetett kézikönyvnek ¹⁾ nem rég megjelent a harmadik befejező része, mely a francia történet külföldi levéltári anyagát tárgyalja. A munka ezen része felöleli úgy az európai, mint pedig a többi világrész levéltárait, a mennyiben azok Franciaország történetére anyagot tartalmaznak. Beosztása, oeconomája e résznek is olyan, mint az I. és II.-ének pontos bibliographiai jegyzetekkel kísérve minden egyes ország levéltára, feltüntetve az illető levéltár állapotát. annak kézirati vagy nyomtatásban megjelent catalogusát, valamint az illető levéltár anyagából merített esetleges publicatiókat.

Előttünk fekvő részt túlnyomólag a levéltárak foglalják el, a könyvtárakra, noha ezek gyakran nem megvetendő anyagot rejtenek magukban, aránylag kevesebb hely jut.

Ausztria-Magyarország a külföldi levéltárak között aránylag szerény helyet foglal el, jobban mondva Magyarország. A mi ez illeti, csak az országos levéltár az, melyben Franciaország történetére vonatkozólag anyagot lehet találni. Ezen anyag is inkább az Anjou-házra vonatkozik, a többi időkből, mint Mátyás, a Báthoriak, Rákócziak stb. idejéből aránylag csekély az. mi Franciaországot érdekl.

Azonban, ha igazat adunk is a mű szerzőinek, hogy országos levéltárunk rájuk nézve »d'un intérêt médiocre«, nem állíthatjuk ezt könyvüket illetőleg mireánk nézve. Mert daczára annak, hogy könyvük kizárólag csak a francia történetre vonat-

¹⁾ Századok 1892. 537—589. lap.

kozik, a magyar historikus nem kevésbé jó hasznát veheti. Ez különösen az olaszországi levéltárakra nézve áll, melyek, főképp a rómaiak, e műben vannak a mai tudomány színvonalához mértten ismertetve. Mert igaz ugyan, hogy pl. a római levéltárról nagyon sok és nagyon becses közlemény, ismertetés jelent meg, csak hogy ezek mind szét vannak szórva különböző folyóiratok- és munkákban. Egységes áttekintése ezen levéltáraknak, mely egyeseknek, mint pl. a vatikáninak, vagy a florenczi államinak mai beosztását adná, eddig nem volt. És ezért örömmel üdvözölhetjük e munkát, mely ily módon az olasz levéltárakról, ha nagyjában is, de utbaigazítást ad.

A mi pedig a munkát általánosságban illeti, csak ismételtetjük azt, mit már első ízben mondottunk, hogy maradandó becse és értéke van, berendezése és fölosztása pedig minden ily hasonló munkának mintaképe gyanánt tekinthető.

Á. A.

Maziere Brady, Anglo-Roman Papers. London, Gardner 1890.

Három értekezést tartalmaz e munka, melyek elseje, a Rómában levő angol palotáról szóló, Magyarországról is szól. E palota, mely a Piazza Scossacavalli-n áll, most a Torloniák birtokában van. Brady igen érdekesen tárgyalja e palota történetét keletkezésétől kezdve, a míg angol kezekben volt. 1519-ben VIII. Henrik angol király Lorenzo Campeggi bíbornoknak, kora egyik legkiválóbb férfiának engedte át a palotát lakóhelyül.

Campeggi bíbornok életének rövid vázlatát adja szerző művében. Ismeretes, hogy Campeggi Magyarország történetében is szerepel, ugyan nem gyakran. Elsőben 1513. december havában van róla említés, midőn Miksa császárhoz küldetett, másodízben, hogy közte és Magyarország között békét hozzon létre, és ligát alkosson a török ellen. 1524-ben Campeggi ismét a német udvarnál járt, s ekkor Budára is ellátogatott, honnan december 28-án levelet intézett VIII. Henrikhez. 1525. június 5-én is itt volt még, 18-án Székesfehérvárott, július 10-én Velenczében, hol Gritti András doge kérésére a senatushoz a magyarországi állapotokról beható jelentést nyújtott be.

Brady munkája új dolgot, már Magyarországot illetőleg nem tartalmaz; csak azért említettük itt fel, mert hazánkra vonatkozólag, a mi külföldi íróknál ritka, jól van tájékozva. Az angol palotáról szóló cikke, mely nagyon érdekes adatokat tartalmaz, bárkinek ajánlható. Másik két cikkében II. Károly legidősebb természetes fiáról, és Erskin bíbornok III. György udvaránál pápai követ emlékiratairól szól.

A mi Campeggi-t illeti, szabad legyen itt megemlítenünk, hogy életéről és működéséről újabban Ehses írt, egyik munkája bevezetésében.¹⁾ A. A.

Eduard Wertheimer, Die drei ersten Frauen des Kaisers Franz.
Leipzig. 1893.

A II. József trónralépésétől a bécsi congressusig terjedő, nagy emberekben és nagy eseményekben páratlanul gazdag korszak történetírói között Wertheimer kiváló helyet foglal el. Eltekintve nagy munkájától,²⁾ melynek értéke e folyóirat hasábjain is több ízben méltányolva volt, minden évben több vagy kevesebb, de mindig érdekes adattal járul e fontos korszak történeti eseményeinek tisztázásához. Jelen munka is ez utóbbiak közé tartozik. Nem önálló, teljes egészét képező történelmi mű, hanem — mint az előszóban is ki van fejezve — csak adat akar lenni a mondott kor történelméhez. Maga a szerző megjegyzi, hogy nem szándékozott Ferencz császár, illetőleg a mi álláspontunkból magyar király³⁾ három első nejéről kimerítő életrajzot írni, hanem csak vázlatot adni. Valóban úgy is van. A könyvben sok érdekes apróság van elmondva a három uralkodónéről, miket a kor történetírója bizonyára igen jól felhasználhat, de a melyek így, a mint egy önálló munkában összefoglalva vannak, az olvasót nem elégitik ki. Nem nyerünk teljes képet sem az uralkodónék jellemének fejlődéséről, sem az udvari viszonyokról a mondott korban, sem pedig végre arról, mit a szerző kiválóan hangsúlyoz, hogy minő befolyást gyakoroltak ezen uralkodónék a bécsi udvar politikájára. Hogy pl. Ferencz harmadik nejének Mária Ludovicának a monarchia politikájának intézésében 1808—1813-ig nagy

¹⁾ Römische Dokumente zur Ehescheidung Heinrichs VIII. von England. Paderborn, 1893.

²⁾ Geschichte Österreichs und Ungarns im ersten Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts. 2. Bände.

³⁾ Mit a szerző melegségűl felhoz, hogy mint magyar. Ferenczet császárnak nevezi, nem találjuk teljesen okadatoltnak. Ime különben a szerző szavai: »Es sei mir erlaubt, hier in der Vorrede — und dazu dient sie ja — auch ein persönliches Moment zu berühren. Als Ungar sollte ich eigentlich Franz als gekröntes Oberhaupt Ungarns »König« und nicht nur Kaiser tituliren. Wenn ich diesmal von dieser Gepflogenheit abweiche, geschieht es nicht bloß aus Rücksicht auf die Kürze des Titelblattes — müsste sonst ja in demselben noch Erwähnung finden, dasz Franz auch Kaiser von Deutschland gewesen — sondern aus einem ganz anderen, triftigeren Grunde. In der Arbeit, die ich hiemit der Öffentlichkeit übergebe, erscheint Franz mehr als Herrscher seiner österreichischen Lande, was mich bewog, ihn kurzweg Kaiser zu nennen, welche Bezeichnung, die so sehr ihr Bürgerrecht erlangt hat, dass man selbst heute noch in Ungarn schlechtweg vom Kaiser und nicht vom König Franz spricht.«

része volt, elhiszszük a szerzőnek, de bebizonyítva az általa közlöttekben nem látjuk.

Ferencz első házassága Erzsébet württembergi hercegnővel tisztán politikai házasság volt, melynél a fiatal főherceg véleményét meg sem kérdezték. II. József e házasságot, mely trónjának leendő örökösét az orosz trónörökös, a későbbi I. Pál orosz czár sógorává teendette, oroszbarát politikájának megerősítésére tervezte II. Frigyes porosz királylyal szemben. A házasság a porosz király cselszövényei daczára 1788. január 6-án megtörtént, de a hozzá fűzött politikai várankozások csak részben valósultak meg. A fiatal főhercegné, ki különben politikával teljességgel nem törődött, két évi házaselet után 1790. február 19. elhalt s vele sirba szállott Ausztria és Oroszország szövetségének drága záloga, mint a főhercegnét II. Katalin orosz czárné nevezte.

Egy nappal Erzsébet főhercegné halála után 1790. február 20-án II. József is elhunyt és a trónt Ferencz atyja II. Lipót foglalta el. Lipót azonnal hozzá látott özvegygyé lett fia megházásításához. Maga Ferencz mondotta, hogy első feleségét nagybátyja II. József, a második atyja adta. Lipót választása Mária Terézia nápolyi hercegnőre esett, ki úgy atyai, mint anyai ágon a Habsburgok rokona volt s kinek eljegyzése Ferencz trónörökösével az osztrák és a nápoly-sicíliai uralkodó családok benső összeköttetését még szorosabbá fűzte.

1790. szeptember 9-én tartatott meg a fiatal pár esküvője s a következő év december 14-én Mária Terézia férjét egy kis leánynyal ajándékozta meg, Mária Lujzával, a későbbi francia császárnéval. II. Lipót váratlan kora halála már 1792-ben trónra emelte a trónörökös párt s a császárné vidám kedélye, melyet úgy látszik atyjától a nápolyi királytól örökölt, csakhamar vidám színezetet adott a bécsi udvarnak. Mária Terézia nem tartotta méltóságán alólinak az akkoriban híres bécsi nyilvános farsangi bálokat pástétomsütő, éji királyné s más hasonló jelmezekben meglátogatni, habár olykor-olykor panaszkodott is »a goromba emberekre«, kik ott »durván lökdösődnek.« Hogy politikai tekintetben minő befolyást gyakorolt férjére, kit eleven kedélyével, zajos életkedvével teljesen lebilincsel, nem nehéz kitalálni. Mint anyja, a híres Karolina nápolyi királyné, úgy ő is szívből gyűlölte a francia forradalmat s gyűlöletét még hevesebbé tette anyjának jelenléte Bécsben 1799. óta, miután a francziák a nápolyi királyságot elfoglalták. Hogy tényleg volt-e döntő befolyása az 1799-ki és 1805-ki francia háboruk kitörésére, Wertheimer is eldöntetlenül hagyja, de az bizonyos, hogy a bécsi háborupárt, tehetségeikről különben éppen nem kiváló vezérei Colloredo és Cobenzl grófok a császárné kedvelt emberei közé tartoztak s nem alaptá-

talánú vádolták, hogy az ő kegye tartott fenn az udvarnál több oly államférfiut, kik első sorban útját állották Károly főherczeg reformtörekvéseinek.

Mária Terézia, ki férjét több gyermekkel, köztük Ferdinánd trónörökössel ajándékozta meg, 1806. ápril 8-án elhalt s most Ferencz teljesen szíve vonzalmát követve unokahugát Mária Ludovica estei herczegnőt vette nőül, kinek családját a francia háboruk szintén száműzötté tették. Ez utóbbi körülmény már előre jelezte az új császárné politikai álláspontját s a kortársak is azon nézetben voltak, hogy Ferencz házassága az estei herczegnővel, mi 1808. január 6-án történt meg, a háborupárt felülkerekedését s a békepárt élén állott Károly főherczeg befolyásának csökkenését jelenti. Valóban, mint Mária Terézia úgy Mária Ludovica is szenvedélyesen gyűlölte Napoleont, s ha a Wertheimer által közölt adatokból nem is tűnik ki, hogy minő része volt az 1809-ki és 1813-ki háboruk előidézésében, a közzétett levelek kétségtelenné teszik, hogy szívvel, lélekkel csüngött azon gondolon, hogy Napoleont, noha a nagy hódító időközben Ferencz veje lett, minden áron meg kell buktatni. Célját el is érte, de hatalmas ellensége bukását nem sokáig élte túl, már 1816. ápril 7-én 29 éves korában elhalt. Ránk nézve érdekes, hogy Mária Ludovica Magyarország iránt kiváló vonzalommal viseltetett s midőn az 1810 11. országgyűlésnek a pénzügyekben kifejtett ellenzése miatt a bécsi udvarnál a magyar alkotmány egyszerű mellőzését tervezték, a királyné e tervet határozottan ellenezte s a magyar alkotmányt védelmező József nádort buzgón támogatta.

Wertheimer munkájáról lévén szó, talán fölösleges is mondanunk, hogy a jelen munka is javarészből új, eddig ismeretlen adatokon alapul. Kiválóan érdekesek egy francia nyelven írott naplóból vett idézetek, melynek magas állású s úgy látszik jól értesült íróját megnevezni azonban a szerzőt adott kötelezettsége tiltotta.

M. S.

Eduard Graf Wilczek, Historische Genrebilder vom Mittelmeere. Marinegeschichtliche Skizzen. Wien. 1894.

»Szerényen és igény nélkül lépnek a szíves olvasó elé az e kötet tartalmát képező kis rajzok, mint: Történelmi genreképek a Földközi tenger mellékéről. Nem történelmi képek ezek, legalább nem olyanok, melyek körvonalait, szerkezetüket és színezetüket forrástanulmányból, levéltárakból és aktaanyagból merítik, hanem csak lazán összefüggő kísérletek, melyeknek célja néhány, az elmúlt századokban a Földközi tenger part-

jain és annak világokat összekötő hullámain jelentékeny befolyást gyakorolt személyt és eseményt az elfelejtés homályából kiragadni és compilatori módon genreszerű világitásban a jelenkor szemei előtt feltüntetni.«

Ezt mondja a szerző munkája előszavában, de azt hisszük, túlságos szerényen. Az e kötetben napvilágot látott értekezések épenséggel nem dilettáns kísérletek, mint a szerző idézett előszavából sejteni lehetne, hanem alapos studiumra, nem közönséges történelmi érzékre valló, és mindenekfölött igen szépen írt tanulmányok a XVI. század két kiváló alakjáról: Doria Andrásról a genuai nagy államférfiuról és hadvezérről és Don Juan d'Austriáról e nagy tehetségű, de fényes pályája közepén hirtelen letűnő, szerencsétlen osztrák hercegről. Doria András, mint államférfiu és mint tengerész egyiránt kimagasló alak, a nagy emberekben különben igen gazdag XVI. század első felében; de a szerző, munkája kitűzött céljához képest, főképpen mint tengerészt mutatja be hőségét, kinek nevéhez a haditengerészet történelmében új korszak kezdete fűződik. Mert a nagy genuai hadvezér tengerész dicsőségét nem annyira fényes győzelmekkel szerezte — bár ilyeneket is bőven aratott — mint inkább azon rendkívüli ügyességgel és gyorsasággal, melylyel mozgékony hajóit — a nehézkes gályák e korszakában — kormányozni és vezetni tudta. Ő azon tengeri taktika feltalálója és első szerencsés alkalmazója, mely nagyjában századunkig, a vitorlás hadi hajók letűnéséig fennmaradt.

Még érdekesebb alak a második tanulmány hőse, a lepantói győző, V. Károly császár természetes fia, a híres Don Juan d'Austria. Egy tetterőtől duzzadó s magas vágyakkal eltelt fiatal herceg, ki előtt nagy tehetségeinek érvényesítésére csak azért nyílt meg egy pillanatra az alkalmas tér, hogy azonnal ismét bezáródjék. Merész röptű sas, kinek szárnyát szegte az irígység és alaptalan féltékenység s ki éppen ezért önmagával és a világgal meghasonolva kora sírba szállott. Oly diadallal kezdette pályáját, melyhez hasonlót a keresztény világ még addig nem látott, de a lepantói nagy tengeri győzelem babérja az első és utolsó volt a fiatal hős homlokán. Saját testvére II. Fülöp spanyol király gátolta őt meg fényes pályája folytatásában. Minő ellentét e két testvér: a rideg és zárkózott, komor és bizalmatlan II. Fülöp és a lovagias, nemes keblű, minden tekintetben rokonszenves Don Juan d'Austria között, kivel, midőn 31 éves korában elhalt, a szerző kifejezése szerint, a történelem egyik legverőfényesebb tüneménye enyészett el.

E két életrajzhoz méltóan csatlakozik a harmadik kis tanulmány a XVI. és XVII. században az Adriai tenger mellé-

kén sokat emlegetett uszkókokról, e névleg osztrák zsoldban állott dalmáciai kalózokról, kik rosszúl vagy éppen nem fizetve és ép oly kevésbé fegyvelmezve egyformán rémei voltak a velencei és török partoknak. Mint a megelőzők úgy e tanulmány sem támaszkodik levéltári buvárlatokra, a szerző nem igyekezett valami új, eddig ismeretlen adattal lepni meg a világot; de azért könyve mégis érdekes és tanulságos. Oly vonzóan és szépen van írva, mintha nem is német, hanem francia író tolla alól került volna ki s oly tárgyilagosság nyilvánul benne, mely ellen a legszigorúbb kritika mellett is alig lehet némi kifogást emelni. Egy valóban élvezetes könyv, minőt ma a tulságig vitt részletezés és a levéltári adatok unalmasságig vitt hajhászása korában vajmi ritkán olvasunk.

Rövid ismertetésünket azzal a kívánsággal fejezzük be: vajha a nemes gróf, ki e könyvével alapos történelmi tanulmányainak s kiváló írói tehetségének oly szép jelét adta s ki tudomásunk szerint nyelvünket is szépen beszéli, hazai történelmi irodalmunkat is gazdagítaná egy pár ily szép és vonzó történelmi genreképpel.

M. S.

Magyar Családi Hitbizomány. Irta dr. Katona Mór, a kassai kir. jogak. ny. r. tanára. Budapest Franklin-Társulat 1894. 8-r. 392 l. Ára 4 ft.

A családi hitbizományok nagymérvű terjedése, különösen 1869-től fogva, indokoltá teszi, hogy ilyen terjedelmes, a hitbizományt minden oldalról megvilágosító könyv lásson napvilágot. Szerző e tekintetben igen hasznos munkát végzett, kiterjedvén figyelme minden oly körülményre, jogállapotra, mely a hitbizományt illetőleg felmerülhet.

Huszonhárom fejezetben tárgyalja e kérdéseket. Rövid bevezetésében a hitbizomány alapításának célja felől értekezik s különösen hangsúlyozza, hogy oly nagymérvű vagyont lekötése után méltán meg lehetne várni, hogy az ily hitbizományos különböző ágait a tudománynak, a művészetnek pártfogolná s hogy így a különböző hitbizományoknál, egyiknél gyönyörű könyvtár, a má-iknál régiséggyűjtemény, a harmadiknál képgyűjtemény stb. mintegy muzeumi s a birtokosok pártfogói lennének a tudománynak, művészetnek. Bizony, ha ily eszményi célokat valószínűsítanának meg a hitbizományokkal, akkor sokkal kevesebb ellenetést lehetne az ellen felhozni, hogy Magyarország összes területének majdnem 5°/₁₀-át, vagyis 2'349'969 kat. holdat tettek kötötté, a forgalomból kivonttá. A második fejezetben a családi hitbizomány történelmi fejlődésének rövid áttekintését nyújtja. Spanyolország a majoratus szülőházája s onnan terjedt el Olasz-

Németországba s Ausztriába. Spanyolországban az 1505-ben alkotott *Leges taurinae* foglalja magában az alapeszmét s gyors elterjedése az eszmének okozta, hogy Spanyolország majdnem egészen kivonatott a forgalomból s ezzel úgy gazdasági, mint társadalmi fejlődése tényleg megfeneklett. Olaszországban szintén elterjedt, de már a legrégebb kortól mindig igyekeztek korlátokat vetni s legújabbban a törvényhozás csak bizonyos ízig engedi meg a fidei-commissumot, vagyis hogy a nagyapa a fiut csak haszonélvezővé teszi, s az unokát, illetve ennek elsőszülött fiát a tulajdonossá. Németország különböző tartományában különbözőképp van szabályozva a kérdés. Angolországban a primogenituralis öröklés van, még pedig egyszerűen úgy, hogy a tulajdonos bejelenti a kancelláriai törvényszéknél az élő legidősb fiórököst haszonélvezőnek, ennek gyermeke pedig korlátlan tulajdonos lesz; azonban ez rendszeren megismétli e bejelentést, s a vagyon így mindig lekötött marad. Hazánkban a hitbizomány elterjedésének az ősiség állotta útját. Maga az ősiség is egy neme volt a fidei-commissumnak, a birtok-adományozás a fiágra történvén; igen sok esetben a vagyoneledigenítésnek meg a rokonság tiltakozása úgy is útját állotta. Az 1687-ki országgyűlésén engedte meg Leopold a főuraknak a fidei-commissum alapítást, melyet az 1723-ki országgyűlésen a nemesekre is kiterjesztettek. Pusztá hiúság volt, ezzel is le akarván kenyerezni a nemességet, hogy a főurakkal egyenlőképp alapíthatnak. Azonban úgy főuraink, mint a nemesek nem igen éltek a királyi kegygyel. 1688—1693-ig csak hat, 1720—1835-ig 18 alapítás történt, a nemesek közül csak a két Festetich élt 1765-ben vele. Megváltozott azonban mindez az ősiség eltörlésével, az addig lekötött birtok szabadlá tétetvén, a családjaikért aggódó birtokosok siettek vagyonukat lekötni s ennek az áramlatnak az igazságügyminister sem tudott ellentállani. Magyarországon az 1862. okt. 9-ki királyi leirat s az 1869-ki ápr. 7-ki ig. min. rendelet szabályozza a kérdést. Az absolutismus alatt 5, 1867-től 1892-ig 56 fidei-commissum létesített. Igen helyes a szerző azon megjegyzése, hogy az ilyen fidei-commissumot megerősítő királyi leiratot az alapítólevél tartalmával együtt köztudomásra kellene hozni a megyei közgyűlésen, mert tulajdonképp ezen alapítólevél a királyi megerősítés alapján különjog, vagyis privilegium, kivételes jogot szabályozó rendelet, melyet, szükség, hogy mentül többen megismerjenek, különösen a közigazgatás terén. A többi fejezetek tárgyalják a tulajdonképeni hitbizományt, t. i. mi a forgalma, ki képes azt alkotni, mi lehet tárgya, az alapítás módja és formai kelléke, a visszavonás vagy módosítás, a biztosítás, az utódlási képesség, az utódlás nemei, vagyis a primogenitura, a majoratus, a senio-

ratus stb., a nők utódlása, öröklési hitbizományok, a hitbizomány jogállása, a birtokos jogköre, kötelessége, a várományosok jogállása, a birtokos özvegyének ellátása, a lemondás, a hitbizomány megterhelése, ennek mértéke, a kölcsön törlesztése, az utódlás és az ezzel járó elszámolás, végül a hitbizomány megszűnése. Mint ezekből látható, a szerző igen alaposan és mindenre kiterjesztett gondossággal tárgyalja a kérdést, mely által könyve valósággal igen fontos mindazokra, kik e kérdéssel behatóan akarnak vagy kénytelenek foglalkozni, mert igyekszik lehetőleg minden felmerülhető esetet megvilágítani. A függelékben 8 alapítólevelet közöl. Mint szerző említi, szerette volna az összes alapítóleveleket csatolni, azonban ezt ki nem vihette, mi igazán sajnálatos. E helyett azonban közli a hitbizományos családok névsorát az alapítás sorrendje szerint, s még a lekötött vagyon megoszlását adja megyék szerint s százalékban. E tabella mutatja, hogy Magyarország ¹/₂₀-ad része van így lekötve.

A könyvet a legmelegebben ajánlhatjuk az édeklődők figyelmébe.

PETTKÓ BÉLA.

Komárom Hőse. Irta Dr. Vajda Emil, kiadja a Franklin-Társulat, 1894.

Annak a derék katonának és hazafinak emlékét tárja az olvasó elé e kis könyv. a kit a főváros csak nem rég mint köz nemzeti veszteség tárgyát mindkettőhöz méltó gyászszal siratott el. Ki ne tudná, hogy ez Klapka György tábornok volt, a kit 1848-ban hazaszeretet vitt a nemzeti hadseregbe, melynek később hőse s egyik ünnepelt vezére lett. Csaknem a legelső tiszti rangfokról majdnem a legmagasabbra önerején emelkedett. Virágot hintettek útjára s elhalmozta magasztalásaival a közvélemény. Döntő csatákat veszített el és nyert meg. Dicsőítették és hibáztatták hadvezéri működéseit. De soha sem volt kétség igaz hazaszeretete iránt, s nem volt ember a haza földén, a ki feláldozó ügyszeretetét s önzéstelen hűségét Magyarország iránt el ne ismerte volna. Fényes volt rövid katonai pályája, viszontagság- teljes önszámkivetése. Most szárnyára vette a szerencse: kormányok és fejedelmek palotáinak volt keresett vendége. Majd ideoda hányta a balsors, megkeserítve szívét, próbára téve az igaz férnui jellemet. Volt idő, midőn mindennapijáért sanyarún kellett dolgoznia. Voltak évek, midőn bőkezű fölsegítője lehetett bujdosó magyar honfitársainak. Hazája felszabadításának hő vágya többször kivonatta vele kardját; de ugyanannak sorsa nem koczkáztatása ismét visszatétette. S mikor végre a kibékülés hazáját neki s őt hazájának visszaadta, az európai nevű férfi s nagy

nemzetek nagy embereinek életmódját és társadalmi szokásait oly soká élvezett ember, a kedves, de az ő eltávozta után teljesen megváltozott hazában magát megszűkülte jövedelmei által nyújtott kényelemben föltalálni nem tudta. Ismét munkához kellett kezdenie. Ismét éreznie kellett a takarékoskodás szükségét. Lelke derűje elborult, boldogságát csak azon egyben találva, hogy szerett hazájában lehet, s azzal boldogságát legalább is esengheti, de egykori ereje s buzgósa szerint többé nem munkálkodhatik érette..... Klapka tábornok szívéből e perczen elköltözik a nyugalom, s helyét életkedvetlenség foglalta el, míg az 1820-ban ápril 6-án született hősnek 1892. május 20-án történt halála jó és rossz, dicsőség és szenvedés közt váltakozó 72 évi élet után ezt örök nyugalommal cserélte fel.

Ez az ismertetés alatti könyvnek rövid, tömör tartalma. Dr. Vajda Emil oly tárgyias igazságszeretettel, oly vonzó-melegen, s csak gyakorlott történetírótól várható részrehajlatlansággal beszéli el a hős katona és szeplőtlen lelkű hazafi élete minden változásait, küzdelmeit és dicsőségét; azt, mikor a szerencse őt karján hordozta, és a mikor a honvág és nem tehetés keselyűje mardosta szívet, szóval: a magyar szabadságharcz e rokonszenves nagy alakjának kis könyvében oly élethű képét rajzolja gyakorlott ecsettel, hogy azt megolvassni, a hőst, — ha az olvasó eddig nem ismerte — megszeretni s emlékére áldást mondani, sírjára virágot hinteni, egy perc elhatározása, igaz szívek nemes részvétre gerjedésének háladatos műve.

A tudós és lelkes tanár szép művét elolvasásra melegen ajánlom. A ráfordítandó pár óra nemes hazafiai örömeiben hozza meg kamatát.

JAKAB ELEK.

T Á R C Z A.

A MAGYAR GAZDASÁG-TÖRTÉNET FŐBB FORRÁSAI.

A millenium által megindított üdvös mozgalmak sorában kiváló helyet foglal el az, mely az Országos Magyar Gazdasági Egyesület körében indult meg. Nem kisebb dologról van szó, mint a magyar gazdaság-történet megírásáról. A Gazdasági Egyesület az előkészületek megtételére egy bizottságot küldött ki kebeléből s felhívta az Akadémiát s a Tört. Társulatot hogy ezek is küldjenek ki e bizottsághoz két-két tagot. A bizottság meg is alakult következő tagokkal: Forster Géza elnök, az O. M. G. E. kiküldöttjei: Baross Károly, dr. Csillag Gyula, Galgóczy Károly, Paikert Alajos, dr. Pólya Jakab, dr. Rodiczky Jenő, Rubinek Gyula; a M. Tudom. Akadémia részéről: Acsády Ignác, Nagy Gyula; a Történelmi Társulat részéről: Tagányi Károly, Pauler Gyula.

A nov. 3-án tartott alakuló ülésben az előadó Paikert Alajos megtevén erre vonatkozó indítványát, Tagányi Károly beható és részletes kiterjedő ismertetést olvasott fel a *magyar gazdaság-történet főbb forrásairól*, melyet (a Köztelek nov. 11-iki számából) egész terjedelmében bemutatunk olvasóinknak:

I. Azok az adatok, a melyek hazánkban a parasztság szociális szervezetét, a falugazdaság s a parasztbirtok gazdasági helyzetét korról korra jellemzik.

Ilyeneket már az Árpád-korban a XI. századtól kezdve találunk főleg a királyi és egyházi uradalmakról szóló privilégiumokban. Ezek az adatok élénk színekkel festik a nemzet azon részét, a mely csak e korszak végén válik homogén parasztsággá, míg kezdetben a több-kevesebb szabadsággal élő elemeknek egész hierarchiáját alkotja, a legkülönbözőbb jogokkal s a legváltozatosabb szolgálmányokkal. Ide csatlakoznak a XIII. század derekán túl a már földhöz kötött parasztok szolgálmányait megállapító szerződések, telepítési szabadalmak és kiváltságlevelek; a XIV. század végétől kezdve előtűnedező urbéri szerződések a földesurakkal; a XVI. századtól pedig a különféle soltész-kenéz-boérlevelek, a telepítés szervezetére vonatkozó adatok; s végül a XVI. és XVII. századokból egyes községek nagyérdékű hegy- és mezőrendőri szabályzatai, különösen a Székelyföldről, a hol majdnem minden falunak meg volt a maga ugynevezett »falutörvénye.«

A mi a kiadást illeti, mivel ezen anyag — az Árpád-kori kivételével — szinte teljesen ismeretlen, a már kiadottak is e gyűjtemény céljainak megfelelő módon okvetetlenül újra közzeendőök volnának.

II. A régi magyar nagy-, közép- és kisbirtok gazdasági helyzetét megvilágítják: a) az egyházi javakról azon már említett s a XI. századtól kezdve fönmaradt összeírások, melyek minden jövedelmet tüzetesen részleteznek. Ezek mind ki vannak adva s azért nem is volna czélszerű azokat megint hasonló modorban tenni közzé, hanem csoportosítva, rubrikákkal, azaz fél feldolgozásban.

b) A világi nagybirtokról ilyen összeírások első nyomai csak a XIV. század közepe óta léteznek az ugynevezett osztálylevelekben, de ezekből csakis olyanok jöhetnek tekintetbe, a melyek az egyes birtokokat körülményesen leírják, a milyen például a híres nagymihályi osztály a XV. század közepéről; vagy ítéletlevelekben, mikor t. i. a pörben szükséges volt valamely félnek birtokát fölmérni és fölbecsülni, amiből nemcsak a birtokállomány részleteit, hanem sokszor az évi átlagos jövedelmet is megtudjuk. Magától értetődik, hogy ezen ítéletekből csakis az összeírások adandók ki. Ezekből általában réve kevés látott napvilágot, s a mi a gazdasági történet kutatójára nézve a legterheesebb, a legkülönbözőbb gyűjteményekben szerte-szétjel vannak szórva. Végül Mátyás király korától kezdve már valóságos urbáriumokra, összeírásokra s gazdasági számadásokra is találunk. Ezeknek aztán már a XVI. és XVII. századból igazán se szerük, se számuk. Magában az Orsz. Levéltárban ezer meg ezer van. úgy hogy jóformán az ország minden uradalma majdnem minden korból van képviselve. Maguk a nagy-érdekű gazdasági utasítások is összegyűjtve egy egész kötetet képezhetnek.

III. Az egész ország gazdasági helyzetét illusztráló adatokkal elvéve már a XV. századból is találkozunk: az ugynevezett dikális adóösszeírások és dézsmalajstromokkal, de a mohácsi vész után ezeknek már olyan óriási tömegével rendelkezünk, hogy belőlük az egész XVI. és XVII. század gazdasági statisztikája a legnagyobb pontossággal állítható össze. A dikális összeírások nemcsak pénzügy-, hanem társadalomtörténeti kutfők is, melyekből például az olyan nagyfontosságú dolog, mint a birtokmegosztás is, korról korra konstataálható. A dézsmalajstromok valóságos termelési statisztikát adnak községről községre az évenként ott termesztett gabonáról, borrhól, bányaról, disznókról és méhekről.

A mi már most mindezekre nézve a kiadás módozatait illeti, azokra itt annál kevésbbé érzem magamat hivatva kiterjeszkedni, mert hiszen éppen körünkben üdvözölhetjük az e téren legkompetensebb szakembert, dr. Acsády urat, ki már több év óta éppen ezen anyagnak földolgozásán fáradozik.

Ezzel áttérek az utolsó csoportra, mely a mult század anyagát foglalja magában.

Mindenekelőtt itt van az 1715-ben és 1720-ban az egész ország adózó lakosságának fejenként való összeírása, a mely szerintem gazdaságtörténetünknek összes forrásai között a legfontosabb s a maga nemében páratlan. Elsőben is ennél kimerítőbb, minden egyes község s abban minden adózó gazdasági helyzetét teljesebbé feltüntető összeírás soha sem készült. Ez az első, melyet maga az országgyűlés rendelt el abból a czélból, hogy belőle az adózók állapotát alaposan megismervén, ennek alapján egy tökéletesebb adózási rendszert dolgozthasson ki. Az ezelőtti összeírások mind vagy a kincstár, vagy a földesurak, ez az első, mely az adózók érdekében készült. Amazok tehát természetserüleg egyoldalualak és szűkebb körben mozognak; s csakugyan az 1715. és 20-iki összeírásban temérdek olyan kérdésre kapunk feleletet, a miknek a megelőzők pusztán fölvetésére sem gondoltak. De 1720 után sem találunk teljesebb összeírásra, mert bár a rendszeresség tekintetében sokkal magasabb színvonalon állanak is, de éppen azért, mert pusztán számokkal dolgoznak, a mi összeírásunk pedig ezen kívül minden egyes falut körülményesen le is ír. az általa nyújtott kép a valósághoz sokkal közelebb áll, élettei teljesebb.

De volna bár másképen. ránk nézve épp az bir döntő fontossággal, hogy régi Magyarországot, melynek képe utoljára ebben az összeírásban van megörökítve, sehonnán se ismerhetjük ki tökéletesebben. Ez az időpont záróköve a magyar »ancien régime«-nek s a kiindulása a modern Magyarország megalakulásának. Hiszen csak egy pár évtizedre rá végbe megy az a nagy gazdasági átalakulás, a melyet az urbériség behozatala nevében ismerünk és az irodalom még ma sem tud arról, hogy ezt egyenesen az összeírásunkban föltárt állapotok megismerése idézte elő, tehát az urbériség igazi hatását se tudjuk fontosságához képest mérlegelni. De egyáltalán. bármiféle gazdaságtörténeti kutfő akadjon is kezünkbe, akár az 1720. év előtt, akár utána, azt teljesen csak úgy fogjuk megérteni, ha összeírásunk adataihoz mérjük hozzá. S különösen a régibb kor forrásaira nézve áll ez. Ezeket teljesen lehetetlen a modernebb statisztikai adatokkal vetni össze, mert a különbségek oly nagyok, hogy merőben érthetetlenek. Minden p. XVI., XVII. századi adatnak igazi értékmérője csak ezen összeírás lehet, a mely tartalmánál fogva közelebb van, tisztem az Árpádok, mint például akár a II. József korához.

Mit tartalmaz tehát e híres összeírás?

Az összeírás megyénként, azon belül az egyes községek és városok s minden községben az egyenként névleg elősorolt adózó családők szerint történt. A családők rovatán kívül a számadatok részére 4 rovat van: arra, hogy az illető családfőnek 1. hány pozsonyi mérő szántóföldje, 2. hány mérő irtványföldje, 3. hány szekérnyi rétje és kaszálója s végül 4. hány kapányi szőlője van.

Ezek után következik a még érdekesebb rész: a község leírása, 1. a határ hány fordulóra van felosztva, 2. milyen földjének termékenysége, 1 mérő vetőmag hány ökörrrel való hányszori szántásra mennyi mérőt ad, 3. milyenek a rétek s mennyi szénát adnak, 4. milyenek a közlegelők: alkalmasak-e nagyobb mérvű marhatenyésztésre, a marhák eladásából átlag hány forint jöhet be, vagy 5. esetleg a falunak akkora legelője van, hogy a szomszédoknak is kiadhatja s a bérösszeg mennyi? 6. van-e valami pusztája, vagy olyan, a mit a földesurtól vesz bérbé és mennyiért, 7. szőlője 1 kapás után hány hordó bort ad s 8. egy hordót átlag hány frtért adhatnak el, 9. egyáltalán olyan helyzetben van-e a falu, hogy természetnyelveivel könnyű szerral kereskedhetik-e vagy nem, 10. van-e tűzifával, 11. épületfával, vagy 12. kereskedési czélokra alkalmas fával bővelkedő erdeje vagy nincs, 13. van-e makkoltató erdeje vagy 14. akkora, hogy a szomszédoknak is kiadhatja és mennyiért, 15. vannak-e a faluban malmok és mifélék, mekkora jövedelemmel, 16. nem történtek-e valami visszaélések az egyes telkekhez tartozó birtokállománynál akár a földesur, akár az adózók részéről, 17. milyen a határ földrajzi fekvése, termékenysége, alkalmas-e művelésre s milyen természetményeket termel, felhűszakadásoknak, árvizeknek van-e kitéve, 18. miből áll a község kereskedése, ipara, milyen jövedelemmel.

Már ezekből is látható az összeírás anyagának rendkívül gazdagsága, pedig ezek mind csak olyan kérdések, a melyek hivatalosan az összeírók utasításába már előre ki voltak adva. Pedig az összeírás temérdek olyan fontos részletet tartalmaz, a miknek tudomására az összeíró csakis a helyszínen juthatott.

A mi most már a dolog nehezebb oldalát, a kiadás módozatait illeti, arra nézve ezuttal csak egy-két előzetes megjegyzésre szorítkozhatom. Kétségtelen, hogy az összeírásokat, úgy a hogy azok megvannak, kiadni már csak tömegüknel fogva sem lehetséges. Mindenekelőtt el kell hagynunk az egyes adózó családők neveit s általán minden falunál csakis az összegezeket adhatjuk. De mivel a családnevek még ebben a korban s főleg a

parasztoknál kétségkívül mindjárt a nemzetiséget is képviselik s mivel ennek ismerete még gazdaságtörténeti szempontból sem nélkülözhető, véleményem szerint az e nevekben rejlő adatokat is okvetlenül, talán egy külön rovattal s nemzetiségi százalékok formájában meg kellene mentenünk. Hasonlóképen nem volna szabad eltűnni az összegezések által azoknak az adatoknak sem, a melyek az illető községben a telkek egységére, arányos vagy ingatag voltára vonatkoznak s a melyekre szintén valami alkalmas rovatot lehetne találni.

Ugyanezt az eljárást kontemplálnám az egyes községek leírásainak legnagyobb részénél. Igen sok adatot, a mit az összeírás ugyis számokban fejez ki. könnyű szerrel rubrikákba lehet szorítani, a nélkül, hogy bármit is vesztené fölvilágosító erejéből. A leírás több fennaradt adatai (nagyobb kiterjedésű legelők, puszták, kereskedés, ipar tárgyai és piacjai, a határ földrajzi fekvése, természetmények stb.) természetesen ugyanok, a melyek már nem az egyes községeket, hanem sokkal nagyobb területeket: járásokat, néha az egész megyét is általánosan jellemzik. Önként kínálkozik tehát, hogy mivel egy-egy megye számadatait összegezni és értelmezni kell, a községi leírásoknak ezt a részét az egyes megyék általános leírásainál lehessen feldolgozni.

A földadat azonban óriási, mert 48 törvényhatóságnak s ezekben 7342 községnek összeírásáról van szó s hogy a nagy munkát miképen leheszen keresztülvinni, a feleletet arra nézve épen a mélyen tisztelt egyesületnek az ilyenekben annyira jártas szakférhaitól reméljük.

A most ismertetett összeírás csak a szűkebb értelemben vett Magyarországról szól. Erdélyről is vannak hasonló összeírások, melyek, ha nem is olyan rendszeresek, a kiadást föltétlenül megérdemlik. De már az, vajjon a magyarországival egykorú 1720—22-iki, avagy a legpontosabb 1750-iki erdélyi összeírás vételessé-e alapul, behatóbb tanulmányt fog igényelni. Annyi azonban kétségtelen, hogy Erdélynél nem vagyunk ennyire kötte az évekhez, mivel azok az ásatag gazdasági állapotok, a melyeket Magyarországon az urbériség behozatala végképen eltörölt, Erdélyben ugyszólván napjainkig fennmaradtak.

A mult század vége óta már rendes népszámlálásaink vannak, a melyek hazánk gazdasági helyzetéről hű képet nyújtanak. Maguk a számadatok eddig csak az egykorú földrajzi művekből s a helynévtárakból voltak ismeretesek, teljesfeldolgozásukkal pedig az országos statisztikai hivatal fog a milleniumra elkészülni. Mindezek azonban távolról sem fogják fölségessé tenni Magyarországon a Mária Terézia és II. József-féle, Erdélyben pedig az 1819/20-iki Cziráky-féle urbéri tabellák földolgozását. Mert igaz ugyan, hogy irodalmunk az urbériség szervezéséről több igen jó munkát bír, de annak — ránk nézve fontosabb — közgazdasági eredményei még ma sem ismeretesek.

Ezek a források, a melyek a magyar gazdaságtörténet szempontjából első sorban jönnek tekintetbe; de fölsorolásukkal az egész anyagot távolról sem merítettük ki. Hol vannak még a középkortól kezdve a különböző árak s értékekre vonatkozó temérdek becslések, limitációk és tarifák; a különféle gabona-, bor- és földmértékekről szóló emlékek; az ország egyes pontjain a ki- és bevittelt napról-napra feltüntető XVI., XVII. századi harminczadlajstromok; vízszabályozási, talajjavítási adatok már a XV. századtól kezdve; az időjárás, gazdasági természetmények s állatok története? stb., egy szóval földmívelésügyünk, pénzügyünk, iparunk, kereskedelmünk, közigazgatásunk és társadalmi szervezetünk ezer meg ezer fontosabbnál fontosabb emlékei?

Örök dicsőségére szolgálna az Orsz. Magyar Gazdasági Egyesületnek,

ha valami módon kezébe véve a források közzétételét, lehetővé tenné a nemzetnek, hogy a maga gazdasági multját megismerhesse s tanulságain épüljön és gyarapodjék!»

Az előadást nagy figyelemmel és érdeklődéssel hallgatták, s hosszabb eszmecsere után elhatározták, hogy a Gazdasági Egyesületben két vállalat megindítását fogjuk javaslatba hozni: egy évnegyedes folyóiratot, melyben feldolgozott munkák közöltetnének s egy gazdaságtörténeti okmánytárt, mely kötetekben fogna megjelenni.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUD. AKADÉMIA kiadásában megjelent gróf *Széchenyi* István munkáinak VII-ik kötete, mely hirlapi cikkei első kötetét foglalja magában a szerkesztőnek *Zichy* Antalnak terjedelmes bevezetésével ellátva. Ezen első kötet az 1828—43 közt írt hirlapi cikkeket mutatja be. Minden cikk elé *Zichy* Antal tájékoztató bevezetést írt, maguk a cikkek is el vannak jegyzetekkel látva, úgy hogy az olvasó kellő tájékozást nyert, hogy valamely cikk mily alkalomból készült? A »legnagyobb magyar«
journalistikai működését összefüggőleg olvashatni önmagában is tanulságos dolog, s az olvasó látni fogja, hogy sok a mi abban el van mondva ma is actualis. A sokat szidott Akadémia pedig ezen kiadványai-val is újabb tanúságot tett, hogy nem szolgált rá azokra a kifakadásokra, melylyel a »Házban«
és Házon kívül illetik. A több mint 600 lapnyi díszes kiállítású munka ára 5 frt. Bővebben is fogjuk ismertetni.

— SZEGEDI GERGELY Énekcs könyvének 1569-iki kiadását újra lenyomatta a M. tud. Akadémia. A kiadás lapról-lapra, szóról-szóra, betűről-betűre megegyez az eredetivel. Magáról Szegedi Gergelyről s Énekcs könyvéről a kiadással megbízott *Szilárdy* Áron készített tanulmányt, mely a kiadás függelékét képezi. A könyv régi czimlapja facsimile kiadásban van bemutatva.

— KOSSUTH LAJOS iratainak IV-ik kötete elhagyta a sajtót. Mint a megelőző köteteket ezt is *Helpy* Ignác rendezte sajtó alá s tartalmát maga a czimlap sorolja fel: »Politikai előzmények a Magyar emigratio olaszországi viszonyaihoz«. Tulajdonképen az olasz egység megalakulásának története, mely mint *Helpy* találóan mondja »oly híven, kimerítően s az egész kornak szellemét felölelve rajzolja Olaszország függetlenítésének s egységitésének történetét, hogy maga az olasz irodalom sem mutathat fel művet«, mely e feladatot jobban megoldaná. A következő V-ik kötet az emigratio történetét, a VI-ik az 1863-iki lengyel forradalmat fogja tárgyalni. Első rangú forrás munka az újabb idők történetéhez.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA IRODALOMTÖRTÉNETI BIZOTTSÁGA más egyéb készülékben levő kiadványai mellett — mint a Magyar költők Tára, XV-ik századi egyházi szónoklatok stb. — sajtó alá fogja adni a Régi Magyar Könyvtár III-ik kötetét, mely a magyar tudósok külföldön

megjelent munkái czímjegyzékét hozandja. Ezen III-ik kötettel, mint tudva van, Szabó Károly nem készülhetett el teljesen. A bizottság a munka befejezésével Hellebrand Árpádot bízta meg, ki e czélből két éven át kutatásokat tett a külföldi levéltárakban, még pedig igen szép eredménnyel. Ezen kötet 4137 munka czímét tartalmazandja, melyek közül 2120 darabot Hellebrand gyűjtött. Folyó évi útjában 288 olyan munkát talált, melyről még nem volt czímmása: ezek közül XV-ik századi kettő, XVI-ik sz. 30, XVII-ik sz. 180. és XVIII-ik századi 1711-ig 69. A bizottság úgy contemplálja, hogy a munka a milleniumig elkészüljön.

— Az AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK kiadásában még a folyó évben két nagybecsű munka fog megjelenni: Mátyás király levelezése: Külligy I. kötet Fraknói Vilmos kiadásában s XVII-ik századi Naplók (1. Gyulafi Lestár, 2. Keczer Ambrus Naplója Nagy Gyula szerkesztésében s 3. Krman Dániel Oroszországi utazása). — Jövő évi költségvetésébe több új nagybecsű editio van felvéve a folytatásokon (u. m. az Erdélyi s a Magyarországi Országgyűlési emlékek újabb kötetein, Mátyás Levelezése II. k.-én, A Történelmi Bizottság gyűjteményei II-ik k.-én, Thaly Bercsényije IV-ik k., a Statutumok III-ik k., Régi Magyarország Földrajza II. k., az Anjoukori Okmánytár egy újabb kötetén) kívül: Bosznia Okmánytára Thallóczytól, a Blagaiak Okmánytára ugyancsak tőle, Pozsony város középkori joga Király Jánostól s végre Fraknói Vilmos nagybecsű munkája a Magyar Kegyúri jogról (I. kötet), melyből jelen füzetünkben igen édekes mutatványt közlünk. Ezen kívül a Flór alapítvány költségén Kőszeghy Pál XVII-ik századi nagy költeményes elbeszélését adja ki, melyet Thaly Kálmán rendezett sajtó alá s jegyzetekkel és terjedelmes bevezetéssel látott el. Függelékét fogja képezni ennek a Comico Tragoedia című XVII-ik századi színmű. A bizottságnak november havi ülésében egy életrevaló indítványt tett Hajnik Imre: óhajtandó volna, hogy a Magyarországi Országgyűlési emlékek mennél hamarább befejeztessenek, s ezért jó volna a megindított sorozattal párhuzamosan még két sorozatot indítani meg: egyik 1715-től 1825-ig s a második 1825-től 1848-ig. Ezenkívül a mohácsi vész előtt kelt törvényeket is pontos critical kiadásban s bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátva újra ki kellene adni. A bizottság belátva az indítvány fontosságát, kebeléből egy három tagból álló albizottságot küldött ki, hogy formulázott indítványát terjeszse a legközelebbi b. ülés elé.

— Az ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁG jövő évi költségvetésébe egy új munkát vett fel: Szent Simon zárai koporsójának historiai s archaeologiai leírását, melynek gipszöntvényét megszerezte a Nemzeti Múzeum s melyet Nagy Lajos király készíttetett. Egyike a legbecsesebb műemlékeknek, az ötvös? művészet kiváló terméke, melynek reproductiója Póré Antal Nagy Lajosában is közölve van.

— A »MAGYAR TÖRTÉNELMI ÉLETRAJZOK« 1893-iki évfolyamának utolsó füzetét is szétküldtük, melybe I. Rákóczy György életrajza be van

fejczve. A jövő 1894-iki évfolyam már sajtó alatt van, s az I. füzet, Gvadányi életrajza kezdete (*Széchy* Károlytól) még januárban szét fog küldetni. Kérjük a vállalat pártfogóit, sziveskedjenek megrendeléseiket előre beküldeni, hogy a szétküldésben fönakadás ne történjék.

— **BÁRÓ RADVÁNSZKY BÉLA** nagyszabású munkájának »A Magyar Családelet és Háztartás« utolsó füzete is elkészült és sajtó alá adatott; úgy hogy az egész munka a karácsoni ünnepekre elkészül és teljesen kapható lesz.

— **EMICH GUSZTÁVNAK**, a hirneves kiadó könyvtárosnak (1814—69) életrajzát megírta *Sennovitz Adolf* s egy díszes kiállítású, 52 lapra terjedő munkában kiadta az *Athenaeum*. *Emich*, kivált mint kiadó a 40-es és 50-es években kiváló szerepet vitt, mívelt, jó ízlésű, áldozatkész és hazafias érzelmű kiadó volt. Nemszak *Petőfit* szerezte meg, hanem amaz idők majd minden kiváló írójától adott ki munkákat. A tehetséget szivesen gyámolította. Legfőbb érdeme a *Pesti Napló* kiadása volt, mely nagy politikai missiót teljesített s melyet ő csak áldozatok árán tudott fenntartani. Megérdemelte, hogy a szépen és rokonszenvvel, de nagy részint ismeretlen adatok alapján írott életrajzzal emléke feleleveníttessék.

— A **SZÉKELY TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁG** nov. 13-án *Kolozsvártt* gróf *Kaun Géza* elnöklete alatt ülést tartott, melyben *Szádeczky Lajos*, ki tudvalevőleg a székely történet megírásával van megbízva, mult nyáron tartott kutatásainak eredményeiről jelentést tett. *Maros-Vásárhelyt*, *Csik-szeredán* szép eredménnyel kutatott. Az *alsernátoni Damokos család* tisztes seniora ott időzésekor másfél ezer régi oklevélből álló levéltárát ajánlotta fel a Székely Múzeumnak, hogy azt rendezzék és a székely nemzet megírandó történetének alapul szolgáljon. *Szádeczky* átvizsgálta a nemzeti ládát is *Udvarhelyen*, hol *lustralis jegyzőkönyveken* kívül nem sok értékest talált. Annál több beces régiséget, oklevelekben úgy, mint egyebekben, őriz a Székely Mmuzeum. Végül elhatározták *dr. Márki S.* indítványára, hogy bevezetésül az alap által kiadott okmánytár negyedik kötetének elejére, melynek még legnagyobb részét az alap előbbi historikusa néhai *dr. Szabó Károly* gyűjtötte, *Szádeczky Lajos* fog bevezetést írni, mely az elhunyt *Szabó K.* felett mondandó emléksbeszédet tartalmazandja.

— Az **ERDÉLYI MUZEUM EGYLET** történelmi szakosztályának octóberi ülésében *Veress Endre* tagtársunk ismertette *Joannescu Gira* bukuresti tanár felolvasását *Mihály vajdáról*, melyhez előszót s criticaí jegyzeteket *Szádeczky* írt.

— A **SALAMON-EMLEKSZOBORRA** az eddigelé begyűlt adakozások összege 248 frtot tesz ki. A szétküldött ívek közül még eddigelé csak 16 érkezett vissza. Sovány eredménye 8 hónapi gyűjtésnek. Kérjük tagtársainkat sziveskedjenek, megkezdeni a gyűjtést s annak eredményét mennél előbb beküldeni.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE az Árpád-házi királyok alatt. Irta *Pauler Gyula*. Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1893. 8-adr. Első kötet XVI. és 667 ll. — Második kötet VII. és 790 ll. (A Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó vállalatának XIII. és XIV. kötete.)

— KOSSUTH LAJOS IRATAI. Negyedik kötet. Történelmi tanulmány. Politikai előzmények a magyar emigratio olaszországi viszonyához. Sajtó alá rendezte *Helffy Ignác*. Budapest. Athenaeum kiadása 1894. 8-adr. XXI és 552 ll. Ára 5 frt.

— SZEGEDI GERGELY ÉNEKESKÖNYVE 1569-BŐL. *Szilády Áron* tanulmányával Sz. Gergelyről s Énekes könyvéről. Budapest, 1893. (Kiadja a M. Tud. Akadémia.) 8-adr. 221 + 3 + XVI l.

— KOMÁROM HŐSE. Irta dr. *Vajda Emil*. Budapest. Franklin-Társulat. 1894. 8-adr. 184 l. (Klapka György arcképével.)

— EMICH GUSZTÁV 1814—1869. Irta *Sennovitz Adolf*. Budapest 1893. 8-adr. LIV l. (Emich Gusztáv arcképével.)

— BESSENYEI MINT DRÁMAÍRÓ. A budapesti k. m. t. egyetem bölcsészeti karától jutalmazott pályamű. Irta *Rózsa Géza*. Budapest, 1893. 8-r. 100 l.

— KIRÁLYLYÁ AVATÁS Magyarországon a vegyes korszakban. Doktori értekezés. Irta *Szendé Gyula*. Budapest é. n. 8-r. 53 l.

— DE SIMONIS DE KEZA chronicarum latinitate. Dissertatio inaug. philologica, quam scripsit Ludovicus *Losonczy*. Keszmarkini, 1892. 8-o 58 l.

— ZSIDÓ LETELEPEDÉSEK EURÓPÁBAN a XVI. és XVII. százban. Főtekintettel Magyarországra. Irta *Büchler Sándor*. Budapest, 1893. 8-r. 38 l.

— A ZSIDÓK BÉCS-UJHELYEN. Tanulmány a zsidók történetéhez, Ausztriában és Magyarországon. 5 fénykép és 9 okirati melléklettel. Részben kiadatlan kútfők alapján írta *Pollak Miksa*. Budapest, 1892. 8-r. 112 l.

— A GRÓF DÉGENFELD CSALÁD TÖRTÉNETE. Ösmerteti Könyves *Tóth Kálmán*, Decreczen, 1993. 8-r. 47 l. 1 tábla.

— MAGYAR CSALÁDI HÍTBIZOMÁNY. Irta Dr. *Katona Mór*. Budapest, Franklin-Társulat 1894. 8-adr. 392 l. Ára 4 frt.

— FÁY ANDRÁS MINT PROTESTÁNS. Irta *Rácz Kálmán*. (Különnyomat a Protestáns Szemléből.) Budapest, 1893. 8-r. 71 l. Ára 50 kr.

— AZ ERDÉLYI KÁPTALAN LEVÉLTÁRA GYULAFEHÉRVÁRT. Ismerteti *Beke Antal* kanonok. Második füzet. Budapest, 1892. 212 lap.

— A DRASKOVICHOK TRAKOSTYÁNI LEVÉLTÁRÁBÓL. Közlő: *Szerémi*. Budapest, 1893. 8-r. 56 lap.

HIVATALOS ÉRTEŚITŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1893 évi dec. 7-én d. u. 5 órakor tartott rendes választmányi ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Thaly Kálmán elnöklete alatt dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, Dedek Cr. Lajos, dr. Fejérpataky László, dr. Komáromy András, hg. Odescalchi Arthur, Pettkó Béla, Szinnyei József, Tagányi Károly, dr. Váczy János vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Komáromy András és Tagányi Károly vál. tagokat kéri fel.

115. Szilágyi Sándor titkár előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak a) *alapító tagúl*: Szamosujvár sz. kir. város közönsége 100 frt alapítvánnyal (aj. Szilágyi Sándor); b) *évdíjas r. tagokúl 1893-tól*: Saághy Károly m. kir. honvéd-százados Békés-Gyulán (aj. Fürdők István), ifj. Benedicty Gyula földbirtokos Tápió-Szelén (aj. Pettkó Béla), Kormos Béla huszár tiszthelyettes Szombathelyen (aj. Boncz Ödön), Lévai Kardoss J. Gyula tanárjelölt Nyíregyházán (aj. Szilágyi Sándor); *1894-től*: Fleischer János uradalmi tiszttartó Füzes-Gyarmaton (aj. Csánki Béla), Hihalmi Harmos János Budapesten (aj. Pettkó Béla), Krenner F. Miklós bölcsészeti hallgató Kolozsvárt (aj. Holzhammer János), Szilassy Aladár p. ü. bíró Budapesten (aj. Pettkó Béla), Sebe István ügyvédjelölt Kassán (aj. Truskovski Jenő).

Megválasztatnak.

116. Dedek Cr. Lajos ismerteti dr. Karácsonyi János társ. tagnak »*A Hartvik-vita sarkpontjai*« című forrás-kritikai értekezését, mely a *Századok*-ban fog megjelenni.

117. Thaly Kálmán egy csomag Pázmány-féle levelet mutat be az 1630—1636 évekből, részint azon kor legkiválóbb embereinek, mint I. Rákóczy György fejedelemnek, Rákóczy Pál országbírónak, Esterházy Miklós nádornak, Alaghy Menyhértnek, Ferdinánd császárnak, Csáky Istvánnak, Draskovich Györgynek, Barkóczy Lászlónak, Bethlen Péter-

nek és Istvánnak, Geleji Katona Istvánnak s másoknak Pázmány Péterhez szóló leveleiket, részint Pázmánynak sajátkezű válasz-fogalmazványait, összesen mintegy 110 db értékes iratot, melyeket Vaczulik Vinceze ügyvéd Holicson egy ottani kereskedő boltjában talált, saját költségén megvásárolt és a bemutató közbenjárásával a M. Tört. Társulatsnak ajándékozott.

A nagybecsű ajándék köszönettel fogadtatván, szokott módon a N. Muzeum könyvtárának fog átadatni s ott a társulat letétében mint »Vaczulik Vinceze ajándéka« megőriztetni; felkéretik azonban a titkár, hogy e kiváló történeti fontossággal bíró levelek irodalmi értékesítéséről is gondoskodni s tartalmukról a választmánynak részletes jelentést tenni szíveskedjék. A társulat köszönete Vaczulik Vinceze úrral levélben tudatandó.

118. Odescalchi Arthur herezeg bemutatja Thurzó Györgynek 1598 évi febr. 6-án, Bicséről, Thurzó Szaniszlóhoz írott sajátkezű eredeti levelét, s egyúttal annak másolatát a választmány rendelkezésére bocsátja.

Köszönettel fogadtatván, közzététel végett a titkárnak adatik át.

119. Marczali Henrik társ. tag a szent-galleni Viborada-codexet ismerteti és mutatja be.

Marczali Henrik úrnak tanulságos előadásáért a választmány köszönetét nyilvánítja.

120. Olvastatik a pénztárnok november-havi kimutatása, mely szerint összes bevétel volt	3048 frt 65 kr,
» kiadás »	914 » 20 »
maradvány	2134 frt 45 kr ;
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő	5481 frt 40 kr
követelést, 1893. nov. 30-án összesen	7615 frt 85 kr

kézpénz áll a társulat rendelkezésére, melyből azonban Barkassy Gézától 100 frt, Szamosújvár sz. kir. városától 100 frt, összesen 200 frt befizetett alapítvány tőkésítendő.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a tőkésítendő 200 frtra nézve pedig határozatlik, hogy ez összeg erejéig a szokott szabályszerű módon 4°/_o-os koronajáradék vásároltassék a társulat alapítványához. Bay Ilona úrnőnek a havi bevételek közt kimutatott 100 frtos adományért, melylyel a »M. Tört. Életrajzok« kiadásának költségeihez járult, levélben tudatandó hálás köszönet szavaztatlik.

121. Titkár az ügyrend 45-ik szakaszának megfelelően bemutatja a jövő 1894 évi költségvetés tervezetét.

A tervezet az 1892 évi 20 jk. pont alatt kelt vál. határozat értelmében a gazdasági bizottsághoz utasítatván, az elnökség megbizatlik, hogy azt a hozzá csatolt indokolással s az évi számvizsgálati jelentésekkel egyetemben a jövő január-hó folyamán annak idején tegye át a bizottsághoz; a bizottság pedig felkéretik, hogy a költségvetésre vonatkozó

véleményes javaslatát a jövő február-havi vál. ülésig elkészíteni s a választmányhoz benyújtani szíveskedjék.

122. Napirenden lévén a számvizsgáló bizottság kiküldése, az 1893. évi számadások szabályszerű megvizsgálására dr. Boncz Ödön és dr. Fejérpataky László vál. tagok küldetnek ki, oly megbízással, hogy az ügyrend 41-ik szakasza értelmében magok mellé egy alkalmas szakértő és a társulat helyettes ügyészét (123 jk. p.) felkérni, s jelentésüket január-hó folyamán az elnökségnél benyújtani szíveskedjenek.

123. Következik a Sigray Pál lemondásával megüresedett ügyészi állás betöltése; minthogy azonban a választmány tagjai tisztviselők választására alapszabály szerint elegendő számmal nem gyűltek össze, — a választás a legközelebbi január-havi r. ülésre halasztatván, a titkár javaslatára elhatározzatik, hogy az ügyészi teendők vitelére ideiglenesen Kovács Pál budapesti ügyvéd úr és társulati tag kéressék fel.

124. Szilágyi Sándor titkárnak a rendkívüli népszerű felolvasások tárgyában a múlt november-havi r. ülésen előterjesztett s a választmány 112 jk. pont alatt kelt határozatával a jelen ülés napirendjére kitűzött javaslata, az elnök indítványára előzetes tárgyalás és behatóbb megvitatás végett egy öt tagból álló bizottságnak adatik ki, melynek tagjaivá dr. Pauler Gyula elnöklete alatt dr. Csánki Dezső, Tagányi Károly, a titkár és a jegyző választatnak meg, azzal a kéréssel, hogy véleményes jelentésüket még a jövő évi költségvetés előtt, a legközelebbi január-havi r. ülésen szíveskedjenek a választmányhoz benyújtani.

125. Olvassatik a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 15667 számú értesítése, mely szerint a f. évi 95 és 101 jk. pontok alatt kelt vál. határozatoknak megfelelően 300 frt (600 korona) alapítvány annak idején tőkésítettett. Tudomásúl szolgál.

126. Olvassatik a magyar történeti tárgyú képek terjesztése ügyében az *E. M. K. E.* megkeresésére f. évi 108 jk. pont alatt kiküldött bizottság javaslata.

A Thaly Kálmántól ajánlott kiegészítéssel elfogadtatván, szíves figyelembe vétel végett közölni fog az egyesülettel.

127. Olvassatik a helyneveknek az *Erdélyrészi Kárpát-Egyesület* által czelba vett helyesbitése körül követendő irányelvek megállapítására f. évi 109 jk. pont alatt kiküldött bizottság véleményes jelentése.

Helyesséssel fogadtatván, mint irányadó munkálat, közölni fog az egyesülettel.

128. Olvassatik a pénztárnoknak a *m. kiviteli és csomagszállítási részvény-társaság* ajánlatára vonatkozó jelentése, mely szerint a nevezett társaság a társulati kiadványok szállítása iránt tett ajánlatát időközben visszavonván, ez ügyben minden további eljárás szükségtelenné vált.

Tudomásúl vétetik.

129. Olvassatik a milleniumi országos bizottság elnökének f. évi aug. 15-én és ismét oct. 31-én 375 sz. alatt kelt levele, melyben az

1896-iki ezredéves kiállítás alkalmával tartandó országos vagy nemzetközi congressusok és közgyűlések rendezésében való részvételre hívja fel a társulatot.

A választmány tudomást nyervén arról, hogy a milleniumi kiállítás alkalmára »levéltárnokok országos congressusa« van tervben, miután a levéltárnokok szakszerű működése és a történetbuvárlat feladatai közt a legszorosabb kapcsolatot látja, külön történetírói congressus rendezését a társulat részéről nem véli indokoltnak, hanem készséggel csatlakozik a levéltárnokok mozgalmához, s az országos bizottság elnökének szíves felhívására ily értelemben adja meg a választ.

130. Olvastatik ugyancsak a milleniumi orsz. bizottság elnökének f. évi 13. számú értesítése, melyben tudatja, hogy »az 1896-iki ezredéves országos kiállítás közleményei« című hivatalos lap egy tisztelet-példányának a társulat számára való megküldéséről intézkedett.

Köszönettel tudomásul vétetik.

131. Doby Antal Homonnáról három darab újabbkori okiratot küld ajándékul a társulatnak.

A küldemény köszönettel fogadtatván, megőrzés végett a N. Muzéum könyvtárában fog letétni.

132. Olvastatik Szabolcs vármegye közönségének f. évi 66 Bgy. sz. alatt kelt átirata, melylyel a Bessenyei Györgynek állítandó emlékszobor ügyében a törvényhatóságokhoz intézett felhívásának egy példányát megküldi.

Tudomásul szolgál.

133. Olvastatik az *Erdélyrészi Kárpát-Egyesület* elnökségének f. évi nov. 19-én 695. sz. alatt kelt átirata, melyben tudatja, hogy az egyesület f. évi dec. 10-én fogja székes-fővárosi osztályát megalakítani.

Tudomásul szolgál.

134. Olvastatik a *Jókai-jubileum* rendező bizottságától érkezett meghívás az 1894 évi január-hó 6-án tartandó jubileumi ünnepélyre.

Pulszky Ferencz alelnök úr és a titkár felkéretnek, hogy az ünnepélyen a M. Tört. Társulat képében megjelenni s részvételüket a rendező bizottság elnökével kellő módon és időben tudatni sziveskedjenek.

135. Olvastatik az 1894-ben Budapesten tartandó VIII-ik nemzetközi közegészségi és demographiai congressus főtítkáranak 296 sz. alatt kelt levele, melyben a társulat működésére, vagyoni állapotára s egyéb viszonyaira vonatkozó adatoknak a mellékelt kérdő pontok szerint való közlését kéri.

A titkár és jegyző utasítatnak, hogy a kívánt adatok összeállításáról és megküldéséről annak idején gondoskodjanak.

136. Olvastatik a *Dunántúli Közművelődési Egyesület* elnökségének a muzeumok, könyvtárak és nyilvános gyűjtemények szaporítása tárgyában f. évi december-hó 9-én d. u. 3 órakor a Lipót-utcai új városház tanácskozó termében tartandó értekezletre szóló meghívó levele.

A választmány Thaly Kálmán alelnököt, Szilágyi Sándor titkárt és Szinnyei József vál. tagot kéri fel, hogy az értekezleten megjelenni s az egyesület által felkarolt nagyfontosságú ügyet közreműködésükkel támogatni szíveskedjenek.

137. Jegyző bejelentvén a függő tárgyakat :

a) Pauler Gyulának a f. évi 50 jk. pont alatt függőben hagyott azon indítványa, hogy az ős magyar hadi szokások későbbi korban is fennmaradt emlékei adassanak ki a millenium alkalmára s ezen munkával Thaly Kálmán bizassék meg, miután az épen elnöklő Thaly ismételve határozottan kinyilatkoztatja, hogy egyéb folyamatban levő munkáival való elfoglaltsága miatt a megbízást el nem vállalhatja, — töröltetik.

b) A bolognai »*Regia deputazione di storia patria*« történelmi társasággal a f. évi 75 jk. pont szerint kötendő csereviszony ügye, miután a titkár a nevezett társasághoz ez ügyben intézett levelére mindeddig választ nem kapott, — töröltetik.

A többi még függőben levő tárgyak tekintetében intézkedés szükségéne nem forogván fen, azok bejelentése tudomásul szolgál.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést feloszlatta.

Kelt mint fent.

Jegyzette

Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Dr. Komáromy András* s. k. *Tagányi Károly* s. k.

F E L H Í V Á S

néhai Salamon Ferencznek állítandó mellszobor ügyében.

A *Magyar Történelmi Társulat* f. évi jun. 7-én tartott ülésében elhatározván, hogy az elhunyt nagynevű történetírónk Salamon Ferencz emlékére felállítandó mellszobor létesítéséhez szükséges alapnak közadakozás útján leendő összegyűjtéséről gondoskodni fog: felhívom az elhunytnek barátait, tisztelőit és tanítványait, hogy adományaikat a társulat titkári vagy pénztárnoki hivatalához (Budapest, Ferencziek-tere, Egyetemi könyvtár) küldjék be. Az adakozást egy szűkebb kör Beöthy Zsolt indítványára 55 frttal már megkezdte. A mellszobor mintázását Strobl Alajos minden díj nélkül elvállalta. Azok, kiknek az elhunyt munkáival annyi élvezetes és tanulságos órát szerzett, valamint tanítványai, gondoskodni fognak, hogy a szükséges összeg mennél előbb összegyűljön.

Budapest, 1893. jun. 15-én.

Szilágyi Sándor,
a M. T. Társulat titkára.

F E L H Í V Á S.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább következő névsorban megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek :

- Áldori Bertalan*, eddig : *Fegyvernek.*
Bakos Gábor ügyvéd, eddig : *Budapest, Röck Szilárd-u. 25.*
Börcsök Andor, eddig : *Budapest, Külső-Kerepesi-út.*
Brankovics György, eddig : *Budapest, Nagykorona-u. 10.*
Csiky László, eddig : *Lugos.*
Czeiner József főgymn. tanár, eddig : *Budapest, II. ker. főgymn.*
Keil A. L. prem. r. tanár, eddig : *Kassa.*
Koncz Ákos r. kath. s. lelkész, eddig : *Nagy-Kálló.*
Kornis Elemér, eddig : *Léva.*
Kovács Ödön ügyvéd, eddig : *Budapest, Kerepesi-út 64.*
Limbacher Rezső lyceumi tanuló, eddig : *Pozsony.*
Malonyi Dezső dr. polg. isk. tanár, eddig : *Kolozsvár.*
Náményi Lajos Tivadar, eddig : *Arad.*
Radvánszky György dr., eddig : *Zólyom-Radvány.*
Rudnyánszky Gyula, eddig : *Debreczen.*
Saenger Mór, eddig : *Besztercebánya.*
Simonits József, eddig : *Arad.*
Sprenger Béla (Rudnai) m. kir. állam-vasuti tisztv., eddig : *Kassa.*
Szilády Károly dr., eddig : *Hajdu-Böszörmény.*
Szobonya Mihály, eddig : *Budapest, Kerepesi-út 26.*
Sztancsek Zoltán, eddig : *Budapest, Lónyay-u. 13.*
Vaszary Mihály gazdász, eddig : *Keszthely.*
Veith József jog-gyakornok, eddig : *Budapest, kir. tábla.*
Vöröss Kálmán fővárosi tanító, eddig : *Budapest, József-u. 50.*

Szilágyi Sándor
titkár.

Alapítványokat 1893. november hóban befizették:

Barkassy Géza	100 frt.
Szamos-Ujvár város	100 frt.

Az Életrajzok alapjára adományozott:

Bay Ilona	100 frt.
-----------	----------

Tagdíjait 1893. november hóban befizették:

1887. évre.	Masirevics Sámuel	Kolozsvári áll. felső leányiskola
Hatala Péter	Medveczky Frigyes	Kolozsvári ref. coll. ifjusága
Kerekes Sámuel	Nécesy Endre	Kornis Ferencz
Plichta Soma	Pálffy István	Kovács Pál, dr.
Pólya Lajos	Széplaki János	Küfler Béla
Schöffman Imre	Szécsényi casino	Lederer Dávid
Szalavszky Gyula	Tóth Kálmán	Losonczy tanító képezde
Witinger Antal	Terstyánszky András	Makói casino egyesület
1888. évre.	Weit József	Makay Dezső
Bakos Gábor	1893. évre.	Meszlényi Lajos
Hajn Béla	Árokay Antal, dr.	Nagy László
Pólya Lajos	Bánó József	Nemedi testvérek
Szaján Antal	Benedycki György	Novák József
Szabó Sándor	Berzeviczy Ödön	Onódy Zsigmond
Szekerák Ambrus	Besztercebányai püspöki papnövelde	Óváry Kelemen
1889. évre.	Gróf Bethlen Bálint	Pereszlényi István
Nagy Géza	Bogár Lajos	Pompéry Elemér
Vida Aladár	Csathó Ferencz	Razgha Béla
1890. évre.	Csiky Kálmán	Récsey Viktor
Acsády Jenő	Darvas Gábor	Rettegi Sándor
Osorba Mária	Debreczeni keresk. ifjak önképző köre	Rickl Antal
Pethes Pál	Dedek Cr. Lajos	Roskovics Ignác
Simkó Frigyes	Degen Gusztáv	Sághy Károly
Thurinszky Károly	Degenfeld József, gróf	Semsey Ádám
1891. évre.	Des Combes Henrik	Stein János 50 kr.
Bpesti kath. gymn. ifjusági könyvtára	De Gerandó Antónia	Svaby Frigyes
Darvas Mór	Dobosfy Alajos	Székly Miklós
Kolozsvári Antal	Dolanszky Alajos	Szücs Andor
László Gyula	Dörre Tivadar	Szüks Miklós
Nagy János	Erdő Imre	Tauszig B. Hugó
Pasteiner Gyula	Gorove Jánosné Noszlopi Stefánia	Thim József, dr.
Porubszky Pál	György Endre	Tomka Mór
ifj. Szentiványi Márton	Gyurinka Antal	Topán Sándor
Tóth Ernő, dr.	Herr Ödön	Török István
1892. évre.	Hodinka Antal	Truskovszky Jenő
Bencze Samu	Hodoly László	Turman Olivér
Dimitrievics Milán	Inkey Imre, báró	Vadady László
Hódmezővásárhelyi tanító egyesület	Karácsonyi Andor	Vecsey Tamás
Imrich Győző	Kászonyi Mihály	Viola Kálmán
Károly Gy. Hugó	Kolozsvári unit. gymn. olvasó egylete	Vosinszky Mór
		Zsilinszky Endre
		1894. évre.
		Findura Imre
		Kovács Pál, dr.

Postahivataloktól közelebbi megjelölés nélkül érkezett összegek:

N.-Szalatna hivataltól	10 frt 15 kr.	Veszprém hivatalból	5 frt 10 kr.
Mezőkövesd	5 » 10 »	Sepsi-Sz.-György	5 » 10 »
Szent-Péter	5 » 10 »		

Salamon Ferencz emléksobrára adakoztak nov. 10-től decz. 7-ig :

Pauler Gyula, Budapest 3 frt
Gyulai Pál ivén :
Görgey István 10 frt
Egy valaki 10 frt
Gyulai Pál 5 frt
Baráth Ferencz, Budapest 1 frt
Memento 1 frt
Pettkó Béla, Budapest 3 frt
Arany László 10 frt
Békeffi Remig 5 frt
Merényi Lajos, Kis-Marton 5-frt
Kirchner Lajos ivén :
Varga Ottó 1 frt
Kirchner Lajos 1 frt
Gróf Kuun Géza 20 frt
Dr. Udvarhelyi László, Eger 1 frt

Koncz József ivén :
Koncz József, M.-Vásárhely 1 frt 20 kr.
Molnár Zsigmond 80 kr.
Szöllőssy Samu 50 kr.
Koncz Albert 50 kr.
Márki Sándor, Kolozsvár 5 frt
Sárkány Imre 1 frt
Lanfranconi Enea, Pozsony 50 frt
Dr. Málnai Mihály, Budapest 2 frt
Báró Döry József ivén :
Báró Döry József 4 frt
Körffy Lajos min. seg. titkár 2 frt
Dr. Hoványi Ferencz, tiszti főorvos 2 frt
B. Gerliczy Felixné szül. gróf Kornis
Luiza 5 frt

Szell Farkas „A Bessenyei Család története“ művéből még néhány példány kapható. Tagtársaink **3** frt bolti ár helyett a szerzőnél (Debreczenben) **2** frton megrendelhetik.

Tagdíjak : 5 frt, előfizetés a Magyar Történelmi Életrajzokra : 5 frt, a Történelmi Társulat : 2 frt 80 kr. valamint a megrendelések Házi történetünk Emlékeire 2 frt 40 kr egyenesen a társulat pénztárnoki hivatalába (Budapest, Egyetemi könyvtár) küldendők. A befizetés legkönnyebben postautalvány által eszközölhető.

Karasszon József, pénztárnok.

A Magyar Történelmi Társulat kiadásában megjelent könyvek

a társulat tagjai által a titkári hivatalban (Budapest, Egyet. könyvtár) következő kedvezményi áron kaphatók :

Dr. RADVÁNSZKY BÉLA.

Házi Történelmünk Emlékei

I. kötet:

Bethlen Gábor udvartartása

4 frt bolti ár helyett 2 frt 40 kr.

A Magyar Történelmi Társulat Oklevéltára.

SZERKESZTETTÉK :

DEÁK FARKAS, NAGY IMRE és NAGY GYULA.

Ára tagok számára 2 forint, nem tagoknak 3 forint.

A gr. Zichy család oklevéltárának V. kötete megjelent s tagtársaink 4 frt bolti ár helyett 2 frtért rendelhetik meg a titkarságnál Budapest Egyetemi könyvtár.

A GRÓF ZICHY CSALÁD OKMÁNYTÁRA.

I—V. kötet.

Ára kötetenként 2 frt. — Az 5 kötet ára együtt 9 frt.